ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-II-

Cumhuriyet ve Ekonomi

FOLKART

Zafer Toprak

1946 yılında Zonguldak'ta doğdu. Babası resim öğretmeni, annesi tarih öğretmeni olan Toprak, ortaöğrenimini Saint-Joseph Fransız Lisesi'nde, yükseköğrenimini 1969 yılında Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, yüksek lisansını ise Londra Üniversitesi'nde 'Alan Araştırmaları' konusunda (1971) tamamlamıştır. Minnesota ve Paris üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak bulunan Toprak, aynı zamanda Minnesota St. Olaf Üniversitesi'nin Orta Doğu Programı İstanbul direktörlüğünü yürütmüştür. Daha sonra Türkiye'ye dönerek 1977 yılında Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Bölümü'ne katılmıştır. 1981'de İstanbul Üniversitesi'nde ekonomi alanında doktorasını tamamlamış, 1992-2013 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nün başında bulunmuştur.

19. ve 20. yüzyıl Türkiyesi üzerine akademik çalışmaları bulunan Zafer Toprak, yirmiden fazla kitap, 250'nin üzerinde akademik makale yayımlamış, eserleri İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi çeşitli dillere çevrilmiştir. 1981 yılında yayımladığı Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918) ve Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi (2020) adlı eserleri temel başvuru kitapları arasındadır.

Çeşitli kurum ve kuruluşlar için kurumsal tarih kitapları hazırlamış, Toplum ve Bilim dergisi ve Yurt Yayınları'nın kurucuları arasında yer almıştır. 11 ciltlik Yurt Ansiklopedisi ve 8 ciltlik Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi genel koordinatörlüklerini yürütmüştür ve Tarih Vakfı'nın kurucuları arasında yer almıştır.

Boğaziçi Üniversitesi Prof. Dr. Aptullah Kuran Üstün Hizmet Ödülü, İttihat-Terakki ve Cihan Harbi adlı kitabıyla Osmanlı Bankası-Garanti Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Ödülü, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji adlı eseriyle Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin verdiği Sedat Simavi Ödülü aldığı ödüller arasında bulunmaktadır.
Zafer Toprak, 3 Haziran 2023'te 77 yaşında aramızdan ayrılmıştır.

Eserleri

Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
Eğemenliğe Giden Yol "Nutuk 1927", Folkart Gallery Yayınları, İzmir, 2021
Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
Atatürk – Kurucu Felsefenin Evrimi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
Türkiye'de Milli İktisat 1908 – 1918, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
Türkiye'de Yeni Hayat, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
Asım Kocabıyık and the Turkish Republic: Partners in Success 1924-2012, Feyza Howell & Esra Üstündağ Selamoğlu, İstanbul: Borusan Holding A.Ş., 2014.
Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
Cumhuriyet'in Başarı Öyküsü Asım Kocabıyık 1924-2012, Zafer Toprak, İstanbul: Borusan Holding AŞ, 2014.
Türkiye'de Popülizm 1908-1923, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
Lozan'dan Cumhuriyet'e İsmet İnönü, Ankara: İnönü Vakfı Yayını, 2012.
Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul; Doğan Kitap, 2012.
Geçmişten Geleceğe Anadolu Sigorta Türkiye'nin Sigortası, İstanbul; Anadolu Sigorta Yayını, 2010.
Ulusaldan Küresele Millî Reasürans T.A.Ş. ve Türkiye'de Reasüransın Evrimi, İstanbul; Milli Reasürans Yayını, 2009.
Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet - Bir Ulusun İnşası 1923-1938, İstanbul:Türkiye İş Bankası Müzesi Yayını, 2008.
Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret, Zafer Toprak & Bengisu Rona (hazırlayanlar), İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
Cumhuriyet'in İlk Bankası'nın Müzesi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayını, 2007 (Müze katalogu)
Cumhuriyet'e Doğru – 1919-1923 Özgürlük ve Bağımsızlık Yolu, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayını, 2006. (Sergi katalogu)
Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, (ed.), İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
Lonca'dan Kobi'ye – Esnaf ve Sanatkârın Dünü, İstanbul; Osmanlı Bankası Müzesi , 2004. (Sergi katalogu)
İttihat-Terakki ve Cihan Harbi – Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918, Homer Kitabevi, 2003.
Bir Geleceğin Geçmişi – 1948'den 1998'e Akbank Tarihi, İstanbul; Akbank, 1998.
Bir Yurttaş Yaratmak – Muâsır bir medeniyet için seferberlik bilgileri, İstanbul; Yapı Kredi Kültür Sanat, 1998.
"İnkılap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı, Zafer Toprak - Bülent Tanör - Halil Berktay, İstanbul; Sarmal Yayınevi, 1997.
From Imperial Debt to Global Offerings: The Rise of the Istanbul Stock Exchange, IMKB, IBS Research and Consultancy, İstanbul, 1995.
De la Dette imperiale à l'offre globale / La Montée en puissance de la Bourse d'Istanbul, IMKB; IBS Research and Consultancy, İstanbul, 1995.
Osuman teikokusai kara kokusaishihonhijo e - İsatanburu shoken tarihikijo no hatten, IMKB; IBS Research and Consultancy, 1995. (in Japanese)
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli Burjuvazi, Milli İktisat - Milli Burjuvazi, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul; Creative Yayıncılık, 1991 (in English)
Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul; Creative Yayıncılık, 1990.
Sanayileşmede Tarihsel Perspektif: Ulusal Cam Sanayi ve Teknoloji Transferi, 1985.
1908 Seçimleri ve `Meb'usan Hatıraları', İstanbul; Tarih ve Toplum Kitaplığı, 1988.
Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Zafer Toprak ve Şevket Pamuk (eds.), Ankara; Yurt Yayınları, 1988.
Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Ankara; Yurt Yayınları, 1982.

Danışma ve Yayın Kurulu

Fahri Özdemir

Emin Nedret İşli

Gültekin Öztemir

İzzeddin Çalışlar

Şerafettin Demir

Uğur Yeğin

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-II-

Cumhuriyet ve Ekonomi

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ
-II-
Cumhuriyet ve Ekonomi

Modern Türkiye Tarihi
-II-
Cumhuriyet ve Ekonomi

Zafer Toprak

ISBN 978-625-7317-46-7
ISBN 978-625-7317-44-3 (TK)

Folkart Gallery Yayınları
19

Proje Direktörü / Project Director
Fahri Özdemir

Editör
Gültekin Özdemir

Son Okuma
İnanç Avadit

Görsel Tasarım
Ayhan Duman

Proje Yapım
Folkart Gallery

© Folkart Gallery
Aralık 2023
İzmir

Baskı ve Cilt / Print and Binding
Metro Basım Hiz. A.Ş.
Yahya Kemal Beyatlı Cad. No: 94
Begos 3. Bölge, Buca / İzmir

Folkart Gallery
Folkart Towers, B Kule
Manas Bulvarı, Adalet Mahallesi
No: 39 Kat: 18
Bayraklı / İzmir
444 22 78

FOLKART

SAYA GRUP

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ
-II-
Cumhuriyet ve Ekonomi

Danışma Kurulu

Fahri Özdemir

Gültekin Öztemir

İzzeddin Çalışlar

Şerafettin Demir

Tolga Korkut

Uğur Yeğin

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-II-

Cumhuriyet ve Ekonomi

Cumhuriyet ve Ekonomi

İki dünya savaşı arası dünya düzeninin Cihan Harbi çöküntüsünden kurtulamaması ve bir tür küresizleşme yaşaması birçok ülkenin dışa kapanmasına ve kendi iç sorunlarına dönük merkantilist politikalar izlemelerine neden olmuştu. Dünya ticaretinin daraldığı bu evrede ülkeler çoğu kez kendi yağıyla kavrulmayı denemişler, serbest ticareti ihdas etme gayretleri sonuç vermemişti. İşte bu denli sorunlu bir evrede Türkiye kendi cumhuriyetini kurmuş, bunalımlı 20'li yılların ardından 30'lu yıllarda kendine özgü çözümleri uygulamaya sokarak "millî iktisat" anlayışını bir sonraki evreye, devletçi döneme taşımıştı.

Millî Mücadele siyasal bağımsızlığın ön şartını oluşturmuştu. Lozan'la birlikte uluslararası düzlemde ülke gerçek anlamda "tam bağımsız" bir ülke olmuştu. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı evrede, 19 Şubat-4 Mart 1923 günleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile Misak-ı Millî ardından malî ve iktisadî bağımsızlığa yönelik Misak-ı Iktisadî kabul edilmişti. Tam bağımsızlık ilkeleri işte bu evrede gündeme gelmiş ve Türkiye kendini kapitülasyonlardan arındırarak, dış güçlerden bağımsız bir politika izleme olanağı bulmuştu.

Türkiye iki dünya savaşı arası "Denk Bütçe – Sağlam Para" anlayışını ilke edinmişti. Ancak ülke yoksuldu; tasarruf oranı son derece düşüktü. Daha doğrusu ülkede tasarruf bilinci oluşmamıştı. Buna rağmen, büyük ölçüde olağanüstü vergilerle Türkiye kuruluş evresinde çözüm arayışına girişmişti. 1929 Buhranı ertesi ise sanayileşmenin ilk adımlarını atmış, köklü bir yapısal dönüşüme gitmişti. Bu evredeki kalkınma süreci onu İkinci Dünya Savaşı ortamında temel ihtiyaçlarını karşılar duruma getirmişti.

Devlet malîyesi ve Reform Girişimleri

Çağdaş devlet etkin bir vergi yapısını, borç döndürebilme yeteneğini ve her şeyden önce yasama meclisince denetlenen bir bütçenin varlığını gerektiriyordu. İngiltere'nin 16. yüzyıldan itibaren diğer ülkelere oranla üstünlüğü, bu alanlarda gerçekleştirdiği köklü dönüşümler sonucuydu. Her ne kadar Osmanlı, Tanzimat'la birlikte Batı'dakine benzer bir malî yapının oluşturulmasına gayret göstermişse de vergi, borç ve bütçe konularında etkin bir düzenlemeye gidememişti. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da, özellikle savaş endüstrisinin getirdiği malî yükler nedeniyle dolaylı vergilere gidilirken Osmanlı, şer'î vergi düzenini sürdürmekle yetinmişti. Bunun

bir nedeni etkin bir malî yapıdan ve gelir giderleri denetleyecek bir yasama organından yoksun oluşu ise diğer bir nedeni kapitülasyonlar nedeniyle, temettü, patent gibi devlet varidatını artırıcı vergileri koyamamasıydı. Üstelik dış borçlar sonucu Düyûn-ı Umûmiyye ile birlikte Osmanlı malîyesi iki başlı bir nitelik kazanmış, Osmanlı Devleti sömürgeleşmese de, enformel bir bağımlılık sürecine girmişti.

1908 Sonrası Malî Reformlar

1908 Devrimi ile birlikte Osmanlı malîyesine çekidüzen verilmek istenmiş, egemenlik sorununun malî yapı ile yakın bağı görülmüştü. Bu amaçla düzenli bir malî yapı oluşturulmaya çalışılmış, Batı'ya öykünülerek yeni vergi kanunları çıkarılmış, çağdaş bağlamda ilk bütçe hazırlanmış, bu bütçe yasama organının denetimine verilmişti. 1908'e kadar her bakanlığın ayrı gelir gideri varken 1908'le birlikte bütçe birliği ve genelliği, o günkü deyimle "hazinenin vahdeti" fikri ülkede yer etmişti. 1910 tarihli Usul-i Muhasebe Kanunu ile tüm gelirler, herhangi daire kanalıyla gelirse gelsin Hazine'ye aktarılmış, bütün devlet gelirine Hazine hâkim olmaya başlamıştı. Öte yandan bu evrede malîyenin denetim süreci başlamış, dairelerde malîyeye bağlı muhasebe müdüriyetleri kurulmuştu. Divan-ı Muhasebat'ın ıslâhıyla giderlerin harcamalardan önce vizesi usulü başlatılmıştı. malîye teftiş heyetinin ilk esasları da bu dönemde gündeme gelmişti. Kısaca II. Meşrutiyet yıllarında malîye Nezareti bir "vezne müdüriyeti" olmaktan çıkmış, düzenli ve saygın bir bakanlığa dönüşmüştü.

Ancak, tüm bu reform çabalarına karşın, devlet borçlarını döndürebilecek bir yapı doğmamıştı. Birbiri ardı sıra gündeme gelen savaşlar borç batağını daha da derinleştirmişti. Kapitülasyonlar ancak Cihan Harbi'ne girişle tek taraflı olarak kaldırılabilmiş, Osmanlı malî bağımsızlığını ilân etmişti.

Ancak, İkinci Meşrutiyet yıllarında dolaysız vergilerin ıslâh edilememesi, çağdışı aşarın ve ağnamın sürgit devam etmesi ve dolaylı vergilerin etkin bir konuma getirilememesi bütçenin yapısında köklü dönüşümleri önlemişti. Cihan Harbi yıllarında birçok ülke olağanüstü vergiler ve iç borçlanmayla savaşı finanse etmeye çalışırken, Osmanlı Devleti kâğıt para basarak o güne kadar tarihte izine rastlanmayan yılda %400'e varan bir enflasyonla yaşamak zorunda kalmıştı.

Tekalif-i Millîye Kararları

Millî Mücadele oldukça sınırlı olanaklarla kazanılmıştı. İhtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin çoğunluğu bütçeden yapılan harcamalarla yapılabilmişti. Halkın mal ve para şeklindeki bağışları, hizmet yükümlülükleri ve el koymalarla sağlanan finansman kaynakları çözüm olarak görülmüştü. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından İkinci İnönü Savaşı'nın son günü olan 12 Nisan 1921 gününe kadar geçen yaklaşık bir yıl içerisinde çıkarılan 109 kanunun 56'sı malî kanunlardı. Bunların 10 kadarı da ekonomiyi düzenleyici, tüketimi azaltmayı ve üretimi artırmayı özendirici önlemlerdi. Bu 56 adet kanunun 30'u gelir, 26'sı gider kanunuydu. Gider kanunlarının çoğunluğu da geçici bütçe ve avans kanunlarıydı.

Çıkarılan gelir artırıcı kanunlar, daha çok Osmanlı Meclisi'nden devralınan vergi kanunlarındaki vergi miktar ve oranlarının artırılmasına yönelikti. Yeni bir vergilendirme alanı hedef olarak belirlenmemişti. Ancak, yeni gelir kaynakları bulunması yolunda da çabalar yok değildi. 21 Şubat 1921 tarihli Yol Vergisi Kanunu buna örnekti. 1921 yılı içerisinde çıkarılan gelir artırıcı kanunlardan en önemlisi 21 Temmuz 1921 günlü Askerlik Muafiyeti Vergisi Kanunu idi. Müslüman olmayanlar bu kanunla bedel ödeyerek askerlikten muaf tutuluyorlardı.

Gelir artırıcı kanunlar çıkarılmasına rağmen, savaşın ortaya koyduğu zorunluluk sonucu Tekâlif-i Millîye adlı kanun gücünde emirlerle halktan toplanan mal ve hizmetler devreye sokuldu. Tekâlif-i Millîye, 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde çıkarılan on adet "emir"den oluşuyordu. Herhangi bir doktrin sonucu ortaya çıkmamış olması ve yerine göre, değişik türde vergiyi bünyesinde toplaması açsından ilginç bir uygulamaydı. Zira bu emir-

lerle, vatandaştan mal şeklinde vergi alınabildiği gibi, hizmet vergisi uygulamasına da yer vermişti. Yine, halkın elindeki bazı mallar, bedeli ileride ödenmek kaydıyla devralınabiliyordu. Bu emirler Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında önemli bir rol oynadı. Gazi, 1927'de okuduğu Nutuk'ta "Tekâlif-i Millîye" emirlerine geniş yer vermişti:

Tekâlif-i Millîye Emirleri

Bu bahsettiğim hususatı temin için, iki gün zarfında, 7, 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, *tekâlif-i millîye emri* namı altında yaptığım tebligat-ı umumiyeden her birinin, kısaca muhteviyatından bahsedeyim. Bu harbin kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile nazar-ı dikkate alınması lâzım geldiğine dair bir fikir vermiş olmak için bu muhteviyatı şayan-ı arz görürüm:

"1 numaralı" emrimle, her kazada birer "tekâlif-i millîye komisyonu" teşkil ettim. Bu komisyonlar hasıla-i mesailerinin, ordunun muhtelif aksamına suret-i tevziini tanzim eyledim.

"2 numaralı" emrime nazaran vatanda her hane birer kat çamaşır; birer çift çorap ve çarık ihzar edip tekâlif-i millîye komisyonuna teslim edecekti.

"3 numaralı" emrimle, tüccar ve ahali yedinde mevcut olan çamaşırlık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi imaline salih her nevi kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul ve gayr-i mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve mamul nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli bilâhare tesviye edilmek üzere vazıyet ettim.

"4 numaralı" emrimle, mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum istoklarından keza yüzde kırkına, bedeli bilâhare tesviye olunmak üzere vaziyet ettim.

"5 numaralı" emrimle, ordu ihtiyacı için alınan vesait-i nakliyeden maada, ahalinin yedinde kalan vesait-i nakliye ile meccanen yüz kilometrelik bir mesafeye kadar ayda bir defaya mahsus olmak üzere, askerî nakliyat icra edilmesini mecbur kıldım.

"6 numaralı" emrimle, ordunun ilbas ve iaşesine yarayan bilcümle emval-i metrukeye vazıyet ettim.

"7 numaralı" emrimle, ahali yedinde muharebeye salih bilcümle esliha ve cephanenin üç gün zarfında teslimini talep ettim.

"8 numaralı" emirle, benzin, vakum, gres, makina, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lâstiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinası, kablo, pil, çıplak tel, mücerrit ve bunlara mümasil malzeme, asit sülfürik istoklarının yüzde kırkına vazıyet ettim.

"9 numaralı" emirle, demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle bu esnafat ve imalâthanelerin kabiliyet-i imaliyeleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek san'atkârların isimleri zikredilmek üzere miktar ve vaziyetlerini tespit ettirdim.

"10 numaralı" emirle, ahali yedinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının bilûmum teçhizat ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve topkeşan hayvanat, ester ve mekkârî hayvanatı, deve ve merkep miktarlarının yüzde yirmisine vazıyet ettirdim.

Efendiler, emirlerimin ve tebligatımın temin-i icrası için, teşkil ettiğim İstiklâl Mahkemeleri'ni Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir mıntıkalarına gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Büyük Taarruz'a hazırlık döneminde bütçe gelirlerinin artırılması çabaları, malî kaynakların çok büyük kısmının daha önceki savaş hazırlıklarına gitmesi nedeniyle ortaya malî kaynak yetersizliği sorununu yaratmıştı. Bu sorunun giderilmesi çabaları sonucunda on dokuz adet gelir artırıcı kanun çıkarıldı. Bunlar arasında Deniz Taşıtları Vergisi, Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu, Düşman İşgalinden Kurtarılan Yerlerden Kaçan Halkın Taşınır ve Taşınmaz Mallarının Yönetimi Hakkında Kanun ve Askerlikte Tecil Vergisi yer alıyordu.

Millî Mücadele başarıyla sonuçlandıktan sonra bağımsızlığın malî ve iktisadî yönü Lozan'da gündeme geldi. Lozan'ın en çetin sorunu kapitülasyonlardı. Bu nedenle Lozan sekiz ay gibi uzun bir döneme yayıldı. En nihayet Lozan Barış Antlaşması'nın 28. maddesi kapitülasyonlar sorununu çözüme bağladı. Ancak Osmanlı borçları ve dış ticaret sorunları Lozan ertesi de sürgit devam etti. 85 milyon altın lira dolayındaki borçlara ait ödemeler, yılda 5,8 milyon olarak tespit edildi. Ancak ödemeler 1929 yılına kadar durduruldu. Dış ticaretten kaynaklanan sorun gümrük tarifeleriyle ilgiliydi. Lozan'a göre 1916 tarifeleri beş yılık bir süre için devam edecekti. Türkiye'nin etkili bir koruma politikası geleceğe bırakılmış oldu. Bütçenin önemli bir kısmını karşılayan aşarın kaldırılmasından sonra beşte bir orana sahip gümrük resminin de kaldırılması devlet bütçesini önemli gelir kaynaklarından yoksun bırakıyordu.

Türkiye İktisat Kongresi

Ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması amacıyla daha barış görüşmeleri sonuçlanmadan İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmasına karar verildi. Cumhuriyet'in kuruluşu arifesi, 1923 Şubatı'nda toplanan Türkiye İktisat Kongresi ülke ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Türkiye İktisat Kongresi'nin uluslararası planda siyasî bir mesajı da vardı. Lozan'da Türkiye kararlılığını göstermek istiyordu. Lozan barış görüşmelerinin ilk aşamada sonuçsuz kaldığı bir evrede Ankara kapitülasyonların kaldırılması konusunda taviz vermeyeceğini İtilâf Devletleri'ne bir kez daha ilân etme gereği duyuyordu. Yaptığı açış konuşmasında Mustafa Kemal kapitülasyonlara geniş yer ayırdı. Konuşma aynı zamanda yeni Türkiye'nin izleyeceği iktisat politikasının göstergesiydi. İkinci Meşrutiyet yıllarında Osmanlı ekonomisinin çabalarını yakından izlemiş, Cihan Harbi'nde gündeme gelen "millî iktisat" anlayışından da büyük ölçüde etkilenmişti. Konuşması "millî iktisat" anlayışı üzerine kurulmuştu.

Türkiye İktisat Kongresi'nde "Çiftçi Grubu", "Tüccar Grubu", "Sanayi Grubu" ve "İşçi Grubu" olmak üzere dört grup vardı. Her grup kendi "iktisat esasları"nı belirlemişti. Kongre sonucu tıpkı Misak-ı Millî gibi bir Misak-ı İktisadî benimsendi.

Türkiye İktisat Kongresi İkinci Meşrutiyet yıllarında "millî iktisat" diye bilinen ekonomik yapılanmayı Cumhuriyet'e taşımış oluyordu. Kongrede benimsenen ilkeler 19. yüzyılın liberal beklentilerinden uzaktı. Türkiye uluslaşma sürecindeydi ve bu aşamada kendi ekonomisine –dışa kapanma pahasına– çekidüzen vermek zorundaydı. Bireysel kaygılara yönelik pazar göstergeleri ötesinde ulusal çıkarlar sürekli vurgulanıyor, devletin şu ya da bu şekilde devreye girebileceği ortam oluşturuluyordu. İleride devletçilik diye bilinegelen politikaların ilk göstergeleri bu kongrede belirdi. Kongrede hâkim görüş "Misak-ı İktisadî"den çok, "Misak-ı Malî" doğrul-

tusundaydı. Nitekim 1920'li yıllar ülkenin malî bağımsızlığı doğrultusunda önemli adımların atıldığı bir dönem oldu. Bu konuda bankacılık ve sigortacılık başı çekti.

Cihan Harbi yıllarında savaş ekonomisi evresinde en büyük sorun bütçe denkliğiydi. Bunun sağlanamaması doğal olarak enflasyonu körüklemişti. Savaş sırasında yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle yeni bir devlet kurulurken bütçe konusunda temkinli davranılması kaçınılmazdı. "Denk bütçe, sağlam para" temel ilke olarak benimsenecek, para politikası konusunda son derece eli sıkı davranılacaktı. Zira dolaşımdaki paranın karşılığı yoktu. 1 Mart 1922'de Üçüncü Toplanma yılını açarken Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin amacının tam bağımsızlık olduğunu, gerçek anlamda bağımsızlığın ise ancak malî bağımsızlık ile gerçekleşebileceğini söyleyecekti. Bir ülkenin malîyesi bağımsızlıktan yoksun olursa o ülkenin tüm hayatiyeti felce uğramış olurdu. Her devlet organı ancak malî güçle yaşardı. Malî bağımsızlığın korunması için ise bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olması gerekirdi. Bundan ötürü devleti yaşatmak için dış ülkelere başvurmaksızın ülke kendi gelir kaynaklarıyla yönetilebilmeliydi. Bunu sağlamak için ise "azamî tasarruf" millî özellik olmalıydı. "Tasarruf" kavramını Türkiye'de iktisat literatürüne sokan Cumhuriyet rejimi oldu.

Osmanlı'dan alınan dersler sonucu İktisat Kongresi'nde neredeyse "otarşik" bir yapı özlemi ifade ediliyordu. Cihan Harbi yıllarında yaşananların tekrarlanmaması temel hedeflerden biriydi. Bu anlayışın ilk sonuçlarından biri finansal bağımsızlık için atılacak adımlardı.

Yeni Vergi Yapısı

Devleti ayakta tutacak olan halktan alınacak vergilerdi. Oysa on yılı aşkın savaşılan bir coğrafyada halk fakr u zaruret içerisindeydi. Varını yoğunu devlete devretmişti. Ama bu gerçek göz ardı edilmeksizin ülke bütçesini denkleştirmek gerekiyordu. Meclis'in kuruluşundan itibaren bir dizi vergi gündeme geldi. Devletin gelirlerini oluşturan vergi, resim, harç ve tekel gelirleri gibi değişik gelirlerin ait oldukları kanunların genel bir çerçeve içerisinde ele alınması durumunda, özellikle ilk on yıla ait dönemde bunların Osmanlı Devleti'nin vergi yapısıyla ilgili olan gelirlerden olduğu görülüyordu.

Cumhuriyet vergi tarihinde uygulanan ilk olağanüstü vergi "Harp Kazançları Vergisi Kanunu Mucibince Tahsilat İcrası İçin malîye Vekâleti'nin Mezuniyeti" hakkındaydı. Umumî İstihlâk Vergisi Cumhuriyet yönetiminin koyduğu ilk çağdaş vergiydi. Kazanç Vergisi Kanunu, Osmanlı Devleti'nin eski gelir sistemi yerine ikame olmak üzere getirilen ve çağdaş gelir vergisi sisteminin temelini atan bir kanundu. Veraset ve İntikal Vergisi Hakkındaki Kanun, Cumhuriyet döneminde en uzun süre yürürlükte kalan kanun oldu. Yol Mükelleflerinden alınacak Maarif Vergisi Hakkında Kanun, bedenen çalışılarak ödeme yükümlülüğü getirmekteydi. Muamele Vergisi'yle sonradan "gider vergileri" başlığı altında toplanan tüketim ve hizmet vergilerinin temeli atıldı.

Osmanlı Devleti'nin vergi yasalarının devamı mahiyetinde olan ve belirli bir vergilendirme tekniği göstermeyen, daha çok olağanüstü mahiyette olan bu vergiler zamanla devre dışı kaldı. İlk evrede daha çok gelir sağlama anlayışı hakimdi. 1930'lardan sonra yerini vergilemede bir "sistemleşme"ye bıraktı.

Cumhuriyet Türkiyesi bir yandan II. Meşrutiyet'in getirdiği reformları devralırken, öte yandan döndürülemeyen borçların altında ezilen ülkeyi borç batağından kurtarmak ve etkin bir vergi yapısını ihdas etmek için köklü malî reform sürecini başlattı. "Denk Bütçe – Sağlam Para", ekonomiyi kimi kez durağanlaştırsa da ilke olarak benimsendi. Malî yapı köklü dönüşüme uğradı. malîye Vekâleti rasyonel bir işbölümüne dayanan çağdaş bir yapılanmaya kavuşturuldu. Bütün bütçe ve muhasebe işleri Muhasebe Umum Müdüriyeti'nde toplanarak, bakanlıkların muhasebeleri, Millî Muhasebe Müdürlüğü de dahil olmak üzere bu müdüriyete bağlandı. Bütçenin düzenlenmesi ve uygulanmasına ait tüm işlemler devletin bütün muhasebesi, bu umum müdüriyetin denetimi

altına girdi. Bundan böyle tüm gelir işleri, vergilerin vasfı, ıslâhı, tarhı, cibayeti hakkındaki işlemler Varidat Umum Müdürlüğü çatısı altında birleştirildi. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ülke içerisinde en az malîye Nezareti düzeyinde güçlü bir gelir kurumu olmaktan çıkarılarak, ülke dışına taşındı ve sırf devletten aldığı parayı borç verenlere dağıtmakla yükümlü bir kuruma dönüştürüldü. Hazine işleri Para ve Düyûn-ı Umûmiyye Müdüriyeti altında toplantı. Hazine şubesi sıfatıyla bütün devlet kasaları bu müdüriyetin denetimine verildi. Çağdaş devletin gerektirdiği "hazinenin birliği" ilkesi böylece sağlanmış oluyordu.

Bu arada 1910 tarihli Usul-i Muhasebe Kanunu'nun çok daha ilerisine gidilerek çağdaş hükümleri içeren 1926 tarihli kanunla, devlet bütçesine, muhasebesine ve denetimine köklü bir düzen getirildi. Millî egemenliğe bağlı olan ve Millet Meclisi'nin seçimiyle oluşan yeni Divan-ı Muhasebat yalnız muhasip hesaplarını değil, bütün devlet masraflarını da denetim altına aldı. malîye Teftiş Heyeti, taşra defterdarlık ve varidat örgütü Meşrutiyet yıllarına oranda çok daha etkin bir konuma getirildi.

Ancak, Cumhuriyet malîyesinde asıl devrim aşarın ilgasıyla gerçekleştirildi. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelmiş olan temettü vergisinin ismi 1926 yılında kazanç vergisine çevrilerek kırsal kesimdeki vergi yükü kısmen kentlere kaydırıldı. Cumhuriyet Türkiyesi'nin gerçek bağımsızlığı malî yapıdaki bu düzenlemeler sonucu gerçekleştirilmiş oluyordu.

Sanayi Toplumu Özlemi

Cumhuriyet'in temel sorunlarından biri çağdaş ekonomik yapıyı kurgulamaktı. On yılı aşkın savaşlar nedeniyle Osmanlı'dan bir enkaz devralınmıştı. Kırsal kesimde tarım düzeni bozulmuş, sınırlı sınaî yapı çökmüştü. 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi ülkenin geleceğe yönelik özlemlerini gündeme getirirken henüz Türkiye'de sanayi toplumu beklentisi yoktu. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar, Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler 1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmişlerdi. Ülkede sermaye birikimi son derece cılızdı. Geleneksel zanaatı sanayie dönüştürmek bu nedenle olanaksızdı. Devletin vergiler aracılığıyla topladığı kaynaklar bir şekilde sanayileşme için seferber edilse bile bu yetersiz kalacaktı. On yılı aşkın süren savaşlar ülkede beşerî sermayeyi tüketmiş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi kuruculuğu için son derece sınırlı bir altyapının devrine neden olmuştu. Birikimin yok denebilecek ölçüde olduğu bir ortamda son kertede devlete öncülük etme görevi düşüyordu. Ancak devlet de bunu kıt gelir kaynaklarıyla gerçekleştirebilirdi. Yoksul bir halkın vergi gücü de sınırlıydı.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme sürecinde devletin aktif katılımının göstergesiydi. Sanayi ve Maadin Bankası özel kesime sanayi kredisi açacak, Osmanlı döneminde kamunun elinde olan fabrikaları devralarak işletecekti. Ayrıca özel kesim girişimlerine ortak sıfatıyla katılacak, sınaî alanda faaliyette bulunacaktı. Ancak, sanayileşme sürecinde devletin görevi zaman zaman tartışılmışsa da geniş kapsamda iktisadî devletçilik henüz gündemde değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel eğilimi devletin sürekli olarak işletmeciliğe girişmemesi doğrultusundaydı. Bu nedenle devralınan tesisler geçici olarak işletilecek, zamanla bunlar birer anonim şirkete dönüştürülerek hisse senetleri özel şahıslara satılacaktı.

İki dünya savaşı arası genç Cumhuriyet için zor yıllardı. Siyasî istikrarın aranışının yanı sıra dünya ekonomisinin darboğaza girdiği bir dönemde iktisadî sorunların üstesinden gelmek o denli güçtü. Cumhuriyet Türkiyesi çok güç şartlarda ekonomisini toparlamaya çalışıyordu. Mübadele nedeniyle girişimci olabilecek bazı üst gelir grubundan azınlıklar mal varlıklarıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi. Batı ülkeleri Ankara'nın tüm iyi niyetine karşın kurulan yeni rejime bir türlü ısınamamıştı. Bu nedenle yabancı sermaye ülkeye gelmekte pek

Devlet öncülüğünde sanayileşme Osmanlı'nın Cumhuriyet Türkiyesi'ne bıraktığı miraslardan biriydi. Bu nedenle Cumhuriyet'in devraldığı sınai mülkiyette devlet fabrikaları hatırı sayılır bir yer işgal ediyordu. Ordunun talep örüntüsü doğrultusunda dokuma ve deri sektörleri Osmanlı sanayileşmesinde baş çekmişti. Devlet tarafından işletmeye açılan ilk iplik ve dokuma fabrikaları Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi devlet örgütü çatısı altında uzun zaman faaliyetlerini sürdürdüler. Bu fabrikalar Cumhuriyet'le birlikte 1925'te kurulan Devlet Sanayi ve Maadin Bankası'na, daha sonra Sanayi Ofisi ve nihayet Sümerbank'a devrediliyordu. Sümerbank'ın kuruluş döneminde mal varlığını oluşturan bu fabrikalar Türkiye sanayileşme sürecinin ilk adımlarını oluşturuyordu.

istekli değildi. Öte yandan 1920'li yılların ikinci yarısında ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektöründe iklim koşulları nedeniyle zor günler yaşanmıştı. Ardından 1929 Dünya Buhranı tüm şiddetiyle Türkiye'yi de etkileyecekti.

Türkiye'nin böyle bir ortamda sanayileşme şansı düşüktü. Türk parasına istikrar sağlamak hükümetlerin ana kıygısını oluşturuyordu. Lozan'da çözüm bulan dış borçlar Hazine için önemli bir külfetti. Cumhuriyet hükümeti istikrar arayışı içendeydi. Her türlü teşvik politikasına rağmen istenilen düzeyde yatırım gerçekleştirilemiyordu. Sanayi ve Maadin Bankası kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöre devredememişti. Buna karşılık, kendi yönetimindeki kamu sınaî tesislerinin ticarî usullerle işletilebileceğini de pek kanıtlayamamış ve devletin iktisadî faaliyette bulunabileceği konusunda başarı örnekleri de verememişti.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme politikasının önemli bir durağı 15 Haziran 1927 günlü Sanayii Teşvik Kanunu olmuştu. Bu kanunda sanayiin tanımı yapıldıktan sonra, sınaî tesisler dört gruba ayrılmış ve her grup, kanunun getirdiği teşvik tedbirleri ile muafiyetlerden, taşıdığı önem derecesine göre yararlandırılmış, başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere, birçok vergi, harç ve rüsum muafiyeti getirilmişti. Sanayii Teşvik Kanunu'nun özel teşebbüs üzerinde olumlu etkileri olmuştu. Çoğu yeni işletme olmak üzere 1927-1932 yılları arasında kanundan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmış, sanayi işçileri sayısı da 17.000'den 62.000'e ulaşmıştı. Sanayii Teşvik Kanunu'nun yürürlük süresi 15 yıl ile sınırlandırılmış ve 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle uygulanmıştı. Bu arada, 1927 yılında bir sanayi sayımı yapılmış, 1930 yılında da Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin aracılığıyla Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Bu kongre, resmî niteliği bulunmamakla birlikte, ülkede sanayiin gerçek durumunu gündeme getirmiş ve önerileriyle ileriki yıllara ışık tutmuştu.

1930 Dünya Buhranı

1930'lu yıllarda Dünya Buhranı nedeniyle ülke ekonomisi güç bir döneme girmişti. Piyasa istikrardan son derece yoksundu. Ülkeler kendi içlerine kapanıyor, dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine gelişiyordu. Cihan Harbi ertesi geçmişin liberal ekonomileri çıkmaza girmiş, demokrasi özellikle Kıta Avrupası'nda gözden düşmüştü. Bu koşullar Cumhuriyet Türkiyesi'ni de ivedi önlemler almaya sevk etti. Devletin giderek daha yoğun bir üretim faaliyetine girişmesi kaçınılmazdı. Sanayi ve Maadin Bankası yerine yeni bir organizasyona gidiliyor ve devletçilik diye bilinen yeni bir döneme giriliyordu. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1933 senesinde lağvıyla Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olmak üzere iki ayrı kuruluş ortaya çıkıyordu. Devlet Sanayi Ofisi ülkede planlı ve organize bir devlet işletmeciliği alanında atılmış önemli bir adımdı. Hükümetin himaye edeceği geniş ölçekli «büyük sanayi» fabrikalarını kuracak ve bunları İktisat Vekâleti'nin vereceği direktifler ışığında işletecekti.

Cumhuriyet'in kuruluşu ertesi hükümet sanayileşmek için her türlü teşvik ve himaye önlemlerini almış, ancak gerek tesis gerekse işletme kredisi sorununa kalıcı bir çözüm getirememişti. Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ayrılması 1930'lu yıllar devletçiliğinin önemli adımlarıydı. Ancak, her iki kuruluş da kısa ömürlü oldu. 1933'te her iki kuruluş lağvedilerek yerlerine Sümerbank kuruldu. 1938'de iktisadî devlet teşekkülüne dönüştürülen işletmeleriyle Sümerbank Cumhuriyet Türkiyesi'nde sanayileşmeyi bilfiil üstlenmiş bir kuruluştu.

Sümerbank'ın kurulduğu yıl Cumhuriyet planlı döneme geçiyordu. Devraldığı fabrikaların yanı sıra Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan sınaî işletmelerin önemli bir kısmının kuruluşunu üstleniyordu. Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Malatya Bez ve İplik

Fabrikası, Gemlik Sunğipek (sunî ipek) Fabrikası, Halkapınar Dokuma Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, İzmit Kâğıt Fabrikası Sümerbank'ın öncülüğünde gerçekleştirilen sınaî kuruluşlar arasında yer aldı. Tüm bu yatırım politikaları eninde sonunda devletin bütçesiyle bağlantılıydı. Dış kaynakların son derece kısıtlı olduğu bir evrede ülke kalkınması büyük ölçüde halktan toplanan vergilerle gerçekleştirilecekti.

Türkiye'nin finansal yapısı 20'li ve 30'lu yıllarda farklı nitelik taşıyordu. Bunun temel nedeni 1929 Dünya Buhranı idi. 1923 sonrası toplam kamu harcamalarında, carî ve sabit fiyatlarla mutlak artışlar gözlendi. carî fiyatlarla harcamalar 1924 ertesi daha ilk yılda önemli bir artış kaydetmiş, ardından 1926-1929 arasında masraflarda sınırlı bir düşüş gözlenmişti. Sabit fiyatlarda ise istikrarlı bir artış gerçekleşmişti. Bu artış 1930 ertesi daha da hızlı bir grafik çizmişti. Harcamaların GSMH'ya oranı da artmıştı. Ulaşılabilen kayıtlara göre 1928-1932 arası kamu harcamalarında carî harcamaların payı ortalama olarak aynı kalmış, yatırım harcamalarının payı, belediye yatırımlarının da verilere katılımıyla, 1929 yılından da gözlenen artış dışında düşmüş, buna karşılık transfer harcamalarının payı artmıştı.

1932 öncesi iç ve dış güvenlik harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı sürekli düşmüştü. Buna karşılık genel yönetim giderlerinin payı artış göstermişti. Sağlık harcamalarının payı sınırlı oranda artmış, eğitim harcamaları ise istikrarlı bir gelişme gösterememişti. Aynı durum bayındırlık, tarım, sanayi, imar ve iskân alanlarını kapsayan altyapı yatırımlarında da gözlemlenmişti. 1929 Buhranı ertesi kamu gelirlerinin düşmesi nedeniyle personel giderleri dışındaki giderlerde kısıntıya gidilmişti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında il özel idareleri ile belediyelerin toplam kamu harcamalarındaki payı %20'nin üzerindeydi. Bu pay yıllar içinde düşüş gösterdi. Eğitim, sağlık ve yol yapımı gibi harcamaların giderek genel bütçeye alınması ve merkezî devletin yürüttüğü hizmetlerin mahallî birimlerce yürütülenlere oranla daha etkin bir gelişim göstermesi bu düşüşün temel nedenleriydi. Kamu harcamaları böylece giderek merkezileşmiş oluyordu. Bu 1930 tarihli Belediyeler Kanunu'nda da gözlemlenen bir olguydu. Mahallî idareler içinde yer alan genel yönetim giderlerinin payı toplam harcamaların %70'ine yaklaşıyordu. Eğitim ve sağlık oranları beklenebileceği gibi düşüktü. Bunlar sırasıyla %10 ve %4 dolayındaydı.

Kısaca, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet harcamalarının GSMH'ya oranının çok düşük olduğu görülüyordu. Ancak, bu oran hızla yükseldi. Bu arada güvenlik harcamaları azalırken, dış borç ödemeleri ve millîleştirme giderlerinin payı yükseldi. Demiryolu yapımına ağırlık verildi. 1924-1929 arası 161,4 milyon lira ile 964 km demiryolu döşendi. 1928 yılı sonunda 1007 km uzunluğundaki Anadolu demiryolu 100,7 milyon ödenerek yabancılardan satın alındı.

Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1929 Dünya Buhranı dış ticareti olumsuz etkilemiş, fiyatlarda ve GSMH'da önemli düşüşlere neden olmuştu. Yönetim giderleri ve tarım kesiminde destekleme amacıyla verilen sübvansiyonlar nedeniyle kamu harcamalarındaki düşüş daha ılımlı olmuştu. Beklenebileceği gibi aynı dönemde transfer harcamalarının oranı yükselirken yatırım harcamalarınınki düşmüştü.

Iktisadî alanda devletçiliğe geçiş evresi 1929-1933 dönemi olmuştu. Devletçiliğin bilfiil uygulandığı dönem iki alt döneme ayrılıyordu. Burada kırılma noktası İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıydı. 1933-1938 dönemi devletin ilk sanayi planını uyguladığı evreydi. 1939-1945 ise savaş ekonomisinin gereği olağanüstü önlemlerle yürütülen bir devletçilik dönemini zorunlu kıldı.

Devletçiliğe Geçiş ve Malî Yapı

Devletçiliğe geçiş evresinin son yılı 1932'de kamu harcamalarının GSMH'ya oranı % 22.3 idi. Devletçiliğin uygulamaya sokulmasıyla birlikte 1933 yılında bu oran % 26,6'ya yükseldi. Savaş devletçiliği arifesi son iki

yılda bu oran biraz daha yükseldi. 1933'teki yükselişin bir nedeni kamu harcamalarının artışı ise diğer bir nedeni millî gelirin düşmesiydi.

Devletçiliğin ilk evresinde carî harcamaların payı istikrarlı bir seyir izledi. Yatırımın payı 1933'ten başlayarak sınırlı da olsa artış gösterdi. 1938'de artık transfer harcamalarının aleyhine genişler olmuştu. Yine bu dönemde güvenlik harcamalarının payı hafif bir artış gösterirken, genel yönetim giderlerinin payı düştü. Eğitim ve sağlık harcamaları payları oranlarını korudu. 20'li yıllarla karşılaştırıldığında, Cihan Harbi ertesi güvenlik harcamaları düşüş göstermişken, 30'lu yıllarda yeni bir dünya savaşı sezgisi ile bu harcama kalemi tekrar yükselişe geçmişti.

İlk beş yıllık sanayi planının uygulamaya sokulması ve devlet yatırımlarında artış doğal olarak kamu harcamalarını yukarı çekmişti. Ancak diğer bir neden millîleştirmelerin bu dönemde devam etmesiydi. Bu arada Osmanlı borçlarının ödenmesine başlanmıştı. Keza 1928-1933 döneminde imtiyazlı şirketlerden devralınan demiryolu ve limanlardan doğan borçların da 1933 yılından itibaren ödemeleri gündemdeydi. 1927-1932 yılları arası kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %18,7 iken 1933-1938 döneminde %26,7'ye ulaşmıştı. 1933-1938 döneminin son yılında Ankara'nın kamu binaları için yapılan yatırımlar bu dönemin son yılında yatırım harcamalarını bir ölçü daha yukarı çekmişti.

1939-1945 dönemini kapsayan savaş ekonomisi, devletçiliği daha baskın bir konuma soktu. Darlık ve fiyat artışları, Birinci Dünya Savaşı yıllarını hatırlatır oldu. 1938 yılı 100 alındığında fiyat endeksi 1943 yılında 577,3'e ulaştı. Kamu harcamaları bu tür bir yükselişi izleyemediği için reel düzeyde düştü. Carî fiyatlarla toplam kamu harcamaları altı yıl içinde kabaca iki buçuk kat yükselirken, sabit fiyatlarla yarı yarıya düşüş gösterdi. Kamu harcamalarının GSMH'daki payı benzer bir biçimde geriledi. Dönemin ilk iki yılında GSMH'ya oranı ilk kez %30'un üzerine çıkmışken, enflasyon sonucu hatırı sayılır ölçüde düşüş gösterdi.

Bu dönemde carî harcamalar toplam harcamaların %75'ini aşarken yatırım harcamaları önemli ölçüde daraldı. Dönemin ilk yıllarında genel idare, sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerinin payı düşmüş, güvenlik hizmetlerinin payı ise %50'yi aşmıştı. Ülke savaşa girmese de bilfiil seferberlik yaşanıyordu. Fiyat artışları nedeniyle personel giderleri de sık sık yeniden düzenleniyordu. Savaşın gidişatının giderek belirginleşmesi sonucu, 1943 yılından itibaren güvenlik harcamaları yeniden azalmaya başladı. Bu evrede kamu harcamaları daha da merkezileşti. Bu düşüş belediyeler için il özel idarelerine oranla daha belirgin oldu. 1943 yılı, savunma harcamalarının tersine mahallî idare payı yeniden artışa geçti.

Savaşan ülkelerde savaş genellikle üç yöntemle finanse ediliyordu. Bir diğer deyişle devletin savaş ekonomisinin gerektirdiği kamu harcamalarını ya olağanüstü vergilerle, ya iç borçlanmayla ya da açık finansmanla karşılaması söz konusuydu. İlk ikisinde özel harcama gücü kamu kesimine kaydırılarak fiyatları kontrol etmek mümkündü. Ancak Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi seçenekleri pek fazla değildi. Her ne kadar Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi ile hükümet özel harcamaları kısma girişiminde bulunduysa da açık finansman en kestirme yoldu. Açık finansman özel harcamaları kısacağına bilakis kamçılayacaktı. Nitekim bu tür bir çözüm mal kıtlığı ve geleceğe güvensizlikle birleşerek fiyat artışlarına neden oldu. Kamu harcamaları artış hızı fiyat artış hızının gerisinde kaldı. Reel düzeyde kamu harcamaları düşüş gösterdi.

Cumhuriyet'in Kamu Gelirleri

Osmanlı Devleti'nin gelir hanesinin yükünü uzun yıllar doğrudan, dolaysız [vasıtasız] vergiler taşıdı. Millî Mücadele yıllarında Ankara'nın bütçesinde vergiler devlet gelirlerinin yaklaşık dörtte üçünü oluşturuyordu. Geri kalanı ise tekellerden ve devlet mallarından elde ediliyordu. Vergi yapısı ise 1920 yılı bütçesine göre %56'sı doğrudan vergiler, %22'si dolaylı [vasıtalı] vergilerden oluşuyordu. Gelir temel olarak tarımdan ve kısmen dış

ticaretten elde ediliyordu. Doğrudan vergiler içerisinde aşarın payı %29, ağnamınki ise %12 idi. %22'lik kısmı gümrük vergisi ise dolaylı vergi geliriydi. Osmanlı uzun yıllar kentleri vergilendirememişti. Bunun bir nedeni yukarıda belirttiğimiz gibi kapitülasyonlardı. O nedenle köylü ağır bir vergi yükü altındaydı. Aşar ve ağnam, köylüden alınıyordu. Tekel maddelerinden tütünden elde edilen gelir yine tarım ürünüydü.

Osmanlı döneminde kurulan Düyûn-ı Umûmiyye, dış borçlara karşılık belirli devlet gelirlerinin yabancılar tarafından yönetilen ikinci bir malîye bakanlığına devri anlamına geliyordu. Nitekim bu kuruluş devlet gelirlerinin yaklaşık üçte birini topluyor ve borç verenlere ana para ve faiz ödemesinde bulunuyordu. Cumhuriyet yönetimi malî bünyede iki önemli devrimi gerçekleştirdi. Bunlardan ilki 1925 yılında aşarı kaldırarak tarım etkinlikleri üzerindeki vergi yükünü hafifletmesi, vergi yükünü kısmen kentsel yapılara kaydırması, diğeri ise Düyûn-ı Umûmiyye'yi kaldırarak malî bağımsızlığı sağlamasıydı.

1923-1932 evresinde genel bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı artış gösterdi. Bu oran sabit fiyatlarla %75 idi. Merkezî kamu gelirlerinin toplamı ise GSMH'dan daha hızlı büyüyerek bu süre içerisinde %17,7'den %20,2'ye ulaştı. Ancak 1929 Dünya Buhranı ile birlikte vergi gelirlerinin yapısında önemli bir düşüş görüldü. Bu tarihlerde vergi bileşimini, gelir vergilerinden alınan vergiler, servet vergileri ve harcamalar üzerinden alınan vergiler olmak üzere üç ana grupta toplanıyordu. Aşarın kaldırılışı ertesi, vergi gelirleri bileşiminde köklü değişiklikler yaşandı. Gelirlerden alınan vergilerin payı, hatırı sayılır ölçüde düştü. Buna karşılık, harcamalar üzerinden alınan vergilerle servet vergilerinin payı arttı. 1929'dan sonra gelirden alınan vergilerin payı tekrar yükseldi.

Aşarın kaldırılışı devlet gelirlerinde önemli bir boşluk yaratmıştı. Bu boşluk kısmen, tarım ürünlerinin demiryolu ve denizyolu ile piyasaya arz edilen bölümü üzerinden alınan dolaylı bir vergi ile giderildi. Bu arada Ağnam Vergisi ile Yol Vergisi oranı arttırıldı. Arazi ve bina vergilerine ait tahrir değerleri yükseltildi. Böylece şer'î bir vergi kaldırılırken yerine yine kısmen tarım kesimine yönelik vergiler konmuş oldu.

İkinci önemli bir değişiklik Temettü Vergisi'nin yerine Kazanç Vergisi'nin konmasıydı. 1914 yılında yürürlüğe girmiş olan temettü vergisi dolaysız, doğrudan bir vergi idi. Ticaret ve sanayi kesimine yönelikti. Ancak bu kesimin yeterince güçlenmemiş oluşu ve vergilendirmeye elverişli olmayışı nedeniyle bütçe gelirinin ancak %5'ini bile oluşturmuyordu. Temettü Vergisi'nin yerine sanayi ve ticaret kesimlerini daha etkin bir biçimde vergilendirecek bir seçenek Türkiye İktisat Kongresi'nde gündeme gelmişti. İşte bu vergi 1926 yılında kabul edilen Kazanç Vergisi idi. Temettüye oranla daha geniş kapsamlıydı ve gerçek geliri hedefliyordu. Kazanç vergisinde iki ana grup oluşmuştu. İlki gerçek kazanç üzerinden vergiye tabi olan beyannameli yükümlülerdi. Diğeri ise beyannameye tabi olmayan ve ikinci sınıf yükümlülerdi. İkinci grubun vergilendirilmesinde işyeri kirası karine olarak alınıyordu. Ancak, bu tür bir vergiyi etkin kılmak kolay değildi. Uygulanması sırasında birçok yetersizlikler ortaya çıktı. Vergi beklenen sonucu vermedi. Beyan usulündeki güçlükler nedeniyle 1927'de bazı değişikliklere gidildi ve bu arada beyannameli yükümlülüğün alanı daraltıldı.

Bir diğer değişiklik 1926 yılında kabul edilen Umumî İstihlâk Vergisi ile oldu. Bu vergi esas olarak satışları vergilendiriyordu. Ayrıca hizmetlere yönelik Hususî İstihlâk ve Eğlence Vergisi çıkarıldı. umumî İstihlak Vergisi bir ölçüde günümüzdeki katma değer vergisinin ilk şekli idi. Ancak bu vergi kısa ömürlü oldu. 1927 yılında bu vergi yerini Muamele Vergisi'ne bıraktı. Muamele Vergisi çevirici güç kullanan sınaî işletmelerin ürünlerini ve banka ile sigortacılık etkinliklerini vergilendiriyordu. Muamele Vergisi'nin olumsuz bir sonucu da oldu: Girişimciler vergiden kaçınmak için üretim tekniklerini ilkel düzeyde tutarak küçük işletme düzeyinde kalmayı yeğler duruma geldiler.

Ağnam Vergisi ile bina ve arazi vergileri Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek değişikliğe uğramadı. Ağnam Vergisi'nin adı 1924 yılında Sayım Vergisi oldu. Arazi ve bina vergileri 1931 yılında yeniden düzenlendi. Bu arada servet transferinin vergilendirilmesi doğrultusunda, taşınmazların bağışlanmasında ve mirasçılara intikalinde alınmakta olan tescil harcı, 1925 yılında Veraset ve İntikal Vergisi'ne dönüştü.

Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında aynî vergilerin yerini nakdî vergiler aldı. Bu arada dış ticarette bağımsız bir gümrük politikası ancak 1929 yılında gerçekleşebildi. Lozan Antlaşması gereğince 1916 tarifeleri 1929'a kadar, beş yıl daha yürürlükte kalıyordu. 1929'da hazırlanan tarife ile dış ticarette yüksek gümrük duvarları benimsendi. Yeni vergi düzenlemesi, spesifik gümrük tarifeleri üzerine kuruluyordu.

Dünya Buhranı'ndan Savaş Ekonomisine

1929 Dünya Buhranı ile birlikte devlet yeni gelir olanakları aramaya koyuldu. Bulduğu çözümlerden biri hizmetlilerin vergi yükünü arttırmaktı. 1931 yılında Iktisadî Buhran Vergisi, bir yıl sonra Muvazene Vergisi kondu. Bunlar bir ölçüde kazanç vergisine ek vergilerdi. Aynı nitelikte üçüncü bir vergi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi, 1935 yılında kabul edildi.

Cumhuriyet yönetiminin belleğinde Osmanlı borçları kötü bir anıydı. Bu nedenle 1932 yılına kadar devlet borçlarında önemli bir artış görülmedi. 1933 yılına kadar herhangi bir iç borç gündeme gelmedi. Ancak, bazı kamu hizmeti gören şirketlerin kamulaştırılması için dış borç alındı. Bu arada Merkez Bankası'nın kuruluşu sırasında kibrit inhisarı imtiyazı karşılığında bir ABD şirketinden 10 milyon dolar borç alındı.

İkinci Dünya Savaşı öncesi 1933-1938 evresinde kamu gelirleri sabit fiyatlarla %30.7 oranında bir artış gösterdi. Ancak, GSMH'daki artışın daha yüksek oluşu nedeniyle, kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı 1933'te %21,7'den 1938'de %21,1'e düştü. 1933 yılında devlet gelirlerinin yaklaşık %60'ı vergilerden sağlandı. Tekel gelirleri de dahil vergi dışı gelirler grubunun payı aynı yıl %17-25 dolayındaydı. İç istikraz, özel kanunlarla elde edilen gelirler ve krediler mahsubatını kapsayan özel gelirler ve fonlar grubunun payı ise %15-25 arasındaydı.

Vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı 1933'te %13,7 iken 1938'de %10,7'ye düştü. Dünya Buhranı her alanda kendini gösteriyordu. Vergi gelirlerinin bileşiminde de bu etki gözleniyordu. 1937 yılına kadar gelir vergilerinde bir yükselme, harcamalar üzerinden alınan vergilerde bir düşüş gözlendi. Kazanç vergisi deneme yanılmalar ışığında 1934'te yeniden düzenlendi. Kaynakta tevkif yöntemi yaygın bir biçimde uygulamaya sokuldu. Bu arada bugünkü hesap uzmanlığının başlangıcı sayılabilecek "hesap mütehassıslığı" kurumu getirildi. Yeni düzenlemeler, bu arada Iktisadî Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi şehir kesimini hedefliyordu. Dünya Buhranı nedeniyle ticaret hadleri köylülüğü giderek yoksulluğa sevk etmişti. Zaten iç ticaret hadleri köylülükten dolaylı yoldan artık transferi sağlıyordu. Iktisadî Buhran Vergisi 1934 yılında hizmetlilerin yanı sıra ticarî ve sınaî kazanç sahiplerini de kapsadı.

30'lu yıllarda 1933 ve 1934 yıllarında demiryolu yapımı için iki kez iç borçlanmaya gidildi. Keza, iki kez de dış borç alındı. Bunlardan ilki sanayi planının finansmanında kullanılmak üzere 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolar tutarındaki borçtu. İkincisi ise 1938 yılında İngiltere'den alınan 16 milyon İngiliz Lirası tutarındaki krediydi. Bu meblağın 10 milyonu dış ödeme güçlüklerinin giderilmesi, 6 milyonu ise savunma donanımı alımı için kullanıldı.

1939-1945 savaş devletçiliği döneminde sabit fiyatlarla gerek kamu gelirleri, gerek GSMH geriledi. Toplam kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı 1939 yılında %22,6 iken 1944'te %17,7'ye düştü. Yukarıda da belirtildiği gibi açık finansmana başvurulması sonucu vergi dışı gelirlerin kamu gelirleri içindeki payı yükseldi. Öte yandan hızlı fiyat artışları belirli vergilerin matrahlarını aşındırarak vergi gelirlerin reel tutarını aşağıya çekti. Bu arada Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi gibi düzenlemeler gerek yurt içinde, gerek yurt dışında eleştirilere yol açtı.

1941 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi ordunun beslenme ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Belirli tarımsal ürünler üzerinden alınan bir randıman vergisi görünümündeydi. Bir kısım ürünlerden nakdî

olarak alınırken diğer bir kısmından aynî olarak alındı. Toprak Mahsulleri Vergisi bir anlamda aşara geri dönüştü ve bu nedenle tepki gördü. Uygulamasında da görülen aksaklıklar sonucu 1944 yılında kaldırıldı.

Servet vergilerinde 1942 yılında ortaya çıkan artışın kaynağı Varlık Vergisi idi. Savaşa girmese de Türkiye'de piyasa savaş ortamına ayak uydurmuştu. İthalatın durmuş olması, köylünün askere alınması, mal arzını olumsuz etkilemiş, kıtlık sonucu karaborsa hortlamıştı. Hızlı fiyat artışı spekülatif kazançlara kapı açmıştı. Bir yandan haksız kazançları vergilendirme, diğer yandan devletin gayrı resmi seferberlik girişimine finansman sağlama, son olarak piyasadan satın alma gücünü çekerek fiyatları dizginleme kaygısı Varlık Vergisi'ne yol açtı.

Varlık Vergisi devlete önemli bir gelir sağladı. Bu vergiden elde edilen gelir bir önceki yılın toplam devlet gelirinin %35'ini buluyordu. Ancak, vergi yeterince hazırlık yapılmadan yürürlüğe sokulmuştu. Verginin miktarı vilayet ve kazalarda oluşturulmuş olan tarh komisyonlarına bırakılmıştı. Komisyonların on beş gün içinde çalışmalarını tamamlamaları beklendi. Mükelleflere itiraz hakkı tanınmadı. Bu vergi ile gelir ve servet dağılımında olumlu gelişmeler bekleniyordu. Ancak, tam tersi oldu; haksız kazançlara yol açtı. Özellikle gayrimüslimlere yönelik bir vergi görünümü kazandı.

Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi tüm tarh ve tahakkuk sakıncalarına rağmen İstanbul'da 1942'de %69 olan TÜFE'yi, bir yıl sonra %49'a, 1944'te ise yüzde eksi -2'ye düşürebilmişti. Her iki vergi de olağanüstü savaş vergisiydi. İlkinde küçük bir azınlık verginin yarısına yakınını ödeyerek kamuoyunda derin yankılar uyandırdı; yaralar açtı. Diğeri ise köylülüğün sırtına ağır bir yük getirdi. Köylü tepkisini zamanla gösterdi; çok-partili rejime geçişle birlikte DP'ye oy verdi.

Savaş ekonomisi evresinde iki kez iç borçlanmaya başvuruldu. İlki demiryolu inşası içindi. İkincisi ise savunma giderlerine yönelikti. Bu arada savaş sırasında İngiltere, Fransa ve Almanya'dan borç alındı. 1939 yılında İngiltere ve Fransa'dan silâhlanma ve kliring borçlarının tasfiyesi için 37 milyon sterlin ve 264 milyon frank kredi alındı. 1942 yılında ise Almanya'dan askerî malzeme alımı için 100 milyon mark borç temin edildi.

İki dünya savaşı arası dünya düzeninin Cihan Harbi'nin neden olduğu çöküntüden kurtulamaması ve bir tür küresizleşme yaşaması birçok ülkenin kendi sorunlarına dönük politika izlemelerine neden olmuştu. Türkiye de bu kargaşa ortamında görece "özgür" kılınmıştı. Tam bağımsızlık işte bu evrede gündeme gelmiş ve Türkiye karşılaştığı darboğazların üstesinden gelebilmek için kendi yağıyla kavrulan bir ülke olma çabası içerisine girmişti. Ancak ülke yoksuldu; tasarruf oranı son derece düşüktü. Buna rağmen, büyük ölçüde köylülüğe yüklenilerek Türkiye zoru başardı. İki dünya savaşı arasında sanayileşmenin ilk adımlarını attı. Bu evredeki kalkınma süreci onu İkinci Dünya Savaşı ortamında temel ihtiyaçlarını karşılar duruma getirdi.

Ancak, 1944 ertesi Türkiye yeni bir dünyaya açılıyordu. Birleşmiş Milletler ve IMF ile Amerika önderliğinde daha örgün bir dünya inşası sürecine giriliyordu. Kapalı rejimler savaşla son buluyor, bloklu bir dünyada saf tutmak artık kaçınılmaz oluyordu. Bu bir anlamda "tam bağımsızlık"tan ödün verilmesi anlamına geliyordu. Türkiye bundan böyle iç kaynakların yanı sıra dış kaynakları da değerlendirecek, Bretton Woods ertesi regüle edilmiş ve küreselleşen bir dünyada yerini alacaktı.

Mustafa Kemal ve Ekonomi

Millî Mücadele sonlanıp barış evresine geçerken Mustafa Kemal'in ülkenin içinde bulunduğu iktisadî duruma değinen ve ülke iktisadının yarınına yönelik iki önemli konuşması olmuştu. Bunlardan ilki 1 Mart 1922'de, Büyük Taarruz öncesi Meclis'in açılışında yaptığı konuşmaydı. Diğeri ise bir yıl sonra 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışındaki sözleriydi. İleriki yıllarda zaman zaman iktisadî konulara değinmişse de bu iki konuşma özünde Türkiye'nin iki dünya savaşı arasında izleyeceği iktisat politikasının ana hatlarını çiziyordu.

Daha 1922 yılında "Siyaset-i iktisadîyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadîyeyi kudret-i malîye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir" sözleriyle 30'lu yıllarda zorunlulukların doğuracağı "devletçilik" politikasının gereklerine değinecekti. Ancak, Lozan öncesi ana sorun kapitülasyonlardı. Her iki konuşmasında da kapitülasyonlara geniş yer ayıracak ve iki önemli "misak"tan söz edecekti. Bunlar "misak-ı iktisadî" ve "misak-ı malî" idi. Ülke iktisadî ve malî kapitülasyonlar nedeniyle Tanzimat sonrası sürekli kan kaybına uğramış, ülkede yaratılan değerler değişik iktisadî ve malî mekanizmalarla yurt dışına taşınmıştı. Bunun adı emperyalizmdi. "Serbest ticaret emperyalizmi" ve "malî emperyalizm"in dönüm noktaları 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve 1881 Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ydi. Her iki engel de Lozan'da İtilâf Devletleri'yle çetin müzakereler sonucu kaldırılacaktı. Türkiye bundan böyle dış ticaretine çekidüzen verebilecek, bütçesini denkleştirebilecek, borçlanma konusunda son derece dikkatli bir politika izleyecekti. Bu arada Türk parasının değerini korumak ana hedeflerden biri haline getirildi, "denk bütçe, sağlam para" ülke malîyesinin şiarı oldu.

Mustafa Kemal'in "İktisadîyatımız Hakkındaki Efkârı" (1 Mart 1922)

Efendiler,

Siyaset-i adlîyemizden sonra millî hayatımızın en çok alâkadar bulunduğu iktisadîyatımız hakkındaki efkârımı da arz edeceğim. Bu bahse girmezden evvel nokta-i nazarımı teşrih etmiş olmak için heyet-i celilenizden ve bütün cihandan bir sual sormama müsaade buyurunuz.

Türkiye'nin sahibi ve efendisi, kimdir (köylüler sedaları)! Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahib-i hakikîsi ve efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür (şiddetli ve sürekli alkışlar). O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür (sürekli alkışlar). Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyaset-i iktisadîyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur.

Efendiler,

Diyebilirim ki bugünkü felâket ve sefaletin bais-i yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika; yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahib-i aslînin huzurunda bugün kemal-i hicap ve ihtiramla vaz'-ı hakikîmizi alalım (Şiddetli alkışlar).

Efendiler,

Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini asrî tedabir-i iktisadîye ile hadd-i âzamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayiç ve semerat-ı mesaisini kendi menfaati lehine hadd-i âzamiye iblâğ etmek siyaset-i iktisadîyemizin ruh-ı esasisidir. Binaenaleyh; bir taraftan çiftçinin mesaisini tezyid edecek ve müsmir kılacak malûmat, vesait ve alât-ı fenniyenin istimal ve tâmimine ve diğer taraftan onun netayic-i mesaisinden âzami istifadesini temin eyliyecek tedabir-i iktisadîyenin vaz'ına çalışmak lâzımdır. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asrî vesait-i nakliyenin mefkudiyeti, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiyi himaye

edememesi gibi mevaniin ref'i lâzımdır. Bu noktada bilhassa mahsulât-ı ziraiyemizi mümasil mahsulât-ı ecnebiyeye karşı himayeye mâni olmakla milletimizi bugünkü sefalet-i iktisadîyeye mahkûm eden mülga kapitülasyonların fecaatini hatırlatmadan geçemem. Malûmunuzdur ki memleketimiz iktisadî teşkilât ve muhit itibariyle kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdî iktisat kıymetleri de serbest mübarezeye mukavemet edebilecek dereceye vâsıl olmamıştı. Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadîyatımızı bir de iktisadî kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet nokta-i nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuabat-ı iktisadîyemize bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler, Bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayrimeşru, hakikaten çok kahir idi (kahrolsun sedaları). Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait sanayimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de rahnedar eylediler. İnkişaf ve tekâmül-i iktisadî ve malîyemizin önüne geçtiler.

Efendiler,

Artık serbest ve müstakil bir hayata atılan Türkiye için, hayat-ı iktisadîyesini boğmakta olan kapitülasyonlar mevcut değildir (Şiddetli alkışlar). Ve olamaz. Hayat-ı iktisadîyemizin muayyen gayelere tevcihi ve süratle tekâmül ve terakkisi için ittihaz olunacak tedabir meyanında memleketimizde Avrupa rekabeti yüzünden mahvedilmiş ve şimdiye kadar ihmal edilegelmiş olan sanayi-i ziraiyemizi ihya ve asrî vesait-i iktisadîye ile teçhiz etmeği ehemmiyetle nazar-ı dikkatte tutacağız (İnşallah sedaları). Gerek ziraat ve gerek memleketin servet ve sıhhat-i umumiyesi nokta-i nazarından ehemmiyeti muhakkak olan ormanlarımızı da asrî tedabir ile hüsnü halde bulundurmak, tevsî etmek ve âzamî faide temin eylemek esas düsturlarımızdan biridir. Siyaset-i iktisadîyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadîyeyi kudret-i malîye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metrûk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, milletimizin menfaatına küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir. Maaha-za; sırf intifa-ı iktisadî maksadiyle gerek madenlerimizde ve gerek sair hususat-ı iktisadîyemizde, umur-ı nafiamızda kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü suhuletin ibraz edileceği şüphesizdir. Bu sermayelerin kanunlarımıza tâbi olması da tabiîdir. Memleketin iktisadi emelleri ziraat ve sanayi-i ziraiye olmakla beraber memlekette öteden beri mevcut, meselâ; sanayi-i nesciye gibi sanayiin himaye ve ihyası ve bazı mıntıkalarda yeniden teessüs edebilecek diğer sanayiin her suretle himayesi nazar-ı ehemmiyette tutulacaktır. İktisat Vekâletimizin bir senelik mesaisi bu izah ettiğim nikat-ı nazar dairesinde cereyan etmiştir. Ezcümle; erbab-ı mesainin terfi-i hayatını temin edecek Zonguldak Amele Kanunu, Anadolu'da nakliyat-ı umumiyeyi teshilen otomobil ve kamyon işleteceklere müsaadat bahşeden nizamname, cephede harb eden asker ailelerine yardım esasatını da ihtiva

eden Mükellefiyet-i Ziraiye Nizamnamesi, Meclis'çe kabul edilen tohumluk tahsisatından ihtiyacı taayyün eden yerlerde alelusul tevziat icra edilmesi, ziraat bankaları vasıtasiyle zürra'a alât ve edevat-ı ziraiyenin mutedil fiyatlarla tevzî ve başkaca bir heyet-i mahsusa vasıtasiyle ehemmiyetli miktarda yeniden tedariki ve gümrüklerimizde istihsalât-ı millîyenin temin-i revacı için himaye usulünün takarrür ve tatbik ettirilmiş olması bu tarz-ı mesainin muhassalası olarak zikre şayandır. Bundan sonra da umum faaliyet-i iktisadîyemizin siyaset-i iktisadîyemizi izahen teşrih ve tespit etmiş olduğum bu nikat-ı nazar dairesinde, bir plan dâhilinde, muntazaman tevcihine Heyet-i Vekilemizin hasr-ı himmet eylemesine intizar olunur. Böyle bir projemizin tanziminde umur-ı nafianın büyük bir mevkii vardır. Çünkü: İktisat hayatının faaliyet ve zindegisi ancak vesait-i münakalenin, yolların, şimendiferlerin, limanların hâli ve derecesiyle mütenasiptir.

Mustafa Kemal 1 Mart 1922

Sevr'den Lozan'a Egemenlik

Türkiye'de millî egemenlik özlemi Cihan Harbi ertesi liberal dünyanın çöküntüye, demokrasilerin kan kaybına uğradığı ve hızlı adımlarla 1929 Buhranı'na yöneldiği bir dönemde gündeme gelmişti. Siyasal bağımsızlığın yanı sıra millî egemenliğe ket vuran temel unsurların başında iktisadî, malî, hukukî, idarî ve siyasî kapitülasyonlar geliyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik çabalar sonuçsuz kalmış, savaşı fırsat bilen İttihatçı hükümet için Cihan Harbi'ne girişle birlikte ilk iş tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmak olmuştu. Buna ilk tepki savaşta müttefiki Almanya'dan gelmişti. Bu nedenle izleyen yıllarda, Lozan'da elde edilen siyasî bağımsızlığın ertesi millî egemenliğin gerçekleştirilmesine yönelik ilk adımlardan biri malî ve iktisadî bağımsızlık olacaktı. Meşrutiyet yıllarında bir yandan halkçı anlayış güç kazanırken öte yandan "millî iktisat" başlığı altında malî ve iktisadî bağımsızlığa doğru önemli adımlar atılmıştı.

Atatürk'ün de millî egemenlikten anladığı, bir yandan siyasal güç erkini Tanrı katından millete indirmek, –ki bu iç siyasal gelişmelerle gerçekleştirilecekti– öte yandan dış dünya ile ilişkilerde tam bağımsız bir konum elde etmekti. Bu iki husus her şeyden önce güvenilir siyasal sınırları oluşturmayı ve kapitülasyonların kaldırılmasını gerektiriyordu.

Cumhuriyet'in kurulduğu yıl iki önemli gelişme millî egemenlik ve iktisadî-malî bağımsızlık bağlamında ülkenin geleceğini belirledi. Bunlardan ilki Türkiye İktisat Kongresi diğeri ise Lozan Barış Antlaşması'ydı Cumhuriyet'in ilânının da aynı tarihte, 1923'te gerçekleştiği düşünülürse bu üç önemli etmenin yeni bir ulus inşa sürecinde başat rol oynadıkları söylenebilirdi. Üç unsur birlikte sanki bir sacayağıydı.

Ankara Hükümeti, askerî ve siyasî zaferlerin kazanıldığı bir dönemde 16 Ekim 1923'te Düyûn-ı Umûmiye idaresine gönderdiği bir tebligatta, tüm gelir, gider, sözleşme ve borçlanma konusunda yalnızca TBMM'nin yetkili olduğunu, aksine yapılan tüm işlemlerin hükümsüz olacağını bildirdi. Böylece ülkeyi temsil eden kurumun Ankara Hükümeti olduğunu duyurmuş oldu.

Başlıca ekonomik maddelerde anlaşılamaması üzerine bir kez kesintiye uğrayan İtilâf Devletleri ile Türkiye arasındaki görüşmeler 24 Temmuz 1923 tarihinde sona erdi. Lozan Antlaşması 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylandı. Antlaşmanın başlıca ekonomik sonuçları şunlardı:

Yabancılara sağlanan kapitülasyon diye tarihe geçmiş olan çoğu imtiyaz sona erdi. Anlaşma çerçevesinde düzenlenen ticaret sözleşmesi gereği, 1916 tarihli Osmanlı Devleti'nin gümrük tarifelerinin 1929 yılına kadar

Milli Mücadele'nin amacı tam bağımsızlıktı. Gerçek anlamda bağımsızlık ise ancak iktisadi ve mali bağımsızlık ile gerçekleşebilecekti. Bir ülkenin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olursa o ülkenin tüm hayatiyeti felce uğramış olurdu. Her devlet organı ancak mali güçle yaşardı. Mali bağımsızlığın korunması için ise bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olması gerekirdi. Bundan ötürü devleti yaşatmak için dış ülkelere başvurmaksızın ülke kendi gelir kaynaklarıyla yönetilebilmeliydi. Bunu sağlamak için ise "azami tasarruf" milli özellik olmalıydı. "Tasarruf" kavramını Türkiye'de iktisat literatürüne sokan Cumhuriyet rejimi oldu.

uygulanmasına karar verildi. Denizlerde Türkiye'ye kabotaj hakkı tanınması kabul edildi. İtilâf Devletleri ile Türkiye karşılıklı olarak savaş tazminatlarından vazgeçti. Osmanlı Devleti'nde ayrıcalık hakkı bulunan şirketlerin bu haklarının devam etmesine, Türkiye'nin bu ayrıcalıkları tanımaması durumunda ilgili şirketlere tazminat ödemesine karar verildi.

II. Abdülhamid döneminde Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyûn-ı Umumiye idaresinin hukukî varlığı son buldu ve Türkiye malîyesinin bağımsızlığına gölge düşüren kurum fiilen sona ermiş oldu. Lozan Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borcu 129.604.910 liraydı. Ödenmemiş taksitler ve avanslar da dahil edilince borç miktarı 161.603.833 liraydı. Lozan Antlaşması kapsamında borçlar Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde kurulan on dört devlet üzerinde paylaşıldı. Böylece 129.604.910 lira Osmanlı borcundan Türkiye'ye düşen pay 84.597.495 lira oldu. Gecikmiş taksitler ve avanslar da dahil edilince Türkiye'nin ödeyeceği borç tutarı 105.559.623 lira olarak kayda geçti. Faiz oranları da yüzde 4 ile 8 arası belirlendi. Daha sonra 13 Haziran 1928 tarihinde Paris'te imzalanan sözleşme sonrası TBMM'de kabul edilen 1 Aralık 1928 tarihli ve 1367 sayılı yasa ile Türkiye'nin ödemesi gereken borç miktarı 107.528.463 lira olarak kabullenildi. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu borçlarının yüzde 62.5'ini ödemek zorunda kaldı. Borçların tamamen tasfiyesi 1954 yılında kadar sürdü.

Osmanlı Devleti'nin fiili çöküş öyküsü Cihan Harbi'nin sonuçlanmasıyla başlamıştı. Almanya'nın liderliğindeki İttifak ülkeleri yenilmiş, 1919-1920 arası imzalanan Paris antlaşmaları savaşı kaybeden ülkelere altından kalkamayacakları ağır koşullar getirmişti. Bu antlaşmalar arasında en acımasız olanı kuşkusuz Osmanlı'ya imzalatılan Sevr Antlaşması'ydı. İtilâf ülkelerini oluşturan camia Osmanlı Devleti'ni haritadan silmeye kararlıydı. Sevr ile 600 yılı aşkın Avrupa'ya meydan okumuş olan bir devlet Anadolu'nun kuzeyine sığınmış bir eyalet düzeyine indirgeniyordu. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkış işte bu tür bir yazgıya başkaldırıydı. İmparatorlukların çöktüğü bir evrede Anadolu topraklarında yeni bir ulus-devlet doğuyor ve bu devlet 24 Temmuz 1923'te imzalayacağı Lozan Antlaşması'yla uluslararası camiada yerini alıyordu. Millî egemenliğin dışa dönük yönü büyük badirelerden sonra Lozan'da gerçekleşmiş oluyordu. Diğer bir deyişle Sevr ile Lozan, Cumhuriyet öncesi Türkiye'nin kaderini ters yönde belirleyen iki önemli antlaşmaydı. Uluslararası alanda Türkiye'nin varoluş sürecini, bu arada Millî Mücadele'yi bu iki antlaşmanın ışığında anlamak gerekiyordu.

Cihan Harbi'nin galip devletleri mağlup ülkelere direttikleri barış koşullarının en ağırını Osmanlı'nın önüne koymuş ve hanedanı simgesel bir düzeye indirgeyerek topraklarını paylaşmışlardı. Sevr, Türkiye tarihine bir kara leke olarak geçti. Atatürk'ün öncülüğünde Ankara, İstanbul'da Saray'ı da karşısına alarak, bu ölüm fermanına karşı başkaldırmış ve Millî Mücadele diye bilinen direnişe geçmişti. Direniş başarıyla sonuçlanmış ve uluslararası planda Lozan'la ulusal kimlik Batı'ya onaylatılmıştı.

Bu nedenle Osmanlı'yı çökertenin Sevr, Cumhuriyet Türkiyesi'ni kuranın ise Lozan olduğunu kaydetmek abartı sayılmazdı. Her ikisi arasındaki bağ ise Millî Mücadele'nin ta kendisi, Atatürk'ün önderliğinde silahlı mücadeleydi. Her iki antlaşma sonuçları açısından değerlendirilirse, Sevr savaş çığırtkanlığı yapan, Lozan ise barışın güvencesini oluşturan bir düzenleme olarak tarihe geçti.

Temelleri çağdaş tarihin derinliklerine uzanan, sömürgecilik boyutuyla 19. yüzyılda güçlenen ve bağımlılık ilişkileri üzerine kurulu bir düzenin, emperyalizmin dünya tarihinde ilk sorgulanışı bir bakıma Lozan'da gerçekleşmişti. Osmanlı pratiğinde "kapitülasyon" diye nitelenen ve bir ülkenin diğer bir ülkenin içişlerine karışma yetkisi veren ayrıcalıklar ilk kez Lozan'da sorgulandı. Düvel-i Muazzama diye adlandırılan gelişmiş Batı ülkeleri, kapitülasyonlarla idarî, malî, iktisadî, dinî, kültürel ve siyasî ayrıcalıklar elde ettiği, kendine bir anlamda bağımlı kıldığı bir ülkeyle ilk kez Lozan'da masaya oturdu ve oluşmakta olan çağdaş uluslararası hukuk normları doğrultusunda eşitlik ilkelerini Batı'nın tekelinden çıkaran bir antlaşmaya imza attı. Düvel-i Muazzama üç yıl

gibi kısa bir süre önce haritadan sildiği bir devletin temsilcileri karşısında zımnen de olsa bir yenilgiyi kabul etmiş oluyordu. Ulus-devletin Türkiye Cumhuriyeti adı altında kurumsallaşması savaşarak kazanılmış bir zaferin uluslararası topluluğa kabul ettirilmesi ertesi gerçekleşiyordu. Bu kabul sürecine son noktayı koyan Lozan Barış Antlaşması oldu.

Sevr Antlaşması'yla Osmanlı Devleti neredeyse haritadan silinmişti. Rumeli, İstanbul dışında, Yunanistan'a verilmişti. Güney sınırı Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmişti. Doğuda Ermenistan Devleti kurularak, sınırlarının tespiti ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştı. Anadolu'da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri ihdas edilmişti. Antlaşmanın uygulamaya konulmasından bir yıl sonra, doğuda Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse, Osmanlı buna razı gelmesi konusunda ikna edilmişti. Boğazlar'ın ayrı bayrağı, bütçesi ve örgütü olan bir komisyonca yönetilmesi kararlaştırılmıştı. Bu bölgedeki Osmanlı jandarması, Müttefik işgal kuvvetlerine bağlanmıştı. İzmir ve çevresi (Kırkağaç, Akhisar, Ödemiş, Tire, Söke dolayları) resmen Osmanlı hâkimiyetinde olmasına karşın, hâkimiyetin yürütülmesi Yunanistan'a bırakılmıştı. Beş yıl geçtikten sonra, mahallî parlamento, bölgenin Yunanistan'a katılmasını kesin olarak isteyebilecekti. Bu arada, herhangi bir Osmanlı vatandaşının, hiçbir kayda bağlı olmadan, İtilâf Devletleri'nin uyruğuna girebilmesine olanak sağlanmıştı.

1914'te Osmanlı'nın tek taraflı olarak kaldırdığı kapitülasyonlar tekrar ihdas edilmiş, gayrimüslim cemaatlere her derecede okul ya da sosyal, dinî ve buna benzer kuruluş açabilme hakkı tanınmıştı. Ayrıca Osmanlı'nın her türlü malî kararının Müttefikler tarafından kurulan bir komisyon aracılığıyla denetleneceği, Osmanlı'nın bu komisyonun uygun görmediği hiçbir malî önlemi alamayacağı, Gümrükler Genel Müdürü'nün komisyon tarafından atanacağı ve görevinden alınabileceği, antlaşmanın malî hükümleri arasında yer almıştı. Osmanlı ticaret filosuna da sınır konmuştu. 1.600 ton ve bundan daha büyük hacimdeki gemilerin Müttefiklere teslim edilmesi öngörülmüştü.

Sevr, Osmanlı'nın egemenliğini yok eden askerî hükümlere de yer vermişti. Türkiye'nin bulundurabileceği askerî kuvvet 700 padişah muhafızı, 35.000 jandarma, 15.000 jandarmalık takviye gücünden oluşmuştu. Jandarma, top gibi ağır silahtan mahrum bırakılmış; kendisine ancak makineli tüfek kullanabilme yetkisi verilmişti. Savaş gemisi olarak da Osmanlı donanmasına 600 tonilatodan küçük 13 gambot ve torpido bırakılmıştı. Her türlü uçak kullanımı ve nihayet Osmanlı'nın askerî amaçlı tahkimat yapması yasaklanmıştı.

Millî Mücadele, işte Sevr'de imzalanan bir tür idam fermanına başkaldırıydı. Ulusal varlık adına, herhangi bir büyük devletin safında yer almaksızın Düvel-i Muazzama'ya bir meydan okuyuştu ve ardından imzalanan Lozan, savaş meydanında elde edilen zaferin uluslararası alanda tescil edilmesiydi.

30 Ağustos zaferi ertesi mütareke konferansı, Ekim 1922'de Mudanya'da açılmış ve Atatürk bu konferansa Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı göndermişti. Atatürk'ün yaptığı bu tercih İsmet Paşa'nın Türk tarihinde bir "siyasî şahsiyet" olarak belirişinin başlangıcı oldu. Mudanya'da kazandığı başarının sonucunda Atatürk, kendisini Lozan'da toplanacak barış görüşmelerine gidecek delegasyonun başına getirdi. İsmet Paşa'nın "murahhaslar heyeti reisi" olması için daha önce Haricîye vekilliğini umdesine alması uygun görülmüş ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) yerine İsmet Paşa 26 Ekim 1922'de Haricîye vekili olmuştu. Böylece İsmet Paşa, ordudaki görevinden ayrılmış ve genç yaşta kurulmakta olan Türk Devleti'nin önemli bir şahsiyetine dönüşmüştü.

Lozan'a aslında İstanbul ve Ankara hükümetleri ayrı ayrı çağrılmıştı. Bu, böl ve hükmet anlayışının sonucuydu. Ankara oyuna gelmedi ve 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırdı. Bundan böyle İsmet Paşa, Lozan'a Anadolu'da kurulmakta olan yeni devletin tek temsilcisi olarak katılacaktı. Mudanya'da ve Lozan'da "Düvel-i Muazzama" karşısına çıkan İsmet Paşa ilk bakıştaki gösterişsiz hali, ufak tefek boyu, az konuşması ve üstelik ağır işitmesi ile rakiplerinin gözünü pek doldurmamıştı. Ne var ki Lozan görüşmeleri uzadıkça İsmet Paşa yetkinliğini ortaya koyacaktı.

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 20 Kasım 1922'de başladı. 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 arası kesintiye uğrayan görüşmeler, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Lozan'da bir tarafta Türkiye diğer tarafta ise Müttefikler diye bilinen İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleri (ya da sonraki Yugoslavya) yer aldı. Bu ülkelerin yanı sıra, Türkiye'nin isteği üzerine, Boğazlar'la ilgili meselelerin görüşülmesi sırasında hazır bulunmak üzere Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan davet edildiler. ABD gözlemci sıfatıyla toplantıya katıldı. Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde bir mahreci bulunması işi görüşüldüğü zaman temsilci bulundurması uygun görüldü.

Dünyaya yeni bir düzen vermek üzere Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen birçok ünlü şahsiyet Lozan'da da boy göstermişti. Fransa'dan Poincaré, Yunanistan'dan Venizelos, Bulgaristan'dan Stamboliyski bunlar arasında yer almıştı. Yeni sima olarak Mussolini ve Georgiy Çiçerin (Sovyet Dışişleri Komiseri) temayüz etmişti. Amerika, Avrupa'dan elini eteğini çekmeyi yeğlemiş, salt gözlemci olarak Richard Child ve Joseph Grew'u göndermişti. Lord Curzon toplantının ilk yarısında İsmet İnönü'nün önüne barış şartlarını koymuş, daha doğrusu dikte etmiş ve masadan ayrılmıştı. Bu âdeta bir ültimatomdu. İstasyonda Londra treninin kalkışına kadar İnönü'nün pes etmesini beklemiş, ama umduğunu bulamamış ve Londra'ya eli boş dönmüştü. Görüşmelerdeki kesintiden sonra ikinci kez masaya oturulduğunda Curzon artık blöflerle sonuç alamayacağını görmüş, gerçekçi olmayı yeğlemişti.

Lozan görüşmeleri sekiz ay sürdü. Türkiye'nin açık ve kesin tutumu, başka bir deyişle kayıtsız şartsız bağımsızlık talebi, görüşmelerin çetin geçmesine neden oldu. Türkiye'nin temel kaygısı barış düzenlemelerini uluslararası hukuk ilkelerine dayandırmaktı. Karşısında yer alan devletler ise Sevr'i esas almayı denediler. Müttefikler'e göre Türkiye Cihan Harbi'nde yenik düşmüş, ancak Yunanistan'a karşı zafer kazanmıştı. Onlar için Lozan, gecikmiş bir Cihan Harbi barış antlaşmasıydı. Ankara için ise Millî Mücadele bir bağımsızlık savaşıydı. 1918 yenilgisinin ardından çok şey değişmişti. Sırf Yunanistan'a karşı değil, tüm Batı'ya karşı zafer kazanılmıştı.

Yunanistan, Anadolu serüvenine tek başına girişmemişti; ardında Müttefikler, özellikle İngiltere vardı. Yunan işgalini özellikle Lloyd George'suz düşünmek olanaksızdı. 20 Kasım açılış oturumunda İsmet Paşa, Türkiye'nin tutumunu açıkça ortaya koydu. Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini, uluslararası toplulukta eşit hak ve yetkilere sahip bir ülke olarak tanınması gerektiğini savundu. Düvel-i Muazzama ise buna pek yanaşmıyordu. Osmanlı topraklarındaki birçok ayrıcalıktan olmak, bunları kaybetmek Düvel-i Muazzama için yayılmacı siyasetin sonu olabilirdi.

Sekiz ay çakışan çıkarlara çözüm aramakla geçti. İngiltere, Musul ve Boğazlar'ın statüsünde diretti. Fransa, borçları ve kapitülasyonları önemsedi. İtalya kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj konularında lehine sonuç elde etmeyi denedi. Türkiye'nin davetlisi Sovyet Rusya, Boğazlar'ın tamamen Türk kontrolüne verilmesini, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını savundu. Türkiye için ise uluslararası camiada eşit koşullarda kabul görmesi dışında, Lozan'ın iki çok önemli yönü vardı: Biri yüzyılı aşkın süredir devam eden Osmanlı-Yunan çatışmasına nokta konması; diğeri, yüzyıllara uzanan kapitülasyonların kaldırılmasıydı.

Düvel-i Muazzama ve Kapitülasyonlar

Lozan görüşmeleriyle Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir evre başladı. Yunanistan'ın Anadolu'ya ve İstanbul'a dönük yayılmacı politikası hüsranla sonuçlanmıştı. Bilfiil Yunanistan, tüm beşerî sakıncalarına karşın, mübadeleyle etnik türdeş ulusal kimlik önerisini gündeme getirmişti. Ancak, bu tür bir mübadelenin Yunanistan'a ne denli ağır bir yük getirdiğini görmekte gecikmedi. İçine düştüğü zor durum nedeniyle, Batı ülkelerinden de gördüğü destekle İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar mübadele dışı bırakıldı.

Doğu Trakya sınırı, Mudanya Mütarekesi'nde saptandığı gibi Meriç Nehri oldu. Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye verildi. Yunanlıların elindeki Anadolu kıyısına yakın adalar askerden arındırıldı. Bir başka deyişle, iki ülke arasında kalıcı bir barış ortamı yaratıldı. Lozan görüşmelerinin ilk kısmı ana hatlarıyla Yunanistan Türkiye ilişkilerini düzenledi.

Lozan görüşmelerinin ikinci kısmı daha çetin geçti. Çünkü ucu Düvel-i Muazzama'nın doğrudan kendi çıkarlarına dokunuyordu. Ankara'ya verilen ödün örnek teşkil edebilir, başka coğrafyalarda, sömürgelerde başkaldırılara neden olabilirdi. Uzun pazarlıklar sonucu, Kemalist söylemde "tam bağımsızlık" özdeyişiyle ifadesini bulan maddeler sonuca bağlandı. 28. maddeyle "ecnebî tahakkümü" son buluyordu. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Kabotaj hakkı ya da Türk limanları arasında deniz taşımacılığı, sadece Türk gemilerine ve vatandaşlarına tanındı. Bu düzenlemeler bir anlamda, Osmanlı'nın son dönemindeki "bağımlılık" senaryolarının sona ermesi anlamına geliyordu. Bundan böyle idarî, adlî, iktisadî, malî, kültürel ve dinî alanlarda ülke yönetimine dönük tüm kararlar, tek taraflı olarak, Türk makamları tarafından alınacaktı.

Lozan'la Türk vatandaşı hiç olmazsa kendi topraklarında yabancılarla "müsavî" yani eşit olmak hakkını elde etmiş oluyordu. Bundan böyle "mütekabiliyet esası" yani karşı tarafın Türk uyruğuna tanıdığı oranda bir ayrıcalık, söz konusuydu. Kimi ticarî ve hukukî uğraşları, sanatları, diğer ülkelerde olduğu gibi, sırf kendi uyruğuna hasredebiliyordu. "Mütekabiliyet esası" yüzyıllardır süregelen eşitsizliğe son veriyordu. Dış ticaret, bundan böyle, Türkiye'nin kendi hükümranlık alanına giriyordu. Lozan Antlaşması'nın bir parçası olan Ticaret Mukavelesi'nin 1. maddesine göre, beş yıl için, 1916 tarifeleri yürürlükte tutuluyor; 1929'dan itibaren hükümet istediği gibi tarife düzenleyebiliyordu. Böylece koruyucu gümrük politikaları, Cumhuriyet'le birlikte gündeme geliyordu.

Üçüncü önemli husus dış borçlardı. Bu alanda iki sorun vardı: İlki Osmanlı borçlarının paylaştırılması; diğeri ödeme "akçesi" cinsi idi. Osmanlı Devleti tarihe karışmıştı. Türkiye, bu imparatorluğun başta gelen vârisiydi. İmparatorluğun aktifinden hisse almıştı. Doğal olarak pasifine, yani borçlarına da katılacaktı. Ama ortada aynı imparatorluğun toprağını paylaşan on beş kadar vâris daha vardı. Bunların da aktiften olduğu gibi pasiften de paylarını almaları gerekiyordu. Genç Türkiye ancak kendisine düşen borçla kalmalıydı. Daha önceleri, 1878'de Berlin'de ve Balkan Harbi ertesi gündeme gelen muahedelerde, borcun taksimi esas olarak kabul edilmişse de bunun ne suretle yapılacağı ve ne gibi teyit mekanizmalarına tabi olacağı konusunda sarih hükümler konulmamış olduğu için borç yine Osmanlı Devleti'nin omuzlarına yüklenmişti. Lozan'da aynı hataya düşmemek için azamî gayret gösteriliyordu. İlkelerin ve sorumlulukların sarih bir biçimde saptanması gerekiyordu. Borcun paylaşımında Ankara, Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarının hesaba katılmasını, dış borçların yanı sıra kâğıt para, iç borçlanma ve dalgalı borçların da paylaştırılmasını talep etmişti. Ancak, dış borçların dışındakilerin Cihan Harbi için sarf edildiği öne sürülerek Türkiye'nin isteği kabul edilmedi. Paylaşımda izlenecek yönteme gelince, imparatorluktan ayrılan topraklar, 1910 ve 1911 bütçeleri ortalamalarına göre, Osmanlı Devleti'nin genel gelirlerine ne oranda katkıda bulunmuşlarsa, Osmanlı borçlarından da aynı oranı yükleneceklerdi. Bu oranları, Düyun-ı Umumiyye İdaresi belirleyecekti. Bu sayede Türkiye, Osmanlı Devleti'nden devralınan toplam 160 milyon lira borcun 107 küsur milyon lirasını yüklendi.

"Tediye akçesi" diye bilinen ödeme aracı, görüşmelerde en çetin meselelerden birini oluşturmuştu. Türkiye'nin üzerinde kalan borcun yıllık toplamı yedi milyon altına yaklaşıyordu. O günkü kâğıt para rayiciyle düşünüldüğünde bu elli altmış milyon lira ediyordu. Bu meblağ, Türkiye bütçesinin yarısını aşıyordu. İnönü, Lozan'da tediye akçesi olarak altının kabul edilemeyeceğini açık bir dille ifade etti. Bu konuda eli hukuken de güçlüydü. Nitekim Osmanlı'dan imtiyaz almış yabancı şirketlerin birçoğu mukavelelerini savaş ertesi gereklerine uydurmak için Ankara'ya başvurmuştu. Ankara, mukavelenamelerdeki hükümlerin aynen uygulanmasında ısrar

etmiş olsaydı, bu şirketlerin çoğu iflasa mahkûm olurdu. Lozan görüşmelerinin daha başlangıcında yabancı şirketlerin bu sözleşmelerinin "readaptation"u, yani yeni koşullara uydurulması, Türkiye'den istenmişti. Ankara şirketlerin birçoğunun isteğini yerine getirmişti. İsmet İnönü, Müttefikler'in kozunu bu kez onlar aleyhine kullanmış ve borçların da savaş sonrası koşullarına uydurulmasını istemişti.

Görüşmeler uzun sürdü. Müttefikler bir an önce sonuca varmak istiyorlardı. Alacaklı olan uyrukların üzerinde tasarrufta bulunmak hakkını kendilerinde görmedikleri gerekçesiyle, paranın cins ve miktarını gösteren rakam tablosunun antlaşmadan çıkarılmasına razı oldular. Sorun, daha sonra hamillerle doğrudan doğruya çözüm bulacaktı. Bu Türkiye'nin de işine geliyordu. Lozan'ın onuncu yılında, Osmanlı borçlarının Cumhuriyet Türkiyesi bütçesindeki payı yüzde 4-5'e kadar düştü. Müttefikler'e herhangi bir savaş tazminatı ödenmedi.

Lozan'ın sonuçları bugün sorgulanan belki de tek konusu, insanî boyutu mühim olan "mübadele" oldu. Lozan'la dünya tarihinde ilk kez bir "zorunlu göç" olgusu yaşandı. İnsanlar etnik gerekçelerle topraklarından edildiler. Ancak siyasetin çözümsüz olduğu bir ortamda başka seçenek kalmamıştı. Yayılımcı ulusal çıkar kaygısı, iç içe yaşayan insanları çatışan topluluklara dönüştürmüştü. Mübadele olmadığı takdirde, Anadolu ve Rumeli insanı, yerel düzeyde denetimden yoksun bir kıyım tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi. Mübadele, kuşkusuz her iki ülke için ekonomik darboğazlara da neden olmuştu. Göçürülen, yerlerinden, yurtlarından olan insanlar, uzun süre uyum sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Ama hiç olmazsa çoğu insan, iradî ya da gayri iradî edindiği ulusal kimliğiyle uyum içerisinde yarına bakabildi.

Lozan Antlaşması, Musul, borçlar ve benzeri birçok sorunu ileriye attı. Bu durum, Ankara'nın da işine gelmişti. Ordu on yılı aşkın savaşmış, bitap düşmüştü. Gerçekçi bir barış, gelecek için güvence olmuştu. Ancak kalıcı bir barışla Ankara yeni bir ulus-devlet kuruculuğuna girişebilecekti. Lozan, Cumhuriyet'in kuruluşuna ortam hazırlamanın yanı sıra uzgörüşlü bir dış politikanın ilk örneğini oluşturdu. Uluslararası hukuk normları dahilînde eşit koşullar altında masaya oturan ülkelerin uzlaştıkları bir antlaşma olarak tarihe geçti. Lozan'la Cumhuriyet Türkiyesi uluslararası topluluğun bir üyesi oldu.

İsmet Paşa, Lozan Antlaşması'nın onayı için 24 Ağustos 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamadan önceki son konuşmasında, Lozan Konferansı'nı tüm cihanı yöneten heyetlerin deneyimli temsilcilerine karşı "bir milletin bütün varlığını ortaya koyarak verdiği büyük bir imtihan" olarak tanımladı. Bu sınavdan İsmet Paşa, Atatürk'ten aldığı destek ve yüksek diplomatik yeteneği, metaneti, feragati ve vatanseverliğiyle, bir zaferle çıkmıştı. Lozan Barış Antlaşması, Cihan Harbi'ne son veren ve Paris Barış Konferansı'nın ürünü olan Versailles, Trianon, St. Germain, Neuilly ve Sevr'den çok farklıydı. Lord Curzon, görüşmeler ertesi yenilgiyi kabul etmiş görünüyordu: "Şimdiye kadar barış antlaşmalarını biz dikte ettik; bu sefer, ayakta duran bir ordusu olan bir düşmanla -maalesef bizde böyle bir ordu yok- masaya oturduk; bu duyulmuş bir şey değildir" diyecekti.

Cumhuriyet Türkiyesi'ne giden yol böylece üç askerî ve bir siyasî zafer üzerine kurulmuş oluyordu. İnönü zaferi, dağınık kuvvetlerin yerine kurulan ilk düzenli ordunun, askerî emir ve kumandanın zaferiydi. Bu savaşta İsmet Paşa cephe komutanıydı. Sakarya'daki düşman istilâsı, vatan bağrında durdurularak geri püskürtülmüştü. Bu savaşta Atatürk başkomutan, İsmet Paşa Cephe Komutanı'ydı. Dumlupınar ise istilâ ordularını yok ederek Millî Mücadele'yi sonlandıran savaştı. Bu zaferde de Atatürk Başkomutan ve İsmet Paşa Cephe Komutanı'ydı.

Lozan Antlaşması, yeni Türkiye Devleti'nin uluslararası alanda toprak bütünlüğünü perçinleyen ve tam bağımsız bir ülke konumunu ilân eden, bunu Cihan Harbi'ni kazanan ülkeler başta olmak üzere tüm dünyaya ilân eden ve tasdik ettiren siyasî zaferin bir belgesiydi. Lozan görüşmeleri sırasında Atatürk Büyük Millet Meclisi Reisi, İsmet Paşa ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye Vekili ve barış görüşmelerinin başmurahhasıydı. Lozan, Millî Mücadele'nin askerî zaferlerini perçinleyecekti. Savaş meydanında kazanılmış bir zaferin dip-

lomasi alanında taçlandırılmasıydı. Lozan sayesinde, Türkiye Devleti'nin temel taşlarına Atatürk ve İnönü'nün adları altın harflerle kazınmış oluyordu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin 20'li ve 30'lu yıllarda barıştan yana ağırlığını koyması, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini benimsemesi ve irredantist, rövanşist, şöven bir politika izlemeyip II. Dünya Savaşı'nın dışında kalışı Lozan sayesinde gerçekleşti. Oysa savaştan yenik çıkan diğer tüm ülkelere diretilen barış antlaşmaları II. Dünya Savaşı'nın ön faturalarını oluşturdu. Bu nedenle iki dünya savaşı arası irredantist, rövanşist, şöven politikaların müsebbibi, Cihan Harbi ertesi galip ülkelerin miyop düzenlemeleri oldu. Cihan Harbi ertesi Paris Konferansı'nı takiben Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'la imzalanan sırasıyla, Versailles, Saint Germain, Neilly, Trianon barış antlaşmaları, savaştan yenik çıkan ülkeleri ağır yükümlülükler altına sokmuş ve bu ülkelerde galip ülkelere karşı güçlü husumet duygularının oluşmasına neden olmuştu. Hitler'i iktidara taşıyan işte bu tür bir ortamdı.

Lozan'la Misak-ı Millî'de saptanan hedefler ana hatlarıyla gerçekleştirilmiş oluyordu. Güneyde Musul ve birkaç kanton hariç, Misak-ı Millî'de kabul edilen sınırlar kalıcı bir şekilde belirlendi. Doğu'da Ermeni devleti ve Batı'da, İzmir yöresinde bir Yunan devleti senaryoları çökertildi. Kısaca Cihan Harbi yenilgisi kısa sürede yengiye dönüştürüldü. Lozan, Cumhuriyet'in kuruluşuna ortam hazırlamanın yanı sıra gerçekçi bir dış politikanın ilk örneğini oluşturdu. Uluslararası hukuk normları dahilînde eşit koşullar altında masaya oturan ülkelerin uzlaştıkları bir antlaşma olarak tarihe geçti. Ekonomik bağımsızlığın yolu böylece siyasî bir antlaşmayla döşenmiş oluyordu.

Mustafa Kemal ve "Kuvve-i Malîyemiz"

Efendiler,

Her şeyden evvel hayat ve istiklâlimizi teminden ibaret olan gaye-yi millîyemize vusulden başka bir şey düşünemeyiz. Binaenaleyh, bizce haiz-i ehemmiyet olan nokta kudret-i malîyemizin bunu kâfil olmıyacağıdır. 336 (1920) ve 337 (1921) senelerinin fiilî tecaribine ve müspet hesabatına ve bugünkü ahval-i dahilîye ve iktisadîyemizin bu geçen iki seneye nispeten, kıyas kabul etmez derecede iyi bir halde bulunmasından hâsıl olan katî ümitlere istinaden arz edebilirim ki memleketimizin menabi-i varidatı dâva-yı millîmizin emniyetle istihsalini kâfildir (alkışlar). Kuvve-i malîyemiz bugüne kadar olduğu gibi, hariçten istikraz yapmaksızın dahi, fakirane olmakla beraber, memleketi idare ve gayesine isal edecektir (Alkışlar).

Mustafa Kemal 1 Mart 1922

"Misak-ı İktisadî"nin Zor Yılları: 1923-1929

Cumhuriyetin ilk yıllarında "millî iktisat" ilkesi doğrultusunda devletin destekleyeceği girişimci bir sınıfın oluşması ve kalkınmanın bu yolla sağlanacağı öngörüldü. Ancak sermaye birikimin yetersiz olduğu bir evrede devletin de devreye girmesi gerekecekti. Nitekim Mustafa Kemal, gerek Meclis'teki konuşmalarında, gerekse İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi açış söylevinde bu hususu gündeme getirmişti. Sermayenin kıt olduğu bir ortamda devlet doğrudan doğruya ya da dolaylı yöntemlerle açığı kapatmakla yükümlüydü. Bu konuda bilfiil öncülük yapacak, yerli sanayiin gelişimi ve ihtiyaç duyulan sermayeye yönelik olarak 1924'te Türkiye İş Ban-

kası'nı kuracaktı. Keza 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası doğdu. 1926'da kabul edilen Medenî Kanun ile özel mülkiyet güvence altına alındı. Bu arada birçok şehirde girişimci kesimce ticaret odaları ve borsaları kuruldu. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun süresi dolması vesilesiyle 1927'de Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmış, girişimciler değişik yöntemlerle özendirilmişti. Küçük üreticiyi desteklemek üzere Emlak ve Eytam Bankası da kurulmuştu. 1927'de Başvekalet'e bağlı Âli İktisat Meclisi aracılığıyla fiyat istikrarı, gümrük tarifeleri, sanayileşme, vb. konularda devletin ekonomiye yön verecek siyaseti tespit edilmeye çalışılmıştı. 5 Aralık 1927'de ilk kâğıt paranın tedavülü gerçekleşip "evrak-ı nakdiye" diye bilinen eski kâğıt paralar tedavülden çekilmiş, bir an önce Merkez Bankası'nın kuruluşu için çabalar hızlandırılmıştı.

Bu dönemde Sanayi Teşvik Kanunu kapsamında yapılan sayıma göre ülkedeki toplam işletme sayısı 65.245 idi. Bu işletmelerin yüzde 79'u küçük işletme kapsamına giriyordu. Ülkede 100 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 155 idi. Ekonomi tarıma dayalıydı. 1923-1929 döneminde tarımın GSYİH içindeki payı yüzde 45'ti. Savaşlarla yıkım ertesi bu dönemde yıllık büyüme hızı yüzde 8.6 idi.

Yirmili yılların iktisadî çabalarını sonlandıran gelişmeler 1929 Dünya Buhranı ile birlikte gündeme geldi. Bir yandan Lozan'da gümrük siyasetine konmuş olan beş yıllık sınırlayıcı hükümler son bulmuş, öte yandan Türk Lirası'nın kıymetini koruma gayretleri hükümeti her geçen gün zor durumda bırakmıştı. Ülke bir türlü Millî Mücadele ertesi gündemine aldığı "Misak-ı iktisadî" ilkelerini gereği gibi yerine getiremiyordu.

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (1923)

Genellikle İzmir İktisat Kongresi olarak bilinen "Türkiye İktisat Kongresi", Millî Mücadele ertesi kurulan Türkiye'nin siyasî ve askerî alanda kazandığı başarının iktisadî alanda da sürdürülmesi amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanmıştı. 1923 birçok açıdan Türkiye tarihinin dönüm noktasını oluşturuyordu. Cumhuriyet'in inşası ana hatlarıyla işte bu yıl gerçekleşti. 17 Şubat'ta Türkiye İktisat Kongresi farklı meslek gruplarından 1135 kişinin katılımı ile toplandı. Aynı yıl 24 Temmuz'da Türk dış politikasının omurgasını oluşturacak olan Lozan Antlaşması imzalandı. 29 Ekim 1923'te ise halkın iktidarını hedefleyen Cumhuriyet ilân edildi.

Türkiye İktisat Kongresi Lozan'ın kesintiye uğradığı 4 Şubat ile 23 Nisan 1923 arası Türkiye'nin İtilâf Devletleri'yle sorunlarının henüz çözüm bulmadığı bir tarihte toplanmıştı. Kongre içe dönük sorunlarla uğraştığı kadar dış dünyaya da bir mesaj vermeyi amaçlıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından beri ülkeyi giderek bağımlı kılan kapitülasyonlar Lozan'da çözüm bekleyen ana sorunlarından biriydi. İttihat ve Terakki, Cihan Harbi'ni fırsat bilip savaşa girer girmez ilk iş olarak kapitülasyonları kaldırmış, ancak savaşta müttefiki olan Almanya bile buna itiraz etmişti. Savaşta yenik düşüp Mondros Mütarekesi imzalandığında kapitülasyonlar tekrar yürürlük kazanmış, ülkeyi bir kez daha İtilâf Devletleri'nin boyunduruğu altına sokmuştu.

Millî Mücadele'yi zafere ulaştıran, Büyük Taarruz'un hazırlıkları yapıldığı, 1 Mart 1922'de Mustafa Kemal Meclis'te yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bir yıl sonra İzmir'de gündeme getireceği iktisat politikasının ana hatlarını dile getirme gereği duymuştu. Mustafa Kemal konuşmasında Türkiye'nin bağımlılık sürecini şu sözlerle ifade ediyordu:

"Efendiler, bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayri meşru, hakikaten çok kahir idi."

"Bu noktada bilhassa mahsulât-ı ziraiyemizi mümasil mahsulât-ı ecnebiyeye karşı hima-

yeye mâni olmakla milletimizi bugünkü sefalet-i iktisadîyeye mahkûm eden mülga kapitülasyonların fecaatini hatırlatmadan geçemem. Malûmunuzdur ki memleketimiz iktisadî teşkilât ve muhit itibariyle kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdî iktisat kıymetleri de serbest mübarezeye mukavemet edebilecek dereceye vasıl olmamıştı. Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadîyatımızı bir de iktisadî kapitülâsyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet nokta-i nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuabat-ı iktisadîyemize bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler, bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayri meşru, hakikaten çok kahir idi (kahrolsun sedaları). Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait sanayimizi de mahvettiler. Ziraatımızı de rahnedar eylediler. İnkişaf ve tekâmül-i iktisadî ve malîyemizin önüne geçtiler."

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922

Türkiye İktisat Kongresi büyük ölçüde İktisat Vekili Mahmud Esat Bozkurt'un eseriydi. Gazi'nin yakın çalışma arkadaşlarından biriydi ve Türkiye'de çağdaş hukukun temellerinin atılmasında büyük katkıda bulunmuştu. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra İsviçre'de Lozan ve Freiburg üniversitelerinde öğrenim görmüş ve kapitülasyonlar üzerine doktara tezi yazmıştı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Millî Mücadele'ye katılmak üzere yurda dönmüş ve Ege'de Kuva-yi Millîye bünyesinde etkin olmuştu. Birinci Dönem İzmir mebusu olarak Meclis'e girmişti. 12 Temmuz 1922 tarihinde Rauf Orbay'ın başkanı olduğu Heyet-i Vekile'de iktisat vekilliğini üstlenmiş ve 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kalmıştı. 11 Ağustos 1923 tarihinde göreve gelen İkinci Dönem TBMM'de tekrar İzmir'den mebus seçilmiş, 14 Ağustos 1923 tarihinde Ali Fethi [Okyar] Bey'in başkanlığında kurulan Beşinci Heyet-i Vekile'de ikinci kez iktisat vekilliğine getirilmişti. Bu görevini 27 Kasım 1923'e kadar sürdürdü.

İşte İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi Mahmud Esat Bozkurt'un iktisat vekilliği sırasında onun öngörüsüyle gerçekleşmişti. Mahmud Esat'ın en büyük sorunu kurtarılmış topraklar üzerinde doğru dürüst bir ulaşım şebekesinin olmayışıydı. Oysa vatan entegre bir bütün olmalıydı. Anadolu'da bölgeler arası iç ticaret hemen hemen yok gibiydi. Ticaret büyük ölçüde liman kentleri arasında gerçekleşiyordu. Osmanlı'dan devralınan demiryolları çok sınırlı bir coğrafyaya ulaşıyordu. Hele Doğu Anadolu demiryolu yüzü görmemişti. Demiryolunun 1930'da Sivas'a varışı büyük coşkuyla karşılanacaktı. 1939'da Erzurum'a varışı ise bir devrim niteliği taşıyordu.

Rıza Pehlevi Tahran'dan Ankara'ya Yavuz Zırhlısıyla Gelmişti

Cumhuriyet'in kuruluş evresinde Anadolu'nun en büyük sorunu ulaşım olanaksızlığıydı. Bölgeler arası ticaret ancak liman kentleri üzerinden denizyoluyla gerçekleşiyordu. Osmanlı'dan devralınan demiryolları çok sınırlı bir coğrafyaya ulaşıyordu. Hele Doğu Anadolu demiryolu yüzü görmemişti. Bu "yolsuzluk"un ne denli sorun olduğu İran Şahı Rıza Pevlevi'nin Türkiye ziyareti sırasında gözlendi.

Rıza Pehlevi 10 Haziran 1934 günü Türkiye'yi ziyaret amacıyla Tahran'dan hareket etmiş, Gürcübulak'tan Türkiye'ye girmişti. Ve törenle karşılanmıştı. 11 Haziran günü Şah Iğdır'dan Kars'a gelmiş ve geceyi Kars'ta geçirmişti. 12 Haziran günü Kars'tan Erzurum'a gelmiş ve geceyi Erzurum'da geçirmişti. 13 Haziran günü Rıza Pehlevi Erzurum'dan hareketle Bayburt üzerinden Gümüşhane'ye gelmiş ve geceyi burada geçirmişti. 14 Haziran'da İran Şahı Gümüşhane'den hareketle Trabzon'a ulaşmış ve geceyi burada geçirmişti. 15 Haziran günü Rıza Şah Trabzon'da kendisini bekleyen Yavuz zırhlısına binmiş ve Samsun'a hareket etmişti. Geceyi de Yavuz zırhlısında geçirmişti. Şah 16 Haziran sabanı saat 8.00'de Samsun'a varmış ve trenle Ankara'ya hareket etmişti. Tren Ankara'ya 14.30'da ulaşmış ve istasyonda Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştı. Şaka gibi Tahran'dan Ankara'ya İran Şahı Rıza Pehlevi Yavuz zırhlısıyla gelmiş ve Türkiye sınırları içerisinde seyahati 10 Haziran-16 Haziran, tam altı gün sürmüştü.

Kısaca Anadolu'da karayolu hemen hemen yok gibiydi. Bu nedenle tüccar çoğu kez limanlar aracılığıyla dış dünya ile ticarî ilişkileri sürdürmeyi yeğliyordu. Mahmud Esat, Anadolu üreticisinin, köylüsünün tüccarının birbirini tanıması, böylece iç ticaret ağının oluşturulması gerektiğine inanıyordu. O nedenle düzenlenecek bir kongre buna vesile olabilirdi. Anadolu'nun dört bir yanına çağrıda bulunulmuş, demiryollarında ve denizyollarında indirimli tarife uygulanmış, çoğu uzak diyarlardan meşakkatli yolculuklara girişecek olan katılımcılar, kimi kez yarı yoldan geri dönmek zorunda kalmışlardı. Hatta iki hafta süren kongrenin son günü İzmir'e varabilen temsilciler bile olmuştu. Bunu başta Gazi olmak üzere ülke yöneticileri gayet iyi biliyorlardı. Gazi bir konuşmasında ulaşım olanaksızlığı nedeniyle Eskişehir tahılının İzmir'de ABD'den ithal edilenle rekabet edemediğini söyleyecekti.

Ama türlü engellere karşılık kongre değişik zümrelerin kendi alanları üzerinde kafa yormalarını sağlamış, kongre öncesi bir araya gelerek ülke ekonomisinin geleceği üzerine programlar çizmelerine neden olmuştu. Bunlar arasında en faal olan 1 Aralık 1922'de kurulan Millî Türk Ticaret Birliği olmuştu. İstanbul'da ticaretin yerel ellere geçişinde önemli rol oynayacak olan bu birliğin önerileri kongrede de ön safta yer almıştı. Birlik ticaret grubunun örgütlenişinin yanı sıra sanayi ve işçi gruplarının da oluşumuna katkıda bulunmuştu.

Kongre dört ayrı çalışma grubunun taleplerini düzenli bir şekle sokmuş, hükümete bir anlamda yol gösterici olmuştu. Kongre işçi grubunun kabul görmeyen önerileriyle birlikte geleceğe dönük mevzuat konusunda görüş bildirmesini mümkün kılmış, bir "mesaî misak-ı millîsi"nin ana hatlarının oluşmasını sağlamıştı. Grev hakkı gibi kimi öneriler ancak 1963 yılında gerçekleşmişti. Reji'nin kaldırılışı, kabotaj hakkının tanınması, aşarın ilgası ve tarımda bir dizi reform da bu kongrenin gündemini oluşturmuştu.

Kongrede en etkin şahsiyetlerden biri Kâzım Karabekir'di. Daha ilk gün kongre başkanlığına getirilmiş ve her gün kongreye başkanlık etmişti. Hatta kongre ertesi birkaç gün daha İzmir'de kalarak *İktisat Esaslarımız* adlı eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Zamanla unutulup giden kongreyi bilim dünyasına kazandıran SBF öğretim üyelerinden Gündüz Ökçün olmuştu. 1968 yılında yayımladığı *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir* iktisat tarihimizin bir klasiği olarak kitaplıklarımızda yer almıştı. Kitap Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünde ikinci bir kez SBF tarafından yayınlanmıştı. 1923 yılında Türkiye'nin sınıfsal konumunu bu denli ayrıntılı veren başka bir kitap o günden bugüne yayın dünyasında yer almadı.

Savaş ertesi her şeyden önce tıpkı "misak-ı millî" gibi bir "misak-ı malî" ve "misak-ı iktisadî"ye gerek duyuluyordu. Mâli ve iktisadî bağımsızlık sağlanmadan Türkiye mazlum ülke konumundan kurtulamazdı. 17 Şubat günü Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında Mustafa Kemal "Siyasî, askerî muzafferiyetler ne

Milli Mücadele siyasal bağımsızlığın ön şartını oluşturmuştu. Lozan'la birlikte uluslararası düzlemde ülke gerçek anlamda "tam bağımsız" bir ülke olmuştu. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı evrede, 19 Şubat-4 Mart 1923 günleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile Misak-ı Milli ardından mali ve iktisadi bağımsızlığa yönelik Misak-ı İktisadi kabul edilmişti. Tam bağımsızlık ilkeleri işte bu evrede gündeme gelmiş ve Türkiye kendini kapitülasyonlardan arındırarak, dış güçlerden bağımsız bir politika izleme olanağı bulmuştu. Ama yine de gümrük politikasına çeki düzen verebilmek için 1929'u bekleyecekti.

kadar büyük olursa olsun iktisadî muzafferiyetle tetviç edilmezse (taçlandırılazsa) husule gelen zaferler payidar (kalıcı) olamaz. Yeni Türkiyemizin layık olduğu mertebeye isâl (ulaştırmak) için behemehâl (ne olursa olsun) iktisadîyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz" diyecekti.

Meslekî Temsil'den Devletçiliğe

Efendiler,

Hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyanın her medenî milletinin tabiaten malîk olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler ve haklarımızı teslim etmelidirler. Çünkü hakkımız tabiîdir, meşrudur, makuldür ve bize lâzımdır. Biz bu haktan vazgeçmeyeceğiz ve ne kadar haklı isek bu hakkımızı müdafaa ve muhafaza için de memleketimizin milletimizin kabiliyet ve kudreti o kadardır.

Efendiler, görülüyor ki bu kadar kat'î ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra dahi bizi sulha kavuşturmaktan men eden sebeb doğrudan doğruya esbâb-ı iktisadîyyedir. Mülâhazât-ı iktisadîyyedir [iktisadî düşüncelerdir]. Çünkü bu devlet, bu millet hâkimiyet-i iktisadîyyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teâlî etmeye [yükselmeye] başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvâfakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur.

Fakat muvaffak olmak için çok çalışmak lâzım olduğunu bilmeliyiz. Iktisadîyyat diyoruz. Fakat arkadaşlar, iktisadîyyat demek, her şey demektir. Yaşamak için mesut olmak için mevcudiyet-i insaniyye için ne lâzımsa onların kâffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey demektir.

Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san'atımızı da tezyid ve tevsî etmek mecburiyetindeyiz. Eğer san'at hususunda yine müsamahakâr olursak o halde âsar-ı sanayide yine haricîn haraçgüzârı oluruz.

Arkadaşlar, bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisad programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde mündemiçtir.

Mustafa Kemal - 17 Şubat 1923

Tüccar, çiftçi, sanayici, meslek ve işçi temsilcilerinin katıldığı kongre sonunda, "Misak-ı Millî" örnek alınarak "Misak-i İktisadî" adı altında on iki maddeden oluşan bir bildiri yayınlandı. Millî bir iktisadî yapının oluşturulması gerekliliği vurgulanarak mevcut imkanlar ile yeni iktisadî hedefler belirlendi. Kongre sonrasında Türkiye'nin sınırlı kaynaklarının seferber edilmesi amaçlanıyordu. Ancak toprakları işgal görmüş, nüfusu tükenmiş bir ülkeyi ayağa kaldırmak kolay olmayacaktı. Lozan imzalanmıştı, ama Batı ülkeleri Türkiye konusunda dost bir tavır içerisinde değillerdi. Ayrıca Avrupa'nın iktisadî durumu da pek parlak sayılmazdı. Uzun savaş

yılları galibiyle, mağlubuyla Avrupa'yı sorunlu bir katıya dönüştürmüştü. Bu süreç 1929 Buhranı ile daha vahim bir evreye girecekti. 1920'li yıllar Türkiye için bunalımlı bir evre olacaktı. On yılı aşkın savaşmıştı. Beşerî sermayesini neredeyse tüketmişti. Ülkede kalkınmayı sağlayacak sermaye birikiminden söz etmek olanaksızdı. İşgal bölgeleri yanmış yıkılmış, yollar tahrip görmüş, birçok yerleşim alanında taş taş üstünde kalmamıştı. Ama yine de 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde geleceğe yönelik alınan kararlar kurucu iradenin ne denli kararlı olduğunu ortaya koyuyordu. Türkiye İktisat Kongresi en azından İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar ülke ekonomisine yön verecekti.

Osmanlı Devleti'nin fiili iktisadi bağımlılık süreci 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi'yle başladı. İkinci Meşrutiyet yıllarında Millî İktisat politikasıyla iktisadî bağımsızlığa yönelik bir dizi adım atıldı. Ancak Cihan Harbi'nde yenik düşüldüğünde kazanımların birçoğu heba oldu. 1922 Ağustosu'nda Millî Mücadele cephede sonuçlanmıştı. Aynı yılın sonbaharında barış görüşmeleri başlamış, Ankara savaş ortamından barışa geçiş için hazırlıklara girişmişti.

Ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması amacıyla daha barış görüşmeleri sonuçlanmadan İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmasına karar verilmiş olması kurucu iradenin barışa özleminin bir ifadesiydi. Savaştan barışa geçiş sürecinin başlangıcı İzmir'de toplanan kongreydi. Cumhuriyet'in kuruluşu arifesi, 1923 Şubatı'nda toplanan kongre ülke ekonomisi için yeni bir dönemi başlatıyordu. Kongre için meslek zümrelerinin ayrı ayrı toplantıya çağrılmasına karar verildi. Böylece Meşrutiyet yıllarında meslek zümrelerinin önemini vurgulayan anlayış bir kez daha gündeme gelmiş oluyordu. 1921 yılında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hazırlıkları sırasında Meclis'te meslekî temsil anlayışı benimsenmiş, ancak bu mülahazanın gerisinde İttihat ve Terakki'nin olabileceği kaygısıyla genel seçim anlayışı tercih görmüştü.

Türkiye İktisat Kongresi'nin uluslararası planda siyasî bir mesajı da oldu. Lozan'da Türkiye kararlılığını göstermek istiyordu. Lozan barış görüşmelerinin ilk aşamada sonuçsuz kaldığı bir evrede Ankara kapitülasyonların kaldırılması konusunda taviz vermeyeceğini İtilâf Devletleri'ne bir kez daha ilân etme gereği duyuyordu. Yaptığı açış konuşmasında Atatürk kapitülasyonlara geniş yer ayırdı. Konuşma aynı zamanda yeni Türkiye'nin izleyeceği iktisat politikasının göstergesiydi. Atatürk İkinci Meşrutiyet yıllarında Osmanlı ekonomisinin çabalarını yakından izlemiş, Cihan Harbi'nde gündeme gelen "millî iktisat" anlayışından da büyük ölçüde etkilenmişti. Konuşması büyük ölçüde "millî iktisat" üzerine kurulmuştu.

Atatürk'ün konuşması epey uzundu. Bir tür Osmanlı iktisat tarihiydi. Selçuklulardan yola çıkıyor, Fatih'i, Yavuz'u, Kanuni'yi, bir dizi fütuhatı gündeme getiriyor, en son Cihan Harbi'ne geliyordu. Tüm bu zaman tünelinde Osmanlı'nın, daha doğrusu Osmanlı ülkesinin "aslî unsur"u olarak nitelediği Türk insanının cephelerde nasıl harcandığını anlatıyordu. Oysa diğer "unsur"lar askerlikten muaf tutularak ticaretle, zanaatla uğraşmış, güven içerisinde servet saman sahibi olmuşlardı. Bununla da kalmamış, Batı kapitalizminin Osmanlı topraklarında temsilciliğini üstlenmişlerdi. Üstüne üstlük kapitülasyonlar Batılılara ve onların Osmanlı topraklarındaki temsilcilerine bir dizi ayrıcalık tanımıştı. Başlangıçta birer ihsan olan bu ayrıcalıklar yıllar sonra uluslararası hukuk muvacehesinde çok taraflı antlaşmalar olarak addedilmiş ve Babıâli bunlardan bir türlü kurtulamamıştı.

Öte yandan Tanzimat döneminde alınmaya başlanan dış borçlar son kertede Osmanlı'nın iflas etmesine neden olmuştu. İşte Lozan'da İtilâf Devletleri bir kez daha bu konuda diretiyor, kapitülasyonlardan bir türlü vazgeçmek istemiyorlardı. Oysa Türkiye verdiği mücadele sonucu ulusal bağımsızlığını elde etmiş bir ülkeydi. Batı'nın boyunduruğu altına bir kez daha girmeyecekti. Yabancı sermaye ülke iç hukuk normlarını kabul ettiği oranda kabul görecekti.

Açış konuşmasında Atatürk ayrıca "tesanüd"ü, dayanışmayı gündeme getirecekti. Halkın "mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibaret" olduğunu belirtiyor; toplumdaki dayanışmayı

şöyle ifade ediyordu: "Bu dakikada sâmi'ûn [dinleyiciler] çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?"

Halka yönelik bir program olarak "say [emek] Misak-ı millîsi"ni öneren Atatürk, yeni rejimle birlikte oluşturulacak siyasal örgütün de basit bir siyasal parti olmayacağını, barış sonrası kurulacak partinin "milletin azim ve imanıyla ve vahdet ve tesanüdün birbirine müzâhir olmasıyla" başarıya ulaşabileceğini söylüyordu. O sırada Halk Fırkası'nın kuruluşu için hazırlıklara girişilmişti. Nitekim kongre öncesi Mustafa Kemal her gittiği kentte halka kuracağı "fırka" konusunda bilgi veriyordu. Kongreden iki ay sonra ilân ettiği "9 Umde" Halk Fırkası'nın ilk programı sayılabilirdi.

Kongreye o tarihte ülke ekonomisinde üretici konumda olan kesimler "meslekî dayanışma" ilkeleri ışığında çağrı almıştı. Değişik meslek erbabının sorunları ayrı ayrı ele alınarak bu kesimler ortak paydada birleştirilmeye çalışılıyordu. Oturumlarda sınıf çelişkilerinden uzak duruluyor, "millî tesanüd"ün temel ilke olduğu vurgulanıyordu. Amaç on yılı aşkın savaşan bir ülkede bağımsızlıkla birlikte güçlü bir dayanışma bilinci oluşturmaktı. "Vahdet-i kuva" ya da erkler birliği aynı zamanda anayasal bir gereklilikti. Bundan böyle "sınıf" anlayışına karşı dayanışmacı anlayış ülke ekonomisinde de hâkim kılınacak, kurulmakta olan Cumhuriyet'in felsefî boyutunu oluşturacaktı. "İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" daha o tarihlerde ilke ediniliyordu. Kongrede benimsenen "Misak-ı İktisadî" ilkelerinin 11. maddesinde "Türkler hangi sınıf ve meslekten olurlarsa olsunlar, candan sevişirler" denecekti. Bu bir anlamda dayanışmacı anlayışın halkın anlayacağı bir dilde ifadesiydi.

Keza İktisat Vekili Mahmud Esat Bey de yaptığı konuşmada, "Dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadî manasıyla mütebellir [belirgin] bir sınıf meselesi mevcut değildir" diyordu. Önemli olan dışa karşı birlikti. Geçmişte tüccar, çiftçi, sanayi erbabı, amele, kısaca bütün ekonomik unsurlar doğrudan doğruya yabancı sermayenin esir ve hizmetkârıydı. "Bütün bu iktisat zümrelerinin birleşmesi ve kendilerini teşkilâta bağlaması lâzım"dı.

Cumhuriyet'in temel kaygılarından biri yüzyıllardır süregelen saltanat ve hilafeti rejimine karşı halk egemenliğini geniş kitlelere telkin etmekti. Bu amaçla halkçılık anlayışı doğrultusunda ülke yurttaşlarına yönelik kongreler düzenlenmeliydi. Türkiye İktisat Korgresi bunlardan biriydi. 1921'de toplanan Maarif Kongresi'nin ardından bu ikinci büyük kongreydi. Üreticilere yönelik güçlü bir kongre Türkiye'de tarihte ilk defa toplanıyordu. Kapsayıcılığı oldukça geniş ölçekte tutabilmek için "meslek grupları"nı bir araya getirmek ana kaygıydı. Böylece toplumsal mutabakat sağlanacak, farklı ekonomik grupların çıkarları uyumlu hale getirilecekti.

Kongrenin talimatnamesine göre kongreye her kazadan sekiz kişi gönderilecekti. Tüccar, sanatkâr, amele birer, çiftçi kesimi ise üç temsilciyle katılacaktı. Ayrıca kazadan birer şirket ve banka temsilcisi de onlara katılacaktı. Başlangıçta İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar'dan toplam 24 kişinin İstanbul Vilayeti'ni temsili uygun görülmüştü. Bu arada İstanbul'un bir sanayi kenti olduğu vurgulanarak "erbâb-ı sanayi" adına gönderilecek temsilci sayısının altıya çıkarılması için girişimlerde bulunuldu. Sonuçta İstanbul Vilayeti adına İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar kazaları yanı sıra Adalar, Gebze, Kartal, İmralı, Makriköy, Şile kazalarından da temsilci seçildi.

21 Ocak 1923 günü İstanbul'dan gidecek sanayicileri belirlemek üzere Ticaret Odası'nda toplanılmış ve temsilci adaylarının seçimi yapılmıştı. İstanbul'dan sanayi adına güçlü bir kadro İzmir'e gidiyordu. Şişe Fabrikası Müdürü İlhami Bey, Debbağat Fabrikası sahibi Denizlili İsmail Hakkı Efendi, Ahırkapı İmalathanesi Müdürü Şevki Bey, Kalafat yerinde Demir imalathanesi sahibi Halid Bey, Hurufat Dökümhanesi sahibi Mehmed Ali Bey, Un Fabrikası sahibi Haşim, Altın Yıldız Mensucat Şirketi Müdürü Maksut Yaşar, Ziraat ve Ticaret Nezareti'nde Sanayi Müdür-i Umumiliği yapmış Fuat ve Eczacı Ethem Pertev beyler sanayi kesimini İzmir'de temsil edeceklerdi.

Heyetlerde meslek ve kurum temsilcileri de yer almıştı. İstanbul Esnaf Cemiyetleri Heyet-i Müttehidesi,

İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Medresesi, İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi İstanbul adına temsilci gönderen kuruluşlar arasındaydı. Ayrıca Çiftçiler Derneği, Fransa Darülfünun ve Mekâtib-i Âliye Mezunlar Cemiyeti, Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti gibi dernekler de temsilcilerini belirlemişlerdi.

Kongrenin açılış günü, 17 Şubat'ta Mustafa Kemal'in kongrede ünlü söylevlerinden birini okudu. Açış söylevi Türkiye iktisat tarihi açısından apayrı bir önem arz ediyordu:

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresi'ndeki İftitahî Nutukları

Efendiler,

Aziz Türkiye'mizin iktisadî teâlisi eshâbını aramak ve bulmak gibi vatanî, hayatî ve millî bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mes'ut ve bahtiyarım.

Efendiler,

Uzun gafletlerle ve derin lakaydî ile geçen asırların bünye-i iktisadîyyemizde açtığı yaraları tedavi etmek ve çarelerini aramak, memleketi mamuriyete, milleti refahiyet ve saadete isâl yollarını bulmak için vuku bulacak mesainizin muvaffakiyetle neticelenmesini temenni eylerim.

Arkadaşlar,

Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntahap olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin halini, ihtiyacını, milletimizin elemlerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, halkın lisanından söylenmiş telakki olunur ve bunun için en büyük isabetlere malîk olur. Çünkü halkın sesi, hakkın sesidir.

Efendiler,

Tarih, milletimizin itilâ ve inhitâtı esbabını ararken birçok siyasî, askerî, içtimaî sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok bütün bu sebepler hadisat-ı ictimaiyede müessirdirler.

Bir milletin doğrudan doğruya hayatiyle alakadar olan, o millettin iktisadîyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde tamamen mütecellidir.

Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa itilâ, inhitât esbâbının iktisadî mesâilden başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır.

Efendiler,

Tarihimizi dolduran zaferler, yahut izmihlâllerin kâffesi ahvâl-i iktisadîyyemizle münasebettar ve alakadardır.

Yeni Türkiyemizi lâyık olduğu mertebe-i resanete isal edebilmek için, behemehal iktisadîyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz, zamanımız tamamen bir iktisad devrinden başka bir şey değildir.

Bir milletin esbâb-ı hayatiyesini, refahiyet ve saadetini teşkil eden iktisadîyatla iştigal etmemesi, edememesi nazar-ı dikkati câlib bir keyfiyettir. İtirafa mecburuz

ki, iktisadîyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet verememiş bulunuyoruz. Bir milletin esbâb-ı hayatiyesiyle iştigâl etmemesi veya edememesi, o milletin yaşadığı edvâr ile ve o edvârı tesbit eden tarih ile çok alakadardır. Bunun esbâbını geçirdiğimiz edvârda, bilhassa tarihimizde arayabiliriz. Şimdiye kadar hakikî manasiyle millî bir devir yaşamadık, binâenaleyh millî bir tarihe malîk olamadık.

Bu noktayı biraz izah edebilmiş olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım: Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesaî milletin arzusu, âmâli ve ihtiyacat-ı hakikiyesi nokta-i nazarından değil, şunun, bunun âmâlini, ihtirasâtını tatmin nokta-i nazarından vuku bulmuştur.

Meselâ, Fatih İstanbul'u zap tettikten sonra yani Selçukî saltanatiyle Şarkî Roma İmparatorluğu'na tevarüs eyledikten sonra Garbî Roma İmparatorluğu'na da konmak istedi. Bunun için de bütün milleti bu hedefe doğru sevk etti.

Meselâ; Yavuz Selim, Fatih'in açtığı garb cephesini tespit ile beraber Asya İmparatorluğu'nu birleştirerek büyük bir İslâm ittihadı meydana getirmek istedi.

Kanunî Süleyman, her iki cepheyi tevsî etmek, bütün Bahr-i Sefid'i bir Osmanlı havzası haline getirmek, Hindistan üzerinde nüfuz tesisi gibi şahane bir siyaset takip etmek istedi ve tabii bunun için de unsur-ı aslîyi, milleti kullandı.

Arkadaşlar,

Bütün bu ef'âl ve harekât tetkik olunursa, görülür ki bu kudretli ve azametli padişahlar, siyaset-i haricîyelerini; emelleri, arzuları ve ihtiraslarına istinâd ettirmişler ve teşkilât ve siyaset-i dahilîyelerini, bu mevlûd-i ihtirasat olan siyaset-i haricîyelerine göre, tanzim mecburiyetinde kalmışlardır.

Halbuki teşkilât-ı dahilîyenin, siyaset-i dahilîyenin vüs'at ve tahammül derecesinde bir siyaset-i haricîye takip eylemek mecburiyeti vardır. Aksi takdirde felaket ve hüsran muhakkaktır.

Filhakika Osmanlı hakanları asıl olan bu noktayı unuttular. Bütün ef'âl ve harekâtlarını hayaller ve emeller üzerine bina ettiler. "Teşkilât-ı dahilîyeyi" siyaset-i haricîyeye uydurmak mecburiyeti hasıl olunca, zapt ettikleri mahallerdeki anasırı, olduğu gibi muhafaza mecburiyetinde kaldıktan başka onlara istisnâlar, imtiyazlar bahşettiler.

Diğer taraftan unsur-ı aslîyi, uzun seferlerde, fütuhat meydanlarında dolaştırttılar ve bu suretle kendi kendini tahrip etmiş oluyordu.

Bu itibarla millet, yani unsur-ı aslî kendi evinde, kendi yurdunda esbâb-ı hayatiyyesini istihsal için çalışmaktan mahrum bir halde bulunuyordu. Bu tâcidarlar, milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla iktifa etmiyorlar; belki fütuhat dairesi dahilîne giren halkı memnun etmek, ecnebileri memnun etmek için, unsur-ı aslînin hukukundan menâbi-i iktisadîyesinden birçok şeyleri (atiyye) olarak onlara bahşediyorlardı.

Meselâ Fatih zamanında Cenevizlilere verilen imtiyazlar bu kabildendir. Nitekim bu imtiyazlarla açılan yol bilâhare kendisinden sonra tevessü etmiş bulunuyordu. Ve bu imtiyazat, devletin en kuvvetli zamanında, vuku buluyordu ve bunlar, mahzâ ihsân-ı şahane olmak üzere vuku buluyordu.

Kanunî zamanında Venediklilerle bir ticaret muahedesi yapılmak istenmişti.

Padişah bunu şerefine mugayir buldu. Zira ona göre muahede, müsavî devletler arasında yapılabilirdi. Halbuki o zaman Venedikliler bir bende makamında idiler. Öyle olmakla beraber ona müsaedâtta bulunuldu. İşte bu müsâede kelimesi bilâhare (kapitülasyon) kelimesi ile tercüme edilmişti. Bu, arz-ı teslimiyete mecbur olanlar ve bir kal'a içinde mahsur olanlar arasında kullanılan bir kelimedir

Millet, evi ile ve esbâb-ı hayatiyesiyle iştigalden memnu olarak diyar diyar dolaştırılıyorken bu diyarlar halkı birçok imtiyazlara mâlik olarak çalışıyor, yani fâtihler unsur-ı aslîyi peşine takarak kılıçla fütuhat yaparken, zapt olunan memalik ahalisi kazandıkları imtiyazlarla, muhtariyetlerle sapanlarına yapışıyorlar ve toprak üzerinde çalışıyorlardı.

Fakat Efendiler, alelacele fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara binnetice terk-i mevki etmeğe mahkûmdur (Alkışlar).. Bu bir hakikattir ki tarihin her devrinde aynen vakidir. Meselâ Fransızlar Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bir müddet kılıçla sapan yekdiğeriyle mücadele etti. Ve nihayet sapan galebe çalarak İngilizler Kanada'ya sahip oldular (Alkışlar).

Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur, fakat sapan kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur (Alkışlar)..

Efendiler,

Osmanlı fâtihleri, hakanları, müstevlileri unsur-ı asî ile beraber sapanın önünde mağlup olup ric'ate başladıktan sonra asıl felâketlerin büyüğü başladı. Atiyye-i şahane olarak ecnebilere bahşedilmiş olan ve memleket dahilîndeki gayr-ı Müslimlere verilen her şey hukuk-ı müktesebe telakki olundu. Fakat ecnebiler bununla iktifa etmediler; her gün bunu tevsî için çareler aradılar ve buldular.

Anasır-ı dahilîye, muhafazaya muktedir oldukları imtiyazâta istinaden ve haricîn tertibat ve müzaharetine sığınarak siyasî bir mevcudiyet iktisabı için çalışmaktan geri durmadılar. Ecnebîler bir taraftan anasır-ı dahilîyeyi teşvik, diğer taraftan müdahale ile devlet ve millet aleyhine yeni imtiyazlar alıyorlardı. Bu tazyikat-ı mütemadiye altında zaten fakir düşmüş olan anayurdu ve unsur-ı aslî, devlete verebilecek parayı güç tedarik edebiliyorlardı. Fakat tacidârlar, sarayla, Bâb-ı Âlîler debdebeyi idame için paraya muhtaçtılar. Bunun için, bunu temin çarelerine tevessül etmiştiler. O çareler de haricî istikrazlar akdi oluyordu.

Fakat istikraz şeraitini o kadar fena yapıyorlardı ki bazılarını ödemek mümkün olmamağa başladı. Ve nihayet bir gün devletler Osmanlı Devleti'nin iflasına karar verdiler ve Düyûn-ı Umûmiye belâsını başımıza çöktürdüler.

Efendiler,

Milletin duçar olduğu bu hazin hal ve bu sefaletin esbâbını, arayacak olursak, doğrudan doğruya devlet mefhumunda buluruz Biliyorsunuz ki Osmanlı Devleti saltanat-ı şahsiye ve en son beş on sene zarfında da saltanat-ı meşruta esasına müsteniden idare-i hükümet ediyordu. Saltanat-ı şahsiyede her hususta yalnız tacidârların arzu, emel ve iradeleri hakimdir.

Milletlerin arzu, emel, irade ve ihtiyaçları mevzu-ı bahis olmaktan uzaktır. Millet, âmâl ve iradesinden tecerrüd etmiştir. Tacidârlar kendilerini Allah tarafından

gönderilmiş bir şahsiyet-i ilâhiye farz ederler. Etrafını alan menfaatperestân, padişahın zihniyet ve arzusunu bir lâzime-i semaviye, bir lâzıme-i kur'aniye gibi herkese telkin ederler. Bu telkinat karşısında bir gün bütün halk, bu arzu ve iradelerin – bilâ muhakeme iradât-ı semaviye olduğuna kani olur. Bundan tereddüde rıza gösteren bir milletin akıbeti felâket, musibettir.

Arkadaşlar,

Son tavsif ettiğim noktada artık Osmanlı devleti hakikatte ve fiilen mahrum-ı istiklâl bir hale getirilmişti. Bir devlet ki tebasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi vesaire tanzimi hakkında men' edilir, bir devlet ki ecnebîler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur. O devlete müstakil denilemez.

Devletin ve milletin hayatına yapılan müdâhelât bundan daha fazladır. Milletin ihtiyacât-ı iktisadîyyesinden olan meselâ şimendifer inşası, meselâ fabrika yapmak için devlet serbest değildi! Böyle bir şeye teşebbüs olunursa behemehâl müdahale olunurdu.

Hayatını teminden âciz olan bir devlet müstakil olabilir mi?

Osmanlı ülkesi ecnebîlerin müstemlekesinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı, Türk milleti esir vaziyetine getirilmişti. Bu netice, arz ettiğim gibi milletin kendi irade ve hâkimiyetine mâlik bulunamamasından, şunun bunun elinde istimâl edilmesinden neş'et etmişti.

O halde diyebiliriz ki, millî bir devir yaşamıyorduk. Millî tarihe mâlik bulunmuyorduk. Osmanlı tarihi padişahların, hakanların, zümrelerin desitânı mâhiyetinde idi. Mazinin tarih diye uzattığı kitabın mâhiyeti bundan ibarettir.

Arkadaşlar,

Milletin hâkimiyetine sahip olmaması yüzünden dahil olduğumuz Harb-ı Umumî'den ve bu Harb-ı Umumî'de kıymetli evlatlarımızdan mürekkep kahraman ordularımızın Galiçya, Romanya, Makedonya, Kafkas şâhikaları, Tur-i Sina çöllerinde duçar olduğu zahmetleri hatırlatacak kadar çok zaman geçmedi ve en nihayet bu Harb-ı Umumî'nin şeametli neticesi de malûmdur. Bilhassa Mondros Mütarekesi'yle açılan devrin manzarasını bir an düşünmek isteyecek olursanız baştan aşağı kadar bir manzara-i inhilâlden başka bir şey olmadığını anlarsınız.

Devletler her türlü hukuk-ı insaniyyeden tecerrüd ederek memleketimizin en kıymetli ve en feyzbâr yerlerini çiğnediler.

İzmir, Bursa, Eskişehir, Sakarya, Anadolu, Adana, Trakya, İstanbul vesaire gibi en aziz yerlerimizi çiğnediler. Fakat düşmanların bu tarz-ı hareketten daha elim bir nokta varsa, o da bu memleketin asırlarca başında bulunan insanların dahi düşman saflarına geçmiş bulunmasıdır (Kahrolsun sadâları).

Arkadaşlar,

Biliyorsunuz ki, bu dahilî düşmanlar, haricî düşmanların yapmağa muktedir olamayacağı şen'î ve fecî ef'al ve harekâtı irtikâbda tereddüt göstermemişlerdir.

Haricî düşman kuvvetleri saydığım aziz vatan topraklarında bulunurken, padişahın iradeleri ve neşrettirdiği fetvalariyle ve hilâfet ordulariyle bu masum millet

şurada, burada izlâl ve iğfal olunuyordu. Ve kendi mevcudiyetine karşı, farkına varamayarak, silâh istimâl ediyordu ve nihayet hep bildiğimiz veçhile Osmanlı Devleti tamamen münkariz olmuştu.

Fakat düşmanlarımız aynı zamanda Osmanlı Devleti'yle beraber Türk milletinin de mahvolduğunu zannetti. İşte bunda çok aldanıyordu. Osmanlı Devleti gibi çok devletler kurmuş olan Türk milleti mahvolamazdı ve mahvolmamıştı (Şiddetli alkışlar). Bilâkis hayatına vurulan bu darbelerden haricî ve dahilî düşmanların acı darbelerinden birdenbire bütün teyakkuzlarını, bütün intibahlarını takındı, hayatını, şerefini kurtarmak için kemâl-i şerefle başını kaldırdı. Ve müttehiden ve mütesaniden ortaya atıldı (Şiddetli alkışlar).

İşte milletimiz o dakikadan itibaren millî bir devre girdi; bir halk devresinin mebde'ini kurdu. Millet bu mebdeden işe başladığı gün, kendisine hedef olan yolların ne kadar kesif zulmetler içinde bulunduğunu hatırlarız. Bu hal milleti, ye'se düşürmedi. Kemâl-i azim ile hedefine hatvelerini attı.

Efendiler,

Miletimiz halâs-ı kat'î ve hakikîye mazhar olabilmek için iki umdeye istinadın şart olduğunu anladı. Onlardan birincisi: Misak-ı Millî'nin ifade ettiği ruh ve manâ.

İkincisi: Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun tespit ettiği gayr-ı kabil tebeddül hakayık.

Misak-ı Millî, milletin istiklâl-i tammını temin eden ve bunun için iktisadîyatında inkişafına mani olan bütün sebepleri bir daha avdet etmemek üzere lağveden bir düsturdur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Osmanlı İmparatorluğu'nun devletinin tarihe münkalib olduğunu idrak eden, onun yerine yeni Türkiye Devleti'nin kâim olduğunu ilân eden bir kanundur.

Bu devletin hayatında bilâ-kayd ü şart hâkimiyetin milletin uhdesinde kalacağını ifade eden kanundur.

Bu kanun, hâkimiyetin milletin uhdesinde kalabilmesi için halkın bizzat kendini idaresini şart kılan bir kanundur.

Artık Türkiye halkı için yegâne mümessil teşrîî ve icraî salâhiyeti haiz olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetidir, diyen bir kanundur. Bâb-ı âli yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetini koyan bir kanundur.

Efendiler,

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin milletten aldığı veçhile istiklâl-i tam, hâkimiyet-i millîye umdelerine istinaden milleti zengin, memleketi mamur etmekten ibarettir (Alkışlar).

Efendiler,

Bu umde icabı bütün cihan bilmelidir ki artık Türkiye halkı hâkimiyetini hiçbir şahıs ve makama veremez. Hâkimiyet demek şeref demek, namus demek, haysiyet demektir. Bir milletten bu evsaf-ı medeniyye ve insaniyyesininin terkini talep etmek onu insanlıktan çıkarmak demektir.

Efendiler,

Milletimiz bu iki esasa istinad eder. Çalışmağa başladığı günden bugüne ka-

dar geçen zaman çok değil, üç buçuk, dört seneden ibarettir, fakat milletimizin kazandığı muvaffakiyat ve muzafferiyat bu senelere sığmayacak kadar çoktur, taşkındır, yüksektir ve kuvvetlidir (Sürekli alkışlar).

Hakikaten idare-i seniyeler; hilâfet orduları ve teşvikat ile olan isyanların kâffesi bastırılmıştır ve tüfeksiz, topsuz, parasız bulunduğu bir zamanda yeniden dünyanın en kudretli en azametli ordusunu teşkile kudretyâb olmuştur (Alkışlar). Orada daha hâl-i teşekkülde iken Birinci, İkinci İnönü, Sakarya saferlerini ihraz etmiş (Alkışlar) ve cihanı hayretlerde bırakan en son muzafferiyeti de kemâl-i şiddet ve süratle ihraz ederek düşman ordularını bire kadar mahvetmiştir (Pek sürekli ve pek şiddetli alkışlar; yaşa, var ol sadaları).

İstiklâl-i tam için şu düstur var: Hâkimiyet-i millîye, hâkimiyet-i iktisadîye ile tarsin edilmelidir [takviye edilmelidir]. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve harslarla husul bulamaz. Bunların tahakkuk-ı tammını temin için yegâne kuvvet, en kuvvetli temel iktisadîyattır. Siyasî ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferle tetviç edilemezse [desteklenmezse] semere, netice pâyidâr olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerât-ı nafiayı temin için hâkimiyet-i iktisadîyemizin temin ve tarsini lâzımdır.

Bu kadar feyizli, bu kadar kudretli olan yeni hükümetimizin düşmansız kalacağını farz etmek doğru değildir. Bunun için çok kundaklar koyarak münhedim etmeğe çalışacak ve suikasta teşebbüs edecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı silâhımız, iktisadîyatımızdaki kuvvet; resânet [dayanıklılığımız] ve muvaffakiyetimiz olacaktır.

Efendiler,

Dahil olduğumuz halk devrinin, millî devrin millî tarihini de yazabilmek için kalemler, sapanlar olacaktır (Alkışlar). Bence halk devri, iktisat devri mefhûmiyle ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki memleketimiz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi hazırlayınız o da:

"El-kanâ'atu kenzun lâ-yefnâ"dır [Kanaat tükenmez bir hazinedir / Hadîs-i Şerif].

Bu felsefeyi yanlış tefsir yüzünden bu millete büyük fenalık edilmiştir. Allah yarattığı nimet ve güzellikleri insanların istifadesi için yaratmıştır. Allah keza aklı insanlara bunun için verdi.

Eğer vatan kupkuru dağ ve taşlardan, viran köy, kasaba ve şehirlerden ibaret olsaydı onun zindandan farkı olamazdı. Felsefenin sahipleri memleketi zindan ve cehennemden başka bir şey yapmamıştı. Bu vatan evlâd ve ahfadımız için cennet yapılmaya layıktır. Bu faaliyet-i iktisadîye ile kabildir.

Öyle bir iktisad devri ki artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin ve o esbâbı bilerek ona göre lâzım olan tedâbire tevessül etsin.

Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı ellerinde numuneleriyle, ziraat, ticaret, san'at, sây ve sapanın mümessili olsun. Artık bu memleket fakir, millet hakir değil, belki memleketimiz zenginler memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına, çalış-

kanlar diyarı denir (Alkışlar). İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor, bu böyle bir devri âlâ edecek ve tarihini yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışkanlara ait olacaktır (Alkışlar).

Efendiler,

Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ihraz-ı mevki-i bülend edecek bir kongredir. Ve sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilâtını nazar-ı dikkate alarak, alınması lâzım gelen tedbirleri kemâl-i vuzuh ile teâti ve tespit etmelisiniz. O tedbirler tatbik olundukça memleketimizin nurlara, feyizlere müstağrak [gark edilmiş] olsun.

Arkadaşlar,

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetiniz tabiî milletin amâli dairesinde terakki ve teceddüde tamamen taraftardır. Bunun için mülk ve millete nâfi ittihaz edeceğimiz tedâbiri memnuniyetle nazar-ı dikkate alacaktır.

Efendiler,

Iktisadîyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebî sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsi'dir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartiyle ecnebî sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sây'imize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin.

Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebî sermayesi müstesna bir mevkie malîkti. Devlet ve hükümet ecnebî sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız (Alkışlar).

Arkadaşlar,

Son söz olarak demiştim ki: Memleketimiz artık esir ülkesi yaptıramayız. Nazar-ı dikkatinizi celb etmiş olan konferansın son müzakeratı bu nokta ile alakadardır. Lozan Konferansı'nın talike uğraması aynı mesele ve noktadan münbaistir. Ordularımız en büyük bir zaferi ihraz etmişler ve meşy-i muzafferânesini tevkif edecek hiçbir mania mevcut değildir. Böyle bir zamanda İtilâf Devletleri hukuk-ı tabiiye ve meşruamızı müzakerat ile tasdik edeceklerini, müzakeratla halledeceklerini söylediler ve bizi konferansa davet ettiler.

Millet, Meclis ve hükümetimiz samimî olarak sulh taraftarı bulunduğu için muzaffer ordularımızı durdurarak, heyet-i murahhasamızı Lozan'a gönderdik, aylardan beri müzakerat, münakaşat devam etti. Muhataplarımız hukukumuzu tasdik etmiş olmadı.

Konferanstaki muhataplarımız bizimle üç dört senelik değil, üç yüz ve dört yüz senelik hesabatı rü'yet ediyorlar ve hâlâ muhataplarımız Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını ve bugün yeni Türkiye'nin mevcudiyetini, bunu kuran milletin çok azimkâr, imanlı ve celadetli olduğunu, istiklâl-i tam ve hâkimiyet-i millîyesinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını hâlâ anlayamamışlardır. Bu yüzden İtilâf devletleri duçar-ı tereddüt oldu. İstedikleri kadar tereddüt edebilirler. Bu millet artık

kararını vermiştir. Bu millet için tereddüt devirleri çoktan geçmiştir (Pek sürekli ve pek şedîd alkışlar).

Devletlerin hey'et-i murahhasamıza verdikleri son proje bittabi şayân-ı kabul görülmedi. Ve diğer murahhaslar gibi bizimkiler de vaziyeti hükümet ve icap ederse, Meclis'e izah etmek üzere memlekete avdet ediyorlar. Tabii istizahat [açıklayıcı bilgiler] olacaktır.

Nihayet bütün cihan bilsin ki bu millet istiklâl-i tammının temin edildiğini görmedikçe yürümeğe başladığı yoldan bir an tevakkuf etmeyecektir (Alkışlar).

Biz kimseden fazla bir şey istemiyoruz; her medenî milletin malîk olduğu şeylerden mahrum edilmemeliyiz. Haklarımız tabii meşrudur, bize lâzımdır. Ne kadar haklı isek bunu müdafaa için de memleket ve milletimizin kabiliyet ve kudreti de o kadardır (Alkışlar).

Efendiler,

Görülüyor ki bu kadar kat'î ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan men' eden esbâb doğrudan doğruya esbâb-ı iktisadîyedir; mülâhazat-ı iktisadîyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hâkimiyet-i iktisadîyesini temin ederse, o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teâli etmeğe başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvafakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur.

Efendiler,

Bu fiilen vaki olmuştur. Sulh denilen şeyin temini için ecnebîlerin bu hakikati itiraf etmemekteki tereddütlerine mantıkî mana vermek mümkün değildir. Çok şâyân-ı arzudur ki pek yakın bir zamanda onlar da bu hakikati itiraf ederler ve bütün cihan medeniyetin pek büyük havahiş ve tahassürle intizar ettiği sulhun in'ikadına mani olmak mes'uliyetinden ictinâb ederler. Şimdiden esbâb-ı hayatiyemizi temine başlamış bulunuyoruz. Ve bittabi hâl-i sulhun in'ikadında daha büyük inkişafat oluyor. Fakat muvaffak olmak için çok çalışmak lâzım olduğunu bilmeliyiz. Iktisadîyat, iktisadîyat diyoruz. Fakat arkadaşlar iktisadîyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mes'ut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lâzımsa bunların kâffesi demektir; ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey demektir. Bütün bu hususatta el'an memleket ve milletimizin ne halde olduğunu sizler çok güzel bilirsiniz. Tavsif etmek istemeyeceğim. Ancak memleketimizin vüs'ati ve nüfusumuzun bu vüs'atle ne kadar gayr-ı mütenasip olduğunu da hatırlayınız. Bu vâsi ve feyizli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini behemehâl fennî alât ile telâfi etmek mecburiyetindeyiz. Memleketimi bundan başka şimendiferler ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü Garb'ın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağnı ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkânı yoktur. Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla, halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sınaatımızı da tezyid ve tevsî etmek mecburiyetindeyiz. Eğer san'at husu-

sunda yine müsamahakâr olursak, o halde asâr-ı sanayide yine haricîn haraçgüzârı oluruz. Mahsulat ve mamulatın mübadelâtı ve servete inkılâbı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağyar elinde kalması memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bais olur. Fakat bütün bunlar söylendiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için hakikaten memleketin ve milletin ihtiyacına mutabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hemâhenk olarak çalışması lâzımdır. Hey'et-i âlîyeniz bu esasatın en kıymetlilerini inşallah bulup ortaya koyacaksınız.

Arkadaşlar,

Bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi herşey bunun içinde mündemiçtir. Binaenaleyh evlatlarımızı o surette talim ve terbiye etmeliyiz, onlara bu suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki alem-i ticaret, ziraat ve sınaatte ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmîr olsunlar, müessir olsunlar, faal olsunlar, amelî bir uzuv olsunlar.

Binaenaleyh maarif programımız gerek iptidâî tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler bu nokta-i nazara göre olmalıdır. Maarif programlarımız gibi şuabat-ı devlet için tasavvur olunacak programlar dahi iktisat programına istinad etmekten kendini kurtaramazlar. Esaslı bir program tespit etmek, program üzerine bütün milleti hemâhenk olarak çalıştırmak lâzımdır.

Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır, sunuf halinde değil bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sami'lerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çifçinin san'atkâra; san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir.

Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır. Ve hayatın lezzet-i hakikisini tadabilmelidir ki çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin. Binaenaleyh programda bahsolunduğu zaman âdeta diyebilir ki bütün halk için bir sây Misak-ı Millîsi mahiyetinde olan program etrafında toplanmaktan hasıl olacak olan şekl-i siyasî ise alelade bir fırka mahiyetinde tasavvur edilmemek lâzım gelir ve bâde's-sulh vukua gelebilecek böyle bir şekl-i siyasînin şimdiye kadar olduğu gibi milletin azim ve imanıyle ve vahdet ve tesanüdün birbirine müzahir olmasiyle muvaffak olacağı hakkındaki kanaatim kavidir ve tamdır.

Efendiler,

Hey'et-i alîyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihîdir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millî'nin ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millîmizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz

etmiş ise kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâs-ı hakikîsini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir (Alkışlar).

Bu kadar kıymetli ve tarihî kongrenizi küşad etmek şerefini bana bahşettiğinizden dolayı hassaten arz-ı teşekkürat ederim (Alkışlar). (Estağfurullah sesleri)

Ve böyle bir kongreyi akdeden sizlersiniz. Bundan dolayı sizi şâyân-ı tebrik görür ve tebrik ederim (Teşekkür ederiz sesleri) .

Kongre küşad edilmiştir efendim.

İktisat Esaslarımız, İzmir: Anadolu Matbaası, 1339, s. 53-66.

Basın Yayın Organları ve Kongre

Gazi'nin bu ünlü açış konuşmasının yanı sıra, yayın organları kongrenin hazırlık çalışmalarını günü gününe okuyuculara aktarmışlardı. Keza İktisat Vekili Mahmud Esat Bey sık sık gazetelere demeç vererek en geniş katılımı sağlamak için büyük çaba sarf etmişti. Verdiği demeçlerin her biri ayrı bir önem arz ediyordu. İktisadî durumun yanı sıra ülkesinin siyasal yapılanması konusunda da sözünü esirgemiyor, görüşlerini özgürce ifade ediyordu.

Nitekim Gazi'den ayrılsa da "meslekî temsil"de ısrarından vazgeçmemişti. Nitekim kongrenin kendisi bir anlamda "meslekî temsil"i ifade ediyordu. Ama onun da ana sorunu Gazi gibi kapitilüsyonlardı. Bu konuya hâkimdi. Nitekim kapitülasyonlar konusunda doktora tezi yazmıştı. Bu konuda çok temkinli davranmış, yabancı sermaye düşmanlığı yapmamaya azamî özen göstermişti. Nitekim o sıralarda Anadolu'nun kalkınması için çok kritik bir proje, Chester Projesi hâlâ gündemdeydi. Sermayesi kıt bir ülkenin yabancı sermaye olmaksızın düzlüğe çıkamayacağı inancı gerek Gazi'de, gerekse Mahmud Esat'ta hakim konumdaydı. Yeter ki ülke mevzuatı çerçeveside faaliyetlerini yürütebilsinlerdi.

Türkiye İktisat Kongresi ve 500 Kadın

İktisat Kongresi'nin resm-i küşadına sami'in arasında beş yüz kadın bulunması Türk kadınlığının iktisadîyata bir alaka-i mahsusa gösterdiğinde en parlak delildir. Bu mesut alakadan beklenilen faideler hem içtimaî, hem iktisadîdir. İçtimaîdir, çünkü Türk kadını kendi sây'i ile hayatını kazanmak liyakatini haiz oldukça heyet-i içtimaiyede şerefli ve serazat bir mevki kazanacaktır. İktisadîdir, çünkü nüfus boşluğundan mustarip olan memleketimizde kadın sây ve ticaret hayatına atılırsa erkek meşgalelerinden bir kısmı ve kıllet-i nüfusun [nüfus azlığının] zararları kısmen telâfi edilebilecektir.

Hikmet Şekip, İkdam**, 24 Şubat 1923, s. 3.**

İktisat Vekili Mahmud Esat Bey'in Türkiye İktisat Kongresi ve Türkiye'nin İktisadî Siyaseti Hakkında İzmir'de Yayımlanan Anadolu Gazetesine Demeci

On beş seneden beri memleketimiz muhnarebe içinde bulunuyor. Son Bü-

yük Taarruzumuzu istihsalden sonra önümüzde yeni bir saha açılıyor. Memleketimiz Büyük Zafer'den bihakkın müstefit olabilmek için bu yeni sahada da muvaffak olmak mecburiyetindedir. Bu yeni saha da iktisat sahasıdır. Bu sahada muvaffak olmak bizler için elzemdir.

Şimdi iktisadî cidale giriyoruz ve bu cidalde muvaffak olabilmek için bir iktisat siyaseti takip edeceğiz. İktisat Vekâleti bu siyasetin programını tesbit etmiştir. Vekâlet bu programın tatbikatına geçerken bir kere de memleketin bir asırdan beki yorgun düşen iktisadîyatını ve onun amillerini dinlemek istedi. Bizde iktisat amillerinin ihtiyaçları nedir? Bunları anlamak ve kendileri ile yakından temas etmek istiyoruz. Binaenaleyh İktisat Kongresi bunun için vekâlet tarafından içtima'a davet edildi. Binaenaleyh kongrenin mahiyeti hakkında mücmelen malumat vermek lazım gelirse diyebiliriz ki: Evvela, Türkiyemizdeki muhtelif anasır-ı iktisadîyenin birbirini tanımalarını temin etmek, mesela İzmir'deki bir Türk taciri Fransız ticirlerini tanıdığı halde, faraza Konya'daki meslekdaşını tanımıyor ve Türk tacirleri, iktisadîyat amilleri de birbirlerini tanımazlarsa aydınlık bir vaziyet içinde bulunmazlar. Sonra memleket uzun senelerden beri müşkilatını iktiham ettiği büyük bir harpten çıkıyor. Harpten en yorgun çıkan iktisadîyazımız oldu. Iktisadîyat amillerimiz oldu. Binaenaleyh bu iktisadîyat amillerini dinlemek istiyoruz. Bakalım ihtiyaçları ne? Hükümetten neler bekliyorlar?

Biz de bunları öğrendikten sonra kendilerine tavsiyelerde buluinacağız. Teşebbüs-i şahsileri ile yapılacak çok şeyler vardır. Faraza, sendikalar, dernekler, kulüpler, amele, zürrâ, tacir kulüpleri, dernekleri. Bu kulüpler, dernekler açıldıktan sonra bunların hepsini bir merkez-i umumiye bağlamak istiyoruz. Bu merkez-i umumî anasır-ı iktisadîyenin ihtiyaçlarını hükümete bilidecektir. B suretle muhtelif anasır-i iktisademizi bu teşkilâta doğru götüreceğiz. Biz bu teşkilâtı hayatın yarısı addediyoruz. Haricî iktisadîyat ile olan temasımız daima bir teşkilâtla olacaktır. Diğer taraftan bu teşkilâtın vücude gelmesi için İktisat Vekâleti her türlü teshilatı gösterecektir. Hülasa, teşebbüs-i şahsileri ile yapılacağına kani olduğumuz meşher gibi, sergi gibi birçok şeyler tavsiye edeceğiz ve teşvik ve tergip suretiyle bunları yaptıracağız.

Sonra da İzmir Kongresi'nin in'ikad edeceği bina dahilînde bir nümunelik mahal hazırladık. Burada Türkiyemizin muhtelif mamulat ve mahsulatını küçük mikyasta teşhir edeceğiz Fakat bu meşher değil, bir sergi değil nümunelik olacaktır. Fakat büyük meşherler, sergiler küşadı için kongre karar verecektir ve İktisat Vâkaleti tarafından irade edilecek teshilat ve tergibat ile gelecek sene zarfında büyük sergi ve meşherler açılacaktır.

İktisat Kongresi'nde gruplar, yani amele, çiftçiler, erbab-ı sanayi, tacirler, şirketler ve banlakalar, içtimaa nihayet vermezden evvel vekâlete arzu ve ihtiyaçlarını mübeyyin muhtıra vereceklerdir. Sonra her grup teşebbüs-i şahsileri ile yapabilecekleri şeylere dair İktisat Vekâleti'ne bir muhtıra tevdi edecekler ve bu muhtıraların tatbiki için muavenet göstereceklerdir.

Kongre dağılmazdan evvel gelecek sene içtima edecek kongrenin tarih ve mahall-i in'ikadını tayin edecektir. Ve her sene memleketimizin muhtelif yerlerinde

iktisat kongreleri açılacak ve bu kongrelerde memleketimizin iktisadî meseleleri ve ittihazı lâzım gelen tedbirler mevzu-i bahs olacaktır.

Kongre dağılırken gelecek sene kongresine kadar devam edecek daimi bir "büro-kalem" bırakacak ve bu "büro" kongre mukarreratını hükümet nezdinde takip edecektir Teşkilât-ı Esasiye Kanunu micibince Türkiye Devleti bir halk devletidir. Halk devletinde ise anasır-ı iktisadîye ve onların menfaatlere en mühim bir mevki işgal eder. Binaenaleyh hâl-i hazırdaki hal hükümeti, memleketimizin muhtelif iktisat amillerini dinlemeyi ve onlara asrımızın iktisadî zihniyeti ile mütenasip âsârını fiiliyat sahasında tatbik ettirmeyi vazifesinin en mühim ve kıymetli bir parçası telakki eder. Hâkimiyet-i millîyenin millî iktisadîyatımızın hakimimiyeti ile payidar olacağına İktisat Vekâleti kanidir. Hülasa, kongre memleketimizin hürriyet ve istiklâlini tarsin ve hürriyet ve istiklâl-i iktisadîyesini temin için toplanıyor ve bu da Türkiyelilerin pek sarih bir hakkıdır. Biz memleketimizin ve iktisat âmillerinin efendiliğini temine doğru gidiyoruz,

Soru: Beyefendi, İngiliz ve Ynan matbuatında güya İktisat Kongresi'nin memlekette sırf ecnebî sermayesi düşmanlığı vücude getirmekte olduğuna dair haberlere tesadüf ediliyor.

Cevap: Bu havadisler kasden ihdas edilmiş şayialardan baka bir şey değildir, yalandır. Yukarıda da söylemiş olduğum gibi, Türkiye iktisat amilleri, her memlekette olduğu gibi, sâylerinin ve memleketlerin en aziz ve kıymetli bir hakkını, millî iktisadîyatını temin ve inkişaf ettirmek için toplanıyorlar. Kavanin ve nizamatımıza tâbi olmak şartıyla memleketimize girmek isteyen ecnebî sermayesine karşı Türkiye'nin bugz ve adaveti yoktur ve bu ecnebî sermayedarana her türlü teshilatı göstermeğe hazırız. Chester Projesi'ni kabul etmekle ve aynı grupla alat ve edevat-ı ziraiye mukavelesi yapmakla Türkiye Hükümeti, ecnebî sermayesine karşı takip edilen siyaseti göstermiştir. Esasen bu mesele bu kadar fazla izahat itasına değmez bile... Düşmanlarımızın maksatlarını biliyoruz. Mahza onların düşündüklerinde ve memleketimize karşı yapmak istedikleri fenalıklarda muvaffak etmeyecektir ve teşebbüslerini akim bırakacaktır.

Vakit, 26 Şubat 1923, s. 3.

Kongre Hazırlıkları ve Meslek Zümreleri

İktisat Vekili Mahmud Esat Bey 12 Kasım 1922 günü İzmir'den Gazi'ye bir telgraf çekmişi, kongre konusunda görüşlerini ifade etmiş ve kongrenin fahrî başkanlığını da kabul etmesi için Gazi'yi ikna etmişti. O tarihlerde Gazi'nin temel sorunu Lozan'dı. Lozan kesintiye uğramış, İnönü geri dönmek zorunda kalmıştı. Lozan'da bir türlü yol alınamayan konu kapitülasyonlardı. İşte İzmir'de toplanan kongreyi vesile addedeek bu konuda Ankara'nın ısrarını bir kez daha dünya kamuoyuna duyurabileceğini görmüştü. Nitekim Kongre'de fazla vakit kaybetmeksizin konuşmasını yaptıktan sonra yolda Paris'ten gelen İsmet Paşa'yı da yanına alarak Ankara'da dönmüşü. Ankara ise Lozan'ın akıbeti konusunda kaynıyordu. İnönü Meclis'te sorguya çekilecekti.

Kongrenin hazırlık evresi katılımcılık bağlamında bir başarıydı. Hemen hemen her meslek zümresi seferber olmuştu. Temsilcilerin seçimi gazete sütünlarında boy boy yer almıştı. Kongrenin bir başka önemli

boyutu toplantıda işçi kesiminden kadın temsilcilerin de hazır bulunmalarıydı. Cihan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında savaşta aktif görev almış olması, kadının o günün deyimiyle "müsavât-ı tamme" yolunda önemli bir adım atmasına neden olmuştu. Kadınların Millî Mücadele evresinde göstermiş oldukları fedakârlıkları Kâzım Karabekir konuşmasında bir bir sayacaktı. İzmir'de değişik işkollarında çalışan kadın işçiler tarafından Hayriye, Emine, Şefika, Münire ve Nigâr hanımlar kongreye temsilci olarak seçilmişlerdi. Keza çiftçiler adına Mücahide Fatma Hanım kongreye gönderilmişti.

Türkiye İktisat Kongresi'nde "Çiftçi Grubu", "Tüccar Grubu", "Sanayi Grubu" ve "İşçi Grubu" olmak üzere dört grup vardı. Her grup kendi "iktisat esasları"nı belirlemiş ve diğer gruplardan kendi esasları konusunda görüş almıştı.

İktisadî konularda hükümetin kendi alanında birikimli kişilere başvurma gereği Tanzimat döneminden beri gündemdeydi. İzmir'deki Türkiye İktisat Kongresi ölçeğinde olmasa da iktisadî sorunların tartışıldığı benzer bir ortam Cihan Harbi sırasında 1917'de yaratılmıştı. 1917'nin başlarında Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın başkanlığında 24 üyeden oluşan Iktisadîyyat Meclisi ülke ekonomisine yön verecek temel kararları alacaktı: Ülkenin iktisadî gelişimi için gerekli yasa taslaklarını hazırlayacak, mevzuatın yürütülmesi için önlemler önerecek, deniz ticaretini özendirecek, gümrük ve taşıt araçları tarifelerini belirleyecekti. O günlerde Iktisadîyyat Meclisi üyeleri, doğal üye ve atanmış üye olmak üzere iki kesimden oluşuyordu. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin iktisatla ilgili umum müdürleri doğal üyeler, Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri, Darülfünun muallimleri, ticaret odalarında reislik ve üyelik eden kişilerle iktisat alanında söz sahibi ve bilgisini kanıtlamış kimseler arasından Ticaret ve Ziraat nazırınca üç yıl süreyle atanacak olanlar ise atanmış üyelerdi.

Gerek Iktisadîyyat Meclisi gerekse İzmir'de toplanan İktisat Kongresi meslek esasıyla o günlerde sosyolojide hakim olan ve Ziya Gökalp'in öncülüğünü yaptığı ve Durkheim'den esinlendiği solidarist bir anlayışın ürünüydü. Diğer bir boyutuyla meslekçi, korporatist bir yönelimi ifade ediyordu. Savaş sırasında gündeme gelen korporatist bir dünya görüşünün ürünü olan Meslekçilik akımı İkinci Meşrutiyet'in siyasal, ekonomik ve toplumsal kargaşa ortamına çekidüzen vermeyi amaçlamış bir düşünce akımıydı.

Türkiye İktisat Kongresi'nin Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada toplanmış oluşunun bir başka gerekçesi de vardı. Kongre ülke ekonomisine çekidüzen vermenin yanı sıra kurulacak yeni iktisadî yapı konusunda Batı'ya güvence vermeyi gerekli görmüştü. Millî Mücadele yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri Batı'da bir dizi söylentiye vesile olmuştu. Marksist düşünce Aydınlık ve benzeri fikir hareketleriyle ülkede yankı uyandırmıştı. Sovyetlere benzer kolektivist bir ekonomik yapının Türkiye'de de kurulması Batı'nın liberal çevrelerini endişelendiriyordu. Meclis'te Bolşeviklikten yana olanlar biliniyordu. Resmî yayınlarda "vekil" sözcüğü için yabancı dilde, tıpkı Sovyet Rusya'da olduğu gibi "komiser" sözcüğünün kullanımı Batı'nın dikkatinden kaçmamıştı.

Ankara bu açıdan Türkiye'deki gelişmeler konusunda yanılgıya düşülmemesini sağlamak için daha barış antlaşması imzalanmadan bir iktisat kongresi toplamayı uygun görmüştü. Böylece Türkiye'de kurulmakta olan yeni rejimin kolektivist bir çizgi izlemeyeceği Batılılara duyuruluyordu. Ancak pazar mekanizmasının yeterince gelişmediği bir ortamda üretici katmanlar arasında uyum sağlayacak "tesanüd"e, uzlaştırıcı, bağdaştırıcı meslek dayanışmasına gerek duyuluyordu. Türkiye İktisat Kongresi bu açıdan kolektivist çizgiye "hayır" derken, Batı'nın piyasa göstergelerini vurgulayan liberal iktisat anlayışıyla da arasına mesafe koyuyor, "meslekî temsil"i gündeme getiriyordu.

Türkiye İktisat Kongresi son kertede İkinci Meşrutiyet yıllarında "millî iktisat" diye bilinen ekonomik yapılanmayı Cumhuriyet'e taşıyacaktı. Atatürk'ün açış konuşması bunun somut kanıtıydı. Kongrede benimsenen ilkeler 19. yüzyılın liberal beklentilerinden uzaktı. Türkiye uluslaşma sürecindeydi ve bu aşamada kendi ekonomisine –dışa kapanma pahasına– çekidüzen vermek zorundaydı. Bireysel kaygılara yönelik pazar gös-

tergeleri ötesinde ulusal çıkarlar sürekli vurgulanıyor, devletin şu ya da bu şekilde devreye girebileceği ortam oluşturuluyordu. İleride devletçilik diye bilinegelen politikaların ilk nüveleri bu kongrede belirdi. Mahmud Esat konuşmasında bunu açıkça ifade edecekti.

Ayrıca Cihan Harbi sırasında yaşanan yüksek enflasyondan ders alınmıştı. Her ne pahasına olursa olsun bütçe konusunda duyarlı olunacaktı. "Denk bütçe, sağlam para" temel ilke olarak benimsenecek, para politikası konusunda son derece elisıkı davranılacaktı. Nitekim bir yıl önce, 1 Mart 1922'de Üçüncü Toplanma yılını açarken Atatürk Millî Mücadele'nin amacının tam bağımsızlık olduğunu, gerçek anlamda bağımsızlığın ise ancak malî bağımsızlık ile gerçekleşebileceğini söyleyecekti. Bir ülkenin malîyesi bağımsızlıktan yoksun olursa o ülkenin tüm hayatiyeti doğal olarak felce uğrardı. Her devlet organı ancak malî güçle yaşardı. Malî bağımsızlığın korunması için ise bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olması gerekirdi. Bundan ötürü devleti yaşatmak için dış ülkelere başvurmaksızın ülke kendi gelir kaynaklarıyla yönetilebilmeliydi. Bunu sağlamak için ise "azamî tasarruf" şarttı.

Osmanlı'dan alınan dersler sonucu kongrede neredeyse otarşik bir yapı özlemi ifade ediliyordu. Cihan Harbi yıllarında yaşananların tekrarlanmaması temel hedeflerden biriydi. Bu anlayışın ilk sonuçlarından biri finansal bağımsızlık için atılacak adımlardı. Kongrede benimsenen "Misak-ı İktisadî" esasları ise "Misak-ı Millî" ile aynı çizgide malî ve iktisadî bağımsızlığın önemini vurgulayan bir belgeydi.

Mahmud Esat Bey ve Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanışı

Türkiye İktisat Kongresi sırf İktisat Vekâleti'nin teşebbüs ve teşviki ile içtima'a davet edilmiştir. Heyet-i Vekile'nin bu yolda bir kararı yoktur. İktisat Vekâleti, büyük İktisat Kongresi'ni içtima'a davet etmeyi büyük bir vazife ve salahiyetinin en kıymetli parçasından biri telakki etmiş ve memleketin iktisadîyına bu suretle en büyük hizmetlerden birini ifa edebileceğine kani olarak doğrudan doğruya büyük bir kongreyi içtima'a davet etmiştir.

Efendiler,

Elviye-i müstahsalamızda tetkikat-ı iktisadîyede bulunmak üzere bundan bir hayli müddet evvel seyahatim esnasında memleketimin pek çok ihtiyacatını yakından gördüm. Ve uzun senelerden beri unutulmuş olan iktisadîyazımız hakkında memleketimiz iktisat amillerinin bir araya gelerek düşünmelerini, nokta-i nazarlarını büyük Millet Meclisi'ne ve Büyük Millet Meclisi Hükümetine bildirmelerini ve teşebbüs-i şahsileri ile orada yapılması lâzım gelen işlere derhal orada karar vererek harekete gelmelerini münasip gördüm. Ve 12 Teşrin-i sâni'de Başkumandan Paşa hazretlerine İzmir'den telgraf çektim.

Dedim ki, "Memleketin iktisadîyatı uzun senelerden beri unutulmuştur. İktisat amilleri dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre bir iktisat programı vücude getirmek doğrudan doğruya memleketinin vicdanını ve kalbini dinleyerek bir program vücude getirmek lâzımdır. Ve bu çok hayırlı olur. Bu hayılı işin riyaset-i fahriyesini kabul eder misiniz?" diye sordum. Başkumandan Paşa Hazretleri'nden cevap aldım. Maal memnuniye muvafakat ediyorlardı.

İktisat Kongresi'ni toplamlaktan maksat, Efendiler, Türkiye'nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından mateessüf İstanbul'daki tüccarlarımız Avru-

pa'nın uzak memleketindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çifilerimizi uzak memleketlerdeki çiftçileri tanıdıkları halde. Erzurum'u, Diyarbekir'i, Bitlis'i tanıyamayacak kadar feci bir vaziyettedirler. Dedik ki aynı zamanda, büyük içtimada yekdiğerini tanımayan memleketin öz evlatları birbirlerini tanısınlar ve memleketin iktisat ihtiyaçlarını bir kere de bir arada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini halletsinler.

Ticaret Vekili

Mahmud Esat [Bozkurt]

Türkiye İktisat Kongresi'nin başarı grafiğini olumsuz etkileyen belge kongrenin son günü yayımlanan Misak-ı İktisadî idi. Nasıl oluyordu da on altı gün sürdürülen görüşmeler sonucu gelişi güzel, iç tutarlılıktan yoksun bir belge kamuoyuna dağıtılabilmişti. Basın bu konuda eleştirilerini sakınmamıştı. Ortada bir "Misak-ı İktisadî" yoktu. Metinde bir dizi ahlakî telkinat yer alıyordu. Metnin hazırlanışında Mahmud Esat Bey yoktu. Yayımlandığında da metinde yer alan ilkeleri yadırgamıştı. Nitekim bu durumu telafi etmek için kongrenin kapanış evresinde, üç gün Kâzım Karabekir ve meslek zümrelerinden temsilcilerin katkılarıyla *İktisat Esaslarımız* adlı belge hazırlanabilmişti.

Misak-ı İktisadî'nin Kamuoyuna duyurulması

Kongre'ce Misak-ı İktisadî'miz esasatı on binlerce nüsha tab' ettirilmiş ve memleketin her köşesine ve en ziyade köylerinde halka anlatılmak ve evlerin, dükkânların münasip mahallerine asılmak ve hutbelerde okutulmak üzere murahhaslarımız bu nüshaları beraberlerinde alıp götürmüşlerdir. Bâdema tab' ve neşredilecek bilumum kitapların ilk sahifelerine Misak-ı İktisadî esasları gayet okunaklı bir surette derc olunacaktır. Kongre Divanı'nca bu bâbda alakadarâna tebligat icrasına karar verilmiştir.

Hâkimiyet-i Millîye, 7 Mart 1923, s. 3.

Misak-ı İktisadî Esasları 1923

Bütün Türkiye'nin ziraat, sanayi ve ticaret ve işçi zümrelerinden müntehap 1135 murahhasın iştirakiyle İzmir'de in'ikad eden ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin müttefikan tesbit ve kabul ettiği Misak-ı İktisadî esaslarıdır:

Madde 1 – Türkiye, millî hudutları dahilînde, lekesiz bir istiklâl ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2 – Türkiye halkı millî hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve millî hâkimiyete müstenit olan Meclis ve hükümetine daima zahirdir.

Madde 3 – Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesaî iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4 – Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır:

Vakitte, servette ve ithalâtta vtan kaçar. Millî istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

Madde 5 – Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vâkıftır. Ormanlarını evlâdı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi millî istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

Madde 6 – Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salâbet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarına nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

Madde 7 – Türkler, irfan ve ma'rifet âşıkıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyle (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

Madde 8 – Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır

Madde 9 – Türk, dinine, millîyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebî sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve san'at yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10 – Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11 – Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12 – Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadî Misak'a göre yetiştirir.

İktisat Esaslarımız, İzmir: Anadolu Matbaası, 1339, s. 1.

İktisat Vekili Mahmud Esat'ın Açılış Günü Konuşması

Gazi'nin konuşmasının ardından İktisat Vekili Mahmud Esat söz almıştı. Mahmud Esat yurt dışında eğitim görmüş, sosyal ve beşerî bilimlere aşina bir kişiydi. Ülkenin o günkü durumuna ele atmadan önce "iktisat tarihimiz içinde küçük bir tahlil" yapma gereği duyuyordu. Ona göre toplanan İktisat Kongresi ülke tarihinin önemli ve büyük bir dönüm noktasını ifade ediyordu. Mahmud Esat ülkenin geçmişini dört aşamada görüyordu. İlki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan hilafetin gelişimine kadarki evreydi. İkincisi hilâfetten başlıyor, Tanzimat'a kadar uzanıyordu. Üçüncü evre Tanzimat'la başlıyor ve Teşkilât-ı Esasiye'nin kabulüyle bitiyordu. Dördüncü evre ise yeni Türkiye ve Teşkilât-ı Esasiye devriydi.

İlk evre sadece tarım devriydi. Ticaret, sanayi ve diğer iktisadî alanlar henüz yeteri derecede gelişememişti. Iktisadî yapı henüz uluslararası alana açılmamıştı. Bu evre aynı zamanda anayasal bağlamda mutlak bir yönetimin hâkim olduğu bir dönemdi. "Şahsî saltanat" egemendi. Devlet kısmen "iş devlet" kısmen de "zabıta devlet" idi. Her türlü iktisadî faaliyet bir şahsın emelleri ve ihtiraslarını tatmine yönelikti. İkinci evre bir "idare-i

Hükümet giderek derinleşen buhran karşısında gelişmelere seyirci kalamazdı. Türk lirasına yeni bir yön vermek, "milli iktisat" anlayışının alanını genişletmek ve devleti daha aktif bir konuma sokmak gerekiyordu. Başvekil İsmet Paşa'nın 13 Kasım 1927 günlü TBMM'de yaptığı konuşmasında ülkede "milli iktisat" diye bir mefhumun henüz yerleşmemiş olduğunu vurguluyordu. Bu fikir halka aşılanmalı ve ülke insanında bilinçli bir "tasarruf" anlayışı doğmasına ortam sağlanmalıydı. Bu tasarruf herhangi bir mahrumiyete yol açmayacak, ancak kadının sevk ve idaresinde ailelerin israftan kaçması ve mevcudu en iyi kullanması yolu ile gerçekleştirilecekti.

mutlaka" değil, fakat bir "istibdat" devriydi. Kurumlar ve kanunlar, sultanların, halifelerin ve sarayın keyfine göre düzenleniyordu. Bu evre zulüm ve istibdat asırlarıydı. Ülke baştan başa bir "esirler ülkesi"ydi. Bütün millet bir hakanın esiri konumundaydı. Sarayın emellerini tatmin için millet Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyor, ülke nüfusu bu seferlerde kırılıyordu. Ama yine de bu dönemde ilk döneme oranla ekonomi gelişmiş, ticaret uluslararası alana açılmıştı. Ancak ülke ekonomisi, hakanın ve halifenin bir "israf kasası"na dönüşmüştü. Üçüncü evrede büyük devlet adamları yetişecek, imparatorluğu kurtarmak için büyük çaba sarf edilecekti. Ancak asrın ruhuna ve gereklerine uygun bir yenilik getirilemeyecekti. Aksine haricîn iktisadî istilâsı karşısında ülke müdafaasız kalacaktı. Kapitülasyonlar ülkenin dört bir yanına yayılacak, yabancılar ülke insanından daha fazla hak ve imtiyaz elde edeceklerdi. Görünürde ülke "bizim"di. "Fakat hakikatte Türkiye iktisaden bizden ziyade ecnebîlerin memleketi, bir müstemlekesi idi". Dördüncü evre ise millet hâkimiyetinin benimsendiği Teşkilât-ı Esasiye devriydi.

Mahmud Esat'ın dileği Teşkilât-ı Esasiye devrinin göz yaşlarını silen, çalışanları efendi yapan, köylüyü mesut kılan, yeni Türkiye'yi iktisaden bir mamure haline getiren devir olmasıydı. "Ben hâkimiyet-i millîyeyi, millî hâkimiyet-i iktisadîye olarak anlarım. Böyle olmazsa hâkimiyet-i millîye 'serap' olur" diyordu.

Mahmud Esat konuşmasının geri kalan kısmında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile ihdas edilmiş rejimin önemine değinecek, Meclis'i uzun süre işgal etmiş olan parlamentarizm ve "tefrik-i kuva" sorununu gündeme getirecekti. "Tefrik-i kuva" yani erklerin ayrışması bir zümre ya da diktatörlük yönetiminden başka bir şey değildi. Amerikan Başkanı Wilson'a gönderme yaparak güçler ayrımının hâkimiyet-i millîyeye aykırı, hayal mahsulü bir anlayış olduğunu söyleyecekti. Güçler ayrımı Güney Amerika ve Meksika'da şahsî diktatörlüklere dönüşmüştü. Parlamentarizm de ise yasamayla yürütme arasında bir uzlaşı olmuşsa da sistem olarak bir "zümre devleti" ihdas etmenin ötesine geçilememişti. Mahmud Esat, Gazi'yle aynı çizgide "vahdet-i kuva", yani erkler birliğini savunuyordu.

Mahmud Esat Kongre açılışında dinleyicilere bir anayasa dersi verdikten sonra ülkenin izleyeceği iktisadî sisteme geliyor ve ülkenin kendine özgü ihtiyacına ve iktisat tarihinin ruhiyatına uygun bir iktisat siyaseti izleneceğini söylüyordu. Konuşmasında şu satırlar yer alıyordu. "Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiçbirine mensup değiliz. Ne 'Bırakınız, geçsinler, bırakınız yapsınlar' mektebinden, ne de sosyalist komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadı manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben 'Yeni Türkiye İktisat Mektebi' diyorum."

Ancak Mahmud Esat temkini elden bırakmayacak, yukarıda belirtilen iktisadî sistemlerle ya da ekollere mensup olmadıklarını belirtmekle birlikte onlardan istifade etmekten de geri kalınmayacağını da ekleyecekti. Yeni Türkiye "muhtelit" yani karma bir iktisat sistemi takip etmeliydi. Iktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen şahsî teşebbüs tarafından deruhte edilmeliydi. Büyük kredi kurumlarını ve sanayi teşebbüslerini bilfiil devlet yönetecekti. Ülke gerçekleri bunu gerektiriyordu.

Mahmud Esat, "Bazı hususatta iktisadîyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususatta iktisadî teşebbüslerini şahsî teşebbüslere terk edecektir" diyordu. Dış ticaret politikasında mutlak bir himayeden yana olunmamalıydı. İthalatın zorunlu olduğu durumlar olacaktı. Ancak ithalat kapılarını tamamen kapalı tutma durumu da olabilirdi.

Yabancı sermaye konusunda Mahmud Esat Mustafa Kemal'le aynı görüşleri paylaşıyordu. Türkiye iktisadı bir "esirler ülkesi" gibi yabancı sermayenin eline terk edilemezdi. Fakat ülkede meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermaye kanun ve nizamlara tabi olmak koşuluyla faaliyette bulunabilecekti.

Bu arada ülke ekonomisinin gelişimi için alınacak bir dizi acil önlemi sayacaktı. Bunları altı başlık altında topluyordu. Bu önlemlerin ilki örgütlenme gereğiydi. Çiftçi, amele, tüccar ve benzeri grupların meslek teşkilât-

larını kurmaları şarttı. Böylece haklarını "müttehiden" düşünüp isteyebileceklerdi. Aksi takdirde dışta ve içte zayıf kalırlardı. İkinci önlem, gerekli kredi kurumlarını oluşturmaktı. "Ziraî, ticarî, sınaî kredi müessisatı" bir an önce kurulmalıydı. İktisat Vekâleti köy bankaları tasarısını Meclis'e göndermişti. 1923 bütçesine de ziraat ve sanayi bankaları için tahsisat konmuştu. Teşebbüs-i şahsî ile vücuda getirilecek kredi kurumlarına da azamî kolaylık gösterilmeliydi. Üçüncü önlem teknolojik yenilikti. Yeterince nüfusa sahip olunmadığı için bir an önce makine devrine girmek gerekiyordu. Dördüncü önlem, gelişmiş işletme biçimleri ihdas etmekti. Diğer bir deyişle "iktisat cidaline toplu çıkmak"tı. "Ferdî teşebbüs" toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe, akim kalmağa mahkumdu. Bu nedenle bir araya gelmeli şirketler kurmalı, özellikle ülke ihtiyacını ifade eden kooperatif şirketlere önem verilmeliydi. Beşinci önlem, bir an önce ülkenin kendi yağıyla kavrulabilecek bir düzeye gelmesiydi. "Gayemiz, istihsalimizi ihtiyacımıza göre tezyid ederek kendi kendimize kifayet etmeğe doğru gitmek olmalıdır" diyordu. Bu arada dış ticaretin önemini vurguluyordu. Ödemeler dengesini sağlamak gerekirdi. Aksi takdirde ülke ekonomisi iflas noktasına gelirdi.

Mahmud Esat konuşmasında "maarif siyaseti"ne de değiniyordu. Eğitim anlayışı yeni baştan düzenlenmeliydi. Eğitim politikası tabana yönelmeli, ülkede cehaletin tasfiyesine matuf olmalıydı. Alim ve feylezof yetiştirmek arkadan gelirdi.

Mahmud Esat, son söz olarak şunları ifade ediyordu: "Yeni Türkiye sapanın, çekicin, sâyin, zekâ ve liyakatin hakkını, hürriyet ve istiklâlini istiyor ve cidalini, önüne çıkacak haricî ve dahilî her kuvveti yıkmaya kadir olabilecek bir surette yapıyor."

Mahmud Esat'ın konuşmasının bir özelliği de sık aralıklarla "Hanımlar, Efendiler" diye izleyicilere hitap etmesiydi. Bu kadına verilen önemin bir ifadesiydi. Kadın er geç Türk toplumunda da hak ettiği mevkiyi alacaktı. Kongrede kadın konuşmacıların da yer alması bunun somut göstergelerinden biriydi.

İktisat Vekili Mahmud Esat Bey – İktisat Kongresi, Faideleri, Neticeleri

İzmir'den yeni avdet eylemiş olan İktisat Vekilimiz Mahmud Esat Beyefendi'nin İzmir İktisat Kongresi ile muhtelif iktisadî meselemize müteallik mevzulara temas eden beyanatını berveçh-i âti derc ediyoruz.

İktisat Kongresi'nin içtimaından ne gibi faideler elde edildiğini ve bu gibi kongrelerden ne gibi menfaatler elde edileceği hakkındaki fikirlerinizi lütfen söyler misiniz?

"1339 senesi Türkiye İktisat Kongresi'ni yeni yıl içinde Türkiye için yalnız iktisadî hayatta değil siyasî, hukukî sahalarda dahi yeniliğe, halkçılığa doğru atılmış pek kuvvetli, temelli ve medenî bir eser ve hareket olarak görüyorum.

İlk İktisat Kongresi'nin bu yıl temin ettiği büyük faideler arasında:

A. Bu mühim ve metruk memlekette bir iktisat meselesi mevcut olduğunu ortaya koymuş ve Türkiyelileri bunun etrafında düşünmüş olması;

B. Kongre her sene tekrar edeceğinden bunun memleket için bir nevi millî iktisat kontrolörü mahiyetini iktisap etmesi;

C. Türkiyelilerin kadın erkek muhtelif meslek-i iktisadî erbabının bir arada her sene haklarını ve ihtiyaçlarını tam bir hürriyet ve serbestî dahilînde ve en müterakki ve medenî bir usul tahtında Meclis'e ve hükümete bağıra bağıra iblağ ederek devlet ve hükümeti tenvir etmesi;

Ç. Meslekî temsilin ne dereceye kadar kabil-i tatbik ve faideli olabileceğini tedricen gösterebilmesi;

D. Türk milletinin zannedildiği gibi yalnız harp ve darp milleti değil, yabancıların gaddarâne tecavüzünden biraz nefes alınca memleketin asrın manasına lâyık bir surette inkişafı için derhal medenî işlerle iştigale başlayabileceğini göstermesi;

E. Memleketin muhtelif noktalarına mensup iktisat âmillerini yekdiğeri ile tanıştırmak ve birlik teşkilâtı vücuda getirmekte olmasını buluyoruz."

Misak-ı İktisadî hakkında fikirleriniz nedir?

"Misak-ı İktisadî'yi tab' ve neşr ve tevziinden sonra görebildim. Umarım ki gelecek seneler kongrelerden tam manasıyla bir iktisat programı çıkabilecektir."

İktisadîyatımız ve iktisadî siyasetimiz hakkında mütalâanızı gazeteme derc edebilir miyim?

"İktisadîyatımızın dümenini lâzım olduğu yere doğru çevirirken her şeyden evvel devlet siyasetimizi gözden geçirmek lâzım gelecektir. Tanzimat'tan beri devam eden şimdiki hükümet usulümüz memleketimizin, halkımızın ve tarihimizin ruhiyat ve ihtiyacını hiçbir zaman ifade edememiş ve edememekte bulunmuştur. Çünkü Türkiye Devleti'nin iş devleti olması lâzım gelirdi. Halbuki bir jandarma devleti olmaktan ileri gidemedi. Bu sistem bilhassa iktisadîyatımızın yüzünü hiçbir gün güldüremezdi.

İhtiyar liberal iktisat sistemi Tanzimat ve Meşrutiyet de dahil olmak üzere Türkiye millî iktisadîyatı için öldürmeci felâket oldu. Esasen bu mektep çıktığı, inkişaf ettiği memleketlerde bile bugün mevcudiyetini kaybedecek bir hale geldi.

Bu sistem ile teçhiz edilen millî iktisadîyatımız Tanzimat'tan sonra nefes alamayarak yıkıldı. Bu pek tabii idi. Zira uzun asırlar süren bir tahakküm idaresinden çıkan Türkiye iktisadîyatı pek zayıftı. Liberal iktisat sistemi her cılız çocuğu gürbüz yabancı iktisadîyatı önüne, müsavî değil hatta kapitülasyonlar da nazar-ı itibara alınırsa, gayri müsavî şerait içinde tuttu.

Maatteessüf, Meşrutiyet iktisat mektebi buna bir çare bulamadı. Iktisadîyatımız bocaladı, ezildi. Liberal iktisat sistemi aynı kuvvette memleketler iktisadîyatı için belki tatbik olunabilirdi.

Yeni Türkiye iktisat mektebi, iktisat meslekleri tarihi içinde malum olan mekteplerden, sistemlerden doğrudan doğruya hiçbirisine merbut olamaz. Zira hiçbirisi onun ihtiyaçlarını ifade edemez. Fakat bunların hepsinden kendi manasına göre istifade edebilir."

Köy bankaları, ticaret ve sanayi bankaları için lâyiha ihzar edilmiş olduğunu haber aldık. Kredi müessesatına olan ihtiyacımız bunlarla temin edilmiş olacak mıdır?

"Bizde büyük teşebbüsat-ı iktisadîyede ve mesela kredi, sanayi, ziraat, işçi, ticaret işlerinde devletin himaye ve müdahalesi zarurî ve kat'îdir. Türkiye her şeyden evvel kredi meselesini halletmek mecburiyetindedir. Köy Bankaları Kanunu lâyihasını bu maksatla Meclis'e sevk ettiğimiz gibi, Ticaret, Sanayi Bankaları Kanunu lâyihasını da bu aynı maksadın istihsali için ihzar ettik. Anlayışıma göre memleketimizin her iktisat işi kredi müessesatı etrafında doğacaktır.

Kredi müessesatından mahrum Türkiye iktisadîyatı millî inkişaftan mahrum kalabilir ve daha uzun asırlar yabancılar hesabına çalışır bir müstemleke mahiyetinden kendisini kurtaramaz. Ellerini mütemadiyen ecnebî sermayesine, kredisine açık

bulunduran memleketler esirler ülkesi olmaktan ileri geçmezler. Fakat Türkiye bu kara tehlikeyi yenecektir.

Anadolu'da Yeni Gün, 20 Mart 1923, s. 1.

Kongrenin Başkanlığını Üstlenmiş Olan Kâzım Karabekir'in Konuşması

Açılış konuşmalarının üçüncüsünü kongrenin riyasetini üstlenmiş olan Manisa sanayi murahhası Kâzım Karabekir Paşa yapacaktı. Konuşmasına başlarken milletin el birliğiyle düşmanları nasıl kahr ve mahvettiyse, yine el ve söz birliğiyle ülkeyi dahilden kemiren "fakr u cehalet"e karşı bir cihada başlandığını kaydedecekti. Bundan böyle asırlarca eli, dili bağlı bir halde her varlığı harcanan bu millet iktisat ve irfan sahasında da nelere kadir olduğunu gösterecekti.

Kâzım Karabekir, konuşmasına kadınlara teşekkürle başladı. Erkekler hudut boylarında vatan müdafaasında iken kadınlar kazma sallamış, sapan sürmüş, hatta örs başında demir döğmüş, amelelik yapmıştı. Sırtlarında orduya cephane taşımıştı. Yaralıları bağrına basmıştı. İşgücü yokluğunda, kent ve kasaba ekonomilerinde birçok dükkânı kadınlar işletmişti.

Değindiği ikinci husus, iktisat ilminin önemiydi. Mübarek Peygamber ilmin yalnız din tahsili olmadığını "İlim Çin'de dahi olsa alınız" kelamiyle kendi döneminde iktisat diyarı Çin'i işaret ederek beşikten mezara kadar öğrenilecek ilmin iktisat ilmi olduğu emretmişti. Oysa asırlar boyunca ülke insanı kendini bundan mahrum bırakmıştı. Kâzım Karabekir "Madem ki işe beşikten başlayacağız, mademki beşikten mezara kadar iktisadîyat ile meşgul olacağız, ninnilerimiz, türkülerimiz iktisat terennümleriyle dolmalı; masallarımız, temsillerimiz iktisat ruhları ile meşbu' olmalı; dualarımız, vaazlarımız, hutbelerimiz iktisat emirleri, iktisat telkinleri ile halkımızı irşad etmeli; bu suretle yani beşikten mezara kadar hayat ve iktisat telkinlerinin icap ettireceği müşterek mesai ile çalışırsak hayatımız, iktisadımız kavî esaslarla kurulmuş olur" diyordu.

Diğer bir husus üretimi artırmak, demiryollarını, gemileri, bilhassa karayollarını yaparak ülkede ulaşımı sağlamak ve ülke mallarını dış dünyaya sevk edip gelir elde etmekti. Türkiye son derece geniş ve üretime elverişliydi. Ülke sahil kentlerinde ithal un tüketileceğine, bilakis aksi yönde ihracat yapmak, hatta unu makarna, bisküvi, peksimet gibi mamul maddelere dönüştürerek ihraç etmek gerekiyordu.

Üçüncü sorun, zihniyet anlayışıyla bağlantılıydı ve "bacıları, hanımları" yakından ilgilendiriyordu. Bu sarfiyat ve tasarruf sorunuydu. Tüketimi azaltmak gerekiyordu. Ziraat Bankası'ndan alınan borçların yüzde ellisi düğünlere ve gereksiz âdetlere ve göreneklere sarf ediliyordu. Birçok aile düğün sarfiyatı nedeniyle mahvolmuştu. Keza "moda" yüzünden bedbaht kalan aileler vardı. Bu gibi giderler sınırlandırılmalıydı. Gerek düğünlerde, gerek modada göreneklerin tahrikkâr israflarından kaçınılmak gerekirdi. İşte bu alanlarda kadınlara görev düşüyordu. Onlar öncü olmalıydılar. Kadınlar daha Cihan Harbi yıllarında her türlü meşakkatlere katlanmış, her türlü yoksulluklara göğüs germişlerdi. Günlerce aç kalmışlar, inlemişlerdi. Bu fedakârlığı yapan hanımlar iktisat mücadelesinde de azamî fedakârlığı yapacak ve bu suretle millet saadete erişecekti.

Son olarak Kâzım Karabekir iktisat alanında "birlik" gerektiğine değinecekti. "Sözü nihayetlendiriyorum" diyor ve şu hususu vurguluyordu: "Fedakâr amelemiz, tarihimizin pek şerefli sayfalarını dolduran san'atkârlarımız, velinimet zürra'mız (Şiddetli alkışlar), muhterem tacirlerimiz vazifelerini canla, başla başaracaklar ve işte bu suretle iktisat ordusu da meydana atılmış olacaktır. Her şeyde esas birliktir. İktisat birliği dahi buradan doğmaktadır. Bütün millet bu birlikle birbirine her türlü muaveneti yaparak askerî zaferin yanına vakit geçirmeden iktisadî zaferlerini dahi ilave edecektir."

4 Mart 1923, Saat: 11.30'da Manisa Sanayi Murahhası ve Kongre Reisi Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'nin İrad Ettikleri Hitam Nutku

Kongrenin başkanlık kürsüsünü işgal eden Kâzım Karabekir kapanışa hazırlıklı gelmişti. İktisat Misakı'nın önemini vurguladıktan sonra "ecnebî sermayesi"ne gönderme yaparak "Artık beşikten mezara kadar ecnebî mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebî sütü dökmekten milletimiz kendisini kurtaracaktır" sözleriyle ülkenin kendi yağıyla kavrulması gerektiğini söyleyecekti. Konuşmasında şu satırlara yer verecekti: "İşte çocuklarımızın doğduğu günden itibaren kursağına Nestle sütü dökersek, ecnebî bez ve pamuklarına sarıp yine ecnebî beşiğine yatırırsak, ayağındaki patiğinden, başındaki mavi nazar boncuğuna ve elindeki oyuncak teneke parçasına kadar ecnebî malından yaparsak ve üstüne bir de kulaklarına 'Benim oğlum paşa olacak' gibi ninni söyleyerek uyuşturucu telkin yaparsak, büyüdükten sonra tabiidir ki üstünde ve muhitinde daima mütezâyid olmak üzere yabancı mallar bulunacak ve mütemadiyen akıp, boşalıp gidecektir."

Konuşma büyük ölçüde ülke dış ticaretinde verilen açığa yönelikti. Ülkenin Cihan Harbi'nden beri büyük kayıplara uğradığını vurguluyor, Cihan Harbi'nde ülkenin doğusu, mütareke evresinde ise ülkenin batısı büyük kayba uğramıştı. Kâzım Karabekir'in söylemiyle ülke "yağmagerler tarafından harâbezâra" döndürülmüştü. Yunan yağması sonucu Batı Anadolu'dan ve bilhassa Trakya'da hayvan varlığı diye bir şey kalmamıştı.1922 yılında 9 milyon liralık hayvan varlığı ithal edilmek zorunda kalınmıştı. Bunun 4 milyon lirası dinî hayvan ithalatıydı. Keza üç tarafı deniz olan ülkede iki milyon liralık balık ithal edilmişti. Bu uluorta ithalat sevdası hemen her alanda görülüyordu.

Şimdi bir tür "iktisat cihad"ı açılıyordu. Analara, hemşirelere, muallimlere önemli bir görev düşüyordu. Bu cihatta en ön safta yürümeleri gerekiyordu.

Kâzım Karabekir konuşmasını istatistiklerle sürdürüyor, yayımlanmış *1913-1915 Sanayi İstatistikleri*'ne gönderme yaparak "sanayi-i türabiye", "sanayi-i debbagiye", "sanayi-i nesciye", "sanayi'i haşebiye", "sanayi-i kırtasiye" ve sanayi-i kimyeviye"de savaşla birlikte uğranan üretim kaybına ve çalışan işçi sayısındaki düşüşe dikkat çekiyordu. Böylece Anadolu'nun iktisadî bağlamda vahim durumunu gündeme getirmiş oluyordu. Ülke kendi sandalyesini bile yapamıyor, "Avrupa'da çakılmış dört tahtadan ibaret olan sandalyeler en ücra yerlere kadar girdikçe neticede milyonların Avrupa'nın tahta parçalarına dahi gittiğini" söylüyordu.

Bu arada Osmalı'nın yayılımcı politikalarının anlamsızlığına değiniyor, bir buçuk milyon Türk'ün yemen çöllerinde heba olduğunu kaydediyordu.

Batı'da Türk milleti taassup ile itham edilmekteydi. İktisadî çöküntünün de Batı'daki medenî yeniliklere düşmanlıktan kaynaklandığı söylenmekteydi. Türkün dinine, ahlakına, hatta yazısına kadar dil uzatılıyordu. Oysa İktisat Kongresi ile yeni bir devir başlayacak, "Yerin altında madencilerimiz, üstünde zürra'mız, işçilerimiz, fabrikalarda sanatkârlarımız, bankalarda, ticarethanelerde tüccarlarımız kâinata yeni bir Türk âlemi yaratacak ve biz Türkiye evlatları iktisat sahasındaki zaferlerimizle bütün dünyanın sulh nâzımı" olacaktı.

Şefik Hüsnü, Seçimler ve Türkiye İktisat Kongresi

> Millî istiklâl mücadelesine atıldığından beri, memleketin mukadderatıyla doğrudan doğruya alakadar olmak azminde bulunduğunu izhardan bir an hâli kalmayan işçilerimizin eline son zamanlar kendilerini göstermek için birbirini müteakip iki mühim fırsat düştü: İzmir İktisat Kongresi, Meclis-i Millî intihabı... Bunlar öyle fırsatlardır ki kuvvetle istihsâl edilmiş olan hâkimiyet hakkını bilfiil istihsal etmek iktidarına da malîk olduklarını ve umumen kabul edilmiş bir tabir ile rüşd-i siyasîyi

de haiz bulunduklarını diğer efrad-ı millet arasında ameleler de neticede ya ispat etmiş olacaklar, yahut bu işlerde henüz ehil olmadıklarını göstereceklerdir. Açıkçası, işçi sınıfı bir imtihan geçiriyor. Bu imtihanın neticesine göre, devlet işlerine bizzat ve bilfiil iştirak edip edemeyeceği anlaşılacaktır.

Herkesin bilâ-tereddüt itiraf etmesi lâzımdır: Bu güç imtihanın birinci kısmını işçilerimiz büyük bir muvaffakiyetle geçirdiler. Amele Grubu'nun İktisat Kongresi'nde ciddi ve birlikli faaliyeti, emekçi sınıfın diğer sınıflar yanında ve aynı seviyede muhterem bir mevki işgal etmesini mümkün kılan evsaf ve meziyetlere malîk bulunduğunda şüphe bırakmamıştır.

Memleketimizin her tarafından gelen işçi sınıfı mümessilleri, İzmir'de buluşup görüştüler. Bu Türkiye'nin işçilik tarihinde ilk defa vâki olan bir hadisedir. Yalnız bu imkânı hazırlamış olmasından dolayı İktisat Kongresi'nin kıymeti amele nazarında pek büyüktür. Son zamanlara kadar amele teşkilâtlarının faaliyetleri daima mevziî kalmış, muhtelif merkezlerde bulunan işçiler arasında münasebet tesis edememiştir. İzmir'de yurdumuzun dört köşesinden gelen murahhasların teati-i efkâr etmesi ile şimdiye kadar uzaktan uzağa, az çok nazarî bir tarzda yapılmasına uğraşılan ittihad-ı umumînin temelleri amelî bir tarzda hazırlanmış oldu. Maateessüf bu faaliyetler esnasında iş bozanlar çıktı, vaki isnat ve iftiralar ortaya atıldı. Fakat hissiyatına hakim olan Amele Grubu temkinine halel getirmedi. İşçilik inkılâp ruhundan gelen bir hamle ile nokta-i nazarının tebellür etmesine hâil olanları, müsbet bir iş meydana çıkarmaktan istinkâf edenleri kendi hallerine bırakarak, elbirliği ile işçilerimizin asgarî metâlibini herkesin anlayabileceği basit maddeler şekline soktu ve Kongre Heyet-i Umumiyesi'ne arz etti. Zaten İstanbul Amele teşkilâtları Birlik Komisyonu'nun bilhassa tanzim ve tab ettirdiği etraflı lâyihada, amelenin memleket iktisadîyatına nasıl bir cereyan verilmesini ve bu iktisadîyatın ne gibi esaslara dayanmasını arzu ettiği şerh ve izah edilmişti. Ciddi bir tetkik mahsulü olan bu vesikayı resmî amele murahhasları arkadaşlarına takdim ettiklerinde Amele Encümeni'nin işi bu suretle gereği gibi kolaylaşmıştı. Bu sayede işçilerimizin kendi haklarını ve sınıf menfaatlerine en uygun iktisat usullerini amelî bir tarzda müdafaa ve kabul ettirmeleri kabil oldu.

Kongre mukarreratını burada tahlil edecek değiliz. Bu hususta gazetelerde pek çok yazılar yazıldı ve bundan başka birçok matbu vesaik de dağıtıldı. Bunları yeni baştan mevzu-i bahis etmekte büyük bir faide görmüyoruz. Önümüzdeki intihabat mücadeleleri itibariyle, büyük bir ehemmiyet ihraz ettikleri cihetle yalnız amelenin kabul ettirdiği bazı maddeler üzerinde biraz tevakkuf etmek istiyoruz. Bunların içinde amelenin intihap programına esas teşkil edecek gayet vâsi fikirler vardır. Yapılan müdafaat sayesinde bu tekliflerden birçoğu kongre azalarından gayri bazı hükümet ricaline kabul ve tasvip ettirilmiştir. Bugünkü ateşli mücadeleler esnasında, ileride işçilerimizin kurtuluşunu kâfil olan bu gibi noktalar üzerinde büyük mikyasta ve şiddetli bir propaganda yapmak vazifemizdir.

Evvela, işçinin kendi meslekî hayatına taalluk eden cihetleri ele alalım. Kongrede Avrupa'da olduğu gibi sendikalar teşkil ve onların delaletiyle grev ilân edilebil-

mesi ittifak ile kabul edilmiştir. İş müddetinin sekiz saati tecavüz etmemesi, gece işinde saatlerin çift sayılması, gündeliklerin asgarî maişet fiyatından aşağı olmaması, kadın işçinin himaye görmesi de bu nevidendir. Bunları kabul ve tasdik ettiğini efkâr-ı umumiye önünde alenen beyan etmeyen namzetlere bir tek amele reyini vermemelidir. Sonra amelenin devletin iktisadî siyasetine taalluk eden metâlibi de vardır. Kongreye yapılan teklifleri tetkik edelim: Amele bu gün mevcut müşevveş ve hak ve adalete uymayan çeşit vergiler yerine ziraat, ticaret sanayi, ilah... menbaı ne olursa olsun, tekmil irad yekûnu üzerinde istifade edilmek üzere bir tek müterakki irad vergisinin ikame olunmasını, on bin liradan yukarı servetler üzerinden bir müterakki sermaye vergisinin alınmasını, mirasın da müterakki bir vergiye tabi tutulmasını, ferdî şirket inhisarlarının ilgasını, büyük teşebbüsat-ı sınaîye ve ticaret-i haricîyeye devlet inhisarı şeklinin verilmesini teklif etmiştir. Bunlar da işçinin âtisi nokta-i nazarından gayet hayatî meselelerdir. Amele namzedi olarak ortaya atılacak olanlar bu iktisadî metâlibin de müdafaasını imzaları altıda deruhte etmediklerce müstahsil sınıfın müzaheretine nail olmamalıdırlar. Artık işçi bu defa muhalif şahıslara ve fırkalara alet olmamalı... Rey hakkını ancak kendi meşru emellerini ve menfaatlerini müdafaa etmeyi her şeyden üstün bir vazife telakki eden hulûs-i niyet ve mefkûre sahibi hakikî inkılâpçıların lehinde istimal etmelidir.

Doktor Şefik Hüsnü, *Aydınlık*, sayı 14, Nisan 1923, s. 354-355.

Kongrenin Son Günü İşçi Kadınlar Murahhası Rukiye Hanım'ın Nutku:

Kardeşler,

Millî inkılâbımız memleketimizde mevcut bütün müstahsillerin murahhaslarından mürekkep bu muazzam kongrenin toplanmasını mümkün kılmıştır. Bugünlere erişirken, biz kadın işçilerini de fevkalade bir sahada görüyoruz. Bizleri bu kongreye davet eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti erkânına ve bilhassa reisimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine biz kadınlar samimî teşekkürlerimizi takdim ederiz.

Türkiye'de "memleket işlerine" kadınların da iştirak etmesi ilk defa vuku buluyor. Bu şerefin bize müyesser olması kalplerimizi ferah ve gurur hisleriyle doldurdu Kongre, iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşru haklarını tanıdı. Bu netice kadın işçileri namına şâyân-ı şükrandır. Diğer grupların da aynı sadakatle iktisadî kurtuluşumuza çalışacaklarına emin bulunuyoruz.

Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti...

Yaşasın Türk işçi ve köylüleri...

Yaşasın çalışkan Türk işçi kadınlığı...

CUMHURİYET VE İKTİSADÎ DÜŞÜNCE

Cihan Harbi ertesi iktisadî bağlamda 19. yüzyılın liberal çağı sona ermişti. Ülkeler alternatif çözüm yolları arayışı içerisindeydi. Uç nokta kolektivizmde ifadesini bulan Bolşeviklikti ve Atatürk buna karşıydı. Ara yollardan biri ise Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nda gündeme gelen ve ılımlı devlet müdahalesini içeren Radikal Parti'nin solidarizmiydi. Devlet bundan böyle iktisat politikasını yönlendiren etmenlerden biri oluyordu.

İkinci Meşrutiyet yıllarında iktisat alanında İttihatçıların görüşlerini etkileyen yazarlar Üçüncü Cumhuriyet Fransası kökenliydi. "Millî iktisat"la birlikte başvurdukları Friedrich List'i bile Fransızca kaynaklardan öğrenmişlerdi. Millî iktisat anlayışının temel referansı Friedrich List'in *Das Nationale System der Politischen Ökonomie* adlı eseri ancak seksen yılı aşkın bir gecikmeyle Türkçeye kazandırılabildi. 1927/1928 yıllarında eser Haşim Nahid'in çevirisiyle "Millî Iktisadîyyat Sistemi" başlığıyla İktisat Vekâleti Ticaret Mecmuası'nda yayımlandı.[1]

Dönemin birçok düşünürü gibi Atatürk de iktisada, yaygın düşünce sistemi olan solidarizm üzerinden ulaşıyordu. Temel başvuru kaynağı Fransa'nın solidarist iktisatçılarıydı. O tarihlerde özellikle Charles Gide ve Charles Rist Türkiye'de iyi biliniyordu. Charles Gide'in dört ciltlik İlm-i İktisad Dersleri[2] ve Charles Rist'le birlikte yazdığı *Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadî Mezhepler Tarihi*[3] [*Histoire des Doctrines* économiques *depuis les Physiocrates jusqu'à nos jours*][4] adlı iktisadî fikir hareketleri tarihinin Fransızcası ve Türkçesi Atatürk'ün kitaplığında bulunuyordu. Atatürk'ün Afet Hanım'a yazdırdığı Yurt Bilgisi notlarında solidarizm bahsi Charles Gide'in kitabındaki satırların tekrarıydı.

Osmanlı aydını Batı iktisadî düşüncesini hukuk ve diğer alanlarda olduğu gibi Tanzimat'la birlikte keşfetmişti. İktisat bir bilim dalı olarak ilk kez Mekteb-i Mülkiye'de okutulmuş, ardından Ziraat, Baytar ve Harbiye mekteplerinde, hatta idadi okullarının programlarında yer almıştı. Osmanlı'nın geleneksel iktisadî yapısı Napolyon savaşları ertesi Batı'daki gelişmelerin epey uzağında kalıyordu. Dış baskıların sonucu imzaladığı ticaret antlaşmalarıyla geleneksel yapı çözülmüş, dışa açılmak zorunda kalmıştı. Mülkiye'de okutulan derslerde bu açılımın izini sürmek mümkündü. Sakızlı Ohannes Paşa,[5] Portakal Mikâel Paşa[6] gibi iktisadî ve malî konularda eli kalem tutan Osmanlıların o günlerin hâkim iktisadî düşüncesinin etkisi altında pek fazla seçenekleri yoktu. Ders notlarında serbest dış ticaret politikasından yana çıkarak son kertede ülkelerarası gümrüklerin kaldırılmasını önermişlerdi. Osmanlı ekonomisinin durağan yapısının bu tür liberal politikalarla aşılabileceği çoğu Osmanlı aydınında hâkim görüştü. Batı'nın liberal iktisat anlayışı Osmanlı'yı da peşinden sürüklemişti.

Sakızlı Ohannes Paşa Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de iktisat, o günkü adıyla İlm-i Servet dersi veriyordu. Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel adlı kitabı erken denemeler bir kenara bırakılırsa ilk derli toplu iktisat kitabı sayılırdı. "Sanayi-i Dahilîyye'nin Himayesi" başlıklı bölümünde koruyucu gümrük rüsumunu masaya yatırıyor, "himaye usulü"nün, korumacı bir politikanın ülkede sanayiin gelişmesine yararı olmayacağı ve emekçinin, çalışanın yaşam seviyesine zararı dokunacağını kaydediyordu. Sanayileşmede gecikmiş ülkeler için de bu anlayış

---

1 Friedrich List, *Millî Iktisadîyyat Sistemi*, [Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Vekâleti Neşriyatından], Mütercimi: Haşim Nahid, İktisat Vekâleti Ticaret Mecmuası, [Her ay sonunda neşrolunur] Dördüncü sene: no 38-41. Teşrin-i evvel 1927- Kânun-ı evvel 1928. Ankara Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.

2 Charles Gide, İlm-*i iktisad Dersleri*, 4 cilt, mütercimleri: Hasan Hâmid, Hasan Tahsin (Aynî) & M(ustafa) Zühdü, İstanbul: Kanaat Matbaası & Matbaa-i Amire, 1330-1934.

3 Charles Gide & Charles Rist, *Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadî Mezhepler Tarihi*, 2 cilt, Mütercimler: Ahmed Muammer & Şükrü Kaya, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1925-1927.

4 Charles Gide & Charles Rist, *Histoire des doctrines* **économiques** *depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, Paris: Recueil Sirey, 1920.

5 Sakızlı Ohannes, *Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1297, s. 286-310.

6 [Mikâel Portakal Paşa], *İlm-i Usûl-i malîyye*, İstanbul: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Matbaası, 1301.

geçerliydi.[7] Keza aynı okulun malîye derslerinden sorumlu Portakal Mikâel Paşa da İlm-i Usûl-i malîyye adlı ders kitabında serbest dış ticaret politikasını benimsiyor, ülkelerarası gümrüklerin kaldırılmasını öneriyordu. Mülkiye'nin o dönemki mezunları uzun süre serbest ticaretin faziletlerine inanmışlardı. Bunların başında ünlü malîyeci, Mülkiye mezunu İttihatçı Mehmed Cavid geliyordu. Yazdığı iktisat kitaplarında katıksız liberal bir iktisadî düzenden söz ediyordu. Suad Bey'in İlm-i Servet'i ve Nail Bey'in idadî mektepler için düzenlediği Muhtasar İlm-i Servet'i de aynı çizgideydi. Bu anlayışın tek istisnası Harbiye'de iktisat okutan Musa Akyiğitzade idi. Bir olasılık Atatürk Harbiye'de öğrenciliği sırasında Musa Akyiğitzade'den iktisat dersi almıştı.

Serbest dış ticaret anlayışına karşı tavır 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren gazete sütunlarında görülmeye başladı. Bu konuda öncülüğü Ahmed Midhat Efendi yaptı. Tefrika ettiği yazılar daha sonra Ekonomi Tercümesi–Fenn-i İdare, Ekonomi Politik ve Hallü'l-Ukâd adlı kitaplarda yer aldı. Rusya göçmenlerinden Akyiğitzade ise Çarlık Rusyası örneğinden yola çıkarak "azade-i ticaret" [serbest ticaret] yerine "usul-i himaye"yi [korumacılık] önerecekti.

19. yüzyılda korumacılığa yönelik görüşlerin esin kaynağı Alman iktisatçısı Friedrich List'ti. Jön Türkler Alman iktisadını da Fransız yazarlar üzerinden izlemek durumundaydılar. List'in görüşlerini Fransız iktisatçısı Paul Cauwès'in **Cours d'économie politique** adlı eserinden öğreniyorlardı. Friedrich List yanı sıra Adolf Wagner, Gustave Schmoller, Eugen Philippovich gibi klasik doktrinin dışına çıkan yazarlar da İttihatçıları etkilemişti. Bu arada İstanbul'da bulunan Parvus Türk Yurdu'ndaki yazılarıyla İttihatçılara "Millî iktisat"ın yararlarını anlatıyordu.

Serbest Ticaretten Korumacılığa

Osmanlı liberal dış ticaret politikasını Balkan Harbi'ne kadar sürdürmek zorunda kaldı. Bunda 1908'in neden olduğu devrim sarhoşluğunun da etkisi oldu. 1908'in özgürlük ortamında "teşebbüs-i şahsî" kutsandı. Hürriyete inanan, hürriyet isteyen "teşebbüs-i şahsî"den vazgeçemiyordu. Ancak, hükümetin iktisadî konularda benimseyeceği konum daha ilk günlerden itibaren İttihat ve Terakki'nin kararsız kaldığını gösteriyordu. Liberaldi; ancak Avrupa'da liberalizme karşı yükselen eleştirilere de duyarsız kalamıyordu. Sermaye birikiminin oluşmadığı ortamlarda liberal iktisat politikaları sorgulanabiliyordu. Liberalizmde siyaset ve ekonomi iki ayrı dünyaydı. Siyaset piyasadan uzak durmalıydı. Sermayenin yeterli olduğu sürece bu düstur kabul edilebilirdi. Oysa liberalizme yöneltilen eleştirilerin başında "teşebbüs-i şahsi" anlayışının, büyük ölçekli girişimlerde özel teşebbüsün soluksuz kalışı geliyordu.

Öte yandan devletler 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren "pozitif" işlevler yüklenmeye başlamıştı. Devletten beklenenler "jandarma devlet" anlayışının ötesindeydi. Müdahaleci devlet çok değişik düzeylerde gündeme gelebiliyordu. Uç noktada özel mülkiyeti kaldıran kolektivizm yer alıyordu. Kolektivizm ile liberalizm arasında ise bir dizi ara durak vardı. Bu duraklardan biri Cumhuriyet döneminde de sözü edilecek olan "devlet sosyalizmi" idi. İttihat ve Terakki'nin üst yönetimi ülke çıkmaza girdikçe geleceğini giderek müdahaleci bir anlayışta görüyordu. Nitekim Meclis'ten bir türlü geçirilemeyen liberallerin engellediği sanayii teşvik mevzuatı oldubittiye getirilerek Meclis'in toplantı halinde olmadığı bir evrede kanun hükmünde kararname olarak çıkarılacaktı. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı 1927'de yayımlanan Sanayi Teşvik Kanunu'na kadar yürürlükte kaldı.

Osmanlı'nın önünde artık ulusal birliğini geç oluşturmuş Almanya modeli vardı. 19. yüzyılda Alman-

7 Ohannes Paşa, "Gümrük rüsumunun esasen tervici yolunda dermeyan olunan delâilin butlanından söz ediyor, "himaye usulü sanayi-i dahiliyyenin terakkisini ve amelenin ıslâh-ı hâlini müstelzim değildir, sanayide henüz ilerlememiş olan memalik hakkında dahi medâr-ı terakki addolunamaz" diyordu. Sakızlı Ohannes, *Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1297, s. 286-310.

ya'nın birliğini sağlayıp hızlı bir şekilde sanayileşmesi Osmanlı aydınlarınca ilgiyle izlenmişti. Almanya bunu korumacı politikalarla gerçekleştirmişti. Böylece Cihan Harbi ile birlikte Türkiye'de de Almanya'dakine benzer "Millî iktisat" gündeme gelecekti. O tarihlerde "Millî iktisat" dünyadaki gelişmelerle de uyumluydu. Savaşan birçok ülke dış ticarî ilişkilerine sınır getirmiş, kendi yağıyla kavrulmak zorunda kalmıştı. Savaş ortamında dünya ticaret hacmi büyük ölçüde daralmıştı. Ülkeler ihraç ürünlerini kendi ihtiyaçları için saklıyorlardı.

Öte yandan Cihan Harbi'ne kadar iktisatla siyasetin farklı alan oluşturması, örtüşmemesi, devletin millî gelirden aldığı payı da sınırlı tutmuştu. Savaş öncesi bu pay yüzde 10 dolayındayken, savaşla birlikte yüzde 40'lara, hatta 50'lere yükselmişti. Altın standardı ortadan kalkmış, daha doğrusu altın maden paralar gömüye gitmiş, ülke paralarının değerlerini belirleyecek ortak bir kıstas yok olmuştu. Ülkeler savaşı finanse etmek için kimi kez yeni vergiler ihdas etmiş, zaman zaman halka borçlanmıştı. Bunlar yetersiz kalınca enflasyonist bir sonuç doğuracak olan bir yönteme, kâğıt para basımına girişmişlerdi. Dolaşımdaki kâğıt para miktarının artışı, talebi tetikleyerek enflasyonist gelişmelere neden olmuştu.

Tanzimat sonrası Batı düşüncesinden aktarılan sosyal ve beşerî bilimlerin en zayıf halkalarından biri iktisattı. İktisatla ilgili bilgi birikimi büyük ölçüde ders kitaplarında yer alıyor ve Batı'dan çeviri temel bilgilerden oluşuyordu. Durum İkinci Meşrutiyet yıllarında değişmeye başladı. Osmanlı'da uygulama alanı olmayan ve okullar için hazırlanmış iktisat kitaplarının yanı sıra ülke için gerekli bilgileri içeren eserler basılmaya başladı. Osmanlı ekonomisinin yumuşak karnı malîyeydi ve iktisat dendiğinde de akla malîye ve para politikaları geliyordu.

Osmanlı 1844'te Tashih-i Ayar'la çift metal üzerine kurulu bir para düzenine geçmiş, ancak bütçe açıklarını gidermek ve gelirlerle giderlerini denkleştirmek için Kırım Harbi'nden beri borçlanmak zorunda kalmıştı. 1875'te borçlarını ödeyemediği için moratoryum ilân etmiş, ardından Düyun-ı Umûmiyye'yi kurarak ülke malîyesinin dizginlerini yabancı finans çevrelerine devretmişti. Bu nedenle "istikraz" yani borçlanma Osmanlı iktisat literatüründe ve malîye kitaplarında ağırlığını korudu. Osmanlı'nın ilk malîye kitabı yukarıda belirtilen Mikâel Portakal Paşa'nın İlm-i Usûl-i malîyye'siydi. Diğer önemli bir eser Abdurrahman Vefik'in 1891 yılında çıkan üç ciltlik Defter-i Muktesid'di.[8] Osmanlı malîyesi üzerine temel kitaplar ise yabancılarca yazılmıştı. Bu konuda klasik sayılabilecek üç çalışma vardı. Bunlar Charles Morawitz'in Les finances de la Turquie'si,[9] A. du Velay'nin Essai sur l'histoire financière de la Turquie'si[10] ve A. Heidborn'un Manuel de droit public et administratif de l'Empire ottoman – Volume II - Les Finances ottomanes'dı.[11] Bu arada Osmanlı borçları üzerine yabancı dilde sayısız kitap yayınlanmıştı.

1908 ertesi malîye Nazırı Mehmed Cavid ülke malîyesine çekidüzen vermek için büyük çaba sarf etmiş, 1908-1909 döneminde Osmanlı ilk kez çağdaş anlamda bir bütçeye kavuşmuştu. İkinci Meşrutiyet yıllarında dört iktisatçı/maliyeci Osmanlı literatürüne önemli katkılarda bulundu. Abdurrahman Vefik'in Tekâlif Kavâidî adlı eseri Osmanlı vergi düzeni üzerine yayımlanmış değerli bir çalışmaydı.[12] Parvus müstear adlı Alexander Israel Helphand'ın Cihan Harbi arifesi Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniyye'nin Borçları ve Islâhı adlı eseri Osmanlı borçları üzerine yazılmış eleştirel bir eserdi.[13] Hukuk Fakültesi İktisad ve malîye muallimlerinden

8 Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, 3. cilt, Dersaadet; Mahmut Bey Matbaası, 1307.

9 Charles Morawitz'in *Les finances de la Turquie*, Paris: 1902. Türkçe çevirisi: Charles Morawitz, *Türkiye malîyesi*, der: malîye Tetkik Kurulu, Damga Matbaası, 1979.

10 A. du Velay'nin *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, Paris: Arthur Rousseau. éditeur, 1903. Türkçe çevirisi: *Türkiye malîye Tarihi*, Ankara: Damga Matbaası, 1978.

11 A. Heidborn'un *Manuel de droit public et administratif de l'Empire ottoman – Volume II - Les Finances ottomanes*, Vienne-Leipzig: C. W. Stern, Editeur, 1913.

12 Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidî*, Dersaadet: Matbaa-i Kader, 1328.

13 Parvus üzerine görülmesi gereken kitap Z.A.B. Zeman, Z.A.B. and W.B. Scharlau'nun *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel*

İbrahim Fazıl [Pelin] Hukuk Fakültesi ve Mekteb-i Mülkiye'de okutulmak üzere malîye Dersleri: Bütçe başlıklı kitabı hazırlamıştı.[14] Meskûkat-ı Şahane İdaresi müdürü ve Bank-ı Osmani nazırı ve malîye Mektebi Nakid ve İtibâr-ı Malî muallimi Hasan Ferid ise Nakid ve İtibâr-ı Malî başlıklı üç ciltlik bir kitap yayımlamıştı.[15]

Cumhuriyet döneminde ise 1936 yılında İstanbul'da İktisat Fakültesi kurulana değin iktisat literatürü ders kitaplarıyla sınırlı kaldı. Ankara'da kurulan adlîye Hukuk Mektebi'nde iktisat dersini Sinop Mebusu Yusuf Kemal [Tengirşenk] veriyordu.[16] 1930'ların ortalarında Türk İnkılabı Dersleri kapsamında Ekonomik Değişmeler yine Yusuf Kemal tarafından verilecekti.[17] Cumhuriyet'in "Millî iktisat" anlayışına uygun olan bu ders malzemesi Ankara'ya özgüydü. İstanbul'da ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisat ve malîye dendiğinde ilk akla gelen kişi İbrahim Fazıl [Pelin] idi. İkinci Meşrutiyet'le birlikte Fransa'ya gönderilmiş ve dönüşünde Fransız iktisat literatürü izinde ders kitapları yazmıştı. İktisat Fakültesi'nin henüz kurulmadığı bir dönemde iktisat ve malîye derslerinin verildiği yükseköğretim kurumları İstanbul Hukuk Fakültesi, Mülkiye Mektebi ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'ydi. Bu üç kurumda da brahim Fazıl'ın iktisat ve malîye kitapları okutuluyordu.[18] İctimaî İktisat ve İktisadî Meslekler derslerini ise Babanzade Şükrü veriyordu.[19]

Millî Mücadele ertesi Ankara'da telif ve çeviri kitap alanında bir hareket başlamıştı. Cumhuriyet ilân edilmeden önce bu tür kitaplar Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti neşriyatı olarak çıkmıştı. 1923'te üç kitabın ayrı bir yeri oldu. Bunlardan ilki yukarıda belirtilen Durkheim'den çeviri İctimaî Taksim-i Amel'di. İkincisi Akçuraoğlu Yusuf'un Muasır Avrupa'da Siyasî ve İctimaî Fikirler ve Fikrî Cereyanlar adlı kitabıydı. Üçüncü kitap ise Mehmed Vehbi'nin çevirdiği Joseph Conrad'ın İktisad Tarihi adlı eseriydi.[20] Türkiye'de ilk kez iktisat tarihi kapsamlı bir şekilde ele alınmış oluyordu.

Türkiye'de iktisat kitapları alanında önemli gelişme 30'lu yıllarda Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman hocalar sayesinde oldu. 1936'da İktisat Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte Alman iktisadı hâkim konuma geldi. Alman hocaların eserlerinde "tarihsellik" egemendi. Nitekim bu tarihlerde asistanlarının çevirileriyle yayımladıkları eserleri en azından teori kadar iktisat tarihi de içeriyordu.

Türkiye 30'lu yıllarda bir tür trampa olan clearing antlaşmalarıyla dış ticaretinin önemli bir kısmı-

---

Helphand (Parvus) 1867-1924, London: Oxford University Press, 1965. başlıklı eseri. Türkçesi İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisyeni: *Parvus Efendi – Devlet Taciri – Parvus-Helphand*, Almancadan çeviren: Süheyla Kaya, İstanbul; Kalkedon Yayınları, 2007. Parvus'un Türkçe çıkan temel eseri *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniyye'nin Borçları ve Islâhı*,İstanbul: Şems Matbaası, 1330. Bu ve diğer risalelerinden bir derlemeyi Muammer Sencer yayımlamış: Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, der: Muammer Sencer, İstanbul; May Yayınları, 1977. Ayrıca bak: Parvus Efendi, *Cihan Harbine Doğru Türkiye*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013; Cenk Beyaz, *Dersaadette Bir Sosyalist: Parvus Efendi*, İstanbul. Ötüken Neşriyat, 2013.

14 İbrahim Fazıl [Pelin], *malîye Dersleri: Bütçe*, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1332.

15 Eserin ilk cildi "Meskûkât" alt başlığını taşıyor: *Nâkid ve* **İtibâr**-*ı Malî* – Birinci kitab – *Meskûkât*, İstanbul; Hukuk Matbaası, 1330 Rumî ve 1333 Arabî. İkinci cilt Osmanlı'da kâğıt parayı, "evrâk-ı nakdiyye"yi içeriyor: *Nakid ve* **İtibâr**-*ı Malî* – İkinci cild – *Evrâk-ı Nakdiyye*, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1334. Üçüncü cilt ise bankacılık üzerine: *Nakid ve* **İtibâr**-*ı Malî* – Üçüncü cild – *Bankacılık*, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1334.

16 İktisad başlığını taşıyan ders notlarında "takip ettiğim eserler" başlığı altında Paris Darülfünunu Hukuk Fakültesi profesörlerinden Camille Perreau ve Charles Gide başta yer alıyordu. Ayrıca A. Marshall'ın *Principles of Economics*, A. Wagner'in *Les fondements de l'***économie** başvurulan diğer kitaplardı. Notlarda Alman tarihçi okulunun yazarları da kaynakçada yer alıyordu. Bunlar Friedrich List, Gustave Schmoller, Paul Cauwès'ti.

17 Yusuf Kemal Tengirşenk (Prof. Sinop Saylavı), *Türk İnkılâbı Dersleri – Ekonomik Değişmeler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1935.

18 İbrahim Fazıl [İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi iktisad dersi, Mekteb-i Mülkiye ilm-i malî muallimi] İktisad, Birinci cilt, İstanbul: Hukuk Fakültesi Neşriyatından, 1927; İbrahim Fazıl [İstanbul Hukuk Fakültesi İktisat, Mülkiye ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektepleri malîye Müderrisi], İktisat, İkinci cilt-Birinci kısım, İstanbul: Hukuk Fakültesi Neşriyatından, 1933; İbrahim Fazıl Pelin,[İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ord. Profesörü ve Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Profesörü], *Finans İlmi ve Finansal Kanunlar*, Birinci Kitap, İstanbul: İktisat Fakültesi-Hukuk Fakültesi, 1937.

19 Babanzade Şükrü [İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadî Meslekler Ordinaryüsü, Mülkiye Mektebi Müdürü], İktisadî Meslekler [*Doctrines économiques)*, not tutan: M. Celâl –Sömestr: 5-6, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Talebesi Cemiyeti Neşriyatından, Güneş Matbaası, 1934.

20 J. Conrad [Halle Darülfünunu müderrislerinden], mütercimi: Ankara serbest âlî dersler iktisadîyyat müderrisi ve ticaret müdir-i umimîsi Mehmed Vehbi, İktisad *Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339-1923 [Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından aded: 20]

nı Almanya ile gerçekleştirmesine karşın Alman iktisadî düşüncesi Ankara'da ve Çankaya'da pek yankı uyandırmadı. İktisat Fakültesi yayınları Atatürk'ün kitaplığına girmedi. Bu arada Tek Parti dönemi Anglo-Amerikan iktisadına da mesafeli kaldı. Keynes'in 1936 yılında yayımlanan klasik eseri Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi ancak otuz üç yıl sonra, 1969 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi öğretim görevlisi Asım Baltacıgil tarafından Türkçeye çevrilebildi. Türkiye'de iktisadî düşünceye İkinci Meşrutiyet yıllarına kadar büyük ölçüde Adam Smith'in görüşleri hâkim olmuşsa da İskoç filozofun ünlü eseri Milletlerin Zenginliği ancak 1948-1955 arası Hasan Âli Yücel'in Dünya Klasikleri arasında Haldun Derin tarafından Türkçeye çevrilmişti.[21]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyu hükümranlığı kuşkusuz kendine özgü iktisat politikalarını geliştirmesine neden olmuştu. Bu politikalar kapitalizm öncesi tüm toplumsal yapılarda olduğu gibi derinlikten yoksundu. Günübirlik çözüm arayışlarından ibaretti. O nedenle Osmanlı Devleti klasik dönemden itibaren malî sıkıntı çekmiş, tarihe göçtüğü evreye kadar bir türlü belini doğrultamamıştı. Özellikle 19. yüzyılda ticaret antlaşmaları sonucu dışa bağımlı bir ekonomik model, ardından ağır dış borç yükü ve Düyûn-ı Umûmiyye, Osmanlı yöneticilerinin ne denli çağdaş iktisat normlarından uzak olduklarının kanıtıydı. Çoğu kez alınan kararlar günü kurtarmaya yönelikti. Cumhuriyet yıllarına kadar yazılı kültür olarak iktisat literatürü de bu kısır döngüyü kanıtlıyordu. Atatürk'ün iktisadî görüşleri büyük ölçüde Osmanlı'nın yaşadığı bu malî ve iktisadî bağımlılığa tepki olarak doğdu. En büyük sorun kapitülasyonlardı.

Atatürk'ün dönemi açısından zengin kitaplığında iktisat ile ilgili eser sayısı sınırlı kaldı. Büyük ölçüde yukarıda belirtilen kitaplardan oluştu. Kitaplığında klasik iktisatçılardan bir tek 1852 baskısı Jean-Baptiste Say'ın Cours complet d'économie politique pratique adlı eser bulunuyordu.[22] Charles Gide ve Charles Rist'in kitapları bir kenara bırakılırsa iktisatla bağlantılı kitaplar Türkiye'nin malî ve iktisadî bağımlılığı üzerine eserlerdi.

Cihan Harbi'nin toplumsal yapılar kadar sosyal ve beşerî bilimleri de kökten sarstığı bir gerçekti. Savaşın neden olduğu düş kırıklığı bilim çevrelerinde de bir bezginlik yaratmıştı. İnsanlığın bu denli hunharca bir süreçten geçmesi bilim insanlarını düş kırıklığına sevk etmişti. Kimilerine göre 1929 Buhranı kaotik ortamın ve başıboşluğun bir sonucuydu. Sovyet Rusya kolektivist açılımlarla yeni bir arayışa girişmişse de 1936'da Keynes'in Genel Teori'sine kadar iktisat bilimi bir türlü toparlanamamıştı.

Atatürk ve "İstiklâl-i Malî"

Lozan'la birlikte kapitülasyonlar kaldırılmıştı. İktisadî ve malî alanlarda bağımsızlık doğrultusunda çaba sarf etmek, o günkü hükümetlerin ana kaygılarından birini oluşturdu. Atatürk daha 1922 yılında, Lozan görüşmeleri arifesinde "istiklâl-i malî"nin önemini şu satırlarla vurguluyordu:

"Bugünkü mücahedâtımızın gayesi istiklâl-i tamdır. İstiklâliyetin tamamiyeti ise ancak istiklâl-i malî ile mümkündür. Bir devletin malîyesi istiklâlden mahrum olunca, o devletin bütün şuabât-ı hayatiyyesinde istiklâl mefluçtur [felç olmuştur]; çünkü uzv-ı devlet ancak kuvve-i malîyye ile yaşar. İstiklâl-i malînin mahfuziyeti [korunması] için şart-ı evvel, bütçenin bünye-i iktisadîyye ile mütenâsib ve mütevâzin [orantılı ve birbirine uygun] olmasıdır. Binaenaleyh bünye-i devleti yaşatmak için harice müracaat etmeksizin memleketin menâbi-i

21 Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, cilt 1-4, çeviren Haldun Derin, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1948-1955.

22 Jean Baptiste Say, *Cours complet d'économie politique pratique*, Paris: Guillaumin et Ciel, 1852.

varidâtiyle [gelir kaynaklarıyla] temin-i idare, çare ve tedbirlerini bulmak lâzım ve mümkündür. Efendiler, âzamî tasarruf şiâr-ı millîmiz olmalıdır."[23]

Atatürk iktisadî bağımsızlığın malî yapıdan geçtiği inancıyla, ilk ağızda, finansal yapıyı "millîleştirme"yi gündemine almıştı. Ziraat Bankası hariç hemen hemen tüm banka ve sigortacılık kurumları yabancıların elindeydi. Bu durum Cumhuriyet'in bağımsızlık anlayışıyla bağdaşmazdı. Ne pahasına olursa olsun bu kurumların ulusal tabana oturtulmasının gereği İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nden itibaren vurgulanmıştı. Osmanlı'nın son yüzyılı, siyasetle ekonominin ne denli iç içe geçtiği, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarınca bilfiil yaşanmış ve bu alanda öncelikle çözüm aranması gereği ortaya çıkmıştı.

Tüm Batı ülkelerini karşılarına alma pahasına üç ana finans kurumunun ulusal nitelik kazanması ulus-devlet inşa eden kadroların ana hedefi oldu. Bu üç ana finans kuruluşu Türkiye İş Bankası, Anadolu Sigorta ve Millî Reasürans'tı. Her üç kuruluş da beş yıl içinde faaliyete geçmiş ve bu sayede, 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye için derin bir finansal krize dönüşmesi kısmen önlenmişti. 1924'te İş Bankası ile yola çıkıldı; 1925'te Anadolu Sigorta, 1927'den itibaren ise reasürans alanında gerekli düzenlemelere gidilerek 1929 yılında Millî Reasürans kuruldu. Her üçünün de gerçekleşmesinde İkinci Meşrutiyet döneminde bankacılık deneyimi olan Celâl Bayar'ın önemli payı oldu.

Bu üç kuruluş o günler için "siyasî" bir misyonun parçası olarak gündeme geldi. Özellikle sigortacılık alanında monopolist tavır Batı finans çevrelerinin protestosuyla karşılaştı. Türkiye'de iktisadî bağımsızlığın ne denli engebeli yollardan geçtiği bu kuruluşların tarihinde gizliydi. Siyasî irade olmaksızın bu tür finans kurumlarının 20'li yıllarda, fakr u zaruret içerisinde olan bir ülkede ayakta durması, kalması, bu arada 29 Buhranı'nın üstesinden gelmesi olanaksızdı. Siyasî irade ise bu konularda Atatürk'ün kararlı duruşuydu.

Süreç Türkiye İş Bankası'nın kuruluşuyla, 26 Ağustos 1924'te başladı. Her iki sigorta kuruluşu art arda İş Bankası'nın iştirakleri olarak doğdu. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sigortacılıkla bankacılık uzun yıllar birbirini besleyen finansal yapılardı. Erken dönem sigortaların hemen hemen tümü bankalar tarafından kurulmuş, uzun bir süre banka şubelerini acente olarak kullanmışlardı. Ulusal finansal yapı böylece Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinin bir parçası oldu. 1925'te kurulan Anadolu Sigorta bu felsefenin halkalarından birini oluşturdu. Türkiye İş Bankası'nın, Anadolu Sigorta'nın ve Millî Reasürans'ın yönetimindeki kişilere bakmak bu misyonu anlamak için yeterliydi. Yönetim kadrolarının önemli bir kısmı bankacılıktan ya da sigortacılıktan anlayan kişiler değildi. Zaten o yıllarda bu tür bir birikimi olan insan bulmak olanaksızdı. İdare Meclisleri büyük ölçüde Atatürk'ün Millî Mücadele'deki silâh arkadaşlarından oluşuyordu. Kadroların içinde sınırlı da olsa bankacılıktan anlayan, daha doğrusu iktisat ve ticaretle uğraşmış kişiler vardı. Ancak, sigortacılık alanında, Celâl Bayar dahil, hemen hemen kimsenin doğru dürüst fikri yoktu. Bu nedenle on yıla yakın bir süre ulusal sigortacılık "vekil-i umur" ya da "ajan forfeter" yoluyla, yabancı şirketlerin işgüderliğinde yürütülecekti.

Atatürk'ün iktisat konusundaki görüşleri kuramsal nitelikteki kitaplardan çok, yakın tarihin tanıklığıyla oluşmuştu. İkinci Meşrutiyet yıllarında gösterilen çabaların egemen ulus olmadıkça sonuç vermediğini görmüştü. Bu nedenle iktisatla siyaseti birlikte değerlendiriyordu. Ülke kaynaklarının sınırlı olduğunu görüyor, bu nedenle devletin dahlinin gereğine inanıyordu. Bu konuda Cihan Harbi yıllarında birçok ülkede bir tür "étatisme" ya da Türkçeye daha sonraki çevirisiyle devletçiliğin doğduğunu görmüştü. Öte yandan kuzeyde Sovyet Rusya deneyimi vardı. Özellikle NEP'le birlikte Lenin "hâkim tepeleri" devletin elinde bulundurması gerektiğini vurguluyordu. Benzer bir görüşü daha 1922 yılında Atatürk de gündeme getiriyordu: "Siyaset-i iktisadîyyemizin mühim gayelerinden biri de menâfi-i umumiyyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müessesât ve teşebbüsât-ı

23 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri – II (1906-1938)*, İkinci bası, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1959, s. 228-229.

iktisadîyyeyi kudret-i malîyye ve fenniyemizin müsaadesi nisbetinde devletleştirmektir" sözleri onun bu konuda izleyeceği politikanın bir göstergesiydi.[24]

1929 Buhranı bu anlayışın kaçınılmazlığını ortaya koyacaktı. Nitekim Atatürk Afet Hanım'a yazdırdığı notlarda devlet müdahalesinin gereğini vurguluyor, aynı zamanda sosyalizmle arasına mesafe koyuyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber, devletçilik prensibine uygun yürümeleri bugün içinde bulunduğumuz hâllere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi, bütün istihsal ve tevzî vasıtalarını ferdlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilînde tanzim etmek gayesini takib eden sosyalizm prensibine müstenid kolektivizm yahut komünizm gibi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir."[25]

Cihan Harbi sonrası gözlenen müdahaleciliğe, devletçiliğe yöneliş 19. yüzyılın son çeyreğinde gündeme gelmişti. Bu bir tür liberalizme tepkiydi. Uzun depresyon diye nitelenen 1873-1896 arası dönem bu konuda kaygıların doğduğu bir evreydi. İktisatta liberal anlayış zenginlere yaramıştı. Orta hallileri ezmiş, toplumun bir kesimini yoksulluğa sürüklemişti. Sanayileşmeyi gerçekleştirememiş, geri kalmış ülkeler için ise sonuç felaket ve perişanlık olmuştu. Sosyalizm bu gelişmelere tepkinin sonucuydu. Karl Marx'ın fikirlerinden esinlenerek kolektivizme kadar giden derece derece müdahaleci ve sosyalist düşünce seçenekleri liberalizmin ifratına karşı tefrit niteliğindeydi. Düşünürler ifrat ile tefrit arasında bocalayarak bu iki uç akımın ortasında bir anlayışa, son kertede Batı'da "étatisme" diye adlandırılan devletçilikle varacaklardı. Devletin vurgulandığı iktisadî model her ülkede farklı bir biçimde tezahür ediyordu. Almanya'da sosyal demokrasi doğarken Fransa'da bunun adı solidarizmdi ve Radikal Parti çevresinde rağbet bulmuştu.

Durkheim, Bouglé, Duguit gibi düşünürlerin işbölümü kuramı, Radikal Parti liderlerinden Léon Bourgeois'nın geliştirdiği solidarist anlayışın sonucuydu. Almanya ve Fransa'daki işçi hareketleri her iki ülkede uzlaşmayı önceleyen modellerin doğmasına neden olmuştu. Marx çatışmanın, çelişkinin sosyoloğuydu. Durkheim ve Weber ise uzlaşmadan, uyumdan yanaydı. Türkiye sosyolojinin bu seçeneklerinden Durkheim'i tercih etmişti. Cihan Harbi ertesi İngiltere ve Almanya'da gündeme gelen programlı ekonomi anlayışı, Fransızların güdümlü ekonomi [*économie dirigée*] dedikleri uygulamaları ve güçlenen kooperatifçilik akımı son kertede Türkiye'de devletçilik diye bilinecek anlayışın farklı ifade biçimleriydi.[26]

Yoksulların ve çalışanların hak ve menfaatlerinin gözetilmesi iktisadî hayata devletin fiilen girmesiyle gerçekleşebilecekti. İkinci Meşrutiyet yıllarında, özellikle Cihan Harbi sırasında devlet kapitalizminin ya da devletçiliğin temelleri atılmıştı. Devlet sosyalizmi, devlet kapitalizmi, devlet iktisadîyatı ve nihayet millî iktisat o yıllarda iktisadî alanda, güdümlü iktisadın, devletçi anlayışın değişik ifade biçimleriydi.

Atatürk başlangıçta ülke tarımının önemini vurgulamasına karşın, çağdaş toplumun sanayileşerek gerçekleşeceğini biliyordu. 30'lu yıllarda sanayi planlarıyla önemli adımlar atılacaktı. Bu konuda kararlılığını Atatürk şu satırlarla ifade ediyordu.

"Endüstrileşmek, en büyük millî davalarımızın arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcud olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zarurettir."[27]

30'lu yıllar Türkiye ekonomisi için yeni bir dönemdi.

---

24 1 Mart 1022, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri – I*, İkinci bası, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1961, s. 226.

25 Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara: Altınok Matbaası, 1969, s. 67.

26 Süheyp Derbil, İdare Hukuku (Gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş beşinci baskı), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959, s. 85-86.

27 1 Kasım 1937, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri – I*, İkinci bası, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1961, s. 396.

"Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse [taçlandırılamazsa] husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner."

Efendiler,

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükümetinin milletten aldığı veçhe istiklâl-i tam ve bilâ-kayd ü şart hâkimiyet-i millîyye umdelerine istinaden memleketi mâmur etmek ve milleti zengin, müreffeh ve mesud etmekten ibarettir.

Fakat Efendiler, istiklâl-i tam için şu düstur vardır, hâkimiyet-i millîyye için bir kanun vardır, diyoruz. Bugün de büyük bir muzafferiyetin âmilleri ve failleri bulunduğumuzu ifade ediyoruz. Bu noktada çok kat'î olan bir hakikati hep beraber tekrar etmek mecburiyetindeyiz. Bu kadar büyük, bu kadar mukaddes ve azimetli hedefler yalnız kâğıt üzerinde düsturlarla ve kanun maddeleriyle ve sadece hırslarla, arzularla husul bulamaz. Tahakkuk-ı tammını temin edebilmek için yegâne kuvvet, hakikî en kuvvetli temel iktisadîyyattır.

"Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse [taçlandırılamazsa] husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semerât-ı nafiayı tesbit için iktisadîyyatımızın, hâkimiyet-i iktisadîyyemizin temin ve tarsîn [sağlamlaştırma] ve tevsi'i lâzımdır."

Efendiler, bu kadar feyizli ve bu kadar kuvvetli olan yeni hükümetimizin düşmansız kalacağını farz etmek doğru değildir. Bu güzel temellerin dahi içine kundak koyarak onu münhedim etmeye [yıkmaya] çalışacaklar olacaktır. Onun hayatına, fevzine [selametine] karşı suikastler tertip etmeye teşebbüs edecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en kuvvetli silâhımız iktisadîyyattaki vüs'at ve muvaffakiyetimiz olacaktır. Efendiler, dahil olduğumuz halk devrinin, millî devrin, millî tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sapanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisad devri mehfumu ile ifade olunur. Öyle bir iktisad devri ki onda memleketimiz mâmur olsun, milletimiz müreffeh olsun ve zengin olsun.

Atatürk - 17 Şubat 1923

Erken Cumhuriyet ve Finansal Yapı

Çağdaş devletlerin inşa süreci etkin bir vergi yapısı, borç döndürebilme yeteneği ve her şeyden önce bir yasama meclisince denetlenen bütçenin varlığı ile açıklanabilir. İngiltere'nin 16. yüzyıldan itibaren diğer ülkelere oranla üstünlüğü bu alanlarda gerçekleştirdiği köklü dönüşümler sonucudur. Her ne kadar Osmanlı, Tanzimat'la birlikte Batı'dakine benzer bir malî yapının oluşturulmasına gayret göstermişse de vergi, borç, ve bütçe konularında etkin bir düzenlemeye gidememişti. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da, özellikle savaş endüstrisinin getirdiği malî yükler nedeniyle dolaylı vergilere gidilirken Osmanlı, şer'î vergi düzenini sürdürmekle

yetinmişti. Bunun bir nedeni etkin bir malî yapıdan ve gelir giderleri denetleyecek bir yasama organından yoksun oluşu ise diğer bir nedeni kapitülasyonlar nedeniyle, temettü, patent gibi devlet varidatını artırıcı vergileri koyamamasıydı. Üstelik Düyun-ı Umumiyye ile birlikte Osmanlı malîyesi iki başlı bir nitelik kazanmış, Osmanlı devleti sömürge olmasa da enformel bir bağımlılık sürecine girmişti.[28]

1908 Sonrası malî Reformlar

1908 Devrimi ile birlikte Osmanlı malîyesine çekidüzen verilmek istenmiş, egemenlik sorununun malî yapı ile yakın bağı görülmüştü. Bu amaçla düzenli bir malî yapı oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu doğrultuda Batı normlarına uygun vergi kanunları çıkarılmış, çağdaş bağlamda ilk bütçe hazırlanmış, bütçe yasama organının denetimine verilmişti. 1908'e kadar her bakanlığın ayrı gelir gideri varken 1908'le birlikte bütçe birliği ve genelliği, o günkü deyimle "hazinenin vahdeti" fikri ülkede yer etmişti. 1910 tarihli Usul-i Muhasebe Kanunu ile tüm gelirler, herhangi daire kanalıyla gelirse gelsin Hazine'ye aktarılmış, bütün devlet gelirine Hazine hakim olmaya başlamıştı. Öte yandan bu evrede malîyenin denetim süreci başlamış, dairelerde malîyeye bağlı muhasebe müdüriyetleri kurulmuştu. Divan-ı Muhasebat'ın ıslâhıyla giderlerin harcamalardan önce vizesi usulü başlatılmıştı. malîye teftiş heyetinin ilk esasları da bu dönemde gündeme gelmişti. Kısaca II. Meşrutiyet yıllarında malîye Nezareti bir "vezne müdüriyeti" olmaktan çıkmış, düzenli ve saygın bir bakanlığa dönüşmüştü.

Ancak, tüm bu reform çabalarına karşın devlet borç batağından kurtulamamış, borçlarını döndürebilecek bir yapı kazanamamıştı. Birbiri ardı sıra gündeme gelen savaşlar ise borçları daha da içinden çıkılmaz bir konuma sokmuştu. Kapitülasyonların cenderesi ancak Cihan Harbi'ne girişle kırılabilmişti. Savaşın ilk günlerinde kapitülasyonlar kaldırılarak Osmanlı'nın malî bağımsızlığı ilân edilmişti. Ancak, İkinci Meşrutiyet yıllarında dolaysız vergilerin ıslâh edilememesi, çağdışı aşarın ve ağnamın sürgit devam etmesi ve dolaylı vergilerin artırılamaması bütçenin yapısında köklü dönüşümleri önlemişti. Savaş yıllarında birçok ülke olağanüstü vergiler ve iç borçlanmayla savaşı finanse etmeye çalışırken, Osmanlı Devleti kâğıt para basarak o güne kadar tarihte izine rastlanmayan yılda % 400'e varan bir enflasyonun oluşmasına neden olmuştu.

Denk Bütçe – Sağlam Para

Cumhuriyet Türkiyesi bir yandan II. Meşrutiyet'in getirdiği reformları devralırken, öte yandan döndürülemeyen borçların altında ezilen ülkeyi borç batağından kurtarmak ve etkin bir vergi yapısını ihdas etmek için köklü malî reform sürecini başlattı. "Denk Bütçe – Sağlam Para", ekonomiyi kimi kez durağanlaştırsa da ilke olarak benimsendi. malî yapı dönüşüme uğradı. malîyeVekâleti kısmen rasyonel bir işbölümüne dayanan çağdaş bir yapılanmaya kavuşturuldu. Bütün bütçe ve muhasebe işleri Muhasebe Umum Müdüriyeti'nde toplanarak, bakanlıkların muhasebeleri, Millî Muhasebe Müdürlüğü de dahil olmak üzere bu müdüriyete bağlandı. Bütçenin düzenlenmesi ve uygulanmasına ait tüm işlemler devletin bütün muhasebesi, bu umum müdüriyetin denetimi altına girdi. Bundan böyle tüm gelir işleri, vergilerin vasfı, ıslâhı, tarhı, cibayeti hakkındaki işlemler Varidat Umum Müdürlüğü çatısı altında birleştirildi.

Öte yandan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ülke içerisinde en az malîye Nezareti düzeyinde güçlü bir gelir kurumu olmaktan çıkarılarak, ülke dışına taşındı ve sırf devletten aldığı parayı borç verenlere dağıtmakla yükümlü bir kuruma dönüştürüldü. Hazine işleri Para ve Düyûn-ı Umûmiyye Müdüriyeti altında toplantı. Hazine

28 Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Finansal Yapı," *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si - La Turquie Kamâliste*, İstanbul; Boyut Yayıncılık, 2012, s. 118-125.

şubesi sıfatıyla bütün devlet kasaları bu müdüriyetin denetimine verildi. Çağdaş devletin gerektirdiği "hazinenin birliği" ilkesi böylece sağlanmış oluyordu.

Bu arada 1910 tarihli Usul-i Muhasebe Kanunu'nun çok daha ilerisine gidilerek çağdaş hükümleri içeren 1926 tarihli kanunla, devlet bütçesine, muhasebesine ve denetimine köklü bir düzen getirildi. Millî egemenliğe bağlı olan ve Millet Meclisi'nin seçimiyle oluşan yeni Divan-ı Muhasebat yalnız muhasip hesaplarını değil, bütün devlet masraflarını da denetim altına aldı. malîye Teftiş Heyeti, taşra defterdarlık ve varidat örgütü Meşrutiyet yıllarına oranda çok daha etkin bir konuma getirildi.

Ancak, Cumhuriyet malîyesinde asıl devrim aşarın ilgasıyla gerçekleştirildi. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelmiş olan temettü vergisinin ismi 1926 yılında kazanç vergisine çevrilerek kırsal kesimdeki vergi yükü kısmen kentlere kaydırıldı. Cumhuriyet Türkiyesi'nin gerçek bağımsızlığı malî yapıdaki bu düzenlemeler sonucu gerçekleştirilmiş oluyordu.

Sanayi Toplumu Özlemi

Cumhuriyet'in temel sorunlarından biri çağdaş ekonomik yapıyı kurgulamaktı. On yılı aşkın savaşlar nedeniyle Osmanlı'dan bir enkaz devralınmıştı. Kırsal kesimde tarım düzeni altüst olmuş, Anadolu'nun çoğu zanaat atölyeleri ve sınırlı düzeyde olan sanayii çökmüştü. 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi ülkenin geleceğe yönelik özlemlerini gündeme getirirken Türkiye'nin bir sanayi toplumu olmasını da diliyordu. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar uzun yıllar Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler 1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmişlerdi.

Ülkede sanayiin kurulması ve geliştirilmesi bağlamında önemli bir adım olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 19 Nisan 1926 günlü ve 633 sayılı kanununun kuruluş gerekçesi şu satırlara yer veriyordu:

"Memleketimizde sanayiin inkişafı ve terakkisi için tevessül edilecek tedabirin en mühimmi, mütemerkiz sermayeler vücude getirmek ve halkı teşebbüsat-ı iktisadîyeye hazırlamak meselesidir."

Muvazene-i malîye ve Ticaret Encümenleri mazbatalarında da devletin elinde bulunan fabrikalardan kendisine devredileceklerin işletilmesi banka tarafından geçici bir şekilde deruhte edilecek, bankanın bunları, sermayesinin %51'i tutarında nama muharrer senetin kendisine ve Türk efrad ve hükmî şahıslara ait olmak üzere kurulacak Türk anonim şirketlerine devredeceği belirtiliyordu.

Aynı kanunun 9. maddesiyle bankaya tahvil çıkarma yetkisi de verilmiş olduğundan bir yandan ülkede anonim şirketlerin kuruluş ve örgütlenmesine çalışmak, diğer taraftan tahvil ihracı ile finansman kaynaklarını genişlemek ve dolayısıyla bir sermaye piyasası kurmak amacı güdülüyordu. Ancak, bankanın yedi senelik faaliyet döneminde, ancak devlet tarafından sağlanan malî yardımlarla, işlettiği fabrikaların kârlarından sermayesine katabildiği miktarlardan başka kaynak temin edememiş, kendisine devredilen fabrikaları da birer anonim şirket haline getiremeyerek, sadece bir işletme ofisi mahiyetinde kalmıştı.

Ülkede sermaye birikimi son derece cılızdı. Geleneksel zanaatı manifaktüre dönüştürmek, oradan sanayi tesisleri kurmak bu nedenle olanaksızdı. Ancak durum çözümsüz sayılmazdı. Devletin vergiler aracılığıyla topladığı kaynaklar bir şekilde sanayileşme için seferber edilebilirdi. On yılı aşkın süren savaşlar ülkede beşerî sermayeyi de tüketmişti. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi kuruculuğu için son derece sınırlı bir altyapıdan söz edilebilirdi. Birikimin yok denebilecek ölçüde olduğu bir ortamda devlete öncülük etme görevi düşüyordu. Ancak bu kolay bir iş değildi. Devlet bunu kıt gelir kaynaklarıyla gerçekleştirmeliydi. Yoksul bir halkın vergi gücü ise sınırlıydı.

Cumhuriyet'in temel sorunlarından biri çağdaş ekonomik yapıyı kurgulamaktı. On yılı aşkın savaşlar nedeniyle Osmanlı'dan bir enkaz devralınmıştı. Kırsal kesimde tarım düzeni bozulmuş, sınırlı sınai yapı çökmüştü. 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi ülkenin geleceğe yönelik özlemlerini gündeme getirilirken henüz Türkiye'de sanayi toplumu beklentisi yoktu. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar, Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler 1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası'na devredilmişlerdi.

Sanayi ve Maadin Bankası Kuruluş Gerekçesi
(Esbab-ı Mucibe Layihası'ndan)

Kapitülasyonların ilgasıyla şuurlu bir surette başlayan ve Lozan Muahede-i Sulhiyesi'yle kazandığımız istiklâl-i iktisadîden sonra daha ziyade tebellür eden teşebbüsat-ı millîye karşısında hükümetin bütçe ile kavanin-i mahsusa ile muayyen olan teşvikat ve tergibatı kafi gelmemeğe başlamıştır. Ancak halkın vücude getirmek istediği müessesat-ı sınaîyenin gerek tesisi, gerek işletilmesi her şeyden evvel bir vukuf, fen ve ihtisas meselesi olduğu ve millî sermayedarlarımızın bazen vukuf ve ihtisasın fikdanından bazen de hesabatın yanlış esaslara istinat ettirilmiş olmasından dolayı bu kabil tesisatı yaşatamadıkları veya hüsnüniyetle başlanılanların da ikmal edilemediği ve hükümetin müzaheret ve muaveneti talep olunan bu kabil müesseselerin heder olmaması hakkında bütün hulus ve samimiyetlere rağmen bunlara layıkı veçhile muavenet edilemediği vaki olan halattandır.

Memleketimizde sanayiin inkişaf ve terakkisi için tevessül edilecek tedabirin en mühimi mütemerkiz sermayeler vücuda getirmek ve halkı teşebbüsat-ı iktisadîyeye hazırlamak meselesidir. Halk arasında millî sanayiimizin, millî müessesatımızın saha-i husule çıkması hususundaki emel ve rağbet milletçe ve hükümetçe geçirilen bu kadar acı ve felaketimiz tecrübelerden sonra denilebilir ki umum için bir umde-i iktisadîye olmuştur. Fakat memlekette mütemerkiz sermayelerin adem-i mevcudiyeti ve efradın teşebbüsat-ı iktisadîyeye müctemian tevessül etmesine müsait bir anane ve terbiyeye malîk bulunmayışları eşhas-ı hususiyenin sanayi-i cesime teşebbüslerinden uzak kalmasına sebep olmuştur.

Memleketin bazı aksamında bazı şuabat-ı sınaîye usul-i basite ve iptidaiyeleriyle el'an pek mütevazı bir mevcudiyet idame edebiliyorsa da bunu da turuk-ı muvasalanın noksanına hamletmek icap eder. Yapılan her yeni yol memleketin içerlerinde tutunabilmekte olan küçük sanayii de mahkûm-ı indiras eder. Halbuki bir memleketin fabrikalarını, darüssınaelerini saha-i iktisadîyatta derece-i terakkisinin ve alelumum servet-i millîsinin miyarı olarak telakki etmek icap eder. Bahusus dahilde mamul hale ifrağ olunamadığından ihracına ve bilahare mamul halde yine ithaline mecburiyet görülen ve mebzulen memeleketimizde bulunan mevadd-ı iptidaiyenin memleket dahilînde işlenmesi ve bu suretle büyük millî servetlerin harice akıp gitmesinin önüne geçilmesi bugün artık bir zaruret-i iktisadîye haline girmiştir. Bu ise yukarıda bahsolunduğu veçhile ancak cesim sermaye ve vesait-i maddiye ile müesses ve bugünkü sanat için elzem bulunan vukuf-ı fenni ile mücehhez darüssınaelerin tesis ve idamesine vabeste bulunmaktadır. Avrupa'da ve Amerika'da tesisat-ı sınaîye vücude getirilmek için fennî, idarî, malî ve iktisadî her türlü vesail ve tedabir ve malzeme mevcut olup en ince teferruatına kadar birer teşkilât-ı mahsusa altına vaz' edilmiştir. Bu meyanda sanayi bankaları cesim sermayeleri ve pek esaslı vazifeleriyle birinci derecede amil olmuşlardır. Bizde ise müessese vücude getirmek isteyenlere muavenet ve müzaheret için hükümetten başka bir bab-ı müracaat yoktur. Diğer taraftan memleketimizde mebzulen mevcut hazain-i madeniyenin vukuf ve sermayesizlik yüzünden asırlardan beri mühmel bırakılmış olması memleketimizi en mühim bir istihsal-i servet vasıtasından mahrum bırakmıştır.

İşte balada esbab ve vesaiki mufassalan arz ve izah edilen zaruret ve ihtiyaca binaen memleketimizde bu işlerle meşgul olmak üzere bir bankanın tesisi elzem görülmüştür. İşbu banka bizzat veyahut iştirak suretiyle tesisat-ı sınaîyede bulunmak ve müessesat-ı sınaîyeyi işletmek, maden

işletmek suretiyle tesisat-ı sınaîyeye müteallik levazım ve makineler celbiyle füruht eylemek Türk sanayi ve maden şirketlerine ve maden mültezimlerine ikrazatta bulunmak suretiyle icap eden muamelat-ı ticarîye ve itibariyeyi icra eyleyeceği cihetle sanayi ve teşebbüsat-ı millîyemizin inkişafına pek ziyade hizmet eyleyeceği ümit olunmaktadır.

Böyle memleketimizin istikbal-ı sınaîsinin en büyük amili olacak olan bir bankanın sermayesine doğrudan doğruya ecnebî sermayesini iştirak ettirmek münasip görülmeyerek bankanın esas itibariyle millî ve resmi bir müessese halinde tesisi ve yalnız bankanın tesis ve vücude getireceği müessesata ecnebî sermayesinin iştirak ettirilmesi sanayi-i millîyemize daha muvafık görülmüştür. Muamelat-ı devlet, ittiba olunması zaruri bulunan kuyut ve muamelat-ı kırtasiye dolayısıyle bu gibi teşebbüsat-ı iktisadîye ile kabil-i tevfik olmadığı müsellem olduğundan resmî mahiyeti haiz olmakla beraber mezkûr banka muamelatının sırf ticarî bir teşebbüs gibi hareket etmesini teminen Türk Sanayi ve Maadin Bankası'nın müdür-i umumî ve dört azadan mürekkep bir heyet-i idare ile müstakilen icra-i muamele eder ve şahsiyat-i hükmiyeyi haiz bir müessese olması maslahata muvafık görülmüştür. Bankanın sermayesi layihanın 3. maddesinde mezkûr olduğu veçhile Ticaret Vekâleti'nin 1340 senesinde tesis ve iştirak etmiş olduğu fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesiyle 1341 senesinde ve sinin-i müteakibede bütçeye vaz' olunacak teşvikat-ı sınaîye tahsisatından ve askerî levazım fabrikalarıyle Hereke ve Çini Fabrikaları ve emval-i millîyeden olan sair fabrikalardan teşekkül edecektir.

....Ve banka icabında tahvilat ihracına mezun bulunması sebebiyle hariçten de sermaye tedariki temin edildiği takdirde teşekkül edecek bankanın inkişaf-ı sanayimiz için ifa edeceği hizmetin derecesi pek büyük olacaktır. Layiha-i kanuniyede zikrolunduğu veçhile banka kendisinden muntazar olan hidematın tamami-i ifası bilcümle muamelat ve muhaberatından birçok muafiyata mazhar kılınmış ve sermayesi hükümet tarafından vaz' edilmiş olmasına rağmen sarfiyatı kable's-sarf vizeye ve usul-i muhasebe-i umumiye kanununa tabiiyetten vareste bırakılmış ve temettüattan hasıl olacak mebaliğin ilavesiyle tezayüt edecek olan sermayesi memleketimizin en büyük bir ihtiyacını tatmin ve yevmen fe yevmen hidematını tevsî etmek suretiyle istiklâl-i iktisadîmizin fiilen teeyyüt etmesinde bir amil-i mühim olacağı tabiidir.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme sürecinde devletin yol göstericiliği işlevini üstlendiğinin bir göstergesiydi. Misyonu yukarıda belirtildiği gibi özel kesime sanayi kredisi açacak, Osmanlı döneminde kamunun elinde olan fabrikaları devralarak bunları zamanla özelleştirecekti. Ayrıca özel kesim girişimlerine ortak sıfatıyla katılacak, sınaî alanda faaliyette bulunacaktı. Ancak, sanayileşme sürecinde devletin görevi zaman zaman tartışılmışsa da geniş kapsamda iktisadî devletçilik henüz gündemde değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel eğilimi devletin sürekli olarak işletmeciliğe girişmemesi doğrultusundaydı. Bu nedenle devralınan tesisler geçici olarak işletilecek, zamanla bunlar birer anonim şirkete dönüştürülerek hisse senetleri özel şahıslara satılacaktı. 20'li yılların ikinci yarısı zor bir dönemdi. Dünya ekonomisi Büyük Buhran'a doğru gidiyordu. Türkiye'de de iklim koşulları tarımın yüzünü güldürmüyordu. Lozan'ın dış ticaretle ilgili kısıtlamaları da henüz sona ermemişti. Türk Lirası Sterlin karşısında değer yitiriyordu. Sanayi ve Maadin Bankası'nın pek şansı yoktu. Diğer bankaların da sanayi müesseselerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir durumları yoktu. Çözüm, tıpkı İkinci Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi sanayie farklı yollardan teşvik olanakları

yaratmaktı. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu işte bu amaçla çıkarıldı. Himaye önlemleriyle sanayie nefes aldırtmak isteniyordu.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla Cumhuriyet hükümeti, ülkenin iktisaden kalkınmasında sanayiin taşıdığı önemi idrak ettiğini ortaya koyuyordu. Bu amaçla sanayi sahasında atılacak korumacı önemlerle özel teşebbüslere oldukça geniş avantajlar sağlamayı hedefledi. Bunlar şu şekilde özetlenebilirdi:

Belediye sınırları dışındaki arazi, işletme kuracaklara, devletçe ve parasız sağlanacaktır. Belediye sınırları içindeyse, takdir olunacak arazi bedeli, on yılda ödenecektir.

Teşebbüsler ve bunların bulundukları arazi ve müştemilâtı ve sair tesisleri, müsakkafat, arazi, kazanç vergilerinden ve belli belediye ruhsatlarından muaftır.

Kanundan yararlanan teşebbüslerin hisse senetleri ve tahvilleri, damga resminden muaftır.

Teşebbüslerin kurulması ve genişletilmesi için gerekli inşaat malzemesi, üretim için gerekli hammadde, alet ve yedek parçalar, teşebbüslere ait taşıma, yükleme ve boşaltma, enerji üretim ve nakil tesisleri için gerekli malzeme, yurt içinde sağlanamıyorsa, ithalde gümrük ve duhuliye vergilerinden muaftır.

Teşebbüslerle ilgili malzeme, makine ve aletler, demiryolları ve denizyollarında %30 indirimle taşınacaktır. Bakanlar Kurulu, hammadde ve mamul maddelerin taşınmasında da indirimli tarife uygulayabilir.

Teşebbüslere, Bakanlar Kurulu kararı ile ürettikleri mamul maddeler değerinin %10'u oranında prim verilebilir.

Teşebbüsün faaliyeti için gerekliyse, tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerde, belli bir indirim uygulanabilir.

Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara ait kurumlar ile Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan teşebbüsler, yerli malları benzeri ithal mallarından yüzde 10 pahalı da olsa, tercihan kullanmak zorundadırlar.

Bu teşvikler kuşkusuz teşebbüs sahiplerine geniş olanaklar sağlıyordu. Ama sanayicilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak için çok daha kökten çözümlere ihtiyaç vardı. Oysa kredi olanakları son derece sınırlıydı. Devletin iki önemli önceliği, savunma giderleri ve demiryollarıydı. İki dünya savaşı arası birçok ülke silahlanıyordu ve Türkiye bu gelişmelere seyirci kalamazdı. Öte yandan aşar ve ağnam kaldırılmış, vergi gelirlerinde önemli bir düşüş gerçekleşmişti. Dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gelişmesi nedeniyle ödemeler bilançosu da açık veriyordu. Cumhuriyet kurulmuştu, ama Cumhuriyet ekonomisi bir türlü belini düzeltemiyordu. Siyasî istikrar arayışının yanı sıra dünya ekonomisinin darboğaza girdiği bir dönemde iktisadî sorunların üstesinden gelmek o denli güçtü. Cumhuriyet Türkiyesi güç şartlarda ekonomisini toparlamaya çalışıyordu. Mübadele nedeniyle girişimci olabilecek bazı üst gelir grubundan azınlıklar mal varlıklarıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi. Batı ülkeleri Ankara'nın tüm iyi niyetine karşın kurulan yeni rejime bir türlü ısınamamıştı. Bu nedenle yabancı sermaye ürkekti. Hatta Lozan'da kapitülasyonların kaldırılışının bedelini ödetme gayreti içerisindeydi. Öte yandan 1920'li yılların ikinci yarısında ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektöründe iklim koşulları nedeniyle zor günler yaşanmıştı. Ardından 1929 Dünya Buhranı tüm şiddetiyle Türkiye'yi de etkileyecekti.

Türkiye'nin böyle bir ortamda sanayileşme şansı düşüktü. Birikim yoktu. Denk bütçe temel ilkeydi. Türk parasına istikrar sağlamak hükümetlerin ana kıygısını oluşturuyordu. Lozan'da çözüm bulan dış borçlar Hazine için önemli bir külfetti. Cumhuriyet hükümeti istikrar arayışı içendeydi. Her türlü teşvik politikasına rağmen istenilen düzeyde yatırım gerçekleştirilemiyordu. Sanayi ve Maadin Bankası kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöre devredememişti. Buna karşılık, kendi yönetimindeki kamu sınaî tesislerinin ticarî usullerle işletilebileceğini pek kanıtlayamamış ve devletin iktisadî faaliyette bulunabileceği konusunda başarılı örnekleri verememişti.

Sanayii Teşvik Kanunu'ndan kısmen olumlu sonuçlar elde edilmiş, özel teşebbüs üzerinde olumlu etkileri görülmüştü. Bu kanunda sanayiin tanımı yapıldıktan sonra, sınaî tesisler dört gruba ayrılmış ve her grup,

kanunun getirdiği teşvik tedbirleri ile muafiyetlerden, taşıdığı önem derecesine göre yararlandırılmıştı. Başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere, birçok vergi, harç ve rüsum muafiyeti getirilmişti. Çoğu yeni işletme olmak üzere 1927-1932 yılları arasında kanundan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmış, sanayi işçileri sayısı da 17.000'den 62.000'e ulaşmıştı. Sanayii Teşvik Kanunu'nun yürürlük süresi 15 yıl ile sınırlandırılmış ve 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle uygulanmıştı. Bu arada, 1927 yılında bir sanayi sayımı yapılmış, 1930 yılında da Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin aracılığıyla Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Bu kongre, resmi niteliği bulunmamakla birlikte, ülkede sanayiin gerçek durumunu gündeme getirmiş ve önerileriyle ileriki yıllara ışık tutmuştu.

CUMHURİYET MALÎYESİNİN UMUMÎ KARAKTERİ[29]

Maliye Vekâleti Neşriyat Müdürü Hamdi Özgürel

Aziz Yurttaşlarım,

Bu hasbihalimde, size Cumhuriyet malîyesinin umumî karakterini, yani onu eski devirlerden ayıran fârika ve vasıfları izah edeceğim. Bu izahları yaparken, malîyemiz ne idi, ne oldu, diye uzun teşrihlere girişecek değilim; çünkü bu şekilde bir izah, malî tarihimizin bir hülasasını yapmaya kalkışmak demek olur ki ne mevzumuz, ne de vaktimiz buna müsait değildir. Hasbihalimiz, sadece malîyemizin ana vasıflarını çizmeye inhisar edecek ve bu tavsifin zarurî şekilde icap ettirdiği derecede eski devirlere temas edilecektir.

Maliyemizi eski devirlerden ayıran fârikaların birincisi, hür bir memleketin malîyesi olmasıdır. Eski devirlerde olduğu gibi, Cumhuriyet malîyesini, memleketin ihtiyacına uygun herhangi bir kararı almaktan men eden hiçbir kayıt ve engel yoktur. malîyemiz, bittabi kanunî merasimini yerine getirmek şartıyla, iktisadî ve malî icaplara göre vergi sistemimiz üzerinde dilediği şekilde tasarruf edebilir, halkın içtimaî bünyesine ve memleketin umumî menfaatlerine en muvafık teklif tarzlarını tatbik edebilir. Bize, bugün pek pek tabiî görünen bu serbesti, eski zamanlarda mevcut değildi. Devlet, iktisadî politikanın temelini teşkil eden gümrük resmine el dokunduramaz, yabancı devletlerin muvafakati olmadıkça bu resmi arttıramazdı; hatta, memlekette yaşayan yerli ve yabancı fert ve zümreler arasında hiçbir fark gözetmeksizin hepsini kazancına, gelirine göre vergiye tabiî tutmak gibi en tabii bir vazifesini yerine getirmek hakkından bile mahrumdu; yabancılardan kazanç vergisi alamazdı.

Bir memleketin malîyesi, gümrük resmine tasarruf edemezse o memlekette iktisadî bakımdan, hemen esaslı bir şey yapmaya imkân bulunamaz. Nitekim Mutlakıyet devrinden sarfınazar, bütün iyi niyet ve gayretlere rağmen Meşrutiyet devrinde de memleketin iktisadî mahkûmiyetten kurtarılması yolunda bu yüzden, mühim bir iş görülememiştir. O devirde de yine memleketin bir kısmının yediği un Marsilya'dan, Odesa'dan, hayvan yemi Rusya'dan gelirdi; yollar, demiryolları yine imtiyazlı yabancı şirketlerin elinde idi. Binaenaleyh şurasını teslim etmek lâzımdır ki eski

29 Cumhuriyetin 17'nci Yıldönümünde Hitabeler ve Konferanslar [Başvekil Dr. Refik Saydam'ın Ankara Radyosunda Cumhuriyet Bayramını açış hitabesi ve Vekâletlerle Millî Teşekküller adına Ankara Radyosunda verilen Konferanslar], Ankara: Sümer Bankası, 1940, s. 55-60..

Türk parasına istikrar sağlamak hükümetlerin ana kaygısını oluşturuyordu. Lozan'da çözüm bulan dış borçlar Hazine için önemli bir külfetti. Cumhuriyet hükümeti istikrar arayışı içerisindeydi. Her türlü teşvik politikasına rağmen istenilen düzeyde yatırım gerçekleştirilemiyordu. Sanayi ve Maadin Bankası kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöre devredememişti. Buna karşılık, kendi yönetimindeki kamu sınai tesislerinin ticari usullerle işletilebileceğini de pek kanıtlayamamış ve devletin iktisadi faaliyette bulunabileceği konusunda başarı örnekleri de verememişti.

zamanlarda, idare düzgün de olsaydı, yine Cumhuriyet malîyesinin bugün vardığı neticeleri elde etmek kabil olamazdı.

Bu hakikati intak etmekle şu neticeye varmak istiyorum. Şayet, bugün malîyemizde bir inkişaf ve tekâmül varsa, bunu her şeyden evvel millî cidalin büyük zaferinden alınan neticelere borçluyuz. Eğer malî istiklâlimizi sarsan kayıtlar, Lozan'da kaldırılmasaydı, iktisadî mahkûmiyetimiz yine devam edip gidecekti.

Malî takyitlerin kalkması, malî ve iktisadî inkişafın tahakkuku için şüphesiz kendi başına kâfi gelemezdi. Zaferin feyiz ve nimetlerinden istifade için serbest kalan dimağları işletmek, memleketin ihtiyaç ve hedeflerini tayin ederek bir faaliyet programı çizmek ve onu tahakkuk ettirmek lâzımdı. İşte Lozan sulhünden sonra idarenin vazifesi burada başlıyordu. Cumhuriyetin müşterek eserini yaratmak hususunda malîyenin uhdesine düşen vazife ağırdı. malîye devletin yalnız normal ihtiyaçlarını değil, asırların ihmali altında bakımsız bir yurdun imarı, iktisadî kaynaklarının işletilmesi gibi aynı derecede zarurî ihtiyaçlarını da karşılamak mevkiinde idi.

Cumhuriyet malîyesi, yeni rejimin kendisinden beklediği işi yapacak seviyeye gelmek, memleketin imarına ve iktisadî kalkınmasına destek olmak için hiçbir gayretten geri durmamıştır.

Sayın Yurttaşlar,

Maliyemiz, bu geniş memleketin imar ve kalkınma emelleri kadar şümullü para ihtiyacını temin yollarını nasıl bulmuştur?

Bu maksada müteveccih mesainin muhtelif tezahürleri ve neticeleri vardır. Fakat bunların hemen hepsini iki esaslı nokta etrafında toplamak mümkündür. 1) malîye, her şeyden evvel memlekette âdilâne ve randımanlı bir vergi sistemi kurmaya uğraşmıştır. 2) Makul bir borç politikası takibine gayret etmiştir.

Vergi sistemi denince, servet ve irat şeklinde veya istihlâk kudreti suretinde bütün istitaatları mükellefiyet altına alan bir vergi manzumesi ifade edilmiş olur. Bir vergi sisteminde ne kadar vasıtasız vergi bulunmalıdır, vasıtalı vergilere ne nispette yer verilmeliler, bu mesele mücerret ve nazarî şekilde halledilmiş değildir. Memleketine veya iktisadî ve malî şeraite göre vaziyet ve nispet değişir. Fakat şüphesiz ki bazı tenkitleri davet etmekle beraber, gittikçe şümul peyda eden devlet ihtiyaçlarının tazyiki altında, vasıtalı vergilere doğru umumî bir meyil vardır. Cumhuriyet'ten evvelki devirlerde, vergileri tesisinde, istihlâk kabiliyetine hakikî yeri verilmemiş veya verilememişti. O zamanlarda en ziyade irat vergilerine gidilmişti. Bu vergiler de bütün gelir mevzularını kavrayacak bir şümulü haiz olmadıktan başka halkın ödeme kudretiyle mütenasip bir tarzda tevzî edilmiş değildi. Bazı sınıf mükellefler, bilfarz köylüler, diğerlerinden daha fazla vergi veriyordu; bazıları da hiç vermiyordu. Binaenaleyh o zamanın vergi manzumesi, hakkı ve adaleti temin edemediği gibi, fazla hasılat da getiremiyordu.

Cumhuriyet malîyesi, memlekette yeni bir vergi sistemi kurmak istediği zaman bu vaziyeti ele aldı. İstihlâk vergilerinden yalnız iktisadî bakımdan, millî istihsali koruma bakımından değil, malî bakımdan da istifadeyi düşündü. Bir taraftan tarife usulünün tatbiki yolu ile gümrük resimlerine himaye karakteri verirken, diğer taraf-

tan âşâr gibi halkız ve nispetsiz irat vergilerini de kaldırarak yerine umumî istihlâk üzerinden alınan vergiler ikame etti. Kazanç vergisine, ticarî ve sınaî mükellefiyet mevzularının hepsini kavrayacak bir şümul verdi. Bu suretle hem mükellefiyet dışında irat bırakmamak ve halktan iradına ve bir dereceye kadar da istihlâk kudretine göre vergi almak suretiyle imkân nispetinde vergi adaletini kurmak, hem de vergilerin randımanını arttırarak devlet masraflarının mühim bir kısmının finansmanını bu vasıta ile temin etmek gibi iki mühim maksadı birden istihsâle çalıştı.

İstihlâk üzerine konan vergilerin hassasiyeti malûmdur. Bu vergiler ağır olursa hemen aksi tesirini gösterir; istihlâki tahdit ve istihsali tazyik ederek bizzat verginin membaını daraltır. malîye, istihlâk vergilerinin böyle menfi bir tesir husule getirmemesine daima dikkat etmiş, verginin arz edilen şekillerde mahzurlar doğuracağını gördüğü zaman ya o vergiyi ihdas etmekten sarfınazar etmiş veya tahfif yoluna gitmiştir. 1935, 1937 yıllarında şeker istihlâk resimlerinden, daha sonra benzin ve petrol, kaput bezi ve kaba yünlü erkek kumaşlarının istihlâk vergilerinden yapılan tenziller, bu maksatla bütçeden yapılan fedakârlıkların delilidir. Vakıa bunlardan bir kısmı üzerine 1940 malî yılında bazı zamlar yapılmışsa da bu zamların nasıl bir zaruretten doğduğunu ve kanunlarında da sarihan ifade olunduğu veçhile o zarurete münhasır fevkalâde mahiyette ve muvakkat olduklarını izaha hacet yoktur.

Vergilerimizin istihsâl üzerine olan tesirine gelince: İstihsalimiz on yedi yıldan beri durmadan artmıştır. Memleketin umumî imalat kıymetinin 1927'de 32 milyon lira iken 1938 yılında 277 milyona çıktığını, vergi hasılatının da istihsâlin, iş hayatının inkişafiyle mütevazî ve mütevalî bir artış kaydettiğini söylemek, vergilerimizin istihsâl üzerindeki, memleketin iktisadîyatı üzerindeki tesirlerinin ancak müspet ve mes'ut olduğunu izah ve ispata kifayet eder.

Sayın Yurttaşlarım,

Müsaade ederseniz, burada vergilerimizin artışını göstermek üzere birkaç rakam arz etmek isterim. Vereceğim rakamları, hesabı kat'ilere müstenittir.

Seneler	**Muhammen varidat**	**Tahsilat**
1934'te muhammen varidat	184,081.000 tahsilat	189.935.227
1935'te	"	195.013.000
		200.476.492
1936'da	"	212.764.000
		236.517.569
1938'de	"	231.020.000
		260.878.368

Yine istihsal vaziyetinin şaşmaz bir ölçüsü olan dış ticaretimizin 1938 senesine kadar aktif vaziyette olması ve 1939 yılında haricî mübadele hacminin daralmasına rağmen ithalatın 118,2 milyon, ihracatımızın 127,3 milyon tutması da arz etmek istediğim inkişafın munzam bir delilini teşkil eder.

Aziz Vatandaşlarım,

Esasen hükümet, artan verginin tamamını âdi ihtiyaçlara sarf etmemiş, bunun yine mühim bir kısmını, imar ve kalkınma maksatlarına tahsis etmek suretiyle memleket ekonomisini takviyeye çalışmıştır. Memlekette 1923 yılından beri nafia, sanayi, maden, sahasında banka ve saire gibi iktisadî müesseselerin tesis vadisinde yapılan işleri, diğer vekâlet ve müesseselere mensup zevat, ayrı ayrı izah etmiş ve edecektir. Yalnız demiryolu, inhisarlar, bankalar, sanayileşme hareketleri, liman, gemi kurtarma işleri ve müteferrik bazı hususlar için 923'ten itibaren devletçe dört yüz elli milyon kadar bir para tahsis edildiğini söylemek, memleket ekonomisinin ihtiyaçları karşısında ne kadar geniş nazarla hareket edildiğini göstermeye ve Cumhuriyet maliyesinin, ekonomi ile el ele yürüyen yeni hüviyetini tebarüz ettirmeye kâfi gelir.

Şu izahatımıza göre, maliyenin vergi hususundaki fârika ve düsturu şu suretle ifade olunabilir: Vergi adaletinin tazammun ettiği bütün esas ve unsurları ihtiva eden randımanlı bir vergi sistemi kurmak, vergiyi memleket ekonomisinin hâdimi yapmak.

Yukarıda, maliyemize mevdu büyük finansman işinin iki tedbir sayesinde, yani iyi bir vergi sistemi kurmak ve makul bir borç politikası takip etmek sayesinde başarılmaya çalışıldığını arz etmiştim.

Kurulan vergi sistemi, ne kadar randımanlı olursa olsun devletin bütün ihtiyaçlarını, bilhassa fevkalade millî müdafaa masrafları, memleketin fennî vesaitle teçhizi gibi fevkalade ihtiyaçlarını karşılamaya kâfi gelemez. Bu fevkalade masrafların ihtiyaç gösterdiği parayı bulmak için borç yapmaya cevaz vardır. Ancak, aynı zamanda vergi membaından, mümkün olanı istihsale tevessül etmedikçe bu cevaz tahakkuk etmez. Başka bir tabirle, bir malîye profesörünün dediği gibi istikraz ancak azimli bir vergi eforu ile müterafik olmak şartıyla meşruiyet kazanır. Vergi, bütün daimî masrafları ve borç taksitlerini karşılayacak bir hadde olmalıdır. Çünkü eski borçları ödemek için yeni borç almak, mürekkep faizlerin hudutsuz bir şekilde terakümüne mahal vermek ve iflasa doğru gitmek demektir. Tıpkı imparatorlukta Düyûn-ı Umûmiyye idaresinin kurulmasına müncer olan vaziyette görüldüğü gibi. O devirde, 1854'ten 1874 yılına kadar geçen 20 sene içinde üst üste 14 istikraz yapılmıştı. İsikrazlar tevali ettikçe şartları da ağırlaşırdı. İstikrazların faizi yüzde ona, avanslarınki yüzde on beşe kadar yükseliyordu. İhraç fiyatları da pek düşük olarak tespit ediliyordu. Arz ettiğim on dört istikrazın fiilî hasılı, itibarî kıymetinin ancak yüzde 57'sini tutuyordu. Bütün bu ağır şartlar yetmiyormuş gibi, tespit edilen istikraz miktarının üçte birini ve hatta bazen 2/3'sini vermemek hususunda mukrizlere hiyar hakkı tanımak gibi en haksız ve fâhiş kayıtların ileri sürüldüğü ve kabul edildiği görülürdü. Bu istikrazlar yapılırken milletin yalnız serveti değil, şeref ve haysiyeti de israf edilirdi. Alınan paraların ödenmesi için devletin muayyen varidatı garanti gösterilirdi. Bu sakim istikraz siyasetinin akıbeti malumdur. 1875'te devlet, borçlarını ödemek için yeniden para bulamayarak tediyatı tatil, yani iflas ettil. Ve nihayet 1881'de Düyûn-ı Umûmiyye denilen bir nevi iflas masasının teşekkülünü ve devlet maliyesi üzerinde ecnebî murakabesinin teessüsünü kabule mecbur oldu.

42 yıl süren Düyûn-ı Umûmiyye rejimi de yine 1923'te Lozan'da kaldırıldı.

Yalnız 1933'te aktedilen anlaşma mucibince imparatorluk borçlarından Türkiye hissesine düşen miktara mukabil çıkarılan yeni tahvillerin itfasına kadar devam etmek ve hükümetimiz tarafından verilecek yıllık taksitlerle faiz ve amortisman tediyesini temin eylemek gibi mahdut bir vazife ile Düyûn-ı Umûmiyye Meclisi ipka edilmişti. Hükümetimiz, 17'nci Cumhuriyet Bayramı'na takaddüm eden günlerde aldığı azimkâr bir kararla bu Meclis'i de ortadan kaldırmış, alakalı devletlere ve makamlara bu hususta icap eden tebliğleri yapmış bulunuyor. Malî tarihimizin hazin bir safhasını hatırlatan Düyûn-ı Umûmiyye Meclisi'nin ilgasını, Cumhuriyetin on yedinci yıl dönümünde bize bir bayram hediyesi şeklinde sunan hükümetimizin bu yeni hamlesini, bütün millettaşların derin bir sevinç ve şükranla karşılayacaklarına şüphe yoktur.

İşte Aziz Yurttaşlarım,

İlmin hakikatlerinden ve mazinin acı hatıralarından ders alan Cumhuriyet malîyesi, istikraza müracaattan evvel, vergi membaından mümkün olan istifadenin teminini ihmal etmemiş, normal masraflar için ve hele borç ödemek için istikraza başvurmamış, ancak fevkalâde ve müsmir ihtiyaçlar için dahilî istikrazlara, mahdut miktarda haricî mal kredilerine veya malî kredilere müracaat etmiştir.

Dahilî istikrazlarımız ikramiyeli Ergani, Sivas-Erzurum istikrazlarına münhasırdır. Bunların isimleri tahsis cihetlerini göstermektedir. Haricî istikraz ve krediler de, yine demiryolları inşasına tahsis edilen on milyon dolarlık kibrit istikrazı ile bazı mahdut miktarda mal kredilerinden, İngiltere ve Fransa'dan temin edilen 25 milyon İngiliz liralık askerî malzeme kredisi ile 15 milyon İngiliz liralık altın istikrazı, ve on milyon İngiliz liralık ticarî malzeme kredisinden ve bir de kliring bakiyelerini tasfiyeye muhassas istikrazdan ibarettir.

Bu haricî kredi ve istikrazların temini sırasında memleketin malî itibarına, malî istiklâline uygun düşmeyecek en ufak bir kayıt bile kabul edilmiş değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nde devletin umumî itibarı her şeyi kâfildir. Devlet varidatına ipotek koyan hususî garanti sistemi artık tarihe karışmıştır.

İşte malîyemizin istikraz hususundaki fârikası da budur: Vergi membaından mümkün olanı istihsal ettikten sonra, ancak fevkalade mahiyetteki müsmir masraflar için istikraza başvurmak, yabancıların karşısında millî menfaat ve haysiyet mevzularında en titiz bir hassasiyet ve taassupla hareket etmek.

Vergi ve istikraz hususunda, yani para tedarikinde olduğu gibi, temin edilen paranın sarfı hususunda da Cumhuriyet malîyesi ilim ve tecrübenin esaslarından ayrılmamıştır. Bütçelerde teşkilât ve idare masraflarından ziyade nafia, ziraat, sıhhat, imar gibi müsmir hizmetlere yer vermeyi maksat edinmiştir. Mutlakıyet devrinde, bütçe tatbikatını göstermek üzere tanzim edilen ve sâl muhasebesi denilen cetvellerin en sonuncusu olan 1903 cetveliyle Meşrutiyet devrinin normal bir senesi olan 1910 yılındaki müsmir masraflar nispetini, Cumhuriyet bütçelerindeki birkaç senenin nispetleri ile karşılaştırmak bu vaziyeti göstermeye kifayet eder. 1903'te, bittabi aynı anâsırı ihtiva eden müsmir masrafların umumî masraflar yekûnuna nispeti yüzde 44,6, 1910'da yüzde 51, Cumhuriyet'ten sonra 1924'te yüzde 57,8, 1936'da yüzde 67,27 ve 1938'de yüzde 68,89'dur.

Normal ihtiyaçlar için denk bütçe esası, Cumhuriyet'in istikraz hususunda takip ettiği düsturda mündemiçtir. malîyemiz bu esasa, bütün dünyanın muvazenesini sarsan 1939 Avrupa harbinin ihdas ettiği buhran içinde de bağlı kalmış, 1940 malî yılı bütçesini mütevazin olarak tanzim etmiştir.

Sarf hususunda malîyenin çok ihtimam gösterdiği bir esas da taahhütlerini ve borçlarını vaktinde ödeyerek devletin malî itibarını korumaktır. Maaş ve masrafların, taahhüt bedellerinin ödenmesinin ne kadar intizam içinde cereyan ettiğine hepimiz şahit bulunmaktayız. Taahhütlerimizin ifasındaki bu şaşmaz intizam sayesindedir ki devlet esham ve tahvilatına olan itimat ve rağbet de artmış ve malîyemiz iki dahilî istikrazı muvaffakiyetle başarmıştır.

Eski devirlerin "maaşat-ı mütedahile" dertleri, kırıcılık ve murabahacılık beliyeleri hatırlanırsa, Cumhuriyet rejiminin malîyemizde temin ettiği nizamın kıymeti daha iyi idrak edilir.

Devletçiliğe Geçiş ve Malî Yapı

Devletçiliğe geçiş evresinin son yılı 1932'de kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %22,3 idi. Devletçiliğin uygulamaya sokulmasıyla birlikte 1933 yılında bu oran %26,6'ya yükseldi. Savaş devletçiliği arifesi son iki yılda oran biraz daha yükseldi. 1933'teki yükselişin bir nedeni kamu harcamalarının artışı ise diğer bir nedeni millî gelirin düşmesiydi.

Devletçiliğin ilk evresinde carî harcamaların payı istikrarlı bir seyir izledi. Yatırımın payı 1933'ten başlayarak sınırlı da olsa artış gösterdi. 1938'de artık transfer harcamalarının aleyhine genişler olmuştu. Yine bu dönemde güvenlik harcamalarının payı hafif bir artış gösterirken, genel yönetim giderlerinin payı düştü. Eğitim ve sağlık harcamaları payları oranlarını korudu. 20'li yıllarla karşılaştırıldığında, Cihan Harbi ertesi güvenlik harcamaları düşüş göstermişken, 30'lu yıllarda yeni bir dünya savaşı sezgisi ile bu harcama kalemi tekrar yükselişe geçmişti.

İlk beş yıllık sanayi planının uygulamaya sokulması ve devlet yatırımlarında artış doğal olarak kamu harcamalarını yukarı çekmişti. Ancak diğer bir neden millîleştirmelerin bu dönemde devam etmesiydi. Bu arada Osmanlı borçlarının ödenmesine başlanmıştı. Keza 1928-1933 döneminde imtiyazlı şirketlerden devralınan demiryolu ve limanlardan doğan borçların da 1933 yılından itibaren ödemeleri gündemdeydi. 1927-1932 yılları arası kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %18,7 iken 1933-1938 döneminde %26,7'ye ulaşmıştı. 1933-1938 döneminin son yılında Ankara'nın kamu binaları için yapılan yatırımlar bu dönemin son yılında yatırım harcamalarını bir ölçü daha yukarı çekmişti.

1939-1945 dönemini kapsayan savaş ekonomisi devletçiliği daha baskın bir konuma itti. Darlık ve fiyat artışları, Birinci Dünya Savaşı yıllarını hatırlatır oldu. 1938 yılı 100 alındığında fiyat endeksi 1943 yılında 577,3'e ulaştı. Kamu harcamaları bu tür bir yükselişi izleyemediği için reel düzeyde düştü. carî fiyatlarla toplam kamu harcamaları altı yıl içinde kabaca iki buçuk kat yükselirken, sabit fiyatlarla yarı yarıya düşüş gösterdi. Kamu harcamalarının GSMH'daki payı benzer bir biçimde geriledi. Dönemin ilk iki yılında GSMH'ya oranı ilk kez %30'un üzerine çıkmışken, enflasyon sonucu hatırı sayılır ölçüde düşüş gösterdi.

Bu dönemde carî harcamalar toplam harcamalarının %75'ini aşarken yatırım harcamaları önemli ölçüde daraldı. Dönemin ilk yıllarında genel idare, sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerinin payı düşmüş, güvenlik hizmetlerinin payı ise %50'yi aşmıştı. Ülke savaşa girmese de bilfiil seferberlik yaşanıyordu. Fiyat artışları nedeniyle personel giderleri de sık sık yeniden düzenleniyordu. Savaşın gidişatının giderek belirginleşmesi sonucu, 1943

yılından itibaren güvenlik harcamaları yeniden azalmaya başladı. Bu evrede kamu harcamaları daha da merkezileşti. Bu düşüş belediyeler için il özel idarelerine oranla daha belirgin oldu. 1943 yılında, savunma harcamalarının tersine mahalli idare payı yeniden artışa geçti.

Savaşan ülkeler savaşı genellikle üç yöntemle finanse ediliyordu. Bir diğer deyişle devletin savaş ekonomisinin gerektirdiği kamu harcamalarını ya olağanüstü vergilerle ya iç borçlanmayla ya da açık finansmanla karşılaması söz konusuydu. İlk ikisinde özel harcama gücü kamu kesimine kaydırılarak fiyatları kontrol etmek mümkündü. Ancak Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi seçenekleri pek fazla değildi. Her ne kadar Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi ile hükümet özel harcamaları kısma girişiminde bulunduysa da açık finansman en kısa yoldu. Açık finansman özel harcamaları kısacağına bilakis kamçılayacaktı. Nitekim bu tür bir çözüm mal kıtlığı ve geleceğe güvensizlikle birleşerek fiyat artışlarına neden oldu. Kamu harcamaları artış hızı fiyat artış hızının gerisinde kaldı. Reel düzeyde kamu harcamaları düşüş gösterdi.

Cumhuriyet'in Kamu Gelirleri

Osmanlı Devleti'nin gelir hanesinin yükünü uzun yıllar doğrudan, dolaysız [vasıtasız] vergiler taşıdı. Millî Mücadele yıllarında Ankara'nın bütçesinde vergiler devlet gelirlerinin yaklaşık dörtte üçünü oluşturuyordu. Geri kalanı ise tekellerden ve devlet mallarından elde ediliyordu. Vergi yapısı ise 1920 yılı bütçesine göre %56'sı doğrudan vergiler, %22'si dolaylı [vasıtalı] vergilerden oluşuyordu. Gelir temel olarak tarımdan ve kısmen dış ticaretten elde ediliyordu. Doğrudan vergiler içerisinde aşarın payı %29, ağnamınki ise %12 idi. %22'lik kısmı gümrük vergisi ile dolaylı vergi geliriydi. Osmanlı uzun yıllar kentleri vergilendirememişti. Bunun bir nedeni yukarıda belirttiğimiz gibi kapitülasyonlardı. O nedenle köylü ağır bir vergi yükü altındaydı. Aşar ve ağnam köylüden alınıyordu. Tekel maddelerinden tütünden elde edilen gelir yine tarım ürünüydü.

Osmanlı döneminde kurulan Düyûn-ı Umûmiyye, dış borçlara karşılık belirli devlet gelirlerinin yabancılar tarafından yönetilen ikinci bir malîye bakanlığına devri anlamına geliyordu. Nitekim bu kuruluş devlet gelirlerinin yaklaşık üçte birini topluyor ve borç verenlere ana para ve faiz ödemesinde bulunuyordu. Cumhuriyet yönetimi malî bünyede iki önemli devrimi gerçekleştirdi. Bunlardan ilki 1925 yılında aşarı kaldırarak tarım etkinlikleri üzerindeki vergi yükünü hafifletmesi, vergi yükünü kısmen kentsel yapılara kaydırması, diğeri Düyûn-ı Umûmiyye'yi kaldırarak malî bağımsızlığı sağlamasıydı.

1923-1932 evresinde genel bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı artış gösterdi. Bu oran sabit fiyatlarla % 75 idi. Merkezî kamu gelirlerinin toplamı ise GSMH'dan daha hızlı büyüyerek bu süre içerisinde %17,7'den %20,2'ye ulaştı. Ancak 1929 Dünya Buhranı ile birlikte vergi gelirlerinin yapısında önemli bir düşüş görüldü. Bu tarihlerde vergi bileşimini, gelir vergilerinden alınan vergiler, servet vergileri ve harcamalar üzerinden alınan vergiler olmak üzere üç ana grupta toplanıyordu. Aşarın kaldırılışı ertesi, vergi gelirleri bileşiminde köklü değişiklikler yaşandı. Gelirlerden alınan vergilerin payı, hatırı sayılır ölçüde düştü. Buna karşılık, harcamalar üzerinden alınan vergilerle servet vergilerinin payı arttı. 1929'dan sonra gelirden alınan vergilerin payı tekrar yükseldi.

Aşarın kaldırılışı devlet gelirlerinde önemli bir boşluk yaratmıştı. Bu boşluk kısmen, tarım ürünlerinin demiryolu ve denizyolu ile piyasaya arz edilen bölümü üzerinden alınan dolaylı bir vergi ile giderildi. Bu arada Ağman Vergisi ile Yol Vergisi oranı arttırıldı. Arazi ve bina vergilerine ait tahrir değerleri yükseltildi. Böylece şer'î bir vergi kaldırılırken yerine yine kısmen tarım kesimine yönelik vergiler kondu.

İkinci önemli bir değişiklik Temettü Vergisi'nin yerine Kazanç Vergisi'nin konmasıydı. 1914 yı-

lında yürürlüğe girmiş olan temettü vergisi dolaysız, doğrudan bir vergi idi. Ticaret ve sanayi kesimine yönelikti. Ancak bu kesimin yeterince güçlenmemiş oluşu ve vergilendirmeye elverişli olmayışı nedeniyle bütçe gelirinin ancak %5'ini bile oluşturmuyordu. Temettü Vergisi'nin yerine sanayi ve ticaret kesimlerini daha etkin bir biçimde vergilendirecek bir seçenek İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde gündeme gelmişti. İşte bu vergi 1926 yılında kabul edilen Kazanç Vergisi idi. Temettüye oranla daha geniş kapsamlıydı ve gerçek geliri hedefliyordu. Kazanç Vergisi'nde iki ana grup oluşmuştu. İlki gerçek kazanç üzerinden vergiye tabi olan beyannameli yükümlülerdi. Diğeri ise beyannameye tabi olmayan ve ikinci sınıf yükümlülerdi. İkinci grubun vergilendirilmesinde işyeri kirası karine olarak alınıyordu. Ancak, bu tür bir vergiyi etkin kılmak kolay değildi. Uygulanması sırasında birçok yetersizlikler ortaya çıktı. Vergi beklenen sonucu vermedi. Beyan usulündeki güçlükler nedeniyle 1927'de bazı değişikliklere gidildi ve bu arada beyannameli yükümlülüğün alanı daraltıldı.

Bir diğer değişiklik 1926 yılında kabul edilen Umumî İstihlak Vergisi ile oldu. Bu vergi esas olarak satışları vergilendiriyordu. Ayrıca hizmetlere yönelik Hususî İstihlak ve Eğlence Vergisi çıkarıldı. Umumî İstihlak Vergisi bir ölçüde günümüzdeki katma değer vergisinin ilk şekli idi. Ancak bu vergi kısa ömürlü oldu. 1927 yılında bu vergi yerini Muamele Vergisi'ne bıraktı. Muamele Vergisi çevirici güç kullanan sınaî işletmelerin ürünlerini ve banka ile sigortacılık etkinliklerini vergilendiriyordu. Muamele Vergisi'nin olumsuz bir sonucu da oldu: Girişimciler vergiden kaçınmak için üretim tekniklerini ilkel düzeyde tutarak küçük işletme düzeyinde kalmayı yeğler duruma geldiler.

Ağnam Vergisi ile bina ve arazi vergileri Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek değişikliğe uğramadı. Ağnam Vergisi'nin adı 1924 yılında Sayım Vergisi oldu. Arazi ve bina vergileri 1931 yılında yeniden düzenlendi. Bu arada servet transferinin vergilendirilmesi doğrultusunda, taşınmazların bağışlanmasında ve mirasçılara intikalinde alınmakta olan tescil harcı, 1925 yılında Veraset ve İntikal Vergisi'ne dönüştü.

Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında aynî vergilerin yerini nakdî vergiler aldı. Bu arada dış ticarette bağımsız bir gümrük politikası ancak 1929 yılında gerçekleşebildi. Lozan Antlaşması gereğince 1916 tarifeleri 1929'a kadar, beş yıl daha yürürlükte kalıyordu. 1929'da hazırlanan tarife ile dış ticarette yüksek gümrük duvarları benimsendi. Yeni vergi düzenlemesi, spesifik gümrük tarifeleri üzerine kuruluyordu.

1929 Dünya Buhranı ve Devletçilik

1930'lu yıllarda Dünya Buhranı nedeniyle ülke ekonomisi güç bir döneme girmişti. 1929 iktisadî bunalımın etkileri ağır bir biçimde yaşandı. Dış ticaret açığı beklenmedik oranda artmış, ihraç edilen malların fiyatlarındaki düşüş ithal edilen malların fiyatlarındaki düşüşten fazla olmuş, dış ticaret hadleri Türkiye'nin aleyhine gelişmiş, ihracat azalmış, tarımsal malların fiyatlarındaki düşü nedeniyle tarım kesiminde gelirler düşmüştü. Sabit oranlı vergilerin köylü üzerindeki yükü artmış, köylü bundan daha da mustarip olmuştu. Son kertede GSMH azalmış, vergi gelirleri düşmüş, buna karşılık bütçe harcamalarına sınır getirilememişti.

Piyasa istikrardan son derece yoksundu. Ülkeler kendi içlerine kapanıyor, dış ticaret hadleri ve de iç ticaret hadleri köylülüğün aleyhine gelişmişti. Genelinde liberal ekonomi anlayışı çıkmaza girmiş, bununla bağlantılı olan demokrasi anlayışı özellikle Kıta Avrupası'nda gözden düşmüştü.

Bu koşullar Cumhuriyet Türkiyesi'ni de ivedi önlemler almaya sevk etti. Bir yandan dış ticarette kökten önlemler alınıyor, ithalat yasakları getiriliyor, kotalarla dış ticaret açıkları giderilmeye çalışılıyordu. TL'nin değerini korumak üzere 1930 yılında Merkez Bankası kuruluyor, içe dönük bir iktisat politikası için adımlar atılıyordu. Devletin giderek daha yoğun bir üretim faaliyetine girişmesi kaçınılmazdı. Sanayi ve Maadin Bankası yerine

yeni bir organizasyona gidiliyor ve devletçilik diye bilinen yeni bir döneme giriliyordu. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1933 senesinde lağvıyla Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olmak üzere iki ayrı kuruluş ortaya çıkıyordu. Devlet Sanayi Ofisi ülkede planlı ve organize bir devlet işletmeciliği alanında atılmış önemli bir adımdı. Hükümetin himaye edeceği geniş ölçekli "büyük sanayi" fabrikalarını kuracak ve bunları İktisat Vekâleti'nin vereceği direktifler ışığında işletecekti.

Cumhuriyet'in kuruluşu ertesi hükümet sanayileşmek için her türlü teşvik ve himaye önlemlerini almış, ancak gerek tesis gerekse işletme kredisi sorununa kalıcı bir çözüm getirememişti. Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ayrılması 1930'lu yıllar devletçiliğinin önemli adımlarıydı. Ancak, her iki kuruluş da kısa ömürlü oldu. 1933'te her iki kuruluş lağvedilerek yerlerine Sümerbank kuruldu. 1938'de iktisadî devlet teşekkülüne dönüştürülen Sümerbank Cumhuriyet Türkiyesi'nde sanayileşmeyi bilfiil üstlenmiş bir kuruluştu. Bu arada yabancı şirketlerin elinde bulunan işletmeler satın alınacaktı. Bütün bu çabalar gerçekleştirilirken bir yandan da hükümet denk bütçe-sağlam para politikasını sürdürme çabası içerisindeydi.

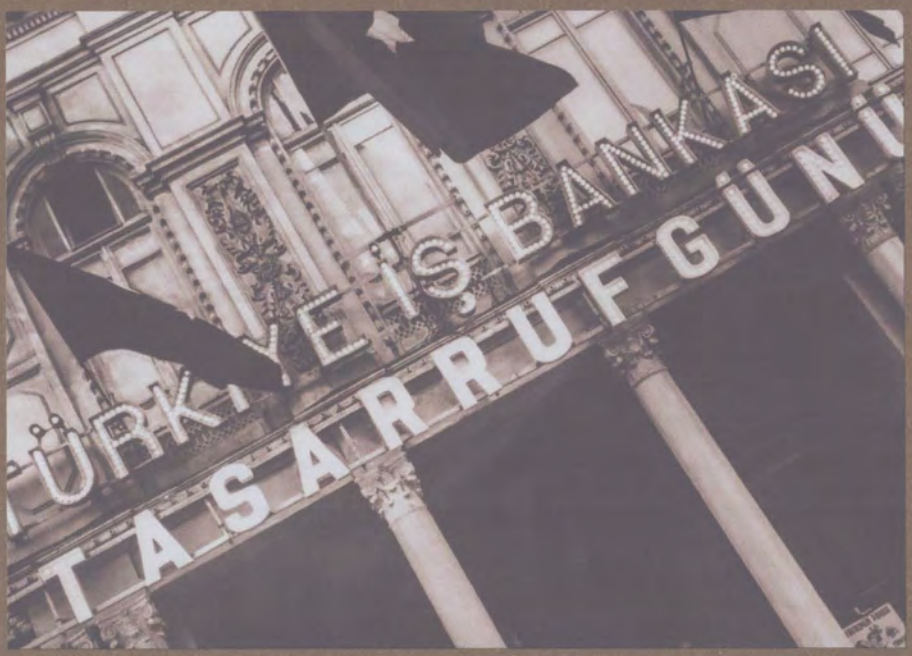
Sümerbank'ın kurulduğu yıl Cumhuriyet planlı döneme geçiyordu. Sümerbank, devraldığı fabrikaların yanı sıra Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan sınaî işletmelerin önemli bir kısmının kuruluşunu üstleniyordu. Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Malatya Bez ve İplik Fabrikası, Gemlik Sungipek (suni ipek) Fabrikası, Halkapınar Dokuma Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, İzmit Kâğıt Fabrikası Sümerbank'ın öncülüğünde gerçekleştirilen sınaî kuruluşlar arasında yer aldı. Tüm bu yatırım politikaları eninde sonunda devletin bütçesiyle bağlantılıydı. Dış kaynakların son derece kısıtlı olduğu bir evrede ülke kalkınması büyük ölçüde halktan toplanan vergilerle gerçekleştirilecekti.

Türkiye'nin finansal yapısı 20'li ve 30'lu yıllarda farklı nitelik taşıyordu. Bunun temel nedeni 1929 Dünya Buhranı idi. 1923 sonrası toplam kamu harcamalarında, carî ve sabit fiyatlarla mutlak artışlar gözlendi. carî fiyatlarla harcamalar 1924 ertesi daha ilk yılda önemli bir artış kaydetmiş, ardından 1926-1929 arasında masraflarda sınırlı bir düşüş gözlenmişti. Sabit fiyatlarda artış ise istikrarlı bir artış gerçekleşmişti. Bu artış 1930 ertesi daha da hızlı bir grafik çizmişti. Harcamaların GSMH'ya oranı da artmıştı. Ulaşılabilen kayıtlara göre 1928-1932 arası kamu harcamalarında carî harcamaların payı ortalama olarak aynı kalmış, yatırım harcamalarının payı, belediye yatırımlarının da verilere katılımıyla, 1929 yılından da gözlenen artış dışında düşmüş, buna karşılık transfer harcamalarının payı artmıştı.

1932 öncesi iç ve dış güvenlik harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı sürekli düşmüştü. Buna karşılık genel yönetim giderlerinin payı artış göstermişti. Sağlık harcamalarının payı sınırlı oranda artmış, eğitim harcamaları ise istikrarlı bir gelişme gösterememişti. Aynı durum bayındırlık, tarım, sanayi, imar ve iskân alanlarını kapsayan altyapı yatırımlarında da gözlemlenmişti. 1929 Buhranı ertesi kamu gelirlerinin düşmesi nedeniyle personel giderleri dışındaki giderlerde kısıntıya gidilmişti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında il özel idareleri ile belediyelerin toplam kamu harcamalarındaki payı % 20'nin üzerindeydi. Bu pay yıllar içinde düşüş gösterdi. Eğitim, sağlık ve yol yapımı gibi harcamaların giderek genel bütçeye alınması ve merkezî devletin yürüttüğü hizmetlerin mahalli birimlerce yürütülenlere oranla daha etkin bir gelişim göstermesi bu düşüşün temel nedenleriydi. Kamu harcamaları böylece giderek merkezileşmiş oluyordu. Bu 1930 tarihli Belediyeler Kanunu'nda da gözlemlenen bir olguydu. Mahalli idareler içinde yer alan genel yönetim giderlerinin payı toplam harcamaların yüzde 70'ine yaklaşıyordu. Eğitim ve sağlık oranları beklenebileceği gibi düşüktü. Bunlar sırasıyla % 10 ve % 4 dolayındaydı.

Kısaca, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet harcamalarının GSMH'ya oranının çok düşük olduğu görülüyordu. Ancak, bu oran hızla yükseldi. Bu arada güvenlik harcamaları azalırken, dış borç ödemeleri ve millîleştirme giderlerinin payı yükseldi. Demiryolu yapımına ağırlık verildi. 1924-1929 arası 161.4 milyon lira ile 964

Türkiye iki dünya savaşı arası "Denk Bütçe – Sağlam Para" anlayışını ilke edinmişti. Ancak ülke yoksuldu; tasarruf oranı son derece düşüktü. Daha doğrusu ülkede tasarruf bilinci oluşmamıştı. Buna rağmen, büyük ölçüde olağanüstü vergilerle Türkiye kuruluş evresinde çözüm arayışına girişmişti. 1929 buhranı ertesi ise sanayileşmenin ilk adımlarını atmış, köklü bir yapısal dönüşüme gitmişti. . Bu evredeki kalkınma süreci onu İkinci Dünya Savaşı ortamında temel ihtiyaçlarını karşılar duruma getirmişti. Ülke en azından üç beyazda, pamuklu dokuma, şeker ve tahılda (unda) kendi kendine yeterli duruma gelmişti.

km demiryolu döşendi. 1928 yılı sonunda 1.007 km uzunluğundaki Anadolu demiryolu 100.7 milyon ödenerek yabancılardan satın alındı.

Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1929 Dünya Buhranı dış ticareti olumsuz etkilemiş, fiyatlarda ve GSMH'da önemli düşüşlere neden olmuştu. Yönetim giderleri ve tarım kesiminde destekleme amacıyla verilen sübvansiyonlar nedeniyle kamu harcamalarındaki düşüş daha ılımlı olmuştu. Beklenebileceği gibi aynı dönemde transfer harcamalarının oranı yükselirken yatırım harcamalarınınki düşmüştü.

İktisadî alanda devletçiliğe geçiş evresi 1929-1933 dönemi olmuştu. Devletçiliğin bilfiil uygulandığı dönem iki alt döneme ayrılıyordu. Burada kırılma noktası İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıydı. 1933-1938 dönemi devletin ilk sanayi planını uyguladığı evreydi. 1939-1945 ise savaş ekonomisinin gereği olağanüstü önlemlerle yürütülen bir devletçilik dönemini zorunlu kıldı.

Buhran'dan Savaş Ekonomisi'ne

1929 Dünya Buhranı ile birlikte devlet yeni gelir olanakları aramaya koyuldu. Bulduğu çözümlerden biri hizmetlilerin vergi yükünü arttırmaktı. 1931 yılında Iktisadî Buhran Vergisi, bir yıl sonra Muvazene Vergisi kondu. Bunlar bir ölçüde Kazanç Vergisi'ne ek vergilerdi. Aynı nitelikte üçüncü bir vergi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi, 1935 yılında kabul edildi.

Cumhuriyet yönetiminin belleğinde Osmanlı borçları kötü bir anıydı. Bu nedenle 1932 yılına kadar devlet borçlarında önemli bir artış görülmedi. 1933 yılına kadar herhangi bir iç borç gündeme gelmedi. Ancak, bazı kamu hizmeti gören şirketlerin kamulaştırılması için dış borç alındı. Bu arada Merkez Bankası'nın kuruluşu sırasında kibrit inhisarı imtiyazı karşılığında bir ABD şirketinden 10 milyon dolar borç alındı.

İkinci Dünya Savaşı öncesi 1933-1938 evresinde kamu gelirleri sabit fiyatlarla %30.7 oranında bir artış gösterdi. Ancak, GSMH'daki artışın daha yüksek oluşu nedeniyle, kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı 1933'te %21,7'den 1938'de %21,1'e düştü. 1933 yılında devlet gelirlerinin yaklaşık %60'ı vergilerden sağlandı. Tekel gelirleri de dahil vergi dışı gelirler grubunun payı aynı yıl %17-25 dolayındaydı. İç istikraz, özel kanunlarla elde edilen gelirler ve krediler mahsubatını kapsayan özel gelirler ve fonlar grubunun payı ise %15-25 arasındaydı.

Vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı 1933'te %13,7 iken 1938'de %10,7'ye düştü. Dünya Buhranı her alanda kendini gösteriyordu. Vergi gelirlerinin bileşiminde de bu etki gözleniyordu. 1937 yılına kadar gelir vergilerinde bir yükselme, harcamalar üzerinden alınan vergilerde bir düşüş gözlendi. Kazanç vergisi deneme yanılmalar ışığında 1934'te yeniden düzenlendi. Kaynakta tevkif yöntemi yaygın bir biçimde uygulamaya sokuldu. Bu arada bugünkü hesap uzmanlığının başlangıcı sayılabilecek "hesap mütehassıslığı" kurumu getirildi. Yeni düzenlemeler, bu arada Iktisadî Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi kentlerde yaşayanları hedefliyordu. Dünya Buhranı nedeniyle ticaret hadleri köylülüğü giderek yoksulluğa sevk etmişti. Zaten iç ticaret hadleri köylülükten dolaylı yoldan artık transferi sağlıyordu. Iktisadî Buhran Vergisi 1934 yılında hizmetlilerin yanı sıra ticarî ve sınaî kazanç sahiplerini de kapsadı.

30'lu yıllarda, 1933 ve 1934 yıllarında demiryolu yapımı için iki kez iç borçlanmaya gidildi. Keza, iki kez de dış borç alındı. Bunlardan ilki sanayi planının finansmanında kullanılmak üzere 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolar tutarındaki borçtu. İkincisi ise 1938 yılında İngiltere'den alınan 16 milyon İngiliz Lirası tutarındaki krediydi. Bu meblağın 10 milyonu dış ödeme güçlüklerini giderilmesi, 6 milyonu ise savunma donanımı alımı için kullanıldı.

1939-1945 savaş devletçiliği döneminde sabit fiyatlarla gerek kamu gelirleri, gerek GSMH geriledi. Toplam kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı 1939 yılında %22,6 iken 1944'te %17,7'ye düştü. Yukarıda da belirtildiği

gibi açık finansmana başvurulması sonucu vergi dışı gelirlerin kamu gelirleri içindeki payı yükseldi. Öte yandan hızlı fiyat artışları belirli vergilerin matrahlarını aşındırarak vergi gelirlerin reel tutarını aşağıya çekti. Bu arada Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi gibi düzenlemeler gerek yurt içinde gerek yurt dışında eleştirilere yol açtı.

1941 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi ordunun beslenme ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Belirli tarımsal ürünler üzerinden alınan bir randıman vergisi görünümündeydi. Bir kısım ürünlerden nakdî olarak alınırken diğer bir kısmından aynî olarak alındı. Toprak Mahsulleri Vergisi bir anlamda aşara geri dönüştü ve bu nedenle tepki gördü. Uygulamasında da görülen aksaklıklar sonucu 1944 yılında kaldırıldı.

Servet vergilerinde 1942 yılında ortaya çıkan artışın kaynağı Varlık Vergisi idi. Savaşa girmese de Türkiye'de piyasa savaş ortamına ayak uydurmak zorundaydı. İthalatın durmuş olması, köylünün askere alınması, mal arzını olumsuz etkilemiş, kıtlık sonucu karaborsa hortlamıştı. Hızlı fiyat artışı spekülatif kazançlara kapı açmıştı. Bir yandan haksız kazançları vergilendirme, diğer yandan devletin gayrı resmi seferberlik girişimine finansman sağlama, son olarak piyasadan satın alma gücünü çekerek fiyatları dizginleme kaygısı Varlık Vergisi'ne yol açtı.

Varlık Vergisi devlete önemli bir gelir sağladı. Bu vergiden elde edilen gelir bir önceki yılın toplam devlet gelirinin %35'ini buluyordu. Ancak, vergi yeterince hazırlık yapılmadan yürürlüğe sokulmuştu. Verginin miktarı vilayet ve kazalarda oluşturulmuş olan tarh komisyonlarına bırakılmıştı. Komisyonların on beş gün içinde çalışmalarını tamamlamaları beklendi. Mükelleflere itiraz hakkı tanınmadı. Bu vergi ile gelir ve servet dağılımında olumlu gelişmeler bekleniyordu. Ancak, tam tersi oldu; haksız kazançlara yol açtı. Özellikle gayrimüslimlere yönelik bir vergiye dönüştü.

Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi tüm tarh ve tahakkuk sakıncalarına rağmen İstanbul'da 1942'de %69 olan TÜFE'yi, bir yıl sonra yüzde 49'a, 1944'te ise % -2'ye düşürebilmişti. Her iki vergi de olağanüstü savaş vergisiydi. İlkinde küçük bir azınlık verginin yarısına yakınını ödeyerek kamuoyunda derin yankılar uyandırdı; yaralar açtı. Diğeri ise köylülüğün sırtına bindi. Köylünün tepkisi kısa bir süre sonra görüldü. Çok-partili rejime geçerken köylü tavrını sandıkta belli etti.

Savaş ekonomisi evresinde iki kez iç borçlanmaya başvuruldu. İlki demiryolu inşası için alınan borçtu. İkincisi ise savunma giderlerine yönelikti. Bu arada savaş sırasında İngiltere, Fransa ve Almanya'dan borç alındı. 1939 yılında İngiltere ve Fransa'dan silâhlanma ve kliring borçlarının tasfiyesi için 37 milyon sterlin ve 264 milyon frank kredi alındı. 1942 yılında ise Almanya'dan askerî malzeme alımı için 100 milyon mark borç temin edildi.

İki dünya savaşı arası dünya düzeni Cihan Harbi çöküntüsünden kurtulamamıştı. Bir tür küresizleşme yaşanmış, birçok ülkenin kendi sorunlarına dönük uluslararası düzenden kopuk politika izlemişti. Bu düzensiz ortam Türkiye'yi de görece "özgür" kılmıştı. Tam bağımsızlık işte bu evrede gündeme geldi. Türkiye büyük ölçüde kendi yağıyla kavrulan bir ülke oldu. Ancak ülke yoksuldu; tasarruf oranı son derece düşüktü. Buna rağmen, büyük ölçüde köylülüğe yüklenilerek Türkiye zoru başardı. İki dünya savaşı arasında sanayileşmenin ilk adımlarını attı. Bu evredeki kalkınma süreci onu İkinci Dünya Savaşı ortamında temel ihtiyaçlarını karşılar duruma getirdi.

Ancak, 1944 ertesi Türkiye yeni bir dünyaya açılıyordu. Birleşmiş Milletler ve IMF ile Amerika önderliğinde daha örgün bir dünya inşası sürecine giriliyordu. Kapalı rejimler savaşla son buluyor, bloklu bir dünyada saf tutmak artık kaçınılmaz oluyordu. Bu bir anlamda "tam bağımsızlık"ın da yitirilmesi anlamına geliyordu. Türkiye bundan böyle iç kaynakların yanı sıra dış kaynakları da değerlendirecek, Bretton Woods ertesi küreselleşen bir dünyada yerini alacaktı.

Mustafa Kemal ve Devletçilik

Siyaset-i iktisadîyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadîyeyi kudret-i malîye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metrûk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, milletimizin menfaatına küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir.

Mustafa Kemal 1 Mart 1922

KADRO DERGİSİ VE DEVLETÇİLİK

Solidarizm 1929 Buhranı ertesi, 1930'larda uzun süredir tartışılan devletçilik söylemiyle bir kez daha gündeme geldi. İzm'lerin güç kazandığı bir evrede Kemalizme kuramsal taban arayan Kadro hareketi solidarizmin etkisi altındaydı. Hareketin yayın organı Kadro dergisi 1932-1935 arası 36 sayı yayımlandı. Şevket Süreyya [Aydemir], Vedat Nedim [Tör], İsmail Hüsrev [Tökin], Burhan Asaf [Belge], Şevki [Yazman] ve Yakup Kadri [Karaosmanoğlu]'nun çıkardıkları "Aylık Fikir Mecmuası" Kadro 20'li yılların "devlet iktisadîyatı"nı bir kademe yukarı taşıyarak koyu devletçilikten yana tavır koydu. Kadro hareketi kendi deyişleriyle "Kemalist inkılâbın ideolojisi"ni oluşturmayı amaçlıyordu. Son kertede Kadro, kapitalizm ile sosyalizmin dışında üçüncü bir yol arayışıydı. Marksizmden esinlenmesine karşın, dönemin resmi ideolojisiyle uyum içerisindeydi.

Kadro, amaçlarda pek farklı bir çizgiye oturmasa da söylemde solidarizmden farklı bir konum benimsiyordu. Derginin ikinci sayısında Şevket Süreyya'nın Ziya Gökalp üzerine bir polemiği yer aldı. Ali Nüzhet'in Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları başlıklı kitabı üzerine kaleme alınan bu yazı, Gökalp'i Türk tarihinde bir devrin ideolojisini en güzel temsil eden adam olarak tanımlıyordu. "Devrinde temsil ettiği ideolojinin bütün anasırını [unsurlarını], efsanesini, şiirini, tarihini, felsefesini ve siyasetini herkese rağmen ve yalnız başına yapan ve tesir sahasının hududu itibariyle bu kadar verimlilik gösteren bir mütefekkirin tarihimizde mislini bulmak kabil değildir" diyordu. "Iktisadî Türkçülük" alt başlıklı bölümde Gökalp'in düşüncesine eğiliyor, onun solidarist iktisat anlayışını gündeme getiriyordu.

Gökalp'e göre Türkler özgürlük ve bağımsızlıklarına tutkun oldukları için "iştirakçi" yani komünist olamazlardı. Fakat aynı zamanda "müsavâtperver" yani eşitlikçi olduklarından bireyci de kalamazlardı. Bireysel mülkiyet toplumsal dayanışmayı, "sosyal solidariteyi" desteklediği oranda meşru sayılabilirdi. Toplumsal dayanışmadan yana olmayan mülkiyet anlayışı kabul edilemezdi. Ülkede bireysel mülkiyetin yanı sıra "ictimaî mülkiyet" yani toplumsal mülkiyet de olmalıydı. Toplumun bir fedakârlığı ya da bir zahmeti sonucu ortaya çıkan ve fertlerin hiçbir emeğiyle hasıl olmayan "artık değer"ler, Gökalp'in terimiyle "fazla temettü"ler topluma aitti. "Artık değer"lerin toplanmasıyla ortaya çıkacak olan büyük meblağlar toplum adına açılacak fabrikaların, kurulacak büyük çiftliklerin sermayesine dönüşmeliydi. Hatta bu toplumsal servet yeterli miktara ulaşınca artık milletten vergi almaya da gerek kalmayacaktı. Ya da vergilerin miktarı azaltılacaktı. Gökalp'e göre Türklerin toplumsal ülküsü, "ictimaî mefkûresi" bireysel mülkiyeti kaldırmaksızın, toplumsal servetleri bireylere gasp ettirmemek, toplumun çıkarına sarf etmekti. "Artık değer" solidarizmin gündeme getirdiği bir kavramdı. Léon Bourgeois'dan beri solidarizm topluma mal edilmesi gereken "artık değer"lerden söz ediyordu. Ziya Gökalp de bu kavramı devralmış ve Türkçeye "fazla temettü" olarak aktarmıştı.

Şevket Süreyya, Gökalp'in solidarist iktisat anlayışını özetledikten sonra solidarizm ile devletçilik arasındaki bağı kuruyor, Gökalp'in Cihan Harbi ertesi iktisadî görüşleriyle, 30'lu yıllarda uygulamaya sokulan devletçilik arasında büyük bir benzerlik görüyordu. Ancak Gökalp'in devletçiliğinin Türk "realitesi"nin incelenmesi sonucu gündeme gelmediğini, Batı'daki solidarizmin sadece aktarılmasından ibaret olduğunu ileri sürüyordu. Bu nedenle Gökalp'in solidarizmi ülkeye çözüm getirememişti. Ünlü ideoloğun görüşleri "küçük burjuva iktisatçılığı"nın ötesine geçmiyordu.[30]

1917 Devrimi ertesi Sovyet Rusya'daki gelişmeler kuşkusuz Türkiye'de de yankı uyandırmıştı. Almanya'daki Türk Spartakistlerden yola çıkan Türk solu solidarizmden Marksizme çark etmiş, solidarist anlayışı yetersiz bulmuştu. Nitekim 1921-1925 arası Aydınlık dergisi Marksist bir çizgiye oturmuştu. Kadro hareketinin bünyesinde başta Şevket Süreyya olmak üzere bu gelenekten gelenler vardı. Ama Kadro Marksizmle de yetinmeyecek, başlangıçta sol çizgiyi temsil eden, ancak sonraları Nazi Almanyası'na da esin kaynağı olan Sombart'ın görüşlerini Marx ile harmanlayacaktı. Böylece Millî Mücadele ile birlikte ulusal kurtuluş savaşlarına kuramsal bir boyut kazandırmaya çalıştı.

Kadro'ya göre Marksist kuram da ulusal kurtuluş hareketlerini açıklamakta yetersiz kalmıştı. Marksizm Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri için geçerliydi. Buna rağmen tarihsel maddecilik, Marksist kuramdan bağımsız olarak sömürge konumundan yeni kurtulan azgelişmiş ülke koşullarına uyarlanabilirdi. Kapitalizm dünyayı ileri tekniğe sahip ülkeler ve bu teknikten yoksun ülkeler diye iki kampa ayırmıştı. Kadrocu görüşe göre, ulusal kurtuluş hareketleri bu çelişkiden doğuyordu. Bu nedenle, 20. yüzyılın temel çelişkisi azgelişmiş sömürge ya da yarı sömürge ülkelerle bunları yöneten ileri kapitalist devletler arasındaydı. Ve ileri kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelelerinin geleceği sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin yazgısına bağlıydı.

Kadrocu çevreye göre sömürge ve yarı sömürgelerde ulusal kurtuluş gerçekleşmeden, bu ülkelerde Batı anlamında toplumsal sınıflar ortaya çıkamazdı. Osmanlı Devleti de ileri kapitalist ülkelerin yarı sömürgesi olduğundan sınıfsal yapıdan yoksun kalmıştı. Bu açıdan Atatürk'ün önderliğindeki Millî Mücadele bir sınıfın değil, tüm ulusun emperyalizme karşı başkaldırısıydı. Temel çelişki bağımsızlığını kazanan ülkelerin kendi üretici güçlerini geliştirmeleriyle çözülecekti. Böylece modern teknik dünya ölçeğinde, tüm uluslara eşit dağılacaktı. Türkiye gibi sınıfların olmadığı bir toplumda modern teknik ve toplumsal kalkınma ancak devlet eliyle ve bir plan dahilînde yürütülebilirdi. Böylece ulusal kurtuluş savaşı ertesi ortaya çıkan devlet de sınıfsal nitelik taşımayacak, sınıflardan bağımsız bir devlet olacaktı.

Kadrocu görüş son kertede dönemin resmi ideolojisiyle ve solidarizmle kaba çizgileriyle uyum içerisindeydi. Kadro sınıflı toplumla liberal devleti özdeşleştirerek eleştiriyor; "sınıfsız bir millî devlet" öneriyordu. Kadro yazarlarından Vedat Nedim [Tör]'ün dergide yer alan "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti" başlıklı makalesine göre sınıflar gittikçe keskinleşen ayrılıklarla birbirlerinden uzaklaşmaktaydı ve aradaki mesafe "millet gövdesini yıpratan sınıf kavgalarının doğması"na neden oluyordu. Böyle bir gelişmenin önüne geçmek gerekiyordu. "Sınıf kavgalarıyla lime lime olmuş Avrupa milletlerinin bugünkü hâli gören gözlerimizin önünde dururken, [Türkiye] onu bir ideal olarak alıp benimseyemez"di.[31]

Bir diğer Kadro yazarı İsmail Hüsrev [Tökin], "Millet İçinde Sınıf Meselesi" adlı yazısında "Millet bütünlüğünü kendimize hareket ve muvasalat noktası olarak aldık" diyor ve Kadro'nun toplum görüşünü şu satırlarla özetliyordu:

"Bizce Türk milleti, dışarıya doğru olduğu kadar içeriye doğru da bütündür. Millet içinde sınıf ve zümre

30 Şevket Süreyya, "Polemik: Ziya Gökâlp," *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, sayı 2, Şubat 1932, s. 38-39.

31 Dr. Vedat Nedim, "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti," *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, sayı 11 İkinci Teşrin 1932, s. 17-21.

kavgalarını, sınıf ve zümre hâkimiyetini, ister aşağıdan gelsin ister yukarıdan, millet bütünlüğünü parçalayan ricî [geriye dönük] hareketler telakki ediyoruz. Sınıf hâkimiyetinin tasfiyesi, millî kurtuluş hareketlerinin ileri prensiplerinden biridir. İlk ve son olarak millet menfaatidir. Binaenaleyh Kadro cemiyeti telakki tarzında ictimaî bütüncüdür."

Kadro çevresi Türk Devrimi'ni ne 1789 Fransız Devrimi'ne ne de 1917 Sovyet Devrimi'ne benzetiyordu: Fransız Devrimi derebeylik egemenliğine başkaldırmış, burjuvazinin egemenliğini kurmuş ve sonuçta yeni bir sınıf devletini doğuran gelişmelere yol açmıştı. Sovyet Devrimi ise Fransız Devrimi'ne bir tepkiydi. Proletarya burjuvaziyi alaşağı ederek kendi egemenliğini kurmuştu. Kemalist hareketin gerçekleştirdiği Türk Devrimi sınıf egemenliği esasına dayanan her iki devrim türüne de bir tepki olarak doğmuştu. Kadroculara göre, Türk Devrimi sınıfsız ve çelişkiden arındırılmış bir ulus olmayı amaçlayan, halkın gerçekleştirdiği bir devrimdi. Böyle bir amaca yönelik iktisat politikası da "nasyonalist devletçilik" olmalıydı.

İsmail Hüsrev'e göre "Nasyonalist (millîyetçi) devletçilik"te devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildi. Devleti milletin ileri menfaatlerini temsil eden teşkilâtçı bir rehber kadro yönetecekti. Bu kadro iktisadî faaliyetleri milletin ileri menfaatleri hesabına tanzim ve idare eden bir teknisyenler grubuydu. Temel hedef "ileri teknikli" bir iktisadî yapıyı en kısa yoldan kurmak ve aynı zamanda sınıfsız ve tezatsız ulus olmak hedefine götürecek iktisat politikasını çizmekti. Bu "Türk inkılâbının varlık veya yokluk davası"ydı.

Buradan hareketle devletçiliğe varılıyordu. İleri teknikli bir Türk iktisadîyatı ve "sınıfsız ve tezatsız" bir Türk milleti ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktı.[32] Bu açıdan Türk milletinin sınıflaşmasına meydan vermeden, ileri teknikli bir iktisada kavuşması demek, aynı zamanda toplumsal kaygıları da göz önünde bulunduran bir iktisadî devletçilik anlamına geliyordu.

İsmail Hüsrev devletçiliği fiskal devletçilik, sosyalist devletçilik ve nasyonalist devletçilik olmak üzere üçe ayırıyordu.[33] Sosyalist devletçilik Sovyetler Birliği'nde görülen devletçilik türüydü. Fiskal devletçilik ise devletin sırf bütçe varidatı sağlamak için iktisadî teşebbüslere girmesi ya da ortak olmasıydı. Türkiye'nin gündeminde olan ise nasyonalist devletçilikti. Nasyonalist devletçiliğin ana ilkesi bir yandan ulusal egemenliği dışa karşı savunmak, öte yandan içeride "millî iktisadîyat"ı uygulayarak topyekûn, tüm ulus çıkarına uygun ve bütün bireyleri kapsayacak şekilde ulusal geliri artırmaktı. Genel nitelikteki ihtiyaçları karşılayan ve büyük sermaye gerektiren yatırımları devlet bizzat üstlenecek ya da örgütleyecekti. Devlet mülkiyetinin yanı sıra bireysel teşebbüslere de faaliyet alanı açılacaktı. Ancak faaliyetleri ulusal çıkarlarla bağdaştığı sürece devletin bireysel teşebbüslere müdahalesi söz konusu olmayacaktı. Ulusal sermayenin bilgisizlik, anlamsız rekabet, plansızlık vb. durumlar sonucu israfına mâni olmak için devlet bizzat sermaye hareketini denetim altına alacaktı.

"Sınıfsız bir millî devlet"

Kadroculara göre, elit bir yapıya sahip olan Kadro devrimci bilince sahipti. Millî devletçilikten yanaydı. "Sınıfsız bir millî devlet" anlayışı onu faşist, komünist ve nasyonal sosyalist fırkalardan farklı kılıyordu. Kadrocu devletçiliği kendisi gibi yüksek teknikli komünist ve faşist devletçilikten ya da Hitlercilikten ayırt eden ana özellik "sınıfsız" yapısıydı. Şevket Süreyya'ya göre, gerek faşist, gerek komünist, gerek nasyonal sosyalist fırkaları, "açık ve maskesiz bir sınıf mücadelesinin ve sınıf diktatörlüğünün teşkilât"larıydılar. Bu örgütler ülkelerindeki sınıf kavgasından doğmuş, sınıf çatışmalarının kucağında büyümüş, "hepsi de ayaklarını, şu veya bu sınıfın kanıyla

32 Dr. Vedat Nedim, "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti," Kadro Aylık Fikir Mecmuası, sayı 11 İkinci Teşrin 1932, s. 17-21.

33 İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Millî Sermaye Hareketi," *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, sayı 10, Birinci Teşrin 1932, s. 24-25.

sulayarak, şu veya bu sınıfın diktatorasına istinat ettirmişti." Bu ülkelerde fırkalar sınıf kavgasının sonucuydu ve sınıf kavgasından güç alıyorlardı. Oysa Türkiye'de henüz gelişmiş bir ekonomi ve bunun sonucu bir sınıf kavgası yoktu. Türk ulusçuluğunun devletçiliği bir sınıf devletçiliği değildi ve olmayacaktı. Türk ulusçuluğunun devletçiliği bir sınıf adına diğer sınıfları sömüren ya da bir ulusun adına diğer ulusları sömüren Avrupa'nın dünkü ve bugünkü düzenine düşünsel ve tarihsel bir tepkiydi. Bunun biçim ve içerik açısından ne faşist devletçilikle ne de komünist devletçilikle ilişkisi vardı.

Şevket Süreyya "Üçüncü Dünyacı" görüşleri Kadro çevresinde geliştiren kişiydi. Avrupa'da doğal olarak izlenen sermaye hareketleri gibi, sermayeye karşı "antikapitalist" hareketler de, yani sınıf ve sosyalizm mücadeleleri de ancak kapitalizmin kendi bünyesinde görülen yapısal bir mücadeleydi. Bu mücadele sermaye birikiminin oluştuğu ülkelerde şu ya da bu sınıfın lehine sonuçlanabilirdi. Fakat bu husus, mücadelenin kapitalizmin sömürge ve geri ülkelerden elde ettiği gelirlerden kaynaklanan "istismarcı" ya da emperyalist vasfını değiştirmezdi. Bu nedenle sınıf mücadelesi ancak kapitalizmin yani büyük sanayi ve sermaye yoğunluğunun bulunduğu ülkelerde anlam taşıyordu. Çağdaş düzeni, salt sınıf çelişkisini içeren bir sistem olarak anlamak ve dünyanın geleceğini, sermayenin ya da antikapitalist sınıf hareketlerinin yazgısına bağlamak yanlıştı. Çünkü büyük sermaye hareketleri dünyanın sınırlı noktalarında yoğunlaşmıştı ve sınıf kavgası bu anormal sermaye yoğunlaşmasının ürünüydü.

Sınıfsal tepkiler ancak gelişmiş ülkelere özgü olaylardı. Geri kalmış ülkelerdeki sınıfsız yapının niteliği tamamıyla başkaydı. Sömürge durumunda olan ülkelerin Avrupa'daki sınıf kavgaları ile bir kader birliğinden söz edilemezdi. Batı'da izlenen sınıf çelişkisinin çözüm bulması, kapitalizmin sömürgeci vasfını kaldırmayacaktı. Dünyadaki devrimci hareketlerin ön safında hem sınıf, hem de sömürge çelişkisini giderecek bir oluşumun yer alması gerekiyordu. Bu oluşum sonucu ülkeler arasında sömürge bağımlılığını kökünden kaldıran ve yönetimi burjuvazinin değil, yeni ve kurucu bir devletin eline veren ve bu suretle sınıf çatışmasına da imkân bırakmayan bir harekete yol açmak gerekiyordu. Bu hareket "millî kurtuluş hareketi"ydi. Türk millî kurtuluş hareketi bunların en ileri, en tipik ve en karakteristik olanlarından biriydi. Bu açıdan Cihan Harbi ertesi Avrupa ölçeğinde en aktif unsur sınıf ise, dünya ölçeğinde "isyan eden milletler" başı çekiyordu.

30'lu yıllarda Kadro değişik kesimlerce eleştirildi. Peyami Safa, Kadro'nun sosyalist ve kolektivist fikirleri millîyetçilikle uzlaştırma çabası içerisinde olduğunu kaydederek, Kadro hareketine "Türk faşizmi" adını veriyordu. Ahmet Ağaoğlu, ilerlemenin temel koşulunu kişi özgürlüklerine bağlıyor, Kadro devletçiliğinin ise liberal devlet anlayışıyla bağdaşmayacağını ileri sürüyordu. Hüseyin Cahid Yalçın, büyük ölçüde kendi yazılarından oluşan Fikir Hareketleri'nde, Kadro'ya karşı Batı'nın liberal demokratik sistemini savunuyordu. Hüseyin Cahid'e göre Kadro, Türk devrimini ulusal egemenlik ilkesinden ayırarak faşizme ya da devlet sosyalizmine götürmekteydi. Oysa Türk devrimi bir demokrasi devrimiydi.

Atatürk'ün ülke ekonomisinin gidişatı konusunda nispeten az demeci oldu. Bunlardan en önemlisi 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ndeki konuşmasıydı. Geçmişten ders alınarak geleceği nasıl bir iktisat politikasının beklediği bu konuşmadan çıkarsanabiliyordu. Türkiye'nin şanssızlığı ulus-devlet inşa sürecinde dünya ekonomisinin de pek parlak bir evreden geçmemesiydi. Cihan Harbi Avrupa ekonomilerini çökertmişti. Bunun müsebbibi salt savaş değildi. Savaş sonrası imzalanan Paris Barış antlaşmaları da yangına körükle gitmişti. Savaştan yenik çıkan ülkelerin altından kalkamayacakları ağır koşullar savaştan galip çıkan ülkeleri de olumsuz etkilemişti. Nitekim bunu Keynes daha görüşmeler sürerken görmüş ve Economic Consequences of the Peace adlı kitabında Avrupa için karanlık bir tablo çizmişti.

Savaşın tek galip ülkesi Amerika idi ve o da savaş sonrası kendi kabuğuna çekilmişti. Özellikle dış ticaret hadleri tarım ülkelerinin aleyhine gelişiyordu. Savaş sırasında kapasiteler artırılmış, savaş sonrası bu ürünler için mahreç bulmakta zorlanılmıştı. Türkiye bu durumdan olumsuz etkilenmişti. Öte yandan savaşın neden olduğu

beşerî sermaye kaybı Türkiye için diğer ülkelere oranla, nüfusla orantılandığında çok daha yüksekti. Türkiye on yılı aşkın savaşmış, ülkenin neredeyse yarısı savaş alanına dönüşmüştü. Özel ellerde sermaye birikimi tükenmiş, girişimcilik hemen hemen yok olmuştu. İşte bu koşullarda ilk kez 1922'de Meclis'i açış konuşmasında Atatürk devletçilikten söz edecekti. Genel çıkarın gerektirdiği durumlarda, ülke iktisadî girişimleri devletleştirmeliydi. Özellikle madencilik alanında devletin devreye girmesi gerekli görülüyordu. 20'li yıllarda Devlet Sanayi ve Maadin Bankası bu amaçla kurulmuştu.

Büyük Buhran ve Tarım Sektörü

Türkiye'de Büyük Buhran yıllarında en çok tarım sektörü etkilendi. Dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine gelişti. Tarımsal üretim geriledi, tarım ürünlerinin fiyatları düşüş yaşadı. Türk Lirası'nın aşırı değer kaybetmesi karşısında 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, dış ticaret açığının artması karşısında Ticarette Tağşiş'in Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun ve ithalatın kontrol edilmesine yönelik kanun çıkarıldı. Ayrıca para piyasalarındaki sorunun çözümü için 1930'da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu ve Osmanlı Bankası'nın görev ve yetkilerine son verildi. Türk Lirası'nın değer kaybetmesinin nedeni dış ticaret açığı olarak görüldüğünden ithalatı kısıtlayıcı tedbirler alındı. Bu amaca yönelik Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de kuruldu. Paranın değer kaybetmesi karşısında halkın satın alma gücü azaldı. Büyük Buhran'ın başlıca sonuçları şunlardı: Dünyada tarım ürünü fiyatları düştüğünden ihracat gelirleri azaldı. Böylece dış ticaret açığı arttı. İthalatı kısıtlayıcı tedbirler alındı ve dış borç ödemeleri ertelendi. Dış borç bulmak zorlaştı. 30 Kasım 1931'de olağanüstü vergi niteliği taşıyan Iktisadî Buhran Vergisi yürürlüğe girdi. Önce ücretlilerin maaşlarından en az yüzde 10 olmak üzere artan oranda alınmaya başlanan verginin kapsamı 1934'te genişledi ve gelir vergisi mükelleflerinden de alınmaya başladı. Yine bu dönemde ücretlilerden Muvazene Vergisi alınmaya başlandı. Bu iki vergi 1950 yılına dek yürürlükte kaldı.

Büyük Buhran'ın en önemli sonucu Cumhuriyet'in ilk yıllarında öngörülen özel girişimciliği teşvik ederek kalkınma hedefini uygulayacak ekonomik imkânı ortadan kaldırmasıdır. Ayrıca özel kesime dayalı kalkınmayı sağlayacak ülke içinde tecrübe, bilgi ve birikimin olmayışı nedeniyle bu anlayış terk edildi ve 1930'lu yıllarda devletçilik ilkesine dayalı bir ekonomi modeline geçildi.

1929 Buhranı olumsuz gelişmeleri daha da derinleştirdi. Türkiye parasını güvence altına almak üzere Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nu çıkardı. Ardından Merkez Bankası'nı kurarak ekonomide devleti çok daha etkin bir konuma soktu. Ülke tarım ülkesi kaldığı sürece temel ihtiyaçlarını gideremeyeceği ortaya çıkınca 28 Mayıs 1927'de Sanayi Teşvik Kanunu'nu yayımladı. Son aşamada bilfiil devlet devreye girerek önce Devlet Sanayi Ofisi'ni, ardından Sümerbank ve Etibank'ı kurdu.

Atatürk Kadro hareketine temkinli yaklaştı. Başlangıçta Kadro dergisi Atatürk'ün ilgisini çekmişti. Bir aralık destek de verdi. Ancak tüm Üçüncü Dünya'ya yönelik söylemini riskli buldu. Bu söylem Millî Mücadele evresinde anlamlıydı. Nitekim Türkiye İktisat Kongresi'nde de bu dili kullanmıştı. Ama on yıl sonra devir değişmişti. Türkiye'nin "devrim havariliği" yapacak gücü yoktu. Emperyalizme karşı bir savaş verilmişti; bunu artık gündemde tutmak ülke dış politikası açısından sakıncalıydı. Ülke zor bir dönemden geçiyordu. Batı ile ilişkilerin düzgün tutulması gerekiyordu. İkinci bir dünya savaşı olasılığı vardı. Atatürk bir süre sonra Kadro'dan desteğini çekti. Bu arada devletçilik konusunda da Kadro'dan farklı düşündüğü ortaya çıktı. Afet Hanım'ın Yurt Bilgisi kitabı için hazırladığı notlarda bu bariz bir biçimde görülüyordu. Ona göre devlet ve birey muarız değil, birbirinin tamamlayıcısıydı. Atatürk'ün devletçiliği "mutedil devletçilik"ti. Kendi deyişiyle "bütün istihsal ve tevzî vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilînde tanzim etmek gayesini takip eden

sosyalizm prensibine müstenid kolektivizm yahut komünizm gibi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem" onun gündeminde yoktu.

Ancak Cumhuriyet'in kuruluş evresinde toplum katmanlarında sermaye birikimi son derece yetersizdi. Bu konuda devletin öncülük etmesi kaçınılmazdı. Sanayileşmek için devletin girişimciliğine gerek vardı. Ama bunu bir ideolojiye dönüştürmemek gerekirdi. Ülke için itidal gerekiyordu. Kalkınma için herkes kendi çıkınında olanı ortaya koymalıydı. Millî birlik bunu gerektiriyordu. Atatürk millî birliğin mutedil devletçilikle sağlanacağı kanısındaydı. Millî servetin dağılımında daha mükemmel bir adaletin sağlanması ve emek sarf edenlerin daha yüksek bir refaha ulaşması millî birliğin korunması için şarttı. Genel refaha hizmet eden kurumların çoğaltılmasında devlete önemli görevler düşüyordu. Devletçilik böylece yurttaşlar arasında "ahlâkî tesanüd"ün gelişmesine yardımcı olan mühim bir unsur olacaktı. Atatürk'ün kaygısı tesanüt, yani dayanışmaydı; yıllardır dilden düşürülmeyen solidarizmdi.

Atatürk devletçilik üzerine son kez 1935'te, Sümerbank vesilesiyle bir demeç verdi. Bu demecinde bir kez daha devletçilik ile liberalizm arasındaki farkı vurgulama gereği duydu. "Mutedil devletçiliği" şöyle ifade ediyordu:

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce mânası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve hususî teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur."[34]

İSMET İNÖNÜ VE DEVLETÇİLİK[35]

Makale, Kadro kaynağı belirtilerek 30 İkinci Teşrin 1933 tarihli Hâkimiyeti Millîye gazetesinde ayrıca yayınlanmıştır.

Fırkamızın Devletçilik Vasfı - Başvekil İsmet

İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telâfi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lâzım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçilik'i, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk.

Devletçilik'in müdafaa vasıtası olup olmadığı, yedi sekiz seneden beri münakaşa olunmuştur. Fakat son seneler artık bu münakaşa, manasız ve bedihî bir mahiyet aldı. En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamayacak devlet tedbirleri

34 Nurullah Esat Sümer, *Sümerbank Dergisi*, cilt 3, sayı 29, 1963, s. 138.

35 Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı: 22, Teşrinievvel (Ekim) 1933.

ile iktisatlarını müdafaaya ve kurtarmağa çalışıyorlar. Demek ki bizim, devletçilik'te müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder.

Biz, iktisatta devletçilik'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir nokta-i nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz. –Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilâtı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir.

Asır çok amansızdır. Ve seneler geçtikçe, zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadî düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve mühimmidir

Bu kısa hülâsalarım, iktisatta devletçilik siyasetini, ne kadar inanarak takip ettiğimizi ifade eder ümidindeyim. Devletçilik'in memleket iktisadîyatı:

En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Subaşında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum ve sonra "serbest meslek"in "devletçilik"e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum.

Dikkatle vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir ân için, tasavvur edebilir misiniz? En kârlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamayacak kadar, rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin ununu dahi memleket dahilînden alamayız. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir misal, henüz hatırlarımızda pek yakındır.

Türlü krizlerden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalar karşısında tutunduran, DEVLET'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (mesela tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususî tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve, bir sene, "devlet inhisarı" ve "devletçilik" aleyhine hayalât kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarf ederler.

Devlet şimendiferleri, bazı yerlerde ve bazı mahsuller için, yaktığı kömür parasını çıkarmayacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmayan bir şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkân var mıdır?

Bu misallerle, devletçilik aleyhindeki en büyük iddiayı izah etmiş oluyorum: Hususî müesseseler daima kârlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur, iddiası. –Bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan devlet, elbette serbest bir bezirgân gibi, birçok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabiî ne vardır? Ve zaten devletçilik'in memleket için en büyük bir faydası da ancak bazı

ahvalde bu kadar cesurane tedbirler almasının mümkün olması ile izah edilebilir.

Devlet, ancak ferdin yapamayacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır, nazariyesi basiretle mütalaa olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla bir şey, lâzım bir şeydir. Çünkü her şeyden sarf-ı nazar, yalnız maddî vasıta bakımından, yapacağımız işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki bunlardan efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir. Maahaza, benim kanaatimce, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alâkası veya hususî menfaatlere terk edilebilmesi ihtimalidir ki bu hususta karar vermeğe esas olacaktır.

Geçen on senede hissi selim ile temiz vatanperverlik, iktisadî hayatta devletçilik siyasetini, bize kendiliğinden yerleştirdi. Biz, bu yolda, imparatorluğun çok zamanda yapamadığından fazlasını yaptık. Milletin yüz milyonlarca liralık işleri ve iş şeklinde hazineleri, her nokta-i nazardan müdafaa ve inkişaf vasıtaları kuruldu, birikti. Artık tecrübe edilmiş bir yolun şuur ve sebat ile yolcusuyuz.

Gelecek on sene nihayetinde ümit ederim ki TÜRK DEVLETÇİLİĞİ, memleketteki eserleri ve beynelmilel tesirleriyle, "iktisadîyatta devletçilik anlayışı"-nın en mütekâmil ilmî ve şaheseri olarak zikrolunacaktır.

PAMUK ve BUĞDAY SORUNU

Âli İktisat Meclisi Raporu'na Göre Büyük Buhran ve Pamuk[36]

1930 senesi pamuk istihsalatımız 22 milyon kilo ve bir evvelki seneye nazaran %25 nispetinde noksandır. Ticaret muvazenesinde ve ziraî hayatımızda işgal ettiği ehemmiyetli mevki dolayısıyla üzerinde öteden beri mütalaa ve temenniler serdedilmiş olan pamuk üzerinde biraz tevakkuf etmek lâzımdır.

Pamuğun beynelmilel vaziyet ve hareketleri hakkında neşrolunan istatistiklere nazaran pamuk müstahsili ve ihracatçısı memleketlerin bunu daimî istihlâk maddesi haline koymak yolunu tuttukları ve pamuk ithalatçısı memleketlerin birçoğu da bunu dahilde temine koyulmuş oldukları anlaşılıyor. Bu suretle pamuk beynelmilel ticarette hammadde olarak haiz olduğu ehemmiyetinden günden güne kaybederek gitgide millî sanayi için dahilî bir iptidaî madde halini almakta ve bin-netice ham pamuk mahreçleri daralmaktadır.

Diğer taraftan pamuk ve mensucatına mütedair gümrük istatistiklerimize nazaran 924-929 seneleri zarfında hammadde halinde senelik pamuk ihracatı vasati 16-17 milyon kilo olup buna mukabil işlenmiş pamuk ithalatımız 23 milyon mensucat ve 3,5-4 milyon iplik halinde vasati 26 milyon kilo raddesindedir. Bu hareketler kıymet itibariyle vasati 16 milyon bir ihracata mukabil 53-60 milyon liralık bir ithalatı tazammun etmektedir. 1930 senesi pamuk ihracatımız 22 milyon kiloya yaklaşmış ise de fiyatlarda kaydedilen %35 nispetinde bir tenezzülden dolayı bu hareket memlekete ancak16,6 milyon lira gibi her senekinden farksız ve miktarına nazaran çok cüz'î bir kıymet getirebilmiştir.

36 T.C. Âli İktisat meclisi Umumî Kâtiplik, *Âli iktisat Meclisi Raporları*, Neşriyat serisi: A, no: 8, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 27.

Âli İktisat Meclisi Raporu'na Göre Büyük Buhran ve Buğday[37]

İstihsalatımızın ön safında buğday gelir. Memleketimizin buday ziraatçiliği diğer hububat ve mahsullere nazaran mühim ve kuvvetlidir. Takriben 1.800.000 çiftçi ailesini sinesinde yaşatan memleketimizin buğday sahasında işgal ettiği mevkiin hususiyeti bu mahsulün ziraatine tahsis olunan arazinin genişliği ile kabil-i izahtır. İki milyon hektar tahmin olunan buğday sahamız da arazi-i mezruanın aşağı yukarı yarısına tekabül etmektedir. Bu kadar geniş bir saha üzerinde yapılan ve 927 ve 928 senelerindeki kuraklık yüzünden hakiki randımanını veremeyen buğday mahsulümüz rekoltesi 1929 ve 1930 senelerinin normal şeraiti altıda ehemmiyetli bir tezayüt göstermiştir 1929 senesinde takriben 27.000.000 kental tahmin edilen buğday istihsalatımız ve 1930 senesinde takriben 30 milyon kentali bulmuş ve 1931 senesinde ise 35 milyona yaklaşmış görünmektedir. Çiftçilerimizin mütavali harpler yüzünden uğradığı zararları henüz telafiye çalıştığı bir derede buğday rekoltesinin vasıl olduğu bu netice istisgar edilemez. Hususiyle son zamanlarda ikmal edilen ve önümüzdeki seneler zarfında inşaatı bitecek olan yeni şimendifer hatları en mükemmel buğday yetiştiren ziraat mıntıkalarından geçtiği ve geçeceği nazar-ı itibara alınınca buğday istihsalatımızın istikbalde daha yüksek bir yekûn arz eylemeğe namzet olduğuna hükmolunabilir.

Son senelerde cihanın geçirmekte olduğu iktisadî buhranın buğday sahasındaki tesirleri buğday ziraati itibariyle haiz olduğu mevkiin ehemmiyetine kısaca işaret ettiğimiz memleketimizde de bittabi hisseilmiştir. Hususiyle malîyet fiyatı diğer memleketlere nazaran şayanı dikkat derecede yüksek olan bu mahsulün son senelerde maruz kalığı fiyat düşkünlükleri buğday istihsalatımız üzerinde bir az fazla tevakkuf eylemeği icab ettirecek mahiyettedir.

Buğday buhranının memleketimizdeki inikaslarını tebarüz ettirebilmek için son iki sene zarfında bu mahsulün fiyat temevüçlerini gösteren bir iki rakamı kaydedelim:

1929 senesinin ilk aylarında İstanbul Borsası'nda 17 kuruşa kadar satılan buğdayımız mezkûr senenin nihayetlerine doğru 12 kuruş ve 1930 senesi gayesinde ise 6 kuruşa kadar bir fiyat üzerinden muamele görmüştür. Buğdayın çiftçilerimize vasatî 6 kuruştan fazlaya mal olabildiği bir zamanda çiftçinin mahallinde bu mahsulü son zamanlarda 3 kuruşa kadar sattığı göz önüne getirilince buğday müstahsıllarımızın âdeta zararına çalışmağa mecbur kaldığı neticesine erişilir. Buğday istihsalinin karşılaştığı bu seri ve devamlı fiyat düşkünlüğü (mütevali harp senelerinin tahribatını tamir) ve istihsal vasıtalarını yenileştirmek için kısmen ağır faizli mühim bir borç yükü altına girmiş olan çiftçilerin malî vaziyetlerini müşkül bir safhaya koymuştur.

Müstahsıllarımızdan mühim bir kütleyi temsil eden buğday zürraının alım ve borç ödeme takatini zayıflatan bu sıkıntılı vaziyetten millî ticaret ve sanayimiz ile kredi cihazlarımız da az çok müteessir olduğu muhtaç-ı izah değildir.

Böylece millî iktisadîyatımızın bütün branşlarında az çok gayri müsait tesirlerini hissettiren buğday buhranını geçiştirecek tedbirler bizdeki iktisadî buhranın halline matuf teşebbüslerin nokta-i hareketini teşkil edecek derecede ehemmiyetlidir.

Cihan mahsul piyasasının sıkıntısı ve fazla olarak denizaşırı memleketlerin Avrupa buğday istihlâk pazarlarındaki bî-aman rekabeti karşısında ziraî gümrük himaye siyasetini tatbike kalkışan Avrupa devletleri gibi memleketimizde ahi millî buğday istihsalinin ecnebî mahsullere karşı himayesini istihdafen tesis edilmiş bulunan gümrük tarifemiz buğday malîyetimizin yüksekliğine ve bil-mukabele cihan piyasa fiyatının bundan daha aşağı bir seviyede bulunması vaziyetine karşı alınmış esaslı ve mühim bir tedbir olduğuna şüphe yoktur. Ancak buğdayı dahilî istihlak pazarlarında tarihçin rekabetinden masun bulundurmağa yarayan gümrük himayeciliğimiz

37 T.C. Âli İktisat meclisi Umumî Kâtiplik, *Âli iktisat Meclisi Raporları*, Neşriyat serisi: A, no: 8, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 23-26

bu mahsulün dahilî satış fiyatlarını çiftçilerin yüzünü güldürecek bir seviyeye yükseltmeğe başlı başına müessir olamayacağı nazar-ı mülahazaya alındığı takdirde buhranın buğday istihsal sahasındaki tesirlerini hiç değilse azaltmak için diğer birtakım tedbirlerin lüzum ve zaruretini teslim eylemek icab eder.

Bu terbirleri bir taraftan çiftçiye mesaisinden azamî randıman verecek surette buğdayın dahil-i memlekette muayyen bir fiyat seviyesinde tutunmasını temin eylemek ve diğer taraftan iklim ve türap şartlarının tesirlerinden kurtulamayan buğday mahsulümüzün arz ve talebi arasında her senenin rekoltesi neticesiyle mukayyet olmaksızın nisbî ve müstakar bir muvazenet tesis eylemek ile kabil-i hulâsadır.

Buğday satış fiyatını dahil-i memlekette istihsal malîyetinden biraz yüksek seviyede takrir ve tesbit maksadıyla bazı müstahsil memleketlerde düşünülüp tatbik olunduğu veçhile memleketimizde dahi buğday için muayyen bir fiyat tayini düşünmeğe değer bir meseledir Buğday mahsulünün malîyet fiyatıyla, cihan satış fiyatının fevkinde bir fiyat üzerinden muamele görmesi bugün müstahsıllarımızı ızrar eden fiyat temevvüçlerinin izalesi için pratik ve cezrî bir çare-i haldir.

Buğday fiyatının daha ziyade düşkünlüğünü durdurmakla beraber piyasa fiyatlarının malîyet fiyatıyla mütenasip bir seviyede istikrar bulmasına hizmet edecek olan öyle bir tedbir bir devlet mekanizması tesisi ile bir arada kabil-i tasavvurdur.

Bu teşekkülün başlıca vazifesi, buğdayın piyasa fiyatını malîyet fiyatı haddinden aşağı düşürecek istihsal kısımlarını, tayin ve ilâ olunacak bir fiyatla beletmek olacaktır. Bu suretle mubayaa olunacak mahsullerin bedeli, kısmen nakit ve kısmen de vadeli bonolarla tesviye edilecektir. Bu bonolar erbab-ı ziraatin Hazine'ye ve Ziraat Bankası'na olan borçlarına mukabil nakit makamında istimal ve kabul olunacağı gibi kıymet-i muharreleri üzerinden Ziraat Bankası'nca iskonto dahi edilebilecektir.

Fiyat düşkünlüğünde müessir olan arz ve talep ahenksizliğinin istihsal fazlalığından başkaca şayan-ı dikkat olan diğer bir amili de vardır. Malum olduğu üzere çiftçi en ziyade rekolteyi takip eden ilk aylar zarfında muhtelif icap ve zaruretler ile mahsulünü piyasaya arz etmek mecburiyetinde kalır. Zürranın devlet hazinesine, bankalara ve diğer eşhas ve müessesata karşı borçlarını ödemek için en ziyade paraya muhtaç oluğu bu aylarda piyasanın kolaylıkla beledemeyeceği bir mahsul fazlalığı göze çarpar. Bir senenin istihsali ile istihlaki yekûnlarının mütevazın olduğu zamanlarda bile bu geçici muvazenesizlikler yüzünden fiyatlarda sukuta doğru bir temayül görülür. Binaenaleyh fiyatların istikrarında piyasa arz ve talebinin bu periodik ahenksizliğini izale edecek tedbirlere lüzum vardır. Bu itibarla çiftçiye mahsulünün müsait fiyatla satılması imkânını ihzar eden kısa vadeli mahsul ticaret kredilerinin tevsî ve inkişafında ehemmiyetli faideler kabil-i inkâr değildir. Ancak köylümüzün şimdiye kadar bankaların mahsul mukabili kredilerinden istifade edemedikleri ve bu muamelenin daha ziyade mahsul ticaretiyle alakadar olan firmaların istifade ettiği bir kredi şeklinde kaldığı görülmekte ve bunun başlıca sebebini de zürraın mahsullerini köylerinden uzak şehir ve kasabalardaki banka depolarına nakilde tesadüf ettikleri müşkülat ve ihtiyarına mecbur kaldıkları masraflarda aramak lâzım gelmektedir.

Bu nevî kredilerin köylerde inkişafını temin edecek tedbirlere ve bu meyanda ziraî (warrant)ların ihdasına ve aynı zamanda buğday ticaretiyle uğraşan firmalar ile değirmencilerin züraain piyasaya fazla mal arzına mecbur oldukları mevsimlerde piyasa ihtiyacından fazlasını ileride tedricen elden çıkarmak üzere derhal mubayaa ve bu suretle elde edilecek stokları muhafaza edilmelerini kolaylaştırmak için umumî mağaza, depo ve silo gibi tesisatın vücuda getirilmesindeki ehemmiyete işaret eylemek lâzımdır. Bu gibi tesisat ehemmiyetli masrafları icap ettirmekle beraber diğer bazı memleketlerde, mesela Romanya'da olduğu gibi, devletin müsaade-i resmiyesiyle imtiyazlı bir teşekkül vücuda getirilerek buna Ziraat Bankası'nın, ziraî kredi kooperatifleri birliklerinin, mahsulatın alım ve satımıyla uğraşan diğer millî teşekkül ve şirketlerin, Ticaret ve Ziraat Odalarının ve hatta Devlet Demiryolları ve Seyrisefain gibi nakliyat idarelerinin muayyen hisselerle iştirak ettirilmeleri ve yeni teşekkülün

sermayesiyle başaramayacağı tesisat ve inşaa masraflarının, müstakbel işletme hasılatı karşılığı gösterilerek, Ziraat Bankası'nın uzun vadeli kredileriyle teminine çalışılması derpiş olunabilir.

Bundan maada her köyle münferit veya yekdiğerine yakın köylerde müşterek köy ambarları tesis ve köyleri şehir ve kasabalara müntehi büyük şüselere veya şimendifer hatlarına raptedecek ve kış mevsiminde kamyon veya araba geçmesine müsait olacak ziraî yollar yapılması şayan-ı tavsiyedir.

Şevket Süreyya'ya göre Dünya Buhranı ve Buğday Sorunu[38]

Eski Osmanlı Türkiyesi'nde gümrüklerin açık olması[39] ve çiftçinin himaye edilmemesi o zaman, başka memleketlerde, mesela Amerika ve Kanada'da daha iyi usullerle, daha ucuza mal edilen buğdayın, Türkiye'de daha fena usullerle daha pahalıya mal olan Türk buğdayıyla rekabetini temin edebiliyordu. Bu suretle bizzat kendi memleketimizde ecnebî çiftçisi lehine ve Türk köylüsü aleyhine bir gelir farkı (iktisat tabiriyle tefazulî rant) vücude geliyordu. Binaenaleyh Türkiye'de ecnebî buğdayı ve onun kullanılması günden güne ilerliyor, Rus, Kanada ve Amerika unu, limanlarımızdan başlayarak en mühim buğday istihsal merkezlerine kadar sokuluyordu.

Bunun neticesi olarak Türk buğdayının Türk piyasalarında fiyatı (buğday daha pahalıya mal olduğu halde) daha ucuza mal olan ecnebî buğdayının fiyatına tabi oluyordu. Fakat buna rağmen de her ne bahasına olursa olsun ihtiyacı kapatmak ve vergilerini ödemek mevkiinde bulunan Türk köylüsü buğdayını satıyor. Lakin bundan bir "rant" temin edemiyor ve binnetice memlekette bir ziraî sermaye birikmesi göze çarpmıyordu. Çünkü satış fiyatı ancak hakikî masrafa muadil ve hatta bazen hakiki masraftan daha aşağı idi. Binaenaleyh Türk köylüsü mütemadiyen çalışıyor, gittikçe daha fazla alın teri döküyor, fakat ziraat gittikçe kârsızlaşıyordu. Tarlalar gittikçe bakımsızlaşıyor, bereketsizleşiyor, hayvanlar gittikçe kötülüyor, damlar gittikçe çöküyor ve köylü gittikçe neşesini kaybediyor, şarkılarını, oyunlarını, güreşlerini unutuyor, hulasa iptidaileşiyordu.

Eğer dünya buhranı bizi Cumhuriyet devrinde, yani gümrüklerimize hâkim olduğumuz bir devirde değil de mesela umumî harpten evvel yakalamış olsaydı, muhakkak ki Türkiye'de ecnebî buğdayının kilosu kırk paraya satılır ve Türkiye'de buğday ekmek, yahut buğday satmak muhâl olurdu. O takdirde köylülerimizin, kasabalarda buğdayın kilosu bir kuruşa satılırken, o sert toprak üstünde bir mevsim uğraşıp bir dönümden altmış okka buğday almaktansa, gündeliği bir pula ırgatlık, amelelik yapmak için kafile kafile şehirlere, limanlara, hatta ecnebî memleketlere yayıldıklarını görürdük.

Fakat millî mücadelemizin zaferi ve Lozan Muahedesiyle ilga edilen kapitülasyonlardan sonra iktisadî istiklâlimize kavuşmamız bu menhus talii esasından değiştirdi. Şimdi gümrüklerimizde geçen her şeye istediğimiz kadar gümrük koyabiliriz. Buğday ve un gibi dahilde tedariki kabil eşyanın girmesini büsbütün men edebiliriz. Binaenaleyh bu eşya hatta girse bile evvela gümrüklerimizde ağır bir gümrük resmi verecek ve onun Türkiye dahilîndeki fiyatı, kendi malîyetine bu gümrük resminin de ilavesi suretiyle yüksek bir hadde çıkacak ve dolayısıyla dahilde kendi mahsullerimizle rekabet edemeyecektir.

Şu halde artık Türk buğdayının ve umumiyetle dahilde sarf olunan Türk ziraat mahsullerinin kendilerine yüksek bir kâr, yahut bir rant temin edebilmesi kabildir. Bugün bu kâr temin olunamıyorsa bu hal, sadece satışların dağınıklığından veya intizamsızlığından gelir. Harice gönderdiğimiz ziraat mahsullerinin de fiyatları, aynı cins ecnebî emtiasına nazaran nisbetsiz bir surette fazla düşüyor. O halde bu satın ve sürüm intizamsızlığı harice sevk olunan emtiamız için de vardır.

---

38 Şevket Süreyya [Ankara Ticaret Mektebi Müdürü], İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi, (Birinci Kısım)) Ziraat Mahsullerini Kıymetlendirme Meselesi, Ankara: Muallim Kitapları no 12; Hâkimiyeti Millîye Matbaası, 1933, s. 15-16. (Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Heyeti tarafından neşrolunmuştur).

39 Çünkü eski Osmanlı Türkiye'si gümrük tarifelerine istediği gibi müdahale edemezdi. Kapitülasyon kayıtları devletin bu hakkını tahdit ediyordu.

Şu hâlde Türk ziraat mahsullerini kıymetlendirme hareketinin hedefi şudur: Türkiye'de ziraat rant'ını yükseltmek. Bunu temin için de Türk mahsullerinin istihsal usullerini, işletme ve hazırlama usullerini, sürüm usullerini tanzim etmek ve günün ihtiyaçlarına uydurmak.

CUMHURİYET'İN TÜRK LİRASI

Cumhuriyet'in Türk Lirası'nın kaynağı Cihan Harbi'nde tedavüle sürülen kâğıt para, "evrak-ı nakdiye" idi. Bundan böyle "maden para" devri, bozuk para dışında devre dışı kalıyor, kâğıt paraya geçiliyordu. Cihan Harbi başladığı zaman Osmanlı Devleti de finansal yönden ülke savunmasına yönelik bir dizi önlem aldı. Savaş giderek geniş bir kesime yayılmıştı. Bu nedenle Osmanlı Cihan Harbi'ne daha başladığı evrede "Harb-i Umumî" adını verme gereği duymuştu. Siyasî olduğu kadar iktisadî ve malî alanda da geçmiş savaşlardan farklı bir yapı arz eden dünya savaşı topyekûn bir savaş stratejisi gerektiriyordu.

Savaşın kısa sürede sonuçlanmayacağı görüldükçe savaşın finansmanı öncelik kazanmaya başladı. Daha savaşa girmeden alınan önlemlerin başında çıkarılan 2 Ağustos 1914 tarihli "tecil-i düyûn" kanunu vardı. Ertesi gün, 3 Ağustos'ta Osmanlı Bankası banknotlarına tedavül zorunluluğu getiren kanun yayımlandı. Ayrıca, savaş ortamının doğuracağı ilk ihtiyaçların karşılanabilmesi için Osmanlı Bankası'na bir ve yarım liralık banknotlarını önce 2.750.000 liraya, ardından 4.000.000 liraya kadar arttırma yetkisi verildi. 5 Kasım 1914 tarihinde ise ülkeden altın ihracı yasaklandı.

Osmanlı 1911'den beri savaşıyordu. Önce Trablusgarp, ardından Balkan Harbi ülke kaynaklarını büyük ölçüde tüketmişti. Masraflar giderek büyüyordu. Devlet malîyesi parişan haldeydi. Tabir yerindeyse Hazine bomboştu.

Savaşın finansmanı savaşan tüm ülkeleri olağandışı önlemlere başvurmaya sevk etti. İngiltere açığı olağanüstü savaş vergileriyle kapamaya çalıştı. Almanya halkına borçlanarak yükü hafifletmeye çalıştı. Osmanlı Devleti'nin malîyesinin ise bu yöntemlere başvuracak bir derinliği yoktu. Savaş finansmanı için tek çıkar yol kâğıt paraya başvurmaktı. Ancak, 19. yüzyılda savaşlar sırasında çıkardığı "kaime" tecrübesi halk nezdinde kötü anılar bırakmıştı. Bu nedenle çıkaracağı paraya bir karşılık bulması gerekiyordu. Son kertede Almanların teşvikiyle bu yola başvurmak zorunda kaldı.

Önce Osmanlı Bankası ile masaya oturdu. Ama yaptığı görüşmeler sonuç vermedi. Osmanlı Bankası'nın yönetiminde savaştığı ülkelerin yurttaşları bulunuyordu ve bu yöneticiyle hükümetten gelen öneriyi geri çevirdiler. Banknot ihracı yetkisi Londra ve Paris komitelerinin yetkileri dahilîndeydi. Düşman bir ülkenin malî sorunlarına çözüm getirecek önlemleri almak onların işi değildi. Böylece Osmanlı Bankası piyasaya banknot sürmeye yanaşmadı. Buna karşılık hükümetin kendi kâğıt parasını çıkarmak istemesi durumunda haiz olduğu itiraz hakkını kullanmayacağını bildirdi. Bu durum karşısında hükümet Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne başvurdu. Düyûn-ı Umûmiyye kendi denetimi ve onayı altında piyasaya kâğıt para sürülmesini kabul etti.

Savaşı kâğıt para ile finanse etme projesi Almanya'nındı. Osmanlı savaşta Almanya'nın müttefikiydi. Osmanlı Devleti'ni kâğıt para çıkarması konusunda Almanya ikna etmişti. Kâğıt paranın karşılığı konusunda da Almanya devreye girecekti.

Osmanlı, Almanya'dan aldığı beş milyonluk avansı 1914 yılının sonlarına doğru ordunun seferberliği ve Hazine'nin diğer masrafları için aynen altın olarak sarf etti. 5 Ekim 1914 tarihinde savaşa girmesi üzerine malîye Nezareti 27 Mart 1915 tarihli irade ile Almanya ve Avusturya hükümetlerinden 150 milyon franklık avans almağa yetkili kılındı. Ardından 12 Nisan 1915 tarihli kanun-ı muvakkatla aynı nezarete bu paranın Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne tevdii suretiyle karşılığında 6.583.094 liralık o zamanki adıyla "evrak-ı nakdiye" yani kâğıt para çıkarma yetkisini verdi. Alman hükümetiyle 20 Nisan 1915 tarihinde aktedilen sözleşme ile 80 milyon mark,

Avusturya ve Macaristan hükümetiyle aktedilen 1 Mayıs 1915 tarihli sözleşme ile de 47.025.000 kron alındı.

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'yle 3 Temmuz 1915 tarihinde aktedilen sözleşme gereğince çıkarılan "evrak-ı nakdiye" karşılığı altın olarak Berlin ve Viyana'da söz konusu Düyûn-ı Umûmiyye'ye tevdi edildi. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi de evrak-ı nakdiye bedellerini barışın akdinden altı ay sonra hamillerine teslim edeceğini taahhüt etmişti. Çıkarılan bu kâğıt paraların üzerinde malîye Nazırı ile Düyûn-ı Umûmiyye Meclisi İdare Reisi'nin imzaları bulunuyordu.

Böylece Temmuz 1915'te dolaşıma sokulan paranın %100 karşılığı altın olarak depo edilmiş oluyordu. Bunlar tahvil kabiliyetleri bir müddet geri atılmış olan bir tür altın şahadetnameleri niteliğinde idiler. Ortalıkta pek nakit altın para olmasa da bu evrak-ı nakdiyeler altınla başa baş tedavül etmişti.

Savaş uzadıkça evrak-ı nakdiyenin değeri sorun olmaya başladı. Kısa bir süre sonra Osmanlı tekrar Almanya'nın kapısını çaldı. Alman hükümeti kendi kâğıt parasının değerini koruyabilmek için ülkedeki altını Reichsbank'ın kasasında topluyordu. Bu nedenle Almanya bu kez Osmanlı hükümetine vereceği avansları aynen altın değil, fakat barışın akdinden bir yıl sonra altın nakit ile ödenecek olan hazine tahvilleri şeklinde vermeyi kabul etti. Böylece malîye Nezareti 31 Ekim 1915 tarihli kanuna istinaden 7.902.000 liralık Alman hazine tahvillerini Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne tevdi ederek karşılığında bir kez daha evrak-ı nakdiye çıkarma yetkisini aldı.

İkinci tertip evrak-ı nakdiyenin dolaşıma çıkmasından kısa bir süre sonra altın liranın kâğıttan "lira"ya oranla prim yapmaya başladığı görüldü. İyi para telakki edilen altın meskukat giderek ortalıktan kayboldu. Onu yavaş yavaş gümüş mecidiyeler izledi. Bu sırada küçük değerde kâğıt para olmadığı için ülkede ufaklık buhranı baş gösterdi. Bunu önlemek için çıkarılan 29 Aralık 1915 kanununun verdiği yetkiyle 1 liralık kâğıt paralar ortalarından ikiye bölünerek her biri yarımşar lira olarak tedavül gördü. Bu palyatif önlem çözüm değildi. Nihayet hükümet 17 Şubat 1916'da Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'yle yaptığı sözleşmeye istinaden 25'er kuruşluk evrak-ı nakdiye bastırıp tedavüle çıkardı.

Böylece devlet bir kere giderlerinin karşılamanın kolay yolunu bulmuştu. Ama savaş bitmek bilmiyordu. 4 Ocak 1916 tarihli kanunla bir kez daha Alman hükümetinden avans olarak 11.700.000 liralık hazine tahvilatı alındı. Bununla üçüncü tertip evrakı nakdiye bastırdı. Bu arada ülkedeki maden para stoku prim yaparak piyasadan çekilmişti.

Tabii bu durum ufak para buhranının artmasına neden oldu. Günlük ödemelerde karşılaşılan sorunlar halk nezdinde menfi etki yapmaya başlamıştı Hükümet bu kez 20 ve 5 kuruşluk evrak-ı nakdiye çıkarmayı düşünüyordu. Ancak, altın lira 102,6 kuruş ve bir gümüş mecidiye de 19 kuruş ettiğinden 20 ve 5 kuruluk para ne altın liranın ne de gümüş mecidiyenin tam cüz'üne eşit addediliyordu. Bunun hesaplarda büyük karışıklıklara yol açacağı düşünüldü. Hükümet, bozukluk ihtiyacını karşılamak üzere bir yandan gümüş sikkeleri, diğer yandan kaldırılmasına karar verilmiş olan mağşuş paraları, tekrar ortaya sürdü. Ancak sonuç fark etmiyordu. Kısa sürede bunlar da ortadan çekildi. Keza bu amaçla tedavüle sürülen nikel sikkeler de aynı akıbete uğradı.

Nihayet, hükümet 19. yüzyıldan beri sakıncaları ortaya çıkmış bulunan topal mikyas sistemine son vermeye karar verdi. 8 Nisan 1916 tarihli Tevhid-i Meskukat Kanunu'nu çıkararak altın mikyası sistemini kurdu. Ardından, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'yle akdettiği sözleşme gereğince üçüncü tertip evrak-ı nakdiyeden 1,5 milyon lirasını 20 ve 5 kuruşluk olarak bastırdı.

Savaş sürdükçe Osmanlı Devleti'nin giderleri sürekli artıyordu. askerî ve diğer masraflar ayda beş milyon liraya yaklaşmıştı. Yeniden hazine tahvilatı olarak alacağı avans karşılığında 30.000.000 liralık dördüncü tertip evrak-ı nakdiye çıkarmak için 19 Ağustos 1916 tarihli kanun-ı muvakkatı kabul etti. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'yle 3 Eylül 1916 tarihli sözleşmenin öncekilerden farkı, evrak-ı nakdiyenin barış akdinden iki yıl sonra başlamak üzere her yıl 1/5'nin ödenecek olmasıydı.

Hükümet 3 Ocak 1917 günlü kanunla aldığı yetkiye dayanarak dördüncü tertip dahilînde Alman hazine tahvili mukabilinde yeniden 35.981.400 liralık evrak-ı nakdiye çıkardı. Bunun 5 milyonunu İstanbul'da Alman hükümeti emrine tahsis etmeyi kabul etti. Nedeni iki ülke arasındaki ödemeler dengesinin düzenlenmesiydi. Almanya Türkiye'den ithal etmekte olduğu birçok hammadde ve gıda maddelerini nakden ödemekte iken Türkiye Almanya'dan aldığı mallar için kısmen alınan avansları kullanıyor, kısmen ödemeleri erteliyordu. Böylece markın değeri Türk lirasına karşı düşüyordu.

Bu arada gittikçe artan ufaklık sıkıntısına kesin çözüm bulmak için hükümet tedavüle 1 ve 2,5 kuruşluk evrak-ı nakdiye ile 20, 10 ve 5 paralık posta pulları çıkardı.

Hazine, 12 Mart 1918 günlü kanunun kendisine yeniden 50 milyon liraya kadar evrak-ı nakdiye çıkarabilmesine dair vermiş olduğu yetkiye dayanarak bunun 18 milyonunu dördüncü tertibe ilave etti. Böylece dördüncü tertip miktarı 83.081.400 lirayı buldu. Fakat hükümet bunun ancak 12 milyonunu ihraç etti. Böylece dördüncü tertip 77.981.400 lirayı geçmedi.

Dördüncü tertibi beşinci, altıncı ve yedinci tertipler izledi. Böylece savaş sonuna kadar almış olduğu 192.414.494 liralık yetki için verilen 167.102.939 liralık krediden tedavüle bilfiil 161.018.633 liralık evrak-ı nakdiye çıkarmış oldu. Bunun 2.270.100 lirası sonradan altınla mübadele olduğundan savaş sonunda tedavülde fiilen 158.748.536 lira ve 60 kuruşluk evrak-ı nakdiye kalmıştı.

28 Haziran 1919 tarihli Versailles ve 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain barış sözleşmeleri Osmanlı Devleti'nce savaşta çıkarmış olduğu evrak-ı nakdiyenin karşılığını oluşturmak üzere Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisi adına Reichsbank ve Avusturya Macaristan Bankası'na tevdi edilmiş olan altınların İtilâf Devletleri'ne telim edilmesini öngördü. Bu hükümlere göre altınlar teslim edildiğinde birinci tertip evrak-ı nakdiye karşılıksız kaldı. Diğer altı tertibin karşılığını oluşturan Alman hazine tahvillerini 12 yıl içinde altınla ödemeyi, Alman hükümeti Versailles'da kabul etti. Ancak izleyen senelerde Alman malîyesi müflis bir duruma düştü ve taahhüdünü yerine getiremedi. Böylece Osmanlı'nın evrak-ı nakdiyesi tamamen karşılıksız kalmış oldu.

Bu arada Osmanlı kâğıt parası evrak-ı nakdiye daha ikinci tertibin ardından değer yitirmeye başlamıştı. Altın liranın evrak-ı nakdiyeye oranla ortalama fiyatı 1915'te 101 kuruş iken 1923 yılında 777 kuruşa kadar yükselmişti. Evrak-ı nakdiyenin altın liraya oranla değeri yıl bazında şu şekilde gelişmişti: 1915 101; 1916 131; 1917 352; 1918 472; 1919 440; 1920 520; 1921 549; 1922 646 ve 1923 777.

Öte yandan savaş içinde evrak-ı nakdiyenin değeri farklı coğrafyaya göre değişikliğe uğramıştı. Taşrada altın liranın değeri daha yüksekti. Hatta bazı uzak yörelerde evrak-ı nakdiye kabul görmediği için devlet ödemelerini altın lira ile yapmak zorunda kalmıştı. Ülkede savaş öncesi kâğıttan para, kısa dönemli kaime evreleri dışında, hemen hemen bilinmiyordu. Geleneksel toplumlarda para "içerik değeri" yani içerdiği değerli maden sayesinde anlam ifade ediyordu. Geçmişin kaimeleri de halka kötü anılar bırakmıştı. Osmanlı Bankası'nın dolaşımdaki banknotları ise İstanbul'a hasredilmişti. Ülke çapında tadavül gücüne sahip olmamıştı.

Cihan Harbi yıllarında çıkarılan evrak-ı nakdiyenin miktarı önceki "kaime" deneyimlerine oranla çok daha yüksekti. Birinci tertip evrak-ı nakdiye piyasaya çıktıktan sonra altın ve gümüş meskukat ile başa baş olarak tedavül etmesinin nedeni birinci tertip evrak-ı nakdiyenin %100 altın karşılığa sahip olmasıydı. Başka bir neden savaş nedeniyle bir taraftan halkın büyük oranda tedavülden maden para çekmesi, diğer taraftan da devletin savaş gereği büyük oranda alıma başvurması ve piyasanın krediyi keserek peşin satışlara kaymasıydı. Böylece nakde olan ihtiyaç birdenbire artmıştı. Böylece birinci tertip evrak-ı nakdiye nakit tedavül hacminde ortaya çıkan boşluğu doldurmuştu. Ayrıca miktar da pek fazla büyük değildi.

Savaş konjonktürünün gereği mal ve hizmet hacmindeki düşüşe karşılık nakit hacminin gittikçe artması doğal olarak fiyatları etkilemekte gecikmedi. Ayrıca, başvurulan ihtikâr ve spekülasyon nedeniyle de fiyatlar

yukarı çekilmişti. Mütarekeden sonra evrak-ı nakdiye çıkarılmadığı halde, evrak-ı nakdiye değer kaybetmeyi sürdürmüştü. Ekim 1918'de altına karşılık ortalama değeri 419 kuruş iken 1923'te 777 kuruşa yükselmişti. Bu düşüşün bir nedeni Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında dolaşımda olan evrak-ı nakdiyenin Mütareke'den sonra yavaş yavaş Anadolu'da toplanmasıydı.

Ankara Millî Mücadele'yi kazandıktan sonra Lozan'da Versailles ve Saint Germain barış sözleşmelerinde var olan hükümleri kabul etmişti. Böylece birinci tertip kâğıttan paranın karşılığı olan altın üzerindeki her türlü hukukundan vazgeçmişti. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kefaleti de kalkmıştı. Böylece geri kalan altı tertibin de karşılıklarından da vazgeçilmiş olunuyordu. Böylece Lozan Barış Antlaşması ardından Türkiye, Osmanlı Devleti'nde karşılığı bulunmayan 158.748.563 liralık evrak-ı nakdiye devralmış oldu.

Cumhuriyet rejimi, para politikasında öncelikle piyasanın ihtiyacı olan ufaklık parayı temin etmek için, yıpranmış olan eski evrak-ı nakdiye yerine yenilerini ikame etme işine koyuldu. 12 Şubat 1924 ve 16 Nisan 1925 kanunlarıyla aldığı yetkiye dayanarak hükümet 25 kuruşa kadar paralarla para yerine geçen pul ve ilmühaberleri tedavülden kaldırdı ve yeni ufaklık meskukat bastırdı. Ardından 30 Aralık 1925 kanunu ile ufaklık meskukata karşılık tedavülden kaldırılması kabul olan 5 milyon hariç olmak üzere bakiye 153.748.563,60 liralık evrak-ı nakdiyenin basılmasına karar verdi. 5 milyon ufaklığın tenzilinden ileride vazgeçildiğinden tedavüle 158.748.563 liralık yeni evrak-ı nakdiye, bundan böyle Türk kâğıt parası çıkarılmış oldu.

Bu evrede en önemli sorunlardan biri dış ticaretti. İthalat 1923 yılında 144 milyon lira iken 1925 yılında 241 milyon oldu. Buna karşılık ihracat da daha büyük bir tempo ile artarak 1923 yılında 84 milyon ikin 1925'te 192 milyonu buldu. Böylece ticaret bilançosu açığı 60 milyondan 49 milyona düşmüş oldu. 1929 yılına kadar ticaret bilançosunun açığı hemen hemen 50-60 milyon arasında dengelendi. Ödemeler bilançosu açığı ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında 55 milyon lira dolayındaydı. Dış ülkelerde Türkiye'ye karşı gittikçe güçlenen güven sonucu ödemeler dengesindeki açık ticarî kredilerle kapanmakta idi. Bu nedenle 1924'ten itibaren Türk Lirası'nın değerinde büyük değişikliklerden çok kronik küçük bir düşüş görüldü. Hatta sterline oranla 1926-1928 yıllarında Türk Lirası istikrarlı bir konum arz etmiş oldu. 1924 baz olarak alınırsa, yani 100 sayılırsa 1926'da 111.4, 1927'de 113.3 ve 1928'de 113.9 oldu.

Bu yıllarda ödemeler bilançosunda da olumlu bir gelişme olduğu görülüyordu. İktisat Meclis-i Âlisi Genel Sekreterliği'nce ödeme dengesi üzerine yapılan bir yayında 1926 yılı açığı 44,9 milyon olarak görülüyordu. Oysa İktisat Meclis-Âlisi'nce hazırlanan bilançodaki eksiklikler göz önünde bulundurulursa 1926 yılı ödemeler bilançosu açığının 35 milyon dolayında olduğu tahmin ediliyordu.

Türk Lirası'ndaki bu göreli istikrar 1929 yılında bozuldu. Bu yıl liranın değer kaybı karşısında hükümet pasif konumdan çıkarak 19 Mayıs 1929 gün ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'nu yayımladı. Bu kanun kambiyo ve nukut işlerinde spekülasyonu yasaklıyor ve kambiyo işlemlerini düzenlemeye karar veriyordu. Ancak bu kanunla konan esaslar yeterli olmadı. 1929 yılında ödemeler bilançosu büyük bir açık verdi. Önceki yılların iki katına, 101 milyon Türk Lirası'na çıktı. Bir yandan kötü hava şartları ve ihracat fiyatlarında düşüş, ihracat değerini 155 milyon liraya düşürdü. Öte yandan uygulamaya sokulan 1499 sayılı gümrük tarifesinin resimleri çok yükselteceği beklentisiyle spekülatörler büyük mikyasta mal satın alarak ithalatı 256,2 milyona yükseltttiler. Hükümetin hatası spekülasyonu önleyici önlemleri almadan 8 Haziran 1929 tarihinde yeni tarife kanununu Ekim 1929'dan itibaren yürürlüğe sokmasıydı. Böylece spekülasyonu özendirmiş oldu.

Aylar bazında ithalat miktarı şöyle gelişti (Milyon lira)

	1928	1929	1930
Haziran	17.9	22.2	10.7
Temmuz	12.8	32.3	12.0
Ağustos	14.8	34.1	11.3
Eylül	19.2	34.4	12.6
Ekim	22.9	3.5	12.7

Hükümetin o sıralarda nafia [bayındırlık] programlarının uygulamasına hızla devam etmekte olması ithalat üzerine yük getirdi. Nafia Vekâleti bütçesinde görülen artış bu hususta bir fikir vermekteydi. 1926 yılı bütçesi 17,3 milyon lira iken 1929'da 33,7 milyon liraya yükselmişti. Bunun dışında, ödemeler bilançosu bünyesinde ayrıca Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'yle yapılmış olan anlaşmalar gereği Osmanlı Devleti'nden devralınan borç taksitleri de devreye girmişti. Hükümetçe satın alınan bazı demiryolları ve Haydarpaşa limanı tesislerinin doğurduğu taksitler de ödemeler bilançosundaki açığa katkıda bulunmuştu. İşte bütün bu etmenler sonucu 1929 yılı ödemeler bilançosu açığı, ticaret bilançosu açığını bir miktar daha kabartmış, 111 milyon dolayında bir meblağa ulaşmıştı. Tabii Türk Lirasının değer kaybında o sıralarda spekülasyonun da göz ardı edilemeyecek bir etkisi olmuştu.

1929 Dünya Buhranı genişleyerek dünyanın dört bir yanını etkisi altına aldı. Türk Lirası'nın değerindeki önemli düşüş, hükümeti para sorunlarıyla daha yakından ilgilenmeye sevk etti. "Denk bütçe, sağlam para"yı ilke edinmiş, Osmanlı Devleti'nden devraldığı evrak-ı nakdiye miktarını uzun süre artırmamıştı. Oysa bu devrede Avrupa savaş öncesi altın esasına dayalı istikrar ortamına dönmek emeliyle bir dizi önleme başvurmuş, ama başarılı olamamıştı. Türk hükümetinin uzun süre para politikası konusunda pasif davranması ülke ekonomisinde bir dizi olumsuzlukların görünmesine neden olmuştu. Özellikle tarımsal bünyesi nedeniyle mevsimlik iniş çıkılara maruz bulunan ülke ekonomisinin tamamen durağan bir nakit mekanizmasıyla yönetimi bu alanda karar vericilerinin ne denli iktisat biliminden yoksun olduğunu kanıtlıyordu. Birçok kez deneme yanılma yöntemiyle karar alınıyordu.

Hükümet nihayet 25 Şubat 1930 gün ve 1567 sayılı kanunu çıkararak kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım ve satımını ve ülkeden ihracını tanzim ve tahdit ve Türk parasının kıymetinin korunması hakkında kökten tedbirler almaya karar verdi. Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında 1567 sayılı kanun 26 Şubat 1930 tarih ve 1433 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak üç yıl süreyle geçerli olmak üzere yürürlüğe girdi. Daha sonra çeşitli tarihlerde yayımlanan kanunlarla süreci 1970 tarihine kadar sürdürerek, en son 11 Şubat 1970 tarihinde yayımlanan 1224 sayılı kanunla süresiz olarak uzatıldı. Bu kanun ve eklerine dayanarak Vekiller Heyeti Türk Parasının Kıymetini Koruma adı altında bir dizi kararname ve ekler çıkardı.

Başvekil İsmet İnönü'nün 13 Kasım 1929 Tarihinde "Millî Para Üzerine" TBMM'de İrad Ettiği Nutuk[40]

Milletin Çok Saygı Değer Vekilleri;

Millî para üzerine düşündüklerimizi milletin büyük Meclisi'ne söylemek için müsaade isterim. Çıktığından beri millî para her sene nihayetinde bir miktar tenez-

40 Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1974, s.. 96-104

zül kaydetmiştir. Son beş altı senelik tenezzülün sebepleri şunlardır: Birçok seneler kapalı, mahrumiyet içinde kalmış memleket, sulh ile nefes aldıktan sonra birçok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kaldı. Hazır yiyen geçmiş asırların kötü mirası olarak, açık bütçe ile memleket idare etmeye çalışmak, alışılmış bir hastalıktır. Sonra üst üste birkaç yıl verimsiz ve kısır geçti. Bunların hepsinden mühim olmak üzere daha doğrusu bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette millî iktisadın kifayeti gibi bir düşünce vattandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştır.

Geçen senelerin sebeplerini, bu suretle hulâsa edebilirim.

İçinde bulunduğumuz senenin muhasebesi ise şudur: Bizim için çok ağır ve zahmetli sayılacak didinmelerden sonra devlet idaresinde açık bütçe belâsı bertaraf edilmiştir. Güç kazanılan bu iyiliği zikrederken bilhassa kayıt etmeliyim ki açık bütçe tehlikesi artık iyi doktorların takayyüt ve nezareti altında nüksetmeyecek bir hastalık değil, her idare adamının, her vatandaşın önüne, görünerek gelir bir mikrop olmuştur. Atide hiçbir zaman bu mikrop bünyemize müessir olamayacaktır.

İktisat ve istihsalimize esaslı olarak iyi tesir eden bir müessir de şimdiye kadar vatanda bütün teşkilâtı ve kanunlarıyla en son ilim esaslarına müstenit bir devletin ve içtimai varlığın kurulmuş olmasıdır. Dâhili ve haricî politikada istikrar ve emniyet havası, iktisadî inkişafa temel olacak amillerdendir. Bu müessirlerin semerelerini her sene istihsalimizin gösterdiği artma ile hissetmiş bulunuyoruz. İktisadî kifayet endişesi bütün zihinlerde belirmiştir. Henüz duygu halinde bulunan bu endişenin umumî hayata yapacağı, yapması lâzım galan tesirleri henüz tatbik etmeye başlamış değiliz. Şimdi bu sene için toplanan ve millî paranın tenezzülüne sebep olan yeni amillerden bahsedeceğim. Bunun birincisi, haricî borçların tediyesine başlanmasıdır. Bu seneki tediyeler için daha evvelden ihtiyatlı ve hazırlıklı bulunmak sayesinde haricî tediye menfî tesirini maddeten hissettirdi, denilemez. Fakat bu bir amildir ki her sene mevcut ve müessir olacaktır ve bunun tesiri diğer tedbirlerle muvazeneye getirilmek lâzım gelecektir Diğer taraftan borcu tanımak, bir mukaveleyi müstakimâne tatbik etmeğe çalışmak emniyet ve itibara müspet tesir eder avamilden addolunmak tabiidir.

Yeni gümrük tarifesinin tatbiki vesilesiyle bazı tüccarın isabetsiz telâşından bu kürsüde daha evvel bahsetmiştim. Bu telâş yüzünden az zamanda memlekete yığılmış olan malları tesiri son haftalarda menfî olarak pek ziyade göze çarpmıştır.

Bu konu ile ilgili olarak İstanbul Ticaret Odası'nın 1928 yılı raporunda şu cümleyi okuyoruz." Filhakika müteaddid harp seneleri esnasında memleketin stokları tükenmiş olduğundan ve stokların yerini doldurmak üzere fazla miktarda ithalat vuku bulmuştur."

Menfi tesiratın hepsinden mühim olmak üzere para tenezzülünün ruhlarda uyandırdığı endişeyi, buhranı zikretmeliyim. Masum ruhlar, kendi on lirasını tehlikeden kurtarmak için döviz tedarikine kalkışmışlar ve herkesin aynı telâş ile kendi on lirasını değil evini, dükkânını, tarlasını istikbalini tehlikeye atacağını fark edemez olmuşlardır. Kötü niyetli ve imansız olanlar için meydan, zehir saçacak tam bir fırsat gösteriyordu. "Devletin mubayaa ihtiyacı ilerde daha fazladır. Devlet paranın

kıymetini tutabilmek için bütün servetini sarf etmektedir. Hükümet, millî parayı düşüre düşüre sıfıra yaklaştıracak, sonra az bir bedel ile parayı piyasadan toplayıp devlet bankası açacak ve yeni para çıkaracak" gibi şayialar herkesi parayı atmağa teşvik ediyordu. Şüphe yoktur ki millî paranın kıymeti üzerinde en kötü tesir yapan amil, ruhlarda husule gelen emniyetsizlik ve buhrandır.

Şimdi size vaziyetin ciddî olarak mütalâasını ve tedbirlerini arz edeceğim. Millî iktisat, malîye, millî para için bildiklerimizi, kanaatlarımızı yıllardır bu memleketin pek çok işlerinde ve tecrübe mektebinde elindik. Fakat size cesaretle söyleyebiliriz ki bildiklerimize itimadımız, tedbir addettiklerimizi tatbik etmekle sebatımız, sarsılmaz derecede sağlamdır.

Bir insanın da bir devletin de maişet ve siyaset yolu, kendi takatını doğru tartmakla tayin olunabilir. Muktedir olduğundan feda etmemek, muktedir olmadığına girişmemek, doğru tartının ilk mizanıdır. Bu mikyas, hayatta kazandığı ile geçinen kanaatkârı ve alnının teriyle mütemadiyen kazancını artırmaya çabalayan çalışanı ve terakki edeni yaratır.

Millî paranın altına nazaran sabit bir kıymet alması bütün kuvvetimizle varmağa çalışacağımız, varmağa çalıştığımız hedeftir. Millî paranın düşürülerek ortadan kaldırılması değil, millî paranın daha ziyade kıymetlendirilerek altına bağlanması bizim bütün gayret ve kuvvetimizi sarf ettiğimiz başlıca hedeftir. Bedava kazançları için bunun aksini vatandaşa söyleyenlere ve yayanlara, Türk milletinden aldığımız bütün kuvvetle, birbirinden müessir iki can yakıcı ceza tatbik edeceğiz. Cezanın birisi millî parayı kıymetlendirerek pek sevdikleri bedava kazançlarını temelinden mahveylemektir. İkinci ceza, her cürmü gördükçe mücrimi kanuna teslim etmektir. Bir şahsın emniyetine ve servetine kastedenin cezası düşünülürse, bütün vatandaşların ceplerindekine, yuvalarındakine kastedenin cezası elbette tasavvur edilemeyecek kadar ağır olacaktır.

Millî parayı kıymetlendirmek ve tutmak için türlü fedakârlıkla hesapsız döviz tedarik edip satmak, düşündüğümüz tedbirlerden değildir. Birçok memleketlerde birkaç kere tecrübe edilmiş olan bu usulün sakatlığı tereddüt götürmez bir bedahettir. Bizim düşündüğümüz başlıca tedbir; bütçe muvazenesi gibi, bütün memleketin tediye muvazenesinde açıktan kurtulmaktır. Bu memleket devlet mubayaatı, vatandaş sarfiyatı ve memleketin inkişafı için harice çıkarmaya mecbur olduğu paralar kadar, laakal o kadar, harice mal ve saay satmak yani istihsal etmek lâzımdır, buna mecburdur.

Size nazariyatta ifadesi en kolay, bilfiil tahakkuk ettirilmesi bu asrın insanlarının ve cemiyetlerinin başlıca meşgalesi olan bir mevzudan bahsettim. Bu mevzu hemen bütün dünyanın başlıca müşterek derdidir.

Vaktiyle hükümetlerde bütçe muvazenesi de bu zaviyeden görülürdü. Yani devletin bütün ihtiyaçları evvela tesbit olunur, sonra bu ihtiyaçları karşılayacak membalar aranırdı.

Yeryüzünde elân bu usulü takip edebilen hükümet kaldı mı? Bunu bilmiyorum. Bizim iyi bildiğimiz şey, bütçe muvazenesi için evvela devletin membaları-

nı, gelirini hesap etmek ve ihtiyaçlarını bu galerini hesabı içinde kısıp çerçevelemektir. umumî servetin artması ile imkân bulduktan sonradır ki yeni ihtiyaçlar için masraf açabiliyoruz. Bütçe açığının bütün keşmekeşlerinden ve dertlerinden bu usulle kurtulduk.

Fakat asıl hayrete şayan olan netice, bugünkü ahval ve şerait içinde, devletin ihtiyaçlarının en iyi, en çok bu usul sayesinde temin olunabilmesidir. O halde iktisadî açığı kapamak için, iktisadî inkişafı temin etmek için de bu usulü tatbik edeceğiz. Bu memleket bütün vatandaşların her vasıta ile kazanıp harice mal ve sây olarak gönderdiği kıymetten daha fazla hariçten kıymet almayacaktır. Devletin ve milletin bütün uzuvlarının harice tediye ettiği, bütün vatandaşların harice sattığı sây ve malın bedelini aşmayacaktır.

Memleketin resmî ve hususî bütün ihtiyaçları ve bütün inkişaf arzuları, kendi istihsalatı ile çerçevelendirilecektir. Hariçten daha çok, daha pahalı vesait tedariki, ondan evvel daha fazla kazanıp elde satılacak daha çok kıymet bulundurmağa bağlı tutulacaktır

Bu esaslara göre size bugün yaptıklarımızı ve yarın yapacaklarımızı arz edeyim. Bütün vekâletlerin bütçeleri dahilînde hariçten tedarik etmeye mecbur oldukları, henüz sarf olunmamış ihtiyaçlarını derhal tevkif ettik. Bütün memlekette, hususî idarelerde ve belediyelerde, tasavvur edilip henüz bir mukaveleye bağlanmamış olan, haricî masrafları kâmilen durdurduk. Yani bir liranın harice çıkarılması için icra vekilleri heyetinden müsaade almak lâzım gelecektir.

Eğer mülâhazatımız ve tedbirlerimiz tasvibinize mazhar olursa, bu aldığımız tedbirler devletin bütün resmî memurları için yeniden kuvvetlenmiş bir emirdir. Bu emrin şuurlu ve samimiyetle tatbikine yardım ve dikkat etmelerini huzurunuzda bir daha devletin bütün teşkilâtından, bütün memurlarından talep ederim.

Hemen yarısı sarf olunmuş bir bütçenin ikinci devresi için aldığımız bu tedbirlerin tesirinin mühim olacağını ümit ediyoruz.

Bahusus ki haricî tediyenin hazır bulunan son taksitinden başka bir tediye borcu, bu sene için kalmamış gibidir. Fakat bu tedbirin asıl tesiri, mühim tesiri, gelecek sene daha ziyade görülecektir. Büyük Millet Meclisi'nin yeni bütçesini tatbik etmek bize nasip olursa, sene başı ilk işimiz bütün vekâletlere ve bütün teşkilâta deviz bütçesi tebliğ etmek olacaktır.

Bu senelerden mukavelelerle devredilecek tediyeler başta, tediye ettiğimizden daha fazla gelir temin edecek işler, onun arkasında olacaktır. Bunların haricînde herhangi bir haricî tediye, Heyet-i Vekile'den evvela tetkik edilmek icap edecektir. Semereli işlerin dövizleri de tabii Heyeti Vekile'nin kararıyla tatbik olunabilecektir. Gelecek sene için bu tedbirin tesirinin ne kadar mühim olacağını tasavvur etmek müşkül değildir.

Efendiler,

Şimdi iktisadî açığın girift olan, güç olan asıl millî kısına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi, millet hayatında da kendi menbaına yani istihsaline kifayet etmek endişesi! İşte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden faza sarf etmeyerek, kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir.

Size yakında millî tasarrufu daha ince ve isabetli mütalâaya yarayacak bazı rakamlar getireceğiz. Fakat ehemmiyetsiz bir misal olmak üzere şimdi haber verelim

ki bu memlekette senede beş milyon liralık kahve ve iki milyon liralık çay içilmektedir. Geniş ormanlariyle meşhur, henüz demiryolu uğrağı olmayan bir şehrimizde elektrik tesisatı için lâzım olan direkleri demir olarak harice ısmarlamışlardır.

Eğer istihsalimiz kifayet etmiyorsa ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için, gücümüz yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürünmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz.

Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak gürbüz vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kalaler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. Millî tasarruftan bahsederken evvelâ kızlarımızın vazifelerinden bahsetmem pek tabiîdir. Çünkü bir yuvaya millî tasarruf ve kanaatkârlık bir defa, kadının dikkati ve tekayyüdü ile yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır. Bin belâya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan millî mevcudiyet, mahza millî maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir.

Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek katî kararımızdır.

Nazik bir mevzuun bütün taraflarını anlatmış olmak için şunu ilave etmeliyim ki sözlerimde mukavelâtın itibarını sarsacak ve vatandaşlara haricî mallara karşı cebrî ve telkini boykot ilân edecek bir mana yoktur. Böyle teşebbüslere şimdiye kadar oduğu gibi, bundan sonra da âla müsaade etmeyeceğiz Bilinmelidir ki milletlerin münasebetlerini tanzim eden muahedeler, milletler arasında alışveriş temin ettiği için millî kazancı da temin edecek olan başlıca çaredir. Devletin ittihaz edeceği tedbirleri, medenî bir devletin hukuku dahilînde bulunan tedbirlerden alıyoruz. Millî tasarruf, yerli mal istihlâki gibi tedbirleri şuurlu, yaşamak isteyen her müstakil milletin düşündüklerinden, yapıklarından seçiyoruz. Kezalik millî iktisat muvazenesinin samimî arzularından ihtikârları ve dahilde fiyat muvazenesinin lehlerine, ihlâli için limit çıkarmak isteyenleri umduklarından mahrum etmeye çalışmak mühim bir meşgalemiz olacaktır.

Millî iktisadı kifayetsiz olarak hayat sürükleyen millet, ciğerlerini mütemadiyen kemirerek kendini yiyen bir vücut halindedir. Yaşamak kudreti, her ölçüyü aşacak kadar sağlam ve temelli olan Türk milleti, kendi kendini yemek vaziyetine asla düşmeyecektir. Bu uğurda Büyük Millet Meclisi'nin alabileceği tedbirler ve memleketten icap ederse isteyeceği fedakarlıklara, feragatlere, ancak ahmaklar hudut tasavvur edebilir.

İşte Efendiler, millî parada iktisadî kifayet amili üzerinde düşündüklerimiz ve kararımız bunlardan ibarettir. Bu seneki buhrana geçici bir amil olan fazla stok ithali, şimdiden tesirini kaybetmeye başladı. Son iki aydaki ithalat, geçen senenin aynı aylarına nispetle hemen yarıya yakın derecesinde düşmüştür.

Devlet Bankası'nın tesisine ve mahiyetine dair bazı malumatı da şimdiden vermeyi faydalı görüyorum. Bu bankanın sermayesi şimdiki millî para üzerine vücuda getirilecektir.

İsmet İnönü 13 Kasım 1927 günlü söylevinde şu satırlara yer verecekti: "Eğer vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa, onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüzün yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürülmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak, gürbüz vücutla cephane taşıyan anaları gibi, kızlarımızın sağlam vücutla ve her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. Milli tasarruftan bahsederken evvela kızlarımızın vazifelerinden söz etme pek tabiidir. Çünkü bir yuvaya milli tasarruf ve kanaatkârlık bir defa kadının dikkat ve teyakkuzu ile yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır."

Bu bankanın vazifeleri bütün vatandaşların emniyetine, Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak hususî bir kanuna istinat etmesi, sermayesine milletin ihtiyarî olarak iştiraki için aksiyonların arz edilmesi musammemdir.

Bankanın vazifeleri, kanunla tayin ve ilân olunacaktır. Fakat anlayanlar tabii görsün, hayale kapılanlar hayret etsin, şimdiden söyleyelim ki bankanın ilân olunan ilk vazifeleri arasında millî paranın altın üzerinden tespiti, bütçede, devlet mubayaatında, millî iktisadîyatta ve bütün vatandaşların tasarrufatında düşündüğümüz tedbirlerin neticesi olarak yapılacaktır. Bunu hükümet, Büyük Millet Meclisi ve bütün millet hazırlayacaktır.

Bu hazırlıklar, millî paranın kıymetinin tecrübelerle yerinden oynamaz bir hale geldiğini gösterecektir. Fiilî istikrar denilen bu netice hasıl olduktan sonradır ki kâğıt paramıza karşılık vaz'ı gibi binnisbe çok kolay bir tedbire sıra gelecektir. Devlet Bankası'nın tesisi ile kat'edeceği mesafeler hakkında her şeyi söylemiş oluyorum.

Millî paradan bahsederken bütün milletin elbirliğiyle çalışmasını lüzumlu gösteren mevzulara temas ettik. Hakikatte sade bir işe değil zorlu bir işe girmiş olduğumuzu biliriz. Fakat, zor netice elde etmekten zevk alan sportmen gibi, bu milletin birikip kalmış zorlu işlerini başarmaktan zevk duyan millî mücadeleciler ruhunu, bütün tazeliğiyle muhafaza ediyoruz. Eğer bu işler, her rast gelenin derhal yapabileceği şeyler olsaydı, başarabilmek için Büyük Millet Meclisi idaresini beklemeye hacet kalmayacaktı.

Beyanatımda zayıf idrakli veya zayıf imanlı olanın gözüne kestiremeyeceği, yahut bedbinlikle göz önüne alabileceği şeyler bulunabilir. Böyle kendini aldatmak isteyen zayıf yaratılışlara, büyük devlet ve millet meselelerini sır olarak tutmak ve hakiki tedbir yerine tılsımdan bahsetmek aha ziyade yaraşır. Ancak yetişkin, hür milletlere, millî tehlikeler ve millî tedbirler, haykırılabilir. Yetişkin, hür milletlere millî tehlikeler ve millî tedbirler haykırılabilir.

Yetişkin, hür ve büyük bir milletin idaresinde mesuliyet sahibi olan vatandaşlar gibi, vaziyetten, tehlikeden, tedbirden, icabında fedakârlıktan, göz diktiğimiz hedef karşısında birçok ileri geri dalgalanmaktan, fakat sönmez tükenmez azm ü himmetten, behemehâl kazanılacak kat'î muzafferiyetten bahsolunabilir.

Büyük millî mücadelelerde zafere giden yolun başında, ruhların emniyeti ve bizzat kendi mevcudiyetinin sağlamlığına itikat edilmesi vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitat devirlerini ve son demlerini mühürleyen şey, aklı erer ve münevver geçinenlerin ve mesuliyette bulunanların her çetin işin başında (biz bu işin hakkından gelemeyiz) vehminde olmalarıdır. Bu kanaat, onların şahsî kudret ve faaliyetlerini ilk andan kemirirdi. İlk müşkülat ile her mücadelenin tabiatında olan devir, aksi tecelliyat, derhal mağlubiyeti nefislerinde iman haline getirirdi. Her millî mücadelede hazır olan en büyük cevher, yani milletin kendisi ise ilk anda onlara itimadını kaybeder, yardımını esirgerdi. Bundan daha tabiî ne olabilirdi?

Şimdi biz, size millî mücadelecilerin ruhiyle, halk idaresi adamlarının kanaatiyle söyleyeceğiz. Ne kadar zorlu ve çetin olursa olsun, hiçbir millî meselenin halli, millî şuurun ihatası haricîne çıkacak kadar muğlak ve milletin tırmanıp tepesine erişemeyeceği kadar sarp değildir.

Her şeyden evvel, fertçe ve devletçe birbirimize güvenerek ve birbirimize yardım ederek ve dayanarak bu yeni mücadeleyi, millî para, millî iktisat, millî tasarruf mücadelesini behemehâl başaracağımıza itimat etmeliyiz. Kat'î neticeye varıncaya kadar millî paranın ileri geri göstereceği dalgalanmalardan asla ürkmemeliyiz, asla yılmamalıyız, asla ürkmeyeceğiz ve yılmayacağız.

Bu kürsüden, milletvekillerinin huzurunda, kat'î kanaatla beyan ve ilân ederiz ki millî parayı muhafaza edenler asla kaybetmeyecekler, behemehâl kazanacaklardır.

İşte Efendiler, büyük ve millî bir meseleyi izaha çalıştık. Bu meseleyi kat'î muvaffakiyetle neticelendirmeyi muhakkak görüyoruz. Eğer bu mücadeleyi bize emanet edecek iseniz, bunu itimadınızla göstermenizi rica ederiz.

Sabit Kur'a Geçiş: Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Mevzuat

26 Şubat 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'la kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım ve satımının ve bunlar ile değerli madenler ve değerli taşlarla bunlardan mamul veya bunları muhtevî her nevî eşya ve değerlerin ve ticarî senetlerle ödemeye yarayan her türlü vasıta ve vesikaların ülkede ihracı veya ülkeye ithalinin tanzim ve tahdidine ve Türk parasının kıymetinin korunması zımnında kararlar almaya Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştı.

Bakanlar Kurulu'nun bu kanun hükümlerine göre yapmış bulunduğu genel ve düzenleyici işlemlerdeki yükümlülüklere aykırı hareket eden kişi, üç bin Türk Lirası'ndan yirmi beş bin Türk Lirasına kadar idarî para cezası ile cezalandırılacaktı. Her türlü mal, kıymet, hizmet ve sermaye ithal ve ihraç edenler veya bu işlere aracılık edenlerden bu işlemlerinden doğan alacaklarını 1'inci maddeye göre alınan kararlardaki hükümlere göre ve bu kararlarda tayin edilen süreler içinde yurda getirmeyenler, yurda getirmekle yükümlü oldukları kıymetlerin rayiç bedelinin yüzde beşi kadar idarî para cezasıyla cezalandırılacaktı. İdarî para cezasına ilişkin karar kesinleşinceye kadar alacaklarını yurda getirenlere, birinci fıkra hükmüne göre idarî para cezası verilecekti. Ancak, verilecek idarî para cezası yurda getirilmesi gereken paranın yüzde iki buçuğundan fazla olamayacaktı.

İthalat, ihracat ve diğer kambiyo işlemlerinde döviz veya Türk parası kaçırmak kastıyla muvazaalı işlemlerde bulunanlar, yurda getirmekle yükümlü oldukları veya kaçırdıkları kıymetlerin rayiç bedeli kadar idarî para cezasıyla cezalandırılacaklardı. Bu fiilin teşebbüs aşamasında kalması halinde verilecek ceza yarı oranında indirilecekti. Bu kabahatlerin bir tüzel kişinin yararına olarak işlenmesi halinde, ilgili tüzel kişiye de aynı miktarda idarî para cezası verilecekti. Kabahatin konusunu yabancı para oluşturması halinde, idarî para cezasının hesaplanmasında fiilin işlendiği tarih itibariyle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının bu paraya ilişkin "döviz satış kuru" esas alınacaktı.

Hükmolunacak idarî para cezasına, suç tarihi ile tahsil tarihi arasındaki süreler için 6183 sayılı kanuna göre tespit edilen gecikme zammı oranında, para cezası ile birlikte tahsil olunmak üzere, gecikme faizi uygulanacaktı. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçların tekerrürü halinde verilecek cezalar iki kat olarak hükmedilecekti.

Bu kanuna aykırı fiilleri ihbar edenlerle suç delillerinin tespitinde hizmeti görülenlere, hangi hallerde ikramiye verileceği ve verilecek ikramiyenin miktar ve nispeti Bakanlar Kurulu kararı ile tespit olunacaktı.

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun 26 Şubat 1930

Madde 1- Kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım ve satımının ve bunlar ile kıymetli madenler ve kıymetli taşlarla bunlardan mamul veya bunları muhtevî her nevî eşya ve kıymetlerin ve ticarî senetlerle tediyeyi temine yarayan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihracı veya memlekete ithalinin tanzim ve tahdidine ve Türk parasının kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına Bakanlar Kurulu salahiyetlidir.

Madde 2- Bu kararlar "Türk Parası Kıymetini Koruma" başlığı altında Resmi Gazete ile ve Hazine Müsteşarlığının bağlı bulunduğu bakanlığın münasip göreceği diğer neşir vasıtalariyle neşir ve ilân olunur.

Şu kadar ki kararların yürürlüğe girmesinde Resmi Gazete ile yapılacak neşir ve ilân esas olup bu gazete ile neşredilen kararlar başka vasıtalarla neşir ve ilân edilmiş olsun olmasın metinlerinde mer'iyet tarihi varsa o tarihten, yok ise Resmi Gazete ile neşredildiğinin ertesi gününden itibaren Türkiye'nin her tarafında yürürlüğe girer.

Madde 3- Bakanlar Kurulu'nun bu kanun hükümlerine göre yapmış bulunduğu genel ve düzenleyici işlemlerdeki yükümlülüklere aykırı hareket eden kişi, üç bin Türk Lirası'ndan yirmi beş bin Türk Lirası'na kadar idarî para cezası ile cezalandırılır.

Fiil, 1'inci maddede yazılı kıymetlerin izinsiz olarak yurttan çıkarılması veya yurda sokulması mahiyetinde ise 21/3/2007 tarihli ve 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu hükümlerine göre suç veya kabahat oluşturmadığı takdirde kişi; eşya ve kıymetlerin rayiç bedeli kadar, teşebbüs halinde bu bedelin yarısı kadar idarî para cezası ile cezalandırılır.

Her türlü mal, kıymet, hizmet ve sermaye ithal ve ihraç edenler veya bu işlere aracılık edenlerden bu işlemlerinden doğan alacaklarını 1'inci maddeye göre alınan kararlardaki hükümlere göre ve bu kararlarda tayin edilen süreler içinde yurda getirmeyenler, yurda getirmekle yükümlü oldukları kıymetlerin rayiç bedelinin yüzde beşi kadar idarî para cezasıyla cezalandırılırlar. İdarî para cezasına ilişkin karar kesinleşinceye kadar alacaklarını yurda getirenlere, birinci fıkra hükmüne göre idarî para cezası verilir. Ancak, verilecek idarî para cezası yurda getirilmesi gereken paranın yüzde iki buçuğundan fazla olamaz.

İthalat, ihracat ve diğer kambiyo işlemlerinde döviz veya Türk parası kaçırmak kastıyla muvazaalı işlemlerde bulunanlar, yurda getirmekle yükümlü oldukları veya kaçırdıkları kıymetlerin rayiç bedeli kadar idarî para cezasıyla cezalandırılırlar. Bu fiilin teşebbüs aşamasında kalması halinde verilecek ceza yarı oranında indirilir.

Bu kabahatlerin bir tüzel kişinin yararına olarak işlenmesi halinde, ilgili tüzel kişiye de aynı miktarda idarî para cezası verilir.

Kabahatin konusunu yabancı para oluşturması halinde, idarî para cezasının hesaplanmasında fiilin işlendiği tarih itibariyle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının bu paraya ilişkin "döviz satış kuru" esas alınır.

Hükmolunacak idarî para cezasına, suç tarihi ile tahsil tarihi arasındaki süreler için 6183 sayılı kanuna göre tespit edilen gecikme zammı oranında, para cezası ile birlikte tahsil olunmak üzere, gecikme faizi uygulanır. Gecikme faizinin hesaplanmasında ay kesirleri nazara alınmaz.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçların tekerrürü halinde verilecek cezalar iki kat olarak hükmedilir.

Bu madde hükmüne göre idarî para cezasına karar vermeye Cumhuriyet savcısı yetkilidir.

(30 Aralık 2008 tarih, 27096 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan 5827 Sayılı Kanunla Madde- 4 ve Madde- 5 yürürlükten kaldırılmıştır.)

Ek madde 1- malîye müfettişleri ile malîye müfettiş muavinleri, hesap uzman ve yardımcıları, Hazine kontrolörleri ve stajyer Hazine kontrolörleri ve kambiyo murakabe mercileri bu kanun hükümlerine aykırı hareket edenler hakkında tetkikat ve tahkikat yapmak ve tahkikat sırasında suç emareleri bulunursa maznunlar ve suçla ilgisi görülenler nezdinde Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun zabıt ve arama hakkındaki hükümleri gereğince muamele ifa etmek salahiyetini haizdirler.

Ek madde 2- Muhacir ve mültecilerin İskan Kununu'nun 31'inci maddesi haricinde, menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli ve ellerindeki nakitler karşılığında yapacakları ithalat bu kanun hükümlerine tabidir.

Hariçteki servetlerin tevsik şekli, getirilecek malların cins ve nev'i ile ithal için müracaat zamanı ve Hazine Müsteşarlığının bağlı bulunduğu bakanlıkça verilecek müsaadelerin geçerlik süresi ve konuyla alakalı diğer hususlar ayrı bir Bakanlar Kurulu Kararı ile tesbit olunur.

Bu kanun yürürlükte kaldığı müddetçe İskan Kanunu'nun 32'nci maddesinin ithal edilecek eşyaların cins ve nev'ini tahdit ve tayin eden hükmü ile 33'üncü maddesi uygulanmaz.

Ek madde 3- Bu kanuna aykırı fiilleri ihbar edenlerle suç delillerinin tesbitinde hizmeti görülenlere, hangi hallerde ikramiye verileceği ve verilecek ikramiyenin miktar ve nispeti Bakanlar Kurulu kararı ile tesbit olunur.

Ancak verilecek ikramiyenin miktarı, bu kanun mucibince hükmolunacak para cezalarından tahsil edilecek miktarın % 45'ini geçemez.

Ek madde 4- Bu kanuna göre gerçek ve tüzel kişiler hakkında hükmolunacak para cezalarıyla 1'inci maddeye göre alınan kararlar uyarınca tahsili gereken alacaklar hakkında 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uygulanır.

Ek madde 5- Bu kanunun 1'inci maddesine göre Bakanlar Kurulu'nca alınan kararlarda lehe değişiklik yapılması veya bu kararların yürürlükten kaldırılması hallerinde; değiştirilen veya kaldırılan kararlara aykırı davranışta bulunmuş olanlar hakkında, failin lehine olan kararlar ve kanun hükümleri tatbik ve infaz olunur.

Madde 6- Bu kanun neşri tarihinden üç sene müddetle muteberdir.

Madde 7- Bu kanun hükümlerinin icrasına Bakanlar Kurulu memurdur.

TPKK ve 1 Numaralı Kararname

Bu mevzuatın hemen ardından 26 Şubat 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma 1 Numaralı kararname yayımlandı. Bu kararnameye göre kambiyo, nukut, esham ve tahvilât işlerinde spekülâsyon yasaklanıyordu. Malîye Vekâleti'nce tanzim ve ilân olunan ihtiyaç listesine muvafık olmayan veyahut borsa ve banka ve Malîye Vekâletinden mezuniyet almış banker gişeleri haricînde veya açıktan yapılan kambiyo alım ve satımlar spekülasyon addediliyordu.

Kambiyo, nukut ve tahvilât alım ve satımı bankalarla Malîye Vekâleti'nce mezuniyet verilecek bankerler marifetiyle yapılacaktı. Borsa acenteleri ancak bu banka ve bankerlerden aldıkları alım ve satım emirlerini icra edebileceklerdi.

Kambiyo işleri yapanlar bu işleri kimin için yaptıklarını kambiyo murakıplığına bildirmeğe ve iş yaptıranlar da işlerinin ihtiyaç listesine muvafık olduğunu ispat edici evrakı ihtiyaç listesinde gösterilen mahallere ibraz ve tevdi etmeğe ve istenilecek malûmat ve izahatı vermeğe mecburdular.

Bankalarla bankerlerin ecnebî kambiyosunu ve nukudunu karşılık tutarak Türk Lirası üzerine avans yapmaları yasaktı.

Banka ve bankerler gişelerinde her gün alıp sattıkları kambiyoların farkını ertesi günü akşamına kadar borsada karşılayarak kapatmağa mecburdular. Ancak beş yüz sterlinden aşağı olan küsurat ertesi güne devrolunabilecekti.

Borsa bulunan mahallerde banka ve banker gişelerindeki kambiyo alım ve satım fiyatları muamelenin yapıldığı anda borsadaki sterlin fiyatına nazaran beher sterlin veya muadili için nihayet iki kuruşu tecavüz edemeyecekti.

Banka ve bankerler Türk parası olarak yapılan tevdiatı malîyenin ihtiyaç listesi haricînde hiç bir suretle ecnebî kambiyo ve nukuduna dönüştüremeyeceklerdi.

Madde 9 - Türkiye'de kurulu olmayan ve Türkiye'de şubesi bulunmayan eşhas ve müessesat lehine banka ve bankerler ve sair müesseselerce Türk parası üzerinden kredi açılamayacaktı. İmtiyazlı ve sermayesinde devletin iştiraki olan şirketler mevduatını ancak sermayesi Türk parası olan bankalarda bulundurabileceklerdi.

Maliye Vekâleti namına borsa komiserliği ve kambiyo murakıplığı, kambiyo ve nukut ve tahvilât muamelâtına ait hususatın tetkiki için banka ve bankerler ve ticarethaneler ve sair müessesattaki evrak ve defterleri tetkika salahiyetliydiler. Bu müesseseler komiserlik veya murakıplıktan istenilen evrak ve vesaik ve her nevi malûmatı ibraz ve itaya mecburdular.

Borsa acenteleri acentelikten başka hiçbir iş yapamaz. Kendi nam ve hesaplarına kambiyo ve nukut ve esham ve tahvilât alıp satamaz ve aldırıp sattıramazdı. Bunlar muamelelerini günü gününe defterlerine kaydetmeğe ve aynı günde bir cetvelle borsa komiserliğine veya murakıplığa bildirmeğe mecburdular. İthalat emtiası bedellerinin tediyesi için bankalardan döviz tedariki ancak bu ithalâta ait olup gümrük idarelerince verilecek olan muamele vergisi makbuzunun ibraz ve tesliminde mümkündü. Verilecek döviz miktarı malın makbuzdaki muamele vergisinin esaslarından birini teşkil eden malîyet fiyatını tecavüz edemeyecekti. Fazla kambiyo almak maksadiyle malîyet fiyatını hakikî miktar ve ihtiyacattan ziyade göstermek yasaktı.

Maliye Vekâleti'nin mezuniyeti olmaksızın Türkiye'den esham ve tahvilât ve kuponlarının ve Türk parasının ihracı memnuydu. Açıktan veya borsa ve banka haricînde yapılan tahvilât ve kupon alım ve satımı spekülâsyondu. Malîye Vekâleti'nin mezuniyeti olmadıkça Türkiye'ye esham ve tahvilât ve kupon ithal olunamayacaktı. Madde 20 - Coberler kendi nam ve hesaplarına da olsa borsadan esham ve tahvilât alıp satamayacaklardı. Mubayaa olunacak tahvilât kuponlarıyle beraber sahipleri adına ancak bankalarda muhafaza olunabilir.

Açıktan veya borsa ve bankalar haricînde yapılan veya ihtiyaç listesine muvafık olmayan yabancı para alım ve satımı spekülâsyondu. Efektif yabancı para alım ve satımı kambiyo hakkındaki ahkâma ve ihtiyaç listesine tevfikan bankalar ve bankerlerce icra edilecekti. Sarraflar, yalnız yabancı paralarını Türk parasına tahvil edebilirler. Tahvil ettikleri yabancı paralarını banka ve bankerlere satmağa mecburdular. Kambiyo ve nukut, esham ve tahvilât işleri peşin olarak yapılacaktı. Bunların teslim ve tesellümü akit gününün ertesi akşamına kadar ifa ve ikmal olunacaktı.

Kambiyo ve nukut ve esham ve tahvilatı satmağa ve almağa mezun banka ve bankerler aldıkları ve sattıkları dövizin ve esham ve tahvilâtın nevî ve miktariyle tarihini ve alış ve verişin icra edildiği saat ve dakikayı ve fiyatını ve müşterinin isim ve hüviyetini ve imzasını gösterir dip koçanlı bir vesika vermeğe ve bu muamelelerini aynen murakıplıkça tasdik ediliş bir deftere kayıt etmeğe ve bu defterlere bir gün zarfında yazılı olan muameleleri ertesi günü öğleye kadar bir bordro ile murakıplığa bildirmeğe mecburdular.

Türk Parasının Kıymetini Koruma 1 Numaralı Kararname 26 Şubat 1930

Madde 1 - Kambiyo, nukut, esham ve tahvilât işlerinde spekülâsyon memnudur.

Madde 2 - Kambiyo spekülâsyon : 1447 numaralı kanunun 29'uncu maddesi mucibince malîye Vekâletince tanzim ve ilân olunan ihtiyaç listesine muvafık olmayan veyahut borsa ve banka ve malîye Vekâletinden mezuniyet almış banker gişeleri haricînde veya açıktan yapılan kambiyo alım ve satımlarıdır.

Madde 3 - Kambiyo, nukut ve tahvilât alım ve satımı bankalarla Malîye Vekâleti'nce mezuniyet verilecek bankerler marifetiyle yapılır. Borsa acenteleri ancak bu banka ve bankerlerden aldıkları alım ve satım emirlerini icra edebilirler.

Madde 4 - Kambiyo işleri yapanlar bu işleri kimin için yaptıklarını kambiyo murakıplığına bildirmeğe ve iş yaptıranlar da işlerinin ihtiyaç listesine muvafık olduğunu ispat edici evrakı ihtiyaç listesinde gösterilen mahallere ibraz ve tevdi etmeğe ve istenilecek malûmat ve izahatı vermeğe mecburdurlar. Bu evraklar bir

daha istimal edilmemek zere banka veya bankerler veya murakıplıkça iptal ve icab edenleri hıfz olunur.

Madde 5 - Bankalarla bankerlerin ecnebî kambiyosunu ve nukudunu karşılık tutarak Türk Lirası üzerine avans yapmaları memnudur.

Madde 6 - Banka ve bankerler gişelerinde her gün alıp sattıkları kambiyoların farkını ertesi günü akşamına kadar borsada karşılayarak kapatmağa mecburdurlar. Ancak beş yüz sterlinden aşağı olan küsurat ertesi güne devrolunabilir.

Madde 7 Borsa bulunan mahallerde banka ve banker gişelerindeki kambiyo alım ve satım fiyatları muamelenin yapıldığı anda borsadaki sterlin fiyatına nazaran beher sterlin veya muadili için nihayet iki kuruşu tecavüz edemez.

Madde 8 - Banka ve bankerler Türk parası olarak yapılan tevdiatı Malîye'nin ihtiyaç listesi haricînde hiç bir suretle ecnebî kambiyo ve nukuduna tahvil edemezler.

Madde 9 - Türkiye'de müesses olmayan ve Türkiye'de şubesi bulunmayan eşhas ve müessesat lehine banka ve bankerler ve sair müesseselerce Türk parası üzerinden kredi açılamaz.

Madde 10 - İmtiyazlı ve sermayesinde devletin iştiraki olan şirketler mevduatını ancak sermayesi Türk parası olan bankalarda bulundurabilirler.

Madde 11 - 1447 numaralı kanunun 29'uncu maddesi mucibince malîye Vekâleti'nce tanzim ve 17 Temmuz 1929 tarihinden itibaren mer'î olan ihtiyaç listesi haricînde döviz tedarikinin menedilmiş olmasına binaen efrat ve müessesat arasında ecnebî kambiyo ve nukudu esası üzerinden yapılmış ve yapılacak dahilî alım ve satım ve ikraz ve istikraz muamelâtından mütevellit borçlar döviz olarak tediye olunmaz. Bu kabil borçlar tediye günündeki borsa rayici üzerinden Türk parası olarak tediye olunur.

Madde 12 - malîye Vekâleti namına borsa komiserliği ve kambiyo murakıplığı, kambiyo ve nukut ve tahvilât muamelâtına ait hususatın tetkiki için banka ve bankerler ve ticarethaneler ve sair müessesattaki evrak ve defterleri tetkika salahiyetlidir. Bu müesseseler komiserlik veya murakıplıktan istenilen evrak ve vesaik ve her nevi malûmatı ibraz ve itaya mecburdurlar.

Madde 13 - Borsa acenteleri acentelikten başka hiçbir iş yapamaz. Kendi nam ve hesaplarına kambiyo ve nukut ve esham ve tahvilât alıp satamaz ve aldırıp sattıramaz. Bunlar muamelelerini günü gününe defterlerine kaydetmeğe ve aynı günde bir cetvelle borsa komiserliğine veya murakıplığa bildirmeğe mecburdurlar.

Madde 14 - İthalat emtiası bedellerinin tediyesi için bankalardan döviz tedariki ancak bu ithalâta ait olup gümrük idarelerince verilecek olan muamele vergisi makbuzunun ibraz ve tesliminde mümkündür. Verilecek döviz miktarı malın makbuzdaki muamele vergisinin esaslarından birini teşkil eden malîyet fiyatını tecavüz edemez. Fazla kambiyo almak maksadiyle malîyet fiyatını hakikî miktar ve ihtiyacattan ziyade göstermek memnudur. Muamele vergisinden müstesna olan ithalât dövizi murakıplıkça yapılacak tetkikat neticesinde temin olunur.

Madde 15 - Bankalar muamele vergisi makbuzu alınmadan evvel müşterilerine işin tekâmül safhalarında döviz avansı yapabilirler. Tacirlere bu suhuleti gösterebilmek için bir miktar açıktan döviz almak isteyen bankalar olursa Malîye Vekâleti'nin tespit eyleyeceği bir miktar için müsaade olunur.

Madde 16 - Gümrükten alınacak muamele vergisi makbuzunun istilzam eylediği döviz miktarının bir kısmı veya hepsi daha evvel tedarik edilmiş veya tediye edilmiş ise o miktarı bankalar tenzil ederek mütebakisini tediye edeceklerdir.

Madde 17 - Malîye Vekâleti'nin mezuniyeti olmaksızın Türkiye'den esham ve tahvilât ve kuponlarının ve Türk parasının ihracı memnudur.

Madde 18 - Açıktan veya borsa ve banka haricînde yapılan tahvilât ve kupon alım ve satımı spekülâsyondur.

Madde 19 - Malîye Vekâleti'nin mezuniyeti olmadıkça Türkiye'ye esham ve tahvilât ve kupon ithal olunamaz.

Madde 20 - Coberler kendi nam ve hesaplarına da olsa borsadan esham ve tahvilât alıp satamazlar.

Madde 21 - Mubayaa olunacak tahvilât kuponlarıyle beraber eshabı namına ancak bankalarda muhafaza olunabilir.

Madde 22 - Açıktan veya borsa ve bankalar haricînde yapılan veya ihtiyaç listesine muvafık olmayan ecnebî nukudunun alım ve satımı spekülâsyondur.

Madde 23 - Efektif ecnebî nukudunun alım ve satımı kambiyo hakkındaki ahkâma ve ihtiyaç listesine tevfikan bankalar ve bankerlerce icra edilir.

Sarraflar, yalnız ecnebî paralarını Türk parasına tahvil edebilirler. Tahvil ettikleri ecnebî paralarını banka ve bankerlere satmağa mecburdurlar.

Madde 24 - Kambiyo ve nukut, esham ve tahvilât işleri peşin olarak yapılır.

Bunların teslim ve tesellümü akit gününün ertesi akşamına kadar ifa ve ikmal olunur.

Madde 25 - ecnebî dövizini natık çek ve bonolar ve poliçeler ve hesabı cariler malîye Vekâletinin muvafakati olmadıkça bankalardan başka kimseye ciro edilemez.

Madde 26 - Kambiyo ve nukut ve esham ve tahvilatı satmağa ve almağa mezun banka ve bankerler aldıkları ve sattıkları dövizin ve esham ve tahvilâtın nevî ve miktariyle tarihini ve alış ve verişin icra edildiği saat ve dakikayı ve fiyatını ve müşterinin isim ve hüviyetini ve imzasını gösterir dip koçanlı bir vesika vermeğe ve bu muamelelerini aynen murakıplıkça musaddak bir deftere kayıt etmeğe ve bu defterlere bir gün zarfında yazılı olan muameleleri ertesi günü öğleye kadar bir bordro ile murakıplığa bildirmeğe mecburdurlar.

Madde 27 - Eşhas ve müessesatın bankalar nezdindeki Türk Lirası hesabı carisinden döviz hesabı carisine münakale icra edilemez.

Madde 28 - Bankalar ve bankerler nezdindeki döviz hesabı carisinde bakıye-i matlupları mevcut olan eşhas ve müessesat bu mevcutlarını ihtiyaç listesine tevafuk eden ihtiyaçlar için istimal edebilecekleri gibi banka gişelerinde veya borsalarda da sattırılabilirler.

Madde 29 - Bu kararnamede yazılı ahkâma muhalif harekette bulunanlardan 22 Şubat 1930 tarih ve 1567 numaralı kanun mucibince hükmolunacak para cezalarının tahsilinde yarısına kadarı muhbirlerine verilir.

Madde 30 - Kambiyo murakıbı bulunmayan mahallerde bu vazifeler o mahallin en büyük mal memuru tarafından ifa olunur.

Madde 31 Memleket haricîne nakit ve kambiyo esham ve tahvilâtı doğrudan doğruya veya bilvasıta ve malîye Vekâletinin müsaadesi olmaksızın ihraç etmek ve harice sermaye kaçırmak memnu olduğundan girdikleri iş icabı ve bilhassa inşaat şirketleri ve müteahhitler bu işlerinin ifası esnasında hesaben hariçten getirip sarf etmeğe mecbur oldukları dövizleri Türkiye'de hangi bankaya sattırdıklarını sorulduğu takdirde ispat edici vesaiki hazır bulundurmağa mecburdurlar.

Madde 32 - Bu kararnamenin neşrinden evvelki ithalâttan mütevellit kambiyo ihtiyaçları murakıplıkça yapılacak tetkikat neticesindeki mezuniyete bağlıdır. Bu gibi döviz ihtiyaçları için kararname neşrinden itibaren on beş gün zarfında beyanname verilmek ve müracaat vesikası alınmak lâzımdır.

Madde 33 - İhracı kanunen memnu olan madenî altın bu kararname ahkâmına tabi değildir. Kanunu mahsusundaki hükümlere tabidir.

Bu arada hükümet, dış borçların ödenmesi için de ithalatı kısmak zorunda kaldı. Daha da ötesi artık bir Merkez Bankası kurmanın zamanı gelmişti. Bir yandan Merkez Bankası'nın kuruluşu için hazırlıklara girişilirken öte yandan Türk parasının değeri üzerinde nazım bir rol oynamak üzere, devletin iştirakiyle, 24 Mart 1930 tarihinde Bankalar Konsorsiyumu kuruldu.

Yarısı devlete ait olmak üzere özel şirket olarak kurulan Bankalar Konsorsiyumu'nun sermayesi 1.215.000 İngiliz lirasıydı. Görevi malîye Vekâleti'nin direktifleri doğrultusunda bilhassa kambiyo piyasasını tanzim etmekti. Konsorsiyumun yaptığı müdahalelerden sonra liranın sterline oranla değerinde istikrar görüldü. Ağustos ayında 1 sterlin 1030 kuruş üzerinden işlem gördü.

Ancak Konsorsiyumun döviz arz ve talebine göre tedavül hacmini tanzim edebilmesi, yani tedavül hacmine biraz esneklik verebilmesi için döviz arzının arttığı zamanlarda bunu satın alması gerekiyordu. İşte Konsorsiyumun kuruluşundan uzunca bir süre geçtikten sonra, daha doğrusu ilk ihracat mevsimine gelindiği sıralarda 26 Eylül 1930 günlü ve 1726 sayılı kanun hükümeti "karşılığı altın veya fiilen başa baş altına tahvili kabil ecnebî dövizi mubayaa etmek üzere ihtiyat evrak-ı nakdiyesinden ihtiyaç ve lüzumu kadarını tedavüle çıkarmak suretiyle" kullanmaya yetkili kıldı. Konsorsiyum kurulduktan sonradır ki tedavül eden Türk Lirası miktarı ilk kez 158.748.563,60 lirayı aşarak 170 milyona yükseldi.

Bu arada hükümet de Merkez Bankası'nın kuruluşunu hızlandırıldı. 11 Haziran 1930 günü 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu çıktı. 3 Ekim 1931 tarihinde de Merkez Bankası'nın işe başlamasıyla piyasadaki "evrak-ı nakdiye"nin sorumluluğu bankanın uhdesine geçti. Bu tarihten itibaren dolaşımda devlete ait kâğıt para kalmamıştı.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra artık Ankara hükümetinin para ve kredi politikalarında "pasif" bir çizgide yürümeleri olanaksızlaşmıştı. Ülke ekonomisinin gelişebilmesi için sürekli gözetilecek bir para politikasına ve rasyonel bir kredi mekanizmasına gerek duyuluyordu. Merkez Bankası'nın kuruluşu bu konuda önemli bir adımdı. Bankanın kanunu bunu sarih bir şekilde kaydediyor, bankadan beklenen görevleri bir bir sayıyordu.

Hükümet, parasal istikrarı Türk Lirası'nın altına bağlanmasıyla elde edileceği kanaatini taşıyordu. Kanun koyucu liranın karşılığının, ileride, altın para ile ödeneceğini ifade etmişti. Kanunun metninde dönüşümün altın para ile yapılacağından söz etmesi, hükümetin geçmişin altın sistemini hatırdan çıkarmadığını gösteriyordu. Nitekim hükümet, kanunun 6. Maddesine dayanarak Türk Lirası'na karşılık oluşturması amacıyla Hazine'nin elinde bulunan altın ve uluslararası değerleri hemen Banka'ya aktarmıştı. Ayrıca, kanunun 9. Maddesi, paranın istikrarını sağlamaya yönelik önlemlerin yürütülmesini kolaylaştırmak amacıyla bankanın kuruluşunu izleyen üç ay içinde devlete, vilayetlere ve belediyelere, keza devlet teşkilât ve hizmetlerinde dahil ya da bağlantısı olan bilcümle şirketlerle, kurumlara ait paraya dönüştürülmüş ya da külçe altınların bankaya satılmasını emrediyordu.

Ülkede altın stoku çok azalmıştı. Ödemeler dengesinin durumu parlak değildi. Dış borçların ödemesi de ertelenmiş oluşu nedeniyle, dışarıdan borç almak suretiyle altın sağlanması için de hava pek müsait değildi. Daha da kötüsü dünya buhranı gittikçe derinleşiyordu. Birçok ülke parasının altınla bağlantısını kesiyordu. Cihan Harbi'ni izleyen dönemde altına dönüştürülemeyen para deneyimleri sağlam paranın mutlaka altın ya da altına dönüştürülebilen para demek olmadığını ortaya koymuştu. Bir kısım ülke sağlam paranın, satın alma gücü olan para demek olduğu kanaatine varmıştı. Bu gelişmelere rağmen 1715 sayılı kanun, bankanın, hükümetle ortak, Türk parasının altına dönüştürülme esasını istikrar için önemli bir önlem olarak gördüğünü gösteriyordu.

Ancak, Merkez Bankası'nın 1715 sayılı kanuna hakim olan dar görüşü yavaş yavaş değişti. Hükümet, bir yandan emisyon imkanlarını 3 Temmuz 1932'den itibaren birbirini izleyen kanunlarla genişletirken, diğer yön-

den hazine tahvillerinin itfası suretiyle tedavül hacmini kısmağı ağırlaştırarak Merkez Kanunu'nun ilk şekline hakim olan deflasyonist siyasetten uzaklaşmak istedi.

Böylece Merkez Bankası'na daha geniş yetkiler verilmiş oldu. İlk yıllarda 158 milyonun dahi altında kalan fiilî tedavül miktarı yavaş yavaş gelişmeğe başladı. Bu artışın seyri şöyleydi

Tedavüldeki Banknotlar (Milyon Türk Lirası)

1932 **148** 1933 **147** 1934 **158** 1935 **163** 1936 **181** 1937 **169** 1938 **194**

Merkez Bankası kanununun ilk şeklini değiştiren izleyen metinler, çeşitli yollardan devlet kredilerine geniş olarak kapılarını açtı. Banknot hacmini kabartan yönelimleri gösteren devlete açılan krediler ve özel piyasada yapılan kredilerin miktarları şöyleydi

Yıllar	Hazine	Özel Piyasa
1932	3,6	
1933	7,8	
1934	8,5	5
1935	8	23
1936	27	15,3
1937	45	15,2
1938	88	17,1

Özel piyasaya yapılan krediler üç yıl için hemen hemen hiç kıpırdamamışken Hazine'ye ait bulunanlar, yani devlete yapılanlar, büyük bir artış göstermişti. Kaldı ki, 3 Temmuz 1938 günlü 3494 sayılı kanunla öngörülen Hazine kefaletini haiz bonolarla İktisadî Devlet Teşekküleri'nin finansmanı henüz ortada yoktu. Bunlarla birlikte tedavül hacmi daha da artacaktı.

Merkez Bankası'nın, İkinci Dünya Savaşı'na kadarki evrede rasyonel bir para politikasıyla ülkenin iktisadî kalkınmasına ciddi bir tarzda destek verdiğini söylemek abartılı olurdu. Ortodoks bir zihniyetin etkisi altında, miktar teorisinin çok dar bir çerçevesi içinde parasal istikrar vehimesine saplandığı söylenebilirdi. Konsorsiyum kurulduktan sonra Türk parasının sterline oranla değerinde bir istikrar görülmüş ve 1931 Ağustosu'nda bir sterlin 1030 kuruş üzerinden fiili bir saptama yapılmıştı. Fakat çok geçmeden İngiliz lirası 19 Eylül 1931'de altın esasını terk etti. Türk lirası 22 Eylül 1931'den itibaren 12,06 Fransız Frangı hesabıyla yine dolaylı surette altına bağlanmış oldu.

Türk Parasının İstikrarına Ait Önlemler

Kanun koyucu Türk parasının istikrarına ait önlemleri, bankanın hükümetle birlikte almasını emrediyordu. Bankanın, Türk Lirası'nın yeni altın içeriği belirlenmemiş olduğu için, sikke ve külçe halinde altın, fiilen altına tahvili kabil yabancı paralar ve sair yabancı değerler alıp satabilmesi için bunların Türk Lirası'na oranla fiyatlarını belirlemesi gerekiyordu. Banka, kendi kanununun 36. Maddesinden aldığı yetkiyi kullanarak Aralık 1931'de ilk kez altın ve döviz fiyatlarını belirledi. Buna göre 6,61519 gram safi altın vezninde bir Türk Lirası'nın alım fiyatı 925 kuruş olarak belirlenmiş oldu. Bu o tarihlerde altının piyasa fiyatına uygundu. Banka Fransız Frankı'nın kurunu da 1 Lira = 12,06 frank olarak ilân etti. Bu da frankın altın muadiline uygun olan fiili bir kurdu.

Fakat bu sıralarda dünyayı saran iktisadî krizin karşısında birçok ülke paralarının değerini düşürüyorlardı. Oysa, Türk Lirası'nın, resmi kurunda, yeni resmi değerinde ne altına ve ne de devalüe edilmeyen yabancı dövizlere oranla bir değişiklik yapıldı. Böylece, Türk parası birçok ülkenin parasına oranla değer kazanmış oldu. Bu durum ülke ihracatını büsbütün çıkmaza soktu. Etkin, rasyonel bir üretim donanımından yoksun olan ülkenin mal fiyatları, bir de parasal nedenlerle artış gösterince ihracat bir kat daha güçleşti. Bu durum karşısında hükümet, ödemeler bilançosunu dengede tutmak için dış ticarette yeni yollar aradı. Bir yandan dövizi ve ithalatı sınırlayıcı önlemler aldı. Diğer yandan ihracatı kliring ve özel takas sistemleriyle geliştirme yollarını aradı.

Büyük Buhran nedeniyle dış ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhine gelişmişti. Türkiye ürünlerini dış ülkelere güçlükle satıyordu. Böyle bir ortamda "malımızı alanın malını alırız" ilkesi gündeme geldi. 1932'den itibaren özel ve genel kliring anlaşmaları yapılmaya başlandı. Genel ithal rejimi bu çeşit anlaşma yapan ülkeleri avantajlı kılan prensiplere bağlandı. Satışı güçleşen mallar için ayrıca özel takas rejimi düşünüldü. Böylece, kliring ve özel takas, dış ticaret politikasının temel ilkesine dönüştü.

İzlenen politika, siyasî ve iktisadî bünyeleri itibariyle benzer yöntemlere başvurmuş olan Almanya ve İtalya ile olan dış ticaret ilişkilerini ayrıcalıklı kıldı. Bu ülkeler ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yüksek fiyatlarla alım satıma gitmekte bir sakınca görmediler. Zira, bir yandan paralarının kliring kurlarını yüksek tutmak, diğer yandan ihracatlarını "marjöre" etmek yoluyla yüksek fiyatlarla yaptıkları alımların karşılanmasını sağlamış oldular. Bu sistem serbest dövizli ülkelerle olan iktisadî münasebetlerin de azalmasını doğurdu.

Bir kısım ülkeler genel ve parasal rejimleri müsait olmadığı halde Türkiye'nin ısrarı karşısında kliring anlaşmaları yapmak zorunda kaldılar. Fakat bir süre sonra birçok aksaklıklar çıktı. Birçok ülkeden kolaylıkla ithalat yapılabildiği halde ihracat çok büyük güçlüklerle karşılaştı. Zira, bu ülkelerde serbest döviz rejimi sari olduğu için ithalatlarını dünya piyasalarındaki serbest döviz fiyatlarına göre yapıyorlardı. Oysa Türkiye'nin fiyatları bunlara oranla yüksekti. Bu itibarla, bu ülkelerle olan ticarî ilişkilerimizde ihracatımız ithalatı karşılayamadığından gittikçe büyüyen bir "blokaj" oluştu. Bu alacak sahiplerinin, paralarını kurtarabilmeleri için ithalatçılara "deblokaj primleri" ödemek külfeti doğdu.

Dış ilişkileri tamamen kontrol ve kliring sistemlerine göre ayarlamış bulunan totaliter ülkelerin büyük satın almalarıyla Türkiye'nin fiyatlarını yükseltmesi, Türkiye'nin bazı kliring ülkeleriyle olan münasebetleri üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Aynı zamanda hiç kliring anlaşması yapılmayan tamamen serbest döviz esasına dayanan ülkelerle olan ticarî ilişkiler derin yara aldı. Bir yandan Türkiye'nin fiyatlarının yüksek oluşu nedeniyle bu ülkelere yapılan ihracat düştü, diğer yandan döviz darlığı nedeniyle bu ülkelerden yapılan ithalatı kısmak zorunluluğu doğdu. Böylece gittikçe kliringli ülkelerin yüksek fiyatları ithal fiyatlarına hâkim oldu. Bundan başka, ihracatın hem serbest döviz marjlı kliring ülkelerine hem de tamamen serbest dövizli memleketlere karşı azalmasından dolayı ülkenin döviz bilançosu çok sıkışık bir duruma düştü.

TBMM'nin Olağanüstü Toplantıya Çağrılması 22 Eylül 1930

Meclis'in içtimaa daveti hakkında Riyaseti Cumhur tezkeresi[41]

Reisicumhur Hazretleri'nin Meclis'in içtimaa daveti hakkındaki tezkereleri okunacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliği'ne

Millî paramızın kıymetini korumak için alınması lâzım gelen acil tedbirlerin arzını temin maksadı ile İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Eylül 1930 tarihli teklif kararı tasvip olunarak Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 19'uncu

41 *Tutanak Dergisi*, C: 21, S. 2-4, Ta: 22.9.1930.

maddesi mucibince Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eylül'ün 22'nci Pazartesi günü içtimaa davet edildiğini arz ederim efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal

Reis - Tezkere hakkında Başvekil Hazretleri izahatta bulunacaklardır.

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) - (Sürekli alkışlar arasında kürsüye gelerek).

Muhterem Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin suret-i mahsusada içtimaını istilzam eden sebep neşr olunmuştur ve şimdi de Büyük Meclis'e malûmat verilmiştir. Bu sebep bir iki kelime ile tekrar edilmek istenilirse, Büyük Millet Meclisi millî paranın kıymeti üzerinde yeni bazı karar ve tedbirleri mütalaa etmek için davet olunmuştur denebilir. Yeni vaziyet; millî paranın kıymetini sukuta karşı muhafaza etmek mevzuu değildir. Sizi birçok endişe ve tedbirlere sevk eden bu vaziyet, sekiz aylık ciddî bir mücadeleden sonra tamamen makûs bir hale gelmiştir.

Artık millî paranın sukuta karşı muhafazası endişesinden bugün azade bulunuyoruz.

Buna mukabil millî paranın kıymeti ziyade yükselmek ihtimali karşısındayız. Yani ecnebî dövizlerinin fazla arzını Türk tedavül vasıtasiyle karşılayamamak vaziyeti vardır. Bu mesele bizi millî paranın kıymetini nasıl muhafaza etmenin memleket ahval-i iktisadîyesine muvafık olacağı mevzuunu tetkike sevketti.

Bizim bu hususta kanaatimiz; ithalat ve ihracat nokta-i nazarından millî paranın yükselmesine karşı Meclis'in bazı meseleler ve esaslar mütalâa etmesi lâzım olduğu zeminindedir. Hükümetçe bu hususta alınabilecek tedbirler kamilen alındı. Fakat daha alınması lâzım olan tedbirler artık hükümetin salâhiyeti fevkına çıktı. Bu nokta-i nazardan bu meselenin kabil-i teahhur olmaması yüzünden Büyük Millet Meclisi bir an evvel bu mühim mevzua temas etmek vaziyetinde bulunuyor.

Bu bapta düşündüğümüz kanun lâyihası Büyük Millet Meclisi'ne takdim olunmuştur. Usulü veçhile encümenlerde tetkik olunduktan sonra huzurunuzda müzakere edilecektir. Meselenin teferruatına şimdi temas etmek ve alınacak tedbirleri suret-i kafiyede takrir ettirmek için bugün vakit müsait değildir.

Encümenler tetkik ettikten sonra meseleye temas edilince hükümet bütün tafsilâtı verecek ve Meclis-i Âlî de ona göre karar verecektir. Hükümet bu lâyihanın âmilini kamilen teşrih etmeği vazife addeder.

Reis - Efendim, kanun lâyihası ait olduğu encümene tevdi edilmiştir.

Bugün gelen bir iki tezkere ve lâyiha da ait oldukları encümenlere gönderilmiştir.

Türk Lirası'nın Kıymetini Korumaya Yönelik 1715 Sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun

20 Eylül 1930

BMM Yüksek Reisliği'ne,

1715 numaralı ve 11.6.1930 tarihli kanuna zeyl olmak üzere malîye Vekâletince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinin 17.9.930 tarihli içtimaında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyihası esbab-ı mucibe mazbatasiyle birlikte takdim olunmuştur.

Muktezasının ifasına ve neticesinin iş'arına müsaade buyrulmasını rica ederim efendim.

Başvekil
İsmet

Esbab-ı mucibe:

Türk Lirası kıymetinin muhtelif vesilelerle Meclis-i Âli'ye arz edilen sebepler altındaki temevvücatı 1567 numaralı kanunla bazı tedbirler ittihazını zarurî kılmış ve hükümetçe alınan ve idamesinde zaruret ve faide

mülâhaza edilen murakabe tedbirleri meyanında Hazine ile bankalardan teşkil edilen konsorsiyum tarafından bir kaç aydan beri borsa vaziyeti her an göz önünde tutularak dövizin arza nispetle fazla talep olunduğu dar mevsimlerde döviz arz edilmek suretiyle sterlin fiyatı 1035 kuruşu tecavüz ettirilmemiş ve arzın fazla olduğu günlerde de döviz alıcısı vaziyetine geçilerek rayicin 1030'dan aşağı inmesine mahal bırakılmamıştır.

Paramızın bu nispet dairesindeki kıymeti memleketin iktisadî şeraitine intibak ettiği hiçbir fedakârlığa mahal kalmadan en dar mevsimlerde fiyatın bu raddede kalabilmesiyle sabittir. Piyasada bu suretle aylardan beri nisbî istikrar temin edilmiş olması ve bütün döviz ihtiyaçlarının tamamen is'af edilmesi herkeste paramızın kıymetine itimat telkin etmiş ve iktisadî faaliyetlerimizin selâmet-i cereyanını siyanet ve temin eylemiştir.

Memleketimiz ihracatının bilhassa ve başlıca mahsulât-ı ziraiye olması ve bunların pek kısa bir zaman zarfında ihraç edilmesi yüzünden son günlerde döviz arzlarının kesafeti karşısında Türk Lirası fıkdanı ehemmiyetle hissedilmekte bulunmuştur. Dövizin mebzul ve buna mukabil miktarı mahdut Türk lirasının gayri kâfi olduğu mevsimlerde tedavülü tanzim edecek olan Cumhuriyet Merkez Bankası'nın derdest-i teşkil bulunmasına göre bu bankanın faaliyete geçmesine kadar mevsimler ilcaatiyle temevvüçlere mani olmak için ihtiyat evrak-ı nakdiyeden kanunen tedavülde bulunan muayyen miktar fevkinde ve ihtiyaç nispetinde Türk Lirasının karşılığı yüzde yüz döviz olarak mahfuz kalmak şartiyle münhasıran döviz mubayaasında istimali ve bu suretle vücut bulacak olan döviz stokunun sarf edilebilmesi de kezalik mukabili Türk Liralarının aynı zamanda ihtiyat stokuna iadesine bağlı tutulması zarurî görülmüştür. Bu yoldaki hareketle paramızın fiilî istikrarı safhasına girilmiş olacağı ve bu safhada her yerde mümasil tedbirlere tevessül edildiği şayan-ı kayıttır.

İşte bu mülâhazat ve zaruretlerle ve paramızın kıymetinin muhafazası hususunda en hassas noktalar derpiş olunarak merbut kanun lâyihası tanzim edilmiştir.

İktisat Encümeni Mazbatası:

TBMM İktisat Encümeni - 23 Eylül 1930

Karar No: 45; Esas No: 1/743

Yüksek Reisliğe

İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin 20.IX.1930 tarihli ve 6/3196 numaralı tezkereleriyle Yüksek Meclis Reisliği'ne gelen ve Reislik makamının 22.IX.1930 tarih ve 1/743 numaralı havaleleriyle encümenimize tevdi olunan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce 17.IX.1930 tarihinde kabul olunup 11.VI. 1930 tarih ve 1715 numaralı kanuna zeylen hazırlanan kanun lâyihası ve esbab-ı mucibe mazbatası malîye Vekili Bey hazır olduğu halde mütalaa ve müzakere edildi.

Kanun lâyihasının birinci maddesinde esasen Merkez Bankası Kanunu'nun 36'ncı maddesine tevfikan 14'üncü maddesinde mevcut altın veya fiilen başa baş altına tahvili kabil olan ecnebî dövizleri alıp satmak salâhiyetini, mevcut evrak-ı nakdiyenin lüzumuna göre ve bu döviz tamamen karşılık tutulmak suretiyle tedavüle çıkarmağı istihdaf etmekte ve bu muamelenin ne şekilde ifa edileceği gösterilmektedir.

Memleketimizin ithalât mevsimleriyle ihracat zamanlarının tamamen aynı aylara isabet etmemesi yüzünden döviz arzlarile bunlara karşı olan kambiyo talepleri tevafuk etmemekte Türk evrak-ı nakdiyesinin şimdiye kadar her sene takriben yüzde on beş derecesinde temevvücünü mucip olmakta ve binnetice millî paranın kıymeti sabit bir manzara arz etmekte bulunmuştur. Alınan tedabir neticesi olarak bir taraftan devlet ve onun vücudunu tertip eden müessesatın kambiyo ihtiyaç ve talepleri tanzim ve tensikine edilen itina diğer taraftan millî ihtiyaçların mümkün olduğu derecede millî istihsalâtın temini hususuna milletin verdiği ehemmiyet yüzünden geçen birkaç ay zarfında millî paranın kıymeti âdeta sabit denecek bir şekilde kalmıştır.

İhracat mevsiminin hululü hasebiyle ihracat emtiamızın satış bedelini teşkil eden ecnebî dövizlerinin birden arzı piyasada mevcut ihtiyaçtan çok fazla bulunmuş ve binnetice millî paranın tedavülde nedreti hasıl ol-

muştur. Memleketimizin iktisadî hayatında arzuya şayan olmayan netayici tevlit edebilecek, millî istihsalatımızın hariç piyasalarda rekabet kabiliyetini tenzil etmek suretiyle de bir çok zararları badi olabilecek ve aynı zamanda da millî paranın kıymetinde bir istikrarsızlık manzarası gösterebilecek bu vaziyete çare ve tedbir olarak Merkez Bankasının teşekkülüne takaddüm eden zamanlarda dahi Türk evrak-ı nakdiyesinin ihtiyatlarını ihtiyaç nispetinde piyasaya arz olunacak fazla kambiyonun iştirasına kullanmak ve yine lüzum hasıl oldukça bunları satarak tedavüle atılan miktar evrak-ı nakdiyeyi yerine koymak suretiyle paramızı istikrar ettirmek derpiş olunmaktadır.

Encümenimiz, müzakeresi esnasında bazı arkadaşların bu muameleye konulacak miktarın tayin ve tahdidi teklifi karşısında kalmış ise de:

1. Millî itibarın ifadesi olup Türk milletinin kendi zaman ve tekeffülünde bulunan millî paraya karşı ecnebî para ve sermayesinin kredisinin istimalinden başka bir şey olmayan bu muamelede miktarın tahdit edilmesi suretile ihtiyaç nisbetinde kullanmak salâhiyetinin hükümete verilmesi;

2. Bu suretle mevkii tedavüle çıkacak ihtiyat evrak-ı naktiyenin elyevm tedavülde bulunan evraktan hiçbir suretle farklı olmaması;

3. Bu kanunun ahkâmının Merkez Bankası'nın fiilen teşekkül ve muameleye iptidarına takaddüm eden zamanlara münhasır kalması neticesine vararak bu mülâhazat ve mütalaatı temin ve tatmin ve aynı zamanda kanunun birinci maddesinde zikrolunan muamelenin bütün endişe ve şüphelerinin tamamile izalesi için "Birinci madde mucibince tedavüle çıkarılacak olan evrak-ı naktiye bugün tedavülde bulunanların kanunî evsafını haiz olup bunların ve bunlarla satın alınacak ecnebî dövizlerinin miktarları her hafta sonunda karşılıklı olarak hem Malîye Vekâleti ve hem de depoziter banka tarafından neşir ve ilân olunur." şeklinde bir ikinci madde ilâvesine müttefikan karar verilmiş ve madde şekli tespit edilmiş bulunmakla havalesi mucibince malîye Encümenine tevdi olunmak üzere Yüksek Reisliğe takdim kılındı.

Türk Lirası'nın Kıymetini Koruma

Türk Lirası'nın Kıymetini Korumaya Yönelik 1715 sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun Türkiye'nin ihracatının mevsimsel niteliği sonucu yüzde 15 oranında döviz kurundaki değişikliklerin önüne geçmeye yönelikti. Hükümete verilen yetkiyle Türk evrak-ı nakdiyesinin ihtiyatlarını ihtiyaç nispetinde piyasaya arz olunacak fazla kambiyonun iştirasına kullanmak ve yine lüzum hasıl oldukça bunları satarak tedavüle atılan miktar evrak-ı nakdiyeyi yerine koymak suretiyle istikrar sağlanacaktı. Ancak 30'lu yıllarda çok daha köklü önlemler gündeme geldi. Hükümetin ödemeler bilançosunu, Türk Lirası'nın dış değerine, yani döviz bağlamında resmî paritesine ilişmeden kurmak istemesi, dış ticaret politikasını ithalat tahditlerine, döviz kontrol sistemine, kliring anlaşmalarına ve özel takas muamelelerine yönlendirerek ülkede çeşitli primlerin doğmasını gerektirdi. Hükümetin, ihracatı sağlama almak için, değişik yollarda yabancı dövizlere primler vermesi genel fiyat seviyesinin yükselmesine neden olmuştu. Böylece Türk Lirası'nın iç değeri yavaş yavaş dış değerinden ayrıştı. Türk Lirası'nın satın alma gücündeki değişiklikler yıllık toptan eşya fiyatları endekslerine yansımıştı:

Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

1929	1933	1934	1935	1936	1937
100	49	51	56	62	65

Kaldı ki Türk parasının iç değerini dış değerinden ayıran bu sistemler esas itibariyle Türk Lirası'nın istikrarını hedefleyen 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun ve kararnamelerle, Merkez Bankası kanununun ön gördüğü istikrar politikasına da aykırı idi.

Bu arada ithalatla tüketici kütle üzerine yüklenen çeşitli primlerin büyük bir kısmı bazı tüccar ve spekülatörler elinde kalmış ve üreticiye intikal edememişti. Bundan başka, birkaç yıldan beri izlenen dış ticaret politikası ihracat üzerinde büyük bir gelişme de sağlayamamıştı.

	Milyon Türk Lirası		Milyon Ton	
Yıllar	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**
1933	96,1	74,6	1,2	0.39
1934	92,0	86,7	1.6	0,47
1935	95,8	88,8	1,4	0,52
1936	117,7	92,5	1,3	0,53

Yukarıdaki tablodaki sayılar ihracatta ton itibariyle bir gerileme olduğunu göstermekteydi.

Almanya ve İtalya'nın uyguladıkları yüksek fiyat politikasının Türkiye'nin diğer serbest dövizli ülkelerle olan ilişkilerii üzerinde yarattığı olumsuz tablo ise giderek büyümekte idi:

Yıllar	**Almanya'nın Genel İhracatımızdaki Yüzdesi**	**Almanya'nın Genel İthalatımızdaki Yüzdesi**
1931	10,7	21,4
1932	13,5	23,3
1933	19,0	25,5
1934	37,4	33,6
1935	40,9	40,0
1936	51,0	45,0

Bu süre içinde Türk Lirası'nın altına oranla değeri yavaş yavaş düşmüştü. Altın liranın kâğıt para olarak fiyatı şu gelişmeyi göstermişti.

Yıllar	**1931**	**1932**	**1933**	**1934**	**1935**	**1936**	**1937**
Kuruş	919	929	927	925	940	973	1053

Açıkça Türk parasının değeri genel koşullara göre fazla yüksek tutulmuştu. Kliring hesaplarında gittikçe çoğalan blokajlar, primlerdeki büyüme eğilimi Türk Lirası'nın dış değerindeki yapaylığı doğruluyordu.

Bütün bunlara karşın hükümet Türk Lirası'nın değerini koruduğu kanaatindeydi. Bu yıllarda Altın Bloku'na önderlik eden Fransa Eylül 1936'da Fransız Frangı'nı devalüe ettiği zaman altına bağlı hemen hemen hiçbir para birimi kalmadığı halde Türk hükümeti 26 Eylül 1936 tarihli kararnamesiyle Türk Lirası'nın "altına tahvil olunabilir dövizlere izafeten altına nazaran şimdiye kadar fiili olarak kazanmış olduğu müstakar kıymeti muhafaza" edeceğini ilân etti.

Ancak, bu tebliğ büyük bir çelişkiyi de içeriyordu. Şöyle ki Türk lirasını altına tahvil olunabilir dövizlere izafeten altına nazaran şimdiye kadar kazandığı fiili istikrar ileri sürülürken, bahis konusu yabancı dövizlerin arada değerlerini kaybettikleri için devalüe edilmiş oldukları unutuluyordu.

Her şeye rağmen hükümet bu kararında ayrıca Türk Lirası'nın o tarihlerdeki değerinin ülke ekonomisinin ihtiyaçlarına en iyi cevap veren bir düzeyde olduğu kanaatindeydi. Nitekim Merkez Bankası 1936 yılı idare Meclisi raporunda Türk Lirası'nın istikrarını koruduğundan sitayişle söz ediyordu:

"Şurası şayan-ı kayıttır ki Fransız Frankı'nın da altına tahvil kabiliyetinden ayrılmasıyla 1936 Eylül ayının son günlerinde hasıl olan çok mühim cihan para durumu karşısında hükümetimiz paramızın istikrarı hususunda öteden beri güttüğü siyaseti değiştirmeğe lüzum görmemiştir. Bu siyaseti teyit eden Başvekâletin 26 Eylül 1936 tarihli resmî tebliği malumunuzdur Bu siyaset neticesi olarak paramız 1936'da da istikrarını muvaffakıyetle muhafaza eylemiş bulunmaktandır."

Oysa, Türk Lirası 1933'ten beri fiyatlarda başlayan yükselme sonucu değerinin %25'ten fazlasını fiilen kaybetmiş bulunuyordu. Türkiye birçok büyük ve küçük devletlerin 1931'den sonra takip ettiği parasal manipülasyon politikasına başvurmamıştı. Büyük devletlerin bile altına bağlı ve güçlü bir para yerine iktisadî ve sosyal mahiyetteki sıkıntıları daha süratle önlemeyi mümkün kılan esnek bir kur politikası tercih ettikleri bir devirde, Türkiye parasının dış değerini her şeye rağmen koruyabilmek hayaliyle ona sımsıkı sarılmaya devam etmişti.

BANKACILIK 1923-1938

1919-1922 Millî Mücadele'nin ardından Cumhuriyet döneminde bir yandan uzun süren savaşların ülke ekonomisinde neden olduğu çöküntü ortadan kaldırılmağa çalışılırken, öte yandan iktisadî kalkınma için gerekli toplumsal ve hukukî ortamı hazırlamak amacıyla bir dizi köklü reformlar yapıldı. Türkiye 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ile siyasî ve iktisadî bağımsızlığa kavuştu. Yabancılara tanınan kapitülasyon diye adlandırılan ayrıcalıklar kaldırıldı. Osmanlı dış borçları Osmanlı Devleti'nden koparak kurulan devletler arasında taksim edilerek, yeni doğan Türkiye'ye düşen payın ödeme şekli 1928 ve 1933 anlaşmaları ile düzenlendi. Yunanistan ile Türkiye arasında "ahali mübadelesi" kararlaştırıldı. Devlet yönetiminde ve hukuk düzeninde köklü reformlara girişildi. Bu arada saltanatın ardından hilâfet kaldırıldı. Laik düzene doğru geçiş süreci başlatıldı. Hukuk reformu yapılarak Batı hukuk düzeni kurulmaya başlandı. Mahkemeler yine Batı örneklerine göre yeniden düzenlendi. Latin alfabesi kabul edildi. Medenî Hukuk'la kadın erkek eşitliği ilke olarak Türk hukuk sistemine girdi.

Yönetim şekli olarak Cumhuriyet benimsenirken yeni Türk Devleti ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak, adalet dağıtmak, halkın eğitim ve sağlığını gözetmek gibi devletin var olması için zorunlu olan ana görevlerle yetinemezdi. Uzun süren savaşların doğurduğu maddi zararların üstesinden gelmek, iktisadî kalkınmayı sağlamak amacıyla bir yandan özel girişimcilik teşvik edilirken, öte yandan genel iktisadî gelişmeyi hızlandırıcı altyapı yatırımlarına bilfiil devlet olarak girişmek, özel sektörün soluğunun yetmediği, güç gelişen ya da ekonomide dar boğazlar yaratan sanayi alanlarına girişimci olarak devleti öngörmek gerekiyordu. Bu nedenle 20'li yıllarda devlet iktisadî hayata geniş ölçüde müdahalelerde bulundu.

Cumhuriyet yönetimi ülkenin iktisadî kalkınmasına verdiği önemi, Atatürk'ün 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı açılış konuşması açıkça ortaya koyuyordu: "Hâkimiyet-i millîye, hâkimiyet-i iktisadîye ile tarsin edilmelidir. Siyasî ve askerî müzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferle tetviç edilmezse semere, netice pâyidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nâfiayı temin için hâkimiyet-i iktisadîyemizin temin ve tarsini lâzımdır."

İktisadî kalkınmada kredi kurumlarının önemini ise aynı kongrede o zamanın İktisat Bakanı Mahmud Esat Bozkurt dile getiriyordu:

"Arkadaşlar çok ehemmiyet atfettiğim bir mesele kredi meselesidir. Eğer bankalar tesis etmezsek biz ecnebî sermayesine eziliriz. Bankalar, Türkiye'nin iktisadî hudutlarının siperleri olacaktır. Kanaatimiz, Türk iktisadîyatı bankalarla başlamalıdır. Hey'et-i Vekile buna ait projeler hazırlamıştır. Türkiye'de yalnız şahsî teşebbüslerle bankalar vücuda getirilemez. Buna hükümet de yardım etmelidir. Hükümetin yapacağı, büyük sermayeli bir ana banka vücuda getirmektir. Bundan sonra ana banka etrafında hususî bankalar toplanmalıdır. İktisat Vekâleti köy bankaları ihdası zımnında Büyük Millet Meclisi'ne bir lâyiha vermiştir."

"Bizde büyük teşebbüsat-ı iktisadîyemizde ve mesela kredi, sanayi, ziraat, işçi, ticaret işlerinde devletin himaye ve müdahalesi zarurî ve kat'îdir. Türkiye, her şeyden önce kredi meselesini halletmek mecburiyetindedir. Köy Bankaları Kanunu lâyihasını bu maksatla Meclis'e sevk ettiğimiz gibi, Ticaret, Sanayi Bankaları Kanunu lâyihasını da aynı maksadın istihsali için ihzar ettik. Anlayışımıza göre, memleketimizin her iktisat işi kredi müessesatı tarafından doğacaktır."

"Kredi müessesatından mahrum Türkiye iktisadîyatı millî inkişaftan mahrum kalabilir ve daha uzun asırlar yabancılar hesabına çalışır bir müstemleke mahiyetinden kurtulamaz. Ellerini mütemadiyen ecnebî sermayesine, kredisine açık bulunduran memleketler esirler ülkesi olmaktan ileri geçemezler. Fakat Türkiye bu kara tehlikeyi yenecektir."

Zamanın İktisat Vekili'nin bu sözleri, Osmanlı devrinde yerli sermaye ile kurulan bankaların önemsiz oluşuna ve yabancı ülkeler tarafından denetlenen bankaların devletin yaptığı dış borçlanmalardan ve döviz işlerinden spekülatif kazançlar sağlamak, Osmanlı ülkesinde yerleşmiş olan kendi vatandaşlarına ait işletmeleri finanse etmekten başka bir işe yaramadıkları yolundaki tarihî gözleme dayanmaktaydı.

İktisat Vekili Mahmud Esat Bey'in Türkiye İktisat Kongresi Sırasında Bankalar ve Kredi Üzerine Verdiği Konferans:

İktisat Vekili Mahmud Esat Bey bugün İktisat Kongresi'nde birinci celse ile ikinci celse arasındaki teneffüs zamanında bankalar ve alelumum kredi meselesi hakkında bir konferans vermiş idi. Müşarünileyh bu konferanslarında mücadelât-ı iktisadîyemizde muvaffak olmak için behemehâl kredi müesseseleri vücuda getirmeğe mecbur olduğumuz ve cihan şebeke-i iktisadîyesine karşı bu müessesatla çıkabileceğimizi ve binaenaleyh yeni iktisat programımızın en başında kredi müessesesinin görülmesi lâzım geldiğini dûr ü dirâz teşhir ettikten sonra, iş devleti haline gelmeğe mecbur olan ve milleti münhasıran bu sayede istihdaf ettiği refah ve saadet gayesine isal edecek olan devletimizin, millî iktisadîyatımıza istinatgâh olacak bir devlet bankası vücuda getirmek icap ettiğini ve bu ana banka etrafında tüccar ve işçilerimizin zahiri olacak bankaların da teşkilinin kabil olacağını beyan eylemişlerdir. Badehu milletimizin her sahada olduğu gibi iktisat sahasında da muvaffak olmak için lâzım gelen kabiliyete malîk olduğunu ezcümle Konya gibi Anadolu'nun göbeğinde olan bir vilâyette şirket ve bankaların çok terakki ettiğini ve bundan dolayı Konyalıların şayan-ı tebrik olduklarını söylemişlerdir. Müteakiben köy bankaları hakkında İktisat Vekâletince bir lâyiha tanzim edildiği ve lâyihanın Büyük Millet Meclisi'nde derdest-i tetkik olunduğunu ve bu bankaların köylü ve çiftçilerimize büyük faideler temin edeceğini söylemişlerdir. Müşarünileyhin beyanatı müteaddit defalar alkışlanmıştır.

***Vakit*, 2 Mart 1923, s. 3.**

"Misak-ı Malî" ve Bankacılık

17 Şubat-4 Mart 1923 arası İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi millî bankacılığı geliştirme yolunda bir dizi karar almıştı. Özellikle devletin halka olan borçlarının kurulacak bankaların hisse senetleri ile ödenmesi teklif ediliyordu. Aslında bu hareket Mithat Paşa'nın banka sermayesi teşkili için başvurduğu zorunlu ta-

sarruf anlayışının bir başka şekliydi. Seferberliğin başından beri çiftçiden alınmış olan her türlü hayvan, hububat ve iaşe zahiresi bedellerinin ve başka suretlerde gerçekleşmiş her cins nakliyat ücretlerinin hükümetçe kurulacak yardım şirketlerine ödenerek karşılığında alacaklı olan çiftçilere şirket hisse senetlerinin verilmesi bir seçenekti:

"Münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası kurularak, tekalif-i millîye ve iaşe bedeli vesaire olarak tüccarların hükümetten olan alacaklarının bu bankaya ödenmesi ve buna karşılık tüccarlara banka hisse senedi verilmesi", "hükümetin dahi bankaya bir sermaye koyarak ortak olması, daha sonra bu ortaklığa ait hisse senetlerini halk satması" sermaye birikimi için önerilen çözümler arasındaydı.

"Sanayi erbabına kredi vermek üzere bir sanayi bankasının kurulması; bu bankaya, Ziraat ve Köy Bankaları hariç olmak üzere hükümetin, Türkiye'de mevcut imtiyazlı ve özel bankaların iştiraki sağlanarak, sanayie tahsis edilen işletme sermayesinin genişletilmesi ve artırılmasına çalışılması bir başka yöntemdi.

Ülkede gerçek tedavül ve ticaret bankaları kurulana kadar mevcut bankaların kanunî faizden başka komisyon namı ile icat ettikleri keyfî ve indî, aslî faizi tecavüz edecek derecede muhtekirâne aldıkları meblağın meni çaresinin bulunması, Murabaha Nizamnamesi'nin fahiş faizlerle ve türlü namlarla halktan gayri meşru menfaat teminine mahal bırakmayacak kayıtlarla tadil ve tatbik edilmesi kredi sorununa getirilecek çözümlerden biri olarak görülüyordu.

Uzun süren savaşların ülke ekonomisinde doğurduğu çöküntünün ortadan kaldırılması, millî sanayi ve ticarî müesseselerin yeniden onarılıp geliştirilmesi için gerekli finansmanı sağlayacak kredi kurumlarının geliştirilmesi büyük bir önem taşıyordu. Önemli olan Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararların kâğıt üzerinde kalmamasıydı. Nitekim 1924 Bütçe Kanunu ve 1926 TC Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamname-i Esasisi ile Ziraat Bankası bir anonim şirket haline getirilerek, siyasî nüfuz görece bağımsız bir bünyeye kavuşturulmak hedeflendi. Uzun savaşların memleket ekonomisinde meydana getirdiği çöküntü, büyük arazi kaybı bankanın bünyesinde büyük sarsıntılara, kayıplara neden olmuştu. Banka, neredeyse yeniden kurulma aşamasındaydı. Bir yandan Ziraat Bankası'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklardaki şube ve ajanslarından defterler toplattırılarak uzun ve yorucu çalışmalardan sonra toplu bir bilançosunun düzenlenmesine çalışılırken, öte yandan banka bir anonim ortaklık şeklinde yeniden örgütlendi. Bu değişiklik gerekçede şöyle ifade ediliyordu:

"Ziraat Bankası'nın sermayesi, malum olduğu üzere zürra'ın aşar ve hisse-i ianesi üzerinden verdiği mebaliğden mürekkeptir. Bu mebaliğe şimdiye kadar devlet tasarruf etmiştir ve banka haiz-i istiklâl olmadığı için paraları çok defa, hükümetin diğer paraları gibi sarf edilmiştir. Düne kadar sermayesi 10 milyon lira olan banka, bugünkü ehemmiyetine nazaran beş parasız demektir. Yalnız hükümetten 8 milyon lira alacağı vardır. Binaenaleyh, biz eğer Ziraat Bankası'nı, her türlü müdahalelerden azade ve kendi hukukuna sahip ve parayı verenlerin reyi ile, azasının ittifakı ile hareket eden ve vazife gören bir banka haline koymazsak daima bu müdahaleler devam eder."

Sermayesi 30 milyon lira olarak tespit edilen banka, tarım kredileri dışında her türlü banka muameleleri yapmaya yetkili kılınmak suretiyle her nevî kredi ve ödeme işlemlerini ülkenin en ücra köşelerine kadar götüren millî bir kredi müessesesi haline getirilmeye çalışıldı.

Cumhuriyet'te özel sermaye ile kurulan ilk büyük banka ise Türkiye İş Bankası'ydı. 26 Ağustos 1924 günü dörtte biri ödenmiş bir milyon lira itibarî sermaye ile işe başlayan Türkiye İş Bankası, Avrupa'da, özellikle Fransa'daki iş bankaları (banques d'affaire) örnek alınarak kurulmuştu. Esas mukavelenamesinin ikinci maddesinde bankanın kuruluş amacı şu şekilde açıklanmıştı:

a) Her türlü banka işlemleri yapmak;

b) Tarım, sanayi, madencilik, enerji üretimi ve dağıtımı, bayındırlık işleri, taşımacılık, sigortacılık, turizm, ihracat alanlarında her türlü teşebbüs kurmak ya da kurulmakta olanlara iştirak etmek;

c) Malların üretim ve tedariki için ortaklık kurmak ya da bu maksatla kurulan ortaklıklara katılmak;

d) Sınaî ve ticarî işlemleri gerek kendi nam ve hesabına ve gerek yerli ve yabancı müesseselerle birlikte veya bu müesseseler nam ve hesabına deruhte ederek yapmak.

Böylece bankanın mevduat ve ticaret bankacılığı yanı sıra sınaî ve ticarî yatırımlara katılarak ülkenin sınaî gelişmesinde etkin bir rol almayı hedeflendiği ortaya konuyordu. 1926 yılında iki milyon liraya çıkarılan sermayesi, 1927'de İtibar-ı Millî Bankası'nın aktifi ve pasifi ile bankaya katılmasıyla dört milyon liraya; 1930 yılında 100 bin adet hamiline muharrer yeni hisse senedi çıkarılarak beş milyon liraya yükseltilmişti.

Türkiye İş Bankası kuruluşundan itibaren ticarî firmaları, piyasadaki kredi yetersizliğinden yararlanarak çok yüksek faizle borç para veren tefecilerin elinden kurtarmayı amaç edinmişti. Halkın tasarrufa özendirilmesi, tasarrufların bankalara yatırılması için büyük çaba sarf etmiş, faiz ve ödünç para alma şartlarını normal hadlere indirmeye özen göstermiş; ülkenin ihtiyacı olan alanlarda çeşitli sınaî yatırımlara girişmiş ya da kurulmakta olanlara katılmıştı.

Ancak o tarihlerde on yıl savaşın ardından ülkenin yoksul konumu ve özel ellerde birikmiş hatırı sayılır bir sermayeden yoksun oluşu nedeniyle, muafiyet, himaye ve teşvik önlemleri süratli bir sanayileşme ve iktisadî kalkınmayı gerçekleştirmeye yetmeyeceği daha ilk günlerde itibaren anlaşılmıştı. Daha Türkiye İktisat Kongresi günlerinden beri büyük sermaye ve teknik bilgi isteyen yatırımlarda Devletin öncülüğü düşüncesi gündemdeydi.

19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bu düşüncenin ürünüydü. Kanunun gerekçesinde şöyle deniyordu: "Kapitülasyonların kaldırılmasıyla bilinçli bir şekilde başlayan ve Lozan Barış Antlaşması'yla kazandığımız iktisadî bağımsızlıktan sonra daha belirgin hale gelen millî teşebbüslerin bütçe ve özel kanunlarla belli teşvik ve himayesi yeterli değildir. Halkın vücuda getirmek istediği sınaî müesseselerin kurulması, işletilmesinin her şeyden önce teknik bilgi ve uzmanlık istediği ve millî sermayedarlarımızın kimi kez yanlış esaslara dayandırılmasından dolayı bu türlü kuruluşları tamamlayamadıkları, hükümetin yardım ve müzahereti talep olunan bu tülü müesseselerin heder olmamaları için gösterilen çabalara rağmen, gereği gibi yardım edilemediği görülmektedir."

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amacı şu şekilde açıklanıyordu:

a) Bankaya devredilmiş olan sanayi müesseselerini, kurulacak şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek;

b) İştirak suretiyle sanayi kurmak ve işletmek;

c) Bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve iştiraksiz maden işletmek;

d) Türk sanayi ve madencilerine ve maden mültezim ve âmillerine kredi vermek;

e) Kuruluş maksadına uygun olmak üzere her türlü banka işlemleri yapmak.

Bankanın sermayesi, kuruluş kanununun 3. maddesine göre, Ticaret Vekâleti'nin 1925 yılında kurmuş veya iştirak etmiş olduğu fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesi, 1926 yılı ve izleyen yıllar bütçelerine konulacak sanayi teşvik tahsisatı ve harp sanayii dışında devlete ait fabrikalar ve bunların döner sermayesi ile teşekkül edecekti. Bankaya hükümetin izni ile sermayesinin %50'sini geçmemek üzere faizli veya faizsiz ikramiyeli veya ikramiyesiz, temettü iştirakli veya iştiraksiz tahvil ihraç ya da kısa vâdeli istikraz yapma yetkisi tanınmıştı.

Banka, anonim şirket statüsünde kurulmuştu. Amaç, bankanın ticarî usullerle yönetilmesini sağlamaktı. Ancak bankanın Ticaret Vekâleti'nin denetimine ve malîye müfettişlerinin teftişine tabi tutulması, Banka İç Nizamnamesi'nin Heyet-i Vekile tarafından tasdik edilmesi onun malî ve idarî muhtariyetini sınırlayıcı nitelikteydi. Ancak, bankanın harcamaları Sayıştay'ın vizesine tabi değildi. Bilançoları Büyük Millet Meclisi'nin Bütçe ve Ticaret Encümenleri'nden meydana gelen bir genel kurul tarafından incelenerek tasdik edilmesiyle yetinilmişti. Bu prensip daha sonra iktisadî devlet teşekkülleri için de esas alınacaktı.

Banka kurulduktan sonra devlete ait Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası'nı devralarak, bunları

Türkiye İş Bankası mevduat ve ticaret bankacılığı yanı sıra sınai ve ticari yatırımlara katılarak ülkenin sınai gelişmesinde etkin bir rol almayı hedeflemişti. 1926 yılında iki milyon liraya çıkarılan sermayesi, 1927'de İtibar-ı Milli Bankası'nın aktifi ve pasifi ile Bankaya katılmasıyla dört milyon liraya; 1930 yılında beş milyon liraya yükseltilmişti. Kuruluşundan itibaren ticari firmaları, piyasadaki kredi yetersizliğinden yararlanarak çok yüksek faizle borç para veren tefecilerin elinden kurtarmayı amaç edinmişti. Halkın tasarrufa özendirilmesi, tasarrufların bankalara yatırılması için büyük çaba sarf etmiş, faiz ve ödünç para alma şartlarını normal hadlere indirmeye özen göstermiş; ülkenin ihtiyacı olan alanlarda çeşitli sınai yatırımlara girişmiş ya da kurulmakta olanlara katılmıştı.

teknik gereklere göre onarım, tadil ve ıslâh ve tevsî ettirerek, iktisadî birer işletme haline getirmeğe uğraşmış; çeşitli sanayi şirketlerine sermaye iştirakinde bulunmak, kredi vermek suretiyle sınaî girişimlerin teşvikine çalışmıştı. Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası TAŞ, Tosya Çeltik Fabrikası TAŞ, Uşak Terakki Ziraat TAŞ, Yalvaç Ticaret ve Sanayi A.Ş., Kütahya Çini İşleri TAŞ, İstanbul Liman İşleri İnhisarı TAŞ, İzmir Liman İşleri İnhisarı TAŞ, Trabzon Liman İşleri İnhisarı TAŞ, Ankara Millî Mensucat A.Ş., Malatya Teşebbüsat-ı Sınaîye TAŞ, Eskişehir Lüle Taşı Şirketi, Trabzon Elektrik TAŞ, Kilimli Kömür Madenleri TAŞ bankanın iştirakleri arasındaydı.

Banka, oldukça hızlı bir gelişme göstermesine rağmen öz kaynakların sınırlı olması, yabancı kaynaklarında önemli bir gelişme olmaması sonucu kuruluş anında devraldığı veya taahhüt ettiği iştirakler dışında kalan sanayi işletmelerine kredi vermek suretiyle gerçek anlamda bir sanayi bankacılığı yapamamış; bir sanayi holding şirketi gibi çalışmak zorunda kalmıştı. Devlet elinde bulunan bir kısım fabrikaları ıslâh ve ikmal ederek, daha rasyonel ve iktisadî birer işletme şekline sokmaya çalışmış, iştirak ve çeşitli yardımları ile bazı yeni sanayi işletmelerinin kurulmasına önayak olmuştu. Ancak bankanın giriştiği yatırımların, malî gücünün üstünde olması, kuruluş kanununda yazılı işletmecilik ve bankacılık işlevlerinin birlikte yürütmesini olanaksız kılmıştı. Bu durum, iştiraklerin Uşak Şeker Fabrikası dışında, bir kısmının zararla çalışması, 1930'larda bazı Avrupa firmalarından Türkiye'de şeker ve kimya sanayii alanında işletme kurmak üzere büyük çapta kredi tekliflerinin alınması, Rusya ile yapılan kredi anlaşması devlete ait sanayi işletmelerini yeniden organize etme zorunluluğunu ortaya koymuştu. Tüm bu gelişmeler sonucu bankanın işletmecilik işlevi 1932'de kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık işlevi ise Sanayi ve Maadin Bankası'nın statüsünde gerekli değişiklikler yapılmak suretiyle kurulan Sınaî Kredi Bankası' devredilmişti.

Temel sorun Cumhuriyet'le birlikte gündeme gelen sınaî teşebbüslerinin kuruluş ve işletme safhasında ihtiyacı olan krediyi verecek bir kredi müessesesinin yokluğuydu. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bütün kaynaklarını kendi işletmelerinde kullanıyordu. Kendi dışındaki işletmelere el uzatamıyordu. Nitekim Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından 1930 yılında Ankara'da düzenlenen Sanayi Kongresi'nde sanayiciler tarafından sanayiin kredi ihtiyacı üzerinde özemle duruldu. Kongrenin Umumî Encümeni tarafından kaleme alınan sermaye ve kredi konulu raporda, birçok sanayici tarafından düşünülenin aksine, sadece sanayi kredisi ve ipotek işleri ile uğraşan, bağımsız bir bankanın kurulmasının doğru olmayacağı, kurulacak bankanın hem ticarî muamelelerle uğraşan, hem sanayi kurulması işlerine giren, hem de fabrikaların yalnız aktif bina ve tesisatı karşılığında, kredi veren iş bankası (banque d'affaire) tipinde bir banka olması gerektiği savunuluyordu. Nitekim Sanayi ve Maadin Bankası'nın işlevini devralan ve 7 Temmuz 1932 gün ve 2064 sayılı kanunla kurulan Türkiye Sanayi Kredi Bankası bu tür bir bankaydı. Makine ve sanayi inşaat malzemesi üzerine kredi açmak, sanayie işletme kredisi vermek, küçük sanayi arasında karşılık esasına dayanarak kurulacak kredi müesseselerine, mağaza, depolama, tamirhane ve imalathanelere ikrazda bulunmak, millî sanayiin hammadde tedarikine aracılık etmek vb maksatlar bu bankanın işlevleri arasındaydı.

Buhran yıllarında bankanın kendisine verilen görevleri yerine getirmesinin mümkün olamayacağı kısa sürede anlaşıldı. Özellikle 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayiciler tarafından ithal edilen makine ve parçalara uygulanan gümrük muafiyetlerinin kaldırılarak bundan elde edilecek gümrük hasılatının, bankanın sermaye tekelinde kullanılması ve bununla sanayicilere kredi verilmesi yolundaki girişimin uygulamada beklenen sonucu vermemesi, öte yandan Devlet Sanayi Ofisi Teşkilât Kanunu'nun millî sanayiin gelişmesini sağlamaktan çok, sanayi erbabını endişeye düşüren hükümleri içerdiği izlenimini vermesi çözümsüzlüğü giderek artırdı. Buhranın yükü altında devlet daha kökten bir çözümde karar kıldı. Millî sanayiin ihtiyaçlarına daha uygun düşeceği görüşüyle bu iki kuruluş kaldırıldı ve aktif ve pasifleri 3 Haziran 1933 gün ve 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank'a devredildi.

Türkiye İktisat Kongresi'nin ardından Cumhuriyet yönetimi, bankacılığın gelişmesine büyük önem vermişti. Nitekim üç koldan ilerlemiş, tarım kredisi organize edilirken, sanayi ve ticaretin gelişmesi için gerekli kredi kurumlarının kurulması ve etkili bir organizasyona kavuşturulması için çaba sarf etmişti. Ziraat Bankası'nın bünyesinde yapılan değişikliklerle çok yönlü bir kredi kurumu haline getirilerek tarım kredisi alanında daha etkin çalışma ortamı yaratılmak istenmişti. Sanayi ve ticaretin kredi ihtiyacını karşılamak, sınaî ve ticarî teşebbüslere girişerek memleketin iktisadî kalkınmasına önayak olmak amacıyla Türkiye İş Bankası kurulmuş, sanayiin kredi ihtiyacını karşılamak maksadıyla Sanayi ve Maadin Bankası, ardından Türkiye Sanayi Bankası ve nihayet Sümerbank kurulmuştu. Bunların yanı sıra II. Meşrutiyet ve özellikle Cihan Harbi sırasında kurulmaya başlayan mahallî bankalara yenileri eklenmiş, 1923-1933 arasında genellikle tek şubeli olmak üzere 25 mahallî banka kurulmuştu.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ülkede kredi piyasasını organize etmek, millî bankacılığın gelişmesini sağlamak amacıyla meydana getirilen kuruluşlardan bir diğeri Emlâk ve Eytam Bankası'ydı. 22 Mayıs 1927 gün ve 844 sayılı kanunla yapı ve onarım işlerine kredi vermek amacıyla kurulan bu bankanın 20 milyon liralık kuruluş sermayesinin yarısı bankaya devredilecek Hazine emlâki ile sağlanacak, diğer yarısı ise özel kişilere satılacak hisse senedi hasılatından sağlanacaktı. Ayrıca Eytam Sandıklarında mevcut olan ve bundan sonra tahsil edilen veya terekeden hâsıl olan yetimlere ait paraların devletin garantisi altında bankaya tevdii öngörülmüştü. Nihayet bankaya tahvil ihraç etmek yetkisi tanınmıştı. Batı'daki emlak bankaları benzeri bir banka olarak tasarlanan banka 31 Ağustos 1946'da bütün aktif ve pasifini 4947 sayılı kanunla kurulan Türkiye Emlâk Kredi Bankası'na devretmişti.

Cumhuriyet'in kuruluşundan Sümerbank'ın kurulduğu yıl 1933'e kadar geçen dönem bir derleniş, toparlanış, altyapının düzenleniş evresiydi. Cumhuriyet ivedi çözüm bekleyen sorunlarla karşı karşıyaydı. Her şeyden önce işgal edilen toprakların üretken kılınması, tarımsal üretimin arttırılması gerekiyordu. Bu arada ülke ekonomisini bağımsız kılma temel kaygılardan biriydi. Ülke bütünlüğü için demiryolu inşasına girişilmesi yabancıların elindeki demiryolu, liman, maden işletmesi, büyük kentlerdeki su, elektrik, havagazı, haberleşme ve toplu taşıt imtiyazlarının devralınması, diğer bir deyişle "millîleştirilmesi" gerekiyordu. İktisadî kalkınma için elzem bir nitelik taşıyan kredi kurumları için ilk adımlar bu evrede atılmıştı. Keza bütçenin denkleştirilmesi, paraya istikrar kavuşturulması, gümrüklere tam anlamıyla hâkim olunması ve koruyucu gümrük politikasına geçilmesi diğer öncelikler arasında yer alıyordu.

Kırım Harbi'nden sonra Batılı devletler Türkiye üzerindeki nüfuzlarını artırmak ve Osmanlı topraklarındaki zenginliklerden yararlanmak için birçok imtiyaz almaya gayret etmişler, malî güçlükler içinde bulunan Osmanlı hükümetleri demiryolu, liman inşa ve işletilmesini, maden istihracı, büyük şehirlerde su, elektrik, havagazı, telefon tramvay işletmelerini imtiyazlı yabancı şirketlere bırakmakta bir beis görmemişlerdi. Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar yalnız madencilik alanında verilen imtiyaz adedinin 400'ü aştığı tahmin ediliyordu. Bu imtiyazların çoğu spekülatif mahiyetteydi. Fiilen işletmeye geçenler de ülke çıkarından çok, kendi iştirakçilerinin çıkarlarını düşünüyorlardı. Yetersiz sermayeleri ile olanaklar ölçüsünde yüksek kâr sağlamaya dönük israf işletmecilik anlayışlarını sürdürüyorlardı. Demiryolu, liman inşa ve işletmelerinde Batılı devletlerin siyasî menfaatleri ve dar ticarî çıkarları ön planda geliyordu. Bu nedenle demiryolu inşası, verimli ve nispeten gelişen Batı Anadolu'yla sınırlı kaldı.

Devlet, kredi kurumlarını oluşturmak, halkın belli süre kullanmadığı paraları bankalarda toplanarak, ticarî, sınaî ve tarım işletmelerinin yapı ve onarım işlerinin finansmanında kullanılmasını sağlamak amacıyla ilk ağızda II. Meşrutiyet yıllarında bankaların kuruluşu özendirmiş, Cumhuriyet'le birlikte keza aynı kaygılarla Ziraat Bankası'nı yeniden yapılandırmış, Türkiye İş Bankası'nı ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nı kurmuştu. Ayrıca bu yıllarda yerel banka kuruluşları da doğmaya başlamıştı. Cumhuriyet'in kuruluşunun üçüncü yılında

büyük bir kısmı küçük mahalli bankalardan meydana gelen 24 millî banka ve 18 yabancı banka faaliyet göstermekteydi. 24 millî bankanın ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamı 34,5 milyon, mevduatları toplamı ise 44 milyon, kredileri toplamı ise 54 milyon liradan ibaretti.

Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda bazı eski bankaların ıslâh ve takviyesine çalışılırken, yeni bazı bankalar da kurulmuştu. Ancak, bankacılık alanında yatırılan sermayenin ve toplanan mevduatın yetersiz, mevcut bankaların, ülke iktisadının o günkü geri durumunda bile kredi ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu görülüyordu. Daha çok büyük sahil kentlerinde gelişme gösteren para ve sermaye piyasasında henüz yabancı sermaye ile kurulan bankalar hâkim konumdaydı.

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen sanayileşme bu ülkelerde ticarî, sınaî ve malî sermayenin birikimine yol açmış, para ve kredi ihtiyacının artması bankacılığın hızlı bir gelişme göstermesine neden olmuştu. Batı'daki sanayileşme hareketine ayak uyduramayan Osmanlı Devleti ise 19. yüzyılın ikinci arısından itibaren girişilen devlet borçlanmalarına, çeşitli yabancı yatırımlara rağmen, para ve kredi ekonomisini geliştirememişti. Ordu ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için devlet tarafından kurulan birkaç askerî fabrika, imtiyazlı yabancı şirketler tarafından demiryolu, madencilik alanlarına yapılan yatırımlar, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde oturan halkın su, elektrik, havagazı, telefon, taşıt ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan işletmeler bir yana bırakılacak olursa ülke ekonomisi büyük ölçüde idame ekonomilerinden oluşuyordu. Özellikle tarım sektöründe kuru üzüm, kuru incir, fındık, pamuk gibi ihraç ürünleri yetiştiren işletmeler hariç, esas itibariyle kendi ihtiyacı için üretimde bulunan, ancak kendisi tarafından üretilmeyen mahdut malları piyasada satın alabilmek, cep harçlığı sağlamak maksadıyla yetiştirdiği mahsulün bir kısmını piyasaya arz eden ya da kısmen piyasa için ürün yetiştiren köylü işletmeleri hâkim konumdaydı. İşletmelerde üretim tekniği geriydi; sermaye ihtiyacı asgarî düzeydeydi.

Meşrutiyet ve Cihan Harbi sıralarında kurulmaya başlayan yerel bankalar Cumhuriyet kurulduktan sonra hükümetin müzaheret ve teşvikiyle sayı bakımından hızlı bir artış gösterdi. Fakat çağdaş işletmeciliğin henüz gelişmediği yörelerde kurulan bu bankalar fazla mevduat toplayamamış; kredi işlemleri ödenmiş sermayeleri ve ihtiyat akçeleri toplamını pek fazla aşamamıştı. 1925'te, devlete ait olup, kendisine devredilen sanayi teşebbüslerini, teşekkül edecek şirketlere devredilene kadar, işletmek, iştirak halinde yeni sınaî teşebbüsler kurmak, bizzat veya iştirak halinde maden imtiyazı almak ve işletmek; sanayi ve madencilik alanlarında faaliyet gösteren işletmelere kredi vermek amacıyla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası daha önce belirtildiği gibi, devlet elinde bulunan bir kısım fabrikaları ıslâh ederek, daha rasyonel bir işletme haline getirmek, iştirak ve çeşitli yardımlarla bazı yeni sınaî teşebbüslerin kurulmasına önayak olmaktan fazla bir şey yapamamıştı. Nitekim, 1932 sonunda ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçesi toplamı 9 milyon 109 bin liradan ibaret kalmış; kaynaklarının büyük kısmını kurulu halinde devraldığı ve taahhüt ettiği iştiraklerine bağlaması nedeniyle sanayi ve madencilik alanında faaliyet gösteren işletmelere etkin bir kredi yardımında bulunamamıştı. 1928'de kurulan Emlak ve Eytam Bankası'nın daha çok yetimlere ait paralardan meydana gelen mevduatı 9,8 milyon liradan ibaretti. 1926'da 306 şubeye sahip bulunan Ziraat Bankası'nın 1932 sonunda şube sayısı 259'a düşmüş olmakla beraber, mevduatı 17 milyon liradan 49 milyon liraya yükselmişti.

Bu dönemde nispeten hızlı bir gelişme gösteren banka Türkiye İş Bankası oldu. Banka bir özel sektör bankası olmakla beraber, kurucularının başta Atatürk olmak üzere, genel olarak devletin kurucu kadrosunu teşkil eden veya devletin idarî mekanizmasında yer alan kimselerden meydana gelmesi, baştan itibaren devletten geniş ilgi ve yardım görmesine ve halkın itimadını kazanmasına neden olmuştu. Bankanın 1926 sonunda 14 milyon lirayı aşan mevduatı 1932 sonunda 44 milyon liraya ulaşmış, 8 milyon lirayı aşan iştirak ve teşebbüsleri yanında 30 milyon lira ikrazda bulunmuştu.

Uzun savaş yıllarının açtığı yaraların sarılmaya çalışıldığı, bir onarma ve düzenleme içinde geçen, ayrıca reeskont imkânlarının bulunmadığı bu dönemde kaydedilen bu gelişme küçümsenmeyecek bir düzeydeydi.

Gerçekten, Batı ülkelerinde merkez bankaları kurularak, bankaların reeskont imkânına kavuşturulması bankacılığın gelişmesi bakımında önemli bir rol oynamıştı. Bir memlekette kredi alışverişinin düzgün işleyebilmesi için bankaların kredi alışverişine aracı olmaları, banka dışı kredilerin, gerektiğinde banka kredisine, banka kredilerinin ise gerektiğinde merkez bankası kredisine dönüştürülebilmesi zorunluydu.

Osmanlı Devleti, bütçe açığını kapamak amacıyla dolaşıma çıkardığı, fakat çok geçmeden çeşitli sakıncaları görülen kaimeleri dolaşımdan çekmek, kambiyo kurlarında istikrarı sağlamak, devletin kısa vadeli kredi ihtiyacını karşılamak, uzun vadeli istikrar aktini kolaylaştırmak amacıyla İngiliz ve Fransız sermayesinin iştirakiyle 1863'te Osmanlı Bankası'nın kurulmasına izin vermiş, bu bankaya o devirde Batı Avrupa ülkelerinde kurulan merkez bankalarının yetkileri tanınmıştı. Ancak Osmanlı Bankası bankalar bankası olmaktan çok, Devletin Batı Avrupa ülkelerinden yaptığı istikrazları kolaylaştırıcı bir işlev ifa etmişti. Gerçekten, Osmanlı Bankası'nın dolaşıma çıkardığı banknot miktarı kuruluşundan 1914'e kadar geçen elli senelik dönemde ancak 3 milyon 5 bin liraya yükselebilmişti. Devletin kaime ihracının iyi sonuç vermemesi Osmanlı Bankası banknotlarının halk tarafından benimsenmesini önlemiş, İstanbul'da altına çevirme kaydıyla tedavüle çıkarılan Osmanlı Bankası banknotlarının tedavülü hemen hemen İstanbul'la sınırlı kalmıştı. Bankanın İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulması ve daha sonra Avusturya sermayesinin katılımı Osmanlı hükümetlerinin banka aracılığıyla bu ülkelerden borçlanmasını kolaylaştırmıştı. Bununla beraber, Balkan Harbi ve Cihan Harbi'nde İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafında bankanın Londra ve Paris'teki komitelerinin yönlendirmeleriyle, Osmanlı hükümetlerine yardımda bulunması önlenmişti.

Bu durum devleti bizzat kâğıt para ihracına zorlamış, Cumhuriyet'in ilânından sonra 1924 ve 1925'te Osmanlı Bankası ile yapılan anlaşmalarla 1863 ve 1975 imtiyaz mukavelelerinin ağır şartları kaldırılarak, bankaya Türkiye'de şube açan, bazı hak ve vecibeleri olan bir yabancı banka statüsü verilmişti.

Cihan Harbi ile dünya ekonomisinde çok şey değişmişti. Uluslararası sermaye hareketleri azalmış, altın para sistemi terk edilerek, kâğıt para hemen her ülkede benimsenmişti. Oysa altın para sisteminde para ve kredi hacmi altın stokuna göre ayarlanmakta idi. Merkez bankaları tedavüle çıkardıkları banknotları altına çevirebilmek için kambiyo kurlarını, altın giriş ve çıkışını inceliyorlar, eğer memleketten altın çıkıyorsa, para ve kredi hacmini daraltıcı yönde önlem alıyorlar; aksi yönde memlekete altın giriyorsa, para ve kredi hacmini genişletme olanağı elde ediyorlardı. Merkez bankalarının dolaşıma çıkardıkları banknotları altına çevirme gücünü koruyabilmek için böyle bir politika izlemeleri zorunluydu.

Oysa kâğıt para sisteminde böyle bir zorunluluk yoktu. Artık merkez bankaları tedavüle çıkardıkları banknotları altına çevirmekle yükümlü değillerdi. Kâğıt para sistemi para ve kredi hacminin iktisat politikasının hedeflerine göre ayarlanmasını kolaylaştıran bir sistemdi. Cihan Harbi ertesi devletin iktisadî ve sosyal hayata müdahalesi artmıştı. Hemen her devlet iktisadî istikrar içinde hızla iktisadî kalkınmayı hedeflemek , çalışma arzu ve isteğinde olan herkese meslek ve ihtisasına göre iş temin etmek, insanlık haysiyetine yaraşır bir geçim imkanı sağlamak için tedbir almaktaydı. Bu amaçlara varmakta para ve kredi önlemleri önemli bir rol oynamaktaydı.

Böylece merkez bankalarının önemi artmıştı. Bu koşullar altında para ve kredi işlerinin düzenlenme işinin yabancı sermaye ile kurulmuş bir bankaya bırakılması düşünülemezdi. Nitekim Osmanlı Bankası'nın Cihan Harbi yıllarında devlete karşı tutumu bunu kanıtlamıştı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1930'da kuruldu. Bu tarihe kadar Türkiye'de bankalar için nihaî bir "mukriz" [ikrazatta bulunacak] kuruluş yoktu. Bu hal bankaların kaynaklarını tam ve rasyonel bir biçimde kullanmalarına engel oluyordu. Her banka ödeme gücünü koruyabilmek için önemli oranda kasa likiditesine sahip

olmak zorundaydı. Bu durum ülkede tasarruf yatırım eşitliğine engel oluyordu. Halk tarafından belli bir süre kullanılmayan paraların tam olarak işletme ve bütçelerin finansal ihtiyaçlarını gidermeye tahsisini önlüyordu.

Ayrıca Cumhuriyet hükümeti Osmanlı Devleti'nden devraldığı 158 milyon liralık banknot hacminde 1930'da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulana kadar bir değişiklik yapamamıştı. Bu durum, iktisadî gelişmenin paraya olan ihtiyacı artırması bir yana, para arzına iktisadî faaliyetlerdeki mevsimlik hareketlere göre bir esneklik verilmesini engelliyordu. Mahsulün kaldırıldığı ve pazarlamasının yapıldığı mevsimlerde para darlığı çekiliyor, mahsulün pazarlama işi bitip ticarî faaliyetlerin ağırlaştığı mevsimlerde para bolluğu meydana geliyordu.

Bilindiği gibi, Batı ülkelerinde 19. yüzyılda banknot genel mübadele aracı niteliğini kazanarak, ihraç bankaların dolaşıma çıkardıkları banknotlar değerinde altın tutmaya gerek görmeyerek, kısmen altın, kısmen değerli senet karşılığı banknot ihraç etmeye başlamaları, banknot ihracının düzenlenmesini zorunlu kılmıştı. Banknot ihracı işinin, devlet bankerliğini yapan belli bir bankaya verilmesi sonucu, bugünkü merkez bankacılığı gelişmişti.

Merkez bankalarına karşı devletin ilgisi ülkeden ülkeye değişen bir gelişme göstermekle birlikte, altın para sisteminin geçerli olduğu Cihan Harbi'nden önce, hatta 1929-30 Dünya Iktisadî Buhranı'na kadar geçen devrede merkez bankalarından bugünkü kadar yoğun bir iş hacmi beklenmiyordu. Devletlerin iktisadî politikalarında az veya çok "Bırakınız yapsınlar! Bırakınız geçsinler!" prensibi hakimdi. Ücret ve fiyatların tam rekabet şartlarına göre belirlendiği piyasa ekonomilerinde her arzın kendisine eşit talep yaratacağı, rekabet şartları üretim faktörlerinin reel fiyatlarını etkileyerek, bu faktörlerin tam istihdamını sağlayacağından iktisadî dengenin tam istihdam seviyesinde kendiliğinden meydana geleceği görüşü benimsenmişti. Para ve kredi işlerinin ayarlanmasında fiyat istikrarı ön planda geliyordu.

Merkez bankaları, dolaşıma çıkardıkları banknotları talep halinde altına çevirmeğe mecbur olduklarından, para ve kredi hacmini altın stokuna göre ayarlamak zorunda idiler. Reeskont haddini ve şartlarını değiştirmek suretiyle para ve kredi hacmini altın stokuna göre ayarlamaya çalışırlardı. Bunun için kambiyo kurlarını, ülkeye altın giriş ve çıkışını incelerler; eğer altın çıkıyorsa, bu hal para ve kredi hacminin dayandığı altın stokunun azalması demek olacağından reeskont haddini yükseltmek ve reeskont şartlarını ağırlaştırmak suretiyle para ve kredi hacmini daraltmaya, altın çıkışını önlemeye uğraşırlar; eğer altın giriyorsa, para ve kredi hacminin dayandığı altın stoku artacağından para ve kredi hacmini genişletici yönde bir politika izlerlerdi.

Liberal klasik iktisadî düşüncenin hâkim olduğu böyle bir ortam içinde Merkez Bankası'nın yabancı sermaye ile kurulmasında büyük bir sakınca görülmeyebilirdi. Ancak Cihan Harbi'nde ve 1929/30'dan sonra iktisadî faaliyetlerde görülen daralma karşısında para ve kredi hacmini yeterince geniş tutma zorunluluğu ülkeleri altın para sistemini terk ederek, kâğıt para sistemine geçmeye zorlamış, para ve kredi işlerinin ayarlanmasında fiyat istikrarı yanında iktisadî kaynakların tam ve etkin bir şekilde kullanılması, hızlı bir iktisadî kalkınma sağlanması önem kazanmıştı.

Devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin artması, para ve kredi işlerinin ayarlanmasında iktisadî kaynakların tam ve etkin bir şekilde kullanılması ve hızlı bir iktisadî kalkınmanın sağlanmasının hedef olarak alınması para ve kredi işlerinin ayarlanmasını yabancı sermaye ile kurulan bir bankaya bırakmanın sakıncalarını arttırdı.

Cihan Harbi'nde Fransa Bankası'nın Fransa hükümetine, İngiltere Bankası'nın İngiliz hükümetine gösterdiği kolaylığı Osmanlı Bankası Osmanlı hükümetinden esirgemişti. Cumhuriyet yönetimi, ülke ekonomisini yabancı hegemonyasından kurtarmak için yabancı imtiyazlı şirketleri satın alarak millîleştirirken, para emisyonunu, devlet bankerliğini, para ve kredi işlerinin iktisat politikasının hedeflerine göre ayarlanması işini yabancı sermaye ile kurulan imtiyazlı bir bankaya bırakması düşünülemezdi. 30 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanun ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu.

Her ne kadar adı"iş" bankası olmuş ve geniş şube ağıyla mevduat bankacılığında başı çekmişse de Cumhuriyet'in kuruluş evresinde bir ticari kredi kurumu olmanın ötesinde İş Bankası, Sümerbank'la birlikte ülkenin sanayileşmesinde önemli görevler üstlenmişti. Öte yandan Cumhuriyet Türkiyesi'nin bankacılık alanında gösterdiği çabanın geri planında Bankanın yetiştirdiği kadrolar yer aldı. İkinci Dünya Savaşı ertesi gelişen özel sektör bankacılığının beşeri kadroları büyük ölçüde İş Bankası'nın bünyesinde yetişen bankacılardan oluştu. Geniş şube ağı ile İş Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk çeyrek yüzyılında parasallaşma ve ticarileşme sürecinde önemli bir işlev gördü.

Cumhuriyet Merkez Bankası : Esbab-ı Mucibe 26 Mayıs 1930

Memleketin iktisadî işlerinde en mühim rolleri ifa edecek olan Merkez Cumhuriyet Bankası'nın teşkili için çok zamandan beri hükümetçe çalışılmış ve birçok memleketlerin devlet bankaları kanunları tetkik edilerek memleketimizin ihtiyacatına ve malî vaziyetimize uygun bazı tadiller icra ve esaslar ilave edilmek suretile vücuda getirilen proje memleketimizin bankacılık ve malî işlerinde mütehassıs zevatın mülahazaları ve bazı ecnebî profesör ve bankacıların mütalealarını da almak suretiyle ikmal edilmiştir.

Bu banka Türkiye'de banknot ihracı imtiyazını haiz olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti ihraç bankası unvanı altında anonim şirketi hükümlerine tevfikan bir teessüs olacak ve bu imtiyazın müddeti elli sene bulunacaktır.

Bankanın gayesi memleketin iktisadî inkişafına yardım etmek ve iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını tanzim etmek, Hazine muamelatını ifa etmek ve hükümetle müştereken Türk evrak-ı nakdiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz etmek olacaktır. İşte bu gaye ve esasları ihtiva etmek üzere bu lâyiha tanzim ve takdim edilmiştir.

İktisat Encümeni Mazbatası

Yüksek Reisliğe

Heyet-i Umumiyenin olbaptaki kararı mucibince İktisat ve Malîye encümenlerinden müteşekkil muhtelit encümenimize tevdi buyurulan Cumhuriyet Merkez Bankası hakkındaki kanun lâyihası ile esbab-ı mucibesi malîye Vekili Bey'in huzuriyle tetkik ve müzakere olundu.

Böyle bir bankanın teşkili lüzumuna dair hükümetin vermiş olduğu izahata encümenimiz dahi iştirak ederek banknot ihracı ve iskonto fiyatının tespit ve para tedavülünün tanzimi işlerinin devletin murakabesi altında bulundurmak keyfiyetinin bir âmme hizmeti olduğunu kabul eylemiş ve bu suretle esas itibariyle lâyihanın heyet-i umumiyesine taraftar olmuştur.

TC Merkez Bankası'nın kuruluşunda Cihan Harbi ertesi toplanan Brüksel ve Cenova konferanslarında alınan kararlar etkili oldu. Banka devlet sermayesiyle kurulmadığı gibi, özel sermayeye de bırakılmadı. Çeşitli menfaatler banka sermayesine iştirak ettirilmek suretiyle bankaya belli bir serbestî verilmeye çalışıldı. 15 milyon lira sermayeli bir anonim ortaklık olarak kurulan bankanın hisse senetleri A, B, C, D olmak üzere dört sınıfa ayrılmış, A sınıf hisse senetleri devlete; B sınıfı hisse senetleri millî bankalara; C sınıfı hisse senetleri millî bankalar dışında kalan diğer bankalara ve imtiyazlı şirketlere; D sınıfı hisse senetleri ise Türk ticaret müesseselerine ve Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilere tahsis edildi. Devletin ve yabancı sermaye ile kurulan bankalarla imtiyazlı şirketlerin banka üzerinde nüfuzunu sınırlamak amacıyla devlete ait hisse senetlerinin banka sermayesinin %25'ini, yabancı sermaye ile kurulan bankalarla imtiyazlı şirketlere ait hisse senetlerinin ise, banka sermayesinin %10'unu geçemeyeceği öngörülmüştü.

Bununla birlikte, B sınıfı hisse senetlerini elinde bulunduran millî bankaların bir kısmı devlet sermayesiyle kurulmuş bankalar olması nedeniyle Merkez Bankası 1938'den sonra "iktisadî devlet teşekkülü" statüsü kapsamına girerek, Mart 1964 gün ve 440 sayılı kanunun kabulüne kadar Başbakanlık Murakabe Heyeti'nin denetimine tabi tutulmuştu. Esasen devletin Merkez Bankası'yla ilgisini yalnız sermaye iştiraki ile ölçmek doğru

değildi. Bankanın organizasyon ve yönetimi, para ve kredi politikasıyla ilgili kanunî hükümler Merkez Bankası'nı diğer anonim şirketlerden farklı, kamu yararına çalışır nitelikte bir kurum olduğunu ortaya koyuyordu.

Gerçekten, Merkez Bankası kâr amaçlı bir müessese değildi. Doğrudan halka kredi açmıyordu. Merkez Bankası devletin ve bankaların bankasıydı. Merkez Bankası'nın bankalarla rekabeti söz konusu değildi. Bankaları tamamlayan bir kurumdu. Ekonomide likidite sıkıntısı çekildiği zaman, bankalardan para ve kredi talebi artar; bankalar bu talepleri Merkez Bankası kredisine dönüştürmek suretiyle karşılarlardı. Tam tersine ekonomide likidite fazlalığı olduğu zaman, bankalardan kredi talebi azalır, bankalar Merkez Bankası'na borçlarını öderlerdi. Böylece ekonomide para arzı para talebine göre ayarlanmış olurdu. Kredilerini güçleştirip kolaylaştırarak Merkez Bankası, fiyat istikrarını sağlar, enflasyon ya da iktisadî daralma ile mücadele ederek iktisadî kalkınmayı desteklerdi.

Bankaların Merkez Bankası'ndan likidite sağlamaya yarayan klasik araç ticarî senet portföyündeki senetleri Merkez Bankası'na reeskont ettirmeleriydi. Gerçekten, ticarî senetler portföyündeki bono ve poliçeler kısa vadeliydi ve vadelerinde ödenmeme riskleri düşüktü. Reeskont yolu ile paraya çevrilebilirlerdi. Bu hal bankaları kasalarında atıl para tutmaktan kurtarırdı.

T.C. Merkez Bankası'nın para ve kredi hacmini düzenlemek için kullandığı araç uzun süre iskonto politikasından ibaret kaldı. 1715 sayılı kuruluş kanununun ikinci maddesine göre ülkenin iktisadî gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş olan T.C. Merkez Bankası'nın son kertede üç ana görevi vardı. Bunlar a) ıskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve dolaşımını düzenlemek; b) hazine işlemlerini yapmak ve c) hükümetle birlikte Türk parasının gelecekte istikrarı ile ilgili önlemleri almaktı.

Cihan Harbi'nden önce merkez bankaları sadece ticarî senetleri reeskonta kabul ediyorlardı. Zira, savaştan önce altın para sistemi geçerli olduğundan banknot arzını dar tutmak zorunluluğu vardı. Devletin, malî ihtiyaçları için çıkaracağı hazine bonolarını reeskonta kabul etmek merkez bankasının dolaşıma çıkardığı banknotları altına çevirme gücünü zayıflatabilirdi.

Cihan Harbi'ye birlikte durum değişti. Altın para sistemi bir kenara bırakılıyor, banknotların zorunlu dolaşıma tabi tutulması gündeme geliyordu. Ülkeler altın ihracını yasakladılar. Döviz ticaretini sınırladılar. Düşman ülkelerle ticarete yasak kondu. Yabancı paralar üzerine yazılı değerli senetlerin tahsil edilmemesi tehlikesi, mal arzının talebe göre az olması nedeniyle kredili satışların önemli ölçüde azalması ticarî senet hacminin daralmasına neden oldu.

Öte yandan hükümetlerin artan savaş giderlerini vergi gelirleriyle karşılamaları artık mümkün değildi. Savaş harcamaları kısmen kredi ile karşılanacaktı. Ticarî senet portföyü yerine büyük ölçüde hazine bonosu portföyüne bıraktı. Savaş ertesi hükümetlerin barış ekonomisine geçişi sağlamak, işsizliğin önünü almak, iktisadî kalkınmayı hızlandırmak için aldıkları önlemler devletlerin kısa vadeli kredi almayı sürdürmelerini gerektirdi.

T.C. Merkez Bankası'nın kuruluş kanununda hazine bonolarının ıskonto edileceğine dair bir hüküm yoktu. Vadesine en çok üç ay kalmış olan ve bir banka tarafından ibraz edilen üç imzayı havi hazine bonolarının da ticarî senetler gibi reeskonta kabul edileceğine dair bir fıkra, bir yıl sonra çıkarılan 2062 sayılı kanunla kurulu kanununun 38. maddesine eklendi. Ancak bu tür senetler toplamı T.C. Merkez Bankası'nı ödemiş sermayesinin %40'ını aşmaması, İdare Meclisi'nin bu miktarı ve vadeyi iki misline çıkarabileceği, ıskonto oranının, malîye Vekâleti ile Banka İdare Meclisi arasında kararlaştırılacağı ve Banka'nın ıskonto etmek yetkisine sahip olduğu Hazine bonoları karşılığı, avans vermek hakkına sahip olacağı hükme bağlanmıştı. 1936'd söz konusu limit Merkez Bankası'nın sermaye ile ihtiyat akçesi toplamına muadil miktara yükseltildi. Ayrıca bu miktar ve vadenin, malîye Bakanlığı'nın talebi üzerine Banka İdare Meclisi'nce üç misline çıkarılabileceği kabul edildi.

Kuruluş kanunu Merkez Bankası'na devlet sektörüne dahil teşebbüs ve kurumların hazine kefaletini haiz bonolarını reeskont etme veya karşılığında avans verme yetkisini vermemişti. 3 Temmuz 1938 günlü ve 3492 sayılı kanunla kuruluş kanununun 38. maddesi tadil edilerek Banka'nın devlet sermayesiyle kurulmuş olup,

ticarî usullerle idare edilen sınaî, ticarî ve ziraî kurululârla demiryolları gibi işleri iktisadî mahiyet arz eden özel kişiliği haiz idare ve kuruluşların en çok dokuz ay vadeli hazine kefaletini haiz bonolarını iskonto etmesi ve karşılığında avans vermesi öngörüldü. Böylece bu kuruluşların doğrudan Merkez Bankası'ndan kredi almaları sağlanmış oldu.

Cihan Harbi yıllarında savaşın finansmanı için çıkarılmış olan "evrak-ı nakdiye" Cumhuriyet'le birlikte 148 milyon lira tutarında banknota dönüştürülmüştü. Bu banknotlar 3 Ekim 1931 günü Merkez Bankası'na devredildi. Banka bundan böyle emisyon işlevini de üstlenmiş oluyordu. Bu bağlamda Merkez Bankası'nın görevleri arasına şu hususlar da girmiş oluyordu:

A1) Devletin gerek memleket içinde gerekse yabancı memleketlerde tahsilat ve ödemelerini ve bütün hazine işlerini yapar; memleket içinde ve dışında her türlü para naklini temin eder;

2) Gerek kendi gerekse başkaları nam ve hesabına sikke ve külçe halinde altın alıp satabilir; altın karşılığında avans veya altın sertifikası verebilir;

3) Döviz alıp satabilir; malîye Bakanlığı'nın muvafakati ile döviz karşılığı avans verebilir;

4) Ödenmiş sermayesi ile ihtiyat akçeleri toplamının %50'sini geçmemek üzere borsada kayıtlı devlet tahvili, ödenmiş sermayesi en az dört milyon lira olan millî bankaların tahvillerini alıp satabilir.

5) Bankalar tarafından getirilen üç imzayı havi 4-9 ay vadeli ticarî senetleri reeskont eder;

6) Devlet sermayesiyle kurulmuş olup, ticarî usullerle idare edilen sınaî, ticarî ve zıraî teşebbüslerle, demiryolları gibi işleri iktisadî mahiyet arz eden tüzel kişiliği haiz idare ve müesseselere ait, vadelerinin bitmesine üç ay kalmış olan hazine kefaletini haiz bonoları ıskonto eder veya karşılığında avans verebilir:

7) Hazine'ye kısa vadeli avans hesabı açar;

8) Devlet tahvilleri ile borsada kayıtlı diğer sağlam tahviller ve reeskonta kabul ettiği senetler karşılığın bankalara dört ay vadeli avans verebilir.

9) Banka tevdiat kabul edebilir. 1715 sayılı kuruluş kanununun 51. maddesine göre, Hazine ve tekel idarelerine ait paraların Merkez Bankası'na yatırılması öngörülmüş; daha sonra bu kanunda yapılan düzenlemelerle Katma Bütçe ile idare edilen devlet kuruluşları ile özel idare, belediye, kamu yararına hizmet eden kurumlar vb. bankanın kurulu bulunduğu yerlerde aynı yükümlülüğe tabi tutulmuşlardır.

Geçimlik ekonominin hâkim olduğu ortamlarda bankaya duyulan ihtiyaçtan da söz etmek olanaksızdı. Geleneksel üretimi sürdüren köylü işletmelerinin çağdaş entansif üretim yöntemlerine geçmeden, üretilen malları iç ve dış piyasalarda sürümü sağlanmadan, parasal ekonomi hakim bir konuma gelmeden, sanayi işletmeleri kurulmadan, taşıma hizmetlerinin ülke çapında etkinleşmesi gerçekleştirilmeden, kısaca iktisadî kalkınma sağlanmadan kişilerin para tasarruf etmeleri, kullanmadığı fonları güvenilir kurum çatıları altında toplayarak ekonominin kısa ve uzun vadeli yatırımlara olanak sağlaması beklenemezdi. Cumhuriyet, bu gerçeği kuruluş evresinde görmüş ve millî bankacığın gelişmesi için büyük çaba sarf etmişti. Ancak iradî kararlarla sonuca varmak da kolay değildi. Banka, bankaya olan ihtiyaçtan doğacaktı. Bir yerde iş hacmi ve ödemeler arttığı zaman, banka için ortam oluşabilirdi. Bankacılık kârlı hale gelir ve bu alanda çaba sarf edilirdi.

Oysa Cumhuriyet gerice bir ekonomi devralmıştı. Ülkede para ve kredi kurumlarına ihtiyaç duyanlar, bir süredir ülkede faal olan yabancı imtiyazlı şirketler, demiryolları, madencilik alanlarında ya da büyük kentlerin havagazı, elektrik, su gibi ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve genellikle tekel durumundan yararlanan işletmeler, piyasaya ihracata dönük tarım işletmeleriydi. Ülkedeki üretimin büyük bir kısmı geçimlik nitelikteydi ve geri bir teknikle üretimlerini sürdürüyorlardı. Bunlar çağdaş kapitalist anlayıştan uzak, kâr kaygısı gütmeyen, çoğu kez "bir lokma bir hırka" zihniyetiyle yetinen, kendi ihtiyacına yetecek kadar üretmeyi hedefleyen üreticilerdi.

Bankacılığın gelişmesi parasallaşma, işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlıydı. 20'li yılların kaotik ortamında devlet büyük çaba göstermişti. Ancak dünya konjonktürü ve yeni bir toplumsal yapının geçmişin kültür kod-

larını aşma uğraşı beklentileri çoğu kez düş kırıklığına uğratıyordu. 1929 Dünya Buhranı büyük ölçüde uyarıcı bir işlev gördü. Merkez Bankası'nın kuruluşu ertesi özellikle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmaya başladığı 1933'ten sonra bankacılık alanında da hızlı bir gelişmeye şahit olundu.

1929 Dünya Buhranı ve ardından tüm gelişmiş ve gecikmiş ülkeleri saran iktisadî daralma geniş ölçüde işsizliğe ve refah düzeylerinin düşmesine neden olmuştu. Bu süreç Türkiye iktisadını da etkilemiş, tarıma bağımlı ülke olmanın tüm olumsuz yönleri su yüzüne çıkmıştı. Tarım ürünlerinin fiyatları % 60-80 oranında düşme gösterirken sanayi mallarının Türkiye'de fiyatlarının buhran baş gösterdikten sonra uzun bir süre sabit kalması, sonraları %10-15 oranında hafif bir düşme göstermesi dış ticaret hadlerini ülke aleyhine döndürmüş, köylünün geliri ile gideri arasında doldurulamaz bir uçurumun doğmasına neden olmuştu. Zaten düşük olan maddi refah düzeyi neredeyse tabana vurmuş, fakir olan halk daha da fakirleşmişti.

Bu fakr u zaruretten kurtulmak, nüfus başına üretimi arttırmak için üretim tekniğini geliştirmek, sermayeli üretime geçmek, diğer bir deyişle hakim geçimlik ekonomiden çağdaş pazar ekonomisine doğru gelişmeyi hızlandırmak gerekiyordu. Ticarî ve sınaî alanda süratli bir gelişme sağlamak için alınan palyatif önlemler yetersiz kalıyordu. Gümrük himayesi, vergi muafiyetleri, sınaî kuruluşlara belli koşullar altında bedelsiz arsa verilmesi gibi teşvik tedbirleri kâfi gelmiyordu. Çağdaş anlayışla işletmelerin kurulması ve işletilmesi için gerekli teknik bilgi ve deneyime ihtiyaç vardı. Halkın kısa ya da uzun bir süre kullanmadığı paraları sanayi ve ticaretin orta ve uzun vadeli finansmana ihtiyaç gösteren yatırımlara kaydırılmasını sağlayacak aracı malî kurumlar henüz doğmamıştı. Böyle bir açmaz karşısında devlet işin başa düştüğünü gördü. Devletin bilfiil ülke sanayileşmesi ve çağdaş ekonomi sektörünün gelişmesi için geçmişe oranla daha aktif bir rol oynamasını gerektiriyordu.

Böylece devletçilik doğdu. Devlêtin ekonomiye müdahalesi arttı. Bir taraftan ticaret bilançosunda denkliği sağlamak için çeşitli kısıtlayıcı önlemlere başvurulurken, öte yandan iktisadî hayatta devletçilik bir sistem olarak kabul gördü. Zamanın başbakanı devletçiliği bir savunma aracı olarak görüyor, yüzyılların ilgisizliğini ortadan kaldırmak, ülkeyi yeniden imar etmek, iktisadî gelişmeyi sağlamak için verimli ve olumlu bir araç sayıyordu. Devlet büyük sermaye isteyen ve ileri bir teknik bilgiye ihtiyaç gösteren yatırımların gerçekleştirilmesi açısından özel kişilere oranla daha geniş olanaklara sahip bulunuyordu.

Devlet, sanayi alanına yapacağı yatırımları planlı bir şekilde yürütmek amacıyla 1931 yılından itibaren beş yıllık bir sanayi planı üzerinde çalışmalara girişti. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı verilen bu planda yer alan yirmi fabrikanın önemli bir kısmının kurulması, işletilmesi ve finansman ihtiyacının karşılanması işi ile Haziran 1933'te kurulan Sümerbank görevlendirilecekti. Şişe ve cam, sömikok fabrikaları gibi bazılarının kurulması ise Türkiye İş Bankası'na bırakılmıştı. İş Bankası ve Ziraat Bankası bir kısım sınaî kuruluşların sermayelerine iştirak ettirilmişti.

Celâl Bayar ve Türkiye İş Bankası

Bayar'ın biyografisini tetkik edenler, onun kemal mertebesini gösterdiği vasıfları arasında bankacılığını bulurlar. Onun bu hususiyetinin millî bankacılığımıza bugünkü ileri ve üstün mevkiini kazandırdığını söylemek, sadece bir kadirşinaslık borcudur. Bu hakikat, İş Bankası'nın dokuzuncu yılında, Atatürk'ün mukaddes lisanından dahi ifade edilmiştir.

Atatürk, bir rejim müessesesi olarak İş Bankası'nı kurmayı kararlaştırdığı zaman, onun bütün teknik mesuliyetini Bayar'a vermişti. Bugün, millî gururlarımız arasında bulunan bu müessese, iki yüz elli bin lira sermaye ile dört odalı bir evde işe başladığı zaman hiç kimse onun istikbalinden Bayar kadar emin değildi; o genç çağında yabancı bir bankada çalışmış olduğu için millî bir banka-

cılığın bir millet hayatında ne kadar mühim ve doldurulmaz bir yeri olduğunu biliyordu.

İş Bankası ile millî bankacılığın ekolünü kuran Bayar, Bankalar Kanunu ile de ona sağlamlık, devamlılık, eminlik vasıflarını kazandırdı.

Cemal Kutay, *Celâl Bayar*, cilt 2, İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, s. 746.

Sümerbank

Başvekil İsmet İnönü 25 Nisan – 10 Mayıs 1932 tarihlerinde Sovyet Rusya'ya yaptığı gezide Sovyet sanayileşme sürecini görmüş ve devlet eliyle sanayileşmenin Türkiye için de model olabileceği kanısına varmıştı. Bu arada gezi sırasında Rusya'dan 16 milyon TL tutarında sanayileşme kredisi sağlamıştı. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası aslında sanayileşme için girişimcilere kredi ve finansman sağlamak üzere kurulmuştu. Ancak bankanın sermayesi bu işe yetebilecek düzeyde değildi. Kanunun kendisine verdiği yükümlülüğü yerine getiremeyeceği ortaya çıktıktan sonra ve Sovyet Rusya gezisinde elde edinilen izlenimlerin ardından, aynı zamanda 1929 Buhranı ertesi ülkenin derin bir darboğaza girişiyle birlikte devletin bilfiil bu sürece katkısı gündeme gelmiş ve Sanayi ve Maadin Bankası yerine 3 temmuz 1932'de Devlet Sanayi Ofisi ile 14 Temmuz 1932'de Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştu.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın ardından Teşvik-i Sanayi Kanunu ile girişimcilere verilen makine ve teçhizat ithali için tanınan vergi ayrıcalığı kaldırılarak bu tür ithalatın bilfiil banka tarafından yürütülmesi uygun görülmüştü. Özel sanayi sektörü buna tepki göstermiş ve hükümet nezdinde başvuruda bulunmuştu. Bu arada hükümetin aldığı karar İş Bankası'nın İzmit'te kurmayı düşündüğü kâğıt fabrikası girişimini de etkilemişti. Durum İş Bankası Yönetim Kurulu Üyesi ve Siirt Milletvekili Mahmut Soydan tarafından Atatürk'e iletilmişti. Atatürk, Başvekil ve İktisat Vekili'ni sofrasına çağırmış, görüşmeler hükümet yapısında değişikliğe yol açmıştı. İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etmek zorunda kalmış ve yerine İş Bankası'nın başında bulunan Celal Bey gelmişti.

Celâl Bey'in göreve gelişi ertesi sanayici kesim 15 Eylül 1932'de yeni vekili ziyaret etmiş ve makine ve teçhizat muafiyeti ile ilgili değişikliğe gidilmesini talep etmişti. Özel sektörün de desteğini alan Celâl Bey izlenecek sanayi politikasını belirlemek üzere Âli İktisat Meclisi'nden bu konuda bir inceleme yapmasını istemişti. Bu istek üzerine Âli İktisat Meclisi 1933 yılında *Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?* başlığını taşıyan raporunu hazırlamıştı.

Âli İktisat Meclisi hazırladığı raporda dört aşamalı bir gelişim modeli sunmuştu. İlk aşama tarımın gelişme dönemiydi. Onu tarımla sanayiin karma bir şekilde faaliyette bulunduğu dönem izliyordu. Üçüncü dönem sanayiin ülke ihtiyaçlarını karşıladığı evreydi. Dördüncü dönem ise sanayiin ihracata başlaması ve hammaddenin ithal edildiği aşamaydı.

Türkiye'de sanayileşme süreci 19. yüzyılın ortalarında, askerî silâh ve giyim fabrikaları kurulmasıyla başlamıştı 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı sanayileşme sürecini kolaylaştıran bir dizi önlemi gündeme getirmişse de savaş dönemi süreci baltalamıştı. Asıl sanayileşme atılımı 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ve 1929'da uygulamaya sokulan gümrük tarifeleri kanunuyla başlamıştı. Cumhuriyet'e kadar 470'i bulan işletme sayısı rapor hazırlanırken 2200'e ulaşmıştı.

Rapor ülkedeki sanayileri şu gruplar altında topluyordu. a) Hammaddesi ülkede bulunan sanayi; b) Hammaddeyi işlenmiş veya yarı işlenmiş şekle sokan sanayi; c) Yurt içinde büyük oranda tüketilen ancak hammaddesi yurt içinde yetiştirilmemekle birlikte sanayiinin kurulmasıyla hammaddesi yurt içinde yetişebilecek ürünlerin sanayii.

Hammaddesi yurt içinde hiç bulunmayan maddelerin üretiminin yapıldığı sanayi olup bu sanayiin kurulması ülke için faydalı olacaktı. Ancak kâr edemeyecek sanayiin ülkede kurulması düşünülmemeliydi.

Âli İktisat Meclisi ülkenin sanayileşmesi için himayeyi öngörüyordu. Ancak bu süreçte devlete görev düşüyordu. Sanayiin ileri teknik, bilgi, üretim, ucuz ve bol kredi, yetişmiş eleman ve sermaye düzeyi bağlamında henüz çok erken düzeyde olduğunu, bu nedenle sanayiin devlet tarafından korunması gerektiğini vurguluyordu.

Öte yandan korumacılıkta aşırı bir politika izlenmemeliydi. Aksi takdirde kolay kazanç peşinde olan girişimci hantallaşır, yurt dışı üretimle rekabet edemez duruma düşerdi. Bu konuda her sınaî kolda ayrı ayrı değerlendirmeye gidilerek destek sağlanmalı ve küçük ölçekli işletmeler bir araya getirilip orta ve büyük işletmeye dönüştürülmeliydi.

Himaye sorununa gelince, bu konuda iki tür himayeden söz ediliyordu. İlki dış ticareti ilgilendiriyor ve gümrük tarifelerinin ülke sanayiini bilinçli bir şekilde koruyacak bir konuma getirilmesi gerekiyordu. Diğer himaye yöntemi Teşvik-i Sanayi Kanunu üzerinden koruma yöntemiydi. Gümrük tarifeleri düzenlenmeden makine ve teçhizat ithalinde tanınmış olan muafiyetin kaldırılması ihraç ürünlerinin pahalılaşmasına neden olacaktı. Bu nedenle Teşvik-i Sanayi mevzuatında yer alan ayrıcalıkların gözetilmesi gerekiyordu.

Ancak Dünya Buhranı her vekâlette olduğu gibi İktisat Vekâleti bütçesini de etkilemişti. İklim koşulları nedeniyle buhran öncesi de durum pek parlak değildi. Daha 1927 yılı bütçesinde ayrılan tahsisat çok düşmüştü. 1929 Buhranı ertesi bu düşüş süreci devam etmişti. 1924-1930 yılları arasında vekâletin bütçesinde sanayileşme gözetilmişti. Ancak 1930 yılından itibaren bütçede teşvike ayrılan pay hemen hemen sıfırlanmıştı.

Âli İktisat Meclisi ülkede sermaye birikimini göz önünde bulundurarak büyük sanayiin kurulması evresinde devletin öncü işlevi görmesi gerektiğine inanıyordu. Sanayi tesisleri belirli bir gelişmişlik düzeyine gelip kâr elde etmeye başladığı evrede ve bu arada halkın da gelir düzeyinin uygun bir düzeye ulaşması sonucu bu işletmelerin halka devri söz konusu olabilirdi. Böylece devlet sermayesi ile yola çıkılıp giderek tabana yayılanacaktı. Sanayi kredisi işin başında olan ülkeler için temel sorunlardan biriydi. Riski büyük, ödeme süreleri uzundu. Bu amaçla kurulmuş olan Sanayi Kredi Bankası'nın ise sermaye olanakları kısıtlıydı. Banka mevcut sermayesinin neredeyse tamamını Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlı işletmelere tahsis etmişti.

İşte bu raporun ardından Sümerbank kanunu meclise sevk edilmişti. Daha önce kurulmuş olan bankaların yaşadığı finansman sorunuyla bir kez daha karşılaşılmaması için yeni kurulan bankaya güçlü bir sermaye desteği verilmişti. İşin ilginç yönü özel sektörün sorunlarına çözüm aranırken ülke günün koşullarının da sevkiyle devletçiliğe doğru yol almıştı. Bu arada Sümerbank Devlet Sanayi Ofisi'nden, Bakırköy, Defterdar, Hereke, Beykoz Deri, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik fabrikalarıyla İstanbul'da Unkapanı'nda bir değirmeni devralmıştı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya sokulmuş, Türkiye sanayileşme alanında devletin öncülüğünde güçlü bir atılımı gerçekleştirmişti.

Sümerbank ve GOELRO

Aslında Sümerbank'ın evveliyatı Sovyetlerde gerçekleştirilen GOELRO'ya kadar gidiyordu. GOELRO Sovyet planlama sürecinin başlangıç evresiydi. Tüm ülkenin elektrifikasyonu Lenin için ana hedeflerden biriydi. Plan Sovyet ekonomisinin elektrifikasyon üzerinden yeniden yapılandırılmasını içeriyordu. Kentlerle kırsal alanlar arasındaki bağı kuracak olan elektrifikasyon aynı zamanda sanayileşmeyi de tetikleyecekti. Ülkenin en ücra köşeleri bile elektrifikasyon sayesinde geri kalmışlıktan, bilgisizlikten, barbarizmden kurtulacaktı. GOELRO başarıyla sonuçlandı. Onu Sovyet Rusya'nın beş yıllık kalkınma planları izledi. Tam bu sırada kapitalist dünya ise büyük bir bunalımla baş etmek zorunda kalıyordu. Bu gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiş, 1929 buhranı ülkenin

İki dünya savaşı arası genç Cumhuriyet için zor yıllardı. Siyasi istikrarın aranışı yanı sıra dünya ekonomisinin darboğaza girdiği bir dönemde iktisadi sorunların üstesinden gelmek o denli güçtü. Cumhuriyet Türkiyesi çok güç şartlarda ekonomisini toparlamaya çalışıyordu. Mübadele nedeniyle girişimci olabilecek azınlıklar varlıklarıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi. Batı ülkeleri Ankara'nın tüm iyi niyetine karşın kurulan yeni rejime bir türlü ısınamamıştı. Bu nedenle yabancı sermaye ülkeye gelmekte pek istekli değildi. Öte yandan 1920'li yılların ikinci yarısında ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektöründe iklim koşulları nedeniyle zor günler yaşanmıştı. Ardından 1929 Dünya Buhranı tüm şiddetiyle Türkiye'yi de etkileyecekti.

iktisat politikalarında köklü dönüşüme gidilmesine neden olmuştu. Başvekil İsmet İnönü, Sovyet Rusya'ya yaptığı gezide Sovyetlerin sanayileşme alanında gösterdiği başarıyı görmüş ve devlet eliyle uygulanan sanayileşme projesinin Türkiye'de de uygulamaya sokulabileceğine kani olmuştu.

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ülkede devlet fabrikalarının yanı sıra özel sektöre de omuz vermek üzere kurulmuş, ancak sermaye yetersizliği nedeniyle bir türlü toparlanamamıştı. Sovyet Rusya dönüşü Sanayi ve Maadin Bankası kaldırılmış, yerine 3 Temmuz 1932'de Devlet Sanayi Ofisi ve 14 Temmuz 1932'de Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştu. Ancak Türkiye Sanayi Kredi Bankası ile birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sektöre verilen makine ve teçhizat serbest ithalat rejimi ve vergi ayrıcalığı kalkmış, makine ve teçhizat ithali yeni kurulan bankanın uhdesine verilmişti. Bu durum özel sektörde tepkiyle karşılanmış ve hükümet nezdinde başvurular olmuştu. Bu arada Atatürk'ün kurduğu Türkiye İş Bankası'nın İzmit'te kâğıt fabrikası projesi de bu gelişmelerden olumsuz etkilenmişti.

Türkiye İş Bankası'nın kâğıt fabrikası kurma konusundaki girişimi İktisat Vekili Mustafa Şeref'in istifasını hazırlayan son gelişme oldu. İş Bankası'nın girişimine Sanayi Umum Müdürlüğü olumsuz cevap vermişti. Hükümete yakın olan çevreler ve Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti konuyla yakından ilgilenmiş, bu arada Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bayar, kâğıt üretimi konusunda birikimi olan Mehmet Ali Kağıtçı'ya bir proje hazırlatmıştı. Ancak Devlet Sanayi Ofisi yasasının 6. maddesine göre girişimcilerin yatırım kararlarını doğrudan uygulama yetkileri yoktu. Hükümetin bu konudaki eğilimi, kâğıt fabrikasını kendisinin kurması yönündeydi. Celâl Bayar ile İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Mahmut Soydan'ın Yalova'da Atatürk'ü ziyaret ederek kendilerini bilgilendirmeleri ardından Mustafa Şeref'in 7 Ağustos 1932'de sağlık nedeniyle yapacağı Avrupa gezisi öncesi Yalova'yı ziyareti ve ziyaret sırasında Atatürk'ün Sanayi Umum Müdürü Ahmet Şerif Onay'ı eleştirmesi Mustafa Şeref'in istifasıyla sonuçlanmıştı. Kısaca 1932 Temmuz ayında İktisat Vekâleti'nce art arda çıkarılan devletçi yasalar, 1930 yılının sonlarından itibaren Mustafa Şeref'e olan tepkileri su yüzüne çıkarmıştı. Bu gelişmelerin Atatürk'le İnönü arasında bir kırgınlığa vesile olduğu da gözlenmişti.

Türkiye devletçilikle "mutedil devletçilik" arasında bir yol ayrımına gelmişti. Âli İktisat Meclisi'nin hükümetin "devletçi" çizgisi konusunda kaygıları vardı. 1932 Temmuzu'nda çıkarılan "Buğday Koruma Kanunu ile devletçi anlayış ivme kazanmıştı. İktisat Vekili Mustafa Şeref'in ve çevresinin temsil ettiği devletçilik çizgisi TBMM'de 1932 Temmuz ayının ilk yarısı içinde çıkarılan sekiz yasayla daha da vurgulanmış oluyordu.[42]

Nitekim özel kesimde tepkiler giderek büyümüş İktisat Vekili Mustafa Şeref [Özkan] istifa etmek zorunda kalmış ve yerine o sırada İş Bankası'nın başında bulunan "mutedil devletçi" Celal Bayar getirilmişti. Celal Bayar gelen talepler üzerine ülkenin sanayileşmesine yönelik politikaların belirlenmesi görevini Âli İktisat Meclisi'ne verdi. Meclis, 1933 yılında hazırladığı "Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir" başlıklı raporunu hazırladı ve bu rapor Sümerbank'ın kuruluşu için de önemli bir adım oldu. Bu arada daha önceki deneyimlerde başarısızlığın temel gerekçesi olan sermaye sorununa da eğilinmiş ve bankanın güçlü bir sermaye ile desteklenmesi gerçekleşmişti. Böylece bundan böyle Türkiye'de sanayileşme sürecinin amiral gemisi 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank olmuştu.

1932 aslında bir geçiş yılı oldu. Sanayi ve Maadin Bankası işletmecilik ve bankacılık işlevlerini 1932'de kurulan Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na devretmişti. Bu kuruluşlar kısa ömürlü olacak ve bir yıl sonra Sümerbank doğacaktı. Sümerbank'ın görevleri kuruluş kanununda şöyle sıralanıyordu:

1) Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işlemek, özel kuruluşlardaki devletin iştirak hisselerini yönetmek;

42 Özcan Şabudak, *Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan*, İstanbul: LİBRA Kitapçılık, 2009, s. 77.

2) Özel kanunlara dayanılarak meydana getirilen kuruluşlar hariç, devlet sermayesiyle kurulacak sınaî müesseselerin etüd ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek.

3) Sermayesi imkân verdiği takdirde, ülkenin kalkınması için gerekli olan sınaî kuruluşlara yardım etmek;

4) Ülkeye ve kendi fabrikalarına gerekli olan usta ve işçiyi yetiştirmek üzere okullar açmak ve sınaî mühendis ve uzmanları yetiştirmek için ülke içindeki yüksekokullarda öğrenci okutmak ya da bu amaçla dış ülkelere öğrenci ve stajyer göndermek;

5) Sınaî kuruluşlara kredi temin etmek ve her türlü bankacılık işlerini yapmak:

6) Millî sanayiin gelişmesi için önlemleri tespit etmek ve gerek bu hususa, gerekse İktisat Vekâleti'nce incelenmek üzere bankaya verilecek konular hakkında görüş beyan etmek.

Banka tarafından yapılacak yatırımlarda ana hammaddesi ülkede yetişen ve henüz üretim miktarı iç tüketimi karşılamayan sanayie öncelik verilecekti. Bunun ardından sırasıyla, ham ihraç mallarını işlenmiş veya yarı işlenmiş hale koyarak değerlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi; memleket içinde büyük ölçüde tüketilen ve hammaddeleri henüz ülkede bulunmamakla beraber, kurulması halinde hammaddelerinin ülkede yetiştirilmesi mümkün olan sanayi ve nihayet hammaddeleri ülkede bulunmadığı gibi, yetiştirilmesi de mümkün olmayan ve fakat değeri yüksek olan sanayi ülkede kurulacaktı.

Sümerbank'ın kuruluş sermayesi 20 milyon liraydı. Bu sermayenin Devlet Ofisi'nden devralacağı fabrikaların sabit ve döner sermayeleri ve birikimi amortismanları, iştirak hisseleri, Türkiye Sanayi Kredi Bankası'ndan devralacağı sabit ve döner sermaye ile teşkil olunacağı öngörülmüştü.

1934 yılında uygulamaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda kurulması öngörülen yirmi fabrikanın önemli bir bölümünün ya doğrudan doğruya ya da iştirak suretiyle kurulmasına katılan Sümerbank'ın itibarî sermayesi kuruluşundan bir yıl sonra, yani 1934'te 42 milyon lira yükseltilerek 62 milyon liraya, 1936 yılında 3,5 milyon lira, 1937'de 16 milyon lira, 1939 yılında 19,5 milyon lira yükseltilerek 100 milyon liraya çıkarılmıştı.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasına geçildikten iki yıl sora, madencilik, taş kömürü ocakları, bölge elektrik santralleri, ev yakacak sanayii ve ticareti, toprak sanayii, gıda maddeleri sanayii ve ticareti, kimya sanayii, denizcilik sanayii alanlarında yüzden fazla fabrikanın kurulmasını öngören İkinci Beş yıllık Sanayi Planı hazırlanmışsa da bu plan İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması yüzünden uygulanamamıştı.

Cumhuriyet'ten önce birçok maden arama ve işletme imtiyazı yabancı firmalara verilmişti. Ancak bunların çoğu sermaye bakımından yetersizdi. Yeraltı servetlerini sistematik bir şekilde işletmekten çok, kısa zamanda büyük kâr sağlayacak işletme şekillerini tercih ediyor, çoğu kez maden cevherinin israfına yol açıyorlardı. Oysa madenler millî servet parçalarıydı. Madenlerin ülkenin ihtiyaçlarına ve millî ekonominin çıkarlarına göre işletilmesi zorunluydu. Birçok ülkede madenler bilfiil devletin yakın denetimine tabi tutulmaktaydı. Devlet eliyle işletilmesinin daha yararlı olacağını savunan çevreler az değildi.

Osmanlı'da da çoğu zaman madenler devletin malı telakki edilmişti. Devlet hazinesi ya da padişah adına işletildiği görülmüştü. 19. yüzyılla birlikte yabancılara verilen imtiyazlar maden sektöründe de görüldü. Nitekim 1810 tarihli Maden Nizamnamesi madenlerin arama ve işletilmesinde imtiyazları mümkün kılan bir mevzuattı.

Cumhuriyet'le birlikte birçok sektörde olduğu gibi madencilikte de ülke kendi malına sahip çıkma güdüsüyle hareket etti. Devlete ait madenlerin hükümetçe ya da doğrudan veya Türk şirketleri ile birlikte yönetimi veya kâra devletin iştiraki suretiyle %51 sermayesi Türk tebaasına ait şirketlere ihale edilmesi uygun görüldü. Devletçilikle birlikte devletin bilfiil bu alanda da etkin olmasına karar verildi. 1935 yılında Etibank'ın kurulmasıyla madencilikte devlet işletmeciliği başlamış oldu.

Madencilik için söylenenler enerji kaynakları için de geçerliydi. Başlangıçta elektrik üretiminde imtiyaz usulünden faydalanan devlet, sonraları bizzat işletmeciliğe geçme gereği duydu. Ülkede var olan su ve diğer

enerji kaynaklarının incelenerek bunların millî ekonominin ihtiyaç duyduğu elektrik üretiminde değerlendirilmesi devlete düşüyordu. Elektrik sayesinde su, kömür, petrol, doğal gaz, rüzgâr gibi doğada bulunan enerji kaynaklarının istenildiği yöreye taşıması mümkündü. Birçok sanayiin kuruluş yeri seçimi böylece esneklik kazanmış oluyordu.

Böylece devlet işletmeci olarak yeraltı servetlerini değerlendirmeye girişirken, elektrifikasyon işini de ele aldı. Bu alanda gerekli ön çalışmaları yapmak amacıyla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ni; maden ve elektrik işletmeleri kurmak, yönetmek ve finanse etmek amacıyla ise Etibank'ı kurdu.

Ülkede maden istihraç sanayiinin teşvik ve inkişafı için devlet tarafında kurulacak ihtisas kuruluşlarının ön çalışmalarının ne kadar zorunlu olduğu Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulmasına yetki veren 14 Haziran 1935 tarih ve 2804 sayılı kanunun gerekçesinde şöyle ifade edilmekteydi:

"Küçük sermayeler madencilikte iş göremezler. Ya spekülasyon amacına matufturlar veya başarısızlığa mahkumdurlar." "Semeresi zaman ve külfetle elde edilen maden işletmeleri kuvvetli sermayelerin işidir. Bizde tetkik ve arama işleri kifayetsiz olduğu için şimdiye kadar büyük sermaye maden işlerine karşı hevessiz kalmış, meydan daha ziyade spekülasyon maksadıyla bu işi görmek arzusunu duyanlara boş bırakılmıştır."

Türkiye'de maden servetlerinden gereği gibi yararlanılabilmesi geniş bir tetkike, işletilecek madenlerin rantabl bir şekilde işletilebilecek miktar ve evsafta bulunup bulunmamasının tespitine bağlıydı. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nü kurmakla devlet, birçok ülkede olduğu gibi bu işi üzerine almıştı.

Enstitünün amacı, "Memleketimizde işletilmeğe elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevakkıf olduğunu araştırmak ve buna muktezi ve müteferri bulunan arama ameliyatı, fennî ve jeolojik tetkikat, kimyevî tahlil ve fennî tecrübeler yapmak, harita almak, plan mürtesem noktalar resmetmek, proje ve fennî raporlar, rantabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmî işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayiinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütehassıs işçi yetiştirmektir." Enstitü bunu devlet adına olduğu gibi, ücret karşılığında özel kişiler adına da yapabilecekti.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi, ülkenin iktisadî kalkınması açısından aynı oranda önemli olan enerji kaynaklarının bilimsel bir şekilde etüd edilerek, bunlardan en akılcı yöntemlerle yararlanmasını sağlamak amacıyla kurulmuştu. 24 Haziran 1935 tarih ve 2819 sayılı kanunun gerekçesinde açık olarak belirtildiği gibi, yakın zamanlara kadar "birkaç küçük su santrali dışında ülkede kurulmuş elektrik santralleri ihraca elverişli nitelikli taş kömürü ya da yabancı ülkelerden getirilen akaryakıt ile işletilmekte ve elektrik enerjisi yüksek fiyatlarla satılmakta" idi. Oysa elektrik enerjisinin en ekonomik şartlar altında üretimi, ülkede var olan su enerjisinden, taş kömürlerinden ya da o günlere kadar kullanılmayan kömür süprüntülerinden yararlanacak büyük ölçekte santrallerin kurulmasıyla mümkündü.

Bu amaçla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün yanı sıra bir Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştu. Bu idarenin görevi, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nde olduğu gibi, ülkede mevcut su enerjisi ve benzeri enerji kaynaklarını inceleyerek elektrik üretimine elverişli olanlarını saptamak, şehir ve kasabalara, fabrikalara, madenlere, demiryollarına ve çiftçilere gerekli elektrik enerjisini en uygun fiyatlarla sağlayacak etüdler ve rantabilite hesaplarını yapmak; geleceğin sanayi programlarındaki elektriklendirme kısımlarını hazırlamak; elektrik santrallerinin malîyet ve satış hesaplarını incelemek ve santrallerin verimini artırmak için hükümetçe alınacak önlemleri araştırmak gibi elektrik enerjisi üzerine inceleme ve araştırmalardan oluşuyordu.

Etibank, yukarıda kaydedilen araştırma enstitülerinin, maden servetlerinden ve enerji kaynaklarından işletme tesisine elverişli gördüklerini işletecek ticarî teşebbüsleri kurmak ve finanse etmek amacıyla kurulmuştu. 14 Haziran 1935 günlü Etibank Kanunu'nun gerekçesinde, "mevcut malî müesseselerimiz özellikle arama devresinde çok rizikolu olan ve büyük sermayeler isteyen maden işlerine önemli surette ilgilerini hasredememiş-

lerdir. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulmasıyla, bu arama rizikolarının hükümet tarafından deruhte edilmiş olmasına rağmen, zaten kendi yollarında pek önemli sanayi işlerine girmiş olan mevcut malî müesseselerimizi, bunların bünyelerinde esaslı tadilat yapmadıkça maden işleri ile de uğraşmaya sevk etmek, memleketin bu faaliyet alanında beklenen istifadeyi hiçbir veçhile gerçekleştiremez" denilmekteydi.

Kanunla Etibank'a, a) Türkiye'de bitüm ve petrol ve tabiî müştakları için ilk keşif ve arama ruhsatnameleri, maden arama ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal ve teferru etmek; b) Türkiye'de maden imtiyazları, maden ocağı imal ruhsat tezkereleri, taşocağı ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal, teferru etmek; c) Türkiye'de elektrik istihsal, nakil ve tevzî imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, bunlarla alakası olan her türlü işlerle uğraşmak, her nevi elektrik malzemesi, aletleri ve makinesi imal edebilecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi, aletleri veya makineleri alım satımını yapmak ve d) bu işler için gereken ticarî teşebbüs ve işletmeleri kurmak, Türkiye ve hariçte kurulmuş olan bu nevî teşebbüslere iştirak etmek, maden ve enerji üretiminin gerektirdiği malzemenin alım satımına aracı olmak gibi görevler yüklenmişti.

Başlangıçta Etibank'a Sümerbank gibi, özel sanayie kredi sağlama görevi verilmemiş, bankanın kredi işlemleri kendi kurduğu ya da iştirak ettiği kurumlarla sınırlı tutulmuştu. Gelişmekte olan birçok ülkede büyük sermaye isteyen modern üretim yöntemlerini yerleştirmek amacıyla devlet tarafından kurulan çeşitli finansman bankalarında olduğu gibi Etibank'ın sermayesi devlet bütçesinden ayrılan paralar, ayrı olarak devredilen değerler, banka kârının sermayeye eklenmesi gibi kaynaklardan oluşmaktaydı. Kuruluş kanununun sekizinci maddesine giren, Hazine ödemeleri ile bankanın kârı ödenmiş sermayenin ana kaynağını oluşturmakla beraber hükümet bunlardan başka bankaya ihtiyacı olan sermayeyi oluşturması için bir dizi olanak sağlamıştı.

Madenciliğe, elektrik üretim, nakil ve dağıtım sanayiine, maden cevherleri ve taşocağı maddeleri ve elektrik malzemesi aletleri ve makineleri ile maden malzemesi ticaret ve sanayiine ait işleri görmek amacıyla kurulmuş olan ticarî teşekküllerdeki hükümetin katılım paylarını devralabiliyordu. Metruk, mahlûl ve herhangi bir surette olursa olsun, devlet ya da hükümete bağlı kurumların eline geçmiş ve geçecek maden imtiyazlarını, maden ocağı imal ruhsat tezkerelerini, taşocağı ruhsatnamelerini, maden arama ve ilk keşif ruhsatnamelerini, elektrik üretim, nakil ve dağıtım imtiyazlarını veya bu gibi imtiyazname, ruhsat tezkeresi, ruhsatname paylarını ve bunlardan doğan bütün hakları ve menfaatleri devretmek ve bunların devrinde ve keşfedilmiş madenlerin ihalesinde bu haklara bağlı olup değerlendirilmesi gereken arazi ve demirbaş eşyalı da devralabiliyordu. Keza metruk, mahlûl veya herhangi bir surette hükümete intikal etmiş ya da hükümetçe gerçek veya tüzel kişilere, icar ya da iştirak suretiyle işlettirilmekte bulunmuş olan madenlerin veya maden ocaklarının veya bunlardaki hisselerin getirmekte olduğu kâr hisselerini veya icar bedellerini de devralabiliyordu. Ve nihayet hükümet ve hükümetçe bağlı kuruluşların elinde bulunup, meşgul olduğu konuda işe yarayabilecek arazi veya demirbaş eşyayı vermek suretiyle bankaya getiri sağlanabiliyordu.

Sümerbank ve Etibank'ın ardından kurulan bir diğer devlet bankası Denizbank'tı. 30 Kasım 1937 tarih ve 3295 sayılı kanun Denizbank'a denizyolları işletmelerini yönetmek, yenilerini kurmak ve finanse etmek görevini veriyordu. Denizbank'ın 50 milyon lira olarak belirlenen ve hükümetin teklifi ve genel kurulun kararı ile bir misline kadar yükseltilmesine izin verilen itibarî sermayesi Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar İdaresi'nin; İstanbul, İzmir ve Trabzon Liman İşletme İdarelerinin; İstanbul Deniz Ticareti Müdürlüğü'ne bağlı olarak idare edilmekte olan Kılavuzluk ve Remorkörcülük İdaresi'nin; Tahlisiye Umum Müdürlüğü'nün; Van Gölü İşletmesi'nin elinde mevcut her türlü değerlerle, Mersin Liman Şirketi ile Türk Gemi Kurtarma Anonim Şirketi'ndeki devlet hisselerinin, Deniz Ticaret Müdürlüğü elinde bulunan Liman, Palamar Şamandıraları ile bu servise ait vasıtaların değerlerinden ve nihayet devletçe verilecek tahsisat ve değerlerden oluşmaktaydı.

Tahvil çıkarma, her türlü banka işlemi yapma yetkisi ile donatılan banka 1938'de faaliyete geçmişse de,izleyen yıllarda devletin denizcilik alanındaki işletmeleri Devlet Deniz Yolları İşletme Umum Müdürlüğü ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü adıyla mülhak bütçeli iki idare altında yeniden organize edilmişti. Ardından Ağustos 1951'de Denizcilik Bankası kurularak devletin denizcilik alanındaki girişimlerinin kurulması, işletilmesi ve finansmanı işi bu bankaya devredilmişti.

Devletçilik evresinin bir diğer devlet bankası Belediyeler Bankası'ydı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasıyla ilgili hazırlıklar sürdürülürken, kent ve kasabaların su, elektrik, havagazı, kanalizasyon gibi kamu hizmetleri ile ilgili tesisler, yapılar ve diğer işlerin üstlenilmesini kolaylaştırmak, kent ve kasabaların kuruluş ve imarı yolundaki plan ve programları desteklemek amacıyla belediyelere gerekli kredi ve teknik yardım sağlayacak bir malî kuruma olan ihtiyaç ortaya çıkmış, 24 Haziran 1933 gün ve 23001 sayılı kanunla Belediyeler Bankası kurulmuştu. 23 Haziran 1945 gün ve 4759 sayılı kanunla adı İller Bankası olarak değiştirilen ve belediyelerle birlikte il ve köy idareleriyle bu idarelere bağlı kurumların bayındırlık işleri de faaliyet alanına dahil edilen banka mahalli idarelerin bir çeşit güç birliğine dayanmakta; sermayesi belediye, il ve köy idarelerinin bütçe ve gelirlerinden ayrılan paylar, özel kanunlarla banka sermayesine eklenmek üzere verilen para ve ayınlar, diğer yardım ve bağışlarla sağlanmıştı. Bankanın, il, belediye ve köylerin imarında önemli katkıları oldu. Ülkenin kentleşme sürecinde küçümsenmeyecek bir yer işgal etti.

Cumhuriyet yönetiminin ilk evresinde, kredi soruna çözüm getirmek ve millî bankacılığın gelişimine büyük katkıda bulunarak, ticarete, tarıma, sanayie, yapı ve onarım işlerine kredi veren devlet bankalarına son olarak Türkiye Halk Bankası katıldı. Osmanlı'nın derinliklerinden Cumhuriyet'e, ülke ekonomisinde esnafın ne denli önemli bir işlevi olduğu iktisat tarihi çalışmalarında işgal ettiği yer göz önünde bulundurulduğunda açıkça görülüyordu. Meslekçilik anlayışı bu yapıyı siyasî alana taşımaya yönelik bir girişimdi. Türkiye Halk Bankası'nın kurulması 1933'te kararlaştırılmış ve 18 Haziran 1933 gün ve 2284 sayılı kanunla hükümet bu konuda görevlendirilmişti. Ancak buhran yılları henüz sona ermemişti. Hükümet gerekli sermayeyi tedarik edemediğinden bankanın kuruluşu ileri tarihlere ertelendi. Nihayet 1938'de faaliyete geçebildi. Aynı tarihte kurulan İstanbul ve Ankara Halk Sandıkları'na ait işlemleri yürütme işini de üzerine aldı.

Sermayesi malîye Bakanlığı'nın iştiraki, il özel idareleri ve belediyelerin her yıl gelirlerinin belli oranında bütçelere koyacakları katılma payları, bankalar, kooperatifler, halk, esnaf ve tüzel kişilerin iştirakleri ile sağlanan Türkiye Halk Bankası, sermaye ve kaynak yetersizliği yüzünden uzan yıllar etkin bir faaliyet gösteremedi. 1950'de sermayesi yükseltilerek şube açmasına izin verilmesi, özellikle 1964'teki sermaye artışı ve Merkez Bankası kaynaklarından daha fazla faydalanma olanağının sağlanması üzerine güç kazandı ve bugünlere geldi.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş yıllarında ülkenin imarı, süratli bir iktisadî kalkınma sürecine girmesi için karşılaşılan en önemli darboğaz sermaye kıtlığıydı. 1933'te kabul edilen Ödünç Para Verme İşleri ve Halk Bankası ve Halk Sandıkları kanun layihalarının gerekçesinde şöyle deniliyordu: "Gerek müşahedelerle ve gerekse vekâletimizin (İktisat Vekâleti) zaman zaman haber aldığı olaylardan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük birkaç şehir müstesna olmak üzere, memleketin büyük küçük diğer şehirlerinde bankaların faiz nispeti %38'e çıkmaktadır. Asıl dikkate şayan olan nokta bu %38'in fazla normal addedilerek, bunun üzerindeki miktarın ihtikâr telakki edilmesidir." "Fakat denilebilir ki en ağır kredi şartları altında ezilenler küçük krediye ihtiyacı olanlardır. Muhtelif sebeplerle mühim bir ekseriyEtibankaların faaliyet alanları dışında kalan esnaf, küçük sanatkâr, küçük zürra, memur ve sair halk tabakaları için mahdut miktardaki küçük kredi müesseseleri istisna edilecek olursa, hemen hemen tefecilerden başka müracaat edilecek kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz ayda %5-10 arasındadır. En ağır faizi ödeyebilecek kazanç vasıtası bulunamayacağında böyle bir akıbete yakasını kaptıran vatandaşların iflas ile karşılaşacakları muhakkaktır."

Kredi itimat ve teminata dayanan bir işlemdi. Bankalar ödeme isteği ve gücü olanlara kredi veriyorlardı. Kredi alanlar hakkında istihbarat yapıyorlar; verdikleri krediyi vadesinde geri ödeyeceğinden emin oldukları kimselere kredi açıyorlardı. Bunlar belli malî güce sahip olan kimselerdi. Gerekli malî güce sahip bulunmayan, iktisaden zayıf küçük esnaf, küçük sanatkâr, çiftçi ve benzeri kimselere kredi vermeye yanaşmıyorlardı. Bunlar bankaların istediği teminatı da gösteremiyorlardı. Bankaların kendilerine kapalı olduğunu görünce, kredi ihtiyaçlarını karşılamak için tefecilerin ağına düşmeleri kaçınılmaz oluyordu.

Halk Bankası ve Halk Sandıkları

Memleketimizde Ziraat Bankası kurularak tarım kredisi organize edildiği, halkın küçük kredi talepleri Emniyet Sandığı tarafından karşılandığı halde küçük esnaf ve sanatkârların başvurabileceği bir malî müessese yoktu. Halk Bankası ve Halk Sandıkları bu boşluğu doldurmak üzere kurulmuşlardı.

Halk Bankası ve Halk Sandıkları'nın kurulmasına mezuniyet veren 2284 sayılı kanunun gerekçesine göre, "Halk Bankası küçük kredi işini merkezden idare edecek kuvvetli millî bir müessesedir. Her ne kadar doğrudan doğruya halka kredi açmayacak ise de küçük kredi üzerinde nâzım rolünü gösterecektir. Halk Bankası Halk Sandıkları'nın senetlerini reeskont eder ve bunları cüzdanında tutarak kredi bulur. Halk Bankası Halk Sandıkları muamelelerini teftiş ve murakabe etmek ve ilerleme ve gelişmeleri için gereken tedbirlere almak suretiyle küçük kredinin rasyonel prensiplere dayandırılmasına çalışacaktır."[43]

Halk Bankası başlangıçta Halk Sandıkları'nın âdeta bir merkez bankası şeklinde düşünülmüştü. Halk Sandıkları ile birlikte küçük bir kredi banka sistemi ortaya konmak istenmişti. Ancak ileriki yıllarda şube açma izni almış, Halk Sandıklarını bankanın şubesi haline getirmek suretiyle özel kanunla kurulmuş özel amaçlı bankalar arasına girmişti. Böylece çok daha etkin bir konum elde etmişti.

Cumhuriyet hükümetleri, 20'li yıllarda bankacılık alanında ilk adımları atmanın ardından 1930'lu yıllarda hızlı bir iktisadî kalkınma için sermaye kıtlığının ortaya koyduğu darboğazı ortadan kaldırmak amacıyla büyük çaba sarf etti. Bütçe olanakları ve değişik zorunlu tasarruf yolları ile bir dizi ihtisas bankası kurdu. Türkiye sanayileşme sürecinin son vagonunda kendine yer edinme çabası içerisindeydi. Geri teknik, sınırlı sermaye ile geleneksel üretim modelinden, geçmişte "idame ekonomisi" adı verilen geçimlik yapıdan ileri teknik, yüksek prodüktivite, yeterli sermaye birikimi olan çağdaş ekonomiye doğru önemli bir atılım gerçekleştirme sürecini yaşıyordu. 30'lu yılların devlet bankacılığı işte bu gelişim sürecini hızlandırıcı bir işlev gördü. 1929 Buhranı sonrası para ve kredi alanındaki gelişmeler, Türkiye'de bankacılığın gösterdiği gelişmeyi açık olarak ortaya koymaktaydı.

Cumhuriyet'le birlikte ivmelenen yerel bankacılık, 1929 Dünya Buhranı'yla başlayan dünya ekonomik kriziyle birlikte büyük darbe yemiş, tarım sektöründe gelirlerin düşüşü yerel bankaları da çıkmaza sokmuştu. Bu nedenle Meşrutiyet yıllarından beri varlık gösteren yerel bankaların önemli bir kısmı faaliyetini tatil etmiş, kapanmak zorunda kalmıştı. Buna karşılık, 1930'da itibarî sermayesi 100 milyon liraya yükseltilen Ziraat Bankası devlet bütçesinden her yıl devlet gelirinin % ½'si oranında sermayesine mahsuben aldığı paylar (1,25 milyon lira), arazi vergi hasılatının % 6'sı, bankanın safi kârının eklenmesi, diğer devlet yardımları ile güçlendirilmiş; 1924'te bir özel sektör bankası olarak kurulan Türkiye İş Bankası Atatürk'ten aldığı destekle hızlı bir gelişme göstermiş; Adapazarı Türk Ticaret Bankası'nın 1930'da maruz kaldığı malî sıkıntıyı gidermek amacıyla Hazine'nin de iştirakiyle sermayesi yükseltilerek kurulan Türk Ticaret Bankası, Türkiye'nin önemli özel sektör ban-

43 2284 sayılı kanun ile Halk Bankası'na üç milyon liraya kadar sermaye verilmişti. Bu sermayenin 1.200.000 lirası devlet, geri kalan bölümü ise Etibank, İş Bankası, Ziraat Bankası, Sümerbank, Türk Ticaret Bankası ve Türkiye Emlak ve Kredi Bankası tarafından sağlanmıştı. Bankanın unvanı, Halk Bankası Anonim Şirketi'ydi.

kalarından birisi halinde gelmiş; devlet sermayesiyle yukarıda belirtilen özel amaçlı yeni bankalar kurulmuştu.

1929-1938 arasında millî bankaların itibarî sermayeleri 72,5 milyon liradan 302, 2 milyon liraya yükselerek % 316 oranında, ödenmiş sermayeleri ile ihtiyat akçeleri toplamı 52,7 milyon liradan 141,9 milyon liraya yükselerek %169 oranında; mevduatları 133,5 milyon liradan 250 milyon liraya yükselerek % 87 oranında; hisse senedi ve tahviller cüzdanı ile iştirak ve teşebbüsleri 14,4 milyon liradan 131,8 milyon liraya yükselerek % 815 oranında; kredileri 105,1 milyon liradan 217 milyon liraya yükselerek %106 oranında bir artış göstermişti.

Millî bankaların itibarî sermayeleri ile, hisse senedi ve tahviller cüzdanı ile iştirak ve teşebbüslerindeki hızlı artış büyük ölçüde devletin 1930'larda sanayi, madencilik, elektrifikasyon, ulaştırma alanlarındaki teşebbüslerini kurmak, işletmek ve finanse etmek amacıyla kurulan finansman bankalarıyla bağlantılıydı.

Cumhuriyet yönetimi 1930'lu yıllarda çağdaş bankacılık alanında önemli aşamalar kaydetmişti. Merkez Bankası kurularak bankalar ıskonto kurumuna kavuşturulmuş, bu evrede Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuş, devlet, ülke yeraltı servetlerinin ve enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için önemli ölçüde çaba sarf etmiş, demiryolları inşaatı ara verilmeksizin sürdürülmüş, denizyolları için yeni gemiler alınmış, karayollarının geliştirilmesi gündeme alınmış, eğitim ve sağlık hizmetleri o güne kadar ülkenin görmediği ölçekte önem kazanmıştı. Tüm bu gelişmeleri ülkenin geçimlik yapısını hızla çözmüş, dolaşımdaki para miktarıyla fazla oynanmasa da paranın dolaşım hızı önemli ölçüde artmıştı.

"Denk bütçe, sağlam para" politikası her ne kadar ülkede kredi olanaklarını daraltsa da, bir yandan bütçe olanaklarının zorlanması, öte yandan devlet işletmelerinin finansman ihtiyacının artan bir şekilde Hazine kefaletini haiz bonoların Merkez Bankası reeskontu yoluyla karşılanması, bankalar tarafından toplanan mevduatın belli bir oranının devlet tahvillerine plase edilmesinin önerilmesi, uzun vadeli iç istikraza gidilmesi gibi malîye ve para politikası alanında alınan çeşitli önlemler karşılaşılan darboğazların aşınmasına yardımcı olmuştu.

Cumhuriyet rejimi yabancı sermayeye kapıyı açık tutmuştu. Ancak kapitülasyonların neden olduğu özel rejim kaldırılmış, yabancı sermaye yerli sermayenin tabi olduğu hukukî rejime tabi tutulmuştu. Fakat yabancı sermayenin Lozan'da uğradığı düş kırıklığı bir yana Cihan Harbi ertesi Avrupa'nın kaotik ortamı Cumhuriyet rejiminin bu konuda beklentilerini boşa çıkarmıştı. Başvekil İsmet Paşa bu durumu birçok konuşmasında dile getirmişti. Yabancı imtiyazlı şirketlerin satın alınması, 30'lu yıllarda Türk Parasının Kıymetini Koruma mevzuatıyla döviz alım ve satımının denetim altına konması, bazı mesleklerin icrasının Türk vatandaşlarına hasrı ekonomiyi daha bir içe kapamıştı.

Küçük çapta da olsa, yabancı krediden yararlanma olanağı bulunmuştu. 1930'da Danimarka-İsviçre grubundan 55 milyon dolar, Alman Julius Berger firmasından 65 milyon mark, Fox Brothers'dan 5 milyon lira orta vadeli malzeme kredileri, 10 milyon dolarlık Kreuger Kibrit Tekeli kredisi, 1933'te Sovyet Rusya tarafından Sümerbank'a verilen 8 milyon dolarlık malzeme kredisi, 1938'de İngiltere'den alınana 10 milyon sterlin tutarındaki istikraz bunlar arasındaydı.

Özel sektörü koruyucu ve özendirici önlemler yetersiz kalsa da genel iktisadî gelişmeyi hızlandırıcı alt yapı yatırımlarının yanı sıra çeşitli finansman bankaları kurarak, sanayi, madencilik, elektrifikasyon, ulaştırma alanlarına devletin girişimci olarak girmesi, az çok piyasaya kapalı faaliyet gösteren köylü işletmeleri ve kent ve kasabalardaki küçük esnaf ve sanatkârlar yanında ileri tekniğe dayanan ve büyük sermaye isteyen çağdaş işletmeler kesiminin genişlemesine, para ve kredi ekonomisinin gelişmesine neden olmuştu.

Tüm bu gelişmelere rağmen yine de ülkede tasarruf miktarı ihtiyacı karşılama konusunda yetersiz kalmıştı. Gerek özel kişilerin ve gerekse devlet tarafından girişilen yatırımların tasarruf olanaklarına oranla fazla olması, birçok banka kurulmasına karşın, kredi organizasyonunun ihtiyacı karşılayamaması devleti kredi piyasasına müdahale etmeye, azamî faiz haddini tespitle, kredi alışverişini düzenleyici önlemler almaya sevk etmişti.

Nitekim tefeciliğin önünü almak, organize olmayan kredi piyasasını düzenlemek amacıyla 18 Haziran 1933'te yayımlanan 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu bu amaçla çıkarılmıştı. Kanunun gerekçesinde, bir ülkede mevcut kredi şartlarının o ülkenin iktisadîyatının ileri ya da geri gitmesinde ne kadar büyük rol oynadığı vurgulanmış, bu nedenle Cumhuriyet yönetiminin kuruluşundan beri kredi işlerinin ıslâhı ve geliştirilmesi için çalıştığı ve son yıllarda kurduğu birçok malî kredi kurumunun Türk ekonomisinin güçlü "damar"ları haline gelmeye başladığı, ancak kredi teşkilâtında ziraat, sanayi ve ticaretin geniş hamlelerle ilerlemesine engel olan daha birçok açmazlar olduğu kaydedilmişti. Bu geçmişten beri ülkenin kanayan yarasıydı. 1887'de yürürlüğe konan Murabaha Nizamnamesi'yle tefecilerle mücadele edilegelmekteyse de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük birkaç kent dışında, ülkenin diğer yörelerinde bankaların kredi işlerinde uyguladıkları faiz hadleri %38'e çıkmıştı. Çözüm çağdaş kredi kurumlarını bir an önce ülke genelinde etkin konuma getirmekti.

2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri mevzuatı ödünç para verme işlerinde en çok %12'ye kadar (%12 dahil) faiz alınması, bundan fazla alınacak faizlerin %100'e varan artan oranda vergiye tabi tutulmasını getirmişti. Faizden para kazanmak için ödünç para verme işleri ile uğraşan gerçek ve tüzel kişiler hükümetten izin alacak, her sene mayıs ayı içinde beyanname vererek ikametgahlarını, ödünç para verme işlerine tahsis edecekleri sermayenin miktarını, borçlulardan alınacak en yüksek faiz haddi ile borçlulara yükleyecekleri şartları bildireceklerdi.

Ancak, %12 faiz haddinin yüksek görülmesi, kanunun %25'e kadar faiz alınmasına imkan vermesi, kısa sürede yeni bir düzenlemeye gidilmesine neden olmuştu. 1938'de kabul edilen 3399 sayılı kanunla ödünç para verme işlerinde alınabilecek azamî faiz haddi, açık kredilerde %12 oranı muhafaza edilerek, %8,5'e indirilmişti. Bu oranın üzerinde faiz alınması yasaklanmıştı.

Devletçilik doğal olarak kamu sektörünün kredi piyasasından taleplerini arttırmıştı. Bir yandan imtiyazlı yabancı şirketler elinde bulunan demiryolları, madenler, büyük kentlerdeki havagazı, elektrik, telefon, tramvay işletmeleri gibi kuruluşlar satın alınarak devletleştirilirken, öte yandan sanayi, madencilik, elektrifikasyon, ulaştırma, kent ve kasabaların imarı ve eğitim alanında devlet eliyle önemli yatırımlara girişilmişti. Nispeten düşük prodüktiviteli kamu yatırımlarının normal piyasa faiz haddi ile yapılacak istikrazlarla finansmanı mümkün görülmüyordu. Bu nedenle Merkez Bankası tarafından kamu sektörüne açılan kredilerin yanı sıra, bankalar tarafından toplanan mevduatın bir kısmını kamu sektörüne yönelten önlemlere başvurulmuştu. 1933 yılında kabul edilen 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu ile bankaların vadesiz ve en çok bir ay vadeli tasarruf mevduatı için %30; bir yıl ve daha fazla vadeli tasarruf mevduatı için %10 oranında bulundurmakla yükümlü tutuldukları kasa likiditelerinin, 1934 yılında kabul edilen 2457 sayılı kanunla %50'sinin, 1935 yılında kabul edilen 2806 sayılı kanunla kısmen ya da tamamen malîye Bakanlığı'nın muvafakatini almak koşuluyla faiz getiren menkul kıymetlere plase edilmesi kabul edilmişti. Böylece, 1933 yılında bankaların tasarruf mevduatı sahiplerine karşı taahhütlerini zamanında yerine getirmelerini güven altına almak amacıyla 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu ile kabul edilen kanunî karşılıklar 1934 ve 1935'te kabul edilen 2457 ve 2806 sayılı kanunlarla bankalar tarafından toplanan tasarruf mevduatının bir kısmını devlet sektörüne kanalize eden bir araç haline getirilmişti.

Haziran 1936'da kabul edilen 2999 sayılı Bankalar Kanunu ile karşılık ayırma mecburiyeti bütün mevduata teşmil edilmişti. Bankalar, taahhütlerine karşı bulunduracakları genel disponibiliteden başka, kabul ettikleri mevduatın en az %15'i oranında devlet iç istikraz tahvillerinden ya da bu tahviller derecesinde faiz getiren diğer menkul kıymetlerden munzam karşılık tesis etmeye mecbur tutulmuştu. Amaç, ikinci bir rezerv oluşturarak mevduatı korumaktı. Kanunun 26. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan "mevduatın azalması halinde munzam karşılığın nakde çevrilmesi gereken kısmı banka tarafından talep vukuunda Hazine'ce derhal nakde çevrilir" hükmü bunu doğruluyordu. Fakat asıl hedef kamu yatırımları için düşük malîyetli finansman kaynağı

sağlamaktı. Gerçekten 1933 yılında kabul edilen 2279 sayılı kanunla ödünç para verme işlerinde uygulanan azamî faiz haddinin %12; kredi malîyetinin ödünç para verme işlerine bağlı hizmetler karşılığı alınan komisyon, ücret ve sair masraflarla bu haddin bir hayli yukarısına çıktığı düşünülürse devletin bu dönemde çıkardığı iç istikraz tahvillerine ödenen % 6-7 oranındaki faizin çok ılımlı olduğu görülüyordu. Bu arada 1933 yılında 10 milyon, 1934 yılında 30 milyon lira tutarında iki iç istikraza başvurulmuştu.

İsmet Paşa'nın İş Bankası'nın İstanbul Galatasaray'da Düzenlediği Sergideki Sözleri:

[İsmet] Paşa Hz.ni bilhassa Yüniş, İpekiş, Şekeriş ve Kömüriş paviyonları alâkadar etmiş, Ergani madenlerine dair numunelerle meşgul olmuştur. Tasarruf paviyonunda bütün grafikleri ayrı ayrı tetkik ederek tasarruf mefhumu ve grafikler etrafında kendi çocuklarına izahat vermiştir. Başvekil Paşa, orada hazır bulunan banka rüesası ve memurlarına iltifat etmiş, sergiden ayrılırken memnuniyetini söylemiş ve: "Yirminci yıldönümünde daha yüksek grafikler isteriz" demiştir.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1934

Bankacılıkta Yeni Bir Evre

Türkiye'de bankacılığın gelişim sürecinde 1924 yeni bir evrenin başlangıcı oldu. Cumhuriyet bankacılığının amiral gemisi sayılan Türkiye İş bankası, Atatürk'ün öncülüğünde bu tarihte kuruldu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e en sorunlu alan para ve kredi işlemlerinin düzenleniş evreleriydi. Osmanlı Batı'yla ilişki kurduğu oranda parasal sorunlarla karşılaştı ve giderek ülkeyi Batı'ya bağımlı kılan ilişkiler ağına girdi. Geleneksel yapının çözülüşü sonucu gelişen ekonomik ilişkiler giderek ülkeyi parasallaştırıyordu. Geçimlik yapısından sıyrılan ekonomi gerek iç, gerek dış ticaret nedeniyle karmaşık kambiyo ilişkilerine sahne oldu. Bizans'tan beri Galata çevresini mekân tutan Galata sarrafları artık ülke ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştu. Galata bankerleri diye de bilinen geleneksel sarraflık ve poliçecilik yerini çağdaş bankacılığa bırakmak zorundaydı. Geçmişte Osmanlı malî tarihinde önemli işlevler gören sarraflar devlete kredi açmışlar, resmî dairelerden alacağı olanların işlerini komisyon karşılığında yürütmüşlerdi. Mültezimlerin teminat akçelerini ödemişler ve ihtiyaç duydukları avansları açmışlardı. Kimi kez doğrudan doğruya mültezimlik yapmışlardı. Öte yandan ticaret senetlerini iskonto etmişler, kambiyo işlemlerine girişmişlerdi. Taşrada ise murabahacılar köylüyü akıl almaz yöntemlerle yoksullaştırarak yerel kredi mekanizmasına hakim olmuşlardı.

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisinin bir parçası olduğu evrede Galata sarrafları bir araya gelerek çağdaş anlamda banka kurma girişiminde bulunmuşlarsa da sermaye yetersizliği bu girişimleri sonuçsuz bırakmıştı. Öte yandan devletin merkezileşmesi, yıllık bütçe anlayışını geliştirmesi ve para politikası oluşturma gereği Hazine'nin dışında kurumsal düzenlemeleri gerektirmişti. Osmanlı kambiyo sorunlarının üstesinden gelecek ve gerektiğinde devlete avans açacak kredi kurumlarına ihtiyacı vardı. Osmanlı parasının istikrar kazanması ancak, Batı'da olduğu gibi merkez ya da devlet bankası ile mümkündü. Ayrıca köklü bir para reformuna gerek duyuluyordu. Bu tür bir talep Osmanlı topraklarında ticaret yapan ülke yönetimlerinden de geliyordu. İstikrarsız para politikası dış ticareti olumsuz etkiliyordu. Çağdaş anlamda para ve kredi kurumlarının oluşturulması kaçınılmazdı.

1838'den itibaren Babıali, bir yandan kendi olanaklarını zorlarken, öte yandan içerden ve dışardan banka önerileri aldı. Önceleri yabancılardan gelen öneriler kaygıyla karşılandı; geri çevrildi. Yerel kaynaklarla bu soru-

nun üstesinden gelinebileceği kanısı hâkimdi. Sarraflar ve bankerler aracılığıyla çözüm arandı. Galata bankerlerince kurulan Bank-ı Dersaadet bir yana bırakılırsa Türkiye'de kurulan ilk banka Bank-ı Osmanî ya da Osmanlı Bankası oldu.

Ticarî nitelikteki bu banka kısa sürede devlet bankasına dönüştü ve 1863'te Banka-i Osmanî-i Şahane adını aldı. Osmanlı Bankası, para sistemine düzen getirmişti; birçok dış borçta aracılık yaptı ve devletin bankası işlevini gördü. Ancak "devlet bankası" kimliğini taşımasına karşın, büyük çoğunluğu yabancılardan oluşan pay sahiplerinin çıkarlarını gözetmek zorundaydı. Zamanla yabancı sermaye ile Babıali'nin çıkarları ters düştü. Osmanlı Bankası'ndan gerçek bir emisyon bankası olması bekleniyordu. Ancak banka bu işlevini yerine getiremedi.

Bu nedenle Cihan Harbi yıllarında devlet bankacılığı ulusal temellere oturtulmaya çalışıldı. Devlet bankası ayrıcalığının Osmanlı Bankası'ndan alınarak "millî sermaye"yle kurulan Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası'na devri öngörüldü. Bu girişim dönemin "millî iktisat" anlayışını da yansıtıyordu. Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası, 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleşecek ve onun malî gücüne katkıda bulunacaktı.

İkinci Meşrutiyet dönemi ulusal bankacılığa yöneliş yılları oldu. 1908'e değin Osmanlı sermayesi, Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı ötesinde, bankacılık alanında bir varlık gösterememiş, bankacılık işlemleri büyük ölçüde yabancı sermayenin kurduğu bankalar aracılığıyla yürütülmüştü. 1908 Devrimi'yle birlikte, özellikle 1913 ertesi, Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi, yabancılardan ve gayrimüslimlerden bağımsız olarak, kendi kredi kurumlarını kurdu. İttihatçıların uygulamaya soktukları "millî iktisat" politikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimini büyük ölçüde bu taşrada kurulan bankalar sağladı. Bu "millî" bankalar, aynı zamanda Anadolu'da doğmakta olan "orta sınıf"ın İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtıydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, birçok kez "millî" bankalara önayak oldu; üyelerini bankacılığa özendirdi; kuruluşları sırasında gerek maddî, gerek manevî her türlü kolaylığı sağlayarak Osmanlı para piyasasını ve kredi aygıtını "millîleştirme"yi amaçladı. Özellikle pazar ekonomisine açılan Batı Anadolu yörelerinde etkinleşen "millî" bankacılık faaliyetleri, piyasa için üretimde bulunan Osmanlı üreticisine kredi olanakları sağladı. Köylüyü yoksullaştıran alivre satışları bir ölçüde önlendi. Çiftçinin malını sendikalaşan alıcı firmalar karşısında korudu.

Meşrutiyet yıllarında giderek gücü artan Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi, "millî" bankalar sayesinde, yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücü kazandı. Eskiden yok pahasına deveciye, simsara ya da murabahacıya kaptırdığı malını eskiye oranla daha elverişli fiyatla piyasaya sürebildi. Böylece, o güne değin yabancıların ve gayrimüslimlerin uğraş alanı olarak görülen bankacılık, bankerlik ve sarraflık giderek Müslüman-Türk eşrafın eline geçti.

Cumhuriyet ve Ulusal Bankacılık

Mütareke ve Millî Mücadele döneminde bir duraksama yaşandıysa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusal ve yerel bankacılık tekrar güç kazandı. 20'li yıllarda yerel tüccar ve eşrafının kredi talebini karşılayan çoğu tek şubeli, sınırlı olanaklı yerel bankaların sayısı kısa sürede arttı. Türkiye bankacılık tarihinde bu gelişmeler ikinci dalga yerel bankacılığı simgeliyordu. Tütüncüler Bankası, Emlâk Bankası, Afyon Terakki Servet Bankası, Denizli İktisat Bankası, Kocaeli Bakası, Eskişehir Bankası, Egebank, Elazığ İktisat Bankası bu dönemde kurulan küçük ölçekli yerel bankalardı.

Ancak, Gazi Mustafa Kemal'in öncülüğünde 1924'te kurulan İş Bankası tüm ülkeyi kuşatmaya aday ulusal nitelikte kamu kimliği ağırlıklı bir banka olarak öne çıktı. Bir yıl sonra sanayileşme ve madencilik alanında devletin yatırım işlevlerini üstlenecek olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu.

İkinci dalga yerel bankacılık 1929 Buhranı'na takıldı. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunalım

kısa sürede para piyasalarını altüst etti. Devletin, buhranla birlikte giderek devletçiliğe yönelmesine ve yatırım ağırlıklı kamu bankalarını kurmasına, para ve kredi politikalarında önemli değişikliklere gitmesine neden oldu. Türk parasının kıymetini kuruma mevzuatı uyarınca katı kambiyo denetimi uygulanmaya başladı. Osmanlı Bankası'nın işlevlerini üstlenen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) bu aşamada kuruldu.

Dünya konjonktürünün de etkisiyle özel bankacılık ölü bir dönem yaşadı. 1933-1944 yılları arasında özel kesimde ancak iki yerel banka kurulabildi. Onlu ve yirmili yıllarda kurulan birçok tek şubeli banka kapanmak zorunda kaldı. Banka sayısı 1931'de Türkiye ölçeğinde 62 iken, 1945'te 40'a düştü. Aynı dönemde şube sayısı toplamı 486'dan 405'e geriledi. Bu ortam yabancı bankaların faaliyetini etkilemede gecikmedi. Önemli sayıda yabancı banka 1929-1933 döneminde Türkiye'deki faaliyetlerine son verdi. Bu dönemde, kamu sermayesi ya da teşebbüsü ile özel kanunlar ve özel amaçlarla kurulmuş bulunan Türkiye Emlâk ve Eytam Bankası (1927), Sümerbank (1933), İller Bankası (1933), Etibank (1935) ve Türkiye Halk Bankası (1938) ve Denizbank (1938) ülkede bankacılık sektörüne hakim oldu. Bu bankalar arasında Sümerbank'ın ve Etibank'ın farklı konumları oldu.

İkinci Dünya Savaşı ertesi Türkiye yeni bir döneme giriyordu. Ancak, ekonomiyi ticarî ve sınaî alanda aktif bir şekilde etkileyecek ve ona ulusal düzeyde katkıda bulunabilecek yeterli malî kurumlar çok sınırlıydı. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de özel bankacılığın geliştiği yıllar oldu. Savaş ertesi mevduat hacminin gelişmesinde üç etmen önemliydi. Savaşa girme olasılığı nedeniyle halk parasını bankaya yatırmamış ya da bankadan çekmiş, "yastık altında" saklamayı, iddiharı yeğlemişti. Savaş sonrası bu para bankalara geri dönmüştü. Bu arada banknot emisyon artışının durması, kaydî para ile yapılan ödemelerin artmasına yol açmıştı. Ve nihayet halkın likidite tercihi düşmüş, eskisine oranla daha geniş bir meblağı mevduat hesaplarında tutmaya başlamıştı. Yapı Kredi 1944'te, Garanti Bankası 1946'da, Akbank 1948'de kurulmuştu.

Böylece 1944-1950, ticaret bankalarında mevduat dolaşımının önem kazandığı bir dönem oldu. Merkez Bankası emisyonunu M1, vadesiz mevduat M2 ve ankes miktarı (m) ile gösterildiğinde, 1938'den 1944'e dek, M1 endekslerinin 572'ye çıkmasına karşılık, toplam para arzını ifade eden (M = M1 – m + M2) endeksi 528'de kalmıştı. 1944-1950 arasında ise, 1938 = 100 varsayımıyla M1 endeksinin 524'e düşmesine karşılık, (M = M1 – m + M2) endeksi 680'e çıkmıştı. Satın alma gücü dolaşım hacmindeki büyümenin kaynağını mevduat artışları beslemişti.

Türkiye'de mevduat bankacılığı böylece II. Dünya Savaşı ertesi yeni bir evreye girmiş oldu. Bu gelişme Demokrat Parti döneminde daha da hızlandı.

Türkiye İş Bankası
Erken Cumhuriyet'te Tasarruf Anlayışı

Efendiler,
Azamî tasarruf şiar-ı millîmiz olmalıdır (Şiddetli alkışlar).

Mustafa Kemal - 1 Mart 1922

Cumhuriyet'te ulusal bankacılık Türkiye İş Bankası'nın kuruluşuyla, 26 Ağustos 1924'te başladı. Milli sigortacılık ise İş Bankası'nın iştirakleri olarak doğdu. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sigortacılıkla bankacılık uzun yıllar birbirini besleyen finansal yapılardı. Erken dönem sigortaların hemen hemen tümü bankalar tarafından kurulmuş, uzun bir süre banka şubelerini acente olarak kullanmışlardı. "Misak-ı Mali" ya da Ulusal finansal yapı böylece Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinin bir parçası oldu. 1925'te kurulan Anadolu Sigorta bu felsefenin halkalarından birini oluşturdu. Kısa bür süre sonra bir üst kuruluş Milli Reasürans'ın doğuşu kaçınılmaz olmuştu.

Cumhuriyet Türkiyesi on yılı aşkın savaşların sonucu Osmanlı'dan bir enkaz devralmıştı. Bu nedenle Cumhuriyet'in temel sorunlarından biri bu enkazı kaldırmak, ülkeyi en kısa sürede çağdaş bir ekonomik yapıya kavuşturmaktı. Savaşlar sonucu beşerî sermaye büyük yara almıştı. Ülke nüfusunun üçte biri yitirilmişti. Hayvan varlığının dörtte üçü telef olmuştu. Kırsal kesimde tarım düzeni bozulmuş, sınırlı sayıda sanayi kuruluşundan geriye pek bir şey kalmamıştı.

1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi iktisadî temel sorunlara eğiliyor, ülkenin geleceğe yönelik özlemlerini gündeme getiriyordu. Türkiye en kısa sürede iktisadî bağımsızlığını kazanmalı, çağdaş normlarda bir tarım toplumu olmalı, gecikmeksizin sanayi toplumunun temellerini atmalıydı.

Cumhuriyet Türkiyesi Osmanlı'dan sınırlı ölçüde sınaî tesis devralmıştı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar, Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler 1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilecekti.

Ancak Cumhuriyet'in temel sorunu ülkede sermaye birikiminin son derece yetersiz oluşuydu. Osmanlı'da tasarruf geleneği oluşamamış, düşük gelir düzeyi ülke insanını günübirlik tüketim örüntüsüyle yetinmeye sevk etmişti. Sermaye birikimi zihniyet sorunuydu. Bir lokma bir hırka ile yetinmek ise hakim dünya görüşüydü. Sermaye olmaksızın ise iktisadî gelişmeyi sağlamak, geleneksel zanaatı manifaktüre, manifaktürü ise sanayie dönüştürmek olanaksızdı. Cumhuriyet'te noksan olan bir diğer sermaye türü beşerî sermayeydi. Uzun savaş yılları sonucu beceri sahibi beşerî sermaye hemen hemen yok olmuş, salgın hastalıklar nüfusu tüketmişti. İşte bu koşullarda devlete öncülük etme görevi düşüyordu. İzmir'de 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde bu durum tescillenmiş, topyekûn kalkınma için bir an önce ülkenin seferber edilmesi kaçınılmaz olmuştu. Nitekim ilk ele alının husus sermaye sorunuydu. Bu amaca yönelik iki önemli adım atıldı. Bu adımlar Türkiye İş Bankası ve Devlet Sanayi ve Maadin Bankası'ydı.

Osmanlı'nın son döneminde Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı dışında kurulmuş olan kredi kuruluşları ve sigorta şirketleri yabancıların elindeydi. Finansal yönden dış sermaye gruplarına bağımlı kalınması ülkenin iktisadî bağımsızlık özlemiyle bağdaşmıyordu. Bu nedenle ilk adımda ülkenin sınırlı kaynaklarıyla banka kurma girişimi kaçınılmaz olmuştu. 1920'li yılların geleceğe yönelik en önemli girişimi Atatürk'ün öncülüğünde ve Celâl Bayar'ın girişimiyle kurulacak olan Türkiye İş Bankası oldu. İş Bankası kuruluş aşamasında ülkenin kredi sorununa çözüm bulmayı amaçlıyordu. 1924'te 1 milyon sermaye ile kurulan banka aynı zamanda bir yatırım bankası olarak tasarlanmıştı.

Ülkenin sanayileşmesi hareketlerinde rol oynayacak, bir taraftan mevduat toplayarak ticaret ve sanayiin kısa vadeli işletme kredisi ihtiyacını karşılayacak, yani ticaret bankacılığı işlevini ifa edecek, diğer taraftan resmi ve özel sermaye ile ve daha ileriki yıllarda yabancı sermaye ile iştirak halinde sınaî anonim şirketler kuracak, bunların yönetim, denetim ve finansmanını sağlamak suretiyle iktisadî kalkınmaya omuz verecek ve özellikle ilk Beş Yıllık Sanayi Planı'nın gerçekleştirilmesinde, aktif rol alacaktı.

Türkiye İş Bankası, 1924 yılında 1 milyon lira sermaye ile kurulmuştu. Sermayesi 1926'da 2 milyon liraya, 1927'de İtibar-ı Millî Bankası'yla birleşme sonucu dört milyon liraya yükselmişti. Banka, temettü politikasında kıskanç davranarak kârlarını fevkalade ihtiyatlara ayırma yolunu seçtiğinden ihtiyatları, 1926 yılından itibaren sermayenin çok üstünde seyretmişti.

1925 sonrası birçok ticaret, maden ve sanayi teşebbüsünü bizzat kuracak ya da kurulmakta olanlara iştirak edecek, yanı sıra ulusal sigortacılığı da başlatacaktı. Ülkenin döviz bağlamında en önemli kan kaybı sigortacılıktan kaynaklanıyordu. Bu amaçla 1925 yılında Anadolu Sigorta'yı, üç yıl sonra 1928'de Millî Reasürans'ı kurdu.

Türkiye'de bankacılığın gelişimi Tanzimat'la başlamıştı. Ancak ilk evrede yerli sermayenin birkaç başarısız girişimi ardından yabancı sermaye sektöre hakim olmuştu. Sürecin ulusal boyutu İkinci Meşrutiyet yıllarında

atılmaya başlanmışsa da ulusal kaynaklarla banka kurma çabaları savaş ortamında sonuç vermemiş, bu çabalar ancak Cumhuriyet'le birlikte başarıya ulaşmıştı. Bu başarı öyküsü Türkiye İş Bankası ile başlamıştı. 1924'te kurulan ve 1927'de Meşrutiyet'te Osmanlı Bankası'nın devlet bankası işlevini devralması düşünülen İtibar-ı Millî Bankası'nı da bünyesine alan Türkiye İş Bankası'nın gelişim süreci bir anlamda Cumhuriyet'in bankacılık ve finans tarihinin omurgasını oluşturacaktı.

Cumhuriyet ve Finansal Bağımsızlık

Her ne kadar adı "iş" bankası olmuş ve geniş şube ağıyla mevduat bankacılığında başı çekmişse de Cumhuriyet'in kuruluş evresinde bir ticarî kredi kurumu olmanın ötesinde banka Sümerbank'la birlikte ülkenin sanayileşmesinde önemli görevler üstlenmişti. Öte yandan Cumhuriyet Türkiyesi'nin bankacılık alanında gösterdiği çabanın geri planında İş Bankası'nın yetiştirdiği kadrolar yer aldı. İkinci Dünya Savaşı ertesi gelişen özel sektör bankacılığının beşerî kadroları büyük ölçüde İş Bankası'nın bünyesinde yetişen bankacılardan oluştu. Geniş şube ağı ile İş Bankası Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk çeyrek yüzyılında parasallaşma ve ticarîleşme sürecinde önemli bir işlev gördü.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş evresinde en büyük ekonomik sorunu yukarıda belirtildiği gibi tasarruftu. Bankacılığın güdük kaldığı bir ülkede tasarruf geleneği de oluşmamıştı. Osmanlı döneminde kurulmuş yabancıların uğraş alanı ticarî kredi ile sınırlı kalmıştı. Para gerektiğinde de dış finansal çevrelere borçlanma çözüm olarak görülmüştü. Ama 1920'li yıllar dünya ekonomisinin daraldığı bir evreyi oluşturuyordu. Osmanlı Lozan'da daha yeni dış borçlardan kurtulma sürecine girmişti. Bu arada borç almaksızın kendi yağıyla kavrulma ilke edinilmişti. Birikim iç kaynaklardan temin edilecekti. İşte bu aşamada devreye simgesel yönden önemli olan nev icat bir buluş girdi. Bu kumbaraydı. Türkiye'de tasarruf anlayışı bir anlamda kumbarayla başladı.

Türkiye İş Bankası Kumbaraları

Ülkede ilk kez kumbara aracılığıyla tasarrufu özendirme girişiminde bulunan İş Bankası geniş bir kesime seslenerek her ailenin bir "İş Bankası Kumbarası"na sahip olmasını özendirdi. Kumbara Cumhuriyet çocuğu ile Türkiye İş Bankası arasında bağı kurdu. Bundan böyle mini mini eller, teneke kutularda ya da "yastıkaltı"nda tuttuğu harçlıklarını kumbarada biriktirmeye koyuldular. "Damlaya damlaya göl olur", "Ak akçe kara gün içindir", "Ayağını yorganına göre uzat" ve benzeri özdeyişlerle tasarruf toplumun günlük yaşamında yer etti. Banka denince de böylece Türkiye İş Bankası akla gelir oldu. İçine para atılan kutunun adı bundan böyle "İş Kumbarası"ydı.

Türkiye İş Bankası, tasarrufun sembolü ve ilk adımı olan madenî kumbaralarını ilk kez 1928 yılında çıkarmıştı. Her ne kadar Cumhuriyet çocuklarına yönelik bir tasarruf aracı gibi gözükse de aslında kumbara tasarruf anlayışının aile bünyesinde pekişmesine neden oldu. Kumbara sayesinde Anadolu insanı kapısının önünden bile geçmeye cesaret edemediği bankada izzet ikram gördü. Çocuğunun kumbarasını banka gişesinde boşaltmaya giden aile büyüğü kendi de bankada hesap açtı.

Mahmud Celâl [Bayar] ve Kumbaranın "İcadı"

Kumbarayı Türk bankacılık sistemine sokan Mahmut Celâl Bey Türkiye İş Bankası'nın 10 Yılı başlıklı kitapta gelişmeleri söyle anlatacaktı: "1928 senesinde İş Bankası İdare Meclisi'nden bir karar almıştık. Kararımız milletin ruhunda gizli kalan tasarruf definesini ortaya atmaktı. Milletin umumî refah ve varlığı üzerinde kuvvet

membaı olan tasarruf hareketine şuurlu bir cereyan vermekti. Arkadaşlarımla bu karara varmak için müzakere ederken tasarrufa vasıta olarak kullanacağımız kumbaraların sayası üzerinde tereddüt hasıl oldu. 1000 kumbaranın kâfi geleceğini iddia edenler bulundu. İşe başladıktan az bir müddet sonra ilk 2000'i, 10.000 kumbara siparişi takip etti. Bu 10.000'ler taaddüt etti. Bugün yalnız İş Bankası'nın vatandaşlara açtığı Küçük carî Hesaplar ve dağıttığı kumbaraların sayısı 50.000'i geçmiştir."

Keza 1934 yılı çalışma raporunda kumbara bahsi şu şekilde geçiyordu:

"Bizim en büyük hizmetimiz diye tanıdığımız bir işimizi hatırlatmağa izin vermenizi dileriz. Bu da ülkemizde ilk olarak kumbaraları meydana çıkarmaklığımız ve teşkilâtlı bir tarzda para biriktirmek için geniş propaganda ve teşvik yapmaklığımızdır. İlk gününde verdiğimiz hızı kaybetmeden umumileşen alâkaya ve hükümetin isabetli istikrar siyasetine dayanarak genişleyen para biriktirme cereyanı, bugün olduğundan fazla, ileride Türk ekonomi durumunun en büyük kuvvet kaynağını teşkil edecektir. Her Türk çocuğunun ve her Türk evinin süsü değil, fakat ufak kasası olan mütevazı kumbara, bugün için hemen hemen bankamızın ismiyle bir birlik teşkil ederek para arttırma hevesini ve zevkini aşılıyan en büyük biriktirme vasıtası olmuştur. Geçmiş çalışma yıllarımızdaki faaliyetimizden en çok övündüğümüz bu işimizin, ulusal ekonomi yaşayışımızda derin izler bırakacağına inanıyoruz."

Kumbara aslında çocuklara yönelik bir tasarruf aracıydı. Ama İş Kumbaraları o denli güçlü bir yankı uyandırmıştı ki aile bireyleri kumbarayı bir tür kasa olarak algılamaya başlamışlardı. Her türlü küçük tasarrufun başlangıç noktası kumbara oldu. Ülke kalkınması İş Bankası'nın madenî kumbarasından geçiyordu. Türkiye'nin geleceği kumbarada görülüyordu. Halka tasarruf bilinci kumbara aracılığıyla aşılanacak, "millî ekonomi"ye kaynak yaratılacaktı. Nitekim Türk Yurdu dergisi, 1930 yılında İş Bankası kumbaralarıyla ilgili olarak şu satırlara yer veriyordu: "Halen 16.000 İş Bankası kumbarası, aileler içinde müstakbel millî sermayeyi toplamakla meşguldür. Her kumbaranın ayda 5 lira topladığını farz edersek, yalnız bu sayede senede bir milyon liraya yakın bir aile tasarrufu yapılıyor demektir. Bu güzel teşebbüsün vereceği maddî manevî tesirleri düşünürsek, istikbal hakkında ümitvar olmamak mümkün müdür ?"

Kumbara Türkiye'de reklam sektöründe de bir dönüm noktası oldu. İş Bankası'nın hemen hemen her türlü tanıtım aracında kumbaraya yer verildi. Gazetelerde, afişlerde, broşürlerde, tramvay üzerlerinde, meydan saatlerinde kumbara İş Bankası'nın simgesi oldu. Okullarda dağıtılan "Kumbaralı Defter"lerin üzerinde "Ben de isterim" sloganı ve kompozisyonu ile okul çocuklarına kumbara fikri aşılandı, Kumbara üzerine şarkılar söylendi, şiirler yazıldı. "İş Kumbarası" dergisiyle kumbara artık okul sıralarının vazgeçilmez bir demirbaşı oldu. Bundan böyle "İş Kumbarası" İş Bankası'nın görsel algılanış biçimiydi.

Teşvik Unsurları: Faiz ve İkramiye

Kumbaranın yanı sıra tasarrufu özendiren bir diğer finansal araç faiz oldu. Halkın tasarruflarını döşek, ya da yastık altından, evin akla gelmedik köşelerinden, belde sarılı özel kemerlerden banka kasasına çekmek o günün koşullarında gerçekten zordu. Faiz her şeyden önce kimi çevrelerde mubah görülmüyordu. Öte yandan güven duygusunun son derece düşük olduğu geleneksel toplumda kurumsal tasarruf bilinci henüz oluşmamıştı. Faizle insanları cezbetmek o günler için pek mümkün olmuyordu. Nitekim bankanın ilk çalışma yılına giren dört aylı dönem içinde İş Bankası'nda ancak 96 kişi tasarruf hesabı açtırmıştı.

Bu nedenle tasarrufların faiz geliri dışında da teşvik edilmesi gerekiyordu. Böylece Türkiye İş Bankası tasarrufu özendiren teşvik ikramiyelerinin de öncüsü oldu. Umum Müdür Celâl Bey Banka İdare Meclisi'ne 17 Aralık 1929 tarihinde şu öneride bulundu: "Tasarruf için yaptığımız reklâmlar ve ilânlar malûmu âlinizdir. Memleketimizde bu hesaplara alâkayı fazlalaştırmak için, tasarruf hesapları sahiplerine münasip bir şekilde se-

nevî iki bin lirayı tecavüz etmemek ve iki defa 1000 lira tevzî edilmek üzere bir ikramiye yapmayı düşünüyoruz."

Bu öneri İdare Meclisi'nce kabul edildi. Banka tasarrufu teşvik ikramiyesi çekilişini ilk kez 1930 yılında uyguladı. En az beş lira mevduatı olan kumbaralı hesap sahiplerine toplam 2000 lira, o günkü adıyla "mükâfat" dağıttı. Özellikle dünya buhranının olumsuz etkileri her alanda izlenirken tasarrufu teşvik ikramiyeleri sayesinde bankanın tasarruf mevduat miktarı ve tasarruf mevduatı mudi sayısı gerileme şurada dursun sürekli artış gösterdi. İleriki yıllardaki deneyimler de mudilerin banka faizlerinden çok ikramiyelerce cezbedildiğini kanıtladı.

Türkiye'de reklam sektörü bir anlamda bankacılığın gelişimiyle birlikte güç kazandı. Değişik tanıtım araçları bundan böyle halkı banka gişelerine çağırıyordu. Bankanın tasarrufu teşvik ikramiyeleri arasında uzun yıllar para, arsa, ev, apartman ve apartman dairesi, dükkân, tahsil, cihaz ve hayat sigortaları, tahvil gibi değerlere yer verildi.

Kent insanının yaşam mekânını da belirlemekte bu ikramiyelerinin etkin rolü oldu. İlk evrede ikramiyelere bağımsız bahçeli ev konarken giderek kentleşmenin gereği apartman daireleri dağıtılır oldu. Türkiye İş Bankası'nın özellikle Ankara ve İstanbul gibi iki büyük merkezde ikramiye planlarına dahil ettiği ve tasarruf sahiplerine dağıttığı binalardan mahalleler oluştu. 1952 yılının tasarrufu teşvik ikramiyeleri arasında on iki bahçeli ev yer almıştı. 1948-1972 yılları arasında bankanın ikramiye planları, 1251 adet ev ve apartman dairesini içerdi.

15. Yıl Kitabı - Türkiye İş Bankası

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Cumhuriyet'in 15. Yılı nedeniyle yayımladığı On Beşinci Yıl kitabında İş Bankası "Türkiye İş Bankası, bir rejim eseri ve ekonomik istiklâlin müeyyidelerinden birisi olarak, yurdun büyük bir ihtiyacını karşılamak için, Atatürk'ün iradeli ve uğurlu eli" ile kurulduğu kaydediliyor, "Milletin gösterdiği itimat, Bankanın en büyük kuvveti ve müzahiri olmuştur" deniyordu. Büyük Taarruz'un başladığı günün ikinci yıldönümünde, 26 Ağustos 1924'te Ankara'da faaliyete geçen banka, o tarihte ancak dörtte biri ödenmiş bir milyon gibi mütevazı bir sermaye ile yola çıkmıştı. Ancak izleyen on dört yılda büyük bir itibar elde etmiş, sermayesini beş milyona yükseltmişti. Ayrıca ihtiyat akçesi de sermayesine yaklaşmış, 3.470.000 liraya yükselmişti.

En ilginç yönü halkın bu bankaya olan teveccühüydü. Banka kurulduğu günden itibaren mevduatı hiçbir benzeri kuruma nasip olmayan bir şekilde sürekli artış göstermişti. Salt mevduat toplayan ve kredi veren bir mevduat bankası görünümünü kısa sürede aşmış, ülke kalkınmasında önemli işlemler üstlenen bir yatırım bankasına dönüşmüştü.

Bankanın ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçesi ilk on beş yıl içerisinde şöyle bir seyir izlemişti:

Yıl	Lira
1924	1.000.000
1925	1.000.000
1926	2.259.500
1927	4.057.508
1928	4.316.500
1929	4.900.000
1930	7.000.000
1931	7.200.000
1932	7.400.000
1933	7.560.000
1934	7.690.000

1935	7.849.000
1936	8.040.000
1937	8.250.000
1938	8.470.000

Yurt İçinde Yayılma:

26 Ağustos 1924'te muameleye başlayan Türkiye İş Bankası dört ay ve beş günlük birinci faaliyet yılında ülkede çalışma programının icap ettirdiği yayılmayı temin için lâzım gelen hazırlıklarla meşgul olmuş ve bir taraftan iç piyasalarda giriştiği ticaret muamelelerini tedrici surette genişletirken, diğer taraftan da dış piyasalarla ilişki kurmayı görev bilmişti. İkinci yıldan itibaren yurt içinde önemli ticarî merkezlerde şubeler aracılığıyla yayılma politikasına girişmişti. 25 Aralık 1924'te açılan İstanbul şubesinin ardından 3 Ocak 1925'te Bursa ve 11 Temmuz 1925'te İzmir şubesi açmıştı. Yurdun en büyük ticaret merkezî İstanbul'da, hem ticaret, hem de ziraat muhiti olan İzmir ve Bursa'da böyle bir müessesenin kapılarını yurttaşlara açması, bu kentlerde krediye susamış bulunan bu piyasaları bir nebze rahatlatmıştı.

1927'de Adana ve Samsun şubelerini de açan banka 1928 yılında yurdun belli başlı iş ve ticaret muhitlerinde sekiz şube daha ilave etmişti. 1929 ve 1931yıllarında bu faaliyetine geniş mikyasta devam ederek yurdun birçok merkezlerinde yeni şubeler açmıştı.

Yabancı memleketlerde bir Türk bankasının şube açması da Türkiye İş Bankası'na nasip olmuştu. 1932'de İskenderiye ve Hamburg şubeleri açılmıştı. 1933 ve 1936'da banka, İstanbul gibi verimli bir iş merkezinde faaliyet ağını genişletmek gereğini duyarak, 1930'da faaliyete geçen Beyoğlu şubesine ilave olarak, Üsküdar, Kadıköy, Galata ve Beyazıt şubelerini kurmuştu. 1938 yılına gelindiğinde Türkiye İş Bankası, yurt içinde 45 şube ve yurt dışında iki şubede ki toplam 47 şube ile faaliyet halindeydi. Ayrıca dünyanın dört bir yanında muhabirleri vardı.

Banka, şubelerini arttırdıkça gerek plasmanını ve gerek işlemlerini genişletmek imkânını bulmuştu. Her açılan yeni şube, bankaya bakir sahalarda iş temin etmiş, aynı zamanda eski şubelerinin muamelelerinin de artmasına imkân vermişti. Şubelerinin çoğalması, Türkiye İş Bankası'nın bir "millî dava" halinde sarıldığı tasarruf hareketinin yurdun her köşesinde uyanmasına ve yerleşmesine hizmet etmişti.

Sene	Mevduat	Plasman	İştirakler
1924	3.474.446	953.897	24.000
1925	8.201.964	5.372.804	580.340
1926	15.116.600	11.426.080	552.942
1927	26.004.615	15.912.718	1.854.478
1928	37.575.922	25.828.082	2.007.634
1929	45.359.538	31.921.344	6.106.265
1930	44.983.124	32.355.913	7.280.186
1931	41.141.444	29.392.845	8.110.720
1932	46.090.806	30.105.389	8.064.111
1933	50.177.835	33.097.952	11.334.493
1934	53.340.782	33.312.575	13.669.552
1935	61.505.768	38.069.204	17.695.657
1936	73.906.514	42.808.385	18.386.015
1937	90.768.361	56.680.050	19.196.242

Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş evresinde en büyük ekonomik sorunu yukarıda belirtildiği gibi tasarruftu. Bankacılığın güdük kaldığı bir ülkede tasarruf geleneği de oluşmamıştı. Osmanlı döneminde kurulmuş yabancıların uğraş alanı ticari kredi ile sınırlı kalmıştı. Para gerektiğinde de dış finansal çevrelere borçlanma çözüm olarak görülmüştü. Ama 1920'li yıllar dünya ekonomisinin daraldığı bir evreyi oluşturuyordu. Osmanlı Lozan'da daha yeni dış borçlardan kurtulma sürecine girmişti. Bu arada borç almaksızın kendi yağıyla kavrulma ilke edinilmişti. Birikim iç kaynaklardan temin edilecekti. İşte bu aşamada devreye simgesel yönden önemli olan nev icat bir buluş girdi. Bu kumbaraydı. Türkiye'de tasarruf anlayışı bir anlamda kumbarayla başladı.

Bankacılık Sahasında Rolü ve Hamleleri

Türkiye İş Bankası, memlekette modern bankacılığı kurmuş olmak ve bu yapının işlemesi için elzem unsurları da yaratmış bulunmak gibi hizmetleri ile daima öncü işlevi görmüştü. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluş evresinde bankacı olarak yetişmek isteyen gençlere esaslı bir okul olmuştu. Kendi kadrosu içinde çalışan memurundan başka, zaman zaman yeni kurulan müesseselere verdiği elemanlar ve bizzat ilgili olduğu şirketlere geçen yüzlerce değerli unsur bu okuldan feyiz almış, tecrübe kazanmış iftihara lâyık bir zümre teşkil etmişti.

1929 yılında muayyen Avrupa memleketlerine gönderilmeğe başlanan güzide ve genç bankacılar oralarda en ileri teknikle işleyen bankaların usullerini yakından tetkik imkânını bulmuşlar ve söz konusu bankaların başlıca servislerinde staj gören bu unsurlar, yurda taze bilgi ve olgun bir tecrübe ile yüklü olarak dönmüşlerdi.

Bankalarda hesap makinelerini kullanmak usulü ilk defa olarak Türkiye İş Bankası'nın delâlet ve teşebbüsü ile memlekete girmiş ve yerleşmiştir. Türk gençliğinin bıkmak usanmak bilmeyen azimli çalışması ve kabiliyetinin yüksek derecesi hesap makinelerinin kullanılmasında, dünyadaki benzer vaziyetlere nisbetle bir rekor teşkil edecek neticeler vermiştir. Az memurla iyi ve sağlam iş temin olunmuş, randıman tahminin fevkinde bir yükseliş arz etmiştir.

Türk inkılâbının Türk kadınına cemiyet içinde lâyık olduğu mevkii her suretle temin etmiş olmasından istifade eden Türkiye İş Bankası, bu davanın tahakkukunda kendisine düşen vazifeyi başarmakta geri kalmamış ve Türk kadınına teknik bankacılık servisinde de geniş ölçüde yer vermiştir.

Yıl	Şube	Memur Adedi
1924	2	29
1925	4	103
1926	4	198
1937	7	321
1928	15	460
1929	28	688
1930	29	686
1931	44	651
1932	46	693
1933	48	680
1934	49	671
1935	48	672
1936	49	669
1937	47	691
1938	47	689 (31/3/1938)

Millî Tasarruf Hareketinde Türkiye İş Bankası

Telkin ve teşvik vasıtalarının her türlüsüne başvurarak, çocuğundan gencine, gencinden ihtiyarına kadar her yaşta yurttaşa hitap edecek geniş bir tasarruf propagandasına girişen Türkiye İş Bankası, millî sermayesinin temel taşlarını teşkil eden tasarruf hareketinin muvaffakiyetle ilerlemesinde amil olmuştur. Sistemli, zevkli ve menfaatli bir biriktirme vasıtası olarak 1928'de Türk yavrusunun eline ilk kumbarayı o vermiştir. Para biriktirerek bankaya yatıranlar arasında kur'a çekmek suretiyle ikramiye dağıtan ve tasarruf mevduatına dolgun faiz vermek usullerini ihdas eden yine Türkiye İş Bankası'dır.

Türkiye İş Bankası'nın tesis olunduğu 1924 yılında 96 yurttaş bankaya tasarruf mevduatı olarak 12.554 lira yatırdıkları halde 1937 yılının sonunda bu rakamlar azametli ve manalı bir yekûna varmıştır. 108.905 yurttaşın Türkiye İş Bankası kasalarında 27.118.971 lirası birikmiştir.

Türkiye İş Bankası'nda tasarruf hareketinin takip eylediği seyri gösteren aşağıdaki cetvel hâzla tetkike lâyıktır.

Türkiye İş Bankası Tasarruf Hesaplarının Yıllık Hareketleri:

Yıl	Hesap Adedi	Biriken Türk Lirası
1924	96	12.554
1925	433	132.290
1926	617	220.310
1927	3.914	1.178.322
1928	9.788	1.703.968
1929	22.161	2.589.836
1930	33.466	3.913.655
1931	39.387	5.442.826
1932	48.800	7.452.719
1933	64.501	13.881.085
1934	75.836	16.969.799
1935	85.670	20.190.444
1936	92.072	22.616.976
1937	108.905	27.118.971

Endüstrileşme Alanında Esaslı Hizmetleri

Türk milletinin, başına geçen eşsiz bir Önder'in etrafında toplanarak kadını, erkeği, çoluğu, çocuğu ile bin bir mahrumiyete katlanarak kurtardığı bu yurdun, harp alanında kahramanca dövüşerek, siyaset alanında maharetle görüşerek temin edilen millî hâkimiyetini korumak için bu hâkimiyeti ekonomik hâkimiyetle perçinlemek lâzımdı. Millî ekonomiye inkişaf kapısı açacak olan ekonomik istiklâl, millî mücadelenin ilk gününden beri siyasî istiklâl kadar ehemmiyetli ve mukaddes saydığı bir esas idi. Büyük Milli Şef, her vasıtadan istifade ederek, her fırsatta aziz milletine bu telkini yapıyordu. Daha Lozan Konferansı devam ederken Garbî Anadolu'da yaptığı büyük bir tetkik seyahatinde halk yığınları ortasında onlarla memleket işlerini görüşürken daima ve daima bu kanaat ve görüşünü ortaya seriyordu.

Asrî Tür milletinin dünyada milletler muvazenesinde yeni bir muvazene unsuru halinde müstesna bir yaratıcılık hamlesiyle tekrar iştirak etmesi zamanı gelmişti. Lozan Muahedesi imzalanmış, dünyaca tanınan yeni Türk Devleti, "cennet yapılmaya layık" yurt için, bugün artık başarılmış bir tarihe mal olmuş büyük çalışmalarına koyulmuştu.

Türkiye İş Bankası kurulduğu ve faaliyete geçtiği yıl, işte böyle bir hava içinde istiklâlin en esaslı temel taşlarından sayılan endüstrileşme davasına bir millî vazife olarak el attı.

Yakın günlerde bir münasebetle, "Bence endüstri demek, medeniyet demektir" (Temmuz 1938, İstanbul) diyen Başvekil Celâl Bayar, aynı kanaatle, 1924'te henüz yeni kurulmuş olan Türkiye İş Bankası'nın başında yakın bir alaka ile memlekette endüstrinin inkişafını kurmuş ve teşvik etmiştir. 1924'ten bugüne kadar geçen yıllar içinde bu millî müessese yurdun endüstri ihtiyacına faydalı bir rehber olmaktan geri kalmamış, sermaye ve membalarının çoğalması ile mütenasip olarak endüstri hareketine iştirak ve yardımlarını arttırmıştır. Hususî mü-

Kumbarayı Türk bankacılık sistemine sokan Mahmut Celâl Bey Türkiye İş Bankası'nın 10 Yılı başlıklı kitapta gelişmeleri söyle anlatacaktı: "1928 senesinde İş Bankası İdare Meclisi'nden bir karar almıştık. Kararımız milletin ruhunda gizli kalan tasarruf definesini ortaya atmaktı. Milletin umumi refah ve varlığı üzerinde kuvvet menbaı olan tasarruf hareketine şuurlu bir cereyan vermekti. Arkadaşlarımla bu karara varmak için müzakere ederken tasarrufa vasıta olarak kullanacağımız kumbaraların sayısı üzerinde tereddüt hasıl oldu. 1000 kumbaranın kâfi geleceğini iddia edenler bulundu. İşe başladıktan az bir müddet sonra ilk 2000'i, 10.000 kumbara siparişi takip etti. Bu 10.000'ler taaddüt etti. Bugün yalnız iş Bankası'nın vatandaşlara açtığı Küçük Cari Hesaplar ve dağıttığı kumbaraları sayısı 50.000'i geçmiştir."

teşebbislere kredi vermek suretiyle yaptığı mühim yardımlardan başka, bizzat tesis veya iştirak yolu ile yarattığı müesseselerle memleket ekonomik kalkınmasında başlı başına bir amil olmuştur.

"Daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye" idealine ulaşabilmek için Türkiye İş Bankası'nın endüstrileşme alanında başardığı işlerden birkaçını zikretmek faydalıdır:

Kömür Havzasında Başarılar

Türkiye İş Bankası, kuruluşunu müteakip, Türk endüstrisinin istinat noktası ve Türk tabiatının yeşilini koruma davası olan kömür meselesini ehemmiyetle ele almıştır. Bu maksatla muhtelif tarihlerde Zonguldak havzasında girişiği teşebbüsler şunlardır:

1 – 1926'da bir milyon lira sermayeli Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi'ni (Bugünkü sermayesi 1.300.000 ve ihtiyat akçası 210.974,62 liradır).

2 – 1926'da beş yüz bin lira sermaye ile faaliyete geçen ve 1929'da sermayesi üç milyon liraya çıkartılan Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi'ni (Ereğli Fransız Şirketi'nin elinde bulunan aksiyonlar da 1938 yılı başında satın alınmıştır).

3 – Kilimli Şirketi (Bugün sermayesi 400.000 ve ihtiyat akçası 33.180,46 liradır),

4 – 1934'te Kireçlik istismar mıntıkasını satın alarak 300.000 lira sermayeli bir şirket kurmuştur.

Banka, havzanın faaliyetine bu dört şirketle iştirak ederken, bu sahada teknik ve sosyal ileriliği de temin eylemeği gaye bilmiştir. Bir taraftan ocaklar içinde imalat ve ihzaratı teknik esaslara istinat ettirirken diğer taraftan da ocaklar makineleştirilmeğe başlanmıştır.

Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi'nin Türkiş ocaklarında makineleşme yolunda yaptığı tesiratın kıymeti 1926'da 1.266.193,01 lira kıymetinde iken, devamlı olarak her yıl yapılan ilavelerle bu tesirat kıymeti 1937 sonunda 3.067.087 liraya baliğ olmuştur.

Türk Antrasiti

Aynı ocaklarda 1934-1935 yılında büyük bir antrasit fabrikası ve 1937'de bir de briket fabrikası kurulmuştur. 11 Birincikânun 1935'te işletmeğe açılan Türk antrasit fabrikası ile kimya endüstrimizin temeli kurulmuş, ormanlarımız baltanın zalim tesirinden kurtarılmış, ekonomik ve temiz mahrukat elde edilmiştir. Bu suretle Türkiye İş Bankası beş yıllık birinci endüstri planının tatbikatından kendisine düşen ilk vazifeyi muvaffakıyetle başarmıştır. Resmî ve hususî tecrübe ve tahliller Türk antrasitinin yerli kokla mukayesesinde %40 ve ecnebî koka nazaran da %23 faikıyeti tebeyyün etmiştir. Türk antrasitinin başlıca vasıfları arasında kolaylıkla ateş alması, açık maltızlarda ve her nevi ıskaralı sobalarda koku ve zift yapmadan dumansız yanması sayılabilir. En iyi cins tabiî antrasitle Türk antrasitinin mukayesesinde bu sonuncuda nihayet %3 kadar az kalori farkı bulunmaktadır. Ve Türk antrasitinin kalorisi odununkinden 2,4 misli daha fazladır.

Türk Antrasit Fabrikası'nın talî istihsalatı arasında ise şu kimyevî maddeler vardır: Tayyare benzolü, motör benzolü, ağır benzol, kreozot, krezilot, antrasen yağı, zift, yol katranı, karbolineum.

Antrasit fabrikasının mamulatı yıl geçtikçe yurdun her tarafında rağbet görmekte ve alıcı bulmaktadır. 1937 yılında fabrika eski yıllardan elinde kalan stoku da sarf etmek suretiyle 77.327 ton plase etmiştir.

1937 yılında faaliyete geçen briket fabrikası ise 0/10 lâve ve 0/10 antrasit ve ziftin yüksek valörlü bir mahsul şekline girmesine hizmet etmiş, imal eylediği, kolay ve çabuk yanma hassası olan briketler derhal alıcı bulmuştur.

Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi (Kömüriş), kurulduğu tarihten 1929 yılı sonuna kadar aramalar

ve hazırlıklarla meşgul olmuş ve 1930 yılından itibaren de kömür istihsaline başlamıştır. Şirketin faaliyete geçtiği 1929 yılında mihanikî tesisatı 2.544.349 lira kıymetinde iken, müteakip yıllarda yapılan ilavelerle 1937 sonunda tesisat kıymeti 4.252.617 liraya baliğ olmuştur. Kapasitesi 1937 yılında yükselttirilen büyük elektrik santralı Kömüriş şirketine lazım olan enerjiyi temin eyledikten başka, Zonguldak'taki müesseselerin ve belediyenin enerji ve tenvirat ihtiyacını da karşılamaktadır.

Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi'nin tesisat kıymeti 1937 sonunda 362.665 ve Kireçlik Şirketi'nin tesisat kıymeti aynı yıldı 333.766 lirayı bulmuştur.

Türkiye İş Bankası havzaya yalnız ileri teknik getirmiş değildir. O, aynı zamanda bu mıntıkada amelenin refah seviyesini yükseltmek, yaşayış şartlarını ıslâh etmek yolunda çok yerinde sosyal tedbirler de almıştır. Maden ocaklarında yaptırılan yatakhaneler, sıhhî ve ucuz aşevleri, yıkanma yerleri, sinema, amele çocuklarına mektep, çocuk bahçesi, parktan başka bütün memur ve amele için içtimaî yadım teşkilâtı da kurulmuştur.

Türkiye İş Bankası havzada istihsal malîyetinin düşürülmesine hizmet etmiş ve istihsal kudretinin yükselmesine yardım etmiştir.

Dört şirketin son yıllardaki istihsalleri:

1934	**753.207 ton**
1935	**782.709 ton**
1936	**856.392 ton**
1937	**890.869 ton**

Havzanın 1937 yılında umum istihsalatı 2.306.869 ton olduğuna göre Türkiye İş Bankası şirketlerinin aynı yılda elde ettikleri muvaffakıyetin derecesi kolaylıkla ölçülebilir.

İsmet İnönü'nün Zonguldak Yarıkok – Sunî Antrasit Fabrikasının Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma (1934) [44]

Temel atma töreninden sonra Kilimli Kömür Yıkama Fabrikasına gidilerek açılışı yapılmıştır.

İş Bankası ile Sümerbank'ın müşterek teşebbüsü olarak tesis edilen Sun'î Antrasit Fabrikasının temelini atmış bulunuyoruz. Bununla hakikî kömür sanayiine girmiş bulunacağız. Sanayide ve evlerde kullanmağa elverişli kömür tedarik etmek bu fabrikanın mahsulü olacak fabrika ayni zamanda kimyevî mahsuller vermeğe başlayacaktır. Tasavvur edildiği gibi memlekette yakılacak madde ve bu sebeple kuvvet menbaı olarak kömür müştekatını sarf etmeği arttırmak ile memleket yalnız sanayide değil, her sahada mütemadiyen inkişaf etmiş bulunacaktır. Elde bulunan sanayi programı demir mevzuunu ele aldığı gibi faal bir surette kömür mevzuunu da ele almıştır. Ve bir iki sene zarfında demir ve kömürde sanayi nokta-i nazarından vücuda getireceğimiz eserler memlekette sanayi hayatının bel kemiğini vücuda getirmiş olacaktır. Kömür meselesini bütün memleket için büyük bir dava telâkki ediyoruz. Memlekette kömür sarfiyatının artması memleketin medeniyette yüksel-

44 *Ayın Tarihi*, Sayı: 9, 1-31 Ağustos 1934, sf. 32-34 ... 15 Ağustos 1934.

mesi için elle tutulur en kıymetli bir delildir. Kömür havzasının meseleleri çoktur. Bu meselelere cesaretle kuvvetle girmek memleketin inkişafı için geri bırakılması caiz olmayan bir lüzumdur. Biz bu kararı kat'î bir azimle vermiş bulunuyoruz. Şimdiye kadar aldığımız neticeler cesaret verici ve teşvik edici mahiyettedir. Cumhuriyet kömür havzasını istihsalâtın geçirilen miktar olarak 600.000 ton ile ele almıştır. Aldığım malûmata göre bu sene iki milyonu geçen bir ton miktarını yerden çıkarmış olacağız. Ve bunu tamam bir buçuk milyona yakın geçirilen kısma nakletmiş bulunacağız. Dün ve bugün temel attığımız ve yaptığımız müesseseler yüz binden fazla ton sarf etmek için kömür havzasına yeniden müşteri olmuştur.

Büyük Millet Meclisinin kanunlarını ve programlarını tahakkuk ettirmek ve milletin umumî inkişafına bütün kuvvetleri ile çalışmak için millî bankaların gösterdikleri gayreti sizin huzurunuzda ve sizinle beraber bütün memleketin karşısında takdir etmeği vazife sayarım. Her hâdise bize memlekette sanayi programının herkesin sevdiği ve takip ettiği umumî ve millî ülkü olduğunu göstermektedir. Hiçbir program bu kadar umumî alâka ve heyecanla kabul edilmemiştir. Bu hal programın tahakkuk ettirilmesi için en kuvvetli unsurdur. İki seneden beri yeni sanayi için tasavvur ettiğimiz zamanlar saat gibi işlemiştir. İş Bankası, Sümerbank ve bütün bu hareketleri kudretli ve uğurlu eli ile idare eden İktisat Vekili Celâl Bey programın tatbiki için bize hangi müddetlerden bahsettilerse hepsini zamanında tahakkuk ettirmiştir. Şimdi temelini attığımız fabrikayı bir sene sonra açmış olacağız. Kendileri bize bildiriyorlar. Bilhassa yeni tesisatta zaman cetvelini tahakkuk ettirebilmek büyük bir kuvvettir, meselelerin iyi tetkik edildiğine tedbirlerin gayet iyi hazırlandığına kanaat verici bir delildir. Bizim memlekette geri ve uzak zamanlarda zaman mikyasını iyi tayin ve tahakkuk ettirebilmek Cumhuriyet'in hususiyetlerindendir. Fabrikanın müessisleri bugün temelini attığımız müessesenin ancak bir başlangıç olduğunu bildiriyorlar. Daha bunun temelini atarken müteakiben vücuda getirecekleri eserler için kendilerinden söz ve zaman almağa çalıştım. Hepimiz ayrı sevinç ve heyecan ve bir de geçmiş zamanları süratle kapatmak için hayırlı bir sabırsızlık içindeyiz.

Büyük Türk milleti durmadan yüce hedeflere doğru ilerliyor. Büyük Türk milletinin her sene alacağı mesafeler kolayca tahmin edilemeyecek kadar geniş olacaktır. Büyük Türk milleti yüksek kabiliyetlerini insanlığın ve medeniyetin hayrına ve hizmetine olarak en geniş mikyaslarda sarf etmek gayretindedir.

İş Bankası ve Şeker Endüstrisi

Cumhuriyet'ten önce kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulan bazı devlet fabrikaları yanında, hammaddesi ülkede yetişen ve mamulleri için de ülkede tüketimi mevcut olan mensucat ve çimento gibi bir kısım sanayi kollarında özel girişimle fabrikalar vücude gelmiş olmasına karşın, pancar yetiştirmek ve şeker üretmek yolunda hiçbir girişimde bulunulmamıştı. Bunun temel nedeni bu alanda himayeci bir gümrük siyasetinden yoksun olunmasıydı.

Cihan Harbi sırasında ülkenin maruz kaldığı kıtlık ve pahalılığın acı hatırası, gümrük himayesinin daha müsait bir çehre arz etmesi üzerine, bazı girişimcileri şekerin ülkede üretilmesine özendirmişti.

Bu sahada ilk ciddi hareket, Uşaklı Molla Ömeroğlu Huri (şeker) adlı bir çiftçi vatandaşın teşebbüsü ile Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasıydı. Şirket 19 Nisan 1923 tarihinde 600.000 lira sermaye ile doğmuştu. İlk teşebbüs böylece münhasıran yerel halkın sınırlı imkanlarıyla ve tipik bir halk hareketi şeklinde başlamış olmasına rağmen, işin gerektirdiği sermaye ve teşkilâtın büyüklüğü şeker sanayiinin kurulması için daha köklü önlemleri gerektirmişti.

1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bu şirket sermayesine önce %30 oranında iştirak etmiş, fabrika tesisatı için şirketin yabancı firmalara karşı giriştiği taahhütlerin zamanında yerine getirilmesi, inşaat ve montajın ikmali için bankanın ayrıca büyük miktarlarda kredi ile şirketi takviye etmesi gereği hasıl olmuştu. Şirket hissedarlarının malî kudretlerinin çok üstünde olduğu görülen bu fabrikanın tesisi işi bu suretle Bankanın olağanüstü yardım ve müdahalesiyle gerçekleştirilerek 1926 senesi sonuna doğru fabrikanın tecrübe işletmesine açılması mümkün olabilmişti. Şirket zimmetindeki banka matluplarının 1928 senesinde kısmen hisse senedine dönüştürülmesi suretiyle bankanın iştirak hissesinin çoğaltılması sağlanmıştı. Pancar ziraatinin organize edilememesi yüzünden fabrika ilk senelerinde üretim kapasitesinin çok altında kalmış ve biriken zararlar sonucu şirketin iflası zaruri bir hale gelmişti 1930 yılında şirket tasfiye edilerek, fabrika ve müştemilatı bankaya intikal etmişti. Bu fabrika bilahare sırasıyla Sanayi Ofisi'ne ve Sümerbank'a devredilmişti.

Şeker sanayii konusunda ikinci girişim 1925 senesinde İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nin 1.200.000 lira sermaye ile kurulması oldu. Bu şirket tarafından Alpullu'da tesis edilen fabrika da, Uşak fabrikasıyla birlikte 1925 senesinde faaliyete geçirilmişti. Bu şirket hisselerinden de mühim bir kısmı kısa sürede Ziraat ve özellikle İş Bankası'na intikal etmişti.

İlk şeker fabrikalarının kurulmasına girişilmesi sırasında, bu sanayiin himaye ve teşviki için gerekli görülen önlemlerin alınması düşünülmüş ve bu suretle şeker fabrikalarına imtiyaz ve muafiyet bahşeden 5 Nisan 1925 tarihli ve 601 sayılı kanun çıkarılmıştı.

Fakat imtiyaz, muafiyet ve himayelere rağmen, ilk fabrikaların kendi imkânlarıyla gelişemedikleri, büyük malî müesseselerin vesayeti altına girdikleri görülmüştü. Bu durum kurulan fabrikaların özellikle sermaye kifayetsizliğinden ileri gelmişti. Bu durumu göz önünde bulunduran hükümet 16 Haziran 1930 tarihli ve 1709 sayılı kanunu yayımlamıştı. Bu kanuna göre şeker fabrikaları, millî bankalar tarafından teşkil edilecek bir şirkete intikal edecek, malîye Vekâleti bu şirkete 2,5 milyon lira ile iştirak edecekti. Ayrıca 1,5 milyon lira da avans verecekti. Bu kanun tatbik edilemedi. Fakat aradan geçin yıllar zarfında şeker şirketleri ziraî teşkilâtlarını az çok amaca uygun bir şekle sokabildiler ve ülkeye pancar ziraatı konusunda yeni bir ziraî kültürün girmesine ve yerleşmesine hizmet ettiler.

Büyük buhran özellikle şeker sanayiinin kurulmasında etkin oldu. Koruyucu fiyat politikaları pancar mahsulünün ziraatını teşvik etmiş ve bu suretle şeker sanayiine bir fırsat doğmuştu. Bu sayede 1930 senesinden sonra her iki fabrika tam kapasite ile çalışamaya ve müspet sonuçlar elde edilmesine neden oldu. Alpullu fabrikasının sermayesine mühim oranda iştirak eden Türkiye İş Bankasının yeni şeker fabrikaları tesisi yolunda süratli kararlar alması sektör için fırsatların doğmasına neden oldu. Banka, Ziraat Bankası ve Sümerbank'la birlikte, 1932 senesinde Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'ni (Eskişehir) ve 1933'te de Ziraat Bankası'yla birlikte Turhal Şeker Fabrikası Türk Anonim Şirketi'ni kurmuştu. Eskişehir fabrikası 1933 senesi nihayetinde ilk kampanyasını yaparken Turhal fabrikasının temeli de atılmış ve bu dördüncü fabrika da 1934 sonlarına doğru faaliyete geçmişti.

1935 yılında şeker fabrikalarının birleştirilmesi ve idarelerinin kurulacak bir şirkete tevdii kararlaşınca, banka elinde bulunan fabrikalarını 22 milyon sermaye ile teşekkül eden Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'ne devretmiş ve bu şirkete müessis ve hissedar olarak iştirak eylemişti.

İsmet Paşa'nın Turhal Şeker Fabrikasının Açılışında Yaptığı Konuşma (1934) [45]

Arkadaşlar,

Açılma merasimini yapacağımız fabrika hakkında Nuri Beyin dinlediğimiz izahatı üzerine bir şey eklemek istemem. Bu izahattan anlaşılıyor ki Anadolunun ortasında kurulan bu fabrika civar 7-8 vilâyet halkına ziraî ve iktisadî sahada daha şimdiden feyiz sahasına halkımızı ve köylümüzü refaha ulaştıran çığırı açmıştır. Az zaman zarfında ve büyük bir emek ve gayret sarfiyle ortaya çıkarılan ve başarılan bu fabrika memleketimizin şeker ihtiyacını tamamen dahilden temin imkânını ikmal etmiş bulunuyor. Bu gördüğümüz ve şimdi bütün müştemilâtını sizinle beraber dolaşacağımız fabrikanın sermayesinin temamile millî bankalarımız tarafından ödenmiş olduğunu söylemek size büyük bir zevk verecektir. Bu itibarla İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın ortaklığiyle vücuda getirilen bu fabrika tamamiyle millî kudretimize dayanan bir müessesedir.

Bundan başka bu fabrikanın san'at terbiyesi sahasında da halkımıza büyük hizmetleri olacaktır.

Arkadaşlar, bu işler yapıldıktan sonra kolay gibi görünüyorsa da başlangıçta ve yapılırken müşkülatsız geçtiğini zannetmemek lâzımdır. Bedbinler bizim bu işlerin bugünkü gördüğümüz mükemmel şekilde başarılamayacağını zannediyorlardı. Cumhuriyet'in kudretli enerjisinin ve millî kaynakların bu bedbinlikleri sühuletle erittiğini bugün görüyoruz. Her müşkülü yıkmak ve yenmek, milleti refah ve huzura kavuşturmak en büyük emelimizdir.

Memleketin sınaî inkişaf hedefine doğru daima ilerleyeceğiz. İlerdeki işlerimizin başarılacağına şimdi gezeceğimiz bu mühim fabrika büyük bir delil ve misaldir.

İsmet İnönü'nün Turhal Şeker Fabrikası Defterine Yazdığı Düşünceler (1934) [46]

Turhal fabrikasını bugün açtık ve gezdik. Fabrikanın en son sistem bir eser olması seyrine doyulmaz bir eser tadını vermektedir. Fabrika kendi sanat ve yardımcı tamirhanelerinde büyük bir mektep ve geçim merkezidir. Pancar yetiştiren çiftçinin kendi mahsulleri önündeki neşeleri dikkati celbediyor. Her şeker fabrikası hiç olmazsa dört vilâyet için büyük bir kazanç yeri oluyor. Fabrikanın memur, amele ikametgâhları, mektep ve hasta bakımı için tesisleri de ayrıca faydalı bir mevzudur. Dördüncü şeker fabrikasını kuran millî bankaları, sekizinci fabrikayı kurmağa da teşvik etmek isterim.

45 *Ayın Tarihi*, Sayı: 11, 1-31 I. Teşrin (Ekim) 1934, 39-40 ... 19 Ekim 1934.

46 *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Birinci Teşrin (Ekim) 1934.

Şişe ve Cam:

Birinci Beş Yıllık Endüstri Planı'na dahil bulunan Şişe ve Cam Fabrikası'nın kurulma ve işletmesi işi de bir teveccüh ve emniyet nişanesi olarak Türkiye İş Bankası'na verilmiştir.

Bankanın bu maksatla kurduğu bir milyon Türk Liralık sermayeli Anonim Şirket, lüzumlu etüd ve hazırlıkları tamamlayarak fabrikayı İstanbul'da Paşabahçe'de tesis etmiş ve 1935 yılında işletmeğe açmıştır.

Fabrika, memleketimizin yakın düne kadar hariçten ithal ettiği şişe ve züccaciye ihtiyacını tamamen karşılamakta ve her yıl 700-800 bin liranın yurt içinde kalmasını temin etmektedir.

Fabrika şimdilik yurdun başlıca ihtiyacı olan:

a – Şişe, binlik, damacana ve benzerleri,

b – Kâse, tabak, bardak, sürahi, kavanoz gibi adi ev ve piyasa züccaciye eşyasını imal eylemektedir. Şişe kısmının kapasitesi 4.200-4.600 ton arasında ve züccaciye kısmının kapasitesi ise 1.163 ton raddesindedir.

Paşabahçe fabrikasının bugünkü imalatı piyasalarımızda takdirle karşılanmıştır. Şişe ve züccaciye eşyasının yanında fabrikada muvaffakiyetle yapılan kristal eşya en ağır ve lüks Avrupa mamulatını aratmayacak kadar zarif ve güzeldir.

Fabrikanın planı yapılırken, memleketimizin bugünkü şişe ve züccaciye sarfiyatının atiyen artması ihtimali göz önünde tutulmuş ve inşaat tarzı fabrikanın bugünkü kapasitesinin %50 nispetinde genişletilmesi esaslarına göre teemmül edilmiştir. Bundan başka fabrikada pencere camı imal edebilmek için lazım gelen tesisatın yapılması da inkişaf programında yer almıştır.

Dokuma Endüstrisi

Ankara'da tesis edilmiş, fakat muhtelif sebepler yüzünden işletilememiş olan mensucat farikasını satın alarak ve bu fabrikayı kurduğu bir şirket eliyle işletmeğe başlayarak en modern teçhizat ile tekemmül ettiren Türkiye İş Bankası, Yüniş ismini verdiği bu fabrikada yerli Merinos yünlerinden müstesna kumaşlar imaline muvaffak olmuştur.

İpekli ve yünlü mensucatında parlak neticeler elde eden Bursa'daki İpekiş müessesesi yine onun hayırlı bir teşebbüsüdür.

Malatya'da kurulmakta olan Bez ve İplik Fabrikası için teşkil edilmiş bulunan üç milyon lira sermayeli şirkette Sümerbank ve Ziraat Bankası ile Türkiye İş Bankası'nın müsavî nispette iştiraki vardır. Birinci Beş Yıllık Endüstri Planı'nın tatbikatında antrasit, cam, şişe ve kükürtten sonra İş Bankası'na dördüncü vazife olarak terettüp eden bu teşebbüs, içinde bulunduğumuz yılın sonunda eserini meydana koyabilecektir. Fabrikanın iplik kısmı yılda bir milyon kilo iplik istihsal edecek kudrettedir. Dokuma kısmı ise, yılda muhtelif cinsten 10.600.000 sun'î ipekle karışık jakarlı mensucat imal edecek ve bütün bu istihsali temin için fabrika 1.116.000 kilo pamuk istihlak ve 2.000 işçi kullanacaktır. Aynı şirket Ziraat Bankası'nın Adana Mensucat Fabrikası'nı da satın almış ve burası için Malatya Fabrikası ile müşterek bir imalat programı tesis etmiştir. tevsî edilmekte olan bu fabrika 1938 yılı sonunda yeni tesisatla faaliyete geçecektir. Bundan başka şirket Doğuda yılda 190.000 paket iplik imal edecek vüsatta bir iplik fabrikası kurmak için yetişmelerine yardım eylemiştir.

Türk Sigortacılığının Nüvesi

Türkiye İş Bankası, memlekette milyonlarca liralık servet ve muamelelerin emniyet ve kefaletini üzerine alacak millî müesseselere olan ihtiyacı göz önünde tutarak, 1925 yılında yarım milyon lira sermaye ile Anadolu Sigorta Şirketi'ni kurmuş ve tesis Türk sigortacılığının nüvesini teşkil etmiştir.

Bilahare 1936 yılında teşkil eylediği Ankara Sigorta Şirketi ile de banka bir taraftan yurtta millî sermaye

ile teşekkül etmiş Türk sigortacılığının teessüsüne hizmet etmekle beraber hususî bir teknik işi olan sigortacılığa hakkıyla öğreten ve bu sahada da dirayet ve iktidar gösteren gençlerin yetişmelerine yardım eylemiştir.

Bundan başka millî servetin emniyeti düşüncesiyle her yıl harice giden mükerrer sigorta ücretinden bir kısmının memlekette alıkonulması maksadıyla 1929 yılında Millî Mükerrer Sigorta Şirketi'ni, Millî Reasürans'ı kurmuştur.

Türkiye İş Bankası'nın Diğer Şirketleri ve İştirakleri:

Bunlardan başka Türkiye İş Bankası'nın kurduğu şirketler veya iştirak ettiği diğer teşebbüsler arasında şunlar sayılabilir:

Ergani Bakır Şirketi, Kunduz Ormanları Şirketi, Canlı Hayvan Ticaret Kurumu, İş Limited Şirketi, İnşaat Limited Şirketi, İş Komimport, Keçiburnu Kükürtleri Şirketi, Kurşun Sanayii Limited Şirketi, Pamukiş Limited, Süngercilik Türk Anonim Şirketi, Tel ve Çivi İşleri Türk Limited Şirketi, Türk Gülyağcılık Limited Şirketi, Üzüm Kurumu Limited Şirketi, Türk Tütün Limited Şirketi, Umumî Mağazalar Anonim Şirketi, Şilepçilik Şirketi.

CUMHURİYET VE SİGORTACILIK

Millî Mücadele ertesi Türkiye'de finansal yapının ulusal tabana oturtulması görevi, Gazi Mustafa Kemal'in direktifleriyle, 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası'na verilmişti. Kısa sürede sigortacılığın da bankacılık kadar önem arz ettiği görülmüş ve bir yıl sonra Türkiye İş Bankası'nın gözetiminde, Anadolu Sigorta kurulmuştu. Bunu, 1928 yılında yine Türkiye İş Bankası'nın girişimiyle Millî Reasürans izlemişti

Osmanlı toplumunda uzun yıllar sigortacılığın şer'î normlarla kabul görüp görmeyeceği tartışıldı. 1911 tarihli aşağıdaki fetva sigorta bedelinin helâl olabilmesi için sigorta şirketinin bir yabancı ülkede bulunması ve akdin yabancı şirketle yapılması şartını getiriyordu:

"Havale buyurulan işbu arzuhal mütalaa olundu. Derûn-ı arzuhâlde mükarrer akd-i mezkûr Dâr-ı İslâmda olmayıp da bervech-i meşruh memâlik-i ecnebiyyede kâin bir sigorta şirketi ile icra edildiği takdirde şirket-i mezkûre rızasıyla vereceği ziyadeyi yani ma'kud-ün-aleyh sigorta, bedeli ne miktar meblağ ise anı ahız-ı helâl olur ol-bâbda emr ü Ferman hazret-i menleh-ül-emrindir. Eminü'l-fetvâ (mühür) Fetvâhane-i Âliyye, 22 Zilkade 1329 (1911)."

"Havale buyrulan işbu dilekçe incelendi. Dilekçede belirtilen işlem Müslümanların hâkim oldukları yerlerde olmayıp da belirtildiği gibi yabancı ülkelerde kurulmuş bir sigorta şirketi ile yapıldığı takdirde söz konusu işlem ve şirketin hayat ya da hasar karşılığı vereceği bedel ne miktar olursa olsun helâldir."

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi sigortayla ilgili herhangi bir mevzuat ya da sigortacılığa değinen bir hüküm yoktu. O zamana kadar fıkıh hükümlerini ilgilendirecek ya da sigortanın meşru olup olmadığını gündeme getirecek bir gelişme kayıtlara geçmemişti. Tanzimat'la birlikte Batı'ya yönelen Osmanlı topraklarında, din bilginlerinin yorumlarında sigorta, "ukud-ı şer'iyye"nin, yani şer'î alanın dışında özel bir akit olarak kabul edildi. Ancak kamusal alanda Batı hukukunun benimsenmesiyle sigortayla ilgili hükümler zamanla Osmanlı mevzuatına girmeye başladı. İlk kez sigorta konusu, Ticaret Kanunnamesi'ne ek olarak 1860 tarihinde yayımlanan mevzuatın 29. maddesindeki "umur-ı ticaret-i bahriyeye müteallik kâffe-i deâvinin Ticaret Mahkemeleri'nin Bahriye Meclisleri'nde rüyet ve faslolunacağı" kaydıyla, denizciliğe ait sigorta sorunlarının da Bahriye Meclisleri'nde görüleceği, kanunda yer almış oluyordu.

Ardından, 1808 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun hemen hemen çevirisi olan, 1864 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe konan, Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi'nin 11. faslında sigortayla ilgili hükümler yer alıyordu. Bu kanunun yayımlanmasından sonra uzun süre kara sigortalarına da deniz sigortaları hükümleri uygulandı.

1889 tarihinde yayımlanan "Ecnebî Anonim Şirketlerinin Memâlik-i Osmaniyye'deki Acenteleri Hakkında Nizamname"yle Osmanlı topraklarında çalışmak isteyen yabancı anonim şirketler, dolayısıyla sigorta şirketleri, ruhsat almak suretiyle tescile tâbi tutulmuşlardı. Uygulanması sorun oluşturacaksa da en azından mevzuatta bu tür bir tescilin yer alması Osmanlı sigortacılığı açısından önemli bir adımdı. Zira o güne kadar dileyen Osmanlı topraklarında, herhangi bir sorumluluk üstlenmeden, sigorta şirketi açıyordu.

Nihayet, İkinci Meşrutiyet'ten az önce 1906 yılında Ticaret-i Berriye Kanunnamesi'nin ekinde, 25 madde halinde, kara sigortalarına dair hükümler yer aldı. Bu kanunun birinci maddesinde sigortanın tanımı yapılıyor, "sigorta muamelesi emval-i menkulenin ve gayr-ı menkulenin her nev'î mehâlik ve muhâterattan tevellüt edecek hasar ve ziya'ının temin için ücret-i muayyene mukabilinde irae-i teminat etmekten ibarettir" deniyordu. Yasada sigorta akdinin şekilleri, şart ve türleri hakkında hükümler yer alıyordu. Ek bir maddede "Bahrî sigorta muamelâtı hakkında Ticaret-i Bahriyye Kanunu'nda bulunan ahkâm-ı mahsusa kemaâkân bakidir" denilmek suretiyle deniz sigortaları için Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi'nin de yürürlükte olduğu kaydediliyordu.

Bu kanunun ardından, 1908 yılında yabancı sigorta şirketlerine ruhsat almaları ve tescil edilmeleri yanında, her yıl kefalet ve ihtiyat akçesi ayırma zorunluluğu getiren "Ecnebî Anonim Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname" yürürlüğe girdi. Yabancı şirketlerin konumu ayrı bir önem arz ediyordu. Zira bir aydınlanma sürecini başlatan İkinci Meşrutiyet yıllarında bile verilen bir fetvada, Müslümanların sigortacılıkla iştigâl etmelerinin dinen mubah olmadığı, bunun ancak yabancılar tarafından icra edilebileceği kaydediliyordu.

Ancak, Osmanlı, kendi mevzuatında her ne kadar yabancı özel ve tüzel kişilerle ilgili düzenlemelere gitmişse de kapitülasyonlar her seferinde ayak bağı olmuş ve bu tür düzenlemeler bir türlü uygulamaya sokulamamıştı. 1914 yılında Osmanlı Birinci Dünya Savaşı'na girer girmez ilk iş olarak kapitülasyonları tek taraflı olarak lağvetti ve yabancı sigorta şirketlerini yabancı dış ülkelerde uygulanana benzer kayıt ve şartlara tâbi kılmak amacıyla, 30 Kasım 1914 tarihinde, ecnebî Anonim ve Sermayesi Eshama Munkasım Şirketlerle Ecnebî Sigorta Şirketleri Kanun-ı Muvakkatı'nı yürürlüğe soktu.

Aslında Türkiye'de sigortacılığın geçmişi Tanzimat yıllarına kadar uzansa da fiiliyatta sigortacılık gereği, ilk kez, 1870 yılında baş gösteren büyük Beyoğlu yangınıyla hissedilmişti. 1872 yılında biri Northern diğeri de North British adında iki İngiliz şirketiyle 1878'de Fransız La Foncière şirketi İstanbul'da çalışmaya başladılar. Yüzyıl sonuna gelindiğinde, 1899'da İstanbul'daki yabancı sigorta şirketi temsilciliklerinin adedi 15'i buluyordu. Zaman zaman haksız rekabet ve kasdî yangınların gözlemlendiği, doğmakta olan sigorta fikrinin zedelendiği bu başıboş dönem, 1900 yılına kadar sürdü. Kapitülasyonların da sonucu, yabancı sigorta şirket temsilcilikleri dış ülkelerdeki merkezlerinin talimatı dâhilinde çalışmakta, sigorta poliçeleri İngilizce ve Fransızca yazılmakta, uzlaşmazlık halinde yabancı şirketlerin merkezlerinin bulunduğu ülke mahkemeleri yetkili kılınmaktaydı.

Ülke ekonomisinde önemli bir rol oynayan ve sigortayla yakından ilgilenen Osmanlı Bankası, 1893 yılında Tütün Rejisi ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne mensup bir sermayedar grubuyla 220.000 altın lira sermayeli Osmanlı Umum Sigorta adıyla bir sigorta şirketi kurdu. Ardından, 1896 yılında sigorta şirketleri bir araya gelerek, sigorta endüstrisinin ıslâhı için bazı tedbirlerin alınması yolunda, ortak hareket etme kararı aldılar. Ülkede yeknesak bir yangın tarifesi uygulanması esasını benimsediler. Bu görüş doğrultusunda birleşen 44 şirket, 12 Temmuz 1900 tarihinde toplanarak bir sigorta şirketleri sendikası kurdular. Yeknesak yangın tarifesi uygulanmasına ve sürekli bir denetim ya da murakabe heyetinin oluşturulmasına karar verdiler. Böylece, Dersaadet'te Faaliyette Bulunan Yangın Sigorta Şirketleri Sendikası [*Syndicat des Compagnies d'Assurances contre l'Incendie Opérant à Constantinople*] doğmuş oluyordu.

Bu karara göre kurulmuş olan sendika, çalışmalarını Londra'da bulunan Yangın Sigortacıları Komitesi'nin [*Fire Offices Committee*] talimatı altında yürütecekti. Bu arada, bu komitenin yönetmelikleri örnek alındı.

Sendika tarafından alınan kimi önemli kararlar, Londra'daki komitenin ve Paris'te kurulan Syndicat Ottoman de Paris'in onayına sunuluyordu.

İlk evrede, Osmanlı topraklarındaki sendikaları bir çatı altında toplayan sendikanın yararlı etkileri görüldü. 1912 yılında bu sendikaya dâhil yabancı şirket adedi 54'e yükselmesine karşın, Sendika dışında kalan şirketlerin benimsenen tarifeden aşağı fiyat vermeleri ve sigortalılara indirim uygulamaları, söz konusu çatı sendikanın büyük güçlüklerle ortaya koyduğu meslekî reformlarının giderek güç yitirmesine neden oldu. Nitekim zamanla prim hâsılatıyla ödenen tazminat arasındaki orantı bozuldu. 1911 yılında prim hâsılatı 120.000 altın lira olmasına karşın, 450.000 altın lira tazminat ödendiği görüldü. Bu koşullar altında yangın tarifesi yeniden düzenlendi.

Başlangıcından itibaren, tamamen yabancı sermayenin hâkim olduğu bir sektör olan sigortacılık kendi gayretleriyle yürütülmüş, sorunların üstesinden gelebilmek için bir dizi önlemler alınmıştı. Osmanlı topraklarında yüzyıllardan beri kapitülasyonların hâkim oluşu nedeniyle, birçok finansal faaliyet gibi sigortacılık da hükümet denetiminin dışında kalıyordu. Osmanlı sigortacılığı hemen hemen tümüyle Londra Yangın Sigortacıları Komitesi'nin direktifleriyle hareket ediyordu. Babıâli yabancı şirketleri denetleyebilmek için çok daha kökten dönüşümlerin gerektiğini görmüştü. Kapitülasyonlar sürdükçe yabancı şirketlerin ve sigorta şirketlerinin faaliyetlerine müdahale edilemeyeceği, bunların Osmanlı mevzuatı kapsamına alınamayacağı açıktı. Kapitülasyonların kaldırılışı işte bu soruna kısmî çözüm getirdi. Yıllardır gündemde olan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen denetim sorunu, kapitülasyonların lağvı ertesi ele alındı.

"Ecnebî Anonim ve Sermayesi Eshama Munkasım Şirketler ile Ecnebî Sigorta Şirketleri Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat" Cihan Harbi'nin ilk aylarında, 13 Aralık 1914 günü kabul edilerek gerçek kişiler yanı sıra ticarî nitelikteki tüzel kişiler de Osmanlı mevzuatı kapsamına alındı. Böylece yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verildi. Bu kanun hükmünde kararnameyle Osmanlı topraklarında çalışacak yabancı sigorta şirketleri tescile ve teminat göstermeye mecbur tutuluyordu.

Kanun-ı muvakkat iki kısımdan oluşuyordu: İlk kısımda anonim şirketler ve sermayesi paylara bölünmüş şirketlerle ilgili hükümler yer alıyordu. İkinci kısım ise yabancı sigorta şirketlerine ayrılmıştı. Bu mevzuat gereğince, yabancı ülkelerde kurulup Osmanlı topraklarında şube ve acente açarak faaliyette bulunacak anonim ve sermayesi paylara bölünmüş şirket, unvanını, kurulduğu yeri, hangi ülkeye mensup olduğunu ve sermayesini Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bildirecekti. Bu arada işlemlerinde Osmanlı yasaları gereğince davranacağını taahhüt eden bir "istidaname" verecekti.

Ayrıca, mensup olduğu ülkedeki Osmanlı sefaret ve ticaret ataşeliklerinden onaylı kuruluş belgesini, iç tüzük suretini, hükümetinden ülke yasalarına uygun olarak kurulduğunu ve halen faaliyetlerini sürdürdüğünü belgeleyen bir "şahadetname"yi nezarete sunacaktı. Son olarak, şirketin iç tüzüğünde gösterilmiş olan işlemleri yürütmeye ve bu işlemlerden doğacak her türlü davada şirket adına gerek davalı, gerek davacı ya da diğer bir sıfatla mahkemelerde hazır bulunmaya yetkili bir vekil tayin edecekti.

Yabancı anonim ya da sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin vekilleri, şirket iç tüzüğünün ve taşıdıkları vekâletnamelerin Ticaret Nezareti tarafından tasdik edilmiş birer özetini, resmî gazete ve ülkenin belli başlı birkaç gazetesi aracılığıyla ilân edeceklerdi. Şube ve acente, kurulan adres şirketler için kanunî ikametgâh addedilecek ve o yörenin mahkemeleri şirketlerle ilgili anlaşmazlıklarda dava mercii olacaktı. Şube ve acenteler, şirketin uyruğunu taşıyacak, işlemlerinden dolayı açılacak davalarda şirket vekillerinin ya da şube müdürlerinin kişisel uyruğuna bakılmayacaktı. Son olarak, esas işlemlerini Osmanlı topraklarında yürüten yabancı şirketler, yasanın yürürlüğe girişinden itibaren üç ay içinde Osmanlı anonim şirketine dönüştürülecek, yani Osmanlı tüzel kişisi olacak; bu yapılmadığı takdirde idarehaneleri kapatılacaktı.

Kanun-ı muvakkatın ikinci kısmını oluşturan sigorta şirketleriyle ilgili mevzuat, geçmiş deneyler göz

önünde bulundurularak hazırlanmıştı. Her şeyden önce, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi bünyesinde, sigorta şirketlerinin işlemlerini izleyecek ve denetleyecek bir Sigorta Müdüriyeti kuruluyordu. Sigorta şirketleri, nezaretin bu görevine karşılık her yıl 50 Osmanlı altını harç ödeyeceklerdi. Şirketler yıllık malî durumlarıyla ilgili belgeleri ve genel kurullarınca onaylanan bilançolarını, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne vereceklerdi. Nezaret, ayrıca, şirketlerden işlemleriyle ilgili yazılı ya da sözlü her türlü bilgi isteminde bulunabilecekti.

Bu arada en önemli husus "teminat akçesi"ydi. Osmanlı vatandaşlarının hak ve hukukunun güvence altına alınması ve sigorta şirketleri aleyhine sonuçlanan anlaşmazlıkların yürütülebilmesi amacıyla şirketler, yangın, hayat, deniz taşımacılığı gibi her tür sigorta işlemleri için 5.000 liradan 15.000 liraya kadar teminat akçesi ödemekle yükümlü tutuluyordu. Söz konusu teminat akçesi nakit ya da piyasa fiyatının %10 fazlasıyla devlet tahvili olarak Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından onaylanacak bir bankaya ödenecek, karşılığında bir kefaletname alınacaktı. Teminat akçesi devlet tahvili olarak ödendiği takdirde, Osmanlı devlet tahvili ya da Batılı büyük devletler (Düvel-i Muazzama) tahvilleri türünden güvenilir bir kıymetli evrak olacak, İstanbul veya Avrupa başkentleri borsalarında kayıtlı bulunacaktı. Şirketler hasar vukuunda sigorta tazminatını, Osmanlı topraklarında şube ve acentelerinin bulunduğu mahalde ödemekle yükümlüydüler.

Ayrıca sigortacılardan bir tür "temiz" kâğıdı isteniyordu. Sigorta şirketlerinin şubelere atayacakları temsilciler, gerek yurt dışında gerekse yurt içinde iflas ve emniyeti kötüye kullanmadıklarını, sabıkaları bulunmadığını ispatladıktan sonra göreve başlayabileceklerdi. Sigorta poliçelerinde yer alan koşullar genel ahlâk ve kamu düzenine aykırı bir husus içermedikleri ve yasalara ters düşmedikleri sürece geçerli olacaktı. Son olarak, yangın sırasında, hasarın büyümesini önlemek amacıyla mahallî idarelerce yıktırılan emlâkin sigorta bedelleri de şirketlerce ödenecekti.

Bu kanun-ı muvakkattan bir yıl sonra yayımlanan bir kanunla da sigorta şirketlerinden, yangın ve nakliyat primleri üzerinden %3, hayat sigortalarından % 2 oranında temettü adıyla kazanç vergisi alınmasına karar verildi. O güne kadar, kapitülasyonlar nedeniyle, yabancı sigorta şirketleri devlete herhangi bir vergi ödemiyorlardı.

1916 yılında sigorta şirketlerinin tescil formalitesi tamamlanırken sendika kavramı, mevzuata aykırı görülerek çatı sendikanın adı "Türkiye'de Çalışan Sigorta Şirketleri Cemiyeti" olarak değiştirildi. O tarihlerde sendika sözcüğü sakıncalı bir terimdi. Sendika dendiğinde işçi sendikası anlaşılıyordu. Bu nedenle ülkeyi saran 1908 grevleri ertesi, Cemiyetler Kanunu'yla sendika kurulması yasaklanmıştı. O tarihte, cemiyete 81 sigorta şirketi üye idi. Bunların tamamı yabancı sigorta şirketleriydi. Bu süreç, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, özellikle Türkiye İş Bankası'nın sigortacılık konusuna ele aldığı 1925 yılına kadar sürdü.

Lozan ve Millî Sigortacılık

Türkiye'nin uluslararası alanda bağımsız bir ülke olmasını sağlayan Lozan'da en çetrefil sorunlardan biri kapitülasyonlardı. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte kapitülasyonlar tek taraflı kaldırılmıştı; ancak Osmanlı'nın savaşta yenik düşmesi sonucu kapitülasyonlar tekrar ihdas edilmişti. Osmanlı 19. yüzyılda, Osmanlı Bankası, Düyûn-ı Umûmiyye ve benzeri finansal kurumlar aracılığıyla, malî yönden bağımlı bir konuma düşmüştü. Bunlara karşı, İkinci Meşrutiyet yıllarında, İttihatçılar tarafından yerel finans kurumları kurulmaya başlanmışsa da bir diğerini izleyen savaşlar nedeniyle, hedeflenen "millî iktisat" amacına ulaşamamıştı. Ancak 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde de belirtildiği gibi, yeni kurulacak devletin iktisadî bağlamda bağımsız olması, kendi finansal kurumlarını oluşturması, egemenlik anlayışının gereği olarak Lozan'da gündemi belirlemişti. Lozan'la birlikte kapitülasyonların kaldırılışı ertesi, bu alanda çaba sarf etmek, o günkü hükümetlerin ana kaygılarından birini oluşturmuştu. Cumhuriyet'in kurucuları iktisadî bağımsızlığın finansal yapıdan geçtiği inancıyla, ilk

ağızda, finansal yapıyı "millîleştirme"yi gündemine almıştı. Ziraat Bankası hariç hemen hemen tüm banka ve sigorta kurumlarının yabancıların elinde oluşunun Cumhuriyet'in bağımsızlık anlayışıyla uzlaşamayacağı ve her ne pahasına olursa olsun bu kurumların ulusal tabana oturtulmasının gerektiği başta Atatürk olmak üzere, dönemin yönetici kadrolarınca daha İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren vurgulanmıştı. Osmanlı'nın son yüzyılı, siyasetle ekonominin ne denli iç içe geçtiği, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarınca bilfiil yaşanmış ve bu alanda öncelikle çözüm aranması gereği ortaya çıkmıştı.

Bu bağlamda, tüm Batı ülkelerini karşılarına alma pahasına üç ana finans kurumunun ulusal tabanda oluşturulması yeni bir ulus-devlet inşa eden kadroların ana kaygısını oluşturmuştu. Bu üç ana finans kuruluşu Türkiye İş Bankası, Anadolu Sigorta ve Millî Reasürans'tı. Her üç kuruluş da beş yıl içerisinde faaliyete geçmiş ve kısmen bu sayede, 1929 dünya krizinin Türkiye için bir finansal krize dönüşmesi önlenmişti. 1924'te İş Bankası ile yola çıkılmış; 1925'te Anadolu Sigorta kurulmuş; 1927'deyse reasürans alanında gerekli düzenlemelere gidilerek 1929 yılında Millî Reasürans doğmuştu. Her üçünün de gerçekleşmesinde İttihatçılık döneminde banka deneyimi edinmiş olan Celâl Bayar önemli işlevler üstlenmişti.

Ancak, her üç kuruluş da o günler için son derece "siyasî" bir misyonun parçası olarak gündeme gelecek ve yıllar boyu Batı finans kurumlarının protestosu altında faaliyet göstermek zorunda kalacaktı. Türkiye'de iktisadî bağımsızlığın ne denli engebeli yollardan geçtiği bu üç kuruluşun tarihinde yatıyordu. Siyasî irade olmaksızın, ki o tarihlerde bu iradeyi Atatürk simgeliyordu, bu tür finans kurumlarının 20'li yıllarda, fakr u zaruret içerisinde olan bir ülkede gerçekleşmesi olanaksızdı.

Bu süreçte Türkiye İş Bankası kilit işlevi görecekti. Her iki sigorta kuruluşu İş Bankası'nın iştirakleri olarak doğacaktı. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sigortacılıkla bankacılık uzun yıllar bir bütündü. Erken dönem sigortaların hemen hemen tümü bankalar tarafından kurulmuştu. Sigortalar uzun bir süre banka şubelerini acente olarak kullanmışlardı. Ulusal finansal yapı anlayışı, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinin bir parçasıydı. Keza Anadolu Sigorta bu felsefenin halkalarından birini oluşturuyordu. Türkiye İş Bankası'nın, Anadolu Sigorta'nın ve Millî Reasürans'ın yönetim kurullarına bakmak bu misyonu anlamak için yeterliydi. Yönetim kadroların önemli bir kısmı bankacılıktan ya da sigortacılıktan anlayan kişiler değildi. Zaten o yıllarda bu tür bir birikimi olan insan bulmak olanaksızdı. İdare Meclis'leri büyük ölçüde Atatürk'ün Millî Mücadelede'ki silâh arkadaşlarından oluşuyordu. Bu kadroların içinde sınırlı da olsa bankacılıktan anlayan, daha doğrusu iktisat ve ticaretle uğraşmış kişiler vardı. Ancak, sigortacılık alanında, Celâl Bayar dâhil, kimsenin fikri yoktu. Bu nedenle de on yıla yakın bir süre ulusal sigortacılık "vekil-i umur" ya da "ajan forfeter" yoluyla, yabancı şirketlerin işgüderliğinde yürütülecekti.

Ulusal Sigortacılıkta İlk Adımlar

Millî Mücadele, bilindiği gibi Osmanlı coğrafyasında ve beşerî yapısında köklü dönüşümlere neden olmuştu. Savaş yıllarında sigortacılık son derece durağandı. Bu yıllarda söz edilebilecek gelişmeler, sınırlı bir sermayeyle faaliyete geçmiş olan Vatan adlı sigorta şirketi ve 1922 yılında Riunione Adritica Şirketi'nin katkılarıyla kurulan Şark Sigorta idi. Lozan Antlaşması ertesi sigortacılık alanında kıpırdanmalar başladı. 1924 yılında Fransız Urbaine şirketinin katılımıyla Millî Sigorta Şirketi faaliyete geçmişti. Bu şirket 1935 yılında Sümerbank tarafından satın alınacaktı.

Lozan Antlaşması'nın kapitülasyonları çok taraflı olarak kaldırışı ve yabancı şirketlerin o güne kadar ayrıcalıklı konumlarının sona ermesi, Türkiye'deki sınırlı yabancı sermayeli sigorta şirketlerinin de etkinliklerini sınırlamalarına yol açmıştı. Zaten, Avrupa'nın Birinci Dünya Savaşı ertesi finansal açıdan toparlanmakta güçlük çekişi, birçok sigorta şirketini de güç durumda bırakmıştı. Nitekim kısa bir süre sonra, 20'li yılların ilk yarısında

kurulmuş olan Vatan ve Millî Sigorta şirketleri faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaklardı.

Türkiye İş Bankası 1924 yılında kurulmuştu ve Cumhuriyet'in ilk ulusal bankasıydı. Başlangıçta Ünyon Grubu'nun, Türkiye İş Bankası ile İttihad-ı Millî Sigorta Şirketi adına akdettiği genel acentelik sözleşmesiyle başlayan ilgi, kısa bir süre sonra İş Bankası ve İttihad-ı Millî'nin ortak bir biçimde, 1925 yılında, Anadolu Sigorta Şirketi'ni kurmalarına yol açtı. Ancak, Anadolu Sigorta Şirketi yerli ve yabancı sermayenin ortaklaşa kurdukları ilk Türk sigorta şirketi değildi. II. Meşrutiyet döneminde, özellik Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı topraklarında çok sayıda yerli ya da o günkü tanınmış simgesiyle "millî" anonim şirket kurulmuş, bu arada yerli girişimciler kısmen sigortacılığa da el atmıştı. "Millî iktisat" anlayışı ülkede bankacılığı özendirmiş, sigortacılık da bunun peşine takılmıştı. Mustafa Şeref Bey'in Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin başında bulunduğu evrede, merkezî Viyana'da olan Feniks şirketinin katılımıyla, 1916 yılında ortak sermayeli bir "Türkiye Millî Sigorta Şirketi" kurulmuştu. Şirketin görevlerinden biri de sigortacılık sektörüne Osmanlı uyruklu eleman yetiştirmekti. Ancak, İttihatçıların "millî iktisat" özlemleri savaş koşullarında sonuç vermedi. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşmesiyle bu şirket dağıldı. Cumhuriyet'le birlikte finans sektörünün ve bu arada sigortacılığın, sil baştan inşası gerekiyordu.

Devletin sigortaları denetim ve gözetim altında bulundurma çabasının ilk belirtilerinden biri, ülkede faaliyette bulunan sigortaların kurmuş oldukları Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nin, Ticaret Vekâleti denetimi altında faaliyet göstermesine yönelik girişimdi. Daire-i Merkeziye "İstanbul Harîk [Yangın] Sigortaları Tarife ve Talimatıdır" başlığıyla bir tarife yayımlamış, İstanbul'da yangın sigortası yaptırmış olan tüm gayrımenkullerin tarifelerini bu belgede ayrıntılı bir biçimde vermişti. Tarife, Ticaret Vekâleti, İstanbul Mıntıkası Ticaret Müdüriyeti'nce de onaylanmıştı. Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'ne kayıtlı yangın sigorta şirketlerinin, İstanbul'da yazacakları sigortalarda, tarifenin altında ya da üzerinde fiyat veremeyecekleri, belgede açıkça belirtilmişti. Merkez yönetimleri Türkiye dışında bulunan şirketler, İstanbul'da bulunan bir "riziko"yu bizzat sigorta edebilmek için Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nce uygulanmakta olan fiyat ve harçları % 10 fazlasıyla ödemek zorundaydılar.

Otomobil Garajlarıyla İlgili Sigorta Sözleşmeleri

Yangın sigortaları Cumhuriyet döneminde de sigortacılık sektörünün önde gelen uğraş alanıydı. Özellikle yanıcı maddeler konusunda, sözleşmelere ayrıntılı kayıt konuyordu. Bunlardan biri de garajlarla ilgili sigorta sözleşmeleriydi:

***Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi Ticaret Vekâlet-i Celilesi'nin 21 Kanun-ı evvel 926 tarih ve 8955 umumî, 812 hususî ve 19006/810 nümerolu tezkeresiyle musaddak İstanbul Harîk [Yangın] Sigortaları Tarife ve Talimatıdır,* İstanbul; Zeliç Biraderler, 1926, s. 58.**

Umumî Garajlar:

A ve B bendlerinin 1 nümerolu fıkralarına taalluk eden mukavelenameler için:

Sigorta sahibi garajda tamirhane mevcûd olmadığını ve otomobillerin kendi hazinelerinde bulunandan gayrı benzin ve emsali züyût [yağlar] bulunmadığını beyân ve aksi takdirde harîk vuku'unda bir gûna tazminat talebine hakkı olmayacağını kabul ve taahhüd ederler. Sigorta sahibi bundan maada garaj dâhilinde ziya-ı şemsden [güneş ışığından] veya havası tahliye edilmiş elektrik lambalarından gayrı tenvirat kullanamayacağını, ateş istimal edilmeyeceğini ve sigara içilmeyeceğini taahhüd ve aksi takdirde harîk zuhurunda bir gûna tazminat talebine hakkı olmayacağını kabul eder.

A ve B bendlerinin 2 ve 3 nümerolu fıkralarına taalluk eden mukavelenameler için: Sigorta sahibi benzin ve emsali züyût-ı mevcûdînin (B fıkrasındaki mikdarın iraesi) litreyi tecavüz etmediğini beyân ve aksi takdirde harîk vukuunda bir gûna tazminat talebe hakkı olmayacağını kabul ve taahhüd eder. Mumaileyh bundan maada evvela; marüzzikr benzin ve emsali züyûtun suret-i iddihar ve füruhtu hakkında makamât-ı aidesince mevzu' nizamata riayet edeceğini; sâniyen nev' ve gradosu her ne olursa olsun züyût-ı mezkûrenin ziya-ı şemsden veya havası tahliye edilmiş elektrik lambalarından gayrı tenvirat altında kabdan kaba aktarma veya diğer herhangi bir ameliyeye tâbi tutulmayacağını ve esasen garajda tenvirat-ı mebhuseden gayrı bir ziya kullanmayacağını, ateş istimal eylemiyeceğini ve sigara içilmeyeceğini taahhüd ve aksi takdirde harîk zuhurunda bir gûna tazminat talebine hakkı olmayacağını kabul eder.

Cumhuriyet ve Ulusal Sigortacılık:

Bir memleket için sigorta şirketlerinden esaslı surette istifade edebilmek o memlekette millî sigorta şirketlerinin mevcûd bulunması ve esas ticaretin o millî mecradan akması ile mümkündür. Yoksa idhalatımızdan ihracatımızdan ve hatta dâhilî bütün harekât-ı ticarîyyemizden her an için ve her adımda daimi ve zaruri bir haraç alan ecnebî sigorta şirketlerinin memleket için olan menafi-i ticarîyyeleri mucib oldukları ziyanı asla telafi edemez, bilakis bizi tatlı ve muğfel [aldatılmış, iğfal olunmuş] bir emniyet uykusu içinde bırakarak memleketin en mühim bir ihtiyac-ı şamilini [kapsamlı ihtiyacını] unutturur.

Millî Deniz Sigortalarının Mahiyeti, Vezaifi ve Lüzumu, İstanbul; Cumhuriyet Matbaası, 1927.

Erken Cumhuriyet ve Sigorta Sektörü

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sigortacılık sektöründe en ivedi çözüm aranan sigortacılık alanı "deniz sigortası"ydı. Dış ticaret, büyük ölçüde deniz ulaşımıyla sağlanıyordu. Cumhuriyet armatörlerinin en büyük sorunu bu alanda "ecnebî sigorta şirketleri"nin hâkim konumuydu. İhracatçılar sürekli bu şirketlerden yakınıyorlardı ve bu nedenle, sigortacılığın ulusal temellere oturtulmasında en gür ses, bu kesimden geliyordu. "Deniz sigortası bir millî ticaret silâhıdır" bu kesimin şiarına dönüşmüştü. Bir ülkede sigorta şirketlerinden güçlü bir biçimde yararlanabilmek için o ülkede sigortaların "millî" olması, ticaretin "millî mecra"dan akması gerekiyordu. Yoksa ithalattan, ihracattan, hatta iç ticaretin her alanından, her adımda, yabancı sigorta şirketlerine "haraç" vermek gerekecekti. Bu yabancı sigorta şirketlerinin ülke ekonomisine verdikleri "ziyan" asla telafi edilemezdi. Ülke insanını tatlı bir güven uykusuna yatırıp ülkenin en önemli ihtiyacını unutturuyorlardı.

Bilindiği gibi dış ticaret, uluslararasında, önemli bir rekabet unsuruydu. Ulusal çıkarlar ve bağımsızlık, "millî bir deniz sigortası" kurumuna sahip olmaktan geçiyordu. Bankacılık, deniz nakliyeciliği ve deniz sigortacılığı, istikrarlı bir dış ticaret için hayatî öneme sahipti. Ulusal çıkarlar doğrultusunda amaca ulaşabilmek için deniz nakliyeciliği, bankacılık, yangın ve deniz sigortaları alanında güçlü bir yapıya, bir birliğe, o günkü deyişle bir "vahdet-i mesaî"ye sahip olmak gerekiyordu. Vakit geçirmeksizin bu alanda atılacak ortak adımlar ulusal iktisadî bağımsızlığı, "millî istiklâl-i iktisadî"yi sağlayacaktı.

Öte yandan deniz sigortacılığının stratejik önemi vardı. Ulusal nitelikte deniz sigortacılığı ülke sırlarının

da korunması anlamına geliyordu. Sigortacılık, bir ölçüde, tuttuğu kayıtlarla ülke ekonomisinin genel durumunu belirleyebiliyordu. Bu bilgiler kimi kez "mahrem" nitelik taşıyordu. Ülke ekonomisiyle ilgili bir dizi ticarî bilginin, o günkü deyişle "malumât-ı ticarîyye"nin, dışarıya sızdırılmaması için ulusal sigorta şirketleri elzemdi. Bu sorunun ne derece önemli olduğu gelişmiş ülke sigortacılığında bariz bir şekilde görülüyordu. Özellikle reasürans işleri sonucu bilgilerin yabancı reasürans şirketlerinde toplanması, yerel sigorta şirketlerinin bilgileri dâhilindeki bilgilerin de dışarıya ulaşmasına neden oluyordu. Böylece, reasürans şirketleri aracılığıyla, birçok ülkenin "ticaret ve muamelât esrarı"na vakıf olunabiliyordu. Bu konunun önemini öncelikle İngilizler idrak etmiş ve gerekli önlemleri almışlardı. Ardından ABD bu konuda girişimde bulunmuştu. Alman sigorta ve reasürans şirketleri, deniz sigortaları sayesinde gemilerin yüklerinin türlerini, gönderenleri ve gönderilenleri, ticaret yollarını, önemli sözleşmelerin koşullarını kolaylıkla elde ediyor ve bu bilgiler o ülkenin stratejik kararlarını etkiliyordu. Birinci Dünya Savaşı arifesi İngilizler ve Almanlar, tüm reasürans işlerini kendi bünyelerinde tutuyorlardı. Kısaca, sigortacılık stratejik bir alana dönüşmüştü.

Bu konuda Millî Mücadele kadrolarının duyarlı olması kaçınılmazdı. Türkiye'nin ulusal sigortacılık ve reasürans alanında girişimde bulunması ulusal bağımsızlığın teminatı olacaktı. Bir an önce bu sektörün ulusal tabana oturtulması zorunlu görülüyordu.

"Deniz Sigortası bir Millî Ticaret Silâhıdır,"
***Millî Deniz Sigortalarının Mahiyeti, Vezaifi ve Lüzumu*, İstanbul; Cumhuriyet Matbaası, 1927, s. 33-34.**

Armatörlerimizin deniz sigorta şirketlerinden her gün şikayetlerine şahid oluyoruz. Bu şikayetlerde armatörlerimiz yalnız değildirler, bütün ticaret-i bahriye mensubinine, iharacatçılarımıza sorulacak olsa ecnebî sigorta şirketleri hakkında serd edecek yüzlerce şikâyetleri olduğu meydana çıkar.

Bir memleket için sigorta şirketlerinden esaslı surette istifade edebilmek o memlekette millî sigorta şirketlerinin mevcut bulunması ve esas ticaretin o millî mecradan akması ile mümkündür. Yoksa ithalatımızdan, ihracatımızdan ve hatta dâhilî bütün harekât-ı ticarîyyemizden her an için ve her adımda daimî ve zarurî bir haraç alan ecnebî sigorta şirketlerinin memleket için olan menafi-i ticarîyeleri mucib oldukları ziyanı asla telafi edemez, bilakis bizi tatlı ve muğfel [aldatılmış, iğfal olunmuş] bir emniyet uykusu içinde bırakarak memleketin en mühim bir ihtiyac-ı şamilini [kapsamlı ihtiyacını] unutturur.

6 – Deniz sigortası bir millî ticaret silahıdır.

mâlum olduğu üzere ticaret-i haricîye milletler arasında çok mühim ve çok şiddetli bir rekabet zemini olur. Binaenaleyh millî menafi ve istiklâl malî menba' olmak ve mühim ticaret-i haricîye kanalları elde edip idare eylemek için çok kuvvetli bir silâh bulmak haysiyetiyle dahi kuvvetli ve millî bir deniz sigortası müessesesine mâlikiyyet lazımdır.

İdhalat ve ihracat tüccarlarının çok lüzumlu hadimleri bankacılık, deniz nakliyeciliği, deniz sigortaları olub bundan deniz sigortaları bankacılık, deniz nakliyeciliği, muamelat-ı ticarîye

amillerini muhafaza etmek ve bunlara istikrar vermek gibi en hayatî bir vazifeyi ifa eyler. En tam ve şamil netaic-i müfideyi elde edebilmek için deniz nakliyeciliğini, bankacılık ve gerek harik ve gerek deniz sigortaları münasib şekilde bir iş kombinezonu, bir vahdet-i mesaî ve vahdet-i maksad tertîbâtı vücude getirmiş olmak lazımdır. Bu üç amilin yekdiğerinden ayrı ve yekdiğerine yabancı kalması zaafı, millî nüfuz ve haysiyetin fikdanını ve tefrikayı intaç eyler. Halbuki, dediğimiz ve vahdet-i mesaî ve vahdet-i maksadın mevcûdiyeti hidemât-ı lâzimenin bila ifate-i vakt [vakit kaybetmeksizin] ve kifayet-i lazimesiyle ifasını, rekabet vaziyetlerinde müttefikan hareketi ve başka milletlerin de hürmetine liyakat gösteren millî istiklal-i iktisadîyi temin eder.

7 – Millî Deniz Sigorta Şirketi millî ticaret esrarının muhafazasıdır.

Birtakım malumât-ı ticarîyenin hüsn-i muhafazası için de millî sigorta şirketinin vücudu lüzum-ı kat'î dâhilindedir. Bu meselenin ne derece ehemmiyeti haiz olduğunu evvela İngilizler anlamışlardır. Ve bu cihet ahiren Amerikalıların da nazar-ı dikkatini şiddetle celb etmiştir. Amerika'da "Pensilvanya" Darülfununu sigorta ve ticaret müderrisi, Müttehide-i Amerika Ticaret-i Bahriye Meclis-i Sigorta memur-ı mütehassısı ve Amerika Meclis-i Mebusanı Ticaret-i Bahriye ve Balık Saydgâhları Encümeni azasından Profesör Solomon Hivenir'in bu hususdaki beyanat-ı atiyyesi çok şayan-ı dikkattir.

"Alman sigorta ve mükerrer sigorta şirketleri ile vâki' olan tecrübelerimiz, deniz sigorta şirketlerinin mensub oldukları millet için son derece faideli esrar-i ticarîyyeyi elde etmekte olduklarını ispat için delil iradına hacet bırakmamıştır. Deniz sigortacıları hamuleyi, mürselleri [gönderilen], mürselünileyhleri [kendisine bir şey gönderilmiş olan] nakliyecileri, ticaret yollarını, mühim mukavelât şerâitini olduğu gibi bilirler."

Hususiyle mükerrer sigorta suhuletlerinin, ecnebî mükerrer sigorta kumpanyalarına arz ihtiyacı icab ettirecek derece az olduğu muhitlerde o ecnebî sigorta şirketi de ancak birinci sigorta şirketine malum olabileceği zannolunan bütün ticaret ve muamelât esrarına vakıf olur. İngilizlerle Almanların sigorta işlerinde tam bir millî istiklâl sahibi olmağa karar vererek tatbikatına giriştikleri esnada ancak bu hakikati nazar-ı idrak ve ehemmiyette bulunduklarına hiç şüphe edilemez. Bu her iki millet de millî sigorta teshilatını ecnebî sigortalarında mükerrer sigortaya müracaat lüzumuna meydan vermeden en büyük muhatarat için sigorta kabul edilebilinecek surette tevsî ve takviye siyasetini kemal-i şuur ve sebatla takib etmişlerdir.

Sigortacılık ve Mevzuatta Gelişmeler

Millî Mücadele sonrası, Cumhuriyet'in ilânı ertesi, sigorta şirketlerinin kuruluşlarını ve etkinliklerini düzenleyen, devlet murakabesini oluşturan, sigortacıyla sigortalı arasındaki ilişkilere çekidüzen veren bir dizi mevzuat hazırlanarak yürürlüğe sokuldu. İlk olarak, 29 Mayıs 1926 gün ve 865 sayılı Ticaret Kanunu'nda, günün bilimsel ilkelerine dayanan ve sigortacıyla sigortalı arasındaki ilişkileri düzenleyen, sigorta sözleşmesiyle ilgili amir hüküm ve genel şartlara dair maddeler yer aldı. Bu kanunun on üçüncü faslı tümüyle sigortacılığa ayrıldı. Ticaret Kanunu'nun ardından, 30 Temmuz 1927 günü, Avrupa'dakilere benzer bir murakabe mevzuatı hazırlandı. 1149 sayılı Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun yürürlüğe girdi. Bu kanunda sigortacılık yapabilecek şirket türleri, yerli ve yabancı sigorta şirketlerinin ruhsatname alabilmeleri için yerine getirmeleri gereken esas ve şartlar, sigorta genel şartları ve tarifelerin Ticaret Vekâleti'ne bildirimi ve tasdiki, tarifelerdeki

oranların üzerinde işlem yapılamayacağı, şirketlerin kuruluşlarında, faaliyetleri esnasında ve tasfiyeleri sırasında sigortalıların hak ve hukukunun korunması için uygulanacak murakabe esasları yer alıyordu. Ayrıca, o yıllarda ülkede sigortacılığın durumunu açıklayan ve ilk kez bu tür bir sigorta murakabe kanununun hazırlanmasına esas teşkil eden nedenler ayrıntılı bir biçimde belirtilmişti.

Aynı yıl, bu kanunun tatbikine yönelik 5789 sayılı Talimatname çıkarılıyordu. Yine aynı tarihte, Türkiye'de mükerrer sigorta ya da reasürans tekeline olanak sağlayan, 1160 sayılı Mükerrer Sigorta İnhisarı Kanunu, uygulamaya sokuluyordu. 1 Ağustos 1927 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren kanunun, 23 Mayıs 1925 tarihli gerekçesi, bu tür bir tekelin oluşturulma nedenlerini açıklıyordu. Bu belgeden de görülebileceği gibi kanun her şeyden önce sigortacılığın "millîleştirilmesi"ne zemin ve imkân hazırlamaya yönelikti. Reasürans yoluyla dışarıya verilen primlerin imkân nispetinde ülkede kalmasını sağlayarak döviz tasarrufuna gidilecekti. Ayrıca Hazine'ye gelir sağlanacaktı. Gerekçede bu hedefler dışında gerek Mükerrer Sigorta Murakabe Talimatnamesi gerekse değişik tarihlerdeki temdit kararnameleri uyarınca, tekel işletici şirketle yapılan sözleşmelere hasar ve tarifi denetimi temin edilmesi, sigorta sektörüne eleman yetiştirilmesi ve sigortaya yönelik istatistikler düzenlenmesi gibi amaçların gerçekleştirilmesi de yer alıyordu. Nitekim bu kanuna istinaden hazırlanan Mükerrer Sigorta Murakabe Talimatnamesi de 13 Temmuz 1929 günü yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Reasürans tekeli kanununun kabulünden kısa bir süre sonra da mükerrer sigorta zorunluluğuna tabi tutulacak sigorta miktarlarının ne şekilde tespit edileceğine dair 1173 sayılı ve 11 Temmuz 1927 günlü kanun yayımlanmıştı.

Bu temel mevzuat iki önemli sigorta kurumunun doğuşuna ortam hazırlamıştı. Bunlar Millî Reasürans ve Anadolu Sigorta idi. Sigortacılığın ulusal tabana oturmasında bu iki kuruluş başı çekmişti. Temel mevzuattan on yıl kadar sonra iki önemli kanun daha sigorta mevzuatına eklendi. Bunlardan ilki 28 Mayıs 1938 günlü, hayat dalında çalışan yabancı sigorta şirketlerinin riyazî ihtiyatlarının ülke dâhilinde kalmasını ve bunların millî ekonominin gelişmesinde kullanılmasını, sabit ve döner [mütehavvil] sigorta teminatlarının artırılmasını, sigorta işlemlerinin daha sıkı bir denetim altında bulundurulmasını sağlayan 3392 sayılı kanundu. Diğeriyse, bir yıl kadar sonra, 31 Mayıs 1939 günü yürürlüğe giren 3614 sayılı Teşkilât Kanunu idi. Bu kanunla Ticaret Bakanlığı sigortacılığa çekidüzen veriyor ve sigortaları kendilerini geliştirmeye yönelik önlemleri uygulamaya sokmakla yükümlü kılıyordu.

Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi Nizamnamesi

Madde 1 – Türkiye'de çalışan Türk ve ecnebî sigorta şirketleri, sigorta şirketlerinin teftiş ve murakabesi hakkındaki 25 Haziran 1927 tarih ve 1149 numaralı kanun hükümlerine tevfikan, aralarında Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi namı altında müteşekkil cemiyetin 15 Eylül 1925 tarihli nizamnamesini tadil ederek işbu yeni nizamnameyi kabul etmişlerdir.

Cemiyetin Maksadı

Madde 2 – Cemiyetin maksadı şunlardır:

a) Sigorta sanatının Türkiye'de inkişaf ve terakkisine çalışmak,

b) Sigortacılığa müteallik meseleleri mer'î kanun ve nizamnameler hükümlerine tevfikan müzakere ve tespit etmek,

c) Bilumum sigorta tarifelerini ve umumî şartlarını tanzim, tadil ve İktisat Vekâleti'ne arz eylemek,

d) Sigorta işleri tedarikiyle meşgul olanlara verilecek komisyon ve ücurât miktarlarını mer'î olan kanunî hükümler, nizamname ve talimatnameleri nazar-ı itibara almak suretiyle tayin ve tespit etmek ve umumî heyet tarafından tasdik edildikten sonra hükümleri bilumum azalar için mecburî olmak üzere komisyon ve ücurât hakkında İtilâfnameler akdetmek,

e) Şirketler, acenteler ve iş tedarik eden kimseler arasında tahaddüs edecek her türlü ihtilâfâtı iptida muslih sıfatiyle halletmek ve kabil olmadığı takdirde işbu nizamname hükümleri dairesinde tedkik ve karara raptını temin etmek,

f) Resmi daireler ve makamlardan tevdi olunabilecek meseleleri tedkik ve mütalaasını bildirmek,

g) Gerek Türkiye ve gerek ecnebî memleketlerde kâin sigortacılar cemiyet ve odaları ile münasebâta girişerek umumî bir mahiyet arz eden tedbirlerin Türkiye'de dahi tatbiki imkânını temin etmek,

h) Sigorta sanatına müteallik bilumum malûmât ve istatistikleri ihzar ve cem etmek, velhâsıl sigorta hakkında memleketin menâfiine muvafik her nevî ihtisas meseleleri ile meşgul olmak.

Madde 3 – Türkiye'de çalışmağa mezun ve müseccel her Türk ve ecnebî sigorta şirketi işbu cemiyete girmeğe mecburdur.

Anadolu Sigorta'nın Kuruluşu

Yukarıda belirtildiği gibi bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde ulusal kimlik arayışı, Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen ertesi yılı gündeme gelmişti. Türkiye İş Bankası, kendi kuruluşundan bir yıl sonra, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk ulusal kimlikli sigorta şirketi olacak olan Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi'ni kuracaktı.

Böylece Türkiye'de sigorta sektöründe yeni bir dönem başlıyordu. Banka yönetimiyle Ünyon Grubu'nun bünyesinde yer alan İttihad-ı Millî arasında yapılmış olan görüşmeler sonucunda Anadolu Sigorta'nın kurulmasına karar verilmiş ve ortaklığın iç tüzüğü hazırlanarak 27 Şubat 1925 tarihli bir dilekçeyle Ticaret Vekâleti'ne gönderilmişti. Şirketin nizamnamesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Mart 1925 tarihli toplantısında kabul edildi. Reisicumhur tarafından tasdik edildikten sonra 18 Mart 1925 günü, Ankara Birinci Noterliği'nce, o günkü adıyla Ankara Kâtib-i adlîği'nce, tescili yapıldı. Ticaret Vekâleti'nin Anadolu Sigorta'ya gönderdiği 19 Mart 1925 günlü yazıda, nizamnamenin 40. maddesine atfen, şirketin net gelirinin dörtte birinin hükümete tahsis edildiği, buna karşılık kamuya [hükümete] ait olan kuruluşların sigortaları konusunda eşit koşullar dâhilinde, Anadolu Sigorta'ya rüçhan hakkı verildiği belirtiliyordu. Bu, bir anlamda kamu kuruluşlarının sigortalarının Anadolu Sigorta tarafından yapılacağı anlamına geliyordu.

Aslında, Anadolu Sigorta ilk on yıl için faaliyetini Union Sigorta Şirketi üzerinden yürütecekti. Bir başka deyişle, şirketin işleri "maktu bir komisyon" karşılığında vekil-i umur (agence forfaitaire – ajans forfeter) olarak Union Sigorta ve onun Türkiye'deki temsilcisi İttihad-ı Millî Şirketi'ne devrediliyordu. O sırada sigorta şirketlerinde en önemli görev olan fen müşavirliğini de Union Şirketi'nden Mösyö Piyon üstleniyordu. Anadolu Sigorta, vekil-i umuru İttihad-ı Millî Sigorta Şirketi'ne, 21 Şubat 1925 tarihli vekil-i umur mukavelesi gereğince % 27 ½ komisyon ödüyordu. Sınırlı sayıda Anadolu Sigorta şirketinin çalışanlarının, yıllık ücretlerinin 8000 liralık kısmını, İttihad-ı Millî karşılıyordu. Ayrıca müdürlere verilmekte olan sigorta komisyonunun yarısına katkıda bulunuyordu.

Tasdikli nizamnamenin alınmasının ardından şirket, İstanbul Ticaret Odası'nın fevkalâde sınıfına 4593 sicil numarasıyla tescil ettirildi ve 1 Nisan 1925 tarihinden itibaren Galata'da, Union Han'da çalışmaya başladı. Ancak bu mekânda kısa bir süre kaldı. İki ay sonra, 1 Haziran 1925'te, Bahçekapı'daki 4. Vakıf Han'ın 2.katında, 21-25 numaralı dairelerde, daha doğrusu odalarda faaliyetini sürdürdü. On yılı aşkın Vakıf Han'da kaldıktan sonra 1936 yılında, İş Bankası'nın İstanbul'daki ilk şubesini açmış olduğu Sirkeci'de, Büyük Postahane'nin karşısında Meydancık denilen yerdeki Büyük Kınacıyan Hanı'na taşınılacaktı. On yılı aşkın bu bina kullanılacaktı.

Önceleri yönetim merkezî Ankara ve iş merkezî İstanbul olarak düşünülmüş, ancak her iki merkezin İstanbul'da birleştirilmesine karar verilmişti. Kuruluş yıllarında şirket, yalnız yangın, nakliyat ve kaza dallarında

çalışmaya başlamış; iki yıl sonra, 1927'de, hayat branşını da faaliyetleri arasına almıştı. Daha sonraları deprem, yıldırım, havagazı patlaması, uçak, pilot ve hava yolcusu sigortalarıyla, makine montaj sigortası, kaza sigortaları kapsamına giren kasko, malî mesuliyet ve hayat branşının grup sigortaları kısmına da geniş çapta girdi. Bu arada işçi kıdem tazminatlarını sigorta etti. Anadolu Sigorta, Cumhuriyet'in ilk on yılından itibaren, çağdaş yaşamın ekonomik, endüstriyel, ticaret, sanat ve sosyal dallarının hemen hepsinin teminatında görev almış ve geniş teşkilâtı sayesinde hizmetlerini tüm yurda yaymıştı.

Anadolu Sigorta, bu yayılım sürecinde, Türkiye İş Bankası şubelerinden olduğu kadar Ziraat Bankası şubelerinden de yararlanmıştı. 20'li yıllarda Türkiye İş Bankası'nın şube ağı henüz daha başlangıç aşamasındaydı. Oysa Ziraat Bankası'nın ülkenin dört bir yanına yayılmış 300'ü aşkın şube ve sandığı bulunuyordu. Ancak, Ziraat Bankası'na acentelik verilirken Türkiye İş Bankası'nın konumu gözetilmişti. Türkiye İş Bankası'nın şubeleri Anadolu Sigorta'nın "tabii" acenteleri olarak görülüyordu. Bu nedenle, başlangıç aşamasında bazı bölgeler, Ziraat Bankası acentelikleri için dışarıda bırakılmıştı. Bunlar Ankara, İzmir, Bursa gibi Türkiye İş Bankası'nın şubelerinin bulunduğu kentlerin yanı sıra Adana, Mersin, Aydın, Denizli, Saruhan, Menteşe idi. Kısaca İdare Meclisi zabıtlarına göre Ekim 1925'te, Ziraat Bankası'yla 92 şube üzerinden anlaşmaya varılmıştı. Böylece toplam acente sayısı 99'a yükselmişti.

Ziraat Bankası Şubeleri Sigorta Acenteleri

Ziraat Bankası Müdüriyet-i Umumisi ile şirket beyninde mün'akid İtilâfname mucibince hâl-i hazırda Anadolu Sigorta Kumpanyası tarafından re'sen ve bizzat temsil edilmeyen mahallerde mezkûr şirketi Ziraat Bankası **şuabât** ve sandıkları temsil eylemektedir. Bugüne kadar doksan iki Ziraat Bankası şube ve memuriyetleri Anadolu Anonim Sigorta Şirketi'nin acenteliğine tayin olunmuş ve ekserisi de sigorta muamelâtına başlamıştır. Mevcut olan acenteliklerle beraber Anadolu Şirketi'nin bugünkü acentelikleri miktarı doksan dokuza baliğ bulunmaktadır.

İdare Meclisi – 4 Teşrin-i evvel [Ekim] 1925

Rüçhan Hakkı ve Diğer Şirketler

Bir imtiyaz gibi kullanılan rüçhan hakkıyla Anadolu Sigorta hükümetten bir güç almış oluyordu. Bu güç, başlangıç yıllarında dengeleri kökten değiştirmemişti. Kısmen, Anadolu Sigorta'yı fiilen yöneten yabancı Ünyon Grubu'nun elindeydi. Ünyon Grubu, Anadolu Sigorta adına elde edilen rüçhan hakkına dayanarak daha serbest ve rekabetten uzak hareket etmekteydi. Böylece muhtelif şirketler tarafından sigortalanan belediye, özel idareler, Emniyet Sandığı, Evkaf ve inhisarlar gibi hükümetle ilgili kurumlara ait sigortalar, Ünyon ve Anadolu Sigorta'ya ortak intikal ediyordu. Ünyon Grubu Anadolu ve İttihad-ı Millî'yle ilişki alanını genişlettiğinden, Millî Mücadele yıllarında sekteye uğrayan ve yeniden yapılanmaya vakit bulamayan diğer şirketlerle, ticarî, sınaî ve özel sigortalarla kolaylıkla rekabet etmekteydi.

Böylece Ünyon Grubu'nun elde ettiği bir üstünlükten söz edilebilirdi. Bozulan dengenin kısa sürede yankıları görüldü. Bu durumdan, başta Türkiye İş Bankası'yla sigorta hususunda ilk temasta bulunan Assicurazioni grubu yakınacaktı. Bunun üzerine, fırsatı Ünyon'a kaptıran başta Assicurazioni Grubu ve Umum Sigorta Şirketleri olmak üzere Ünyon'a karşı güçlü bir rekabet cephesi oluşturuldu. Sendika kararları, sigorta tarife ve

talimatına konan rekabeti men edici hükümlere rağmen, Anadolu Sigorta'nın rüçhan hakkını kırmaya yönelik girişimler, ard arda geldi. Rakiplerin hırslarını bastırmak için Anadolu Sigorta'nın büyük işlerinden bu şirketlere taviz ve sükût hisseleri verdi. Ancak ortam kolay kolay yatışacak gibi değildi.

Şeker inhisarının sigortalarını bir yabancı şirket almıştı. Emniyet Sandığı işleri rekabet yüzünden mühim bir indirimle sigorta edilmişti. Tütün inhisarı sigortaları, kıyasıya bir rekabet sonucunda kazanılmıştı. Kısaca, Anadolu Sigorta'nın nizamnamesindeki rekabeti kırmak amacıyla konulan gerçek rüçhanın dayandığı zayıf temeller giderek sarsılıyordu. Vaziyeti kurtarmak için daha etkin önlemlere gerek duyuluyordu. Tasavvur edilen önlem, bütün şirketler üzerinde murakabe kuracak bir hakka dayanmalıydı ve bu hakka istinaden şirketler, rekabet konusunda dar bir alana sıkıştırılacaktı.

Bu arada, Anadolu Sigorta piyasaya hızla girmiş ve iki yıl sonra "hakk-ı mahfuz"unu, diğer bir deyişle üzerinde tuttuğu miktarı artırmıştı. İdare Meclisi'nde verilen bir kararla, şirket "hakk-ı mahfuz"unu, 1 Ocak 1928 gününden itibaren uygulanmak üzere, otuz yıldan beri Türkiye'de faaliyette bulunan Ünyon Sigorta Kumpanyası'nın düzeyine çıkarmıştı.

Mösyö Piyos ve "Hakk-ı Mahfuz"

Anadolu Şirketi'nin muamelâtı günden güne inkişaf etmekte bulunmasına mebni hakk-ı mahfuz miktarının tezyîdi hususuna müşâvir-i fennî Mösyö Piyos tarafından teşebbüs olunarak hakk-ı mahfuzun Türkiye'de otuz altı seneden beri çalışmakta bulunan Ünyon Sigorta Kumpanyası hakk-ı mahfuz derecesine iblağına muvaffak olduğu ve 1 Kanun-ı sânî 928 tarihinden itibaren taht-ı temine alınacak işlerde hak-ı mahfuzun ona göre hesab olunacağı bildirilmiş ve husus-ı mezkûr müttefikan kabul olunmuştur.

İdare Meclisi – 25 Teşrin-i sânî 1927

Osman Fikret Arkun'un Anılarında Anadolu Sigorta

1925 yılında Union Grubu ile İş Bankası tarafından kurulmuştur. İş Bankası için sigortacılık bankacılığa nazaran yabancı bir konu olduğundan, bu işin yönetimini Union Grubu üzerine almış ve Union Grubu 1925'ten 1936'ya kadar kendi bünyesi içinde Anadolu Sigorta Şirketi'ni de yürütmüştür.

Yönetici vaziyetinde ve zannediyorsam ilk Anadolu Sigorta'nın müdürü de Union Grubu'nun müdürlerinden Ahmet Vefik Sertel'di. Ahmet Vefik Sertel'den sonra şirket müdürlüğüne Rabbani Fehmi Tunaman ve daha sonra da Halil Mirat Yenel getirilmişti. şirketin Union Grubu'nun dışında sembolik olarak 4. Vakıf Hanı'nda küçük bir bürosu vardı. Fakat bütün faaliyet Union Sigorta Grubu'nun içinde, Union Hanı'nda ve Union Sigorta'nın elemanları tarafından yürütülmekteydi. O zaman Millî Reasürans'ın müdürü olan Refi Bayar, Millî Reasürans'ın fen müşaviri ve Union Sigorta'nın genel müdürlerinden olan Antuan Piyos ile anlaşarak Union Grubu'nun elindeki hisseleri Ziraat Bankası'na satın aldırmıştır. Bunun üzerine şirketin yeni bir düzene girmesi gerekmiş, Sirkeci'de Büyük Postane'nin karşısında bir yer kiralanmış ve Anadolu Sigorta Şirketi'nin orada faaliyete geçmesi için 1936 yılında hazırlıklara başlanmıştır. Ve Halil Mirat Yenel'in idaresinde şirket, Kınacıyan Hanı'nda kira ile tutulan yerde faaliyete geçmiştir. Ve orada müdüriyet heyetinde rahmetli Kemal Suher

ve rahmetli Şeref Serdengeçti Beyler vardı. Ve böylece çalışmaya başlanmıştır. Bu arada ben Millî Reasürans Şirketi'nin umumî koordinatörü bulunuyordum. Halil Mirat Yenel'le beraber şirketin servislerinin organizasyonu için çalışmalar yaptık. Bir süre sonra ben de 1937 senesin sonunda Millî Reasürans'tan Anadolu Sigorta'ya genel müdür yardımcısı olarak geçtim.

Benim branşım muhasebe olduğu için ben daha çok muhasebe ve idarî servislerle ilgiliydim. Diğer iki arkadaş, Kemal Suher ve Şeref Serdengeçti Beyler de teknik servislerle ilgili bulunuyorlardı. Halil Mirat Yenel Bey de umum müdür olarak tüm yönetimi yürüten kişiydi ve şirketin fen müşavirliğini de Millî Reasürans'ın Umum Müdürü olan Refi Bayar Bey yüklenmişti.

İş Bankası'na Önerilen Fransız Modeli

O tarihlerde Fransa'da sigortacılık alanında bir dizi gelişme gözleniyordu. Bütçe dengesini gerçekleştirmek için sigorta şirketlerinin Fransa dahilînde hedefledikleri primleri bir reasürans sandığında toplayarak bunun üzerinden yüksekçe oranda vergi almaya yönelik bir öneri vardı. Bu önerinin sahibi Jozef Kayyon'du. Ancak bu görüş Fransa'da tutmadı. Serbest sigorta faaliyetleri Fransa için daha yararlı görülüyordu.

Jozef Kayyon'un fikirleri Türkiye'de yankı buldu. Ulusal nitelikte bir reasürans şirketi kurma fikri, işte böyle bir ortamda gündeme geldi. Bu fikrin savunucusu Anadolu Sigorta'nın fen müşavirliğine getirilmiş olan Antoine Piyos idi. Hükümete teklif edilen bu öneri cazip görüldü. Kurulacak reasürans inhisarı, Türk sigortacılığı için de bir dayanak noktası olacaktı. Sigorta faaliyeti ve reasürans süreci ülke dışına para akışına neden oluyordu. Sigortacılığı ülke kapsamına alarak döviz tasarrufuna gidilebilirdi. Mütekabiliyet prensiplerinden yararlanılarak ülkeye önemli miktarda ve çıkandan daha fazla döviz girmesi sağlanabilirdi. İhdas edilecek reasürans inhisarı, bütün şirketlerce, inhisarın denetimi altında uygulanması zorunlu tarifeleriyle gerçekleştirilebilecekti.

Böylece Türkiye İş Bankası sigorta konusunu ele alırken yalnız Anadolu Sigorta Şirketi'ni kurmakla kalmayacak reasürans tekeli konusunda da girişimde bulunacaktı. Nitekim, banka 1926 yılı Kasım ayında sigorta faaliyetleri üzerinde nazım rolü oynayacak ve o tarihte tamamen yurt dışına çıkmakta olan reasürans primlerinin olanaklar dahilînde yurtta kalmasını sağlayacak Mükerrer Sigorta İnhisarı kanun projesinin hazırlanmasına öncülük etmişti. Bu kanun projesinin tahakkuk ve tatbikatıyla ilgili olarak, sayısı ve faaliyetleri gittikçe artan yerli ve yabancı sigorta şirketinin denetimini sağlamak ve halkın hak ve menfaatlerini korumak amacıyla, 25 Haziran 1927 gün ve 1149 sayılı kanunla buna ek 25 Haziran 1927 gün ve 1173 sayılı kanun ve aynı tarihli 1160 sayılı Mükerrer Sigorta İnhisarı Kanunu kabul edildi. Bu suretle Türkiye'de sigortacılığın hukukî durumu, çalışma ve denetim şekilleri ilk kez ayrıntılı bir mevzuata bağlanıyordu.

Anadolu Sigorta'nın İlk Hissedarları

9 Nisan 1929 tarihinde toplanan Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi'nin Hissedarân Heyet-i Umumiyyesi kayıtlarına göre şirketin hissedarları:

Esamî	Hisse adedi
Mahmud Celâl (Bayar) Bey	300
Mahmut (Soydan) Bey	300
Hasan (Saka) Bey	500

İttihad-ı Millî Sigorta Şirketi	2355
Fuat (Bulca) Bey	300
Union Hayat Sigorta Co.	2355
Türkiye İş Bankası	11.000
Kâzım Refik (Anabolu) Bey	200
Salih (Bozok) Bey	300
Union Harik Sigorta Co.	2355
Union Kaza Sigorta Co.	1185
Vefik (Sertel) Bey	200
	21.350

Rüçhan Hakkının Sona Ermesi

Rüçhan Hakkı'nın İlgası

3 - Hükümet devairi ile hükümetle alâkadar müessesâtın sigortaları üzerinde şerâit-i mütesaviye dâhilinde şirkete hakk-ı rüçhan bahşeden şirket esas mukavelenamesinin kırkıncı maddesinin tay ve ilgası müttefikan kabul edilmiştir.

5 – Şirket temettüatının suret-i tevzi'ine temas eden esas mukavelenamenin 42 inci maddesinin hükümete tefrik olunacak temettüata temas eden sâlisen fıkrasının tayı ve rabıan fıkrasında münderiç "%15 müessis hisselerine" cümlesinin tayı ile "% 60 temettü olarak hissedarâna" cümlesi yerine %75 hissedarâna" cümlesinin vaz ve ilâvesi ve kırk ikinci maddenin bu şekilde tadili ittifakla kabul edilmiştir.

Fevkalâde İçtima Zabıtnamesi - 9 Nisan 1929

Öncelikli Sigorta: Anadolu Sigortası

Anadolu Sigorta'nın kuruluşu sırasında, şirketin kurucusu Türkiye İş Bankası'yla hükümet arasında yapılan anlaşma sonucu sözleşmenin 40. maddesi gereğince şirketin net gelirinin dörtte birinin hükümete devri karşılında devletin doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunan kuruluşlarının sigortaları konusunda Anadolu Sigorta'ya öncelik tanıyan rüçhan hakkı verilmişti. Anadolu Sigorta, kuruluşunun ilk yıllarında, ancak bu rüçhan hakkıyla üretimde bulunabilmişti. Zira o güne kadar, sigorta sektörüne hâkim bulunan yabancı şirketler karşısında Anadolu Sigorta'nın rekabet gücü sınırlıydı.

Bu tür bir rüçhan hakkı, kuşkusuz, o tarihe kadar devleti sigortalayan kimi sigorta şirketlerinin tepkisine neden olmuş, rüçhan hakkını engellemek için tarifelerini alabildiğine aşağı çekmişlerdi. Anadolu Sigorta İdare Meclisi'ne verilen bir raporda, Türkiye Millî Sigorta Şirketi'nin "hakk-ı rüçhanı akamette bırakmak maksadıyla sigorta fiyatlarında mühim ve ifratkâr tenzilat icrasına" giriştiği yazılıydı. Anadolu Sigorta, bu şirketleri yatıştırmak için, alınan kimi sigortalardan bu sigortalara mükerrer sigorta suretiyle pay ayırmıştı. Önceleri sınırlı olan bu dağıtım giderek genişlemiş, her yeni sigorta şirketi, Anadolu Sigorta'nın tüm devlet işlerini elde ettiği zannıyla, Anadolu Sigorta'yla kıyasıya rekabete kalkışmıştı. Rekabet, bu gibi işler için verilmekte olan komisyon miktarının artırılması şeklinde yürümüştü ve sigorta şirketleri %40, hatta %50 oranında fedakarlıkta bulunmak zorunda kalmışlardı. O sırada yayımlanan Ticaret Kanunu da sigorta tarifelerinden tenzilat yapılmasına cevaz ettiği için, o güne kadar sigorta şirketlerini bir çatı altında buluşturan Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nin bir

dereceye kadar uygulamayı başardığı asgarî tarife kendiliğinden devre dışı kalmış ve her şirket dilediği oranda tarifeden tenzilat yapmayı ilke edinmişti. Bazı şirketler bunu Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nden ayrılarak yapmış bazıları da kendilerini hiçbir kayda tabi tutmaksızın, Anadolu Sigorta'nın işlerini elinden almak için, tenzilat miktarlarını alabildiğine yükseltmişti. 1929 yılına gelindiğinde bu şirketler, tütün inhisar işleri için %60, şeker ve petrol işleri için %70 ve malîye Vekâleti kırtasiye sigortaları için %58 oranında fiyat kırmışlardı. Bu kıyasıya rekabetin gerekçesi olarak da Anadolu Sigorta'nın rüçhan hakkını ileri sürmüşlerdi. Bu gelişmeler, kuşkusuz, sigortacılık sektörünü giderek çıkmaza sokmaya başlamış; bu arada önceleri Anadolu Sigorta'ya bir ayrıcalık tanıyan rüçhan hakkından da şirket yararlanamaz duruma gelmişti.

Bu kıyasıya rekabet ortamında, o sırada Türkiye İş Bankası'nın reasürans inhisarını elde etmesi, hükümeti de tereddüde düşürmüştü. Rüçhan hakkını elinde bulunduran Anadolu Sigorta'nın sermayedarı Türkiye İş Bankası'nın, bir de reasürans tekelini eline geçirmesi, kimi çevrelerde tepkilere yol açmıştı. Bu koşullarda hükümet, görüşmeler sırasında, reasürans inhisarının ancak Anadolu Sigorta'nın rüçhan hakkının kaldırılmasına muvafakati halinde mümkün olabileceğini, Türkiye İş Bankası'na bildirmişti.

Tabii rüçhan hakkının ilgasına muvafakat edilmesi durumunda, Anadolu Sigorta'nın esas mukavelenamesinin 40. maddesinde yer alan, hükümete verilmesi taahhüt edilmiş olan net gelirin dörtte birinin Hazine'ye devri de kalkacaktı. Mükerrer sigorta kanununun uygulamasıyla sigorta şirketleri için asgari tarife uygulaması zorunlu olacaktı ve sigorta işlemlerine düzen gelecekti. O güne kadar yapılmakta olan %60 ya da %70 oranında tenzilatlı rekabete meydan verilmemiş olacak ve Anadolu Sigorta her ne kadar rüçhan hakkından mahrum kalması sonucu bir miktar kayba uğrasa da gerek asgari tarifeyle muhafaza edeceği işler gerekse yeniden elde edeceği işlerle zamanla uğranılan kaybı telafi edecekti. Böylece, Anadolu Sigorta, diğer sigorta şirketleriyle de ilişkilerini düzeltmiş olacaktı.

Bu husus, 20 Şubat 1929 günkü İdare Meclisi toplantısına getirildi ve reasürans inhisarı imtiyazının Türkiye İş Bankası'na verilmesi koşuluyla Anadolu Sigorta'nın esas mukavelenamesinin 40. maddesinin kaldırılmasına rıza göstermesi ve bundan böyle rüçhan hakkının kaldırılmasına karşılık Hazine'ye net gelirin dörtte birinin ödenmemesi için gerekli işlemlerin yapılması müdüriyete havale edildi. 9 Nisan günü hissedarlar umumî heyet toplantısında, gerekli düzenlemeler yapılarak şirket nizamnamesinin 40. maddesi "tay ve ilga" edildi.

Anadolu Sigorta'nın bu yıllardaki faaliyet alanı, Türkiye İş Bankası şube ağının genişliğiyle orantılıydı. Nitekim bankanın Büyük Buhran öncesi 1929 yılında açmış olduğu on şube, Anadolu Sigorta'nın da etkinliğine ivme kazandırdı. Bu arada, Millî Reasürans'ın kuruluş sermayesine Anadolu Sigorta 100.000 lirayla iştirak ediyordu. Bunun için, alacağı hisse senetlerine karşılık Millî Reasürans'a devretmek üzere 75.484,20 lira değerinde 5970 adet Türkiye İş Bankası hisse senedi satın alıyor, aradaki farkıysa nakden ödeyerek 1000 adet Millî Reasürans Şirketi hissesine sahip oluyordu.

İktisat Vekâleti'nin Yeni Tarifesi

Hükümet, sigorta sektörüne çekidüzen verme kaygısıyla, sigorta sorununa giderek daha bir eğilme gereği duyuyordu. Devlet ricalinin bilfiil sigorta sorunlarıyla ilgilenmesi ve ulusal nitelikte sigorta sektörü ihdas etme gayretleri tarifelere de yansımıştı. 1929 yılı sonunda İktisat Vekâleti, sigorta tarifelerini yeniden düzenlemiş ve eski tarife primlerine oranla %20 oranında düşük yeni bir tarifeyi, 19 Temmuz 1929 tarihinden itibaren uygulanmak üzere zorunlu tutmuştu. Tarife ücretlerinin teferruatı olarak şirketlerce alınan ve primlerin %20'sini oluşturan kaydiye ve mukavelename harçları kaldırılmış, bunların yerine, primlerin %7 ½ oranında bir bedelin "idare masrafı" adı altında müşterilerden alınmasına izin verilmişti.

Bu arada, yeni tarifeye göre şirketlerin acentelere verebilecekleri azamî komisyonlar tespit edilmiş, İstanbul, Ankara ve İzmir'de komisyon adıyla primlerin ancak %20'si ve masraf olarak da primlerin %5'i, toplam olarak %25'i acentelik komisyonu olarak öngörülmüştü. Bu üç kent dışındaki yerlerdeyse acentelere %15 komisyon ve %5 masraf olmak üzere %20 oranında komisyon uygun görülmüştü. Nihayet, müşterilere komisyon verilmesi yasaklanmış ve hükümet sigortalarında ücretten %15 oranında indirim yapılması kabul edilmişti.

Aynı tarihlerde Millî Reasürans'ın mükerrer sigorta mevzuatı da yürürlüğe girdiğinden şirketler yaptıkları her sigorta işinin yarısını reasürans olarak Millî Reasürans'a devretmekle yükümlü kılınmışlardı. Millî Reasürans devredilen yangın sigortalarında şirketlere %20, hayat sigortalarında % 60 ve nakliyat ve kaza sigortalarında %17½ komisyon vermeye başlamıştı.

Gerek yeni tarife talimatnamesinin acenteliklere verilmesini öngördüğü komisyonlar, gerekse Millî Reasürans'ın verebildiği komisyonların düzeyleri göz önünde bulundurularak, Türkiye İş Bankası dışında acentelerle var olan sözleşmeler yeniden düzenlenmiş ve komisyonlar sınırlı oranda düşürülmüştü. Bu arada kamu kuruluşlarıyla da masaya oturulmuş, Tütün İnhisarı ve Müskirat İnhisarı dışında, yeni tarifeye göre sözleşme imzalanmıştı. İnhisar idareleri sözleşmelerininse sona eriş tarihlerine kadar yürürlükte kalması uygun görülmüştü. Türkiye İş Bankası Acentelik Komisyonu içinse görüşmelere başlanmıştı.

Devredilen işlere karşılık Millî Reasürans'ın aldığı işlerin toplamı üzerinden %3 oranında bir miktarın retrosesyon olarak kotpar esasına göre, keza eksedanlardan da %3'ü oranında bir payın Anadolu Sigorta'ya devri iki şirketin imzaladıkları sözleşmeyle belirlenmişti. Anadolu Sigorta, tahminen 60.000 lira tutacak olan kotparın Şirket bünyesinde korunmasına, eksedan olarak alınacak meblağınsa mükerrer sigortaya devrine karar vermişti. Nitekim eksedandan elde ettiğini Şark Anonim Türk Sigorta Şirketi'ne devretmiş ve buna karşılık söz konusu şirketten % 35 komisyon almıştı. Yine Millî Reasürans'ın nakliyat işlerinden % 4 oranında bir miktarın Anadolu Sigorta'ya yönlendirilmesi için retrosesyon mukavelesi imzalanmıştı.

Gerek İktisat Vekâleti gerekse Sigortacılık Daire-i Merkeziyesi, tarifeler konusunda sürekli uyarılarda bulunuyorlarsa da birtakım şirketler bu tarifeleri göz ardı ediyor ve "gayrı meşru" rekabette bulunuyordu. Bu sorun sık sık İdare Meclisi'nin gündemine geliyordu. Nitekim 1932 yılında bıçak kemiğe dayanmıştı. Anadolu Sigorta Fen Müşaviri Mösyö Piyos bu durum karşısında geçici olarak Sigortalar Daire-i Merkeziyesi'nden çekilmeyi ve şirketin kendi bildiğince bir tarife izlemesini önerecekti. Reis Mahmud Celâl Bey, daha da öteye giderek, geçici yerine kesin olarak, söz konusu daireden istifa edilmesini gündeme getirecekti. Haksız rekabet karşısında Anadolu Sigorta da böylece serbest kalacak, gerekli politikaları izleyecek ve bilâhare fen müşavirliğince uygun görüldüğü takdirde tekrar söz konusu daireye dahil olabilecekti.

Sermaye ve İhtiyat Akçesinin Nemalandırılması

Bu arada şirketin sermaye ve ihtiyat akçesini değerlendirmek amacıyla gayrımenkul işine adım atılmış, İstanbul'da Şişhane Karakolu yokuşunda İstanbul Umum Sigorta Şirketi tarafından satın alınmakta bulunan 5852 arşın murabbaı arazinin - o günlerde henüz metrik sistem zorunlu değildi - arşın murabbaı 13,53 liradan olmak üzere dörtte bir hissesi Anadolu Sigorta tarafından satın alınmıştı. Arazinin diğer dörtte üçü ise Umum Sigorta Şirketi ile İttihadı Millî Sigorta Şirketi arasında paylaşılmıştı. Kısa bir süre sonra, Anadolu Sigorta kendi payına düşen miktarın 567 arşınlık kısmını 22,05 liradan satmış ve böylece şirket gayrımenkul işinden ilk kazancını sağlamıştı.

Keza, Türkiye İş Bankası'nın kurucusu ya da iştiraki olan şirket hisse senetleri de sermaye ve ihtiyat akçesinin değerlendirilmesi için satın alınmıştı. Buhran yıllarında her ne kadar koşullar elvermese de Anadolu Si-

gorta etkinliğini sürdürmüştü. 1931 yılının Temmuz ayında Türkiye İş Bankası tarafından sermayesi arttırılarak İpekiş adını alan Bursa Dokumacılık ve Trikotaj Anonim Şirketi hisselerinden her biri 20 lira değerinde 500 adet hisse senedi 10.000 liraya satın alınmıştı. Aynı şekilde 1933 yılında, yine Türkiye İş Bankası'nın kurduğu Gazetecilik ve Matbaacılık Türk Anonim Şirketi hisse senedinden beheri 100'er liralık 25 hisse senedi satın alınıyordu. Aynı günkü toplantıda, İş Bankası hisselerinden 154 adedi daha satın alınarak Anadolu Sigorta portföyündeki toplam İş Bankası hisse senedi 7000'e ulaşıyordu.

Türkiye İş Bankası'nın yanı sıra şirketin müşterisi olan kuruluşların da hisse senetlerinin portföyde yer alması uygun görülüyordu. Emlâk ve Eytam Bankası esas nizamnamesinin 35. maddesinde, söz konusu bankanın sigortalarını tercihan bankaya hissedar bulunan millî şirketlere tevdi etme yükümlülüğü yer alıyordu. 1928 yılında bankayla sigorta sözleşmesi imzalanırken bankanın ilerde ihraç edeceği aksiyonlardan en az 20.000 liralık kısmının şirket tarafından satın alınacağı taahhüt edilmişti. Nitekim 1933 yılı başında, bankanın beheri 50 lira değerinde olmak üzere B tertibi aksiyon ihraç etmesi üzerine, bunlardan 20.000 liralığı Anadolu Sigorta tarafından satın alınmıştı.

Millî Reasürans'ın ilk yurt dışı etkinliği de buhran yıllarında gerçekleştirilmişti. Türkiye İş Bankası Mısır'da, İskenderiye'de açmış olduğu şubede Anadolu Sigorta'ya acentelik vermiş ancak bu acenteliğin "ajans forfeter" sözleşmesi dışında, maaşlı sigorta memuru bulundurması, kâr ve zararı Anadolu Şirketi'ne ait olmak üzere açılması uygun görülmüştü. Bu acenteliğe, yangında %27,50, hayatta % 80, emtia nakliyatında %20, ferdî kazada %5, kolektif kazada % 10, hususî otomobilde %15, taksi otomobildeyse %12,50 komisyon verilmesi karara bağlanmıştı. Türkiye İş Bankası'nın diğer yurt dışı şubesi Hamburg için de benzer bir acentelik açılması gündeme gelmiş ve bu konunun tahkiki Müdür Rabbani Bey'e tevdi edilmişti.

1932 yılında Anadolu Sigorta, ülkede henüz hiçbir şirket tarafından uygulanmayan dolu hasarı ve hayvan zayatı ya da kaybıyla ilgili girişimde bulunmuş, bu konuda incelemeler yapmak için Avrupa'dan uzman getirtilmesi ve yine bu konuyla ilgili Ziraat Bankası'yla anlaşma imkânlarını araştırma görevi, Mösyö Piyos'a havale edilmişti.

Bu arada Anadolu Sigorta'nın mükerrer sigortalarından Ünyon Harik Kumpanyası'yla Ünyon Kaza Kumpanyası birleşerek Ünyon Harik ve Her Nevî Muhataralara Karşı Sigorta Kumpanyası adını almıştı. Bu yeni yapılanma karşısında söz konusu şirketle masaya oturulmuş yeni bir sözleşme yapılmıştı. 1 Ocak 1932 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Ünyon Kumpanyası, ABD hariç olmak üzere, Fransa ve bilumum yabancı ülkelerdeki her türlü sigorta işleminden, kumpanyanın uhdesinde sakladığı kısımların %4'ünü ve İtalya işleri üzerindense %3,75 ini Anadolu Sigorta'ya devretmeyi taahhüt ediyordu.

Celâl Bayar'ın İktisat Vekilliği ve Yönetim Değişikliği

1929 Dünya Buhranı'yla birlikte Türkiye ekonomisinde köklü dönüşümler izleniyordu. 1931 Cumhuriyet Halk Fırkası Kongresi'nde devletçilik ilkesi benimsenmiş, kriz ortamında iktisadî konulara öncelik verilmişti. Böyle bir ortamda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazı yakından izleyen ve finansal konularda uzmanlaşmış bir kişi olan Mahmud Celâl Bey, iktisat vekilliğine getiriliyordu. Bu durum karşısında Mahmud Celâl Bey'in, kuruculuğunda bilfiil öncü işlevi gördüğü her üç finans kurumundaki görevlerinden; Türkiye İş Bankası Umum Müdürlüğünden, millî reasürans malî müşavirliğinden ve Anadolu Sigorta İdare Meclisi reisliğinden istifası gerekmişti.

Celâl Bayar'ın İstifa Tezkeresi Üzerine

İktisat vekilliğine tayin buyurulan Celâl Beyefendi'nin Meclis-i İdare azalığından istifasına dair tezkere kıraat edilerek müşarünileyhe muvaffakiyet temenniyatında bulunulmuştur.

İdare Meclisi -13 Ekim 1932

13 Ekim tarihli oturumda istifa mektubu okunan Mahmud Celâl Bey'in yerine, bir sonraki oturumda, ilk toplanacak Hissedarlar Umumî Heyeti'nde onaya sunulmak üzere, 19 Ocak 1933'te İdare Meclisi üyesi olarak Gaziantep Mebusu Türkiye İş Bankası İdare Meclisi Âzası Kılıç Ali seçilmişti. 23 Şubat 1933 günlü İdare Meclisi'ndeyse İdare Meclisi reisliğine oybirliğiyle Fuat [Bulca] getirilmişti. İkinci riyaset göreviniyse Salih [Bozok] üstlenmişti.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda ülke ekonomisini ilgilendiren stratejik konumlara Gazi'nin silâh arkadaşları getiriliyordu. Her üç finansal kuruluşta da benzer durumla karşılaşılıyordu. Bunun gerisinde yatan gerçek, finansal alanda yetişkin bir kadronun oluşmayışının yanı sıra, güven sorunuydu. Öte yandan bu görevlerle Millî Mücadele'de önemli katkıları olmuş kişiler taltif edilmiş oluyordu.

1929 Buhranı ve Sigortacılık

Şüphesiz, 1929 krizi sigorta sektörünü de olumsuz etkilemişti. Ancak 1930'ların ortalarına doğru kriz sektörde atlatılıyor görünüyordu. 1932 yılında yangın sigortalarında yüzde 22'ye yakın bir indirim gerçekleştirilmiş, keza 1933'te yangın ve nakliye sigortaları tarifelerinde ucuzlatmalara gidilmiş, bina ve emtia değerlerinin düşmesine karşın, toplam primler 1934 yılından sonra belirgin bir artış göstermişti. Bunun temel nedenleri, dünyada yaşanan küresizleşme sonucu, Türkiye'nin içe dönük bir sanayileşme sürecini başlatması, Birinci Sanayi Planı'yla birlikte kurulan iktisadî ve sınaî işletmelerinin etkinliklerinin ülke ekonomisi üzerindeki olumlu etkileri, bu arada "clearing" antlaşmalarıyla gerçekleşse de ithalat ve ihracatın miktar itibarıyla hareketlenmesiydi.

Keza bu yıllarda sigorta sektöründe ulusal nitelikte şirketlerin giderek ağırlıklarını koydukları gözlendi. 1930 ile 1938 yıllarının sayıları karşılaştırıldığında, 1930 yılında yabancı şirketlerin yazdıkları sigorta primleri, Türk şirketlerine göre iki misli olduğu halde, 1938 yılında bu durum büyük ölçüde değişmişti. 1938 yılında Türk şirketleri yabancı şirketlere oranla %20 daha fazla sigorta primi tahsil etmişti. Bu durum, halkın ve başta kamu kuruluşları olmak üzere iş çevrelerinin, Türk şirketlerine karşı artan bir güven duygusu edinmelerinin ve bu arada Türk sigortacılığının gösterdiği çabaların sonucuydu.

Tam Bağımsız Ulusal Sigortacılık:

Bizim için en büyük ders Feniks dö Viyen şirketiyle Millî Sigorta şirketinin muamelelerini tatil etmeleri olmuştur. O vakit gördük ki bazı ecnebî kumpanyaları memleketimizde cazip namlar altında halka emniyet telkin etmek için şeklen kuvvetli meclisi idareler ile sigorta müesseseleri kurmaktadırlar. Bunlara şirket namı verilmektedir. Hakikatte bunlar sadece kendilerinin acentesidir. Rezervleri hatta hesapları memleketimiz haricîndedir. Ana şirket men'i elimizde olmayan herhangi bir arızaya uğrar, tediyatı tatil eder veya iflas eylerse, memleketimizde bulunan şubesi onun tesiriyle silinip süpürülmeye mahkûmdur.

İktisat Vekili Celâl Bayar, 1936

Sümerbank ve Güven Sigorta

1935 yılı ortalarında, Türk sigortacılığı tarihinde etkileri açısından önemli bir gelişme gözlendi. Kendi sınaî sigorta işlemlerinden dolayı ülkede sigortacılığın gerçek ihtiyaçlarını gören Sümerbank, gittikçe artma eğilimi gösteren sigortalarını, kendi elinde bulunduracağı bir sigorta şirketinden sağlamayı hedefleyecekti. Öte yandan devletçilik ilkesinin giderek güç kazandığı bir dönemde yabancı ellere muhtaç olmaksızın bir sigortacılık anlayışını geliştirmek, Sümerbank'ın misyonları arasına girdi.

Önce Bulgar ve Türk sermayesiyle faaliyette iken sonra Adapazarı Türk Ticaret Bankası'na geçen, ancak müsait bir faaliyet alanı bulamadığı için güç durumda kalan İtimad-ı Millî Sigorta Şirketi'nin hisselerini aldı. Sümerbank, sigortacılık alanında aynı amaca yönelik Emlak ve Eytam Bankası'nın da bu şirkete ortak olma arzusunu memnuniyetle kabul etti. Bulgar iştirakinden kaynaklanan reasürans sözleşmeleri tasfiye edildi ve Güven Türk Sigorta Şirketi adı altında, malî, fennî, idarî bağımsızlığa ve tümüyle ulusal kimliğe sahip bir şirket doğmuş oldu. Şirket, ayrıca, girişiği görüşmeler sonucu araya yabancı bir aracı sokmaksızın, karşılıklı çıkar esasları dahilînde, Londra'nın en eski ve ünlü sigorta şirketleriyle reasürans sözleşmeleri akdetmeyi başardı. Güven Türk Sigorta Şirketi'nin, o zaman küçük bir portföy üzerine ilk adımda elde ettiği bu reasürans sözleşmesinin şartları, Millî Reasürans'ın umum Türkiye portföyü üzerine temin ettiği reasürans şartlarından nitelik ve nicelik açısından üstündü. Böylece, Güven Türk Sigorta Şirketi'nin ulusal sigortacılık tarihinde önemli bir yeri oldu.

Bir yıl sonra Anadolu Sigorta, Ünyon Grubu'nun genel vekâletinden kurtularak benzer bir şekilde bağımsızlığını kazandı. Anadolu Sigorta'nın Ünyon'un elinde bulunan hisseleri, Ziraat Bankası'nca alındı. Böylece Anadolu Şirketi de sermayesi tamamen yerli bir şirkete dönüştü. Yine Anadolu Sigorta, ilk kez olarak, Ünyon'la bir reasürans sözleşmesi akdetti. Güven ve Güven'den sonra Anadolu ve Türk Ticaret Bankası ve Etibank'ın iştiraki temin edilerek Anadolu'nun "jeransı" altında kurulan Ankara Sigorta şirketleriyle artık ülkede bir Türk sigortacılığının zemini sağlanmış oluyordu.

Ancak yine de Türk sigortacılığı siyasetinde bir toplu duruş gözlenmiyordu. O sıralarda serbest bir sigortacılığa geçildiği takdirde yabancı şirketlerin kısa sürede Türk şirketlerine üstün geleceği ve böylece Türk sigortacılığının gelişiminin güdük kalacağı biliniyordu. Bu ancak bir koruma siyasetiyle önlenebilirdi. Korumaysa bu amaçla kurulmuş olan Millî Reasürans'la mümkün olabilecekti. Millî Reasürans'ın resmî bir kimlik taşıması, devletin bir kurumu olması ya da devletin elinde bulunması o dönemde önemli sakıncalar doğurabilirdi. Ancak tekel konumuyla kuruluşunda devletin güçlü bir payının bulunması ve temsil edilen bir murakabenin olması, yansızlık ve hakkaniyet şartlarını güçlendirebilecek bir hususdu.

Millî Reasürans'ın ilk kuruluş yıllarında sigorta portföyünün hemen tamamı yabancı şirketlerin elindeyken, 1935 yılında Güven Sigorta Şirketi'nin kuruluşu ve 1936 yılında Anadolu Sigorta Şirketi'nin İttihad-ı Şirketi'nden tamamen kopması sonucu portföy, 1939 yılında millî, yarı millî ve yabancı şirketler arasında sırasıyla şu oranlarda paylaşılmıştı: %36, %9 ve %55.

1936'dan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dört yıllık sürede, sigortacılık alanında en önemli gelişmelerden biri Anadolu Sigorta Şirketi tarafından kurulan Ankara Türk Sigorta Şirketi idi. Bu arada, Viyana'da Feniks şirketinin iflası nedeniyle Türkiye'de uzantısı olan Türkiye Millî Şirketi acze düşecek ve bu şirketteki hayat sigortaları Millî Reasürans Şirketi'nce teminat altına alınarak birçok sigortalı zarar görmekten kurtulacaktı. Bu kurtarma operasyonunun gerçekleşmesi için inhisar hissesinin 1937 yılında %50'den %75'e çıkarılması gerekecekti. Ayrıca bu girişim sayesinde ülkede hayat sigortası kavramının zaafa uğramasının önüne geçilmiş oluyordu. Savaş öncesi bir diğer önemli gelişme, 20 Mayıs 1938 günü, hayat sigorta riyazi ihtiyatları karşılıklarının yurt içinde tutularak ulusal amaçlarla değerlendirilmesini öngören 3392 sayılı kanunun yayımlanmasıydı. Bu arada İkinci Dünya Savaşı yılları yaşanmış, zor bir dönem olmasına rağmen Türk sigorta şirketlerinin kurulması

aksamadan sürmüştü. Bu devreye, 1 Ocak 1937 tarihinde %50'den %75'e yükseltilen reasürans tekelinin, 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren tekrar %50'ye indirilmesiyle girilmiş ve bu oran 1954 yılına kadar devam etmişti.

Güven Sigorta Anonim Şirketi

23 Aralık 1924 tarihinde yangın, hayat, dolu, nakliyat, şahıs, hayvan, mal ve eşya üzerine her türlü sigorta işlemi yapma ruhsatını alan ve 1925 yılının Mart ayında faaliyete geçen İtimad-ı Millî Türk Anonim Sigorta Şirketi Bulgaristan ve Türk sermayesinin ortak girişimiydi. Şirket o tarihte Bahçekapı'da Dördüncü Vakıf Hanı'nda çalışmaktaydı. Tamamı ödenmiş olan 100.000 TL sermaye ile kurulan şirketin kurucuları ve her birinin hisseleri şöyleydi:

1. Tütün tüccarından Kavalalı İbrahim Paşa mahdumları	12.000 TL
2. Tütün tüccarından ve gemi donatıcılarından Kırzade Şevki Bey ve Şürekâsı	9.000 TL
3. Ticaret Birliği İdare Heyeti üyesinden Asımzade Nuri Bey	6.000 TL
4. Manifatura tüccarından Halil Ali Kardeşler Şirketi	7.000 TL
5. İstanbul Ticaret Odası İdare Heyeti üyelerinden tütün tüccarı ve gemi donatıcılarından Hacızade Mehmet Mesut Efendi	5.000 TL
6. Sigorta acentesi Armenak Ütücüyan Efendi	9.000 TL
7. Tüccardan J. D. Salmona Efendi	7.000 TL
8. Tüccardan M. Haydon	45.000 TL
	100.000 TL

15 Ocak 1928 de toplanan Fevkalâde Hissedarlar umumî Heyeti beheri 10'ar lira değerinde 2500 hisse senedi daha çıkarmaya karar vermiş, sermayesi böylece 125.000 TL olmuştu. Şirket 1929 yılında Karaköy'e Hazeran Caddesi'ndeki kendi hanına, İtimad-ı Hanı'na taşınmıştı. 1929 buhranının da etkisiyle 1933 yılında sigortacılığın yasal ve malî gerekleri karşısında sermayesini 200.000 TL'ye çıkarmaya karar vermiş, bu arada 23 şubede faaliyet gösteren Adapazarı Türk Ticaret Bankası ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre banka, eski hisse senetlerinin % 90 ını almış, yeni çıkan hisse senetlerini ödemeyi taahhüt ederek yarısını derhal ödemiş, şirketin vadesi gelmiş borçlarının ödenmesi için büyük miktarda kredi açmış, bütün sigorta muamelâtını İtimad-ı Millî Sigorta Şirketi ile yapmayı kararlaştırmıştı. Ayrıca şirket ile banka arasında umumî acentelik sözleşmesi yapılmıştı. Böylece şirket güçlü bir sigorta şirketine dönüşmüştü. Bu arada esas mukavelenamede değişikliklere gidilmiş, İdare Meclisi üyelerinin yarısından fazlasının Türk tabiiyetinde olması şartı konmuş ve şirket müdürünün İdare Meclisi'nin doğal üyesi sayılması hükmü getirilmişti. Ancak, Adapazarı Türk Ticaret Bankası 1935 yılında güç duruma düşmüş ve hisse senetlerini Sümerbank'a satmak zorunda kalmıştı.

16 Kasım 1935'te Fevkalâde Hissedarlar Umumî Heyeti toplanarak şirketin unvanı Güven Türk Anonim Sigorta Sosyetesi olarak değiştirilmiş, sermayesi 200.000 TL'den 500.000 TL'ye çıkarılmıştı. Artan meblağı Sümerbank taahhüt ederek ¼ ünü derhal ödemişti. Bu kararla ilgili olarak esas mukavelenamede değişikliğe gidilmiş, mukavelename Sümerbank'ın diğer kurumlarının mukavelenamelerine benzetilmiştir. İdare merkezinin Ankara'da, muamelât merkezinin İstanbul'da olmasına ve İdare Meclisi üyelerinin tamamının Türk tabiiyetinde olmasına karar verilmişti. Bu arada Sümerbank elindeki hisse senetlerinin yarısını Emlâk ve Eytam Bankası'na

satmış ve bu suretle bu bankanın uzun bir süre şirket yönetiminde söz sahibi olması sağlanmıştı.

Bu arada Bulgaristan iştirakinden kaynaklanan reasürans sözleşmeleri tasfiye edilmiş ve Güven Türk Sigorta Şirketi adı altında malî, fennî, idarî bağımsızlığa sahip ve tümüyle ulusal kimliğe sahip bir şirket doğmuş oldu. Şirket ayrıca girişiği görüşmeler sonucu araya yabancı bir aracı sokmaksızın karşılıklı çıkar esasları dâhilinde Londra'nın en eski ve ünlü sigorta şirketleri olan Sun ve Caledonion şirketleri ile yangın reasürans sözleşmeleri akdetmeyi başardı. Güven Türk Sigorta Şirketi'nin o zaman küçük bir portföy üzerine ilk adımda elde ettiği bu reasürans sözleşmesinin şartları Millî Reasürans'ın Türkiye portföyü üzerine uyguladığı reasürans şartlarından nitelik ve nicelik açısından üstündü. Bu, gerçek bir Türk sigorta şirketinin Avrupalı bir şirketle karşılıklı çıkarlar esası üzerine yapılan ilk reasürans anlaşmasıydı. Böylece Güven Türk Sigorta Şirketi'nin ulusal sigortacılık tarihinde önemli bir yeri oldu. Sigortacılık sektörüne güven geldi.

Feniks ve Türkiye Millî Sigorta Şirketleri

Feniks dö Viyen ve Türkiye Millî Sigorta Şirketleri'nin faaliyetlerini tatil ederek tasfiye haline girmesi, Türkiye'de, özellikle bu şirketlerde sigortaları bulunan asker ve memur kütlesini mağdur etmişti. Bu şirketler nezdinde sigortalı bulunanların hak ve menfaatlerini kurtarmak için İktisat Vekâleti Millî Reasürans'ı görevlendirmişti. Millî Reasürans tarafından bir kurtarma operasyonuna gidilmiş, yukarıda belirtildiği gibi yangın ve nakliyeyle ilgili sigorta işlerinden Millî Reasürans'ın aldığı %50 hissenin %75'e yükseltilmesi için kararname çıkarılmıştı. Bu kararname, 1 Ocak 1937 tarihinden itibaren yürürlüğe girmişti.

Anadolu Sigorta bu gelişmelere olumlu bakıyor, alınan kararın "doğrudan doğruya bir memleket meselesi" olduğunu vurguluyor ve sigorta şirketleri için de iyi ve değerli bir adım olduğunu savunuyordu. Millî Reasürans'ın fazladan alacağı %25 hisse, yine ülke içinde faaliyet gösteren yabancı ve yerli şirketlere dağılacaktı. Böylece sigorta şirketlerinin prim hâsılatı yükselecek ve riski dağıtmak imkânı sağlanmış olacaktı.

Alınan bu karara yabancı sigorta şirketleri itiraz etmekte gecikmediler ve Türk sigortacılığına karşı tavır koydular. Bu gelişmeler üzerine, yabancı şirketlerle temasta bulunmak için Refi Celâl Bayar Avrupa'ya gönderildi. Özellikle Fransız, İsviçre, Alman ve İtalyan sigorta müesseseleriyle temasa geçildi. Yabancı şirketler ısrarla bu karardan geri dönülmesini istiyorlardı. Oysa devlet kararını vermiş ve resmî formaliteler yapılmıştı. Anadolu Sigorta'ya göre "millî menfaatlerimize çok uygun" olan bu karardan geri dönülemezdi; bu "haklı" bir davaydı. Hükümetin kararlı duruşu karşısında Türk sigorta sektörüne karşı boykot yapılacağı ihsas edilmek istenilmişse de Fransız, Alman ve İtalyan sigortaları durumu kabullenmek zorunda kalmışlardı.

Anlaşma yoluna gitmeyen İngiliz sigortacılığı idi. Yabancı şirketlerin temsilcileri İstanbul'a gelerek bu konuyu Türk sigorta temsilcileriyle görüşmüşlerdi. Bunların arasında İngilizler de vardı. Millî Reasürans'ın kuruluş aşamasında cephe alan ve Türkiye'yi âdeta boykot eden İngilizler, bu kez sonuç alamayacaklarını anlamış ve İstanbul'daki görüşmeler sonucu hazırlanan projeleri diğer ülkelerle birlikte imzalamışlardı. Aslında sorun sigortacılık sektörünü de aşmış, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Ankara'da İktisat Vekili nezdinde girişimde bulunarak kararın uygulanmaması konusunda baskı uygulamıştı. Bu aşamada vekâlet, Anadolu Sigorta'yla yakın temas içerisinde bulunmuştu. Muammer Eriş, İktisat Vekili'yle olan görüşmelerinde karşılıklı menfaatlerin gözetilmesini önermiş, Türk sigortacılığının İngilizlere her yıl 150.000 lira ödediğini, buna karşılık İngiltere'den herhangi bir şey alınmadığını belirtmişti. Muammer Eriş, İdare Meclisi'nde İngiliz sigorta şirketlerini eleştiren konuşmasını şu satırlarla sonlandırmıştı: "Mücadelemiz ecnebilerdeki bu müstemleke zihniyetine karşıdır ve bugün bunda muvaffak olmuş bulunuyoruz."

1937 yılının Nisan ayında, Güven Sigorta'nın İdare Meclisi Reisi Osman Nuri, Türkiye İş Bankası Genel

Direktörü Muammer Eriş'e başvurmuş ve iki tarafın çıkarları doğrultusunda bir anlaşmaya varılmıştı. Bir yıl süreyle varılan ulaşmaya göre, Güven Sigorta, malî ve idarî hususlarda serbestiyetini muhafaza edecekti. Yani elindeki mevcut paranın kullanımı tamamıyla kendisine ait olduğu gibi, acentelerle vuku bulacak muhaberat şirketçe yapılacaktı. Teknik esasların icap ettirdiği direktifler, Refi Bayar tarafından Güven Sigorta murahhas azası Rabbani Tunaman'a bildirilecek ve keyfiyet onun tarafından ilgililere iblağ edilecekti. Her iki taraf var olan statükoyu koruyacaklardı. Yani anlaşmaya dâhil şirketlerin portföylerinde bulunan riskler hiçbir şirket tarafından alınmayacak ve bunun için herhangi bir rekabete girişilmeyecekti. Bu hususta acentelere kesin ve sarih emir verilecekti. Yeni alınacak işler için teknik esaslar dâhilinde tam bir anlaşmayla hareket edilecekti. Anlaşmaya dâhil Türk şirketlerince alınan işlerin teknik hususları, Anadolu Fen Müşaviri Refi Bayar'ın direktifiyle yapılacaktı. Saklama payı ve buna ait rezervlerin azamî limitleri önceden tespit edilerek bu limitler dâhilinde, arzu edilecek şekilde, işlemlerin yönetimi doğrudan doğruya Refi Bayar'ın direktifiyle yapılacaktı. Bu esaslar bir yıl süreyle, 1938 yılı Nisan ayına kadar yürürlükte kalacaktı.

İdare Meclisi Reisi Fuat Bulca da Muammer Eriş'e arka çıkmış, Anadolu Sigorta Şirketi'yle "millî sigortacılığın" ülkeye girmiş ve birtakım suiistimallere son vermiş olduğunu, "Türk sigortacılığının temiz ve dürüst bir cephe" arz ettiğini vurgulamıştı.

Muammer Eriş ve İngiliz Şirketleri

Muammer Eriş: "İngiliz şirketlerinin endişesi bugün almakta oldukları 150.000 lira primden mahrum kalacaklarından ve %25 nispetinde işlerinin ellerinden kaçmasından ileri gelmektedir. İngilizlerle yapılmış antantlar mütekabil esaslara bağlanmış değildir. Yeni bir kararnamenin çıkması üzerine şimdiye kadar temin ettikleri menafi bundan böyle alamayacaklarını düşünerek bu demarşı yapmışlar ve hükümetlerine müracaat ederek Eden'in tavassutunu temin etmişlerdir. İşlerde esas şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle dahi bize ehemmiyet vermeyerek bizden iş almakta devam etmek istemeleridir. Mücadelemiz ecnebilerdeki bu müstemleke zihniyetine karşıdır ve bugün bunda muvaffak olmuş bulunuyoruz."

İdare Meclisi, 27 Ocak 1937

Güven Sigorta'yla İlişkiler

Feniks dö Viyen ve Türkiye Millî Şirketleri'nin iflası, sigortacılık alanında ulusal tavrın güçlenmesine neden olmuştu. Anadolu Sigorta'ya göre "millî sigortacılık bakımından bu hareket millî sigortacılığın kuvvetlenmesini icap ettirecek"ti. Millî Reasürans, Anadolu ve Ankara sigorta şirketlerinin birlikte hareket etmesi Güven Sigorta'yı da uzlaşmaya sevk etmişti. Güven Sigorta Şirketi, bilindiği gibi, Sümerbank ile Emlâk Bankası'nın bir kurumuydu. Bu şirket, kuruluş aşamasında teknik esasların gereği kadar üzerinde durmadığı için Anadolu Sigorta'yla kıyasıya rekabete girişmişti. Güven Sigorta aldığı sigortalardan az bir kısmını saklama payı olarak uhdesinde tutmakta ve geri kalan önemli bir miktarıysa reasürörü olan İngiliz şirketine vermekteydi. Kısaca, üretimin bıraktığı kazançtan küçük bir kısmı Güven'e kalmakta ve bakiyesi İngiltere'ye gitmekteydi. Bu nedenle, son gelişmelerde Güven Sigorta, İngiliz sigortalarını kazandırmaya yönelik bir tavır içerisine girmişti.

Oysa Güven Sigorta işlerini ülke dâhilinde Türk sigorta şirketlerine taksim etse bu kendisi için daha kazançlı olacağı gibi, birlikte çalıştığı şirketlerden de iş almak suretiyle kazancını artırması mümkün olacaktı. Ancak rüzgâr ters taraftan esince, Anadolu Sigorta'ya yaklaşma gereği duymuştu. Anadolu Sigorta'ya göre, ülkedeki ulusal sigortaların birbiriyle rekabet etmeyerek ortak bir cephe almaları ve aralarında imkân ve kudret

oranında riski taksim etmeleri gerekiyordu. Bunun için komisyon niteliğinde bir anlaşma yapılabilir ve ilgili şirketlerin müdürleri toplanarak teknik konularda görüş teatisinde bulunabilirlerdi. Nitekim bu tavır, Sümerbank tarafından olumlu karşılandı ve Anadolu Sigorta'dan teklif istendi. Muammer Eriş, "millî sigortalar bakımından böyle bir anlaşmanın gerek Anadolu gerekse Türk sigortacılığı için iyi ve feyizli neticeler vereceğini de tahmin ediyoruz" diyordu.

Sigorta Sektöründe Dönüşümler

Güven Sigorta'nın doğuşu, Anadolu Sigorta için bir uyarı niteliği taşıyordu. İtimad-ı Millî Şirketi'nin elinde bulunan Anadolu Sigorta hisselerinden önemli bir kısmının otuz bin liraya satın alınması için görüşmelerde bulunulurken İtimad-ı Millî Şirketi hisselerinin, Sümerbank tarafından satın alınması sonucu, o tarihe kadar Anadolu Sigorta'ya yaptırılan söz konusu banka sigorta işleri kaybedilmiş oluyordu. Sümerbank'ın, Emlâk ve Eytam Bankası'yla müzakereye girişerek İtimad-ı Millî hisselerinden yarısının bu bankaya verilmesi şartıyla bankanın sigortalarını da elde etmesi, Anadolu Sigorta'nın önemli işlerinden birinden daha yoksun kalması anlamına geliyordu.

Bu gelişmelerin ileriki dönemde diğer işlere de sirayet etme olasılığını düşünen Anadolu Sigorta, alelacele, Ziraat Bankası, Emlâk ve Eytam Bankası, Belediler Bankası ve Etibank'la masaya oturmuş ve Anadolu Sigorta'nın sermayesini artırarak artan miktarın, adı geçen bankalarla saptanacak oranlar dâhilinde, taksim edilmesini önermişti. Bu iş için o sırada Millî Reasürans Şirketi'nin müdürü olan Celâl Bayar'ın oğlu Refi Celâl Bayar'a yetki verilmiş, gelişmelerin değerlendirilmesi için o sırada yurt dışında bulunan ve Anadolu Sigorta'nın kuruluşundan beri Anadolu Sigorta içinde en birikimli kişi olan Fen Müşaviri Mösyö Piyos'tan, telgrafla, ivedi, Türkiye'ye dönmesi istenmişti.

Bu arada şirket malî müşavirliğine tayin edilmiş olan Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Muammer Eriş'in, İdare Meclisi toplantılarına oy sahibi olarak katılımı ve İdare Meclisi doğal üyesi addedilmesi ve bundan böyle Türkiye İş Bankası umum müdürlerinin Anadolu Sigorta'nın malî müşavirliği görevini ifa etmesi için, Hissedarlar Umumî Heyeti, 30 Mart 1935 günü İdare Meclisi toplantısında toplantıya çağrılmıştı.

Anadolu Sigorta'nın 14 Mart 1936 Tarihinde Hisse Dağılımı:

İş Bankası	11.000
Ziraat Bankası	10.000
Fuat Bulca	300
Salih Bozok	300
Hakki Şinasi Erel	75
Vefik Sertel	375
Toplam:	**22.050**

12 Mayıs 1935 Fevkalâde İçtima Zabıtnamesi

Şirketin esas nizamnamesinin 12'inci maddesinin sonunu ek:

Türkiye İş Bankası müdür-i umumiliğinde bulunan zat daima şirketin meclisi idaresinin tabii bir üyesi olup aynı zamanda şirketin malî müşavirliğini de ifa eyler.

1935 yılı, Anadolu Sigorta'nın yönetimi açısından epey sorunlu geçmişti. Güven Sigorta'nın kuruluşu sırasında Anadolu Sigorta'nın müdürü Rabbani Fehmi Tunaman, Sümerbank tarafından satın alınmakta olan İtimadı Millî Şirketi'ne transfer olmuştu. Boşalan müdüriyet görevine fen müşavirliği uhdesinde kalmak üzere Vefik Sertel getirilmişti. İkinci müdür sayısı da artırılmış Kemal Celâl'le birlikte çalışmak üzere ikinci müdür unvanıyla "fon dö puvuar" Mirat Yenel tayin edilmişti. Birkaç ay sonra Mösyö Piyos, fen müşavirliği görevinden istifa ettiğini şirkete bildirmişti. Yerine, Millî Reasürans Şirketi Müdürü Refi Celâl Bayar tayin edilmişti. Rabbani Tunaman'ın istifasından beri geçici olarak şirket müdürlüğünü, fen müdürlüğü uhdesinde kalmak üzere üstlenmiş bulunan Vefik Sertel, müdürlükten çekilmiş ve Refi Celâl Bayar'la birlikte aynı yetkilerle fen müşaviri olarak şirkette görevine devam etmişti. Boşalan müdürlüğe -o sırada dil devrimi nedeniyle bu görevin adı direktörlük olmuştu - şirket ikinci müdürü - direktörü- Murat Yenel getirilmişti. Diğer ikinci müdür Kemal Ayral, direktör muavini olmuştu. Bir başka değişiklik, İdare Meclisi umumî Katipliği'nin lağvıydı. Bu işi, Fen Müşaviri Vefik Sertel'in yürütmesi ve umumî Heyet Zabıt Defterleri'nin kendisi tarafından saklanması uygun görülmüştü.

Tüm bu kararlar, 8 Ekim 1935 günü İdare Meclisi toplantısında alınmıştı. Aynı toplantıda, geçim sıkıntısı çeken eski milletvekillerinden Neş'et Bey'in 100 lira maaşla bir vazifeye tayini uygun görülmüştü. 1929 buhranı nedeniyle batan ve ipotek borçlarını ödeyemeyen Galata yakasının ünlü matbaası Zelliç ve yanındaki küçük bina, icradan satın alınmış ve bunlardan küçüğünün beş katlı bir apartmana dönüştürülmesi kararı verilmişti. Bir diğer karar, Cihangir'de Saray arkasında 17.000 lira değerinde büyük bir binanın birinci derecede ipoteği karşılığında, Şeker Şirketi'nin başında bulunan Kâzım Taşkent'e %9 faizle 10.000 lira borç verilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece 40'lı yıllarda gündeme gelecek olan Doğan Sigorta'nın birikim süreci de başlatılmış oluyordu.

Aynı celsede, Soyadı Kanunu nedeniyle imza sirkülerinin yeni soyadları ve imza örnekleriyle yenilenmesi kararı alınıyordu. Yine aynı celsede, İtimad-ı Millî Şirketi'nin Anadolu Sigorta'yla mevcut "İtilâfname"sinin İtimad-ı Millî tarafından feshedildiği bilgisi ediniliyordu. Ancak, Anadolu Sigorta, İtimad-ı Millî'nin peşini bırakmıyor, bu şirketle yeni esaslar dâhilinde bir "itilâf" akdi için, söz konusu şirketi satın almış olan Sümerbank'la temas kurma görevini Muammer Eriş ve Refi Celâl Bayar'a veriyordu.

Anadolu Sigorta ve İtimad-ı Millî

Anadolu Şirketi'nce hisselerinden mühim bir kısmının otuz bin liraya mubayaası için müzakeratta bulunulan İtimad-ı Millî Şirketi'nin bilumum hisselerinin Sümerbank tarafından satın alınmış olduğu hakkında malumat alınmış ve bu suretle şimdiye kadar Anadolu şirketimize yaptırılan mezkûr banka sigorta işlerinin gaip edildiği anlaşılmış ve Sümerbank'ın Emlâk ve Eytam Bankası'yla müzakereye girişerek İtimadı Millî hisselerinden nısfının mezkûr bankaya verilmesi şartıyla Emlâk Bankası sigortalarının da elde edilmek istenildiği öğrenilmiş olduğundan Anadolu'nun mühim işlerinden birinin bu suretle elden çıkmasının ileride diğer işlere de sirayet edebileceği düşünülerek buna mani olmak üzere Ziraat, Emlâk ve Eytam, Belediyeler ve Etibankalarıyla müzakerata girişmek ve Anadolu Şirketi sermayesini artırarak artan miktarı isimleri geçen bankalarla tayin edilecek nispetler dâhilinde taksim etmek üzere Millî Reasürans Şirketi Müdürü Bay Refi Celâl Bayar'a salâhiyet verilmesine ve buna dair mumaileyhe mektup yazılmasına ve son ahval dolayısıyla Anadolu Şirketi'nin vaziyetini müzakere için Avrupa'da bulunan müşavir-i fennî Mösyö Piyos'un telgrafla davetine karar verilerek celseye nihayet verildi.

İdare Meclisi, 26 Haziran 1935

Refi Celâl Bayar'ın Muhtırası

Anadolu Sigorta kuruluşunda beri, İttihadı Millî Sigorta Şirketi'yle akdedilmiş olan "jeran forfeter" [*gérant forfaitaire*] sözleşmesiyle yönetiliyordu. Bunun anlamı, üretimin İttihad-ı Millî üzerinden yapıldığıydı. Ancak, Anadolu Sigorta on yıllık bir sürede yeterince deneyim kazanmıştı. Artık kendi ayakları üzerinde durabilirdi. Ayrıca İttihad-ı Millî'yle olan ilişki çıkarları "haleldar" edici bir konuma gelmişti. Anadolu Sigorta bünyesinde yetişen genç elemanlar, şirketi başlı başına bağımsız bir biçimde yürütebilecek düzeydeydi. Öte yandan Ziraat Bankası, Anadolu Sigorta'ya acente işlevi görüyordu. Ülkenin dört bir yanında şubesi bulunan bu bankanın portföyü de göz önünde bulundurulduğunda, bir an önce Şirket'in ortağı olması uygun düşecekti. Ünyon Sigorta Şirketleri'nin sahip olduğu hisse senetlerinin satın alınarak Ziraat Bankası'na devriyle, Anadolu Sigorta, "daha millî" bir konum elde edecekti. Anadolu Sigorta Fen Müşaviri Refi Celâl Bayar, gerek İttihad-ı Millî ve gerekse Ünyon Sigorta Şirketi temsilcisi Mösyö Piyos'la temasa geçmiş, malî müşavir ve İdare Meclisi reislerinin de onayıyla bir muhtıra hazırlamıştı.

Bu muhtıraya göre, Türkiye İş Bankası'nın İttihad-ı Millî Sigorta Şirketi'yle imzalamış bulunduğu "jeran forfeter" [*gérant forfaitaire*] sözleşmesi fesih ediliyor ve Anadolu Sigorta Şirketi'ne katılacak yeni hissedarlar için Ünyon Sigorta Şirketleri nezdinde bulunan hisselerin tamamı ya da asgari 8000 adedi her biri 15 lira karşılığında satın alınıyordu. Devir tarihi olarak 1 Şubat 1936 belirlenmişti. Sabık vekil-i umur [ajan forfeter] tarafından Anadolu Sigorta Şirketi adına akdedilmiş bütün mukavelenamelerle, pool ve alelumum reasürans mukavelenameleri, bilumum sigorta poliçeleri ikinci nüshaları ve bunlara ait dosya ve bordrolar, muhaberat evrakı, muhasebeye ait defter ve kıymetli evrakla Anadolu Sigorta Şirketi'ne ait esham ve bankalardaki mevcut meblağ, ipotek dosyaları, istatistikler ve reasürans kümül kartları, kısaca bir sigorta şirketinde bulunması zorunlu olan evrak ve kıymetler, Anadolu Sigorta Şirketi'ne devredilecekti.

Halen vekil-i umur [ajan forfeter] tarafından çalıştırılan memurlardan hangilerinin Anadolu Sigorta Şirketi'ne geçeceği konusunda iki taraf anlaşacaktı. Vekil-i umur [*ajan forfeter*] kendisine gerekli olan memurları ayırdıktan sonra, açıkta kalacak memurlardan Anadolu Sigorta Şirketi'nin kuruluşundan sonra alınmış olanlara verilmesi gereken tazminatı, Anadolu Sigorta karşılayacaktı. Tazminatın şekli ve miktarı her iki tarafça tespit edilecek ve Anadolu Sigorta'nın bu tazminata tahsis edeceği meblağ 5000 lirayı geçmeyecekti.

O güne kadar "ajan forfeter" tarafından tedvir edilen işlemlerin Anadolu Sigorta Şirketi'ne devri ve yukarıda tespit edilen bilumum vesikaların Anadolu Sigorta'ya verilmesi ve "jeran forfeter" [*gérant forfaitaire*] mukavelenamesinin feshi nedeniyle Anadolu Sigorta, Ünyon Şirketi'ne tazminat olarak bir kereye mahsus olmak üzere 10.000 Türk lirası ödeyecekti. Dış ülkelerde yürürlükte olan reasürans mukavelenamelerine şartlarda eşitlik koşuluyla İş Bankası, Ünyon'a rüçhan hakkı vermeyi taahhüt ediyordu. Pool Anadolu'nun pool'daki iştirakinden kendi hissesine ait olan yüzde oranı, her üç yılda yeniden tespit edilmek üzere Anadolu Sigorta'nın kendi saklama payına ve pool'a ödediği primlere eşit olacaktı. Ünyon Sigorta Şirketleri'nin uluslararası işler üzerinden Anadolu Sigorta Şirketi'ne vermekte olduğu hisse baki kalmakla beraber, mümkün olduğu takdirde ve ilk fırsatta, bu hisselerin artırılmasına Ünyon Sigorta Şirketleri muvafakat edecekti.

Türkiye İş Bankası gerek Ünyon ve gerekse İttihad-ı Millî'nin ileride en sıkı ve samimi münasebetinin idamesini arzu ediyordu; bu nedenle, Anadolu Sigorta'nın müdürüne herhangi bir rekabete mani olmak üzere gereken talimatı verilecekti. Anadolu Sigorta, Mösyö Piyos'un Şirket'e o güne kadar ve o günden sonra vereceği hizmetlere teşekkür babında ve bir karşılık olarak "jeran forfeter" [*gérant forfaitaire*] mukavelenamesinin feshinden itibaren 3 Ocak 1937 tarihine kadar sürmek üzere, yurt dışında ve içinde reasürans plasmanlarında şirketin çıkarını gözetmesi koşuluyla, yangın ve nakliyat reasürans mukavelenameleri safi primleri üzerinden -Millî Reasürans hissesi hariç- %3 oranında bir komisyon vermeyi taahhüt ediyordu. Servislerin devrinde doğabilecek

anlaşmazlıkların çözümü için Türkiye İş Bankası müfettişlerinden Feridun Bey görevlendirilmişti.

Bu uzun muhtıra, İdare Meclisi'nin 3 Mart 1936 günlü toplantısında gündeme alınmış ve kabul edilmişti. Hisse senetlerinin satın alınarak Ziraat Bankası'na devri konusunda şirketin malî müşaviri Muammer Eriş'e yetki verilmişti. Nitekim 14 Mart 1936 günü toplanan Hissedarlar umumî Heyet toplantısında, 100.000 liralık Ziraat Bankası hissesi tescil ediliyordu.

Muhtıra sonucu yapılması gereken yeni organizasyon, memur kadrosunun tespiti, yeni bina kiralanması ve gereken donanımın satın alınması için malî müşavirle birlikte Fen Müşaviri Refi Celâl Bayar görevlendirilmişti. Yeni yapılanmaya göre teknik mukavelenamelerin düzenlenmesi ve kabulü için, yine malî müşavirle birlikte, Refi Celâl Bayar yetkili kılınıyordu. Son olarak, şirketin bu yeni şekilde yönetimini eline alan ve o sırada fen müşaviri bulunan Refi Celâl Bayar'a, vergileri şirket tarafından ödenmek üzere, ayda 500 lira ödenmesine oybirliğiyle karar veriliyordu.

1936 yılına kadar "jeran forfeter" [*gérant forfaitaire*] aracılığıyla yönetilen Anadolu Sigorta, artık kendi ayakları üzerinde durabilecek konuma gelmişti. Bu durum, 14 Mart 1936 günü İdare Meclisi gündeminde alınan kararlarla perçinleniyordu. Bundan böyle şirketin "müstakilen" yönetimi söz konusuydu. Yabancıların elindeki hisse senetleri satın alınarak sigortacılık alanında Ziraat Bankası'yla iş birliğine gidiliyordu. Daha önce Ünyon Şirketi'yle mevcut olan pool ve reasürans sözleşmeleri fesih edilerek bunların yerine, Malî Müşavir Muammer Eriş'in çabalarıyla ve Ünyon Şirketi müdürlerinin gösterdiği hüsnü niyet sonucu, Anadolu Şirketi lehine elverişli koşullarda yeni pool ve reasürans sözleşmeleri akdedilmiş ve İdare Heyeti'nce tasvip görmüştü.

Yeni Bir Sigorta Şirketi: Ankara Sigorta

Tam anlamıyla "millîleşme" tamamlanmıştı. Ancak piyasada daha etkin bir konuma gelmek için bir adım daha atılmalıydı. Bu amaçla, Anadolu Sigorta bu kez vekil-i umurluğu kendisi üstlenmek üzere yeni bir sigorta şirketi kurma girişiminde bulunacaktı. Böylece, "millî müesseselerin sigorta muamelatını alakadar edecek Türk sigortacılığını takviye ve inkişaf ettirmek" amacıyla, Anadolu Sigorta Şirketi'nin himayesinde ve genel masrafların sınırlı tutulması amacıyla, bu kez Anadolu Sigorta'nın "jeran forfeterliği"nde [*gérant forfaitaire*] iş görecek ve Ankara adını alacak, yeni bir şirket kuruluyordu. Bir başka deyişle, on yılı aşkın İttihad-ı Millî Sigorta Şirketi'nin Anadolu Sigorta için üstlendiği yönetim işlevinin bir benzerini bu kez Anadolu Sigorta, Ankara Sigorta için uyguluyordu. Yeni şirketin Belediyeler Bankası, Etibank, Adapazarı Türk Ticaret Bankası, Millî Reasürans ve Anadolu Sigorta'nın katılımıyla kurulması gündemdeydi. Reis Fuat Bulca'nın gündeme getirdiği Ankara Sigorta projesi, 14 Mart 1936 günlü oturumda İdare Heyeti'nce kabul görmüştü.

Yeni sermaye yapısı yeni bir İdare Meclisi gerektiriyordu. 10.000 adet Anadolu Sigorta hissesine sahip olan Ziraat Bankası'nın İdare Meclisi'nde üç üye bulundurması gerekiyordu. Bunun sağlanması için İdare Meclisi üyeleri, Umumî Heyet'te İdare Meclisi'nin yeniden oluşturulması amacıyla topyekûn istifalarını vermişlerdi. Bu arada Fen Müşaviri ve İdare Meclisi Umumî Kâtibi Vefik Sertel, Anadolu Şirketi'nin "jeran forfeter"den [*gérant forfaitaire*] ayrılarak 1 Mart 1936 tarihinden itibaren müstakilen yönetilmeye başlaması üzerine, Ünyon Grubu'ndaki görevini koruyacağını ve bu nedenle iki farklı görevi üstlenmeye imkân bulamayacağını İdare Meclisi'ne bildirerek şirketten istifa etmiş ve bu durumu Reis Fuat Bulca'ya bildirmişti.

Vefik Sertel'in fen müşavirliğinden istifası ve diğer Fen Müşaviri Refi Celâl Bayar'ın tedavi için bir süre yurt dışına gitme kararı alması üzerine, Refi Celâl Bayar'ın dönüşüne kadar, İş Bankası İstanbul Şube Müdürü Yusuf Ziya'nın Anadolu Sigorta fen müşavirliğine tayini uygun görülmüştü.

Ziraat Bankası'nın da temsilinin sağlandığı yeni İdare Meclisi, bundan böyle Fuat Bulca, Salih Bozok,

Mahmut Soydan, Hamdi Aksoy, Ali Kılıç, Muammer Eriş, Sabit Sağıroğlu, Kemal Zaim, Dr. Cevdet Nasuhi ve Nedim Servet Tör'den oluşuyordu. Görev bölüşümü sonucu Fuat Bulca İdare Meclisi reisliğine, Salih Bozok reis vekilliğine seçiliyordu. Aynı toplantıda, Ankara Sigorta Şirketi'nin Etibank, Belediyeler Bankası ve Adapazarı Türk Ticaret Bankası'yla birlikte kurulmasına karar veriliyordu. Bu amaçla, kurucu sıfatıyla beşer Türk Lirası değerinde nama muharrer 51.000 hisse senedi, Anadolu Sigorta'nın payına düşüyordu. Dörtte bir hesabıyla ödenecek bedelin tutarı 63.750 lira idi. Bu meblağın Ankara Sigorta Şirketi'ne ödenmesine karar veriliyordu. Ankara Sigorta Şirketi'nin satın alınan 51.000 hisse senedinden 5000 adedinin aynı fiyatla Etibank'a, yine aynı fiyatla 30.000 adedinin Millî Reasürans'a satılması uygun görülüyordu.

Bu arada, Anadolu Sigorta'yla Ankara Sigorta arasında "jeran forfeter"lik ilişkisini kuran İdare Mukavelenamesi, İdare Meclisi'nin onayına sunuluyordu. Bu mukavelename gereğince Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi, maktu bir komisyon karşılığında Anadolu Sigorta tarafından "tedvir ve idare" edilecekti. Bu konuda söz alan Fen Müşaviri Refi Celâl Bey'e göre, Ankara Sigorta Şirketi'nin genel masraflarında bu sayede önemli ölçüde tasarrufa gidilecek, bu arada Anadolu Sigorta'nın dünya sigorta piyasasındaki güçlü konumuyla teknik kudretinden Ankara Sigorta Şirketi de yararlanmış olacaktı. Anadolu Sigorta gerek yeni ve gerek reasürans yoluyla sigorta işleri sağlanması hususunda Ankara Sigorta'ya yardım edecek, aynı zamanda Ankara Sigorta'nın getireceği işlerden karşılıklı olarak yarar sağlanacaktı.

Ankara Sigorta Şirketi tarafından işletilecek her türlü sigorta işlerinin tedarik ve kabulü; acente, müstahsil ve sair prodüktörlerin temini ve bunlara ait teşkilâtın ifası ve muamelat ve münasebatının tanzimi; şirketin dâhili teşkilâtının tanzim ve idaresi; şirkete ait olacak işlerin rüyeti için lazım gelen idarî ve fennî teşkilâtın tanzim ve ifası; ve gerek yerli ve gerekse yabancı şirketlerle olan ilişkilerin ve ezcümle mükerrer sigorta işlemlerinin tanzim ve idaresi, bundan böyle, Anadolu Sigorta tarafından yerine getirilecekti. Bu hususların yanı sıra, Ankara Sigorta'nın dâhili talimatnamelerini tanzim, şirketin memur ve acentelerini tayin ve bunların maaş, yevmiye, ücret ve ikramiyelerini takdir ve tespit; bunların kabul ve emeklilik koşullarını tayin; şirket yönetimi için gerekli donanımı tespit, alacakları tahsil, borçlarını ödeme, ticarî senetlerini tanzim; bunlara kefalet sağlanması ve şirketin kuruluş amacıyla ilgili bilumum sözleşmeleri akd ve tanzim; mubayaatı icra ve bunların sonucu olan muamelatı ifa; alelumum sigorta ve reasürans kumpanyalarıyla her türlü mukavele akd ve bu mukavelenameleri temdid ve tecdid etmek gibi hususlarda da Anadolu Sigorta Şirketi İdare Meclisi, Ankara Sigorta Şirketi İdare Meclisi makamına kaim olacaktı.

Aynı toplantıda, İdare Meclisi umumî katipliğinden istifa etmiş olan Vefik Sertel'in yerine şirket "direktörü" olarak Halil Mirat Yenel getiriliyordu. 25 Haziran günlü bir sonraki toplantıda, Anadolu Sigorta Direktör Muavini Kemal Ayral, kurulmakta bulunan Ankara Sigorta Şirketi direktörlüğünü üstlenmek üzere istifasını sunuyor, yerine Millî Reasürans şeflerinden Kemal Bey atanıyordu. Aynı zamanda İdare Meclisi umumî katipliğine tayin edilmiş olan Şirket direktörü Mirat Yenel'in iş yoğunluğu göz önünde bulundurularak, umumî kâtip görevi, bu kez, İş Bankası Genel Sekreteri Baki Sedes'e veriliyordu.

Güven Sigorta'dan sonra Anadolu Sigorta, Türk Ticaret Bankası ve Etibank'ın iştiraki temin edilerek, Anadolu Sigorta'nın "jeransı" altında kurulan Ankara Sigorta şirketleriyle, artık ülkede bir Türk sigortacılığının zemini sağlanmış oluyordu. Millî Reasürans'ın ilk kuruluş yıllarında sigorta portföyünün hemen tamamı yabancı şirketlerin elindeyken 1935 yılında Güven Sigorta Şirketi'nin kuruluşu ve 1936 yılında Anadolu Sigorta Şirketi'nin İttihad-ı Millî Şirketi'nden tamamen kopması sonucu portföy, 1939 yılında, millî, yarı millî ve yabancı şirketler arasında sırasıyla şu oranlarda paylaşılmıştı: %36, %9 ve %55.

1936'dan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dört yıllık sürede, sigortacılık alanında en önemli gelişmelerden biri Anadolu Sigorta Şirketi tarafından Ankara Türk Sigorta Şirketi'nin kuruluşuydu. Bu arada Viyana'da

Feniks şirketinin iflası nedeniyle Türkiye'de uzantısı olan Türkiye Millî Şirketi acze düşecek ve bu şirketteki hayat sigortaları Millî Reasürans Şirketi'nce teminat altına alınarak birçok sigortalı zarar görmekten kurtulacaktı. Bu kurtarma operasyonunun gerçekleşmesi için 1937 yılında inhisar hissesinin %50'den %75'e çıkarılması gerekecekti. Ayrıca bu girişim sayesinde, ülkede, hayat sigortası kavramının zaafa uğramasının önüne geçilmiş oluyordu. Savaş öncesi bir diğer önemli gelişme, 20 Mayıs 1938 günü, hayat sigorta riyazi ihtiyatları karşılıklarının yurt içinde tutularak ulusal amaçlarla değerlendirilmesini öngören 3392 sayılı kanunun yayımlanmasıydı.

Sigorta Sektöründeki Gelişmeler

Anadolu Sigorta'nın kuruluş evresinde, sigorta portföyünün hemen tamamı yabancı şirketlerin elindeyken 1935 yılında Güven Sigorta Şirketi'nin kuruluşu ve 1936'da Anadolu Sigorta Şirketi'nin İttihad-ı Millî Şirketi'nden tamamen kopması sonucu portföy, 1939'da millî, yarı millî ve yabancı şirketler arasında sırasıyla şu oranlarda paylaşılmıştı: % 36, % 9 ve % 55. 1936'dan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dört yıllık sürede, sigortacılık alanında en önemli gelişmelerden biri Anadolu Sigorta Şirketi tarafından Ankara Türk Sigorta Şirketi'nin kuruluşuydu.

Celâl Bayar ve 1936 Sigorta Sektörü Krizi

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın 1936 yılında Feniks dö Viyen ve Türkiye Millî Sigorta şirketlerinin faaliyetlerini tatil etmeleri üzerine verdiği beyanat:

1) Feniks dö Viyen ve Türkiye Millî Sigorta şirketlerinin muamelelerini tatil ettikleri malûmdur. Son yaptırılan teftişle her iki şirkette sigortalı bulunanların tasfiye yolu ile zarardan korunmasına imkân olmadığı neticesine varılmıştır.

2) Sigortaların hakikî ve güvenebilecek teminatı sabit kefalet akçelerinin tenezzüle uğramamış olan kısımlarıyla Millî Reasürans Türk Anonim Şirketi'nin teşekkülünden sonra bu şirkete bırakılan yüzde elli prim hissesine ait teknik ihtiyattır.

3) Hükümet memleketimizde sigorta emniyetinin ve bu iki sigorta şirketine sigortalı bulunanların zarardan korunması için lâzım gelen esaslı teşebbüslerde bulunmuştur.

Başta Millî Reasürans olduğu halde memleketimizde yerleşmiş bulunan sigorta şirketleri bu teşebbüse müzaheret gösterdiklerinden aşağıdaki şekil ve usulün tatbiki kararlaştırılmıştır.

a) Hayat, harîk, kaza ve diğer nevî sigorta branşlarına ait olan bu iki şirketin Türkiye ajanlıklarından alınmış ve Türkiye'de kayıtlı poliçeleri bulunanlar, kendi mesuliyetleri altında intihap edecekleri Türkiye'de çalışan sigorta şirketlerinden birine ellerindeki eski poliçelerini aynı fiyat ve aynı eşkâl dâhilinde –yalnız iştira ve ikraz isteme hakları müracaatları tarihinden itibaren iki sene müddetle tecile tâbi tutulmak şartıyla– yeni poliçelerle tebdil edeceklerdir.

b) Yapılacak muameleyi tafsilâtıyla öğrenmek isteyenlerin, Yeni Postahane arkasında Türkiye Hanı'nda bu maksatla tesis edilen büroya müracaat etmeleri lâzımdır.

4) Türkiye Millî ve Feniks dö Viyen Sigorta şirketleri hakkında adlîyece lâzım gelen muamele ve takibat yapılmaktadır.

5) Sigorta şirketlerinde yapılan umumî teftiş neticesi muamelelerinde görülen noksanlar düzelttirilmektedir.

Şirketlerin kanunen vekâlete karşı vermeye mecbur oldukları teminatların bir kısmını teşkîl eden gayrı-

menkul kıymetlerinde vuku bulan sukutlar sebebiyle bazı şirketlerin eksilen teminat karşılıkları tamamlattırılmaktadır. Müddeti zarfında bu noksanları tamamlamayan şirketler hakkında kanunî takibat yapılacak ve bunlar ayrıca gazetelerde ilân edilecektir.

6) Memleketimizdeki sigorta endüstrisi hakkında mevcut kanunî hükümler on senelik tecrübeye göre yeniden gözden geçirilmiştir. Millî ihtiyaçların bize emrettiği şekilde müzeyyel ve yeni bir kanun projesi hazırlanmıştır. Proje Büyük Millet Meclisi'ne arz olunmazdan evvel umumî bir anket mevzuu teşkîl etmesi için gazetelerle neşredilecektir.

Celâl Bayar ve Ulusal Sigortacılık İçin Önlemler

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın Sigorta Mevzuatı Üzerine Anadolu Ajansı'na Verdiği Beyanat:

Feniks dö Viyen ve onunla beraber Türkiye Millî Sigorta Şirketi'nin muamelelerini tatil etmeleri üzerine sigortalıların uğradıkları mühim zararlardan korunmaları için alınan tedbirleri ve âti için düşündüklerimi Ajans vasıtasıyla efkâr-ı umumiyeye arz etmiştim.

Bu meyanda altı numara ile neşretmiş olduğumuz bir fıkra vardır ki aynen şudur:

Memleketimizdeki sigorta endüstrisi hakkında mevcut kanunî ve nizamî hükümler on senelik tecrübeye göre yeniden gözden geçirilmiştir. Millî ihtiyaçların bize emrettiği şekilde müzeyyel ve yeni bir kanun projesi hazırlanmıştır. Proje Büyük Millet Meclisi'ne arz olunmazdan evvel umumî bir anket mevzuu teşkil etmesi için gazetelerle neşr edilmiştir. İşte sizi bu fıkra ile efkâr-ı umumiyeye karşı yapmış olduğum taahhüdü yerine getirmek için çağırdım. Size iki vesika tevdi ediyorum. Bunlardan birisi sigorta şirketlerinin teftiş ve murakabesi hakkında 1928 senesinde neşredilmiş olan 1149 sayılı kanuna bir zeyl olarak neşrolunacak yeni bir kanun projesidir. Diğeri bu kanun hakkında yazılmış olan esbabı mucibe lâyihasıdır.

Görüyorsunuz ki sigortalar hakkında neşredilmiş olan son kanun 1928 tarihli olduğuna göre aradan on senelik bir müddet geçmiş ve bu müddet birçok tecrübelerin itmam edilmesine, bazı hakikatlerin ortaya çıkmasına hizmet etmiştir. Bizim için en büyük ders Feniks dö Viyen Şirketi'yle Millî Sigorta Şirketi'nin muamelelerini tatil etmeleri olmuştur. O vakit gördük ki bazı ecnebî kumpanyaları memleketimizde cazip namlar altında halka emniyet telkin etmek için şeklen kuvvetli meclis-i idareler ile sigorta müesseseleri kurmaktadırlar. Bunlara şirket namı verilmektedir. Hakikatte bunlar sadece kendilerinin acentesidir. Rezervleri hatta hesapları memleketimiz haricîndedir. Ana şirket men'i elimizde olmayan herhangi bir arızaya uğrar, tediyatı tatil eder veya iflas eylerse, memleketimizde bulunan şubesi onun tesiriyle silinip süpürülmeye mahkumdur.

Buna karşı vatandaşlarımız arasında bizzat sigorta olan veya emval ve eşyasını sigorta ettirenlerin haklarını muhafaza ettirebilmek için gördük ki ilk tedbir, yalnız bizim kanunlara değil, aynı zamanda beynelmilel kanunlara göre de tutulması mecburî olan rezervleri ve saireyi emin şartlara bağlamak, Türkçesi memleketimiz dâhilinde millî garanti elinde bırakmaktır.

Bu neticeye varılmak için gerek bu meseleleri ve gerek bununla alakadar diğer mevaddı yeni kanun projesine ithal ettik. Fakat istiyorum ki bu kanun milletvekillerinin tetkik gözlerine arz edilmeden evvel bütün memleket dâhilinde alakadar ve mütehassıslar arasında bir anket mevzuu teşkil etsin. Gazeteler, bunları neşrettikten sonra kendi karileri arasında sigorta mütehassıslarının ve sigorta işleriyle alakadar olanların mülahazalarını da neşretmek suretiyle bu gayeye yardım edebilirler. Arzu edenlerin vekâleti de tenvir etmeleri kabildir.

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de faaliyette bulunan sigorta şirketleri ürettikleri primin büyük bir kısmını reasürans primi, kalanını da kâr transferi adı altında yurt dışına gönderiyordu. O yıllarda ülke ekonomisi için çok önemli olan yabancı para cinsinden bu transferlerin önüne geçilmesi ve ülke sigortacılığının ulusallaştırılması amacıyla Türkiye'de faaliyette bulunan sigorta şirketlerine yurt içine reasürans devri zorunluluğu getirildi. Reasürans Tekeli (Mükerrer Sigorta İnhisarı) hakkında 1160 sayılı kanun 26 Ağustos 1927 günü kabul edildi.

Türkiye'de ulusal sigortacılık Cumhuriyet'in ilanı ertesi Türkiye İş Bankası'nın sigorta işlemleriyle ilgilenmesi ve zorunlu tarife ile reasürans tekelinin kabul edilerek Millî Reasürans'ın kurulmasıyla başladı. Millî Reasürans bundan böyle Türkiye sigortacılık ve reasürans sektörünün omurgasını oluşturdu.

İki Dünya Savaşı arası, bir diğer deyişle 1914-1945 dönemi, 19. yüzyılda giderek güçlenen küreselleşmenin sekteye uğradığı bir evreydi. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti gibi iki imparatorluk çözülmüş, kalıntılarının bir kısmı, Arap ülkelerinde olduğu gibi mandater bir yapıya sokulurken diğerleri bağımsız ulusal devletlere dönüşmüştü. Bunlardan Cihan Harbi ertesi imzalanan barış antlaşmalarını tanımayarak "millî mücadelesi"ni veren, savaşarak ve Batı'nın her türlü engellemelerine karşın bağımsızlığını kazanan tek ülke Türkiye idi. Bir anlamda Türkiye Üçüncü Dünya öncüsü olarak 20. yüzyıla damgasını vurmuştu.

Türkiye Cumhuriyeti inşa edilirken henüz ulusal bir sigorta piyasası oluşmamıştı. Son derece sınırlı bir finansal piyasada yerel girişimlerin rakibi olan ve büyük olanaklarla çalışan yabancı sigorta şirketlerinin faaliyette bulunduğu bir ülkeydi. Bu koşullarda devletin sigortacılık ve reasürans sektörüne el atması doğaldı. Yerel ya da "millî" kurumların zaafını gören yönetimin bu yetersizliği gidermek için kimi önlemlere başvurması kaçınılmazdı. Bu konuda uygulanacak yöntem diğer "millîleştirme"lere oranla farklı bir yapıya sahipti. Özellikle reasüransın tekel olarak işletilmesi yetkisinin ulusal bir şirkete verilmesini sağlamak ve böylece yabancı şirketlere reasürans vermemek akla gelen bir önlem olmakla beraber, sigortacılığın korunmasına zemin oluşturma açısından yeterli değildi. Reasürans konusunda tümüyle "millîleştirme"den söz edilemezdi. İşin tekniği gereği dış reasüransa gerek duyuluyordu. Ancak son kertede, yerli şirketlerin yabancı şirketlerin rekabetinden korunması ve onlara destek çıkılması yoluyla ülke kalkınmasını sağlamak öncelikli bir sorundu.

Öte yandan küreselleşmenin sekteye uğradığı iki Dünya Savaşı arası evrede önemli bir diğer sorun, o günlerin deyişiyle "kambiyo buhranı"ydı. 1929 Buhranı ve onu izleyen dönemin dış ticaret hadlerinde Türkiye'nin aleyhine gelişmeler ülkeyi dışa kapanmaya sevk ediyordu. Bu nedenle reasüransın tekel şeklinde işletilmesinde izlenecek ana amaçlardan bir diğeri "döviz tasarrufu" idi. Reasürans yoluyla dış ülkelere gidecek primlerin olanaklar ölçüsünde ülkede kalması hedefleniyordu. Ülke dışına çıkan reasürans priminin tüm olarak dışarıda kalmadığı, bu primin bilindiği üzere hasardan reasüröre isabet eden pay, reasürörün sedana ödeyeceği komisyon ve nihayet reasüröre düşecek kâr unsurlarını içerdiği, bu sonuncusunun reasürans işlemleri sonucuna göre değişeceği ve zaman zaman kâr olmaktan çıkıp zarara dönüştüğü bilinen bir gerçekti. Reasürans tekelinin kurulmasında güdülen ana amaç, sedan şirketlerin reasürans ihtiyaçlarını – emniyet unsuru zedelenmeksizin – ülke içinden sağlamak ve böylece tesis edilen munzam konservasyon ve alınan komisyonlar sayesinde dış reasürans

döviz giderinde tasarrufta bulunmaktı.

Reasürans tekelinde tali kaygılar da vardı. Bunlardan biri Hazine'ye gelir sağlamaktı. Bu gelir sabit bir meblağa inhisar edebileceği gibi, yüzde ile ifade olunan bir kısma veya her ikisini de kapsayan bir şekle dönüştürülebilirdi. Ancak genel olarak reasürörlerin teknik kârlarının önemli bir düzeyde olmadığı bilinmekteydi. Bu nedenle reasürans tekeli Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen tekellerden farklıydı. Devletçe tekel işleticisine verilen yetkiye karşılık bir ivaz istenmesi kabul edilebilirse de salt bu ivazı sağlamak amacıyla reasürans tekelinin ihdas edilmiş olabileceği düşünülemezdi.

Tekelin tesisinde güdülen amaçlar arasında reasürans şirketinin tarife ve hasar denetimi yapması da yer alıyordu. Tekel işleticisi olan reasürörün, tarifelerin ve hasar uygulamasının usulüne uygun olarak yürütüldüğünü gözetmesi her şeyden önce kendi menfaati gereğiydi. Bu nedenle tekel işleticisine sedan şirketler üzerinde tarife uygulama ve hasar tazminatının ödenmesi bakımından haklı olarak denetim yetkisi verildiği görülüyordu. Bu yetkinin kullanılması salt ilgili şirketlerin ve devletin değil, aynı zamanda ve özellikle sigortalıların da çıkarınaydı.

Sigorta şirketleri arasında güvence duygusu oluşturmak, şirketlerin teknik eğitimine yardımcı olmak, reasürans tekeli kuran devletin kendine ait işleri reasüre etmek gibi diğer bir dizi neden de reasürans tekeli gerekçeleri arasında sayılabilirdi.

Millî Reasürans'ın tekel konumu özellikle 1950'li yıllardan itibaren sigortacılık sektörü içerisinde tartışılageldi. Her ne kadar dış görünüşü açısından bu sektördeki tartışma, ülkedeki sigorta şirketleriyle Millî Reasürans arasında cereyan eder gibi görülmüşse de özünde çatışan çıkarlar ülke menfaatleri ve Hazine karşısında tekel barajı ile kısıtlanan yabancı reasürörler arasında gerçekleşmişti. Bu açıdan karşıtlık ya da mücadele bir yanda Millî Reasürans ve diğer yanda yabancı sigorta ve reasürans şirketleri arasında cereyan etmiş, ancak ülke sigortacılığı ile döviz tasarrufuna hizmet eden Millî Reasürans'ın gelişiminin önüne geçilememişti.

Dünyada reasürans tekelinin her sigorta branşında uygulandığı ilk ülke Türkiye oluyordu.

Millî Reasürans Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen "millî iktisat" anlayışının ürünüydü. Türkiye İş Bankası ile birlikte yeni bir zihniyeti temsil ediyordu. Kapitülasyonlarla bağımlı kılınmış olan bir imparatorluktan ulus-devlete geçiş ülkede ulusal nitelikte finansal kuruluşları zorunlu kılmıştı. Bu nedenle ülke çıkarları Millî Reasürans'ın yönetiminde daima öncelik taşıdı. Millî Reasürans'ın kuruluşuna ve zorunlu reasürans devri uygulamasına yabancı sigorta şirketleri ve bilhassa Londra sigorta piyasası çok büyük bir tepki göstermişti. Türkiye adeta boykot ediliyordu. Millî Reasürans'ın dış reasürans piyasalarından almaya mecbur olduğu teminata bilhassa Londra piyasasında ambargo konulmuş ve İstanbul'da ekseriyeti teşkil eden İngiliz şirketlerinin hemen tamamı bir yıl içinde İstanbul'u terk etmişlerdi.

"Mükerrer Sigorta İnhisarı" Fikrinin Benimsenişi

Reasürans terimi uzun bir süre ülkemizde "mükerrer sigorta" olarak bilinegeldi. Mükerrer sigorta kanununun fiilen uygulanması için iki yıllık bir hazırlık devresi gerekti. İcra Vekilleri Heyeti, 27 Şubat 1929 günlü toplantısında mükerrer sigorta inhisarının tesis ve işletilmesi hakkında 7720 sayılı kararnameyi çıkardı. 1929 yılı

Mart ayında hükümet, mükerrer sigorta tekelinin işletilmesi hakkının on beş yıl süre ile Türkiye İş Bankası'nın kuracağı ve 1160 sayılı kanundaki vasıfları haiz bir anonim şirkete devrini kararlaştırdı. 26 Mart 1929 günü hükümet adına İktisat Vekâleti ile İş Bankası arasında bir sözleşme imzalandı. Bu karar ardından bir milyon lira sermaye ile Türkiye İş Bankası tarafından Millî Reasürans TAŞ kuruldu. Türkiye İş Bankası 750.000 TL, tüccardan Erzurumlu Nafiz Bey 100.000 TL, İş Bankası Hukuk Müşaviri Şevket Mehmet Ali Bey 50.000 TL, Avukat Ekrem Bey 50.000 TL ve eski Konya Valisi Hüsnü Bey 50.000 TL ile kurucu ortak olarak taahhütte bulundular.

Şirket esas mukavelenamesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Haziran 1929 günlü toplantısında kabul edildi. 23 Haziran günü İktisat Vekâleti'nce tasdik edildikten sonra Ankara Birinci Asliye Hukuk Hakimliği'nin 1 Temmuz 1929 gün ve 929/32 sayılı kararıyla ani olarak teşkil edilen şirketin teşekkülünün tasdikine karar verildi. Durum 3 ve 4 Temmuz 1929 günlü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinde neşir ve ilân edilerek Ankara ve İstanbul Ticaret Siciline tescil olundu.

13 Temmuz 1929 günü *Resmî Gazete*'de reasürans tekelinde kotpar uygulamasını açıklığa kavuşturan 8197 sayılı mükerrer Sigorta Murakabe Talimatnamesi yayımlanarak yürürlüğe girdi. 19 Temmuz 1929 gününde bütün sigorta branşlarında şirketlerle zorunlu reasürans anlaşmaları yaparak çalışmalarına başlaması uygun görüldü. Böylece Millî Reasürans Şirketi'nin faaliyete geçmesiyle Türkiye sigortacılığında yeni bir devir açılmış oluyordu.

Millî Reasürans'ın Kuruluşunda İmzalanan Taahhütname:

Türkiye İş Bankası	750.000
Erzurumlu Nafiz Bey	100.000
Şevket Mehmet Ali Bey	50.000
Ekrem Bey	50.000
Hüsnü Bey	50.000

Biz aşağıda imza sahipleri, mükerrer sigorta işleriyle iştigal etmek üzere bugünkü tarihle teşkil eylediğimiz Millî Reasürans TAŞ'nin sermayesini teşkil eden 1.000.000 TL'yi yukarıdaki cetvelde gösterilen nispetler dahilînde taahhüt ve tamamen tediye eylediğimizi mübeyyin olmak üzere bu beyannnameyi tanzim ve imza eyledik.

26 Mart 1929

İş Bankası "İnhisar"ı Devrediyor

Millî Reasürans'ın Umumî Heyeti ilk olarak 31 Temmuz 1929 günü "fevkalâde" olarak toplandı. İdare Meclisi üyelerinin adedinin on bire çıkarılması ile Türkiye İş Bankası İstanbul Şube Müdürü Muammer, Tahir Keykep, Zekaî Hamdi, Ali Saip, Antuan Pios, Cevat Beyler yeniden seçildiler. İdare Meclisi üyelerine her toplantı için 125 lira huzur hakkı, murakıba ise beş yüz lira ödenmesine karar verildi. Şirketin ilk evrede müdürlüğüne İsviçreli Mösyö Aymon de Mestral ve fen müşavirliğine de Mösyö Antuan Pios tayin edildiler. Malî müşavirliğe

Esas Mukavelename'nin 32. maddesi mucibince Türkiye İş Bankası tarafından İzmir mebusu ve söz konusu banka Umum Müdürü Mahmut Celâl Bey, Müdürler Heyeti'nin 31 Temmuz 1929 günlü kararı gereğince şirket ikinci müdürlüklerine de Mahmut Celâl Bey'in oğlu Refi Celal ve Sait Rıza Beyler seçildiler. Türkiye İş Bankası ile Şirket arasında inhisarın devri hakkındaki sözleşme 31 Temmuz 1929 günü imzalanacaktı.

Millî Reasürans'ın kuruluşuyla Türkiye bir ilke imza atıyordu.

Dünyada reasürans tekelinin her sigorta branşında uygulandığı ilk ülke Türkiye oluyordu. Daha önce Şili'de kısmen yangın ve İtalya'da da hayat sigortalarında reasürans tekeli gündeme gelmişti. Ancak bu gelişmeler o tarihlerde Türkiye'de büyük bir olasılıkla bilinmiyordu. 1925 yılında ne kanun koyucu, ne de Türkiye İş Bankası sigorta ve hele reasürans konusunda derin bir fikir sahibiydi. Bilinen tek şey Osmanlı döneminde sigortacılığın sorunlu bir sektör olduğu ve yurt dışına önemli ölçüde döviz transfer edildiğiydi. Reasürans tekeli ihdası sigortacılık sahasında dünyada duyulmamıştı. Bu tür yepyeni bir uygulamayı düşünecek ve destekleyecek herhangi bir bilgi kırıntısı ya da deneyimi de yoktu. Bu nedenle reasürans tekeli ihdası fikri de Anadolu Sigorta'nın kuruluşunda olduğu gibi, Türkiye İş Bankası'na yabancılardan ve büyük bir olasılıkla İttihad-ı Millî aracılığıyla acentelik ilişkileri içinde bulunduğu Fransız Ünyon grubu tarafından telkin edilmişti.

Ünyon ile Assicurazioni Generali Çekişmesi

Reasürans tekeli fikrinin Jozef Kayyon adında bir Fransıza ait olduğu ve kendisinin bu fikri Fransa'da tatbikata koymak için çok çalıştığı, ancak bunu başaramadığı ve fikrin diğer şirketlerin rekabetini önlemek maksadıyla Ünyon grubu tarafından Türkiye İş Bankası'na telkin edildiği görüşü Rabbani Fehmi Tunaman'ın, Güven Sigorta murahhas azası bulunduğu 1935-1939 tarihleri arasında Sümerbank'ta verdiği bir muhtırada yer almaktadır. Muhtırada ifade edildiğine göre, Anadolu Sigorta Şirketi'nin sermayesine, İş Bankası'ndan başka Ünyon Grubu ve mensupları da iştirak ettirilmişti. Anadolu Sigorta Şirketi'nin işletilmesi bir sözleşme ile Ünyon grubunu Türkiye'de işletenlere verilmişti. Bu suretle Anadolu Sigorta, her ne kadar Türkiye'de kurulmuş ilk ulusal şirket görünümü arz etse de yabancı unsurlardan bağımsız bir teşkilâta sahip değildi. Anadolu Sigorta, bir süre Ünyon'un bünyesinde, o grubun elemanları ve teşkilâtı ile yönetilecekti.

Aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki önemli sigorta şirketi arasındaki çekişme Türkiye'nin ulusal sigortacılık konusunda yol kat etmesine neden olmuştu. Bu çekişme Ünyon ile Assicurazioni Generali arasındaydı. Bir teminat mektubu bu gelişmelerin başlangıcı oldu. Türkiye İş Bankası çok güç koşullar altında kurulmuştu. Bırakın dış çevreleri, ülke içinde bile Banka'ya kuşku ile bakanlar vardı. Acentelik sözleşmesi söz konusu olduğunda bunun için İş Bankası'ndan teminat mektubu isteyerek Assicurazioni Generali büyük bir fırsat kaçırmıştı. İş Bankası'nın malî çevrelerde sesi kısık çıkıyordu; ama İş Bankası Cumhuriyet'in kurduğu bankaydı; ardında Gazi Mustafa Kemal vardı. Ülkenin yeniden yapılanmasında gelecek vaat ediyordu. Ülkenin yarınını simgeleyen bir bankanın teminat mektubu isteğini yerine getirmesi Cumhuriyet hükümeti açısından onur kırıcıydı. Bu istek yerine getirilemezdi. Böylece Assicurazioni Generali yalnız İş Bankası örgütü kanalı ile gelecek hükümetle ilgili işleri Ünyon'a kaptırmakla kalmamış, reasürans tekelinin ihdası ve Millî Reasürans'ın kurulmasıyla, tekel oranı o tarihte %50 olduğu için elindeki işin yarısını da Millî Reasürans ve Ünyon grubuna devretmek zorunda kalmıştı. İleriki yıllarda Assicurazioni Generali bunu asla hazmedemeyecekti.

Bu arada Assicurazioni, reasürans tekeli ile ilgili mevzuat çalışması ve Millî Reasürans'ın kuruluşu aşamasında, reasürans tekelinin küçük, büyük her sigorta poliçesinin %50'sinin devri (kotpar) şeklinde değil, bir

sigorta poliçesinde sigorta şirketinin kendi üzerinde tutabileceği miktarı aşan kısımların %50'sinin devri (eksedan) şeklinde tespiti için her türlü çabayı göstermişti. Bu gayretleri o sırada Ünyon dışında İstanbul'da çalışan birçok yabancı şirketin de desteğini almıştı.

Oysa reasürans tekeli eksedan şeklinde uygulandığı takdirde kendi merkezlerinin güçlerine dayanan İstanbul'daki yabancı şirket temsilcilikleri mahfuz hadlerini reasürans tekeline hemen hemen bir şey bırakmayacak düzeye yükseltebilecekler ve bu suretle işlerin %50'sinin Millî Reasürans'a devrine engel olacaklardı. İşlerin hemen tamamının kendi mahfuz hadleri dahilînde kalacağı cihetle, Millî Reasürans'ın zorunlu tarife denetimi dışında kalarak fiyat kırmak suretiyle Ünyon ve Anadolu Grubu'yla rekabetlerini sürdürebileceklerdi. Bu rekabet sonucu yüksek mahfuz had gücünden mahrum yeni ve genç Türk sigorta şirketlerinin kurulması ve gelişmesi de olanaksızlaşacaktı. Nihayet, hemen tamamı mahfuz hadleri dahilînde kalacak işlerin kârını merkezlerine transfer edebileceklerdi. Bu evrede, kotpar / eksedan mücadelesi epey şiddetli olmuştu ve reasürans tekeli mevzuatında yıllar boyu sorun olacak izler bırakmıştı.

Kotpar / Eksedan Sorunun Doğuşu

1160 sayılı kanunun 21 Mayıs 1926 günlü gerekçe layihasının son cümlelerinde, "sigorta işlerinden kendi hadd-ı mahfuzlarının fazlasını memâlik-i ecnebiyedeki mükerrer sigorta kumpanyalarına sigorta ettirecekleri yerde Hazine'ce tayin ve takdir ettirilecek hadd-i mahfuz fazlalarından tesis edilecek bir mükerrer sigorta şirketine sigorta ettirilmeğe mecbur tutularak" ibaresi yer almıştı. Ancak Ticaret Encümeni mevzuatın lafzındaki tehlikeyi görerek 24 Mayıs 1926 günlü mazbatasında, "layiha metninde sigorta şirketlerine mükerrer sigorta mecburiyeti için tahmil edilen hadd-i mahfuzun fevkinde (% 50 nispeti) hadd-i mahfuzların her sigorta şirketinde her muamele için kabul ettiği ve hadd-i mahfuzları tespit edecek bir cetvel tanziminin müşkül ve hatta gayrı kabil olduğu nazar-ı dikkate alınarak mükerrer sigorta mecburiyetinin daha sağlam esasa raptı için her sigorta muamelesi miktarının % 50'sinin mükerrer sigorta sandığına veyahut makamına kaim olacak şirkete tevdi edilmesi kabul edilmiştir" satırlarına yer vermişti. Bu kotparı vurgulamaya yönelik bir girişimdi.

Bunun üzerine çıkar çatışması giderek güç kazanmış ve Ticaret Encümeni mazbatası, kanunun gerekçe layihasından bir gün sonra tanzim edilmiş olmasına karşın, bu kanundan asıl faydalanacak olan Hazine ile daha yakından ilgili Bütçe Encümeni'nin mazbatası bir yıldan fazla gecikmişti. Ancak 17 Haziran 1927 tarihinde, "layihanın kabulü tensip ve birinci madde bu esasa göre tadilen kabul edilmiştir" denmişti. Nitekim 1160 sayılı kanunun birinci maddesinde aynen, "Türkiye Cumhuriyeti dahilînde sigorta muamelâtıyla iştigal eyleyen bilumum ecnebî ve millî sigorta şirketlerince akdedilen her nevî sigorta miktarlarından kanun-ı mahsusuna tevfikan mükerrer sigortaya tabi tutulması mecburî addedilen aksamının mükerrer sigortasını kısmen veya tamamen inhisar altına almağa ve bu maksatla bir sigorta sandığı tesisine hükümet mezundur", ve 1173 sayılı kanunun birinci maddesinde de aynen, "Türkiye'de ifa-yı muamele eden her sigorta şirketinin sermaye ve ihtiyat sermayesine göre Türkiye'de akdeylediği her nevî sigorta miktarlarından hükümetçe musaddak cetveller mucibince kendi üzerlerinde muhafaza edebilecekleri aksamdan mütebakisini kısmen veya tamamen mükerrer sigorta mecburiyetine tabi tutmağa icra vekilleri heyeti salahiyettardır" hükümleri yer almıştı.

Bu maddeler yalnız ruhları ile değil lafızları ile de açıkça Ticaret Encümeni'nin istediği şekilde kotpar sisteminin uygulanmasına amirdi. Ancak maddeler o suretle ve o derece tersten kaleme alınmıştı ki bu madde-

lerin kotpar sistemi öngördüğünü ilk anda ancak iyi bir reasürans teknisyeninin anlaması mümkündü. Kanun maddelerinin çok girift bir tarzda kaleme alınmış olması başta Assicurazioni Generali olmak üzere reasürans tekeline tabi tutulacak sigorta şirketlerini sevindirmiş ve mevzuat lafzen eksedan sistemini öngörür şekilde yorumlanmıştı. Bu şirketler kendi açılarından sorunu çözdüklerine kani olarak uygulamayı bekler olmuşlardı.

Sakıncanın Giderilmesi

Uygulamayı amaca uygun şekilde yapmayı hedefleyen Hey'et-i Vekile ya da Bakanlar Kurulu ve diğer ilgililer sakıncalı gördükleri bu durum karşısında önlem alma gereği duymuşlardı. Bu nedenle 1160 sayılı Reasürans Tekeli Kanunu'nun 8. maddesi gereğince gerekli Mükerrer Sigorta Murakabe Talimatnamesi'nin hazırlanması iki yıl sürmüş ve kanun 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edildiği halde talimatnamesi 13 Temmuz 1929 tarihinde yayınlanabilmişti. Reasürans Şirketi de ancak bundan bir hafta sonra 19 Temmuz 1929'da faaliyete geçebilmişti.

Bakanlar Kurulu, talimatnamede, "Sigorta şirketlerinin bu tablolar mucibince akdettikleri her sigortadan Millî Reasürans Türk Anonim Şirketi nezdinde mükerreren sigortalayacakları miktar esas sigorta miktarının %50'sine baliğ olacağından sigorta şirketleri işbu %50'yi bir güna tevkifata tabi tutmadan mükerrer sigorta inhisarına haiz olan Millî Reasürans Türk Anonim Şirketi nezdinde mükerrer sigorta suretiyle sigorta ettirmeye mecburdur" deme ihtiyacını duymuştu. Burada "bir güna tevkifata tabi tutmadan" ibaresi açıkça eksedan iddiası ileri sürülmeden anlamına gelmişti.

Açıkça son kertede eksedan sistemi reasürans tekelini anlamsız kılıyordu. İlk evredeki karışıklık Assicurazioni Generali'nin istediklerini karşılar nitelikte olmuştu. Ancak Ticaret Encümeni mazbatasında durum açıklığa kavuşturulmuş, reasürans tekelinin uygulanmasına imkân bırakmayacak olan eksedan sistemi böylece önlenmişti. Beklentileri gerçekleşmeyen ve düş kırıklığına uğrayan Assicurazioni Generali kısmen de olsa telafi yoluna gitmiş, Millî Reasürans'ın Fen Müşaviri Antuan Pios ile anlaşarak, Millî Reasürans'ın dışarıya vereceği işlerin bir kısmını üstlenmişti. Ancak, mevzuattaki bu belirsizlik zamanla tekrar su yüzüne çıkacaktı. 1972 yılında konu tekrar gündeme gelecek ve reasürans tekeli kararnamesinin iptali yolunda Başbakanlık aleyhine Danıştay'da dava açılacaktı.

Compagnie Suisse de Réassurances Şirketi

Türkiye İş Bankası reasürans tekeli yürütme hakkını 31 Temmuz 1929 günü Millî Reasürans TAŞ'ne devretti. Zorunlu reasürans devrinin kotpar esası ile uygulanacağı kesinleşince, çoğunluğu oluşturan İngiliz sigorta şirketlerinin hemen tamamı bir yıl içinde ülkeyi terk etmişlerdi. Millî Reasürans'ın dış reasürans piyasalarından almaya mecbur olduğu teminata, özellikle Londra piyasasında ambargo konulmuştu.

Reasürans uygulaması karmaşık bir süreçti. Reasürans şirketi kurmakla iş bitmiyordu. Reasüransın da reasürörlerini bulmak gerekiyordu. Oysa Türkiye'de oluşmakta olan "millî sigortacılık" anlayışı, o güne kadar

Batı sermaye çevrelerini karşılarına alma pahasına üç ana finans kurumunun ulusal nitelik kazanması ulus-devlet inşa eden kadroların uzak erimli hedefi oldu. Bu üç ana finans kuruluşu Türkiye İş Bankası, Anadolu Sigorta ve Milli Reasürans'tı. Her üç kuruluş da beş yıl içinde faaliyete geçmiş ve bu sayede, 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye için derin bir finansal krize dönüşmesi kısmen önlenmişti. 1924'te İş Bankası ile yola çıkıldı; 1925'te Anadolu Sigorta, 1927'den itibaren ise reasürans alanında gerekli düzenlemelere gidilerek 1929 yılında Milli Reasürans kuruldu. Her üçünün de gerçekleşmesinde İkinci Meşrutiyet döneminde bankacılık deneyimi olan Celâl Bayar'ın önemli payı oldu. Celâl Bayar İş Bankası'nın ilk genel müdürüydü.

Türkiye'yi yörüngesinde tutan yabancı sigorta ve reasürans şirketlerince tepkiyle karşılanmıştı. Türkiye adeta boykot ediliyordu. Millî Reasürans'ın dış reasürans piyasalarından almaya mecbur olduğu teminata bilhassa Londra piyasasında ambargo konulmuş ve İstanbul'da ekseriyeti teşkil eden İngiliz şirketlerinin hemen tamamı bir yıl içinde İstanbul'u terk etmişlerdi. Bu nedenle Millî Reasürans dış reasürans teminatı bulmakta büyük güçlük çekmiş, ancak % 10 oranında Londra plasmanı bulabilmişti. İhtiyaç duyduğu teminatın % 30'unu İstanbul piyasasında aramak zorunda kalmış ve dış piyasadaki ambargoyu kırarak Millî Reasürans'a ilk yaklaşan şirket, %50 oranında teminat vermeyi kabul eden Zürih'teki Compagnie Suisse de Réassurances Şirketi olmuştu. Londra ve Avrupa reasürans piyasaları ile yakın iş ilişkileri içinde olan Compagnie Suisse de Réassurances, bu ilişkilerine ve çekingenliğine rağmen ambargoyu kırmakta zorlanmıştı. Kendi açısından Londra piyasasına karşı durumu kurtarabilmesi için Türkiye girişimine makul bir neden bulması gerekiyordu. Bu amaçla Compagnie Suisse de Réassurances, Millî Reasürans'a, hatta Türkiye İş Bankası'nın sermayesine iştirak ettirilmişti. Ancak bu şartlarla Compagnie Suisse de Réassurances'dan %50 teminat sağlanabilmişti. Nitekim Compagnie Suisse de Réassurances'ın %10 hissesinin ilk kuruluşta değil, kuruluştan sonra 30 Temmuz 1929 tarihinde adı geçen şirkete devredildiği ve bedeli olan 100.000 liranın da aynı tarihte çekle ödendiği görülüyordu. İşte ancak dış teminat hususunda bir lider bulunup ambargonun kırılması suretiyle Millî Reasürans'ın teminat ihtiyacının tamamlanabilmesi yolu açılmış oluyordu.

Millî Reasürans'ın kuruluşu sırasında iç ve dış piyasada duyulan infiale ve Londra piyasasında oluşan ambargo ve ambargoyu kıran Compagnie Suisse de Réassurances suçlanmasına bir örnek, 1929 günlü *The Times* adlı Londra gazetesinde çıkan yazıydı:

"Bu suretle Türkiye'de çalışan şirketlerin bütün primlerinin % 50'si zorla tekel imtiyazını işleten şirkete devredilecektir. Ancak çok şükür şirketin sermayesi takriben 1.000.000 lira civarında olup, senede 10 milyon lira civarındaki rizikoların ancak pek azını üzerinde tutabilecek ve kendini teminat altına alabilmek için Avrupa şirketlerine muhtaç olacaktır. Nitekim daha şimdiden bu teminatın mühim bir kısmı İsviçre'den elde edilmiştir.

Yabancı şirketler Millî Reasürans'a karşı sıkı bir dayanışma içinde cephe almış olsalardı, reasürans teminatı için mutlak surette dışa muhtaç olan Millî Reasürans asla doğamazdı."

Millî Reasürans'a devredilen yangın işlerinden yarısı bir kotpar sözleşmesi ile Compagnie Suisse de Réassurances Şirketi'ne ve kalan diğer yarısının % 10'u ve ileriki yıllarda %15'i müesseseye ayrıldıktan sonra geri kalan da İttihad-ı Millî'den müteşekkil Ünyon Grubu ile Assicurazioni gibi hepsi yabancı ya da bu mahiyette olan şirketlere retrosede edilecekti.

Ulusal Reasürans'ın Anlamı

Teknik ayrıntıları içermeyen reasürans kanunu zorunlu reasürans işlemleri için gözle görünür iki ilkeyi vurguluyordu. Biri zorunlu reasürans tekelinin dünyaca kabul edilen reasürans teamülleri dairesinde işletileceği, diğeri ise Millî Reasürans'a devredilecek miktarların şirketlerin kendilerine saklayacakları kısımdan mütebakisi olması keyfiyeti idi.

Millî Reasürans'ın Türk sigortacılığı üzerinde reasürans gibi bir görevi gerçekleştirebilmesi ancak mutlak surette bir taraftan hükümetin, diğer taraftan Türk sigorta gruplarının katılımı ile mümkün olabilecekti. Reasürans tekelinin ihdası ve Millî Reasürans'ın kuruluşu kaçınılmazdı. Cumhuriyet'in kuruluş evresinde serbest bir sigortacılığa izin verilmesi sektörün tamamen yabancı şirketlerinin denetimine geçmesi demekti. Geçmiş dönemin, Osmanlı döneminin sigortacılıktaki sorunları hâlâ belleklerde taze idi. Reasürans tekeli olmaksızın bir Türk sigortacılığından söz edilemezdi.

Korumacılık o evrede tek çözüm olarak görülmüştü. Ancak korumacılığın beraberinde kimi sakıncaları getirmesi de kaçınılmazdı. Belirli bir sınırın ötesine geçilmemesi ve söz konusu oranın denetlenebilmesi şarttı. Bu açıdan Millî Reasürans'ın kurulması, soyut bir fikir olarak doğru, gerekli ve ülkenin hayrınaydı. Ancak yönetimi konusunda ilk dönemlerinde epey söylenti çıkmıştı. Bu söylentiler bünye içerisinde çalışanlar için de geçerliydi. Söylentiler daha çok Antuan Pios'la ilgiliydi. Antuan Pios ulusal sigortacılık alanında önerilerde bulunmuş, bu arada yurt dışı ilişkileri bilfiil yürütmüştü.

Yukarıda belirtildiği gibi Millî Mücadele ertesi Anadolu harekâtını yürütenlerin sigorta ve reasürans tekniği hususunda herhangi bir fikri yoktu. Bilgisizlik, deneyimsizlik ve elemansızlık nedeniyle her yeni kuruluşta olabileceği gibi, Millî Reasürans'ın ilk kuruluş yıllarında da bazı aksamalar ve sakatlıklar görülebiliyordu. Nitekim bu tür aksaklıklar 1930'lu yıllarda da sürdü.

Rabbani Fehmi Tunaman ve Reasürans Tekeli

Güven Sigorta Şirketi'nin murahhas azası bulunan Rabbani Fehmi Tunaman 1939 yılında İsmet İnönü'nün Millî Şef olduğu sıralarda Millî Reasürans'ın umum müdürlüğüne getirilmiş ve kendisi on yıl süreyle reasürans tekelini ve şirketi üstün başarı ve dirayetle idare ederek, hakiki Türk sigortacılığının doğması ve gelişmesi için gereken her şeyi yapmıştır

Rabbani Fehmi Tunaman tecrübeli ve bilgili Türk yardımcıları ile Millî Reasürans'ın başına getirilmiş ve bu ekip sigortacılığın Türkleştirilmesi için çalışmıştır.

Bu yıllarda bugünkü Ticaret Bakanlığı Sigorta Murakabe Kurulu mevcut olmadığı cihetle Mükerrer Sigorta Murakabe Talimatnamesi dolayısıyla Millî Reasürans aynı zamanda fiilen murakabe organıdır. Reasürans tekeli nispetinin uzun süre % 50 olarak devam etmesi nedeniyle bu murakabe nazari değil son derece müessirdir.

Bu müessir murakabe organı sigortacılığı Türkleştirmek istemiş ve bu sağlanmıştır. Filhakika devrenin başında Güven, Anadolu ve Ankara olmak üzere üç Türk sigorta şirketi varken devre sonunda Türk şirketlerinin adedi 14'e yükselmiştir.

Faruk Seven, Millî Reasürans TAŞ, 1977, s. 32.

Rabbani Fehmi Tunaman Dönemi

1938'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk ebediyete göç etti. Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçildi. Bu arada devletçilik daha sağlam temellere oturtulmaya çalışılıyordu. Kamu İktisadî Teşekkülleri mevzuatı çıkarılarak denetlenebilen rasyonel işletme anlayışı benimsendi. 1939 yılı Millî Reasürans için de yeni bir evreyi oluşturacaktı. Millî Reasürans bünyesinde gözlenen sorunların giderilmesi için 1939 yılında, Güven Sigorta Şirketi'nin murahhas azası bulunan ve Türk sigortacılığının öncülerinden Rabbani Fehmi Tunaman Millî Reasürans genel

müdürlüğüne getirilmişti. Rabbani Fehmi Tunaman'ın döneminde kuruluş evresindeki aksaklıkların üstesinden gelinecek, Millî Reasürans gerçek kimliğini kazanacaktı.

1940-1960 arası Millî Reasürans'ın gelişerek olgunlaştığı, piyasaya tamamen yerleşerek kendisini kabul ettirdiği ve gerçek ulusal şirketlerin doğarak piyasaya hâkim olduğu bir dönemdi. Bu devrede Millî Reasürans'ın rezervlerinin büyük bir kısmı oluşmuş, İkinci Dünya Savaşı yılları yaşanmış, savaş sigortaları Millî Reasürans tarafından yürütülmüş ve zor bir dönem olmasına rağmen Türk sigorta şirketlerinin kurulması aksamadan sürmüştü. Rabbani Fehmi Tunaman bu devrenin ilk yarısında deneyimli ve bilgili yardımcılarıyla Millî Reasürans'ın başına getirilmiş ve bu ekip sigortacılığın ulusal tabana oturtulması için büyük gayret sarf etmişti. Bu devreye 1 Ocak 1937 tarihinde %50'den %75'e yükseltilen reasürans tekelinin 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren tekrar %50'ye indirilmesi ile girilmiş ve bu oran 1954 yılına kadar devam etmişti.

Bu arada on beş yıl için tanınan tekel işletme yetkisinin süresi doluyordu. Savaş koşullarında yeni bir yapılanmaya gidilmesi düşünülemezdi. Tekel yetkisi 1 Mart 1944 tarih ve 498 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile ve on yıllık bir süreyi kapsamak üzere yeniden Türkiye İş Bankası'na, dolayısıyla Millî Reasürans Türk Anonim Şirketi'ne verilecekti. On üç maddeyi kapsayan imtiyaz sözleşmesi ile ilgili kararnamenin incelenmesi sonucunda, bütün branşlara uygulanan tekeldeki oranın yine % 50 olarak korunduğu görülüyor, bazı alanlarda yeni hükümler getiriliyordu. Yeni mevzuatta mücbir sebep halinde tarafların sözleşmenin tadilini talep edebileceklerine dair bir hüküm bulunuyordu. Millî Reasürans dış ülkelerde yapacağı sözleşmelerin esaslarını Ticaret Bakanlığı'na bildirecekti. malîye ve Ticaret bakanlıkları şirket nezdinde görev alacaklardı. Bu bir anlamda hükümetin Millî Reasürans'ı daha yakından denetlemesi anlamına geliyordu. Öte yandan sigortacılık sektörüne eleman yetiştirilmesini sağlamak üzere şirketçe gerekli önlemler alınacaktı.

Rabbani Fehmi Tunaman ve Ulusal Sigortacılık

"Bu vaziyette memlekette serbest bir sigortacılığa müsaade edildiği takdirde ecnebî şirketler derhal Türk şirketlerine tefevvuk edecekler ve kat'îyyen muhtaç olduğumuz Türk sigortacılığının taazzuvuna [gelişmesine] imkân vermeyeceklerdir.

Şu halde her bir dereceye kadar Türk sigortacılığının aleyhine olan mahiyeti bir himaye ile tevzin [dengeleme] zarureti karşısındayız. Bir himaye için kurulmuş olan Millî Reasürans en münasip bir amildir. Bir himaye her halde himayenin malûm olan mahzurlarını ihtiva etmemesi, zaruret ve ihtiyaç miktarını tecavüz etmemesi, lâzım gelen nisbetin kolaylıkla kontrol edilebilmesi şartıyla kabili kabuldür. Bu itibarla da Millî Reasürans bu maksada uygundur."

Rabbani Fehmi Tunaman, 1936

BORSALARIN KURULMASI

İstanbul Borsası

Galata Borsası Osmanlı Devleti'ne borç veren batılı malî kurumların ve onların bir ölçüde İstanbul'daki uzantıları olan Galata bankerlerinin girişimiyle doğdu. Bu nedenle Osmanlı'da borsa faaliyetlerini başlatanlar Galata bankerleri diye bilinegeldi. Babıali vergi gelirlerinin düzensizliği nedeniyle zaman zaman Galata bankerlerine başvurur, onlardan genellikle hasat ertesine kadar kısa vadeli borç alırdı. Bu bankerler zaman zaman iltizam usulüyle devletin gelirlerini de topladılar. 1860'lı yıllarda İstanbul'da mubayaacı, oyuncu, tellâl adlarıyla menkul değerlerin ticaretini yapan bir esnaf türedi.

Hisse senetleri ve tahvillerin alınıp satılması, önceleri Galata'da Havyar Hanı ile çevredeki mağazalarda yapıldı. Bir süre sonra Havyar Hanı'nın karşısındaki Komisyon Hanı adıyla inşa edilmiş olan binaya geçildi. Üst kattaki salon borsa diye adlandırıldı. İşlemler arttıkça Komisyon Hanı'nın diğer bölümleri de borsacılar tarafından kiralandı. Giderek çevredeki mağaza ve han odaları borsa işlemlerini yürüten kimselerin büroları oldu. Bu arada borsa mensupları arasında çıkan uyuşmazlıklara çözüm getirmek üzere bir Borsa Meclisi oluşturuldu. O günlerde konsolid diye anılan tahviller birçok kişinin yatırım aracı oldu.

1870'lerde başgösteren Büyük Buhran Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın, danışmanı John Paşa aracılığıyla borsada sattırdığı tahvillerin faizleri, buhran nedeniyle devlet tarafından ödenemeyince, Londra, Paris ve İstanbul'da konsolidler hızla değer yitirdi. Bu kağıtları ellerinde bulunduranlar büyük zarara uğradılar. Sultan Abdülhamid döneminde söz konusu tahvillerin faizlerinin ödenmesine yeniden başlanmışsa da konsolid büyük ölçüde itibar yitirdi.

İstanbul'da borsanın oluşumuna başlangıçta devlet pek ilgi göstermemişti. Borsa bir sivil örgüt olarak kendiliğinden oluştu. Borsa işlemlerine ilk dönemlerde Müslümanların ilgisi hemen hemen yoktu. O günlerin anlayışına göre konsolid alım satımına İslam dinî cevaz vermiyordu. Halk arasında bu tür işlemlere tepki duyuluyordu. Borsa Hanı ve çevresindeki işlemler gayrimüslimlerin denetimindeydi. Çoğunluğu Osmanlı Rumu ve Yunanlı olan borsa aboneleri 1867'de bir tüzükle borsa işlemleri ve bu işlemleri yapanlarla ilgili birçok esas tespit ederek mevzuat oluşturdular. Abonelerin borsaya yazılması ve kabulü, görevleri ve sorumlulukları ve yönetim kurulunun ve Komite adını verdikleri üç üyeden oluşan danışma kurulunun seçimini belirlediler. Peşin, vadeli ve primli işlemlerle havale konuları ve on beş günde bir hesapların kapatılması kararlaştırıldı.

Bu arada Borsa dışında işlem yapılması yasaklandı. Ancak buna uyulmadığından, bin konsolidden az olmak üzere dışarıda yapılmış olan işlemlerin Küçük Borsa kapsamına girmesi kabul edildi. İşlemlerde yolsuzluk yapanlar hakkında borsadan geçici çıkarma ve bir liradan otuz liraya kadar para cezası alınması uygun görüldü.

Komisyon Han'ın 1913'te yıkılması üzerine Mehmet Ali Hanı'na geçildi. Borsa Cihan Harbi yıllarında kapalı kaldı. Mütareke yıllarında Mertebani Sokağı'nda bir başka handa açıldı. 1921 yılında tekrar inşa edilen Komisyon Hanı'na taşındı. Galata Borsası devletin borçlanma senetlerinin Avrupa borsalarındaki piyasasına karşı içeride de bir piyasa oluşturarak değerlenmelerini sağladı. Ancak Galata Borsası Osmanlı ekonomisine kalıcı katkılarda bulunamadı; tasarruf sahiplerine güven telkin edemedi.

Cumhuriyet ertesi İstanbul Borsası'na istikrar kazandırılmak istendi. Bu nedenle Galata gibi Osmanlı döneminde spekülatif girişimlerin yoğun olduğu bir çevreden uzaklaşılması gündeme geldi. 1 Nisan 1926 günü borsa, Bahçekapı'da o zaman yeni inşa edilmiş olan Dördüncü Vakıf Han'a taşındı. Borsa acentaları da Galata'daki han odalarını terk ederek toplu halde Dördüncü Vakıf Han'ın asma katıyla birinci katına yerleştiler. Bankalar da acentaların peşi sıra handa birer kambiyo bürosu açtılar. İMKB kuruluncaya kadar borsa bu handa kaldı.

Cumhuriyet'in ilk yılları hükümetler için zor bir dönemdi. Türk parasının değerini dış paralara karşı ko-

rumak ayrı bir uğraş gerektiriyordu. Her türlü çabaya karşın borsada Türk parasına bir türlü istikrar kazandırılamıyordu. 1926 ortalarında İngiliz lirası alım satımında olağandışı bir gelişme izlenmiş, sterline olan talep birdenbire yükselmişti. Önlem olarak 28 Ağustos'ta borsa bir hafta süreyle kapatıldı. Borsa dışında işlem yapılan yerler de kolluk kuvvetlerince denetlendi. 1926 krizi atlatıldı derken 1929 Dünya Buhranı para piyasalarına büyük bir darbe vurdu. 1929 ayrıca Lozan'da belirlenen 1916 gümrük tarifelerinin beş yıllık süresinin uygulamadaki son yılıydı. İthalatçı büyük ölçüde stoka giderek ticaret bilançosunda önemli bir açığın oluşmasına neden oldu. Dış ticaret açığı 1928'de 26 milyon dolardan 1929'da 54 milyon dolara çıktı.

Hükümet gerek buhran gerek dış ticaret açığı nedeniyle köklü önlemlere başvurmak zorunda kaldı. Bankalar Komisyonu kuruldu. Döviz arz ve talebi bundan böyle denetim altında bulundurulacaktı. Bu arada borsa yeniden yapılandırıldı. 1929 yılında Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarıldı. 1906 tarihli Esham ve Tahvilat ve Kambiyo ve Nukut Borsası tüzüğü kaldırıldı. Bu yıllarda Borsa'nın ana işlevi menkul değerlerden çok kambiyo işlemleriydi. O tarihlerde Türkiye'de hisse senedi piyasası oluşturacak sermaye birikimi oluşmamıştı. Kısa bir süre sonra buhranın da etkisiyle devlet kambiyo denetimine girişmek zorunda kaldı.

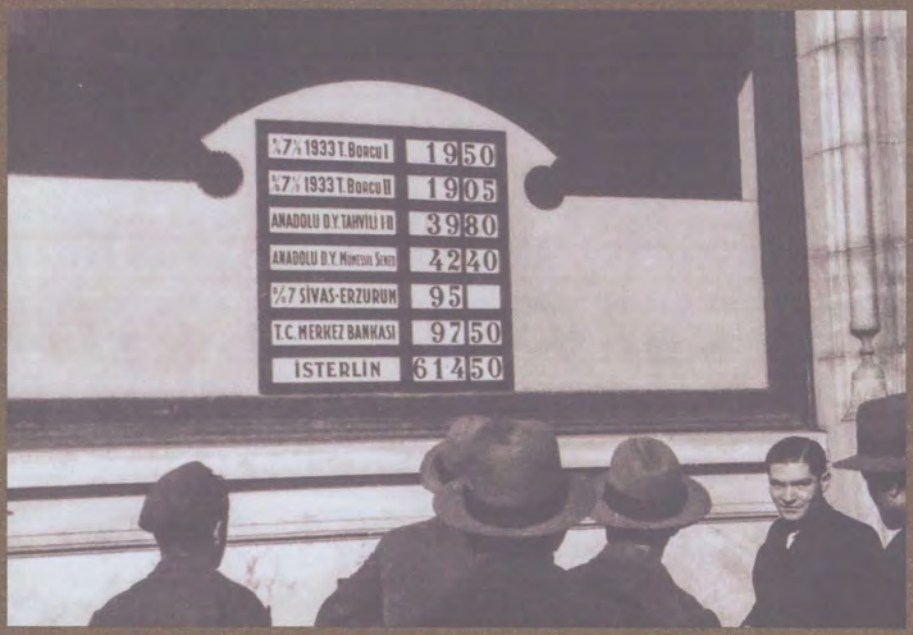
1930 yılında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarılarak kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım ve satımının ve ülkeden ihracının düzenlenmesi ve sınırlanması ve Türk parası kıymetinin korunması amacıyla Bankanlar Kurulu yetkilerle donatıldı. Kambiyo, nukut, esham ve tahvilat işlerinde spekülasyon yasaklandı. malîye Bakanlığı'nca düzenlenen ve ilân edilen ihtiyaç listesine uygun olmayan ya da borsa ve banka ve malîye Bakanlığı'ndan izin almış banker gişeleri dışında veya açıktan yapılan kambiyo alım ve satımı spekülasyon olarak görüldü. Açıktan veya borsa ve banka dışında yapılan tahvil ve kupon alım satımı da spekülasyon olarak tanımlandı. Coberler bundan böyle kendi nam ve hesaplarına da olsa borsadan esham ve tahvilat alıp satamayacaklardı.

1930'lu yıllarda borsa tüm dünyada büyük darbe yemişti. 1929 ertesi sanayileşmiş ülkelerde hisse senedi fiyatlarının hızla düşüşü birçok banka ve şirketi iflasa sürüklemiş, borsalara güven sarsılmıştı. Liberal ekonomiler çözülürken, devlet birçok ülkede ekonomiye müdahale etmişti. Türkiye'de benzer gelişmeler izlendi. Kambiyo işlemleri Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatıyla sıkı sıkıya denetleniyordu. Bu denetim 1938 Nisan ayında çıkarılan bir kararnameyle İstanbul Borsası'nın üç yıl süreyle kapatılması ve Ankara'da Kambiyo Esham ve Tahvilat Borsası'nın açılmasıyla sonuçlandı. Döviz fiyatlarında meydana çıkan dalgalanma ve yükselmelerin yarattığı kaygı hükümeti böyle bir karara sevk etmişti. Böylece İstanbul'da döviz üzerinde yoğunlaşan spekülatif baskılar bertaraf edilecek, borsada olup bitenler gözetim altına alınacaktı. Borsanın Ankara'ya nakliyle borsa acentaları da bürolarını başkente taşımak zorunda kaldılar. İstanbul'da birer irtibat bürosu bıraktılar. Cober, kulisye gibi borsa üyeleri borsa ilişkilerini teknolojinin elverdiği ölçüde İstanbul'dan yönetmeyi denediler.

1 Nisan 1941 günlü bir kararname ile Ankara Borsası kapatıldı ve borsa tekrar İstanbul'da açıldı. Ancak bu yıllarda, savaşa girilmediyse de İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri derin oldu. Spekülasyon, istifçilik, nüfuz ticareti gibi ekonomiyi rayından çıkaran gelişmeler karşısında Millî Korunma Kanunu kabul edildi. Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi olağanüstü mevzuatla ülke ekonomisine çekidüzen verilmek istendi. Hükümete verilen geniş yetkiler borsanın alanını her geçen gün daraltı. Öte yandan, 1930'ların ilk yarısından beri sürdürülen devletçilik politikası esham ve tahvil piyasasını hemen hemen olanaksız kılmıştı.

Cumhuriyet ertesi 22 Nisan 1925 günlü Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'na ait 27 Eylül 1929 günlü nizamnamede ticaret borsaları, borsa alıcı ve satıcıları ile simsar ve tellallar hakkında hükümler bulunmakla beraber borsalar 1886 tarihli nizamnameye ve buna dayanılarak çıkarılan yönetmeliklere göre yönetildi.

Cumhuriyet hükümeti ticaret ve sanayi odalarına yeni bir düzen getirdiyse de ticaret ve zahire borsalarını eski düzeninde, yani 1886 tarihli Umum Borsalar Nizamnamesi bünyesinde bıraktı. Bu nedenle her borsa talimatna-

1930'lu yıllarda borsa tüm dünyada büyük darbe yemişti. 1929 ertesi sanayileşmiş ülkelerde hisse senedi fiyatlarının hızla düşüşü birçok banka ve şirketi iflasa sürüklemiş, borsalara güven sarsılmıştı. Liberal ekonomiler çözülürken, devlet birçok ülkede ekonomiye müdahale etmişti. Türkiye'de benzer gelişmeler izlendi. Kambiyo işlemleri Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatıyla sıkı sıkıya denetleniyordu. Bu denetim 1938 Nisan ayında çıkarılan bir kararnameyle İstanbul Borsası'nın üç yıl süreyle kapatılması ve Ankara'da Kambiyo Esham ve Tahvilat Borsası'nın açılmasıyla sonuçlandı. Döviz fiyatlarında meydana çıkan dalgalanma ve yükselmelerin yaratığı kaygı hükümeti böyle bir karara sevk etmişti.

mesi ile kendine özgü bir düzen kurdu ve ülkenin değişik yörelerinde borsalar değişiş sistemlere göre yönetildi.

1925 yılında faaliyete geçmiş olmasına karşın İstanbul'da ilk ticaret borsası kurma girişimleri 1880'lerde görüldü. 1882'de kurulan Dersaadet Ticaret Odası'nın tüzüğünde ticaret ve zahire borsası kurulması öngörülüyordu. Meşrutiyet yıllarında çalışmalar yoğunlaşmışsa da savaşlar nedeniyle sürekli ertelendi. Cumhuriyet'in ilanı ertesi 9 Temmuz 1924'te oda Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Hüseyin Hüsnü Bey başkanlığında bir komisyon kurularak ticaret ve zahire borsası talimatnamesi Ticaret Vekâleti'ne gönderildi. Talimatname değişikliklerle, 19 Ekim 1924'te onaylandı. İlk yönetim kurulu üyeleri oda tarafından atandı. İlk toplantısını 6 Aralık 1924'te yapan kurul, borsanın açılmasına karar verdi. Borsa çalışmalarına Galata'daki Şark Han'da başladı. Kısa süre sonra Konsolit Han'a taşındı. 1926'dan itibaren Birinci Hamidiye Medresesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1 Mart 1925'te ilk borsa bülteni yayımlandı.

Talimatnameye göre borsa üyeleri aboneler, mubayaacılar ve simsarlar olmak üzere üçe ayrıldı. Aboneler İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı ticaret ve sanayi erbabıyla işlemleri kendi adlarına yapan ticaret komisyoncularıydı. Mubayaacılar ancak müşterileri adına işlem yapabilen kişilerdi. Simsarlar ise müşterilerle mubayaacılar arasında aracı olan kişilerdi; kendi adlarına ya da başkaları adına işlem yapamıyorlardı.

İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'na abone, mubayaacı ve simsar olabilmek için ticarî ve medeni vasıfları taşımak gerekiyordu. Mubayaacı ve simsarların Türk uyruğunda olması şarttı. Yabancı devlet uyruğu aboneler borsada oy kullanamıyordu.

İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası, borsada yazılı Türk uyruğundan birinci ve ikinci sınıf abonelerle mubayaacılar tarafından ve Türk uyruğunda birinci sınıf abone ve mubayaacılar arasından seçilmiş olan yedi ve Ticaret Odası'nca atanmış iki üyeden oluşan dokuz kişilik bir Borsa Heyeti aracılığıyla yönetiliyordu. Heyet bir yıllığına göreve geliyordu. Borsa komiseri ve umumî kâtibi Ticaret Vekâleti tarafından seçiliyordu. Komiser ve umumî katiple mıntıka ticaret müdürü ve belediye iktisat müdürü heyetin doğal üyesiydi. Borsa işlerinden doğan anlaşmazlıklar müşterilerin başvurusu üzerine üç kişili bir sulh ve hakem heyeti tarafından çözüm buluyordu. 1942 yılı verilerine göre İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'nın abone adedi 287'ydi. İstanbul'da ayrıca 27 üyeli bir Hayvan Borsası vardı.

1935 yılında toplanan Ticaret ve Sanayi Odaları Umumî Kongresi'nde ticaret ve zahire borsalarının durumu da ele alındı. Bu kuruluşların ıslâh edilip yeniden düzenlenerek tüzel kişiliğe sahip olmaları önerildi. Kongrede alınan kararlar ışığında hazırlanarak TBMM'ce kabul edilen 11 Ocak 1943 günlü Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ticaret borsalarına ait yeni hükümler getirdi. Borsalar tüzel kişiliği haiz birer meslek teşekkülü olarak tanımlandı. 1950 yılında kabul edilen bir yasayla da ticaret borsaları kamu tüzel kişisi oldu.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan borsa geleneği 1985'te İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) ile yeni bir döneme girmiş oldu. Yani yapılanmanın ilk yıllarında üyelerinin önemli bir kısmını, gerçek kişi ya da kurum görevlisi olarak eski borsa çevresinden gelen elemanlar oluşturdu.

İMKB hukuken 1985 yılı sonunda doğmuşsa da 1981 Temmuzu'nda yayımlanan Sermaye Piyasası Kanunu ve bu kanunla ihdas edilen Sermaye Piyasası Kurulu borsa ile ilgili yolu açan gelişmelerdi. Kanunun gerekçesinde temel ilkelerden birinin "menkul kıymetler borsalarının çalışmasına elverişli bir ortamı hazırlamak" olduğu belirtiliyordu.

Kısa bir süreden beri faaliyette olmasına karşın İMKB gösterdiği hızlı büyümeyle ekonomik ve malî sistemin ayrılmaz bir parçasına dönüştü. 1993 sonunda yüzde 156'lık getirisi ile dünyanın en çok kazandıran borsası oldu.

Ankara'da Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası

Hükümet, Menkul Kıymetler (Esham ve Tahvilât) Ve Kambiyo Borsaları Kanunu'nun verdiği salâhiyete istinat ederek Ankara'da 1 Nisan 1938 tarihinde bir menkul kıymetler ve kambiyo borsası açılmasına, İstanbul'da bulunan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası'nın da 1 Nisan 1938 tarihinde itibaren kapanmasına dair 19 Ocak 1938 tarihinde bir kararname neşretmişti. Dün bu kararnamenin hükmü tatbik sahasına girmiş ve malîye Vekilimiz Fuat Ağralı tarafından Ankara'da, yeni Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası, bir nutukla açılmıştır. İstanbul'daki borsa ise dünden itibaren faaliyetini tatil eylemiştir.

Mühim Malî Müesseseler Ankara'da (Ulus, 2 Nisan 1938)

Hükümet, menkul kıymetler (esham ve tahvilat) ve kambiyo borsaları kanunun verdiği yetkiye dayanarak Ankara'da 1 Nusan 1938 tarihinde bir Menku Kıymetler ve Kambiyo Borsası açılmasına, İstanbul'da bulunun menkul kıymetler ve kambiyo sorsasının da 1 Nisan 1938 tarihinden itibaren kapatılmasına dair 19 Ocak 1938 tarihinde bir kararname neşretti. Ankara Borsası'nı malîye Vekili Fuat Ağralı bir nutukla açtı. İstanbul Borsası ise 1 Nisan'dan itibaren faaliyetlerini tatil etti.

Hükümet, millî paranın kıymetini muhafaza ve takviye etmek için aldığı kararı tatbik ederken, her sahada para işi ile yakından, uzaktan alakadar bulunan bütün tedbirleri de birlikte almayı istihdaf etmektedir. Ankara'da bir Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası açılmasını bu bakımdan da çok tabiî görmek icap eder.

İstanbul menkul kıymetler ve kambiyo borsasının kapatılmasına gelince:

İstanbul borsasının kapatılmasının ve Ankara'da bir borsa açılmasının sebeplerine dair bundan evvel yazmış olduğumuz bir yazıda izah ettiğimiz gibi Ankara'da bir borsa açılınca İstanbul'daki borsanın da faaliyetine devam eylemesini sebeplendirecek ortada hiçbir ele an kalmamaktadır. Çünkü bugünkü millî ve iktisadî şartlar içinde Türkiye'de iki tane menkul kıymetler ve kambiyo borsasının bulunmasına hiçbir sebep yoktur. Bizde menkul kıymetler ve kambiyo borsası, imparatorluk devrinde ve imparatorluğun merkezî olan İstanbul'da tesis edilmişti.

Cumhuriyet devrinde, devlet müesseseleri gibi diğer malî ve hususî müesseseler de yavaş yavaş sırasiyle ve zamanında hükümet merkezî olan Ankara'ya toplanmış ve gerek devlet ve gerek hususî müesseseler ancak zamanla bugünkü inkişafını bulmuştur. Bugüne kadar Ankara'da bu menkul kıymetler ve kambiyo borsası açılmamıştı. Çünkü diğer teşkilâtın olduğu gibi borsanın da kurulması zaman ve ihtiyaç işi idi. Hükümet merkezinde gerek resmî teşkilât ve gerek hususî ve malî teşekküller bugünkü inkişafını bulunca, borsanın bu teşkilâttan ayrı bir yerde bulunması bittabi doğru olamazdı.

Borsaların taaddüdüne gelince; bu, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bir ihtiyaç meselesidir; ve ancak iki borsayı işgal edecek muamele çokluğuna bağlı bir keyfiyettir. Borsanın iştigal mevzuunu teşkil eden muameleleri bizden çok olan memleketler arasında bile müteaddit borsası bulunanlar pek nadirdir. Bundan dolayı, İstanbul borsasının kapatılması sebebini, münhasıran Ankara'da yeni bir borsa açılırken muamelelerin iki borsayı işgal edecek kadar fazla bulunmadığında aramak lâzımdır.

Ankara'da bir menkul kıymetler ve kambiyo borsası, her bakımdan memleket için çok faydalı olmuştur. Bu kararın Cumhuriyet rejiminin almış olduğu bütün kararların tatbikinden doğan hayırlı ve iyi neticeler gibi bir netice vereceğinden hiç şüphe edilmemelidir.

Maliye Vekilimiz bu vesile ile söylediğini işaret ettiğimiz nutukta, bu teşebbüsün sebebi kısa, fakat veciz bir tarzda izah edilmiştir.

Ankara'da yeni bir Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası açılmasındaki sebepleri, bu nutka göre, bilhassa iki mühim noktada toplayabiliriz:

1 – Cumhuriyet rejimi, bütün işlerin yekdiğeriyle olan alaka ve irtibatındaki ahengi temin için, Cumhuriyet merkezini teşkilâtlandırmaktadır. Devlet teşkilâtına dahil bütün müessese merkezlerinin Ankara'da toplanması, mühim malî müesseselerin de zamanla hükümet merkezinde kurulmalarını temin etmiştir. Mühim malî müesseselerin Ankara'da toplanması da bu müesseselerle çok sıkı alakası ve münasebeti olan, Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsasının Ankara'da kurulmasına âmil olmuştur.

Menkul kıymetler ve kambiyo borsalarında yapılan muameleler ve bunların memleketin malî ve iktisadî bünyesi üzeinde icra eylediği tesirler tetkik edilince; hükümet merkezinde bir borsa tesis edilmesi lüzum ve ihtiyacı kendiliğinden ortaya çıkar. Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası; amme müesseseleri, malî müesseseler ve şirketlere ait esham ve tahvilat ile borsada kote edilen ecnebî esham ve tahvilat kıymetlerinin takarrür ve aynı zamanda kambiyo muamelelerinin cereyan ettiği yerdir. Bu muamelelerin icra yeri olan borsanın, bu muamelelerle bittabi çok sıkı alakası bulunan mühim müessese merkezlerinin yanı başında bulunmasında zaruret vardır. Bu itibarla hükümetin malî ve iktisadî işlerimize müessir bir teşekkülü hükümet merkezinde tesis etmeyi gerek ihtiyaç ve gerek teşkilât bakımından istemesi kadar tabii bir şey olamaz. Nitekim bütün dünya memleketlerinde de borsalar hükümet merkezlerinin bulunduğu yerlerde tesis edilmiştir.

2 – Hükümet millî paranın fiili istikrarını muhafazaya ve kuvvetlendirmeye programının başında yer vermiştir. Hükümet borsaların millî paranın kıymetine tesir edebilecek olan muamelelerle iştigal eden müesseselerden olması dolayısıyla da Ankara'da bir menkul kıymetler ve kambiyo borsasının açılması lüzumuna kani olmuştur.

Türk parası, 1931 yılından beri, kıymetini muhafaza etmektedir. 1931 yılından beri vuku bulan birçok malî ve iktisadî ve hatta siyasî hareketlerin tesirleri altında, hemen hemen bütün devletlerin paralarının kıymetini düşürme zorunda kaldıkları malumdur. Ortaya çıkan hadiselerden hiçbiri karşısında hükümet, Türk parasının kıymetini devalüe etmek lüzumunu duymamış, millî paranın kıymetini muhafaza etmiş ve bu istikrarı memleketin millî menfaatlerine uygun bulmuştur.

Maliye Vekilimizin, millî paranın kıymetini muhafaza hususunda hükümetin göstermiş olduğu hassasiyeti ve millî paranın istikrarını kuvvetlendirmeye hükümet programında mühim bir yer ayrılmış olduğunu ifade eden sözleri üzerinde bilhassa büyük bir ehemmiyetle durulmalıdır.

Ankara Borsası

Umum Borsalar Nizamnamesi hükümleri dahilînde Ankara'da bir Ticaret ve Zahire Borsası teşkili hakkındaki talimatname Heyet-i Vekile'nin 19 Şubat 1924 tarihli toplantısında kabul olundu.

Bu talimatnamenin ikinci maddesinde "Ankara Ticaret ve Zahire Borsası'nda her türlü zahire, hububat ve unun ve diğer mahsulat-ı arziye ve mevadd-ı hayvaniyenin, mamulat, masnuat ve mensucat gibi her nevî emtia-i ticarîyenin bey u şirası mukavele ve taahhüt muamelatı ve berren emval ve eşya-yı ticarîye nakliyatı ve nakliyat sigortaları mukavele ve taahhütleri" gibi muamelatın icra edilebileceğini tasrih etmişti.

Talimatnamenin üçüncü maddesiyle de Ankara Borsası'nın yukarıda kaydedilen muamelattan evvelemirde zahire, hububat ve un üzerine icra-yı muamele etmesi ve borsa teşkilâtı tekemmül ettikçe diğer muamelatın da İktisat Vekâleti'nin tasvibiyle peyderpey borsaya ithalleri tensip olunmuştur.

Bilahare Ankara Borsası Talimatnamesi'nin Trabzon, Tekirdağı, Saruhan ve Edirne vilayetlerinde açılacak borsalarda aynen tatbikine İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Mart 1924 tarihli içtimaında karar verilmiştir.

1923-1933 10 Yıl TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 63-64.

İzmir Borsası

İzmir Borsası, İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'ndan daha evvel tesis edilmiştir. Ancak Borsa nizamnamesi pek eski ve vaziyet-i hazıraya nazaran ihtiyaca gayr-i kafi olduğu görüldüğünden İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'nda tatbik edilmekte bulunan nizamnameyi aynen İzmir Borsası'nda da tatbiki Heyet-i Vekile'nin 3 Mayıs 1924 tarihli içtimaında kabul ve tasvip olunmuştur. Bilahare tahakkuk eden ihtiyaca binaen mezkûr talimatnamenin bazı maddeleri tadil edilmiştir.

Talimatnamenin maksad-ı tesis hakkındaki ikinci maddesinde İzmir Ticaret ve Zahire Borsası'nda "zahair ve hububat ve un ile diğer mahsulat-ı arziye ve hayvaniyenin ve mamulat, mensucat ve mensucat misillu emtianın bey ü şirası ve mukavele ve taahhüt muamelatı ve berren ve bahren eşya ve emval-i ticarîye nakliyatı, sigorta mukavelatı ve taahhüdatı ve kambiyo muamelatı" icra olunacağı muharrerdir.

Talimatnamenin üçüncü madesinde de zahire, hububat ve un üzerine olan muamelatın diğerlerine takdim olunacağı ve borsanın teşkilâtı tevsî olundukça mütebaki mevaddın da tedricen borsaya ithal olunabileceği zikredilmektedir.

1923-1933 10 Yıl, TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 63.

Adana Borsası

Bilhassa pamuk, zahair ve hububat üzerine icra-yı muamele etmek üzere yine Umum Borsalar Nizamnamesi hükümlerine tevfikan İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Ağustos 1924 tarihli içtimaında Adana Pamuk Borsası ve pamuk muamelatı hakkında 114 maddelik bir talimatname ihzar ve tasdik olunmuş ve halen bu talimatname dahilînde borsaca muamele ifasına devam edilmiştir.

1923-1933 10 Yıl, TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 63-64.

Edirne Borsası

Edirne Borsası 19 Şubat 1925 tarihli 1701 numaralı kararnameye zeylen 31 Mayıs 1925 tarihinde neşrolunan kararname ile yeniden tesis edilmiştir.

Bu kararnamenin hükümlerine göre Trabzon, Tekirdağ, Saruhan ve Edirne vilayetlerinde tesis olunacak borsalarda Ankara Ticaret Borsası talimatnamesinin aynen tatbiki takarrür ettiğinden Edirne Borsası da bu esaslar dahilînde 31 Mayıs 1925 tarihinden itibaren teşekkül etmiş ve faaliyete başlamıştır.

Türkiye'ye Ticaret ve Sanayi Odaları Birinci Kongresi (Ankara, 1927)

İnkılâptan sonra suret-i mahsusada inkişafa mazhar olan Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları murahhasları, yeni dahil oldukları bu velut ve feyizli mesai devresinin muhassalası hakkında teati-i fikir ve mütalaa etmek ve kendilerinin alakadar oldukları mıntıkaların yakından görüp tanıdıkları dertleri ve temennileri ile bütün memlekete şamil mahiyette ittihazı icap eden tedbirleri tetkik ve müzakere eylemek üzere 1927 senesinde ilk defa Ankara'da toplandılar. Bu ilk Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi oldu.

Bu kongrede bilhassa kredi ihtiyacı üzerinde durulmuş ve Devlet Bankası teşkili, iskonto müddetinin altı aya iblağı, ticaret-i haricîye büroları tesisi, nakliyat işlerinin tanzim ve ıslâhı, İktisat Meclisi teşkili gibi mühim temenniler izhar olunmuştur.

Bu temennilerden bilhassa kredi ihtiyacı üzerinde devlet azamî derecede tevakkuf etmiş ve pek müessir tedbirler de almıştır.

Bir taraftan esasen sağlam olan paramızın her türlü kıymet tedennisinden muhafazası için ihtiyatlı tedbirler alan Cumhuriyet, diğer taraftan Cumhuriyet Merkez Bankası gibi mühim bir ana banka tesisine muvaffak olmuş, bundan başka İktisat Meclisi, ticaret-i haricîye büroları tesis etmiş, nakliyat işleriyle ehemmiyetle iştigale başlamıştır.

Tarihimizin hiçbir devri, halk mümessillerinin milletin menafiine uygun olan dileklerinin hükümetçe böyle dikkat ve samimiyetle nazar-ı dikkate alınarak tatbikini görmemiştir. Bu yeni ruh, imparatorluk tarihinin tamamen meçhulü idi. Cumhuriyet devrinin bu suretle tecelli eden yüksek nur ve feyizli işleri saymakla bitirilemez.

1923-1933 10 Yıl, TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 42.

Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları İkinci Kongresi (Ankara, 1928)

Nizamnameye tevfikan her sene inikadı icap eden Ticaret Odaları senelik umumî kongresi ikinci defa olarak 19 Mayıs 1928'de Ankara'da toplanmıştır.

Bu kongrede dahi memleketin mühim iktisadî meseleleri mevzuu müzakere olmuştur. Ruznamesini mahsulatın standardizasyonu ve ambalajı, tağşiş mesaili, dahilî sergi işleri, ticaret-i bahriyemizin inkişafı, balıkçılık, süngercilik meseleleri, madenlerin inkişafı ilâh, gibi ehemmiyeti istisğar edilmeyecek meseleler işgal ediyordu. İzaha hacet yoktur ki bu mevzular üzerinde de hükümet-i Cumhuriyemiz ciddiyetle iştigal etmiş ve bu maksatların teminine hadim birçok kavanin ve müessesat vücude getirmiştir.

Tağşişin men'i hakkındaki kanun, dahilî sergiler, balıkçılık enstitüsü, ticaret-i bahriye sahasındaki teşebbüsler, maden taharriyatı ilâh, gibi esaslı adımlar hep bu müşterek ve ahenktar mesainin feyizleridir.

1923-1933 10 Yıl, TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 42

Türkiye Ticaret ve Sanayi Odalarının Üçüncü Kongresi (Ankara, 1931)

Nizamnamede icrası zarurî görülerek yapılan tadilat dolayısıyla üçüncü kongre ikincisinden üç sene sonra 26 Kasım 1931 tarihinde Ankara'da toplanmıştır.

Bu kongrenin ruznamesi de hububat hakkında tiplerin tayini, silolar inşası, varant muamelesi gibi mühim esasları ve ihracat kredisi, umumî mağazalar tesisi, beynelmilel ticaret odasına iştirak ve millî komiteler teşkili gibi mühim maddeleri ihtiva ediyordu.

Her zaman tekrar ettiğimiz veçhile bütün bu kongre karar ve temennileri Cumhuriyet devrinde daima nazar-ı dikkate alınmış ve silolar tesisi, varant muamelesine hazırlık gibi birçokları da ikmal ve intaç olunmuş-

tur. Cumhuriyet hayatımızda yapılan inkılâbın iktisat sahasındaki feyizlerinin bundan büyük ve müspet deliline ihtiyaç yoktur.

1923-1933 10 Yıl, TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 42

Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Dördüncü Kurultayı (Ankara, 1935)

Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları'nın dördüncü genel kongresi, o günkü adıyla Kurultayı 22 Mayıs-26 Mayıs günleri toplanmıştı. Kongre başkanı Ekonomi Bakanı Celâl Bayar, başkan vekilleri ise Şakir Kesebir ve Murad Fortun'du. Kongrenin zabıtlarından görülebileceği gibi artık soyadı kanunu yürürlüğe girmiş herkes soyadıyla zabıtlarda yer almıştı. Zabıtların diğer bir özelliği konuşmalarda ve raporlarda o günlerde dilde yapılan köklü değişiklikle yepyeni sözcüklerin konuşma ve yazım diline sokulmuş oluşuydu. Bu sözcüklerin bir kısma zamanla kabul görmüştü. Ancak kabul görmeyen ya da farklı anlamlarda kullanılanların adedi azımsanmayacak orandaydı. Her şeyden önce iktisat ekonomi olmuştu. Millet yerine ulus kullanılıyordu. Millî iktisat" bundan böyle "ulusal ekonomi"ydi. Vekil yerine bakan kullanılmaya başlanmıştı. Diğer vekâletlerde de benzer değişikliğe gidilmişti. Maarif Vekâleti'nin adı Kültür Bakanlığı'na dönüşmüştü. Ticaretin karşılığı tecimdi. Uluslararası ticaret "Arsıulasal tecim"di. Sanayi'nin yerine endüstri konmuştu. Artık "ekonomik kalkınma"dan söz ediliyordu. Zabıtlarda kimi konuşma ve raporlara birer sözlük eklenmişti.

Kongreye iştirak eden murahhaslar arasında Ankara'yı temsilen Eskişehir saylavı Emin Sazak ve Ankara Tecim Odası ikinci başkanı Vehbi Koç da bulunuyordu. Kongrede Odalar Kanun ve Nizamnamesi, Tecim Borsaları, Genel Mağazalar, Rasyonalizasyon ve Standardizasyon, Deniz Mahsulleri için ayrı ayrı komisyonlar kurulmuştu. Son bir komisyon Dilekler Komisyonu idi ve başkanı Vehbi Koç'tu. kongrenin açıldığı gün Vehbi Koç'un önerisi üzerine "Büyük Önder Atatürk'e, Başbakan İsmet İnönü'ye ve Meclis reisi (Kamutay Başkanı) Abdülhalik Renda'ya kongre adına tazim hisleri arz edilmişti.

Açış konuşmasını Ekonomi Bakanı Celâl Bayar yapmıştı. Artık devletçilik epeyce yol almış, sorun dış ticarete açılma aşamasına gelmişti. Bu nedenle Celâl Bayar'ın konuşması da büyük ölçüde rasyonalizasyon üzerineydi. Rasyonalizasyondan standardizasyon, taylorizasyon ve "teşkilatlanma" kastediliyordu. Celâl Bayar'a göre ihracatçı tüccar (tecimer) yurdun bir yeddi eminiydi. Gündemde olan "teşkilatlandırma ve marketing savaşı" ancak liyakat sahibi tacirlerin artmasıyla kazanılabilirdi. Rasyonelleşme her türlü fena görenekten, vakit, nakit, emek ve madde israfından uzaklaşarak teknik, ekonomik, ölçülü çalışma tarzını kabullenmeyi, ve bu yapının gerektirdiği "teşkilat"ı kurmaktı. Marketin, yani piyasa için mal hazırlama ve piyasaya mal sevk etme ana sorunlardan beriydi. Ticaret ve Sanayi Odaları, Borsalar, teşkilât ve çalışma tarzlarını rasyonelleştirmeliydi. O sırada Türkofis kurulmuştu iç teşkilât açısından örnek gösteriliyordu. Bayar konuşmasında özellikle balıkçılığa, süngerciliğe önem verilmesi gerektiğini kaydediyordu. Ülke geniş kıyılara sahipti. Bu kıyılar değerlendirilerek yakın bir gelecekte ülke zengin servet kaynaklarına sahip olabilirdi.

Türkiye Tecim ve Endüstri Odaları Dördüncü Genel Kurultayına ait Kongre Zabıtları (22 Mayıs – 26 Mayıs, Ankara, 1935)

TC Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Seri: 6 No: 1

Türkiye Sanayi ve Ticaret Odaları Dördüncü Genel Kongresi 22 Mayıs 1935'ten 26 Mayıs 1935'e kadar sürdü. Kongre şu konular üzerinde uğraştı ve kararlar aldı:

a – Ticaret odaları kanun ve nizamnamesinde şimdiye kadar yapılmış tecrübelere ve bu müesseselerden tüccar ve millî ticaret için beklenen hizmet, fayda ve hedeflere göre yapılması gerekli değişiklikler.

b – Ne gibi mahallerde oda ve borsa açılması lâzım geldiğinin prensibe bağlanması.

Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları'nın dördüncü genel kongresi, o günkü adıyla Kurultayı 22 Mayıs-26 Mayıs günleri toplanmıştı. Açış konuşmasını Ekonomi Bakanı Celâl Bayar yapmıştı. Artık devletçilik epeyce yol almış, sorun dış ticarete açılma aşamasına gelmişti. Bu nedenle Celâl Bayar'ın konuşması da büyük ölçüde rasyonalizasyon üzerineydi. Rasyonalizasyon teriminden standardizasyon, taylorizasyon ve "teşkilatlanma" kastediliyordu. Celâl Bayar'a göre ihracatçı tüccar yurdun bir yeddi eminiydi. Gündemde olan "teşkilatlandırma ve marketing savaşı" ancak liyakat sahibi tacirlerin artmasıyla kazanılabilirdi. Rasyonelleşme her türlü fena görenekten, vakit, nakit, emek ve madde israfından uzaklaşarak teknik, ekonomik, ölçülü çalışma tarzını kabullenmeyi, ve bu yapının gerektirdiği "teşkilat"ı kurmaktı.

c – Ticaret ve sanayi odaları bankası, fon olarak tespit edilen paranın en faydalı istimal yolunun tespiti.

d – Mezat usulü satışlar ve hangi nevî emtia için tatbiki muvafık olacağı.

e – Genel mağazalar, antrepolar ve varantaj.

f – Rasyonelleştirme ve standardizasyon.

g – Memleket içinde ve dışında panayır ve sergiler ve iştirak usullerinin tetkiki.

h – Türkiye denizaltı servetlerinin istismarı, balıkçılık, süngercilik, kaplumbağa, diğer mahsuller.

i – Odalar mıntıka kongreleri ve istek ve dilekler ve Ziraat Bankası'ndan dilekler.

Denizbank ve antrepolar ve umumî mağazalar teşkiline ait mesaî bu kongrede neticeleri meyanında idi.

Kongre, şu komisyonlardan mürekkep olarak çalışmıştır:

1 – Odalar kanun ve nizamnamesi komisyonu;

2 – Ticaret borsaları komisyonu;

3 – Umumî mağazalar komisyonu;

4 – Rasyonelleştirme ve standardizasyon komisyonu;

5 – Dilekler komisyonu.

Kongre Başkanı: Celâl Bayar (Ekonomi Bakanı); Başkan Vekilleri: Şakir Kesebir & Murad Fortun; Kongre Genel Sekreteri: İsmail Hakkı Veral Vilâyetler adına.

Ekonomi Bakanı Celâl Bayar'ın Ticaret ve Sanayi Odaları Dördüncü Gene Kongresi'ndeki Açış Konuşması

Türk Tecim ve Endüstri Odaları Kurultayı'nın Sayın Üyeleri,

Yurdun tecim, endüstri, finans, kısaca ekonomik alemini temsil eden dördüncü kurultayımızı, hepinizi selamlayarak açıyorum.

Son toplantınız tarihinden beri, yurdun iş ve ekonomi politikasında, ulusal ekonomi yöndeminden ehemmiyetli adımlar atılmıştır. Bu adımların an çizgilerini, her birinize ayrı ayrı sunulmuş olan bitiklerde bulacaksınız. Ben sizin dikkatinizi, geçmişte yapılmış, bitmiş veya bitmek üzere olan işler üzerinde israf etmeyeceğim. Bu kadarcık işaretim bile, yalnız Türk iş aleminin, hükümete takip ettiği güdümlü ekonomi politikasında, ne derece şuurla, disiplinle yardım etmiş olduğunu söyleyebilmek ve özlerinizde temsil ettiğiniz kitleye teşekkürlerimi arz etmek içindir.

Size önümüzdeki yıllarda aynı yollar üzerinde, belki daha hızla, devam edeceğimizi kısaca söylemekle iktifa edeceğim. Çünkü, içinde yaşadığımız şartlara göre, en doğru ekonomi yolu üzerinde olduğumuza, tecrübemizde doğan bir inancımız vardır.

Ekonomik kalkınma gayreti:

Arkadaşlar,

Rasyonelleşme, önümüzdeki yıllarda emek vereceğimiz mevzuların en üstünüdür. Bu kelime ile kastettiğimiz mana şudur: Her türlü fena görenekten, vakit, nakit, emek ve madde israfından bizi uzaklaştıracak teknik, ekonomik, ölçülü çalışma tarzı ve gereklendirdiği teşkilât. Anlaşılıyor ki rasyonalizasyon kelimesiyle biz standardizasyonu, Taylorizasyonu, teşkilâtlanmayı, ileri teknik ve kaliteyi ve Marketing kelimesiyle ifade edilen, piyasa için mal hazırlama, sevk etme tekniğini kast ve istih-

daf ediyoruz. Yurtta, her köşede, her alanda uyanıklık, ekonomik kalkınma gayreti, heyecanı vardır. Tarihin en büyük inkılâbı olan Atatürk Devrimi, ulusumuza, imkân ve refah ufuklarının en genişini açmış bulunmaktadır.

Rasyonel çalışma, tez başarımın, erginliğin, ilk şartıdır. Dış tecimimizin, ekonomik kalkınmamızın temel taşıdır. Rasyonelleşme olmadan ciddi ve planlı bir dış tecim mevzu-i bahs olamaz. En kısa bir zamanda en mühim ve en kolaylarından başlayarak birer birer ihracat mallarımızı standardize etmeliyiz. Bu yönde çalışmanın esaslı adımı tarladan başlamak gerektir. Bu kısmı ihmal etmiş değiliz.

Fakat müstacelen yapmak istediğimiz şey ihracat tecimi noktasından, mallarımızın zarf-mazruf itibariyle sabit şekillerde ihracını temindir. Bazı mallarımız vardır: Tam eşi dünya yüzünde bulunmaz. Bunları tipize [typiser] edeceğiz. Bazı mallarımız vardır ki arsıulusal piyasa malıdır. Bunların her nevinin vasıflarını, teferruatıyla tespit ederek, ambalajını tayin ederek standardize edeceğiz. Standardize edilmemiş malların piyasaları, her gün, her tarafta daha ziyade daralmaktadır.

İleri memleketlerde, bu kabil malların piyasaları köy hudutlarını bile aşamıyor. Muasır tecimde ne toptancı ve ne de perakendecinin malı satın aldıktan sonra, tasnif, kalitelerine göre tefrik ve satışa arza, vakti, teşkilâtı yoktur. Arsıulasal tecime arz edilmiş mallarda bu lüzum daha kuvvetlidir.

Standardizasyondan beklediklerimiz:

Standardizasyondan beklediğimiz menfaatler pek çoktur:

- İç ve dış finansmanda ucuzluk ve kolaylık.
- Ciddi alivre satışlar yapabilmek.
- Henüz tarlada veya yolda mal üzerine kredi ve muamele imkanını elde etmek.
- Çok çeşitli, az miktarda mal yerine az çeşitli çok ve aynı vasıfta mal yetiştirmek.
- En iyiyi en ucuza mal etmek.

Arkadaşlar,

Bir malın menşeinin Türkiye olması, bir itimat ve emniyet ifadesi haline gelmelidir. Buna behemehâl vasıl olmalıyız. Dış tecimimizin geçmişe ait hatıralarının tesiri altında bulunuyorum. Tamamen maziye gömmek azminde olduğumuz bu hatıraları, bir standardizasyon savaşı mevzu-i bahs olurken hep beraber bir kere daha göz önüne getirmemizde fayda vardır:

- Taş paçavra, un, tuz karıştırılmış tiftik balyaları.
- Ortaları ıslatılmış veya ecnebî maddeler sokulmuş pamuk balyaları.
- Pekmez, mum, üzüm ezmesi karıştırılmış afyon topakları.
- Kum, delice, çeşitli mahsul karıştırılmış, hatta kükürtlenmiş arpa.
- Tabakhane ve ölü davar yünü karıştırılmış yapağılar.

Bir hayli yıl evvel bizzat vak'aya şahit olanların bana Marsilya'da anlatmış oldukları bir hadiseyi hatırlıyorum:

Bir yumurta ihracatçısı – ismini bilmiyorum – üstü altı aynı olduğunu iddia ettiği yumurta sandıkları, başka türlü, yani üstü düzgün, iri taneli, arkası bozuk, küçük taneli çıktığı zaman kabahati adamlarının üzerine atmaktan başka çıkar yol bulamamıştı.

Alıcı memlekete gönderilmiş çürük bir elma partisinin sandıkları üzerinde kurtlar kaynaştığından şikayeti havî resmî dosyalarımız vardır. Örneklerini sıralayabileceğimiz bu fena hareketleri standardizasyon ve kontrol yoluyla kapatmalıyız. Hortlamaması için dikkatli bulunmalıyız.

Taylorizasyondan bahsettim.

Fransızların "Organisation scientifique du Travail" dedikleri bu yoldan giderek; teknik, ekonomik icaplara uygun, zararlı göreneklerden ayıklanmış, en randımanlı çalışma usullerine ehemmiyet vermeliyiz. Herkes, her işinde, aynı şeyi daha randımanlı, daha iyi yapabilme için "Ne yapmalıyım?" sualini, kendi kendine her zaman sormalıdır. En ufak görülen vakit, nakit, emek, malzeme israfları bile, zerre zerre toplanarak ulusal ekonomi için büyük bir ziyan haline alır. Günde sekiz saat çalışan 500 ameleli bir fabrikada veya madende her amelenin saatte, bir tek dakika lüzumsuz ve randımansız vakit kaybetmiş olmasından doğacak ulusal kayıp ne olur? Hesap ediniz bunun 300 günde, yani bir yılda kaybettiği imkânın 2500 çalışma gününe müsavî olduğunu hayretle görürsünüz. Tecimi teşkilâtlandırmayı ve Marketing'i rasyonel tecim ve standardizasyonun bir zarureti olarak kabul ediyoruz.

Tüccar, Millî vazifeyi almıştır:

İstitraten söyleyeyim ki ihracatı devlet inhisarına almak yolunu takip ettiğimiz hakkında yayılmak istenen bazı haberler, asılsız ve en hafif tabiriyle cahilanedir. Tecimimizi teşkilâtlandırmayı, ulusal muvaffakiyetimiz için en kestirme yol telakki ediyoruz. Tecimerlerimize gelince, biz onları, ulusal ekonomik kalkınmamızın gerekli elemanları sayıyoruz ve bütün devlet teşkilâtını kendilerine yardım ve hizmet için amade tutuyoruz.

Bir tecimer, bilhassa ihracatçı tecimer, nazarımızda, ulusal ödev almış üstün adamlardan biridir. Müstahsilin emeği, umudu, müstehlikin menfaati, onun zekâsına, kabiliyetine ve doğruluğuna emniyet edilmiştir. O, fırsat gözetleyen ve yalnız kendi özel menfaatini düşünen bir adam olmamalıdır. Ulusal menfaat ve politika icaplarını, memleketin itibarını, mahsullerinin şöhretini, müstahsilin menfaatlerini genişleten adamdır. Nazarımızda ihracatçı tecimer, yurdun bir yed-i eminidir. Bizim istediğimiz, isteyeceğimiz şey, bu emniyete liyakat göstermesi, maddî ve manevî şekilde, liyakat gösteremeyenlerin bu sıfatı alamamasıdır.

Teşkilatlandırma ve Marketing savaşımız, bu kabil tecimerlerin artmasını, muvaffak olmasını da kolaylaştıracaktır. Marketing, yani piyasa için mal hazırlama ve piyasaya mal sevk etme tabiriyle kast ettiğimiz esaslı işleri, vekâletin salahiyetli memurları tafsilatıyla arz edeceklerdir.

Tecim ve endüstri odalarımız, borsalarımız da teşkilât ve çalışma tarzlarını rasyonelleştirmeli ve büyük odalarımızın teşkilâtı, Türkofis'in iç teşkilâtına müsavî hal almalıdır.

Denizcilik ve deniz serveti:

Sayın Heyetinizin bilhassa dikkatini çekmek istediğim, önümüzdeki yıllarda emek vereceğimiz bir mevzu da denizcilik ve deniz servetlerimizin istismarı işidir. Bilhassa balıkçılığa, süngerciliğe ve endüstrisine ehemmiyet verdiğimizi ifade etmek isterim.

Kıyılarımızın genişliği, yurdumuzun çoğrafi durumu, bu branşın da, yakın bir atide memleketimizin zengin servet kaynaklarından biri olacağı ümidini kuvvetlendirmektedir.

Her birinize sunulmuş olan bitiklerde, kurultayımızın müzakere mevzuunu teşkil eden, muhtelif meseleler, muhtelif odaların görüşleri ayrı, ayrı izah edilmektedir. Onun için burada fazla vaktinizi almaya lüzum görmüyorum.

Kararlarınızın, son tütün kongresinde olduğu gibi, ehemmiyetle nazara alınacağından ve tatbik alanına konmaları için tezelden başarılacağından emin olabilirsiniz.

Vereceğiniz kararların ulusumuz için, ulusal tecimimiz için kutlu ve verimli olmasını dilerim (Sürekli alkışlar).

Ekonomi Bakanı Celâl Bayar'ın Ticaret ve Sanayi Odaları Dördüncü Genel Kongresi'ndeki kapanış konuşması 25 Mayıs 1935

Bayar standardizasyon konusuna değindikten sonra kongreyi şu sözlerle kapadı:

Ben kendi hesabıma standardizasyon için şunu söyleyeceğim ki bu hususta alacağınız karar kurultayınızın en mühim kararlarından birisi olacaktır. Çünkü memlekette ekonomik alanda ilk ve mühim bir adım atılmış olacaktır. Standardizasyonun yapılması lüzumuna kaniyiz. Bunu ifade etmiş bulunuyoruz. Ancak standardizasyonu yapmak için amatörce fikirlerde de çok uzağız. Başka memleketler yapıyor veya yapmıyor, biz böyle bir fikrin peşinde koşmuyoruz. Memleketin hakikî menfaatlerini bu yolda gördüğümüz içindir ki bunun ciddî surette tetkiki ile uğraşıyoruz. Beyhude kaybedilmiş zamanları telâfi etmek istiyoruz. Standardizasyonu, birdenbire bütün mallarımıza şamil bir şekilde yapmağı iddia etmek kimsenin aklından geçmemiştir. Yalnız şu muhakkaktır ki, bütün istihsal maddelerimizi birer birer elden geçireceğiz. Hepsinin hususî şeraitini tetkik edeceğiz. Aynı zamanda rakip memleketlerde tâbi oldukları şeraiti de tetkik ettirdikten sonra varacağımız neticenin ulusal ekonomimiz için faydalı olacağına kanaat getirirsek onun üzerinde irkilmeden yürüyeceğiz. Böylece gayet pratik, fakat kat'î bir neticeye varmış olacağız. Binaenaleyh bize, "Siz bütün mallarımızı standardize etmeğe karar verdiniz mi? gibi bir sual tevcih edilmemelidir. Böyle bir suale muhatap ancak amatör insanlar olabilir. Bizi ciddî esaslarla uğraşıyoruz. Teknik esasları, ancak memleketin ulusal ekonomisine hadim olmak şartiyle ele almak istiyoruz. Kurultay buna kanaat getirmelidir ve bu sağlam kanaatini muhitinde yaymalıdır (Alkışlar).

Ruznamede başka iş kalmamıştır. Ciddî çalışmalarla mühim kararlar verdiniz. Kararlarınızın ulus için daima olduğu gibi hayırlı olmasını diler, memleketlerine dönecek üye arkadaşlara selâmetler dilerim. Dördüncü kurultay kapanmıştır.

Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Sanatkâr ve Küçük Tacir

Cumhuriyet döneminin ilk kanunlarında biri olan 2 Mayıs 1341 (1925) tarihli ve 99 sayılı Resmî Gazete ile yayımlanan 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun 4. Maddesi ile bütün esnaf ve dükkânı bulunan sanatkârlar ile küçük tacirlerin Ticaret ve Sanayi odaları tarafından ticaret siciline kayıt edilmeleri zorunluluğu konmuştu. 10. Maddeye göre de bütün Esnaf Cemiyetleri Ticaret Bakanlığı'na bağlanarak, daha önce İstanbul Şehremaneti'ne ve belediyelere verilmiş olan görev ve yetkiler Ticaret Bakanlığı'na ve ticaret odalarına tanınmıştı.

Kanun "esnaf", "dükkânı bulunan sanatkârlar" ve "küçük tacirler" olmak üzere bir ayırıma tabi tutmuş ise de bu kavramların tanımını yapmamıştı. 27 Eylül 1941 (1925) tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin 77. Maddesinde "dükkânı bulunan sanatkârlar" deyimi, "küçük sanatkârlar" olarak belirtilmişti. Ayrıca, 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu ile tacir niteliğinin gerektirdiği bazım yükümlülüklerin küçük ticaret erbabı için uygulanmaması düşüncesiyle "tacir" ve "küçük tacir" ayırımı yapılmış ve 27 Mayıs 1927 tarihli 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de "küçük sanayi" tabiri kullanılarak "küçük sanatkârlar"ın durumu sanayi erbabından ayırt edilmişti. Böylece 655 sayılı kanunda kullanılan "esnaf" tabirinin, "küçük tacir"ler ile "küçük sanatkâr"ları kapsadığı sonucuna varılmaktaydı.

Öte yandan 655 sayılı kanunun getirdiği diğer bir özellik "örgütlenme zorunluluğu" getirmiş oluşuydu. Bilumum esnaf, diğer bir deyişle "küçük tacir ve sanatkârlar", Ticaret ve Sanayi odaları ve bu odaların olmadığı yerlerde de belediyeler tarafından kayıt altına alınacaktı. Bir yandan odalar kanalıyla bakanlık tarafından idarî, diğer yandan içten gelen bir denetime tabi tutulan esnaf cemiyetleri hakkında böylece hem özel hukuk ve hem de kamu hukuku kurallarının uygulanmasına gidilmiş olunuyordu. 655 sayılı kanuna göre kurulmuş olan esnaf cemiyetlerinin sayısı 191 olarak tespit edilebilmişti.

Tacir ve esnaf hakkında uygulanan mevzuat yeterince açıklayıcı değildi ve bu karışık örgütlenme şekli gerek odaların ve gerek esnaf cemiyetlerinin kendi alanlarında etkin bir faaliyet gösterememelerine neden oldu. Ticaret ve Sanayi odaları kongrelerinde 655 sayılı kanunun öngördüğü sistemin değiştirilmesi gerektiği her defasında gündeme gelmiş ve günün ekonomik koşullarına uygun yeni bir örgütlenme yolu üzerinde çalışılmıştı. 1943 yılında çıkartılan 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile tüccar, sanayici ve esnaf grupları için yeni meslekî örgütlerin kurulmasına gidilmişti. Bu amaçla genellikle dağınık ve birbiriyle çelişen hükümleri kapsayan 655 sayılı kanun ile Meşrutiyet devrinde çıkartılan ve 24 Nisan 1328 tarihli talimatnamenin yerini alan 21 Eylül 1341 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi değiştirilmiş ve 4355 sayılı kanunla küçük tacir ve sanatkârların, tüzel kişiliği haiz kamu kurumu niteliğinde olan ve ekonomik ihtiyaçların gerektirdiği yerlerde Ticaret Bakanlığınca kurulması öngörülen "Esnaf Odaları"na kaydolmaları esasa getirilmişti. Böylece, o zamana kadar her meslek kolu için birbirinden ayrı olmak üzere faaliyet gösteren esnaf cemiyetleri kaldırılarak, esnaf odalarının teşkiline gidilmesi suretiyle, meslekî örgütleşme yolundaki sendikalist fikir terk edilmiş ve bütün meslekleri bir araya toplayan rejiyonal (idarî) bir sistem kabul olunmuştu.

Her ne kadar, 4355 sayılı kanunla tacir ve sanayicilerin meslekî kuruluşları olan Ticaret ve Sanayi Odaları'nın kurulması öngörülmüş ve kurulması isteğe bağlı bu kuruluşlara küçük tacir ve sanatkârlar için kaydolma zorunluluğu konulmuş ise de, "Esnaf Odaları", Ticaret ve Sanayi Odaları'na benzer bir gelişme gösterememişti. Sadece muayyen bölgelerde kurulmuş olması nedeniyle de esnaf ve sanatkârların örgütlenmeleri sorunu üzerinde tekrar durularak 1949 yılında "odalar rejimi" terk olunuş ve 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu çıkarılmıştı. Bu yasayla "esnaf" kavramı yeniden ele alınmış ve esnaf üç gruba ayrılmıştı:

Birinci gruba sabit ve seyyar olarak, el emeğini, sanatını kullanarak bizzat çalışanlar sokulmuştu. Muharrik [çevirici] kuvvet kullanmak suretiyle asgarî üç ve muharrik kuvvet kullanmaksızın asgari sekiz kişiyi yanlarında çalıştırarak elde ettiği mamul mal ve hizmeti, kâr ve zar kendilerine ait olmak üzere satışa çıkaran sanat

erbabından olanlarla şekerci, tatlıcı, lokantacı, aşçı, lekeci, kunduracı, berber ve fırıncılar ile benzerleri gibi tacir vasfı ağırlık arz etmeyenler de bu gurupta yer almıştı.

İkinci grupta küçük tacir dahil, tacir niteliğini haiz olmayan meslek erbabından sayılanlar yer almıştı. Üçüncü gruba ise şoför, arabacı, kayıkçı, mavnacı, hamal gibi alet veya araçlarla iş gören hizmet erbabı dahildi.

Böylece esnafın tanımı yönünden bir taraftan esnaf veya sanatkâr olanlarla olmayanlar ayrı ayrı sayılarak belirtilmiş diğer taraftan, üçük tacirler adı atında bir grup da alınmak suretiyle tacir niteliğine sahip olmayan meslek erbabı ile alet veya araçlarla iş gören hizmet erbabı da "esnaf" kavramı kapsamına sokulmuştu.

Kanunun birinci maddesinin genel mahiyetteki, "esnaf ile bunların yanlarında çalışanların" aynı esnaf derneklerine kaydolabileceklerine dair hükmü ile bu üç gruptaki esnaf ve sanatkâr yanında çalışanların da aynı dernekte toplanabilecekleri prensibe bağlanmıştı.

KREDİ SORUNU VE TEFECİLİKLE MÜCADELE (1933)

Kuruluş evresinde Cumhuriyet'in en büyük darboğazlarından biri "kredi" kurumlarından yoksun oluşuydu. Uzun yıllar murabahacılık üreticiyi soyup soğana çevirmiş, tefecilik ülkenin en büyük sorunlarından birine dönüşmüştü. Bu soruna çözüm getirmek amacıyla İktisat Vekâleti bünyesinde kurulan Kredi İşleri Bürosu 1933 yılında bir rapor hazırlamıştı.[47] Rapora göre millî iktisat düzene sokulmaya çalışılırken "kredi işleri" onun "muharrik gücü" addedilmişti. Bir an önce kredi sorunu çözülmeli, ülke çapında tefeciliğin önü alınmalıydı. O tarihlerde %15'ten %38'e kadar faiz hadleri âdeta normal addediliyordu. Bu oranın üzeri ise "ihtikâr" olarak görülüyordu. Bu oranlar tabii ülkede tefeciliğin ne derecede cüretkâr olduğunu gösteriyordu.

Tefeciliğin önüne geçmek ve krediyi en yararlı şekilde millî iktisadın emrine vermek amacıyla hükümet iki kanun layihası hazırladı. Bu kanunlarla tefecilikle iki yoldan mücadele hedefleniyordu.

İlki ödünç para verme işleri için bir kanun çıkarılmasıydı. Kredi işlerinde devlet murakabesi geliyor, faiz hadleri düzene sokuluyor, işlemlerde açıklık, aleniyet sağlanıyordu. Bu arada tefeci tarif ediliyor ve tenkili için önlemler alınıyordu. Ancak tenkil önlemlerinin uygulamaya sokulması için olanaklar sınırlıydı. Her hâlükârda illetin kaynağında kurutulması gerekiyordu.

Mücadelenin ikinci safhası olarak, üreticiyi ya da tüketicinin tefeciye başvurusunu önlemek için Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu düşünülmüştü.

2279 sayılı ödünç para verme işleri kanunu nispeten başarılı olmuştu. Rapora göre "Kanunun geçen kısa müddet zarfındaki tatbikatı ile memnuniyeti davet eden neticeler alınmıştı." Ülkede ödünç para verme işleriyle uğraşan 720 gerçek ve hükmî şahsın uygulayacakları faiz haddi belirlenmişti. Ama bunun denetimi kolay değildi. Kanunun kredi fiyatlarını düşürdüğü görülmüştü. Büyük ve küçük bankalar büyük bir çoğunlukla verdikleri beyannamelerde, ödün para verme muamelelerinde %12 faiz haddini uygulayacaklarını bildirmişlerdi. Tediyeli sermayeleri toplamı 80 milyon lirayı bulan 34 millî müessese bu taahhüdü almıştı. Yabancı ve yasal bir tarifle yabancı addedilmese bile millî olmayan on banka da aynı taahhüt altına girmişlerdi. Bu önemli yekunun dışında tediyeli sermayeleri toplamı 822.915 lira tutan on banka ya da sair müessese %15'ten %20'ye kadar faiz alacaklarını beyan etmişti.

Borç para veren, o günkü deyimle "ikrazat muamelesi yapan" gerçek şahıslara gelince, ancak sermayeleri toplamı 1.799.567 lira tutan 107 şahıs beyanname vererek izin almıştı. Tabii bu 107 sayısı gerçekçi değildi. Alınan kararlar sonucu murabahacıların büyük bir kısmının piyasadan çekildiği ve artık "terk-i sanat" ettikleri farz idilse de gerçeğin böyle olmadığı ve burada bir kısmının gizli faaliyetlerini sürdürdükleri biliniyordu. Nitekim

47 *Kredi İşleri Bürosu (Tefecilik – Kredi İşleri – Halk Bankası ve Halk Sandıkları), Raporlar (İktisat Vekâletince yazılmıştır), Kısım II, Vekâlet teşkilâtına ilâveler – Birinci kânun 1933*, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 55-61.

bunlar kanunun yaptırımlarından kaçmak için değişik yollar bulmuşlardı. Faizle para vermekle tanınan Ankara ve Bursa gibi kentlerdeki tefeciler beyanname vermiş olmalarına karşın gizlice icra-yi sanatı tercih ettikleri görülmüştü. Bu türden olarak, faizle para vermediğini ve fakat köylüyle alışverişte alacaklı kaldığı zaman bir fark aldığını beyan ederek saklanmak isteyenler, yüzde oranını alelıtlak bırakarak aya mı, yıla mı raci olduğu göstermemek suretiyle sözcükler arasına gizlenme olanağı arayanlar, borç para vermediğini ve fakat sadece esham ve tahvilat alıp sattığını beyan etmek suretiyle tefeciliği bir alım satım muamelesi altıda saklamak isteyenler gözlemleniyordu.

Bütün bunlardan anlaşılıyordu ki saklı surette icra-yi sanata devam etmeğe karar vermiş cüretkârlar bulunduğu gibi hükümetin bu işi ne oranda sıkı tuttuğunu ve ciddiyetle takip edeceğini sınamak ve ona göre karar vermek üzere beklenti içerisinde olanlar da vardı.

Sonuç olarak bu tür tefecileri yakında izlemek, gereğinde cezalandırmak, bu hususta hükümetin azminin örneklerini vermek gerekiyordu. Rapor, işte bu sürecin yakın takibi için bir "büro" kurulmasını elzem görüyordu. Hatta bu büronun sadece tefecilikle mücadeleyle değil, konusunu daha geniş tutarak her türlü kredi işlerinin düzenlenmesi ile de görevlendirilebileceği kaydediliyordu. Zira, İktisat Vekâleti'nin kredi işlerini düzene sokması ve sorumluluğu üzerine alması için ciddî nedenler vardı. Üretimde en iyi şartları, uygun malîyet fiyatını ve sonuç olarak dışarıdan ve içeriden sürüm imkânlarının artırılmasını arayan her iktisat politikasının son kertede bir kredi politikası olduğu, en azından onunla bağlantılı olduğu bir gerçekti.

Sonuç olarak, gerek iktisat politikasının ayrılmaz bir parçası olarak ve gerek mahiyeti itibariyle kredi işlerinin tanzim ve ülke ihtiyaçlarına uygulanması ile meşgul olmak üzere İktisat Vekâleti en normal merci olarak görülüyordu. Bu suretle Kredi İşleri Bürosu bir yandan, kredi işlerinin tanımı esaslarını hazırlayacak, diğer taraftan tefecileri takip edecekti. Bu arada tefecileri yakalayanlara nakdî mükafat verme yöntemi de teşvik ediliyordu.

Fakat tefeciliği yok etmek için hükümetin kredi sorunuyla temelden ilgilenmesi gerekiyordu. İşte bu adımlar Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu'nun uygulanmaya sokulmasıyla gerçekleştirilecekti. Bu kanunla, halkı tefecilerin ayağına götüren nedenleri yok etmek amacını güdüyordu. Ülkede tarım, sanayi ve ticaret alanlarında kredi ihtiyacını karşılayan müessese sayısı gittikçe çoğalmakta olmasına rağmen henüz bu sahalarda kredi ihtiyacı tamamen tatmin edilmiş değildi. Fakat bu boşluk bilhassa küçük kredi sahasında barizdi. Değişik nedenlerle bankaların faaliyet sahaları dışında kalan küçük üretici halk tabakaları için birkaç kredi müessesesi istisna edilecek olursa hemen hemen tefeciden başka müracaat edilecek kapı yoktu. Halk Bankası ve Halk Sandıkları'nın tesisi yoluna girilmekle bu boşluğun doldurulmasına öncelikle ihtiyacı olan küçük kredi sahasından başlanmış oluyordu.

Banka ve sandıklar esas mukaveleleri, küçük kredinin özellikleri göz önünde bulundurularak, hazırlanmıştı. Küçük kredinin bariz özellikleri vardı. Küçük miktarlar üzerinde ve iktisadî terbiyesi noksan ve dağınık tabakalarla yapılan küçük kredi muamelelerinin riski ve genel giderleri çok olduğu için kâr gayesini güden ticarî müesseseler ya bu alana yakın ilgi göstermezler veya riskini ve genel giderlerini karşılamak için yüksek faizle iş görürlerdi.

Rapor bundan dolayı küçük kredi ihtiyacını kâr gayesini takip etmeyerek tatmin etmek ve aynı zamanda küçük krediye ihtiyacı olanların iktisadî terbiyesini yükseltmek işinin devlete düştüğünü kaydedecekti. Devletin girişimi, düzenlemesi ve denetimi kaçınılmazdı. Devletin iktisadî olduğu kadar içtimaî olan bir rolü de vardı.

Rapor gerek banka ve gerek sandıkların tesisi için icap eden bütün hazırlıkların tamamlanmış olduğunu kaydediyordu. Sermaye temin edilir edilmez uygulamaya geçilecekti. Halk Bankası'nın %40, tediyeli 3 milyon lira sermaye ile tesisi uygun görülmüştü. Bir milyonunun malîye tarafından temini kanunla tespit edilmişti. Bu cihet kanunun hazine yedindeki hisse senetlerinin satışına müsaade eden 18'inci maddesinin tatbiki suretiyle tahakkuk ettirilecekti. Geri kalan iki milyon lira millî müesseseler tarafından sağlanacaktı.

Halk Sandıkları sermayesine halkın iştiraki esası kabul edilerek hisse senetleri kupürleri bu maksatla pek

küçük tutulmuştu. Ancak bu iştirakin güçlü olmayacağı bekleniyordu. Bu nedene de kanunun 14'üncü maddesinde yazılı olduğu gibi sandıklar sermayesinin her sene devam edecek ve resmî kaynaklardan alınacak katılım hisseleriyle takviye edilmesine ihtiyaç hasıl olacaktı.

2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun

Kırsal kesimde çiftçi ve köylünün üretim sürecinde karşılaştığı en büyük sorun kredi teminiydi. Bu konuda var olan kurumsal yapı son derece yetersizdi. Sonuç muhtaç olanın murabahacıya başvurmasıydı. Tabii bu koşullarda varını yoğunu murabahacıya kaptırması kaçınılmaz oluyordu. Bunun önüne geçme amacıyla 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun çıkarıldı. Faizden para kazanmak için ödünç para verme işleriyle meşgul olan gerçek ve hükmî şahıslar bu kanunun hükümlerine göre hükümetten izin alacaklardı. Anonim, limited kooperatif ve sermayesi eshama ayrılmış komandit şirketi şeklindeki bankalar ile özel kanunlar mucibince yapılan kurumlar bu izin usulüne tabi değildi.

Ödünç para verme işleriyle uğraşanlar bu kanunun yürürlüğe girişinden itibaren üç ay içinde ve bundan sonra her yıl mayıs ayı içinde beyanname verme yükümlülüğü altına sokuluyordu. Bu beyannamede borçlulardan alınacak faizin en yüksek haddi ve borçlulara yüklenecek şartlar bildirilecekti. Anonim, limited, kooperatif ve sermayesi eshama ayrılmış komandit şirketi şeklinde bankalar, özel kanunlar mucibince yapılan kurumlar müstesna olmak üzere diğer hükmi ve gerçek şahıslar ödünç para verme işlerine tahsis edecekleri sermayenin Türk Lirası olarak miktarını ve ticarî ikametgâhlarını beyannamelerine kaydedeceklerdi.

Beyannameler üç nüsha olarak makbuz mukabilinde mahallin en büyük mülkiye memuruna verilecekti. Bu beyannameler üzerine kendisine vilayetlerce izin vesikası verilecekti.

Ödünç para verme işleriyle meşgul olanlar beyannamenin büyük harflerle yazılmış bir suretini ticarî ikametgâhlarına halkın görebileceği bir yere asmağa mecburdular. İzin usulüne tâbi gerçek ve hükmî şahıslar yaptıkları ödünç para verme işlerini noterlikten tasdikli bir deftere müfredatı ile yazacaklardı. Bu defterler İktisat Vekâleti'nce her zaman tetkik olunabilecekti. Her ticarî yıl sonunda defterlerin birer sureti İktisat Vekâleti teşkilâtı bulunan yerlerde bunlara, İktisat Vekâleti teşkilâtı bulunmayan mahallerde valilere verilecekti.

Ödünç para verme işlerinde uğraşanlar kendilerinden para alanlara verdikleri paranın miktarını ve şartlarını gösteren imzalı bir vesika vereceklerdi. Müddeti içinde beyanname vermeyenlerin izin vesikaları iptal edilecekti.

Ödünç para verme işlerinde 15'inci maddede yazılı komisyon ve hesap masrafları da dahil olmak üzere en çok %12'ye kadar (12 dahil) faiz alınabilecekti. Bundan fazla alınan faizlerin aşağıda gösterilen oranlar dahilîndeki miktarları vilâyet özel idarelerine ait olup bu idareler tarafından takip ve tahsil olunacaktı.

%12'den %15'e kadar alınacak faiz farkının %25'i, %15'ten %18'e kadar alınacak faiz farkının %35'i, %18'den %20'ye kadar alınacak faiz farkının %50'si, %20'den %25'e kadar (25 dahil) alınacak faiz farkının %90'ı. %25'den yukarıya alınacak faiz farkının tamamı birinci fıkra mucibince alınacaktı. Bu suretle özel idarelerce toplanılacak paralardan izin beyannamesine uygun olanlardan hasıl olacak meblağın %25'i ve izin beyannamesi hilâfında olup da borçlunun ihbarı üzerine tahakkuk ve tahsil edilenlerin %50'si bu faizleri ödeyen borçlulara iade edilecekti. Özel idareler tahsil ettikleri paralardan borçluları ilân usuliyle haberdar edecekti. İlgililer ilân tarihinden itibaren altı ay zarfında müracaat ederek kendilerine iade edilmesi lâzım gelen hisseyi almazlarsa bu hisseler de özel idarelere kalacaktı.

Kabul eyledikleri vadesiz mevduata %4,5'tan fazla faiz verenler fazla verdikleri faizin aşağıda yazılı oranlar dahilîndeki miktarı vilayet özel idarelerince takip ve tahsil olunacaktı: %4,5'tan %6'ya kadar alınacak faiz far-

kından %50'si, %6'dan %7'ye kadar alınacak faiz farkından %75'i, %7'den (7 dahil) yukarı olanlardan alınacak faiz farkının %90'ı.

Kabul eyledikleri altı ay ve daha uzun vadeli mevduata %6,5 tan fazla faiz verenlerin fazla verdikleri miktar aşağıda yazılı oranlar dahilînde vilâyet özel idarelerince takip ve tahsil olunacaktı: %6,5 tan %7 ye kadarından %50, %7 den %8 e kadarından %75, %8 den yukarı olanlardan %90. Bu vergilerin tamamı özel idarelere aitti.

Ödünç para verme işlerine tavassut edenler dahi ödünç para verenler gibi izin alacaklardı. Bu izin bir yıl süreyle veriliyordu. Ödünç para verme işlerine tavassut edenlerin ödünç para alanlardan herhangi bir nam ile tavassut ücreti almaları yasaktı.

Birinci madde mucibince izin usulüne tâbi olup da izinsiz faizle ödünç para vermeği itiyat eden ve beyannamelerinde yazılı faiz haddelerinden fazla faiz alan ve beyannamelerindeki şartları veya faiz hadlerini muvazaa ile gizleyen gerçek ve hükmî şahıslara tefeci deniyordu. Faiz tabirinde, ödünç para verme mukabilinde borçludan muamele vergisiyle damga resminden başka komisyon ve hesap masrafı ve sair her ne nam ile olursa olsun alınan para dahildi.

Tefecilik edenler bir aydan bir yıla kadar hapse ve 500 liradan 10.000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilecekti. Ayrıca iki yıldan beş yıla kadar kamu hizmetlerinden mahrumiyetlerine karar verilebiliyordu. Bu cezalar tecil edilmiyordu. Tefecilik suçu ile mahkûm olanların izin vesikaları iptal ediliyordu. İptal keyfiyeti ticaret siciline kayıt ve usulü dairesinde ilân olunuyordu. Tefecilik suçu ile mahkûm olanlara tekrar izin verilmesi için mahkûmiyetin infazından sonra üç yılın geçmesi şarttı. Tekrarı halinde tekrar izin verilmiyordu.

Şevket Süreyya – Murabahacılığın Kaldırılması – 1931 Birinci Ziraat Kongresi cilt 2 – İhtisas Raporları, Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, s.1925-1927.

Memleketimizde murabahacılık bir sistem, bir rejim halinde yaşıyor. Memleketimizde münhasıran murabahacılıkla yaşayan ve bütün menfaatleri, inkılâbın bütün menfaatlerine zıt olan, tufeyli bir murabahacı sınıf var. Bu sınıf, kendi sefil san'atının adeta ilmini yapmış, ıstılahlarını vaz etmiştir.

Bir borcun 100 liradan 450 liraya nasıl çıkarılacağını; iki defa ödenmiş bir borcun nasıl hâlâ ödenmemiş gibi gösterileceğini, köylünün nasıl toprağından edileceğini, yahut elinden kaçırdığı kendi toprağı üstünde nasıl başkasının nam ve hesabına çalıştırılacağını, köylünün, kâtib-i adlîn, mahkemenin ve bütün devlet müessesesinin ayrı ayrı nasıl aldatılacağını ve atlatılacağını gösteren usuller bulunmuştur. Bu usullerin ayrı ayrı ismi, ayrı ayrı taayyün etmiş, tecrübe edilmiş tatbik tarzları vardır.

Menfaati, hükümetin ve inkılâbın bütün menfaatleriyle zıt olan murabahacı, yalnız köylünün ve hükümetin değil, bizzat inkılâbın düşmanıdır. Onun vücudu inkılâp için bir tehlike, irtica için bir destektir.

Murabahacı köylü soyuyor, köylünün eline geçen parayı son santimine kadar aldıktan sonra onu yine borçlu çıkarıyor. Köylünün parasını ve parası ile beraber nakdî tediye kabiliyetini bitiriyor. Köylüyü pazardan bir şey alamaz ve hükümete bir şey veremez hale getiriyor.

Köylünün refahına, memleketin servetine, devletin hazinesine kastetmiş murabahacı, bütün şehir ve kasabalarımızda yine hükümet kanunlarının himayesi altında serbest yaşar!..

Atadan oğula intikal eden saltanatı, bütün rejimiyle beraber yıktık. Atadan oğla intikal eden Osmanlı borçları artık kolay kolay bizim elimizi ve kolumuzu bağlayamaz bir hale geldi. Fakat atadan oğula intikal eden murabahacılık hâlâ yaşıyor ve kuvvetleniyor. Köye, devlet hazinesine ve inkılâba karşı olan hesapsız suikastlarını, her biri, ilân ettiğimiz prensiplere ve bize karşı bir tahkir olan, her gün yeni bir tarz, bir usul ve bir ıstılah ile yapmakta devam ediyor.

Kongreye gelen raporlar meyanında buna dair ne acıklı şeyler var. Biz de bu raporlarla beraber olarak diyoruz ki bu vaziyet karşısında ancak inkılâbî bir tedbir ile çıkılabilir. İnkılâbî tedbir şudur:

Murabaha borçları tanınmasın!

Borçlu köylü ve alacaklı murabahacı arasına devlet girsin, kanunen memnu ve şer'an haram olan murabaha işini yapanları her tarafta devlet derhal takip altına alsın. Elde bulunan ve her biri bin bir hile ile yapılan senetler, sepetler, murabahacılıkla mücadele komisyonları tarafından tetkik edilsin. Bir vade tayin olunsun. Resülmali ve nizamî faizi denmiş senetler yakılsın. Resülmal ve nizamî faizinden fazla alınmış paralar murabahacıdan istirdat edilsin. Henüz resülmal ve nizamî faizi ödenmemiş senetlerin yekûnlarından hile ile yapılmış borçlar ve faizler düşüldükten sonra bakiye borçlu tarafından Ziraat Bankası'nı ödensin. Murabahacının köylü ile alakası kalmasın. Murabahacı hesabını Ziraat Bankası'yla ve devletle halletsin.

Murabaha kredisi köylüye bugüne kadar murabahacıya esaretten başka bir şey vermemiştir ki o kredinin kalkmasıyla ne olacak diye düşünelim:

Köylüyü bu asırlık esaretinden Cumhuriyet rejimi içinde ve bütün bize benzer memleketler için de numune olacak bir sürat ve şiddetle kurtulmasını istiyorsak, köylü müreffeh, devlet varidatı masun, inkılâp her suikasta karşı emin olsun istiyorsak murabahacılığa karşı açık ve cezrî hücuma geçelim:

Zaten biz onu boğmazsak, o bizi kıskıvrak bağlamak için melun faaliyetinde berdevamdır.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

Dünya buhranı Cumhuriyet Türkiyesi'ni tasarruf konusunda ülke ölçeğinde köklü önlemler almaya sevk edecekti. İvedi bir biçimde Türk Parasının Kıymetini Koruma mevzuatı çıkarılarak her türlü döviz işlemleri devletin denetimi altına alınacak, sabit kur sistemine geçilecek, para politikalarına çeki düzen vermesi için Merkez Bankası kurulacaktı. 1929 yılında Lozan'ın gümrük tarifelerine getirmiş olduğu sınırlama kalkmış, artık Türkiye kendi dış ticaretini dilediği gibi düzenleme ve dizginleme yoluna gidebilmişti. Ticaret hadleri her geçen gün Türkiye'nin aleyhine gelişiyordu. Türkiye'nin sığ döviz gelirleri ancak mübrem ihtiyaçlarına tahsis edilebilmişti. Türkiye insanı artık tasarruf etmeyi öğrenecek, aynı zamanda "yerli malı"yla yetinmek zorunda kalacaktı.

Osmanlı döneminde çağdaş anlamda bir tasarruf anlayışından söz etmek olanaksızdı. Gelir düzeyi zaten son derece düşük bir toplumda bir lokma, bir hırka anlayışı insanı günü kurtarmaya yöneltiliyordu. O nedenle bankalarda bireysel mevduat çok sınırlıydı. Bankalar büyük ölçüde ticaret erbabının ihtiyacını karşılayan kurumsal yapılardı. Bu bağlamda etkin malî politikalardan da söz edilemezdi. Uzun yıllardan bütçe açık vermiş, Tanzimat'a kadar paranın vezin ve ağyarıyla oynanarak devlete "senyoraj" avantajı sağlanmış, ancak serbest ticaret çağında bundan da yoksun kalan devlet ancak dış borçlarla gediği kapama yoluna gitmişti. Söz konusu süreç Osmanlı'nın malî çöküşünü de hazırlamış, Cihan Harbi'nin aşırı savaş giderleri artık sona gelindiğini ortaya koymuştu.

Cumhuriyet'in kuruluş evresi çözümsüzlüğü en iyi gören kişilerden biri Mustafa Kemal'di. Nitekim daha Lozan görüşmeleri sırasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'nde Osmanlı'nın gidişatına dur deme gerek

duymuş, çözüşün gerisindeki finansal tutarsızlığı görerek Cumhuriyet kuruluşunun hemen ardından Celal Bayar'ın telkinleriyle Türkiye İş Bankası'nı kurmuştu. Bunun la da yetinilmemiş, büyük döviz kaybına uğranmasına neden olan sigortacılık sektörünü de "millî"leştirmişti. 1925 yılında Anadolu Sigorta, 1928 yılında Millî Reasürans'la birlikte, Türkiye İş Bankası, Anadolu Sigorta ve Millî Reasürans üçlü bir sacayağı oluşturmuş, Türkiye bundan böyle "misak-ı malî"sini gerçekleştirmişti.

Cumhuriyet'in en büyük sorunlarından biri sermayesizlikti. Halkın tasarruf gücü yok denecek düzeydeydi. Daha doğrusu tasarruf anlayışı Osmanlı'nın kültür kodları arasında yer almıyordu. Tarım kesimi büyük ölçüde kapalı bir ekonomiydi. Kırsal kesimde üretici kendi yağıyla kavruluyor, ancak yağ yağı ve benzeri ihtiyaçları için "artık" üretiyordu. Bu koşullarda herşeyden önce köylünün piyasa için üretmesi ve böylece elde ettiği geliri kısmen "tasarruf"a yönlendirmesi bekleniyordu. Kısaca "tasarruf" anlayışı sıfırdan inşa edilmeliydi.

Ancak Cumhuriyet'in ilk yılları gerek dünya konjonktürü, gerek tarım ekonomisini dayanan ülke gerçeği bu soruna eğilmeye fırsat bırakmamıştı. Nitekim bu yıllarda devletin girişimciye omuz vermesi için kurulan Sanayi ve Maadin Bankası bile zorlanmış, kuruluş amacını gerçekleştirememişti. 1929 Dünya Buhranı'yla birlikte bıçak kemiğe dayanmıştı. "Tasarruf"u da kurumsallaştırmak gerekiyordu. Ayrıca ödemeler bilançosunu denkleştirmek için "yerli malı" kullanımı özendirilmeliydi. Osmanlı'nın İttihatçıların "millî iktisat"ına kadar bu tür bir kaygıları olmamıştı. Ancak savaş ekonomisi ülkeyi iç kaynaklarla yetinmek zorunda bırakmıştı. Türk Parasının Kıymetini Koruma mevzuatı Türkiye malî tarihinin en önemli düzenlemesi oldu. Sabit kura geçilecek ardından kliring antlaşmalarıyla malını alandan mal satın alınarak ödemeler bilançosu açığına çözüm aranacaktı.

Ülke ekonomisi 20'li yılların ikinci yarısından itibaren, iklim koşullarının da etkisi nedeniyle 29 Buhranı öncesi dar boğaza girmeye başlamıştı. Cumhuriyet Hükümeti her şeyden önce durum değerlendirmesi yapma gereği duydu. 1927 yılında Âli İktisat Meclisi adı altıda bir kuruluşun toplanmasını sağlayarak, ülke ekonomisinin değişik sorunlarını bu kurum vasıtasıyla masaya yatırma gereği duymuştu. Âli İktisat Meclisi 1928 yılından başlamak üzere başta ödemeler dengesi olmak üzere hemen her yıl raporlar hazırlamıştı. Bu raporlar arasında "Türkiye'de sanayi nasıl teessüs ve inkişaf eder", "Millî gelir nasıl hesaplanır" "Madenlerden nasıl faydalanılır", "Türkiye'de liman hizmetleri nasıl düzenlenir" ve benzeri konular yer alıyordu. O günlerin iktisat ve malîye konularında en yetkin kişilerini bir araya getirerek Türkiye'de ilk kez derinlikli analizlerin yapılmasına olanak sağlanmıştı.

Ticaret bilançosu Cumhuriyet'in kurulduğu yıldan 1929 yılına kadar sürekli açık vermişti. 1923 yılında 60 milyon TL açık 1929'da 104 milyon TL'ye yükselmişti. Ticaret bilançosunun sürekli olarak olumsuz bir tablo arz etmesi ülke ekonomisinin geneli konusunda bir dizi kaygıyı doğuruyor, özellikle serbest bir mübadele etkinliğinin can damarı sayılan "millî" paranın geleceğini tehlikeye sokuyordu. Zira Lozan'daki gelişmeler sonucu dolaşımdaki paranın gerisinde herhangi bir güvence kalmamıştı. O nedenle "denk bütçe – sağlam para" anlayışına sıkı sıkıya sarılmak gerekiyordu.

Oysa TL'nin değeri, özellikle o tarihlerde genel bir değer ölçüsü sayılan İngiliz lirasına oranla her yıl biraz daha düşüyor ve her düşüş ülkede, hemen hemen genel bir huzursuzluğa neden oluyordu. 1927 yılında 900 kuruş karşılığında alınıp satılan İngiliz lirası, 1929 yılı sonlarına doğru 1070 kuruşu bulmuştu.

Hükümet bu gelişmelere seyirci kalamazdı. Türk lirasına yeni bir yön vermek, "millî iktisat" anlayışının alanını genişletmek ve devleti daha aktif bir konuma sokmak gerekiyordu. Nitekim Başvekil İsmet Paşa'nın 13 Kasım 1927 günlü TBMM'de yaptığı konuşma, önemli ölçüde uyarıcı oldu. İktisadî alanda hareket ve düşünceleri sil baştan gözden geçirme gereği ortaya kondu.

İsmet İnönü'nün konuşması dikkatle okunduğunda anlaşılacağı gibi, ülkede "millî iktisat" diye bir mefhumun henüz yerleşmemiş olduğu görülüyordu. Bu fikir halka aşılanmalı ve ülke insanında bilinçli bir "tasarruf" anlayışı doğmasına ortam sağlanmalıydı.

Cumhuriyet'in en büyük sorunlarından biri sermayesizlikti. Halkın tasarruf gücü yok denecek düzeydeydi. Daha doğrusu tasarruf anlayışı Osmanlı'nın kültür kodları arasında yer almıyordu. Tarım kesimi büyük ölçüde kapalı bir ekonomiydi. Kırsal kesimde üretici kendi yağıyla kavruluyor, ancak gaz yağı ve benzeri ihtiyaçları için "artık" üretiyordu. Bu koşullarda herşeyden önce köylünün piyasa için üretmesi ve böylece elde ettiği geliri kısmen "tasarruf"a yönlendirmesi bekleniyordu. Kısaca "tasarruf" anlayışı sıfırdan inşa edilmeliydi. 1929 dünya buhranıyla birlikte bıçak kemiğe dayanmıştı. "Tasarruf"u da kurumsallaştırmak gerekiyordu. Ayrıca ödemeler bilançosunu denkleştirmek için "yerli malı" kullanımı özendirilmeliydi.

Bu tasarruf herhangi bir mahrumiyete yol açmayacak, ancak kadının sevk ve idaresinde ailelerin israftan kaçması ve mevcudu en iyi kullanması yolu ile gerçekleştirilecekti. İsmet İnönü nutkunun bir yerinde şu satırlara yer verecekti: "Eğer vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa, onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüzün yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürülmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak, gürbüz vücutla cephane taşıyan anaları gibi, kızlarımızın sağlam vücutla ve her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. Millî tasarruftan bahsederken evvela kızlarımızın vazifelerinden söz etme pek tabiidir. Çünkü bir yuvaya millî tasarruf ve kanaatkârlık bir defa kadının dikkat ve teyakkuzu ile yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır."

Başvekilin bu konuşması bir devri kapatıyor, yeni bir devir açıyordu. Artık "millî" bir paradan söz edilecekti. Mustafa Kemal tarafından, Başvekil İsmet İnönü'ye çekilen telgraf ile İnönü'nün verdiği cevap da bunu kanıtlıyordu. 13 Aralık 1929 tarihli Hâkimiyet-i Millîye gazetesi her iki telgrafa da yer veriyordu:

"Reisicumhur Hazretleri, Başvekil Hazretlerine, TBM Meclisi'ndeki iktisat mücadelesine dair yüksek nutkunun ittifakla meclisin itimadını kazanması münasebetiyle şu telgrafı göndermiştir:

Ankara

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne

Millî paramızın kıymetini muhafaza yolunda hükümetin aldığı tedbirlerin iyi neticeler vermekte olmasından memnunum. Büyük Millet Meclisi'nin bu vesile ile de tecelli eden itimadı ve bütün milletin fiili tasvibi, iktisat mücadelemizde muvaffakiyetimiz için pek kıymetli bir teşviktir efendim.

13 Aralık 1929

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

Başvekil Hazretleri Reisicumhur Hazretleri'ne şu cevabı vermiştir:

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin Yüksek Huzurlarına;

Millî paramızın kıymetini muhafazada ve millî iktisat mücadelemizde yüksek alaka ve yüksek rehberliğinizin en önde olduğunu bildiren telgrafnamenizi, muvaffakiyetimiz için kat'î bir hüccet telakki ederim.

Her büyük meselenin büyük Gazi'nin rehberliğiyle behemehal müsbet neticeye ereceğinden asla şüphe etmedim. Atî için de hiç tereddüdüm yoktur.

İsmet İnönü

İsmet İnönü'nün ünlü söylevi TBMM'de yankılandı ve "tasarruf" konusunda önemli bir adımın atılmasına vesile oldu. Telgraf yazışmalarından iki gün sonra,15 Aralık 1929 günü *Hâkimiyet-i Millîye*'de şu haber yer yer aldı:

"Büyük bir teşebbüs:

Millî Tasarruf Cemiyeti Teşkil ediliyor.

Cemiyete Kâzım Paşa Hazretleri riyaset edecektir.

TBMM Reisi Kâzım Paşa Hazretleri'nin riyasetinde bir Millî Tasarruf Cemiyeti teşkiline karar verilmiştir. Aldığımız malumata nazaran, bütün mebuslar bu cemiyete dahil olacaklardır. Cemiyetin vazifesi irşat ve tenvir suretiyle millî tasarrufu teminden ibarettir."

Böylece tasarruf haftaları ve "yerli malı kullanma" kampanyalarıyla gelecek nesillerinin belleklerinde derin izler bırakacak ve "En yüksek ölçüde tutumluluk ulusal amacımız olmalıdır," diyen Mustafa Kemal'in himayeleri altında TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında ve İktisat Bakanı Rahmi (Köken) Bey'in genel müdürlüğünde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş oldu. Aynı zamanda devletin ileri gelenlerine çağrıda bulunuldu: TBMM Başkan Vekili Hasan (Saka), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Saffet (Arıkan), Mahmut (Soydan), Celâl (Bayar), Fuat (Umay), Rahmi (Köken), Reşit Saffet (Atabinen), Besim Atalay, Ziraat Bankası Genel Müdürü, Şükrü (Ataman), Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet (Tan) cemiyetin kurucular arasında yer aldılar.

Devletin önde gelen siyasetçileri ve aydınları cemiyete üye olup tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda halka örnek olmuşlardı. Cemiyet kendisine bir dizi hedef koymuştu: Her şeyden önce halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak gerekiyordu. Ardından ülkede üretilen mallar tanıtılmalı, sevdirilmeli ve halkın kullanmasına önayak olmalıydı. Ancak halkın beğenisi sağlamak kolay bir uğraş değildi. Her şeyden önce yeteri miktarda yerli malı üretilmeli, sağlamlık ve zarafet itibariyle yabancı benzer mallar derecesine getirmeliydi. Ve tabii fiyatlarının da uygun olması gerekiyordu.

30'lu yılların başından itibaren Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti etkin bir dizi faaliyette bulundu. Ekonomilerin dışa kapandığı bir evrede yerli malı tüketim için tek seçeneğe dönüşmüştü. Her şeyden evvel millî sanayi müesseselerinin ürünleri ülke tüccarına tanıtılmalı ve bu amaçla kataloglar oluşturulmalıydı. İletişim araçlarının yeterince gelişmediği bir coğrafyada tanıtım temel sorunlardan biriydi. Yerli malı sergileri açarak bu darboğazın üstesinden gelinebilirdi. Ayrıca yerli malların sürümü ve tasarrufun faydalarının propagandası için yerli malı ve tasarruf haftaları düzenlenecekti. Ülkede açılacak sergilerle yetinilmemeli yurt dışındaki sergilerde de yerli malların tanıtımı sağlanmalıydı. Farklı coğrafyalardan ve kesimlerden gelen insanları bir çatı altında toplayarak bilgilendirmek için millî sanayi kongreleri ve ziraat kongreleri toplanacaktı. Son olarak yayın etkinliğiyle ülkenin ücra köşelerine kadar tasarruf bilincini ulaştırmak ve yerli malı kullanımını teşvik etmek gerekiyordu.

Cumhuriyet uzun savaş yıllarının ardından beceri sahibi emeğinden de yoksun kalmıştı. Müslümanı cephede ya da salgın hastalık veya açlık nedeniyle yaşamını yitirmiş, gayrimüslim bir kesim ise tehcir ve mübadele nedeniyle yurdu terk etmişti. Ankara'nın imarında yurt dışından işçi getirmek zorunda kalınmıştı. Ülke temel giyim kuşamında bile dış kaynaklara muhtaç kalmıştı. O günlerde İstanbul Kunduracılar Cemiyeti'nin açtığı bir sergiyi gezen Atatürk, hatıra defterine, yerli malı kullanımı konusunda şunları yazmıştı: "Kunduracılar sergisinde her türlü ayakkabılar, sanatkârlarımızın çok ilerlemiş bulunduklarını ispat eden eserlerdir. Vatandaşlara yerli ayakkabılara rağbet göstermelerini tavsiye ederim. Yerli ayakkabılarını hariçten gelmiş göstererek fazla satış yapmak hevesine düşenler bulunduğunu söyleyenler oldu. Eğer bu doğru ise teessüfe şayandır."

Uzun yıllar ayakkabı dahil hazır giyim Osmanlı topraklarında açılmış olan bugün AVM diye bildiğimiz yabancı büyük mağazalarca karşılanmıştı. Cumhuriyet'le birlikte bu mağazalar teker teker kapanmış, bu konuda doğan açık belli başlı kentlerde açılan biçki dikiş yurtlarından yetişen yerli terzilere düşmüştü. 1933 ertesi Sümerbank'ın açacağı Yerli Mallar Pazarları ülke insanına dokumalık kumaş ve Beykoz ayakkabıları temin eder olmuştu.

Cemiyet Reisi Kâzım (Özalp)

Cemiyetin başkanı, Kâzım (Özalp) daha kuruluş evresinde Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte "millî iktisat ve tasarruf seferberliği"nden söz edecekti. Gazetede "Memleket meselesi karşısında başka hiçbir endişeye yer yoktur. Kadın, erkek bütün vatandaşların millî iktisat ve tasarruf seferberliğinin icaplarına göre hareket lüzumunu takdir edeceklerinden eminim. Çıkar yol, millî iktisat yoludur" satırları yer alacaktı.

Dünya buhranı Cumhuriyet Türkiyesi'ni tasarruf konusunda ülke ölçeğinde köklü önlemler almaya sevk edecekti. İvedi bir biçimde Türk Parasının Kıymetini Koruma mevzuatı çıkarılarak her türlü döviz işlemleri devletin denetimi altına alınacak, sabit kur sistemine geçilecek, para politikalarına çeki düzen vermesi için Merkez Bankası kurulacaktı. 1929 yılında Lozan'ın gümrük tarifelerine getirmiş olduğu sınırlama kalkmış, artık Türkiye kendi dış ticaretini dilediği gibi düzenleme ve dizginleme yoluna gidebilmişti. Ticaret hadleri her geçen gün Türkiye'nin aleyhine gelişiyordu. Türkiye'nin sığ döviz gelirleri ancak mübrem ihtiyaçlarına tahsis edilebilmişti. Türkiye insanı artık tasarruf etmeyi öğrenecek, aynı zamanda "yerli malı"yla yetinmek zorunda kalacaktı.

Kâzım (Özalp) cemiyet üyeleri için de bir dizi ilke getirmişti. Her şeyden önce cemiyet üyesi yerli malı kullanmakla yükümlüydü. Bu yalnız evin erkeği için değil, eş dahil diğer fertleri için de geçerliydi. "Kimin ailesi ecnebî malı giyerse, onun zevcesine sözü geçmediği anlaşılacaktır" diyerek erkekleri kılıbıklıkla suçlayacaktı. Yabancı kumaştan mamul elbiseler eskiyinceye kadar giyilebilecekti. Fakat yeni elbiselerini yerli maldan yaptırmadıkları görülenlerin kim olursa olsun, teşhir edilecek, derhal cemiyetle ilişkisi kesilecekti.

Cumhuriyet balolarında ekâbir takımı Cumhuriyet'in ilk yıllarında ithal kumaştan yapılmış renkli, frapan elbiseler diktirme alışkanlığı edinmişlerdi. Oysa artık tasarruf devriydi ve yerli mensucat fabrikalarının pek güzel siyah yerli kumaşları vardı. Cumhuriyet kadınının erkeği gibi vatan meselesini idrak edeceğini vurgulayan Kazım (Özalp) onun da israftan sakınacağına kaniydi.

Türkiye o tarihlerde çayını da kahvesini de ithal ediyordu. Bu masraf kapısının da kapatılmasını öneren Kazım (Özalp) bu tür içeceklerin ıhlamur ile ikame edilmesi gerektiğini vurgulayacaktı. Evlerde misafirlere şeker, lokum ikram etmek kahve külfetini ortadan kaldıracaktı. Çayın yerini de ıhlamur alacaktı. Buna devletin tepe noktası da riayet ediyordu. Başvekil İsmet Paşa gazete yazarlarını kabul ettiğinde onlara ıhlamur ziyafeti vermişti.

Cemiyet, 1932 sonuna kadar il ve ilçelerde 250 şube açmıştı. 1932 sonuna kadar cemiyet, üç yerli malı ve tasarruf haftası, sekiz yerli malı sergisi, bir sanayi (1930), bir ziraat kongresi (1931) ve bir de ziraat teknik sergisi (1931) düzenledi. Ayrıca Türkiye'yi temsilen Budapeşte ve Leipzig uluslararası sergilerine katıldı. Cemiyet, amaçları doğrultusunda çok sayıda broşür katalog, dergi ve kitap yayımlamıştı. 1929-1932 gibi kısa bir sürede toplam 938.000 nüsha yayın yaptı.

30'lu yıllarda "Yerli Malı Yurdun Malı, Herkes Onu Kullanmalı" ilkokul çocuklarına kadar geniş bir kesimin benimsediği bir şiardı. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulduğu tarihten itibaren en güçlü etkinliği yüksek tirajla çıkarmaya başladığı İktisat ve Tasarruf dergisi oldu. Derginin yayın müdürü Dr. Vedat Nedim (Tör)'dü. 10.000 aboneyi hedefleyen dergi o tarihlerde ülkede en çok okunan süreli yayın oldu. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası nedeniyle çıkan her yılın ilk sayısı 20.000 nüsha basıldı.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Dil Devrimi'nin gereği doğrultusunda adını 1936'da Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu olarak değiştirdi, 18 Ocak 1955'te ise kuruluş amaç ve hedeflerini koruyarak, 17 Temmuz 1939'da Ankara'da kurulan Türk İktisat Cemiyeti ile birleşerek "Türkiye Ekonomi Kurumu" adını aldı.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti erken Cumhuriyet'te toplum seferberliği konusuna başarılı bir örnek oldu. Fındık, incir, üzümden oluşan Yeri Malı Haftaları uzun yıllar Cumhuriyet'in genç dimağlarında yer etti. Ülke insanı tasarruf anlayışını kısa sürede benimsedi. Zihniyette bu doğrultuda oluşan dönüşümün en büyük yararı II. Dünya Savaşı yıllarında görüldü. Yokluk içerisinde olan ülke insanı savaşın en zor günlerinde yaşam savaşı vermeyi öğrenmişti. Cumhuriyet bireyinin Tek Parti döneminde en büyük kazanımlarından biri tasarrufa ve yerli malına sahip çıkışı oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında düşmüş olduğu açmazı bir kez daha tekrarlamadı. Türkiye zor koşulları yaşamışsa da II. Dünya Savaşı yıllarında açlıkla karşılaşmadı. Hatta Yunanistan'da baş gösteren açlığa bile müdahale etti.

1929 Yerli Mallar Mitingi

"Yerli Malları Mitingi," Cumhuriyet, 31 Mart 1929,

Millî Türk Talebe Birliği dün fevkalade bir içtima akdetmiştir. Bu içtimada birliğe mensup bilumum yüksek mekteplerle, fakülteler, talebe cemiyetlerinin salahiyettar üçer murahhasları da hazır bulunmuştur. Talebe Birliği'nin muhtelif sahalarda bilhassa memleketin iktisadî muvaffakiyeti yolunda bundan böyle ittihaz edeceği hareket ve faaliyeti müzakereye mevzu teşkil etmekte idi.

Azadan bazıları; "Tan" gazetesinin Türk gençliğinin son teşebbüsleri hakkında yanlış mütalaatına cevap verilmesini teklif etmiş ve bu hararetli bir münakaşa tevlit etmiştir. Neticede heyet-i umumiye, Türk gençliğinin "Tan" gazetesinin yazdığı gibi ecnebî aleyhtarlığıyla fiili harekete geçmiş olmayıp ancak en hayatî bildiği istiklâl-i iktisadî mücadelesinde de en tabii hak ve vazifesini istimal ettiğine ve bu gibi neşriyata cevap verilmemesine karar verildi.

Yerli malı kullanmayı taahhüt edeceklerin dahil olacakları grubun unvanının "Kullanma Grubu"na tahvili takarrür etti. Bu gruba mensup gençler; ilk adım olmak üzere, hemşireleri tarafından örülmüş boyunbağı kullanacaklar ve yerli çorap giyeceklerdir. Ve üç ay zarfında bütün melbusatını yerli malına çevirmeyenlerin grupla alakaları kesilecek ve talebe tarafından takbih edilecektir.

Birlik mukarreratı bütün mekteplere gönderilmiştir. Birliğin teşebbüsatını arz ve hükümetin müzaheretini temin etmek üzere Katib-i Umumî N. Ali ve Halit Beyler dün akşam Ankara'ya hareket etmişlerdir. Birliğin mukarreratı, mazhar-ı tasvip olduğu takdirde senede bir gün mektepler tatil edilecek nümayişler yapılacaktır. Birlik mitingin bu perşembe günü Darülfünunun konferans salonunda öğleden sonra yapılmasına karar vermiş ve Vilâyete müracaat etmiştir.

Başvekil İsmet İnönü'nün 12.12.1929 Tarihinde İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Açılışı Münasebetiyle İrat Ettikleri Nutuk[48]

Hâkimiyet-i Millîye, 13 Aralık 1929.

Efendiler,

İktisadî açığımız, diğer tabir ile tediye muvazenemizdeki açığımız, bilhassa temas ettiğimiz bir maruf mütehassısının fikrince üç milyon İngiliz lirası kabul olunmak lazımdır.

Bundan iki lüzum çıkar:

Birisi devletçe alınacak tedbirlerle üç milyon Sterlin açığı kapamağa çalışmak, diğeri millî hayattan bu açığın kapanmasına yardım aramak ve her halde millî maişetin tanziminde memleketin iktisadî açığını arttırmayacak tasarrufkârane bir millî hayat kurmak mecburiyeti vardır.

Size açığı kapamak yolunda hükümetin aldığı ve mütemadiyen almağa mecbur olduğu tedbirlerden bahsetmeyeceğim. Fakat millî hayatın tanziminde, takibine mecbur olduğumuz tasarruf lüzumuna ehemmiyetle işaret edeceğim.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin vücuda gelmesini ilzam eden bir ana sebebi göstermiş oldum. Millî alışverişi açıktan kurtaracak bir millî maişet tarzına alışmak mecburiyetindeyiz. Yoksa millî bünye çürütücü bir fakrü'd-demin tehdidi altındadır.

Cemiyet, bütün vatandaşları intibaha davet eden faaliyetinde ilk sene iftihar edeceğimiz muvaffakiyetler elde etti.

Millî tasarruf ve millî iktisat için cemiyetin tavsiyelerine bütün ailelerimizin bir gözü ve bir kulağı daima açılmış olmalıdır.

Cemiyet, neşriyatında yiyecek ve giyecek olarak bize yüz milyonluk mevzular gösteriyor. Hepimiz bu mevzular üzerinde imal-i fikir etmeğe mecburuz. Meseleyi yakından temas edince göreceğiz ki sadece açığı kapamak için çok çalışmak ve senelerce çalışmak lazımdır.

48 Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, 1974, s. 48-51.

Efendiler,

İhtiyacımızı tahdit ederek ve kendi mahsul ve mamulatımıza rağbet ederek varacağımız ilk netice ancak açıktan kurtulmak olacaktır. Bu netice ile ancak bir tedafüî ve tahdidi vaziyet temin edebiliriz. Fakat bu vaziyet ve tedbirler, inkişafı ve ilerlemeği emin etmeğe kifayet etmez. Memleket, muhtaç olduğunu hariçten daha bol, geniş mikyasta tedarik edebilmelidir.

Her nevî millî, medenî ve iktisadî tesirat için hariçten çok malzeme alacağız.

Şu halde asıl netice hariçten satın almak kabiliyetimizin artması, yani harice satacak kıymetlerimizin çoğalması lazımdır. Mahsulümüz çok olmalı ve satabilmeliyiz.

Hükümet bütün tedbirlerinde bu gayeye yürümeğe mecburdur. Meselenin çok mücadeleli ve çok muğlak olduğunu zikretmeğe hacet yoktur. Bu hususta asıl amil, millî iktisatta millî teşkilâttır. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin ifa etmeğe çalıştığı yüksek hizmetlerden biri de bu lüzum ve intihabı fennî bir surette, millete anlatmağa çalışmaktır.

Millî iktisadın himaye ve teşvikinde bilhassa mücadele etmeğe mecbur olduğumuz içtimaî afet, millî satıcıların, bir intibah devrinin kendilerine verdiği vazifeden tegafül etmeleri ihtimalidir. Müstehlik vatandaşın yerli maldan yemek ve giymek emeli, müstahsil vatandaş tarafından ihtiyaca tabi olarak tekâmül etmeğe çalışmak, iyi ve ucuz vermek arzusu ve mücahedesi ile mukabele görmezse bütün emekler heba olur. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin bilhassa faaliyetini tevcih ettiği istikametlerden biri de budur.

Memnuniyetle görüyoruz ki cemiyet geçen sene zarfında müstehliklerle müstahsiller arasında muvaffakiyetli rabıtalara tavassut etmiştir. Bu tavassutlar vatandaşlar tarafından, her iki cephede hevesle ve iyi niyetle telakki olunmuştur

Millî iktisat mücadelesinde, iktisadî teçhizat için elzem olan büyük ve esaslı vasıta sermayedir. Sermaye için, hariçten gelecek muvakkat ikrazların kıymeti söz götürmez. Fakat asıl millî sermaye milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesi ile temin olunmalıdır. Her ailenin suhuletle biriktirebileceği mütevazı paralarla en devamlı ve esaslı millî sermayeler birikebilir.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin millete bilhassa öğreteceği şey millî tasarruflardan millî sermayenin hasıl birikeceğini anlatmaktır.

Efendiler,

Bugünün iktisadî mücadelesinden bahsederken sözlerimi, bir esaslı noktaya işaret etmeden bitiremeyeceğim.

Görüyorsunuz ki millî iktisat bahsinde açıktan ve kendi kendini yemekten kurtulmak, sonra aktif bir iktisadî inkişafa girmek hükümetçe ve milletçe bir çok teşkilâta ve içtimaî tedbirlere lüzum gösteriyor. Hükümet teşkilâtının ve millî teşekküllerin iktisadın her sahasında müdahaleleri zarurî görünüyor. Müdafaa, istihsal ve satış hususunda milletler mütemadiyen teşkilâtlara gidiyor.

Bizim takip edeceğimiz yol da ancak teşkilât alemi içinde mütemadiyen kedimizi teçhiz etmek ve muhtelif sahalarda ferdî ve çaresiz kalan müstahsil ve müstehliklerimizi teşkilâtlarla takviye etmeğe çalışmaktır. Hata nazari olarak kendilerini fer-

diyetçi ve liberal zannedenlerin bile, bir zaruret karşısında hükümetten, yani onun yardım için teşkilâtları olmamasından şikayet etmeleri manidar değil midir?

Bu tabiî sebepledir ki biz hükümetin, memleketin iktisadîyatına her sahada yardımcı müdahalesi ve teşkilâtı ile vazife ifa etmesi lazım geldiği esasını takip ediyoruz.

Memleket ihtiyacına vefa eden bu hattı hareketimize de millî teşekküllerden müzaheret bekliyoruz.

Millî iktisat mücadelesinde muvaffakiyetli ve hayırlı bir mevcudiyet gösteren Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne hepimiz yardım etmeliyiz. Cemiyetin teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için alakadarların şitabı lüzumunu bilhassa bir millî vazife olarak göstermek isterim.

Cemiyetin sergileri, kongreleri hakikaten hepimiz için istifadelidir. Geçen seneki sanayi kongresi, salahiyettar ağızlardan esaslı ihtiyaçları bize söyledi.

Efendiler,

Hükümet ve halk teşkilâtları, bir iktisadî varlığın uzuvları gibi çalışmalıdır. Bizim maksadımız ve siyasetimiz böyle bir ahengi temin etmeğe çalışmaktır.

İsmet Paşa'nın Dördüncü Millî İktisat ve Yerli Mallar (Tasarruf ve Yerli Mallar) Haftasını Açış Söylevi [49]

Muhterem Hanımefendiler ve Beyefendiler,

Millî İktisat ve Yerli Mallar Haftası'nı açarken bu içtimaları bidayette düşünmeye ve bir usul olarak tesis etmeye sebep olan mevzua doğrudan doğruya temas edeceğim. Biliyorsunuz ki millî tasarruf ve iktisat hareketine, millî paranın kıymeti üzerinde bütün memleketi telaşa veren büyük bir hadise üzerine temas etmiştik. Geçen bayramdan sonra bir sene zarfında millî paranın kuvvetle istikrarını ve umumiyetle manevî ve maddî kıymetini ispat etmekte göstermiş olduğumuz muvaffakiyeti sözlerime başlamak için güzel bir vesile addedeceğim. Her şeyden evvel arkadaşlar, fennî olarak millî paramızın kıymetindeki sağlamlığı gösteren amilleri ayrı ayrı mütalaa etmek isterim. Millî paranın kıymetini muhafaza etmek için başlıca amil olan millî mübadele bu sene geçen seneden daha namüsait değil, daha müsaittir. Yani haricî ticaretimizde ve beynelmilel mübadelede bu sene geçen sene gibi hatta diyebilirim ki geçen seneden biraz daha müsait vaziyetteyiz.

Arkadaşlar, millî paranın kıymeti üzerinde bütçe muvazenesi bilhassa nazarı dikkate alınacak amillerden biridir.

Bütçe muvazenesini geçen sene bütçe varidatını ne tahmin etmişsek tamamıyla istihsal etmek suretiyle hakikî olarak temin ettik. Bu sene tahmin ettiğimiz varidatı tamamen istihsal edip etmeyeceğimizi bilmiyoruz. Hatta belki de gelecek sene için bazı tedbirler almaya lüzum görülecektir ve gelecek sene bütçe muvazenesini temin etmek için Büyük Meclis'in bazı tedbirler mütalaa etmesi icap edecektir.

49 *Ayın Tarihi*, MUM, Sayı: 1, 15 II. Teşrin (Kasım) – 31 I. Kanun (Aralık) 1933, s. 18-28.

Bu hususta henüz hiçbir karar vermemiş olmak ve teşhis koymamış bulunmakla beraber hakikati olduğu gibi millete söylemek için, malîye varidat cetvellerini olduğu gibi neşretmeye başlamıştır.

Bütçe muvazenesinde, bu ayın varidatı veya gelecek ayın varidatı daha az ve daha çok olacaktır hususları riyazî katiyetle ölçülemez ve asıl mesele bu değildir. Mesele; idarenin ve siyasetin, bütçe muvazenesini hususî bir mesele addedip etmediğini ve eğer bir tedbir icap ederse, o tedbiri ittihaz etmek için kudreti olup olmadığını bilmektir. Çünkü bütçe mademki tahmine müstenittir, biraz aşağı ve biraz yukarı gösterilmesini tamamen men etmek, iktidar dahilînde değildir. Ama, bir idare, bütçe muvazenesinde eğer açık verirsem kendimi o açığın seyrine kaptıracağım veya kaptırmayacağım veya bu hususta bir teşhis koymuş, yahut da bütçe muvazenesi için icap eden tedbirlere aklının erdiği tedbirlere, aklı erse de iktidarı vardır veya yoktur, işte bu noktalardan münakaşa edilmeğe lâyıktır.

Arkadaşlar, bu kısa mülâhazayı, münakaşayı yaptıktan sonra size söylerim ki bu sene bütçe muvazenesini idare etmek için kendimizi iktiham olunmayacak müşkülât karşısında görmüyorum. İcap ederse tedbir alacağız ve bu senenin gösterdiği zaruretlere göre gelecek sene bütçesini hakikî ve ciddî bir muvazeneye istinat ederek vücuda getirmek için lâzım gelen her tedbiri katî kararla behemehal alacağız (Alkışlar).

Millî paranın kıymetine müessir olan amillerden, bütçe muvazenesi meselesini böylece huzurunuzda söylerken, bütün millet karşısında açık yürekle ve fakat katî kararla izah edebilmek ve bütün dünyaya karşı millî paranın kıymetinin, ne kadar sağlam bir zihniyete ve ne kadar kudretli bir karara bağlı olduğunu tebarüz ettirmek lâzımdır.

Arkadaşlar, Cumhuriyet Merkez Bankası'nın, altın stoku –banka bilançolarını muntazaman takip edenler bilirler ki– mütemadiyen artmaktadır. Teessüsünden beri geçen iki sene zarfında Cumhuriyet Merkez Bankası ayrıca bir milyondan fazla altın ithal etmiştir. Bir milyon altın dediğim zaman, bir milyon Türk Lirası'nı kastetmiyorum. Dokuz on milyon Türk Lirası'na muadil halis altını murat ediyorum. Bütün bu buhran senelerinde, umumî bir millî iktisat, millî ve beynelmilel ticaret devam etmekte iken Cumhuriyet Merkez Bankası'nın altın stokunu artırmakta devam etmesi millî iktisat denilen bünyenin sağlam olduğuna ve umumiyetle mübadelenin ilerlemekte devam ettiğine mukni ve maddî bir misaldir.

Arkadaşlar, birçok memleketlerde, birçok vesilelerle altın biriktirildiği görülmektedir. Amma, biriken altınla mütenasip ve hatta daha fazla olarak borç biriktirmek suretiyle, memlekette gerek hususî ticaret hayatından ve gerek devlet bütçesinden borçlanma mukabili altın biriktirmek zihniyeti ile hareket edenler de vardır. Ben size Cumhuriyet Merkez Bankası'nın altın biriktirdiğini söylediğim zaman, buna cesaretle ve memnuniyetle ilâve edebilirim ki gerek memleketin hususî ticaret hayatında ve gerek umumî bütçede, harice döviz borçları biriktirmek ve sırtına ayrıca bir borç yüklenmek vaziyeti hemen hiç yok denecek kadar ehemmiyetsizdir (Alkışlar). Yani döviz borcu biriktirmeyerek, Cumhuriyet Merkez Bankası'nın altın stokunun arttığını görüyoruz.

Arkadaşlar, millî paranın istikrarı için en mühim amillerden birisi emniyet,

insanlarda, cemiyette, siyasette, ruhî ve siyasî emniyettir.

Bütün dünyanın gözü önünde sevinerek, övünerek kutladığımız Cumhuriyet'in onuncu yılında, Cumhuriyet'in kudretini bütün dünyaya teslim ettirecek sağlamlık, kudret, yüksek ve ileri bir zihniyet gösterdik. Demek istiyorum ki dahilî emniyet ve istikrar itibariyle Türkiye ile mukayese edilebilecek pek az bahtiyar memleket vardır, demek hakkımızdır.

İnkılâbın, Cumhuriyet'in kanunları ve esasları memleketin her köşesinde bütün kudretiyle işlemektedir. Yalnız bu kadar değil, memleketin her köşesinde bütün vatandaşlar tarafından Cumhuriyet'in esasları, kanunları ve inkılâbın her türlü tezahüratı benimsenerek mal edinilerek ve sevilerek işlemektedir (Bravo sesleri ve alkışlar).

Emniyet amilinden bahsederken, haricî emniyetten de, önünüzde iftiharla bahsetmeliyim. Türkiye'nin, siyasî emniyeti nokta-i nazarından beynelmilel vaziyeti çok memleketlere maalesef nasip olmayan iyiliktedir. (Alkışlar.)

Beynelmilel iyi ve emniyetli münasebet gibi, bütün insaniyetin hayrına yardım edecek bir siyaset üzerindeyiz. Bütün milletler için bunu temenni edecek surette iyi yürekli ve geniş yürekliyiz (Alkışlar).

Amma, gayretlerimizin halis, samimî bir mükâfatı olarak kendimizden bahsederken diyebiliriz ki birçok milletlerden daha evvel komşularımızla ve dünya ile olan münasebetlerimizi iyi bir zeminde kurmuş ve sağlamlaştırmış bir vaziyetteyiz. Bir memleket, ki dahilde ve hariçte yakın bir sarsıntıya maruz olmanın en az bir ihtimali karşısında değildir, orada her türlü inkişafta müessir olan paranın bu memleketin kudreti gibi sağlam bir temele istinat ettiği kabul olunmalıdır (Alkışlar).

Huzurunuzda kısaca mütalaa ettiğim amiller, zihniyetler ve kararlar bütün dünyanın en büyük paraları türlü türlü sarsıntılara maruz olduğu zamanlarda millî paramızın niçin sağlam, sarsılmaz bir halde, en kuvvetli bir para olarak elimizde bulunduğunu izah eder.

Arkadaşlar, şüphe yok ki millî paranın istinat ettiği bütün bu malî ve iktisadî tedbirlerle beraber onların başında esasen devletin siyasetinde ve hükümetin icraatında esas olan bir karar, birinci derecede bir amildir: Bu karar millî paranın kıymetini her ne bahasına olursa olsun, ne şartla olursa olsun behemehal muhafaza etmektir. Dört sene evvel bu kararla başlayarak hareket ettik. Bugün şüphesiz dört sene evvelkinden sağlam olarak millî kıymetini muhafaza etmektedir. Türlü dedikodular, türlü sözler, fazla para çıkaracağız, kâğıt para çıkaracağız, paranın kıymetini azaltacağız gibi sözler... bunlar hep vâhi sözlerden, asılsız şayialardan ve dedikodulardan ibaretti (Alkışlar). Kıymetini muhafazada tamamiyle muvaffak olduğumuz ve esaslı bir tarzda bu kadar ısrar ve inatla tuttuğumuz millî parayı boyalı ve yaldızlı mülâhazalarla asla sarsıntıya maruz bırakmayacağız.

Arkadaşlar, Cumhuriyet hükümetinin millî meselelerde ve millî iktisat meselelerinde başlıca kudretlerinden birisi; kendi karar ve mülâhazası haricînde, millî paranın kıymeti gibi nazik bir mevzu üzerinde, tesadüfi bir hal olmasına imkân bırakmamasıdır ve imkân bırakmayacak kadar kudretli ve uzağı görür bir halde bu-

lunmasıdır (Bravo sesleri, alkışlar).

Vaziyeti görüyoruz, icap eden her tedbiri Millet Meclisi hükümetlerinin almağa iktidarları mutlak ve muhakkaktır. Bu kanaatle söylüyorum: Bu, kudret, kuvvet ve resanet amillerini zikretmekten maksadım, bir esas siyaset olarak bir şeye karar vermedikçe tesadüfi şeraitin millî paranın kıymeti üzerinde herhangi bir sarsıntı yapmasına imkân olmadığını söylemek içindir. Şeraite hakimiz, bu kararı muhafaza etmekteyiz ve iki cümle ile hulâsa edeyim: Millî para şimdiye kadar olduğu gibi kuvvetini muhafaza edecektir, kıymetini arttıracağız ve kıymetini düşürmeyeceğiz (Alkışlar).

Bu sene zarfında büyük beynelmilel konferanslar oldu. Londra Konferansı, bütün dünyanın umutlarla bağlandığı bu büyük konferans şu sebepten dolayı dağıldı. Devletler; bir tarafta istikrar taraftarları ve bir tarafta paralarını müstakar kılmak isteyenler olarak ayrıldılar.

O devletlerin kendi hususî şartlarına göre ittihaz ettikleri hareketlerin hangisinin doğru olduğunu münakaşa edecek değiliz. Biz kendi nokta-i nazarımızdan istikrarı muhafaza etmek kararını vermişizdir ve bu karar üzerindeyiz ve bunu takip edeceğiz, bunu muhafaza etmeğe ve takip etmeğe kudretimiz vardır (Alkışlar).

Arkadaşlar, görüyorsunuz ki dünyanın en büyük paraları bütün bu sarsıntılar karşısında isteyerek veya istemeyerek bu sarsıntılara maruz kaldığı zamanlar Türk parası tasarruf edenler ve cebinde Türk paraları taşıyanlar bahtiyar bir vaziyette devam ettiler. Bu, Cumhuriyet'in kudreti olduğu kadar, millî iktisadın bünyesindeki sağlamlığının da ifadesidir.

İktisadî mevzua girildiği zaman bilhassa millî paradan bahsolunurken beynelmilel ticaret birinci derecede nazar-ı dikkati celb eder. Beynelmilel ticarette bizim siyasetimiz mümkün olduğu kadar geniş mikyasta mübadeleyi temin etmeğe çalışmaktır. Amma mübadeleyi temin edemeyecek surette açık hesap ve müsrif bir vaziyeti devam ettirmemize imkân yoktur. Senelerden beri bu siyaseti takip ediyoruz. Son zamanlarda Klering denilen ayniyle mübadele usulile karşılıklı ticarî muvazeneyi temin etmeğe çalıştık. Bu yolda bazı devletlerle münasebetimizde fazla ümide kapılacak derecede neticeler kazandık. Bazılariyle de münasebatımız daha dün olmakla beraber inkişaf ümidi verecek haller göstermektedir. Her halde ticarî münasebette bulunduğumuz memleketler bizimle halisane, şeraitin müsaade ettiği kadar müsavî miktarda mübadeleyi temin ve inkişaf ettirmek arzusu ile mütehassis oldukça, birbirimizle kolay anlaşmaktayız. Ticarî münasebeti devam ettirecek ve kolaylaştıracak esas, ticaret münasebetlerinin mümkün olduğu kadar karşılıklı ve geniş mikyasta tutulmasıdır. Milletler arasındaki münasebetin her iki taraflı olması için, esas tuttuğumuz şey, mümkün olduğu kadar alışverişin fazla olmasıdır.

Arkadaşlar, bu noktadan millî iktisat için esas, millî tasarruf ve iktisatta kanaatkârlık, masrafı mütemadiyen ve mümkün olduğu kadar azaltacak bir faaliyet suretinde değil, bilâkis mümkün olduğu kadar çok kudretle, fakat muvazene dahilînde mübadele münasebetini temin edebilmek suretiyle telakki olunmalıdır. Ve bu nokta-i nazardan Cumhuriyet Hükümeti'nin iktisadî hayattaki siyasetini dinamik

ve aktif olarak mütalaa etmeli.

Bir defa, gerek millî para ve gerek iktisat bakımından kendimizi müdafaa edemeyecek vaziyette bulunmaktan çıktıktan başka, alacağımız bütün tedbirlerimizin her gün, her türlü kudret ve istihsalâtımızı arttırdığı bir istikamette bulunmaktayız. Arkadaşlar Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu nokta-i nazardan en mühim ve en faydalı bir müessesedir. Millî ve iktisadî tasarruf bir zihniyettir, bir terbiyedir, bir harekettir, bir siyasettir.

Millî tasarruf dediğimiz zaman bunu, mümkün olduğu kadar az yiyerek, mümkün olduğu kadar para biriktirmek gibi dar bir manada kullanmak ve göstermek doğru değildir.

Millî tasarruf, vatandaşın kuvvetinden, sıhhatinden, aklından, her türlü mevcudiyetinden tasarruf etmesidir, yani herhangi bir kuvvetini sakınarak tamamen yerinde ve iyi bir tarzda kullanmak için arzulu olmasıdır. Tembel olmak zihniyeti, terbiyesi millî tasarrufun aleyhindedir. Çalışkan olmak lâzımdır. Çalıştığı mikyasta fayda alamamak millî tasarruf zihniyetinin aleyhindedir. Sarf edilen gayretler tam ve daha çok verimli olmalıdır. Millî tasarruf, biriktirilen paranın herhangi bir yerde hapsolunmasının tamamen zıddıdır. Daha büyük bir iş için daha büyük vasıtalar, daha büyük kuvvetler lâzımdır.

En büyük iş asıl tesis olunacak bu terbiyedir ki cemiyetin yükselmesine ve ilerlemesine medar olur. Türk vatanı içinde, kendi mesuliyetini müdrik olacak suretle yetişmedikçe, milletimizin lâzım olduğu ve behemehal istihsale mecbur olduğu yüksek hedefe varmanın imkânı yoktur.

Türk vatandaşları, Türk camiasının kudret ve kuvvetini ve yüksek hedefinin azametini kendi şahsî menfaati ile beraber, fakat ondan üstün tutarak düşünecektir (Alkışlar).

Millî tasarruf, kuvvetli bir Türk cemiyeti ve Türk vatanı içinde bir Türk ferdi olarak bütün dünyada göğüs kabartarak yaşamak hedefi: İşte çocuklarımıza vereceğimiz terbiyenin istikameti bu olacaktır.

Millî tasarruf ve iktisat zihniyetini, bir millî terbiye, bir millî siyaset saymalıdır. Millî iktisat fikrini; ilk vasıta, hepimizin ilk vazifesi ve herkesin anlayabileceği ilk tatbik şekli olmak üzere, yerli mallarının istihlâki suretinde anlıyoruz. Millî iktisat fikrî hakikatte millî kudretin çoğalması fikrini uyandırmıştır. Millî kudretin çoğalması işini, çalışmakta, bilgide ve her türlü istihsal yollarında en yeni vesaiti kullanmakta aramalıyız. Arkadaşlar, memleket dahilînde daha çok istihsal etmek, ziraî veya sınaî sahada şimdiye kadar yapılmamış olan birçok istihsal mevzularını yeniden yapmak suretiyle, millî kudret artar. Dahilî kudret arttıkça memleketin dahilde istihlâki genişlediği kadar, hariçten satın almak kudreti de genişler. Görüyorsunuz ki biz mili tasarruf ve millî iktisat fikrini takip ederken vatandaşlarımızı daha zengin, daha müreffeh etmek istiyorsak, bununla beynelmilel ticareti ve beynelmilel mübadeleyi en geniş vesaitle temin etmeyi de istihdaf ediyoruz, demektir.

Ancak kudretli, müreffeh ve zengin bir memleket, diğer memleketlerle olan ticarî, münasebatında daha geniş mikyasta alışveriş yapabilir. Görüyorsunuz ki, millî ikti-

satta tuttuğumuz dahilî siyaset beynelmilel mübadeleleri artırmak istikametindedir.

Arkadaşlar, istihsalâtı artırmak için ziraatta ve sanayide hususî istikametler takip etmeğe mecburuz. Ziraatta başlıca takip ettiğimiz; daha ziyade bilginin artırılması, kredinin ve satışın teşkilâtlandırılmasıdır. Ziraatta bilginin artırılması ve kredi nokta-i nazarından kolaylık gösterilmesi ile şimdi istihsal ettiğimizden daha çok şey istihsal edebiliriz. Biz istihsal ettiklerimizin diğer memleketlerde olduğu gibi fazlasını [piyasaya] sürememek veya satamamak gibi bir ıstırar ve endişe karşısında değiliz. Hatta ziraî mahsullerimizden –bunu söylemek için cesaretimiz vardır– stok mallarımız yoktur. Fiyatların düşkün olduğundan şikâyet edenler vardır. Fakat beynelmilel fiyatlar da umumiyetle düşkündürler, buna bizde teşkilâtsızlık ve bilgisizlik de inzimam etmektedir. Fakat bunlar üzerinde ayrı ayrı tedbirler alarak çare bulmak vazifemizdir ve tatbik ettiğimiz siyaset de budur. Amma dünya fiyatlarının düşkünlüğü, bizim istihsalimizi fazla görmemize sebep olmamalıdır. Biz sattığımızı az fiyatla satıyoruz ve elimize az para giriyor. Fakat daha fazla istihsal ederek daha çok kazanabiliriz. Bizim memleketimiz mahsullerinin mühim hususiyeti o mahsullerin çeşitli olması, cinslerinin iyiliği ve nefasetlerinin yüksekliğidir. Öyle mahsullerimiz vardır ki onların üzerinde âdeta inhisar sahibiyiz. Umumî surette kendilerinde nefaset aranan ziraî maddeleri nefasetçe, miktarca mükemmelleştirirsek daha çok ve daha iyi fiyatla satabiliriz. Ziraî nokta-i nazardan da memleketin atisine olan itimadımızı endişe ile görmek değil, emniyetle görmek lâzımdır. Her şeyden evvel çalışmak lâzımdır. İstihsal işlerimizi eğer iyi teşkilâtlandırır, bunlara iyi bilgi tatbik edersek muhakkak satabileceğimize itimat edilmelidir.

Sınaî sahada istihsalimiz daha parlaktır. Bir misal olmak üzere söylüyorum ki dokuma fabrikalarını iki üç senede kuracağımızı düşünüyorum. Bu yıl geçen seneden daha iyi pamuk istihsal ettik. Miktarı 50 bin balya tahmin olunuyor. –Hakikî miktarı bilmiyorum.– Düşündüğümüz büyük dokuma fabrikaları iki üç sene içinde kurulduğu vakit yalnız bunlar için elli beş bin balya pamuğa muhtaç olacağız.

Görüyorsunuz ki arkadaşlar, Adana ve havalisindeki pamukçular daha kapısının önünde müşteri bulacaklardır. Şimdi çıkardıklarından daha iyi cinste ve daha çok çıkarmağa muktedir olacaklardır.

Demir işinde de böyledir. Biz hesap ettik. Memleketimizde bir sene zarfında istihlâk ettiğimiz demiri tesis edeceğimiz müesseselerden temin edeceğiz.

Arkadaşlar, böyle dokuma gibi, demir gibi, ağaç, selüloz sanayii ve kömür sanayii gibi birkaç mevzu üzerinde yakın bir zamanda, dört beş sene zarfında tahakkuk ettirmeğe karar verdiğimiz işler, memleketin dahilî kudreti, yani iktisadî kuvveti olacaktır (Alkışlar).

Bütün bu ahval içinde millî tasarruf ve millî iktisat fikrini esaslı olarak tutmalıyız. Millî tasarruf dediğimiz zaman, vatandaşların tasarruflarını memleket hizmetinde işleterek fayda beklemeği, göz önünde bulundurmalıyız, Bu nokta-i nazardan yeniden teşebbüs ettiğimiz Ergani bakır madeninin dahilî istikrazını bütün memleketin dikkat ve itibarına arz ettik. Arkadaşlar, bu son senede madenlerin işletilmesi için hususî tedbirler aldık. Bu tedbirler sayesinde her türlü madenlerin topraktan

çıkarılması ve harice sevk edilmesi artmıştır. Bu meyanda bir misline yakın artanlar [artan ürünler] vardır.

Kömür gibi bazı kısımlarda ise daha birkaç misli artması için hususî tedbirler ittihaz edeceğiz. Bütün bu madenler içinde iki üç cevherimiz vardır ki meydana çıkmış, keşfolunmuş birer hazne halindedir. Birisi kömür, diğeri bakırdır. Kömür madeninden vâsi mikyasta istifade etmek için kömür sanayii lâzımdır. Ve onun vesaiti lâzımdır.

Binaenaleyh, hükümet programı olarak başlıca tevessül ettiğimiz noktalar Ereğli limanını, şimendifer ve elektrik ve vesaitini diğer taraftan kolay ve ucuz olarak kömürümüzün dahilde istihlâkini ve yabancı memleketlere ihracının arttırılmasını temin etmektir.

Kömür için düşündüğümüz esas zihniyet, memlekette kömür sarfiyatını medeniyetin terakkisiyle mebsuten mütenasip olarak inkişaf ettirmektir. Kömür sarfiyatı az olan memleketler, medenî hayatta geri kalmış olanlardır. Kömür, yalnız aile havayicinden, maişet havayicinden sayılır bir madde değildir, bir kudret vasıtasıdır. Kudret vasıtası demek her türlü inkişafı temin eden demektir. Bu bizim elimizde çoktur, bununla beraber bizde güç naklolunuyor ve her türlü sebeple istihlâkinde imsak olunuyor. Binaenaleyh kömürü çok çıkarmayı, harice sürülmesinden önce, dahilde çok istihlâkini daha mühim görüyoruz. Kömürün çok çıkarılması, ucuz taşınması, memleketin her tarafında mahrukât olarak, kudret vasıtası olarak, her türlü kudretin gittikçe genişleyen membaı olarak kullanılması lâzımdır.

Bir defa memlekette böyle bir kömür istihlâki devrini yaratmaya muvaffak olursak, cemiyet hayatının her şubesinde büsbütün başka bir inkişaf görürüz.

Şimdi başladığım noktaya geliyorum. Bunun için sınaî müesseseler olarak şimendifer yapmak ve liman yapmak lâzımdır. Bunu, kim yapacaktır? Bunu bütçe yapacaktır ve vatandaşlar yapacaktır.

Bu o kadar verimli ve bu kadar faydalı bir istikamette herhangi bir vatandaşın kendisine bir gelir temin etmeyen on lirasının kâfi karşılığı ile, faizi ile, menfaati ile, ikramiyesi ile böyle bir fabrikaya tahsis etmiş olması, yalnız şahsî menfaatinin değil, o fabrikayı ve o fabrikanın bütün eserlerini ve o fabrikada çalışanların bütün nimet ve saadetlerini temin etmesi, bu cemiyetin muteber bir ferdi olarak heves edilecek bir hizmettir.

Arkadaşlar, bizim meydandaki maden haznelerimizin ikincisi Ergani bakır madenidir. Bu büyük bir cevherdir, kolaylıkla işletilecektir. Ümit ediyorum ki Ergani bakırı iki sene sonra çıkardığımız zaman, memleketin yalnız kendi sanayiinin ihtiyacı olarak değil, haricîn arayacağı bir madde olarak da memlekete çok miktarda döviz getirecektir. Bunun için esaslı tedbirlere tevessül ettik. Senelerden beri Ergani şimendiferini yapmağa uğraşıyoruz. Bugün Ergani bakırının bizzat bulunduğu yere kadar yol inşaatı muhtelif kısımlarda ihale olunmuştur. Tabiî bunların imalât-ı sınaîyesini bitirmek, muharrik ve müteharrik malzemesini getirip koymak için daha birçok paralar sarf olunacaktır. Daha bugünden işçilerimiz Ergani bakır madeninin etrafındadırlar. Bunu vatandaşlar, kendi malları olmak üzere yaptırmaktadırlar. Ta-

savvur ediniz ki Cumhuriyet'in iktısadî hayatını korurken, Ergani bakır madenini işletebilmek için dahilî istikrazlar açabiliyoruz ve vatandaşlar da bunun ehemmiyetini ve nimetini bilerek buna canla başla iştirak etmeye çalışıyorlar.

Arkadaşlar, bizim hükümet siyaseti olarak ehemmiyet verdiğimiz, bilhassa devlet elinde bulunmasına göz koyduğumuz maden mevzularından bir büyüğü de petroldür. Biz petrolü şurada burada eserleriyle tanıyoruz. Onu bir yerde geniş mikyasta bulmuş ve işletmeğe başlamış değiliz. Amma bütün dünyanın kanaati şudur ki, bizim memleketimizde vasi petrol membaları vardır. Buna bir iki seneden beri yapmakta olduğunuz taharriyatla biz de kani olacak vaziyetteyiz.

Gerek Şark ve Garp Anadolusu'nun ve gerek Orta Anadolu'da birçok suretlerle ciddî taharriyat yapmaktayız. Ümit ederim ki ihtimal gelecek seneler zarfında toprak altında bulunan –kat'î vaatlere girmek istemiyorum– bu kıymetli madeni keşfedeceğiz, petrol mevzuunda memlekette birçok membalar bulacak ve işleteceğiz.

Bütün bu tafsilâtı inceden inceye söylememin sebebi, siyasetimizin dinamik istikametidir. Yalnız müdafaa tertibatiyle iştigal etmek değil sanayile de ziraatle de her türlü terakki mevzularıyla da iştigal edildiğini göstermek içindir. Her istikamette o kadar çok tedbirlere, fennî ve hakikî bir gayretle tevessül edilmiştir ki bu tedbirler bizim beklediğimiz neticelerin yalnız dörtte birini verirse Türkiye on sene zarfında iktisaden emsalinden, birçok memleketlerden daha çok kuvvetli bir mevcudiyet olarak kendisini herkese hissettirecektir (Alkışlar).

Arkadaşlar, millî iktisat zihniyeti milletlerin hayatında büyük inkılâplar, büyük mazhariyetler yapan başlı başına bir devirdir. Senelerden beri bu haftayı bilhassa millî iktisat ve tasarruf cemiyetinin kılavuzluğuna ve güzel eserlerine borçluyuz. Senelerden beri memleketimizin bu sahada gösterdiği anlayış ilerisi için büyük bir teminattır.

Çocuklarımızdan büyüklerimize kadar millî iktisadın ehemmiyetini anlamakta ve millî iktisadı arttırmak için alınacak teşebbüslere alâka göstermekte Türk milleti her sene bir derece daha dikkatli ve bir derece daha ileridedir. Millî iktisadı teşebbüslerimizle takviye edeceğiz. Bu hepimizin zihninde bulunacaktır. Müspet ve feyizli istikametlerden takip ederek bunlardan behemehal netice alacağız. Bütün memleketin müşterek gayesi ve herkesin elinde bulunduracağı bütün vesait ile yardımı, bu istikamette olmalıdır.

Türk milleti siyasî ve millî her sahada birçok muzafferiyetlere nail oldu. Türk milletinin nail olduğu zaferlerin her biri herhangi bir cemiyetin bütün mevcudiyetini doldurmağa kâfidir. Kazandığımız zaferlerden her biri o kadar mühim ve o kadar büyüktür (Alkışlar).

Arkadaşlar, iyi bir kanaatle söylüyorum ki Cumhuriyet Türkiyesi, büyük Reisicumhurun kudretli iradesi ve idaresi altında yeni, parlak ve katî bir muvaffakiyetle iktisadî muzafferiyete doğru, geniş ve emin adımlarla ilerlemektedir (Bravo sesleri ve sürekli alkışlar).

İsmet İnönü'nün Beşinci Ekonomi ve Artırma (Tasarruf ve Yerli Mallar) Haftası'nı Açış Söylevi (1934) [50]

Bayanlar, Baylar, Sevgili Dinleyicilerim,

Ökonomi [Ekonomi] ve Artırma Haftası'nı yeniden açıyoruz. Birkaç seneden beri yılın belli başlı günlerinde bu toplantılar bütün memlekette, memleketin ökonomi ile alâkasını ökonomi işlerinde hevesle çalışmayı ve memleketin ökonomik varlığını gözden geçirmeği kolaylaştıran bir fırsat oluyor. Bu geçen yılın ökonomik vaziyetini size geniş yürekle ve kıvançla söyliyebilecek vaziyetteyiz.

Bütün dünyada ökonomik vaziyet bu sene yer yer bazı iyilikler gösterdi denilebilirse de genel olarak sıkıntı, darlık devri geçmiş ve genişliğe dönmüş denilemez. Bütün ülkelerde tahmin bu yoldadır. Bizim memleketimize gelince, bu geçen yıl içinde memleketin ökonomik durumunun iyiliğe döndüğü[nü] söyleyebiliriz sanıyorum.

Bu son beş altı senelik dünyaya şamil olan sıkıntının bizim ülkede iyiliğe döndüğünü zannetmek, böyle bir zannı söylemek bir cesaret olduğunu bilirim. Amma bunu kat'î riyazî bir şekilde ileri sürmek ve mübalağalı rakamlar söylemek aklımdan geçmez. Ancak alınan tedbirler ve memleketteki alışveriş hali[nin] bunu söylemek için imkân verdiğini siz de biraz sonra kabul edeceksiniz. Bu yıl diğer milletlerle uluslararası ticaretimiz geçen yıllara nispetle azalmamıştır. Aksine olarak genel mahiyeti ile daha iyi bir istikamet göstermektedir. Diğer taraftan iç pazarının oldukça canlı mikyasta artması dış ticaret ile beraber olarak memlekette fiyatlar üzerinde iyi bir tesir husule getirmiştir. Fiyatlar için de size bazı rakamlar söyleyeceğim ki memlekette hasıl olan yahut hasıl olmağa yüz tutan genişlik için ümit verici bir delil olarak siz de göz önünde bulunduracaksınız. Başlıca dışarıya çıkardığımız mallardan üzüm, zahire geçen seneye nisbetle daha fazla para etmiştir. Üzerinde çok söylenen incirin değeri benim aldığım son hesaplara göre geçen seneye nisbetle yüksek addolunabilir. Her halde geçen senekinden daha az fiyatta olmadığını söylemekte ittifak vardır, inciri bilhassa söylemem onun değeri üzerinde çok münakaşa geçtiğindendir. Üzümde ve zahirede fiyatlar münakaşa götürmez surette geçen senekinden daha elverişlidir. Bundan sonra yün ve pamuk geliyor. Yünlerin memleket dahilîndeki fiyatları geçen seneden çok daha iyidir. Mesela yünün kilosu geçen sene 17 kuruşa kadar satılırken bugün 120 kuruştan aranmaktadır. Tiftik geçen sene 28 kuruşa satılmakta iken bu sene 115 kuruşa kadar aranmaktadır. Pamuğun kilosu geçen sene aşağı yukarı 17 – 20 kuruşken bu sene şimdi 50 kuruşa kadar aranmaktadır. Diğer mahsulat zeytinyağı, deri de geçen seneye nisbetle iyi fiyattadır. Ökonomik duruşumuzun iyi alâmetlerin en kanaat verici olarak memleket içindeki bu fiyat artması başlıca sevindirecek bir alâmettir. Bunu yalnız ticaret sisteminde kabul ettiğimiz usulde değil, iç pazarın genişlemesi ve artmasında görmeliyiz.

Evvelâ ticarette sıkıntı darlık yılları ile başlayan kontenjan usulü bu son sene içinde serbestliğe doğru geniş mikyasta çevrilmiştir, memlekete girmesi kontenjana

50 *Ayın Tarihi*, Sayı: 13, 1-31 I. Kanun (Aralık) 1934, sf. 39-45 ... 12 Aralık 1934.

bağlı mal miktarı çok azalmıştır. Buna mukabil kliringle, denkleşme ile memlekete girecek mal miktarı çok artmıştır. Şu hâlde geniş mikyasta, denkleşmeğe müsait kliring ticaretini takip ediyoruz. Genel kontenjan miktarını çok azaltmışızdır.

Yurt içinde takip ettiğimiz ökonomi siyasasına iç pazarı genişletmeğe çalışıyoruz. İç pazarın genişlemesi, sınaî program tesiriyle vatandaşlar için istifadeli bir âmil olacaktır. Sınaî program hakkında geçen sene yüksek katınızda yapılacaktır, düşünülüyor diye söylediğim sözler bu sene temel atma ve tahakkuk alanına getirme suretiyle ileri bir safhadadır.

Şişe fabrikasının temelini attık. Bu yaz işleyeceğini umuyoruz. Sanayi programı için başlangıcı 934 malî senesini kabul etmiştik. 935 malî senesi içinde şişe fabrikasını açmış olacağız.

Pamuklu için İstanbul'da Bakırköy fabrikasını açtık. Önümüzdeki ilkbaharda Kayseri kurumunu da açacağız. Ereğli'deki fabrikanın temelini attık. Önümüzdeki yıl işlemeye başlayacak.

Önümüzdeki yaz da Nazilli'deki diğer büyük fabrika ile Malatya'da kurulacak fabrikanın ve Bursa'da Kangarm fabrikasının temelini atmağa çalışacağız. Semi kok fabrikası mamulatını ise önümüzdeki mevsimde piyasamızda göreceğiz.

Hulâsa 1934, 1935 seneleri içinde beş senelik sanayi programının büyük bir kısmı tahakkuk edecektir. Demir sanayiinin esasları şimdiden geniş mikyasta tetkik edilmekte, planları yapılmaktadır. Önümüzdeki yaz mevsiminde temelleri atılacaktır.

Kâğıt fabrikası yazın işlemeğe başlayacaktır. Seramik, kendir sanayiinin önümüzdeki yaz etüdleri bitirilecek ve işe başlanmış olacaktır. En sona kimya sanayii kalıyor. Bunlardan başka olan bütün sanayi fabrikalarının temelleri ve işletilmeleri herkesin anlayacağı ve göreceği bir derecede ilerlemiştir.

İlk maddelerimizin kendi fabrikalarımızda ve kurumlarımızda işlenecek bir vaziyet alması tabiî çok faydalı ve hayırlı olarak fiyatlar üzerinde yükseltici tesirini göstermektedir. Kendi mahsullerimizin dahilde alıcısı ve onu değerleştirici müşterisi olmak ilk maddelerimizin hariç [hariçteki] satış fiyatlarını da kıymetlendirmektedir.

Görüyorsunuz ki memleketin ökonomik durumunu düzeltmek ve yükseltmek için hem dışarı işleri hem içeri işleri için ayrı ayrı tedbirler almak ve bu tedbirler arasında yakınlık, karşılık ve uygunluk bulundurmak gerektir.

Bütün dünyanın darlık içinde bunaldığı ve hastalıktan kurtulmak, iyiliğe dönmek alametleri dünyanın her tarafında iyice belirmediği zamanlarda Cumhuriyet Türkiyesi'nde ökonomik sağlığın gözle görünür bir şekilde fark göstermesi Cumhuriyet ökonomik politikasının esaslı bir muvaffakiyetidir (Sürekli alkışlar). Bu ökonomik saylemede [çalışmada] vatandaşların vazifeleri ve çalışma istikametleri[nin] çok genişlediğini ve çok ehemmiyetlendiğini ayrıca zikretmeliyim. Arkadaşlar, bir çok memleketler mahsullerini gerek fabrika gerek toprak mahsullerini istok [stok] halinde görmekte, malları satılmıyarak ellerinde birikmiş olmaktan çok sıkıntı içindedirler. Amma size ben rakkam üzerinde söyleyebilirim ki bugün yetiştirdiğimiz mahsullerden elimizde birikmiş hiçbir şey olmadıktan başka ilerde yetiştireceklerimizden de 24 milyon liralık bir miktarını satmak için müşterimiz kapımızda bekler

vaziyetteyiz. Yani biz ilerde yetişecek mallarımızı satmak için şimdiden mühim bir miktarda bağlanmış bulunuyoruz. Bu, mahsul yetiştiriciler için çok teşvik edici ve çok ehemmiyet verilmesi lâzım gelen bir vaziyettir. Aynı zamanda onlar için çok çalışma ve çok yetiştirme icab ettiren bir vaziyettir de. Cumhuriyet hükümeti fabrikalarında ve tarlalarında çok mahsul yetiştirme ihtiyacındadır. Hükümetçe ve ulusça bütün gayretimizi kazanmak ve mahsul yetiştirmek, gayretimizi, en son imkânlarına kadar takatımızı sarf edip, mahsul yetiştirmeğe çalışmalıyız. Çalışmamızı, ökonomik sahada verimli olmamızı çok artırmak mecburiyetindeyiz. Bu seneki mahsullerden bahsederken tütünden de bir iki kelime ile bahsetmezsem eksik kalır. Bu sene tütün mahsullerimiz geçen seneye nispetle miktar olarak daha fazla değildir. Hatta daha azdır, denebilir. Fakat değer olarak elimize geçen para en çok tütün istihsal ettiğimiz senelerde elimize geçen paradan eksik değildir. Bu geçirdiğimiz yıl içinde, memleketin malî vaziyetinden de memnuniyetle bahsedebiliriz.

Devletin bütçesi, bu sene gerek memleket müdafaası için ve gerek diğer ihtiyaçlar için göze alınan masraflarla 185 milyon liraya kadar yükselmiştir. Şimdiye kadar hazinenin geliri ve tahsilâtı bu bütçenin tahakkuk edebileceğini emniyetle vadetmektedir. Zaten ökonomik vaziyet, alışveriş ve iç pazarının genişliği, mahsullerin para etmesi rakamlara müstenit olarak meydanda olduktan sonra vatandaşların borçlarını hazineye ödeme kabiliyeti kendiliğinden artar. Fakat biz bunu hazinenin kendi varidatını tahsil etmek için gördüğü kolaylıkla da rakam üzerinde ve gözle görerek anlıyoruz. Altı aylık tahsilâtımızın yekûnu 90 milyonu geçmektedir ki, 185 milyon tahmin ettiğimiz varidatı emniyetle alabileceğimizi tahmin etmek hakikate uygun bir söyleme olacaktır.

Cumhuriyet Merkez Bankası'nın ortada altın miktarı bu sene zarfında da artmıştır. Geçen sene bu vakitler mevcut altın, ortada dönen, tedavül eden kâğıt paraya nispetle yüzde 15 tutuyordu. Bugün aldığım malûmata göre bu miktar yüzde 16,5'e çıkmıştır. Yüksek heyetinizce ve sizin vasıtanızla da bütün ulusça meçhul değildir ki birçok memleketlerde altın karşılığı bu dar senelerde artmıyor, eksiliyor. Biz kanunen kâğıt paralara henüz daha karşılık ilân etmediğimiz halde Cumhuriyet Merkez Bankası'nda birikmekte olan altınlarımız artmaktadır. Eğer biz münhasıran altın biriktirmek yani milletler arasındaki alışverişte mümkün olduğu kadar az satın alarak çok satmak gibi dar bir düşünce ile hareket etseydik daha çok altın biriktirebilirdik. Amma biz iş hacmini, gerek uluslararası ticarette gerekse iç pazarda daraltarak para biriktirmeyi ökonomik bir kâr sayıyoruz. Bizim politikamız bütün dünyada alışverişin geniş olması ve bunun için kolaylık göstermektir. Ancak bu güzeyledir ki geçim ve uluslararası ökonomik münasebetleri daha kolay ve daha rahat olur ki bunun genel olarak gösterdiği faydalar daha çoktur. Bununla beraber altın karşılığını arttırmanın bütün ökonomik muhitlerde ve vatandaşlar arasında, iyi bir ahenk iyi bir muvazene işareti olarak kabul edileceğine şüphe yoktur.

Arkadaşlar, millî paranın değeri üzerinde bu ufak hulasadan sonra bir iki söz söylemek isterim. Görüyorsunuz ki millî paranın değerini mutlak olarak muhafaza edeceğiz. Asla düşmesine mahal vermeyeceğiz. Bu şerait içinde düşmesi için bizim

düşmesine karar vermemiz lâzımdır. Biz geçen seneler söylediğimiz gibi asla bu zihniyette değiliz. Millî paramızın değerini düşürmeğe ihtiyaç da yoktur. Onun için gerek tasarruf erbabı gerek hariçten bizimle muamele yapanlar, münasebette bulunanlar değeri sabit olarak muhafaza edilmesi için katî karar içinde bulunan bir para ile muamele yapmaktan memnundurlar ve memnun olacaklardır. Tasarruf erbabı için, tasarruf yerlerine yatıracakları en emin para bugün Türk parasıdır (Alkışlar).

Bu konuşmalarımı, bu sözlerimi dış siyasası alanında bir iki görüşümle tamamlamak isterim. Evvelâ uluslararası vaziyet: Bu son yıl içinde bazı günler çok gergin olmuştur, diyebiliriz. Ancak bu son günler içinde uluslararası havası gerginliğini ve şurada burada patlayacakmış gibi gösterdiği istidatları oldukça yumuşatmıştır. Garbî Avrupa'nın son zamanlardaki büyük meselelerinde milletlerin iz'anı ve akl-ı selimi nihayet üste çıkarak büyük meseleleri, uyuşulacak ve sulh havası içinde hallolunacak bir istikamete götürmüştür. Cemiyet-i Akvam'ın son birkaç yıl içinde çok sarsıntılara uğradıktan sonra, bu sene bütün insaniyete verebileceği en kıymetli hediye addolunabilir. Doğrudan doğruya Türkiye'ye taallûk eden haricî siyasete gelince, biz doğrudan doğruya Türkiye'ye taallûk eden ağır bir mesele içinde bulunmuyoruz. Bizim sulh havası için gösterdiğimiz kaygu, daha ziyade uluslar arasında Türkiye'den oldukça uzak bulunan meselelerden dolayı dünyanın barış içinde yaşayışı[nın] bozulması endişesindendir. Türkiye'nin vaziyeti, komşuları ile iyi münasebetleri, komşulariyle yaptığı muahedeler bilhassa son yıl içinde bütün bu memleketin memnuniyetle bayramını yaptığı Balkan Antlaşması, bizim komşularla münasebetlerimizi iyi hava içinde olgun bir hale getirmiştir. Ümit ediyoruz ki bizim zihniyetimize ve takip ettiğimiz politikaya göre komşularla münasebetimiz, gelecek yıl içinde daha iyi bir istikamette yürüyecektir. Amma eğer uluslararası havası bu memleketin kendi haricî siyasetini hüsn-i niyetine, uzlaşma fikrine olduğu kadar millî müdafaasına da istinat ettirmesini zarurî kılıyorsa bu, bütün dünya politikasının tabiî ve zarurî bir neticesidir. Türkiye bütün memleketlere şamil olan müşterek bir kanaatin, müşterek bir ihtiyacın izinde yürümekten başka bir şey yapmamaktadır. Biz bu istikamette yine yürüyeceğiz, dikkatli bulunmak yolundan ayrılmayacağız. Ökonomik ve malî alanda olan inkişafımız, uluslar arasında sulh fikrinin sağlam bir temelde olmasına mütevakkıftır ki bu hususta Türkiye'nin kendi kuvveti en emin ve en müessir yardımcılardan birisidir. Sulhun, inkılâbın ve ökonomik genişlemenin en iyi bir yardımcısı olan millî müdafaa masarifini [masrafını] onun sahibi olan Türk milleti daima hoş görecek ve sağlam tutmağa çalışacaktır (Alkışlar).

İçeri siyasette bütün ülke emniyet içinde ve birlik içinde çalışmağa devam ediyor. Yeni bir cemiyet olmak için yurdun inkılâp yolunda her yıl aldığı hamleler içinde bulunduğumuz senenin güzel eserleri ile de ayrıca süslenmiş ve genişlemiştir. Büyük Millet Meclisi'nin son kararı ile Türk cemiyeti daha çok yükselmiş ve daha çok yükselme için yeni şartlar temin edilmiştir. Kadınlarımızın memleketin idaresinde seçme ve seçilme hakkını almaları yurdumuz için ayrıca bir genişlik, rahatlık ve yükselme temin edeceğine yüreğimizin içinden samimî olarak kani bulunuyoruz (Alkışlar).

Arkadaşlar, Türk vatandaşı bir noktayı hiç gözden kaçırmadan çalışmak

mecburiyetindedir. Yeni Türkiye'nin bizim düşündüğümüz ve istediğimiz hedefe yükselmesi için bütün çalışma istikametlerinin ayni zamanda halledilmesi ve takip edilmesi lâzımdır.

İnsanın hayatında olduğu gibi milletler yaşayışında da muhtelif meseleler hallolunmak için birbirinin sırasını beklemezler. Onun için Türkiye'nin yükselme hayatını ökonomik sahada, millî müdafaa sahasında, malî sahada, haricî siyaset sahasında ve dahilî siyaset sahasında hep beraber başarılmak, hedefe, muvaffakiyet hedefine varmak için tek çaredir. Ulus hayatının hiçbir istikameti ihmal kabul etmez. Bunları söyleyişim bu büyük millî işler arasında hepsinin kendi ihtiyacı kadar, kendi istediği kadar tedbirinin aynı zamanda bulunması lüzumunu göstermek içindir. Görüyorsunuz ki Türk davası, Türk kurtuluş, ilerleyiş davası her yıl yurttaşlardan yeni bir hamle yeni bir gayret ve sarsılmaz yeni bir inanma istemektedir. Türkiye on, on iki seneden beri gösterdiği gayretler, gördüğümüz tecrübelerle önümüzdeki seneler daha çok azim, gayret göstermek iktidarındadır. Azim, gayret göstermek mecburiyetindedir. Yeni Tasarruf ve İktisat Haftası'nı açarken gelecek yıl bugünlerde gerek ökonomik, gerek siyasal alanda yurdun daha yüksek, daha ileri olacağına asla tereddüt etmeden emniyetle bakıyoruz (Şiddetli ve sürekli alkışlar).

İsmet İnönü'nün Altıncı Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasını Açış Söylevi (1935) [51]

Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nı açıyorum. Yerli Malı Haftası'nın başlangıcında söz söylemek, memleketin ekonomik vaziyetini açık ve umumî bir surette mütalea etmek ayni zamanda benim için de hükümet için de iktısadî sahada memlekete imtihan vermektir. Ve her geçen seneki faaliyetimizi hulâsa ederek gelecek sene için yeni bir adım, yeni bir hamledir. Gelecek sene için şimdi anlayacağımız verimlerden ve misallerden daha önemli ve daha parlak neticeler ve faydalar alacağımıza şüphe yoktur.

Elimizdeki notlardan size parça parça memleketin ekonomik faaliyetinin muhtelif sahalarda ve istikametlerdeki cereyanı hakkında malûmat arz etmek isterim.

Bu seneki mahsullerimiz, geçen senekinden daha az para etmemiştir. Bu sene harice çıkardığımız malların satış fiyatı geçen seneki fiyatlardan daha az değil, hattâ daha fazladır.

Bu sene fiyatların düşmemesi –bilhassa dikkatimizi celbetmek noktasından arz edeceğim ki– çok istifadeli olmuştur. Meselâ, üzüm, geçen sene alınan mahsulden çok daha fazladır. Geçen sene hatırımda kaldığına göre 50 milyon kilo almıştık. Bu yıl aldığımız mahsul 80 milyon kilodur. Böyle büyük mikyasta istihsale rağmen takriben ayni fiyat seviyesini tutmuş olması, mahsulün değerini muhafaza etmesi alıcılarımızın eksilmeyip artmış olduğunu göstermektedir. Fakat, mahsulün kıymetini tutmasında yalnız bu satışlar değil, devletin piyasaya müdahale edip tedbir almış olmasının da esaslı bir tesiri ve faydası olduğu kanaatındayım. Ayni vaziyeti fındıkta

51 *Ayın Tarihi*, Sayı: 25, 1-31 I. Kanun (Aralık) 1935, sf. 26-33 ... 12 Aralık 1935.

da görüyoruz. Bu yıl, fındık geçen seneki mahsülden daha çok olduğu halde piyasada daha fazla tutuldu. Bunun da sebebi yukarda söylediğim gibi alıcılarımızın daha müsait olması ve devletin aldığı tedbirler neticesidir. Tütün de bu sene, geçen sene elde ettiğimiz miktardan daha çoktur. Hattâ tütün fiyatı geçen seneki fiyattan da fazladır. Harice gönderdiğimiz mallar için birkaç misal verdim.

Pamukta, yünde, tiftikte de vaziyet hemen aynıdır. Çıkardığımız malları umumiyetle iyi fiyatla satabiliyoruz. Yalnız bütün memleket hep beraber düşünmelidir ki içeride ve dışarıda satmak için yetiştirdiğimiz mallar kâfi değildir. Her sene biraz daha fazlasını yetiştirmeliyiz. Ve bunu yaparken hatırımızdan çıkarmamalıdır ki her yetiştirdiğimiz fazlayı daima iki misline çıkarmak için elbirliğiyle çalışmamız lâzımdır. Şunu da söyleyeyim ki, bir zamanlar iki misli fazla mahsul almaya çalışmamız lâzımdır, demiştim. O zaman mallarımızın çokluğundan ve fiyatların düşüklüğünden şikâyet, herkesi o kadar yıldırmış ki fazla mal istihsal etmek için kâfi gayret gösterilemiyordu. Senelerden beri çok alıcısı olan mallarımızın verimini artırmak yolunda aldığımız neticeler kâfi değildir. Zannediyorum ki gelecek sene için hem tedbir olarak hem anlayış olarak fazla mal yetiştirmek için müsbet neticelere varmak hususunda çok gayret sarf etmeğe mecbur kalacağız.

Bütün bu mühim noktalar arasında huzurunuzda işaret etmek istediğim bir nokta daha vardır. O da iç fiyatlar meselesidir. Biz pamuk, yün, ipek gibi maddelerimizi içerde beynelmilel fiyattan daha pahalı alıyoruz. Pamuğa, yüne, ipeğe içerde verdiğimiz para, bu malların arsıulusal piyasalardaki fiyatlarından daha pahalıdır. Bu, hem içerde alıcının olmasından hem de dışarda bu malların kliringe bağlı müşterisi memleketler bulunmasındandır. Bütün bir memleket bu sözlerimi işitmelidir ki, bu yol tabiî yol değildir. İptidaî madde fiyatlarının pahalı ve yüksek olması üzerinde alışılması icab eden ekonomik bir vaziyet değildir. Gaye bu malları çoğaltmak ve bu malların fiyatını ucuzlatmaktadır ki gerek sanayi sahasında ve bilhassa harice satışta fiyatlarımız gittikçe daha tutumlu olsun. Fiyatların normal bir hale gelmesinin çaresi bolluktur. Dolaştığım yerlerde gördüm, ne kadar mahsul alırsak o nisbette alıcı buluyoruz.

Belli başlı ziraat mahsullerimizden bahsettikten sonra bu arada ekinden de kısaca bahsedeceğim. Bu sene ekinimiz geçen seneye nazaran miktarca daha az oldu. Hatta bir aralık bütün ihtiyacımıza yetişmeyeceği zannedildi. Tahminimize göre hububat mahsulümüz kendi ihtiyacımıza kâfi gelecektir. Asıl mühim olan mesele, kâfi gelecek veya gelmeyecek senelerde hububatımızın fiyatı üzerinde gelip geçen fiyat dalgasıdır ki buna nihayet azamî bir hal tayin etmek vazifelerimiz arasında olacaktır. Arkadaşlar, sırası gelmişken size, bütün memlekete bu sene ekonomik politika olarak fabrikaların satış fiyatları üzerinde aldığımız tedbirleri kısaca anlatmak isterim. Biliyorsunuz ki belli başlı birkaç mahsulümüzün dahilde istihlâkini arttırmak için, hükümetin fiyatlar üzerinde yaptığı müdahalelerden hissolunacak müsbet neticeler alınmıştır. Bu maksatla, tuzda, şekerde, çimentoda, kömürde fiyat kontrolu ve fiyat indirmeleri yaptık. Hazineden fedakârlıklar yaptık. Bunların memlekette kolayca, ucuzca ve bolca sarf edilmeleri için çalıştık. Dahilde esaslı maddelerin fiyatlarını ucuzlatmak hükümetçe başlı başına bir ekonomik siyasa olmuştur. Bu yolda hazine

fedakârlığı göze almıştır. Miktarı ne olursa olsun bunu makul ve doğru bir fedakârlık olarak kabul ettik.

İlk sene yaptığımız tecrübeler istihlâk nokta-i nazarından çok ümid verici olmuştur. Mesela, şekerden, indirdiğimiz fiyata mukabil istihlâkin o nisbette artmış olduğunu görüyoruz. Fakat biz fiyatları indirirken ilk zamanlarda bu kadar iyi bir netice alacağımızı zannetmiyorduk. Yani istihlâkin bu derece artacağını tahmin etmiyorduk. Henüz altı aylık bir devre içindeyiz. Zannediyorum ki, fiyat indirmek suretiyle istihlâk artımının miktarı sene sonunda yüzde 20, 25'e varacaktır. Fabrikalarımızın azamî randımanla işleyebilmeleri istihlâkin artmasiyle kabildir. İstihlâkin artması ise ucuz fiyatlara bağlıdır. Onun için gerek kurulan fabrikaların mahsullerini ucuz ve bol olarak sarf etmek ve gerekse dahilde müstehliklerin ihtiyaçlarını geniş ve kolay olarak tedarik etmeleri için, rasyonel çalışmayı esaslı bir politika olarak takip etmekteyiz. Bu bir süs ve heves değildir. Bunu aynı zamanda diğer maddeler üzerinde de takip edeceğiz.

Bundan sonra kömür ve elektrikten bahsedeyim:

Kömüre başladık. Aldığımız tedbirler fiyat üzerinde derhal tesirini gösterdi. Fakat mesele bu kadar kalmayacaktır. Kömür meselesini, bütün memleketin esaslı ihtiyacı olarak ele aldık.

İşleyen ocaklarımız fena işliyor ve birçok yerlerde kömür madenlerimiz gerek taşkömürü, gerek linyit havzalarımız metruk bir haldedir. Halbuki işleyenlerin rasyonel, fennî ve bütün vesaitle mücehhez olarak işlemesi bu memleket için hayatî bir meseledir. İşlememekte olanlar için vasıta ve çare bularak, onları da faaliyet sahasına getirmek yine bu memleket için müstacel ve elzem bir çaredir. Onun için gerek bu sene ve gerek önümüzdeki seneler de bu iş üzerinde lâzım gelen tedbirleri alacağız.

Yalnız fabrikalarda, yollarda değil, evlerde de kömürü kolay ucuz ve bol tedarik etmeyi temin edeceğiz. Memleketin yarısı henüz kömür yakmıyor. Hiç değilse memleketin yarısını kömüre alıştırmak ve sarf ettirmek lâzımdır. Bugünkü medeniyet kömüre ve demire istinat eder. Kömürsüz ve demirsiz bir medeniyetin yürüyeceğini iddia etmek boş bir sözdür. Görüyorsunuz ki kömür ve demir üzerinde ne kadar esaslı bir kanaat sahibiyiz.

Elektrikten de bir iki kelime bahsetmek isterim. Elektrik fiyatının ucuzlatılmasına ve bu suretle istihsalâtının bollanmasına dikkatle gayret edeceğiz. Memlekette elektriğin çoğalması ve fiyatlarının indirilmesi için mütemadiyen çalışmaktayız. Bu esaslı maddeler üzerinde istihlâki kolaylaştıran ve genişleten ekonomik kontrol siyasetidir. Bu, yalnız devletin tazminatı ile semere verebilecek bir iş değildir. Sırasında kanuni tedbirlere müracaat etmek ve sırasında devletin bizzat vesait ve para tedarik ederek ortaya teknik müesseseler koyarak bunları kendisinin vücuda getirmesidir.

İlk beş yıllık sanayi programının tatbikinden olarak bu sene cam fabrikası işlemeye başladı. Bu fabrikanın temeli geçen sene atılmıştı. Yine geçen sene temeli atılmış olan sömikok fabrikası da işlemeğe başlamıştır. Geçen sene inşaat halinde olan Kayseri bez kombinası işlemeğe başlamıştır. Az bir zaman zarfında her üç fabrika da azamî randımanla çalışmak için istidat göstermeğe başlamıştır. Bunlardan

başka nispetleri küçük olan müesseselerden, Bakırköy daha geçen seneden işlemeğe başlamış bulunuyordu, gülyağı ve kükürt fabrikaları [da] işlemektedir.

Daha birkaç gün evvel büyük fabrikalardan Bursa'da ve Gemlik'te sunî ipek ve merinos yünü fabrikalarının temellerini attık.

Dış ticaret işimiz esas olarak kliringe istinat ediyor. Denkleşme ile yapılan ticaret, mal aldığımız kadar mal satmağa yahut sattığımız kadar mal almağa imkân vermektedir. Geçen sene içinde kliring muameleleri birçok memleketlerle muntazam olmuştur. Ticaret muamelatımız. genişlemiştir. Kliring yaptığımız memleketlerin hemen hepsiyle ayrıca şu veya bu vesile ile mevcut olan borçlarımızı ödemek için bir pay bırakmaları esas olarak kabul edilmiştir. Arsıulusal mübadelede, yalnız ticaret muvazenesini değil, ödeme muvazenesini de esaslı olarak göz önünde tutuyoruz. Dünyanın bugünkü durumunda bilhassa bizim gibi inkişaf halinde bulunup da dışardan birçok mal satın almağa mecbur olanlar için ödeme kabiliyeti esaslı bir noktadır. Harice olan tediyelerimiz ve muhtelif vesilelerle mevcut olan borçlarımızın ödenmesi intizamla cereyan etmektedir. Dünyanın bugünkü halinde ödeme müvazenesini hafif görerek bütün milletin ticarî, iktisadî hayatını tesadüfe terk etmek mümkün değildir. Bunun için bütün müsbet tedbirler alınmalıdır. Heyet-i umumiyesi itibarile kliring bizim ticaretimize genişlik vermiştir.

Bu sene yeni demiryolları açtık. Senelerden beri takip edilen Nafia programı da bu sene aldığımız neticeler övünülecek ve sevinilecek yüksek neticelerdir. Yeni açılan demiryollarımızı yalnız devletin emniyeti, memleketin imarı nokta-i nazarından değil, bilhassa ekonomik genişlemesi bakımından da ileri bir hamle saymak lâzımdır.

Son günlerde İstanbul borsasında buğday fiyatları üzerinde konuşurken gazetelerden biri şu kadar sene evvel yine İstanbul'da nüfus bugünkünün yarısı kadarken böyle bir zahire buhranı baş gösterince Kayseri'den 200 deve yükü zahire gönderilmesi için emir verildiğini bir vesika olarak neşretmiştir. Halbuki bugün bir iki gün evvel haber aldım. İstanbul piyasasına demiryollarımız sayesinde Diyarbekir'den hububat gönderilmiştir (Alkışlar). Ziraat Bankası, şurada burada yaptığı istoklar [stoklar] arasında Diyarbekir'de ve Urfa'da da ayrıca istoklar yapmağa başlamıştır. Görüyoruz ki memlekette piyasa birliği bütünlüğü ve her hususta olan bağlılığı, gün geçtikçe kökleşiyor (Alkışlar).

Bütçe hakkında biraz izahat vereyim:

Geçen sene bütçemiz 185 milyon idi. Sene nihayetinde 192-193 milyon lira bir varidatla yani 7, 8 milyon fazla bir varidatla kapanmıştı. 193 hatta 194 milyona yakındır. Yalnız ehemmiyetli bir noktaya dikkatinizi celb ederim: Bütçe yapıldıktan sonra varidat arasında mühim bir yekûn tutan tuzdan yüzde 50, şekerden de yüzde 30'a yakın fiyat tenzilâtı yapılmıştır. Bu tenzilât, hazinenin varidatından yapılmıştır. Nazarî olarak yapılan indirmeler hesap edilecek olursa tuzdan 3, şekerden. 4 milyona yakın bir indirme olmuştur.

Bu yılın 6 aylık tahakkukunda varidatımız, bu fedakârlığa rağmen, hazinede tabiî olarak eksilmesi beklenilen varidat temin edildikten başka bir iki milyon liralık fazlalık da arz ediyor (Alkışlar).

Arkadaşlar, memleketin inkişafı ve ilerlemesi için sarf etmeğe mecbur olduğumuz gayretlerin büyüklüğü ve yüksekliği daima göz önünde bulundurulmalıdır. Bütün bu verdiğim malûmatı, hep hoşunuza gitmekle beraber, bizim yapmağa mecbur olduğumuz şeyler için tatmin edici bir ölçü olarak kabul etmemeliyiz. Yaptıklarımızdan daha fazla şey yapmak, bizim için her gün daha kuvvetli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Memleketin ihtiyacı çoktur. Yapacak işlerimiz o nisbette vardır. İlk sanayi programı daha yarı yarıya tahakkuk etmişken verdiği müsbet neticeler o kadar teşvik edici oldu ve o kadar gözümüzü açtı ki bir taraftan onun muayyen zamanda bitirilmesi için çalışırken bir taraftan da diğer programın tatbikine geçmek için hazırlanıyoruz.

Kezalik bundan 3, 4 sene evvel mahsullerimizin ne para edeceği ve nereye satılabileceği endişesi içinde iken, bugün aradığımız ve istediğimiz ve dört elle takip ettiğimiz hedef, hiç olmazsa mahsullerimizi iki misline yükseltmek için tedbirler aramaktır. Vaziyet genişledikçe ihtiyaç da o nisbette artıyor ve bu ihtiyaç kendisini derhal gösteriyor.

Bütün vatandaşların memleketin iktisadî bünyesinin sağlamlığına, memleketin varlığına ve istikbaline katî bir inan ile bağlanmaları, memleketin ilerlemesi için yeni yeni programlar yapılmasına imkân verecektir.

Arkadaşlar, bütün memleketin sözlerimi duyması lâzımdır. Bu memleketin ihtiyaçlarını temin etmek için yeni programlar, yeni faaliyetler, yeni yollar, yeni limanlardan bahsettiğim zaman, yapılması daha iyi olacak mevzulardan değil, yapılması gayri kabil tehir olan esaslı vazifelerden bahsediyoruz (Şiddetli alkışlar). Onun için bütün vatandaşların memlekete inanarak çare bulmakta çabuk yürümeleri ve gayret göstermeleri için birbirleriyle müsabaka yapmaları bir vazife ve bir borçtur (Alkışlar).

Arkadaşlar, sağlam bir bütçeye istinaden mütemadiyen ilerleyen iktisadî faaliyetin, iktisadî bünyenin sarsılmaz bir halde oluşu, bu memleketin millî para için arayabileceği ve kabul edeceği teminatın kâffesini vermektedir. Bir memleketin millî parası, sağlam bir bütçeye istinat ederse ve o memlekette sarf olunacak para hiç olmazsa yüzde 50 ye yakın miktarda bütçeye yeni gelir temin edebilecek şeylere sarf olunursa o memleketin parası en sağlam bir para olur. Millî para için tehlike sayılacak bir tek mevzu, haricî ticaret mevzuudur ki o da bugünkü usuller dahilînde devletin doğrudan doğruya kudretli ve tecrübeli elindedir. Kudretli elinde diyorum. Çünkü BM Meclisi millî parayı muhafaza etmek için lâzım olan tedbirlerin kâffesine zamanında tevessül etmiştir ve bu müsellemdir.

Millî parayı sağlam tutmak için lâzım olan anasırın kâffesi mevcuttur ve bir tedbir mahiyetinde olarak hükümetin daima elindedir. Millî para üzerinde bu kadar açık söylemekten maksadım paranın kıymetini muhafaza etmek için katî bir azim sahibi olduğumuzu anlatmak içindir. Geçen tecrübeler göstermiştir ki bu memlekette saklanacak ve kıymetine güvenilecek para, yalnız Türk parasıdır. Kezalik tecrübeler göstermiştir ki, BM Meclisi ve onun hükümeti parayı tutmak kararını muhafaza ettikçe paramızın herhangi bir sarsıntıya maruz kalmasına imkân yoktur. Ancak paranın kıymetini korumak sayesindedir ki küçük tasarrufları memleketin

imarına sarf etmek için vatandaşları teşvik edeceğiz.

Arkadaşlar, memleketin malî vaziyeti, bütçesi iktisadî faaliyeti üzerinde söylediğim sözler hakikatin ta kendileridir, hiçbir noktayı gizlemeden açıkça söylüyorum, bu bir haftalık tasarruf haftası faaliyetinde büyük mütehassıslarımız, büyük mesuliyet adamlarımız memleketin iktisadî faaliyetinin her sahasında size malûmat vereceklerdir. Bu malûmatın hepsi, Atatürk rejiminin açılmağa, ilerlemeğe doğru nasıl emniyetle yürüdüğünü gösteren vesikalardır. Fakat bu muvaffakıyetlerin ve ilerlemelerin esası, memleketin dahilde ahenkli bir çalışma için iyi geçinme, birbirini iyi tanıma ve tamamlama hususunda hassas ve çok olgun olmasını ister. Bilhassa haricî hadiselere karşı bütün memleketin kuvvetli ve toplu bir halde çalışması ve hadiselere hazır bulunması lâzımdır (Alkışlar).

Memleketin içinde, ev içinde rahat ve geniş çalışmanın esası emniyettir, emniyet (Alkışlar). Emniyet vasıtalarının ve şartlarının en başında bulunan nokta, milletin kendi içindeki beraberliği; kudretli inanışı ve icab ederse azmî ve cesaretidir (Şiddetli alkışlar). Son seneler zarfında arsı ulusal hadiseler, geçirilen endişeleri büsbütün izale edecek bir manzara göstermedi. Bilâkis şurada ve burada zuhura gelen hadiseler, yüksek dikkatinizi ehemmiyetle celb edecek bir noktada ve kıymettedir. Biz bu hadiselerin karşısında sulhun muhafaza olunması için ciddî ve samimî hislerle mütehassisiz. Fakat hadiselerin şu veya bu şekilde nerelere kadar gideceğini takib etmekten de bir an geri durmuyoruz ve duramayız (Alkışlar). İnsanlığın faydası ve bilhassa içinde bulunduğumuz yakın mıntıkaların menfaati için sulhu muhafaza etmek uğrunda Türkiye, elinden geleni yapacaktır (Bravo sesleri). Herhangi bir hadise karşısında Türkiye'nin kendi varlığını muhafaza etmek için kâfi derecede kuvvetli ve kudretli olduğuna herkesin inanması, memleketin iktisadî bakımından da büyük bir kuvvettir, büyük emniyettir (Alkışlar).

Arkadaşlar, memleketin müdafaa meselelerini ve müdafaa vasıtalarını, iktisadî vasıtalar gibi daima göz önünde bulundurmak lâzımdır (Bravo sesleri). Onun için Türk milleti her memleket kadar, fakat çok memleketten fazla millî emniyet meselelerinde kâfi derecede hassastır ve kâfi derecede hassas olmasını bilecek kadar tecrübe geçirmiştir.

Onun için millî müdafaa meselelerinde, millî müdafaa vasıtaları kadar ehemmiyet verdiğimiz nokta, milletin dahilî politikasında vuzuhu, beraberliği, anlayıştaki selabeti, istikbale olan inanıdır ve bütün bunlar Atatürk'ün yüksek ve isabetli görüşü ile bütün milleti kendi etrafında bir kişi gibi toplayabilmek için garanti altına alınmıştır.

Arkadaşlar, Cumhuriyet, her sene her sahada geniş adımlarla ilerleyen ve yükselen bir varlıktır. Çalışmak için, ilerlemek için bizden her gün daha fazla hız istemektedir. Cumhuriyet çocukları, Cumhuriyet devrinin ve büyük Türk varlığının kendisinden istediği vazifelere bütün yüreğiyle, azmiyle devam etmek ve bunun için her şeyden evvel çok çalışmak ve bütün edindiklerini memleketin hayrına ve ilerleyişine hasretmek mecburiyetindedirler (Alkışlar).

Büyük istikbale doğru ilerleyen Türkiye'nin çocukları çalışmalarında, anlayışlarında ve vatanseverliklerinde her gün birbirleriyle yarış edercesine çalışmağa ve ilerlemeğe başlamıştır (Sürekli alkışlar).

Vedat Nedim [Tör] Müşavir Müdür

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Başvekil İsmet İnönü'nün 12 Aralık günlü TBMM'de "millî para" hakkında beyanından kısa bir süre sonra, Aralık ayının sonlarına doğru ilk toplantısını yapmış ve ilk iş olarak o tarihlere kadar iktisat alanındaki yazılarıyla öne çıkmış olan Vedat Nedim Tör'ü Müşavir Müdür olarak cemiyette görevlendirmişti. Hedef her türlü iktisadî hareketlerde, birey ve toplum olarak israftan kaçarak son derece tutumlu olmak ve tasarruf fikrine tamamen riayet etmekti. Gündelik tüketim alanına giren maddelerde de mümkün olduğu kadar yerli malı kullanarak ülke sanayiinin gelişmesine yardımcı olmak ve bu suretle, millî bir iktisadî bünyenin meydana gelmesine ve yıllar geçtikçe güçlenmesine çalışmaktı.

Vedat Nedim Tör'ün hazırladığı programda bir dizi öneriler yer almıştı. Iktisadî yapıda önemli yer tutan faaliyet kolları ile ilgili kongreler tertibi, her yıl on beş gün devam etmek üzere yerli mallar sergisi düzenlenmesi, aynı zamanda milletçe yapılan tasarrufların sayı grafiklerle halkın bilgisine sunulması, yine bu münasebetle ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftası tertip edilerek öğrencilere bir taraftan tasarruf fikrinin aşılanması, diğer taraftan da yerli malı kullanılmasının teşvik edilmesi, ülke sanayiini tanıtmak üzere imkân bulundukça yabancı ülkelerde açılan sergilere iştirak olunması ve nihayet iki ayda bir çıkarılan bir dergi yayımlanması bu önerilerin belli başlılarıydı.

Bu arada somut bir dizi öneri gündeme gelmişti. Özellikle kadınların yerli malı kumaşlara rağbetleri öngörülmüştü. Nişan ve düğünlerde misafirlere çay ve kahve yerine meyve ikram edilmesi özendirilecekti.

Millî Sanayi Numune Sergisi

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruluşundan kısa bir süre sonra Ankara'da Millî Sanayi Numune Sergisi adı ile bir sergi tertip etmişti. Bu serginin açılışından iki gün sonra da 23 Nisan 1930 tarihinde yine Ankara'da Birinci Sanayi Kongresi adı altında büyük bir kongre tertip edildi. Bu kongreyi 1931 yılında toplanan Birinci Ziraat Kongresi izledi. Böylece iki kongrede o tarihlerde sanayimizle ziraatımızın bir envanteri yapılmış oldu.

Millî Sanayi Numune Sergisi, 1930'da millî sanayinin, tüketim alanına sunduğu çeşitli mamulleri gösteren bir sergi oldu.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumî Kâtibi Rahmi Bey serginin açılması dolayısıyla yaptığı konuşmada şu hususlara değinmişti:

> Muhterem Hanımefendiler, Beyefendiler,
>
> Henüz dört aylık bir mazisi olan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin iki ay içinde dar bir bütçe ve birkaç memurla hazırladığı Millî Sanayi Numune Sergisi'nin, açılma merasimine davetimizi kabul etmek lütfunda bulunduğunuz için, önce teşekkürlerimizi arza müsaade buyurunuz.
>
> Sergi, mefhumu, artık banka, borsa gibi modern iktisadîyatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Nasıl ki bankalar, diğer birçok rolleri arasında, halkın parayı küp-

ler içinde, toprak altında saklamak itiyadıyla mücadele etmek ve parayı işletmenin faydalarını öğretmek vazifesini de ifa ederlerse, sergiler de müstahsillere mallarını fabrika, dükkân ve ambardan dışarı çıkararak müstehlikin ve alıcının gözleri önüne koymanın usullerini ve kârlarını öğretir.

Sergi yapmak ve sergiye iştirak etmek başlı başına bir sanattır. İtiraf edelim ki biz bu işin başlangıcındayız.

Halka, yerli mallarını tanıtmak, yerli mallarımızın sürümünü artırmak, evsafını yükseltmek cemiyetimizin en önde gelen vazifelerindendir. Sergiler, bu gayelerin tahakkuku için müracaat olunacak vasıtalardan biri ve en mühimidir.

Müstahsil ve tacirlerimizin, Avrupa'daki beynelmilel sergilere pek az iştirak ettiklerini görüyoruz. Bunun sebepleri; evvel iştirak etmenin yollarını bilenlerimiz azdır. Küçük teşekkül ve münferit teşebbüslerin bu gibi masraflara tahammülü yoktur.

Meslekî taazzuvlardan mahrum olan müstahsillerimize yol gösterecek, hükümet'ten başka bir rehber müessesemiz de yoktur.

İşte cemiyetimiz, sergi işleri ile alakadar olarak, bu ihtiyacı tatmin etmeye, müstahsilleri sergilere iştirake alıştırmaya, onları ecnebî piyasalardaki rekabet şartlarıyla tanıştırmaya ve [onlara] sergilerin faydalarını öğretmeğe çalışacaktır.

Başka memleketlerde sergi işleriyle uğraşan muazzam teşkilât vardır.

Bizim şimdilik böyle teşkilâtımız yok. Fakat bu işin lüzumuna ve memleket iktisadîyatının inkişafı için faydalı olduğuna kuvvetli bir imanımız var. İşte bu sergiyi, böyle bir iman doğurdu.

Kusurlarımızı, onun ilk ve yerimizin dar oluşuna bağışlayınız.

Bir sergi binamız olmadığı için Türkocağı'nın ve Etnoğrafya Müzesi'nin salonlarına daradar sığışmak mecburiyetinde kaldık. Bu iki değerli müessesemizin cemiyetimize karşı gösterdiği misafirseverliğe teşekkürlerimizi söylemeği bir borç bilirim.

MİLLÎ SANAYİ KONGRESİ

Millî Sanayi Numune Sergisi'nin açılışından iki gün sonra, 23 Nisan 1930 günü, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin "millî" sanayimizin o tarihlerdeki durumunu ve geleceği ile ilgili sorunlarını gündeme taşımak üzere Millî Sanayi Kongresi toplandı. Bu vesileyle kongre devamı süresince cemiyet tarafından Sergi ve Kongre başlıklı bir gazete yayınlandı.

Gazetenin 24 Nisan günlü başmakalesinde şu satırlar yer alıyordu:

Kongrenin manası:

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bir Sanayi Kongresi'ni davet etmeğe karar verdiği zaman bu teşebbüs sanayi erbabı tarafından büyük bir emniyetsizlikle karşılandı. Temas ettiğimiz bütün sanayiciler hep bir ağızdan bize şunu söylediler:

"Şimdiye kadar yapılan kongrelerden müspet ne netice çıktı ki bu kongreden bir şey ümit edelim? İhtiyaçlarımız, dertlerimiz, dileklerimiz apaçık. Onları söyleye, söyleye dilimizde tüy bitti. Ayı şeyleri bir daha tekrarlamaktan ne çıkacak?"

Onları bu kongrenin lüzumuna ikna edebilmek müşkül olduğu kadar zaruri bir işti. Gerçekte kongre,

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruluşundan kısa bir süre sonra Ankara'da Milli Sanayi Numune Sergisi adı ile bir sergi tertip etmişti. Milli Sanayi Numune Sergisi, 1930'da milli sanayinin, tüketim alanına sunduğu çeşitli mamulleri gösteren bir sergiydi. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Kâtibi Rahmi Bey'e göre sergi mefhumu artık banka, borsa, gibi modern iktisadiyatın ayrılmaz bir parçası olmuştu. Nasıl ki, bankalar, diğer birçok rolleri arasında, halkın parayı küpler içinde, toprak altında saklamak itiyadıyla mücadele etmek ve parayı işletmenin faydalarını öğretmek vazifesini de ifa ederlerse, sergiler de müstahsillere mallarını fabrika, dükkân ve ambardan dışarı çıkararak müstehlikin ve alıcının gözleri önüne koymanın usullerini öğretiyordu.

bu ikna işinde muvaffak olunduğunu ispat etti. İktisat Vekili Şakir Kesebir Bey hükümetin de bu kongrenin vereceği neticeleri alaka ile beklediğini açıkça söylediği zaman bütün murahhasların gözleri ümitle ışıldadı. Şakir Bey'in ağırbaşlı sözleri kongre murahhaslarının kongreyi benimsemelerini temin etti. Eğer encümenler büyük bir alaka ve hararetle çalışmışlarsa bunu İktisat Vekilinin cesaret ve emniyet verici sözlerine borçluyuz. Bu itibarla kongrenin müteşebbisi olan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Şakir Bey'in şahsında en büyük, en kuvvetli yardımcısını bulmuştur. Sanayi erbabına karşı teminatımızda yalancı çıkmadık ve mahcup olmadık. Bilakis en canlı ve ümit veren bir tarzda davamızı kazandık. Bu neticeden sanayicilerimiz kadar Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de memnun kalmakta haklıdır.

Sanayi Kongresi'nin tarihî ehemmiyetini teyit eden bir hadiseye daha işaret etmek isteriz:

Cumhuriyet hükümeti, saltanat devrinden kalma bir geleneği daha kırmıştır. Hükümet, iktisadî hayatın şe'niyetleri içinde yaşayan iş ve ihtisas adamlarının sözlerini dinlemeği vadediyor. Bu hakikaten devletçilik hayatımızda bir "hadise"dir.

Devlet, iktisat siyasetini artık iktisat hayatının hakiî ihtiyaçlarına göre tespit etmeği bir prensip olarak kabul ediyor. Bu, bir inkılaptır, bunu tespit edelim.

Devlet siyaseti ile iktisat hayatı artık bir tezat halinde karşı karşıya değil, yan yana ve el ele bulunuyorlar.

İşte Sanayi Kongresi'nin en canlı manası.

Şimdi tarihi birer belge olarak ve 1930 yılı etrafında millî sanayimizin durumu ve geleceği hakkında neler düşünüldüğünü göstermeleri itibarıyla kongreyi açan iktisat Vekili Şakir Bey'le Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Genel Sekreteri Rahmi Bey'in nutuklarını da burada aynen almayı uygun bulduk.

İktisat Vekili Şakir (Kesebir)'in 1930 Sanayi Kongresi'ni Açık Nutku[52]

Muhterem Efendiler,

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin teşebbüsü üzerine Ankara'da toplanması kararlaştırılmış olan Sanayi Kongresi'ni açıyorum. Sanayi müesseselerimizin ve teşekküllerimizin bu kongreye iştirak hususunda gösterdikleri ciddi alaka şayanı memnuniyet ve takdirdir.

Kongrenin başlıca maksadı millî sanayimizin teessüs ve inkişafı çarelerini aramak ve göstermek olacaktır. Malumunuzdur ki bu mevzu son zamanlarda hükümeti de en ziyade işgal eden esaslı bir mesele olmuştur. İktisadî kifayet endişesi, tediye muvazenemizin ve millî müdafaa ihtiyacımızın temini, hükümeti bu mevzu etrafında birkaç aydan beri mütemadiyen meşgul etmiştir. Nihayet bir iktisadî program ihzarı vaziyetine girmiş bulunuyoruz. Böyle bir sırada her biri kendi şubesinde mütehassıs ve tecrübe sahibi olan kongre aza-yı kiramının reylerinden pek ziyade istifade edebileceğine hükümet kani bulunmaktadır. İstatistiklerimizde görülmüş olacağı gibi ithalatımızın yüzde yetmişinden fazlası mevadd-ı mamuleye taalluk ediyor. Bu büyük nispet millî sanayimize atfedilecek ehemmiyetin ne kadar fazla olması lazım geleceğini ifadeye kafidir. Şerait-i esasiyesi eksik olmayan sanayimizin muvaffakiyeti çarelerini umumen aradığımız bir sırada kongrenin faydalı mütalaaları hükümet için -bittabi imkân ve malî iktidarımız dahilînde- nazar-ı itibara alınacak

52 Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, 1974, s. 26-27.

başlıca bir tenvir vasıtası olmuş olacaktır. Bu itibarla kıymetli mesaimizin semeredar olmasını ve muvaffakiyetler temin etmesini hükümet, samimiyetle arzu etmektedir. Her biriniz için, kongre için muvaffakiyetler temenni eder ve böyle ciddi bir alaka gösterilmiş olmasından dolayı bilhassa teşekkür ederim.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Kâtibi Rahmi Beyefendi'ye kürsüyü terk ediyorum.

Şakir Bey'in nutkunu alkışlar takip etti.

Bundan sonra cemiyetin Umumî Kâtibi Rahmi (Köken) Bey şu nutku irat etti:

Muhterem Efendiler,

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin nizamnamesinde tasrih edilmiş olan gayelerden biri de "yerli mallarımızın miktarını çoğaltmağa, cinslerini metanet, zarafet, nefaset ve sair evsaf itibariyle yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmağa çalışmak"tır. Bu itibara halk arasında "yerli malı kullan" umdesini tamim eden cemiyetimiz aynı zamanda bir vazife de yüklemiş bulunuyor. O da halka çok ucuz ve iyi mal yetiştirmek için daha doğrusu sanayimizi modernleştirmek için çalışmaktır.

Efendiler,

Yalnız hisse, heyecana, dayanan hareketler er geç sönmeğe mahkûmdur. Bunun birçok misallerine şahit olduğumuzu bilirsiniz. İktisadî hayatın şeniyetlerini hesaba katmayan bu hareketlerin muvaffak olmamaları, geçici olmaları zaruri idi. Fakat artık kafalarımız daha olgunlaştı. İktisadî şeniyetleri daha iyi görebiliyoruz.

İstihsal hayatımızda inkılâp yapmadan, yalnız istihlâkte yapacağımız her türlü harekâtın kısa ömürlü olacağını biliyoruz.

Onun için bir taraftan halka "Vatandaş Yerli Malı Kullan" derken diğer taraftan da sizi, sanayicilerimizi bir kongreye davet ederek "Efendiler, halka iyi, ucuz ve çok mal vermek için nasıl çalışmanız lâzımdır. Gelin bu gayelerin tahakkuku için düşünün, münakaşa ve müzakere edin ve müşterek bir faaliyet programı hazırlayın" diyoruz. Bunu yapmak vazifemizdi ve biz vazifemizi yapık. Sizi buraya çağırdık. Siz de bizim davetimizi kabul ettiniz. Yani bir teşebbüsün ehemmiyetini takdir ettiniz. Ve zaten başka türlü hareket edemezdiniz. Çünkü sizi davet etmek bizim ne kadar bir vazifemiz idiyse, sizin gelmeniz de aynı suretle bir borçtu. Siz de biz de vazifelerimizi yaptık. O halde cemiyetimiz ve sanayicilerimiz karşılıklı vazifelerini yapmış iki taazzuv halinde burada birleşmişlerdir.

Efendiler,

Bu kongre iş ve fikir kongresidir. Burada mütehassısın, iktisatçının, fen ve iş adamının sözü vardır. Türkiye'de inkişafını istediğimiz sanayi modern bir sanayidir. Bu sanayi, bilgi ve idrak işidir. Modern olmayan sanayi inkıraza mahkûmdur.

Devletin himayesini isteyen sanayiciler, aynı zamanda o himayeye layık olduklarını ispat etmelidirler. Devlet himayesi geriliğin, iptidailiğin himayesi olmamalıdır. Himaye bir terakki vasıtası olmalıdır. Himaye, himayesizliğe götüren bir yol olmamalıdır. Nasıl ki bir çocuğun, anasının, babasının himayesine olan ihtiyacı derece derece azalır ve o, bir gün müstakil bir fert olarak cemiyete atılırsa himaye

edilen sanayi şubeleri de böyle dünya rekabetine hazırlanmak için himaye edildiklerini bilmelidirler. Bu şerait daima göz önünde tutulmalıdır.

Efendiler,

Türkiye'de modern sanayii korumak vazifesini üstünüze almış bulunmakla pek şerefli fakat aynı zamanda mesuliyetli bir işe girişmiş oluyorsunuz.

Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir. Memlekette, yetişen hammaddelerin sadece rençberi değil, aynı zamanda imalcisi da olmalıyız. Her kurulan fabrika, yalnız onu kuranın kâr ve zararıyla alakadar hususî bir teşebbüs değil, aynı zamanda memleket iktisadîyatının seviyesi üzerinde doğrudan doğruya müessir olan bir amildir. Gayri iktisadî işleyen, pahalı ve fena mal çıkaran bir fabrikadan yalnız fabrikatör zarar görmez. Memleketin serveti, ticaret bilançosu, terakki seviyesi de müteessir olur. Onun için "her koyun kendi bacağından asılar" nazariyesine uyarak böyle gayri fennî işleyen müesseselere karşı lakayt durmamalıyız. Onları iktisadî, fennî birer müessese haline getirmeğe çalışmak memleket iktisadîyatı namına bir borçtur.

Efendiler,

Biliyorsunuz ki başka memleketlerin sanayicileri millî ve beynelmilel inkişaf ve terakki akışında geri kalmamak için teşkilâtlanmışlardır. Ayrı ayrı her sanayi şubesi mensupları meslekî taazzuvlar halinde birleşmişlerdir. Her ferdin ayrı ayrı masraf ihtiyariyle getiremeyeceği neşriyatı, meslekî mecmuaları bu teşkilât getirtir. Neşriyat yapar, konferanslar, kongreler, sergiler tertip ve beynelmilel kongre ve sergilere iştirak eder. Sanayicilerin menfaatlarını daha iyi temsil ve müdafaa eder. Kısaca sanayiciler, toplu ve birlik çalışmalarının bütün faydalarından istifade ederler. Onun için Türkiye sanayicileri de aralarında meslekî taazzuvlar yapmak, bu medenî zarurete uymak mecburiyetindedirler.

Muhterem Efendiler,

Modern sanayide sır kalmamıştır. Sır zihniyeti iptidai zanaat zihniyetidir. Eskiden zanaatın ustası öldü mü onunla beraber zanaatı da "sır" olup giderdi. Halbuki modern sanayi ihtisası mekteplerde, fabrikalarda öğretilir. Sır olan yalnız patentlerdir. Artık rekabet demek düşmanlık demek değildir. Rekabet kabiliyeti bilgi, zekâ ve tecrübe kabiliyetlerinin bir neticesidir. Az çok bilgili, az ve çok tecrübeli insanlar arasındaki fark birleşseler de birleşmeseler de olacaktır.

Bu itibarla Türk sanayicilerinin meslekî taazzuvlar içinde birleşmelerine engel olabilecek hiçbir mani yoktur. Bilakis zaruret vardır. O halde niçin bir Türkiye mensucatçılar birliği, bir debagatçılar, bir konserveciler birliği ilah... ve bütün bu birliklerin bir birliği yani Türkiye Sanayiciler Birliği olmasın?

Bu kongreyi cemiyetimizin davet etmesi memleketimizde her tarafa şamil meslekî taazzuvların olmamasından ileri gelmiştir. Bu münasebetle meslekî teşekküller kurmağa bir an evvel teşebbüs etmenizi bihakkın beklemekteyiz. Eğer bu kongre bu gibi teşekküllerin doğmasına vesile olursa Türk sanayiciliğine en büyük hizmeti yapmış olacaktır.

İşte Efendiler, meslekî taazzuvların lüzumuna inanan cemiyetimiz, kongre talimatnamesini de bu esas üzerinde hazırladı. Belli başlı sanayi merkezlerimizdeki

ticaret ve sanayi odalarının tavassutun rica ederek o mıntıkanın muhtelif sanayi şubelerini mensup sanayi erbabını içtimaa davet etmeği, her sanayi şubesi erbabının aralarında encümenler teşkil ederek kongre ruznamesi etrafında raporlar hazırlamalarını ve kendi aralarında murahhaslar intihabını temin etti. Burada da aynı yoldan giderek her sanayi şubesine mensup murahhaslar ayrı ayrı encümenler halinde toplanacaklar, aynı meseleye ait muhtelif yerlerden gelen raporları okuyacaklar ve bize o sanayi şubesine ait bir kongre encümeni raporu hazırlayacaklardır. Her rapora, o sanayi şubesini alakadar eden umumî metalibat vazıh maddeler halinde zapt edilecektir. Bir de bütün sanayi şubelerini alakadar eden umumî meseleler vardır. Sermaye ve kredi, vergi ve rüsum, teşvik-i sanayi kanunu, nakliyat tarifeleri, sınaî tedrisat, ticaret ve sanayi odalarında sanayicilerin temsili. Bu meseleler için de bir encümen toplanacak ve her mesele için ayrı ayrı raporlar hazırlayacaklardır. Ümit ediyorum ki bu çalışma tarzı sizin de tasvibinize lâyıktır. Mesainizde muvaffak olmanızı bütün yüreğimle dilerim.

Rahmi Bey'in nutku alkışlar arasında bitti.

Millî Sanayii Tanzim Etmek ve Modernleştirmek Zarureti Hakkında Umumî Encümen Raporu

Belli başlı sanayi merkezlerimizde toplanan her sanayi şubesine ait mahalli ihtisas encümenlerinin kongreye gönderdikleri raporların umumî encümende tetkiki esnasında anlaşıldığına göre memleketimizde bir "sermaye israfı" hadisesi vardır.

Bu hadiseyi başlıca altı sebebe irca edebiliriz:

1 – Tesis mahallinin intihabında isabetsizlik,

2 – Mütedavil sermayenin darlığı,

3 – Teknik cihazın kifayetsizliği,

4 – Rantabilite hesaplarının yanlışlığı,

5 – İdarenin bozukluğu,

6 – Teknik ihtisasın fıkdanı.

Bir sanayi müessesesinin tam manasiyle iyi işleyebilmesi ve gerek müteşebbis gerekse cemiyet için faydalı olabilmesi için bu şartların temini zaruridir:

Bu şartlar bir kül teşkil eder. Biri eksik olunca makine aksar. Her iktisadî teşebbüs millî servetin bir parçasıdır. Türkiye'de sermaye terakümü gayet ağır inkişaf ediyor. Onun için millî sanayiin zaten mahdut olan senelik mahsulünü gayri iktisadî şerait altında işleyen teşebbüslere yatırmak iktisadî inkişafımızın temposunu geriletir. İşte buna mani olmak için encümenimiz şu tedbirleri teklif ediyor.

1 – Asgarî on senelik bir sanayi programının tespiti.

Mademki millî servet terakümü batî ve azdır. O halde elimizdeki mevcut vasıtalardan planlı bir tarzda azamî istifadeyi temine çalışmak zarureti vardır.

Türkiye'de hangi sanayi şubeleri en ziyade inkişafa müsaittir? Hangi sanayi şubelerine en ziyade muhtaç bulunmaktayız? Ve hangilerini evvela, nerelerde ve ne mikyasta tesise başlamalıyız?

Bu suallerin cevapları esaslı ve etraflı bir tetkik neticesinde verildi mi, o vakit sermaye plasmanı işi bir intizam altında alınabilir. Çünkü o vakit her kim ki bir fabrika kurmak isterse bu planın bir parçasını tatbik etmekle mükellef olacaktır. Nasıl ki her mektep, maarif siyasetimizin programının tatbikiyle mükellef ise bu

suretle her ferdin hususî menfaati daha iyi temin edilmiş olur, hem de cemiyetin. Zaten hükümetimiz de bu işin üzerindedir.

Bu birinci tedbiri ikmal maksadiyle;

2 – Bir sınaî tesisatı tetkik ve murakabe merkezî teşkili:

Fabrika tesis etmek isteyen her şahıs veya grup veya belediyeler her şeyden evvel bir merkeze müracaatla fabrikanın mahiyeti, planı, teknik cihazı, tesis mahalli, sabit ve mütehavvil sermayesi, rantabilite hesapları, teknik dairesi hakkında bütün malumatı vermeğe mecbur olmalıdır. Ancak bütün bu esaslar bu merkez tarafından tasvip edildikten sonradır ki fabrikanın temeli atılabilmelidir. Bu merkezin teklif edeceği tadilat muhakkak surette yapılmalıdır ve tasvip etmediği hiçbir teşebbüse müsaade verilmemelidir.

Bu merkez aynı zamanda bütün alakadarlara sınaî meseleler hakkında her istenilen malumat ve izahatı vermeğe mecbur olmadır. Fakat şunu da katiyetle tespit edelim ki bu tedbirler beklenilen hayırlı neticelerin tahakkuku için hiç şüphesiz ki bu merkezin teşkilinde millî ve beynelmilel selâhiyettar ihtisas adamlarının teşriki mesaisini temin etmek birinci ve sonuncu şarttır.

Bu temin edilmezse böyle bir teşebbüsten hayır değil şer doğar. Ehliyetsiz kimselerin tetkik ve murakabesi bugünkü vaziyetten daha feci neticelere sürükleyebilir. Böylece bir merkezin salâhiyet ve vukufu herkesçe müsellem olmalıdır. Sanayi erbabına ve müteşebbislere emniyet telkin etmelidir. Yani otoriter bir teşekkül olmalıdır. Bunlar, yeni tesis işlerinde millî sermaye ve sanayimizin en kârlı ve en faydalı bir tarzda işlemesini temin için akla gelen tedbirlerdir.

Bir de mevcut sanayi müesseselerimiz arasında modern işletme şeraitine muvafık olarak çalışmayanların rasyonelleştirilmesi için şu tedbiri teklif ediyoruz:

Sanayi müesseselerimizin rasyonalizasyon nokta-i nazarından tetkiki ve ıslâhı için münferit erbab-ı sanayi tarafından ayrı ayrı celbi kabil olamayan mütehassısların ticaret ve sanayi odaları ve sanayi birlikleri tarafından celbi.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın idare etmekte olduğu fabrikalar için Almanya'dan getirdiği organizasyon, rasyonalizasyon mütehassısı Profesör Saxenberg bu fabrikalar üzerinde yaptığı tetkikat neticesinde bunların daha rantabl, daha rasyonel çalışmalarını temin edecek teknik ve muhasebe usulünü tespit etmektedir.

Halbuki hususî müteşebbislerimizin büyük bir ekseriyeti münferiden böyle beynelmilel tanınmış salahiyetleri getirtemezler. Bu işi hatta bu vazifeyi sanayi merkezlerimizdeki ticaret ve sanayi birliklerimiz müştereken üstlerine almalıdırlar.

Fabrikasındaki noksanları, gayri iktisadî ahvali tashih edecek ve malîyet fiyatını düşürtecek, rekabet kabiliyetini artıracak, kısaca iyi ve ucuz mal imalini mümkün kılacak tedbirleri tespit edecek böyle bir teşebbüsü bütün sanayi erbabımız büyük bir alaka ile karşılayacaklardır.

Umumî encümenimiz Türkiye'de sermaye israfının önüne geçmek için ve Türkiye'de modern bir sanayiin teessüsü için bu tedbirlerin tatbikini, alakadar mercilerden temenni etmeyi Heyet-i Umumiyenizin tasvibine arz eder.

Kongre'nin gündeminde yer almış bulunan konular şunlardı:

1 – Hammadde

2 – Sermaye ve Kredi

3 – Vergiler ve Rüsum

4 – Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Tatbikatı

5 – Standart Meselesi

6 – Rasyonalizasyon Meseleleri

7 – Ticaret ve Sanayi Odaları, Sanayicilerin Temsili

8 – Sınaî Tedrisat

9 – Nakliyat Tarifeleri

Kongrede hemen hemen her sektör kendi raporunu sunmuştu.[53] Bunların her biri ayrı bir değer ifade ediyordu. Mensucat sanayiinin ayrı bir konumu oldu. Raporlarında pamuklu mensucat, yünlü mensucat, ipekli mensucat, trikotaj sanayiine ayrı ayrı ver verilmişti. Gıda sanayiinde de konserve, şekerleme, değirmencilik, şeker, şarap, sirke, ispirto, çikolata ve bisküvi sanayii incelenmişti.

Ülke sanayiinin durum hakkında kapsamlı bilgi edinebilmek için ayrıca vilayetlerden bölgelerindeki sanayi kolları hakkında görüş alınmıştı. Bu vilayetler ve başlıca sanayi bölgeleri şunlardı:

Bursa, Eskişehir, Edremit, Ayvalık, Ufak, Isparta, Elazığ, Kastamonu, Denizli, Balıkesir, Zonguldak, Ankara, Gaziantep, Kütahya, İzmir. Bu vilayetlerin her biri kendi il hudutları içinde bulunan sanayi kuruluşları ve bu kuruluşların durumu hakkında bir rapor sunmuştu. Bu arada ev ekonomisi kapsamında ele alınabilecek şapkacılık, sunî çiçekçilik , sepetçilik gibi konulara da girilmişti.

Cemiyet kongre ertesi kongrenin safahatı ve verilen raporlar, encümen raporları hakkında kapsamlı bir kitap yayınladı. Kongre Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu hâkim görüşünün giderek değişmekte olduğunun somut bir kanıtıydı. Nitekim kısa bir süre sonra Türkiye'nin çehresini değiştirecek olan Sanayi planı uygulamaya sokulacaktı.

Genel Sekreter Rahmi (Köken) Bey'in Sanayi Kongresi kapanış konuşması:

1930 Birinci Sanayi Kongresi mesaisini bitirmiştir. Büyük bir iftihar ve takdirle tespit edelim ki bu kongre gerçek manasıyla Avrupai bir kongre olmuştur. Kongrenin açıldığı gün demiştim ki bu kongre iş ve fikir kongresi olmalıdır ve gerçekte de böyle olmuştur. Gerek ihtisas encümenlerinde okunan raporları, gerekse encümenlerin bu raporlara istinaden hazırladıkarı raporları ve heyet-i umumiyelerde cereyan eden münakaşaların zabıtlarını ve Kongre mukarreratını bir eser halinde bastıracağız. Bu eser Türkiye sanayii hakkında yegâne memba olacaktır. Türkiye sanayii hakkında tetkik yapmak isteyenler bu esere müracaat etmek mecburiyetindedirler. Bu eser sizin müşterek eserinizdir. Bu eser sizin ilminizin, ihtisasınızın, tecrübenizin mahsulüdür. Iktisadîyatımıza klasik bir eser hediye etmiş oldunuz. Say'iniz meşkur olsun.

Muhterem Efendiler,

Bu kongreyi davet eden Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de böyle iyi ve hayırlı bir işe tavassut etmiş bulunmakla cidden müftehirdir. Sizin muvaffakiyetiniz aynı zamanda cemiyetimiz için de bir muvaffakiyet olmuştur. Onun için size Cemiyetimiz adına teşekkür ederim.

53 Kongre'de sunulan belli başlı raporlar şunlardı: Mensucat Sanayii; Gıda Sanayii; Deri Sanayii; Orman Sanayii; Taş ve Toprak Sanayii; Kimya Sanayii, Maden İhracı; Maden Mamulatı.

Vazifesini yapmış olanların duyabileceği bir huzur ile Ankaramızdan ayrılan murahhaslarımıza kendi fabrikalarında ve muhitlerinde memleket iktisadîyatı için faydalı mesailerinde kongreden aldıkları intibalarla daha faydalı, daha faal olmalarını dileyerek 1930 Sanayi Kongresi'ni kapatıyorum.

Birinci Millî Sanayi Kongresi'nde hüküm sürmüş olan genel kanaat ve eğilim şu olmuştu:

"Türkiye Sanayii, Türkiye Devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır. Millî sanayiimiz narin bir limonluk nebatı gibi sadece halkın ve devletin himaye ve fedakârlıklarına dayanarak yaşayabilen sunî bir varlık olmak tehlikesine düşürülmemelidir. Kudretini aynı zamanda modern sanayiciliğin hesap ve bilgi membalarından alan sağlam ve canlı bir uzviyet olmalıdır."

Asrımızın parolası her sahada dağınık ve münferit faaliyet yerine, toplu ve müşterek faaliyetler ikame etmektir.

Sanayi Kongresi – Ankara

İktisadî istiklâlin tahakkukunu temin yolunda sarf edilen mesainin bir ileri hamlesini de 1930 senesi Sanayi Kongresi teşkil eder. Filhakika Ankara'da toplanan bu kongreye kadar memleket sanayiinin heyet-i umumiyesini alakadar edecek mahiyette olarak bu kadar şamil ve hazırlıklı bir içtima olamamıştır.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin önayak olması ile toplanan bu kongrenin esas ruznamesini: 1) Hammadde 2) Sermaye ve kredi; 3) Vergiler ve rüsum; 4) Teşvik-i Sanayi Kanunu ve tatbikatı; 5) Standart meseleleri; 6) Rasyonalizasyon meseleleri; 7) Ticaret ve Sanayi Odalarında sanayicilerin temsili; 8) Sınaî tedrisat; 9) Nakliyat tarifeleri, mevzuları teşkil ediyordu.

Bu mevzular etrafında yapılmış tetkikat ve ihzar edilmiş malumat üzerinde kongre esaslı mesaî sarf etmiş, bundan başka; mensucat sanayii; gıda sanayii; deri sanayii; orman sanayii; taş, toprak sanayii; kimya sanayii; maden ihracı sanayii, maden mamulâtı gibi umumî ve cami isimler altında bu sanayinin her bir şubesi hakkında esaslı tetkikatı ihtiva eden raporlar müzakere olunmuş ve sanayimizin halihazır vaziyeti, inkişafı için ittihazı lâzım gelen tedbirler hakkında temenniler izhar olunmuştur.

İthalat ve ihracat arasındaki muvazenenin aleyhimize oluşu bilhassa mevadd-ı mamulenin bir zamanlar kâmilen hariçten getirilmesinin tesiri olduğu meydanda bir hakikat olduğundan bu kongrenin gayesi de kongre mukarreratını cami eserin mebadisinde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından şu tarzda ifade ediliştir: "Yerli mallarımızın miktarını çoğaltmak, cinslerini metanet, zarafet ve sair evsafı itibariyle yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiyatını ucuzlatmağa çalışmaktır." Cumhuriyet idaresi bu maksatların büyük bir kısmını istihsal etmiş bulunmaktadır.

1923-1933 10 Yıl, TC İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 43.

BİRİNCİ ZİRAAT KONGRESİ 1931

Sanayi bir özlemse de 29 Buhranı karşısında tarım ivedi çözüm bekliyordu. Bu nedenle Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bir yıl sonra, 1931'de Ziraat Kongresi toplama gereği duydu. O tarihlerde isim yapmış birçok uzmanın katıldığı bu kongrede hemen bütün toprak mahsulleri masaya yatırıldı. Yine tarıma ilişkin "ağaçlama siyaseti", "kuru ve sulu ziraat", "toprak ve gübre", "haşarat ve zararlı hayvanlarla mücadele", "ziraat aletleri" ve nihayet "meteoroloji" konuları üzerinde encümenlerce ayrı ayrı raporlar hazırlanmıştı.

Tıpkı Sanayi Kongresi'nde olduğu gibi Ziraat Kongresi'nde de bu kez iki cilt olarak bir yayın yapıldı. Yayının önsözünde kongrenin tertibinde hâkim olan anlayış şu satırlarla ifade edilmişti:

Tediye muvazenemizdeki sürekli açık neticesinde millî paramızın seneden seneye düşmesi ve bu sukûtun bilhassa son senelerde aldığı sürat, devlet ve halkı mukabil tedbirler almağa mecbur bıraktı. Paramızın kıymetlenmesi ve istikrarının ancak tediye muvazenemizdeki açığın kapanmasına bağlı olduğu artık herkesçe anlaşıldı.

Biliyoruz ki tediye muvazenesindeki açığın en mühim kısmı ticaret muvazenemizdeki açıktan ileri gelmektedir. İthalatımızın ihracatımıza nisbetle her sene aşağı yukarı elli milyon lira fazla oluşu, yaranın özünü teşkil ediyor. İşte her şeyden evvel tedavisi icap eden hastalık buradadır.

Başlangıç:[54]

Tediye muvazenemizdeki sürekli açık neticesinde millî paramızın seneden seneye düşmesi ve bu sukutun bilhassa son senelerde aldığı sürat devlet ve halkı mukabil tedbirler almağa mecbur bıraktı. Paramızın kıymetlenmesi ve istikrarının ancak tediye muvazenemizdeki açığın kapanmasına bağlı olduğu artık herkesçe anlaşıldı.

Biliyoruz ki tediye muvazenesindeki açığın en mühim kısmı ticaret muvazenemizdeki açıktan ileri gelmektedir. İthalatımızın ihracatımıza nisbetle her sene aşağı yukarı elli milyon lira fazla oluşu yaranın özünü teşkil ediyor. İşte her şeyden evvel tedavisi icap eden hastalık buradadır.

Bu hakikat-i faaliyetine esas ittihaz eden cemiyetimizin "yerli mallarımızın miktarını çoğaltmağı, cinslerini metanet, zarafet, nefaset itibariyle yabancı mümasil mallar derecesine getirmeği ve fiyatlarını ucuzlatmağı, en mühim gayelerimizden biri olarak kabul etmiştir.

Bu gayelerin tahakkuku için cemiyetimiz ithalat eşyamızın en mühim rüknünü teşkil eden sınaî mamulat olduğuna göre 22 Nisan 1930 tarihinde bir Sanayi Kongresi davet etmiş ve bu suretle millî sanayimizin bu hedeflere doğru inkişafını temin edecek şartları ve esasları tespit etmiştir.

İhracatımızın sıklet merkezî ise ziraate dayanmaktadır. Ticaret muvazenemizdeki açığı bir taraftan memleketimizde inkişafı mümkün olan sanayiin takviye ve himayesiyle ithalatımızı azaltmağa çalışarak ve diğer taraftan da ziraî mahsulatımızın ihracatını çoğaltarak kapatabiliriz. Halbuki ihracat mahsulatımız dünya piyasalarında seneden seneye artan bir rekabetle karşılaşıyor. O halde ihracatımızın artması demek dünya piyasalarında rekabet kabiliyetimizin yükselmesi demektir.

Sadece ziraî mahsulatımızı kemiyet itibariyle çoğaltmak bu gayenin tahakkukuna kafi gelmez. Ancak

54 *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, cilt 1, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, s. VI-VII.

dünya piyasalarının istediği şartlara uygun bir tarzda ihracat mallarımızın istihsalini ve sürümünü temin edersek rekabet kavgasında muzaffer olmağı ümit edebiliriz.

İşte cemiyetimiz bu basit fakat hayatî bir ehemmiyeti haiz olan hakikatın icap ettirdiği tedbirleri tespit edebilmek gayesiyle bir de Ziraat Kongresi davet etmeğe karar vermiştir. Biz, bu kongreye hazırlanırken aynı zamanda bütün dünya ziraatçiliği de bir buhran içinde bulunmaktadır.

Bütün alametler, memleketimizin ziraatının bu buhrandan bilhassa muztarip olacağına işaret etmektedir.

Böyle nazik bir vaziyet içinde mütehassıs şahsiyetlerin ve işadamlarının biraraya gelerek toprak işlerimizi memleket mikyasında tetkik etmesi ve kararlar alması, hiç şüphesiz ki faydalı neticeler verecektir.

Yalnız millî iktisadımızı değil, doğrudan doğruya her çiftçiyi ferdî ve şahsî menfaatleri itibariyle de alakadar eden bu mühim davanın en esaslı ve ilmî bir tarzda tetkiki için bütün alakadar şahısların ve teşekküllerin bu teşebbüsü kuvvetle himaye etmeleri bir vatan borcudur.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi

Ziraat Kongresi 5 Ocak1931 günü Ankara'da saat 11'da açılacaktı. Kongrenin toplanmış olduğu 1931 yılının son aylarında Dünya ekonomik buhranı da bütün şiddetiyle devam ediyordu. O tarihe kadar yıllarca sürmüş olan temasların e ekonomik anlaşmaların sonucu olarak kurulmuş bulunan "dünya ticaret muvazenesi" temelinden sarsılıyor bölünüyor ve hemen her millet bu buhranın acı sonuçlarından kurtulmuş için kendi başına bir takım çareler arıyor ve çoğunlukla otarşik bir ekonomi politikası uygulamaya yöneliyordu.

Kongrenin ruznamesinde on beş başlık vardı. Bunlar 1) İstihsal şartları; 2) Ziraî kredi; 3) Ziraî vergiler; 4) Fiyat teşekkülü; 5) Satış teamülleri; 6) Standart ve ambalaj meseleleri; 7) Ziraî teşekküller; 8) Ziraî asayiş; 9) Ziraî tahsil ve ziraî neşriyat; 10) Nakliye tarifeleri; 11) İktisadî yollar; 12) Muafiyetler ve teşvikler; 13) Ziraî kanunlar; 14) Hayvancılık; ve 15) Umumî meseleler, idi.

Ziraat odaları, çiftçilerin bu ruzname etrafında hazırlanmalarını sağlamak amacıyla mıntıkalarındaki zira erbabını temsilcilerini ve bu işlerle alakadar iktisatçıları ve uzmanları yerel Ziraat kongreleri akdine davet edeceklerdi. Mahalli kongrelerde Tütün encümeni, Pamuk encümeni, Üzüm encümeni, Afyon encümeni, Hububat encümeni vs. gibi, her mıntıkanın belli başlı ziraat şubeleri için ayrı ayrı encümenler ayrılacaktı. B encümenler ruznamenin her maddesine ayrı ayrı temas ederek raporlar hazırlayacaklardı. Bu raporların özlü ve bilimsel bir inceleme ürünü olması Kongrenin başarısı için en önemli koşuldu. Sayısal bilgi, muhtelif seneler ve Türkiye'ye benzer ülkelerle karşılaştırmalı gözlemlere çok önem verilmesi gerekiyordu. Bu raporlar, her ziraat şubesine ait encümende etraflıca tartışıldıktan sonra son ve kat'î şeklini almış olacaktı. Raporlar, yazı makinesiyle temiz ve yanlışsız bir tarzda teksir edilerek üç nüsha olarak Cemiyet'in merkezine Kongre'den en aşağı bir ay evvel gönderilecekti. Raporların terkipsiz ve sade Türkçe ile yazılması bekleniyordu.

Her mıntıkanın değişik ziraat şubeleri erbabı kendi arasından bir ya da iki Kongre murahhası seçeceklerdi. Her ziraat şubesinin hiç olmazsa bir murahhasla temsili çok arzu ediliyordu. Bu mümkün olmadığı takdirde bir mıntıkanın murahhasları, kendi ziraat şubelerine ait raporlar ve salahiyetnamelerle beraber diğer murahhas gönderemeyen ziraat şubelerinin raporlarını ve salahiyetnamelerini de üslenmeleri bekleniyordu. Seçilen murahhasların ad ve adresleri 5 Aralık 1931 tarihine kadar Cemiyet'in Ankara Umum Merkezine bildirilecekti Aynı zamanda, Merkez tarafından doldurulup gönderilecek olan murahhas vesikalarına yapıştırılmak üzere ikişer kıt'a fotoğraf da yollanacaktı. Bu vesikalar tenzilatlı tarifelerden yararlanma hakkını verecekti.

Kongrenin gündemi bu suretle sıralandıktan sonra her maddenin o konu ile ilgili mütehassıslar tarafından nasıl işleneceği üzerinde durulmuştu. Bu cümleden olarak istihsal şartları incelenirken, her bölgede belli

başlı ziraî faaliyet şubelerinin, ekim sahası (dönüm itibariyle) bunların azalış ya da çoğalışları gösterilmişti. Ziraî krediden söz edilirken mevcut kredi teamülleri, köylünün nasıl borç para aldığı, borçlarına yıllık ne kadar faiz ödedikleri, yahut bunlara benze sorular üzerinde özellikle durulmuştu.

Kongrenin ardından 1369 sayfalık iki ciltlik bir çalışma ortaya konmuştu.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin nizamnamesinde hedeflenen amaçlar arasında halkı israfla mücadeleye, hesaplı ve tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli malları tanıttırmak, sevdirmek ve kullandırmak; yerli malların miktarını çoğaltmaya, cinslerini metanet, zarafet, nefaset ve sair evsafı itibarıyla yabancı benzer mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, yeri malların sürümünü arttırmak yer alıyordu. Bu amaçla geniş okuyucu kitlesine yönelik yayınlar da planlanmıştı: *Halk İçin İktisadî Bilgiler* (iki cilt), *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf terbiyesi*, *Cihan Iktisadîyatıda Türkiye* 1931, Şevket Süreyya'nın Cemiyet için kaleme aldığı kitaplardı. Ayrıca iki aylık bir bülten yayınlamıştı. Cemiyet fırsat ve imkân buldukça yabancı ülkelerde açılan sergilere katılarak oralarda da ülke mallarını, mahsullerini tanıtma girişiminde bulunmuştu. 1931 yılında Budapeşte Sergisi'ne iştirak etmişti.

21 Nisan 1931'de Cemiyet'in toplanan kongresine verilen raporda tasarruf terbiyesinin her geçen gün toplumda yer ettiği vurgulanıyordu. Cemiyet'in şubelerinin sürekli telkinleri sonucu bankalarda küçük tasarruf hesapları toplamı gözle görülür bir biçimde artmıştı. Bu meblağ 1927, 1928, 1929 ve 1930 yıllarında sırasıyla 12,837.349, 17.598.320, 22.367.624 ve 31.918.202 Türk lirasını bulmuştu. Özellikle ihdas edilen tasarruf ve yerli malı haftasında tasarruf kumbaralarının satışı öne çıkmıştı. Cemiyet, halkı hesaplı yaşamaya ve hesap tutmaya alıştırmak için "hesabını bilenin defteri" adlı defterlerden 25.000 nüsha bastırmış ve şubeler aracılığıyla üyelere parasız olarak dağıtmıştı.

O tarihlerde hemen her ülke benzer propaganda çabası içerisindeydi. İmparatorluk ürünlerinin halk arasında propagandası için İngiliz hükümeti senede beş yüz bin İngiliz lirası vererek *The Empire Marketing Board* adlı teşkilâtı kurmuştu. İsviçre'de her yıl yeri ürünleri halka tanıtması ve yerli malı kullanma terbiyesinin yaygınlaştırılması için "İsviçre Haftası"nın tertip eder olmuştu Almanya, Avusturya, Fransa, Macaristan, Hollanda, Sırbistan, Bulgaristan ve daha birçok ülke yerli malı haftaları düzenlemeye başlamıştı. İtalya'nın bütün kentlerinde kutlanan "Üzüm Günü" Türkiye için ilginç bir örnek olmuştu. İşte bu örnekler ışığında Cemiyet kendi "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası"nı ihdas etmişti. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası her yıl 12 Aralık'ta başlıyordu. Bu bir tür "iktisat bayramı" idi. Daha ikinci kez hafta kutlanmadan önce Cemiyet şu bildiriyi yayımlamıştı:

"İlk hedef Akdeniz idi, İkinci Hedef İktisat"

Artık birçok vatandaşlar, yerli malı kullanmanın, tasarruf etmenin, hesaplı yaşamanın, israftan kaçınmanın, hem kendine, hem milletine karşı bir vazife olduğunu anlamaya baladı. Fakat daha işin başlangıcındayız. Tedbir daha iman haline gelmedi. Daha bütün vatandaşların kafasını ve yüreğini kazanmış değiliz.

İşte bu hafta, fikirlerimiz, gayelerimiz etrafındaki mücahit safhaları daha genişletmek; daha sıklaştırmak için bütün propaganda vasıtalarından istifade edeceğiz. Bütün bir hafta, orduda, mektepte, camide, sinemada, radyoda, gazetede, sokakta söz, yazı resim vasıtalarıyla gayelerimizin propagandası yapılacaktır.

Propagandanın en kuvvetli bir telkin silahı olduğu malumdur. İşte diğer medenî milletlerin her sahada istifade ettikleri bu silahı biz de kullanmağa başladık. Bu haftayı millî istiklâl hareketimizin zaferine borçluyuz.

Saltanat Türkiyesi'nde, kapitülasyon Türkiyesi'nde, gümrük esareti Türkiyesi'nde , müstemleke Türkiyesi'nde böyle bir harekete cesaret etmenin imkanı yoktu.

İktisadî istiklâlimizin zaferini özleyen her Türk vatandaşı, gayelerimizin, "gönüllü propagandacısı" olmak mecburiyetindedir. İşte "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" gayelerimiz etrafında, yeni, yeni gönüllüler toplamak için yapılan bir iktisadî seferberliktir.

Cumhuriyet'in tasarruf haftaları ve "yerli malı kullanma" kampanyaları gelecek nesillerinin belleklerinde derin izler bıraktı. "En yüksek ölçüde tutumluluk ulusal amacımız olmalıdır," diyen Mustafa Kemal'in himayeleri altında TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında ve İktisat Bakanı Rahmi (Köken) Bey'in genel müdürlüğünde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni kurulmuş oldu. Aynı zamanda devletin ileri gelenlerine çağrıda bulunuldu: TBMM Başkan Vekili Hasan (Saka), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Saffet (Arıkan), Mahmut (Soydan), Celâl (Bayar), Fuat (Umay), Rahmi (Köken), Reşit Saffet (Atabinen), Besim Atalay, Ziraat Bankası Genel Müdürü, Şükrü (Ataman), Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet (Tan) Cemiyet'in kurucular arasında yer aldılar.

Cemiyet, etkin bir propaganda için sergilerin önemini kavramış, ancak kuruluş evresinde şu ya da bu kurumun misafiri olarak salon temin edebilmişti. Nitekim bu amaçla bir sergi evi binası inşa ettirmeye karar vermişti. Bankaların, millî kurumların ve imkanları müsait bazı vatandaşların yardımıyla sağlanan 365.000 lira bir araya getirilmiş ve en sonunda bir sergi evi inşa ettirilmişti. Bu sergi evi binasından birçok yıl yararlanılmış, sergiler düzenlenmişti. Ancak 1945 yılında hükümetin sergi evi binasını Devlet Tiyatro ve Operası binası haline çevirme kararı sonucu sergi evi binası 615.000 liraya devlete satılmıştı.

Sergievi ve 1934 Sergisi – Hâkimiyet-i Millîye , 31 Ekim 1934

Sergievi ve 1934 Sergisi açıldı:

Bu güzel eseri, sergievini İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışmasına borçluyuz.

Ankara Sergievi ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin hazırladığı 1934 Sanayi Sergisi dün Başvekil İsmet Paşa Hazretleri tarafından açıldı.

Açılışta vekiller, mebuslar, Ankara'daki büyük ve orta elçiler, Balkan Antantı Daimî Konseyi azaları, yerli, yabancı matbuat mümessilleri hazır bulundular.

Önce, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumî Kâtibi İzmir Mebusu Rahmi Bey bir nutuk söyleyerek açılışı yüksek huzurlariyle şereflendiren Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine ve diğer davetlilere teşekkür etti. Sonra cemiyetin kurulduğu günden beri, başardığı işleri ve Sergievi'ni niçin kurduğunu anlattı:

" – Şimdiye kadar kurulmuş olan sergiler bize sanatın en son vesikalariyle bezenmiş, daimi bir sergievine ihtiyaç göstermiştir. Ankara böyle bir müesseseden uzun zaman mahrum kalamazdı. İşte bu ihtiyaçlardan ilham alan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin teşebbüsü ile iftihar edebileceğimiz mimarî eserlerimizden biri olan Ankara Sergievi meydana gelmiştir." Dedi.

Binanın meydana gelmesinde yüksek yardımlarını esirgemeyen hükümete, müesseselere ve binanın inşasında çalışmış olan fen adamlarına, sanatkarlara ve inşaat müesseselerine teşekkür etti.

Sonra Başvekil Hazretleri, binlerce vatandaşın alkışları arasında şu nutku söylediler:

> "Hanımefendiler, Beyefendiler,
>
> Bu güzel eser, Sergievi'ni İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışmasına ve onun teşebbüsüne borçluyuz.
>
> Cemiyet 3-4 sene evvel memlekette çalışmalariyle umumî alakayı uyandırdı. Ve 3-4 sene için varlığını memleketin her tarafında ispat etti. Cemiyet, mesai ve faaliyetinin bir gün eksik olmasına tahammül edilmez bir varlık, bir faaliyet vücuda getirdi. Cemiyeti huzurunuzda bütün millete karşı takdir ve tebcil etmek benim için bir vazifedir.
>
> Şimdi sergiyi açacağız. Sergi memleket için lazım bir unsurdur. Bunu, sergi-nin teferruatını gezip gördüğümüz zaman daha iyi anlayacağız.
>
> Sergiyi vakit vakit gezecek olanlar her kısmın önünde dikkatle duracaklar, tetkik edecekler ve anlamaya çalışacaklardır. Sergi memleket için çok faydalıdır. Ve mesaisi bizim için daha verimli olacaktır. Gezdiğiniz zaman göreceksiniz ki, sergi için çok çalışılmıştır. Buyurun arkadaşlar bu sergiyi hep beraber açalım ve eserleri zevkle tetkik edelim."

Başvekil Hazretleri nutuklarını bitirdikten sonra, sergi kapısındaki kordelayı keserek açma işini bitirmiş oldular ve davetlileri sergiyi gezmeğe davet ettiler. Başvekil Hazretleri ve davetliler sergiyi baştan başa gezdiler. Kendilerine İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumî Kâtibi İzmir Mebusu Rahmi Bey tarafından verilen izahatı dinlediler. Sergide mesai gösteren sanayicilerimizden teker teker işleri ve çalışmaları hakkında izahat istediler. Ve bu millî sanat müesseselerimizi takdirle taltif ettiler.

Dün Ankara'da açılışı yapılan 1934 sergisiyle Türkiye'de sergi işlerinin, millî bütün davalarımız gibi lâyık olduğu teknik tekamüle erdiğini açıkça söyleyebiliriz.

Sergide, İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin hazırladığı "Lozan'dan önce ve Lozan'dan sonra İktisadî Türkiye" adlı pavyon, imparatorluk ve Cumhuriyet tarihlerinin iktisadî kuruluş bakımından tam bir tetkik yeridir. Bu salonda iktisadî işlere aklı eren, ermeyen her vatandaş iki tarih arasındaki, batış ve yükseliş farklarını ayırt edecek iktisadî materyeller bulabilir. İmparatorluğun, Sevr'ini, yeni devrin Lozan'ını ve Lozan'dan sonraki Cumhuriyet'i yalnız bu bakımdan manalandırabilir.

Bu pavyonda iki devrin, coğrafyası, iki devrin iktisadî kuruluşu, iki devrin karşılıklı tahlili, harita üstünde çizgilerle, karton üstünde grafik, resim ve rakamlarla tespit edilmiştir

Lozan salonunda, kurtulmuş Türkiye ve şef vardır. Ve bu salonda millî dava ve zafer, misline az rastlanır bir muvaffakiyetle şefe bağlanmıştır. Salonun her yerinde dava eden budun, davayı şuurlandıran ve vasıflandıran büyük şefle bir arada görünür. Şefin ilk hayır! ına yurdun her yerinde hayır! İtirazında millî birliği yayan, kurtuluş ülküsünün kudreti görülür.

Tasarruf ve İktisat Cemiyeti'nin bu pavyonunda Türkiye'nin millî iktisat davasının niçin Lozan'da, ve Lozan'dan evvelki zamanlara takaddüm eden, ve Şef'in bu 'Hayır'ı ile başlayan bir millî istiklal savaşına bağlı olduğu görülür.

Sergide İş Bankasının ve diğer millî sanayi müesseselerimizden bazılarının pavyonlarında da bu millî sanayileşme ve davaların, bilhassa "millî" olma meydana konulmuştur.

İş Bankası'nın, Gazi köşesi de, millî davayı Şef'e bağlayan, en olgun gösterişlerinden biridir. Burada Şef bir taraftan millî kurtuluşun remzi diğer taraftan, millî kurtuluş şefin bir eseri olarak anlatılmıştır. Ortada şef, şefin iradesiyle manalanan seneler, hareketler, ve bütün bir tarih vardır.

Serginin bu iki kısmı Lozan ve İş Bankası pavyonları bizim şimdiye kadar sergilerde görmeğe alıştığımız şeylerden büsbütün ayrı bir şey, millî birer tehassüs ve bu tehassüsü öğreten millî birer mekteptir, bu mektepte Türkiye'nin istiklal davasının, Gazi Türkiyesi'nin sanayileşme davasının prensipleri, ilk hayır ve onun niçinleri görülür.

Serginin diğer pavyonları, bu iki mektebin, teker teker tetkike değer, eserleri halindedirler. Bu pavyonlarda, Türkiye'de türlü sanat işlerinin büyüme ve memleket içinde yayılma hareketleri görülür. Her ayrı sanat şubesinin, bir taraftan memlekette yetişen ham maddeleri işleme ve kıymetlendirme, diğer taraftan memleketin bin bir sanayi ihtiyacından birini karşılama vasıfları vardır. Bu işlerde millî sanayi adımlarımızın, millî sanayi müesseselerimizin teşebbüs kudretlerini, takdirlerini, ve gittikçe daha göze çarpan oluşlarını saygı ile selâmlamak borcumuzdur.

Sergi on beş gün açık duracaktır. Bu on beş gün içinde her gün okurlarımızı sergiden ve sergideki hareketlerden haberler vereceğiz. Sergiyi vatandaşlarımıza tanıtacak tetkikler neşredeceğiz. Okurlarımıza muhterem Başvekilimizin çok haklı olarak, teşekkürlerine ve takdirlerine mazhar olan, İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin bu kıymeti bütün iki millî eserini, Sergievi'ni ve sergiyi tanıtacağız.

1934 Ankara Sanayi Sergisi 18 Kasım'da kapanmış, sergiyi doksan bin kişi ziyaret etmişti. Halk tarafından çok beğenilen "Lozan'dan Önce Sonra" pavyonunun bir müddet daha kaldırılmayarak halkın ziyaretine

açık bulundurma gereği doğmuştu. Sergievi binasında açılan sergilerden en dikkati çekenlerden biri Matbuat Umum Müdürlüğü'nce tertip edilen Türkiye Tarihi, Güzellik ve İş Memleketi" adlı sergi olmuştu. Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör tarafından düzenlenen bu sergi çok ilgi görmüştü. Bir anlamda bu sergi turizm fikrinin ilk adımını oluşturmuştu. Ayrıca Tarım Bakanlığı'nca açılan Ziraat Sergisi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca düzenlenen Sağlık ve Sari Hastalıklardan Korunma Sergisi de ilgi çeken sergiler arasında yer almıştı. Ankara'daki sanat hareketlerinin bir uzantısı olarak Sergievi'nde muhtelif resim sergileri de açılmıştı. Bunlar arasında üç Türk ve bir Rus ressamın eserlerinin teşhir edildiği ilk karma resim sergisi de yer almıştı. İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın düzenlediği Kömür Yakan Vasıtalar Sergisi de Cumhuriyet Türkiyesi'nin açtığı uluslararası ilk sergi olması bakımından önemliydi. 23 Nisan 1937 tarihinde açılan sergi bir ay süre ile halkın beğenisine sunulmuştu. On iki ülkenin katıldığı bu sergiyi seksen bin kişi ziyaret etmişti.

İsmet İnönü - Yedinci Artırma ve Yerli Malları Haftası Dolayısıyla Ankara Halkevi'nde Verilen Söylev (1936) [55]

Arttırma ve Yerli malı haftasını açıyorum. Bu anda bütün memleket bu haftanın açılmasını meserretle karşılıyor. Mektep çocukları ve aileler bu hafta içinde memlekete söyliyecekleri sözleri ve aileleri iş[ler]inde alacakları tedbirleri zevkle düşünüyorlar. Bu teşkilâtı bize şu kadar yıl evvel kuranlar sağ olsunlar. Bize iyi bir hediye vermiş ve memlekette iyi bir adet yaratmışlardır. Cumhuriyet merkezinde salâhiyet ve mes'uliyet sahibi arkadaşlar, sonra memleketin iktisadî hayatında vazifeleri ve sözleri olanlar bize takip olunacak iktisadî siyaseti ve alınması lüzumlu tedbirleri anlatacaklardır. Her akşam bu konferansları sabırsızlıkla bekleyeceğiz zevkle dinleyeceğiz. Kısa ve umumî bir hulâsa yapmak için ben de her sahada iktisadî faaliyetimizi gözden geçirmek isterim.

Bu sene geçirdiğimiz zıraî vaziyet umumî surette ortadan [ortalamadan] daha iyi denilebilir. Mevsimin ilk zamanlarında ümitlerimiz daha çoktu. Zannediyorum ki birçok mahsullerde bolluk, evvelki senelere nisbetle bir iki misli fazla olacaktır. Bazı hava aksilikleri, bazı mahsuller için bize umduğumuz neticeleri verdirmemiştir. Zaten ziraat böyledir. Evvelce tahmin olunan hesaplar her noktada ayni aynine çıkmaz. Fakat tekrar ediyorum ki umumî olarak bu seneki ziraat vaziyetimizin iyi olduğunu söyleyebilmekle bahtiyarım. Büyük mahsullerimiz iyi fiyatle satıldı. Bunların başında üzüm, fındık, incir ve bilhassa tütün zikrolunabilir. Ekin Orta Anadolu'da ve şarkta iyi idi. Garbi Anadolu'da bazı mıntıkalarda fena havalardan dolayı çok zarara uğradık. Fakat Garbi Anadolu'nun diğer mahsulleriyle beraber vaziyeti de çokluk olarak ortadan daha iyi sayılabilir.

Endüstri programında bu senenin hissesine düşen işleri muvaffakiyetle tahakkuk ettirdik. Yeni fabrikalar açtık, yeni fabrikaların temellerini attık ve yeni fabrikaları mukavelelere bağladık.

Bilhassa bütün memleketin dikkatini iki mevzu üzerine çekmek isterim. Bu mevzulardan birisi kömür üzerinde, ikincisi demir üzerinde aldığımız tedbirlerdir. Geçen yıl yine yüksek huzurunuzda memlekete hitab ederken Kömür Politikası

55 *Ayın Tarihi*, Sayı: 3, 1-31 İlkkanun (Aralık) 1936, sf. 22-29... 12 Aralık 1936

diye hususî bir mevzua temas etmiştim. Kömür havzasında ucuz fiyatle çok istihsal yapabilmek için lâzım olan tedbirlerin hepsine tevessül etmiş bulunuyoruz. Bunların başında büyük şirketler elinde bulunan işlerin devlet tarafından alınması geliyordu.

Ereğli şirketi ile iki tarafı memnun edecek amelî ve makul neticelerle anlaşmış olmamızı memnuniyetle zikretmek isterim. Bundan sonra nakil vasıtaları, ocakların birleştirilerek rasyonel bir halde işlemesi, hulâsa çok istihsal yapmak ve memlekete geniş mikyasta kömür istihlâk ettirmek için tedbirler alacağız. Bu kış gününde bizim memleketin yakacak madde olarak kömürü geniş mikyasta kullanmış olmasını iyi bir dilek olarak zikretmek isterim.

Çok ehemmiyet verdiğimiz ikinci mevzu yüksek fırınlarla büyük demir ve çelik fabrikası kurulmasıdır. Bunun için muteber İngiliz firmasile yaptığımız mukaveleyi zikredeceğim. Mukaveleye göre iki buçuk yıl sonra, ümidimize göre belki biraz daha evvel bu fabrikaların işlemesini bekliyoruz.

Arkadaşlar,

Bu sene bilhassa ziraat için esaslı tedbirler almak yolundayız. Muhtelif mıntıkalarda tetkiklerde bulunduk. Ehemmiyetle vardığımız netice odur ki eğer daha fazla mahsul almak istiyorsak daha radikal davranmamız lâzımdır. Demek istiyorum ki bu günkü şartlar ve vasıtalar içinde miktar olarak istihsal edilecek maddeler aşağı yukarı istihsal edilmektedir. Köylüye ve çiftçiye daha fazla mahsul kazandırmak için yeni tedbirler lâzımdır. Bu tedbirlerin başında su işlerini buluruz. Önümüzdeki sene içinde memlekette geniş mikyasta su politikasına başlayacağız, bir takım büyük sular var ki yalnız tahribat yapıyorlar. Yine bir takım güzel sular var ki onların sulamasından memleket istifade edebilir.

Sulamakla beraber memlekette ziraat mahsullerini ve ziraat vasıtalarını yenileştirmek için çiftçiye geniş mikyasta kolaylık göstermeğe başlıyacağız.

Endüstri programı gibi başlı başına bir ziraat programının tahakkuk safhalarını her sene tetkik etmek bizim yeni bir zevkimiz olacaktır.

Bu sene memlekette, huzur ve çalışma neşesi de pek ziyade memnuniyeti mucip bir halde idi. Bu varlığı malîyenin hesaplarında açık bir surette görürüz. Şimdiye kadar hazinenin varidatı geçen senenin bu aylarına nisbetle hiç olmazsa 12 milyon lira fazladır.

Millî paramız bugün en sağlam bir bünye göstermektedir. Bütçe muvazenesi şüphe götürmeyecek surette emin, hatta ümit edildiğinden fazla varidat veren, gerek ziraatte ve gerek sanayide kazancı her sene artmakta olan memleketin millî parasının kıymet ve kudreti elbette şüpheden azade, her hangi [bir] memleketin parasiyle boy ölçüşecek kudrette bulunması lâzımdır.

Arkadaşlar,

Bu sene muhtelif memleketlerde para kıymetleri üzerinde türlü temevvüçlere rastladık. Şimdiye kadar para kıymetini tutmakta israr etmiş olan mühim memleketler paranın kıymetini düşürme kararı almışlardır. Biz, bu fikir temevvüçleri arasında paranın kıymetini tutmağa[ı], alınacak tedbirlerin bizim memleket için en iyisi saydık. Şimdi ticaretin hemen her memlekette bir şekil ve surette güdüm altında bulun-

duğu devirlerdeyiz. Bu devirlerde para kıymetine hükmetmek çok müşkül değildir.

Biz de yedi seneden beri güdümlü bir ekonomi takip ederek paranın kıymetini kolaylıkla muhafaza edebildik. Para kıymetini memleketin iktisadî şartlarından dolayı düşürmek fikrî bize gelmedi. Aksine olarak memleketin iktisadî şartlarından dolayı paranın kıymetini muhafaza etmek fikrini edindik. Dahilde ve hariçte çok borç edilir ve bu borca faydası olsun diye para düşürülür. Yine düşürme memlekette ucuzluk husule getirmek için tedbir olarak ileri sürülür. Biz memlekette ucuzluk için para kıymetinin düşürülmesini doğru tedbir olarak kabul etmiyoruz. Para kıymetinin düşürülmesi ihtimali olduğu zaman her türlü ithalât eşyası derhal kıymetine zam yapar.

Paranın değerinin düşürülmesi suretile ihracat mallarımızın daha kolay sürüleceğini bizim memleket için iddia etmenin doğru olmadığını da sanıyoruz. Çünkü ihraç edilecek malımız elimizde kalmıyor. Zamana göre, makul sayılacak fiyatler üzerinden ne kadar mal çıkarırsak sürebiliyoruz. Ondan sonra paranın düşmesi ihtimali karşısında vukua gelecek her türlü pahalılıklar memleketin iktisadî hayatını umumiyetle çok müteessir edecektir.

Arkadaşlar,

Mahsus tafsilâtlı konuşuyorum: Bir taraftan paranın kıymetine hükümetin, B.M. Meclisi'nin hakîm olduğunu göstermek istiyorum. Diğer taraftan paranın atiyen de müstakar tutulmasını icab ettiren sebepleri anlatmak istiyorum.

Bizde itimat meselesi[nin] bütün tedbirlerin başında gelecek bir unsur olduğuna kaniyim.

Şimdi pek mühim olan diğer meseleye geçiyorum: Memlekette geniş mikyasta ucuzluk mücadelesi yapıyoruz. Bir iki seneden beri aldığımız cesurane tedbirler müspet neticeler verdi: Şekerde, tuzda, çimentoda, ilâh. Bu politikaya bu sene de devam edeceğiz. Para düşürmekten dolayı yüzde 30 ucuzluk bekleyen memleketlere nisbetle biz iki sene içinde, esaslı ihtiyaç maddeleri üzerinde, yüzde 30'dan fazla ucuzluk teminine şimdiye kadar muvaffak olduk. Bu istikamette bundan sonra da müspet neticeler alacağımıza eminiz. Önümüzdeki sene içinde temel ihtiyaç maddelerinden daha bir ikisi üzerinde ucuzluk tedbirleri alacağız.

Ucuzluk mücadelesi yaparken bir noktaya memleketin dikkatini celb edeceğim: O da merkezde, Büyük Millet Meclisi'nde devletin ucuzluk yapmak için fedakârlık yaptığı mevzular üzerinde kolaylıkla işitemeyeceğimiz, memleket köşelerinde diğer şekillerde resimler alınmağa kalkınmasıdır. Meselâ bu sene sayım için hazine varidatından esaslı fedakârlık ettik. Dolaştığım esnada türlü şekilde hayvan üzerinden resim alınmak temayülleri gördüm. Bundan sonra BM Meclisi'nde ucuzluk tedbirleri aldığımız maddeler üzerinde diğer makamlar tarafından herhangi bir suretle resim konulmasını kanuni müeyyideye bağlamak fikrindeyiz. Döviz sarfiyatı memleketin umumî idaresinde iyi bir kontrole alınmıştır. Haricî borçlarımız üzerinde bu bir sene zarfında başka bir anlaşma yaptık, bu anlaşmağa göre borçlarımızın yarısını mal ile ve yarısını şimdiye kadar olduğu gibi dövizle tediye edeceğiz. Bundan başka yaptığımız ciddî kontrol bu sene bizi döviz bakımından daha müsait vaziyette bırakmıştır. Önümüzdeki senelerin ihracat maddeleri için de bilhassa seçtiğimiz

mevzuların inkişaf ettirilmesi sayesinde döviz vaziyetimizin daha müsait olacağını umuyoruz. Bize döviz temin edecek mevzular üzerinde başlıca ehemmiyet verdiğimiz birisi maden işletmesidir. Zannediyoruz ki maden işletmesi için de, bir iki senede alacağımız neticeler bu memleketi hariçten ithal edilecek kıymetli vasıtalarla cihazlanmak için bize geniş fırsat verecektir. Umumî olarak memleketin bu geçen bir sene zarfında iyi çalıştığını, huzur içinde emniyetle ve geniş bir istikbale doğru yürek ferahı içinde yürüdüğünü hulâsa olarak söyleyebilirim (Alkışlar).

Memleketin vaziyetini sevinçli bir nazarla görürken Büyük Cumhurreisimiz Atatürk'ün adını sevgilerle ve saygılarla anmak bizim için tatlı ve şerefli bir borçtur (Alkışlar).

Şimdi arkadaşlar, haricî bir meselemize, bugün içinde bulunduğumuz mühim millî meseleye temas edeceğim.

Murahhas heyetinizin müzakere yerine gitmek üzere yolda bulunduğu İskenderun ve Antakya meselesi (Şiddetli alkışlar).

Bu meselenin Fransa ile olan cephesi şudur: Bizim 1921 ve1 923 muahadeleriyle hususî şartlar altında bıraktığımız İskenderun ve Antakya mıntıkasının tekâmül eden hadisat içinde İstiklâle kavuşmasını istiyoruz. Bu meseleyi Fransa Cumhuriyeti ile Cemiyet-i Akvam'da görüşeceğiz.

Evvelâ bu mıntıka için emniyet tedbiri alınmasını lüzumlu buluyoruz. Sinirler o kadar gergin olmuştur ki, ansızın vuku bulacak hadiseler arzu edilmeyen akisler ve çok sıkıntılı vaziyetler husule getirebilir.

Sükûnet içinde konuşabilmek için evvelâ bu mıntıkada bir emniyet vaziyeti husule getirilmesini ehemmiyetli buluyoruz. Cemiyet-i Akvam'da bunu bir madde olarak mevzu-i bahs edeceğiz. Sonra ciddî olarak dost olan iki memleketin çetin bir meseleyi konuşması gibi Fransa ile konuşacağız. Dostluk siyasetinin ve dostluk hislerinin zihniyetimize hâkim olduğunu söylemek benim için bir zevktir. Birbirinin dostluğuna ciddî olarak kıymet veren iki memleketin Cemiyet-i Akvam sinesinden bir anlaşma ile çıkmasını samimiyetle ümit ve temenni ediyoruz. Bir de meselemizin Suriyelilere taallûk eden cephesini izah etmek istiyorum.

Arkadaşlar,

Bazı Suriye siyaset adamları bu mesele vesilesiyle son zamanlarda sinirlilik gösterdiler. İskenderun ve Antakya havalisinin Suriye'den ayrılmasına itiraz ediyorlar. Asırlık Arap düşmanlarının, yani bizim, Türklerin, Suriye'den kıymetli bir parça almak istediğimizi Arap milletine ilân ediyorlar. Daha çok tafsilât vermeyeyim. Bizi inciten nice acı sözleri bizden esirgemiyorlar. Evvelâ şunu söyleyeyim ki biz, İskenderun ve Antakya mıntıkasını hiçbir zaman Suriyelilere vermiş değiliz (Şiddetli ve sürekli alkışlar).

Hukukî tasfiye esnasında malı veren biz olduğumuza göre hiç olmazsa malı kime ve nereye verdiğimizi bizim iyi bildiğimizi kabul etmek lâzımdır. Ondan sonra bizim Arap milletine karşı hayırhah ve iyi dost hislerinde bulunduğumuzu görmemek haksızlıktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arapların fena idare edildiğini zikretmek, bize, millîyetçi Türklere, Türk Cumhuriyeti evlâtlarına karşı ortaya sürülecek

bir sitem değildir. Hilâfetçi Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz senesindeki fena idaresinden Araplar hiç olmazsa Türkler kadar mes'uldürler. Biz pek iyi hatırlarız, memleketin başında resmen bir Arnavut sadrazam ve Sultan Hamid'in yanında memleketin hakikî sadrazamı [olarak] tanınan Şamlı bir vezir bulunurdu. (Bravo sesleri.) Bu zatların imparatorluk idaresindeki ehliyetlerini ve devletlerine olan sadakatlerini münakaşa mevzuu etmek fikrimden uzaktır. Tebarüz ettirmek istediğim nokta imparatorluk idaresinde Arnavutların da Arapların da hiç olmazsa Türkler kadar mes'ul olduklarıdır. İmparatorluk çöktüğü zaman Suriye'yi Anadolu'dan ve Şam'ı Ankara'dan daha mamur bıraktığımızı zannediyoruz. Millî devlet ilk temellerini atarken, Arap memleketlerini Arap milletine bırakmağı kendi siyasetine esas tutmuştur. Bunu, resmî olarak Misak-ı Millî'de ilân ettik. Misak-ı Millî'yi o zamanki güç şartlar içinde zaruri olarak yapılmış saymak yanlıştır. Misak-ı Millî şuurlu bir siyasetin ve derin bir kanaatin ifadesidir. Çünkü Misak-ı Millî'de zikredilen Türk memleketlerini bize hazır vermediler. Biz onları istihsal etmek için dünyanın galip devletlerine karşı daha dört sene harbettik. Daha dört sene harbettikten sonra kazanılan muzafferiyet neticesinde Arap memleketlerine karşı olan vaziyetimizi ve zihniyetimizi değiştirmedik. Lozan Muahedesi'nde bir çok mücadelelere ve bir çok tazyiklere karşı Türk milletinin istiklâlini ve haklarını müdafaa ederken Arap milleti üzerinde bir manda tesis olunmaması için yani Arap istiklâline münafi bir vaziyeti muahedede kabul etmemek için de çok eziyetler çektik. En nihayet kabul ettiğimiz bu mıntıkaların alâkadarlara bırakılmış olmasıdır. Alâkadarlardan maksat eğer manda sahibi devletler olsaydı bu kadar mücadeleye lüzum olmaksızın onların adını sadece zikretmek kifayet ederdi. Alâkadarlar, herkesten evvel, bizim nazarımızda, bıraktığımız memleketlerin halkı idi.

Arkadaşlar,

Cumhuriyetin haricî siyasetinde bütün komşuları ile iyi olmak arzusu zannediyoruz ki üzerinde tereddüt edilmesi mümkün olmayan bir siyasettir. Bütün komşulariyle iyi münasebet kurmak ve bütün eski düşmanlıkları tedavi ederek sıkı ve samimî dostluklara çevirmek için Türk milleti elinden gelen her fedakârlığı yapmıştır. Komşumuz olan Irak memleketinin müstakil bir devlet olarak kurulmasını biz herkesten evvel ve Cemiyet-i Akvam'dan evvel arzu ettik. Irak'ın müstakil bir devlet olması muahedesi ilk olarak bizim tarafımızdan imza edilmiştir. Ondan sonra da bu memleketle komşuluğumuz o kadar iyi hislerle ve o kadar iyi istikamette inkişaf etti ki çok zaman hudut hadiselerinde iki memleket bir vücut gibi hareket etti. Tam bir emniyet havası Irak–Türk hududunda hâkim bulunmaktadır.

Suriye'ye de biz kıymetli bir komşu gözü ile bakmak istiyoruz. Suriyelilerin istiklâli ihtimalinden bahsedildikçe biz bunu daima aşikâr bir sevinçle karşıladık. Cemiyet-i Akvam'da Fransa'nın Suriyelileri istiklâl yolunda inkişaf ettirmek için bulunduğu her fırsat bizim tarafımızdan büyük sitayişe uğradı. Son defa resmî notalar teati ederken ve Suriye'de siyaset adamları Türkler için hoşa gitmeyecek her türlü sözleri söyledikleri vakitler dahi Suriyelileri müstakil bir devlet olarak inkişaf ettiren Fransa'ya karşı tebrik duygularını ve Suriyelilere karşı sevgilerimizi ve iyi komşuluk

hislerini tebarüz ettirmeğe çalıştık. Bizim bu kadar hayırhah ve dürüst vaziyetimize karşı Suriye'nin istiklâle giderken bir Türk iline hükmetmek arzusu göstermesini yanlış, haksız ve çok zalimane buluyoruz (Şiddetli alkışlar).

Yüzlerce kilometre uzunlukta hudutlarda yanyanayız. İyi komşuların içinde bulundukları huzur havası en cazibeli mücadelelerin verebileceği menfaatlerden üstündür. Muhtelif komşularla tecrübe ettiğimiz için bu bahtiyar neticeyi salâhiyetle söyleyebiliriz. Biz kuvvetle kaniyiz ki Suriyelilerin Türklerle iyi komşuluğu esas tutmaları, Arap milletinin de menfaatine daha çok yarayacaktır. Fakat bir noktayı açık yürekle söylemek isterim. Bizimle hemhudut olan bir Türk memleketinin Arap devleti tarafından dinî, harsî ve iktısadî türlü vasıtalarla millîyetinden uzaklaştırılabileceğini zannetmek yanlış bir hesaptır. Bu, bütün Türkiye memleketini huzurdan mahrum etmek ve onu çıldırtmak için, işkence içine atmak demektir. Buna asla muvafakat etmeyeceğiz (Alkışlar)

Böyle bir ihtimali niçin kabul etmeyeceğimizi vicdanlarımızın bütün kanaatiyle söylemek için soğukkanlılıkla, herkese kanaat verici deliller bularak izaha çalışıyoruz. Büyük heyecan günlerinde bazı siyaset adamları memleketin vatanperverliğini değerli özlerinde topladıklarını zannederler. Ve ifratlı mülâhazalara düşerler. Ümit ediyorum ki hadisatı daha soğukkanlı mütalea etmek mümkün olduğu vakit Türklerle Arap milleti arasındaki iyi komşuluk ve iyi dostluk faydaları müfrit düşüncelere hâkim tutulacaktır.

Suriye devletini doğarken muhabbetle selâmlıyoruz. Fakat onun daha doğarken Türk illerini elde etmek hevesleri göstermesini doğru bulmuyoruz. Türk mıntıkasında İskenderun limanına Suriye'nin muhtaç olacağını düşünmek bu mıntıka üzerinde Suriye devletinin hâkimiyetine ihtiyaç göstermez. İskenderun mıntıkasına liman olarak bugünkü Türkiye Cumhuriyeti arazisinden muhtaç bulunan sahalar, şimali Suriye'den muhtaç olan kısımdan daha büyüktür (Bravo sesleri).

Dünyanın her yerinde sahili olmayan ve yahut arzu ettiği sahil kısmı başka memleketlerin elinde bulunan yerlerde, milletlerin birbiriyle iktisadî münasebetlerini kolayca tanzim edecek çareler bulunmuştur. Demek istiyorum ki iktisadî mülâhazalar devlet hâkimiyeti mülâhazasından tamamen ayrı olarak mütalea edilebilir. Bu mülâhazalarla Suriye halkına ve Arap milletine karşı dostluk hislerimizi hal ve istikbal için ifade etmeğe ve bizim İskenderun, Antakya ve havalisi meselesini ne kadar millî ve ciddi görmeğe mecbur olduğumuzu izah etmeğe çalıştım. Ümit ederim ki bu sözlerim haklarımızı ciddi ölçülmüş bir çerçeve içinde nasıl anladığımızı da göstermiş olacaktır.

Biz Cemiyet-i Akvam prensiplerine bağlıyız. Cemiyet-i Akvam mekanizması dahilînde milletlerin ciddî meselelerini müzakere edebileceklerine ve bu yoldan mes'ut neticelere varılabileceğine inanıyoruz (Alkışlar).

Celâl [Bayar] Bey İktisat Vekili Oluyor.

Ekonomiyle İlgili Bakanlıkların Evrimi

TBMM kuruluşuyla birlikte, vekillikler ihsas edilmiş ve bunlar arasında ticaret, sanayi, orman ve "maadin" işlerini yürütmek üzere İktisat Vekâleti kurulmuştu. (İlgili yasa: 2.5.1920/3). Bu vekâlet 5 Mart 1924 tarih ve 432 sayılı kanunla kaldırıldı; yerine bu kez Ticaret Vekâleti ile Ziraat Vekâleti olmak üzere iki vekâlet kuruldu. Ancak, 16 Ocak 1928 tarih ve 1200 sayılı "Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin Tevhidi Kanunu" ile anılan iki vekâlet yeniden birleştirildi ve İktisat Vekâleti iki müsteşarlı olarak yeniden kuruldu. Bu arada; dört yıl dolmadan, ziraat bölümü yeniden ayrıldı. Ziraat Vekâleti 1931 yılında tekrar kurulmuş oldu (29 Aralık1931/ 1910). 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra "devletçi ekonomi politikası"na geçilirken 11 Temmuz 1933 tarih ve 2262 sayılı Kanun ile Sümerbank kuruluyordu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanarak 1934 -1938 yıllarında uygulanmaya sokuldu. Bu dönemdeki yatırımların önemli bir bölümü Sümerbank ve İş Bankasınca gerçekleştirildi. Mahmud Celâl Bey'in Türkiye İş Bankası'ndan ayrılıp İktisat vekilliğine gelişiyle birlikte bakanlık köklü bir dönüşüm geçirdi. **İktisat Vekâleti teşkilât ve vazifeleri hakkında 2450 sayılı kanun 27/5/1934 tarihinde kabul edildi ve 30'lu yılların ekonomisinden Mahmud Celâl Bey sorumlu oldu.**

1931 yılında Ziraat Vekâleti'nin, 1939 yılında Ticaret Vekâleti ile Münakalât Vekâletinin kurulup ayrılmasıyla İktisat Vekâleti iyice küçüldü. Bu durum 1949 yılına dek sürdü. Cumhurbaşkanlığının 16 Ocak 1949 tarihli onayı ile "Ticaret Vekâleti" ile "Ekonomi Vekâleti" yeniden birleştirildi ve "Ekonomi ve Ticaret Vekâleti" kuruldu. Ancak, bir yıl sonra devlet işletme ve tesisleri ile ilgili "İşletmeler Dairesi" Bakanlıktan ayrılarak İşletmeler Bakanlığı kuruldu (Kanun; 11 Şubat 1950/5528). Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Sümerbank ve Etibank ile 1950-1957 yılları arasında kurulan iktisadî devlet teşekküllerinden Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Selüloz Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü bu Bakanlığa bağlandı.

3 Haziran 2011 tarihli 635 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye göre Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ismi değişerek Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı oldu. 9 Temmuz 2018 tarihli 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye göre ise Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı isminden "bilim" çıkarıldı ve bakanlığın yeni adı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı oldu.

Celâl Bey'in Mesaî Arkadaşlarına Tamimi

Celâl Bey'in iktisat vekilliğine gelişi ertesi mesai arkadaşlarına gönderdiği tamim yeni döneme "nasıl bir istikamet ve cereyan" izleneceğini açıklıyordu. 1931 yılında Fırka'nın ilk kez programı açıklanmıştı. Ve bu programa kaynaklık eden esası 1927 Kongresi'nde belirlenen ve 1931 Kongresi'nde bir kez daha vurgulanan Umumî Riyasetin Beyannamesi ikinci bir program niteliğindeydi. Celâl Bey işte bu iki belge ışığında yeni bir rota çizmeyi görev biliyordu. Gönderdiği tamim her iki belgedeki iktisat alanıyla ilgili maddeleri tek tek ele alıyor ve yeni dönemdeki devletçiliğin ne anlama geldiğini açıklıyordu.

Celâl Bayar'ın 1935 Dördüncü Parti Kongresi'nde yaptığı konuşma ise çok daha ayrıntılıydı ve Türkiye'nin 1929 Buhranı ertesi kat ettiği yolu ortaya koyuyordu. Ayrıca Birinci Sanayi Planı'nın başarısı ardından planlı ekonominin kaçınılmazlığını ortaya koyuyor, "planlı ve murakabeli sanayi, bizim gittiğimiz ve tuttuğumuz bir yoldur" diyordu. Bu arada ikinci bir plan için hazırlıkların başladığını söylüyordu. Nitekim aynı yıl Sanayi Kongresi toplanacak gelişmeler bir kez daha masaya yatırılacaktı.

Memleketi Kalkındıracak İktisat Politikası[56]

Celâl Bayar'ın 1932 yılında İktisat Vekilliği'ne gelişi ertesi mesai arkadaşlarına gönderdiği tamim.

Büyük şeflerimin takdir ve iradeleri üzerine İktisat Vekâleti umurunu üzerime aldım. Vekâlete geçtikten sonra mesaimize nasıl bir istikamet ve cereyan verileceği, hususî bir merak ve alâka ile bekleniyor. Şu birkaç gün içinde vaki olan müracaatlardan ve bu yoldaki neşriyatlardan merak ve alakanın derecesini daha iyi anlıyorum.

Hemen ifade edeyim ki, İktisat Vekâleti için yeni bir hattı hareket, yeni bir istikamet aramak mevzuubahs olamaz. Çünkü iktisadî sahada mesai ve faaliyetimizin esasları fırkamızın umumî riyasetinin beyannamesinde ve fırka programında her türlü tereddüdü izale edecek bir vuzuh ve yüksek bir ihata ile çizilmiştir.

Bu mevzu üzerinde uzun uzadıya beyanatta bulunmaktan ziyade kanaatimce umumî riyaset beyannamesiyle fırka programındaki esasları hatırlatmak, vaziyeti en iyi tenvir eyleyen bir vasıta olacaktır.

(Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, İkinci Kısım, C fırkası)

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esaslı prensiplerimizdendir.

Küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, sanayi erbabı büyük arazi ve iş sahipleri, tüccar, serbest meslek erbabı Türk camiasını teşkil eden başlıca zümrelerdir.

Bunların her birinin çalışması diğerlerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zarurîdir.

Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadeleleri yerine içtimaî nizam ve tesanüt temin ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk temin eylemektir.

Menfaatler kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur

(Fırka programı, Üçüncü Kısım, No. 6)

Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye lâyıktır.

(Fırka programı, Üçüncü Kısım, no. 11)

İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne menbaı millî say ve tasarruftur.

Bunun için çalışmayı arttırmak fert ve aile hayatında umumiyetle devlet idaresinde, mahallî ve millî idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek fırkamızın başlıca prensibidir.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi)

Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye lâyıktır.

56 Ulus, 12 Eylül 1932.

(Farka Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, Üçüncü Kısım, no. V)

Küçük, büyük sanayi, ibtidaî madde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun himayeye nail olacaklardır.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi)

Memleket içindeki dokuyucu, tezgâh ve küçük büyük fabrika sanatlarına inkişaf vermek emelimizdir.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, Üçüncü Kısım no. VII)

Haricî ticaretimizin tanzimi başlıca işimizdir. Bu hususta ticaret erbabının faaliyetlerini semereli kılacağız. Millî mahsulât ve mamulâtımızın revaçlarını teshil, şöhretlerini muhafaza, ihraçlarını temin tedbirleriyle yakında alakadar olacağız.

(Fırka Programı Dördüncü Kısım, no. 3)

Gümrük tarifelerini ve muamelelerini milletin iktisadî menfaatlerine daha uygun şekillere koymağa çalışmak ehemmiyet verdiğimiz hususlardandır.

(Fırka Programı, Üçüncü Kısım. No. III)

İthalatın ihracattan fazla olması ve en nihayet aynı kıymette olması tediye muvazenesinin temini için elzem addettiğimiz şarttır.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi)

Millî vaziyetimizi refah ve inkişafa doğru hareketli bir gidiş haline koymak hususundaki düşüncelerimize kuvvetle bağlıyız.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, Üçüncü Kısım, madde 13.

İktisadî mülâhazalarımızda herhangi vekâlet ve makamlara taalluk eden bütün Devlet işlerinin millî iktisat noktai nazarından mutlak kârlı ve faydalı olması kaidesini umumiyetle esas tutarız. Eskiden kalmış kanun ve usullerin zamanla bu noktadan ıslâhına ehemmiyet veriyoruz.

(Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, Üçüncü Kısım, no IV)

Çiftçilerimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayemizdir.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, Üçüncü Kısım, No. V.

Küçük sanatlar erbabını ve esnafını müşkül vaziyetlerden kurtarmak ve onları daha kuvvetli ve emniyetli bir vaziyete sokmak ve onlara kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardandır.

(Fırka Programı, Kısım 3, no. II)

Kredi ve sigorta işleriyle ihtiyacın talep ettiği ehemmiyette iştigal olunacaktır. Kredide ucuzluk ve kolaylık temini başlıca emelimizdir.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı Kısım 3, no. V)

Millîyetçi Türk amele ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kuvvetli uzuvlarıdır. Bu itibarla amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutarız.

(Fırka Programı, Üçüncü Kısım, no. V.)

Sây ve sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz'ı fırkanın mühim işleri arasında görülür.

(Fırka Umumî Beyannamesi)

Sanayi kredisine ehemmiyet vermekteyiz.

(Fırka Programı, Üçüncü Kısım, No. V)

Sanayi ve Maadin Bankası'nı hareketli bir sermaye ile teçhiz etmek asıl düşüncelerimizdedir.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi)

Üzerinde yaşadığımız vatanın servet membalarını işletmek ve bu suretle istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır.

(Fırka Umumî Riyaset Beyannamesi ve Fırka Programı, İkinci Kısım, C fikrası)

Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az bir zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettiği işlerle, bilhassa iktisadî sahada Devleti fiilen alakadar ve faal kılmak esaslarımızdandır.

Bu madde fırkanın salahiyettar lisaniyle şöyle izah edilmiştir:

Memleketin bütün istihsal hakkını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadî faaliyetleri benimseyen, aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh vardır.

Say ile namuskârane temin edilen kazançlar içtimaî şaibe değildir.

Kanaatimce memleketin iktisadî faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin yahut millî iktisat kuvveleriyle müştereken devletin mesaisiyle yaratılacak, yapılacak sayısız işler vardır.

Bu mühim iş, millî iktisadîyatımızın inkişafı için seferber edilecek olan bütün bu millî kuvvetlerin faaliyeti arasında hesaplı ve samimî bir ahenk temin etmektir.

Türk içtimaî ve millî hayatında namuskârane, liyakatle, sây ile temin edilecek kazançlar içtimaî bir şaibe değildir. Bunun aksine olarak muhitimizde şayi olan telâkkilerin, esas prensiplerimizle alakası yoktur. Millî servete bir zerre daha ilâve edebilmek muvaffakiyeti, bilâkis hepimiz için sevinç vesilesi olmalıdır.

Umumî buhran münasebetiyle içinde bulunduğumuz vaziyette tek bir kişiye de olsa biraz daha ekmek verebilmekte memleket hesabına ihmal edilmeyecek bir fayda olduğunu kabul etmelidir.

Nerede iş hayatı, sanayi hayatı, kazançlı ticaret hayatı, ziraî faaliyet varsa, o muhitte mutlaka nisbî bir refah ve huzur fazlalığı vardır Onun için memleketin her tarafında şuurlu, tekniğe müstenit iş yaratmak ve himaye etmek esaslı bir gayemiz olmalıdır.

Millî paramızın kıymetini muhafaza etmek esaslı ve millî bir umdedir. Tediye muvazenemizin tanzimi için ticaret ve iktisadî hayatımız üzerinde bazı tedbirler almak zarurîdir. Bu zaruretin derecesini ve alınacak tedbirlerin hududunu tespite yarayan en doğru mikyas paramızın kıymetini muhafaza esasıdır. Kontenjantman yolu ile ittihaz edilen bütün tedbirlerle bu esas bir azimet noktası olacaktır Bu meyanda büyük bir ümit ile girişdiğimiz sanayi hareketinin inkişafına çalışmak kararında sabit bulunuyoruz.

Memleket ticaret ve iktisat hayatının şuurlu ve devamlı mesaiye ihtiyacını ve yukarıda izah ettiğim prensipleri daima göz önünde bulundurarak mesai arka-

daşlarımızdan deruhte eyledikleri vazifelerde kendilerinden beklediğim ciddiyet ve feragatle alışmalarını ehemmiyetle rica ederim.

İktisat Vekili
Mahmud Celâl

İktisat Vekâleti teşkilât ve vazifeleri hakkında kanun
Kanun no: 2450 Kabul tarihi: 27/5/1934
Madde 1 – iktisat Vekâleti aşağıda yazılı iş ve vazifeleri yapar:
A) Kara ticareti:
1 – Şirketler ve sigortalar işleri,
2 – Dahilî ticaret odaları ve borsalar işleri,
3 – Standardizasyon işleri,
4 – Uyuşturucu maddeler inhisar işleri,
5 – Kredi işleri,
6 – Tarife işleri,
7 – Ticaret mümesilleri işleri,
8 – Haricî ticaret ve hariçteki Türk ticaret odaları işleri,
9 – Türk ihracat mallarına ve ihraç memleketlerine ait işler,
10 – Ticaret mukavelelerine ve ticarî münasebetlere dair işler,
11 – Millî iktisadı koruma işleri,
12 – Ecnebî devletlerin iktisadî tedbir ve mevzuatına dair işler;
13 – Neşriyat ve propaganda ve turizm işleri,
14 – İhracatı tekilâtlandırma işleri.
B) Deniz Ticareti:
A1 – Liman hizmetleri ve teçhizatı işleri,
2 – Liman şirketleri işleri,
3 – Millî ve beynelmilel deniz ve su mevzuatı ve ecnebî vapur işleri;
4 – Devlete ait vapur teşekkülleri işleri,
5 – Hususî teşekküllere ait vapur işleri,
6 – Havuz ve fabrikalar işleri,
7 – Kılavuzluk ve yatlar işleri,
8 – Hava ticaretine ait işler,
9 – Tahlisiye ve gemi kurtarmağa ve fenerlere ait işler;
10 – Deniz ve havaya müteallik fennî tetkikat işleri,
11 – Deniz mahsulleri ve avcılığı işleri.
C) Sanayi ve Maadin:
A1 – Sanayii teşvik işleri,
2 – Sınaî mülkiyet işleri,
3 – el san'atları ve küçük san'atlara müteallik işler,
4 – Sümerbank ve devlet sermayesiyle tesis olunacak fabrikalar işleri
5 – İş ve işçilere müteallik işler,
6 – elektrifikasyon işleri,

7 – Sanayi tetkikat işleri,

8 – Ölçülere müteallik işler,

9 – Madenler taharri ruhsatnameleri ve imtiyaz işleri,

10 – Madenler taharri ve işletme işleri,

11 – Maden kömürleri ve müştekkatına ait işler,

12 – Maden tetkikatı işleri.

D) Kara ve deniz nakliyatı ile liman, gümrük, belediyeler (münakalât) iskeleler ve rıhtımlar ve sigorta tarifeleri ve imtiyazlı şirketlerin mukavelelerine merbut tarifeler gibi memleket iktisadîyatına müessir olan tişlerin alakadar vekâletlerce ihzar edildikten sonra İcra Vekilleri Heyeti kararına arz edilmek üzere son tetkik ve mütalealarına ait işler.

Madde 2 – Birinci maddede yazılı iş ve vazifelerin ifası için muktazi İktisat Vekâleti teşkilâtı bir vekâlet müstearının idaresi altında deniz ticaret müsteşarlığı, iç ticaret, sanayi ve maadin ve limanlar ve deniz nakliyat işleri umum müdürlüklerinden ve dış ticaret (Türk Ofis) reisliğinden ve ölçüler müdürlüğü ve ihracatı tekilâtlandırma müdürlüğünden ve tarifeler tetkik, sanayi ve maadin tetkik teftiş ve murakabe heyetlerinden ve hususî kalem müşavir mütehassıs ve mütercimler ile hukuk müşavirliği, zat ve levazım ve evrak işleri müdürlüklerinden ve mektep, müze, lâboratuar müesseselerinden ibarettir.

İzmir Enternasyonal Fuarı

İzmir Enternasyonal Fuarı'nın doğuşu, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ne uzanır. Kongreyle eş zamanlı olarak bir ticarî ürünler sergisi düzenlenmiş, sergi mekânı olarak İkinci Kordon'da Osmanlı Bankası'nın depo olarak kullandığı Hamparsumyan binası seçilmişti. Burada, el tezgâhı ve küçük sanayi ürünleri; Isparta, Kula, Gördes, Uşak kilim ve halıları, yağ ürünleri, sabunlar, makarna ve unlu yiyecekler, kolonyalar, helvalar, , ihraçlık pamuklar, ayakkabı, mobilyalar, deri ürünleri, tarım araçları, kiremit, tuğla, maden örnekleri, tütün, sigara, şarap örnekleri, kereste çeşitleri sergilenmişti. Bir sonraki sergi girişimi 4 Eylül 1927'de gerçekleşti. "9 Eylül Mahalli Sergisi" adı altında İzmir Sanatlar Mektebi'nde açılmıştı. İzmir Ticaret Odası'nın teklifi ve İzmir Valisi Kâzım Dirik'in girişimiyle açılan sergide yetmiş bir resmî kuruluş, yüz doksan beş yerli firma ve dokuz ülkenin yetmiş iki kuruluşunun ürünleri sergilendi. Sergiyi 80.744 kişi gezdi. İkinci 9 Eylül Sergisi, Eylül 1928'de yine aynı binada ve uluslararası düzeyde gerçekleşti. Sergiye yüz elli beşi yabancı olmak üzere beş yüz on beş firma katıldı. 1929 Büyük Buhran yıllarında sergi gerçekleştirilemedi. 1933 yılında, 9-30 Eylül tarihlerinde yirmi üç yabancı şirket, yüz otuz yerli şirket ile yirmi ticaret ve sanayi odasının katılımıyla İzmir Millî 9 Eylül Panayırı gerçekleştirildi. Panayır bir sonraki yıl 26 Ağustos-15 Eylül tarihleri arasında İzmir Beynelmilel 9 Eylül Panayırı adıyla düzenlendi. 1935'te dil devrimi gereği artık Arsıulusal Fuar olarak adlandırıldı ve İktisat Vekili Celâl Bayar tarafından 21 Ağustos'ta açıldı. Fuar alanının temeli, evvelce 1922 İzmir yangınında kül olmuş mahallelerin bulunduğu bugünkü yerinde 1 Ocak 1936'da törenle atıldı. 360.000 m^2lik alanın Kültürpark hâline getirilmesi ve yılın belirli bir ayında bu alan üzerinde uluslararası bir fuarın gerçekleştirilmesi planlandı. Kültürpark alanının düzenleme çalışmaları, dönemin İzmir Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz'un ve gazeteci sıfatıyla Moskova'daki Gorki Parkı'nı gezmiş olan yardımcısı Suat Yurtkoru'nun yönetiminde, proje aşamasında da dönemin Moskova Belediye Başkanı Bulganin tarafından görevlendirilen mimarların tasarımı çerçevesinde 1936'da tamamlandı. 1 Eylül 1936'da Heyeti Başvekil İsmet İnönü'nün katıldığı bir törenle İzmir Enternasyonal Fuarı, Kültürpark'ta açıldı. Lozan Kapısı önünde yapılan törene Mısır, Yunanistan ve Sovyetler Birliği'nden kırk sekiz yabancı kuruluş, otuz iki vilayet pavyonu ve kırk beş yerli kuruluş katıldı. 1937 İzmir Enternasyonal

Fuarı, diğer yıllara göre çok daha kapsamlı hazırlandı. Açılışı İktisat Vekili Celâl Bayar yaptı. Fuar'ın en büyük özelliği Kültürpark'ın sürekli bir kurumuna dönüşecek olan Paraşüt Kulesi'nin açılışı oldu. Yüz dört yabancı şirketin katıldığı Fuar'da dört yüz yirmi dört yerli kuruluş temsil edildi. Bu rakamlar 1938'deki fuara yüz kırk yabancı, kırk altı devlet kurumu ve beş yüz yirmi yedi yerli kuruluşun, 60.000 m^2 fuar alanının eklenmesiyle hazırlanan ve açılışını Başvekil Dr. Refik Saydam'ın yaptığı 1939 fuarına beş yüz yetmiş dört yabancı şirket, yirmi yedi devlet kurumu ve üç yüz otuz üç yerli şirketin katılmasıyla giderek arttı.

1940 yılında sürmekte olan İkinci Dünya Savaşı yüzünden katılımın olmayacağı ileri sürülmesine karşın yerler çok önceden kiralandı, ancak fuar zararla kapatıldı. Açılışı Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu yaptı. 30 Ağustos tarihinde Millî Piyango ilk kez fuarda çekildi. Fuara iki yüz kırk üç yabancı, dört yüz altmış üç yerli şirket katıldı. Savaşa karşın 1941'de fuar hazırlıkları eksiksiz gerçekleşti. 1942'de ise sürmekte olan savaş gerekçesiyle hükümet kararı ile açılamadı ancak İzmir halkı için fuar kapsamındaki kültür ve eğlence etkinlikleri düzenlendi. 1943 İzmir Enternasyonal Fuarı Başvekil Şükrü Saracoğlu himayesinde açıldı. Ziyaretçi sayısı bir milyon kişiyi aştı. 1944, 1945 ve 1946 fuarları ulusal düzeyde açılabildi. Uluslararası fuarlar 1947 yılından itibaren kesintisiz ve giderek önem kazanarak devam etti. 1947'de Uluslararası Fuarcılık Endüstrisi Birliği'ne üye oldu.

Fuarın adı ilk yıllarda sürekli değişti. 1927'de Birinci İzmir 9 Eylül Sergisi, 1933'te Üçüncü Millî 9 Eylül Panayırı, 1934'te Dördüncü Beynelmilel Eylül Panayırı, 1935'te Beşinci İzmir Arsıulusal 9 Eylül Panayırı, 1936'da ise Altıncı İzmir Enternasyonal Fuarı oldu.

1935'te Birinci Arsıulusal İzmir Panayırı'nı İktisat Vekili Celâl Bayar açtı. Söylevinin en önemli yönü, Atatürk'ün o yıllarda tanımladığı devletçilik anlayışını kapsamasıydı:

> Sayın Baylar, Bayanlar,
>
> Birinci Arsıulusal İzmir Panayırı'nı büyük kıvançla açıyorum. Yıldan yıla daha ileri ve olgun mahiyet alan bu panayırın muvaffakiyeti yolunda çalışan İzmir ilbay ve şarbaylarını ve bu işte değerli hizmeti geçen bütün arkadaşları kutlularım. Çok çalışkan şarbayımızın şimdi huzurunuzda ifade ettiği duygularını da sevgi ve takdirle karşılarım. Panayır size yerli ve yabancı ürünlerini ve eserlerini arz edecektir. Ekseri olduğu gibi manayı da şümullendiren geniş ilgiden ötürü panayıra iştirak edenlere teşekkür ederim. Bu bizim için bir borçtur. Burada yer alan yabancı memleketlerin iştiraklerinde yalnız ekonomik değil, ekonomik manasıyla beraber dostluk tezahürü de görmekteyiz.
>
> Bayanlar, Baylar,
>
> Türkiye ekonomisi bilirsiniz ki dünya buhranından kendi varlığının hususiyetlerine göre hisse almıştır. Türk ekonomisi de diğer ulusal ekonomiler gibi bu buhranın tazyikinden ve sademelerinden sıyrılmak ve kurtulmak yolunu arsıulusal mübadelenin, muvazene esası dahilînde genişlemesinde ve memleket içindeki iş hacminin artmasında görmektedir. Panayırın asıl amacı, evvelce olduğu gibi bugün de, arsıulusal ekonomi bağlarının doğmasına, gelişmesine ve genişlemesine yardım etmektedir. Türkiye ekonomisinde ve Türk ihracatçılığında özel yeri olan İzmir'de her yıl açılan bu panayır, kendisine bağlanan umutları ve kendisinden beklenen ödevleri yerine getirmeğe başlamıştır.
>
> Bir taraftan bu panayırın doğmasına çalıştığı yeni münasebetler, ihracatımıza yeni imkânlar açmış, diğer taraftan Türk ekonomisinin modern istihsal derneğiyle

cihazlanması hareketi, istihsalatımızı genişletmiştir. Türkiye ile arsıulusal pazarlar arasında hararetlenen alış veriş hareketlerimizin hem Türkiye için, hem de onunla alış verişe girişmiş olan ulusal ekonomiler için önemli faydalar vermiştir.

Geçen sene ile bu senenin ilk altı aylık devresine ait ihracat istatistikleri bu sene geçen seneye kadar memleketimiz lehine altı milyon liralık bir fazlalık kaydetmektedir. Kleringle bağlandığımız memleketlere mümkün olan ithalat kapasitesi verildiği içindir ki, ithalat fazlası karşılığı olarak bu memleketler hesabına bugün 36 milyon lira birikmiş ve bloke edilmiştir.

Türk ihracatının artması, ulusal ürünlerimizin, ham maddelerimizin gittikçe daha çok aranması ve normal değerini bulması, Türk müstahsilinin ve yurttaşlarımızın günden güne refahının artmasına imkan verecek ve Türkiye'nin dünya pazarlarında alım kuvvetinin çoğalmasını temin edecektir. Ulusal ekonomi hesabına bize ümit havası veren bu durum, öğreniyoruz ki bazı taraflarda yanlış anlaşılmalara yol açmıştır.

Arkadaşlar,

Biz dünya piyasalarına anormal kazanç hırsıyla hazmedemeyecekleri son fiyatlar empoze etmekten uzak kalmalıyız. Yoksa bir gün mutlaka, aksülamelinin acısını duyarız. Fakat öbür tarftan arsıulusal piyasalardaki normal fiyatlardan istifade etmek yolunu bilmez ve bulamazsak bu da memleket için olduğu kadar millî ekonomi için büyük hüsran ve zarar olur.

Kanaatımca normal neticeler elde etmek için meselelerimizi ulusal ve genel zaviyeden görerek çalışmak lâzıdır. Her şeyden evvel alıcılarımızı ciddi ve devamlı bir istikrarın emniyet havası içinde piyasalarımıza bağlamalıyız. Biz ulusal ekonomi içinde menfaat ayrılıkları, menfaat tezadları tanımıyoruz. Başlıca kayyumuz ulusal ekonominin korunması ve sağ kalmasıdır.

Arkadaşlar,

Bu yılkı panayır, size Türk ekonomisinin dinamik bir seyrini de yakından takip etmek imkanlarını vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin baş şiarı Türk ekonomisini ilk ana temel üzerine muvazenelendirmektedir. Bu muvazene Türk tarımının Türk endüstrisiyle tamamlanmasından sonra sağlam olarak kurulmuş olacaktır. Atatürk inkılâbının dayadığı temel Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bütünlüğüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin tatbik etmekte olduğu devletçilik prensibi memleketi en kısa yoldan ve en ileri hızla bu amaca vardırmaktadır. Büyük yaratıcı önderimizin ekonomide bu ana umdemiz hakkında bana verdiği emir ve direktiflerini buradan size kelime kelime olduğu gibi okuyorum:

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce mânası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline alması...

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve hususî teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi. Ve kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir."

Başlı başına bir ideal ideolojisine direktif ve temel olan ve kendi tedbirlerini kedi içide taşıyan bu prensip bütün ulusal hayatımıza varmak istediği yüksek refah seviyesine ulaştıracak yegane ve en emin ol olacaktır. Ulusa baş olan Türkün adını burada, bütün yurttaşların önünde ve hepimizin öz candan duygumuza tercüman olarak minnetle ve tazimle anarım.

Şarbayın diyevinde çok eğerli şef ve başbakan İsmet İnönü hakkındaki ifadeden duyduğum tahassüs çok büyüktür. Sayın hemşerilerimizin bu iyi duygularını kendilerine bildirmekten kıvanç duyacağım. Diğer vekil arkadaşlar ve şahsım hakkında gösterilen sevginin beni bahtiyar ettiğini bilhassa söylemek isterim. Şimdi hep beraber gözümüzün önünde canlanan bu medeniyet anıtını göğsümüz kabararak ziyaret edebiliriz.

Londra İktisat Konferansı 1933

Londra Para ve iktisat Konferansı'nda Türk Heyeti[57]

Londra Para ve İktisat Konferansı'nın 25 Haziran 1933 tarihli toplantısında, dünya şeker endüstrisisin geçirmekte olduğu buhranı önlemek çarelerini tespit için kurulan komisyonun raporu müzakere edilmişti. Komisyon raporunda bundan sonra şeker fabrikaları kurulmamasını ısrarla istemekte ve bu arada Türkiye'nin de inşa halinde bulunan fabrikaları müstesna olarak bademe yeni fabrikalar tesis etmeyeceğinin taahhüt edilmesini talep etmekte idi.

Bittabi bu talep, memleketin millî iktisadîyatına uygun görülmediğinden reddedilmişti.

Londra 1933

Altın Standardı Özlemi

Daha 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yüzyılın ikinci yarısında kabaca bir çeyrek yüzyılı bulan altın standardı üzerine kurulu dünya ticaretinin liberal evresi sonlanmaya başlamıştı. Kimi ülkeler daha 20. Yüzyıla girmeden koruyucu önlemlere başvurmuştu. Cihan Harbi savaş finansmanı sorunlarıyla birlikte ülkeler altın stoklarına gömüye alarak piyasaya sürdükleri kâğıt paralarla ülke ekonomilerini ayakta tutmayı denemişlerdi.

Bu arada devlet aygıtı ülke ekonomilerinde ağırlığını koymuş, savaş öncesi GSYH'de yüzde 10 dolayında olan devlet payı savaş sona erdiği evrede yüzde 40'lara, hatta 50'lere yükselmişti. Savaş sonrası savaş gazilerinin durumu, yoksulluk, fakr-u zaruret ve benzeri nedenlerle devletler sosyal kaygılarla ekonomilerdeki paylarını azaltamamış, savaş ekonomisi evresinde devletin bir dizi yükümlülükleri bundan böyle barış evresinde de etkinliğini sürdürmüştü.

Savaş yıllarında dünya ticareti büyük ölçüde daralmış, birçok ülke kendi yağıyla kavrulmak zorunda kal-

57 Cemal Kutay, *Celâl Bayar*, Dört cildin birincisi, İstanbul; Kenan Basımevi, 1939. s. 152-160.

mıştı. Savaş sonrası birçok ülke savaş öncesi refahını yakalayabilme umuduyla tekrar altın standardını dönmeye çalışmışsa da ABD dışında bu konuda başarılı olan ülke olmamıştı. Dünya ticaret hacmindeki bu daralma iki dünya savaşı arası ülkelerin refah düzeylerini olumsuz etkilemiş, 1929 Dünya Buhran'ıyla birlikte durum daha da vahamet kazanmıştı. Daralan dünya ticaretine çözüm bulmak üzere gelişmiş ülkeler birkaç kez biraraya gelme gereği duymuştu. Bunlardan en önemlisi 1933 Londra toplanan İktisat Konferansı'ydı.

Dünya buhranının en çok sarstığı ülkeler, şüphesiz sanayileşmiş Batı bloğunda yer alan ülkelerdi. Kapanan fabrikalar, bankalar, müesseselerin sayısı, bilhassa 930-31 de, en nikbin olanları ümitsizliğe sevk edecek bir seviyeyi bulmuştu. İşsizlik büyük oranlara ulaşmış, borsalar çökmüş, dünya ticareti her geçen gün daha da derinden etkilenmişti.

Çözüm olarak sanayileşmiş ülkeler klasik iktisadın dengeleyici yapısına umut bağlamışlardı. Oysa uluslararası "stabl", yani çıpalanacak bir para esası ortada yokken, o günlerde "ufkî bir tarife" denilen tüm ülkeleri kapsayacak tekdüze bir düzenlemeye gitmek ancak ileri sanayi ülkelerinin işini kolaylaştıracaktı. Türkiye gibi işin başında olan ülkeler kendi koruma önlemlerinden vazgeçemezdi. Türkiye delegasyonu "beynelmilel tesviyeler için stabl bir para esası ortada yokken ve böyle bir esas malî ve nakdî bir sahada realize edilemeden ufkî bir tarife tenzilatının ne kıymeti ve ne manası olabilir?" sorusunu soruyordu.

Buhranın derinleştiği ortamda İngiltere başvekili Ramsey Makdonald'ın girişimiyle uluslararası bir konferans toplandı. Buhranın ortaya attığı bütün meseleleri görüşmek ve hal çareleri bulmak amaçlanmıştı. Bu konferans 22 Haziran 933'te Londra'da toplanmıştı.

Konferansta Türkiye'yi Haricîye Vekili Tevfik Rüştü ve İktisat Vekili Celâl Bey'in başkanlığında bir heyet temsil etmişti. Bu arada Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt, katılan ülkelere konferans üzerine görüşlerini sormuş ve Atatürk verdiği cevapta Türkiye'nin uluslararası dış ticaretinin içinde bulunduğu duruma çözüm getirecek kolektif girişime yardımcı olmak isteneceğini, ancak Türkiye'nin iktisadî istiklâl ve özel şartlarını uygun gelecek işbirliği politikasını daima tercih edileceğini bildirmişti. Bu bir ölçüde dünya buhranı nedeniyle alınmış radikal politikalardan Türkiye'nin ödün vermeye niyetli olmadığını gösteriyordu.

Londra Para ve İktisat Konferansı Türk Heyeti[58] için rejimin tahakkukuna çalıştığı iktisadî politikanın dünya önünde geçirdiği bir sınava dönüşmüştü. Türkiye o sırada belini doğrultabilmek için dış ticarette birçok yeni yöntem deniyordu. İki taraflı anlaşma yolu ile kontenjan, ithal memnuiyeti, istisnaî tahdidler ve ithalatın müsaade usulüne bağlanması gündemde olan yöntemlerdi. Oysa tüm bu yöntemler konferansta dünya dış ticaretini daraltan unsurlar olarak değerlendiriliyordu. Türkiye bunların ancak tedricen kaldırılabileceği kanısındaydı. En fazla kayırılan ülke [En ziyade müsaadeye mazhar millet] kaidesinin iki taraflı anlaşma neticesinde bir memlekete verilecek bazı ayrıcalıkların bütün ülkelere teşmili tehlikeli bir durum yaratabilirdi. Türkiye kendi başının çaresine bakabilmeli tarımın girdileriyle kurulacak sanayilerin himaye edilmesinin kaçınılmaz olduğu gerçeği kabul görmeliydi.

Buhrandan en fazla zarar gören ülkeler dış ticaret hadleri aleyhte gelişmiş olan ilk madde üreticileriydi. Türkiye konferansta ilk madde fiyatlarını yükseltme çarelerinin bulunmasını bekliyordu. Buna paralel olarak gümrük tarife tenzilâtı ülkelerin birbirleriyle olan iktisadî ilişki ve rabıtalarına göre âdil ve doğru bir mütekabiliyet esasını içerecek olan iki taraflı sözleşmelerle gerçekleştirilmeliydi.

İktisat Vekili Celâl Bey Londra'ya giderken gazetecilere şunu söylemişti: "Bugün bütün dünya ıstırap içinde bulunuyor. Her tarafta milletleri bu ıstıraptan kurtaracak çareler aranıyor. Londra'da toplanacak kon-

58 Cemal Kutay, *Celâl Bayar*, Dört cildin birincisi, İstanbul; Kenan Basımevi, 1939. s. 152-160.

feransın bu büyük insanî gayeyi tamamen tahakkuk ettireceğine hükmedilemez. Konferanstan ancak bazı tâli menfaat ve faydalar ümit olunabilir. Konferanstaki tezimiz Reisicumhurumuzun Vaşington'a gönderdikleri cevabî notamızdaki esas hatlardır."

Londra'da aslında sanayileşmiş ülkeler tarımsal nitelikteki ülkelerin sanayileşmesinin önüne keser bir tavır içerisinde olduğu görülüyordu. Ucuz hammadde sanayileşmiş ülkelerin büyük umuduydu. Türkiye yakın geçmişte dersini almış, artık bu tuzağa düşmeyecekti. Bu nedenle iktisadî menfaatlerine uygun olmayan bütün önerileri geri çevirmeyi hedefliyordu.

Türkiye konferans boyunca birkaç kez muhtıra verme gereği duydu. Bunlardan ilki 19 Haziran 1933 tarihliydi. Türk teklifi iki taraflı anlaşmalar yolu ile kontenjan, anormal ithal memnuiyeti, istisnai tahditler ve ithalatın müsaade usulüne bağlanması usullerinin her memleketin malî ve iktisadî muvazene vaziyeti icapları da nazara alınarak tedricen ilgasını içeriyordu.

22 Haziran 1933'te verilen teklif yine 19 Haziran günküne benzer unsurlar içeriyordu. Ödemeler bilançosunun devamlı denkliğinin korunması her ülke için zorunlu bir ihtiyaçtı. Ticaret bilançosunda açığı kapatabilmek için gerekli kaynağa kâfi derecede malîk olmayan memleketlerin ihracatlarını arttırarak vaziyetlerine çare bulmak gerekiyordu. Ticarî ilişkileri düzenlemek için klasik gümrük tarifeleri mekanizmasından yararlanma yolu bugün için kesin olarak yetersizdi.

Türk Heyeti 29 Haziran 1933 seansındaki notasında kontenjanların tedricen ilgası, döviz tahdidatının peyderpey kaldırılması, gümrük tarifelerinin indirilmesi işinde olumlu bir sonuç ancak iki taraflı anlaşmalarla elde edilebileceğini söyleyecekti. Günün iktisadî realitelerinden alınan dersler ve edinilen tecrübeler Türkiye'yi iktisadî politikasının her safhasında iki taraflı anlaşma usulüne bağlanmağa mecbur kılmaktaydı.

Türk heyetine göre en büyük sorun, buhranın akislerini gidermek için sadece normal zamanlarda, normal devreler için tespit edilmiş kaideler çerçevesinde kalınması ve adeta bu kaidelere bel bağlanılmış bulunulmasıydı. En ziyade müsaadeye mazhar millet kaidesinin mutlak şekilde tatbiki olağanüstü ortamlarda gerçekçi gözükmüyordu. Birçok ülkede ithalatı kontenjana bağlanması zorunluluk arz ediyordu.

Türkiye'nin malını satın almayan ülkelerden alım yapması düşünülemezdi. Türkiye gibi birçok ülke satın alma kudretlerini kendi mallarını satın alan ülkelere hasretmeğe mecburdu.

Gümrük tarifesi hususlarında istiklâl ve serbestî her ülkenin istiklâline yakından bağlıydı. Tarife muayyen bir sistem dahilînde ticaret politikasının ve her memleketin hakiki ihtiyaçlarının bir ifadesiydi. Bir memleketin tarifesine müdahale ancak mütekabil imtiyazlar derpiş eden iki taraflı anlaşma zımnında söz konusu olabilirdi. Mevani, tahdidat, kontenjan, döviz tahdidatı tarife gibi uluslararası ticaret sahasını dolduran engellerin giderilmesi ancak iki taraflı anlaşma yöntemiyle kabil olacaktı. Tarifelerin uluslararası bir sözleşme ile genel bir düzey belirlenmesi gerçekçi görünmüyordu. Raporda bu husus şu cümlelerle yer alıyordu:

Tarifelerin beynelmilel bir mukavele ile ufkî olarak tenziline gelince, aşağıdaki sebeplerle mümkün göremiyoruz:

a) Bilindiği üzere bir memleketin millî ve beynelmilel icap ve ihtiyaçlarına tekabül eden bir tarife tanzimi müteaddit müşkülâtla karşılaşan uzun bir tetkik işidir. Her maddenin karşısında gösterilen rakamlar bir tesadüf mahsulü değildir. Binnetice spesifik bir tarifede ufkî bir tanzilât intaç edeceği muvazenesizliklerle bizzat tarifenin ekonomisini altüst eden bir hareket olur. Bununla beraber sadece konferansın bidayetinde kabul edilmiş umumî bir tarife mütarekesini ve sadece temin edeceği psikolojik tesirler dolayısiyle, her memleket tarifesinin ekonomisini haleldar etmeyecek küçük nispetlere münhasır olmak şartiyle derpiş etmeğe amadeyiz.

b) Keza Japon muhterem delegesinin tebarüz ettirdiği veçhile, her memleketin hususî vaziyetlerini ve şartlarını nazara almayacak ufkî bir tarife tenzilâtı hak icaplarına uymayacak vaziyetlere meydan verecektir.

Mesela gümrük varidatı bütçesinde mühim yer tutan memleketlerle bütçesini çeşitli menabiden gıdalandıran memleketler arasında bir fark yapmamak âdilâne bir hareket olmaz.

c) Ouchy mükavelenamesinde mühim olarak tedricî bir tenzilat esasına kabule gelince, istikbali bağlayan böyle bir taahhüde nasıl girişilir? Bahusus ki yarının ne olacağını tayine imkân veremeyen bugünkü şerait ortasında.

d) Bu mülâhazaların neticesi olarak nihayet tarife meselesini diğer konferansın karşılaştığı meselelerden tefrika imkân olmadığı kanaatindeyiz. Filhakika beynelmilel tesviyeler için stabl bir para esası ortada yokken ve böyle bir esas malî ve nakdî bir sahada realize edilemeden ufkî bir tarife tenzilatının ne kıymeti ve ne manası olabilir? Para kıymetleri arasındaki farklara müstenit munzam resimler gündelik tatbikat halini aldığı bir sırada hakikî bir arife tenzili nasıl olur?

Bilhassa Türk tarifelerine gelince:

Bu tarifenin ancak 1929 tarihli olduğunu kaydederiz. Türkiye ancak bu tarihten sonra memleketin bünye ve inkişafatına uyan bir spesifik tarife tesisine başlayabilmiştir. Binnetice bu tarife henüz tecrübe devresini geçirmemiş ve şayanı arzu tatbik yumuşaklığı henüz elde edilmemiştir. Böyle bir anda ufkî bir vaziyeti derpiş edebilmek çok müşkül olacaktır."

Türk delegasyonu "Sanayiin teessüsüne himaye edeceğiz: diyordu. Hammaddesi ülke tarımının bol miktarda verdiği sanayi şubelerini himaye etmek zorundaydı. Raporda şu satırlar yer alıyordu: Biz bu iptidaî maddeleri satamaz veya çok dûn fiyatlarla satmaya mecbur kalır ve diğer taraftan sanayi'i kurmak için her türlü kömür, amele ve saire vesaitine malîk bulunurken, pasif bir vaziyete kendimizi mahkûm edip tesislerinden vazgeçemeyiz. Böyle bir konferansta müteaddid milletlerin normal inkişafatını durduracak bir hareketin buhrana yegâne çare olarak bir saniye bile derpiş edilemeyeceğinden şüphe etmiyoruz."

Konferans sırasında bir ülkenin hayati zaruretlerinden doğan bu yoldaki tavrını eleştiren de çıkmamıştı. Ötey andan en temel ihtiyaçlarını karşılamak için kendi tarımsal ürünlerini kullanarak sanayi tesis eden bir ülkeyi "millîyetçilik"le itham etmek de doğru değildi. Burada ihracat sanayii sözkonusu değildi. Düzenleme yapılacaksa ihracat sanayii alanında olmalıydı. Türkiye ve onun gibi iktisadî ve toplumsal gelişim sürecinde olan ülkeler ithalât ile karşılaşmağa mecbur oldukları sürekli artan ihtiyaçlar karşısındaydılar.

Türk delegasyonu kısaca şu hususlarda konferansın dikkatini çekiliyordu:

a) Bir taraftan konferansın fiyatların yükselmesini temin edecek çareler üzerinde mutabık kalması lâzımdır. Böyle bir artış gerçekleştiği takdirde birçok spesifik tarife hadlerinin düzelmesi de temin edilmiş olacaktı.

b) Buna paralel olarak, gümrük tarife tenzilâtı ülkelerin karşılıklı olan iktisadî münasebet ve rabıtalarına oranla âdil ve doğru bir mütekabiliyet esasını ihtiva edecek olan iki taraflı mukavele teminine çalışmalıydı.

c) Bilhassa en ziyade müsaadeye mazhar millet kaidesine bugünün icaplarına uyan daha yumuşak bir anlam vererek iki taraflı sözleşmelerin iyi işlemesini kolaylaştıracak uluslararası kararlara varılmalıydı.

Konferansta çıkarların ne denli farklı olduğu şeker sektörü ele alındığında ortaya çıkmıştı. 25 Haziran 933 tarihli toplantısında, dünya şeker endüstrisisin geçirmekte olduğu buhranı önlemek çarelerini tespit için kurulan komisyonun raporu müzakere edilmişti. Komisyon raporunda bundan sonra şeker fabrikaları kurulmamasını ısrarla istenmekte ve bu arada Türkiye'nin de inşa halinde bulunan fabrikaları müstesna olarak bundan böyle yeni fabrika tesis etmeyeceğini taahhüt etmesi isteniyordu. Bu talep, doğal olarak ülkenin ulusal çıkarlarına uygun görülmediğinden reddedilmişti.

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın Sanayi Raporu 1933[59]

Yüksek Başvekâlete;

Dünyayı sarmış olan büyük iktisadî inhitata salah çareleri aramak vazifeleriyle toplanmış olan Londra İktisat Konferansı'ndaki intibalarımı ve bunlara göre mülahazalarımı tahlil ve izah ederek Türkiye'nin tabii istidat ve kabiliyetlerine uygun olan istihsal şubelerini süratle ve azamî derecede inkişaf ettirmek suretiyle, iktisadî cihazını takviye etmek zaruretinde bulunduğumuzu oradan arz etmiştim.

Iktisadî tamamiyet şiarını merhale merhale tahakkuk ettirmek mülahazasına istinat edecek umumî bir icraat programının beş senelik ilk safhasına taalluk eden raporumu takdim ederken bizi bu istikamette seri ve rucusuz kararlar almağa sevk eden umumî sebepleri kısaca bu kere daha tahlil etmeği faydalı buluyorum.

Memleketimizin dünya mübadele mekanizmasına müdahale etmesi itibariyle, beynelmilel buhranla müşterek bir buhranı olduğuna şüphe yoktur. Bu itibarla, evvela, dünya buhranının bize göre olan telakki tarzını izah etmek muvafık olacaktır.

Muasır iktisat rejimi büyük inkılapla kuruldu. Mensucat ve buhar makinelerinın keşfi, elektrik, demiryolları, bidayette bu rejimi kuran, onun hamleden hamleye sevk eden birer itici kuvvet idi. Fen ve fennin inkişafı, zamanla, bu rejimin içtinap edilmez bir zarureti ve hayat artı oldu. İktisat ile tekniğin müşterek tekamülü içinde bu sistem, kanuniyeti sabit, istikamet ve seyri malum ve muntazam buhranlar geçirdi. Muasır iktisat nizamının tekamül merhalesini teşkil etmiş olan son asrın iktisat tarihi baştan başa bu şematik buhranlarla doludur.

Cihan harbinden evvelki buhranlar, bu sistem tabiat ve teşekkülünün bir zarureti ve taazzuv etmesinin bir icabı olarak tekerrür ettikçe ona, dinamik olarak, yeni fonksiyonlar veriyor ve denilebilir ki, bu sistemin bir yapısı olan dünya iktisadîyatı da, buhrandan buhrana, yer yer, bir sermaye ve istihsal vasıtaları terakümüne sahne oluyordu. Bu muntazam ve muttarit seyir içinde dünya, iktisadî hadiselerin bu manasına da uygun olarak, karakteristik bir muhteva ile vasıflandı.

Garp kültürünün, yani tekniğin ve büyük sanayiin sahası Avrupa'nın bütün garbî kısımlarını ve şimalî Amerika'nın da şark sahillerini ihata ediyordu. Dünyanın "tezgâh"ı haline girmiş olan bu sahalar, sanayileşmemiş milletlere mamulat gönderiyor, bu suretle büyük sanayiin tufanı altındaki dünya pazarlarında mevcut istihsal cihazları inhilal ediyor ve daha dün müstakil vahdetler halindeki camialar büyük sanayiin hegemonyası altına girerek hukuken müstakil, fakat iktisaden tâbi birer varlık haline düşüyordu.

Garbın sanayi memleketleriyle ziraat ve hammadde memleketleri arasındaki bu tabiiyet, sanayi memleketlerini ihya edici, fakat hammadde memleketleri de tedricen inhilal ettirici vaziyetler ihdas etti.

Bilhassa büyük harpte yapılan tecrübeler, siyasî ve iktisadî istiklâline kıskanç

59 *Sınaî Tesisat ve İşletme ve Vekâlet teşkilâtına İlaveler Hakkında Raporlar*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 1, no 1, Ankara, 1935, s. 3-13. *Raporlar (İktisat Vekâletince yazılmıştır) Kısım I - Sınaî tesisat ve işletme – Birinci Kânun 1933*, Ankara: Beşvekâlet Matbaası, 1933, s. 7-16.

olan milletlere ihtiyaçlarını bizzat imal ve temin edememek vaziyetinin ne kadar telafisiz akıbetler tevlit edebilmek istidadında bir zaaf olduğunu göstermiştir.

Harbi müteakip, harp iktisadîyatının zaruri bir neticesi olarak baş gösteren yüksek konjonktür. Garbin büyük sanayi memleketlerini mevcut tesisatı tevsî etmeğe sevk etti. Aynı zamanda hammadde memleketleri de kendi ana sanayilerini bizzat kurmak gibi iktisadî istiklâle doğru ilerlemeğe başladılar.

Sanayicinin, bu hammaddecilik tezadının bir zarureti olan, bu silkinme hareketi bu memleketlerin dünya mübadelesindeki rollerini değişmesiyle neticelenmiştir.

Büyük harpten evvelki buhranlar, tabiatıyla birer taazzuv buhranı iken, harp sonrası buhranları, bunların hilafına olarak, birer fonksiyon buhranı manzarası arz eder. Manası ve tabiatı ayrı olan bu yeni buhranların en samimi telakki tarzı Londra İktisat Konferansı'ndaki bir Alman murahhası tarafından açık olarak ifade edilmiştir. Filhakika bu cereyan kuvvetini tarihten ve millî şuurdan alan ve dünya iktisadîyatının seyrine de ehemmiyetle müessir olan bir mahiyettedir.

Umumi hatlarıyla dünya buhranına temas eden seri tahlilden sonra Türk iktisadîyatını ele alabiliriz. Fakat memleketimizin iktisadî halihazırını tahlil etmezden evvel onun mazisi üzerinde kısaca tevakkuf etmemek mevzuu vuzuhsuz bırakmak demek olur: Türk iktisadîyatının son bir asır zarfındaki istihaleleri hep, cihan iktisadîyatının yukarıda izah edilen inkişafından doğan tesirlerle mukayyettir.

Millî iktisadîyatın geçirdiği istihaleler itibarıyla geçen bir asrı üç safhaya ayırmak mümkündür.

Birinci safha – Türkiye, bir asır evvel, iptidaî de olsa, yine bir vahdet ifade eden tam bir iktisat cihazına malîkti. Türkiye o zaman, bugünkü gibi, yalnız bir ziraat memleketi ve bu vasfı ile de sadece pasif bir hammadde membaı ve mamulat mahreci değil, aynı zamanda devrin şartlarına uygun olarak, elişine müstenit bir sanat memleketi idi. Bursa, Halep ve Şam ipeklileri, Kütahya, çinileri, Uşak ve İzmir halıları o zaman beynelmilel pazarlar için imal olunan emtialardı. Demek ki millî iktisat cihazı yanız kendi ihtiyaçlarımıza tekabül ve kifayet edebilen bir seviyede değil, fakat Pazar ve mahreç arayan bir mikyasta idi.

İkinci safha – Millî istihsal cihazı, garp sanayiinin on dokuzuncu asır başındaki inkılâbıyla, yani makineleşen sanayiin elişini yenmesiyle parçalanmıştır. Bu devirde Garbın fabrika işi, bizim elişimizi tedricen bütün pazarlardan tard ettikten başka binnefis Türkiye'yi de, bütün cihan pazarları gibi, istilâ etmiş ve Türk piyasalarını tâbiyeti altına almıştır. Garbın bu iktisadî hâkimiyeti gümrük istiklâlinden mahrum edilen memleketimizde hukukî teyidini de bulmuştu.

Üçüncü safha – Millî iktisadîyatın bu inhilâli, onun beynelmilel iktisat karakterine yeni bir farika vermiş ve Türkiye'nin dünya emtia mübadelesindeki mevkii Garp sanayii mamulatına bir mahreç ve buna mukabil de o sanayie hammadde yetiştiren bir ziraat memleketi olasında manasını bulmuştur.

Dünya mübadelesine bu mahdut çerçeve dahilîndeki fonsiyonlarıyla karışan memleketimiz, her zaman bu alaka ve müdahalesinin zaruri bir neticesi olarak cihan iktisadîyatının konjonktürel met ve cezirlerinden müteessir olmuş ve teknik geriliği,

sermaye ve teşebbüs fikdanı ve teşkilâtsızlık da buna inzimam edince millî iktisadîyatımızı taazzuvdan mahrum eden bir hususiyet almıştır.

Türkiye'yi müstakil millet yapmak şiarının bugünkü manası Türkiye'yi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir. Hükümet son senelerde aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte gecikmemiştir.

Bu tedbirleri bütün iktisat hayatımıza, ziraat ve sanayie şamil bir kül halinde düşünmek icap eder.

Bizde, bugün, geniş mikyasta bir iktisat inkılâbı tahakkuk ettirebilecek vasıtaların ihtiyaca nispetle matlup derecede bulunmaması devleti, vakit kaybetmeksizin, memleketin iktisadî inkişafının istilzam ettiği tedbirlerle fiilen alakadar olmağa mecbur etmektedir. Bu sebepledir ki devletin böyle bir şamil program tatbikatına süratle geçmesi, hem millî enerjilerin tasarrufu, hem de dünya iktisadîyatının taayyün eden seyri muvacehesinde, millî iktisadîyatının masuniyeti nokta-i nazarından bir zaruret olmuştur.

Bu münasebetle bilhassa ehemmiyetli bir noktayı tebarüz ettirmek isterim: Büyük sanayici memleketler aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî münazaalara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin siyasalarına hakim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç, set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı ziraî memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir.

Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden, kurmak için en mühim muharrikimizdir.

Bu ana sebebe kuvvetli müeyyide olan diğer âmiller de vardır.

a) Devam eden umumî buhran dolayısıyla tatmini gittikçe güçleşen döviz müzayakası;

b) Hammaddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları muvacehesinde Türk işçi ve çiftçisine daha kârlı faaliyet sahaları bulmak mülahazası;

c) Umumî konjonktür münasebetiyle muhtaç olacağımız fennî ve mihanikî tesisatın çok müsait malî şeraitle temininin mümkün olması ihtimalleri.

Memleketin hayatî bir davası haline almış olan sanayileşmeğe dahil büyük işlerin devlet tarafından başarılması ve tahakkuk ettirmek istediğimiz iktisat planına dahil birçok tedbirlerin sırasıyla ve sistematik bir icraat programı halinde devlet tarafından tatbikine geçilmesi mühim mikyasta vesaite mütevakkıftır.

Telakkimize göre böyle fevkalade mevzuların tahakkuk ettirilmesi için fevkalade tedbirlere ihtiyaç vardır.

Cumhuriyet hükümeti ile Sovyet Rusya hükümeti arasında aktedilmek üzere bulunan malî protokolün deriş ettiği sekiz milyon altın dolarlık kredi sanayi programımızın tahakkukunda bize mühim bir yardım ifa edeceği gibi Rusya'dan teminine imkan görülemeyen tesisat için beynelmilel piyasaların kredisinden de istifade edeceğiz. Ancak gerek Rus kredisinin istimali, gerek beynelmilel piyasalardan tesisat celbi, hem bu tesisatın istilzam edeceği inşaat ve işletme sermayesinin temini, hem de ilk seneden itibaren başlayacak olan taksitlerin ödenebilmesi için ehemmiyetli menabie ihtiyaç hissettirecektir.

Kredi kombinezonlarının mütemmin vasıtası da bütçe menabiidir. Muhtelif mevzuların suret-i tahakkukuna dair olan aşağıdaki sahifelere derc olunan raporların müfredatına göre bu işlerin intaç edilebilmesi için 1934 senesinden itibaren beş sene müddetle her sene 6 milyon Türk lirasının devlet bütçesinden ifrazıyla vekâletimin mesuliyet ve nezareti altında planı tatbik etmek vazifesini alacak olan Sümerbank'a tahsisi icabeder ki evvel emirde bu hususta bir prensip kararı ittihazını rica ederim.

* * *

Bu ekspozede iktisadî hususiyetlerimize uygun ve teessüsü birinci planda zaruri olan Anasanayi şubelerinin tetkiki ve bu sanayiin de beş senelik bir devre zarfında vücut bulabilmesi imkanlarının taharrisi ile iktifa olunmuştur.

Yapılan ilk tetkikata nazaran kurulacak fabrikaların rantabiliteleri müemmen ise de bu cihetin işlerin fiiliyata intikalinde tamik olunacağı ve ve tesisatın teslimini müteahhit olacak müesseselere evvelemirde bu rantabilitenin garanti ettirileceği şüphesizdir.

1 – Programın tertibinde ve kurulacak sanayiin vüsatını tainde memleketimizin kendi ihtiyaçları esas ittihaz edilmiştir. Yani beş senelik planımızda da sanayi mamulatımızın ihracı gayelerimizin dışında bırakılmıştır. Bakır ve belki kükürt bu hususta istisna teşkil ederler. Bunlardan birincisi memleketimiz şeraitinin fevkalade müsait bulunması sebebiyledir ki bilhassa ihraç maksadiyle tesis olunacaktır.

Kükürde gelince, ipidaî tetkikatın verdiği ümitler birkaç senelik tecrübe ile ve tetkikatın tamiki sayesinde teeyyüt ederse beynelmilel pazarlarda suhuletle rekabet edebilecek ve memlekete kâr getirecek bu servetten istifade etmekten çekinmeyeceğiz. Fakat birinci ve daha sonra da ikinci beş senelik planımızınr temel hattı, ana sanayiimizi dahilî pazarlarımızın ihtiyacı ile mütenasip bir mikyasa kurmaktır. Umumî buhranın, sanayii ihracata göre oriyante olan memleketlerdeki tesiratı göz önünde iken tehlikeli tecrübeler için say ve sermaye tahsisinden içtinap edeceğimiz şüphesizdir.

2 – Ana hammaddeleri memleketimizde bulunan veya tedarik edilebilecek olan sanayi bu beş senelik programın başlıca vasfıdır. Bez dokuma sanayiinin pamuğu memlekette vardır. Bulunmayan ince cinsleri yetiştirilecektir. Demir sanayiinin cevheri ve kömürü memlekette vardır. Kömür bugün, cevher bugün değilse yarın ve harp vukuunda behemehal kullanılacaktır. Kâğıt sanayii için ihtiyacımız olan ağaç hamuru ve selülozu veren ağaçlar memleketimize mebzulen mevcuttur. Ağaç hamurunu ve selülozu derhal kullanacağız. İp ve çuval sanayiinde memleket kendiri kullanılacak, kükürtte memleket cevheri, zaç yağında memleket kükürdü ve Piriti, klor ve sudkostikte memleket tuzu, camda memleket kumu ve mermeri istimal edilecektir.

3 – Bu programa hususî teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkan görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek Devlet veya millî müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür.

Ancak bu anasanayi, hususî teşebbüs ve sermaye erbabına da daha çok geniş ve faideli "industrie" imkanları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususî müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, dö-

küm, boru, cıvata, vida ve saire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtea verecektir. Yeni bez dokuma sanayiimiz, mevcut millî fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kordele, şerit, pasmanteri eşyası bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususî teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek birçok sanayi şuabatı doğuracaktır ki bunların hakkı mümasillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır.

Sanayi programımızın tahakkuku ile memleket iktisadî hayatına ilave edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiin süratle inkişaf edeceğine muhakkak nazariyle bakılabilir.

Beş senelik planımıza ithal ettiğimiz Anasanayii aşağıda gösterilen beş büyük grupta topluyoruz:

A – Mensucat sanayii (pamuk, kendir, yün).

B – Maadin sanayii (Demir, sömikok kömürü, kömür müştekatı, bakır, kükürt).

C – Selüloz sanayii (Selüloz, kâğıt ve karton, sunî ipek).

D – Seramik sanayii (Şişe, cam ve porselen),

E – Kimya sanayii (Zaçyağı, klor, sudkostik, süper fosfat).

Zaç yağı, kükürtten veya kükürtlü demir (Prit)ten istihraç edilen ve alelumum mensucat ve debagat sanayiinde ve sair bazı sanayide kimyevî gübrelerle, selüloz, göztaşı, sunî ipek istihsalinde kullanılır.

Klor, kireç kaymağı istihsalinde, zehirli gazlar ve selüloz istihsalinde ve alelumum mensucat sanayiinin kasar işlerinde kullanılır.

Sudkostik, yağ ve sabunculukta, ve sunî ipekte kullanılır. Süperfosfat, kimyevî gübredir.

* * *

Şeker sanayii bugünkü seyri içinde memleket ihtiyacatına uygun bir mikyasta vücut bulmak üzere olduğundan bu rapor çerçevesinin dışında kalmıştır.

Havza ve umumî suretle, maden kömürü işleri ayrı bir raporun mevzuunu teşkil edecektir

Kömürlerin halen mahalli istimal bulmayan aksamından istifade edilerek büyük mikyasta elektrik enerjisi istihsali ile Orta Anadolu'nun ve dahilde teessüs edecek sanayiin muhtaç olacağı tenviratın ve muharrik kuvvetlerin teminini istihdaf edecek bir elektrifikasyon projesi etüddedir. Ayrıca arz edilecektir.

Bu gruplara dahil olan şubeleri ayrı ayrı mutalea etmezden evvel bu sanayi mamulâtının son altı sene zarfında haricî ticaretimizde işgal ettiği mevkii tahlil edeceğiz.

İhsaî malumata nazaran Türk lirası olarak:

Sene	A	B	C	D	E
1927	57.646.161	10.040.324	5.067.754	4.320.055	6.122.463
1928	58.821.054	13.746.719	5.288.540	4.781.785	7.188.835
1929	68.539.381	17.249.228	5.982.803	4.240.618	8.073.347
1930	36.388.206	16.445.157	5.247.525	2.981.625	5.383.571
1931	36.628.769	11.248.195	3.698.546	3.825.533	5.557.254
1932	24.621.200	8.849.290	3.087.154	2.199.271	5.354.418
Senelik					
Vasatî	47.107.000	12.929.000	4.745.000	3.726.000	6.279.000

Her bir grubun bu altı senelik ithalat seyri takip edilirse kıymet noktai nazarından ehemmiyetli tenezzüller irae ettiği derhal nazara çarpar. Bu tenezzüller miktar itibariyle de vardır. Kıymet ve miktar tenezzüllerinin üç mühim sebebi vardır:

1 – Umumî eşya fiyatlarının mütemadi sukuku,

2 – Buhran dolayısiyle iştira kabiliyetinin azalması

3 – Kontenjan hesabiyle vaka tahdidat

4 – Kısmen de, bilhassa birinci gruptaki mümasillerinin dahilde imal olunmağa başlaması.

Beş senelik programa ithal olunan sanayi şubeleri mamulatının altı senelik vasatî kıymeti takriben 75 milyon liradır ki aynı seneler zarfında umum ithalatımız vasatisinin % 43'ünü teşkil eder. Aynı mamulatın 1932 senesi ithalat yekûnunun umumî ithalatımıza nispeti de % 44'tür.

Filhakika miktar itibariyle, kurulacak fabrikalarımızın imalat programında yer tutabilmesine imkan olmayıp bizzarure program haricî bırakılan mütenevvi bazı cins mamulat vardır. Ana sanayiimiz kurulduktan ve ancak zamanın temin eylediği tecrübe ve ihtisaslar teessüs ettikten sonra bu nevi emtianın da peyderpey memlekette imaline geçilebilecektir. Her halde anasanayiimiz bu ithal olunacak mütenevvi imalat miktarları üzerinde nazım rolü ifa edecek ve muayyen hudutların tecavüzüne derhal mani olabilecek esas tesisat ile mücehhez bulunacaktır Bundan başka kuracağımız sanayiin hammaddesi veya malzemesi olarak şimdilik yeniden ithaline mecbur olacağımız bazı maddeler bulunacaktır ki bunlar da ana sanayiimiz mamulatının umum ithalatımız üzerindeki nispetini tenkis edecektir. Fakat bu ithalat dahi nazarı itibara alınsa, birinci sanayileşme planı bizi umumî ithalatımızın asgari %25-30'undan müsağni bırakmak vazifesini üzerine almış bulunmaktadır. Şu ciheti de arz edelim ki yeni gümrük tarifesinin tatbiki münasebetiyle 1929 senesinden maada on seneden beri hiçbbir sene ihracatımızın umumî yekûnu, tashih olunmamış gümrük istatistiklerine nazaran, ithalatımızın %75'inden aşağı düşmemiştir.[60]

Demek ki sanayi programımızın tahakkuku sayesinde en normal ve tahditlerle mukayyet olmayan senelerde bile haricî ticaret bilançomuzu aktif kılabilecek muazzam bir mesele muvacehesinde bulunuyoruz.

60 Kıymet tashihleri, Âli iktisat Meclisinin kabul ettiği hesap esaslarına göre asgarî %10 etrafına olmak üzere ihracatımız lehinedir.

Sanayi kuruluşunda tesis yerlerinin intihabı[61]

Sanayiin, maksat ve hedeflerinin mahiyetine tâbi olmayan, ilk ve mühim bir muvaffakiyet şartı rasyonel ve iktisadî prensiplere uygun olarak kurulmasıdır. Saayiin kurulması, muvaffak çalışması ve nihayet hususî himaye ve itinadan müstağni kalarak rekabet kabiliyetini iktisap etmesi mevzuunun tabiat ve hususiyetlerine göre kendine müsait bir yer bulmasıyla kabildir. Bir fabrikanın yeri; onun işleyebilmesi için muhtaç olacağı enerjinin ve kömürün, suyun ve amelenin en kolay, en iyi ve en ucuz olarak tedarik edilebileceği ve iptidaî maddesiyle mamulâtının en az masraf, külfet ve fedakârlıkla nakil ve sevk olunabilmesi imkânlarının mevcut olduğu erdir. Bu faktörlerin teminindeki kolaylığın veya müşkülatın derecesi bir teşebbüsün inkişafını veya ataletini tayin edecek mahiyette ehemmiyetli ve hayatî bir mesele teşkil eder.

Türkiye'de bir sanayileşme planını tahakkuk ettirmek kararında iken bunun iktisadî müzayaka senelerinin bir icabı ve mahsulü olarak değil, fakat millî iktisat bünyesinin müstakbeldeki müspet istihsaline bir temel taşı olacağını düşünmek ve kurulacak fabrikaların yarın umumî sanayi manzumesinin muvaffak ve kabiliyetli birer cüzü olarak millî mamulât ihracına kuvvetli bir vasıta olacakları ümidini şimdiden yaşatmağa başlamak mevkiindeyiz.

Vakıa millî sanayileşme planı, bizim için de, evvelemirde "millî kıyafet" şiarının bir ifadesidir. Millî fabrikaların hepsinin daha kurur kurulmaz ilk hedef olarak ihracata oryante olmaları, itiraf etmek lâzımdır ki, manamızı anlamamak demek olur. Ancak diğer bir vesile ile yukarıda işaret edildiği gibi, daha iptidada, millî hudutları taşan bir mikyas ile imalata başlayacak ve derhal ihracat yapmak mevkiine gelecek teşebbüslerimiz olacağı gibi umumî sanayileşme planının bütün anasırını zamanla bu istikamette inkişafa müsait şartlar içinde ihdas etmeği temin edici tedbirleri bugünden düşünmek zarurîdir.

Sınaî teessüslere yer intihabında münhasıran iktisadî mülahazaların hâkim olmadığı ve, iktisadî şartların ehemmiyeti derecesinde, diğer kuvvetli sebeplerin de müessir olmakta bulunduğu malumdur. Millî sanayiin, memleketimizde iktisadî ihtiyaçlara olduğu kadar yüksek menfaatlerimizin istilzam ettirebileceği nazik vaziyetlere de cevap verebilmesi ve ona göre vücut bulması zeminindeki mülahazalara hürmet etmek lüzumunda tereddüt yoktur.

Sanayiin dahilde kurulması mülahazası yalnız bu düşünce ile değil aynı zamanda iktisadî faaliyetlerimizin tedricen memlekete şamil bir muvazene ihdas ve tesis etmek, yani yeni teşebbüslerimizden kazanç ve refah itibariyle geri kalmış muhitlerimizi ve halkımızı müstefit etmek zaviyesinden de doğrudur. Bittibi bütün bu mülahazalarla birlikte sanayi kuruluşunun evvelemirde bir iktisat meselesi olduğunu da unutmamak icabeder. Bu itibarla muhtelif ihtiyaçları, zaruretleri ve şartları bir arada derpiş ve temin eden tedbirler düşünmek ve meselenin makul sureti hallini bulmak lâzımdır.

Fransa ve Almanya ile Ticaret Anlaşmaları 1933

Celâl Bayar, Londra Cihan İktisat Konferansı'ndan sonra 10 Temmuz 1933'te Paris'e gitmiş ve burada Fransızlarla bir ticaret anlaşması imzalamıştı. Bu anlaşmaların görüşmeleri çok çetin geçmişti. Türkiye'de karşı daima ticaret artısı olan ve bu durumu korumak isteyen Fransa karşılıklı mübadele esası koyan ve Türkiye lehine %30 bir döviz farkı sağlayan prensiplere ilk aşamada yanaşmamış, nihayet Celâl Bayar'ın katî tutumu karşısında ticaret anlaşmasını yapmak zorunda kalmıştı.

Görüşmelerin sürdüğü sırada Londra'da başlamış olan Türk Alman ticaret heyetleri görüşmeleri de Pa-

61 *Raporlar (İktisat Vekâletince yazılmıştır) Kısım I - Sınaî tesisat ve işletme – Birinci Kânun 1933*, Ankara: Beşvekâlet Matbaası, 1933, s. 19-20.

Ülkede ilk kez kumbara aracılığıyla tasarrufu özendirme girişiminde bulunan İş Bankası geniş bir kesime seslenerek her ailenin bir "İş Bankası Kumbarası"na sahip olmasını özendirdi. Kumbara Cumhuriyet çocuğu ile Türkiye İş Bankası arasında bağ kurdu. Bundan böyle mini mini eller, teneke kutularda ya da "yastıkaltı"nda tuttuğu harçlıklarını kumbarada biriktirmeye koyuldular. "Damlaya damlaya göl olur", "Ak akçe kara gün içindir", "Ayağını yorganına göre uzat" ve benzeri özdeyişlerle tasarruf toplumun günlük yaşamında yer etti. Banka denince de böylece Türkiye İş Bankası akla gelir oldu. İçine para atılan kutunun adı bundan böyle "İş Kumbarası"ydı. Kumbarayı Türkiye'ye getiren ise bankanın genel müdürü Celâl Bayar'dı.

ris'te sonuçlandırılmıştı. "Malımızı alanın malını alırız" ilkesi Almanlara da kabul ettirilmişti.

Celâl Bayar 8 Ağustos 1933 günü Paris'ten Berlin'e geçmiş ve orada Reichbank direktörü Dr. Schaht ve diğer ilgililerle iki ülke arasındaki anlaşmalar imzalanmıştı. Celâl Bayar 12 Ağustos günü Alman gazetecilere şunları söylemişti:

"Velev küçük bir mesele münasebetiyle olsun, mümtaz Alman ricali ve büyük Alman milleti ile temasımdan dolayı fevkalâde memnunum. Yaptığım ticaret anlaşması ve kliringin her iki memleketin iktisadî iş hacimlerini arttıracağını beklemekteyim. Bu anlaşmanın mütekabil samimiyet havası içinde tatbik olunacağına şüphe yoktur. Asıl maksadı da bu temin edecektir.

Türk piyasası mühim miktarda Alman malı satın almaktadır. Ve bittabi bu hal devam edecektir. Türk mallarının Almanya'ya satışları da bu nispette devam ederse, işler tabiî yolunu bulmuş olur. Bizim takip ettiğimiz prensip, tediye muvazenesiyle beraber, mütekabiliyet esasıdır. Bu anlaşmada bu cihetin yer bulduğunu görürüz."

O zamana karar "bize karşı aktif vaziyette olan" her iki ülkeyle yapılan, "malımızı alanın malını almak" prensibine dayanarak imzalanmış olan ilk anlaşmalardı.

Türkiye'nin Kliring Anlaşmaları:

Kliring, ülkeler arasındaki iki taraflı ticaret anlaşmalarının mal değiş tokuşu ile ödenmesini öngören bir türüdür. İki ülke arasında yapılan alışveriş karşılıklı mal takası ile gerçekleşmekteydi. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan takas ve mahsup yoluyla ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Kliring kurumları merkez bankası ya da kliring ofisi olarak belirlenmekteydi.

Almanya: Kliring Anlaşması:

10 Ağustos 1933 tarihinde Berlin'e imza edilmiş ve 20 Ağustos 133'te yürürlüğe girmişti. Müddeti 6 aydı. Aynı müddetle kendiliğinden uzatılabiliyordu. Ticaret anlaşmasının meriyeti müddetince muteberdi.

Avusturya: Kliring Anlaşması:

10 Ağustos 1934 tarihinde Ankara'da imzalanmış ve 21 Ağustos 1934 tarihinde meriyete girmişti. Aynı tarihte imzalanan Ticaret Anlaşması meri kaldıkça hükmü cariydi

Belçika. Lüksemburg: Kliring Anlaşması:

31 Mayıs 1934 tarihinde Ankara'da imza edilerek 10 Haziran 1934 tarihinde meriyete girmişti. Müddetsizdi. İki aylık ihbarla feshedilebiliyordu.

Çekoslovakya: Kliring Anlaşması:

3 Mart 1934'te Ankara'da imzalanmış ve aynı tarihte meriyete girmişti. Müddet altı aydı. Kendiliğinden temdit edilebiliyordu. Bir aylık ihbarla feshi mümkündü.

Fransa: Kliring Anlaşması:

27 Temmuz 1933 tarihinde Paris'te imza edilmiş ve 13 Ağustos 1933'te meriyete girmişti. Meriyet müddeti altı aydı. Kendiliğinden aynı müddetler için uzatılabiliyordu.

Hollanda: Kliring Anlaşması:

23 Eylül 1934'te Ankara'da imzalanmış ve makabline şamil olarak 16 Haziran 1934'te meriyete girmişti. Aynı tarihte imzalanan ticaret anlaşması ile devam edecekti.

İspanya: Kliring Anlaşması:

24 Mayıs 1934'te ankara'da imzalanmış ve aynı tarihte meriyete girmişti. Müddeti bir yıldı. Feshi iki ay evvel haber verilmediği takdirde altışar aylık müddetlerle kendiliğinden temdit ediyordu.

İsveç: Kliring Anlaşması:

19 Haziran 1934'te Ankara'da imza edilmiş ve Ticaret anlaşması ile aynı günde, 1 Temmuz 1934'te meriyete girmişti. Müddeti altı aydı , otuz gün evvel fehedilmediği takdirde, aynı müddetler için kendiliğinden uzayacaktı.

İsviçre: Kliring Anlaşması:

3 Ocak 1935'te Ticaret anlaşması ile aynı tarihte imzalanmış ve 11 Ocak 1935'te meriyete girmişti. Ticaret anlaması ile aynı şerait dahilînde uzatılacak ve feshedilebilecekti.

İtalya: Kliring Anlaşması:

4 Nisan 1934'te Ankara'da imza edilmiş ve 20 Nisan 1934'te meriyete girmişti. Meriyet müdddeti dokuz alıktı. Müddetin hitamında Ticaret Anlaşması ile birlikte tekrar dokuz ay için yenilenmişti.

Macaristan: Kliring Anlaşması:

1 Ağustos 1933'te Ankara'da imza edilmiş ve 1 Ağusto 1933'te meriyete girmişti. Müddeti altı aydı. Bir aylık ihbarla feshedilebiliyordu.

Norveç: Kliring Anlaşması:

26 Nisan 1934'te Ankara'da imza edilmiş ve 11 Mayıs 1934'te meriyete girmişti. Müddeti dört aydı. Bir ay evvel ihar vaki olmadıkça aynı müddetler için meri olacaktı.

Yugoslavya: Kliring Anlaşması:

13 Temmuz 1934'te Ankara'da imzalanmış ve 20 Temmuz 1934'te meriyete girmişti. Müddeti altı aydı Bir aylık ihbarla feshedilebiliyordu.

Yunanistan: Kliring Anlaşması:

26 Eylül 1935 tarihinde Atina'da imzalanmış ve 12 Kasım 1935'te yürürlüğe girmişti. Altı ay müddetle geçerliydi. Sürenin dolmasından bir ay önce ihbar edilmek üzere feshedilebilir. Aksi takdirde meriyette olacaktı.

Dış Ticaret ve Türkofis'in Kuruluşu

Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor 1935 – Dış Ticaret Politikası[62]

Dış Ticaret (Türkofis)

Dış ticaret işini en yüksek millî işlerimizden biri sayıyoruz. Bunun normal vasıtası olan ihracatçıyı, yüksek millî iş deruhte etmiş, müstahsillerimizin emeği, ümidi ve memleketin itibarı, zekâ, kabiliyet, ahlak ve çalışmasına emniyet edilmiş, memlekete karşı hususî vazife ve mesuliyet deruhte etmiş fert olarak telakki ediyoruz.

62 *Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor 1935*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 2, no 1, Ankara: 1935, s 46-47.

Ekonomik kalkınma savaşına icap ettireceği makine ve tesisat ithalatı imkanları ve memleketin refahı ihracat tacirlerimizin muvaffakiyet ve mesaileriyle yakında rabıtalı olduğundan Ulusal Ekonomi (Millî İktisat) yapımızın tez elden tamamlanması işinde ihracat tacirlerimizin şerefli payları vardır.

Bu millî mülahazalara uymayan ve bu yüksek ulusal ödevi duyan bir ihracatçı sıfatı ekipmanımızın manevi ve en kuvvetli elemanlarından biri telakki ediyoruz. İhracatçı tüccar, fırsat gözleyen ve gündelik şahsi menfaatini düşünen adam değildir. Müstahsilin menfaatlerini ihracat piyasası icaplarıyla birlikte kollayan ve müstahsile mesaisinde rehberlik eden ve onun devamlı refah ve inkişafından kendi devamlı refah ve inkişafını bekleyen adamdır. Türk ihracatçısı arsıulusal piyasalarda en dürüst ve mensup olduğu milletin unvanı kendisi için başlı başına moralite referans teşkil etmelidir.

Bu noktaların teminine vekâletimizce bilhassa dikkat edilecek ve aksi halde hareketlerde görülenler, deruhte ettikleri millî vazife ve millî emniyete liyakatsizlik göstermiş sayılarak haklarında takibat imkanları kuvvetlendirilip şiddetlendirilecektir.

Arsıulusal dış piyasalarda ve istihlak merkezlerinde Türk ticarethaneleri şubelerinin taaddüt ve yerleşmesini teşvik ve kolaylaştırmak ve hariçte bilhassa tütün ticaret ve sanayiiyle uğraşacak Türklerin adedini çoğaltmak ve iç v dış piyasa itibariyle alakadarlarımızın bilgi ufkunu genişletmek başlıca emelimizdir.

Ekonomi Bakanlığı Raporu – Dış Ticaret Politikası 1935[63]

Haricî Ticaret Politikamız:

Bu satırların tetkiki halen "malımızı alanın malını almak" şeklinde ifade ettiğimiz haricî ticaret politikamızın esasları hakkında da kâfi malumat vermeğe hizmet edebilir. Bugünkü politikamız imkân nisbetinde tediyat muvazenesini de şamil olan iki taraflı kliring anlaşmaları olmakla beraber bu şekil üzerinde musir değiliz. Prensip ve hedeflerimizi siyasete imkân verecek şekillere, icap ettiği anda geçebiliriz.

Haricî ticaret politikalarının en normal silahı olan gümrük tarifesi hususundaki serbestimizi 1929 senesinde elde ederek ilk değişiklikleri tetkike başlarken ve bu suretle haricî politikamızda ilk defa "impose bir laisser"den kurtulurken, bizi daha çok esaslı tedbirler almağa sevk eden cihan ekonomik buhranı baş gösterdi.

Bu tedbirler ilk zamanlarda 1931 de buhran geçiren Türk parasını korumak gibi mübrem bir zaruret karşısında alınmış cezrî ithalat tahdidatı idi. Ancak memleket dahilînde yeni e daha devamlı ihtiyaçların uyanmasiyle bu tedabir muhtelif safhalar geçirerek ve daha umumî kararlarla birleştirilerek yavaş yavaş bir sistem haline getirildi. Yani:

1) Umumî prensipleri taayyün etti.

2) Umumî prensipleri değişen şeraite uyduracak mekanizma vücude getirildi.

Memleketin bütün ekonomik e finansiyer strüktürünün bir cephesi oldu.

Prensipler: 1) Tediyatta muvazenenin temini için ticaret muvazenemizde mutlak bir aktif "solde"

Türkiye'nin ticaret muvazenesi öteden beri pasif bir "sold" göstermekte idi. İnvisible ihracatımız invisible ithalatımıza nazaran daima azdır. Binaenaleyh yalnız ticaret muvazenesinde de açık büyüktü. Bu açığı eski tarzda haricî istikrazlarla kapamak memleketin istihsal imkânlarını körletmek ve malî iktisadî iflâsa gitmek demekti.

Türkiye borçlar, gemi navlunları ve sigorta bedelleri de hariçte temsil masrafları, turizm masrafları gibi tediyatın ticaret muvazenesinde elde edeceği lehte fark ile karşılamak mecburiyetindedir.

2) Malımızı alanın malını almak:

63 *Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 2, no 1, s. 31-34.

Buhran dolasiyle müşteri memleketlerinin aldıkları tedbirler ihracat mallarımızın fiyatlarının, dahilî kuvve-i iştiraiyenin, vergi gelirlerinin ve dahilî kredi hareketlerinin şiddetle sukutuna sebep olmuştur. 1933 Cihan İktisat ve Para Konferansının birtakım temenniyatla dağılması bizi, ihracat ve ithalat rejiminde tatbik etmeğe çalıştığımız tedbirlerin daha büyük bir ehemmiyetle ve genişlikle takip etmeğe sevk etti.

Birdenbire daralan ve gittikçe de daralmak tehlikesi gösteren haricî ticaretimizi paramız ve umumî iktisadîyatımızda herhangi bir sarsıntıyı mucip olmayacak bir şekilde tekrar inkişaf ettirmek ancak mütekabilen ihracat kolaylıkları göstermek esasına dayanan ve döviz tediyesine lüzum göstermeyen iki taraflı anlaşmalarla kabil olabildi.

3) Memleketteki istihsali millî ihtiyacı karşılayan malların ithalini menetmek millî ihtiyaca kısmen kâfi gelen malları ihtiyaç nispetinde sokmak.

18 inci asır sonlarına kadar bir sanayi memleketi olan Türkiye'nin, makinenin çıkması ile yıkılan sanayiini yeniden kurmak ihtiyaciyle karşılaşıldı. El sanayii zamanında asırlarca şimdiki Belçika'ya ham yün ihraç etmiş olan ve tam manasiyle mevadd-ı iptidaiye ve ziraat memleketi bulunan İngiltere ilk makine sanayiinin tesis suretiyle elde ettiği avanta sayesinde çarçabuk hegemonyasını kurmuştu.

Böyle bir avantaj şöyle dursun harp öncesi şeraiti bile ortadan kalkmıştı. Harpten evvel ziraat ve mevadd-ı iptidaiye memleketi olan ülkeler harp esnasında muhariplerin sanayi maddelerinden birçoğunu hariçten celb etmek ihtiyacından istifade ederek geniş kâr marjlariyle sanayilerini kurmuş bulunuyorlardı.

Bizim elimizdeki vasıta 1919 gümrük tarifesinden ibaret kalıyordu. Himaye politikasında kullanılan gümrük tarifeleri buhran istihsal şartları ve ihraç fiyatları karşısında millî korunma bakımından aciz kalmaktadır

4 – Memleket dahilînde çıkmayan lüzumlu malların ithalini serbest bırakmak.

Kayıdsız ve umumî bir serbestî vermek döviz vaziyeti dolayısiyle kabil olmadığından Türkiye'den mal almak şartiyle bu malların serbestçe ithalini kabul edebilirdik. Tatbikatta bir taraftan bize mal satan memleketleri kliring anlaşması yapmağa sevk etmek için kontenjan silâhını kullanmak, diğer taraftan da ithalat kolaylıklarının bidayette anlaşma yapmış olan bir iki memlekete hasrettirmesi neticesi monopolcü fiyatlarla haricî kuvve-i iştiraiyemizi bizzat baltalamamak icap ediyordu. Bir buçuk sene gibi kısa bir zamanda başlıca sanayi memleketlerini kliringe bağlamak suretiyle bu ikinci tehlikenin önüne tamamiyle geçilmiş bulunulmaktadır.

Bu sayededir ki daha geniş bir ithalat rejimine gidilmek imkanları bulunmuştur.

Anlaşma siyasetimizde daima herhangi bir döviz avansından içtinap edilmesi lüzumu göz önünde tutulmaktadır. Bu itibarla bugün inkişaflarına devam eden ve yakında bütün haricî ticaretimizi kavrayacak olan anlaşmalar sistemimizin şimdiden malî ve iktisadî hayatımız üzerindeki verimli tesirleri şunlardır:

1 – Dış ticaretimizin hacmi geçen senelere nazaran genişlemiştir. İthalatımız iktisadî cihazlanma savaşı dolayisiyle geçen seneye nazaran % 16 artmıştır. Bunların bedelleri memleketten döviz çıkmaksızın mal satmak suretiyle ödenmiştir ve geçen senelere nazaran döviz vaziyetimiz daha müsait safhaya girmiştir.

2 – Anlaşma yaptığımız memleketler bize sattıkları malların hedellerini memleketimizden alacakları mallarla karşılamak mecburiyetinde olduklarından ihracat mallarımızın fiyatları yükselmiş ve bin-netice müstahsilin kuvve-i iştiraiyesi artarak bir taraftan dahilî mahsulatın satışına müessir olmuştur.

3 – Anlaşmalarla ithalat kredisinin yeniden genişlemesi temin edilerek piyasada stokların tesisi kolaylaştırılmıştır.

Halen umumî ithalatımızın % 83'ü kliring veya net muvazene esaslı anlaşma yaptığımız memleketlerden gelmektedir. İhracatımızın % 84'ü bu memleketlere gitmektedir. Diğer bazı memleketlerin haricî ticareti takyide doğru gitmekte oldukları sıralarda memleketimizin tahdidatı azaltmağa doğru attığı adımlar, sistemimizin ve iktisadîyatımızın sağlamlığına en bariz delildir.

Türkofis'in Kuruluşu

Ekonomi Bakanlığı'nın Raporu (1935[64])

Türkofis gerek dış ticaret mülahazaları, gerek millî korunma ve ticaret politikası işlerimizi metodik ve rasyonel şekilde tanzim ve takip etmek maksadıyla vücuda getirdiğimiz teşekküldür.

Türkofis'in merkez ve memleket için teşkilâtı ile dış teşkilâtı, bu ihtiyaca tam manasıyla cevap verecek tarzda tasarlanmış ve bugünkü vaziyet ve bütçe imkanı dahilînde ilk kademe teşkilâtı da kurularak faaliyete geçirilmiştir. Bu teşkilâtın ileride ihtiyaca göre tevsii de şimdiden derpiş edilmiş bulunmaktadır. Türkofis teşkilâtının mümeyyiz vasfı, iş esasına müstenit modern bir teşkilât olması ve kırtasiyecilik zihniyetinden uzak kalınarak her muamelede seri, dikkatli, dürüst ve müspet neticenin istihdafı esas alınmasıdır.

Türkofis'e ticaret politikası işlerinde vekâletin nevima ekonomik erkan-ı harbiye servisidir.

Türkofis verilmiş işlerin şümul ve ehemmiyeti hakkında sarih bir fikir vermek için Türkofis'in yasasından bu teşekkülün vazifelerini gösteren kısım aynen aşağı alınmıştır.

Madde 2 – Türkofis'in göreceği vazifeler şunlardır:

1) Türkiye ihracat mallarına ve ihracı kabil mahsullerine nazaran, alıcı veya alıcı olabilecek piyasaların devamlı surette tetkiki ve bu piyasaların:

a – Vaziyeti, ihtiyaçları, hususiyetler, zevk ve dilekleri ve mallarımızın buralarda sürüm ve yayımını temin edecek çareler.

b – Rakip vaziyetteki memleketler ve malları, istifade ettikleri ahdî vaziyetler, tasnif ve ambalaj ve tediye ve teslim şartları ve fiyatları, istifade ettikleri sevk vasıta ve yolları, verdikleri nakil ve sigorta ücreti.

c – Rakip memleketlerde istihsal ve mahsul tahmin vaziyetleri ve ihraç mallarımız yerine istihlakatta, ikamesi kabil mallara ait istihsal rakamları, müstehlik memleketlerin istihlak nispetlerindeki ihtizazlar hakkında tam ve etraflı malumat toplayarak hülasalarını bayatlatmadan neşir suretiyle alakadarların dikkatine ve tafsilatını müracaat edeceklerin istifadesine amade bulundurmak.

2) Gümrük, antrepo ve bunlara ilikin resimler, nakliyat, sigorta, navlun, ardiye, komisyon, tahmil ve tahliye ücret ve nispetleri hakkında malumat ve ticaret ve hassaten Türkiye ihraç mallarını alakadar eden kanun ve nizamlar ve poliçe, çek, ticarî senetler, iflas, tahkim, komisyon ve konsinyasyon, acentelik, kara ve deniz ve hava yollarıyla paket ve numuneler teatisine ait hükümler ve nizam ve örf ve adetleri tespit ederek alakadarların istifadesine amade tutmak ve ihracat emtiamız ithalatını tahdide veya men'e veya işkâle müntehi veya matuf tedbirler, para, gümrük, ve ekonomik siyasa cereyanlarını takip ve tetkik etmek.

3) Ulusal ve arsıulusal bakımdan, ticaret mukavelelerini, iki veya daha ziyade millet arasında muvakkat veya devamlı anlaşmaları, gümrük birlikleri hadise ve cereyanlarını ve muhtelif memleketlerin ihracatımız veya ihracı kabil mallarımız itibariyle siyasa ve vaziyetlerindeki değişikleri takip ve tespit ederek alınması lazım ihtiyati veya mukabil tedbirler hakkında mütalaatını Ekonomi Bakanlığı'na arz etmek.

4) Ticaret anlaşmaları müzakereleri arasında alakadar daireler ve odalardan mütalaa alınır.

5) ihracatımızın esaslı, devamlı ve ekonomik bir açılma ve büyüme devresine bir an evvel girmesi için, alıcı ve sarf edici piyasalar isteğine veya milletler arasında ticaret tekniği icaplarına tamamen uygun ve rakiplerine hiç değilse muadil şartlar ve teşkilât ve çalışma usulleriyle, ihracat mallarımızın hazırlama ve sevki ve dahilî ve haricî finansman meselelerini tetkik etmek.

6) Memlekette alakadarlarımızın amelî meslek bilgileriyle dünya müstahsil ve müstehlik piyasalarına ait

64 *Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor 1935*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 2, no 1, Ankara: 1935, s 47-51.

bilgisini genişletecek neşriyat, afiş, telkinat, konferans ve içtimalar, film ve seyyar ve sabit numune meşherleri tertip etmek.

7) Her sene Almanca, İngilizce, Fransızca lisanlarıyla da meşruhatlı bir adres kitabı neşr ve ayrıca bir evvelki sene zarfında Türkiye iktisadî vaziyetini hülasa eder yıllıkların da neşrine çalışmak.

8) Dahilde sergiler ve numune panayırları tesisini teshil ve teşvik ve hariçte açılacak sergi ve panayırlara ferden veya kitle halinde iştirak ve Türk ticarethanelerinin müstehlik piyasalarda yerleşmesini veya şube açmasını teşvik ve dahil ve hariçte sergi ve ticarî propaganda işleriyle alakadar olmak.

9) İhracat maddelerimizin başlıca dış pazarlarda alıcı ve satıcıları ve teşkilât ve örf ve teamülleri hakkında malumat toplamak.

10) Mümasil ecnebî ofisler ve ticarî istihbarat teşkilâtıyla ve mahreç memleketlerdeki Türk firmalarla temas tesis ve ticareti alakadar eden arsıulusal kongreleri takip ve icap edenlerine iştirak etmek.

11) Türk ihracatçılarıyla ecnebî firmalar arasında ticarî münasebetlerden doğan ihtilafları sulhen halle çalışmak ve iki taraflı referansları temin etmek.

12) Arsıulusal kartel tröst hareketlerini ve damping tatbikatını takip ederek ihracat maddelerimizi sıyanet için alınacak durum ve tedbirleri göz önünde bulundurmak.

13) Dış pazarlar gayri müsait olduğu zamanlarda, piyasa durumunun salahına kadar, ihracat mallarımız ve ihracatçı veya müstahsillerimizin muhafaza ve sıyaneti için mümkün tertibatı almak veyahut alakadarlara bu hususta yol göstermek ve ihracatçılarımız ve icabında rakip memleketler ihracatçılarıyla da anlaşmayı temin ederek esaslı ve hesaplı piyasa siyasası takibini temine çalışmak.

14) İhracat mallarımız hariç memleketlerde yapılan manipülasyon ve tasnif muamelatını takip ve tağşiş edilmelerinin ve Türk mallarının şöhretinin tehlikeye maruz kalmasının önünü almağa uğraşmak, dış pazarlarda ihracat mallarımız zararına yapılan gayri meşru rekabete mani olabilmek için arsıulusal mukavelattan istifade etmek.

15) Muhtelif ihracat maddelerimi hakkında millî veya beynelmilel meslekî kongreler akdine ve mukarreratının iyice tatbik edilebilmesine gayret etmek.

16) İhracat ticaretinin kanunî yollardan teşvikine çalışmak ve kanunlarımızın bu bapta tesirlerini tetkik ederek Ekonomi Bakanlığı'na bildirmek.

17) Hariçteki devlet teşkilâtından alınacak raporlardan icap edenlerle dahiî raporların mühimlerini ve Türkiye'ye ve dünya iktisadî şuun ve ticaret hareketi, gümrük ve şanj meseleleri, ticaret mukaveleleri hakkında Türkiye ihracat ticaret noktasından malumatı ve Türk malına alıncı çıkanların adreslerini havi olarak bir bülten neşr ve ayrıca müstahsil ve tüccarın bilgisini genişletecek başlıca maddelerimiz üzerine dünya istihsal ve ticareti ve rakiplerimizden her birinin kuvvetli ve zayıf noktaları hakkında tafsilatlı broşürler neşretmek ve mecmua ile neşri doğru görülmeyen alıcı talepleri ve tebligatın yalnız Türk firmalara tebliği için ayrıca bir mahrem tebligat servisi yapmak.

18) Anadolu Ajansı ve Türkiye'de radyo şirketleriyle anlaşarak tesisat ve servislerinden istifade ve bilhassa mevsim zarfında dahilî ve haricî piyasa fiyatlarını ve ticarî ve iktisadî malumat ve hareketleri günü gününe neşre çalışmak.

19) Yabancı memleketlerdeki Türk ticaret odaları ve Haricîye Vekâleti teşkilâtıyla daimi teması muhafaza ederek, ahenkli ve sistemli çalışmayı temine saî ve fahrî konsolosluk ihdası icap eden mahaller hakkında Ekonomi Bakanlığı'na maruzatta bulunmak.

20) Türkofis vazifeleri yönünden dahildeki ticaret odaları ve borsalarla daimi temasta bulunarak çalışma tarzlarını ve çalışma programlarını ahenktar hale getirmeye çalışmak.

21) İhracat ticaretimizin dahilî ve haricî finansmanını kolaylaştırmağa yarayacak:

a – Umumî mağazalar,

b – Kredi sigortası,

c – Borsalar vadeli satış usul ve tesisatı,

d – Yün, tiftik, ham deri ve av derileri gibi mezat satışları ile müstahsilin malını kârlı satabilmesi için senenin tayin edilecek devrelerinde ve memleketin işaret edilecek piyasalarında tayin edilecek müddetlerle devam edecek mezat satışları tesisine çalışmak.

22) İhracat mevsimi zarfında istihlak piyasalarında yevmi, meslekî monden gazetelerde Türkiye malları üzerine dikkati çekecek yazı, reklam, afiş ve ihraç mallarımız hakkında malumat verir resimler, muhtelif dillerde broşürler neşrine çalışmak.

23) İhracat mallarımızın nakliye tarifelerini hususî bir ehemmiyetle takip etmek.

24) Başlıca iş alemimizi ve ihracatçılarımızı birbiriyle tanıştırmak ve memleketimizdeki ecnebî banka ve müessesat müdürlerinin bunlarla temas ve birbirine mütekabilen faydalı olmalarını temin için içtimalar ve konferanslar tertip etmek

Ve hülasa dış ticareti ve inkişafını alakadar eden bilcümle mesaî ve hususatla amelî ve rasyonel bir şekilde uğraşmaktır.

İktisat Vekili Celâl Bayar'a Göre Dış Ticarette Standardizasyon Gereği 1935

Bir malın menşeinin Türkiye olması, bir itimat ve emniyet ifadesi haline gelmelidir. Buna behemehâl vasıl olmalıyız. Dış tecimimizin geçmişe ait hatıralarının tesiri altında bulunuyorum. Tamamen maziye gömmek azminde olduğumuz bu hatıraları, bir standardizasyon savaşı mevzu-i bahs olurken hep beraber bir kere daha göz önüne getirmemizde fayda vardır:

Taş paçavra, un, tuz karıştırılmış tiftik balyaları.

Ortaları ıslatılmış veya ecnebî maddeler sokulmuş pamuk balyaları.

Pekmez, mum, üzüm ezmesi karıştırılmış afyon topakları.

Kum, delice, çeşitli mahsul karıştırılmış, hatta kükürtlenmiş arpa.

Tabakhane ve ölü davar yünü karıştırılmış yapağılar.

Malımızı Alanın Malını Almak – Ahmet Şükrü Esmer

Kontenjan dış ticaretimizde denklik meydana getirmek için onaylandığına göre, kontenjandan vaz geçmekle denklik siyasasından da ayrılıyor muyuz? Hayır. Kontenjan yerine Clearing (Kliring) yoluna dayanan karşılıklı anlaşmalar geçmektedir. Yani ayrı ayrı her devletle "Sen benim şu kadar malını alırsan, ben de senin bu kadar malını alacağım" diye anlaştık. Bu anlaşmalarla hem ticaretimiz denk geliyor, hem de genişliyor. Ticaretimizin genişlediği şundan bellidir ki 1933 yılına göre 1934 yılında yüzde on altı daha çok mal sattık. Bu artmayı karşılıklı anlaşmaya borçluyuz. 1934 yılında yetiştirdiğimiz bütün ürünlerimizi satmış bulunuyoruz. Malın alıcısı

çoğalınca fiyatı da artacağından bu yıl ürünlerimiz normal vakitlerdeki fiyatlara satılmıştır. Bundan anlaşılıyor ki Türkiye için bu karşılıklı anlaşma yolu en elverişli alışveriş yoludur. Bugün alışverişimizin yüzde sekseninden çoğu karşılıklı anlaşma yaptığımız ülkelerle yapılmaktadır. Bu anlaşmayı İngiltere ile de imzalayacak olursak aşağı yukarı bütün ticaretimiz kliring yolu ile yapılmış olacaktır.

Böyle karşılıklı anlaşma ile alışveriş, kliring ile ticaret, kamunun anlayacağı dile çevrilince şu demektir: Malımızı satın alanın malını satın alacağız. Bundan daha akla yakın ve akla uygun bir yol düşünülebilir mi? Bize mal satmak isteyenler bizim malımızı satın almalı. Biz de ancak bizden mal alan ülkelerin malını satın almalıyız. Ekonomi amaçlarını iyi anlayan bir ulus, ortada imzalanmış bir anlaşma olmadan da kendi ülkesinin mallarını alan ülkenin mallarını satın alır. Bu insanın içinden gelir. Birkaç yıl önce İngiltere'ye gittiğimiz vakit, bir (bilit) ilân gözümüze ilişmişti: Şimdi unuttuğumuz ulusal ekonomi kurumlarından biri bu bilit ile İngilizlerden şu sıra ile mal satın almalarını dilemekti: Önce İngiliz malı, yoksa imparatorluk malı, bu da yoksa İskandinavya malı, o da yoksa yabancı malı.

Biz de birinci derecede Türk malı, ikinci derecede mallarımızı satın alan ülkelerin malını satın almalıyız. Ekonomi Bakanı'nın dediği gibi, "Türkiye malını almayan veya kâfi derecede almak istemeyen memleketten mal almamayı ulusal düstur edinmeliyiz."

Milliyet gazetesi, 21 Şubat 1935

Celâl Bayar'ın CHP Dördüncü Kurultay (1935) Beyanatı[65]:
Türkiye Ekonomisi

Arkadaşlar,

Huzurunuza gelirken ufak bir şüphenin tesiri altında bulunuyorum. Sözüme ona göre cereyan vermek için bu şüphemi halletmek mecburiyetindeyim. Çok çalıştınız, çok yoruldunuz, mütevali müzakere içinde bulundunuz. Beni dinlemeğe vaktiniz var mı? (Var sesleri). O halde teşekkür ederim. Ben de mümkün olduğu kadar sizi yormamak suretiyle, düşündüklerimi arz edeceğim. Bunu vadederim (Teşekkür ederim sesleri).

Dilekler encümeninde, arkadaşlarınızın dermeyan ettikleri bütün mütalaa ve dileklerini, büyük bir dikkat ve alaka ile dinledim. Aynı zamanda encümenin verdiği kararları da aynı dikkat ve alaka ile okudum. Encümende verilen kararlar, yerindedir ve isabetlidir. Dileklerin bizim nazarımızda, büyük olsun küçük olsun hepsi ehemmiyeti haizdir. Çünkü muhitin ihtiyacı üzerine dermeyan edilmiştir. Bu ihtiyaç ve zarureti takdir etmekle beraber, imkân şeraitini haiz olanları ve bizim umumî prensibimize dokunmayacak olanları, büyük bir dikkat ve itina ile yerine getirmeğe çalışacağımızı vadederim (alkışlar) ve bunu, arkadaşlarımın, arz ettiğim şerait dahilînde, bir vediası telakki ederim.

Şimdi müsaadenizle, mademki dinlemek tahammülünüz vardır, esasa geçiyorum:

65 Cemal Kutay, *Celâl Bayar*, Dört cildin birincisi, İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, s. 351-355. Not: Dört ciltli bu eser, birinci beş yıllık planın tesislerinden olan İzmit kâğıt fabrikasının imal ettiği millî kâğıda basılmıştır. Kitabın, ismini taşımakla kıymet bulduğu muhterem devlet adamı, ekonomik kalkınmayı tam ve mutlak kurtuluşun temel davası olarak benimsemişti. Onun büyük eserlerine ait hadiseleri tespite çalışan bu ciltleri millî kağıtla neşretmeyi, bu benimseyişin yurda kazandırdığı eserlerin muvaffak bir neticesini ifade etmesi bakımından da ihmal edilmez bir vazife saydım. Yalnız millî kâğıt üzerinde değil, endüstrileşme programının meşgul olduğu bütün mevzular üzerinde Millî'yi arayanlar, onu hiç güçlük çekmeden bulabiliyorlar. (Cemal Kutay)

İktisat Vekâleti'ni evvelemirde memleketin millî iktisadîyatını koruyabilecek modern esaslara istinat edecek bir teşekkül haline getirmekliği her şeyin fevkinde mühim bir iş telakki ettik. Bundan dolayıdır ki, geçen sene Kamutay'dan teşkilât kanunumuzu rica ettik ve çıkardık. Gündelik işlerin yanı başında, ihtisas büroları teşkil ettik. Bunlar, münhasıran memleketin millî iktisadîyatı namına tetkikat yaparak bize yollar göstereceklerdir. Bu şubeler hangileridir? Haricî ticaretimizi teşkilâtlandırma bürosu, standardizasyon bürosu, iş ve işçiler için bir büro, memlekette umumî bir tarife siyaseti takip edebilmek için bir tarife bürosu, sanayi ve maden fen heyetleri ve elektrifikasyon bürosu, ve ilâ... Bunlar, faaliyete başlamış bulunuyorlar ve aynı zamanda deruhte ettiğimiz vazifeyi hakkiyle ifa edebilmek için, memleketin umumî iktisadîyatını beynelmilel bir heyete etüd ettirdik. Bu heyet memlekette bir seneden fazla durdu ve faaliyetini ikmal etti. Elimizde yedi büyük ciltten ibaret, bizim ihtiyaçlarımızı gösteren eser mevcuttur. Bu eserle beraber, mütehassıs bürolarımız, bize gideceğimiz yolu göstereceklerdir. Bunları bu suretle hülasa etmekten maksadım, iktisadî hayatımızda da diğer şubelerimizde olduğu gibi her şeyde evvel bilginin yer bulduğunu ifade etmektir (Alkışlar).

Biliyorsunuz ki beş senelik bir sanayi programı vücuda getirdik. Bu sanayi programının ana hatlarından, encümende ve fırsat buldukça diğer yerlerde bahsetmiş olduğum için, burada tekrar etmeğe lüzum görmüyorum. Şu kadarını söyleyebilirim ki program tabii ve normal seyrinde devam etmektedir (güzel sesleri) ve belki, beş seneden evvel, hiç olmazsa vadettiğimiz zamanda bitirme ümit ve imkanını içinde bulunduğumuz şartlar bize göstermektedir (Alkışlar).

Programımız bittikten, fabrikalarımız ümit ettiğimiz veçhile rasyonel bir şekilde çalışmak imkânını elde ettikten sonra, buradan elde edeceğimiz menfaat ve temettü bizim riyazî hesabımıza göre 4 – 5 milyon raddesindedir. Biu parayı, senevî temettü karşılık ittihaz ederek, memleketin sanayileşmesi yolunda, planında devam edeceğiz.

Sanayiimiz ne vaziyette, uzun uzun bahsedecek değilim, yalnız burada bir iki enteresan gördüğüm rakamları okuyacağım: 1928 senesindeki mevcut sanayiimizi 100 nispeti olarak ele alırsak bugünkü bazı sanayiimizin derecesi yüzde 227 ve hatta yüzde 527 nispetinde terakki etmiş bulunuyor. Bunların senelik vasatî tezayütleri, mesela pamuk sanayiinde %30, yün sanayiinde %31, ipek sanayiinde %49, deri sanayiinde %8, şeker sanayiinde %70, çimento sanayiinde %19'dur. Her sene bir tezayüt görülmektedir.

Demek oluyor ki diğer memleketlerde buhran dolayısiyle, sanayi baş belası telakki edilirken, bizim memleketimizde terakki ve inkişaf halindedir. Bu seyrin devamı için çok dikkatli ve hassasız (Alkışlar).

Şunu arkadaşlarıma ifade edebilirim ki Büyük ve Dâhi Önderimiz Atatürk'le, çok kıymetli Hükümet Reisimiz İsmet İnönü'den, ikinci beş senelik programın teknik esaslarının hazırlanması için emir almış bulunuyorum (Bravo sesleri, alkışlar). Bunun vücuda getirilmesi için mütehassıslarımla beraber çalışmaktan zevk duyacağım.

Sanayi siyasetimiz nedir? Benim, sizin geçen gün partinin siyasî programı olarak kabul ettiğimiz esaslar haricînde, bittabi söyleyeceğim bir kelime dahi yoktur. O esasları, tamamen ele alaraktan, plan ve usul dahilînde, memleketimize sanayileşme hareketine revaç ve imkân vereceğiz. Hazır fırsat bulmuşken bir noktayı ehemmiyetle tebarüz ettirmek isterim: Planlı ve murakabeli sanayi, bizim gittiğimiz ve tuttuğumuz bir yoldur. Müstehlikin hukukunu da bütün kuvvetimizle muhafaza ve müdafaa edeceğiz. Fakat, bunun yanı başında büyük hassasiyetle dikkat etmek istediğimiz bir nokta var, o nokta da arkadaşlar, bizim yapıcı ve aynı zamanda yaptırıcı kuvvetimizden kimsenin şüphe etmemesi keyfiyetidir. Memlekette sâyini, zekâsını, servetini kullanarak, mukabilinde, menafi-i umumiyeyi gözeterek, normal kâr edenlerin hukukunu da yüksek bitaraflık hissiyle müdafaa edeceğiz (Alkışlar). Görüyorsunuz ki ne kadar kısa arz ediyorum. Şimdi madenlere geçiyorum:

Maden hakkında size vereceğim malumat, 1932 senesi ile 1934 senesi arasındaki nispettir. 1932 senesinde maden istihsalâtımızın yekûnu kıymet olarak 12.600.000 liradır. 1934 senesinde 18.800.000 lira olmuştur. Yani 6 milyon iki yüz bin lira, memleketin iş hacmine, madenlerimiz, yeni bir servet ilave etmişlerdir. Bu terakki

devresinin devamını, dikkatli bir nazarla daima göz önünde bulundurarak inkişaflarına yardım edeceğiz. Maden istihsalâtımızda en büyük ve kabarık rakamı gösteren maden kömürü ve kromlarımızdır. Diğerlerinde de umumiyetle bir yükseliş mevcuttur.

Arkadaşlar rejimimiz, Cumhuriyet rejimi, kömür havzasını tesellüm ettiği zaman ancak 500.000 ton kömür istihsal olunuyordu. Bugün 1.600.000'e çıkmıştır. 2 milyona yaklaşmak üzeredir. Fakat biz, madenimizin serveti itibariyle bunu kâfi görmüyoruz. Tabiat bize bunu müstesna bir surette bahşetmiştir. Tetkikatımız devam etmekte ve iki safhayı istihdaf etmektedir. Birincisi, idarî şekilde masraflarda tasarruf yapmak, ikincisi teknik esaslara göre hareket ederek yeni tesisatla malîyet fiyatını ucuzlatmaktır. Türk kömürleri, Tuna boyu, Ege Denizi ve hatta Akdeniz ticarî nüfuz mıntıkası olmaya namzettir (Alkışlar).

Madenlerimiz üzerinde dikkatli çalışacağımızı arz etmiştim. Şimdiye kadar edindiğimiz tecrübe bize gösteriyor ki içinde bulunduğumuz esasları değiştirmek, kanunlarımız üzerinde tadilat vücuda getirmek lazımdır. Maden üzerinde çalışanların zihniyeti, mantalitesi üzerinde de değişiklik yapılmak lâzımdır. Yeni kanun projelerimizi Büyük Millet Meclisi'ne takdim etmek üzere bulunuyoruz. Bu sene çıkarmağa çalışacağız. Bu hususta arkadaşlarımın bana azamî yardımı yapacaklarını ümit ederim.

Diğer esaslara gelince; madenler en ziyade devletin elinde bulunması lâzım gelen bir şeydir veya hiç olmazsa memleket çocuklarının elinde bulunması gerekir. Bizim kabul ettiğimiz Devletçilik prensibine yakışan en güzel mevzu budur. Bu imkânı görmekteyiz. Bunun içindir ki teknik idarî teşkilât yapacağız. Madenleri müktesep haklara riayet etmek şartiyle, rantabl olanları devletin eline alaraktan bilfiil işleteceğiz (Bravo sesleri; alkışlar).

Bizim madenlerin tarihine ufak bir nazar atfedilirse görülür ki daima devlet tarafından işletilmiştir. Hatta isimleri kulaklarımızda kalmıştır: Filan maden idare-i hümayunu gibi. Fakat, bunlar bilgisizlik, tekniksizlik yüzünden batmıştır. Tanzimat'tan sonra madenlerimizin tarihi ve talihi tamamen bir spekülasyon mevzuu olmuştur. Tetkik ettim, bugün maden ruhsatnamelerin imtiyazına sahip olanların çoğu onu işletmekten ziyade bir müşteri beklemektedir. Müşteri gelecek, kendisine birkaç yüz bin lira komisyon verecek, ondan sonra ne olursa olsun madenle alakadar değil.

Memleketin serveti ancak işletilmek için alınır ve alındığı zaman da tüfeyli istismara asla müsaade olunmaz. Kamutay'a takdim edeceğimiz kanunlarda göstereceğimiz esas budur. Türk Cumhuriyetinden maden imtiyaz veya ruhsatnamesi almış olan zevat, harekete geçecekler veyahut sahibi aslisi olan devlete iade edeceklerdir. Bu da kısa oldu değil mi? Şimdi haricî ticaret kısmına geçiyorum.

Bundan evvelki kongre toplandığı zaman, biz haricî ticaretimizde hemen diyebilirim ki büsbütün aşka bir rejim altında idik. Çünkü, o zamandan sonra haricî ticaretimizde mühim değişiklikler olmuştur. Bunu kongreye arz etmekliğim lâzım gelir. Bizim devletlerle olan münasebatımızda en ziyade mazharı müsaade millet kaidesi hâkim oluyordu. Bu esasa istinat eden bir gümrük tarifesi yaptıktan sonra, artık ithalat ile ihracat, herkesin malîyetine bağlı bulunuyordu. Bunun bizim umumî ticaretimiz üzerindeki tahripkâr tesiri, asırlardan beri devam etmiştir. Bu usul paranın kıymetini sabit tutmamak tehlikesiyle beraber, servetimize hâkim olamamak tehlikesiyle beraber yürüyordu. 1932 senesinde memleketin ticarî muvazenesini korumak için yeni bir sistem kabul ettik ve bunun adına kontenjan ismini verdik. Bu sistem sayesinde muvazene teessüs etti. Görüyorsunuz ki Türk parası, malîye Bakanı arkadaşımızın burada izah ettiği gibi, dünyanın en "stabl" paralarından birisi haline geldi. Bunu muhafaza etmekle beraber kontenjan silahını memleketin dahilî sanayiinin inkişafına hâdim kılmakla beraber memleketin mallarını satmak için de bir vasıta olarak kullanmayı düşündük. Asıl rejim değişimi de bundan ibarettir. Şu hâlde fırka programında da yer bulduğu gibi Türkün malını alanın malını almak düsturumuz oldu. Bundan dolayı, en mühim memleketlerle bu esasa göre ticaret anlaşmaları yaptık. Almanya ile, İtalya ile, Fransa ile, İsviçre ile, Hollanda ve Çekoslovakya ile, Belçika ile... Bunlardan bir kısmı da Balkan memleketleriyle me-

sela, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan'la mal üzerine muvazene esasına müstenit anlaşmalar vücuda getirdik.

Bunlarla beraber anlaşmamız icap eden bir devlet vardı ki, o da İngiltere idi. Bize çok mal satar ve az alırdı. Bugünlerde, onunla da müzakere halindeyiz ve tediye muvazenesi esasına müstenit olan prensibimizi kabul etmiştir. %30 lehimize bir farkla yer ayıracaklarını hususî olarak ifade etmişlerdir (Alkışlar).

Kliring anlaşması ismini verdiğimiz bu anlaşmanın netice-i tabiiyesi şudur: Yüz satıyoruz; 70 alıyoruz, ve 30'u malîye Vekâleti'nin emrine döviz pozisyonu oluyor. Bundan maada, nazarınıza tebarüz ettirmek istediğim diğer bir nokta daha vardır ki o da kontenjan müşkülatı idi. Gümrüklere geldiği zamanda sıra beklemek meselesi. İhtiyacın hakiki ve ciddî bir surette tayin edilememesi müşkülatı. Kliring anlaşmalarında bağlı listeler vücuda getirdik. Karşımızdaki bizden ne mal alacaksa miktarı ve ismi tamamiyle muayyendir. Biz de ne mal alacaksak, kurmakta olduğumuz millî sanayii korumak kayıt ve şartiyle, listeler tespit ettik. Kendilerine ölçülü ve fakat bol bol mal ithal imkânını verdik. Bu suretledir ki sıra beklemek meselesi ve memlekette hayat pahalılığı üzerine suitesir yapmak keyfiyeti tamamiyle bertaraf olmuştur. Kliring usulüyle memleketin ithalatçıları ne mal alacağını vakit ve zamaniyle bilmekte ve ona göre çalışmaktadırlar. Bu kontenjan nispetlerine nazaran bugünkü kontenjan nispetleri üzerinde ufak bir rakam arz edeceğim.

Kontenjan listeleri, umum ithalata göre bidayette %33 nispetini buluyordu. Şimdiki listede yüzde bire inmiştir. Demek ki hiç mesabesindedir. Kliring ve serbest liste, bidayette %31 idi. Bu defa %78'e çıkmıştır.

Vekâletlerin listesi ki bunlar kable'l-ithal mezuniyeti alınmak şartiyle vekâletlerin müsaadesine lâyik olan mallardır ki %36 nispetinde iken bugün 21'e inmiştir. Kontenjandan şikayet ve tatbikine ait usulsüzlük hakkında bir dileğe tesadüf etmemekliğim hakikaten beni bahtiyar etmiştir. Bundan çıkardığım mana; iş normal seyrini almıştır. Bizim de arzu ettiğimiz budur. Memleketin ticareti dahilîyesinde ağır bir yük olmaması ve ticareti haricîyemiz üzerinde, mallarını satmak için bir müessir vasıta olması itibariyle bu esasları elde tutarak, koruyacağız. Devletlerle olan anlaşmalarımızın tafsilatına girmeğe lüzum görmüyorum. Bunlar, alakadarlar için faydalı olabilir, fakat müsaadenizle bunu bırakacağım. Son üç aylık ithalat ve ihracatımıza ait olan rakamları 1934 senesindeki aynı aylara ait rakamlarla mukayese edeceğim. Geçen sene üç ay zarfında 20.351.000 lira ithalat yapmışız. 1935 senesinin aynı aylarında 19.679.000 lira olmuştur. Demek ki aynı nispeti muhafaza ediyoruz. 1934 senesi son üç ayında 16.017.000 liralık ihracat yapmışız. Bu senenin aynı aylarında 18.600.000 liralık ihracat yapılmıştır. 2.600.000 lira fazlalık vardır. Eğer bu seyir devam ederse içinde bulunduğumuz senede bizi ümitsizliğe düşürecek hiçbir sebep mevcut değildir.

Şunu ilave edeyim ki memleket için kliring hesaplarında mevcut olan blokaj miktarını bilmekte fayda vardır. Çünkü, biz herhangi bir memleketten fazla miktarda mal alıp da oraca Türk malı alınmadığı takdirde Türk malı alınmasına mevkufen o memleketin parası bizim Merkez Bankamızda tutulur.

Arkadaşlar, bu paraların 9 Mayıs'a kadar olan miktarı 29.000.000 liradır. Bu 29.000.000 liranın alakadarlar tarafından elde edilebilmesi için bizim memleketimizin malının alınması lâzımdır (Alkışlar).

Bazı memleket gazetelerinde görürsünüz, bu kliring sisteminin aleytarıdırlar. Arkadaşlar, biz hiçbir sisteme bağlı değiliz, bağlı olduğumuz nokta yalnız milletimizin yüksek menfaatleridir, millî iktisadîyatımızdır (Şiddetli alkışlar). Eğer memleketin ticareti haricîyesi uzun senelerden beri lehimize muvazene ile kapanmış olsaydı hiç şüphesiz ben de kliring sisteminin ve hatta muvazene esasının aleyhinde bütün kuvvetimle bağırırdım. Fakat, bizim bu kabul ettiğimiz sistem ve prensip, ancak bizim bugünkü hayatımıza uygun olduğu içindir ki elimizde tutuyoruz. Eğer, yarın hadiseler tebeddül eder başka türlü tedbir almak icap ederse, o tedbire geçilmekte hiçbir mani yoktur ve gecikirsek, ancak o zaman teessüf ederim. Ticareti haricîyemizin seyri budur, iş hacmini arttıracak mahiyettedir. İktisat Vekâleti'nin teşkil ettiği mütehassıs bürolardan birisi de konjonktür bürosudur. Memleketin umumî gelirini bu büroya hesap ettirdik. Vekâlete verdikleri raporun bir kısmını müsaadenizle

aynen okuyacağım: Memlekette hemen yeni bir iştir bir risale halinde de bunu tevzî etmiş bulunuyoruz. Şunu ilave edeyim ki tam manasiyle tekemmül etmiş bir eser değildir. Fakat esasları konulmuştur. Üzerinde dikkatle çalışılaraktan hakiki ihtiyacımızın icap ettirdiği şekle mutlaka varılacaktır. "Yaptığımız hesaplara nazaran millî gelirimiz: 1927 senesinde 1.600.000.000 lira, 1933-1934 senesinde ise 1.200.000.000 liradır. 1927 senesinden 1933-1934 senesine kadar vukua gelen %28 tenezzül, buhran neticesi husule gelen fiyatlar, tenezzülünden neş'et etmiştir. Normal rakamlar, fiyat hareketlerinden tetik; tasfiye edildikçe millî gelirimizin hacim itibariyle, yani hakikatte %13 nispetinde tezayüt ettiği anlaşılır. Mevzu-i bahs seneler zarfında nüfus tezayüdümüz %12 olduğuna göre, millî gelirimizi bu tezayüde nazaran %1 nispetinde artması şayanı dikkattir. Zira diğer memleketlerin hakikî millî gelirleri; buhran neticesi olarak, nüfusları tezayüdünün; dununa inmiştir." 1934-1935 senesinde millî gelirimizin nispetinin daha çok yüksek olacağı tahmin olunabilir. Bizim bundan anladığımız mana şudur: Bütün buhrana rağmen milletimizin çalışma ve istihsal zevki, enerjisi asla kırılmamıştır. Biz bu gayreti tasvibinize iktiran eden tedbirlerimizle koruyabilirsek, demek ki refaha yaklaşıyoruz ve milletimiz de buna çok lâyıktır. Sözüm burada bitiyor, arkadalar! (Sürekli alkışlar).

Vedat Nedim *Kadro Mecmuası*'nda yayımladığı makalesinde, Âli İktisat Meclisi'ni Türk Iktisadîyatının Erkanı Harbiye Dairesi olarak niteliyordu.[66] Âli İktisat Meclisleri Cihan Harbi ertesi doğmuştu. Sınıf ayrılıklarının giderek keskinleştiği, partiler arası kavgaların ses getirdiği, parlamento rejimlerin çözümsüz kaldığı, kısaca istikrarlı bir iktisat siyaseti gütmenin zorlaştığı, hatta imkansızlığı Almanya, Fransa, Sırbistan ve son zamanlarda Yunanistan gibi ülkelerde bu tür meclislerden medet umulmuştu. Bu tür meclisler bir yandan iktisat siyasetini parlamentolarda sürekli değişen istikrarsız ortamlardan kurtaracak, diğer yandan "keskin ayrılıklar" gösteren sınıf ve zümre menfaatleri arasında bir uzlaşı zemini oluşturacaktı.

ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

Âli İktisat Meclisi İçin Esbâb-ı Mucibe

24 Mart 1927

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İktisat Meclis-i Âlisi Teşkili hakkında Ticaret Vekâlet-i Celilesince tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyetininin 16 Mart 1927 tarihli içtimaında tezekkür ve Meclis-i Âliye arzı tasvip olunan kanun lâyihasiyle Esbâb-ı Mucibe mazbatasının musaddak sureti leffen takdim olunmuştur.

Muktezasının ifasına ve neticesinin işarına müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

Başvekil

İsmet

66 Vedat Nedim [Tör], "*Türk Iktisadîyatının Erkanı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi*", Kadro, Cilt 2, Sayı 14, 1933, s.12.

Esbâb-ı Mucibe

Harb-ı Umumî'ye iştirak etmiş olan bütün memleketler, bu badirenin hitamından sonra azalmış olan istihsal-i kuvvet ve membalarını ve vasıtalarını ve duçar oldukları kredi ve para buhranı gibi iktisadî vaziyetlerini yeni ihtiyaçların ve yeni hadiselerin istilzam ettiği esasat dairesinde tanzim ve tensik ve bu sahada tesadüf eyledikleri müşkülâtın hal ve izalesi esbabını tehiye ve sırf bu nevî hususat-ı iktisadîye ile iştigal etmek üzere iktisat şurâları vücude getirmeğe mecbur olmuşlardır. İtalya, Rusya, Almanya, Bulgaristan hükümetlerinin teşkil ettikleri İktisat Meclis-i Âlileri bu ihtiyacın mevlûdudur. Aynı esbab ve aynı ihtiyacatın tesiri altında bulunan memleketimizin de mümkün olduğu kadar seri surette iktisadî bir inkişafa mazhariyetini temin edebilmek ve bu vadide tahaddüs eden müşkülâtın izalesi imkânlarını taharri eylemek ve lâyiha-i kanuniyenin dördüncü maddesinde mevzu-i bahs edilen hususat hakkında memleketin vaziyet-i iktisadîye-i umumiyesini şâmil bir surette tetkik ve tetebbu edebilmek üzere erbab-ı ihtisasattan mürekkep bir heyetin teşkil ve ihdası zarurî görülmüştür.

Hükümetin öteden beri ifa eylediği vezaife müteallik esasat ve lâyihaların ihzarında mütehassısların istişaresinden hiçbir zaman kendisini müstağni addetmediği malumdur. Ancak vekâletlerin ve her şube-i idarenin ayrı ayrı mütehassıslara müracaat etmesi ekseriya muhtelif sunuf ve meslekler arasındaki makasit ve menafiin telifini müteassir kıldığı ve memleketin muhtelif zaruret ve ihtiyacat-ı iktisadîyesinin mütehassıs bir heyetten alınacak esasat ve fikirlerle idare edilmesinin her veçhile mucib-i fayda olacağı anlaşılmıştır.

Âli İktisat Meclisi için Ticaret Encümeni Mazbatası

2 Mayıs 1927

Riyaset-i Celileye

İktisat Meclis-i Âlisi teşkili hakkında Başvekâletten mürsel ve Riyaset-i Celilerinden encümenimize muhavvel kanun lâyihası ve esbab-ı mucibe mazbatası kemal-i ehemmiyetle mütalaa ve tetkik olundu.

Harb-ı Umumî'ye iştirak eden milletler, harbin zaruret ve icabatından olarak azalan istihsal kudret ve membalarını ve vasıtalarını yeniden ihya etmek, kredi müşkülatına çare bulmak, buhranlara karşı devletin ve iktisat idarelerinin müteessir olmamasını temin etmek mecburiyetiyle muhtelif teşekküller ve müesseseler vücude getirdiler ve her çareye baş vurmaktan geri durmadılar ve durmuyorlar. Bugünkü istihsal kudretimiz, vasıtalarımız ve memleketteki kredi vaziyeti tedavül eden paranın idaresinin ve geçirdiğimiz harplerin netayic-i tabiiyesi olmakla beraber ıslâh ve tanzimi bir zaruret-i mutlaka idi. Binaenaleyh encümenimiz İktisat Meclis-i Âlisi teşkili hakkındaki hükümetin teklifini, memnuniyetle karşılamaktadır.

Hükümet teşkilâtının mesaisinden başkaca, mütehassıslardan mürekkep bir heyetin, milletin istihsal kudretini ve iktisadî kuvvetini tanzim eylemek ve bütün bu mesainin devlet teşkilâtı arasında feyizli olabilmesi için İktisat Meclis-i Âlisi'nin sırf istişarî mahiyetteki vazife ve vaziyeti.

Marülarz hükümetlerin vaziyet-i iktisadîyelerini ıslâha çaresaz olabilmek üzere kabul ettikleri mecalis ve müessesatın suver-i teşekkülliyelerine müteallik kavanin ve nizamatın tetkikatı neticesinde bunlardan bazılarının – Meselâ Almanya'nın – muhtelif iktisadî teşekküllerin ve muhtelif

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Müdürü Vedat Nedim Tör'ün hazırladığı etkinlik programında bir dizi öneriler yer almıştı. İktisadi yapıda önemli yer tutan faaliyet kolları ile ilgili kongreler tertibi, her yıl on beş gün devam etmek üzere yerli mallar sergisi düzenlenmesi, aynı zamanda milletçe yapılan tasarrufların sayı grafiklerle halkın bilgisine sunulması, yine bu münasebetle ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftası tertip edilerek öğrencilere bir taraftan tasarruf fikrinin aşılanması, diğer taraftan da yerli malı kullanılmasının teşvik edilmesi, ülke sanayiini tanıtmak üzere imkan bulundukça yabancı ülkelerde açılan sergilere iştirak olunması, ve nihayet iki ayda bir çıkarılan bir dergi yayınlanması bu önerilerin belli başlılarıydı.

mesalik ve sanayi erbabının iştirakiyle yüz yirmi üç kişilik bir heyet teşkil edip hem istişarî mahiyette icra-yı faaliyet eylediği ve hem de doğrudan doğruya Millet Meclisi'ne levayih-i kanuniye teklifine salâhiyettar kılındığı görülmüştür. Diğer bir kısmının ise – Meselâ İtalya ve Bulgaristan – yalnız istişarî bir vaziyette çalışmak üzere teşkil kılındıkları anlaşılmıştır. Halbuki memleketimizin arz ettiği iktisadî teşekküller, zümreler, meslekler diğer memleketlerde olduğu gibi, çok mütekâsif ve mudil bir halde olduğu için bizim teşkil edeceğimiz İktisat Meclisi'nin diğer devletlere nazaran gerek tarz-ı intihap ve gerek aded-i aza itibariyle mahdut bir şekilde ihdası tarz-ı mesaileri itibariyle daha faydalı olacağı kanaati hasıl olmuştur. Buna binaen teşkil edilecek İktisat Meclis-i Âlisi'nin nısfının doğrudan doğruya hükümet tarafından ve nısfı diğerinin de memleketteki muhtelif iktisadî meslek ve müesseselerin temsil edilebilmesi için bunlar tarafından intihap edilmek üzere yirmi dört azadan terekküp etmesi esası kabul edilmiştir. Bununla beraber bu İktisat Meclis-i Âlisi'nin arz edeceği manzara şimdilik kısmen ticarî ve sınaî, ziraî ve muhtelif iktisadî müessesata ve mesalikin mümessillerinden mürekkep bulunmakla beraber devlet sistem ve teşkilâtiyle hareket edebilecek bir heyet şeklidir. Bu meclisin vezaif ve salahiyeti icraî ve teşriî olmayıp münhasıran istişarî ve tetkik olacaktır.

Maruzat-ı salife veçhile memleketin umumî iktisadîyatının icap ettirdiği bilumum mesail ve kavanin ve nizamat hakkında tetkikat, tetebbuat ve encümenimizce nefsü'l-emre muvafık görülmüş olmakla İktisat Meclis-i Âlisi'nin bir an evvel teşkili için icap eden tahsisatın Muvazene-i malîye Encümeni'nin tasvibine arzı zımnında takdim kılındı.

Cihan Harbi yıllarında savaşa giren ülkelerin hemen hepsinde devlet ekonomiye müdahale etme gereği duşmuş, devletin ülke ekonomisinde payı kimi ülkelerde yüzde 50 oranına kadar yükselmişti. Bu arada ekonomileri güdümleme kaygısıyla meclisler oluşturulmuş, ihtisas sahibi kişiler bu meclislerde hükümete danışmanlık işlevi görmüşlerdi.

İttihat ve Terakki de bu amaçla savaş koşullarında benzer heyet, komisyon ya da meclis oluşturma gereği duymuştu. İhracat Heyeti, Kambiyo Muamelatı Komisyonu, Heyet –i Mahsusa-i Ticarîye, İaşe Umum Müdürlüğü, İaşe Meclisi, merkez ve taşra iaşe heyetleri gibi kuruluşlar Cihan Harbi yıllarında ülke ekonomisini yönlendirici etkinliklerde bulunmuşlardı. 1917 yılı başlarında genel iktisat politikasını belirlemek amacı ile İktisadîyat Meclisi'nin başkanlığını Ticaret ve Ziraat Nazırı yapmıştı. Yirmi dört üyeden oluşan Iktisadîyat Meclisi'nin doğal üyelerini bakanlıkların ilgili genel müdürleri oluşturuyordu. Meclis'in atanmış üyeleri ise üç yıl için Ticaret ve Ziraat Nazırı tarafından Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri, Darülfünun muallimleri, ticaret odalarında başkanlık ve üyelik görevlerinde bulunmuş kişilerden ve iktisat alanında söz sahibi ve bilgisi kanıtlanmış kimseler arasından belirlenmişti. Diğer nazırların da görüşmelere katılabildiği Meclis'in gündemini Ticaret ve Ziraat Nazırı belirliyordu.

Meclis, iktisadî gelişme ile ilgili yasa taslaklarını hazırlamak, mevcut yasaların etkin kılınmasıyla ilgili önlemler önermek, deniz ticaretini özendirici ilkeler belirlemek, gümrük ve taşıma araçları tarifelerini saptamak ve devletin yatırımda bulunulmasında yarar görülen alanlar hakkında ilgili daireleri uyarmakla yükümlüydü. Meclis gerektiğinde görüşlerini dinlemek üzere meclis üyesi olmayan uzmanları da oturumlara davet edebiliyordu. Vilayet iktisat müdürlerinden gelen raporlar da çoğaltılarak meclis üyelerine dağıtılacaktı. Meclis'in ilk toplantısında devletin ekonomiye müdahalesi ilke olarak kabul görmüştü. Ülkede en çok ihtiyaç duyulan şekerdi. Ikti-

sadîyat Meclisi, ikinci toplantısında ülkede şeker sanayiini kurmak için bir yasa tasarısı hazırlamıştı.

Savaş sonrası da birçok ülkede benzer meclislerin doğduğu görüldü. Fransa, Almanya, İtalya, Lehistan, İngiltere, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde bu tür meclisler kuruldu. Amaç bir yandan uzman görüşü oluşturmak, öbür yandan farklı menfaat gruplarını meclis çatısı altında uzlaştırmaktı. Türkiye'de de benzer kaygılarla önce İzmir'de 1923 yılında Türkiye İktisat Kongresi toplanmış, ardından Âli İktisat Meclisi kurulmuştu.

Vedat Nedim *Kadro Mecmuası*'nda yayımladığı makalesinde, Âli İktisat Meclisi'ni Türk Iktisadîyatının Erkanı Harbiye Dairesi olarak niteliyordu.[67] Âli İktisat Meclisleri Cihan Harbi ertesi doğmuştu. Sınıf ayrılıklarının giderek keskinleştiği, partiler arası kavgaların ses getirdiği, parlamento rejimlerin çözümsüz kaldığı, kısaca istikrarlı bir iktisat siyaseti gütmenin zorlaştığı, hatta imkansızlığı Almanya, Fransa, Sırbistan ve son zamanlarda Yunanistan gibi ülkelerde bu tür meclislerden medet umulmuştu. Bu tür meclisler bir yandan iktisat siyasetini parlamentolarda sürekli değişen istikrarsız ortamlardan kurtaracak, diğer yandan "keskin ayrılıklar" gösteren sınıf ve zümre menfaatleri arasında bir uzlaşı zemini oluşturacaktı.

Türkiye'de de böyle bir meclis gereği 5 Kasım 1927'de Üçüncü İsmet Paşa Hükümeti programıyla ortaya çıktı. 25 Haziran 1927'de (1170) sayılı kanunla kurulan Âli İktisat Meclisi'nin görevi Esbab-ı Mucibe mazbatasına göre "...Memleketimizde mümkün olduğu kadar seri suretle iktisadî bir inkişafa mazhariyeti temin edebilmek ve bu vadide tahaddüs eden müşkülatın izalesi imkanlarını taharri eylemek"ti. Adı geçen kanun için, Bütçe Encümeninde hazırlanan mazbatada ise "...memleketin iktisadîyatının esaslı bir cüretle ıslâh ve tanzimi için iktisadî cereyanların tetkik ve takibiyle vazıh ve muayyen bir program tespit olunması..." gereğine değinilmekteydi. Hükümetin çeşitli dairelerinin kendi faaliyet alanlarındaki iktisadî işleri yürütmeye çalıştıklarını, fakat bunu yaparken "... gerek bu daireler arasındaki ahenk ve irtibatı temin, gerek coğrafi ve içtimaî muhtelif menafii ve şerait-i iktisadîyeyi tevzin etmek..." noktasında güçlük çekildiğini, üstelik yeni gelişmeler karşısında, "...gidilecek muvafık yolu intihap eylemekte..." karşılaşılan zorlukları yenebilmek amacıyla, Âli İktisat Meclisi kurulması yoluna gidildiği belirtilmekteydi.

Hükümet bütün bu amaçlar için, çeşitli uzmanların fikirlerinden zaman zaman faydalanmaktaydı. Ne var ki vekâletlerin her şubesinin ayrı ayrı uzmanlara başvurması, idarenin ayrı ayrı mütehassıslara müracaat etmesi, "muhtelif sınıf ve meslekler arasındaki maksat ve menafiin telifi" kolay olmuyordu. Ülkenin ihtiyaçlarını belirleyecek ve hükümeti bu konularda uyaracak bir Meclis bu konuda istikrarı getirebilirdi.

Başvekil'in birinci fahri reis, İktisat Vekili'nin ikinci fahri reisi olduğu bu Meclis iktisat konusunda ülkenin en yetkin kişilerini bir araya getirdi, önemli raporlar hazırladı ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kadar faaliyet gösterdi. Siyasetçi, asker ve meslek örgütü temsilcileri olmak üzere 24 üyeden oluşan Meclis üyelerinin 12'si (biri silâhlı kuvvetler mensubu olmak üzere) iktisadî sorunlar üzerinde yetkileri kabul edilenler arasından, Vekiller Heyeti'nce seçilmişlerdi. Diğer on iki üye ise 11 Kanun-i Sani 1928 tarih ve 184 numaralı Alî İktisat Meclisi Hakkındaki 25 Haziran 1927 Tarihli Kanunun Suret-i Tatbikine Dair Talimatnamenin 3. maddesinde belirtildiği üzere kendi aralarında yapılan seçim sonucu dördü ticaret ve sanayi odalarından ithalatçı, ihracatçı, vapurcu ve fabrikatör, biri bankacılardan, biri demiryolculardan, ikisi çiftçilerden, biri kooperatifçilerden, biri ticaret ve zahire borsasından, biri kambiyo borsasından ve biri madencilerden seçiliyordu.

Âli İktisat Meclisi Üyeleri – 1933

1 – Hasan Hüsnü (Kitapçı) Bey: Trabzon Mebusu ve TBMM İkinci Reisi
(Âlî İktisat Meclisi'nin ilk içtimaından beri Meclis'in birinci reisidir)

67 Vedat Nedim [Tör], "*Türk Iktisadîyatının Erkanı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi*", Kadro, Cilt 2, Sayı 14, 1933, s.12.

2 – Halis Paşa: Umum Erkân-ı Harbiye'den
(Hasan Paşa'dan evvel Muhtar Paşa ve daha evvel Kenan Paşa aza idiler).
3 – Celâl (Aybar) Bey: Umum İstatistik Müdürü
(Meclis azasından olan İktisat Vekili Mahmut Celâl beyefendinin vekâlete geçmeleri üzerine seçilmişlerdir).
4 – Salahattin Bey: Cumhuriyet Merkez Bankası Umum Müdürü
(Tekrar intihap edilmişlerdir).
5 – Niyazi Asım Bey: Cumhuriyet Merkez Bankası Murakıplarından
(Niyazi Asım Bey'den evvel Bern Sefiri Cemal Hüsnü Bey aza idi).
6 – Mehmet Vehbi (Sarıdal) Bey: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Müderrisi
(İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası umumî kâtibi – Tekrar intihap edilmişlerdir).
7 -Hüseyin Münir Bey: Ziraat Bankası İdare Azası
(Tekrar intihap edilmişlerdir).
8 – Bekir Vehbi Bey: Maden Mühendisi ve Umum Maadin Müdürü
(Tekrar intihap edilmişlerdir)
9 – Reşat Bey: Hereke Fabrikası Müdürü
(Tekrar intihap edilmişlerdir.)
10 – Nazmi Bey: Aydın Kooperatif Şirketi Müdürü
(Tekrar intihap edilmişlerdir).
11 – Saadettin Bey: Devlet Deniz Yolları Umum Müdürü
(Saadettin Beyden evvel Tüccardan Abbas Bey aza idi).
12 – Hamit Sadi (Selen) Bey: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Müderrisi
(Hamit Sadi Bey'den evvel Devlet Demiryolları Müfettişi Muhtar Bey aza idi).

Diğer 12 Aza:
13 – Şerif Remzi Bey: İhracat Taciri
(Tekrar intihap edilmişlerdir).
14 – Niyazi Ramazan Bey: İthalat Taciri
(Daha evvel sırasıyla Merhum Şerifzade Süreyya Bey, Necip Bey, Avundukzade Üzeyyir Bey).
15 – Kırzade Şevki Bey: Vapurcu
(Tekrar intihap edilmişlerdir).
16 – Fazlı Bey: Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü
(Daha evvel Basmacızade İzzet Bey).
17 – Suphi Bey: Ziraat Bankası Müdür-i Umumî Muavini
(Tekrar intihap edilmişlerdir).
18 – Rıfat Bey: Devlet Demir Yolları Umum Müdürü
(Daha evvel Mustafa Bey).
19 – Davut Rahmi Bey: Ziraatçı
(Daha evvel Aziz Bey).
20 – Şükrü Hüseyin Bey: Ziraatçı
(Daha evvel Necati Bey)
21 – Salahattin Bey: Kooperatiflerden
(Daha evvel Halil Bey).

22 – Habipzade Ziya Bey: Ticaret Borsası
(Daha evvel Furtunzade Murat Bey
23 – Selim Refik Bey: Kambiyo Borsası
(Daha evvel sırasıyla Merhum Fehmi İsmail Bey, Raif Necdet Bey).
24 – Rıfat Kâmil Bey: Madenci
(Tekrar intihap edilmişlerdir).

Umumî kâtip: Enis Behiç Bey. Enis Behiç Bey'den evvel umumî katip olan Nurullah Esat Bey elyevm Sümerbank Umum müdürüdür. Nurullah Esat Bey Paris'te bulunduğu zaman zarfında memurlardan Salahattin Bey vekâlet etmiştir.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası: Türkiye'de 10 Yıl. Cumhuriyet Hayatı – 1923-1933, s. 38-39.

Üyelerin görev süresi dört yıldı. Bu 24 üyenin yanı sıra sekreterlik yetkilerine sahip bir "Katib-i Umumî" ve üç kâtib-i umumî muavini bulunuyordu. Meclisin ihtiyaç duyduğu memur, çevirmen ve diğer görevliler ise Başvekalet'çe atanıyordu. Bir yaptırım gücü olmayan ve kararları tavsiye niteliği taşıyan Meclis'in raporları son derece ayrıntılıydı ve o güne kadar ülkede ilk kez geçmişe yönelen ve geleceğe ışık tutan derinlikte bilgiye sahipti. Yayımlanan bu raporların içerikleri şöyleydi:

Âli İktisat Meclisi Raporları:
Birinci İçtima Devresi 1 Mart 1928-19 Mart 1928

Hayat Pahalılığı
Paramızın esbab-ı temevvücü ve izalesi çareleri
Yeni gümrük tarifelerinde kabul ve takip edilecek esaslar

İkinci İçtima Devresi 1928
Hayat pahalılığı
Gümrük siyasetimizin esasları

Üçüncü İçtima Devresi 1929
"Tediye Muvazenesi" Medhal
Tediye Muvazenesi tablosu
Tablodaki rakkamlar hakkında
Mülâhazalar ve Temenniler

Dördüncü İçtima Devresi 1930
Türkiye'nin tediye muvazenesi 1927

No. 5, 1931
Zirai Kredi

No. 6, 1931
Türkiye ihracat ticaretinin inkişafı tedbirleri
Türk Haricî Ticaret Müessesesi

No. 7, 1932

No. 8 1932
Türkiye'nin tediye muvazenesi 1929

No. 9, 1932
Türkiye'nin liman hizmetleri ve limanlarımızın inkişafını temin edecek tedbirlere dair teklifler

No. 10, 1932
Türkiye'nin tediye muvazenesi. 1930

No. 11, 1932
Millî gelirde dair sekizinci içtima devresinde tanzim edilen rapor

No. 12, 1933
Türkiye'de sanayi nasıl teessüs ve inkişaf edebilir? Dokuzuncu içtima devresinde mevzu hakkında tanzim edilen rapor

No. 13, 1933
1931 Tediye Muvazenesi raporu – Dokuzuncu içtima devresinde tanzim edilmiş
Millî Gelir hakkında ikinci rapor

No. 14, 1933
Madenlerimizden en iyi surette istifade şekli nedir?

No. 15, 1934
Türkiye'nin 1932 Tediye Muvazenesi

No. 16, 1934
Ormanlarımızdan en iyi surette istifade şekli ne olmalıdır?

Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun

Birinci Madde – Başvekâlete merbut ve 24 aza ile azalık sıfatını haiz bir Kâtib-i Umumî ve üç muavininden mürekkep olmak ve merkez-i hükümette ifa-yi vazife etmek üzere Âli İktisat Meclisi teşkil kılınmıştır.

İkinci Madde – Âli İktisat Meclisi'nin birinci reis-i fahrisi Başvekil ve ikinci reis-i fahrisi Ticaret Vekili olup, azaları her iki devre için aralarında bir reis ile bir reis vekili intihap ederler.

Üçüncü Madde – İcra Vekilleri Heyeti'nce veya vekilleri tarafından memur edilecek rüesa ile erbab-ı ihtisastan olan zevat, Âli İktisat Meclisi'nin, içtima ve müzakerelerine iştirak ederler. Fakat rey vermezler.

Dördüncü Madde – Âli İktisat Meclisi'nin vazaif-i iştigalâtı bervechiatidir.

A: Memleketin iktisadîyatiyle alakadar olmak üzere hükümetçe tanzim kılınacak kanun ve nizamname lâyihaları ve hükümetten tevdi olunacak iktisadî mesail hakkında beyan-ı mütalaa etmek.

B: İktisatla alakadar kanun ve nizamnamelerin memleket ihtiyacatına derece-i tevafukunu ve bunlar arasındaki ahenk ve irtibatı tetkik ve lüzum görülecek tadilâtı esbab-ı mucibesiyle hükümete teklif eylemek.

C: İktisadî ihtiyaçlarımızın icap ettirdiği usul ve sistemler hakkında tetkikat icra etmek.

D: Umumî iktisat cereyanlarını takip ve memleket iktisadîyatına derece-i tesir ve alakalarını tetkik ve bu hususdaki mesaisi netayicini hükümete arz etmek.

Beşinci Madde – İlk dört sene için Âli İktisat Meclisi azasının biri ordu erkânından ve on biri erbab-ı ihtisas meyanından olmak üzere on ikisi doğrudan doğruya İcra Vekilleri Heyeti'nce ve on ikisi dahi İcra Vekilleri Heyetince yapılacak talimatnameye tevfikan iktisatla alakadar muhtelif müessesat ve teşekküllerce intihap olunur.

Kâtib-i Umumî ile muavinleri daimî olup, İcra Vekilleri Heyeti'nce tayin olunurlar.

Altıncı Madde – Âli İktisat Meclisi kararları istişarî mahiyette olup, mukarrerat tayini esami suretiyle ve ekseriyetle ittihaz olunur.

Yedinci Madde – Azalık müddeti dört sene olup, ilk iki sene nihayetinde hükümet tarafından intihap edilmiş olan azanın nısfı ile alakadar müessesat ve teşekküllerce intihap edilmiş olanların nısfı kura ile tebdil olunur. Kura isabet edenlerin tekrar intihapları caizdir.

Sekizinci Madde – Âli İktisat Meclisi'nin içtimaları Başvekâlet'çe tanzim kılınan ruzname ve programlara tevfikan cereyan edip programdan hariç mevad müzakere edilemez. Meclis azası tarafından müzakeresi teklif olunacak mesailin evvel emirde esbab-ı mucibesiyle beraber Kâtib-i Umumiye tevdi edilmiş ve Kâtib-i Umumilik vasıtasiyle de Başvekalet'in tasvibine iktiran eylemiş bulunması meşruttur.

Dokuzuncu Madde – Âli İktisat Meclisi her altı ayda bir defa on beş gün müstemirren içtima ve Kâtib-i Umumilik vasıtasiyle hükümetten tevdi olunan hususat ile dördüncü maddede muharrer vazaif ve iştigalâta müteallik olarak aza tarafından ihzar olunup Başvekâlet'çe tasvip ve havale edilmiş bulunan mesaili müzakere eder.

Meclis müzakerat ve mukarreratına ait zabıt suretleri içtimaı takip eden on beş gün zarfında Kâtib-i Umumilik tarafından Başvekâlete tevdi olunur.

Meclisin içtima müddeti lüzum halinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyle on eş gün daha temdit olunabilir.

Onuncu Madde – Âli İktisat Meclisi hükümet tarafından tevdi edilmiş olan mesail ve hususat hakkındaki mütalaasını evrakın tevdiini takip eden içtima devresi nihayetine kadar bildirmeye mecburdur.

On Birinci Madde – Âli İktisat Meclisi azasına masarif-i seferiye ve zaruriyeleriyle içtima günleri için hakk-ı huzur verilir. Gerek bu tahsisat, gerek Âli İktisat Meclisi memurin ve müstahdeminine ait kadro ve muhassesat her sene Başvekâlet bütçesinde tayin olunur.

On İkinci Madde – Bu kanunun suver-i tatbikiyesi İcra Vekilleri Heyetince tasdik kılınacak bir talimatname ile tayin olunur.

Muvakkat Madde – 1927 sene-i malîyesi zarfında Âli İktisat Meclisi teşkil olunduğu takdirde bu teşkilin istilzam ettiği kâffe-i masarif ile İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilecek kadroya göre muktazi maaşat ve ücurat karşılığı olmak üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyle masarif-i gayr-i melhuze tertibinden azamî on bin lira Başvekâlet bütçesinde açılacak fasl-ı mahsusa nakil ve sarf olunur.

On Üçüncü Madde – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

On Dördüncü Madde – Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Âli İktisat Meclisi

Vedat Nedim [Tör] Âli İktisat Meclisi'ni "Türk iktisadîyatının Erkan-ı Harbiye Dairesi" diye nitelendiriyordu. Beklentilerini şu satırlarla ifade ediyordu:

"...O halde bizim Ali İktisat Meclisimiz nasıl bir teşekkül olmalıdır?

Bu tarife göre, Türkiye'nin iktisatça inkişafında güdeceği yol ve bu yolun üstünde varmak istediği hedefler, bugünkü garp medeniyetinin güttüğü ve vardığı hedefler değildir.

Bu çıkış prensibini iyice tespit etmek zaruretindeyiz.

Eğer, bugünkü garp milletlerinin iktisatça inkişaf seyirlerini kendimiz için bir örnek olarak alır ve sadece onları taklit etmek hevesiyle hareket edersek, o vakit böyle bir Ali İktisat Meclisi'ne zaten lüzum yoktur. Çünkü, garp milletleri bugünkü seviyelerine ve akıbetlerine Ali İktisat Meclisleri olmadan vardılar. Oralarda millet iktisadîyatlarının talihi, serbest pazar şartları altında inkişaf etti. Serbest pazar şartları altında inkişaf eden bir iktisat bünyesi içinde de bir taraftan milletlerin birbirlerine düşman cepheler halinde sınıflarca parçalanması, diğer taraftan milletlerin müstemlekeci ve müstemlekeleşmiş milletler halinde farklılaşması zaruridir.

Teknik bakımından rasyonel bir iktisat cihazına malîk bulunan Almanya'da bu cihaz, bir millet iktisadîyatını temsil etmez. Bu cihaz, milletin pek küçük bir zümresi hesabına, milletin büyük bir çokluğunu istismar ederek kâr temini için işlemektedir. Bizim 'rasyonel millet iktisadîyatı'ndan kastımız tabiidir ki böyle bir istismar cihazı değildir. O halde Türk iktisat cihazının, yalnız teknik bakımından değil aynı zamanda içtimaî bakımdan da rasyonel olması, yani milleti sınıflara parçalayarak fırka mücadeleleri, ücret kavgaları, grevler, işsizlik, vs. gibi birtakım rizikolarla millî enerjinin israfına meydan vermeyecek bir mahiyette taazzuvu iktisat siyasetimizin ana umdesini teşkil etmelidir. Bu umdenin serbest pazar şartları altında inkişaf edemeyeceği şüphesizdir, işte nazım bir iradenin, yani bir İktisat Erkan-ı Harbiyesi'nin rolü buradan başlar.

İktisatça yüz sene geri bulunmamız, bize, hiç olmazsa, bu yüz senenin verdiği neticelerden ve derslerden istifade etmek imkânını vermelidir. Hem en mühimi şudur ki bu yüz senelik geriliği 'en az zaman ve en az emek sarf ederek' telafi etmek mecburiyeti karşısında bulunuyoruz. Burada da Türk iktisadîyatının talihini, serbest pazar şartlarının tecrübe tahtasına terk etmek istemek, bu yüz senelik gerilik farkını ebedileştirmek demektir.

Askerî sahada, en az zaman, en az emek sarfıyla, en rasyonel bir harp cihazına varmak prensibi ve bu prensibin tahakkuku için devletçi bir plan mefhumu münakaşa kabul etmez bir mütearife haline girmiş bulun-

duğu halde, iktisat sahasında, ki burada da dava, milletin iktisatça istiklalini korumaktan başka bir şey değildir, bu mefhum gayet hassas bir mukavemet uyandırıyor.

Fakat, nasıl ki Türk ordusunun talihini birtakım hususî teşebbüslerin keyif ve kabiliyetlerine ihale edemezsek, Türk iktisadîyatının talihini de birtakım gerek teknik, gerek sermaye, gerek bilgi bakımlarından geri ve kifayetsiz fert ve zümrelerin kazanç hırslarına peşkeş çekemeyiz. Hiçbir milletin herhangi bir müdafaa cihazı, hususî bir kazanç vasıtası olarak pazara çıkarılabilir mi?

Millî İktisat davasını birtakım zaruretler altında bir millî müdafaa meselesi olarak almayan ve onu sadece "hususî bir iş" telakki eden garp medeniyeti, bugün, bu hatanın cezasını acı acı çekiyor:

Garp memleketlerinde, millî iktisat, bir millî müdafaa unsuru değil, bir istismar ve bir tecavüz aleti, bir parçalanma vasıtası, bir inhilal ve anarşi amili olmuştur.

Halbuki, biz millî iktisat davasını her şeyden önce, bir millî müdafaa meselesi olarak almağa mecburuz. Bu mecburiyet, inkılabımızın mahiyetinde mündemiçtir. Millî Kurtuluş Hareketini, Türk milletinin müstemleke şartlarından kurtulması ve kendi iktisatça istiklalini kurması hareketi olarak alınca, millî iktisat davasının, millî müdafaa meselesi kadar mühim bir 'devlet işi' olduğu anlaşılır.

İşte, millî iktisat davasının bu suretle telakkisi neticesidir ki bir 'İktisat Erkan-ı Harbiye Dairesi' rolünü oynayacak Ali İktisat Meclisi, şimdiye kadar olduğu gibi, pasif bir varlık değil, millî iktisadîyatımızın seyri üzerinde aktif bir surette tesir icra eden hakim ve nazım bir cihaz olacaktır.

Bugünkü Ali İktisat Meclisimizin böyle bir mahiyet alabilmesi için, hiç şüphesiz ki ona bambaşka bir şekil vermek icap eder.

Yılda iki defa, beş on gün bir araya gelen muhterem meclis azalarının önlerine konulan mühim, mühim meseleleri esaslı bir surette tetkik etmelerine, bugünkü şartlar altında, maddeten imkân yoktur.

Meclisin neşrolunan raporlarında, mevzuların etraflı ve delilli bir tahlilini ve aynı zamanda böyle bir tahlile dayanan yine etraflı ve delilli tedbirler zincirlemesi ile 'olması lazım gelen'in bir terkibini bulamayız.

Sonra herhangi bir mesele için muhtelif tedbirler öne sürülebilir.

Bu tedbirlerin önceden tespit edilmiş bir ana siyasete uygun olması da şarttır. İşte Âli İktisat Meclisi'nin raporlarında böyle vahdetli bir riyasetin akislerini göremeyiz. Onun için her şeyden önce Âli İktisat Meclisi'nin mesaisine istikamet verecek ana siyaseti tespit etmek lazımdır.

Eğer yukarıda gösterildiği üzere, devletçi bir iktisat siyaseti, ana prensip olarak Âli İktisat Meclisi'nin mesaisine rehber olsaydı, mesela son Sanayi Raporu'nda yapıldığı gibi, devlet, hususî teşebbüs erbabına nispetle aciz ve liyakatsiz bir müteşebbis olarak gösterilmeğe cesaret edilemezdi.

Âli İktisat Meclisi'ne verilen meselelerin, hiçbir malzemeye ve vesikaya istinat etmeden, beş on gün içinde halledilemeyeceği pek tabii bulunduğuna göre, bu müesseseyi kuvvetlendirmek zarureti kendiliğinden belirir.

Türk iktisadîyatının Erkan-ı Harbiyesi rolünü oynayacak bir Âli İktisat Meclisi'nin hiç olmazsa şu bürolara dayanması zaruridir: Ziraat bürosu-Sanayi bürosu-Ticaret bürosu-Maliye bürosu-Münakalat bürosu-Orman bürosu-Maadin bürosu.

Bu büroların her biri, muhtelif ihtisas şubelerine ayrılır. Mesela, Ziraat bürosunu şöylece şubelendirebiliriz:

Hububat-Pamuk-Tütün-Fındık-Üzüm-İncir-Zeytin-Afyon-Yemiş-At-Öküz-Koyun-Tavuk-Arı-Süt-Şarap-Kredi-Su İşleri- Zirai terbiye vs. şubeleri gibi.

Bu bürolar daimi bürolardır. Başlarında mütehassıslar çalışır. Bu büroların iki esas vazifesini şöylece hulasa edebiliriz:

1- "Olan"ı tespit ve takip etmek.

Mesela, tütün şubesi, Türkiye'de ve diğer memleketlerdeki tütün işlerini en küçük teferruatına kadar bilecek ve takip edecektir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Başvekil İsmet İnönü'nün 12 Aralık günlü TBMM'de "milli para" hakkında beyanından kısa bir süre sonra Aralık ayının sonlarına doğru ilk toplantısını yapmış ve ilk iş olarak o tarihlere kadar iktisat alanındaki yazılarıyla öne çıkmış olan Vedat Nedim Tör'ü Müşavir Müdür olarak Cemiyet'te görevlendirmişti. Hedef her türlü iktisadi hareketlerde, birey ve toplum olarak israftan kaçarak son derece tutumlu olmak ve tasarruf fikrine tamamen riayet etmekti. Gündelik tüketim alanına giren maddelerde de mümkün olduğu kadar yerli malı kullanarak ülke sanayiinin gelişmesine yardımcı olmak ve bu suretle, milli bir iktisadi bünyenin meydana gelmesine ve yıllar geçtikçe güçlenmesine çalışmaktı.

2- "Olması lazım gelen"i, her işin icabına göre birkaç senelik planlar dahilînde senelere göre taksim etmek.

Mesela, tütün işlerimizin, en az zaman, en az emek sarfıyla, en rasyonel bir hale gelebilmesi için Devletçe ve milletçe alınması lazım gelen tedbirleri bir program halinde tespit etmek.

Böyle bir müessese, gerek Büyük Millet Meclisi'nin muhtelif encümenleri, gerekse alakadar Vekâletler için, hiç şüphesiz ki, en salahiyettar bir merci rolünü oynayacaktır. Bu itibarla muhtelif vekâletlerin bütçelerinden tasarruflar yapılarak bu teşekkülü yaratmak mümkündür. Bu manada bir Ali İktisat Meclisi, iktisat siyasetimizin en kuvvetli bir desteği olacağına göre, ona sarf edilecek parayı, müstahsil masraflar faslından sayabiliriz.

Ali İktisat Meclisi'nin ana gövdesi böylece kurulduktan sonra, artık senede iki defa beş on gün her meselenin halli için daima aynı zevatın Ankara'ya gelmelerine lüzum olmaz. O vakit her büro, her ayrı mesele için istediği şekilde anketler yapabilir, alakadarlar arasında kongreler tertip edebilir, kısaca işlerin icabına göre, haricîn yardımını kullanabilir.

Sanıyoruz ki Türk iktisadîyatının böyle bir Erkan-ı Harbiye Dairesine şiddetle ihtiyacı vardır."

ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ RAPORLARI:

Âli İktisat Meclisi Birinci İçtima' Devresi 1 Mart 1928-19 Mart 1928

Âli İktisat Meclisi'nin birinci içtima devresi zarfındaki tetkikat ve müzakeratının hülasalarını muhtevî olarak komisyonlarca tanzim olunun raporları aleniyete arz etmekle vazife-i neşriyemize başlamış ve raporların neşri etrafında, muhtelif vesileler ile izhar olunan alakaya cevap vermiş oluyoruz.

Raporlar, mevzu-i müzakere olan mevadd hakkında, Meclis-i Âli'nin nihaî mütalaatını ifadeden ziyade, komisyonlarca icra edilen tetkikatın ibtidaî bir kanavasını teşkil etmektedir.

Meclis-i Âli'nin bu sahalardaki tetkikatının netaici ve nihaî nazarı ikinci içtima devresi sonunda istihsal ve ifade edilmiş olacaktır.

Ankara: Temmuz 1928 Kâtib-i Umumilik

Âli İktisad Meclisi Heyet-i Umumiye Riyaset-i Celilesine,

Hayat pahalılığı üzerinde tetkikatta bulunmuş olan komisyonumuz bu hususta cereyan eden müzakerat-ı umumiyenin bir hülasasını riyaset-i celilelerine arz etmekle mübahidir. Bu hülasa tetkikatımız kat'î ve nihaî bir ifadesi olabilmekten uzaktır. Komisyonumuzun bu devre-i içtimaiyede istihdaf etmiş olduğu gaye mevzu'un ehemmiyet-i mahsusasına binaen, azamî şümul ve vuzuh ile tahlil edilebilmesini mümkün kılacak ihzarî ve ibtidaî esasatın taharri ve tesbitinden ibaret kalmıştır.

Komisyonumuz zirde telhisen icmal edilmiş bulunan esasat üzerinde gelecek devre-i içtimaiyede de tamik-i tetkikat eylemeği zaruri görmektedir. Mevzu-i tetkikimiz olan hayat pahalılığı hakkında cereyan etmiş müzakeratın bir hülasa ve icmalinden ibaret bulunan raporumuz, komisyonun karar ve kabulüne iktiran etmiş mevaddı değil, sadece aza tarafından serd edilmiş efkâr ve mütalaatı ihtiva etmektedir.

Tetkikatımıza ibtidar etmezden evvel, lüzumu hissedilen vesaik ve malumat-ı ihsaiyenin cem ve telfiki kâtib-i umumilikten taleb edilmiş ve bunların tedarik ve istihsaline kadar ihzari olmak üzere müzakerata başlanmıştır. Mevzu-i tetkikin tahlil ve tesbiti cereyan edecek müzakerata esas teşkil eylemek itibariyle, ilk safta müzakere edilmiş ve evvel emirde hayat pahalılığının ifade etmekte olduğu mananın derece-i şümulünün tesbiti ile iştigal olunmuştur.

Komisyonca izhar edilen arzuya binaen davet olunan İstatistik Müdür-i Umumisi Mösyö Camille Jacquart dahi komisyonun bir celsesine iştirak etmiş ve hayat pahalılığı tezahüratına ait olmak üzere istatistik müdür-i

umumiyesince tanzim ve tertip edilmiş olup katib-i umumilik nezdinde mahfuz bulunan erkama müsteniden ve bu erkamın kayd-i ihtiyatla telakkisi lüzumuna işaret ederek izahat-ı atide de bulunmuştur.

Eldeki erkam-i müşireye nazaran 1914 senesinde 100 itibar edilen vahid-i kıyasinin kabiliyet-i iştiraiyesi mesela 1922 senesinde 1263, 1923 senesinde 1286, 1924 senesinde 1305, 1925 senesinde 1423, 1926 senesinde ise 1475 nisbetleriyle ifade edilmektedir. 1926 senesinde hayat bu erkam-ı nisbiyeye nazaran ve 1914 senesi mukayesesine nazaran 15 misil bir pahalılık arz etmektedir. Buna mukabil Ziraat Bankası'nca tanzim edilmiş olan hayat pahalılığı erkam-ı müşiresi bu nisbeti 17 misil olarak göstermektedir.

Bu vaziyet üzerinde paramızın tenakus kıymetinin derecesi müzakere edilmiş ve eldeki istatistiklere[68] müsteniden şu netice istihsal olunmuştur: 1914 senesindeki parite 110 kuruştan ibaret olunan bir İngiliz lirası 1922 senesinde 738, 1923 senesinde 761, 1924 senesinde 839, 1925 senesinde 893, ve 1926 senesinde ise 1934 kuruşun muadili olmak gibi mühim bir tefavüt arz etmekte bulunmuştur.

İngiliz lirasının paramıza nazaran arz eylemekte olduğu bu tefavüt balada derc edilen erkam-i müşireye göre hayat pahalılığı hadisesinde yüzde altmış nispetinde müessir olmuştur. Ancak aşağıda tafsil edildiği veçhile hayat pahalılığı münhasıran bu zaviyeden müşahede ve izah edilmek mümkün değildir. Bütün cihanda olduğu gibi bizde de umumî şerait-i iktisadîyenin bu sahada mühim nispette icra-i tesir ettiği ihtimali varid bulunmaktadır.

Hayat pahalılığı mefhumunun izahı etrafında muhtelif aza tarafından serd ve dermeyan edilmiş olan mütalaat bervech-i zir telhis olunur: Azadan bir zatın mütalaasına nazaran hayat pahalılığı beşerî faaliyetlerin tabiata adem-i intibaktan tevellüd etmiştir. Hayat pahalılığının bu tarzda telakkisine nazaran hadisenin umumî bir surette iktisadîyatımıza teması tabii görülmüş ve atideki esbab ile alakadar bulunduğu izah edilmiştir.

1 – İhtiyaçlar artmıştır;

2 – Vasıta-i mübadele kıymetini gaib etmiştir;

3 – Say kıymetsizleşmiştir;

4 – Servet azalmıştır;

5 – Ticarette kazanç arzusu artmıştır;

6 – Bankalar yüksek faiz talep etmektedir;

7 – Hususî iktisadîyat ile devlet iktisadîyatı arasında ahenksizlik vardır.

8 – Vergiler hayat pahalılığı üzerinde müessir olmaktadır.

1924 senesine nazaran bugün hem maddî ve hem de manevî ihtiyaçlarımız değişmiştir, ve sür'atle tekamül etmektedir. Dünkü hayata rücu' mümkün değildir. Akçemizin iştira kıymeti azalmıştır; dün daha az para ile daha çok ihtiyaçlar temin edilirken bugün bu imkân münselibdir.

Say yalnız bir sınıfta değil bütün sunuf-ı içtimaiyede dahi kıymetsizleşmiştir.

Servet azalmış ve harab olmuştur, istihsal menabii daralmıştır. Yeni servet istihsali müşkülleşmiştir; semere-i iktisadîye azalmıştır. İstihsalin teşkilâtsızlığı, say'in semeresizliği servetin tedavülü keyfiyetine manialar teşkil etmektedir. Bundan başka oktruvalar, belediye rüsumu vesair tekalif de servetin serbestçe tadavülüne mani olmaktadır.

Ticarette kazanç arzusu artmıştır. Dün mahdud bir kazançla kanaat edilirken bugün bununla iktifa edilmemektedir. Hususî iktisadîyat ile devlet iktisadîyatı arasındaki ahenk mevcud değildir.

Vergilerin de hayat pahalılığı üzerinde tesirleri vardır. Bunları ayrıca tetkik etmek iktiza eder.

Diğer mütalaalara nazaren hayat pahalılığı, istihsal, istihlak ve tasarruf arasındaki adem-i muvazenetten ve kuvve-i iştiraiyemizin istihlak ihtiyacımızı tatmine kifayet edememesinden münbaisdir. Hayat pahalılığı, kuv-

68 Erkam İstanbul Esham ve Tahvilat, Kambiyo ve Nukud Borsası ile Osmanlı Bankası idare-i merkeziyesince tespit olunan aylık fiyat vasatilerinden alınmıştır.

ve-i iştiraiyenin istihlak ihtiyacına tekabül edememesi neticesinde, hadis olmuş bir muvazenesizlik olarak telakki edilir ise, izalesi hadisat-ı iktisadîyenin tanzimine mütevassıf olduğu tezahür eder. İstihsal ameliyesi tanzim edilmedikçe diğer hadisat-ı iktisadîye mevcut olamaz; binaenaleyh sebeb-i asliyi evvel emirde istihsal sahasında aramak icab eder.

Hayat pahalılığı umumî şerait ve hadisat-ı iktisadîye neticesinde tekevvün etmiş bir vaziyet olduğuna ve bilumum şuabat-ı iktisadîyeye teması bulunduğuna nazaran mevzuun faaliyet-i iktisadîyemize sahne olan bütün sahalara teşmili muvafık görülmüş ve istihsal, tedavül, inkısam ve tevzî ve nihayet istihlak-ı servet sahalarında ayrı ayrı tedkikine lüzum hissedilmiştir.

İstihsalin iktisadî aletleriyle malum bulunmaması diğer şuabat-ı iktisadîyenin de zafiyet ile mesabiyetini intaç eder. Bizde ziraat her veçhe ve itibar ile müstaid-i inkişaf olduğu halde bugün masruf sayin tam bir surette semeresini temin edemeyen hasis bir kar sahasina inkılab etmiş vaziyettedir. Vesait-i istihsaliyemizin fikdanı ve ibtidailiği, sayimizin israfına saik olmakta ve sayin israfı, netice itibariyle, randumanın noksanisini intaç etmektedir.

Aynı şerait tesiriyledir ki ziraat sahasında sayimizin muayyen bir zaman vahid-i kıyasisi zarfındaki semeresi diğer memleketlerde sayin mümasil sahada ve aynı zaman zarfındaki randıman nisbetinden pek dundur. Randumanlar arasındaki bu fark vesait-i istihsaliyenin derece-i mükemmeliyetine göre bazı memleketlerde bize nazaran birkaç misle baliğ olmaktadır.

Âli İktisat Meclisi Birinci İçtima Devresi (1 Mart 1928-19 Mart 1928)

Paramızın Esbâb-ı Temevvücü ve İzalesi Çareleri

Âli İktisat Meclisi Riyaset-i Celilesine,

Paramızın esbab-ı temevvücü ve izalesi çareleri etrafında tetkikat icrasına memur edilen komisyonumuz on beş gün devam eden müteaddid içtimalarında vaziyeti tetkik ve münakaşa etmiştir. Bu babda cereyan eden müzakeratın vasıl olduğu netice, meselenin esbab ve avamilinin ve paramız kıymetinin kat'î surette tesbiti için atılacak adımların ve ittihaz olunacak tedabir-i kat'îyenin on beş gün gibi kısa bir müddet zarfında bila-taraf taharri ve tesbiti imkânsızlığı ile hülasa edilebilir.

Vesaik ve erkam-ı sahihaya müstenid tetkikat-ı amikanın mahsulesi olması lazım gelen tedabir-i esasiye içtima-i atinde tesbit ve teklif edilmek üzere işbu raporda paramızın esbab-ı temevvücü ve buna karşı alınacak tedabir etrafında umumî şekilde cereyan eden müzakeratın bervech-i zir telhisiyle iktifa edilmesi muvafık ve zarurî görülmüştür.

Esbab-ı temevvüç hakkındaki mütalaat:

Bu vadide serdolunan bir kısım mütalaata göre vasıta-i mübadelemizi teşkil eden evrak-ı nakdiyemizin temevvüç-i kıymeti esbabını üç devreye ayırarak bervech-i zir tetkik etmek mümkündür.

1 – Evrak-ı nakdiyenin mebde-i ihracından Harb-ı Umumî'nin nihayetine kadar olan devre (1914-1918)

2 – Mütarekeden Lozan Muahedesi'nin akdine kadar olan devre (1918-1923)

3 – Lozan Muahedesi'nin akdinden bugüne kadar geçen müddet (1923-1927)

1- Harb-i umumî Devresi (1914-1918):

Harb-i Umumî bidayetinde malum olduğu üzere tedavül-i nakdiyemiz Osmanlı Bankası banknotları istisna edilirse kamilen altından ibaretti. İlcaat-ı harbiye dolaysiyle peyder pey mevki-i tedavüle çıkarılan ve ilk ihraç edilen bir kısım altın karşılıklı olan evrak-ı nakdiyemizin Harb-ı Umumî sıralarındaki temevvücatı, ittihaz edilen bazı tedabir-i fevkaladeye mebni, hakiki harekat-ı iktisadîyenin bir ifadesi olamazdı. Bu tedabir cümlesin-

den olmak üzere yirmi Alman Markı'nın bir Türk Lirası ad ve itibar edilmesi gibi Türk lirasının hariçte kuvve-i iştirasını Alman Markına tabi kılan mukarrerat, Türkiye'nin düvel-i merkeziyeden veya onların tavassutiyle icra ettiği mubayaat-ı cesime bedelinin badelharb tesviyeye talik ve nihayet ithalat ve ihracat için mevzu' bazı takyidat Türk parasının kambiyo fiyatlarını az çok müstakar bir halde tutmağa hizmet etmiş idi.

Hariçteki itibarına rağmen Türk Lirası daha bu devrede dahildeki kuvve-i iştiraiyesini mahsus bir surette gaib etmiş ve Harb-ı Umumî nihayetinde Türk evrak-ı nakdiyesi kıymeti takriben yüzde yirmi beşine tenezzül etmiş bulunuyordu.

2 – Mütareke Devresi (1918-1923):

Harb-i Umumî esnasında memleket dahilîndeki stokların sarf edilmiş olması ve müstahsil ellerin müdafaa-i vatana bu devrede dahi devam mecburiyeti karşısında kalması memleket muvazene-i iktisadîyesinin aleyhimizde devamını intaç etmiş ve nitekim İstanbul gibi bazı mühim merakiz-i istihlakiyeyi ekmek ihtiyacının hariçten teminine mecbur etmiştir.

Paramızın bu devrede temevvüç ve adem-i istikrazına mühim diğer amiller de hudud-ı millîmiz haricînde kalması melhuz olan Suriye, Irak gibi vilayattan altına tebdil edilmek üzere merakiz-i ticarîyemize mühim miktarda evrak-ı nakdiyenin tehacümü;

İstiklal-i millîmizin o sıralarda duçar-ı tehdid olması hasebiyle efkâr-ı ammede paramızın istikbali hakkında şüpheler tevellüd etmesi ve bu ahvale munzam olmak üzere ecnebî tazyikiyle na mevsim olarak Düyûn-ı Umûmiyye kuponlarına bazı tediyat icrası;

Memleketi terke davet edilen bazı gayr-ı millî anasırın beraberinde harice götürdükleri sermaye-i nakdiyelerini ecnebî nukuduna tahvilde müsaraat etmiş olmaları ve nihayet Versay Muahede-i Sulhiyesi mucibince düvel-i mu'telifenin ilk tertip evrak-ı nakdiyemiz karşılığını teşkil eden Alman bankalarına mevdu' olan altınlarımızı müsadere ve komşu memleketlerden Romanya, Bulgaristan gibi bazı memleketlerin ecnebî nukudu tedariki için İstanbul piyasasına müracaat etmeleri gibi ahval şayan-ı kayıddır.

3 – Lozan Muahedesinin Akdinden Sonraki Devir (1923-1927):

Müstağni-i arz ve izahtır ki bu devreden mukaddemki iki devrede paramızın temevvücüne amil olarak zikr ettiğimiz esbabın kısm-ı mühimmi ahval-i fevkaladeye has mahiyeti haizdirler. Lozan Muahedesi'nin akdiyle vaziyet beynelmilîyemizin istikrarından sonra paramızın temevvücatını tetkik etmek için esbab ve avamil-i tabiiyeye istinad edilmek zaruridir. Bundan evvelki iki devrede esbab ve avamil-i tabiiyenin suret ve derece-i tesirini ölçmek müşkil idi; çünkü müessir diğer arızî bazı sebebler aynı zamanda mevcud idi.

Evrak-ı nakdiyenin ahval-i adiyede temevvüç-i kıymetini müstelzim esbab hakkında mütalaat-ı atiye dermeyan edilmiştir.

Elif: Parada karşılık meselesi;

Be: Para hacminin memleket harekât-ı iktisadîyesine olan nisbeti;

Ce: Muvazene-i ticarîye temevvücatı;

Dal: Devlet bütçesinin muvazeniyeti;

He: Devlet düyun-ı mütemevvücesi;

Vav: Esbab ve avamil-i ruhiye;

Ze: İstihlakatta tasarrufata riayet edilmemesi;

Ha: Spekülasyonun bilhassa mütareke senelerinde hükümran olması;

Tı: Memurin ve talebe haricînde olmak üzere hudut haricînde yekunu büyük miktara baliğ olan vatandaşların ihtiyar-ı ikamet etmeleri.

Elif

Parada karşılık:

Balada arz edildiği üzere bidayet-i ihracında paramızın bir kıymeti için altın karşılık mevcud idi. Ancak bu karşılığın bilahare düvel-i mutelife tarafından müsaderesi neticesinde mevki-i tedavülde bulunan paramızın tamamiyle karşılıksızlık ve sadece itibar-ı devlete müstenid bir mübadele vasıtası olmaktan ibaret kalmıştır. Bu keyfiyet esbab ve avamil-i sairenin daha serbetçe icra-i tesir etmesine başlıca bir amildir.

Be

Para hacminin memleket harekât-ı iktisadîyesine olan nisbeti:

Kable'l-harb Türkiye hudutları dahilînde takriben otuz beş milyon altın ve on milyon lira da gümüş ki cem'an kırk beş milyon raddesinde meskukat mütedavil idi. Gerçi senenin bazı aylarında bankalar kanalıyla memlekete giren iki üç milyon İngiliz lirası kıymetinde bir mebaliğin muvakketen inzimam etmesi suretiyle hacm-i tedavül tevessü ediyordu. Bu suretle memleketin umumî hacm-i tedavülü elli milyon altın lira kıymetinde tahmin etmek hakikate yakın gibidir.

Tedavüle ihraç edilmiş evrak-ı nakdiyemiz yüz elli üç milyon lira raddesinde olup bundan takriben yüz otuz beş milyon liralık kadarının bilfiil tedavülde olduğu kabul edilmektedir. Kable'l-harb mütedavil elli milyon altının bugünkü hudud-ı millîmiz dahilîde kalan aksam-ı memalike isabet eden kısmını geniş bir hesabla otuz milyon lira takrir ettiğimiz takdirde bugünkü hacm-i tedavülün laakal dört ile dört buçuk misli fazla olduğu tezahür eder. Diğer avamil-i temevvüç ihmal edildiği takdirde bilnazariye paramızın altına nazaran dört ile dört buçuk liranın bir altına taadül etmesi icab ederdi. Bu hudud dahilîde kalmak şartiyle paramızın tenezzül ve temevvüç-i kıymetini mahza hacm-i tedavüle atf etmek mümkündür. Bu nisbeti mütecavüz sükût-ı kıymeti esbab ve avamil sairede aramak ve bilhassa diğer iki devrede şiddetle müesser olan esbab ve am-vamil-i ruhiyeye atf etmek doğru olur.

Cim

Muvazene-i ticariye temevvücatı:

Memleketimiz esas itibariyle ziraî bir sahadır ve istihsalatımız heman mevadd-ı ziraiyeye münhasırdır. Bu hususiyete mebni muvazene-i ticarîyenin mevsim temevvücatı memleketimizde daha şiddetle hissedilmektedir. Memleketimizde kambiyo bilhassa muhsulümüzü idrak ederek ecnebî piyasalarına arz ettiğimiz aylarda girer. İthalatımız mütekasif ve binaenaleyh kambiyoya fazla ihtiyacımız olan aylar ise bu mevsime tekabül etmez. Binaenaleyh ecnebî nukudu arz ve talebinde daimi bir muvazenet teessüs edemez ve paramızın kıymeti mevsimlere nazaran müsaid veya na-müsaid temevvüçlere maruz kalır.

Dal

Devlet bütçesinin muvazenatı:

Para kıymetinin temevvücünde devlet bütçesinin muvazeneti başlıca amillerdendir. İtibar-ı malî-i devletten kuvvet ve menba alan para ancak menba-i varidatı servet-i umumiye-i memlekete mütenasib vergilere müstenid ve mesarifi azamî tasarruf ve takayyüdle istimal olunan mütevazin bir bütçeye müstenid olduğu takdirde itimad telkin eder.

He

Devlet düyun-ı mütemevvücesi:

Yeni evrak-ı nakdiye ihracı için en büyük saik olan devlet düyun-ı müteveccesi paranın istikrar kıymetine en büyük haillerdendir.

Vav

Esbab ve avamil-i ruhiye:

Karşılıksız ve sadece itibar-ı malî-i devlete istinad eden bir para hamillerinin ahval-i ruhiyesi kıymeti üzerinde pek çok müessirdir. Iktisadîyatımızın yakın zamanlara kadar mühim bir kısmı ruhen memleket menafiine menfi temayülatta bulunan gayr-i millî unsurlar tarafından idare olunan memleketimizde esbab ve avamil-i ruhiyeyi ehemmiyetle nazar-ı itibara almak mecburiyetindeyiz. Bundan dolayı hacm-i tedavül bahsinde de işaret ittiğimiz veçhile paramızın esbab-ı sükutunu avamil-i iktisadîye derecesinde ve belki de bunun fevkinde olarak avamil-i ruhiyede aramak icab eder. Filhakika memleketimiz erbab-ı servetinden bir kısm-ı mühimminin nakdî mevcudlarını ecnebî parasına tahvil ve memleket haricîne nakletmiş ve etmekde bulunmuş olmaları köylülerimizin belki de kısmen sevk-i itidale tasarruf edebildikleri paralarını altına tahvil ve iddihar etmeleri hususunda gösterdikleri tehalük işbu avamil-i ruhiye tecelliyatından ad olunabilir.

Tedabire müteallik mütalaat:

Paramız kıymetinin sükutundan vikayesini ve temevvücatın hadd-i asgariye tenüzzülünü kafil-i tedabir cümlesinden olmak üzere berveçh-i zir mütalaat dermeyan olunmuştur:

1) Bilhassa düyun-ı haricîyemiz kuponlarının tediyesi vesilesiyle bir kat daha kesb-i ehemmiyet edecek olan hükümet tediyat-ı haricîyesi için lüzumu olacak ecnebî parası mubayaatını mümkün mertebe müsaid aylarda ifa etmek ve na müsaid aylarda lüzum olacak kambiyoyu Türk bankalarının kambiyo avansı suretiyle temine çalışmak;

2) Hükümet tediyatı için lüzumu olan kambiyonun bir kısmını olsun iyi şerait tahtında temin edebilmek gayesiyle ihracat tacirlerinden bankaların yevmi mesaiye ettikleri ecnebî nukudunun muayyen nisbetlerde ve zamanlarda günün vasati kıymeti üzerinden hükümet hesabına mubayaasını temin edecek tedabir-i kanuniye ittihazı;

3) Türk bankalarınca para buhranı zamanında ecnebî müessesat-ı malîyesine Türk evrak-ı nakdiyesi tevdiye edilmemek;

[Azadan bir zat bu tedabirin serbesti-i ticareti tehdide sebeb olacağını ve binnetice takip edilmekte olan gayeye muzır olunacağını dermeyan etmiştir.]

4) Düyun-ı haricîyemiz kuponlarının istilzam ettiği İngiliz liralarını vesile-i ihtikar olmamak üzere atideki iki tarzdan birini ihtiyar etmek suretiyle temin etmek:

Elif: Düyun-ı haricîyemizin itfasına tahsis edilen İstanbul ve Samsun gümrükleri varidatını bir gün evvelki kapanış fiyatı esası üzerinden İngiliz lirası olarak tahsil etmek.

Be: Mezkûr varidatın mahiye takriben bir buçuk milyon lira tutacağına göre bu kadar bir meblağı varidatın ait olduğu bankaya tevdiine başlanacağı ay ibtidasından mukaddem İngiliz lirası mubayaasına tahsis ve banka vasıtasıyle yapılacak mübaiyatın bir ay mukaddemki vasati İngiliz lirası piyasasından fazla olmamasını temin etmek.

Hülasa ve Netice:

Evrak-ı nakdiyemezin kat'î istikrarına doğru atılacak adımlar on beş gün gibi kısa bir müddette bila-taraf tetkiki mümkün olamayacak tedabire mütevakkıftır. Devre-i atiyeye taalluku zarurî görülen bu meselenin halli için muhtelif menabi'e müracaatla Âli İktisat Meclisi'ni tenvir edecek mahiyette vesaik ve malumatı cem' ve ihzar ve bu sahadaki tetkikatı daha ziyade ta'mik ve bu babda bazı esasatı tespit etmek üzere Meclis-i Âli azası meyanından tefrik olunacak münasib zevattan mürekkep bir hey'et teşkilini lüzumlu ve zarurî görmekteyiz efendim.

Âlî İktisat Meclisi İkinci İçtima Devresi (1928)

(Türkiye Cumhuriyeti Âli İktisat Meclisi Umumî Kâtipliği:
Âli İktisat Meclisi Raporları 1928 İkinci İçtima Devresi, seri A, no 2, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, 1929.)

Hayat Pahalılığı:

Pahalılığın harpten mütevellit sebepleri:

Pahalılık buhranının menşe ve sebeplerini Harb-ı Umumî'de ve Harb-ı Umumî'yi takip eden devirlerde aramak lâzımdır. Memleketimizde hayat pahalılığı Umumî Harb'in bidayetinde altın esası üzerinde bulunan paramızın sabit kıymetine rağmen evvelâ: İthalat eşyamızın ve müteakiben gıdaî istihsalatımızın muhtelif esbap taht-ı tesirinde azalmasından dolayı arzın talebe tekabül edememesinden tevellüt etmiştir. Bu vadide spekülasyonun, tabii olması lazım gelen tezayüd-i kıymeti, biraz daha teşdit etmiş bulunduğu da şüphesizdir. Harb-ı Umumî nihayetlerinde, enflasyonunun tahakkuk etmeye başlaması üzerine bu hadise de eşyanın tezayüd-i kıymetinde tabii tesiratını icra eylemeye başlamıştır. Bugün memleketimizde istihsalat malîyet fiyatının yüksekliği enflasyon tesiratiyle müştereken adem-i tevazünü her memleketten daha fazla tebarüz ettirmektedir. Bu bilhassa emtia kıymetine icra-yi tesir eden illetlere müteallik hususatta da barizdir.

Vakıa Harb-ı Umumî esnasında mevcut olan sebeplerin bir kısmı bugün bazı sahalarda tamamen, diğer bazı sahalarda kısmen zail olmuştur.

Böyle olmakla beraber 1920 senesinde Amerika'da başlayan sınaî buhran Harb-ı Umumî'nin o sırada henüz tehvin edilememiş olan netayicini vahimleştirmiştir. Bundan dolayıdır ki cihan iktisadîyatında buhran yapan gayri tabii şerait bugün de kısmen mevcuttur.

Harb-ı Umumî'nin ve müteakip devirlerin iktisadî arazını şöyle tahlil edebiliriz:

1) Cihan iktisadîyatındaki muvazenesizlik:

Enflasyon ve paranın kıymetinin dahilde ve hariçte duçar-ı tezelzül olması, münasebat-ı iktisadîyenin haleldar olmasını, devletlerin ve iktisadî vahdetlerin fakirleşmesini intaç etmiştir. Bunun netayici yalnız fakirleşmiş olan milletlere inhisar etmeyerek diğerlerini de müteessir etmiştir. Fakirleşmiş olan milletlerin beynelmilel iktisadî münasebetleri daralmış olduğundan, diğer milletlerin istihsal, ihracat faaliyetleri de daralmış, o memleketlerde bu yüzden işsizlik gibi içtimaî tesiratı vahim olan netayiç meydan almıştır.

2) Harb-ı Umumî'de cihan servetinin ve istihsal kabiliyetinin azalması:

Hayat pahalılığı mevzuunu tetkik ederken muhtelif dünya memleketlerinin millî servet ve millî gelirlerinin Umumî Harp'ten evvel ve sonraki vaziyetlerine bir nazar atfetmek çok faidelidir. On dokuzuncu asrın sonlarında ve yirminci asrın başlangıcında umumiyetle her memlekette millî servetler ve millî gelirler daima artan ve yükselen bir hal göstermiştir. 18 sene zarfında (1896-1914) bütün muhtelif dünya memleketlerinde umumî ve millî servetlerle millî gelirlerin yekûnunda tezayüt vardır.

1914 senesinde bütün dünyanın servet-i millîyesi yuvarlak rakamla tahminen 1000 milyar dolara baliğ olmuştu. Eğer aynı suretle tezayüt nisbet ve miktarı devam etmiş olsaydı, 1925 senesinde umum dünyanın millî serveti 150 milyar dolara baliğ olmak lâzım gelirdi.

Fakat Umumî Harp bu hususta şiddetle müessir oldu.

1- Dört seneden fazla süren Umumî Harp'te birçok millî servetler istihlak ve tahrip edildi;

2- Milyonlarca insanlar harbe iştirak etmek ve harpte ölmek suretiyle istihsalden hariç kaldılar;

3- Geçmiş nesiller tarafından ihzar ve tasarruf edilmiş olan kıymetler sarf edildi;

4- Milletlerin istihsal kudretleri azaldı;

5- Harbin sonunda da siyasî teşevvüşler ve adem-i muvazeneler inkişafa mani oldu.

Bu suretle harbe iştirak etmiş olan milletlerin servetleri azaldı ve bundan da umumiyetle bütün dünyanın ve beşerîyetin servet-i umumiyesi bittabi müteessir oldu.

Umumî Harp doğrudan doğruya olarak 260 milyar dolara ve dolayısıyla da 90 milyar dolara ki ceman 350 milyar dolara mal olmuştur.

Hülasa denilebilir ki dört senelik Umumî Harp bütün dünya servetinin yüzde 35 miktarını mahv ü harap etmiştir. Mamafih bu 350 milyar doların 200, 250 milyar doları milletlerin beş senelik yeni tasarruflarıyla karşılanmış ve örtülmüştür. Umumî Harb'in asıl ziyanı 100, 150 milyar dolardır ki bu miktar umum dünya servetini %10-15 nispeti derecesindedir; yani Umumî Harb'in neticesinde dünya servetinin yekûnunda bu miktarda mühim bir tenezzül vardır. Ve bu tenezzül harbe iştirak eden milletlere nazaran gayri müsavîdir. Bu tenezzül eski muvazenenin menfi olarak bozulmuş olduğunu ifade eder ki bu da bütün dünyadaki hayat pahalılığının en mühim sebeplerindendir.

Memleketimizin servet ve geliri:

Memleketimiz hakkında hiçbir rakam iraesine muktedir değiliz. Ancak Umumî Harp'ten evvelki hudutlar dahilînde Türkiye'nin servet-i umumiyesi Darphane Müdürü merhum Ferit Bey'in *Nakid ve İtibar-ı Malî* unvanlı eserinde 300 milyon altın lira olarak gösterilmekte ise de bu rakamın da hakikat ifade edebildiğine kani değiliz.

Umumî Harp'ten sonra bazı mühim memleketlerin millî servetleri (Milyar dolar olarak):

Memleketler	1914	1919	Fark
İngiltere	80	67,5	12,5
Fransa	65	45	20
Rusya	60	25	35
İtalya	25	20	5
Belçika	15	12,5	2,5
Almanya	95	60	35
Avusturya-Macaristan	40	25	15

Buna mukabil bilhassa Amerika ve Japonya'da millî servet-i umumiye artmıştır.

Şimalî Müttehide-i Amerika	205	285	80
Japonya	20	25	5

Kopenhag'da Harb-ı Umumî'nin içtimaî netayicini tetkik eden bir cemiyet-i ilmiye Harb-ı Umumî'nin Avrupa milletlerine isabet eden nüfus zayiatını 10 milyon tahmin etmektedir.

Servetlerin harabisi ve nüfusun tenakusu neticesinde tabii olarak husul bulan noksanî-i istihsal Harb-ı Umumî esnasında telafi edilebilmiş midir?

Buna maddeten imkân yoktu. Hususiyle Harb-ı Umumî tahrip vasıtaları ihtira ve keşfinde mühim bir amil olmuş ise de istihsal imkanlarını tezyit sahasında büyük teknik bir yenilik getirmemiştir. Ziraî ve sınaî istihsal sahasındaki muvazenenin haleldar olması, iktisadî ve içtimaî netayici itibariyle, bugünkü buhranın başlıca sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Yalnız cihan buğday istihsalatının yüzde kırkını veren (33 milyon quarter) Şarkî Avrupa buğday istihsal sahası Rusya'nın cihan piyasasından çekilmesi muvazenenin şiddetle tezelzüle uğraması için kâfi idi.

Harb-ı Umumî içinde ziraî istihsal sahasında vuku bulan tegayyürat neticesi olarak bilumum mevadd-ı gıdaiye fiyatları tereffu' etmişti. Mevadd-ı gıdaiye istihsalatından başka sınaî mevadd-ı iptidaiye itibariyle de ziraî istihsalat sahasındaki tegayyürat bilumum şuabat-ı iktisadîye arasındaki ahenk ve muvazeneyi de ihlal etmiştir.

3) Cihan ticaretinin daralması:

Cihan iktisadîyatının zebunu olduğu bu buhran istihsal sahasına inhisar etmeyerek tabii bir surette diğer safahata da intikal etmiştir.

Harbi müteakip beynelmilel emtia mübadelesi, hacim itibariyle, hemen bila-istisna bütün memleketlerde daralmıştır.

Cihan ticaret hacminin daralması hakikat-ı halde bilhassa Amerika gibi bazı fevkalade istisnalar ile, cihanşümul bir kudret-i iştiraiye noksanîsi ile izah edilebilir.

Fiyatların tereffu'u evvela istihsalat ve imalatın ihtiyacata adem-i intibakının tabii bir neticesi iken, cihana şamil olan "fakirleşme" hadisesi ile buhranın belli başlı bir sebebi olmuştur.

4) Sermayenin tevezzü'ünde ve istihsalde uygunsuzluk:

Cihan iktisadîyatının bu buhranından, bütün iktisadî şuabat ve safahat gibi sermaye de müteessir olmuştur.

Buhran sermayenin faaliyet istikametlerini değiştirmiş, sermayenin istimalinde, istihsal şuabatına tevezzü'ünde uygunsuzluklar intaç etmiştir. Sermaye bir sahada lüzumundan fazla mevcut, diğer bir sahada ihtiyaca gayri kafidir. Sermayenin iktisadîyede tevezzüündeki uygunsuzluk ve muvazenesizlik ve bundan dolayı bazı şuabat-ı iktisadîyedeki fazla-i istihsale mukabil diğer bazılarındaki noksanî-i istihsal, buhranın çok şayan-ı dikkat olan avamilinden biridir.

Sermayenin teraküm ve teşekkülü de cihan iktisadîyatı için bir muvazenesizlik arz etmektedir. Bu muvazenesizllk sermaye fazlalığı ve sermaye fikdanı gibi iki mütezat şekilde tezahür etmektedir. Bazı memleketlerde (mesela İngiltere ve Amerika'da) hiç de rasyonel olmayan bir mikyasta bir sermaye terakümü müşahede edilirken diğer bazılarında iktisadî hayatı atalete ve kifayetsizliğe sevk eden bir sermaye fikdanı hâkim olduğu görülmektedir. Sermaye terakümü bidayette bazı büyük sanayi memleketlerinde -bilhassa Amerika'da- buhranın sebeplerinden biri iken bugün bir neticesi olmuştur.

Ticaret ve sanayi hayatının buhrandan müteessir olduğu sıralarda "emtia sermayesi"nin nakit sermaye tahvilindeki tehalük bugünkü sermaye buhranını ne kadar teşrî ve tevsî etmiş ise buhranın devam etmekte olması da sermayenin ataletini intaç etmesi itibariyle, o nispette teşdit etmiştir.

5: Sa'y ve istihsal:

Pahalılığa bazı iktisatçılarla sanayi erbabının gösterdiği bir sebep de işgününün sekiz mesaî saatine inmiş olmasıdır. Mesai saatlerinin tenzili fikri harpten evvel de mevzu-i bahsti. Fakat harp bunun kuvveden fiile çıkmasına yardım etmiş, harbin ferdasında büyük iktisadî devletlerin ekserisinde sekiz saat kanunu kabul edilmiştir.

İş saatlerinin tenzilinin iş semeresi üzerindeki mutlak tesirlerini şu basit hesap misalinden görmek mümkündür (Burada meselenin yalnız iktisadî cihetini nazar-ı itibara alıyoruz):

Harpten evvel bir amele günde bilfarz 10 saat ve senede 300 gün itibariyle bir senede 3000 saat çalışmakta iken bugün günde sekiz saat hesabiyle ancak 2400 saat çalışmaktadır. Senelik sa'yin semeresi altı yüz saate bedel olan nispette azalmıştır.

Mesaî saatlerinin tenzili ile istihsal semeresi de azaldığına göre piyasada arz olunan emtianın da azalıp fiyatların yükselmesi tabiidir.

Sa'yin randımanını idame etmek ve içtimaî sa'y hasılasını azaltmamak için ya eski mesaî saatleri miktarınca çalışmak, yahut mütenakıs randımana tekabül eden miktarda yeni sa'y kuvveti ilave etmek, yani daha rasyonel çalışmak lâzımdır. İstihsali eski vüsat ve haddinde idame edebilmek için ilavesi zarurî olan bu yeni sa'y kuvveti ise istihsalin mal olma fiyatını tezyit etmektedir.

Birçok delil ve emarelere nazaran bugün vüsat-ı istihsal azalmış değil, bilakis istihsal fiyatı yükselmiştir.

Mesaî saatlerinin tenzili keyfiyetinin neticesi -hangi rüyet zaviyesinden tetkik edilirse edilsin- daima malîyet fiyatının yükselmesidir.

Yukarda zikrolunan sebeplerin memleketimizdeki hayat pahalılığına olan tesiratı tabiidir. Umumî Harp'te memleketimiz harp meydanlarında 500.000 nüfusunu kaybetmiştir. Memleketimizi muhtelif sebeplerle terk edenlerle, memlekete giren muhacirlerin miktarı arasında fark vardır. İşte bu sebepler memleketimizde de sa'y ve istihsal münasebetlerinde adem-i muvazeneyi intaç eden amillerden olarak gösterilebilir.

6) Cihan iktisadîyatında yeni inkişaflar:

1922-1923 senelerinden sonra cihan iktisadîyatı inbisat kesbetmeye başlamış ve yeni bir mecraya girmiştir. 1923 senesi ile başlayan bu yeni devre, cihan iktisadîyatının merkez-i sıkletini değiştirmiş olduğunu göstermekle beraber, şayan-ı dikkat bir inkişaf arz etmektedir.

Cihan mevadd-ı gıdaiye ve mevadd-ı iptidaiye istihsalatı 1927 senesinde harpten evvelkine kıyasen takriben yüzde 17 ve cihan ticareti ise yüzde 10 nispetinde bir tezayüt ve küşayiş arz etmektedir.

1927 senesinde Avrupa'da istihsalat 1925 senesine kıyasen bir gerilik arz etmektedir. Bunun başlıca sebebi Avrupa şerait-i iktisadîyesinin İngiltere'de kömür amelesinin grevi yüzünden şiddetle müteessir olmasından ibarettir.

Ticarî harekat müşiresi de bir gerileme ve 1913 senesine kıyasen yüzde on noksanı arz etmektedir.

Şarkî ve Vasatî Avrupa'da harekat-ı ticarîye (Rusya dahil olduğu halde) 1925-1926 senelerinde gayr-i mütebeddil kalmış olmakla beraber, Rusya'nın harpten sonra ticarî sahadan ayrılmış olmasının bir neticesi olarak, 1913 senesi seviyesine nazaran yüzde 25 nispetinde mütenakıstır.

Cihan istihsalat-ı sınaîyesi bilhassa son senelerdeki teknik terakkiler ve rasyonel usuller ile, 1913 senesine nazaran daha müsait bir safhaya intikal etmiştir. Sanayiin inkişafı, birçok memleketlerde mevadd-ı iptidaiye istihsalatının tezayüdüne nispetle daha seri bir tempo takip etmiştir.

İngiltere, Amerika ve İsviçre gibi paraları istikrarını muhafaza edebilmiş olan memleketlerde bile bugün fiyat seviyesi 1914 senesinin 100 esasına mukabil vasaten 150 etrafındadır. Bizde fiyat seviyesi ise aşağıda arz olunan aded-i işarilere göre 170 ile ifa edilmektedir.

Fiyat seviyesinin bizde daha mütereffi bulunmasının sebebini şimdiye kadar derpiş ve tahlil olunan avamilden, yani Türkiye'nin cihan iktisadîyatı ile müşterek olan hususiyetlerinden başka aşağıda diğer fasıllarda izah edildiği üzere memleketimize has diğer esbabın müessiriyetinde aramak lazımdır.

I – Ziraî istihsal şeraitimiz:

İstihsalin iktisadî illetlerle malûl bulunması diğer iktisadî faaliyetlerin de zafiyet ile musabiyetini intaç eder. Bizde ziraat her vech ü itibar ile inkişafa müsait olduğu halde bugün masruf sa'yin tam bir surette semeresini temin edemeyen bir sahadır. Vesait-i istihsaliyemizin fıkdanı ve iptidailiği sa'yimizin israfına saik olmakta ve sa'yin israfı, netice itibariyle, randıman-ı noksanîsini intaç etmektedir.

İstihsal masraflarımız, umumiyetle ve her sahada mümasil mahsulat itibariyle, cihan istihsal masrafı seviyesinden yüksektir. Rakip memleketlere nazaran istihsal metotlarımızın gayrı müsait bulunması, iktisadî faaliyetlerimizde modern prensiplerin yer bulmaması ve iktisadî hayatımızın, muhtelif vesileler ile ileri sürülen, diğer illetleri bir taraftan müstahsalâtımızın malîyet fiyatı, diğer taraftan evsafı üzerinde müessir olmakta ve piyasalarda rağbet ve revaç bulmasını işkâl etmektedir.

Tabii servet membalarımızdan hakkiyle istifade edebilmek için görgüye müstenid ananevî usullerden kurtulmak, modern iktisat prensiplerine müstenit istihsal metotlarına geçmek, bilumum iktisadî faaliyetlerimizi

rasyonalize ederek masarif-i istihsaliyemizin cihan masarif-i istihsaliyesi seviyesine yaklaşabilmesini temin etmek zaruridir. Bilhassa düşünülmek iktiza eder ki başlıca ihracat eşyamız cihan piyasasında daimi bir rekabete maruz bulunmaktadır. Mümasil istihsalatta bulunan memleketlerin istihsal tekniklerinin faikiyetinden mütevellit olan bu vaziyet bütün şumuliyle ve daimî surette millî iktisadîyatımızı tehdit etmektedir. Evvela istihsal faaliyetlerimizin "iktisadîleştirilmesi" tabiriyle ifade edilebilecek bir istihsal inkılabına muhtacız.

Bu inkılâbın iki safhası vardır:

A - Teknik inkılâp; rasyonel, yani makul ve elverişli istihsal gayesine müteveccih bir inkılâp;

B – Mahsulatımızın revaç-ı daimisini temin etmek için başlıca ihracat eşyamızın standardizasyonu.

Ziraî istihsal ve ihracatımız:

Türkiye ziraate elverişli bir memlekettir. İstihsalât-ı ziraiyenin bir kısmı dahil-i memlekette istihlâk edildiği gibi bir kısmı da harice ihraç edilmektedir. Memleketimizde ziraat asr-ı hazırın anladığı manada inkişaf edememiştir. Bunu bilhassa memleketimizin beynelmilel mübadele münasebetlerindeki mevkiini tahlil etmekle anlıyoruz. İhraç ettiğimiz mahsulât, memleketin bu vasfının tabii bir neticesi olarak büyük bir tenevvü arz etmemektedir. İhracatımız umumiyetle ziraî mahsulâta inhisar etmekte ve sınaî mamulât ihracı bu meyanda varid-i hatır olmamaktadır.

Un ve buğday gümrüğü meselesi:

Hayat pahalılığını tevlit eden esbab-ı muhtelifenin en mühimlerinden biri alelumum istihsalatta görülen noksan olduğu hakkında ittifak edilmektedir. Bu esas kabul edildikten sonra hayatı ucuzlatmak için ihracat ve istihlâk-i dahilîye tahsis olunan bütün mahsulatın tezyidi birinci derecede elzemdir deyip sürat ve kat'îyetle mahsullerimizin tezyidi keyfiyet ve kemiyetine çalışmak icap eder. Lâkin kısa bir zaman zarfında bütün Türkiye istihsalâtının tezyidi için elzem olan tedabirin ittihazı zımnında elimizde kâfi derecede vesait olmadığından şimdilik bütün kuvvetimizi maişetimiz üzerine en ziyade müessir olan mevadd-ı gıdaiyenin tezyidi keyfiyet ve kemiyetine hasretmek daha makul olacağından halkın taayyüşünde en büyük müessir olan ekmeğin madde-i iptidaiyesi olan buğday ve hububat-ı sairenin istihsalini arttıracak tedbirlerin diğer istihsalleri tezyit edecek tedbirlere tercihan ve müstacelen ittihaz edilmesi lâzımdır.

Un ve buğday gümrükleri de şayan-ı dikkattir.

Memalik-i ecnebiyeden gelen bir kilo buğdaydan 3,60 kuruş ve bir kilo undan 11,40 kuruş gümrük resmi alınmaktadır.

Bu 11,40 kuruş gümrüğün hayat pahalılığı üzerinde ne suretle tesir edeceğini daha iyi anlamak için İstanbul'da imal olunan bir kilo unun istihsal fiyatını tetkik edelim. Vasati bir fiyat olmak üzere 100 okka buğdayın fiyatı 1800 tahniye ücreti 100 çuval masrafı 50 kuruş ki ceman 1950 kuruş 100 okka buğdayın un haline gelme masrafıdır. Yüz okka buğdaydan vasatî olarak 73 okka un ve 27 okka kepek ve razmol istihsal olunuyor. Kepeğin ve razmolün okkası sekiz kuruş olduğuna göre 100 okka buğdaydan alınan unun kıymeti 8x27=216 kuruşun tenziliyle 1950-216=1734 kuruştur.

73 okka unun cezb-i rutubetle 75 okka olduğu sabittir. Binaenaleyh bir okka unun istihsal fiyatı 1734/75 =23,15 kuruştur Hakikat böyle olunca 56 okkalık bir çuvalın kıymeti de 56x23,15 =1296,40 kuruştur. Elyevm 56 okkalık bir çuval unun piyasa fiyatı ise 1450 kuruş olduğuna göre aradaki fark 153,60 kuruştur. Halbuki 1296,40 kuruştan 56 okkalık unun fiili istihsalinde tüccar ve kırmacının kazancı da dahildir. O halde istihsal fiyatı olan 1296,40 kuruş ile piyasa fiyatı olan 1450 kuruş arasında 153,60 kuruşluk fark, Şehremaneti'nin müsaadesiyle karıştırılan yüzde yirmi nispetindeki çavdarın da fark-ı fiyatı hesap edilirse bu fahiş kârın maişetimizi bilâ-lüzum tazyik etmekte olduğu görülür.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası neşriyatından olan Remzi Saka Bey'in *Anonim Sa'y veSermaye* unvanlı kitabından anlaşıldığı üzere ekserisi müstecir olan büyük değirmenciler hayatta insanın en ziyade muhtaç olduğu bir maddenin ihzarında yüzde yirmi beş gibi gayet yüksek bir kâr temin ediyorlar. Değirmen sahipleri ile müstecirlerin hey'et-i mecmuasının kârı agleb-i ihtimal bu gibi işlerde tecviz edilmeyecek bir kâr teşkil ediyor. Esbab-ı mesrudeden dolayı maişet hususunda bu sene çekmekte olduğumuz ızdırabatı tehvin için 31 Ağustos 1929 tarihine kadar un gümrüğünün buğday gümrüğü derecesine tenzil edilmesini vacibeden addederiz. Bu vaziyette himayesi bizce matlup olan değirmencilik ya az kazanacak veyahut hiç kazanmayacak ve lâkin teklif edilen tedbir Türkiye halkının ekseriyet-i azimesinin istihlâk eylediği ekmek fiyatında beher kiloda 2,5 kuruşa yakın bir tenezzül vücude getireceğinden değirmencilerin zararına bile olsa böyle bir tedbirin lüzumuna kaniyiz.

Bu senenin fevkalade olan vaziyeti karşısında un gümrüğünün buğday gümrüğü derecesine tenzili bir zaruretten mütevellit ise de buğday mahsulümüzün istihsalat-ı dahilîyeyi tatmin edecek derecede olduğu zamanlarda unla buğday gümrükleri arasında fark gözetilmemesi değirmen sanayiimizin daha mütekamil sair memalik değirmenciliğine karşı himayesiz kalması demek olur. Mamafih bugünkü un gümrüğünün himayeyi tecavüz edecek derecede bulunduğunda da şüphe yoktur. Değirmenlerin himayesini ihmal etmeyecek ve fakat un fiyatlarının da lüzum ve ihtiyaçtan fazla tezayüdüne meydan vermeyecek mutavassıt bir un gümrük tarifesi tatbik edilmesi suretiyle iki nokta-i nazarın te'lifi tavsiye olunabilir.

Kuraklık meselesi:

İrva ve iska meselesi memleket ziraatı için hayatî bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır.

Kuraklığa karşı müsmir neticeler verecek mahiyette tedabir ittihazı lazımdır.

Fıtraten feyizdar olan topraklarımız da mezru arazi, muhtaç olduğu suyu bulunca, kuru ziraat usuliyle elde edilen hasılanın laakal 5-10 misli fazlasını temin etmektedir.

Ziraî nokta-i nazardan kuraklık hadisesi doğrudan doğruya yağmurun azlığından mütevellit olmayıp topraklardan vuku bulan tebahhuratın fazla ve toprakta hububat ve mahsulâtın neşv ü nemasını temin edecek suyun noksan olmasından mütevellittir. Bu sebepten dolayıdır ki bu menatıkta kuru ziraat rasyonel ve kârlı bir iş değildir.

Bilhassa iska meselesi bu itibarla hayatî bir mahiyet arz etmektedir.

Buna nazaran:

Son kuraklık hadisesi kuru ziraatın bilhassa merkezî Anadolu ziraatının inkişafı ve terakkisine kâfi bir vasıta olamayacağını pek bedihi bir surette meydana koymuştur.

Su kuvvetlerimizin iska edebileceği araziyi tayin, tespit ve tahlil edecek iska çarelerine tevessü etmek zaruridir.

Bazı mahallerde küçük külfetlerle yapılabilecek iska ihzaratının ikmaline köylülerin alakadar edilmesi ve bu hususta kendilerine muavenet olunması lâzımdır.

Bundan başka ziraatte yalnız aynı fasileye mensup nebatata ehemmiyet verilmeyerek ziraatte çok mühim bir mevkii olan münavebe ve tenevvü usulleri takip edilmesi lâzımdır.

Anadolu ziraat iktisadîyatının keyfiyetinde de bir inkişaf meşhut değildir. Bu şerait tahtında bizde ziraat kâr getiren bir faaliyet şubesi olmaktan kalmış takip edilen usul-i ziraat ise ziraat-i tabiatın lütuflarına müftekir bir taayyüş vasıtası haline indirmiştir. Bundan bütün memleket iktisadîyatının şiddetle müteessir olacağı aşikârdır. Ziraatımızın semereli ve feyizli olmamasındaki sebepler pek mütenevvi olup bilhassa bu meyanda arazimizin yorulmuş bulunması, küçük ve büyük ferdî ziraat işletmelerimizin ve yarıcılık ve ortakçılık usulü ile ve ziraî amele ile işletme usullerimizin muhtaç-ı tetkik ve ıslâh nakısaları olması, istihsal kooperatiflerine lüzumu

veçhile atf-ı ehemmiyet edilmemesi, ziraî sigortanın fikdanı gibi sebepler zikrolunabilir. Bu sebeplerin netice-i tabiiyesindendir ki köylerden kasabalara hicret şayan-ı dikkat bir cereyan halindedir.

Ziraî kredi meselesi:

Zürra matlup ıslâhatı yapabilmek için zarurî ve lâbit olan sermayeden ve itibardan mahrumdur. Uzun ve kısa vadeli olmak üzere muhtaç olduğu iki nevî krediyi de teminde duçar-ı müşkülat olmakta ve iktisadî muvazenesini haleldar edecek derecelerde fahiş faiz ödemek mecburiyetinde bulunmaktadır.

Ziraatımızın inkişafı nokta-i nazarından hayatî bir ehemmiyeti haiz olan ziraî kredi fikdanı ve faiz meselesi, filhakika öteden beri şikâyetleri mucib olmuş bir meseledir.

Memleketimizde faiz, ihtiyacın şiddetiyle mütenasiben, ayda yüzde beş ile on arasında tehalüf etmektedir. Bu, murabahanın yalnız kredi ve faiz safhasındaki tezahüründen ibarettir. Bandan başka kredinin şerait-i itası da ziraatçıları mahv ü harabiye sevk etmektedir. Nakten verilen kredinin ekseriyet-i ahvalde nevama malen iadesi meşruttur. Burada da faiz ayda yüzde yirmi beş derecesine kadar yükselmektedir. İdrak ettiği mahsulünü temasta bulunduğu tüccara satmak kayt ve taahhüdü zürraa çok pahalıya mal olmaktadır. Bunun ikinci bir şekli de tüccar ile erbab-ı ziraat beyninde cereyan eden münasebette tecelli etmektedir. İhracat merkezlerimizdeki müessesat-ı ticarîyenin (a livrer) satışlara mukabil verdikleri avanslar şayan-ı dikkat bir mahiyet arz etmektedir. Bu avanslar, mesela tütün, zeytinyağı, pamuk ve hububat satışlarında mühim bir rol oynamaktadır. İdrak edilecek mahsule mahsuben verilen bu avanslardan zürra'ın müstefit olmaktan ziyade mutazarrır olacağı bedihidir.

Ziraat hayatımızda uzun ve kısa vadeli kredi ihtiyacına cevap verebilecek yegana müessesemiz Ziraat Bankası'dır. Maksad-ı teşekkülü itibariyle evvel emirde ziraî krediyi temin ve tatmin eylemekle mükellef bulunan bu müessesemiz takviye edilerek maksad-ı aslisine hadim olabilecek şerait dahilînde çalışabilirse memleketin ihyasında mühim rollerden birini oynamış olacaktır.

Arazinin ıslâhına, vesait-i istihsaliye-i ziraiyenin tedarik ve tezyidine taalluk eden ziraî kredide uzun vadeli muamelenin laakal 10 seneye iblağı ve Ziraat Bankası'nın sermaye-i hazırası gayr-i kâfi bu ihtiyacı tatmin edecek surette sermayesinin tezyidi esbabının teemmülü de ehemmiyetle kaydolunur.

Ziraî kooperatifler:

Ziraatta istihsal kredisi, yani kısa vadeli kredi ziraî itibar kooperatifleri ile temin edilebilir. Ziraat Bankası'nın memleketin bünyesine ve ihtiyaca en muvafık tarzda ziraat istihsal kooperatiflerine hizmet edebilmesi teemmül edilmelidir.

İtibar kooperatiflerinden başka istihsal ve alım ve satım kooperatiflerinin teşekkülü de ehemmiyet-i mahsuseyi haiz olacaktır. Memleketimizde kooperatifler, ihmal ve hatta imhali caiz olmayan teşkilâttandır. Bunların şimdiye kadar mahdut bir iki teşebbüse münhasır kalarak taammüm ve inkişaf etmemesi bir taraftan bu teşkilâtla iştigal edilmemiş diğer taraftan kooperatifçilik zihniyetinin benimsenmemiş olmasıyla izah edilmek lâzımdır.

II- Sanayi istihsal siyaseti:

İktisadî şeraiti itibariyle henüz inkişaf edememiş olan memleketler için hedef, iktisadî kuvvetleri sistematik bir veçhe dahilînde tenmiye ettirmek hedefidir.

İktisadî istihsal siamızın inkişafı muhtelif istihsal şubelerine masruf faaliyetlerimizin mütevazı bir surette inkişafı demek olduğuna göre iktisat siyasetimizin ziraatle beraber sanayii de ihmal etmemesi lâzımdır. Sınaî faaliyetlerimiz, "Gümrük siyasetimizin esasları"na müteallik olarak tanzim edilen raporda da temas edildiği gibi iktisadîyatımızın asıl olan vasfına göre, iptidaî maddeleri daha ziyade dahil-i memlekette temin edilebilen sanayi şuabatına inhisar etmektedir.

Bu sanayiin en mühim şubesi sanayi-i nesciyedir; mamul hale ifrağ edildiği takdirde kemiyet itibariyle ihtiyacat-ı millîyeyi temin edebilecek miktarda mevadd-ı iptidaiye-i nesciyeye malîk olduğumuz halde bunun pek cüz'i bir kısmı dahil-i memlekette sarf edilmekte, ihracat-ı umumiyemizin %15'ini teşkil eden mütebakisi de harice gitmektedir. Buna mukabil memlekete giren mamulat-ı nesciye, ithalat-ı umumiyenin %44 gibi mühim bir kısmını teşkil etmektedir.

Diğer taraftan mevcut mensucat fabrikalarının ekserisi gayr-i iktisadî şerait altında işlemektedirler. Buna rağmen pamuklu mensucat fabrikalarının sıhhate karip tahmine nazaran, 10 milyon liralık, yünlü mensucat fabrikalarının ise 9,5 milyon liralık imalatta bulunmaları da sanayi-i nesciyenin memleketimize müsteid-i inkişaf sanayiden olduğunu ispat etmektedir. Binaenaleyh yeni tarifemiz makul hadlerde himayeyi temin ettiği takdirde sanayi-i nesciyenin kısa bir zamanda serî adımlarla inkişaf edeceği kuvvetle ümit olunabilir. Bununla beraber inkişafın bir program altında temini şayan-ı temennidir.

Mevadd-ı iptidaiyesi memleket dahilînde yetişen diğer sanayi meyanında debagat, konserve, şeker, bira, zeytinyağı gibi gıdaî maddeler, sabun ve nebatî yağlar istihsali gibi ilk sırada varid-i hatır olan kimyevî sanayi de bulunmaktadır.

Memleketimizde vakıa ağır endüstriye mevzu olacak madenî servetler de vardır. Kömürden başka tabii evsaf-ı kimyeviyeyi haiz demir, bakır, simli kurşun, çinko ve cıva gibi madenlerimiz de mevcuttur.

Ancak memleketimizin muhtelif mıntıkaları arasında ve bilhassa ihracat limanlariyle muvasala temin edilmedikçe bu sanayi rasyonel bir surette istismar edilemeyecektir. Bu sahalarda şimdiye kadar mahdut bazı teşebbüsler haricînde şayan-ı dikkat sınaî faaliyetler müşahede edilmemesi ve hatta bazı teşebbüslerin, muvasala imkanlarının husulüne intizaren talik edilmesi (Ergani bakır madenleri) bir itibar ile de bu zaviyeden izah edilebilir.

Kömürlerimiz:

Havza-i fahmiye istihsalatımızın rasyonel bir tarzda olmayarak iptidaî bir halde bulunması ve Zonguldak'ta ve diğer ağızlarda tahmil ve tahliye müşkilatı ve Zonguldak limanının maksada kifayet edecek derecede olmaması ve kömürlerimizin yıkanması ve tasnife tabi tutulmaması pahalıya mal olmalarına sebep olmaktadır. Ve bu suretle bütün sanayide ve nakliyatta en mühim bir madde teşkil eden kömürün pahalılığı itibariyle hayat pahalılığına müessir olması tabiidir. Havza-i fahmiyenin tasarruf usulü de muhtaç-ı tetkik ve ıslâhtır. Hükümetimizce bir kömür siyaseti ve suret-i umumiyede bir kuva-yi muharrike siyaseti tayin ve takip edilmelidir.

Çimento sanayiimiz dahi yüksek himayeye mazhar olmakta ve müstahsıllara lüzumundan fazla fayda temin etmektedir. Hariçten ithal edilen ve keyfiyet itibariyle yerli cinse faik olan hariç çimentosunun tonu memlekete gümrüksüz 17, 18 liraya ithal edilmesi kabil olduğu halde yerli fabrikalarımız tonunu 32-33 liraya satmaktadırlar.

İktisat Vekâleti İstanbul şirketler komiserliğince neşredilen resmî malumata nazaran çimento fabrikaları 1927 senesindeki kabiliyetinin yüzde otuz dokuz nispetinde imalatta bulunmasına ve rasyonel çalışmamasına rağmen ton başına 639 kuruş yani 750 kuruş olan kömür resmine yakın kazanç temin etmişlerdir. Binaenaleyh bu adetlerin ifade ettiği sarahat karşısında bu meselenin tetkiki ile müstahsılları mutazarrır etmeyecek derecede çimento üzerine mevzu gümrük resminin hadd-i makule tenzili muvafıktır.

Bazı sanayi müesseselerinin rasyonel çalışmadıkları, istihsalatın pahalıya mal olduğu ve dolayısıyle müstehliki ızrar eylediği nazar-ı dikkati calib bir haldedir. Bunun da sebepleri:

a – Dünya sanayiinin azameti karşısında muvafık cesamette olmaması,

b – Bilhassa ticarî müesseselerde tekniğe ehemmiyet verilmemesi,

c – Usta ve muallem amele fıkdanı,

d – Fabrikaların cinslerine göre iktisaden muvafık olmayan mıntıkalarda tesis edilmiş olmasıdır.

Cihan fabrikaları tröst, kartel, sendika halinde aralarında birleşerek büyümekte ve bununla da iktifa etmeyerek "Taylor" sistemi gibi muhtelif rasyonel çalışma usulleri tatbik ile malîyet fiyatlarını en asgarî hadde ircaa gayret etmektedirler. Millî sanayimizde pek esaslı temellere istinat ederek tekemmül ve inkişaf çareleri taharri olunmalıdır.

Memleketimizde sanayiin teessüs ve teşviki iktisadî hal-i hazırımıza uygun bir sanayi planına müstenit olmak zaruretindedir.

Teşvik-i sanayiden maksat, memlekette her sahada tesisat-ı sınaîye vücude getirmek demek değildir. Bizim gibi sınaî faaliyete yeni atılan milletlerde bu sahada mümkün olan azamî teenni ile hareket etmek, şerait-i lâzimesi mevcut olmayan ve ihtiyaca cevap vermeyen sanayi tesisatı vücude getirmekten tevakki etmek icap eder.

Memleketimizde faaliyet-i sınaîye, iktisadîyatımızın asıl olan vasfına göre, mevadd-ı ipidaiyesi daha ziyade ziraatten temin edilen sanayi şuabatına inhisar etmiştir. Sanayi siyasetimiz evvel emirde bu zaviyeden düşünülmüş ve atideki prensiplerden mülhem olmak lazımdır:

a – Memleketimizden gayr-ı mamul olarak çıkan mevadd-ı iptidaiyeyi mamul veya nim mamul halde ihraç etmek;

b – En fazla miktarda istihlak olunan ve mevadd-ı iptidailesi memleketimiz dahilînde temin edilebilen mamulat sanayiini inkişaf ettirmek.

Sanayi-i beytiyeye gelince:

Şehirlerde olduğu gibi ziraat hayatında sanayi-i beytiyenin ehemmiyeti derkârdır. Hususiyle sanayi-i beytiye ataletle geçen mevsimlerde şayan-ı dikkat bir fayda temin edebilir. Sanayi-i beytiye ister ticaret maksadiyle icra olunsun ister ailenin ihtiyacını temine matuf bulunsun, her halde muhtaç-ı muavenet telakki edilmek lâzımdır. Filhakika bizde sanayi-i beytiyenin himayesi hususunda şimdiye kadar hiçbir tedbir ittihaz edilmiş değildir. Bilakis eskiden beri mevcut olan birtakım ev sanayii şuabatı duçar-ı inkıraz olarak tarihe karışmıştır. Sanayi-i beytiyenin mevadd-ı iptidaiyesini teşkil eden malzemenin gümrükten hin-i ithalinde mazhar-ı müsaade olması iltizam edilmelidir. Filhakika şerait-i hazıra tahtında sanayi-i beytiye erbabının bu kabil müsaedattan istifadeleri mümkün değilse de Schultze Delitsch usulünde veya en basit şekildeki veya Reiffeisen kredi kooperatifleri halinde teşekküllerden küçük erbab-ı sanayiin azim istifadeler temin edebilecekleri aşikârdır.

Sanayi kredisi:

Sanayi erbabının kredi ihtiyaçlarını temine medar olacak kredi müesseselerinin süratle vücude gelebilmesini teshil eylemek lâzımdır. Hükümetçe tesis edilmiş olan Sanayi ve Maadin Bankası'nın yalnız işletme ile iktifa etmeyerek saha-i faaliyetini fiilen ve tahsisen bilumum şuabat-ı sınaîyemize, tesis ve kredi sahasında, teşmil edecek sanayi hayatımızda kıymetli bir surette çalışması şayan-ı temennidir.

Sanayi siyasetimizin veçhe ve hedefleri hakkında kat'î fikirler edinebilmek için çok şümullü vukuflu ve esaslı tetkikata ihtiyaç vardır.

III – Münakale ve muvasala siyaseti:

İktisadî hayatta yollar tedavülü tanzim ve istihsali tensik eder.

Türkiye'de yollar şimdiye kadar, bu ehemmiyetleriyle mütenasip bir seviyeye yükselmemiştir. Bizde münakale ve muvasala demiryollar devrinden evvel umumiyetle, bugün ise ekseriyetle bati ve fensiz bir mahiyette tecelli eder.

Bu bataet ve fensizliğin ilk tesiri iktisadî hayatımızda, istihsal ve istihlak münasebetleri arasında muvazenesizliktir. İstihsal mıntıkalarındaki bolluğa mukabil istihlak merkezlerinde bir darlık mahiyetinde tecelli eden bu muvazenesizlik, tabii olarak memleketin muhtelif aksamında ehemmiyetle tehalüf eden fiyatlarla yalnız

şerait-i hayatiyeyi tağyir etmekle kalmayarak, istihsalin ancak mevzi-i ihtiyaçlara tevafuk edecek hadlere inmesi suretiyle, kesafet-i istihsal üzerinde de müessir oluyor. İktisadî faaliyet de bu suretle daima mahdut bir sahaya inhisar ederek inkişaf edememek mecburiyetinde kalıyor.

Münakale ve muvasala imkânlarının vüs'ati iktisadî hayatiyetin miyarıdır. Filhakika istihsal ve tedavül sahalarındaki inkişaf muvazî ve mütenasip olduğu andan itibarendir ki iktisadî hayatın nabız atışı intizama girer; aksi takdirde iktisadî uzviyet buhranlardan zebundur.

Bizde demiryolları devrinin başlamasıyla artan münakale imkânları tedavülü kolaylaştırmış, birtakım merkezleri birbirine raptetmek suretiyle istihlaki istihsal ile karşılaştırmış ve Türk iktisadîyatında nisbî bir muvazenenin teessüsüne hizmet etmiştir.

Deve ve kağnı devrinin, saat hesabiyle, azamî üç, dört kilometreyi tecavüz edemeyen sürat-i vasatisi on misli tezayüt etmiştir. Demiryolları nakliyatta süratle beraber temin ettikleri ikinci mühim faide ehveniyet olmuştur. İstihsal masarifinden madut olan nakliye masarifinin tenakusu şerait-i adiye tahtında birincinin de tenakusunda amildir. Bu itibarla nakliyatın ehveniyeti, müstahsalatın daha ucuza istihlakini temin etmiş oldu.

Emniyetle kabul edilebilir ki bizde bugünkü manası ve ehemmiyetiyle dahilî ticaretin başlangıç tarihi demiryollarının bizde de nakliye vasıtası olarak kullanılmağa başladığı tarihten iptida eder. Münakale, daima, her yerde ticarete rehberlik vazifesini görmüştür.

Dahilî ticaretin, memleketin hangi aksamında daha kuvvetle ve daha geniş bir hareketle inkişaf edebildiğini anlamak için ihsaî erkama müracaat beyhudedir. Demiryollarımız ticarî inkişafımızın hututunu hemen hemen yanlışsız bir isabetle tespit eden grafiklerdir. Zira münakale imkanlarının vüsat ve şümulüyle inkişaf ve ittisa eden ticaret bilhassa bizde denilebilir ki demiryollar üzerinde yürümüş ve bunların ihata ettiği havaliye münhasır kalmıştır. Dahilî ticaretin demiryollar devriyle başlayan yeni safhası ticarî hareketlerin mevzilikten kurtararak beynelmevazi bir mahiyet iktisap etmesi ile tecelli etmiştir.

Bizde demiryollar meselesi memleketin her tarafını tamamen demir şebeke ile örülmüş göreceğimiz güne kadar ehemmiyetini muhafaza etmekte devam edecektir.

Cumhuriyet hükümetinin demiryollar siyaseti semerelerini vermektedir.

Devlet Demiryolları İdare-i Umumiyesi'nin bir istatistikine nazaran 1928 senesinde işletilmekte olan normal demiryollarının tulü 5000 kilometreye yaklaşmaktadır.

Buna mukabil iktisadî rolleri itibariyle her halde demiryollar kadar ehemmiyetli bir muvasala vasıtası olan ve demiryollarının damarlarını teşkil eden şoselerimiz mefkuttur.

Eldeki rakamlara nazaran bugün Türkiye hudutları dahilînde 30.000 kilometre tulünde yol mevcuttur. Böyle olmakla beraber sefere salih olan yollar (asrî manasiyle şose deyil) Garbî Anadolu vilayetleriyle belli başlı vilayetlerimizden bazılarının hudutları dahilîne inhisar eden 3000 kilometreden ibarettir. Mevcut yollarımızın eldeki vesait-i mihanikiye ile kabil-i seyr ü sefer bir hale ifrağ edilmeleri ilk hedeflerimizden birini teşkil eder.

Memlekette yol inşaatı devamlı faaliyetlere mevzu olmakla beraber şimdiye kadar bu sahada "yüksek verimli" müspet neticeler istihsal edilemediği aşikârdır.

Yeni yol siyasetimiz ise her şeyden evvel iktisadî ihtiyaçlarımıza uygun veçhelerle, programlı bir insicam ve insiyak dahilînde inkişaf etmek zaruretindedir.

Gerek devlet demiryollarında ve gerek imtiyazlı hatlarda tarifelerimiz hem hal-i hazırdaki miktarları ve hem de bu miktara esas teşkil eden ilk hatleri bugünkü vaziyet-i iktisadîyemize nazaran şayan-ı dikkat surette yüksek olduğundan bu tarifelerin ihtiyacat-ı iktisadîye ve tüccariyemize göre tenzili hayat pahalılığını tahfif edecek amillerdendir.

Denizyollarında emtia-i ticarîye münakalatına mahsus vagonların da ihtiyaç derecesinde tezyidi lâzımdır.

IV – Deniz ve transit ticaretimiz:

Millî iktisat faaliyetlerinin hey'et-i umumiyesi içinde deniz ticaretinin ehemmiyet-i mahsusası vardır.

Deniz ticaretimiz, bu mahiyeti ile mütalaa edilebilmek hususiyetini haiz olmamakla beraber, memleketimizin coğrafî vaziyeti itibariyle bir deniz memleketi olması ve bundan başka iktisadî ve hayatî ihtiyacatı nokta-i nazarından şayan-ı tetkiktir.

Filhakika bizde bugün hatta en iptidaî manada dahi bir deniz ticareti yoktur. Son seneler zarfında müşahede edilen harekât ve sefain-i ticarîye tonajımızdaki tezayüt bu sahadaki faaliyetimize ehemmiyet atfettirebilecek bir keyfiyet olmaktan uzaktır. Bilhassa son iki sene zarfındaki harekât, limanlarımız arasındaki kabotajın bize intikal etmesinin bir neticesidir. Bu hadisenin de kıymet ve ehemmiyeti olmakla beraber vapurculuğumuzun haricî nakliyatı da ifa edecek merhaleye geçmesi ve bilhassa "şilepçilik"te inkişafı icap eder.

Hamule vapurculuğunun deniz ticaretinde haiz olduğu ehemmiyet ve kıymet bizde henüz tamamiyle tebarüz etmiş ve hamulecelik tatbikat sahasında mühim bir yer tutmuş değildir. Mevcut hamule sefainimizin suret-i muntazamada hariç limanlara icra-yi sefer edebilmeleri için evsaf ve şerait-i lâzimeyi haiz olmadıkları da daima öne sürülen noksanlardan biridir.

Türk şilepçiliği bilhassa kurbiyeti itibariyle çok müsait bir vaziyet arz eden Karadeniz limanlarının harekât-ı ticarîyesinden istifade etmelidir.

Rus kömürlerinin ve Romanya buğdaylarının mühim bir miktarını Yunan gemilerinin taşımakta olması sadece calib-i nazar olmaktan ziyade hazin bir hadisedir.

Karadeniz'in şilepçilik nokta-i nazarından vaziyet ve faaliyeti ile Yunanistan'ın bu sahada oynadığı rol bizi üzerinde çok düşündürmeye değer bir meseledir. Eldeki erkama nazaran Karadeniz nakliyat-ı ticarîyesinde Yunan sefaini adet itibariyle birinci, tonaj itibariyle ikinci dereceyi haiz bulunmaktadır.

İstanbul ve İzmir limanlarında ihracat tamamen ecnebî sefaini ile yapılmaktadır. Bu meyanda Yunan sefain-i ticarîyesinin mühim nisbette iştiraki de şayan-ı kayıttır.

Türk ticaret filosunun kemiyetine gelince:

1914 senesinde 70.000 olarak tespit edilen mecmu tonaj (yelkenli de dahil) 1926'da 115, 1927'de 130 bine baliğ olmuştur. Bu rakamlar, vakıa, ticaret filomuzun kemiyetinde husul bulmakta olan tahavvül ve inkişafın bir delili olmakla beraber, Yunan ticaret filosu tonajına nispet edildiği takdirde, kıymet ve ehemmiyetten düşmektedir.

Bu sathî mukayese deniz ticaretimizin serî bir surette terakkisini teshil ve te'min etmek lüzumundaki ısrarın ne kadar yerinde olacağını gösterir.

Transit ticareti:

Türkiye bir transit merkezî olmak evsafını haiz bir memlekettir. En mühim limanımız olan İstanbul bir zamanlar Romanya ve Bulgaristan gibi mücavir memleketlere ve hatta Cenubî Rusya'ya transit limanı rolünü ifa etmekte iken son senelerde bir taraftan bu memleketlerin ihtiyaçlarını doğrudan doğruya mahreç memleketlerden tedarik etmeleri, diğer taraftan Rusya'nın senelerden beri Avrupa memleketleriyle iktisadî münasebatının duçar-ı inkıta olması dolayısiyle bugün bu rolünü kısmen kaybetmiştir.

Aşağıdaki rakamlar bunu göstermektedir.

İstanbul limanına giren vapurların tonajı 1910 senesinde 19,16 milyon iken 1927 senesinde 11,37 milyona tenezzül etmiştir. Demek ki limanın umumî harekâtında bugün, harpten evveline nazaran yüzde kırk beş bir gerileme vardır.

Transit ticaretimizin mahiyet ve vüs'ati hakkında bizi tenvir edecek erkam tedariki, gümrük istatistiklerimizin münhasıran ticaret-i hususiye harekâtını ihtiva etmeleri hasebiyle, imkân dahilînde değildir. Ticaret-i umumiyemizin harekâtı ise kayıttan hariç kalmaktadır.

Tahminata nazaran İstanbul'da transit ve transbordeman muamelesi de bugün haiz-i ehemmiyet bir vüs'at arz etmemektedir.

Serbest liman tasavvuru tahakkuk ettiği takdirde İstanbul'un transit sahasındaki faaliyeti yeniden canlanacaktır. Zira İstanbul limanının ehemmiyetini kaybetmekte olduğu hakkındaki tahmin ve iddialara rağmen, İstanbul'un şark piyasaları için tabii bir merkez mevkiinde bulunması tamamen, mühmel kalmayacağından ümitvar olmak için kâfi bir sebeptir.

Ancak şüphe yoktur ki İstanbul'un mühim bir transit merkezî haline gelebilmesi için bugünkü teşkilâtla kıyas edilemeyecek derecede asrî vesaitle mücehhez bir limana, antrepolara ve doklara malîk olması lâzımdır.

İstanbul ve İzmir limanlarımızda elyevm mevcut olan tahmil ve tahliye şeraitinin ıslâhı ve ücretlerin tenzili ve liman şirketlerinin serbesti-i ticareti ihlal etmeyecek surette tensiki ve asrî vesaitle teçhizi ve bunlar vücut buluncaya kadar ticaret ve iktisadîyata engel olan bu gibi teşekküllerin ilgası ile teşebbüsat-ı hususiyeye terk edilmesi ve sahillerimizde tabii limanların mevcut olmadığı mahallerde bir an evvel ihtiyaçlarımıza kifayet edecek derecede limanlar inşası şayan-ı temennidir.

V – Türk malîyesinin hususiyetleri:

Harp ve mütareke senelerinde umumî hayatımızın duçar olduğu teşevvüşler iktisadî sahada düşünülebilmesi, ilk vehlede, mümkün olmayan vüsatte menfi tesirler ve aksü'l-ameller ile neticelenmiştir. İşgal ve istilâ felaketleri devletin siyasî tamamiyet ve istiklâline müteveccih sui kastlardan ibaret kalmayarak tarihin belki ilk defa ettiği muazzam tahribat ve iktisadî uzviyetimizi senelerce hayatiyetten mahrum eden facialardı.

İstihlâstan sonra gözlerini yeniden dünyaya açan Türkiye mukayese edilmek için ikinci bir numunesi ve misali olmayan bir harabe-zardan başka bir şey değildi: Iktisadîyatımız mefluçtu.

Bunun netice-i tabiiyesinden olarak:

a – İktisadî semere ve sayımızın müsmiriyeti normal zamanlara kıyasen azalmıştı; sayimizin hasılası ihtiyaçlarımızı tatmin ve temine gayr-i kafiydi.

İstihlâsı takip eden senelerin tarihini ve bu tarihin muhayyerü'l-ukul safahatını hazırlıyoruz. Memleketimizin imarı, ıslâhı ve ihyası namına çok büyük gayret sarf edilmektedir. Bunun için:

b – Hariçten mamulat ve malzeme olarak daha fazla mubayaatta bulunuyoruz.

Bundan başka şerait-i umumiyemizin istilzam ettiği yeni ihtiyacat, yeni teşkilât devletin bütçesinde mühim tahavvülatı intaç etmiştir.

1 – Vergiler:

Devletin masarif-i umumiyesinin bir taraftan bu esbabın taht-ı tesirinde olarak tezayüdü, diğer taraftan paranın kuvve-i iştiraiyesinin tedennisi, hidemat-ı umumiyenin ifa ve temini zarureti muvacehesinde, devletin yeni menabi-i varidat aramağa sevk etmekte ve mükellefiyetlerin tekessür ve tenevvüüne bais olmaktadır. Devlet malîyatının hususiyeti varidatın mesarife göre taayyün etmesi zaruretine müpteni olmasına nazaran artan masraflar varidatın da tezyidini istilzam etmektedir. Mükellefiyetlerin seneden seneye bu suretle tezayüdü, müstahsıl ve müstehlik olan halk tarafından tahammül edildiğinden "hayat pahalılığı" dediğimiz hadise ile tabii bir surette alakadardır.

Vergiler, sık sık, pahalılığa amil olan sebeplerin başlıcalarından olmak üzere zikredilmektedir.

Varidat-ı umumiye-i devletin menabiini teşkil eden vergilerin tezayüdü, yeni vergiler ve inhisarlar ihdası, idare-i hususiyelere ve belediyelere müteallik rüsum-ı muhtelifenin tereffu'u, şüphesiz ki pahalılık hadisesi üzerine müessirdir. Bunların derece-i müessiriyetini tetkik ve tesbit edebilmek için vergileri metodik bir tasnif dahilînde mütalaa etmek icap eder:

a) İnhisarlar;

b) İstihlâk vergileri gümrük rüsumu;

c) Kazanç vergisi ve diğer bilâ-vasıta vergiler;

d) Belediye vergileri.

a- İnhisarlar:

"İnhisar" devletin muayyen sahalarda, her türlü rekabetten azade olarak satım imtiyazına malîk olması demektir. Müstehlik inhisara mevzu olan mevaddı muayyen olan şerait ile istifa ve istihlak eder. Bizde öteden beri inhisar mevzu olan tütün, müskirat, balık resimleri tezyit edilmiş ve son seneler zarfında kibrit, sigara kâğıdı gibi mübrem ihtiyaçlardan addolunan maddeler de inhisar rejimine tabi tutulmuştur.

Şeker, gaz ve benzin gibi mevattan istifa edilmekte olan rüsum da tamamen bir inhisar mahiyeti arz etmemekle beraber, hayat pahalılığı zaviyesinden şayan-ı dikkattir.

Bunlardan istifa edilmekte olan rüsumun satış fiyatları üzerindeki tesirini müşahede etmek için bazı misaller:

Gaz: Gümrük resmi 1,25 kuruş; istihlak resmi 6 kuruş; inhisar resmi 8 kuruş; Rüsum yekûnu 17,25 kuruş; Mubayaa fiyatı beher kl. 3,50 kuruş; Ma-rüsum malîyet fiyatı 18,75 kuruş

Şeker: Gümrük resmi 3,80 kuruş; istihlak resmi 15 kuruş; inhisar resmi 8 kuruş; Rüsum yekûnu 26,80 kuruş; Mubayaa fiyatı beher kl. 16,75 kuruş; Ma-rüsum malîyet fiyatı 43,55 kuruş.

Benzin: Gümrük resmi 2,50 kuruş: İstihlak resmi 0 kuruş: İnhisar resmi 8 kuruş; Rüum yekûnu 10,50 kuruş: Mubayaa fiyatı beher kl. 10,50 kuruş; Ma-rüsum malîyet fiyatı 21 kuruş.

Görüldüğü gibi şeker, gaz ve benzinden alınan rüsum miktarı yekûnu mubayaa fiyatlarından fazladır. Şekerin beher kilosunun mubayaa fiyatı olan 26,75 kuruşa 26,80 rüsum ilave edildiği takdirde 43,55 kuruşa gelen okkası toptancı ve perakendeci kârlariyle diğer masarifi ilave olunarak 60 kuruşa satılmaktadır.

İnhisara tabi diğer mevat fiyatları üzerinde de aynı tesiratı müşahede ediyoruz.

b – İstihlâk vergileri:

İstihlâk vergileri yalnız hazinece doğrudan doğruya istihlâk maddelerine mevzu rüsumdan ibaret değildir. Nakliyat vergisi, rüsum-ı bahriye, sayd-ı berrî ve bahrî rüsumu gibi bilvasıta alınan bilumum vergiler ile belediyelerce istifa edilen rüsumun da istihlâk vergilerinden addedilmesi icap eder. Gümrük rüsumu da hadd-i zatında istihlâk rüsumundan başka bir şey değildir.

Gümrük rüsumunun emtia fiyatları üzerindeki tesiri de istihlâk rüsumunun tesirlerine müşabihtir. İngiltere'den ithal edilen mensucat üzerine mevzu ithalat rüsumu ile dahil-i memlekette imal edilen mensucattan istifa olunan istihlâk resmi arasında hakikati halde hiçbir fark yoktur. Dahilde yetişen ve rüsumdan muaf olan mevaddın mümasiline mevzu gümrük resmi de aynı suretle icra-yi tesir eder. Piyasada aynı mevadın iki türlü fiyatı olmayacağına nazaran dahilde istihsâl olunan eşyanın fiyatı, gümrük resminin inzimamı ile fiyatı tereffu eden, ecnebî mümasilinin fiyatı seviyesine yükselir. Mesela buğday hariçten ithal edildiği kadar yerli buğday, istihsalin istihlâke edem-i kifayeti halinde, malîyet fiyatı ne olursa olsun, ithal edilen buğdayın satış fiyatı ile veya buna yakın bir fiyatla satılacaktır.

İstihlâk vergileri kâmilen fiyat tereffu'u şeklinde müstehlike rücu eder mi? Ekseriyetle böyle olmakla beraber bunun da bir haddi vardır:

c – Kazanç ve irat vergileri:

Kazanç ve iratlara tarh olunan vergilerin bir kısmı vakıa mükellefin uhtesinde kalmaktadır. Mesela memurin maaşatına tarh edilen vergi bu kabildendir. Memurlar hazineye tediye ettikleri vergiyi hiçbir suretle telafi edebilecek mevkide bulunmuyorlar. Buna mukabil serbest mesleklerde irat vergileri -ekseri ahvalde- halka rücu etmektedir. Amele ucuratına tarh edilen vergi de hakikati halde, malîyet fiyatlarına inzimam eder. İstihsalata mevzu rüsum ile ticarî kazançlardan istifa olunan vergiler de kısmen istihsal fiyatlarına kısmen satış fiyatlarına ilave edilmektedir.

d – Belediye vergileri:

Belediyelerin ifasiyle mükellef bulundukları vezaif ve hidematı teminen tarh ve istifa ettikleri rüsum ve tekâlif şayan-ı dikkat bir tezayüt arz etmektedir.

Bu meyanda bilhassa oktruva resmi daima şikayetlere mevzu olmaktadır. Filhakika belediyeler bugün oktruva resmini kurun-ı vustadaki kara gümrükleri mahiyetine ifrağ etmişlerdir.

Faraza İstanbul'daki ithalat tacirlerinin elinden çıkan bir mal Anadolu'nun bir köşesindeki istihlak mahalline gelinceye kadar alelekser üç, dört defa oktruva remine tabi tutulmaktadır. Bittabi bunlar eşya fiyatlarına zammedileceğinden pahalıkta mühim nispette amil olmaktadır.

Belediyeler muayyen bazı hidemat mukabili olarak tahsil ettikleri rüsum meyanında, tesiratı itibariyle en şayan-ı dikkat olanı mezbaha resmidir.

Bir misal:

İstanbul Şehremaneti bir koyundan:

Kuruş

165 zephiye

50 arziye

15 ahır ücreti

2 duhuliye olarak 230 kuruş tahsil ettikten başka yüzde iki buçuk nispetinde bir ihtisap resmi istifa etmektedir. Etin kıyyesinde yirmi kuruşa baliğ olan bu rüsum İstanbul et fiyatlarının diğer istihlâk merakizine nazaran daha pahalı olmasının başlıca sebeplerindendir.

Alelumum vergiler hakkında umumî mülahazalar:

İstanbul Vilâyeti'ne ait bir anketimize nazaran vergiler 1914 senesine kıyasen 1928 senesinde takriben 9,60 misline baliğ olmuştur.

1914 senesinde İstanbul'un nüfusu bir milyon tahmin edildiğine göre nüfus başına mükellefiyet miktarı 2 lira 38 kuruş iken 1928 senesinde yedi yüz bine tenezzül eden nüfusun beherine 32 lira 84 kuruş isabet etmekte ve buna nazaran 1914 senesindeki mükellefiyet miktarının bugün 14 misline irtika ettiği müşahede edilmektedir.

Vergilerin hey'et-i umumiyesi itibariyle, eşya fiyatlarını terfi eden tesirlerinden başka tasarrufu tahdit ve işkâl eder mahiyetleri daha ziyade şayan-ı dikkattir. Bizde servet ve sermayenin teşekkülü büyük bir dikkat ve itinaya mevzu olması lâzım gelen bir meseledir. Hiç şüphe yoktur ki memlekette servet ve sermayenin tekâsüfüne en büyük iktisadî kudret menbaıdır. Ancak bu suretledir ki siamız ve iktisadî inkişafımızın sürat-i seyri artacak, hiçbir veçhile mukayyet olmayan bir istiklâl elde edilebilecektir.

Ancak devleti vergilerin tezyidine sevk eden asıl delalet masarif-i umumiyesinin tezayüdü olduğuna ve bu da diğer esbap meyanında fiyat tereffu'unun bir neticesi bulunduğuna göre fiyatları takrir edebilmek, bir taraftan vergilerin kesb-i istikrar etmesine diğer taraftan iktisadî siamızın genişlemesine mütevakkıftır.

Filhakika biz "bugün memleketin maişet ve servet verecek vasıtalarından hiçbirinde, ne ziraatte, ne de

sanayi ve ticaretinde muhik olarak bekleyebileceğimiz hasılanın asgarîsisini bile bulmuş değiliz.

Halbuki mümtaz şerait-i tabiiyemiz, hakikat-i halde en yüksek istihsal imkânları ile çalışmaklığımıza müsaittir. Bu imkanlardan şimdiye kadar istifade edilmemiştir. Bunun sebebini geçmiş devirlerin hususiyetlerine aramak icap eder. Bu hususiyetleri tadada lüzum görmüyoruz. Memleketimiz şerait-i umumiyesinin şimdiye kadar bu sahadaki tesiratı tekrar tahlile ihtiyaç hissettirmeyecek kadar bariz ve malumdur.

Türk iktisadîyatının hal-i hazırı zihniyet, hareket ve cevvaliyet itibariyle, ümit verici bir inkişafa doğru gitmektedir. Carî olan emniyet havası içinde sükûn ve şuurla çalıştıkça bu gayenin de tedrici bir surette tamamen tahakkuk edeceğine şüphe yoktur.

Ancak iktisadî inkişafımızın sürat-i seyrini tahdit eden bazı esbap mevcuttur. Bu esbabın bir kısmı eski gafletin bir muhassalası, diğer bir kısmı da iktisadî faaliyetlerimizi tevzin ve tanzim edecek umumî bir iktisat planının henüz mevkut olmasının bir neticesidir.

VI – Paranın tedenni-i kıymetinden mütevellit sebepler:

Inflation:

Kemiyet nazariyesine göre, paranın kıymeti miktarı ile makûsen mütenasiptir; paranın miktarı arttıkça kıymeti azalır. Para kıymetinin tegayyürü fiyatlar üzerinde makûs surette icra-yi tesir eder; ve binaenaleyh para miktarında vaki olan her tegayyür fiyatlar üzerinde mepsuten mütenasip tesirler icra eder: Para miktarı arttıkça fiyatlar yükselir.

Cihan iktisat tarihinin birçok vakaları ve Harb-i Umumî'nin "inflation" buhranları bu nazariyenin mantıkını müeyyiddir.

Bizde de kâğıt para tedavülünün genişlemesi ile muvazi olarak evrak-ı nakdiyemizin kıymeti tegayyürlere duçar olmuştur.

Inflationun sebepleri ve neticeleri:

1915-1917 seneleri zarfında ihraç edilen evrak-ı nakdiye ile altın lira arasındaki fark, fiyat seviyesine şiddetle tesir etmiş addolunamaz.

Harp esnasında ticarî muamelatın birdenbire kesb-i ittıla etmesi (ordu taahhütleri) meydan-ı tedavüle sevk edilen evrak-ı nakdiyenin süratle ihtiyaca intibak etmesini intaç etmiştir. Bilhassa ihtiyaca intibak etmesini intaç etmiştir. Bilhassa memleketimizde çek usulünün taammüm etmemiş olması ve bu suretle bilumum tediyatın nakten icra edilmesi evrak-ı nakdiyemizin kesb-i ittıla eden muamelâta göre tehlikesizce istimâlini mümkün kılıyordu.

1917 ve 1918 senelerinde vaziyet tebeddül etmiştir. İstihsalin duçar-ı atalet olması, hariçle emtia mübadelesi münasebetlerinin daralması fiyatların tereffu'unu mucip olmuş ve başlıca müstehlik olan ihtiyaçlarını temin edebilmek için devletin varidat-ı adiyesi gayr-i kâfi olduğundan mühim miktarlarda evrak-ı nakdiye ihracına tevessül edilmiştir. Mütedavil evrak-ı nakdiye miktarı iki sene zarfında (1917 bidayetinden 1919 sonuna kadar) üç misilden fazla tezayüt etmiştir. Bu vaziyete nazaran kabul edilmek iktiza eden ki Türkiye'de inflationun başlıca esbabı şunlardır.

a – Bütçenin muvazenesizliği;

b – Fiyatların tereffu'u.

Harb-i Umumî'nin bidayetinde hayat mahsus bir surette pahalılaşmış değildi. İlk senelerde harpten evvelki stoklar ile yaşanılmış ve dahil-i memlekette istihsal ve imal olunan mahsulat ve – eğer mevzu-ibahs olabilirse – mamulatın kıymeti harpten evvelki mikyastan pek ziyade uzaklaşmamış olduğu için "hayat fiyatı seviyesi" nisbî bir istikrar muhafaza edilmişti.

Hususiyle Harb-ı Umumî'de Müttefik Devletlerden veya onların vesatetiyle memleketleri dahilîndeki fabrikalardan icra olunan mubayaatın bedellerinin harp sonuna taliki gibi paramızın kıymetinin mümkün mertebe muhafaza-i istikrar edebilmesine matuf tedabir "hayat fiyatı seviyesi"nin seri, şedit ve mahsus bir surette tereffu'une mani olmuştur.

Harbin imtidadı tahminatı tecavüz ettiğinden son seneler zarfında vuku bulan mubayaat Almanya ve Avusturya'da "harp iktisadîyatı" mamulatından olmak itibariyle daha pahalıya mal oluyordu. Zira oralarda da hal-i harp dolayısiyle, kıymet-i fenniyesi daha dûn amele ile çalışılıyor, hem madde-i iptidaiye ve malzeme daha pahalı olarak tedarik ediliyor, hem de istihsal randımanı tenakus etmiş bulunuyordu. "Pahalı" harp mamulâtı "hayatı" pahalılaştırmaya başlıyordu. İthal olunan emtia, stok mallara nazaran, daha pahalıya mal oluyordu.

Bunun ilk neticesi şuydu:

Türk müstahsılı istihsalâtı ile piyasaya geldiği ve bunu, diğer ihtiyacatını temin ve istifa etmek üzere, mübadeleye arz ettiği vakit sapanını tamir ettirmek, istihsal malzemesi tedarik etmek ve bir kat çamaşır almak istediği vakit, mahsus bir zam müşahede etti; bu zammı telâfi etmek için mahsulatını kıymetlendirmek lâzımdı; o da fiyatları artırdı.

İstihsal safhasından başka tedavül sahasında da gayr-i tabii haller hadis olmakta devam ediyordu: Harp masarifinin tediye ve tesviyesi için devlet mevki-i tedavüle vaz ettiği evrak -i nakdiyeyi tezyit ediyordu. Miktarı tezayüt ettikçe, harice karşı ittihaz edilmiş bulunan bazı tedabire rağmen, evrak-ı nakdiyenin dahilde kıymeti tenakus ediyordu.

Paranın kemiyetinin tezayüdü gibi fiyatların tereffu'u de muayyen bir maraz-ı iktisadînin arazından ibarettir. Bu arazın memleketin iktisadî bünyesinin mahiyeti, istihsal ameliyesi, servet ve irat teşekkülleri gibi muhtelif safahat ile irtibatını aramak lâzımdır.

Bilhassa düşünülmek icap eder ki:

a – Harp zamanında devlet mubayaatı normal zamanlardakinden çok fazlaydı;

b – Devletin mubayaatında kullandığı vasıta-i iştira itibaridir;

c – Devletin ihtiyacatını temin ve istifa için kullandığı paranın miktarı namütenahi olabilir;

d – Devlet masarifini iktisadî menabiden ziyade "sun'î" bir surette ihdas olunan menabi-i varidat ile temin etmektedir;

e – Mubayaatın vüsatı nispetinde istihsalat miktarı azalmaktadır;

f – Bir taraftan piyasanın daralması, diğer taraftan devlet ihtiyacatının şiddet ve vüsatını muhafaza etmesi ve evrak-ı nakdiye miktarının tezayüdü neticesinde para kıymetinin sukût ve tedenni etmesi yeni "istihsal" hadisesini pahalılaştırmakta ve daralmaktadır.

Tedbirler:

Umumî iktisat siyasetinin ilk hedefleri:

1 – Tabii servet menbalarımızı hakkiyle istismar edebilmek için modern iktisadî prensibe müstenit istihsal metotlarına geçmek ve iktisadî faaliyetlerimizi rasyonalize ederek masarif-i istihsaliyemizin cihan masarif-i istihsaliyesine yaklaşabilmesini temin etmek;

2 – İhracat emtiamızın cihan piyasasında sürümünü teshil edecek tedbirler ittihaz etmek ve bilhassa "standardisation" ve ambalaj hususuna ve mahreçlerde propagandaya ehemmiyet vermek;

3 – Kuraklığa ve tabiî afetlere karşı mücadeleyi müessir kılacak tedbirler almak;

4 – Ziraatla beraber hayvan yetiştirmeyi de ihmal etmemek;

5 – Ziraî kredi meselesine kat'î hâl çareleri düşünmek;

6 – Ziraî kooperatiflerin teessüsünü her suretle teshil etmek;

7 – Sanayi programımızı tanzim ederken bunun iktisadî şartlarımıza ve istidatlarımıza muvafık olmasını düşünmek; bu meyanda bilhassa:

8 – Memleketimizden gayr-ı mamul olarak çıkan iptidaî maddelerin mamul veya nim mamul hale ifrağıyla ihraç edilebilmesine matuf çareler aramak;

9 – Memleket dahilînde en fazla miktarda istihlâk olunan ve mevadd-ı iptidaiyesi dahilde temin edilebilen mamulat sanayiini behemahal inkişaf ettirmek; sanayi-i beytiyeye ehemmiyet vermek;

10 – Memlekette alelıtlak kredi tevziini ve faiz meselesini nizam altına almak;

11 – Chemin de fer siyasetine devam etmekle beraber istihsal ve istihlak arasındaki münasebeti tanzim ve tevzin edecek olan yolları – eldeki vesait-i mihanikiye ile – kabil-i seyr ü sefer bir hale getirmek ve yeni yollar siyasetinde iktisadî bir muvasale programiyle müteharrik olmak;

12 – Bahrî nakliyatta memleketimizle mücavir memleketler arasında şilepçiliğin inkişafına yardım edecek teşviklerde bulunmak.

Acil tedbirler:

1 – Fiyatları takrir etmek için paranın kıymetini tespit etmek;

2 – Vergilere istikrar vermek ve iştihsali teksir ve teksif ederek vergi yükünün daha geniş esaslar dahilînde tevzii suretiyle tahfifine çalışmak;

3 – İktisadî zaruretler amir ve hâkim olmadıkça, gümrük rüsumunu tezyitten imtina ve bununla beraber un ve buğday gümrükleri arasındaki büyük farkı izale etmek;

4 – Belediyelerin ve diğer devlet teşkilâtının istifa etmekte oldukları rüsumu hadd-i itidâl dairesinde tespit etmek;

5 – Oktruvanın mürekker cibayetine cevaz ve mesağ vermemek;

6 – Tahmil ve tahliye şeraitinin islâhı ve şikâyetlere mevzu olan tarifelerin azamî derecede tehvini zımnında inhisar idarelerini ve teşkilâtını tensik ve zait idarî masraflardan tamamen içtinap etmek;

7 – Nakliyat müesseselerinin bilhassa gıdaî maddelere müteallik tarifelerini imkan dahilînde tenzil etmek, ve emtia-i ticarîye nakline mahsus vagonları artırmak;

8 – Kooperatifçilik zihniyetinin memlekete mal edilmesini ve pahalılıkla mücadele için filhâl ittihaz edilecek tedbirlerin en müessirlerinden biri olan istihlâk kooperatiflerinin vücut bulmasını teshil etmek.

Gümrük Siyasetimizin Esasları:

(Türkiye Cumhuriyeti Âli İktisat Meclisi Umumî Kâtipliği:

Âlî İktisat Meclisi Raporları 1928 İkinci İçtima Devresi, seri A, no 2, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, 1929.)

Tekâmüle müstait olan muhtelif istihsal şubelerimizin inkişaf kabiliyetini azamî surette takviye etmek gayesiyle gümrük tarifemizin bu sahalarda müsaadekâr olmaktan ziyade himayekâr olması esastır.

Millî iktisadîyatın beynelmilel iktisat cihaniyle münasebatının bir nizamı olan "gümrük siyaseti"nin maksat ve gayesi evvel emirde memleketin inkişaf-ı iktisadîsini müemmen olmaktır. İktisadî inkişafın seyr-i tabiîsini teshil ve teşrie matuf olan bir "gümrük siyaseti"nin bu itibarla "tenmiyetkâr" bir mahiyet arz etmesi tabiîdir. Belli başlı milletlerin iktisadî inkişaf tarihlerini tetkik ettiğimiz zaman bunların iktisadî hususiyetlerine göre beynelmilel münasebat-ı ticarîyede sistematik bir "siyaset" ile müteharrik olduklarını müşahede ediyoruz. Beynelmilel münasebatta millî iktisat vahdetlerinin ihtiyar ettikleri hatt-ı hareket, iktisadî inkişafı temine matuf kaldıkça, dört büyük safhaya göre, muhtelif mahiyetlerde tecelli ediyor:

Filhakika beynelmilel ticarî münasabetta milletlerin başlıca dört merhale katettikleri görülmektedir.

Birinci devre: Ziraatın itilâsı devresidir; bu devrenin bariz vasfı, ziraî alât ve mevadd-ı iptidaiye ihracına mukabil, masnuat-ı ecnebiye ithalidir;

İkinci devre: Ziraatla sanayiin muhtelif bir faaliyet halinde cereyan ettiği devredir.

Üçüncü devre: Dahilî sanayiin, dahilî ihtiyacatı tatmine kifayet edebilmesi ile başlayan devredir.

Dördüncü devre ise sınaî malumât ihracı ve buna mukabil hammadde ithali ile mütemayizdir.

Devletlerin ticaret-i haricîye ve gümrük siyasetleri bu dört devrenin arz ettiği hususiyetlere göre iki bariz vasıf ile tecelli etmektedir.

1 – Serbesti-i mübadele ve ticaret;

2 – Himaye sistemi.

Bir zamanlar serbesti-i ticaret davası kazanılmış addedilmekte idi. Bu sistem lehine serdedilen fevait gayr-i kabil-i münakaşa olarak telakki edilmekte, hususiyle memleketlerin yalnız tabiaten malîk bulunmadıkları servetleri hariçten suhuletle celb edebilmeleri değil, fakat aynı derece-i mükemmeliyetle istihsal edemeyecekleri eşyayı da gayr-ı kabil-i mukayese olan "ucuz" bedel mukabilinde temin edebilecekleri ileri sürülmekte idi.

Serbesti-i mübadele sisteminin cihan iktisadîyatıda beynelmilel iş bölümünü en vasi mikyasta ve en makul bir surette tatbike imkânbahş olacağı da bu hususta serd olunan mütalaatın başlıcalarından biriydi.

Serbesti-i mübadelenin bu esaslardan ibaret olan ilmî muhtevasından başka bu nazarî esasata ittiba olunduğu takdirde milletler arasında kayıtsız ve şartsız bir sulh teessüs edeceği de iddia olunmakta idi.

Tamamiyle individüalist olan serbesti-i ticaret sistemi şerait-i ameliyeyi ve ahval-i umumiyeyi nazar-ı dikkate almayarak münhasıran "faide-i iktisadîye" keyfiyetine ehemmiyet vermekte ve beşerî ve millî harekât üzerinde kuvvetle amil olan diğer esbap ve müessiratı ihmal etmektedir.

Gümrük siyasetinin bütün diğer evsafından evvel memleketin inkişaf-ı iktisadîsini müemmen olmak esasını istihdaf etmesi itibariyle, bizdeki karakterini, şerait-i iktisadîyemize göre tayin etmek icabeder.

Ticaret-i haricîye ve gümrük siyaseti bir iktisat meselesi olduğu kadar devletin siyaset-i umumiyesine taalluku olan bir meseledir.

Asırların en büyük ve bariz şiarı millî vahdetlerin içtimaî ve siyasî bir ifadesi olan devletin tamamiyet ve istiklaline matuftur. Devletlerin mevcudiyetleri ise iktisadî bünyeden kudret alır. Devletin hayat ve mevcudiyetiyle bu kadar sıkı bir surette alakadar olan millî iktisadîyatın rasaneti ve her türlü haricî mehâlikten masuniyeti temin edilmelidir.

Ziraat ve sanayi muasır devlet teşekküllerinin istinatgâhını teşkil eder. Şerait-i iktisadîyesi itibariyle henüz inkişaf edememiş olan memleketler için gaye, kuva-yi iktisadîyeyi inkişaf ve tenmiye ettirmek hedefidir; muasır iktisadîyatın ideal şekli de behemahal bu gayenin istihsaliyle temin edilebilir. Himaye prensibi lehindeki en kuvvetli amil bizce budur.

İktisadî şerait-i umumiyemizin ıslâhına, millî sa'yin, millî iktisat faaliyetlerinin kıymetlendirilmesine matuf tedabir meyanında, prensip itibariyle, himayenin de ilk sırada derpiş edilmesi lüzumu aşikârdır. Yalnız haricî rekabetin tehdit ettiği iktisadî faaliyet şubelerimizin himayesi değil, bilâkis umumî şerait-i iktisadîyemizin istilzam ettiği manada sistematik bir himaye mevzu-ibahstir.

Serbesti ve himaye usullerinin mukayesesi bizde daima iki müntehaya teveccüh etmek gibi yanlış bir neticeye müncer olmaktadır.

Klasik bir serbesti memleketi addolunan İngiltere bile ne mazide, ne de, aşağıda da izah olunduğu gibi, hal-i hazırda himayeyi mutlak olarak ret ve inkâr etmiş değildir. İngiltere bidayette doğrudan doğruya kendi adalarında tatbik etmediği himayeciliği, iktisadîyatının teessüsü devride, ticaret-i bahriyeyi ve müstemlekât ticaretini kendine hasretmek suretiyle fiilen ve büyük mikyasta tatbik ettiği gibi zaman zaman da faideli ve lüzumlu

addolunan himaye tedbirlerine müracaatten fariğ olmamıştır.

Serbesti-i ticaret taraftarı iktisatçıların cihan iktisadîyatını, nazariyeleri itibariyle, biraz da hayalî olarak tasavvur etmekte oldukları aşikârdır. Beynelmilel iktisat dünyasında ticaretin serbestçe inkişafının nasıl muazzam manialarla çalıştığını ve nasıl hevlengiz cidallere mastar olacağını Harb-ı Umumî suret-i kat'îyede göstermiştir.

Tahayyül edilen mana ve mahiyetteki cihan iktisadîyatının intizam ve ahenk içinde revşine müessir ve hakim olacak ve ona terkip eden millî iktisatların temerrütlerine ve menafi-i hususiye ve millîyelerinin istilzam edeceği muhalefetlere karşı masun bulunduracak bir kudret mevcut olmadığı gibi cihan iktisadîyatı denilen manzumenin de bir kuvve-i tediyesi yoktur. Serbesti-i ticaret prensiplerine müstenit bir cihan iktisadîyatı bugün sadece bir nazariyeden ve hayalden ibarettir.

Muhtelif memleketlerin ticaret-i haricîye siyasetlerinde müşahede olunan bariz vasıflar bazı fevkalâde esbab-ı mücbire ile ittihaz edilen tedbirler istisna edildiği takdirde daima memleketlerin iktisadî inkişaflarını temine matuf olmak vasıflarıdır.

Evvel emirde bir ziraat memleketi olan Türkiyemizin ticaret-i haricîyesi şimdiye kadar, bu vasfının tabiî bir neticesi olarak, ziraî istihsalât ve mevadd-ı iptidaiye ihraciyle, masnuat-ı ecnebiye ithaline inhisar etmiştir.

Eldeki istatistiklere nazaran ihracatımız ehemmiyet itibariyle başlıca tütün, meyva ve sebze, yapağı, tiftik ve halı, pamuk, afyon, mâzı, palamut gibi müstahsalâttan ve cevahir-i madeniyeden, ithalatımız ise pamuk mamulatı, hububat ve müstahsalatı, müstemlekât erzakı, madenî mamulât, yün iplik ve mensucatından terekküp etmektedir. İhracat ve ithalatımızın diğer fasılları, bunlara nazaran ehemmiyetsiz miktarlara baliğ olmaktadır.

Memleketimizin şerait-i iktisadîyesine vakıf olanlarca bu fasılların tetkikinden çıkarılan ilk basit netice şudur: Bu sayılan ihracatımız tezyit ve mümasil ithalatımız tenkis edilebilir. Mesela mahsulat-ı arzıyemizin rasyonel bir surette tezyidi suretiyle ihracatımızın artırılması mümkün olduğu gibi, pamuk, keten, kenevir, deri, kösele, kereste, şeker, maden kömürü, nebatî yağlar, yün ve iplik, mensucat sanayii teşvik edilerek bu fasıllara ait ithalatın da lehimize tahdidi gayr-i kabil-i tahakkuk bir keyfiyet değildir.

Şimdiye kadar haricî münasebat-ı ticarîyemizin, mahsulat-ı ziraiye itiaiyle, lazım gelen vüs'at ve ehemmiyeti iktisap edememesi ve hatta bazı zamanlar hariçten ithal edilen mahsulat-ı ziraiyenin dahilî müstahsalâta rekabet edebilmesi şüphesiz ki vvela memleketimizin istihsal menabii ile istihlak merakizi arasındaki irtibat ve muvasala fikdanından mütevellit idi. İstihsal ve istihlak münasebetleri arasındaki bu muvazenesizlik ahval-i adiye tahtında, evvela istihsal mıntıkalarımızdaki bolluğa mukabil istihlak merkezlerimizde nisbî bir darlık ihdas ediyordu. Bu muvazenesizlik memleketin muayyan merkezlerinde ehemmiyetli surette tahalüf eden fiyatlar ile şerait-i hayatiyeyi ve aynı zamanda da şerait-i iktisadîyeyi teşviş ediyordu. Bunun netice-i tabiiyesinden olarak vüs'at-i istihsal ancak mevzi-i istihlake tevafuk edecek asgarî kesafete tenezzül ediyor ve faaliyet-i iktisadîyemiz de bu suretle mevzii ve mahdut kalarak inkiaf edememek zaruretinde bulunuyordu.

Buğday, un ve sair mevadd-ı gıdaiye ihtiyacımız tamamen dahilden temini mümkün olup olamayacağı meselesi bugün artık bir müşkül olarak mevzu-i bahs değildir.

Memleketimizin hububat ve zahair-i zerreden aksamının kuvve-i inbatiyesi buğday ihtiyacımızı fazlası ile temine kifayet edecek mahiyettedir. Hükümet-i Cumhuriyenin azim ve şuur ile takip etmekte olduğu demiryollar siyasetinin de bu sahada büyük bir rol oynayacağı şüphesizdir.

Mesela buğday ve un istihlâki nokta-i nazarında en ziyade haiz-i ehemmiyet merkezlerimizden birisi olan İstanbul daha son zamanlara kadar vesait-i nakliye ve muvasalanın fıkdanından dolayı münhasıran mücavir bazı Anadolu istihsal merakizine tabi bulunmakta idi. Memleketimizin mühim bir buğday mıntıkası olan Sivas yaylasının gerek Ankara ve gerek İstanbul'a muvasalası bu iki mühim merkezimizin buğday ve un istihlakinde şayan-ı dikkat bir muvazenet ihdas edecektir.

Ziraati himaye rüsumiyle ihya etmek beyhude gayret telakki edilse de şimdiye kadar, şerait-i hususiyemize nazaran, manasız addedilemezdi. Hariçten gelen buğdaya himayekâr resim tarhı memlekette buğday fiyatlarının tereffu'unu intaç etmek itibariyle, itirazatı dai olmuş ise de istihsal-i ziraimiz için teşvikkâr tesirat icra etmiş olduğu da tahmin edilmektedir. Buğday zer'iyatımızın son senelerde iktisap ettiği vüs'ati bu sebebe irca etmek mümkündür. Hububat ithalatı 1924 ve 1925 senelerinde 23 milyon liraya baliğ iken 1926 senesinde altı milyon liraya tenezzül etmiştir.

Buğdaya mevzu gümrük resmi, esas itibariyle, üzerinde ısrar ve hararetle tevekkül edilen bir meseledir. Bunun leh ve aleyhinde serd edilmekte olan mütalaaları mukayese ederek nazarî bir hüküm istihsalinden ziyade, vaziyet-i hakikiyemize nazaran izahını tercih ediyoruz:

Malumdur ki buğday istihsali hususunda Romanya, Arjantin ve Amerika ile veya diğer buğday ihracat memleketleriyle serbestçe rekabet etmekliğimiz mümkün değildir; zira istihsal ve malîyet masarifimiz yüksektir. Buğday zer'iyatına devam edebilmek için Türk buğday müstahsılı menfaattar olmak lâzımdır. Halbuki Türk buğday müstahsılının, şerait-i adiye tahtında, faaliyetinin semeradar olması buğdayının malîyet fiyatı ile satış fiyatı arasında lehine bir farkın tahassülüne vabestedir. Buğdayımızın satış fiyatı cihan fiyatlarına göre taayyün edeceğine nazaran, aşikârdır ki buğday müstahsılımızın faaliyetini idame ettirebilmesi ya masarif-i istihsaliyesinin tenezzülüne veya haricî rekabet fiyatları seviyesinin dahilî satış fiyatları seviyesine iblağı maksadiyle himaye edilmeğe mütevakkıftır; aksi taktirde buğday istihsali duçar-ı tevakkuf olmak zaruretindedir.

Şu halde dahilî malîyet fiyatlarının tenezzülü için istihsalin rasyonelleştirilmesi ne kadar lazımsa, bu neticenin istihsaline kadar sistematik bir gümrük himayesi de o nisbette lâbüttür.

Memlekette mevcudiyetini hissettirmeğe başlayan sınaî faaliyetin kesb-i ehemmiyet etmesiyle ziraatın daha seri bir inkişafa mazhar olacağı tabiidir.

Bizde de ziraatın tabii itilâsı dahilî sanayiin inkişafiyle mümkün olacaktır. Ziraat iktisadîyatıyla beraber sınaî faaliyetini de inkişaf ettirmek Türkiye'nin bir vazife-i tarihiyesi addedilmelidir. Sanayii ihmal eden memleketlerde iktisadî inkişaf manasız olduğu kadar imkânsız bir şeydir. Bu sahada istihsal kabiliyetimizin inkişafı temin edilmedikçe Türkiyemizin beynelmilel iktisat dünyasında kendisinden beklenilen rolü oynayabilmekte duçar-ı akamet olacağı da düşünülmelidir.

Bir taraftan sistematik bir gümrük politikası diğer taraftan gayeyi müdrik bir istihsal siyaseti, bilhassa iyi düşünülmüş bir sanayi ile müteharrik olmak lazımdır. Filhakika gümrük siyaseti daima muayyen bir hedef dahilînde çizilmesi icab eden sanayi siyasetinin kuvveden fiile ihraç "vasıta"sı olmaktan aşka bir şey değildir.

İktisadî istihsal kabiliyetimizin inkişafı, muhtelif istihsal şubelerine masruf faaliyetlerimizin mütevaziyen inkişafı demek olduğuna göre iktisat siyasetimizin ziraatla beraber sanayii de - mümkün olan eşkâlinde – ihmal etmemesi lazımdır. Vakıa muhtelif şeraitin mevcudiyetini istilzam eden sanayi bizde de himayeden tamamiyle mahrum kalmış değildir. Millî sanayi harekâtına muzahir olmak, yani dahilî sanayiin teessüsünü teshil etmekle muvazzaf olan bütün devletler gibi, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti de bir taraftan sanayiin teessüsünü teşvik eden tedabir ile diğer taraftan mevcut sanayiin hayatiyetini idameye matuf himayesiyle kendisine düşen vazifeyi ifadan fariğ olmamaktadır. Fakat henüz sınaî faaliyetlerimizi tanzim edecek bir programa malîk değiliz.

Gümrük tarifeleri ve ticaret-i haricîye siyaseti mevzu-i bahs olurken bizde varid-i hatır olan tedbir dahilî sanayii haricî rekabet tesirlerinden tecrit ederek himaye etmek tedbirdir. Vakıa muhtelif devletler dahilî sanayii, mümasil ecnebî mamulât-ı sınaîyesinin tamamiyle men'-i ithali yahut buna müsavî ve muadil olan nispetlerde yüksek ve ağır rüsuma tabi tutulması suretiyle himaye etmişlerdir. Ancak bu tedabirin hiçbiri mutlak makbul olarak telakki edilemez. Gümrük siyasetimizin kıskanç ve muhafazakâr bir zihniyetten mülhem olarak tatbik edilmesi caiz değildir.

Himayede cezriyet ve ifrat çok defa "iktisadî tecerrüt"lere müncer olabilir. Cezrî himayecilik ve iktisadî tecerrüt, yani rekabet-i haricîyeyi tamamiyle ref ve izale eden ağır ithalat rüsumu dahilî sanayiin ecnebî sanayii ile rekabeti imkânını selb etmesi itibariyle, şayan-ı kabul görülemez. Zira memleket dahilînde sanayiin ataletini dâi olmak tehlikesi de vardır.

Bu kabilden olmak üzere bir misal zikredeceğiz:

Pek mühik olarak serdedilen bir mütalaaya ve kanaata göre keresteye mevzu gümrük resmi, bugünkü nispetiyle, kerestelerimizi himaye etmekle kalmayarak, amillerine büyük mikyasta menfaat temin etmektedir. Yerli kerestelerin satış fiyatı, malîyet fiyatına göre taayyün etmeyerek, memalik-i ecnebiyeden ithal edilen kerestenin malîyetine inzimam eden masarif-i imaliye ve nakliyesi ve gümrük rüsumu ile baliğ olduğu fiyata göre taayyün ediyor. Yerli müstahsil faraza Romanya'dan gelen ve mesela İstanbul limanında ancak 25 liraya mal olan ve gümrükten geçtikten sonra kıymeti 50 liraya baliğ olan bir metre mikabı kerestenin muadilini, malîyet fiyatı ne olursa olsun, aynı fiyatla satmak imtiyazına sahip bulunmaktadır. Halbuki bu hususta sahib-i rey ve salahiyet olan mütehassıslar kereste istihsal, imal ve naklinde varit olan her türlü müşkülat nazar-ı dikkate alındığı halde dahi, bir metre mikâbı kerestenin nihayet otuz liraya satılmasının mümkün olduğu kanaatinde bulunmaktadırlar.

Harpten harap, muhtaç-ı imar ve inşa olarak çıkan memleketimizde lüzumu olan kerestenin fazla himaye ile temininin taht-ı imkâna giremeyeceği ve hatta bu yüksek himayenin inşa ve imar faaliyetlerimizi işkâl etmekte devam edeceği ve senevî istihsalat-ı umumiyemizin ihtiyacı tatmine kifayet edemeyeceği aşikârdır.

Binaenaleyh bugün mer'î olan tarife mucibince on iki misli esası ile tatbik edilen kereste resminin makul bir himayeyi tazammun edecek olan hadde tenzili muvafık olur.

* * *

Şimdiye kadar serdolunan mülâhazat ile hareket eden Âli İktisat Meclisi yeni gümrük tarifelerinde kabul ve tatbik edilecek esasları tetkik ve tespit ederken, bilhassa tarifenin vasf-ı aslîsini tespit eden birinci maddeyi ifadede çık itinakâr olmuştur:

Madde 1 – Tekâmüle müstait olan memleket istihsalât-ı mütenevviasının, inkişaf kabiliyetini azamî surette takviye etmek maksadiyle gümrük tarifelerimizin bu sahalarda müsaadekâr olmaktan ziyade himayekâr olması esastır.

İfade edilmek istenilen fikir şudur:

Garp sanayiinin "müsait" şerait tahtında istihsâl olunan "ucuz, mamulâtı, henüz aynı derecede inkişaf etmemiş olan dahilî sanayiimizin "ucuza maledilemeyen" mamulâtını revaçtan düşürüp, millî sanayii henüz teessüs devresinde iken öldürmemelidir

Himaye rüsumu bittabi masnuat-ı ecnebiye ile mamulât-ı dahilîye arasındaki malîyet fiyatı farkını telafi ederek dahilî mamulatı sürümünü temin etmek gayesine matuf olmalı ve bu himaye, balada muhtelif vesileler ile de arz ve izah olunduğu veçhile, hiçbir zaman ifrata vardırılmamalıdır.

Dahilî mamulatın sürümünün artmasıyla millî sanayi faaliyetinin kesb-i ehemmiyet ve vüs'at etmesi zarurî bir neticedir. Filhakika temas olunan bu nokta, millî sanayiin idame-i hayat edebilmesi nokta-i nazarından, en şayan-ı dikkat olan bir meseledir. Bir zamanlar azçok millî bir mahiyet taşımış ve bugün tarihe karışarak sadece namları kalmış olan eski hırfetlerimizin inkırazı elbet iktisadî sebepler tahtında vuku bulmuştur. Bu sebepleri beynelmilel iktisat cihaniyle, Türkiye arasında cereyan eden münasebatta aramak lâzımdır. Bugün dahi sebepler aynı fakat şekiller farklıdır. O san'atların inkırazına sebep, o devirdeki pahalı elişinin, ucuz makine işi ile ikamesi, yani iktisadî rekabette, Garb'ın faikıyetine mukabil bizim rekabette muvaffak olamayışımızdır. O

devirde memleketimizin "zanaat"ları Avrupa sanayiinin terâkümü ile makûsen mütenasip olarak tedenni etmiş ve rekabet kabiliyetinin tamamiyle münselip olduğu anda inkıraz bulmuştur. Garb memleketleri sanayiinin inkişafı ile hırfetlerimizin evvela faaliyet sahası tahdit edilmiş ve zamanla mamulâtımız aha ehven, daha zarif, daha nazarfirip mamulât ile ikame edilerek mahvolmuştur.

Bugünkü şekil aynı sahada cereyan eden vakıanın başka bir şeklidir.

O zaman duçar-ı inkıraz olan elişi sanayii idi; serbest rekabetin lugün tehdit ettiği sanayi ise müptedi sanayiimizdir. Mevadd-ı iptidaiyesi kısmen memleketimiz dahilînde yetişen ve kısmen dahil-i memlekette mümasili bulunmadığından dolayı hariçten celb edilen ve ancak himayeden mahrum olduğu için kuvvetlenip inkişaf edemeyen sanayiin bizde de bütün diğer memleketlerde olduğu gibi, belki bir devre-i tereddüt geçirdikten sonra teessüs edebilmesinden iştibah için hususî bir sebep yoktur.

Hulasa;

Meclis gümrük siyasetimizin ana hatlarına temas eden nokta-i nazarın bervech-i ati telhis eder:

Madde 1 – Tekâmüle müstait olan muhtelif istihsal şubelerimizin inkişaf kabiliyetini azamî surette takviye etmek gayesiyle gümrük tarifemizin bu sahalarda müsaedekâr olmaktan ziyade himayekâr olması esastır;

Madde 2 – Memlekette dahilî ihtiyacı tatmine kâfi miktarda yetişen veyahut buna yakın bir nispette yetişip müstaid-i inkişaf bulunan mahsulat-ı arziye, mamulat-ı sınaîye ve mevadd-ı madeniye hariçten ithal edildiği takdirde himayekâr rüsuma tabi tutulmalıdır.

Madde 3 – İktisadî faaliyetlerimizi tenmiye maksadiyle ihtiyar edilecek olan himaye, masruf olduğu sahada matlup inkişaf hasıl olduğu, yani himayeden müstefid olan şuabat-ı istihsaliyenin himayeden müstağni kalabileceği zaman bi-lüzum addedilerek tedricen ref'ine tevessül edilmelidir; buna nazaran himayenin vasf-ı mümeyyizi muvakkat olmasıdır.

Madde 4 – Memlekette mümasili bulunmayan havayic-i zaruriye için müsaadekâr olmak lâzımdır.

Madde 5 – İstihsalât-ı ziraiye ve sınaîyenin inkişaf ve tezayüdüne hadim olan ve memlekette mümasili bulunmayan her nevî mevat, alât ve edevat ve hayvanatın ithalinde mümkün mertebe müsaedekâr bulunmak;

Madde 6 – Memleketimizin süratle imarını teshil eylemek gayesiyle ve dahilde mümasili mevcut malzeme-i inşaiye üzerinde ihtikâra mani olacak ve bilhassa kereste fiyatlarını pek ziyade yükseltmeğe müsaade etmeyecek tarzda bir resim vaz'ı ve mümasili bulunmayanların serbest ithali.

Madde 7 – Lüks telakki edilen eşya yüksek rüsuma tabi tutulmalıdır.

Lüks eşyanın tayin ve takdirinde itinakâr olmak lâzımdır; ancak bizatihi bir servet teşkil edip her vakit müsmir sermayeye kabil-i tatbik olan zi-kıymet maadin ve ahcar gibi eşyanın farklı muameleye tabi tutulması lâzımdır.

Meclis balâdaki prensiplerden başka atideki esasların da nazar-ı itibara alınmasını iltizam eder:

1 – "ad valorem" sistemine gidilmemelidir.

2 – Himayeye mazhar olacak mevaddın suhuletle tefrikini temin ve alakadarlar arasında hudusu melhuz tarife ihtilâfatını mümkün mertebe izale için tarifelerin teknik bir tarz-ı tasnif dahilînde; madde ve numaraları az olarak ve fakat her numaradaki ecnas ve envaın ayrı ayrı fıkralar halinde tasnifen tertibi;

3 – Serbest mıntıkalar ihdası ve bunların tesisine müsait bulunmayan merakiz-i iktisadîyede kabulü muvakkat veya redd-i rüsum usullerinin tatbiki;

4 – İthal edilen müstahsalât ve masnuat-ı ecnebiyenin dahil-i memlekette satış fiyatıyla mümasilinin bizde malîyet fiyatının ve bu iki unsura müsteniden de ecnebî mamulât ve müstahsalâtına vaz edilecek rüsumun tespiti tamamıyla ve tahminata müstenit hükümlerden tevakki edilmek lâzımdır.

Harb-i Umumî'den sonraki cereyanlar:

Harb-i Umumî'yi takip eden seneler zarfında beynelmilel münasebat-ı ticarîyeyi mütecanis tedbir ile tanzim etmek ve bilhassa serbestî prensiplerini beynelakvam tatbikini taht-ı temine almak için bazı cereyanlar hissedilmiştir. 23 Teşrinisanî 1921 tarihinde Porto Rose'de ve 10 Nisan 1923 tarihinde de Cenevre'de toplanan beynelmilel konferanslar, bilhassa ticaret-i haricîye mesaili ile iştigal etmeleri itibariyle şayan-ı dikkattir.

Avusturya, İtalya, Lehistan, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya ve Sırbistan murahhaslarının iştirakiyle in'ikat eden bu konferansın ittihaz ettiği mukarreratın başlıcası şu madde ile ifade edilmişti:

"Akitler aralarında cereyan edecek münasebat-ı ticarîyenin (ithalat ve ihracat) serbestisini teminen ittihaz-ı tedabir ederek nihayet 1 Temmuz 1922 tarihinden bilitibar ithalata müteallik her nevî mevani ve tahdidatı ref eylemeği taahhüt ederler." Bu taahhüt, bütün bu konferansların mukarreratına mukadder olan akıbet gibi kâğıt üzerinde kalmış oldu.

1922 Nisanı'nda Cenevre'de akt-i içtima eden konferans daha umumî ve şümullü mukarrerat ile cihan münasebat-ı iktisadîyesini tanzime sâi idi.

Bütün bu konferansların mesaisi madum telâkki edilmeğe mahkûmdur. Serbesti-i mübadele prensiplerinin samimî kailleri de çok defa hayatın ve hakikatin zaruretleri karşısında kanaatlarından nükûl ederek zıt şiarları kabul eylemişlerdir. Birçok memleketlerin ticaret-i haricîye siyaseti bunun müteaddit misallerini ihtiva eder. Harb-i Umumî'den evvel olduğu gibi sonra da heman bilâ-istisna bütün devletlerin ticaret-i haricîye siyasetleri himaye prensiplerinden mülhem inkişaflar arz etmiştir. Bu temayül bilhassa öteden beri serebestî usulünün en vasi ve maniasız bir saha-i tatbiki olan İngiltere'nin 1 Teşrinisanî 1921 tarihli kanunu ile (*Safeguarding of Industries, act 1921*) himaye sistemini kabul etmesiyle tezahür etmektedir. Bu kanun ile bilhassa İngiltere iktisadîyatı için ehemmiyetleri Harb-i Umumî esnasında bittecrübe sabit olan ve harpten evvel masnuatı hariçten ithal olunan bazı sanayi şuabatının (*Key industries*) himayesi istihdaf olunmaktadır.

Harb-i Umumî'yi müteakip himaye sistemini şiar edinen memleketler arasında bazı İngiliz müstemlekâtının da bulunması şayan-ı dikkattir. Evvelce münhasıran mevadd-ı iptidaiye ihraç eden İngiliz dominyonlarında sınaî faaliyetler de hissedilmesiyle tatbik edilmeğe başlanılan himaye prensipleri evvel emirde bu müstemlekâtın henüz ilk merhalede bulunan sanayiinin himayesine matuf bulunmaktadır.

Harb-i Umumî içinde kendi pamuklarını işlemek suretiyle sınaîleşen Hindistan, Harb-i Umumî sonunda Avrupa sanayiinin geçirdiği buhran hasebiyle pamuklarının mutat olan mikyasta talep edilememesi neticesinde elde kalmasından dolayı pamuk ve mensucat sanayiine ehemmiyet vermiş ve mamulât-ı dahilîyenin himayesi bir emr-i vaki olmuştur. Harb-i Umumî'nin hitamından bir sene sonra tatbikine başlanılan himaye sistemi bilhassa 1922 senesinde mevki-i mer'iyete vaz olunan tarife ile daha meş'ur bir mahiyet iktisap etmiştir.

Vasatî ve Şarkî Avrupa'da da vaziyet başka türlü değildir. Harp sonunda kesb-i istiklâl eden Lehistan, Çekoslovakya, Macaristan ve Yugoslavya gibi devletler siyasî sahada istiklâllerini idameye matuf tedbirlerin başlıcalarından biri olarak iktisadî istiklâle ehemmiyet atfetmişler ve bunu teminen ticaret-i haricîye siyasetlerinde kıskanç ve hassas bir himayekârlığı iltizam eylemişlerdir. Himaye sisteminin vatanı olan Amerika'da da bu sahada yeni cereyanlar müşahede edilmektedir.

Harb-i Umumî esnasında faaliyetlerinin süratle kesb-i ittisa etmesi neticesinde Amerika'nın iktisadî bünyesi tahavvülât geçirmiştir. Harb-i Umumî şeraitinin ilcasiyle vücut bulan yeni yeni sanayi şubeleri memleket dahilînde müteferri birtakım sanayiin de vücudunu istilzam etmiş ve harpten evvel masnuatı hariçten celp ve ithal edilen bu sanayiin ahval-i adiye tahtında idame-i faaliyet edebilmesi himayeye mütevakkıf bulunmuştur. Amerika'nın gümrük siyasetinde bu yeni cereyanlardan başka 1920 senesi buhranında mutazarrır olan zirâî müstahsılların metalibatının da ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmış olduğu müşahede edilmektedir.

Yeni Gümrük Tarifelerinde Kabul Ve Takip Edilecek Esaslar:
(Âli İktisat Meclisi Birinci İçtima Devresi 1 Mart 1928-19 Mart 1928)

Gümrük siyasetimizin esasları:

Gümrük tarifelerimizde kabul ve takip edilecek esaslar hakkında tetkikatta bulunmak üzere ayrılan komisyonumuz müzakeratına ibtidar etmezden evvel İktisat Vekâlet-i celilesince teşkil edilmiş olub uzun müddetten beri mesaisine devam eden tarife komisyonu ile temas ve vekâlet -i müşarünileyha komisyonumuza memur edilen zevat ile yine bir tarife projesi ihzar edilmek üzere İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında teşekkül bulunan ihzari komisyonda dahil bulunan meclis-i aliyede elyevm aza bulunan refikimizin verdiği tafsilatı istima' eylemeği muvafik bulmuştur.

Bu izahat ve tafsilata nazaran komisyonumuz halen mer'î olan tarifenin iktisadî olmaktan ziyade malî esasata müstenid bir tarife olduğuna kanidir: Memleketimizin iktisadî hususiyetleri ve içtimaî şeraitinin istilzam ettiği mahiyette takrir ve tanzimi zarurî bulunan yeni tarifenin mahsulat ve mamulattan himayesi icab eden mevaddın hariçten gelen mümasillerine rüsum-ı himaye derecesinde ve dahilde mümasili bulunmayan eşyaya dahi, ihtiyacatımızın derece-i şiddeti nazar-ı itibare alınarak hafif dereceden başlamak şartiyle malî dereceye kadar resim vaz'ının muvafik olacağı teemmül edilmektedir. Memleketin muhtaç olduğu bu nev' eşyanın resm-i vasatisi kıymetlerine nisbeten yüzde on beş ila yüzde yirmi ve himaye resmi yüzde kırk ile altmış ve lüks eşyanın resmi yüzde seksen ila yüz derecesinde tesbit edilmektedir. Komisyon tarifeyi tertip ederken mütehassıs zevatın mütalaatına mümkün mertebe müracaat eylemektedir. Tasnif meselesine gelince: Eşya, mevadd-ı nebatî, hayvanî ve madenî olmak üzere üç büyük sınıfa ayrılmış ve bunlar da madde ve fıkralara taksim olunmuştur.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca tertip edilmekte olan tarife projesi evvel emirde iktisadî esasata istinad etmektedir. İstanbul Ticaret Odası'nda müteşekkil ihzarî komisyonca tarife projesine müteallik olarak serd edilen esbab-ı mucibede beynelmilel mübadelatta gümrük rüsumunun mazarratı da'i olabilmesi ihtimalinin galib olduğu ve inkişaf-ı iktisadînin mübadelede serbestî usulünün vüs'at-ı kabülü nisbetinde mümkün olabileceği mütalaa edilmektedir.

Hazineye varidat temini nokta-i nazarından ve münhasıran malî endişeler ile tarh ve cibayet edilecek rüsumun mümkün mertebe itidal dairesinde tesbiti pek ziyade şayan-ı ita bir keyfiyettir. Bu esasa binaendir ki İstanbul Ticaret Odası her nev'î hayvanat, alat ve edevat-ı istihsaliye ve vesait-i nakliyenin, himayesi lazım gelen şuabat-ı ziraiye ve sınaîye de müstamel mevadd-ı iptidaiye ve mürekkebenin azamî teshilata ve hatta tam muafiyete tabi tutulması ve himaye edilecek eşyanın da ancak himayeye layik ve muhtaç olduğu müddetçe himaye olunması lüzumunu derpiş eylemiştir. Mutedil himayende rüsumun nisbetini eşyanın kıymetine nazaren yüzde on beş ve azamî himayede ise yüzde otuzu tecavüz eylemeyecek surette tesbit etmiştir. Ticaret Odası'nın tasnifi Tarife Komisyonu'nun tasnifine nazaran farklıdır. Bu tasnife göre eşya ham ve mamul olmak üzere iki kıtaya ayrılmakta, ve bunların biri hayvanî, nebatî ve madenî olmak üzere üç nev'e ve bunlar dahi fasıllara taksim edilmektedir.

Encümenimiz izahat ve tafsilat-ı anifeyi istima' ettikten sonra tarifemize atfı lazım gelen mahiyeti tayin için memleketin teşekkül ve bünye-i iktisadîsini ve her sınaî faaliyetteki istidat ve inkişafını tetkik ile müzakereye devam eylemiştir. Esna-i müzakerede dermeyan edilen mütalaat şu üç noktada telhis olunabilir:

1) Memleketin istihsal-i ziraiyesinde büyük bir terakki görülmektedir. Mesela Ziraat Vekâlet-i celilesince tertib ve tanzim ediliş olan erkam-ı ihsaiyeye nazaran bu terakki, bugünkü hududumuz dahilînde 1914 senedeki buğday zer'iyatının 26 milyon dönüme maksur iken, 1926'da 35,5 milyon dönüme baliğ olmasiyle yani saha-i zer'de yüzde otuz beşten fazla bir tezayüd arz etmesiyle tebarüz etmektedir. Buğday fiyatlarının tereffu, hususiyle hariçten gelen buğdaydan alınan resmin himayekâr olması, zer'iyat sahasındaki bu şayan-ı dikkat inkişafın

başlıca amillerinden bulunmuştur. Azadan bir kısmı hayat pahalılığının tehvinine medar olmak üzere elveym buğdaya mevzu' yüksek resmin yine memleketimiz mahsulünün hariç-i mevaddata rekabet eyliyebileceği had dahilînde tenzilini iltizam etmiş ise de ekseriyet, zer'iyat sahasının her sene tezayüd etmekte ve turuk-ı muvasılanın tedricen tamim ve tevsî eylemekte bulunduğunu ve yakın bir atide müsaid şerait tahtında istihsalatta bulunan havalinin sevkıyatı ile buğday fiyatlarının sükût edeceği memul bulunduğunu beyan ederek bu tenzile taraftar görünmemiştir.

Sanayimize gelince: Memlekette mevcud müessesat-ı sınaîyemize her gün yeniden birtakım müessesatın inzimamı ve geçen sene mevki-i meriyete vaz olunan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da bunların inkişafına mühim bir amil olduğu müşahede edilmektedir. Bununla beraber elveym carî olan tarifede mamulat-ı sinaiyeye mevzu' resimlerin diğer memleketler ve hususiyle komşu devletler gümrük resmine nisbetle mutedil bulunduğu tabiidir.

İstişhâd edilen istatistik malumatına nazaran halen memleketimiz dahilînde senevî takriben on milyon lira kıymetinde pamuklu mensucat ve dokuz buçuk milyon lira kıymetinde yünlü mensucat imal edecek kabiliyette fabrikalar mevcud olub Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bu miktarları daha ziyade yükselteceği ve yeni teşebbüslerin saha-i faaliyete çıkmasına hadim olacağı memuldür.

Şeker kanunun kabulüyle memlekette şeker sanayiinin şayan-ı memnuniyet bir surette teessüs eylemekte olduğu, mevcud fabrikaların şimdiden ihtiyacat-ı dahilîyemizin yüzde yirmisine tekabül edecek derecede istihsal kabiliyetinde bulundukları meşhuddur. Şeker sanayiinin müteşebbislerine ilk devirlerde mühim menafi temin edemeyeceği tabii ve malum olmakla beraber ziraatin inkişafı ve toprağın ıslâhı nokta-i nazarından kavaid-i adideyi mucib olacağı da kabil-i inkâr değildir.

Sanayiin muhtaç olduğu mevadd-ı ibtidaiyenin mühim bir kısmının dahilde yetiştirilebilmesi dolayısıyla sanayii süratle inkişafa müsaid bulunan memleketimizde mutedil himayenin kabulü halinde bu vaziyet ibtidaen müstehlikler aleyhinde haiz-i tesir olsa bile kısa bir zaman zarfında yetişecek olan sanayi ve mesaî erbabının temin-i maişet eylemesine medar olacak ve bir müddet sonra sanayi inkişaf-ı tabiisini bulup rekabet-i dahilîye kendiliğinden baş göstereceğinden fiyatlar da hadd-i layikine tenezzül eyleyecektir.

Bugünkü tarifemizin himayekâr olmayıp varidat teminine matuf mutedil rüsumu havî bulunduğu, komşu memleketlerde mesela Romanya'da yünlü mensucatın metro murabbaına mevzu' 142-684 kuruşa baliğ olan yüksek rüsuma mukabil bizde ancak 65-80 kuruş gibi binnisbe hafif bir resim cibayet edilmesi keyfiyetin mukayesesiyle tezahür etmektedir. Azadan bir kısmı tarifelerin tanziminde menafii mevzubahs olan hükümetin, müstehliklerin, zıraî ve sınaî müstahsillerin mütalaalarının nazar-ı itibara alınması ve bu menafiin telifi lüzumunu serd etmişlerdir.

Azanın diğer bir kısmı himayenin gümrük marifetiyle temininin semerebahş olamayacağını ve bu şekl-i himayenin müstehlikin zararını da'i bulunduğunu ve himayenin bu şekilde tatbik edilmeyip sanayi ve teşebbüs erbabına hükümetçe sair tarzlarda ve mesela prim itası suretiyle muavenette bulunulması müreccah olacağını beyan etmişlerdir.

Himayenin mutedil bulunması ve himaye yüzünden müteşebbislere fahiş menfaatler temini suretiyle müstehliklere zarar verilmemesi hususunda israr edilmiş, bilhassa, memleketimizin vaziyet-i hazırasına nazaran, havaic-i mübremeden bulunan kereste gibi emtianın kıymetine nazaran yüzde yüz elli derecesinde resim vaz olunmamasına itina edilmesi lüzumu üzerinde devamlı müzakerat cereyan eylemiştir. Encümenimiz iktisadî inkişafımız nokta-i nazarından himayesi mevzu-i bahs olacak sanayiin tasnifiyle bunların envaına ve hususiyetlerine göre himaye dereceleri tayin edememiştir. Bu husus için muktezi bulunan birçok malumat ve vesaik ve istatistik erkamının kafi derecede mevcud olmamasına binaen meselenin tetkikini bu gibi malumatın toplanmasına talik etmeği muvafık görmüştür. Yarım asır evveline kadar ihracat yapabilecek derecede inkişaf etmiş olan

ve diğer memleketlerin büyük sanayiin ucuza mal ettiği mamulatının tehacümü karşısında duçar-ı inkıraz olmuş bulunan el sanayi-i beytiyemizin inkişafını temin zımnında ittihaz-ı tedabir edilmesi lüzumu dermayan edilmiş ise de bu hususta esaslı tetkikat icrasından evvel mütalaa serdine imkân görülememiştir.

2) Tarife tertibinde sanayi-i ziraiye, nesciye, madeniye ve sairenin inkişafı nazar-ı itibara alınmakla beraber ihracat emtiamızı teşkil eden muhtelif mahsulat-ı ziraiye, hayvaniye ve madeniyemizin beynelmilel ticarî i'tilaflarda mazhar-ı teshilat olması lüzumunun da şimdiden derpiş edilmesi iktiza eder. Filhakika müstakar bir huzur ve sükun içinde ve emniyet dahilînde çalışan memleketimizin muhtelif istihsalatı her gün tezayüd etmekte ve bunun için hariçte müşteri tedarik etmek mecburiyeti hasıl olmaktadır. Halbuki aynı nev'î emtiayı istihsal ve aynı mahreçlere sevk eden rakip memleketler vardır. Devletlerle yapılacak ticarî İtilâflarda bu noktanın çok ehemmiyetle nazar-ı itibara alınması lazımdır. Muhtelif memleketlerden idhal olunan eşyanın nevi' ve ecnası ile miktarının iyi tetkik olunması lazım geldiği gibi bizden dahi o memleketlere sevk edilen eşyanın nev'î, ecnas ve miktarı tesbit edilebilmiş olmalıdır. Emtiamıza mümasil rakip memleketler emtiasının diğer memleketlerde ne gibi muamelelere tabi bulunduğu malum olmalıdır. Tarife komisyonunun bu malumatı tarifeyi tertibe mübaşeretten evvel istihsal etmiş bulunması şart olup ileride ticarî İtilâflar akdi mevzu-i bahs olduğu esnada ne gibi fedakarlıklarda bulunabileceğinin ve buna mukabil ne gibi fedakarlıklar istihsal edilmiş olunabileceğinin takdiriyle ona göre her memleket mevaridatına karşı resim takdir edilmesi keyfiyetinin elzem bulunacağı mütalaa edilmiştir. Başlıca ihracat emtiamızın belli başlı on, on beş kalemden ibaret olduğu ve binaenaleyh bunları tesbit kabil olabileceği dermeyan edilmiş ise de malumat-ı mevcudenin noksanı ve vaktimizin gayri kafi bulunması hesabiyle bu vazifenin tercihen teknik komisyon tarafından icrası mülahaza edilmiştir.

3) Gerek baladaki mülahazalardan ve gerek tasnif-i eşya nokta-i nazarından carî olan tarifenin teknik bir tarife olmadığı veya piyasada olanın da muhtaç-ı tetkik bulunduğu kanaati tezahür eylemiştir. Filhakika mevad ve mamulatın bazısı muhtelif memleketlere nazaran başka başka vasıflar arz etmekte ve buna binaen başka başka tasniflere ve rüsuma tabi tutulmaktadır. Mesela mamulat-ı nesciyede bir kumaşın sıklet itibariyle yapılan tasnifi, memleketimiz emtiasının evsaf-ı mahsusesine göre, diğer memleketlerde takib edilen usulden farklı olması lazımdır. Bu keyfiyet carî olan tarifede ihmal edilmiştir.

Hal-i faaliyette bulunan tarife komisyonunun lüzum gördükçe bazı mütehassıslara müracaat ettiği vaki ise de bu şeklin maksadı temin edemeyeceği ve her şubede mütehassıs zevatın daimi surette mütalaalarının alınması hususunun daha muvafık bulunacağı der-kârdır.

Balada hülasaten arz edilen mütalaattan başka tarifenin mevzu' olması hasebiyle gümrük ile tüccar arasındaki daimî ihtilaflar hasıl olduğu ve hatta bir mesele hakkında hüküm komisyonun ittihaz ettiği bir kararın aynı meselenin tekrar hudusünde mamul olmayıp da yeniden tetkik edildiği ve aynı nevi eşya için muhtelif tarife nümeroları mevzu' bulunmasına binaen, beyannamelere gümrük memurlarının içtihadlarına muhalif numero vaz'ı halinde bir, iki veya üç misli ceza alındığı zikredilmiş ve bir kasd-ı mahsusa mukarren olmayan ve bu gibi ictihad farklarının ceza-i nakdî tahsisine cevaz verilmeyeceği kanaati izhar kılınmıştır. umumî mahiyette bulunan bir veçhe maruz müzakeratın cereyanını müteakib, tertip edilecek tarifede takibi lazım gelen esaslar hakkında azadan bir zatın on bir maddelik bir takriri okunmuş ve bu maddeler üzerinde uzun müzakereler cereyan eylemiştir. Encümenimiz dört içtimaında mevzu münakaşa ve müzakere olan mezkur maddeler ba'de'l-tadil **şekl**-i atide tesbit olunmuştur.

1) Tekamüle müsteid olan memleket istihsalat-ı mütenevviasının kabiliyet-i inkişafını azamî surette takviye etmek zarureti hesabiyle gümrük tarifelerinin müsaedekâr olmaktan ziyade, himayekâr olması esastır;

2) Asgari ve azamî tarife usulü birçok mahaziri da'i olması hasebiyle tek tarife usulü mürecca addedilmelidir;

3) Tarifenin kıymet-i eşya üzerinden olmaktan ziyade sıklet-i eşya üzerine tanzim [bazı istisnalar hariç olmak

üzere] tatbikatta daha ziyade sühuleti mucib ve ameli olduğundan sıklet-i eşya üzerinden tanzimi muvafiktır;

4) Himayeye mazhar olacak mevaddın sühuletle tefriki temin ve alakadarların arasında hudusu melhuz tuavafa ihtilafatını mümkün mertebe izale için tarifelerin teknik bir tarzda ve madde ve nümeroları az ve fakat her nümerodaki ecnas ve envaın tafsilen tertib ve tanzimi;

5) Memleket dahilînde faaliyet-ı sınaîyemizin sürat-ı inkişafını temin maksadiyle kabul-i muvakkat usulünün tatbiki; şu kadar ki bu usulün tatbikinde memleketin umumî inkişaf-ı iktisadîsinin eşkal edilmemesi meşruttur;

6) Memlekette dahilî ihtiyacı tatmine kafi miktarda yetişen veyahut buna yakın bir nisbette yetişip müsteid-i inkişaf bulunan mahsulat-ı arziye ve mamulat-ı sınaîye ve mevadd-ı madeniye hariçten idhal edildiği takdirde himayekar rüsuma tabi tutulmalıdır. Ancak memlekette mümasili bulunmayan havaic-i zaruriye için müsaedekâr olmak icab eder;

7) İstihsalat-ı ziraiye ve sınaîyenin tezyidine hadim olan ve memlekette mümasili bulunmayan her nevi mevadd, alat ve edevat ve hayvanatın idhalinde mümkün mertebe müsaedekâr bulunmak lâzımdır.

8) Memleketimizin süratle imarını teshil eylemek gayesiyle ve dahilde mümasili mevcut malzeme-i inşaiye üzerinde ihtikara mani olacak tarzda ve zaruret mevcud olduğu müddetçe müsaedekâr bulunulmasını ve mümasili olmayanların serbest idhali;

9) Lüks telakki edilen eşya yüksek rüsuma tabi tutulmalıdır. Ancak bizata bir servet teşkil edip de her vakit müsmir sermayeye kabil-i tahvil olan zi-kıymet maaden ve ehcar gibi eşyanın farklı muamaleye tabi tutulması lazımdır.

Komisyonumuz mesaisi neticesinde tebellür etmiş olan bu esaslar üzerinde tamik tetkikata karar verilmiş ve mahiyet-i katiyeyi haiz olacak esasatın ancak bu tetkikattan sonra tesbitinin mümkün olabileceği kanaati hasıl olmuştur.

Türkiye'yi "Müstakil Millet" Yapmak

T.C. Âli İktisat Meclisi Umumî Kâtiplik, Âli İktisat Meclisi Raporları, neşriyat Serisi A, no 8, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1932.

Lahika

*Türkiye'yi "müstakil millet" yapmak şiarının bugünkü manası Türkiye'yi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir. Hükümet iki senedir aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte tereddüt etmemiştir.

* Meclis'in bundan kasdı iktisadî tamamiyettir. İktisadî tamamiyetten anladığı da memleketin muhtelif istidat kabiliyetlerine müstenit muhtelif istihsal şubelerini azamî derecede inkişaf ettirmektir.

Dünya mübadelesine muayyen vazifeleriyle müdahale eden Türk iktisadîyatının bu alakasının zaruri bir icabı olarak dünya buhranındaki manzarasını tahlil etmeğe muvafık bulduk. Türkiye'nin beynelmilel iktisadî müşkülâtla müşterek olan vasfı, onun da evvelemirde ve suret-i umumiyede fiyat sükûtundan ve ihracatının daralmasından mustarip olmasında tecelli etmektedir.

Mikyas ve şümulü itibariyle muasır iktisat rejiminin tarihinde bir istisna teşkil eden ve bu farikasiyle de dünyayı bir afet gibi saran iktisadî inhitata mebde olarak kabul edilen "fiyat sükûtu"nun, bir ziraat ve hammadde memleketi olan Türkiye'de in'ikâslarını tahlil etmezden evvel, şiddet ve seri kendisine has olan bugünkü "buhran" etrafındaki görüşlerimizi ifade etmek lüzumuna kani olduk.

Filhakika dünyanın geçirmekte olduğu iktisadî inhitatı konjonktür met ve cezirlerinde, yani muayyen bazı emtiaya ait pazar muvazenesinin muvakkaten bulunmasında tecelli eden alelâde bir buhran gibi düstur-

laşmış sebeplere irca ve raptederek izah etmek mümkün değildir. Bu "buhran" ne birtakım tesadüfî ve arızî vakayiin, ne de kabil-i içtinap olan birtakım hadisatın eseridir. Buhranın menşeleri muasır iktisat rejiminin bünyesine has aksü'l-âmellerdedir. Ve onda bu rejimin işlemesindeki hususiyetlerden doğan zarurî ve âmil sebepler müessir olmuştur.

Cihan Harbi'nden evvel kâh yer yer baş gösteren, kâh bütün dünyayı daire-i şümulüne alan buhranlar, serbest mübadele iktisadîyatına dayanan ve onun bir yapısı olan cihan iktisadîyatındaki sanayi unsurlarının taazzuv etmesinden ileri geliyordu. Liberal iktisat sistemi içindeki buhranların manasındaki hususiyet, bu buhranların hudus ve seyrinde müessir olan muayyen şeraitle izahını bulmakta idi. Teknikteki müfrit ve seri terakkinin mevlûdu olan muasır iktisat nizamı geçen asır zarfında ortaya sanayicilik ve hammaddecilik tezadını çıkardı ve bu suretle bunlar arasında bir tâbiiyet tesis etti.

Bu tâbiiyet sanayi memleketlerini ihya edici, fakat hammadde memleketleri dediğimiz iktisadî vahdetleri de inhilâl ettirici vaziyetler ihdas etmiş oldu.

Cihan Harbi dünyayı bu vaziyet ve şerait içinde buldu.

Harp içinde ve harbi müteakip, harp iktisadîyatının zarurî bir neticesi olarak baş gösteren yüksek konjonktür, Garbın büyük sanayi memleketlerini, mevcut tesisatı tevsî etmeğe sevk etti. Aynı zamanda Amerika da azamî randiman almak şiarı ile "rasyonel" istihsal metotlarına geçmiş bulunuyordu. Bir taraftan sanayii tevsî ederek, diğer taraftan rasyonel metotlara müracaat edilerek istihsale hudutsuz bir mikyas verildiği sırada idi ki muasır iktisat nizamının mukadderatını tehdit eden amillerin en mühliki müessir olmağa başladı: Hammadde memleketleri kedi sanayilerini bizzat kurmak gibi iktisadî istiklâle doğru ilerlemeğe başladılar. Sanayicilik ve hammadecilik tezadının bir zarureti olan bu silkinme ve kurtuluş hareketi, bu memleketlerin dünya mübadele mekanizmasındaki alaka ve müdahalelerinin müspet olarak artmasiyle ifadesini buldu.

Bütün bu hareketlerin fiili neticesi ve harp sonundaki sulh muahedenamelerinin fiilî ifadeleri dünyada milletlerin müstakil ve iktisaden tam teşekküllü vahdetler halinde ayrılarak gümrük himayeleri tesis etmiş olmalarıdır. Hadiselerin manası şu idi ki evvelce büyük sanayie pazar ve mahreç olan memleketler birer birer bu mahiyetlerinden ayrılarak kedi kedilerine kiyafet eden ve hatta günden güne eski sanayi memleketlerine birer rakip haline giren iktisadî vahdetler teşkil etmeğe başlamışlardı. Diğer taraftan bir hammadde menbaı ve mamulat müşterisi olan Rusya'nın ortadan çekilmesi ve bazı sanayici memleketlerin evvelce cihan pazarlarında aradıkları bir kısım ziraî maddeleri bizzat istihsal etmek yoluna girmeleri de dünya istihsal mekanizmasının genişlemesine mukabil, iştira ve istihlak mikyasının daralmasında müessir olmuştu.

İzahını, muasır iktisat münasebetlerinin ahenksizliğinde ve muvazenesizliğinde bulan buhranın bugünkü mahiyetine temas eden bu kısa tahliller gösteriyor ki buhranı mücerret ve sathî tedbirlerle izaleye çalışmak faidesizdir. Buhranın serideki vahamet, ondan müteessir olan memleketlerin hemen hepsinde daha düne kadar farik vasfı iktisat işlerine adem-i müdahale olan devleti, iktisadî hayatın tanziminde müdahaleye sevk etmektedir.

* * *

Geçen bir asır zarfında cihanşümul ve beynelmilel tesirlerle ve aynı zamanda da Türkiye'ye müteallik hukukî müeyyidelerle taazzum ve inkişaf imkânları selbedilmiş olan Türk iktisadîyatı zamanla tam bir istihsal cihazına malîk olmaktan yarım bir istihsal cihaziyle iktifa etmek gibi mütevazı bir mevkiye inmiş bulunmaktadır. Türk iktisadîyatının, suret-i umumiyede cihan iktisadîyatının istihalelerini takip ve onlara intibak edememesinden, fakat bu itibarla da yine daha ziyade cihanşümul amillerin icra-yı tesir etmesinden mütevellit olan bu menfi istihalesi onun beynelmilel iktisat seciyesine yeni bir farika vermiş ve Türkiye'nin dünya emtia mübadelesindeki mevkii, sanayii mamulatına bir mahreç ve buna mukabil de sanayi memleketlerine gıda ve hammadde yetiştiren

bir ziraat memleketi olmasında tecelli etmiştir.

Fakat bir taraftan sanayi tekniğinin, diğer taraftan da onunla el ele ziraat tekniğinin tekâmülü ve aynı zamanda hammadde ziraatinin taammümü, Türkiye'nin emtiası aranır bir ziraat memleketi olmak mevkiinde karar kılmasını da güçleştiren mühim bir sebep olmuş ve Türkiye'nin bir kısım mahsulatının tedricen dünya pazarlarındaki eski mevkiini terk ve feda ederek, sürüm müşkülâtına maruz kalmasına müncer olmuştur.

Filhakika faraza beynelmilel pazarlar için istihsal edilmekte olan ziraî maddelerimizden pamuğun, yapağının ve tiftiğin fiyat temevvüçlerini umumî surette gözden geçirdiğimiz zaman dahi, bu hammaddelerin maruz kaldığı fiyat sükutunda, beynelmilel pazarlara hâkim fiyat buhranından ve bundan mütevellit sair esbap ve avamil haricînde, onların evsafına ve beynelmilel piyasaların icap ve şartlarına uygun olmasına riayet edilmemesinin ehemmiyetli bir hissesi olduğunu müşahede ederiz.

Dünya buhranının bizdeki tesirleri son iki seneden beri ehemmiyetle hissedilmektedir. Bu tesirat, aşağıda da tafsilen tahlil olunduğu gibi bilhassa içinde bulunduğumuz senede (1931) şiddetini daha ziyade artırmıştır.

Fakat Türk iktisadîyatının müşkülatını münhasıran onun dünya mübadelesine alakasının bir icabı olarak izah etmekte isabet yoktur. Türk iktisadîyatının zamanla tâbi olduğu bir menfi istihale vardır ki bu istihale bizdeki buhranın mahiyet ve manasına ayrı bir hususiyet verir.

Teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs fıkdanı, ve teşkilâtsızlık ile tecelli eden bu hususiyet, Türk iktisadîyatının taazzuvundan mahrum kılmış ve Türkiye'yi de beynelmilel iktisat dünyasının gittikçe kuvvet ve şiddeti artan tazyikına maruz bırakmıştır.

Türkiye'yi "müstakil millet" yapmak şiarının bugünkü manası Türkiye'yi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir. Hükümet iki senedir aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte tereddüt etmemiştir.

Meclis'in bundan kasdı iktisadî tamamiyettir. İktisadî tamamiyetten anladığı da memleketin muhtelif istidat kabiliyetlerine müstenit muhtelif istihsal şubelerini azamî derecede inkişaf ettirmektir.

Türkiye'nin iktisadî tamamiyet, masuniyet ve istiklâli bu suretle ilân ve teyit edilmiş oluyor. Fakat esasında daha ziyade tedafüî bir mahiyet arz eden bu tedbirlerden memleketi tamamiyle müstağni kılarak, onu kendi bünyesinin kuvvet ve hayatiyeti ile müdafaa etmek çarelerinin taharrisinde zaruret görüyoruz.

Türkiye'nin tarihen tâbi olduğu iktisadî tereddiden kurtulması ve müstakil ve tam teşekküllü bir iktisat vahdeti olarak hadiselere galebe çalabilmesi için evvelemirde iktisadî muvazenesini taht-ı emniyete alan tedabire ihtiyacı vardır. Bu tedabiri bütün iktisat hayatımıza, ziraat ve sanayie şamil bir kül, bir heyet-i umumiye halinde düşünüyoruz. Türk iktisadîyatını yeni baştan kurmak ve bu itibarla da Türkiye'nin dünya iktisadîyatındaki rolünü değiştirmek demek olan böyle bir inkılâp, hadiselerin ve dünya mikyasındaki cereyanın emrettiği bir zarurettir.

Bizde bugün geniş mikyasta bir iktisat inkılâbını tahakkuk ettirecek ferdî ve zümrevî vasıtaların ve ferdî teşebbüslere müstenit hususî müesseselerin ihtiyaca nispetle matlup derecede inkişaf etmemiş bulunması devleti, memleketin iktisadî inkişafının istilzam ettiği tedabir ile yakından alakadar olmağa sevk etmektedir.

Filhakika aksi varit ve mümkün olsaydı, devlet belki müdahalede menfaat, hatta zaruret görmez ve millî iktisat hayatının hareket ve faaliyetini zirveden murakabe ve tanzim etmekle iktifa ederdi. Binaenaleyh bu telakkiye göre cemiyet iktisadîyatının mevzuu addedilen büyük mikyastaki iktisat işlerinin Devlet yardımı ile ve millî müessesat tarafından yapılması zarureti, üzerinde ittifak edilen bir hakikattır. Bu meyanda ziraî mahsulat fiyatlariyle mamulat fiyatları arasında bir ahengin teessüsünü temin ve ziraî mahsullerimizin kıymetinin, bu mahsullerin istihsalini tenakustan koruyacak bir seviyede muhafaza etmek için lâzım gelen müdahalenin de derhal ifası lüzumunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmek isteriz.

Sistematik bir icraat programı halinde ve bir iktisat planı çerçevesi içinde düşünülmesi iktiza eden bu

tedbirlerin tespit ve tatbiki ciddî ve uzun tetkikata ve ihtisas görüşlerinin müdahalesine muhtaçtır.

Planın tatbikatına mümkün mertebe süratle geçmek hem millî enerjilerin tasarruf hem de dünya iktisadîyatının seyri muvacehesinde millî iktisadîyatın masuniyeti nokta-i nazarından bir zaruret olmuştur.

Keyfiyeti hükümetin nazar-ı alakasına arz ederiz.

Âli İktisat Meclisi'ne Göre Devletçiliğin Sınırları 1933

Hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır ki devletin burada bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattır ve devlet büyük sanayi işlerinde sermayeyi ve tekniği bidayette birleştirmek hususunda mutavassıt bir rol sahibindir.

Bu sebeple devlet, hiçbir nevî sanayii yalnız kendi teşebbüs ve faaliyetine hasr ve tahsis etmeyerek bu mevzuda her sahanın müteşebbis eşhas ve müessesata serbestçe açık bulundurmalı ve kendi teşebbüsiyle veya iştirakiyle vücuda gelecek sanayi hareketlerinde halkın kuruluş teşebbüslerine iştirakleri mümkün olduğu kadar teshil olunmalı ve teessüs kökleşip de muayyen ve emin bir kâr temin etmeğe başladığı ve halkın iktisadî refahı müsait olduğu zaman bu tesisler ilk fırsatta hususî müteşebbislere ve halka mal edilmelidir.

TÜRKİYE'DE SANAYİ NASIL TEESSÜS VE İNKİŞAF EDEBİLİR?[69]

Âli İktisat Meclisi'nin dokuzuncu (5-19 İkinci kânun 1933) içtima devresinde "Türkiye'de sanayi nasıl teessüs ve inkişaf edebilir?" mevzuu hakkında tanzim eylediği rapor bu broşürle aleniyete arz edilmiştir. Ankara, Şubat 1933, Umumî Kâtiplik.)

Sanayiin memleketimizde nasıl teessüs ve inkişaf edebileceği hakkındaki tetkik ve mütalaalarımızı aşağıda arz ediyoruz:

Sanayiin inkişafı esasları ve teşvik istikametleri:

İktisadî istihsal siyasetimizin inkişafı, muhtelif istihsal şubelerine sarf edeceğimiz faaliyetlerin mütevazi bir surette inkişafı demek olduğuna göre, umumî iktisat siyasetimizin ziraatle beraber sanayii de ihmal etmemesi icab eder.

Beynelmilel iktisadî münasebetlerde milletlerin birbirinden mütekâmil başlıca dört merhale katettikleri görülüyor:

Bu merhalelerin birincisi ziraatın inkişafı devresidir ki bariz vasfı ziraî istihsalât ihracına mukabil memlekete ecnebî masnuatı ithal etmektir.

İkinci devre ziraatla sanayiin muhtelit bir faaliyet halinde cereyan ettiği devredir.

Üçüncü devre millî sanayiin, memleket bünyesine göre teessüsleri iktisadî olan sanayi nokta-i nazarından, millî ihtiyaçları temine kifayet etmesiyle başlar ve dördüncü devre sanayi imalâtının dünya piyasalarına ihracı ve buna mukabil hammadde ithali şeklinde tebarüz eder.

Bizim şimdi içinde bulunduğumuz devre ikinci devre olarak kabul olunabilir. Memleketimizde sanayi

69 *Türkiye Cumhuriyeti Âli İktisat Meclisi Umumî Kâtiplik, Âli İktisat Meclisi Raporları* – Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir? Neşriyat Serisi: A, No: 12, Ankara, 1933, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

faaliyetleri başlamış olmakla beraber henüz ihtiyaçlarımızı tamamen temin ve istihsal edecek dereceye gelemedik. Makine sanayiinin başlangıcına kadar Türkiye kendi masnuatiyle yaşayan, zamanına göre müterakki bir memleket halinde iken makine terakkiyatını takip ve tatbik edememiz, bizi bir müddet birinci devreye yani yalnız ziraat memleketi haline düşürdü. 1850 tarihinden sonra askerî silâh ve mensucat fabrikalarının teessüsü ile başlayan fabrikacılık hareketimiz 1913 senesinde neşr olunan Teşvik-i Sanayi Kanunu'yle biraz canlanmışsa da asıl sanayi faaliyetlerimiz 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi ve 1929'da tatbik olunan Gümrük Tarife kanunlariyle başlar. Cumhuriyet devrine kadar adetleri ancak 470'e baliğ olan mihanikî vesaite malîk fabrikalar adedi son seneler zarfinda 2200'e baliğ olmuştur.

Bugün mevcudiyetini hissettiren bu sınaî faaliyetin birçok memleketlerde olduğu gibi memleketimizde de kendi bünyemize göre ihtiyacı temin edecek derecede ve süratle inkişaf edebilmesi için yeni sanayi hareketlerini teşvik etmek, yaşamak hususunda lüzumlu gördükleri muhiti hazırlayarak müteşebbislerin tereddütlerini izaleye çalışmak ve ilk teessüsleri zarardan korumak lâzımdır.

Burada ehemmiyetle dikkat edilmek icab eden nokta, bu faaliyet ve inkişafı esaslı tetkike müstenit bir programa tâbi tutmak ve devlete taallûk eden teşvik ve himaye vazifelerinde sık sık nokta-i nazar tebeddüllerine meydan bırakmamaktır.

Bu programda, muhtelif dahilî ihtiyaçlar ve istihlâkler ve bu ihtiyaçları karşılayacak sanayiin memleketimizde teessüs ve inkişaf kabiliyetleri her cepheden tetkik olunmalı ve kuruluş devirlerine ait olan himayelerin istikbalde yavaş yavaş azaltılacağı ve belki de bir gün ortadan kaldırılacağı esası göz önünde tutularak şerait-i mahsusaları itibariyle mevcudiyetlerini muhafaza edebilmeleri daima büyük himayelere müftekir olan [ihtiyaç duyan] sanayi, fevkalâde bir sebep olmadıkça himayeye lâyık görülmemelidir.

Memleketimiz sanayiini bu esaslara göre şu ana taksim dahilînde mütalaa etmek mümkündür:

a) Mamulâtı memleket dahilînde büyük mikyasta istihlâk olunan ve hammaddeleri memlekette yetişen sanayi;

b) Ham ihracat maddelerini mamul veya yarı mamul hale koyan sanayi;

c) Mamulâtı memleket dahilînde büyük mikyasta istihlâk olunan ve ham maddeleri henüz memlekette yetiştirilememekle beraber teessüs edince yetiştirilmesi mümkün bulunan sanayi;

d) Hammaddeleri memlekette bulunmayan ve yetiştirilmesi de kabil olmayan sanayiden imal safhalarının memlekete temin edeceği faideler ehemmiyetli miktara baliğ olan sanayi.

Bu taksimde hammaddeleri dahilde yetişen ve sürümü çok olan sanayi iktisadî faide itibariyle şüphe yok ki diğerlerine takaddüm eder.

(d) sınıfına dahil bulunan sanayii tefrik ederken çok ihtiyatlı bulunmak ve imal safhalarındaki faideleri memleket için mühim olmayan san'atların teessüsünü himaye etmemek lâzımdır.

Mer'3i olan Teşvik-i Sanayi Kanunu himayede bu düşünüşe göre bir tasnife tâbi olmadığı için bugün imal kıymetinin ancak %25'ini memlekette bırakan birtakım sanayiin birinci derecede ehemmiyet verdiğimiz sanayi derecesinde himaye edilmekte olduğunu ve hatta bazen memlekete temin ettikleri menfaatler yekûnu devletin bağışladığı resimler yekûnundan daha aşağı olan bazı sanayi müesseselerinin vücut bulduğunu görmekteyiz.

Bu tetkikler sırasında göz önünden uzak tutulmaması icab eden iki nokta daha vardır:

1 – Hammaddelerinin ziraatı, umumî ziraat ve hayvancılık ıslâhatımıza yardım eden sanayi mühim ve tercihe lâyıktır.

2 – (d) sınıfına dahil sanayiin teessüsü sırasında dikkat edilmesi icab eden bir nokta da bu yüzden birçok aile geçindiren bazı el sanayiinin sürümünü kaybetmesine meydan bırakmamaktır.

Himayenin lüzumu ve derecesi:

Yukarıda arz eylediğimiz mütalaata göre sanayi siyasetimizde kastedeceğimiz hedefe erişmek için himayeye lüzum vardır.

Sanayide ileri gitmiş memleketlerin asırlarca evvel teessüs ederek kuvvetli teknik, büyük mikyasta istihsal, ucuz ve bol kredi ve yetişmiş işçi esaslarına istinat eden, sabit sermayelerini çok kere tamamen amorti etmiş bulunan ve hammadde makine ve yedek parça tedarikinde her türlü kolaylıklara mazhar olan sanayi karşısında bu rüçhan vasıflarının hemen kâffesinden mahrum bulunan başlangıç halindeki sanayiimizi sistematik bir surette himaye etmeliyiz.

Sanayii ilerlemiş memleketlerin fabrikalariyle memleketimiz sanayiinin küçük bir mukayesesini tebarüz ettirmek için bizde en ileri giden ve adetleri ona baliğ olan pamuklu mensucat fabrikalarının iğ adetleri mecmuu 110.000 olduğu halde Avrupa'da 100.000 iğlik fabrikaların ancak orta büyüklükte sayıldığını ve büyük fabrikalar arasında 3-4 yüz bin iğlik fabrikalar mevcut olduğun zikretmek kifayet eder.

Ancak sanayiimizin inkişafı için mevzu-i bahs olan memlekete iktisadî faidesi kabil-i münakaşa olmayan himaye, makul ve mutedil bir himayedir.

İfrata vardırılan himayeler çok defa iktisadî tecerrütlere müncer olacağı gibi büyük ve kolay kazançlar karşısında sanayiciyi şımartır; malîyet fiyatlarını ucuzlatıcı tedbir ve tekemmüllerin tatbik edilmemesine sebep olur; müstehlikin ihtiyaçlarını pahalı tedarik etmesi yüzünden ziraî istihsalât, diğer memleketlerin çiftçilerinin bu cephede daha müsait vaziyette bulunan istihsalâtiyle rekabet edemez hale gelir ve bu yüzden umumî istihsal muvazenesi ihlâl edilmiş olur.

Beynelmilel piyasa rekabetlerine mukavemet noktasından çok nazik ve mühim olan ziraat müstahsilleri hayatının ucuzlatılması meselesiyle, sanayiin teessüsü için zarurî olan himaye hudut ve derecesini gayet iyi telif edebilmek hususunda pek büyük dikkat sarfı iktiza edeceğini bilhassa kaydetmek isteriz.

Himaye derecesini tatbikatta umumî bir prensiple veya baremle halletmeğe imkân yoktur. Bu mesele sanayiin her şubesinde ayrı ayrı tetkik ve mütalaa edilmeli ve bilhassa her cins sanayiin memleketimize göre hususî halleri nazar-ı dikkate alınmak suretiyle memleketimiz için vasatî malîyet fiyatları kudretli teknisyenlere hesap ettirilmeli ve bu tetkikler ve hesaplar neticesinde her sınıfın yaşamak ve inkişaf etmek için muhtaç olduğu makul himaye derecesi tespit olunmalıdır.

Bu hesapların memlekette müesses en küçük bünyeli fabrikalara göre yapılması, himayede ifrata sebep olarak yukarıda arz olunan mahzurları tevlit edeceğinden bu hesaplarda memleket sanayiinin rasyonalize edilmesi noktasından makul ve mutedil büyüklüklere istinat edilerek mevcut küçük müesseselerin bir araya toplanmak suretiyle kendilerini muhafaza ve müdafaa etmeleri lâzım geleceğini kabul etmek ve zarurî görmek lâzımdır.

Himayenin şekilleri:

Himayede en esaslı vasıta gümrük tarifesidir.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla verilen imtiyazlar ve muafiyetler gümrük tarifesi ıslâh olunduğu takdirde kısmen sarf-ı nazar olunacak tedbirler olmakla beraber sanayiin teessüs devrelerinde bu tedbirlerin de büyük faideleri dokunduğu ve nakliye tarifelerinde tenzilât icrası ve arazi ve bina vergi muafiyetleri gibi bazı maddelerinin her vakit lüzumlu himaye tedbirleri cümlesinden bulunduğu da inkâr olunamaz.

Mevcut tarife yukarıda arz olunan malîyet hesapları tetkikatına ve tasnif itibariyle fennî esaslara müstenit olmadığı cihetle tatbikatta bazı sanayii lüzumundan fazla himaye etmekte ve buna mukabil bazı sanayii de lüzum kadar himaye edememektedir. Mamafih tarifenin ihmal ettiği yerlerde şimdiye kadar Teşvik-i Sanayi Kanunu ve bilhassa mevadd-ı iptidaiye muafiyetleri yardım ettiği içindir ki Tarife Kanunu'nun birçok kusurları bariz şikâyetleri mucip olmuyordu.

Son zamanlarda mevadd-ı iptidaiye gümrük muafiyetlerine ait listelerin yeniden tanzimi münasebetiyle birçok iptidaî madde bu muafiyetten hariç bırakılınca Tarife Kanunu'nun mahzurlu maddeleri hemen kendini gösterdi. Esasen Tarife Kanunu tanzim olunurken bu muafiyet listeleri nazar-ı dikkate alınmış ve birçok tarife maddeleri bu muafiyetlerin mevcudiyeti esasına göre tertip olunarak memleket için bu yüzden diğer bazı faidelerin istihsali düşünülmüş olduğundan keyfiyet bu cepheden bir tetkike tâbi tutulmadan yeni listelerde büyük değişiklikler vücuda getirilmesi tabiatiyle büyük mahzurlar tevlit edecekti. Nitekim bugün bazı sanayi bu yüzden pek ağır ve nispetsiz bir vergiye maruz kalarak mevcudiyetlerini tehlikede görmektedirler.

Dericilik sanayiinin hariçten getirmeğe mecbur olduğu ham deriler için mamulüne nispetle ödemek mecburiyetinde kaldığı nispetsiz ve pek yüksek gümrük resmini burada misal olarak zikredebiliriz.

Binaenaleyh Gümrük Tarife Kanunu'nun yukarıdan beri arz olunan esaslar dahilînde ve sanayii şuurlu bir himayeye mazhar kılacak surette bir an evvel tadili cihetine gidilmesini ve bu tadilât için mütehassıs ve her mevzuu mahallinde tetkik salâhiyet ve vesaitiyle mücehhez bir heyet vücuda getirilmesini ve bu heyetin yukarıda himaye derecesi faslında arz olunan malîyet hesaplarını bî-taraf teknisyenlere hazırlatarak ve alâkadar sanayi erbabının müdafaalarını da dinleyerek tadilât esaslarını vücuda getirmesini pek lüzumlu görürüz.

Teşvik-i Sanayi Kanunu:

1927 senesinde neşr olunan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun başlıca esasları şunlardır:

Sanayi müesseseleri amele ücretlerine ve muharrik beygir kuvvetlerine göre tasnif edilmiş ve muafiyetler bu tasnife göre derecelere ayrılmıştır:

Belli başlı imtiyazları makine ve yedek aksam ve mevadd-ı iptidaiye gümrük resimlerinden ve arazi, bina ve kazanç vergilerinden muafiyettir.

Fabrika kurmak isteyenlere arazi itası ve devlet nakliye vasıtalarında tarife tenzilâtı icrası gibi ikinci derecede hükümleri de vardır.

Kanun 15 sene müddetle mer'î olmak üzere tedvin ve neşredilmiş olduğundan hükümlerine 1942 senesine kadar dokunulmamak lâzım gelirdi. Fakat Sanayi Kredi Bankası Kanunu ile makine ve yedek aksam gümrük muafiyeti kaldırılmış; kazanç vergileri muafiyetine, sanayi erbabı bu vergiye göre muayyen nispette mecburî tasarrufa icbar ve bu tasarruf hasılları Kredi Bankası'na tahsis olunmak suretiyle, takyidat konulmuş; mevadd-ı iptidaiye muafiyetleri, listenin yeni tanzim olunan şekline göre asgarî hadde indirilmiş ve ortada bina ve arazi vergileri muafiyetinden başka hükümleri tamamen mer'î muafiyet kalmamıştır.

Hukukî cepheden mütalaa olunursa kanun, memlekette sanayi tesis etmek isteyeceklere karşı muayyen müddetli teşvik edici bazı devlet taahhütlerini mutazammın bulunduğu cihetle hükmünün müddeti bitinceye kadar mer'i olması doğru olurdu.

İktisadî cepheden de kanunî vaziyetlerde istikrar göstererek sanayie emniyet ve sermaye temin etmek muvafık olacağı gibi bilhassa gümrük himayeleri noktasından tarifenin ihtiyaca göre tadili esasları hazırlanmadan makine ve mevadd-ı iptidaiye muafiyetlerine de dokunulmamak icab eder, kanaatindeyiz.

Bilhassa hammaddelerimizi ihzara veya işlenmiş olarak ihraca yarayan makinelerin gümrük resmi vermeleri, bu rüsumu taviz edecek hiçbir karşılık mevcut olmadığına göre, ihraç kıymetini pahalılaştıracak bir unsur addolunabilir.

Tarife Kanunu bahsinde arz eylediğimiz veçhile tarife tanzim olunurken o günkü mevadd-ı iptidaiye muafiyetleri listesi bir dereceye kadar esas tutulmuş olduğundan tarife değişmedikçe bu muafiyetlerin de mevcudiyetlerini muhafaza eylemesi pek tabii ve zarurî görülmektedir.

Halbuki bu listenin beş senede bir tadili meselesi iptidai maddelerin yeniden dahilde yetişmeğe başlayan-

ları mevcut olduğuna göre listede yapılacak değişikliklere matuf olmak ve kanunun bu maddesinden, lüzumu kabil-i münakaşa olmayan ve memlekette henüz yetişmeyen iptidaî maddelere ait muafiyetlerin de ilgası veya tahdidi manası anlaşılmamak iktiza eder.

Makine ve yedek parça muafiyetlerinin de ancak kanunî müddet bittikten sonra gümrük resimleri pek hafif bir dereceye indirilmek şartiyle kaldırılması mevzu-i bahs olabilir. Memlekette bir taraftan sanayi tesislerini teşvik ve himaye ederken diğer taraftan makineleri ve yedek parçalarını nispeten ağır bir vergiye tâbi tutmak birbirine zıt esasları mezc eylemek demek olur.

Burada nazar-ı dikkate alınacak mühim bir mesele vardır:

Makineler aksamının şimdiden vergiye tâbi tutulmasında, imalleri pek muğlak ve nazik olmayan ve sanayi merkezî şehirlerde küçükten teessüs etmeğe başlayan bazı yedek parçaları sanayiinin himayesi gibi bir faide mülahaza olunabilir; fakat bu faideye mukabil kanun hükmüne tecavüzü doğru görmediğimiz gibi birçokları henüz dahilde kabil-i imal olmayan yedek parçaları gümrüğe tâbi tutmak da caiz olamayacağından bu kabil parçaları imal eden tesislerin devletçe prim vermek veya başka muafiyet ve kolaylıklara mazhar edilmek suretiyle himaye edilmeleri mümkün ve faidelidir.

Tarife tadil olunurken mevadd-ı iptidaiyeyi pek hafif bir resme tâbi tutmak ve bir maddenin mamulleriyle hammaddeleri arasında mevcut olması lâzım gelen himaye gümrük farkını da nazar-ı dikkate almak suretiyle mevadd-ı iptidaiye muafiyet listelerinin büsbütün ortadan kaldırılması, kendilerini pek müz'iç olan formaliteden kurtarmak ve bu yüzden gayr-i kabili içtinap olan bazı suiistimallere de nihayet vermek itibariyle, sanayi erbabımız tarafından da memnuniyetle kabul ve temenni olunur kanaatindeyiz. Bu bahiste bir de Teşviki Sanayi muafiyetleri carî iken matrahı gümrük resimleri olduğundan dolayı tahsil edilmeyen muamele vergilerinin, şimdi muafiyetlerin ilgası münasebetiyle, mükerreren tahsil edilmekte olmasını nazar-ı dikkati celp ve bu hususta teklif olunan kanunî tadilin tesrii intacını temenni ederiz.

Devletin sanayicilik yapıp yapmaması ve bu sanayii sureti idaresi:

Devlet sanayiinin tesis ve idaresi bahsinde Meclisimizin nokta-i nazarı şu suretle hulasa olunabilir:

Halkımızın büyük sanayi tesislerine lüzumlu olan sermaye birliklerini vücuda getirmeğe teşebbüs ve rağbet gösterememeleri hasebiyle bir an evvel tesislerinde iktisadî faideler bulunan sanayii devlet teşebbüs ve sermayesiyle veya iştirakiyle vücuda getirmekte zaruret vardır.

Ancak bu sanayiin doğması ve yaşayabilmesi bidayette büyük himayelere bağlı olduğundan müstehlikleri hayat pahalılığından koruyabilmek için malîyet fiyatlarının son dereceye kadar ucuzlatılmasına çalışması ve bunun için de bu müesseselerin her türlü ticarî ve iktisadî şartlara uygun olarak doğması ve idare olunması şarttır.

Hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır ki devletin burada bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattır ve devlet büyük sanayi işlerinde sermayeyi ve tekniği bidayette birleştirmek hususunda mutavassıt bir rol sahibindir.

Bu sebeple devlet, hiçbir nev'î sanayii yalnız kendi teşebbüs ve faaliyetine hasr ve tahsis etmeyerek bu mevzuda her sahanın müteşebbis eşhas ve müessesata serbestçe açık bulundurmalı ve kendi teşebbüsiyle veya iştirakiyle vücuda gelecek sanayi hareketlerinde halkın kuruluş teşebbüslerine iştirakleri mümkün olduğu kadar teshil olunmalı ve teessüs kökleşip de muayyen ve emin bir kâr temin etmeğe başladığı ve halkın iktisadî refahı müsait olduğu zaman bu tesisler ilk fırsatta hususî müteşebbislere ve halka mal edilmelidir.

Bu suretle istirdat edilecek devlet sermayesi yeni yeni teşebbüslere önayak olur.

Bu noktadan bakılınca son neşr olunan Devlet Sanayi Ofisi Kanunu'na nispetle Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu çok daha müsait hükümleri ihtiva ediyordu. Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu, devlet fabrika-

larını teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek esasını vaz eylediği halde Sanayi Ofisi Kanunu bu prensibi ortadan kaldırmakta ve teşekkül etmiş ve edecek devlet sermayesiyle alakadar fabrikaları daimî olarak resmî ve muhtar bir Umum Müdürlük halinde idare eylemeği istihdaf eylemektedir.

Halbuki Sanayi Bankası'na intikal etmezden evvel fabrikaların bu tarzda idareleri uzun zamanlar tecrübe olunmuş ve ancak malî bir müesseseye ve mümkün olduğu kadar müstakil ve ticarî bir zihniyete istinat ettiği içindir ki banka tarafından idare olunduğu devrede fabrikalar bugünkü tekâmül ve inkişaf vaziyetine nail olabilmiştir.

Meclisimiz bu tecrübenin bir daha tekrar edilmesini faidesiz ve hatta zararlı bulmakta ve binaenaleyh mevcut fabrikaların banka idaresinde bırakılmalarını ve devletin alakadar olacağı yeni sanayi teessüslerin dahi, ister devlet sermayesiyle teessüs, ister bazı teşekküllerin teşebbüslerine iştirak şeklinde olsun, yine Banka vasatisiyle vücuda getirilmelerini ve bu makdatları teminen bilhassa devletin iştirak ettiği müesseselere müdahale hususunda çok şiddetli ve her yerde carî kaidelere muhalif hükümleri de ihtiva eden Sanayi Ofisi Kanunu'nun biran evvel ilgası cihetine gidilmesini lüzumlu görmektedir.

Bu suretle bir merkezde toplanacak ihtisas ve sermayeden büyük istifadeler temini mümkün olur kanaatindeyiz.

Burada bazı pek büyük sanayi müesseselerinin teşekkülü için lüzumlu olan mühim sermayeyi devletin Sanayi Bankası'na temlik etmeyerek bu bankaya veya bünyesi müsait bulunan diğer millî ve malî müesseselere müsait şartlarla ikraz eylemesi dahi mümkün bulunduğuna işaret etmek isteriz.

Devletin sanayi işletmeleriyle alakadarlığı bahsini neticelendirirken devlet elindeki sanayiin hususî sanayi müesseselerini rekabetle ızrar ettiğine dair bazı zevatta mevcut olan şüphe ve endişeden de bahsetmeği muvafık bulduk.

Her zaman ve her yerde sabit olmuş bir hakikattir ki tavsiye eylediğimiz ticarî idare prensiplerine en ziyade sadakat gösterilen yerlerde bile devlet idaresinde olan sanayi, hususî müteşebbisler elinde bulunan sanayie nispetle daha pahalı malîyet gösterir. Binaenaleyh hususî sanayi müesseselerimizin, normal kuruluş şatlarına sahip oldukça, devlet sanayiinin rekabetinden korkmalarına bir sebep yoktur.

Bünyesi iktisadî ve fennî şartlara uygun olmayan ve yüksek malîyetle çalışacak müesseseleri ise esasen uzun zaman korumaya imkân bulunamaz. Bu kabil müessesat birleşmek suretiyle kuvvetli bir bünye vücuda getiremezlerse devlet rekabetinden ziyade birbirlerinin rekabetiyle ya tekemmül etmeğe veya ortadan çekilmeğe mahkûmdurlar.

Yalnız burada ehemmiyetle zikre değer olan nokta, devlet sanayiinin müstesna imtiyazlara sahip olmaması ve hususî erbab-ı sanayi ile her hususta müsavî muameleye tâbi tutulması keyfiyetidir.

Kredi Meselesi:

Memleketimizde sanayici, sair meslekler erbabına nispetle kredi bulmak hususunda daha çaresiz bir vaziyettedir.

Ziraat Bankası çiftçilerimize, yerli ve ecnebî ticaret bankaları ticaret alemimize, Emlâk ve Eytam Bankası ve Emniyet Sandığı gibi müesseselerle mahallî ve hususî müessesat-ı malîye rehin ve ipotek mukabili para bulmak isteyenlere, sermayelerine göre borç para vererek bu ihtiyaçları az çok karşılamaktadırlar.

Türk sanayi müesseseleri ise sermaye vaziyeti müsait olmayan Sanayi ve Maadin Bankası'ndan şimdiye kadar esaslı bir yardım göremedikleri gibi kuruluşları sanayi işletme ve rantabilite hesaplarını tetkike müsait olmayan diğer malî müesseselerden de ticarî vasıflar haricinde ve aranılan faiz ve müddet şartlarına uygun şekillerde para tedarik edememektedirler.

Halbuki henüz teşekkül devresinde bulunan az sermayeli sanayi müesseselerimizin bu cephede büyük yardıma ihtiyaçları vardır.

Türk sanayicileri yerli mevadd-ı iptidaiyeyi her mevsimde müsavî şartlarla emirlerine amade bulamazlar. Bu sebeple müsait ve ucuz zamanlarda ihtiyaçlarını tedarik etmek mecburiyetindedirler.

İhracat yapan büyük fabrikalar gibi muayyen tipler üzerine çalışmak imkânına da malîk olmadıklarından dahilî piyasanın çeşit taleplerini her an karşılayabilmek için bilhassa ecnebî mevadd-ı iptidaiyesi işleyen fabrikalar lüzumundan fazla mevadd-ı iptidaiye stoku yapmak zaruretindedirler. Bu maddeleri satanların verebildikleri krediler hiçbir zaman ihtiyacı tatmine kâfi gelmemiştir.

Bunlardan başka sanayici, imalatının cinsine göre bazı mevsimlerde stoka çalışmak ve satış mevsimlerini beklemek zaruretinde olduğundan bu zamanlarda masraflarını karşılayacak krediye muhtaç olduğu gibi piyasada tutunan imalatını ve iyi işleyen fabrikasını yavaş yavaş tevsî edebilmek için de krediye muhtaçtır.

Bu sebeplerle sanayi erbabımızın zaman zaman işletme ve fabrikalarını tevsî etme noktalarından muhtaç oldukları kredileri karşılayacak bir müesseseye fevkalade ihtiyaç vardır.

2064 numaralı kanunla teşekkül eden Sanayi Kredi Bankası bu ihtiyacı tatmine müsait değildir; çünkü tetkik ederek anladığımıza göre Sanayi ve Maadin Bankası'nın sanayi kredilerini temin edememesi kanunun müsaadesizliğinden değil, işletmesi ve ıslâhı kendisine tevdi olunan büyük devlet fabrikalarının ihtiyaçlarından fazla elinde sermaye mevcut bulunmamasından münbaisti.

Sanayi Kredi Bankası Kanunu eski bankanın birer kuvvet ve itibar membaı olan fabrikalarını birikmiş amortismanlariyle birlikte bankadan ayırmakta ve buna mukabil ehemmiyetli bir sermaye veremediği cihetle yeni banka eskisinden çok daha zayıf bir teşekkül olarak doğmaktadır.

Bu bankaya verilen başlıca varidat membaı makine gümrükleri muafiyetinin ilgası ile hariçten getirtilecek makinelerden ve yedek parçalarından tahsil olunacak gümrük resimleridir. Bu resimler millî sanayiin Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ve bilahare gümrük tarifesiyle ilk himaye olunduğu senelerde mühimce bir yekûn göstermiş ise de himaye cephesinden kendilerini müsait vaziyette gören küçük sermayeli sanayi artık lüzumu kadar inkişaf etmiş olduğu ve bundan sonra büyük sanayiin teessüsü daha ziyade devlet sermayesini alakadar edeceği cihetle bu sermaye membaına fikrimizce büyük bir ehemmiyet atfolunamaz.

Kaldı ki bu muafiyetlerin ilgasına esas itibariyle muarız olan nokta-i nazarımızı yukarıda arz etmiştik. Eğer Devlet kendi vücuda getirdiği tesisatın makine gümrük resimlerini bankaya sermaye olarak vermek istiyorsa bunu bütçeye tahsisat koymak suretiyle de ifa edebilir.

Bankanın diğer belli başlı sermaye membaları devlet fabrikaları satılırsa bu satış bedellerinden ve fabrikaların senelik kârlarından bir kısmının bankaya tefrikinden ve bankanın muayyen merkezlere toplayacağı eski makinelerin atış hasıllarından ibarettir.

Şu sıralarda fabrikaların satılması düşünülmediği gibi evvelce tamamı Sanayi Bankası'na ait olan fabrikalar temettülerinin şimdi en mühim miktarı Sanayi Ofisi tarafından yeni tesislere tahsis olunacağı ve eski makinelerin satış bedelleri alelekser masraflarını bile koruyamayacağı cihetle bu sermaye membalarından da hiçbirinin hakiki ve fiili bir kıymeti görülememiştir.

Bu itibarla yeni banka uzun zamanlar sanayi kredilerini temin edecek hareketli sermaye ile mücehhez bir banka halini alamayacaktır.

Fikrimizce Sanayi Bankası'nın vaziyetini ıslâh etmek için, bankaya büyük bir itibar ve emniyet ve senede bir buçuk milyon lira derecesinde bir kâr temin eden fabrikaları bankadan ayırmamak ve sermaye ekseriyeti, Cumhuriyet Merkez Bankası'nda olduğu gibi, devlet ve millî müessesat-ı malîyeye ait olmak üzere bankanın idare şeklini, halkın da iştirak edeceği bir anonim şirket haline koymak ve yeni tesis olunacak devlet fabrikalarını da bu Banka'ya malederek bankanın sermayesini artırmak münasip olur.

Bu sayede banka, alakadar malî müesseselerin müzaheretiyle dahil ve hariçte büyük itibar ve sermaye bu-

lur, muhtelif faideli teşebbüslere yayılmış olması ve her sene emin kârlar tevzî edebilmesi dolayısiyle hisse senetleri halkımız için en emin ve cazibeli birer plasman halini alarak bu sayede sermaye terakümlerine de hadim olur.

Kredi bahsinde memleketimizde çok aranan tesis kredilerine de bir nebze temas etmek isteriz:

Tesis için lâzım olan krediler çok defa uzun vade ve büyük sermaye ister. Sanayi teşebbüslerinin yaşamak ve muvaffak olmak için doğarken mücehhez olmak mecburiyetinde bulundukları asgarî bir sermaye haddi vardır. Normal şerait içinde hiçbir müteşebbis bu haddin daha aşağısında bir sermaye ile işe girişmeğe cüret etmemeli ve cüret gösterenler neticesi hüsran olan bu yolda teşvik ve himaye görmemelidir. Beş altı senelik sanayi hayatımız bu kabil cüretlerin acı neticeli misalleriyle doludur.

Esasen bankalar henüz bünyesi takarrür etmemiş olan teşebbüslere kuvvetli teminat aramadan para veremeyecekleri cihetle memleketimizde tesis teşebbüslerine yardım, ancak ucuz faizli ve uzunca vadeli makine ve malzeme kredileri tedarikine muavenet şeklinde olabilir.

Kredi sıkıntısının müşküllerinden bahsederken usulsüz ve malî bünyemizin takati fevkinde tevzî edilecek kredilerin tevlit edeceği iktisadî fenalıkları da göz önünden ayırmamak icab eder.

Nakliye tarifeleri:

Sınaî faaliyetimizin inkişafında ucuz nakliyat meselesinin haiz olduğu ehemmiyet pek büyüktür. Bu cihet Teşviki Sanayi Kanunu tertip olunurken az çok nazar-ı dikkate alınmış ve kanunun onuncu maddesinde sanayie ait makinelerle inşaat malzemesinin nakliyatında kara ve deniz nakliye tarifeleri üzerinden yüzde otuz tenzilat icra olunacağı ve ham ve mamul mevad nakliyatı için de İcra Vekilleri Heyeti kararıyle hususî tenzilatlı tarifeler tatbik edileceği ve bu tenzillerden istifade edemeyen müesseselere prim verileceği tasrih olunmuş olduğu halde bu madde şimdiye kadar hakkiyle tatbik olunamadı.

Bu meseleyle de Cumhuriyet hükümetlerimizin bir an evvel esaslı bir surette iştigal etmesini iktisaden pek faydalı görürüz.

Bilhassa yeni fabrikaların dahilde teessüs edebilmesi şartları arasında nakliye tarifeleri üzerinde mühim tenzilatlar icrası meselesinin mühim bir mevkii vardır. Sanayi hareketlerinin dahile doğru yayılması ise sınaî faaliyetlerden mütevellit içtimaî faydalardan muhtelif mıntıkaların istifadesi demektir.

Esasen tariflerde mühim tenziller yapılmadıkça sanayi hareketlerinin dahile doğru inkişafına imkân olmayacağı cihetle nakliyat idarelerinin son tenzilat imk3anlarının da nazar-ı dikkate alarak inkişaf hareketlerine imkân bırakması kendi menfaatleri icabındandır.

Muharrik kuvvetler:

Maliyet fiyatlarının ucuzlatılması noktasından muharrik kuvvetlerin de büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu itibarla sanayiin inkişafı mevzu-i bahs olurken bu kuvvetlerin de ucuz temin edilmesi meselesini tetkik etmek zaruridir.

Memleketimiz sanayiinin muharrik kuvvetlerini teşkil eden anasır şunlardır:

1 – Maden kömürü;

2 – Haricî merkezlerden alınan elektrik cereyanları;

3 – Su kuvvetleri;

4 – Mazot ve benzin;

5 – Odun kömüründen istihsal olunan gazlar;

6 – Talî hasılattan istifade etmek suretiyle istihsal olunan buhar ve gazlar.

Tesisatı ucuz olan su kuvvetleriyle tâli hasılatın istimalinden hâsıl olan kuvvetler en iktisadî olanlardır.

İstikbaldeki büyük sanayi inkişaflarımızda su kuvvetlerimizden istifade edilmesi pek faydalı olacağından bunların hangilerinden en iktisadî şartlar dahilînde ve ne dereceye kadar istifade edilebileceğinin umumî ve esaslı bir surette tetkiki muvafık olur.

Ormanlarımızın tahribine sebep olan odun ve odun kömürünün sanayi mahrukatı olarak istimali keyfiyeti bundan sonraki tesislerde kat'î zaruret görülmedikçe men edilmeli, yeni açılacak fabrikaları maden kömürü kullanmaya teşvik için nakliye tarifeleri tenzilatına hususî ehemmiyet atfedilmelidir.

Memleket dahilînde hemen her tarafta pek çok linyit kömürleri mevcut olduğu halde müteşebbislerimiz münferiden bu kömürlerden istifade imkânı bulamıyorlar. Bu kömürlerden demiryolu istikametlerine yakın ve terkipleri itibariyle istimalleri iktisadî olanları tespit ve istasyonlara nakli imkânlarını teshil edecek sanayide istimalleri imkân dahilîne sokulmalıdır.

Yerli ispirtolarımızın benzine karıştırılarak muharrik kuvvetlerde istimali keyfiyetine ehemmiyet verilmelidir.

Elektrik istihsal eden büyük merkezlerden sanayi tarifeleri yüksek olanların makul tenzilata tâbi tutulması ve bundan sonra verilecek imtiyazlarda sanayi cereyanlarının birinci derecede himaye olunması temenniye şayandır.

Sınaî tedrisat:

Sanayi müesseselerinin teknik teşkilât ile alakadar eşhası üç sınıfa ayrılabilir:

A – Teknik şefler;

B – Ustalar

C – İşçiler,

Bu üç sınıftan üçünün de mevcutları bugünkü faaliyetimize göre bile kifayetsiz addolunabilir.

Bundan dolayı sanayiin inkişafını teshil için matlup evsafta bilgili teknisyen ve işçilerin yetiştirilmesi nazar-ı dikkate alınması icab eden mühim tedbirlerdendir.

Yüksek tekniğe sahip san'at mühendislerinin yetiştirilmesi için memleketimizde teşkilât olmadığı malumdur. Bunun için yeni teşkilât yapılması beklenemez. Bu kısım yüksek teknisyenlerin inkişaf edecek sanayi şubelerine göre ecnebî memleketlere tahsile gönderilmesi ve yetiştirilmesi zaruridir.

Usta sınıfının yetiştirilmesi için memleketimizde muhtelif sanayi mektepleri vardır; fakat bu mekteplerden birkaçı bir dereceye kadar müstesna olmak üzere diğerleri ihtiyaca cevap verecek evsafta usta namzedi yetiştirememektedirler. Sanayi mekteplerinin bir veya birkaç merkezde birleştirilmek ve tahsisatları tevhit ve icabına göre tezyit edilmek suretiyle iştirak eden memleketler gençlerinden kuvvetli usta namzetleri yetiştirilmesi münasiptir.

Memleketimizde mesleğine merbut ve tecrübeli amele pek azdır. Bunun için büyük fabrikaların ameleye muntazam gece dersleri temin ederek bilgili ve tecrübeli meslek amelesi yetiştirmeğe mecbur tutulmaları faydalı olur.

Sanayide rasyonalizasyon:

Maliyeti düşürme nokta-i nazarından mühim çarelerden biri de sanayi müesseselerinde rasyonel çalışma tarzının bilinmesidir.

İleri memleketler fabrikalarında rasyonalizasyon prensiplerine büyük ehemmiyetler atfolunuyor. Onların bu sahadaki muvaffakiyetleri için yüksek teknik mektepleri tarafından teşkilâtlar yapılmıştır. Memleketimizde ise teknik bilginin noksanlığı dolayısiyle ekserî fabrikalar gayri iktisadî çalışmakta, malîyetlerini beyhude yere yükseltmektedirler. Buna çare olmak üzere sanayi merkezlerimizde sanayicilerin aralarında birlikler teşkil ve müşterek mesaî sarf ederek teknik noksanlarını ıslâh etmeğe çalışmaları faydalı olacağı gibi devletin de mühim san'at şubeleri için yüksek ve tecrübeli ecnebî mütehassıslar getirterek imkân nispetinde bu müesseselere yol gösterici etüdler ihzar ettirmesi pek faydalı olur mütalaasındayız.

Devlet mubayaalarında tiplere ehemmiyet verilmesi:

Millî fabrikalar mamulatının sürümünü temin gayesiyle Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda devletin %10 farkla yerli fabrikalardan mubayaatta bulunması mecburî tutulmaktadır. Bu mecburiyetin büyük faydaları görülmektedir. Ancak birçok resmî müesseseler kendilerine malî ve amelî bir faydası olmadığı halde her sene alacakları malın evsafını ve numunelerini değiştirmektedirler. Fabrikaların muayyen tipler üzerine çalışmaları iktisaden faydalı olacağından resmî dairelerin muayyen tipler kabul ve tespit etmelerini temini münasiptir.

* * *

Memleketimiz sanayiinin teessüs ve inkişafı için lüzumlu ve faydalı gördüğümüz umumî tedbirler bunlardan ibarettir. Bu tedbirlerin arzından sonra mevcut sanayimizden mühim olanlarını ve bunların hammaddelerini ayrı ayrı tetkik ve her şubenin vaziyetini ve ihtiyaçlarını tespit eylemek de isterdik. Bilhassa memlekete ithal edilip edilmemeleri münakaşa mevzuu olan bazı hammaddelerin vaziyetlerini bu münasebetle mütalaa etmek faydalı olacaktı. Fakat Meclisimizce her devrede mevzu-i bahs olduğu veçhile bu defa da tetkiklerimizi kolaylaştıracak ve hükme medar olacak vesikalardan ve ihsaî malumattan tamamen mahrum bir halde çalıştığımız ve içtima günlerinde alakadar dairelere vaki müracaatlarımızdan da semere alamadığımız için bu arzumuzu maalesef ifa edemedik.

İhsaî rakamların yokluğu umumî tedbirlere ait mütalaalarımızda dahi bizi delillere ve rakamlara istinat edebilmek imkânlarından mahrum bıraktı. Bundan sonraki sanayi inkişaflarımızı adım adım takip edebilmek ve yerinde ve zamanında tedbir almak için bugünkü sanayi hayatımızı iyi bilmemiz ve tanımamız elzem olduğundan esaslı bir tetkik ve anketle bu malumatı bir defalık ihzar ve ikmal buyurmasını muhterem İktisat Vekâletinin yüksek azim ve himmetinden bekleriz.

Bu malumat ve vesikalar hazır olduktan sonra Yüksek İktisat Meclisi'nin bu mevzua, arz eylediğimiz noktalardan tekrar temas ve avdet eylemesi pek münasip olur mütalaasındayız.

Bu münasebetle dairelerde öteden beri ihsaî cetveller tertibine çalışıldığı halde memleketimizdeki iktisadî hareketlerin vaziyet ve inkişafını doğru olarak gösterecek istatistik malumatının hâlâ tekemmül ettirilmemiş olması sebepleri de tetkik ve mütalaa olunmuş ve devlet dairelerinde ihsaî malumat toplamaya taalluk eden teknik ve hususî bilgiyi haiz teşkilât mevcut olmadığı halde istatistiklerin cem'ine ve tertibine ait hususatta devlet ihsaiyatının fennî esaslara müsteniden tanzim ve ıslâhı vazifesiyle müteşekkil bulunan İstatistik Umum Müdürlüğünün rey ve mütalaasına müracaat olunmamasının bu hususta büyük bir tesiri bulunduğu verilen izahattan anlaşılmıştır. Binaenaleyh badema devlet istatistiklerinin ve bu arada sanayi istatistiklerinin tertibinde kanunî hükme imtisalen mezkûr Umum Müdürlüğün mütalaa ve muvafakati alınmasının ve toplanacak malumatın tasnifi hususunda teşrik-i mesaî olunmasının temin buyurulmasının bu münasebetle temennisini pek faydalı gördüğümüzü arz eyleriz.

DÜNYA BUHRANI VE TÜRKİYE

(Âli İktisat Meclisi'nin Dünya Buhranı ve Türkiye'nin Konumu Üzerine Raporu[70] 1932)

Lahika:

Dünya mübadelesine muayyen vazifeleriyle müdahale eden Türk iktisadîyatının bu alakasının zaruri bir

70 *Âli İktisat Meclisi Raporları*, Neşriyat Serisi A, no: 8, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932 s. 19-22.

icabı olarak dünya buhranındaki manzarasını tahlil etmeği muvafık bulduk. Türkiye'nin beynelmilel iktisadî müşkülatla müşterek olan vasfı, onun evvelemirde ve suret-i umumiyede fiyat sükûtundan ve ihracatının daralmasından mustarip olmasında tecelli etmektedir.

Mikyas ve şümulü itibariyle muasır iktisat rejiminin tarihinde bir istisna teşkil eden ve bu farikasiyle de dünyayı bir afet gibi saran iktisadî inhitata mebde olarak kabul edilinen "fiyat sükûtu"nun, bir ziraat ve hammadde memleketi olan Türkiye'de inikâslarını tahlil etmezden evvel, şiddet ve seyri kendisine has olan bugünkü "buhran" etrafındaki görüşlerimizi ifade etmek lüzumuna kani olduk.

Filhakika dünyanın geçirmekte olduğu iktisadî inhitatı, konjonktür met ve cezirlerinde, yani muayyen bazı emtiaya ait pazar muvazenesinin muvakkaten bozulmasında tecelli eden alelade bir buhran gibi düsturlaşmış sebeplere irca ve raptederek izah etmek mümkün değildir. Bu "buhran" ne birtakım tesadüfî ve arızî vakayiin, ne de kabil-i içtinap olan birtakım hadisatın eseridir. Buhranın menşeleri muasır iktisat rejiminin bünyesine has aksü'l-âmellerdedir. Ve onda bu rejiminin işlemesindeki hususiyetlerden doğan zarurî ve âmil sebepler müessir olmuştur.

Cihan Harbi'nden evvel kâh yer yer baş gösteren, kâh bütün dünyayı daire-i şümulüne alan buhranlar, serbest mübadele iktisadîyatına dayanan ve onun bir yapısı olan cihan iktisadîyatındaki sanayi unsurlarının taazzuv etmesinden ileri geliyordu. Liberal iktisat sistemi içindeki buhranların manasındaki hususiyet, bu buhranların hudus ve seyrinde müessir olan muayyen şeraitle izahını bulmakta idi. Teknikteki müfrit ve seri terakkinin mevlûdu olan muasır iktisat nizamı geçen asır zarfında ortaya sanayicilik ve hammaddecilik tezadını çıkardı ve bu suretle bunlar arasında bir tâbiiyet tesis etti.

Bu tâbiiyet sanayi memleketlerini ihya edici, fakat hammadde memleketleri dediğimiz iktisadî vahdetleri de inhilâl ettirici vaziyetler ihdas etmiş oldu.

Cihan Harbi dünyayı bu vaziyet ve şerait içinde buldu.

Harp içinde ve harbi müteakip, harp iktisadîyatının zarurî bir neticesi olarak baş gösteren yüksek konjonktür Garbın büyük sanayi memleketlerini, mevcut tesisatı tevsî etmeğe sevk etti. Aynı zamanda Amerika da azamî randıman almak şiarı ile "rasyonel" istihsal metotlarına geçmiş bulunuyordu. Bir taraftan sanayii tevsî ederek, diğer taraftan rasyonel metotlara müracaat edilerek istihsale hudutsuz bir mikyas verildiği sırada idi ki, muasır iktisat nizamının mukadderatını tehdit eden amillerin en mühliki müessir olmağa başladı. *hammadde*memleketleri kendi sanayilerini bizzat kurmak için iktisadî istiklâle doğru ilerlemeğe başladılar. Sanayicilik ve ham maddecilik tezadının bir zarureti olan bu silkinme ve kurtuluş hareketi, bu memleketlerin dünya mübadele mekanizmasındaki alaka ve müdahalelerinin müspet olarak artmasiyle ifadesini buldu.

Bütün bu hareketlerin fiilî neticesi ve harp sonundaki sulh muahedenamelerinin fiilî ifadeleri dünyada milletlerin müstakil ve iktisaden tam teşekküllü vahdetler halinde ayrılarak gümrük himayeleri tesis etmiş olmalarıdır. Hadiselerin manası şu idi ki evvelce büyük sanayie pazar ve mahreç olan memleketler birer birer bu mahiyetlerinden ayrılarak kendi kendilerine kifayet eden ve hatta günden güne eski sanayi memleketlerine birer rakip haline giren iktisadî vahdetler teşkil etmeğe başlamışlardı. Diğer taraftan bir hammadde menbaı ve mamulat müşterisi olan cihan pazarlarından aradıkları bir kısım ziraî maddeleri bizzat istihsal etmek yoluna girmeleri de dünya istihsal mekanizmasının genişlemesine mukabil, iştira ve istihlâk mikyasının daralmasından müessir olmuştu.

İzahını, muasır iktisat münasebetlerinin ahenksizliğinde ve muvazenesizliğinde bulan buhranın bugünkü mahiyetine temas eden bu kısa tahliller gösteriyor ki buhranı mücerret ve sathî tedbirlerle izaleye çakışmak faidesizdir. Buhranın seyrindeki vahamet, ondan müteessir olan memleketlerin hemen hepsinde daha düne kadar farik vasıf iktisat işlerine adem-i müdahale olan devleti, iktisadî hayatın tanziminde müdahaleye sevk etmektedir.

* * *

Geçen bir asır zarfında cihanşümul ve beynelmilel tesirlerle ve aynı zamanda da Türkiye'ye müteallik hukukî müeyyidelerle taazzuv ve inkişaf imkânları selbedilmiş olan Türk iktisadîyatı zamanla tam bir istihsal cihazına malîk olmaktan yarım bir istihsal cihaziyle iktifa etmek gibi mütevazı bir mevkie inmiş bulunmaktadır. Türk iktisatiyatının, suret-i umumiyede cihan iktisadîyatının istihalelerini takip ve onlara intibak edememesinden, fakat bu itibarla da yine daha ziyade cihanşümul amillerin icra-yı tesir etmesinden mütevellit olan bu menfi istihalesi onun beynelmilel iktisat seciyesine yeni bir farika vermiş ve Türkiye'nin dünya emtia mübadelesindeki mevkii, sanayii mamulatına bir mahreç ve buna mukabil de sanayi memleketlerine gıda ve hammadde yetiştiren bir ziraat memleketi olmasında tecelli etmiştir.

Fakat bir taraftan sanayi tekniğinin, diğer taraftan da onunla el ele ziraat tekniğinin tekâmülünü ve aynı zamanda hammadde ziraatinin taammümü, Türkiye'nin emtiası aranır bir ziraat memleketi olmak mevkiinde karar kılmasını da güçleştiren mühim bir sebep olmuş ve Türkiye'nin bir kısım mahsulâtının tedricen dünya pazarlarındaki eski mevkiini terk ve feda ederek, sürüm müşkülâtına maruz kalmasına müncer olmuştur.

Filhakika faraza beynelmilel pazarlar için istihsal edilmekte olan ziraî maddelerimizden pamuğun, yapağının ve tiftiğin fiyat temevvüçlerini umumî surette gözden geçirdiğimiz zaman dahi, bu hammaddelerin maruz kaldığı fiyat sukutunda, beynelmilel pazarlara hâkim fiyat buhranından ve bundan mütevellit sair esbap ve avamil haricînde, onların evsafına ve beynelmilel piyasaların icap ve şartlarına uygun olmasına riayet edilmemesinin ehemmiyetli bir hissesi olduğunu müşahede ederiz.

Dünya buhranının bizdeki tesirleri son iki seneden beri ehemmiyetle hissedilmektedir. Bu tesirat aşağıda da tafsilen tahlil olunduğu gibi bilhassa içinde bulunduğumuz senede (1931) şiddetini daha ziyade artırmıştır.

Fakat Türk iktisadîyatının müşkülatını münhasıran onun dünya mübadelesine alakasının bir icabı olarak izah etmekte isabet yoktur. Türk iktisadîyatının zamanla tâbi olduğu bir menfi istihale vardır ki bu istihale bizdeki buhranın mahiyet ve manasına ayrı bir hususiyet verir.

Teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs fıkdanı ve teşkilâtsızlık ile tecelli eden bu hususiyet, Türk iktisadîyatını taazzuvdan mahrum kılmış ve Türkiye'yi de beynelmilel iktisat dünyasının gittikçe kuvvet ve şiddeti artan tazyikine maruz bırakmıştır.

Türkiye'yi "müstakil millet" yapmak şiarının bugünkü manası Türkiye'yi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet[71] haline getirmek demektir. Hükümet iki senedir aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte tereddüt etmemiştir.

Türkiye'nin iktisadî tamamiyet, masuniyet ve istiklâli bu suretle ilân ve teyit edilmiş olunur. Fakat esasında daha ziyade tedafüî bir mahiyet arz eden bu tedbirlerden memleketi tamamiyle müstağni kılarak, onu, kendisinin kuvvet ve hayatiyeti ile müdafaa etmek çarelerinin taharrisinde zaruret görüyoruz.

Türkiye'nin tarihen tâbi olduğu iktisadî tereddiden kurtulması ve müstakil ve tam teşekküllü bir iktisat vahdeti olarak hadiselere galebe çalabilmesi için evvelemirde iktisadî muvazenesini taht-ı emniyete alan tedabire ihtiyacı vardır. Bu tedabiri bütün iktisat hayatımıza, ziraat ve sanayie şamil bir kül, bir heyet-i umumiye halinde düşünüyoruz. Türk iktisadîyatını yeni baştan kurmak ve bu itibarla da Türkiye'nin dünya iktisadîyatındaki rolünü değiştirmek demek olan böyle inkılâp, hadiselerin ve dünya mikyasındaki cereyanının emrettiği bir zarurettir.

Bizde bugün geniş mikyasta bir iktisat inkılâbını tahakkuk ettirecek ferdî ve zümrevî vasıtaların ve ferdî teşebbüslere müstenit hususî müesseselerin ihtiyaca nispetle matlup derecede inkişaf etmemiş bulunması dev-

71 Meclis'in bundan kasdı iktisadî tamamiyettir. İktisadî tamamiyetten anladığı da memleketin muhtelif istidad kabiliyetlerine müstenid muhtelif istihsal şubelerini azamî derecede inkişaf ettirmektir.

leti, memleketin iktisadî inkişafının istilzam ettiği tedabir ile yakından alakadar olmağa sevk etmektedir.

Filhakika aksi varit ve mümkün olsaydı. Devlet belki müdahalede menfaat, hatta zaruret görmez ve millî iktisat hayatının hareket ve faaliyetini zirveden murakabe ve tanzim etmekle iktifa ederdi. Binaenaleyh bu telâkkiye göre cemiyet iktisadîyatının mevzuu addedilen büyük mikyastaki iktisat işlerinin devlet yardımı ile ve millî müessesat tarafından yapılması zarureti, üzerinde ittifak edilen bir hakikattir Bu meyanda ziraî mahsulât fiyatlariyle mamulât fiyatları arasında bir ahengin teessüsünü temin ve ziraî mahsullerimizin kıymetinin, bu mahsullerin istihsalini tenakustan koruyacak bir seviyede muhafaza etmek için lâzım gelen müdahalenin de derhal ifası lüzumunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmek isteriz.

Sistematik bir icraat programı halinde ve bir iktisat planı çerçevesi içinde düşünülmesi iktiza eden bu tedbirlerin tespit ve tatbiki ciddî ve uzun tetkikata ve ihtisas görüşlerinin müdahalesine muhtaçtır.

Planın tatbikatına mümkün mertebe süratle geçmek hem millî enerjilerin tasarrufu hem de dünya iktisadîyatının seyri muvacehesinde millî iktisadîyatın masuniyeti nokta-i nazarında bir zaruret olmuştur.

Keyfiyeti hükümetin nazarı alakasına arz ederiz.

CUMHURİYET VE TARIM

Ziraat Marşı

Sürer, eker, biçeriz, güvenip ötesine,
Milletin her kazancı, milletin kesesine,
Toplandık baş çiftçinin, Atatürk'ün sesine,
Toprakla savaş için ziraat cephesine.

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz,
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz!

İnsanı insan eden, ilkin bu soy, bu toprak
En yeni aletlerle en içten çalışarak,
Türk için yine yakın dünyaya örnek olmak,
Kafa dinç, el nasırlı, gönül rahat, alın ak.

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz,
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz!

Kuracağız öz yurtta, dirliği, düzenliği,
Yıkıyor engelleri, ulus egemenliği,
Görsün köyler bolluğu, rahatlığı, şenliği,
Bizimdir o yenilme bilmeyen Türk benliği.

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz,
Biz yurdun öz sahibi, efendisi köylüyüz!

Aşarın Kaldırılması

Osmanlı'da devletin en önemli malî kaynağı olan aşar tarım ürünlerinden 1/10 oranında alınan şer'î bir vergiydi. Aşar, 1850'de bütçe gelirlerinin yüzde 30,4'ünü, 1864'te yüzde 47,6'sını oluşturuyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu özelliğini koruyarak 1924 yılı bütçesinin 27,5 milyon lirası aşardan sağlandı. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan en önemli kararlardan biri aşar vergisinin kaldırılmasıydı. Alınan bu karar iki yıl sonra uygulandı. 5552 sayılı ve 17 Şubat 1925 tarihli kanun ile altı yüz yıldan fazla bir süredir uygulanan aşar vergisi kaldırılmış oluyordu.

Osmanlı'da olduğu gibi yeni kurulan Türkiye'nin ekonomisi de büyük ölçüde tarıma dayalıydı ve devlet bütçesinin yüzde 80-85'i tarımdan sağlanan gelirlerden oluşuyordu. Aşarın kaldırılmasıyla devletin yaşadığı gelir kaybını gidermeye yönelik olarak diğer tarımsal vergilerden olan ağnam ve arazi vergilerinin oranı artırıldı. Ancak yine de aşardan sağlanan gelire ulaşılamadı.

Aşarın kaldırılmasının ekonomik ve siyasî sonuçları oldu. Birçok kaynakta, köylünün ve toprak sahiplerinin çok büyük bir vergi yükünden kurtulduğu, halkın mültezimlerin baskısı altında artık ezilmeyeceği görüşü hakimdi. Öte yandan aşarın kaldırılmasının 1920-23 yılları arasında TBMM'de birçok kez tartışılmasına rağmen kanun teklifinin Şeyh Said İsyanı sırasında TBMM gündemine getirilerek kabul edilmesinin bu kararın siyasî kaygılarla alındığı, bu yolla devlet otoritenin güçlendirilmesinin amaçlandığı eleştirisi yapıldı.

Tarımda İnsan-Mekân İlişkisi[72]

20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'de tarımın en büyük darboğazlarından biri emek kıtlığıydı. Kıt emek aynı zamanda ülke düzeyinde "mobil" ya da "akışkan" değildi. Geleneksel toplum yapısı bunu engelliyordu. Emeğin ülke ve uluslararası düzeyde akışkan olabilmesi ya da üretim faktörü olarak etkin bir konuma gelmesi bir dizi ön şartı gerekli kılıyordu. Öncelikle geleneksel yapılardaki dingin işgücünün emek piyasasına çıkması insanların münzevî yaşamdan dünyevî yaşama yönelmelerine bağlıydı. Diğer bir deyişle belirli bir ücretle çalışmayı, kahve köşelerinde "bir lokma bir hırka" anlayışıyla boş oturmaya tercih etmeleri gerekiyordu. Çalışmak, para kazanmak, yaşam düzeyini yükseltmek ayrı bir dünya görüşüydü; geleneksel kültür kodlarını terk etmeyi, çağdaş kültürel normlarını kazanmış olmayı gerektiriyordu. İnsanların yaşam koşullarını değiştirmeleri ve maddî yaşam koşullarını yükseltmek için mekân değiştirmeleri geleneksel toplumda olağandışı bir olguydu. Nüfusla işgücü arzı arasında tarım ağırlıklı toplumlarda doğru orantı kurmak güçtü. Dinsel söylevin zorunlu kıldığı sadaka, zekât türü "ekonomi-dışı" girdilerin hatırı sayılır etkisinin olduğu bir ortamda kişiyi ekonomiye uyumlu kılmak ayrı bir uğraş gerektiriyordu. Klasik Osmanlı toplumu da bu geleneksel örüntünün bir parçasıydı. Geleneksel toplum İslam'ı da kendine uyumlu kılmıştı. İslam'da dünya malının helâline hesap, haramına ise azap düşeceği, dünya müminlerin zindanı olduğu ve yine dünyanın Allah nezdinde sivrisinek kanadı kadar bir değeri olmadığı, bunun için ne kadar çalışılırsa çalışılsın yine taksim edilmiş rızıktan fazla alınamayacağı, fukaralığın Allah indinde kadri pek yüksek bulunduğu sık sık vurgulanmıştı. Oysa kökenleri 18. yüzyıl başına uzanan ve Lale Devri'ne dayanan dünyevileşme 19-20. yüzyıl Osmanlısı'nın ana yönelimlerinden biri oldu. Özellikle Meşrutiyet yıllarında modernist İslamcı düşüncenin arka çıktığı "dinsel dünyevileşme" önem kazandı. Yoksulluk, sefalet, tembellik, boş oturma caydırıldı; "fani dünya" terk edilerek "fukaralık küfre yakın bir şeydir", "kazanan Allahın sevgilisidir" vb. tür hadisler revaç buldu.

Dışa açılış, batı tüketim normları, yaşam koşullarında izlenen dönüşümler Osmanlı'yı giderek güncel

72 Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", içinde: Şevket Pamuk & Zafer Toprak, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Ankara: Yurt Yayınları / Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1988, s. 19-35.

ekonomiyle bütünledi. Osmanlı çağdaş toplumun bireyine dönüşmeye başladı. Devlet malîyesi ötesinde bir toplum ekonomisi belirginleşti. Dünyevileşme olmaksızın emek arzının rasyonelleşmesi olanaksızdı. Emeğin belirli bir fiyattan arz edilmediği sürece işgücü piyasasından söz etmek olanaksızdı. Üretken çalışmak bir kültür sorunuydu; dünyevileşmeyle elde ediliyordu. Ülke ölçeğinde emek piyasasının oluşması için işgücü arz ve talebinin oluşması kaçınılmazdı. Arz ve talebin emek piyasasını oluşturabilmesi için ise iletişim aracılığıyla bilginin ulaşması, ulaşımla da emeğin akışkanlık kazanması gerekiyordu. İletişim ve ulaşım olanaklarının sınırlı olduğu, hatta hemen hemen olmadığı bir ortamda emek piyasası güdük kalmaya mahkûmdu. Nitekim Osmanlı'nın son on yılında bile emeğin akışkanlığı düşüktü. Bunun somut kanıtı ülkede değişik yörelerde emeğe ödenen ücretlerdi. 1910'lu yıllarda Anadolu'da aynı mevsimde farklı yörelerde ücretler çok geniş bir yelpaze oluşturuyordu. Anadolu'nun batısıyla doğusu arasında gündelikler on altı kuruşla iki kuruş arasında oynuyordu.

Osmanlı'da emeğin akışkanlığı aynı zamanda zihinsel ve doğal darboğazlarla karşı karşıyaydı. Zihinsel engel zihniyet sorunuydu; doğal engel ise Osmanlı topraklarının coğrafyasıydı. Doğal etmen, Anadolu'nun engebeli oluşundan; ulaşım ve iletişim olanaksızlıklarından kaynaklanan durağanlıktı. Emek piyasası yerel pazardan ulusal ve uluslararası nitelikteki bölgesel pazarlara bir türlü geçemiyordu. Cumhuriyet hükümeti doğal etmeni kaldırmak için az çaba sarf etmedi.[73]

Cumhuriyet Türkiyesi zihinsel ve doğal engel yanı sıra bir de yapay engelle karşılaştı. Yapay engel siyasal yapılanma sonucu ulusal sınırların çizilişi ve emeğin hudut ötesi akışkanlığının sınırlanmasıydı. Özellikle ekonomik alanların bölündüğü durumlarda gündeme geliyordu. Diğer bir deyişle "ulusal" pazar ölçeğinin küçülmesi diğer üretim faktörlerinde olduğu gibi, emeğin de akışkanlığını sınırlayacaktı.

Osmanlı'nın son döneminde a) Güneydoğu Anadolu ve Suriye'den Çukorova yöresine; b) Ege adalarından Batı Anadolu'ya; c) Nüfus yoğunluğu yüksek Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Kafkasya'ya olmak üzere, tarım kesiminde üç "mevsimlik işçi" güzergâhı vardı. Cumhuriyet sonrası bu üç güzergâh da kesintiye uğradı. Suriye'den mevsimlik "fellah" gelmeyişi Çukurova'da emek açığına neden oldu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplanan pamuk kongrelerinde gündemin ilk maddesi işgücü arzının yetersizliğiydi. Bu nedenle yörede mekanizasyon özendirildi. "İş borsası" kurularak mevsimlik işçi tedariki yolları arandı.

Değişken Faktör: Emek

1926'yılı başlarında güneye bir tetkik gezisine çıkan Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Çukurova'nın işgücü sorununu şöyle dile getiriyordu: "Adana'nın en mühim memba ve feyzi olan pamuk baştan nihayete kadar amele meselesidir. Birçok safahatta amele eli yerine konabilecek makine en müterakki memleketlerde bile henüz keşf ve ikame edilememiştir. Bir pamuk fidanı üzerinde vasati 25 koza vardır. Bunun manası yalnız toplamak için bir tek fidan üzerine bu amelenin 25 defa eğilmesi demektir..."

Ali Cenani'ye göre diğer alanlarda da işgücü açığı belirgindi. Konservecilik alanında Güney İtalya'ya oranla Türkiye'nin konumunun çok elverişli olmasına karşın nüfus yetersizliği koşulları belirlemekteydi: "Bu sahanın ihtiva ettiği serveti istismar edecek nüfusa şiddetle ihtiyaç vardır. İskân şeraitini kolaylaştırmak, iş mevsimlerinde amele sevkini kolaylaştıracak tarzda vesait-i nakliyye fiyatlarını tenzil ve tanzim etmek, iskân ve iaşe vaziyetlerini düzeltmek ve bu mesele ile ehemmiyetli meşgul olmak lâzımdır" diyordu.[74]

---

73 Özellikle demiryollarında indirim uygulanmıştı. Bağcılık, tarım ve maden mıntıkalarına ve imar edilmekte olan şehirlere ucuz ve kolay işçi teminini sağlamak için beş kişilik gruplar halinde iş yerlerine gidip dönecek ameleye % 70 oranında indirimli amele tarifesi uygulandı.

74 "Seyahat intibaatı, "*Ticaret Vekâleti Mecmuası*, sene 2, nümero 17-18, Kanun-ı sani - Şubat 1926, s. 12.

İleriki yıllarda Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı Çukurova'nın işgücü darboğazına bir ölçüde çözüm getirecekti. İskenderun ve Antakya, eskiden olduğu gibi Çukurova ekonomik bölgesiyle bütünleşecek ve kısmen işgücü talebini karşılayacaktı. Keza, Ege yöresinde işgücü açığı vardı. Adalardan Batı Anadolu'ya mevsimlik işçi göçü Millî Mücadele sonrası durmuş, siyasî gelişmeler sonucu adalarla bağlantı kopmuştu. Ege yöresini terk eden sayısı yöreye göçürülenden daha fazlaydı. Bu yörede ücretler sürekli artış gösterdi. Burada da çözüm olarak mekanizasyon önerilecekti. Nihayet, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu sınır bölgelerinin Kafkasya ile ilişkileri koptu. Siyasî engeller mevsimlik işgücünün akışkanlığını engelledi. Öte yandan Karadeniz Bölgesi Anadolu hinterlandıyla bütünleşmekte güçlük çekti. Ulaşım son derece sorunluydu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal girdiler açısından makro düzeyde en değişken faktör emekti. Anadolu'nun nüfusu 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar büyük bir değişiklik göstermemişti. Batı'da 1740'lardan itibaren görülen demografik devrim Osmanlı topraklarında gerçekleşmemişti. Osmanlı'nın son döneminde yitirilen topraklarla birlikte Anadolu'ya göç başladı. Bu nedenle 19. yüzyılda Anadolu'nun nüfusunda bir artış izlendi. "Muhaceret" Kırım Harbi ile hızlandı. 93 Harbi ertesi Rumeli'den milyonun üzerinde göçmen geldi. Ancak, bu göçe karşın 20. yüzyılın başlarında Anadolu'da nüfus yoğunluğu çok düşüktü. Emek kıt, toprak boldu. Yöresel farklar olmasına karşın, genelde toprakta toplulaşma izlenmedi. İşgücü görece pahalıydı. Küçük üreticilik yaygındı.

1912-38 döneminde Anadolu ve Trakya insan-mekân ilişkileri açısından önemli değişikliklere uğradı. Dünyanın çok az yöresinde çeyrek yüzyılda geniş bir bölge nüfusu bu denli "hareketlilik" kazanmıştı. Osmanlı, Kırım Harbi ertesi muhaceret işleriyle yakından ilgilenmeye başladı. 93 Harbi'nden sonra milyonlarca Rumeli göçmeni Anadolu'ya yerleştirildi. İstanbul'la vilayet ve kazalarda oluşturulan İskân-ı Muhacirin komisyonları aracılığıyla muhacirlere ancak toprak yardımı yapılabildi. Hükümet pek yönlendirici olamadı. Yaşam koşullarını göz önünde bulundurarak iskân sahalarını kendileri seçen göçmenler, genellikle bataklık sahalara yerleşmiş ve bu yüzden sürekli sıtma salgınına muhatap olmuşlardı. Meşrutiyet'le birlikte devlet iskân işleriyle yakından ilgilenmeye başladı. Bu doğrultuda mevzuat çıkardı. Balkan Harbi ve Cihan Harbi yeniden kitlesel göçlere neden oldu. Ancak bu zorunlu göçler sonucu Anadolu-Rumeli topraklarına yerleşen göçmenlerin verimli kılınması için devlet yeterli katkıda bulunamadı.

Millî Mücadele yıllarında Yunan istilâsından kaçanlar Anadolu nüfusunu yine hareketlendirdi. Ancak, iskân işleri Millî Mücadele ertesine kaldı. 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. O vakte kadar bir umumî Müdürlük tarafından yönetilen iskân işlerini vekâlet üstlendi. Bir yandan düşman istilâsına uğramış yörelerde imara girişildi; öte yandan Lozan Muahedesi gereği mübadele ele alındı. İskân işleri bir yıl Vekâlet olarak sürdürüldü. Sonra Dahiliye Vekâleti'ne devrolunarak,vekâlete bağlı bir umum müdürlük tarafından yürütüldü. 1935 Kasımı'nda bir yasayla iskân işleri Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ne geçti.

Göçenler ve Göçürülenler

Cumhuriyet'in ilk yılında hükümet Yunan istilâsına uğrayan yörelerde, evi barkı telef olan yurttaşa yardım elini uzattı. Bir yandan bunların iskânı sağlandı, diğer yandan harap mahallelerin imar ve ihyasıyla uğraşıldı. 6 Ağustos 1924'te Lozan mecburî mübadele mukavelenamesi yürürlüğe girdi. Osmanlı tebaası Ortodokslarla Yunan tebaası İslâmların mübadelesine başlandı. 1934 yılına kadar mübadillerin iskânı, yerleştirilmeleri ve istihkaklarına mukabil mal ve nakit verilmek suretiyle işlerinin tasfiyeleriyle uğraşıldı. Türk soyu ve diline mensup

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Çukurova'nın işgücü sorununu şöyle dile getiriyordu: "Adana'nın en mühim memba ve feyzi olan pamuk baştan nihayete kadar amele meselesidir. Birçok safahatta amele eli yerine konabilecek makine en müterakki memleketlerde bile henüz keşf ve ikame edilememiştir." Ali Cenani'ye göre diğer alanlarda da işgücü açığı belirgindi. Konservecilik alanında Güney İtalya'ya oranla Türkiye'nin konumunun çok elverişli olmasına karşın nüfus yetersizliği koşulları belirlemekteydi: "Bu sahanın ihtiva ettiği serveti istismar edecek nüfusa şiddetle ihtiyaç vardır. İskân şeraitini kolaylaştırmak, iş mevsimlerinde amele sevkini kolaylaştıracak tarzda vesait-i nakliye fiyatlarını tenzil ve tanzim etmek, iskân ve iaşe vaziyetlerini düzeltmek ve bu mesele ile ehemmiyetli meşgul olmak lâzımdır" diyordu.

soydaşların dış ülkelerden getirilmeleri ve yurttaş kimliği kazandırılmaları özellikle 1934 Haziranı'nda kabul edilen 2510 sayılı kanunla çerçevelendi. İskân işleri belirli bir program ve plan dahilînde yürütüldü. Ülkeye kabul edilecek göçmenlerin miktarı ve bunların yerleşecekleri yerler; bütçenin olanakları ve iskân yörelerinin sıhhî, ziraî ve ekonomik durumlarına göre önceden saptandı. Göçmenler ilkbahardan itibaren ülkeye getirilip iskân edildi. Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler Köstence ve Varna limanlarına gönderilen gemilerle bütün eşya ve hayvanlarıyla birlikte getirilerek gönderileceklere yöreye göre Kavak, Tuzla ya da Marmara Ereğlisi iskelelerine çıkarıldılar. Buralardaki tahaffuzhanelerde sağlık kontrolünden geçtikten sonra trenlerle iskan mıntıkalarına sevk edildiler. Bulgaristan'ın Filibe Konsolosluğu havzasında bulunan ve karayoluyla gelen bir kısım soydaş ise Edirne'den giriş yaptılar ve gerekli işlemleri tamamlanıp iskân edilecekleri bölgelere gönderildiler. İskân yörelerine sevk edilen göçmenlere 2510 ve 2848 sayılı yasa hükümleri uyarınca toprak ve tohumluk; ihtiyacı olanlara çift hayvanı, ziraî alet; sanatkârlara dükkân ve sermaye verildi. Bir senelik iaşeleri temin edildi; bütçenin elverdiği ölçüde konut yapıldı. Kimi yörelerde numune köyler kuruldu.

Savaşlar sonucu Cumhuriyet sınırları dışında kalan yörelerden Cumhuriyet'in ilk 15 yılında Türkiye'ye göç eden nüfus 196.266 haneden oluşan 771.611 kişiydi. Bu göçmenler için devlet bütçesinden 30.191.851 TL harcandı. Bunlar mübadil, muhacir ve mülteci sıfatıyla aşağıdaki biçimde ayrıştılar:

Göç yılları	Geliş durumları	Hane	Nüfus
1923-1934	Mübadil	99.709	380.243
1923-1934	Muhacir ve mülteci	58.027	247.295
1934-1937	Muhacir ve mülteci	38.530	144.073
		196.266	**771.611**

1934'ten 1937 sonuna değin 2510 sayılı yasa hükümlerine göre getirilen muhacir ve mültecilerin 17.644 hane 68.973 nüfusu Romanya'dan, 18.046 hane 64.795 nüfusu Bulgaristan'dan, 2217 hane 8638 nüfusu Yugoslavya'dan ve 623 hane 1767 nüfusu diğer ülkelerden geldi. Bunların 22.768 hane, 84.675 nüfusu Trakya vilayetlerine; 13.639 hane, 51.381 nüfusu Güney ve Orta Anadolu vilayetleriyle Ege sahillerine; 2123 hane ve 8017 nüfusu doğu vilayetlerine iskân edildiler. Yukarıda belirtilen 771.611 nüfus yurt dışından gelen mübadil, muhacir ve mülteciden oluşuyordu. Ayrıca iskân edilen harikzede, şark mültecisi ve yerli topraksız çiftçiler vardı. 1923-1934 arası toplam 193.394 hanede 789.489 nüfus harikzede, şark mültecisi, mübadil, muhacir, mülteci ve yerli topraksız çiftçiye 118.680 ev, 15.355 dükkân, 11.381 arsa, 626 tarla, 6.787.234 dönüm arazi, 157.422 dönüm bağ ve 168.659 dönüm bahçe dağıtıldı. Ayrıca 7.612.359 kilo tohumluk, 1720 kutu ipek böceği tohumu, 22.944 adet çift hayvanı, 27.501 pulluk, 20 araba, 12 traktör, 25 çayır ve orak makinesi ile sanatkâr muhacirlere 15.238 TL sermaye verildi. 1934 yılından Mayıs 1938 yılı sonuna kadar 2510 sayılı yasa uyarınca muhacir ve mültecilerle, ülke dahilînde naklen iskân olunanlar, topraksız ya da az topraklı yerli çiftçiler, yerleştirilen göçebeler, seylap ve heyelan gibi afete uğrayanlardan 88.695 aileye 2.999.825 dekar arazi dağıtıldı. 124.534 nüfuslu 33.943 aileye 1.360.989 lira tutarında 23.389.811 kilo yemeklik buğday, 387.357 lira tutarında 7.150.777 kilo tohumluk buğday ve 128.059 kilo da muhtelif tohumluk verildi. Ayrıca 15.770 çift hayvanı, 231 at, 18.874 pulluk, 1782 araba ve 18695 lira döner sermaye dağıtıldı. 1934-1937 yıllarında yaptırılıp dağıtılan ev miktarı 12.489'u Trakya'da ve 6171'i diğer vilayetlerde olmak üzere 18.660'tı. 1938 yılı içinde 2026 evin inşasına başlandı.

Özetlemek gerekirse Trablusgarp, Balkan Harbi, Cihan Harbi ve Millî Mücadele beşerî sermayeyi tüketmişti. On yılı aşkın savaş döneminde cepheden dönenlerin sayısı gidenlere oranla çok düşüktü. Cephe gerisinde

açlık ve salgın hastalıklar kol gezmişti. Türkiye, bu yıllarda tarihinin belki de en yüksek "kriz ölüm oranı"na ulaştı. Ölüm oranında ve beslenme koşullarında izlenen bu gelişmeler doğum oranlarını da etkiledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk ölüm oranının yüzde 50 dolayında olduğu tahmin ediliyordu.[75] Diğer bir deyişle doğan her iki çocuktan biri 1 yaş barajını aşamıyordu. Bazı yazarlar bu oranı kentler için yüzde 80, kırsal kesim için yüzde 90'a kadar çıkarıyorlardı.

Öte yandan iç ve dış göçlerle nüfus sürekli yer değiştirdi. İnsan-toprak ilişkisi düzensizdi. Balkan Harbi ve Cihan Harbi ile yitirilen topraklardan yüz binlerce göçmen geldi. Cephelerdeki nüfus gerilere göçürüldü. Seferberlik nedeniyle geniş bir üretici kesim askere alındı. Millî Mücadele yıllarında Anadolu ve Trakya'da ekili alanlar savaşı bilfiil yaşadı. Askerî harekât nüfusu da peşinden sürükledi. Anadolu'dan çekilen işgal kuvvetleri bazı etnik unsurları da birlikte götürdüler. Savaş ertesi "mübadele" yer aldı. Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkarıldı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Anadolu ve Trakya'nın nüfus dokusu önemli ölçüde değişime uğradı.

Cumhuriyet'in nüfus dokusu geleneksel Osmanlı nüfus dokusundan farklıydı. Ekonomik kaygılar bırakılmış, etnik türdeşlik aranmıştı. 1923 ertesi "mübadil", "muhacir", "mülteci", "harikzede", "naklonulan şahıslar" ve "seylâp ve heyelân gibi afetzedeler" kapsamlı bir iskan politikasını gündeme getirdi. Bu arada, 1927 ve 1929'da topraksız köylüye toprak dağıtıldı.

Tarım ve İç Pazarın Oluşumu

Türkiye tarımında yapısal dönüşümü tarımda parasallaşmayla eş bir dönemlemeyle izlemek gerekiyordu. Kapalı, geçimlik, yerel üreticiliğin açık, parasal, fiyat göstergelerine duyarlı, dış pazarlarla bütünleşen bir yapıya ulaşması 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren izlenen uzun bir yolun sonucuydu. 19. yüzyılın tüm engebelerine karşın Osmanlı tarımı, dışardan gelen uyarıların da özendiriciliğiyle geleneksel kabuğundan sıyrılmaya başladı. Büyük Buhran (1873-96) bu gelişmeyi bir bakıma olumsuz yönde etkiledi. Buhran ertesi Osmanlı tarımında yeni bir dönem başladı. Tüm siyasal istikrarsızlıklara karşın 20. yüzyılın ilk yarısında tarım sektöründe önemli bir yol kat edildi. 50 yıllık bir sürede Türkiye tarımı bir bakıma kendine özgü bir "tarımsal devrim" eşiğine geldi. Tarımsal yapının değişimi için iç pazarın oluşması zorunluydu. Geleneksel, kapalı kırsal kesim çözülmeli, pazara açılmalıydı. 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin çarpıklığı dış pazarın belirleyiciliğinden kaynaklanıyordu. İç pazar göstergeleri son derece güdük kalmış; iktisat politikaları dış politikanın yörüngesine girmişti.

19. yüzyılın liberal ortamının ürünü olan dışa dönük, dış pazara açılmış adacıklardan oluşan ticarîleşmiş tarım odakları ülkede ikili (dual) bir ekonominin temellerini attı. Anadolu-Bağdat Demiryolu'na değin tüm ulaşım şebekesi ihracata yönelikti. Kapitülasyonların ışığında düzenlenen gümrük tarifeleri *ad valorem* ya da değer esasını benimseyerek dış ticaretin gelişimine geniş olanak sağladı. İç pazara yönelik spesifik, seçici tarifeler ancak 1916 yılında yürürlüğe kondu.

İç pazar bütünleşmesinin olmadığı bir ortamda Osmanlı parasının değeri istikrardan yoksundu. Yöreler alışageldikleri paraları ya da yoğun ekonomik ilişki kurdukları ülkelerin paralarını tedavülde tutuyorlardı. İngiliz Sterlini'nden, Hint Rupisi'ne kadar değişik para türlerinin Osmanlı pazarında satın alma gücü vardı. Öte yandan bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti, payitahtının buğday ihtiyacını Romanya'dan, Odesa'dan, hatta Marsilya'dan karşılıyordu. Anadolu demiryolu açılana değin İç Anadolu ekonomik anlamda kapalı bir havzaydı.

Özetle, 19. yüzyıl Osmanlı tarımı dış pazar göstergelerine duyarlı, ülkenin iç ekonomik göstergelerinden

75 Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti'nin 1922-1926 arası yayımladığı *Türkiye'nin Sıhhi-i* **İctimaî** *Coğrafyası* dizisi Cumhuriyet'in devraldığı halk sağlığı koşullarını çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. 17 parçadan oluşan bu kitaplar beşerî sermaye üzerine değerli bilgiler içermektedir.

kopuk, dış pazar için üretim yapan adacıklardan ve kendi yağıyla kavrulan, geçimlik ekonominin hâkim olduğu geniş bir hinterlanttan oluşuyordu. Tarımsal üretim 19. yüzyıl boyunca bugünkü Türkiye topraklarında ikiye katlandı; ancak bu, nüfus artışına paralel bir gelişmeydi.

Teknolojik Dönüşüm

Osmanlı 19. yüzyılda iletişim ve ulaşım alanında bir devrim geçirdi. Daha doğrusu Batı'daki gelişmeleri benimseyerek buhar ve elektrik gücüyle mekânını denetleme olanağı buldu. Buhar ulaşım sektöründe, elektrik ise iletişim sektöründe köklü dönüşümlere neden oldu. 19. yüzyıl sonu Osmanlısı, 18. yüzyıl sonu Osmanlısı'na oranla bu iki teknolojik gelişim sayesinde yepyeni bir görünüm kazandı.

Bilindiği gibi demiryolu Batı'da 1830'lu yıllardan itibaren yayılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti de 1856'dan itibaren demiryollarına kavuştu. Batı Anadolu'nun içerlek yörelerini kıyı kenti İzmir'e bağlamaya yönelik ilk girişimler Batı Anadolu ticaretinin gelişmesinde büyük rol oynadı Deve kervanlarının yerini alan demiryolu gerek güvenlik gerekse zaman bağlamında Batı Anadolu'ya çağ atlattı. Demiryolu sayesinde Osmanlı ekonomisinin dış dünya ile entegrasyonu hız kazandı. Batı sanayi devrimi ve ürünleri demiryolu hatlarından iç Anadolu'ya uzandı.

Ancak, Osmanlı ekonomisini kıyı kentlerin ötesinde ticarîleştiren ve parasallaştıran ana hat Anadolu-Bağdat Demiryolu oldu. Bu demiryolu sayesinde İç Anadolu'nun geçimlik yapısı kısmen çözüldü; Anadolu ürünleri kitlesel pazara açıldı. Bundan böyle İstanbul'a Anadolu tahılı gelmeye başladı. Ulaşım ve taşımacılıkta Anadolu-Bağdat demiryolu ekonominin atardamarıydı. Demiryolu sayesinde Osmanlı ekonomisinin dış ticaret hacmi 10-12 misli artış gösterdi. İç ticaret hacmi de dış ticaretin sağladığı parasallaşma ve ticarîleşme doğrultusunda önemli bir gelişim sağladı.

Demiryolunun Anadolu ürününü metalaştırmasının yanı sıra beşerî faktöre de akışkanlık sağladı. 18. yüzyıl dünyası dış göçler dışında, dünyada beşerî faktörün durağan olduğu bir dönemdi. Beşerî faktör, ancak pazar ekonomisinin gelişip emeğin arz ve talebinin rasyonel temeller üzerine oturması sonucu akışkanlık kazandı. Osmanlı Devleti'nde de ordu ya da devlet ricali dışında mekân değiştiren bir nüfus yoktu. Devlet katı ve sınırlı bir ticaret sektörü dışında insanlar yakın çevrelerinin ötesine pek geçmiyorlardı. Durağan ekonomik yapı bunun somut kanıtıydı.

Öte yandan, emeğin akışkanlığının oluşması için itici ya da çekici faktörlerin varlığı gerekliydi. İtici faktör çoğu kez nüfus yoğunluğu ve bununla bağlantılı olarak açlıktı. Ya da dinsel, siyasî ve benzeri nedenler kişileri göçe zorlayan unsurlardı. Bir diğer itici faktör salgın hastalıklar olabilirdi. Çekici faktörler ise daha iyi bir yaşam beklentisiydi. Kimi insan yerini, yurdunu bırakıp özlemini duyduğu yörelere göç etme özlemindeydi. Yeni Dünya böyle beklentileri olan kişilerin çoğu kez yeğledikleri topraklardı. Nitekim 1950'lerden sonra İstanbul da aynı işlevi görmüştü. İstanbul'un taşı toprağı altındı.

Osmanlı nüfus yoğunluğunun Batı toplumlarına oranla son derece düşük olduğu bilinen bir gerçekti. Ekilebilir arazinin her zaman genişletilebilmesi, Osmanlı'yı Batı'da izlenen nüfus baskılarından uzak tutmuştu. Bu nedenle emek akışkanlık kazanamamıştı. İşte demiryolunun Osmanlı'ya sağladığı olanaklardan biri de beşerî faktöre akışkanlık kazandırmasıydı. Ancak, nüfusun, mal ve hizmetlerin akışkanlığı iletişimdeki gelişmelerle bağlantılıydı. İletişimdeki gelişmeler ise demiryolu sayesinde hızlı bir posta teşkilâtının kuruluşu ve telgrafın giderek etkin kullanımına bağlıydı. Posta ve Telgraf Nezareti Osmanlı Devleti'nde konumu bugünlere oranla çok daha etkin bir bakanlıktı. Çağdaş bürokrasi ve modern ordu haberleşmenin etkin bir biçimde yapıldığı bir ortamda mümkündü. Tanzimat bürokrasisini geleneksel Osmanlı "kalemiye" sınıfından ayrıştıran temel etken

rasyonel bir bilgi akışı üzerine kurulu olmasıydı. Bu bilgi akışı ise posta ve telgrafın sağladığı olanaklarla gerçekleşmişti. İletişim merkezî güçlü kılıyordu. Devlet-taşra ilişkilerini pekiştiriyordu. Devlete çağdaş bir görünüm kazandırıyordu. İletişim keza iktisadî, ticarî ve malî alanlarda geniş olanaklar sağlıyordu. Fiyat mekanizmasıyla iletişim arasında yakın bir bağlantı vardı. İstanbul tahvil ve hububat borsaları Batı ile yoğun bir iletişim şebekesi kurmuştu. Osmanlı Bankası her gün Batı ile uyum içerisinde kambiyo kurlarını ilân ediyordu.

19. yüzyıl bir teknoloji çağıydı. Tüm dünyanın çehresini değiştirmişti. Buhar ve elektrik yepyeni dünyalar açmıştı. 19. yüzyılda izlenen teknolojik gelişmeler Osmanlı Devleti'nin enerji kaynaklarını belirlemekte gecikmedi. Buhar ve demiryolu gerek ulaşımda gerekse haberleşmede etkinlik sağladı. Organik enerji kaynaklı kervan bundan böyle yerini lokomotife bıraktı.

Buharın deniz ulaşımında kullanımı kürek ve yelkeni giderek yerinden etti. Şirket-i Hayriye ile birlikte buharlı gemilerin şehir içi ulaşımında kullanılması kol gücüne dayanan pazar kayıklarını ve kayıkçı esnafını güç durumda bıraktı. Keza liman şirketlerinin buharlı çekici römorkörlere geçişi mavnacı ve salapuryacı esnafını geçiminden etti. Saltanat kayıkları yerlerini istimbotlara bıraktı.

Osmanlı'da elektrik telgrafla işlevsellik kazandı. Telgraf giderek geçmişin posta tatarlarının yerini aldı. Ancak kent aydınlatılması için 20. yüzyılı beklemek gerekecekti. İstanbul'da Balkan Harbi nedeniyle tramvay şirketi beygirlerine ordunun el koyması, tramvaylarda çekim gücü olarak elektriğin kullanılmasına neden oldu. Elektrikli tramvay atlı tramvayı saf dışı bıraktı.

Gaz ve benzin 19. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı'ya girdi. Elektrik enerjisine içten patlamalı motorlar eklendi. Gazojen devrin önemli bulgularından biriydi. 1880'lerden itibaren verilen ihtira beratları gazojenin ne denli önemli bir enerji kaynağı olduğunu kanıtlar nitelikteydi.1910'lu yıllardan itibaren otomobil geçmişin fayton, talika, sandık ve sepet arabalarını aratmadı. Hamal esnafı motorlu taşıtlardan yakınmaya başladı. Orduda da otomobil rağbet gördü. İstanbul sokaklarından bundan böyle zırhlı askerî araçlar görünmeye başladı. Çekimli saltanat arabaları bir statü sembolü olarak kaldı. İnorganik enerjinin yaygınlaşması sonucu Osmanlı enerji kaynaklarının etkin kullanımı gündeme gelmiş oldu. Kömür ülke ekonomisinde giderek ağırlığını koydu. Petrol ürünleri 1910'lu yıllardan itibaren önemli ithal ürünleri arasına girdi.

Demiryolu Politikası

Anadolu-Bağdat Demiryolu ile birlikte Türkiye tarımı kabuk değiştirmeye başladı. Daha önce inşa edilen demiryollarının aksine, Anadolu-Bağdat Demiryolu iç pazarı güçlendirir nitelikteydi. Demiryolu güzergâhı üzerindeki ekim alanları kısa sürede iç pazarla bütünleşti. Ülke düzeyinde "ekonomik bütünsellik"e doğru önemli bir adım atıldı. Kıyı ticareti dışında nehir vb. suyollarının iç ticaretin gelişimi açısından son derece yetersiz olduğu engebeli Anadolu'da dönemin teknolojik olanaklarıyla demiryolu tek ulaşım ağıydı. Fransa örneğinde olduğu gibi Anadolu'da da demiryolu çağ açan bir ulaşım aracı oldu. Nitekim, Cumhuriyet kadroları da bunun bilincindeydiler. Anadolu-Bağdat Demiryolu'nu Cumhuriyet yıllarında "millî şimendifer siyaseti" izledi. Demiryolu, öte yandan, stratejik bir önem arz ediyordu. Ülkenin bütünleştirilmesinde demiryolu temel ulaşım aracıydı. Gazi 1931 Şubatı'nda "Demiryolu, memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır"diyordu.

Cumhuriyet dönemi demiryolculuğu Osmanlı'ya oranla çok daha etkindi. Haydarpaşa'dan İzmit'e demiryolu yapımı 1871'de başlamış, Ankara'ya ancak 21 yıl sonra 1892'de ulaşmıştı. 1856 yılında yapılmaya başlayan Aydın demiryolu Cumhuriyet'in devraldığı 608 kilometrelik ağını 56 yıl sonra, 1912'de tamamladı. 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Osmanlı'dan, dar hatlar dahil 4138 km uzunluğunda demiryolu devraldı. Osmanlı döneminde ortalama yılda 60 km döşenmişti. Cumhuriyet hükümeti ise 1924'ten 1933 tarihine kadar

10 yılda 2012 km demiryolu yaptı. Yıllık döşenen demiryolu hattı 200 km'ydi. 1933 29 Ekimi'nden 1938 29 Ekimi'ne kadar 963 km hat döşendi. Böylece 15 yılda 2976 km'lik hat ilave edildi. Demiryolu uzunluğu 1940'ta 7381 km'ye ulaştı.

Türkiye'yi "demir ağlarla örmek" Tek-Parti döneminin ana ulaşım politikasıydı. Demiryolu politikası iç pazarın bütünsel bir yapı kazanmasında kilit rol oynadı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında döşenen demiryolu hattı azımsanmayacak ölçüdeydi. 1923'te 3756 km olan demiryolu uzunluğu 1940'ta 7381 km'ye ulaştı.

1923'te 313.000 ton olan yük taşımacılığı 1925'te 791.000, 1930'da 1.973.00, 1935'te 3.099.000 tona ulaştı. 1936'da büyük bir sıçramayla 4.083.000'e ulaştı. Bir yıl sonra taşınan yük miktarı 4.756.000'ydi. Keza taşınan yolcu adedinde de büyük artış görüldü. 1933'te 5.261.148 olan sayı izleyen dört yılda sırasıyla 8.510.458, 11.564.000, 14.612.000 ve 20.292.720'ydi. Keza taşınan hayvan adedi de aynı dönemde 112.863'ten 365.000'e çıktı. Yapılan tren adedi 1933 ila 1937 arasında 54.692'den 182.050'ye, yapılan tren kilometresi ise 5.482.700'den 14.100.000'e yükseldi. Tarifelerdeki düzenlemeler ve indirim sayesinde iş hacminde belirgin bir artış izlendi. Kayseri, Sivas, Samsun, Zonguldak, Burdur, Isparta, Diyarbakır Elazığ, Erzincan Devlet Demiryolları'nın II. Dünya Savaşı öncesi ulaştığı kentlerdi. Bu arada, Afyon Karakuyu'ya, Kütahya Balıkesir'e, Kayseri Ulukışla'ya, Mersin Samsun'a bağlandı. Pamuk, kömür, bakır, demir demiryollarıyla taşınıyordu. Erzurum üzerinden Kafkas demiryollarına, güneyde Irak ve İran demiryollarına bağlantı girişimi sürdürüldü. Osmanlı döneminde Ankara ötesine geçemeyen demiryolları hızla doğuya yöneldi.

İzlenen demiryolu politikasında işletmenin rantabilitesinden çok, ülke kalkınması ön planda tutulmuştu. Nitekim Nafia Vekâleti'nden Devlet Demiryolları'na verilen direktif şu doğrultudaydı: "Kendi bünyesini; hayatiyetini zaafa uğratmadan memleketin ziraî kalkınması, sanayileşmesi, bayındırlaşması, dış ve iç ticaretin yükselmesi bir kelime ile memleket ekonomisinin inkişafı bakımlarından tariflerde ne gibi ıslâhat ve ne nispette tenzilât yaparsa memlekete ve millete en faydalı bir hizmet yapmış olur."

Yolcu ve yük tarifelerinde bu amaca uygun olarak büyük indirimlere gidildi; üretim faktörlerine ve üretilen mal ve hizmetlere ülke ölçeğinde hareketlilik kazandırıldı. Yolcu, tarımsal ürün, maden ürünleri ve hayvan taşımacılığı olmak üzere dört başlık altında toplanabilecek indirimli tarifler şu şekildeydi: Yolcu tarifeleri Osmanlı dönemine oranla büyük ölçüde indirime uğradı. İndirimli bilet çok geniş bir kesimi kapsadı. Halkın genel ihtiyacı, ödeme gücü ve iktisadî bölgelerin özellikleri göz önünde tutularak % 50 tenzilatlı gidiş dönüş biletleri; iç ticaret ve iç turizmin ülkede yaygınlaşması ve kolaylaşması için 15 günlük, bir aylık ve iki aylık ucuz halk ticaret biletleri ihdas edildi. Ailece seyahatleri kolaylaştırmak amacıyla aile fertlerinin sayısına göre %50 (3 kişi) ila %75 (8 kişi) indirimli tarife uygulandı. Otobüs ve otomobillerin bazı yörelerde rekabetlerini önlemek için %50-60 arasında indirimli mıntıka tarifeleri benimsendi. İşçiliği ve iş arayanlara iş bulmayı kolaylaştırmak ve inşaat işçiliği ile tarım işçiliğini ucuzlaşmak amacıyla bağcılık, tarım ve maden mıntıkalarına ve imar edilmekte olan kentlere giden işçi ve amele gruplarına %70 indirimli amele tarifeleri kondu. Ulusal ve uluslararası sergilere ve panayırlara iştirak edecek yolcular ve sergiye getirilecek eşyalara %50-70 indirim uygulandı. Turizmi özendirmek ve transit yolcu sayısını arttırarak döviz girdisini yükseltmek amacıyla, yabancı demiryollarıyla görüşerek, Avrupa ile Hindistan, Irak ve Suriye arasında seyahat edecek yolcuların biletlerinde mesafeye göre, %5-70 arası indirimli tarife uygulandı. Ankara, İstanbul, İzmir banliyölerinde %80 indirimli banliyö tarife ve karneleri ihdas edilir. Yazın şehir ve kasabalar arasında %80 indirimli tenezzüh katarları kondu. Banliyöde ikamet eden çocuklarla, güzergâh üzerindeki küçük ve köy ve kasaba çocuklarının yakınlardaki merkezlerde bulunan okullara devam etmelerine olanak vermek için 70 km dahilîndeki mesafelere sabah gidip akşam dönecek ve banliyölerde öğle yemeklerine evlerine gelebilecek çocukların bütün bir ay zarfında yapacakları seyahatler için %90 oranında indirim uygulandı. Ayrıca düzenli seferlerin hareket ve varış saatleri okul zamanlarına uymayan mıntıkalarda

olanaklar ölçüsünde otoraylar ve otomotrislerle öğrenci taşındı. Öğrencilere yukarıda belirtilen indirimler üzerinde ayrıca %50 indirime gidildi. Öğretmenlere tatil döneminde bütün indirimli tarifeler üzerinde ayrıca %50 indirimli bilet satıldı. Tiyatro ve musiki sanatçılarının asgari beş kişilik küçük gruplar halinde iş gezilerinde %50 indirim yapıldı. Gazetecilere halk ticaret biletleri üzerinden %60 indirime gidildi.

Tarım ürünlerinin demiryolu ile taşınmasının pazara arz fiyatlarını büyük ölçüde düşürdüğü görüldü. Yüz yıl öncesinin hayvan sırtında taşınan tarım ürünleri taşıma malîyeti 1930'larla karşılaştırıldığında demiryolunun ne denli önemli bir işlev gördüğü kolaylıkla anlaşılıyordu. Tevfik Güran'ın verdiği bilgilere göre 1832'de Konya'ya çevre vilayetlerden hayvan sırtında taşınacak 1 kile buğday ve arpanın alış fiyatları ve taşıma ücretleri arasındaki orantı şöyleydi. Ankara'dan kilesi 160 paraya alınan buğday 50 saat (260 km) uzaklıkta olan Konya'ya 240 para taşıma ücreti ödenerek götürülüyordu. Bu oran olarak alış fiyatının 1.5 katıydı. Kütahya'da kilesi 280 para olan buğdayın 67 saat (325 km) ötedeki Konya'ya taşınabilmesi için 320 para ödenmekteydi. Oran 1.14'tü. Keza buğdayın Çankırı'da kilesi 130 kuruştu. 80 saatlik yol (395 km) için 300 para nakliye gideri öngörülmüştü. Burada da taşıma ücreti buğday fiyatının 2.31 katıydı. Kile fiyatı daha düşük olan arpada bu oranlar daha yüksekti. Konya'ya Çankırı'dan taşınan arpa için değerinin 3.33 katı, Ankara'dan gelen arpa için 1.8 katı ödenmekteydi.[76] Yukarıdaki taşıma ücretlerinden yapılacak çıkarsıma göre 1 kile buğday ya da arpanın km taşıma malîyeti 1 paraya eşitti. Bir ton buğday ya da arpanın km taşıma ücreti 50 paraya ya da 1,25 kuruşa yaklaşıyordu. Yüz yıl sonra, 1930'lu yıllarda, 1 ton tahılın demiryolu ile km taşıma malîyeti ise 2 kuruştu. Çoğu kez taşıma ücreti bu malîyetin altında saptanıyordu. Diğer bir deyişle taşıma ücreti yüz yılda büyük bir indirim görmüştü. Buğdayın fiyatıyla orantılandırıldığında taşıma giderlerinin malîyet içindeki payı çok daha düşük gözüküyordu.

Bundan böyle her türlü toprak mahsulleri, meyve ve sebze dış ticarete de açılacak şekilde ucuz taşınabiliyordu. Tahıl taşımacılığında mal sahibinden istenen bir dizi masraflar ya tamamen kaldırılır ya da indirime tabi tutulurdu. Yapılan indirim geçinme indeksini (hayat pahalılığını) olumlu etkilediği gibi değirmencilik sanayiinin ülke çapında yayılmasına neden oldu. Benzer indirimler sebze ve tane nakliyatını da kapsadı. Hız ve özen gerektiren fide ve fidan taşımacılığında %40-60 arası indirimli tarife uygulandı. Ayrıca tarım aletleri, çekirge, haşarat gibi tarımsal mücadelede kullanılan ilaçlar ve benzeri tarım girdileri için önemli oranda indirime gidildi. Tarımsal ihraç ürünleri arasında yer alan arpa, yulaf, çavdar, kepek gibi ürünlere ayrıca %30-70 oranında indirim yapıldı. Kuru üzüm, incir, afyon, çiğit, nebati yağlar, taneler, küspeler, meyan kökü, palamut, çam kabuğu, melas gibi diğer birçok ihraç maddelerine, dış ticareti özendirmek amacıyla %25-75 arası indirim uygulandı.

Madenlerde de benzer bir politika izlendi. Birçok kez maden taşımacılığı malîyetinin yarısına kadar inen ucuz tarifeler yürürlüğe kondu. Uzun süre ton km başına 1 kuruş taşıma ücreti alındı. Kok kömür taşımacılığında da taşıma malîyetinin yarısı olan ton km başına bir kuruş alındı.

Nihayet hayvan taşımacılığında büyük ölçüde kolaylıklar sağladı. Hayvanların sağlıklı bir biçimde, büyük hacimlerde ve rasyonel yöntemlerle taşınması gerçekleştirildi. 600 km'lik bir mesafeden bir koyun için alınan ücret 1930'ların ikinci yarısında 1 liraydı. Bu bedel, taşıma yoğunluğu çok daha yüksek olan birçok Avrupa demiryolu hatlarında talep edilenin çok altındaydı. Hayvancılıkta taşımacılığın getirdiği kolaylıklar ülke hayvancılığının gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Bu da iç piyasada ve ihracatta hayvan ürünlerine yeni olanaklar sağladı.

Keza demiryolu yanı sıra liman, rıhtım, iskele ve hamallık tarifelerinde de benzer indirimler görüldü. Devlet Demiryolları bu doğrultuda Haydarpaşa ve Derince limanlarından Avrupa'ya ihraç edilen yerli eşyaların rıhtım ve muhtelif ameliye ücretlerinde %50 indirim yaptı. Haydarpaşa limanında ton başına alınan 8.80 kuruş

76 Tevfik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910," *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, sayı 1, yıl 1987, s.286, dipnot: 24.

palamar ücreti %50 düşürüldü. Keza Sirkeci garında demiryolunun özel şirket olarak çalıştırıldığı dönemde ton başına alınan 80-120 kuruş arasındaki yükleme-boşaltma, hammaliye ücreti 25 kuruşa indirildi.

Ülkenin imar faaliyetini, sanayileşmesini kolaylaştırmak için bütün inşaat malzemesi maddeleri üzerinde mevcut olan tenzilata ilaveten %10-50 arası indirim yapıldı.

Yasal-Kurumsal Gelişmeler

İç pazarın oluşumunda ve etkinleşmesinde ulaşım ve iletişimin yanı sıra bir başka önemli unsur Batılıların "numeracy" dedikleri sayısallaşma ya da sayısayarlık ve "birim standartlaşması"ydı. Zamanın ölçümünde, ağırlık-uzunluk-hacim ölçülerinde ve parasal birimlerde standartlaşma, insanları daha rasyonel bir yaşam ortamına sevk ediyordu. Piyasada parasal birim ve ölçülerinin standartlaşmadığı ortamda ticarî ilişkilerin sürdürülmesi son derece güçtü. Paranın satın alma gücünün kararsız ve oynak olduğu, tedavül araçlarının ancak "içerik değerleri"yle işlem gördüğü, ölçek standartlaşmasının oluşmadığı bir piyasa her türlü özendiricilikten yoksun sayılırdı. Batı'da ticarî ilişkilerin gelişimi "üniter para sistemi" ve "ölçek standartlaşması"nı da beraberinde getirmişti. İngiltere 17. yüzyılda üniter para sistemini kurmuş, Fransa 1789'da her türlü fiktif sayım parasına son vermişti. Osmanlı ekonomisinin çarpık büyümesinde ve dış ticaretin iç ticarete oranla daha hızlı bir gelişme göstermesinde bu tür engellerin rolü büyüktü. Dış ticarette genellikle üniter nitelikteki İngiliz Poundu ya da Fransız Frangı kullanılması ve ölçülerin standart İngiliz ölçü birimleri ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren metrik sistemle ifade edilmesi tüccara büyük kolaylık sağladı. Türkiye'de de Tanzimat sonrası bu doğrultuda önemli adımlar atıldı. Üniter para düzenine 1844'te Tashih-i Ayar diye bilinen para reformuyla geçiş başladı. 1916 tarihli Tevhid-i Meskukat Kanunu, Cumhuriyet yıllarının üniter para birimine açılımı sağladı. 1931'de Merkez Bankası'nın kuruluşuyla üniter para sistemi güvenilir bir nitelik kazandı.

Keza ölçek standartlaşması ve metrik sisteme geçişte de benzer bir yol izlendi. 1869'da metrik sisteme ihtiyari geçiş başladı. 1931 tarihli Ölçüler Kanunu ile ondalık metrik sistem resmen benimsendi. Bundan böyle ticarî ilişkilerde standartlar oluştu. Bu arada tarım ürünleri piyasasında güvenilir tek tip ölçüler kullanılmaya başlandı.

Toprak Reformu

Osmanlı'dan yeni Türkiye'ye geçişte toprak rejiminde kayda değer değişiklikler yaşandı. İşgücü büyük ölçüde tarımla uğraşan ve iktisadî yapısı tarıma dayalı ülkenin tarımsal kalkınmasının sağlanması amacıyla yasal düzenlemeler de yapıldı. 1929 yılı TBMM açılış konuşmasında Gazi bu durumu şu sözlerle vurgulayacaktı: "... çiftçiye arazi vermek de hükümetin takip etmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek memleketin üretimini zenginleştirecek başlıca çarelerden biridir."

Daha önce 1921 yılında bütçe kanununa eklenen bir madde ile Türkiye'ye gelen muhtaç durumdaki göçmen ve muhacirlere verilmek üzere, bedeli on yıl sürede ödenme koşuluyla ve büyüklüğü iki yüz dekarı geçmemek şartıyla devlet arazilerinden toprak dağıtılmıştı.

Bu arada ziraî eğitime önem verildi. Ülkedeki tek ziraat yüksekokulu olan İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu 1928'de kapandı. 1930 yılında Ankara Ziraat Mektebi açıldı, üç yıl sonra ise bu okul Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne dönüştürüldü. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin kökenini bu okul oluşturdu.

Yüksek Ziraat Enstitüsü 1933

Cumhuriyet rejimi, memleketin istiklâl ve müdafaası yolunda gösterdiği özlü hassasiyeti memleket iktisadîyatında da her cephede göstermekten çekinmemiş ve iktisadîyatının yüksekliğini, milletin refahını zenginliğini temin için bu sahada da her türlü verimli çalışmalara olanca varlığıyla yol göstermiştir.

Bütün candan duyulan bu şuurlu mesaî arasında, nüfusunun %79'u köylü ve çiftçi olan memleketimizde millî iktisadîyatımızın temelini teşkil eden ziraat ve baytar ve orman işleri şüphesiz ki unutulamazdı. İşte bu düşüncelerin isabetli bir neticesi olarak geçen sene Tabiî İlimler, Ziraat, Baytar, Orman ve Ziraî San'atlar fakültelerini ihtiva eden, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmıştır.

Memleketin zenginleşmesinde çok mühim vazifesi olan bu müessese memleketin ziraatını, baytarlığını ve ormancılığını çok yakın bir ileride şuurlu inkişaflara götürecek ve millet iktisadîyatında feyizli semerelerini verecek büyük bir yol gösterici olacaktır.

Yüksek Ziraat, Baytar ve Orman mekteplerini de içine alacak bu müesseseleri birer fakülte halinde kurmuş ve faaliyete geçirmiş ve bunlara daha yüksek bir nam ve mevki vermiş olan Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Cumhuriyet'in millete verdiği en değerli armağanlardan biridir.

T.C. Yüksek Ziraat Enstitüsü,
Ankara: Köyhocası Matbaası, 1934

Tarımda gelişim ortamını sağlayan bir başka kurumsal-yasal düzenleme mülkiyetin güvence altına alınmasıydı. Tanzimat Fermanı'nın kişi can ve mal güvenliğini sağlayan ilkeleri, Napolyon kodlarının "resepsiyonu" ve 1858 Arazi Kanunnamesi'yle ayrıntılandırılmıştı. Cumhuriyet'le birlikte ikinci bir "resepsiyon" girişimi oldu. 1926'da Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu toprakta özel mülkiyeti ve özel mülkiyet esası üzerine kurulu üretim ilişkileri pekiştirdi.

Ancak, toprakta tasarruf işlemlerinin güvenilir sağlam esaslara bağlanması için kadastro zorunluydu. Toprakla ilgili her türlü yasal işlem tapu sicili gerektiriyordu. Taşınmaz mal uyuşmazlıkları tapu siciliyle çözüm bulabiliyordu. Toprak dağıtımı, iskân, istimlak ve benzeri işlemler tapu sicili üzerinden yürütülmeliydi. Bu kaygılarla 1925'ten itibaren sicilli emlâkı içeren tapu kütüğü oluşturulmasına başlandı. Kimi yazarlar tapu kadastrodaki gelişmeleri "tasarruf inkılâbı" diye nitelediler.

Yasal düzenlemelerin kuşkusuz en önemlisi 1925'te aşarın kaldırılmasıydı. Arazinin gayr-i safi hasılatı üzerinden çoğu kez aynî olarak alınan aşar köylüyü üretimden caydırıcı nitelikteydi. Ayrıca ağır yükü nedeniyle kırsal kesimde sermaye birikimini engelliyordu. Aşar gibi çağdışı vergilerin kaldırılışı ve verginin kazanca kaydırılışı tarımda üretimi özendirici bir ortam yarattı. Vergi yükü kırsal kesimden pazara ve kente doğru yöneldi. Cumhuriyet'in malî yapısı Osmanlı'ya oranla çok daha köylüden yana bir görünümdeydi. Cumhuriyet'in popülist söylemi bunu gerektiriyordu. "Köycülük" Tek-Parti'nin temel ilkelerinden biri oldu. Tarımda artık gelir transferi ancak iç ticaret hadleriyle gerçekleşiyordu.

İç pazarın oluşumunda diğer bir gelişme ticaret borsalarıydı. Meşrutiyet yıllarında tahıl borsaları kurma girişimi olduysa da başarılı sayılabilecek tek örnek Konya'ydı. Ticaret borsaları Cumhuriyet'le birlikte önem kazandı. 1924 tarihli yasayla ticaret borsalarının kurulmasına başlandı. 1943 yılına değin Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gelibolu, Giresun, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Konya, Manisa, Mersin, Ordu, Samsun, Tekirdağ, Trabzon ve Uzunköprü'de toplam 24 adet ticaret borsası açıldı. 1943 yılındaki yasa değişikliğinden sonra 1950'ye değin Bandırma, Ceyhan, Erzurum ve Kars'ta da birer ticaret borsası kuruldu. Böylece, DP iktidarı arifesinde toplam 26 ticaret borsası faaliyet göstermekteydi. Bu borsalardan Ordu'dakinde fındık, Kars'takinde hayvan işlem görüyordu. Diğer 24 borsada yöresine göre değişik tahıl türleri alışverişi yapılıyordu.

Borsa, yöresel ve mevsimsel fiyat farkını bir ölçüde giderse de, üreticinin kredi olanaklarının yetersizli-

ği vb. nedenlerle pazarlık gücünden yoksun oluşu ürününü düşük fiyatla elden çıkarmasına neden oluyordu. Cihan Harbi yıllarında iaşe müdüriyetleri ve İaşe Nezareti üreticiyi koruyan ve özendiren bir alım politikası uygulamışsa da 1920'li yıllarda tarım ürünleri fiyatları yeniden serbest piyasada belirlenmişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tahıl ve hayvan piyasasına ve fiyatlara toptancı tüccar hakimdi. Bu hâkimiyet çoğu kez spekülatif amaçlarla kullanılıyor ve üreticiyi güç durumda bırakıyordu. Bu dönemde Türkiye'nin tarımsal yapısı spekülatif girişimlere son derece elverişliydi. Üreticinin büyük çoğunluğu tahıl ekiyordu. Çoğu kez başka gelir kaynağı yoktu. İçlerinde hayvansal ürünlerden yararlananların sayısı sınırlıydı. Üretici yıllık giderlerini ihtiyaç fazlası tahılını satarak karşılıyordu. Aynı zamanda bütün bir yıl boyunca aldığı borçları hasat ertesi ödemek zorundaydı. Kısaca, tahıl üreticisi türlü ihtiyaçlarını karşılamak için ürününü bekletmeksizin satmak zorundaydı. Üreticinin malını pazarlamada zaman seçeneğinin olmayışı pazarlık gücünü köreltti. Tahıl fiyatları hasadı izleyen ilk aylarda düşüyordu. Sonraları fiyatlar sürekli yükseliyordu. Stoklama olanaklarının da son derece sınırlı oluşu nedeniyle tahıl fiyatları yıldan yıla büyük değişiklikler gösteriyordu.

Türkiye'de Buğday Politikası

Türkiye'de tarımsal faaliyetin başında buğday geliyordu. Cumhuriyet'in iktisadî hayatında buğday mühim bir yer tutuyordu. Başkalarına muhtaç olmaksızın kendi buğdayını yetiştirmek Cumhuriyet'in en birinci gayesi olmuştu. Osmanlı Devleti zamanında memlekette fennî ve şuurlu bir buğday siyaseti mevcut değildi. Bundan başka milletin bütün kabiliyet ve kudret kaynaklarını kurutan kapitülasyonlar sebebiyle ülkede üretilen buğday dışardan gelenle rekabet edemiyordu. Bu durumun sonucu ülke serveti yabancı ellere gidiyordu. Ülkenin iktisadî bünyesinde mühim bir yeri olan ve yüzbinlerce aileyi geçindiren çiftçinin bu fiyat politikasından mağduriyeti büyüktü. Cumhuriyet'le birlikte yeni gümrük politikası buna çözüm getirdi.

> Ziraat teşkilâtımız bu hayatî mesele ile bütün azmiyle meşgul oldu. Bir taraftan rençber her türlü vasıta ile teşvik ediliyor, asırlardan beri toprak istihsalini toprak işçilerini son derecede tazyik eden aşar resmi kaldırılıyor, ziraî kredinin daha faydalı bir hale gelmesi için gayret olunuyor, tohumluk ıslâh ediliyor, nihayet millî iktisadîyatı koruma kaygısıyla yapılan şuurlu gümrük tarifeleriyle Türk buğdayı haricî rekabete karşı korunmaya başlanıyordu. Cumhuriyet'in ilanından birkaç sene sonra buğday mahsulümüz ihtiyacımızı tamamıyla kapatmış, cömert yurdumuzun göğsünden fışkıran güzel mahsul hepimizi beslemeğe başlamıştı.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve "Buğday Siyaseti"

Türkiye Cumhuriyeti memlekete ilk defa verimli bir buğday istihsal siyaseti kurmuştur.

Ziraat teşkilâtımız bu hayatî mesele ile bütün azmiyle meşgul oldu. Bir taraftan rençber her türlü vasıta ile teşvik ediliyor, asırlardan beri toprak istihsalini toprak işçilerini son derecede tazyik eden aşar resmi kaldırılıyor, ziraî kredinin daha faydalı bir hale gelmesi için gayret olunuyor, tohumluk ıslâh ediliyor, nihayet millî iktisadîyatı koruma kaygısıyla yapılan şuurlu gümrük tarifeleriyle Türk buğdayı haricî rekabete karşı korunmaya başlanıyordu. Cumhuriyet'in ilanından birkaç sene sonra buğday mahsulümüz ihtiyacımızı tamamıyla kapatmış, cömert yurdumuzun göğsünden fışkıran güzel mahsul hepimizi beslemeğe başlamıştı.

Yine bu gayretlerin semeresi olmak üzere az zaman içinde Türk buğdayı zahirecilik âleminde pek büyük bir mevki kazandı ve şimdiki halde memleketimizin buğday mıntıkalarındaki ekinler gayet özlü temiz ve %13 ve 14 glutenli buğday verir ki bu derece kuvvetlisi diğer memleketlerde nadir yetişir.

Bundan maada Cumhuriyet'in yurdu imar için kurmuş olduğu büyük şimendifer siyasetinin feyzi olmak üzere yakın vakte kadar anayurdun en kıymetli parçalarından iken yoksuzluk, bağlantısızlık yüzünden bereketinden istifade edemeyen mahsulatını harice gönderemeyen vilayetlerimiz millî demiryollarımız sayesinde buğdaylarını limanlara dökebilmiş ve bundan birkaç ay önceye kadar Türk piyasalarında bilinmeyen Sivas mıntıkası buğdayları da Türk istihlak pazarlarında görünecek istihsal âlemimize yeni bir mal hediye etmiştir.

Cumhuriyet'in ziraî programı Türkiye'de buğday meselesini halletmiştir.

Bilhassa Buğday Kanunu Türk rençberinin emeklerinin boşa gitmemesi ve mahsulünün hakiki verimini temin için düşünülen güzel bir tedbirdir.

Aynı zamanda kalbur makinelerinin tamimi, bazı yükleme istasyonlarına selektörler konması suretiyle buğdaylarımızın gittikçe temiz olarak piyasaya çıkarılmalarına imkân hasıl olmuştur.

Buğday istihsal miktarı:

Memleketimiz mahsulleri arasında buğday kıymet ve miktar itibarıyla başta gelir. Her sene yetiştirilen buğday kıymeti 100-250 milyon lira tahmin olunabilir. Diğer mahsullerimizden hiçbirinin kıymeti bu miktara yaklaşamaz.

Memleketimizde buğday ekilen arazi vasatî olarak 30 milyon dönüm ve normal hasılat miktarı 25 milyon kental kabul edilebilir. Bu vasatî ekiliş, normal mahsul, memleketin buğday istihlâkinin ve topum ihtiyacının tam karşılığıdır. Bunanla beraber bu miktardan daha az bir buğday mahsulüyle de hariçten ithale lüzum kalmadan idare imkânı vardır.

Cumhuriyet hükümeti, Türkiye'de sağlam ve verimli bir buğday siyaseti takip ederek Türkiye buğdaycılığını yüksek bir mertebeye çıkarmıştır.

Bu işe bağlı olmak üzere Türk unculuk sanayii de terakki etmiştir. Eski devirlerde Türkiye hariçten çok miktarda un ithal ederdi. Bükreş, Trieste ve Marsilya'dan limanımıza gelen vapurların hamulesinden kısm-ı azamını un teşkil eder, rıhtım boydan boya un çuvallarıyla dolardı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin millî iktisadîyatı inkişafı yolunda gayet mükemmel bir surette kurmuş olduğu millî sanayii himaye siyasetinden istifade eden Türkiye değirmenciliği az zaman içinde büyük terakkiler elde etmiş ve bugün, memleketin birçok yerlerinde işleyen asrî değirmenler Türkiye'de her türlü ihtiyacı tatmin edecek derecede muhtelif kalitelerde un ve irmik çıkarmıştır. O derece ki bugün hariçten serbest un geldiği farz olunsa bile yerli unlarla rekabet edemez.

Yine değirmenciliğin bu inkişafının bir neticesi de Türkiye'de gayet güzel bir makarnacılık sanayi'inin doğmuş olmasıdır. Türkiye buğdaylarından çıkan un ve irmiklerden yapılan makarnalar memleketin ihtiyacını tamamıyla tatmin etmiş ve nefasetçe Avrupa'nın en meşhur makarnalarıyla rekabet edecek dereceyi bulmuştur.

T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası,
Türkiye'de 10 Yıl Cumhuriyet Hayatı 1923-1933, s. 83-86.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi (1934)

29 Mayıs 1934'te kabul edilen 2466 sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu ile amaçlanan; buğday fiyatlarını korumak, buğday üreticisi çiftçilerin üretimlerini kıymetlendirerek çiftçileri malî açıdan korumak ve ürünün iyi olmadığı dönem ve yörelerde ürün fiyatlarının büyük oranda yükselmesine engel olmaktı. Buğday

fiyatlarının istikrarlı bir düzeyde tutulması, Ziraat Bankası'nın yaptığı buğday alım ve satımı işlemlerinde meydana gelebilecek zararların giderilmesi ve silo ve ambar yapımı için gerekli finansmanın sağlanabilmesi amacıyla çıkarılmıştı.

Bir buğday tüketim vergisi olduğu için buğdayın büyük miktarlarda işlenerek tüketildiği un fabrikalarında, vals ve elek sistemi olan değirmenlerde üretilen veya yabancı ülkelerden getirilen her türlü buğday ve çavdar ürünleri, Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'ne tabi tutulmuştu. Fabrika sayılmayan valssiz ve eleksiz değirmenlerde temel gıda ihtiyaçları için üretilen ve satışa sunulmayan bütün unlar ve un ürünleri Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nden muaf tutulmuştu.

Her nevî buğday unu, çavdar unu ve buğday ve çavdar ununun yapılan şehriye, bisküvi ve irmik vergiye tabiydi. Mısır, arpa ve yulaf unları, buğday ve çavdar ile karıştırılmadıkları sürece, Buğdayı Koruma Kanunu Vergisi'ne tabi değillerdi. Ancak buğday ve çavdar ile arpa ve mısır karıştırılarak un yapılırsa, buğday ve çavdar unu gibi vergi işlemine tabi tutulmuştu. Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nin, vergi mükellefi, un fabrikası ve değirmenden un satın alan veya buğdayını un yaptıran fabrika ve değirmen müşterileriydi. Bu müşteriler; ekmek üretmek için fabrika ve değirmenlerden un satın alan veya fabrikaya buğdayını getirerek un haline getiren fırıncı ve diğer özel ve tüzel kişiler; ticarî amaçla kendi buğdayını fabrika veya değirmene getirip un yapan üretici çiftçi; fabrika ve değirmene un yaptırıp satmak için buğday getiren tüccar; satın aldığı buğdayı un yapıp satan un fabrikası ve değirmen sahipleri; kendi ihtiyacı için un fabrikası değirmenlerde buğdayını öğütüp un yapan şehir ve kasaba halkıydı.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi mükellefleri şehir ve kasabada yaşayan un tüketicisi halktı.

Bu yasayla hedeflenen buğday üreticileri olmayıp, buğday ürünlerini tüketen kesimlerden buğdayı korumak için alınan bir tüketim vergisiydi.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nin matrahı, buğday ve çavdar ürünlerinden fabrika ve değirmenler tarafından üretilen ve standart haline getirilen 72 kilogramlık birinci unlar için çuval başına 150 kuruş, ikinci ve diğer kalitedeki unlar için ise yine 72 kilogram üzerinden 100 kuruş olarak tahakkuk ettirilirdi. Makarna, irmik ve bisküvilerin vergi oranı kilo başına 2 kuruş olarak belirlenmişti. Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1 Haziran 1934 tarihini takip eden iki ay içerisinde un çuvalları 72 kilogram ile standart hale getirilmişti. Un çuvalları bu miktardan az da olsa 72 kilogram üzerinden işlem göreceği ilgili kanunun 4. maddesinde belirtilmekteydi.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi, üretilen unların fabrika ve değirmenlerden çıkarıldığı sırada 72 kilogramlık çuvalların üzerinden ve diğer un ürünü mamullerin yine imal edildikleri yerlerden çıkarılan sandık, kutu ve paket üzerinden tahakkuk ettirilirdi.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nden muaf olmak için bazı kasaba ve şehirlerde valsli ve elekli değirmenlerin, vals ve elek sistemini kaldırmaya başlamaları üzerine Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu'nun 22 Aralık 1934 tarih ve 2643 sayılı kanunla kabul edilen değişik 5. maddesi ile Türkiye'de yeni yapılacak her türlü büyüklükte ve teknikteki un fabrikaları ve değirmenlerinin açılması ve mevcut fabrika ve değirmenlerde tamir mahiyetinde olmayan tadilatlar ve ilaveler hükümetin iznine tabi tutuluyordu.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu'nun 3. maddesi 22 Aralık 1934 tarih ve 2643 sayılı kanunla değiştirilerek bütün fırın ve un mamulü kullanan müesseselere vergisi ödenmiş un kullanma mecburiyeti getirilmişti. Bu yasaya uymayanların Türk Ceza Kanunu'nun 36. maddesi gereğince ürünlerine el konacak ve vergi tutarları beş kat olarak alınacaktı.

Türkiye'de üretilen ve ihraç edilen unlar Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nden tamamen muaf tutulmuştu. İthal edilen buğdaydan ithal edildiği dönemde vergi alınmayıp buğdayın fabrika ve değirmenlerde

öğütülüp un ve un mamulleri haline gelince kanunda belirtildiği şekil ve yöntemle Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi alınıyordu. İthal edilen unlar ise gümrük beyannamelerinde gösterilen miktar ve kalitesine göre kanunda belirtilen 72 kilogramlık çuval ve birinci kalite esası üzerinden kilo başına 15 kuruş vergi işlemi yapılarak yurt içindeki fabrika ve değirmenlerdeki gibi kurşun mühürle mühürlenerek satışa sunuluyordu.

Mısır, arpa, yulaf ürünleri ülke içerisinde üretilsin veya ithal edilsin, her iki durumda da vergiden muaf tutulmuşlardı. Pide, simit, börek, pasta ve diğer unlu mamuller hiçbir şekilde ve şartta vergiye tabi değillerdi. Vergi kanununun yürürlüğe girdiği dönem olan 1 Haziran 1934 tarihinden önce yurt içinde üretilen ve satılmakta olan mamuller (makarna, bisküvi, şehriye) vergiye tabi değillerdi. Türkiye'de üretilip ihraç edilen un ve unlu mamullerden vergi alınmıyordu. Yolculuk esnasında bulundurulan küçük miktarlardaki unlu mamulleri (bisküvi, vs.) vergiye tabi değildi.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu'nun 9. maddesi, kanuna uymayan özel ve tüzel kişilere uygulanacak cezaları belirtmekteydi. Buna göre; vergi kanununa göre tutulması gereken defterleri tutmayan, tasdik ettirmeyen veya bazı işlemleri deftere geçirmeyen fabrika ve değirmen sahip, müdür ve sorumlu yöneticilerine suçun işlendiği döneme ait vergi resen takdir edilerek bir kat fazlasıyla hemen tahsil edilecekti. Ayrıca 100 liradan 1000 liraya kadar para cezası veriliyordu. Vergi defterlerini veya makbuzları tahrif edenler hakkında iki aydan üç yıla kadar hapis cezası verilerek bu suçtan kaynaklanan vergi miktarı iki kat olarak hemen tahsil ediliyordu. Vergi defterlerini kısmen veya tamamen imha edenler üç aydan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklardı. Bu döneme ait vergiler resen takdir edilerek üç kat fazlası ile hemen tahsil ediliyordu. Fabrika, değirmen ve imalathanelerden satışa sunulan ürünlerin kurşun mühürsüz veya vergi pulsuz çıkarılması halinde bu ürünlerin sahipleri hakkında bir aydan bir yıla kadar hapis cezası uygulanarak kaçak mal işlemi gören ürünlere hükümetçe el konulacaktı. Kurşun mühürsüz ve vergi pulsuz un ve unlu mamulleri satan, satın alan veya köyden kasabaya, kasabadan kasabaya veya şehirlere nakliyesini yapanlar bu ürünlerin vergisini ortak şekilde ve üç katı olarak hemen ödüyor ve ürünlerine de el konuluyordu.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nin kapsamı kasaba ve şehir halkının buğdaylarını işleyen fabrika ve değirmenler olup, üretici çiftçiler hiçbir şekilde vergi kapsamına girmemekteydiler. Köyde kurulu bulunan valssiz ve eleksiz değirmenler kasaba ve şehir halkının buğdayını işlemediği sürece vergiye tabi değildi. Ancak bu değirmenler vergiye tabi ürün öğüttükleri takdirde yalnız aidat memuru bulunduracaktı. Yalnız valslı veya yalnız elekli olan değirmenler kasaba ve şehir içinde veya dışında olsun muhafaza memuru bulundurmak zorundaydılar.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu gereğince verginin tahsil sistemi ürünün üretilip pazara arz edildiği aşamada tahakkuk ve tahsil edilmesinden dolayı vergi kaçaklarını önlemek için verginin tahakkuk ettiği bütün fabrika ve değirmenlerde muhafaza memuru ve bekçi bulundurulması yoluna gidilmişti. malîye Vekâleti'nin 30 Temmuz 1934 tarih ve seri no 11 sayılı yazısı ile Kontrol Memurluğu ve Baş Kontrolörlük kadroları ihdas edilmişti. Bu kadroda görevli memurlar, mahallin mal memurunun teklifi ile valiler tarafından atanacak ve mahallin en büyük mülki memurunun başkanlığında oluşturulan komisyon tarafından belirtilen görev yerlerine gönderileceklerdi.

II. Dünya Savaşı konjonktüründe devletin hububat ürününe ilk el koyma döneminin başlangıcı olan Haziran 1941 yılını takip eden 24 Kanunuevvel 1941 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi 4159 sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nin Kaldırılmasına Dair Kanun'u kabul ederek, 2466 değişik 2643, 2820 ve 3767 sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunlarını yürürlükten kaldırmıştı. Bu kanun kabul edildiği tarihten itibaren tahakkuk etmiş, ancak tahsil edilmemiş vergilerin tahsil edilmesine ve bu tarihe kadar tahakkuk ettirilmesi gereken, ancak tahakkuk işlemleri yapılmayan vergilerin de tahakkuk ettirilerek tahsil edilmesi hükmünü getirmişti. Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi'nin tahsil edilmesi için malîye Vekâleti'ne bağlı olarak ihdas edilen Buğdayı Koruma teşkilâtı kadroları da bu kanunla kaldırılmıştı.

Dünya Buhranı ve Tarımsal Ürün Fiyatları

Buhran yıllarında fiyat tahavvülleri kimi kez üreticiyi kötü yakalıyordu. Dünya fiyatlarındaki gelişmeler çoğu zaman üreticinin aleyhineydi. İstanbul Ticaret Borsası'nda yerli buğday okka fiyatı yıllık ortalaması 1925'te 19 kuruş 12,5 santim iken 1929'da 16 kuruş 44 santime düşmüştü. Tarımsal ürün fiyatlarında düşüş 1930 yılından itibaren hızlandı; 1933 ve 1934 yıllarında hat safhaya vardı. Dünya Buhranı'nın da etkisinin belirgin bir biçimde görüldüğü bu yıllarda üretici çok güç durumda kaldı. Genel fiyat düşüşünün yanı sıra spekülatif girişimler de köylüyü bezdirdi. Tarımsal ürünlerin doğa koşullarına ve spekülatif ortama bağlı oynak fiyat yapısını istikrara kavuşturmak amacıyla 1932 yılında yasal düzenlemelere gidildi. Amaç, fiyatların belirli bir düzeyin altına düşmesini önlemek ve üreticiyi korumaktı.

Devlet tahıl ticaretine müdahale etme gereği duydu. Ziraat Bankası'na üreticiden buğday satın almak yetkisi tanındı. Fiyatların tespiti ve alım yerlerinin saptanması hükümete bırakıldı. Alımlar için Ziraat Bankası'na 6 milyon liralık kredi açıldı. Ayrıca buğday alışverişinden doğabilecek yıllık 1 milyon liraya kadar zararı hükümet üstlenmeyi tekeffül etti.

Böylece 1930 buhranıyla vahim bir şekil alan fiyat düşüklüğü karşısında müstahsili ezilmekten kurtarmak için devlet eliyle buğday piyasasına müdahale edilerek fiyatları normal seviyesinde tutma gereği baş göstermiş ve çıkarılan 2056 sayılı kanunla müstahsilin satışa arz edeceği buğdaylardan Hükümetçe tespit olunacak fiyatlara göre ve Ziraat Bankası vasıtasıyla alım ve satış yapılması karar altına alındı. Bu amaçla ihtiyaç duyulan on bir yerde Bakanlar Kurulunca alım merkezleri açıldı. Buralarda seyyanen buğdayın beher kilosunun 5,5 kuruştan satın alınmasına karar verildi. Ertesi yıl alım merkezlerinin sayısı 20'ye, üçüncü yıl 32'ye, dördüncü yıl 57'ye, beşinci ve altıncı yıllarda ise 58'e çıkarıldı.

12 Temmuz 1934 tarihli Heyet-i Vekile kararnamesine göre, Ziraat Bankası şu merkezlerde buğday satın alıyordu: Ankara, Polatlı, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya, Ereğli, Çerikli, Yerköy, Sivas, Şarkışla, Hacı Şefaatli, Denizli, Dinar, Tekirdağ, Uzunköprü, Adana, Zile, Balıkesir. Bunlara ek olarak Ziraat Bankası gerekli hazırlıkları yaparak 32 yeni merkezde daha (ezcümle Uşak, Bor, Tarsus, Antalya, Bandırma, Çanakkale, Lüleburgaz, Babaeski, Bursa, Söke, Karaman'da) buğday satın alabilecekti.[77] 1932-1933'te 22.472 tondan ibaret kalan alım miktarı 1936-1937 kampanyasında 109.098 tona yükseldi.

Ziraat Bankası'nın buğday alımındaki faaliyeti 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruluncaya değin sürdü. Bu dönemde Ziraat Bankası'nın alımları miktar olarak sınırlı kalsa da alım merkezleri çevresinde fiyatlarda kısmen bir istikrar belirdi. Ziraat Bankası üreticiye az çok bir güven telkin ediyordu. Üretici birçok bölge halkı, kendi yörelerinde de alım merkezleri açılması için yetkili mercilere başvurdu. Nitekim, banka bu istekler karşısında toplam buğday alım miktarında büyük bir değişiklik yapmaksızın alım merkezlerini çoğaltma zorunda kaldı.

Zamanla buğdayda izlenen düzenleyici fiyat politikasını diğer tahıllara da yayma gereği doğdu. Bu denli kapsamlı alım politikası Ziraat Bankası'nın olanaklarını aştı. 1938 tarihli bir yasayla Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu. Yasa, ofise tahıl fiyatlarını koruma ve düzenleme görevini verdi. Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği üretici bölgelerde ofis, saptanan fiyatlar üzerinden tahıl satın alacak, fiyatı koruyacak ve tüketim bölgelerinde satış yaparak fiyatı tanzim edecekti. Ayrıca, bu görevini gereği gibi yerine getirebilmesi için ofise ihracatta ve ithalatta bulunma yetkisi tanındı. Ofis, buğdayın yanı sıra faaliyet alanına arpa, yulaf, çavdar, mısır ve mahlutu da aldı. II. Dünya Savaşı yıllarında ofis, sayılan ürünler dışında da alım satıma gitti.

İlgilendiğimiz dönemde, üreticinin korunmasına ve özendirilmesine kooperatifçilikle de çözüm arandı. Midhat Paşa ile başlayan kooperatifçilik hareketinin gelişimi için II. Meşrutiyet yıllarında uygun bir zemin

77 Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1934, s. 287.

bulundu. Cumhuriyet rejimi de kooperatifçiliği destekledi. 1923'te İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi yayımlandı. Bu, Cumhuriyet'in ilk kooperatifçilik mevzuatıydı. 1924 yılında 1850'den beri yürürlükte olan Ticaret-i Berriye Kanunu'nda değişiklik yapılarak şirketler kısmına kooperatif şirketler eklendi ve kooperatiflere yasal güvence sağlandı. Yine 1924'te İtibar-ı Zirai Birlikleri Nizamnamesi ile köylünün kredi sorununa eğilindi. 1926 Türk Ticaret Kanunu'nda kooperatiflerin önemli bir yeri vardı. 1926 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile tarımsal kredi yeniden düzenlendi. 1935'te Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ve Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarıldı. İki dünya savaşı arası bunalımlı yıllarda kooperatifçilik tüccar karşısında güçsüz üreticiye destek oldu. Ürününü pazarlamasını sağladı. Kredi sorununa kısmi çözüm getirdi. Bazı temel bilgi-beceri ve tekniklerin benimsenmesine yardımcı oldu.

Mustafa Kemal de kooperatifçiliğin önemini ilk kavrayan kişilerden biriydi. Kurulan ilk kredi kooperatifinin bir numaralı ortağı oldu. Tekir Çiftliği sahibi Gazi'nin kurduğu kooperatif nedeniyle Bayar, Gazi'ye bir telgraf çekmiş ve şu cevabı almıştı:

Atatürk, Celâl Bayar ve Tekir Kooperatifi

Celâl Bayar'a,

Tarım Kredi Kooperatiflerinin ilki olan Tekir Kooperatifi muamelesinin bittiğini, sevinerek öğrendim. Bu kooperatifte 1sayılı ortak olarak bulunmamı, muhabbetle yâd etmenize teşekkür ederim. Tarım Kredi Kooperatiflerinin az zamanda bütün yurdu kaplamasını, başarıcı gayretinizden bekliyoruz. Gözlerinizden öperim.

K. Atatürk 13 Temmuz 1936

K. Atatürk Cumhurreisi,

Kurtarıcı dehâlarının nuru altında yürüdüğümüz yolda yüksek irşatlarının yeni bir ilhamı olan Tarım Kredi Kooperatifleri 1 sayılı kurucu üye şerefini bağışlaması Büyük Kurtarıcının yurt ve ulusa kutsal yeni bir işaretidir.

Asırların ışığı kalacak olan bu büyük işaretin de manasını, bakanlık ve kooperatifler adına, hayranlık ve saygı ile selâmlamaya koşar ve şükranlarımı bu vesile ile de tekrarlarım. Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi'nin kuruluş formalitesi bugün bitmiştir. Saygı ile ellerinizden öperek arz ederim.

Celâl Bayar

Ziraat Bankası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ziraat Bankası'na tarım sektöründe önemli görevler düşü. 1924 tarihli bir yasayla banka 30 milyon lira sermayeli ve 99 yıl süreli bir anonim şirkete dönüştürüldü. Bankaya tarımsal kredi yanında her türlü bankacılık faaliyetinde bulunabilme yetkisi tanındı. Bankanın sermayesi 1930 yılında 100 milyon liraya çıkarıldı. Tek-Parti döneminde Ziraat Bankası, bankacılık alanı dışında tarımın geliştirilmesine yönelik değişik görevler üstlendi. Tarımda makineleşmeyi sağlamak amacıyla 1923'te tarım araçlarının Ziraat Bankası eliyle ithali ve üreticiye gümrüksüz dağıtılması kanunlaştı. Yukarıda belirtildiği gibi devlet hesabına buğday alım satımına girişti. Göçmenlere ve muhtaç çiftçilere yemeklik ve tohumluk buğday dağıttı.

Ziraat Bankası ilk kurulduğu zaman Menafi Sandıkları'nın hukuk ve salahiyetlerini ve bu sandıkların matlubatını da alarak 1890 (1306) senesinde Ziraat Bankası unvanıyla kurulmuştu. O tarihten itibaren çiftçiye yardım hedeflenmişse de köylünün kredi sorununa çözüm getirememişti. Cihan Harbi bankayı olumsuz etkiledi. Türkiye hudutlarından hariç kalan yerlerdeki alacaklarını kaybetti. Cumhuriyet'le birlikte yapısında önemli değişiklikler yaşandı.

Cumhuriyet ilânından sonra hükümetin ziraî siyasetinde pek mühim bir yer tutan ziraî itibarı cevval bir surette temin için Ziraat Bankası'nın modern bir şekle konması zarurî idi. 1925 yılında 30 milyon sermayeli bir anonim şirkete dönüştü. Ziraat Bankası'nın hissedarları 1923 senesine kadar toplanmış sermayenin manevî sahipleri olan kazalardı. 1924 senesinden sonra arazi vergisinden Ziraat Bankası'na ait olan iane hissesi 100 lirayı tutunca her mükellefe verdiği paraya göre nama muharrer hisse senetleri verilecekti. Aşar resminin kaldırılması üzerine yüzde bir nispetinde mahsulattan alınan hisse yerine banka sermayesi 30 milyon lirayı buluncaya kadar arazi vergisinin 1/32 oranı bankaya ait oldu. Geniş şube ağıyla Ziraat Bankası güçlü bir kredi kurumuna dönüştü. Bu arada birçok iştirakleri oldu. Aksaray un ve ekmek şirketi; Bursa kaplıcaları, Eskişehir Şeker Fabrikası bunlar arasındaydı. Cumhuriyet Merkez Bankası'nın sermayesine iştirak etmişti. Banka 1932 senesinde muhtelif iştiraklere sermayesinin % 15'ini ayırmıştı..

Toprak Mahsulleri Ofisi 1938

Aşarın kaldırıldığı tarihe kadar ağır vergi yükümlüğüne rağmen Anadolu köylüsü gerek Osmanlı döneminde, gerekse Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kendi yağıyla kavrulmayı bilmişti. Kendi kendine yeterli olmuş, ürününü metaya dönüştürecek olanaklar yoksun olarak, zaman zaman tüketeceğinin üzerinde ürün aldığında onu gazyağı ve benzeri temel ihtiyaçları için pazara sevk etmişti. Çoğu kez pazara ulaşım olanaklarından yoksun kalmış, ürünü pazara sevk edebileceği yolun olmayışı onu kendi coğrafyasına hapsetmişti. Bunun bilincinde olan Cumhuriyet yönetimi stratejik kaygıların yanı sıra köylüyü pazara entegre ederek ulusal bütünlüğü sağlamayı hedef bilmiş, bu nedenle demiryolu politikasına ayrı bir önem vermişti. Tahıl üretimini özendirici fiyatların bulunduğu zamanlarda köylünün yüzü gülmüş, yurtta ve dünyada ihtiyacın üstünde mahsul alındığı yıllarda ise malîyetinden aşağı ve zararına fiyatlarla malı elinden çıkarmak zorunda kalmıştı.

Ama 1929 Buhranı'nın neden olduğu fiyat düşüklüğüne belki de hiç maruz kalmamıştı. Köylülüğün çözülüşünü ülke bütünlüğü açısından büyük bir sakınca olarak gören hükümet 1929 krizinin vahim sonuçları karşısında devlet müdahalesi gereği duymuştu. Bir yandan koruyucu gümrük politikalarını benimserken, öte yandan üreticiyi tabana vuran fiyatlardan kurtarmak için devlet buğday piyasasına müdahale etmişti.

Fiyatları "normal" düzeyinde tutmak gereğini duyarak 3 Temmuz 1932 gün ve 2056 sayılı kanunu çıkarmıştı. Üreticinin piyasaya arz edeceği buğdaylardan hükümetçe tespit olunacak fiyatlara göre ve Ziraat Bankası aracılığıyla alım ve satım yapılması kararlaştırılmıştı. Her türlü olumsuz koşullara karşın iç ve dış ticaret hadlerinin köylülüğün aleyhine gelişmesine mümkün olduğu kadar set çekmeye çaba sarf etmişti.

Bu amaçla devlet bütçesinden bir milyon liralık bir tahsisat ayrılmıştı. Elde edilecek kâr silo ve depo inşasına tahsis olunmuştu. 1934 tarihli Buğday Koruma Kanunu, bu hükmü değiştirmiş, un ve undan yapılmış maddeleri vergiye tabi tutarak bu vergiden hâsıl olacak geliri, üreticiden satın alınacak buğday zararına ve "ilmî ve ziraî mevzular" için Ziraat Bankası'ndan yapılmış ve yapılacak istikraz borçlarının ödenmesine tahsis etmişti. bankanın ödeyeceği fiyat, satın alma mıntıkaları, satın alınış şekli ayrı nizamnamelerle düzenlenmişti.

Buğday yalnız üreticiden alınacak, üretici buğdayını bankanın deposuna teslim edecekti. Bedel malın teslimini müteakip derhal verilecekti. Satın alınan buğdayların satış zamanını, satılacak buğdayların miktar ve fiyatını, satış mahallini 2303 sayılı Silo ve Ambarlar Kanunu gereğince oluşacak komisyon belirleyecekti.

1933 yılı temmuz ayından itibaren 2303 sayılı özel bir kanunla hükümete, tahılın muhafaza, temizleme, ilaçlama ve ayırma gibi işlerinde elzem bulunan siloların da yine Ziraat Bankası aracılığıyla inşasına ve bu amaçla 3 milyon liralık bir kredinin açılmasına karar verilmişti. Hükümetçe verilen direktifler dahilînde Ziraat Bankası'nca yürütülen buğday işleri bundan böyle 2643 sayılı kanunun ikinci maddesi gereğince, TBMM'nin encümenlerinden oluşan bir umumî heyetin murakabesi ve onayından geçmekteydi.

Dönemin literatüründe "valorizasyon" tabiriyle ifade edilen bu fiyat politikası tartışılırken birçok sorunla karşılaşılmıştı. Her şeyden önce satın alının miktar sınırlıydı. Alım merkezlerinin sayısı ülkenin buğday üreten mıntıkalarının genişliğine oranla pek azdı. Ulaşım noksanlığından ya da nakliye ücretlerinin pahalılığından dolayı birçok yörenin mahsullerinin bankaya arz edilebilmesi olanaksızdı. Bankanın üreticiden başka kimseden buğday almadığı cihetle, ürününü bizzat nakletmeye olanağı bulamayan çiftçi satış yapamıyordu. Ama yine de bir süre sonra ürün bolluğu görüldü. Demiryollarının gelişimi uzak mıntıkaların buğdayının piyasaya arzını sağlamıştı.

Öte yandan, dış ticarette kliring sözleşmeleri, satın alınan buğdayın zorluk çekilmeksizin yurt dışına satılmasını sağlamıştı. Türkiye bir tarım ülkesi olduğu halde, birkaç yıl öncesine kadar en önemli besin maddesini oluşturan buğdayı, kendi ihtiyacına yetecek ölçüde üretemiyor, önemli ölçüde ithalatta bulunuyordu. Gümrük korumacılığı ve nakliye araçlarının gelişimi, ülkenin buğday ihtiyacının ülke içinden karşılanmasını sağlamıştı. Ancak, piyasaya arz edilen mahsulün çoğalması, aynı zamanda bu mal için pazar aranmasını gerektirmişti.

Türkiye'nin buğday ihracatı gelişmeye müsaitti Üretim masrafları yüksek değildi. Dünya piyasasındaki fiyatlar, büyük üretici ülkelerdeki aşırı üretim yüzünden pek düşük olduğu halde Türk buğdayı fiyatları ile bunlar arasında önemli bir fark yoktu. 1935 başlarında Liverpool'da buğdayın kilosu 3.75, İstanbul borsasında ise 4.25 kuruştu. Ulaştırma masraflarını ucuzlatmak ve üretimde verim arttırıcı yöntemlere geçmek suretiyle, fiyatı, çiftçiyi zarara sokmadan daha da düşürmek mümkündü. Ayrıca dünya buğday piyasası, korumacılığın aşırı boyutlara ulamış olduğu bir evrede bile geniş bir piyasaydı. 100 bin, 200 bin tonluk ihracat, Türkiye için mühim bir miktar olduğu halde, birçok ülkenin ithalatına oranla önemsizdi.[78]

Ancak pazarlamada azamî standartlara ulaşmak gerekiyordu. Buğdayın ihraç edilebilmesi için temiz ve tasnif edilmiş bulunması, zamanında teslimat yapılabilmesi için gerekli tesisat ve teşkilâtın oluşturulması gerekiyordu. Ziraat Bankası'nın satın almaları ve silo inşaatı ile bu şartlar yerine getirilmeye başlanmıştı. Banka ürünü ıslâh ve tasnif etmek suretiyle ihraç edilebilir bir hale getiriyor, buğdayı satın alırken kaliteye göre fiyat verdiğinden çitçiyi iyi ve temiz mahsul yetiştirmeye özendiriyordu. Türk buğdayı böylece yabancı ülkelerde tanıtılmakta ve ileride fiyatlar yükseldiği zaman kâr vadeden bir ihracat kapısı açılmış olmaktaydı. Kliring sözleşmeleri buğdayın ziyan edilmeden hesaplı fiyatlarla satılmasına olanak veriyordu.

Gerçi çiftçinin "valorizasyon"dan daha geniş bir mikyasta yararlanabilmesi için, bankanın satın alışlarının genişletilmesi söz konusu olurken, pazar sorunu da göz önünde tutulmalıydı. Mubayaa istasyonlarının çoğaltılması ve çiftçinin mahsulünün mühim bir kısmının piyasa fiyatından daha yüksek bir fiyatla satın alınması, aşırı bir üretimi doğurabilirdi. Fiyat artışı sonucu aşırı üretim bilfiil görülmüştü. Kliring sözleşmeleri ile mahreç bulunamadığı takdirde dünya piyasa fiyatları geçerli olacaktı. Oysa bu durumda buğday fiyatı cazip olmaktan çıkıyordu.

Ancak, toprak mahsulleri sorunu yalnız buğdaydan ibaret değildi. Ayrıca giderek genişleyen tahıl sorunu, birçok farklı alanlara uzanan Ziraat Bankası'nın da altından kalkamayacağı bir yüke dönüşmüştü. Soruna bir bütün olarak ve planlı bir şekilde çözüm bulmak gerekiyordu. Sırf bu işle uğraşacak hükmî şahsiyeti olan ayrı bir kuruluş eliyle yürütülmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu amaçla 3491 sayılı kanun kabul edildi. Kanunun gerekçesinde şu satırlar yer alıyordu: "Yurt içinde başta buğday olmak üzere icabına göre muhtelif hububat nevilerinin

78 Ömer Celâl [Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden], *Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Zirai ve Sınaî İktisat]*, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatından: 65, Arkadaş Matbaası, 1934, s. 288-291.

alım ve satım işlerinin gerek müstahsil ve gerek müstehlik bakımından fiyatlarının tanzimi, işlenmesi, ihraç kabiliyetlerinin arttırılması ve aynı zamanda bu mahsullerin istihsalleriyle sıkı alakayı haiz afyon mahsulü ihracı işleriyle uğraşmaktan ibarettir."

Kanun bu hedefe ulaşılması için ofise şu görevleri yüklüyordu: "Yurdumuzun büyük çoğunluğu çiftçi olduğuna göre gerek ekonomik ve gerek sosyal bakımdan müstahsili korumak her şeyden önce millî varlığımızı kuvvetlendirmek demektir. Bu sayede Türk ekonomisinin kalkınması mümkün olacak ve kemiyet ve keyfiyet bakımından cemiyetimizin gövdesini teşkil eden büyük kitle varlıklı ve müstakil müstahsil haline gelecektir. Her devletin başlıca gayesi, ülkesinde müreffeh ve mesut vatandaşların sayısını arttırmak olduğuna göre, bizde de cemiyetin şamil kütlesini temsil eden çiftçi zümresinin hayat seviyesi yükselecek, alım kabiliyeti artacak ve dolayısıyla diğer istihsal kollarında çalışanlara daha çok iş ve istihsallerini kıymetlendirecek geniş bir piyasa yaratmış olacaktır."

Üreticiyi koruma politikasının çiftçiye üretim araçları sağlamak ve üretimini değerlendirmek amacıyla hükümet birçok önlem almıştı. Topraksız köylüyü topraklandırmak için toprak kanununu çıkarmış, onları tarım araçlarıyla donatmak amacıyla 1944 yılında Ziraî Donatım Kurumu'nu kurmuştu. Ziraat Bankası köylünün muhtaç olduğu krediyi sağlamıştı. Birçok yerde çiftçiler kendi kendilerine kredi temin edecek kooperatifler kurdurmuştu. Ürününü değerlendirme görevini ise Toprak Mahsulleri Ofisi'ne vermişti.

3491 sayılı kanun tahıl maddelerin en önemlisi olan buğdaya öncelik tanımıştı. Ancak gereğinde hükümet kararıyla diğer tahıl ürünleri hakkında da üreticiyi koruyacak önlemler alınabilecekti. Zaman zaman büyük değişiklikler gösteren buğday fiyatlarının tarımsal üretimi ayakta tutacak ve teşvik edecek düzeyde tutulması için piyasada nazım rol oynayacak etkin bir müdahale gereği ofis doğmuştu. Kanuna göre bu müdahalenin ve üreticinin korumasının doğrudan doğruya ve dolaylı yollardı vardı.

a) Doğrudan doğruya müdahale ve himaye önlemleri:

aa) Büyük üretim bölgelerinde buğday fiyatlarının üretici için zararlı olabilecek dereceye, yani normalin altına düştüğü zamanlarda ofis derhal piyasaya müdahale ederek hükümetçe tespit edilecek fiyatlardan buğday almaya başlayacaktı. Prensip olarak bu alım, arz ve talebi normal fiyat düzeyine getirinceye kadar sürecekti. Burada normal fiyatlar, dünya pazarlarındaki buğday fiyatları karine ittihaz edilerek her yıl haziran ayının ilk on beş günü içerisinde Bakanlar Kurulu kararıyla belirli vasıfta buğdaylar için tespit edilecek fiyatlardı. Gerektiğinde yıl içinde bu fiyatlarda hükümetçe değişiklik yapılabiliyordu. Bu müdahale ofisin nazım rolünü gösteriyordu.

bb) Nâzım rolünü ifa ederken satın aldığı buğday miktarı ülke için gerekli stok miktarını aşarsa ihtiyaçtan fazlasının yabancı ülkelere satılarak karşılığında ülkenin ihtiyaç duyduğu diğer maddelerin satın alınabilmesini mümkün kılacak yabancı parayı temin etmek üzere bunların ihracını sağlamak görevini de ofise vermişti.

b) Dolaylı müdahale ve himaye tedbirleri:

Üreticiyi nitelikli ürün yetiştirmeye hazırlamak da ofisin görevleri arasındaydı.

aa) Buğday standardizasyonu:

Buğdayı türlere ayırmak ve ticarî maksatlara göre standart tipler oluşturabilmek için, yetiştirilmiş olan buğdayları farklı fiyatla satın alarak yurt içinde toprak şartlarına uygun en iyi vasıflarda buğday üretimini teşvik etmek önlemleri hükümetçe ofis kanalıyla üreticiyi dolaylı koruma yolunda alınan önlemlerin başında geliyordu.

bb) Tahılın korunması:

Ofis, tahılın korunması, temizlenmesi, ilaçlanması ve türlere ayrılması işleri ve bu mallar üzerinde varant işleri yapabilmesi için inşa edilmiş ve edilecek silo ve ambarların kuruluşu ve işletilmesi görevini de üzerine almıştı. Rasyonel anlamda bir buğday politikası ancak silo siyasetiyle birlikte anlamlı olacaktı. merkezî piyasalara

sevk edilecek tahılı temizlemek, tasnif etmek, yabancı maddelerden arındırmak ürünün değerlendirilebilmesi için ön koşuldu. Büyük masraflara ve teknik elemanlara gerek doğuracak olan siloların kuruluşunu üreticilerden beklemek olanaksızdı. Yurdun belli başlı üretim bölgelerinde büyük tonajda silolar inşa edildiği takdirde korunacak tahıl için geniş ölçüde vanant yönteminin uygulanmasıyla malın istendiği zaman paraya çevrilmesine elverişli bir ortam yaratılmış olacaktı.

cc) Un ve ekmek fabrikaları:

Ofis, Ticaret Vekâleti'nin onayıyla gerek göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurmak, satın almak ve işletmekle ve her tür un ve mamulleri sanayii işleriyle ilgilenebileceği gibi, un alım ve satımı, ülke dışında un ve mamulleri satmak işleriyle de uğraşabilecekti.

Tüketiciyi koruma açısından:

Buğday ve diğer tahıl fiyatları her türlü yiyecek maddeleri ve hatta diğer maddelerin fiyatları için de nazım fiyat oluşturuyordu. Bunlarda doğacak bir yükseliş er geç diğerlerini de tetikliyordu. Ekmek fiyatlarının yükselmesi derhal işçi ücretlerine yansıyordu. Son kertede hayat pahalılığına neden oluyordu. İşte bu amaçla 3491 sayılı kanunda, ofise hükümetçe tayin edilecek fiyatlarla piyasaya müdahale görevi verilmişti. Bu müdahale şu şekillerde gerçekleşiyordu:

a – Buğday fiyatlarının tüketici halkı zorlayacak ölçüde yükselmesine engel olmak üzere tüketim yerlerine buğday satmak;

b – İhtiyaç halinde İcra Vekilleri Heyeti'nin vereceği direktifler dahilînde dış pazarlardan buğday satın alınarak ülkeye ithal etmek,

Ofisin elinde daima bir stok bulundurması esas görevi olmakla birlikte darlık zamanlarında bu stokun azalması ya da tükenmesi halinde yurdun normal fiyatlara göre iaşesini sağlamak, yani piyasada mevcut mahdut buğdayların talep fazlalığı karşısında alabildiğine yükselmesini önlemek üzere yabancı ülkelerden buğday ithali görevi de aynı ekonomik ve sosyal düşünce ile belirlenmişti.

Iktisadî önlemler tek taraflı olamazdı. Özellikle buğday, kömür ve demir gibi ana maddeler üzerinde alınacak önlemler değişik üretim alanlarında ne türlü sonuçlar doğuracağı önceden değerlendirilerek ve bir tarafı himaye ederken bu himayenin diğer üretim şubelerine zarar vermemesi için sınırlarını çizmek ve böylece millî ekonomide üretimin genel seyrini bozmamak gerekiyordu. Tüketiciyi koruma konusunda yapılan müdahalede de tıpkı üretici konusunda olduğu gibi yine ofisin buğday fiyatlarının normal düzeyinde tutulması ve ofisin nazım rolünü üstlenmesi bekleniyordu.

Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun

Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun buğday fiyatlarını korumak, düzenlemek ve buğday üreticisini korumak amacıyla1932 yılında yürürlüğe girmişti.[79]Ziraat Bankası buğdayı doğrudan üreticilerden belli bir taban fiyat ile satın almak, depo etmek, iç ve dış piyasalara satmakla görevlendirildi. Bu uygulama ile bankanın yılda 1 milyon TL zarar edebileceği ve zararın hükümet tarafından karşılanacağı kabul edildi. Bu arada silo ve ambar yapımına başlandı. Uygulama, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 13 Temmuz 1938

79 Nadir Özbek, Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937," *Toplum ve Bilim*, no 96 (2003) s. 219-240.

tarihinde kuruluşuna kadar devam etti. Alım politikası yıllık kararnamelerle hükümet tarafından belirlendi. İlk kararnameyle birlikte programın yürütülmesinden sorumlu bir komite kuruldu. Komite, İktisat, Ziraat ve maliye vekâletlerinden ve Ziraat Bankası'ndan birer üye olmak üzere toplam dört temsilciden oluştu. İlk buğday alım fiyatı İcra Vekilleri Heyeti tarafından, 1932 yılı için 5.5 kuruş taban fiyat olarak tespit edildi.

Madde 1 – Buğday fiyatını korumak ve tanzim etmek maksadıyla hükümet lüzum gördüğü takdirde müstahsilin satılığa arz edeceği buğdayı tespit edeceği fiyatlarla Ziraat Bankası vasıtasıyla alıp satmağa mezundur.

Madde 2 – Buğday alım, satım, muhafaza, tarz ve şartlarıyla alım ve satış mahalleri ve buna müteferri diğer hususlar İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tanzim ve tayin olunur.

Madde 3 – Mubayaa edilecek buğdayların elden çıkarılarak tasfiyesi neticesinde tahassül edecek senevî bir milyon liraya kadar zarar hükümetçe tesviye ve elde edilecek kâr silo ve depolar inşasına tahsis olunur.

Madde 4 – Buğday mubayaası için Ziraat Bankası'nca açılacak kredinin miktarı ve buna hesap edilecek faizin nispeti İcra Vekilleri Heyeti ile banka arasında kararlaştırılır.

Madde 5 – Ziraat Bankası pazar yerlerinde alacağı buğdayın bedellerini peşin olarak sahiplerine tesviye eder.

Madde 6 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 7 – Bu kanunu icraya, İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Kanun numarası 2056, kabul tarihi 3/7-1933, neşir tarihi 10/7/1933

Silo ve Ambarlar Hakkında Kanun

Kanun numarası 2303, kabul tarihi 11 Haziran 1933, resmî gazete tarihi 22 Haziran 1933.

Madde 1 – Memleket hububatının muhafazası, temizleme, ilâçlama ve ayırma işleri ve bu mallar üzerine varant muamelesi yapabilmek üzere Ziraat Bankası'nca 3.000.000 liraya kadar silo ve ambarlar inşa ettirilecektir.

Bu silo ve ambarlara konacak hububattan alınacak ücret tarifesi İcra Vekilleri Heyeti'nce tespit edilecektir.

Madde 2 – Yapılacak silo ve ambarlar için sarf olunacak paranın amorti müddeti ve faizi maliye ve Ziraat vekâletleriyle Ziraat Bankası arasında birlikte kararlaştırılır.

Madde 3 – İkinci maddeye göre belli edilecek faiz, amortisman bedeli ve işletme masrafı alınacak ücretlerle kapatılamazsa görülecek açık ertesi yıl Ziraat Vekâleti bütçesine tahsisat konulmak suretiyle ödenir. Amorti edilen bütün silo ve ambarlar hükümete geçer.

Madde 4 – Yapılacak silo ambarların sayısı ve yeri, büyüklük ve biçimleri, yaptırma işleri, işletme yolları, kadroları ve varant muamelesinin esasları ile uğraşmak üzere Ziraat Vekâleti'nin işletmesiyle İcra Vekiller Heyeti bir komisyon yapar.

Madde 5 – Bu kanun çıktığı tarihten yürütülür.

Madde 6 – Bu kanunun hükümlerini maliye ve Ziraat Vekilleri yürütür.

Tarımda Eğitim, Bilgi-Beceri

Tarımsal gelişmeye ortam hazırlayan faktörlerden bir diğeri tarıma yönelik bilgi-beceri, teknik birikimdi. İktisadî bağlamda Tek-Parti dönemi devletçiliği genelde sanayie dönük bir biçimde yorumlanır. Oysa otuzlu yıllarda devletçilik tarım kesiminde de etkindi. Ziraat Vekâleti'nin tarımda verim artışına yönelik kalıcı çabaları oldu. Tarımsal bilgi-beceri ve teknoloji alanında Tek-Parti döneminin kurumsal girişimleri verim artışına ortam sağladı. Bu tür kurumların ilk nüveleri Osmanlı döneminde görülürse de Cumhuriyet'in ilk on beş yılında ger-

çekleştirilen tarımsal bilgi-beceri, teknoloji birikimi nitelik ve nicelik yönlerinden çok daha belirleyiciydi.

Türkiye'de tarım alanında eğitim 1848'de başladı. Reşit Paşa Fransa'nın Grignon Tarım Okulu'nu örnek alarak İstanbul yakınlarında ilk ziraat mektebini açtı. Öğretim üyelerinin bir kısmı Fransız, diğerleri Fransa'da tarım üzerine eğitim görmüş Osmanlılardı. Okul ancak iki yıl faaliyet gösterdi. 1881'de Edirne'de ikinci bir ziraat mektebi açıldı. Bu okul da ancak üç yıl dayandı. 1889'da bu kez Selanik'te üçüncü bir girişimde bulunuldu. Bu okul 1910'da yüksekokula çevrildi. 19. yüzyılın son on yılında tarım alanında "mektepli" ziraatçılara gerek duyuldu ve 1891'de biri Bursa'da amelî, diğeri İstanbul'da yüksek derecede tarım öğretimi yapan iki okul birden kuruldu. Bursa yalnız ziraat eğitimi yaptı. İstanbul'daki Halkalı Ziraat Mektebi ise ziraatçı yanı sıra ormancı ve veteriner de yetiştirdi. Halkalı iki yıl sonra veteriner eğitimini Sultanahmet'te açılan Baytar Yüksek Mektebi'ne devretti. Bu arada 1909'da İstanbul'da Bahçeköy'de kurulan bir okulda orman eğitimine başlandı. Halkalı Ziraat Mektebi 1928'e değin öğretime devam etti.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ziraat okullarının sayıları çoğalmıştı. Bunlar arasında Bağcılık, Bahçıvanlık ve İhtimar [mayalanma] Sanatları Mektebi, iki Ziraat Ameliyat Mektebi, Tiftik Keçisi Islâh Mektebi, Sıcak İklimler Ziraat Mektebi, beş İpekböcekçiliği Mektebi, iki Sütçülük mektebi, Köy Çiftlik Mektebi, Çiftlik Makinist Mektebi ve altı Çiftlik Mektebi yer aldı. Bu okulların hemen hepsinde Fransız eğitimi hakimdi. Cumhuriyet Türkiyesi Osmanlı'dan ikisi ziraatçılar, biri orman ve biri veterinerler için dört okul devraldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu okullara 9 amelî ziraat mektebi, 2 ziraat makinist mektebi eklendi. Bu okullarda bilginin yanı sıra uygulamaya önem verildi. Okul arazilerinde orak, harman ve traktör sürme öğretildi. Öğrenciler ayrıca devlet çiftliklerine ve diğer büyük çiftliklere staj için gönderildiler.

Cumhuriyet ziraat mektepleri hem Fransız hem de Alman sistemlerinden esinlendi. Kısmen Fransa ve kısmen Almanya'da yetişmiş öğretmenler bu okulları kurdular. Bu karma sisteme 1928'de bir yasayla son verildi. Bütün okullar kapatılarak öğretmenleri ihtisas için topyekûn Almanya'ya gönderildi. 30'lu yıllarda tarım eğitimi alanında en büyük atılım Yüksek Ziraat Enstitüsü oldu. 1933 yılında Ankara'da, Ziraat, Orman, Baytar, Ziraat San'atleri, Ulum-ı Tabiiyye olmak üzere beş fakülteden oluşan bu enstitü ziraat, orman ve veterinerlik alanlarında Alman öğretim sistemini getirdi. Rektör ve bütün profesörler Almanya'dan çağrıldı. Bunlara ihtisas ya da eğitimlerini Almanya'da görmüş Türk yardımcılar verildi. Ülke için gerekli tarıma yönelik bilim adamlarını yetiştirmek ve ülkedeki tarımsal üretim koşullarını ve olanaklarını incelemek üzere kurulan bu enstitü, ZiraatVekâleti kadrolarının oluşumunda önemli rol oynadı. Enstitü, ülkenin florasını belirledi. Bakteriyoloji bölümlünde marazi maddeler ve serumlar muayene edildi. Milyonlarca şarbon aşısı hazırlandı. Enstitüye bağlı kliniklerde her yıl binlerce hayvan muayene ve tedavi edildi. Enstitü ayrıca 200'e yakın bilimsel eser yayımladı. Doktora dahil yüksek eğitime yönelen Yüksek Ziraat Enstitüsü araştırmaya ağırlık veren bir kurumdu. Buraya ziraat mektepleri mezunları alınıyordu. 1948 yılında enstitünün Ziraat ve Veteriner fakülteleri Ankara Üniversitesi'ne, Orman Fakültesi ise İstanbul Üniversitesi'ne bağlandı.

Tek Parti yönetimi sırasında tarımda yaygın eğitime de önem verildi. Ziraat memurları ve köy muallimleri için değişik yörelerde kurslar açıldı. İpekböceği mıntıkalarında ipekböceği kursları, Trakya Umumî Müfettişliği bölgesinde arıcılık kursları geniş ilgi uyandırdı. Köy eğitmenleri, ardından Köy Enstitüleri mezunları kırsal kesime yönelik uygulamalı tarımsal bilgi-beceri-teknoloji aktarımını sağladılar. Bu kurumlar "köyü içinde bulunduğu statik hayattan kurtararak ona dinamik bir veçhe verme"yi amaçladılar. Köylüyü eğitmek ve ona yeni teknikleri tanıtmak amacıyla Kültür ve Ziraat bakanlıkları ilk kez 1936 yılı baharında Eskişehir Vilayeti Çifteler Çiftliği'nde deney niteliğinde Köy Eğitmenleri Kursu açtı. 1937 yılında Eskişehir'de iki, Kocaeli, Kars, Erzincan ve Edirne vilayetlerinde birer olmak üzere toplam altı kurs açıldı ve o yıl eğitmen sayısı 500'e ulaştı. 1938'de yukarıdakilerin yanı sıra Manisa, İzmir, Kastamonu, Kayseri ve Malatya vilayetlerinde de kurslara başlandı ve

toplam on bir merkezde yapılan çalışmalarla eğitmen adedi 1500'e çıkarıldı. Bu arada köylüler için ufak broşürler, tarım okulları öğretmen ve öğrencileri için kitaplar yayımlandı. Roma Uluslararası Tarım Enstitüsü'nün bazı önemli yayınları Türkçeye çevrildi.

Organik Enerji-Mekanik Enerji

Cumhuriyet'in ilk yıllarında insan-toprak ilişkisinde olumsuz gelişmelere de şahit olundu. İskan politikası meraların aleyhine genişledi. Meralar Cumhuriyet'in ilk 15 yılında 40 milyon dönüm azaldı. Meralardaki daralma hayvancılığı olumsuz etkiledi. Hayvancılıktaki olumsuz gelişmeler ise tarımı gerek çekim gücü olarak gerekse gübre girdisi olarak etkiledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki haraların geliştirilmesi çekim hayvanı sorununa çözüm getirmeye yönelikti. Çekim hayvanı olarak öküz caydırılırdı, beygir yeğlendi.

Öte yandan, yerleşik hayvancılık özendirildi. Göçebe hayvancılık hayvan gübresinin heba olmasına neden oluyordu. Yazın yaylalara, dağlara çıkan, kışın ovalara inen hayvanların gübre üretimi ahırlarda, ağıllarda yetiştirilen hayvanlara oranla daha düşüktü. sunî ya da kimyevi gübre ise köylünün malî kudretini aşıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında teknolojik açıdan önemli gelişme karasabandan pulluğa geçişti. Emek kıt olmasına karşın traktör ancak traktörle ekime elverişli ve ölçeği büyük işletmelerde kullanılabiliyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında traktör sayısında belirgin bir artış izlendi. 1924'te 500 dolayında olan traktör sayısı 1928'de 1200'e ulaşmıştı. 1948'de ise bu sayı 1750'di. Diğer bir deyişle 1928-1948 arası traktör sayısındaki artış yüzde 50'nin altındaydı. ZiraatVekâleti işgücü açığını gidermeye yönelik ilk yıllardaki ileri mekanizasyon çabasını sürdüremedi.Vekâletin traktörden cayışında üç etmen rol oynadı: İlki döviz darboğazıydı. Böylece buhranla birlikte mekanizasyon önemini yitirdi. Daha önemlisi o günün traktörünün teknik özellikleri Türkiye'de toprağın niteliğiyle bir türlü bağdaşmadı. Ziraat Vekâleti'nin raporlarında da belirtildiği gibi Türkiye'nin genel arazi yapısı traktöre elverişsizdi. 20'li ve 30'lu yıllarda üretilen traktörlerinin gücü Anadolu'nun arazisini süremedi. 1920'lerde traktör kullananlar bu araçları çekim hayvanlarıyla takviye etme gereği duyuyorlardı. Türkiye toprakları ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında geliştirilen güçlü tank teknolojisinin traktörlere uyarlanmasıyla mekanize olabildi.

Kısaca 1920'lerin, ve 1930'ların traktör teknolojisi yeterince gelişmemişti. Demir tekerlekliydi; nadiren paletliydi. Engebesiz düz arazilerde yol alıyordu. Çekim gücü taşlık, sert topraklara yetmiyordu. Bu nedenle sınırlı da olsa "lokomobil" tercih gördü. Traktör, kırklı yıllarında gündeme gelen çekim gücü yüksek, askerî arazi arabalarındaki teknolojik gelişmeler sonucu her türlü arazide kullanılabilir bir çekim gücüne sahip olabildi.

Son olarak, küçük üreticilik yaygındı. Traktör gibi yüksek malîyetli bir girdiye takatı yoktu. Nitekim Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nde Atatürk'ün "direktifi" bu doğrultudaydı. Konuşmasında "Köylüler için, umumiyetle pulluğu pratik ve faideli bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir" diyordu. Türkiye'de traktörün yaygın bir biçimde kullanılabilmesi için II. Dünya Savaşı'nda geliştirilen her türlü araziye elverişli, dişli lastik tekerlekli yüksek çekim gücü olan traktörlerin piyasaya çıkması, Türkiye'de kırsal kesimde sermaye birikiminin oluşması ve Marshall Planı'nın uygulamaya sokulması gerekiyordu.

Traktör gibi yüksek malîyetli bir teknolojik girdi Tek Parti döneminde uygulamaya sokulamamışsa da ortak kullanımı olan bazı alanlarda mekanizasyon gözlendi. Tohum ıslâhında makineleşmeye büyük önem verildi. Bu amaçla ilk 15 yıl içinde 912 adet kalbur makinesi getirtilerek köylünün tohumu parasız temizlendi. Ayrıca, temizleme ve ayırma işleminde selektör makinelerinden yararlanıldı. Bu makineler tahıl tohumlarını izafi ağırlık, şekil ve hacimlerine göre ayırarak yüzde 99 temizlik sağlandı. 1932-36 yıllarında 45 selektör alınarak üretim bölgelerinde faaliyete geçirildi. 1937-38 yıllarında 140 selektör daha devreye sokuldu. Selektörler ilaçlama tertibatı

ile donatılmış olduklarından temizlenecek tohumun ilaçlanarak mantar hastalıklarına ve sürme hastalığına karşı da önlem alındı.

Sulama için su tulumbaları ve müştemilatı vergiden muaf tutuldu. Köylüye pirinç harman makineleri dağıtıldı. Mekanizasyon genellikle büyük ölçekli devlet zıraî kombinalarında görüldü. 1937 yılında bu kombinalara 155 traktör, 41 harman makinesii, 7 biçerdöver ve 246 pulluk dağıtıldı.

Tarımda Verimlilik ve Devlet Öncülüğü

Örgün ve yaygın eğitim ağırlıklı girişimlerin ötesinde doğrudan üretim ve verime yönelik çabalar Tek Parti tarım ekonomisinde ayrı bir yer işgal etti. Özellikle tohum ıslâh istasyonları ve numune çiftlikleri verim artışını özendirici nitelikte kuruluşlardı. Bu amaçla Cumhuriyet'in ilk on yılında ZiraatVekâleti bitkisel tohumların ıslâhına yönelik Ankara, Eskişehir, Adapazarı ve Yeşilköy tohum ıslâh istasyonlarını ve Eskişehir Drayfarming Deneme İstasyonu'nu kurdu.

İzleyen beş yılda Antalya'da bir Sıcak İklim Nebatları Islâh İstasyonu, Kayseri'de Yonca Deneme ve Yonca Tohumu Temizleme İstasyonu, Erzurum'da Tohum Islâh ve Deneme İstasyonu , Lüleburgaz'da Devlet Örnek ve Üretme Çiftliği, Ordu, Konya ve Çorum'da "deneme tarlaları" devreye girdi. Bu arada, Ziraat Vekâleti'nin Islâh ve Deneme Servisi 1929'dan itibaren çiftçiye tohum dağıtımına başladı. 1938'de dağıtılan tohum miktarı iki milyon kiloyu buluyordu.

Islâh istasyonlarında değişik buğday tipleri üzerinde çalışıldı. 30'lu yıllarda Yeşilköy Islâh İstasyonu "sert ve yumuşak buğday", Eskişehir Islâh İstasyonu "ak buğday", "yayla buğdayı", "sert ak buğday", Adapazarı Islâh İstasyonu "bin tane çeşitli buğday", Ankara Islâh İstasyonu "yumuşak ve sert buğday" türlerini geliştirerek üreticilere dağıtıldı. Arpada iyi sonuç vermeyen "yazlık beyaz arpa" yerine ıslâh istasyonlarının bulduğu "kışlık beyaz arpa" özendirildi. Yeşilköy İstasyonu'nda elde edilen "dört sıralı beyaz arpa" özellikle Trakya'da rağbet gördü. Eskişehir İstasyonu "güz ak"ı, Adapazarı İstasyonu "iki sıralı beyaz arpa"yı geliştirdi. Bu arada elde edilen mahsul makinelerle temizlenerek ihracata elverişli duruma getirildi.

Hayvancılığın geliştirilmesi açısından yulafın ayrı bir önemi vardı. Yulaf aynı zamanda ordu hizmet hayvanlarının temel gıdasıydı. Biyolojik nitelikleri nedeniyle soğuğa dayanıksız ve kuraklığa gelmeyen yulaf ülkede yazlık olarak ekiliyor ve ancak ilkbaharı yağmurlu geçen yıllarda iyi mahsul veriyordu. Oysa düzenli ürün alınabilmesi için yulafın kışlık olarak da ekilmesi gerekiyordu. Yeşilköy ve Eskişehir tohum ıslâh istasyonlarında yulaf sorununa eğilindi. Kışlık olarak ekilmeye elverişli yulaf üzerine yıllarca çalışıldı. Yeşilköy Tohum Islâh İstasyonu'nun elde ettiği kışlık yulaf türü diğer yerli yulaflara oranla yüzde 20 daha verimliydi. Eskişehir Tohum Islâh İstasyonu'nun Orta Anadolu için geliştirdiği "Sazova Bozkır" ve "Sazova Apak" yulaflarının verimi ise daha da yüksekti. Kışlık olarak ekilen ve en şiddetli kışlardan bile etkilenmeyen bu yeni yulaf türlerinin ilki yerli çeşitlere oranla yüzde 30, diğeri ise yüzde 50 daha fazla ürün veriyordu.

Bu arada ileri ülkelerde geliştirilmiş yulaf türleri de denendi. Amerika'dan getirtilen Kewota yulafı Dray Farming Deneme İstasyonu'nda iklim koşullarına göre üretildi ve çiftçiye dağıtıldı. Keza ıslâh istasyonlarında Sovyet Rusya'da geliştirilen ve bataklık arazide iyi sonuç verdiği anlaşılan Şatibof yulafı üzerinde çalışıldı.

1928 ertesi ülkede yulaf ekim sahası sürekli arttı. 1928'de 135.200 hektardan 78.422 ton mahsul alınırken 1935'te ekili alan 229.119 hektara ulaştı. Elde edilen ürün 231.988 tonu buldu. Bir sonraki yıl ekili alanlar hemen hemen ikiye katlandı; 444.842 hektara ulaştı.

Çeltik çeşitleri Antalya Sıcak İklim Nebatları İstasyonu'nda ıslâh edildi. Çeltik ekimi Çeltik Ekim Kanunu ve Talimatnamesi ile özendirildi. Hayvan yemi bitkilerinin geliştirilmesi Ziraat Vekâleti'nin üzerinde durduğu

diğer bir konuydu. Kurak yörelerde ekilmek üzere Eskişehir Islâh İstasyonu'nda en kurak yıllarda bile vasıflı yeşil ot veren Sazova kır yoncası elde edildi. Yeşilköy Tavuk Islâh İstasyonu'nda yetiştirilen Sudan çayırı kurak ve kıraç arazide bol ürün veriyordu. Yoncaların ıslâhı ve yoncalıklarda tahribat yapan küsküt ile mücadele için Kayseri'de bir Yonca Deneme ve Yonca Tohumu Temizleme İstasyonu açıldı. Üretici ve tüccar elinde bulunan yonca tohumları bu istasyonda temizlendi. Bir süre sonra Almanya'ya yonca tohumu ihracına başlandı. Kendir elyafının ıslâhı ve kendir ekiminde fennî yöntemlerin geliştirilmesi amacıyla ülke kendirinin beşte üçünü yetiştiren Kastamonu'da kendir ıslatma havuzları yaptırıldı.

Yeşilköy İstasyonu'nda yüksek morfinli afyon çeşitleri denendi ve yüzde 28 morfin dereceli afyon çeşitleri elde edildi. Bağcılık alanında Cumhuriyet Meşrutiyet'ten 80 dekar büyüklüğündeki Erenköy Amerika Asma Fidanlığı'nı devraldı. Cumhuriyet'in ilk on beş yılında Ankara, Bilecik, Halkalı, Kırklareli, Tekirdağ ve Manisa'da toplam alanı 1307 dekarı bulan yeni fidanlıklar kuruldu. Üreticiye 1924'te 6725 fidan dağıtılmışken bu sayı 1938'de 3.022.965'e ulaştı.

Yine Cumhuriyet'in ilk on beş yılında sahaları 10 ila 20 hektar arasında değişen ve elma, incir, zeytin, fındık, narenciye, fıstık, kayısı üzerine çalışan Arifiye, Aydın, İzmir, Giresun, Antalya, Gaziantep ve Malatya meyvecilik istasyonları açıldı. Aynı zamanda elma, armut, kayısı, vişne, badem, narenciye ve diğer meyveleri ve süs fidanları yetiştirmek üzere Kastamonu, Niğde, Ankara (Irmak), Erzincan, Kütahya, Çanakkale, Alanya, Tarsus, İzmir (Mersinli)'de birer fidanlık kuruldu. Böylece meyve istasyon ve fidanlıklarının toplam alanı 3589 dekara ulaştı.

Zeytinciliği geliştirmek, zeytin ağaçlarını aşılamak üzere İzmir, Muğla, Balıkesir, Çanakkale vilayetlerinde birer Seyyar Zeytin Bakım teşkilâtı oluşturuldu. Ürünleri hastalık ve zararlı böceklerden korumak amacıyla önce İzmir ve Ankara Zıraat Mücadele İstasyonları, ardından 1935'te Merkez Mücadele Enstitüsü kuruldu. 1931'de Ankara'da bir Tavukçuluk Enstitüsü açıldı. Yerli tavukların geliştirilmesinin yanı sıra Legorn ve Radayland cinslerinin yayılmasına çalışıldı.

Bursa, Antalya, Diyarbakır, Edirne, Denizli'de birer ipekböcekçiliği mektebi ve istasyonu kuruldu. Şarköy (Eriklice)'de İpekböceği Tohumu Yetiştirme Müessesesi açıldı. Ülkede ipekçiliğin gelişimi için gerekli önlemleri araştırmak ve ülke koşullarına uygun, yüksek randımanlı böcek ırklarını belirlemek maksadıyla bir Böcekçilik Enstitüsü oluşturuldu. Yine bu kuruma bağlı bir Tohum Kışlatma Müessesesi kuruldu. Enstitünün Bursa ipek dokumacılığına önemli katkıları oldu.

Cumhuriyet'in devraldığı havyan varlığı sınırlıydı. 1912'den beri devam eden savaşlar ve bu savaşların neden olduğu salgın hastalıklar ve genel bakımsızlık hayvancılığı olumsuz yönde etkiledi. Hayvan adedi azaldı. Cüsseleri küçüldü. Sıklet ve verimleri düştü. At mevcudu çeyrek yüzyılda beşte bire indi. Bu nedenle Cumhuriyet'le birlikte damızlık yetiştirme önem kazandı. İklim ve toprak özelliklerine uygun hayvan yetiştirmek üzere 1924'te Karacabey Harası kuruldu. Bunu 1928, 1929 ve 1934 yıllarında Sultansuyu, Çukurova, Çifteler ve Konya haraları izledi.

23 kısrak, 77 tay ve 100 baş sığır ile işe başlandı. Bu miktarlar beş harada 450 kısrak, 700 tay ve 1400 baş sığıra ulaştı. Haraların elit kısrak ve aygır kadrolarını takviye amacıyla yurt dışından damızlık at getirildi. Halkın elinde bulunan kısrakları vasıflı aygırlarla telkih ederek iyi döller almak ve tayları uygun şartlar altında beslemek için aygır depoları açıldı. 15 yılda aygır deposu sayısı birden altıya çıktı (Sivas Aygır Deposu, İnanlı, Erzurum, Diyarbakır, Adana, Mahmudiye); aygır mevcudu 16'dan 450'ye yükseldi.

Sığır yetiştirilmesi için köylere, 1151 baş devlet kuruluşlarından olmak üzere 4264 baş damızlık boğa dağıtıldı. İlk kez 1928'de Macaristan'dan saf kan Merinos koç ve koyunları satın alındı. Damızlık Merinos adedi üç yıl içinde 1009 baş koç ve 2735 baş koyun olmak üzere 3735'e ulaştı. 1935'te et randımanı yüksek Alman

koçlarıyla Merinoslaştırma işine girişildi. 1935-37 yıllarında Almanya'dan 250 baş koç ve ayrıca elit sürü adı altında 500 baş koyunla 20 baş koç Karacabey Harası'na getirildi. Tiftik keçilerini geliştirme amacıyla biri Tiftik Cemiyeti tarafından Ankara'nın Lalahan mevkiinde, diğeri Ziraat Vekâleti'nce Çifteler Harası'nda iki numune ağılı açıldı ve damızlık teke yetiştirildi.

Hayvan hastalıkları ile mücadele amacıyla Meşrutiyet'ten devralınan Pendik ve Erzincan serum müesseseleri yanı sıra, yine Pendik'te bir Bakteriyoloji Enstitüsü, Mardin'de bir serum müessesesi, Ankara'da, Etlik'te dört laboratuvardan oluşan bir merkez müessesesi ve nihayet İstanbul'da Distofajin Darülistihzarı kuruldu. Hayvan sağlığı için 1930'da Selimiye'de Hayvan Sağlığı Memurları Mektebi açıldı. Bu okul bünyesinde nalbantlık kursları verildi.

Tek Parti döneminde hayvancılığı özendirmek için yarışlar ve sergiler düzenlendi. İlk yarış 1927 yılında Yarış ve Islâh Encümeni tarafından yapıldı. Bu yıllarda ülkenin 13 değişik yöresinde ilkbahar, yaz ve sonbahar koşuları tertip edildi ve ödüller dağıtıldı. Keza ilk hayvan sergisi 1927 yılında Yarış ve Islâh Encümeni'nce açıldı. Sergiler 1932'de Ziraat Vekâleti'ne devredildi. 1927-38 arası on bir sergiye 31.000 baş hayvan katıldı.

Ormanların işletilmesi için harita ve taksasyon işlerini yürütmek üzere amenajman grupları oluşturuldu. Devlet işletmesi ilkesi benimsenerek Karabük, Alaçam ve Belgrat Devlet Orman İşletmesi revirleri kuruldu. Ormanların sınırlarının belirlenmesi için tahdit komisyonları görevlendirildi. Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne bağlı Orman Fakültesi'nin yanı sıra Bolu'da mühendis muavini yetiştiren bir orman mektebi açıldı. Ankara'da bir Orman Fen Heyeti oluşturuldu. Değişik yörelerde orman fidanlıkları açıldı; yüz binlerce fidan dağıtıldı.

Darboğazlar - Kriz Ekonomisi

İç pazarın açılımına yönelik girişimler, yasal ve kurumsal düzenlemeler, eğitim ve tarımsal bilgi-beceri-teknoloji alanındaki gelişmelere karşın, bugüne değin Tek Parti dönemi genellikle sanayi planlarıyla anıldı. Tarımsal gelişme ise 1950'li yıllarda vurgulandı. Bu bakış perspektifi iki temel nedenden kaynaklandı. Önce Meşrutiyet'ten beri izlenen bir tür neo-merkantilist iktisat politikası sanayileşmeye ayrıcalıklı bir konum tanımıştı. Ne pahasına olursa olsun sanayileşme, ülke bağımsızlığı ile eşanlamlıydı. Kendi yağıyla kavrulan bir Türkiye özlemi sanayi sorununu sürekli gündemde tuttu.

Öte yandan, tarımın geliştirilmesine yönelik tüm çabalara karşın Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım önemli darboğazlarla karşı karşıya gelmişti. İki savaş arası yıllar Türkiye ekonomisi açısından bir kriz dönemiydi. Fiyata ve doğaya duyarlı tarım kesiminde ekonomik bunalım çok daha belirleyiciydi. Özellikle 20'li yılların ikinci yarısında doğa koşullarının elverişsizliği savaşlar ertesi ekonomik toparlanma döneminde ülkeye güç yıllar yaşattı.

İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel bir dizi sorunu birlikte getirdi. Kırsal kesim gibi durağan bir ortamda tüm bu radikal dönüşümlerinin benimsenmesi zaman aldı. 20'li yıllarda baş gösteren ayaklanmalar Ankara'nın ne denli güç koşullarda ulus-devlete yöneldiğinin somut kanıtlarıydı.

Tek Parti yönetiminin Cumhuriyet'in ilk döneminde yöneldiği hedef kıt kaynaklar ve sınırlı sermaye birikimi ile özellikle kırsal dengeleri bozmaksızın kriz dönemini atlatmaktı. Bu nedenle bir yandan köycülük retoriği vurgulandı. Öte yandan giderek ses veren hoşnutsuzluklara karşı rejim kapandı ya da otoriter bir yapı kazandı.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin karşılaştığı ilk darboğaz ölçeklerle bağlantılıydı. İmparatorluk Türkiyesi'nden Cumhuriyet Türkiyesi'ne geçiş ölçek küçülmesi, iç ekonomik alanın daralması anlamına geliyordu. Misak-ı Millî ulusal sınırları etnik esaslara göre belirlemişti. Bu sınırlar İran'la olan hariç, coğrafi bütünselliği olan geleneksel doğal ekonomik alanların sınırlarıyla örtüşmüyordu. Diğer bir deyişle siyasal ve coğrafi-ekonomik sınırlar farklıydı. Bu farklılık üretim faktörlerinin hareket kabiliyetini sınırlıyordu. Bölgesel pazarların daralmasına neden

oluyordu. Göçebe hayvancılık gibi mekân değiştirme gereği duyan üretim faaliyetlerini caydırıyordu.

Antep gerek etnik yapısının farklılaşması, gerekse güney sınırı nedeniyle Millî Mücadele sonrası olumsuz etkilenen kentlerden biriydi. Cumhuriyet'le birlikte Antep ve yöresi denize açılan kapısı Beyrut'u yitirdi. Bundan böyle Antep alacası ve danteli mahreç bulamaz oldu. Seferberlik öncesi, (1914 öncesi) Antep'te pamuklu ve yünlü dokuma üreten tezgâh sayısı 4000-5000 dolayındaydı. Her tezgâha bir kalfa düşüyordu. Ayrıca 2500 çırak çalışmaktaydı. Çırak ve kalfaların her biri aile sahibi olduğu varsayılırsa Antep'te 20.000 kişi bu tezgâhlardan geçiniyordu. Alaca, kuşak, yatak çarşafları, havlu, peşkir, hamam takımları vb. üretiliyordu. Bunların direzini için 500 kişi ve direzin çizgisine masura sarmak için de 4000-5000 kadın çalışıyordu.

Savaşla birlikte bu tezgâhlar büyük darbe yedi. İngiliz işgalinde tezgâh sayısı 3000'e düştü. Fransız işgali ertesi tezgâhlar büsbütün söndü. Fransızlar çekildikten sonra tekrar kıpırdandıysa da 1923'te tezgâh sayısı ancak 500'ü buldu. 1924'te 700-800'e yükselen miktar 1925'te tekrar 500'e geriledi. 1926'da toplam tezgâh sayısı 200-250 dolayındaydı. Nedeni satışların ve özellikle ihracatın durgunluğuydu.

Seferberlikten önce 4000-5000 tezgâhla, tezgâh başına 22 metreden günde toplam 110.000 metre dokunuyordu. Antep'te yıllık 40.260.000 metre mensucat üretiliyordu. Bunlar genellikle başta Erzurum, Van, Bitlis olmak üzere Anadolu ile Suriye ve Irak'a, kısmen de Trablusgarp'a sevk ediliyordu. Oysa 1926'da günlük imalat 5500 metreye düşmüştü. Pazar daralmış, Malatya, Harput, Maraş ve Darende ile yetinilmek zorunda kalınmıştı. Keza Antep'in debagatı da aynı akıbeti paylaşmıştı.[80]

Cumhuriyet'in yeni sınırları sınır ekonomilerini olumsuz etkilemişti. Cumhuriyet'le birlikte, Toroslar'la kuzeye kapalı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin doğal ekonomik uzantısı Suriye ve Irak'ta kaldı. Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri ise deniz ve demiryolu ile Kafkas ekonomik alanıyla bağlantılıydı. İşgal altında bulunmadığı dönemde bile bu yörelerde Rus rublesi günlük ticarî işlemlerde kullanılıyordu. Hatta Rus kâğıt rublesinin bile satın alma gücü vardı. Ölçek olarak bir Rus ölçüsü olan put yaygındı.

Türkiye-Sovyetler Birliği sınırı çizildikten sonra Batum, Kars'ın limanı olmaktan çıktı. Kars "zavot"ları eski etkinliklerini gösteremedi.[81] Türkiye'nin doğusu kapalı bir ekonomik bölgeye dönüştü. Doğu Anadolu demiryoluyla Batı'ya bağlanamamıştı. Karayolları ise son derece yetersizdi.

Millî Mücadele ertesi çizilen siyasî sınırlar özellikle hayvancılığı olumsuz yönde etkiledi. Sınır bölgelerinde mekik dokuyan göçebe aşiretlere "vatandaşlık" verildi. Bazı aşiretler Sovyet Rusya ve Cumhuriyet Türkiyesi arasında ikiye bölündü. Örneğin Hemşin aşiretinden 40 çadır Sovyet vatandaşı, 30 çadır Türk vatandaşı oldu. Çadırlar birlikte göçüyor; yazın Türkiye sınırları içerisinde Belbelan'da konaklıyor; kışı Sovyet Rusya otlaklarında geçiriyorlardı. [82] Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında göçebe aşiretlerin hayvanlarıyla birlikte sınır geçmelerine

80 Tevfik Nevzat, "Gaziantep Vilayeti'nin Vaziyet-i İktisadiyyesi," İTSOM, sene 1926, nümero 6, Haziran, s. 311-312.

81 Kars havalisinde, bilhassa, Rusça fabrika demek olan zavot bakriye yetiştirmesinde büyük rol oynuyor.
Zavotlar bakriye yetiştirmesinde ve sanayi-i lebniyyede bilhassa peynircilikte fevkalade mühim bir rol icra etmektedir: zavotlar... muhtelif nev peynirler imal ederler. Bunun için her bir zavotta yüzlerce inek ve boğa bulunur. Ahali de ineklerin sütünden istifade edilmek üzere sağlam ineklerini zavotlara kiralarlar; Zavotlarda bu inekler sağılır, sütünten peynir yapılır. Aynı zamanda da zavotlarda iyi cins bağalara çekilir. Binaenaleyh zavotlar, iki cepheden tetkik edilmelidir. Birincisi peynir imal eden bir darüssına'a; diğeri de mahalli inekleri iyi damızlık boğalarla çiftleştiren bir depo.
Rus zamanında Kars vilayetinde 12 zavot vardı. Bunların on tanesi ihya edilmiş ise de "karakale" ve benibud" zavotları henüz ihya edilmemiştir.

82 İhsan Abidin, *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti*, İstanbul; Resimli Ay Matbaası, 1928. İktisat Vekâleti Müsteşarı İhsan Abidin Bey aşiretlerin mevsimlik göçünü şu satırlarla açıklar: "Sovyet Rusya tebaasından olup; Badan aşiretinin Kahaber Kürtleri Maradit kapısından müsaade ile gelerek Belbelan'a azimet ve zamamında avdet ederler. Bunlar 48 hane olup hayvanat mevcudu bu sene 927 de Belbelan'da edilen muayeneye nazaran 234 hayvanat-ı bakriyye, 19 hayvanat-ı feresiyye, 816 reis hayvanat-ı ganemiyye ve 43 kelbden ibarettir. Bundan başka karyeleri bulunmayıp seyyar aşiret halinde gezen Hemşin aşireti mevcuttur. Bunlar iki kısma ayrılılar. Bir kısmı Batum havalisinde bir kısmı da Artvin'in Borçka nahiyesi kenarında olup yazın Belbelan'a giderler. Avdette Borçka nahiyesi dahilînde eğer kışlayacak mahal tedarik edemedikleri ve hayvanlarını idare etmeğe kafi otlakiye bulamadıkları ve bulsa bile kafi gelmediği taktirde hükümetimizden müsaade alarak Acaristan'a geçerler. Türkiye tebaası olanlar -hayvanat-ı bakriyyesini Artvin'in Borçka nahiyesi kurasında bırakarak- hayvanat-ı ganemiyyesi ile Rusya'ya giderler, Rusya dahilînde, Halvacavur, Jujo, Orta Batum, Mahoke -işbu karyeler Batum'a 2-2,5 saat mesafededir- cıvarında kışı geçirirler. Bunlar Rusya Sovyet tebaasından 40 çadır, Türkiye tebaasından 30 çadırdır. s. 256-257.

olanak sağlayan bir antlaşma imzalandı. Ancak, göçebeleri iskân etmek her iki tarafın da özlemiydi.

Coğrafi-ekonomik bütünsellik her zaman bu tür antlaşmalarla sağlanamadı. Kışı Halep'in Cesr (Cesir) ve Amik ovalarında geçiren Uzunyayla yılgıları bu olanaktan yoksun kaldı. Cesr ve Amik kışlaklarının Suriye'de kalmaları sonucu yılgılar Çukurova ve Ceyhan civarına indiler. Ancak, Adana'da tarımın gelişmesi ve iskân sonucu meraların azalması at yetiştiriciliğini caydırdı. Yukarıda belirtildiği gibi devlete ait meralar Cumhuriyet'in ilk on beş yılında 40 milyon dönüm azalmıştı. Ünlü Uzunyayla yılgıları 20. yüzyılın ilk çeyreğinde beşte bire düştü. Uzunyayla'da kış için toplanacak otun azlığı, kışlak sorununun zorluğu yılgıları azalttı. Keza, Malatya çevresinde mera ve yaylaların Kars ve Rumeli muhacirlerine verilmesi bu yörede hayvancılığı olumsuz etkiledi.[83]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mera ücretlerinde büyük bir artış izlendi. Cihan Harbi öncesi kışlak ve yayla ücreti olarak 400 reislik bir yılgı için 3 kıyye şeker 1 kıyye kahve verilirken, Cumhuriyet'le birlikte Adana'da 250 reislik bir yılgı için 200-250 kıyye şeker ödenmeye başlandı. Nakit olarak Osmanlı döneminde 9 mecidiye (171 kuruş) ödenirken Cumhuriyet'te bu miktar 25 maden liraya (2.500 kuruş) ulaştı.

Savaş yıllarında Türkiye'nin hayvan varlığı büyük darbe yemişti. Seferberliklerde damızlıkların ve diğer binek ve koşumların Tekalif-i Harbiyye olarak alınması (ve bedellerinin tahsilinde güçlük çekilmesi) ve cephelerde yitirilmesi geride tarımı ve doğal olarak hayvancılığı olumsuz etkilemişti. Zamanla motorlu taşıtların giderek yaygınlaşması, arabacılığı azalttı. At fiyatları ve alım satımı eskiye oranla düştü. Bu arada Uzunyayla yılgıları miktar ve mevcudu azaldı; atların evsafı da bozuldu.

Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı arifesi kendine yeterli bir tarımsal yapıya kavuştu. Ancak, 20. yüzyılın ilk yarısı tarım açısından önemli darboğazlarla karşılaştı. 19. yüzyılın sonlarından itibaren yapısal değişim sürecini yaşayan Türkiye tarımı gerek dünyada gerekse Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik krizi aşmak durumundaydı.

20. yüzyılın ilk yarısı iki dünya savaşı gördü. Bir büyük buhran atlattı. Türkiye on yılı aşkın savaştı. Ülke siyasal açıdan büyük değişikliklere uğradı: Meşrutiyet, ardından Cumhuriyet rejimine geçildi. Yitirilen topraklar nüfusu daraltı; iç pazar ölçeğini küçülttü. Kalan nüfus askerî ve coğrafi anlamlarda sürekli seferber oldu. Bir yandan beşerî sermaye tükenirken öte yandan insan-toprak ilişkisi bozuldu.

Yüzyılın ikinci çeyreğinde, ulus-devletle birlikte göreli istikrara kavuşuldu. Çeyrek yüzyılda işgücü darboğazı aşıldı. "Seferberlik" sona erdi; insan-doğa dengeleri yeniden kuruldu. Yine yüzyılın ikinci çeyreğinde, buhran yılları olmasına ve II. Dünya Savaşı yaşanmasına karşın, daralan iç pazara bütünsellik kazandırıldı. İzlenen neo-merkantilist politikayla parasal iç dengeler kuruldu. Yüzyılın ilk yarısının engebeli dönemi II. Dünya Savaşı ertesi dünya konjonktüründeki olumlu gelişmeler sonucu sona erdi; dünya ekonomisi düzlüğe çıktı. Türkiye ekonomisi - ve tarımı - da bu yeni düzenden payına düşeni aldı; yarım yüzyıllık yapısal birikim sayısal verilere yansıdı. Türkiye artık tarım ve hayvancılıkta kendine yeterli bir ülkeye dönüşmüştü.

Doğu Anadolu ve Hayvancılık

Kuzeydoğu Anadolu'nun Türkiye'nin havyan varlığı içinde önemli bir yeri oldu.

Ülkenin başlıca hayvancılık bölgesi olarak bilinegeldi. Kars, Ağrı ve Erzincan'la birlikte dünyanın belli

83 Görün ve Aziziye arasında mülga Sultan Suyu (Malatya) Çiftliği şubesi olan Osmandede mevkiinin mebanisi mevcuttur. Cesim bir kışla vardır. 200 reislik ahır, zabitan ikametine mahsus mebani, ağıllar vardır. Kars ve Rumeli muhacirleri tarafından işgal edilmiştir. Görün kazası dahilinde hayvanatın mütekasif olduğu köylere 5-6 saat mesafede emlak-ı milliyeden "Salyurd" otlakiyesi de vasi de meraları ve çayılarıyle birküç yüz damızlığın idaresine kafidir. Burası da muhacirler tarafından işgal edilmiştir. Görün ve Salyurd mera ve yaylaları da şimdi muhacirlerin elindedir. Buranın en meşhur olan Salyurd, Kevenlidere, Çamurludere gibi meraları koyun sürülerine kiralandırılıyor.

başlı hayvancılık alanları arasında sayıldı. Bölgenin ticaret merkezî ise ulaşım olanaklarından dolayı Erzurum'du. Erzurum'da nüfusun önemli bir bölümü geçimini hayvancılık ve ona bağlı yan uğraşlardan sağlıyordu.

Ancak, hayvancılığın bu denli önemli olmasına karşın yöre hayvancılığı uluslararası pazar göstergeleri ışığında yeterince gelişmemişti. Yörede mera hayvancılığı ağırlık taşıyordu. Meraların çoğu bakımsızdı; aşırı kullanmadan dolayı verimini yitirmişti. Hayvan türleri yeterince ıslâh edilmemişti. Yem sorunu vardı. Pazarlama olanakları yetersizdi.

Erzurum ve havalisinin, geçmişte olduğu gibi, Cumhuriyet yıllarında da geçim kaynağı hayvancılıktı. Ancak, sarp coğrafyası ve ulaşım olanaklarının sınırlı oluşu Cumhuriyet Türkiyesi'nde yöre hayvancılığını uzun yıllar olumsuz etkilemişti.

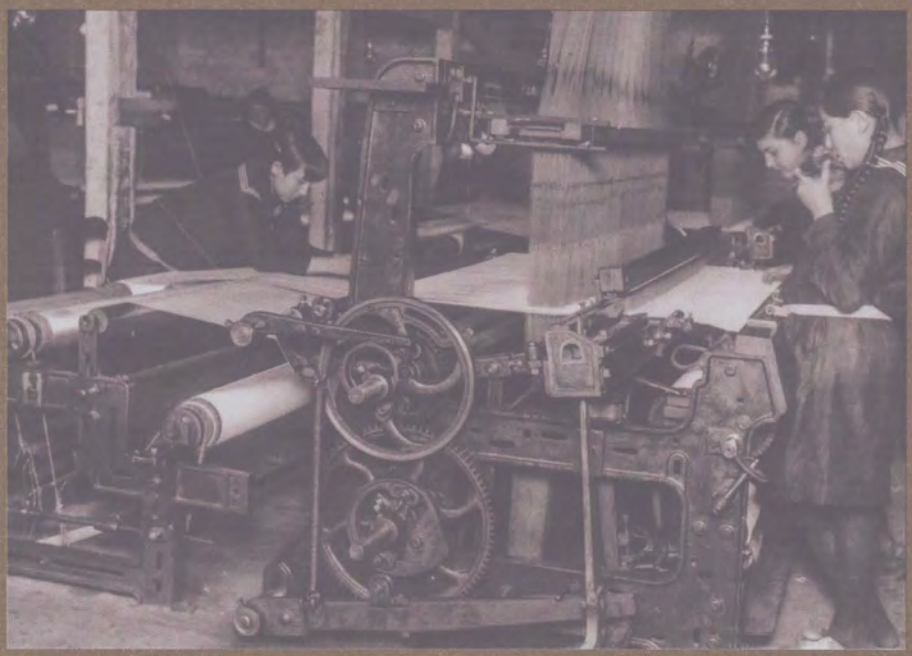
Erzurum'a demiryolu ancak 1939'da ulaşmış ve ancak o tarihten itibaren ulaşım sorunu görece çözüm bulmuştu. Demiryolunun doğuya geç ulaşması yörenin iktisadî gelişimini olumsuz etkilemiş, Erzurum yaylası uzun yıllar Anadolu'nun dışında addedilmişti. Nitekim Millî Mücadele yıllarına kadar Anadolu kavramı doğuda Erzurum yaylası ve Cezire-i Ulya, yani Diyarbakır yaylasına gelmiş dayanmış, bu yöre dağlık yapısı ve kapalı havzası nedeniyle okul ders kitaplarında ayrı bir coğrafî bölge olarak görülmüştü. Karayoluyla batıya ulaşım hemen hemen olanaksız addedilmiş, Erzurum Trabzon üzerinden, Diyarbakir ise Samsun üzerinden dış dünyaya bağlanmıştı. Demiryolunun ulaşamadığı yöreler için çıkış yolu her zaman en yakın suyolu olmuştu. Musul'dan İstanbul'a ulaşım Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı üzerinden, Antep'ten Beyrut üzerinden, Kars'tan Batum üzerinden gerçekleştirilmişti. Bu "yolsuzluk"un ne denli sorun olduğu İran Şahı Rıza Pevlevi'nin Türkiye ziyareti sırasında bariz bir biçimde gözlendi.

Şah Rıza Pehlevi Mustafa Kemal'in daveti üzerine Ankara'yı ziyaret amacıyla Tahran'dan yola çıkmış, 10 Haziran 1934 günü Gürcübulak sınır kapısından Türkiye'ye girmiş ve törenle karşılanmıştı. 11 Haziran günü Şah Iğdır'dan Kars'a gelmiş ve geceyi Kars'ta geçirmişti. 12 Haziran günü Kars'tan Erzurum'a gelmiş ve geceyi Erzurum'da geçirmişti. 13 Haziran günü Rıza Pehlevi Erzurum'dan hareketle Bayburt üzerinden Gümüşhane'ye gelmiş ve geceyi burada geçirmişti. 14 Haziran'da İran Şahı Gümüşhane'den hareketle Trabzon'a ulaşmış ve geceyi burada geçirmişti. 15 Haziran günü Trabzon'da kendisini bekleyen Yavuz zırhlısına binmiş ve Samsun'a hareket etmişti. Geceyi Yavuz zırhlısında geçirdikten sona 16 Haziran sabanı saat 8.00'de Samsun'a inmişti. Şah nihayet Türkiye'ye girdikten altı gün sonra trenle Ankara'ya hareket edebilmişti. 14.30'da Ankara'ya ulaşmış ve istasyonda Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştı. Kısaca Tahran'dan Ankara'ya İran Şahı Rıza Pehlevi anlı şanlı Yavuz zırhlısıyla gelmiş ve Türkiye sınırları içerisinde seyahati 10 Haziran-16 Haziran, tam altı gün sürmüştü. Bu örnek Doğu Anadolu'da ulaşım olanaklarının ne denli zorlu olduğunu gösteriyordu.

Kara yolu ulaşımında Erzurum sınırlı olanaklara sahipti. Doğuda da Trabzon-Tebriz yolu Gümüşhane-Erzurum-Doğu Beyazıt üzerinden geçmiş, Erzurum İran'a ulaşımda bir transit merkezî konumu kazanmıştı. Ayrıca kış aylarında açık olmasa da Sivas-Erzincan-Erzurum-Ağrı, Doğu Beyazıt güzergâhı hayvan sevkıyatında da kullanılmıştı. Her mevsim geçit vermeyen diğer bir yol Mardin-Diyarbakır, Bingöl, Erzurum, Artvin karayoluydu.

Ulaşım olanaklarının elverişsizliği Erzurum ve yöresi hayvancılığını da uzun bir dönem olumsuz etkilemişti. Batıdaki pazarlara düzgün karayolu ve demiryolu ile bağlanmamış oluşu nedeniyle hayvanlar sürüler halinde güdülerek sevk edilebilmişti. Sürülerin bir kısmı "koyun yolları" diye nitelenen güzergâhtan Bayburt üzerinden Trabzon'a götürülmüş, buradan denizyoluyla İstanbul'a ve diğer yörelere sevk edilmişti. Osmanlı döneminde, bırakın İstanbul'u, Akdeniz havzasında Doğu Anadolu hayvan varlığı sürekli pazar bulmuştu. Her ne kadar Kayseri üzerinden Adana ve Halep'e, Sivas üzerinden batıya hayvan sevk edilmişse de Trabzon her zaman Erzurum'un hayvan sevkıyatında liman kenti olarak bilinegelmişti.

Hayvancılık yörede çok eski zamanlardan beri temel iktisadî uğraş olmuşsa da hayvan yetiştiriciliği ilkel

Türkiye'de planlama çalışmaları 1930'lu yıllarda devletçilik ilkesi kapsamında uygulamaya sokuldu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çalışmalarına 1932'de Sovyetler Birliği'nden Orlof başkanlığında gelen bir heyet ile başlandı. Plan, makro ekonomik bir plan niteliği taşımamaktaydı. Hedefte sanayi sektörünün gelişmesi sağlanarak Türkiye'nin "kendine yeter" bir yapıya kavuşması vardı. Plan kapsamında, dokuma (mensucat), madencilik (demir-çelik, bakır ve kükürt), kâğıt-karton (selüloz), kimya-seramik (cam, çimento) olmak üzere beş temel alanda yirmi üç fabrikanın kurulması düşünülüyordu. Planı uygulama görevi 1933'te kurulan Sümerbank'a verildi. Ayrıca Türkiye İş Bankası da Şişecam ve Sömikok gibi yatırımların bir kısmını üstlendi.

koşullarını uzun zaman üzerinden atamamıştı. 19. yüzyılda bilindiği kadarıyla salgın hastalıklar büyük kayıplara yol açmıştı. 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ertesi sağır vebası yöre hayvancılığını kırıp geçirmişti. Bunun üzerine Umur-ı Baytariyye Müfettiş-i Umumîliği" adıyla sivil veteriner örgütü kurulmuş, başına Kaymakam Mehmed Ali Bey getirilmişti. Sığır vebasının kısa sürede Doğu Anadolu'da yayılması yöre ekonomisini olumsuz etkilemişti. Cihan Harbi sırasında ordunun elindeki 14.000 baş sığır vebadan telef olmuştu. Millî Mücadele'yi de kapsayan on yılı aşkın savaş evresi Anadolu'nun beşerî sermayesini tüketirken hayvan varlığını çok daha beter bir duruma sokmuştu. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden Anadolu'nun hayvan varlığı dörtte bir düzeyine düşmüş, Cumhuriyet çok cılız bir havyan varlığı devralmıştı.

Cumhuriyet'in ilk evresindeki sınırlı olanaklar hayvancılık sorununa etkin bir biçimde eğilinmesini engellemişti. 1930'larda Ilıca'da bir Aygır Deposu kurularak atçılık geliştirilmeye çalışılmış, bu arada Montofon aşı teşkilâtı kurulmuş, hayvan hastalıklarına karşı bazı önlemler alınmıştı. Demiryolunun Erzurum'a ulaşması, Erzurum ekonomisinin pazara açılmasında ve özellikle canlı hayvan sevkıyatında önemli bir dönüm noktası olmuştu. Erzurum'dan yurdun diğer yörelerine gönderilen kasaplık hayvan miktarı hatırı sayılır bir düzeye çıkmıştı. Ardından Türkiye'nin ilk et kombinası olarak Erzurum Et Kombinası'nın kuruluşu (1953) hayvancılığı demiryolu ertesi bir kez daha ivme kazandırılmıştı. Bu kombinanın kuruluş evresinde kapasitesi 5 bin ton, et üretimi ise 2,4 bin tondu.

Demiryolunun Erzurum'a geç ulaşması her ne kadar hayvancılığı olumsuz etkilemişse de daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum ve yöresi hayvancılığı için çözüm aranmış, projeler üretilmişti. Bunlardan biri o zamanki İktisat Vekâleti müsteşarı, müderris İhsan Abidin Bey'in çalışmalarıydı. İhsan Abidin Bey İktisat Vekâleti külliyatından *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti* başlıklı bir eser yayımlamış ve bu eserin birinci cildinde Erzurum'da hayvancılığın ıslâhı üzerine ilginç öneriler getirmiştir (İhsan Abidin, *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti*, Birinci cilt, İstanbul; Resimli Ay Matbaası, 1928. Müderris İhsan Abidin: İktisat Vekâleti müsteşarı – İktisat i külliyatından Zati külliyat sıra numarası 8).

O günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye bilinen doğu vilayetlerinin, teşvik görmemesine rağmen "bakriyye ırkları" açısından Türkiye'nin hayvancılığa en elverişli bölgesi olduğunu kaydeden İhsan Abidin, yöreden yılda 100.000 kadar hayvan ihraç edildiğini, ortalama bir hesapla bunun 5.000.000 lirayı bulduğunu kaydediyordu. Yörenin iklim ve arazinin topografik durumu ve ulaşım olanaklarının sınırlı oluşu nedeniyle tarım geri planda yer alıyordu. Yörede tarım ancak hayvancılık ile ortak bir zeminde geliştirilebilirdi. Oysa hayvancılığın önünde önemli engeller vardı. Hayvan vebası (veba-i bakrî) hayvan sevkıyatını önlüyor, günlerce yol kateden hayvanlar güçten kesiliyor, ticarî değerlerini yitiriyordu. Öte yandan kış mevsiminde, et tüketiminin en yoğun olduğu bir mevsimde, sevkıyatın kar nedeniyle gerçekleştirilmesi çoğu kez ülkede "et buhranı" diye bilinen kıtlığa neden oluyordu. Bu nedenle hem üretici hem de tüccar zarar görüyordu.

İhsan Abidin yörede hayvancılığın gelişmesi için bir dizi öneri getiriyordu. Mevcut hayvan ırklarının doğu vilayetlerindeki uygun koşullardan azamî istifade ederek yetiştirilebilmesi ve ırkların geliştirilmesi için yörede tarımın hayvan yemine özendirilmesi, etkin bir ulaşım şebekesi oluşturularak, gerek hayvan hastalıklarının, gerekse yol katettirilmenin neden olduğu kuvvetten, etten düşmenin önlenmesi gerekiyordu. Böylece etin piyasaya her zaman için arzı sağlanmış olacak, yöre üreticisi ve tüccarı bu gelişmelerden büyük kazanç sağlayacaktı.

İhsan Abidin Bey bu amacı gerçekleştirebilmek için bir dizi öneri getiriyordu. Her şeyden önce doğuda "büyük asrî mezbaha ve frigorifik haller" kurulmalıydı. Bu tür haller sermaye gerektiriyorsa da Ankara, İzmir, İstanbul ve benzeri büyük şehirlerde mezbahalar mahalli belediyelere yük olmadan inşa edilmekte ve her yıl sığır, koyun ve keçi olmak üzere binlerce hayvan kesen bu mezbahalar büyük gelir temin etmekteydi. Elde edilecek gelirin bir kısmının belediyeler tarafından inşaatı yüklenen şirkete ödenmesi amacın gerçekleşmesine yetecekti.

Ancak kesimle iş bitmiyordu. Demiryolunun olmadığı bir ortamda sevkıyat en yakın liman üzerinden yapılabilecekti. Doğu vilayetlerinin denize en yakın mahallerinde soğuk hava depoları inşası elzemdi. Sahilde inşa olunacak soğuk hava deposu Erzurum yaylasından gelecek etlerin gemi gelinceye kadar taze tutulmasını sağlayacaktı.

Tabii bu arada Erzurum için en yakın deniz limanı Rize'ye bir şose inşası gerekiyordu. Erzurum-Trabzon 330 kilometreydi ve Erzurum-Rize yolundan 130 kilometre daha uzundu. Erzurum ile Karadeniz arasında en kısa yol Erzurum-İspir-Rize yoluydu ve bu nedenle Rize limanı tercih edilebilirdi. 200 kilometrelik bu yolun Erzurum vilayeti sınırları içinde kalan Erzurum-İspir kısmı yapılmıştı. Rize vilayeti tarafından geri kalan yol inşa edilecek olursa merkez soğuk hava deposunda korunan etler en kısa yoldan süratle sahile sevk edilebilecekti. Ayrıca Karadeniz sahilini doğu vilayetlerinin en büyük pazarı olan Erzurum'a bağlayacak olan bu yol stratejik (askerî) açıdan da önem arz ediyordu. Tabii Trabzon yolu da büsbütün âtıl bırakılmayacaktı.

Sürüler halinde yol katettirilen hayvanlar motorlu vasıtalarla, kamyonetlerle kıyıya ulaştırılmalıydı. Erzurum-Rize ya da Trabzon şoselerinde etler ucuz olarak kamyonetlerle nakledilebilirdi. Bir kamyonet 1500 kilo ağırlığında yük taşıyabileceğine göre soğuk hava mahzeninden çıktıktan sonra kanaviçelere sarılmış olduğu halde ortalama on adet kesilmiş kara sığırın nakli mümkündü. Sahil soğuk hava depolarında, toplanan etlerin İstanbul ya da başka yerlere denizden nakliyatı da yine benzer soğuk hava donanımına sahip gemilerle yapılmalıydı.

Bunlar gerçekleştirildiği takdirde yörede hayvan yetiştiriciliği ivme kazanacak, yerli ve yabancı uzmanların görüşleri doğrultusunda tarım ve besicilik birlikte gelişecekti. Doğu Anadolu tarımı hayvan yemi sayesinde emin bir pazar bulacak, ayrıca mezbaha artığı kan ve benzeri yan ürünler tarımda gübre olarak kullanılabilecekti. Hayvancılığın gelişmesi debagat, kunduracılık ve saraçlık gibi yeni iş alanları da açacak, Doğu Anadolu'nun hayvan girdili sanayiini geliştirecek, sivil halkın ve ordunun ihtiyacını karşılayacaktı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamu kesiminin en büyük gideri ordu idi. Millî Savunma Bakanlığı, o günkü adıyla Müdafaa-i Millîye Vekâleti öteden beri askerî beslemek için konserve et fabrikası kurmayı düşünüyordu. Doğuda konserve et fabrikaları yapılarak gerek sivillerin gerekse ordunun et ihtiyacı karşılanabilirdi. Bu tür fabrikalar barış döneminde olduğu gibi savaş evresinde de büyük yarar sağlardı. O yıllarda Avrupa'da ve Türkiye'de bir savaş kaygısı yaşanıyordu. Bu nedenle, kitapta "seferberlik vukuunda her tarafa sevk edilebilecek şekilde kâfi miktarda eti Müdafaa-i Millîye Vekâleti en sıhhi ve emin bir şekilde tedarik edebilecektir" deniyordu. Hayvancılığın gelişmesi bağırsakçılığın da ilerlemesi anlamına geliyordu. Pastırmacılık Romanya'da, Bulgaristan'da, Yunanistan'da her geçen gün "fennî şekilde" ilerliyordu. Türkiye'de de bu alanda atılımda bulunulabilir, ayrıca bu ülkelere hammadde sağlanabilirdi.

İhsan Abidin'in önerileri fakr u zaruret içersinde Doğu Anadolu üreticisinin de durumunu düzeltmeye yönelikti. Mal sahibi köylü hayvan sevkıyatını kendi yapamadığı için hayvanını ucuz fiyatla celebe satmak zorunda kalıyordu. Oysa mezbahaya kendisi götürüp satacak olursa aracıyı ortadan kaldıracak, malına gerçek değeri alacaktı. Sıhhî koşullarda üretilen et geniş bir pazara sahipti. Cihan Harbi öncesi Trabzon üzerinden İstanbul ve diğer sahil şehirleriyle Akdeniz'deki adalara beş milyon baş, koyun, keçi, sığır sevk ediliyordu. 1926 yılında Trabzon yoluyla bin iki yüz değişik türde hayvan (750.000 koyun, 170.000 sığır) İstanbul ve sahil kentlerine gönderilmişti. Ayrıca Erzurum yöresinden otuz bin sağır Suriye havalisine sevk edilmişti. Güzelce semirtilmiş ve soğutulmuş Türkiye etleri, Ortadoğu'da, Akdeniz havzası ve adalarında rağbet görebilirdi. Anadolu içerisine kasaplık, pastırmalık, damızlık, koşum olarak gönderilenler önemli bir miktar tutuyordu. Ortalama bir hesapla Erzurum yöresi yıllık yirmi milyon liralık hayvan ihraç edebilecekti. Bu ihracat, canlı hayvan şeklinde olursa bir buçuk milyon nakliye ücreti veriliyordu. Gemide ot masrafı olmak üzere beş yüz bin lira sarf ediliyordu. Ayrıca bu otların bedeli olarak Rusya'ya ve diğer ülkelere ödemede bulunuluyordu. Ülke besicilikte atılım gerçekleştirerek birçok alanda tasarruf sağlayabilirdi.

İhsan Abidin, Erzurum yöresi hayvancılığı için önerilerde bulunurken Kars'ı ayrı tutuyordu. Kars'ın hayvan ihracatı Güney Rusya'ya yönelikti. Kars'ın yıllık on, on iki bin sığır, yirmi iki, yirmi beş bin koyun ihracatı vardı. Kars'ın değişik yollarla yaptığı hayvan ihracatı 750 vagondu. Ayrıca bu yöreden Rusya'ya önemli ölçüde kuru ot da ihraç ediliyordu. Bu nedenle ihracatının önemli bir kısmını kuzeye yapan Kars havalisini Erzurum mıntıkasına sokmamak gerekiyordu. Ama, şunu da ekliyordu: Anadolu celeplerinin Kars'tan aldıkları sağırlar ve koyunlar, yine Trabzon, Rize yoluyla sahillere, Erzincan üzerinden Orta Anadolu'ya sevk ediliyordu.

İhsan Abidin'in önerileri, fennî mezbahalar, frigorifik tesisat ve ulaşım olanakları Erzurum yöresinin ileriye yönelik projelendirilmesi açısından önemliydi. Yörenin hayvan varlığı bu tür bir girişimi finanse edebilecek güçteydi. Yörenin gelişmesi için hayvancılık ana ekseni oluşturmalıydı. "İbtidaî usuller kaldırılıp yerine asrî vesaitle mükemmel şekillerde istismar sistemleri konulmalı"ydi. "Bu mesele, Şarki Anadolu için fevkalade ehemmiyetli bir iktisadî meseledir" diyordu.

İhsan Abidin'in önerileri uzun yıllar dosyalarda saklı kaldı. Gecikmeli de olsa, ulaşım en sonunda demiryolunun Erzurum'a varışıyla sağlandı. Frigorifik olanaklarlar ancak ellili yıllarda gündeme gelebildi. Bu gecikmelerde kuşkusuz iki dünya savaşı arası yaşanan bunalımlı evrenin büyük payı vardı. 1930'ların sanayi planlarında ivedi ihtiyaçlara öncelik tanınmıştı. Tarım kesimine yönelik radikal önlemler ancak çok partili dönemde ele alınabildi. İhsan Abidin'in çalışmasına dönersek dört ciltlik *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti* Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadî durumu açısından belki de tek kaynak olarak kaldı. Bu denli ayrıntılı bir çalışmanın yapılabilmiş olması iktisat tarihçileri için büyük bir kazanç oldu. Özellikle Doğu Anadolu üzerine çok sınırlı bir birikimin olduğu varsayılırsa İhsan Abidin'in çalışmasının önemi bir kez daha vurgulanmış oluyordu.

Birinci Ziraat Kongresi – Ankara 1931

Tediye muvazenemizdeki sürekli açığı kapatmak yolunda ciddî, vukuflu bir şekilde çalışan Cumhuriyet idaresi 1930 senesinde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin teşebbüsüyle Ankara Sanayi Kongresi'ni aktettikten sonra 1931 senesinde yine aynı cemiyetin teşebbüsiyle birinci büyük Ziraat Kongresi'ni de toplamıştır.

Kongrenin hedefi tediye muvazenemizin başlıca unsuru olan ziraî istihsalât ve ihracatımızın günden güne artan rekabet karşısında mücadele kabiliyetini ve inkişafını temin edecek şeraiti ve esasları tespit etmekti.

İstihsalatımızı yalnız artırmak değil, aynı zamanda, dünya piyasalarının istediği şartlara uygun bir tarza ifrağ ve o suretle ihraç etmek ve bütün cihana müstevli büyük bir buhrana maruz bulunan ziraatımızı, bu nazik vaziyette, koruyucu tedbirleri almak için mütehassıs zevatın bir arada toplanması cidden çok yerinde ve zamanında olmuştur.

Kongrenin meşgul olduğu meseleler maksadın ehemmiyetini anlatmaya kâfidir. Filhakika ruznamede:

1 – İstihsal şartları; 2 – Ziraî kredi; 3 – Ziraî vergiler; 4 – Fiyat teşekkülü; 5 – Satış teamülleri; 6 – Standart ve ambalaj meseleleri; 7 – Ziraî teşekküller; 8 – Ziraî asayiş; 9 – Ziraî tahsil ve ziraî neşriyat; 10 – Nakliye tarifeleri; 11 – İktisadî yollar; 12 – Muafiyetler ve teşvikler; 13 – Ziraî kanunlar; 14 – Hayvancılık; 15 – Umumî meseleler.

Umumî tabirler altında 15 kaleme inhisar ettirilen ruzname hakikati halde pek geniş ve mütenevvi mevzuları ihtiva etmekte idi. Bu mevzular etrafında sarf edilen mesainin ve varılan kıymetli neticelerin heyet-i mecmuası 2500 sahifelik iki büyük ciltte toplanmıştır. Bu kongre, ziraat mesailini heyet-i umumiyesi ile tetkik eden ilk en büyük kongredir.

1923-1933 10 Yıl T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, s. 49.

Birinci Ziraat Kongresi (1931)

("Başlangıç," *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, cilt 1, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara: 1931, s. vı-vıı.)

Tediye muvazenemizdeki sürekli açık neticesinde millî paramızın seneden seneye düşmesi ve bu sükutun bilhassa son senelerde aldığı sürat, devleti ve hükümeti mukabil tedbirler almağa mecbur bıraktı. Paramızın kıymetlenmesi ve istikrarının ancak tediye muvazenemizdeki açığın kapanmasına bağlı olduğu artık herkesçe anlaşıldı.

Biliyoruz ki tediye muvazenemizdeki açığın en mühim kısmı ticaret muvazenemizdeki açıktan ileri gelmektedir. İthalatımızın ihracatımıza nispetle her sene aşağı yukarı elli milyon lira fazla oluşu yaranın özünü teşkil ediyor. İşte her şeyden evvel tedavisi icap eden hastalık buradadır.

Bu hakikatı faaliyetine esas ittihaz eden cemiyetimiz yerli mallarımızın miktarını çoğaltmağı, cinslerini metanet, zarafet, nefaset itibariyle yabancı mümasil mallar derecesine getirmeği ve fiyatlarını ucuzlatmağı, en mühim gayelerinden biri olarak kabul etmiştir.

Bu gayelerin tahakkuku için cemiyetimiz ithalat eşyamızın en mühim rüknümü teşkil eden sınaî mamulat olduğuna göre 22 Nisan 1930 tarihinde bir Sanayi Kongresi davet etmiş ve bu suretle millî sanayimizin bu hedeflere doğru inkişafını temin edecek şartları ve esasları tespit etmiştir.

İhracatımızın sıklet merkezî ise ziraata dayanmaktadır. Ticaret muvazenemizdeki açığı, bir taraftan memleketimizde inkişafı mümkün olan sanayiin takviye ve himayesiyle ithalatımızı azaltmağa çalışarak ve diğer taraftan da ziraî mahsulatımızın ihracatını artırarak kapatabiliriz. İhracat mallarımız dünya piyasalarında seneden seneye artan bir rekabetle karşılaşıyor. O halde ihracatımızın artması demek, dünya piyasalarında rekabet kabiliyetimizin yükselmesi demektir.

Sadece ziraî mahsulatımızı kemiyet itibariyle çoğaltmak bu gayenin tahakkukuna kâfi gelmez. Ancak dünya piyasalarının istediği şartlara uygun bir tarzda ihracat mallarımızın istihsalini ve sürümünü temin edersek rekabet kavgasında muzaffer olmağı ümit edebiliriz.

İşte cemiyetimiz bu basit fakat hayatî bir ehemmiyeti haiz olan hakikatin icap ettirdiği tedbirleri tespit edebilmek gayesiyle bir de Ziraat Kongresi davet etmeğe karar vermiştir. Biz bu kongreye hazırlanırken aynı zamanda bütün dünya ziraatçiliği de bir buhran içinde bulunmaktadır.

Bütün alametler, memleketimiz ziraatının bu buhrandan bilhassa mustarip olacağına işaret etmektedir.

Böyle nazik bir vaziyet içinde mütehassıs şahsiyetlerin ve işadamlarının bir araya gelerek toprak işlerimizi memleket mikyasında tetkik etmesi ve kararlar alması, hiç şüphesiz ki faydalı neticeler verecektir.

Yalnız millî iktisadımızı değil, doğrudan doğruya her çiftçi ferdi şahsî menfaatleri itibariyle de alakadar eden bu mühim devanın en esaslı ve ilmî bir tarzda tetkiki için bütün alakadar şahısların ve teşekküllerin bu teşebbüsü kuvvetle himaye etmeleri bir vatan borcudur.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi

Birinci Ziraat Kongresi Hazırlıkları

(1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, cilt 1, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara: 1931, s. vı-ıx.)

Talimatname:

Gayemiz: An'anevî Ziraattan Rasyonel Ziraata

1 - Ziraat Kongresi 3 Kânunusanide Ankara'da saat 11'de açılacaktır.

2 - Kongrenin esas ruznamesi:

İstihsal Şartları

A – Her mıntıkadaki belli başlı ziraat şubelerinin (her encümen kendine ait olanın) ekim sahasının dönüm olarak miktarı? Bilhassa bu saha azalıyor mu, çoğalıyor mu? Azalma veya çoğalma sebepleri? Muhtelif senelerde dönüm başına alınan mahsul miktarı?

B – Mıntıkada kullanılan ziraat aletleri ve makineleri nelerdir ve tipleri hangileridir? (zer, hasat, harman ve nakil aletleri)

Yeni aletler ve makineler kullanılıyor mu? Kullanılıyorsa, bunların miktarı gittikçe artmakta mıdır? Artmıyorsa sebebi? Kullanılmıyorsa veya kullanılırken terk edilmişse sebepleri? Memleket dahilînde mamul aletler ne netice vermiştir? Köylü yeni aletlerin ve makinelerin faydalarını ve kolaylıklarını anlamış mıdır?

C – Toprağın gübrelenme işleri nasıldır? Gübre ihtiyacı ne dereceye kadar temin edilebiliyor? Temin edilmiyorsa sebebi? Kullanılan gübrelerin cinsleri ve kullanma tarzları? Köylüde muhtelif gübrelerin temin ettiği faydalar hakkında bir fikir var mı?

D – Tohum nasıl intihap ve tedarik olunur? Tohumu toprağa atmadan evvel bir temizleme, ilaçlama, ameliyesi yapılıyor mu? İyi tohum lüzumu anlaşılmışsa tedarikinde müşkülat var mı? Varsa nelerdir? İyi tohumların ikamesine mi, yoksa eski tohumların ıslâhına mı ihtiyaç var? Bunun yolları? İyi tohum mefhumu, iyi tohuma rağbet köylüde ne dereceye kadar inkişaf etmiştir?

E – İstihsal işlerinde bilhassa hangi iş hayvanları kullanılmaktadır?

Bunların iş kabiliyeti? Halen zer, hasat, harman ve nakil işlerinde kullanılan havanların yerine diğer cins hayvanların ikamesine ihtiyaç var mı? Varsa nelerdir? Eğer ikame ameliyesi yapılmakta ise alınan müspet veya menfi neticeler? Hayvanların besleme ve bakım tarzı nasıldır?

F – Mıntıkanızdaki başlıca nebatat hastalıkları, haşarat ve muzır hayvanlar nelerdir? Bunlar artıyor mu? Eksiliyor mu? Mücadele şekilleri nasıldır? Nasıl olmalıdır? Mevcut mücadele teşkilâtı nelerdir? Alınan neticeler? Nebatat hastalıkları, haşarat ve muzır hayvanlarla ilmî bir tarzda mücadele teşebbüsleri köylü tarafından ne dereceye kadar rağbet ve himaye görüyor?

G – Mıntıkanızda hakim olan ziraat (kuru ve sulak) nedir? Sulama tarzları? (Cetvel, dolap, artezyen, santrifüj, vs.) Alınan neticeler? Sulama ihtiyacı? Ufak bataklıkları kurutma teşebbüsü var mı? Ufak bataklıkları kurutmak, ufak derelerin sellerinden vukua gelen tahribatın önüne geçmek için ne gibi mevzuata ihtiyaç vardır? Ziraatta su taksimatı teamülleri nedir? Islâh çareleri?

H – Mıntıkanızda hakim olan toprağı işleme şekilleri (toprak sahibi tarafından mı işlenir, icara ve yarıcılara mı verilir?).

Mıntıkanızda büyük çiftçilere, orta çiftçilere ve küçük çiftçilere düşen vasati toprak dönümü miktarı? Ortakçılık, yarıcılık şartları nelerdir? Arazi sahipleriyle yarıcılar ve amele arasındaki işe müteallik münasebetlerde carî olan teamüller? Köylü istihsaliyle yalnız kendi ihtiyaçlarını mı tatmin edebiliyor, yoksa pazarlara da sevk edebiliyor mu? Pazarlara sevkıyat yapabilen köylü işletmeleriyle daha ziyade ancak kendi ihtiyaçlarını tatmin edebilenlerin birbirine nispeti nedir?

Ziraî Kredi

A – Mevcut kredi teamülleri: Köylü nasıl borç para alır? Bu parayı nerelerden ve ne şartlarla alır? Borç aynen mi, yoksa nakden mi ödenir?

Senet teati edilir mi? Köylünün yaptığı istikrar işlerinde senelik faiz seviyesi vasatî ne tahmin edilmektedir? Murabahacı, borca para alan köylünün tediye kabiliyetini nazar-ı itibara alır mı? Yoksa köylünün arazisine, davarına ve sair istihsal vasıtalarına konmak için borcu bir vesile olarak mı kullanır. Köylünün umumiyet üzere borcuna karşı riayet derecesi?

(Murabaha kredisinin şekilleri, şartları ve tesirleri hakkında verilecek malumatın mümkün olduğu kadar mufassal ve müdellel olması – meselenin büyük ehemmiyetine mebni – bilhassa rica olunur.)

B – Mıntıkanızda kredi kooperatifleri var mı? Varsa teşkilâtı ve faaliyeti hakkında müdellel ve adedî izahat?

C – Mahallî bankalar hangileridir? Bunların ziraata olan yardımlarının mahiyeti, şartları ve ikraz şekilleri hakkında izahat?

Ziraî Vergiler

A – Mevcut ziraî vergilerin miktar ve nispet ve cibayet tarzları? Bunların istihsal üzerindeki tesirleri?

B – İhracat vergisinin tesirleri? (Muamele vergisi)

Fiyat Teşekkülü

A – Mahsulün malîyet fiyatını teşkil eden unsurlar nelerdir? Dönüm başına vasatî fiyatı nedir? Bu fiyat artıyor mu, azalıyor mu?

(Her mahsul için artılan encümen, o mahsulün dönüm başına vasatî malîyet fiyatını teşkil eden muhtelif unsurları ayrı ayrı kıymetlendirerek göstermelidir. Bu nokta, rekabet kabiliyetimizin üzerinde şiddetle müessir olduğu için verilecek cevapların azamî dikkat ve vuzuhla verilmesi ehemmiyetle rica olunur.)

B – Arazi fiyatları dönüm başına (sulu susuz, işlenmiş işlenmemiş nakliye vasıtalarına ve pazarlara yakın, uzak) nedir? Arazi fiyatları yükseliyor mu, düşüyor m? Yükselme veya düşmenin sebepleri?

Bu hususta muhtelif senelere ait rakamlarla misaller verilmesi.

Satış Teamülleri

A – Mahsul, köylü tarafından yerinde mi, pazarlarda mı, yoksa borsada mı satılır?

B – Mahsulün idrakinden evvel satılması vaki midir? Vaki ise hangi sebepler altında ve ne şartlarla?

C – Muhtelif satış şekillerinin müstahsil lehine veya aleyhine tesirleri nedir?

D – Muhtelif satış tarzlarına göre satış fiyatlarının muhtelif senelerde seyri misaller ve rakamlarla izah olunmalıdır. (En aşağı beş senelik serin gösterilmesi rica olunur.)

E – Hazarlarda (Loncalarda) borsalardaki satış teamülleri hakkında malumat? Bunların tenkidi.

F – Mahsulün, müstahsil lehine değer fiyatıyla satılabilmesi için ne gibi tedbirler düşünüyorsunuz?

Standart ve Ambalaj Meseleleri

A – Mahsulün standartlaştırılması lâzım mı? Bunun faydaları ve müşkülatı?

B – Mahsulün standartlaştırılması için teşebbüsler var mıdır? Varsa alınan neticeler?

C – Mahsulün tağşiş şekilleri nelerdir? Bununla mücadele ediliyor mı? Ediliyorsa nasıl ediliyor? Nasıl edilebilir? Tağşişin satış şartları ve fiyatları ve rekabet kabiliyetimiz üzerindeki tesirleri?

D – Ambalajda muayyen usullere ve şekillere riayet olunuyor mu?

E – Ambalaj tarzlarımızın rekabet kabiliyetimiz üzerindeki tesirleri?

F – Ambalaj şekillerimizi ıslâh için teşebbüsler var mıdır?

Ziraî Teşekküller

A – Mıntıkanızdaki mevcut ziraî teşekküller (ziraat odaları, ziraat cemiyetleri, kooperatifler vs.). Bunların faaliyetleri, faydaları ve ıslâh çareleri.

B – Köylüyü kooperatif teşkilâtına sevk için ne gibi tedbirler düşünüyorsunuz?

C – Köylünün kendi kendine teşkilâtlanma teşebbüsleri var mıdır? (Müşterek makine mubayaası, alım satım kooperatifleri teşkili, müşterek ambarlar tesisi, müşterek nakliyat vs.).

Ziraî Asayiş

A – Hayvan hırsızlığı ve mahsulata hayvanlar tarafından yapılan zararlar var mıdır? Mevcut kanunlar ve bunların tatbiki ziraî asayişi ne dereceye kadar temin edebiliyor? Ziraî asayişi temin için mahallî ne gibi teamüller mevcuttur? Bunlar maksadı ne dereceye kadar temin ediyorlar? Ziraî asayişin teessüsü için ne gibi tedbirler düşünüyorsunuz?

B – Büyük çiftçiler oğullarının ziraat tahsil etmeleri için alaka gösteriyorlar mı?

C – Ziraat mekteplerimizin yetiştirdiği ziraatçıların çalışma tarzlarından istifade ediyor musunuz?

D – Bugünkü ziraî tahsil sistemimiz hakkındaki düşünceleriniz ve ıslâhına dair teklifleriniz?

E – Çiftçinin ziraî bilgisini yükseltmek için ne gibi tedbirler ittihazı lazımdır?

F – Mevcut ziraî neşriyattan köylü istifade ediyor mu? Nasıl olmalıdır?

Nakliye Tarifeleri

A – Kara ve deniz nakliye tarifelerinin ziraatımız üzerindeki tesirleri?

B – Ziraatımızın rekabet kabiliyetinin artması için nakliye tarifelerinde yapılması lazım gelen tadilat hakkında müspet teklifler?

İktisadî Yollar

A – Mıntıkanızda mevcut yollar (demiryolları, şoseler ve köy yolları) ve köprüler ihtiyacı temin ediyor mu?

B – Mıntıkanız mahsullerinin daha ziyade ve daha kolay kıymetlenmesini temin için sahil iskeleleriyle şimendifer istasyonları istikametinde en kısa olarak hangi yollara ihtiyacınız vardır?

Muafiyetler ve Teşvikler

A – Mevcut gümrük sistemimizin ziraî mahsulatımıza temin ettiği himayeler kâfi midir? Kâfi değil ise ne için? Ne gibi tadilata ihtiyaç vardır.

B – Mevcut muafiyetlerin tesirleri?

Elyevm alât-ı ziraiye gümrük resminden muaftır. Traktörlerde ve su tulumbalarında kullanılan gazyağı ve benzin ile haşarat ve emrazın tedavisinde kullanılan ilaçlar ve üzüm kurutmasında kullanılan potasa ait resim vekâlet bütçesinden tesviye olunmaktadır. Bu hususta vekâlet senevî bir milyon dört yüz bin lira kadar muavenet etmektedir. Köylünün bunlardan istifade nispetleri? Daha ne gibi muafiyetlere ihtiyaç vardır?

C – Mevcut teşvik şekillerinin tesirleri.

Amerika asma fidanlıkları, kezalik meyveli ve meyvesiz fidanlar da vekâlet tarafından herkese meccanen verilmektedir.

İyi ipek kozası yetiştirenlere vekâlet mükafat vermektedir. Meyve bahçelerini fennî bir surette iare edenlere mükafat verilmektedir. İpekçiliğin inkişafını temin için lâakal on dönüm vüs'atinde dutluk tesis edenlerin bahçeleri beş sene vergiden muaf olduğu gibi ayrıca sahiplerine de nakdî mükafat verilir.

Dahilî sergilerde takdire mazhar olmuş her nevî ziraî mahsuller yetiştirenlere nakdî mükafatlar verilir. Vekâletin muhtelif mahallerde açtığı ipekçilik kurslarında muvaffak olanlara da ayrıca mükafat verilmektedir.

Bunlardan istifade tarzları? Bu hususlaki temenniler?

Ziraî Kanunlar

A – Mevcut ziraî kanunlarımız ihtiyaca kafi midir? Tatbik tarzları nasıldır? Bu hususdaki temenniler?

Hayvancılık

İrat hayvanları: Koyun, tiftik, karakeçi, karasığır, manda, kümes hayvanları, beygir, arı, av hayvanları – Elçilik, yağcılık, yumurtacılık, balcılık, dericilik, kürkçülük, boynuz ve bağırsakçılık.

A – Mıntıkamızda irat hayvanlarının hangileri vardır? Senelere göre miktarı? Bu miktarlar artıyor mu, azalıyor mu? Artma veya azalmanın sebepleri?

B – Bu hayvanların re's başına verim kabiliyeti nedir?

C – Bakım tarzları? (Ağıl, ahır, kümes, kovan şekilleri – mümkün ise resimleriyle – ve besleme şartları)

D – Bu hayvanların mahsulatından istifade tarzları? Bu mahsulatın kemiyeti ve keyfiyeti hakkında müdellel izahat? Hayvan mahsulatının tağşiş şekilleri, satış fiyatları üzerindeki tesirleri ve bununla mücadele şekilleri?

E – Hayvanatın ve mahsulatın ıslâhı hakkında üşünceler ve teklifler?

Umumî meseleler

A – Mıntıkamızda halen müteammim olan ziraat şubeleri nelerdir? Bunların kabilse en aşağı beş senelik istihsal sahaları miktarları ve kıymetleri bildirilmelidir?

B – Mıntıkamızda en ziyade iktisadî ve kârlı bir tarzda inkişafa müsait olan ziraat şubeleri hangileridir?

C – Halen mahdut birkaç mahsule bel bağlayan mıntıkalarda istihsal nevilerinden çoğalmasını temin için ne yapmalıdır?

Mıntıkanız için hangi neviler mevzu-i bahs olunabilir?

D – Ekilebilir saha ile ekilen sahaların dönüm olarak miktarı? Münavebe usulü tatbik olunuyor mu? Olunuyorsa ne şekilde tatbik olunuyor?

E – Köylünün mesken şeraiti? Sıhhî vaziyeti? Giyinme ve beslenme tarzları? (Mümkün ise köylü evi, köylü tipi – erkek, kadın ve çocuk fotoğrafları).

F – Diğer umumî ihtiyaçlarınız?

3 – Ziraat odaları, çiftçilerin bu ruzname etrafında hazırlanmalarını temin maksadiyle mıntıkalarındaki ziraat erbabının mümessillerini ve bu işlerde alakadar iktisatçıları ve mütehassısları mahallî ziraat kongreleri akdine davet edeceklerdir.

4 – Mahallî kongrelerde her mıntıkanın belli başlı ziraat şubeleri için ayrı ayrı encümenler ayrılacaktır. Mesela Tütün Encümeni, Pamuk Encümeni, Üzüm Encümeni, Afyon Encümeni, Hububat Encümeni vs. gibi.

5 – Bu encümenler ruznamenin her maddesine ayrı ayrı temas ederek raporlar hazırlayacaklardır.

6 – Bu raporların esaslı ve ilmî bir tetkik mahsulü kongrenin muvaffakiyeti için en mühim şarttır. Adedî malumata, muhtelif seneler ve bize mümasil memleketlerde mukayeseli müşahedelere çok ehemmiyet verilmesi icap eder.

7 – Bu raporlar, her ziraat şubesine ait encümende etraflıca münakaşa ve müzakere edildikten sonra son ve kat'î şeklini almış olacaktır.

Raporlar yazı makinesiyle temiz ve yanlışsız bir tarzda taksir edilerek üç nüsha olarak cemiyetimizin merkezine kongreden en aşağı bir ay evvel gönderilecektir.

Raporların terkipsiz ve sade Türkçe yazılması rica olunur.

8 – Her mıntıkanın muhtelif ziraat şubeleri erbabı kendi aralarından bir veya iki kongre murahhası seçeceklerdir. Her ziraat şubesinin hiç olmazsa bir murahhasla temsili çok arzu edilir. Bu mümkün olmadığı takdirde

bir mıntıkanın murahhasları, kendi ziraat şubelerine ait raporlar ve salahiyetnamelerle beraber diğer murahhas gönderemeyen ziraat şubelerinin raporlarını ve salahiyetnamelerini hamil olmalıdırlar.

9 – Seçilen murahhasların ismi ve adresleri 5 Kânunuevvel 1931 tarihine kadar cemiyetimizin Ankara Umum Merkezi'ne bildirilmelidir. Aynı zamanda, merkez tarafından doldurulup gönderilecek olan murahhas vesikalarına yapıştırılmak üzere ikişer kıt'a fotoğraf da yollanmalıdır. Bu vesikalar tenzilatlı tarifelerden istifade hakkını verecektir.

Gazi Orman Çiftliği

1925 yılında Ankara'nın batısında, Mustafa Kemal tarafından parça parça ve farklı bireylerden satın alınan arazi üstünde Atatürk'ün talimatı ile kurulan Gazi Orman Çiftliği Türk tarımına öncülük etmişti. Bu çiftlik yanı sıra Silifke'de Tekir, Yalova'da Baltacı, Tarsus'ta Piloğlu, Dörtyol'da Karabasamak çiftlikleriyle, Ankara'da Bira Fabrikası, teknik ziraat sistemleriyle modern çiftlik ve tarım sanatlarının bütün gereklerini uygulamaya girişmişti.

1925 yılından itibaren yıldan yıla çoğalan ve genişleyen bu kurumlar, bilim ve tekniğin halk tarafından uygulanarak her türlü tarıma, hayvancılığa, hayvan ve tarım mahsullerini değerlendiren sanayie büyük ehemmiyet vererek çevresine örnek olmaktaydı.

1937 yılında Karadeniz'de bir seyahatte iken verdiği bir kararla Atatürk çiftliği milletine bağışladı. Bu karardan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu doğdu.

Devletçe çıkarılan 3308 sayılı kanunla 1 Ocak 1938 tarihinde kurulan bu kurum sonradan bu kuruma eklenen Yerköy'de Midilliçoğlu, Kırklareli'nde Türkgeldi, Muğla'da Dalaman, Hatay'da Hatay çiftlikleri, Dörtyol'da Turunçgiller Bahçesi, Rize'de Çay Fabrikası, Pazar'da Elma Kurutma Fabrikası, Nevşehir'de Şarap Fabrikası ile 1940 yılı sonuna kadar faaliyetini sürdürdü.

Bu kuruluşlardan Türkgeldi, Dalaman, Hatay çiftlikleriyle turunçgiller işletmeleri 1 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5433 sayılı kanunla Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü'ne intikal etmiş ve Gazi Orman Çiftliği Atatürk Orman Çiftliği adıyla ve bağımsız bir kuruluş hüviyetinde kalmış, diğerleri tasfiye edilmişti.[84]

1943 yılında kurulan Ziraî Kombinalar İdaresi ve başlangıçta Atatürk'ten gelen Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu müesseseleri yirmi çiftlik ve işletme ve bir de Gazi'ye Merkez Atölyesi olmak üzere 7 Haziran 1949 gün ve 5433 sayılı kanunla Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü kurulmuştu.[85]

Gazi'nin TMBB'nin Beşinci Dönem, Üçüncü Toplanma Yılını Açarken Yaptıkları Konuşmada Tarımla İlgili Bölüm (1 Kasım 1937)

Millî ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır.

Fakat, bu hayatî işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için ilk önce ciddî etüdlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun için de her köylünün ve bütün vatan-

84 T.C. Ziraat Vekâleti, *Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü*, Ankara, 1957.

85 T.C. Tarım Bakanlığı, *Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü*, İzmir Fuarı Hatırası, 1951.

1925 yılında Ankara'nın batısında, Mustafa Kemal tarafından parça parça ve farklı bireylerden satın alınan arazi üstünde Atatürk'ün talimatı ile kurulan Gazi Orman Çiftliği Türk tarımına öncülük etmişti. Bu çiftlik yanı sıra Silifke'de Tekir, Yalova'da Baltacı, Tarsus'ta Piloğlu, Dörtyol'da Karabasamak çiftlikleriyle, Ankara'da Bira Fabrikası, teknik ziraat sistemleriyle modern çiftlik ve tarım sanatlarının bütün gereklerini uygulamaya girişmişti. 1925 yılından itibaren yıldan yıla çoğalan ve genişleyen bu kurumlar, bilim ve tekniğin halk tarafından uygulanarak her türlü tarıma, hayvancılığa, hayvan ve tarım mahsullerini değerlendiren sanayi'e büyük ehemmiyet vererek çevresine örnek olmaktaydı.

daşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır. Bu siyaset ve rejimde, önemli yer alabilecek noktalar başlıca şunlar olabilir:

Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lâzımdır.

Küçük, büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını artırmak, yenileştirmek ve koruma tedbirleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır. Her halde, en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi kılınmalıdır; bunda ideal olan öküz değil beygir olmalıdır. Öküz ancak bazı şartların henüz temini güç bölgelerde hoş görülebilir. Köylüler için, umumiyetle pulluğu pratik faydalı bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir. Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makineleri kullandırmak, köylülerin ayrılamayacağı bir adet haline getirilmelidir.

Memleketi; iklim, su ve toprak verimi bakımından, ziraat bölgelerine ayırmak icabeder. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmak gerekir.

Bugün, devlet idaresinde bulunan çiftliklerin ve bunların içindeki türlü ziraat sanayi kurumlarının bir kısmı; ziraat hayat ve faaliyetlerinin bütün sahalarında her türlü teknik ve modern tecrübelerini tamamlamış olarak bulundukları bölgelerde en faydalı ziraat usul ve sanatlarını yaymaya hazır bulunmaktadırlar. Bu, bakanlık için, büyük kolaylıklar temin edecektir. Ancak gerek mevcut olan ve gerek bütün memleket ziraat bölgeleri için yeniden kurulacak ziraat merkezlerinin, sekteye uğramadan tam verimli faaliyetlerini; şimdiye kadar olduğu gibi, devlet bütçesine ağırlık vermeksizin kendi gelirleriyle kendi varlıklarının idare ve gelişmesini temin edebilmek için, bütün bu kurumlar birleştirilerek geniş bir işletme kurumu teşkil olunmalıdır.

Bir de başta buğday olmak üzere, bütün gıda ihtiyaçlarımızla endüstrimizin dayandığı türlü iptidaî maddeleri temin ve dış ticaretimizin esasını teşkil eden çeşitli mahsullerimizin ayrı ayrı her birinde, miktarını arttırmak, kalitesini yükseltmek, elde etme masraflarını azaltmak, hastalık ve düşmanlarıyla uğraşmak için gereken teknik ve kanunî her tedbir, vakit geçirilmeden alınmalıdır.

ATATÜRK'ÜN ÇİFTLİKLERİ

Atatürk 1925 yılından itibaren ülke tarımının çağdaş anlayışla ele alınması ve teknik donanımının bir an önce gerçekleştirilmesi gereğini görerek tarım kesiminde de öncü işlevi görmüştü. İlmin ve tekniğin halk tarafından uyarlanabilecek şekillerini bilfiil uygulayarak her türlü tarım ve hayvancılıkta, tarım girdili sanayide Anadolu insanına örnek olmayı ilke edinmişti. Nitekim kısa sürede kurduğu Ankara'da Gazi Orman Çiftliği, Silifke'de Tekir, Yalova'da Baltacı, Tarsus'ta Piloğlu, Dörtyol'da Karabasamak çiftlikleri ile Ankara'da Bira Fabrikası teknik donanımlarıyla tarımın çağdaş çiftlik ve tarım sanatlarını ülkeye getirmeyi hedeflemişti. Bu başarı örneklerini Karadeniz'de bir gezisi sırasında verdiği kararla Hazine'ye devretmişti. Bu devir sonucu böylece Devlet Ziraat Kurumu'nun ortaya çıkmasına neden oldu.

Devletçe çıkarılan 3308 sayılı kanunla 1 Ocak 1938 günü kurulan bu müessese, sonradan ona ilave olunan Yerköy'de Midilliçoğlu, Kırklareli'nde Türkgeldi, Muğla'da Dalaman, Hatay'da Hatay çiftleri, Dörtyol'da Turunçgiller Bahçesi, Rize'de Çay Fabrikası, Pazar'da Elma Kurutma Fabrikası, Nevşehir'de Şarap Fabrikası ile 1950 yılına kadar sürekli büyüdü.

Bu arada 12 Şubat 1937'de 310 sayılı kanunla ziraat aletleri, ziraat makineleri ve vasıtalarıyla tarım ilaçları satın alarak ilkin halkın nadaslarına, ekimlerine, hasat ve harmanlarına yardım yapmakla faaliyete başlamış ve 1943 yılında boş hazine toprakları üzerinde devlet çiftlikleri kurarak tarımsal üretimi arttırmak ve ülkenin iaşe ihtiyacını karşılamak amacıyla Ziraî Kombinalar İdaresi kurmuştu.

Bu kuruluş 1937'den 1940 tarihine kadar olan faaliyet devresine kadar yurt dışından çok sayıda modern tarım makineleriyle ülke üretiminin çoğaltılması için çaba sarf etmişti. Ülke şehir şehir, kasaba kasaba, köy köy mıntıkalara ayrılarak çiftçi ve köylünün nadaslarına, ekimlerine geniş ölçüde yardımcı olunmuştu. Hasat ve harmanları yapılarak bu suretle teknik ve makineli tarımın çiftçi bilincinde yer etmesi sağlanmış, geniş üretim sorununun ancak makineli ve tenkit ziraat sistemiyle çözülebileceği geniş kesimlere kanıtlanmaya çalışılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Ziraî Kombinalar İdaresi yeni görevler üstlenmiş, savaşın neden olduğu iaşe sorununa çözüm aramak üzere 1941'ten itibaren devletin boş toprakları üzerinde devlet çiftlikleri kurarak tarımsal üretimi arttırma ve ülkenin iaşe ihtiyacın karşılama yoluna gitmişti. Az zamanda kurulan bu çiftlikler sayesinde, asırlardan beri işlenmemiş, halkın dilinde çorak diye geçen, step manzaralı, çöl karakterli Anadolu toprakları büyük bir gayretle üretken konuma sokulmuştu.

18 Ocak 1940 tarihli ve 3780 sayılı kanunla kurulan ve 26 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu hükümlerinden de faydalanan Ziraî Kombinalar İdaresi, kuş uçmaz, kervan geçmez diye nitelenen, köylüye "çarık sattırdığı" iddia edilen ıssız toprakları teknik vasıtalarla üretken bir hale sokarak yüz binlerce ton buğday kaldırılmasına vesile olmuştu. Bu arada çevresindeki köylü halkın hayretiyle takdiri kazanmış, asırların bir türlü oluşturamadığı kalkınma hissinin tohumlarının ekilmesini sağlamıştı.

Birbirini izleyen yurdun değişik köşelerinde kurulan on dört çiftlik, ıssızlığa, yalnızlığa, kızgın güneşli ve buz nefesli bozkıra meydan okumuş, insan azim ve iradesinin kanıtları olarak ülke tarımında yer etmişti.

Zirai Kombinalar İdaresi, bu çalışmalarıyla çiftçiye örnek olmuş, öğreticilik yapmış, çetin savaş yıllarının bin bir mahrumiyet ve olanaksızlığı içerisinde sarf ettiği büyük gayret ve enerjinin sonucu olarak, devlet hazinesinden aldığı 9.844.567 lira işletme sermayesini, faaliyet devresinin sona erdiği 28 Şubat 1950 tarihinde 68.339.481 lira sermaye; 1.897.621 dekar işlenmiş arazi; 10.836 baş koyun; 875 baş sığır ve sayısız bağ bahçe, fidan, süs ve orman ağacı halinde Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü'ne devretmişti.

Devlet Ziraat İşletmeleri müesseselerinden Türkgeldi, Dalaman, Hatay çiftlikleriyle turunçgiller işletmeleri de 1 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5433 sayılı kanunla Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü'ne intikal etmişti.

Tarımsal kalkınma yolunda daha geniş ve kapsamlı hamlelere girişmek amacıyla, yukarıda adı geçen, Devlet Ziraat İşletmeleri ve Atatürk'ün önderliğinde yola çıkan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu yirmi çiftlik ve işletme ve bir de Gazi'de Merkez Atölyesi olmak üzere Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü çatısı altında bir araya getirilmişti.

Gazi Osman Çiftliği ise Atatürk Orman Çiftliği adıyla ve bağımsız bir müessese hüviyetiyle kalmıştı. Yukarıda adı geçen diğer müesseseler ise tasfiyeye uğramıştı.

Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü'nün başlıca vazifeleri:

a) Yurt çiftçisinin tohum, damızlık, fidan, arıcılık ve kümes hayvancılığı ihtiyacını sağlamak için çeşitli kaynaklardan yüksek vasıflı tohum, damızlık ve fidan tedarik ederek bunları kendi işletme ve müesseselerinde üretmek ve bu işlerin gerektirdiği bütün faaliyetlerde bulunmak;

b) Üretime ve yetiştirme konusunda Ziraat Vekâleti'nce belirtilecek esaslar dairesinde bu işleri başarabilecek kurum ve çiftçilerle işbirliği yapmak;

c) Yüksek vasıflı tohum, damızlık ve fidanları bedeli karşılığında çiftçiye dağıtmak;

d) İşletme ve müesseselerinde elde edilen mahsullerin kıymetlendirilmesi için gerekli ziraat sanatları ile uğraşmak;

e) Yapacağı işlerde çevresi çiftçilerine örneklik etmek;

f) Kanunun konusuna giren işlerde öğretici mahiyette kurslar açmak ve gereken yayınları yapmak;

g) Atölye ve tamirhanelerinde, kendi işlerine engel olmamak şartıyla çiftçilerin ziraat alet ve makinelerini bedeli karşılığında onarmak;

h) Çalışma konusuna giren işler için gerekli her türlü yapı ve tesisleri kurmak.

Devlet üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü'ne bağlı işletmeler.

Alpaslan Devlet Üretme Çiftliği – Muğla

Altınova Devlet Üretme Çiftliği – Kadınhanı – Konya

Balâ Devlet Üretme Çiftliği – Balâ

Ceylanpınarı Devlet Üretme Çiftliği – Urfa

Atatürk'ün Çiftliklerini Hazineye Bağışlaması

T.C. Reisliği 4/545

Başvekâlete

Malum olduğu üzere ziraat ve ziraî iktisat sahasında fennî ve amelî tecrübeler yapmak maksadıyla, ülkenin muhtelif mıntıkalarında müteaddit çiftlikler tesis etmiştim. On üç sene devam eden çetin çalışmalar esnasında, faaliyetlerini bulundukları iklimin yetiştirdiği her çeşit mahsulâttan başka her nevî ziraat sanatlarına da teşmil eden bu müesseseler, ilk senelerde başlayan bütün kazançlarını, inkişaflarına sarf ederek büyük, küçük müteaddit fabrika ve imalâthaneler tesis etmişler, bütün ziraat makine ve aletlerini yerinde ve faydalı şekilde kullanarak bunların hepsini tamir ve mühim bir kısmını yeniden imal edecek tesisat vücuda getirmişlerdir.

Yerli ve yabancı birçok hayvan ırkları üzerinde, çift ve mahsul bakımından, yaptıkları tetkikler neticesinde bunların muhite en elverişli ve verimli olanlarını tespit etmişler, kooperatif teşkili suretiyle veya aynı mahiyette başka suretlerle, civar köylerle beraber, daimî ve sıkı temaslarda bulunmak suretiyle, faaliyetlerini ve istihsallerini, bunların isteklerine uydurmuşlar ve bugün her bakımdan verimli olgun ve çok kıymetli birer varlık haline gelmişlerdir. Çiftliklerin yerine göre, arazi ıslâh ve tanzim etmek, muhitlerini güzelleştirmek, halka gezecek, eğlenecek ve dinlenecek sıhhî yerler, hilesiz ve nefis gıda maddeleri temin eylemek, bazı yerlerde ihtikarla fiilî ve muvaffakiyetli mücadelelerde bulunmak gibi hizmetleri de zikre şayandır.

Bünyelerinin metanetini muvaffakiyetlerinin temelini teşkil eden geniş çalışma ve ticarî esaslar dahilînde idare edildikleri ve memleketin diğer mıntıkalarında da mümessilleri tesis edildiği takdirde tecrübelerini müspet iş sahasında alan bu müesseselerin ziraat usullerini düzeltmek istihsalâtı arttırma ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak olan tedbirlerin hüsn-i intihap ve inkişafına çok müsait birer amil ve mesnet olacaklarına kani bulunuyorum ve bu kanaat ile tasarrufum altındaki bu çiftlikleri, bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşları ile beraber, Hazine'ye hediye ediyorum. Çiftliklerin arazi ile tesisat ve demirbaşlarını mükemmel olarak gösteren bir liste ilişiktedir.

Muktazi kanunî muamelelerinin yapılmasını dilerim.

11/6/1937

Kemal Atatürk

Çiftliklerin Hazineye Bağışlandığına İlişkin Tezkere

11 Haziran 1937

T. C. Reisliği 4 / 545

Başbakanlığa

Bilindiği gibi, tarım ve tarım ekonomisi alanında teknik ve uygulamaya dayalı denemeler yapmak amacıyla çeşitli zamanlarda, ülkenin çeşitli yerlerinde birçok çiftlikler oluşturmuştum. 13 yıl süren, zor çalışmalar sırasında işlerini, bulundukları coğrafyanın yetiştirdiği her türlü üründen ayrı, her türlü tarım sanatlarına da yayan bu kurumlar, ilk yıllardan başlayarak bütün gelirlerini, gelişmelerine harcayarak büyük, küçük birçok fabrika ve üretim yerleri kurmuşlar, bütün tarım makine ve aletlerini yerinde ve faydalı bir şekilde kullanarak bunların hepsini onarmışlar ve önemli bir kısmını da yeniden üretebilecek kuruluşlar oluşturmuşlardır.

Yerli ve yabancı birçok hayvan türleri üzerinde çift ve ürün bakımından yaptıkları incelemeler sonucunda, bunların çevreye en elverişli ve verimli olanlarını belirleyip, kooperatif oluşturarak ya da aynı özellikte başka şekillerde, yakın köylerle beraber yararlı biçimde çalışmalar, bir yandan da iç ve dış piyasalarla sürekli ve sıkı ilişkilerde bulunarak çalışmalarını ve üretimlerini bunların isteklerine uydurmuşlar ve bugün her bakımdan verimli, olgun ve çok değerli birer varlık hâline gelmişlerdir. Çiftliklerin, yerine göre arazileri iyileştirmesi ve düzenlemesi, bölgelerini güzelleştirmek, halka gezecek, eğlenecek ve dinlenecek sağlıklı yerler, hilesiz ve nefis gıdalar sağlamak, bazı yerlerde vurgunculuk ve karaborsaya karşı fiilî ve başarılı mücadelede bulunmak gibi hizmetleri de belirtmeye değerdir.

Varlıklarının dayanıklılığını ve başarılarının temelini oluşturan geniş çalışma ve ticarî kurullar içinde yönetildikleri ve ülkenin diğer bölgelerinde de benzerleri kurulduğunda, deneyimlerini olumlu iş alanlarından alan bu kurumların tarım yöntemlerini iyileştirmek, üretimi arttırmak ve köyleri kalkındırmak için devletçe alınan ve alınacak olan önlemlerin iyi biçimde seçilmesine ve gelişmelerine çok uygun birer etken ve dayanak olacaklarına inanıyorum ve bu inançla da kullanma yetkisine sahip olduğum bu çiftlikleri bütün kuruluşları, hayvanları ve demirbaşlarıyla beraber hazineye armağan ediyorum.

Çiftliklerin arazisi ile kuruluş ve demirbaşlarını özet olarak gösteren bir liste ilişiktir.

Gerekli yasal işlemlerinin yapılmasını dilerim. 11/6/1937

Kemal Atatürk

Çiftliklerin Arazileri, Kuruluşları ve Demirbaşları

Ankara'da Orman, Yağmur Baba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesgut, Çakırlar çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Baltacı çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye çiftlikleri, Dörtyol'da Portakal Bahçesi ile Karabasamak Çiftliği, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği.

1- Bunlarda Var Olan Arazi

a) 582 dönüm çeşitli meyve bahçeleri.

b) 700 dönüm fidanlık: Buralarda meyveli, meyvesiz çeşitli yaşlarda ve türlerde 650.000 fidan vardır.

c) 400 dönüm Amerikan asma fidanlığı: Burada 560.000 kök bağ çubuğu vardır.

ç) 220 dönüm bağ: Burada 88.000 adet bağ omçası vardır.

d) 370 dönüm çeşitli sebzelerin yetiştirilmesine uygun bahçe.

e) 220 dönüm 6.600 ağaçlı zeytinlik.

f) 27 dönüm 1.654 ağaçlı portakallık.

g)15 dönüm kuşkonmazlık.

ğ)100 dönüm park ve bahçe.

h) 2650 dönüm çayır ve yoncalık.

ı) 1450 dönüm yeni kurulmuş orman.

i)148.000 dönüm tarım yapılabilir arazi ve meralar.

Toplam:154.729 dönüm arazi.

2-Bina ve Kuruluşlar

a) 45 adet büyük ve küçük yönetim binası ve oturulan yerler, bütün eşyaları ve demirbaşlarıyla beraber.

b) 7 tane 15.000 baş koyunluk ağıl.

c) 6 tane Aydos ve Toros yaylalarında kurulan mandıralar.

ç) 8 tane at ve sığırlara ayrılmış ahır.

d) 7 tane genel ambar.

e) 4 tane samanlık ve otluk.

f) 6 tane hangar ve sundurma.

g) 4 tane lokanta, gazino, eğlence yerleri ve lunapark.

ğ) 2 tane çeşitli üretim yapan fırın.

h) 2 tane çiçek ve süs bitkisi yetiştirmeye özgü sera.

Toplam: 51 bina.

3- Fabrika ve Üretim Yerleri

a) Bira Fabrikası: Senede 7.000 hektolitre çeşitli bira yapacak yetenekte, bütün parçaları ve eklentileriyle ve bütün işletme gereçleri ve kullanılan değerlerle birlikte.

b) Malt Fabrikası: Senede 7.000 hektolitre biraya yeterli gelebilecek oranda mal üretimine yetenekli, bütün parçaları, eklentileri ve işletme gereçleri ile birilikte.

c) Buz Fabrikası: Günde dört ton buz yapabilecek kapasitede, bütün parçaları, eklentileri ve işletme gereçleriyle birlikte.

ç) Soda ve Gazoz Fabrikası: Günde 3000 şişe soda ve gazoz üretebilme kapasitesinde, bütün parçaları, eklentileri ve kullanılan değerleriyle birlikte.

d) Deri Fabrikası: Yılda 14.000 çeşitli deri üretimine uygun, bütün bölümleri ve kullanılan değerleriyle birlikte.

e) Tarım aletleri ve Demir Fabrikası.

f) Biri Ankara'da, diğeri Yalova'da olmak üzere iki modern Süt Fabrikası: Her ikisi de günde ayrı ayrı 15 bin litre pastörize süt ve bin kilo tereyağı işleme yeteneğindedir. Bunlar da bütün parça, eklenti ve işletme gereçleri ve kullanılan değerleriyle birlikte.

g) Biri Ankara'da, öteki Yalova'da iki geniş Yoğurt İşletmesi.

ğ) Şarap İşletmesi: Yılda 80 bin litre şarap üretimine uygun, bütün parça, eklenti ve kullanılan değerleriyle birlikte.

h) İki taşlı, elektrikle işler bir değirmen, bütün parça, eklenti ve kullanılan değerleriyle birlikte.

ı) İstanbul'da bulunan bir Çelik Fabrikası'nın %40 payı.

i) Biri Orman Çiftliği'nin, biri Tekir Çiftliği'nin olmak üzere her biri 15'er bin kilo kaşar, bin teneke beyaz peynir, altı yüz teneke tuzlu yağ yapmaya uygun iki işletme, bütün işletme gereçleriyle birlikte.

4- Genel Kuruluşlar

a)Biri Ankara'da, diğeri Yalova'da kurulu iki Tavuk Çiftliği.

b)Yalova'daki çiftliklerde iki özel iskele ve liman işletmesi.

c) Üçü Ankara'da ve ikisi İstanbul'da beş satış mağazasının bütün araç ve demirbaşları.

ç) Orman Çiftliği'nde özel sulama şebekesi, kanalizasyon, telefon şebekesi, elektrik şebekesi, küçük beton köprüler, özel yollar, içme suyu dağıtma şubesi.

d) Yalova çiftliklerinde özel su şebekesi, telefon şebekesi, elektrik şebekesi, küçük beton köprüler ve yollar.

e) Silifke Tekir Çiftliği'nde özel sulama şebekesi, beton köprüler.

f) Orman Çiftliği'nde kurulu çiftlik müzesi ve ufak ölçekte hayvanat bahçesi, bunların işletme gereçleri ve bütün demirbaşları.

5-Canlı Genel Demirbaş

a) 13.100 baş koyun; kıvırcık, merinos, karagül, karaman türleri ile bunların melezleri.

b) 443 baş sığır; Simental, Hollanda, Kırım, Jersey, Görensey, Halep, yerli ırklar ile bunların melezleri, yeni üretilen Orman ve Tekir cinsleri.

c) 69 baş İngiliz, Arap, Macar, yerli ve bunların melezleri, koşum ve binek atları. 58 çoban eşeği.

ç) 2.450 baş tavuk "legorn, rodayland ve yerli ırklar"

6-Genel Cansız Demirbaş

a) 16 tane traktör, 13 harman ve biçervöğer makinesi ve bütün tarım işlerini gören tarım araç ve gereçlerinin bütünü.

b) 35 tonluk bir tane deniz motoru, Yalova Çiftliği'nde.

c) 5 tane çiftliklerin taşıma işlerinde çalıştırılan kamyon ve kamyonet.

ç) İki tane çiftliklerin genel hizmetlerinde çalıştırılan binek otomobili.

d) 19 tane çiftliklerin genel hizmetlerinde çalıştırılan binek ve yük arabası.

Ayın Tarihi, sayı:43, 1937, s.33.

Çiftliklerini Hazineye Bağışlaması Üzerine Atatürk'e Gönderilen Mesaj[86]

Atatürk'ün Yüce Huzuruna,

On beş seneden beri sebatlı ve bilgili çalışmanızın eseri olan ve her biri kıymetli bir mamure olan çiftliklerini hazineye hediye buyurduğunuzu Cumhuriyet Hükümeti tazim hisleriyle karşılamıştır. Bu suretle de hükümete gösterdiğiniz yüksek muzaherete şükranlarımızı sunarım. Bu kıymetli eserlerin sizin daima refahını düşündüğünüz köylümüze numune ve mektep olarak çok faydalı ve hayırlı olacaklarına imanımız vardır. Büyük Millet Meclisi alicenap teberruunuzu heyecan ile telâkki etti. Milletin hayrı ve varlığı içinde kaynamış olan yüce varlığınızı hükümetin ve bu milletin en aziz varlığı saydığını en geniş tazim hislerimle arz ederim.

İsmet İnönü

BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ 1938

Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah ve saadete müstehak ve layık olan köylüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin iktisadî siyaseti bu esas gayeyi istihsale matuf-

86 *Ayın Tarihi*, Sayı: 43, 1-30 Haziran 1937, sf. 44-45.

tur. Yedi asırdan beri cihanın dört köşesine sevk edilerek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarda bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir, terzil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakarlıklarına ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık ve cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu asil sahibin huzurunda bugün ihtiramla hakiki vaziyetimizi alalım.

K. Atatürk

1838 Kongre Talimatnamesi

Kongreye Gelecek Sayın Vatandaşlar;

1 – Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, ayrıca ilân ve tebliğ edilecek gün ve saatte Ankara'da Halkevi Konferans Salonu'nda açılacaktır.

2 – Kongrenin hedefi:

Memleketimizde radikal bir köy ve ziraat kalkınma savaşını programlaştırmak için:

a) Ana meseleler üzerinde takip edilmesi gerekli politika esaslarına tespit etmek,

b) Memlekete ait umumî ihtiyaç ve dilekleri kaydedip görüşmek,

c) Bu ana ve temel işin bütün memlekette diğer, bütün büyük işlerimizdeki hız ve düzenle başarabilmesi için lüzumlu fikir ve elbirliğini kurmaktır.

3 – Kongrenin ruznamesi bu broşürde 1 numaralı bölümde, mesaj programı 2 numaralı bölümde arz edilmiştir.

4 – Kongreye iştirak için davet edilmiş olanların listesi 3 numaralı bölümde verilmiştir.

Vekalet ve vekalete bağlı müesseseler mensupları, kongre üyeleri ve işleri emrinde sadece hizmet ve ihtisas elemanı olarak bulunacaklardır.

Kongre mesaisine iştirak edebilmek için mutlaka 3 numaralı bölümde yeri omak şart değildir. Vekalet memleketin her tarafında kongrenin akdine ve mevzuuna karşı gösterilen alakayı şükran ve takdirle görmüş ve arzu eden alakalı her Türk'ün iştiraki imkanını açık bırakmıştır.

Bu imkândan istifade ederek gelecekler samimî takdir ve memnuniyetle selamlanacak ve kongre azası kartı ve rozeti ve kongre azası için hazırlanmış bilumum neşriyatı almaları ve kongre mesaisine tamamen diğer azalar gibi iştirak etmeleri için Umumî Katipliğe müracaatları kafi gelecektir. Şu kadar ki tahriren veya şifahen yapılabilecek olan bu müracaatların açışa takaddüm eden günün akşamına kadar yapılmış olması şarttır.

Bu suretle resmen veya kendi istekleri ile kongreye geleceklerin bu broşürdeki üyeler kısmında gösterilen kartları hamil bulunmaları rica olunur.

5 – Kongre azasına tevzî için hazırlanmış kitap ve raporların isimleri 4 numaralı bölümdedir.

6 – Kongrede müzakerelerin cereyan tarzına ve suret-i umumiyede de kongreye ait hükümler 5 numaralı bölümde arz edilmiştir.

7 – Kongrenin devamı müddetince hükümet merkezinde kongre azası için temin edilmiş bazı kolaylıklar 6 numaralı bölümdedir.

Ziraat Vekaleti Ankara'ya bu maksatla gelecek vatandaşları şimdiden muhabbetle selamlar ve kendilerine kongrede memleketimiz için hayırlı neticelere varılması temennilerini hürmetle sunar.

Ziraat Vekili
Faik Kurdoğlu

Başvekil Celâl Bayar'ın Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nde İrad Buyurdukları Nutuk (27 Kânunuevvel 1938)

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nin Sayın Azaları,

Bugün burada, büyük bir millî dava hareketini hızlandırmağa, planlaştırmağa devam için toplanmış bulunuyoruz.

Bu dava üzerinde yaşadığımız, bütün kudret, yaşama, dayanma imkânlarını kendisinden aldığımız topraklarımızın canlandırılması, kıymetlendirilmesi davası, Türk köylü ve çiftçisinin serî, radikal kalkınması, geniş dinamik bir refaha ulaştırılması davasıdır.

Biz bu davayı, Osmanlı saltanatının haksız hükümdarlığıyla alakamızı kesip halkın hükümdarlığını kurduğumuz gün fiilen ortaya attık.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında, millî hükümetin ilk nüvesi kurulduğu zamanlarda, millî umdelerimizin ve misakımızın arasında ve içinde bu dava, bu ana dava vardı.

Büyük Türk milletinin, kurtarıcı ve müşahhas ideali müebbed önder Atatürk 'Türkiye'nin hakikî sahibi, efendisi, hakikî müstahsili olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah ve saadete müstahak ve lâyık olan da odur. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin iktisadî siyaseti bu asil gayeyi istihsale matuftur' diyordu. Ve her Türk'ün bu asil dava karşısında alması gerekli vazifeyi en açık en keskin kelimelerle gösteriyordu.

Arkadaşlar,

İmparatorluktan devralının vaziyeti hepiniz bilirsiniz.

Şuursuz, gafil, mecnun bir idarenin akla gelebilen bütün fenalıklarına sahne olmuş bir memleket;

Millî olan her şeye düşman, hurafeler içinde bir hükümet;

Her türlü refah ve kalkınma vasıtalarından tecrit edilmiş; ciddi, millî her hareketin karşısına ya kendi hükümeti ya kapitülasyonlar çıkan bir millet.

Büyük Türk inkılâbı, bundan dolayıdır ki yalnız Türk vatanını düşmanlarından temizlemekle kalmadı, Türk milletinin tam ve mutlak istiklâlini de istirdat etti. Arsıulusal müeyyidelere bağlamak suretiyle işe başladı."

Kemalizmin eserleri,

Sayın Celâl Bayar, 1933 yılında yapılan tetkiki anlatarak, Türk çiftçisinin yüksek kabiliyetini, onların teker teker adsız kahramanlar olduğunu söyledi ve dedi ki:

"Kemalizm, büyük Türk milletinin ve rejiminin ana partisine Cumhuriyet Halk Partisi unvanını vermek, bu suretle halkla beraber ve halk için karakterini de

doğuşunda tebarüz ettirmekle başladı ve ilk on beş yılının çalışmalarını hep bu maksat istikametinde, bu maksat etrafında teksif etti..

Bugün övünebileceğimiz bir muvaffakiyet, bir varlık halinde bulunan şimendifer politikamızı, sanayileşme politikamızı, cehaletle, hastalıkla, kuraklık ve bataklıklarla, yolsuzluk ve vasıtasızlıkla, mücadelelerimizi, memlekette tesis ettiğimiz büyük emniyet ve asayiş, tedvin ettiğimiz yeni kanunlar, paramızda, bütçemizde tesis ettiğimiz sağlamlığı, haricî ticaret politikamızın, dünya buhranı şeraiti içinde dahi millî istihsali koruyan karakterini, harf inkılâbını, sayıları artan mektepleri, vergilerde ve vergi sistemimizdeki ıslâhatı, bilhassa aşarın ilgasını, nihayet bizzat ziraat sahasında vücuda getirilmiş büyük işleri bunların başlıcası olarak zikredebilirim.

Nüfusumuz ve köylü:

Başvekil, hariçten, buğday ithal etmek mecburiyetinde bulunduğumuz yılları hatırlattı. Şeker, pamuk, yün sanayii etrafında izahat verdi. Yalnız pancar ziraatıyla köylü kesesine giren paranın altı milyon lira olduğunu, köylü gelirinin 1933'te 1923 senesine nazaran yüzde 27'ye, 1937'de ise yüzde 96'ya yükseldiğini söyledi ve nutkuna şöyle devam etti.

Sayın Azalar,

1935 resmî sayımına göre, nüfusumuzun yüzde 72,5'i köylüdür.

Faal nüfusumuzun yüzde 81'ini ziraatla iştigal edenler teşkil ediyor.

Bu rakam, dünyanın gerek iptidaî madde sarfiyatı, gerek müessese adedi bakımından, ziraat sanayii, umum sanayi faaliyetimizin yüze 50 ilâ 60'ıdır.

Elinizdeki en son millî gelir hesaplarına göre, ziraatın Türkiye millî gelirindeki mevkii, umumî millî gelirin yüzde 70'ini buluyor.

Toprak ve hayvan mahsullerimizin millî ihracatımız hakkındaki hissesi:

1933'te yüzde 89, 1937 ihracatında yüzde 91'dir.

İthalatımız itibariyle, bu nispet yüzde 10-12 arasındadır.

Diğer taraftan, Orta Anadolu'da 63 yerde ziraî işletmenin 1935-36 vaziyeti üzerinde yaptırdığımız bir tetkikin verdiği neticelerden bir kısmı şunlardır.

Ziraat alet ve makineleri çiftçi servetinin ancak yüzde 7'sini buluyor.

Hakikî ziraî istihsalin yarısını hububat, dörtte birini diğer nebatî mahsuller, geriye kalanını hayvan mahsulleri teşkil etmektedir.

Gıda bakımından iş çağında erkek itibariyle vasat olarak senede takriben 28 lirayı bulun sarfiyatın yüze 50'sini hububat; yüzde 14'ünü sebzeler ve meyveler; yüzde 14'ünü süt mamulatı ve yumurta; yüzde 8'ini tütün; yüzde 3'ünü şeker; yüzde 3'ünü de etler teşkil ediyor.

Bu rakamlar bizi, bütün çıplaklığıyla bazı hakikatlerle karşılaştırmaktadır."

Millî davalarımızın temeli:

Müteakiben yurdumuz için mevcut olan meselenin tevzî ve satış müşkülâtı değil, talep nispetinde mal yetiştirebilmek olduğunu söyleyen sayın Celâl Bayar, belli başlı istihsalatımızdan hektar başına elde ettiğimiz mahsullerin ve hakikî rakamlar olduğunu ilave ederek ziraatın, toprağın verdiğini almaktan tamamen çıktığını, piyasanın istediğini istediği miktar ve şartlarla istihsal etmek zarureti bulunduğunu hatırlattı ve sözlerine şöyle devam etti.

"Aziz Dostlarım,

Bu sözlerimle, üstün ve örnek millet olmak davamız bakımından da bu işin haiz olduğu ehemmiyeti aynı zamanda ifade etmiş olduğumu sanırım.

Demek oluyor ki köy ve ziraat kalkınması davamız bütün millî davalarımızın ana temelidir.

Bu kongrenin, bu istikamette büyük millî bir seferberliğe mesnet olması temennisindeyiz.

Partimizin millî hayat ve istihsal ile temasta hükümet teşkilâtına, öğretici, yol gösterici, yadım edici, yapıcı, örnek olucu vazifeler tahmil ettiği malumunuzdur.

Biz, bunlardan birincisini, Ziraat Vekâletimiz teşkilâtını yukarıdan beri izah etmekte olduğum maksatlara hürmet edebilecek şekillerde değiştirip bilhassa yayım servisiyle kuvvetlendirmek;

İkincisi de bu işler için tesis edip kendisine bağlayacağımız bir teşekküle yaptırmak fikrinde bulunuyoruz.

Karşılaşacağımız başlıca memleket meseleleri, ayrı ayrı gruplar halinde toplanarak mesaî programı şeklinde size arz edilmektedir.

Bunlar haricînde vaki olacak dilek ve isteklerinizin de ehemmiyetle nazara alınacağı tabiidir.

Kongremizin vereceği kararlar istişarî olacaktır.

Büyük Millet Meclisimizin millet hayrına olan en ufak işleri bile, ne büyük hararet, muhabbetle himayesine aldığını bilirsiniz.

Devlet reisimiz ve çok necip şefimiz İsmet İnönü'nün bu dev gibi işlere verdiği büyük ehemmiyet ise bütün milletçe görülmüş yüksek bir hakikattir.

Bundan dolayıdır ki biz de istişarî kararların imkân dahilînde görüldüğü ve vaziyete uyduğu anda derhal tatbik sahasına intikal edeceklerinden emin bulunuruz.

Muhterem Kongre Azaları;

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongremizin açılmış bulunduğunu arz ederim. Gayretleriniz, çalışmalarınız sevgili milletimiz için faydalı, mutlu olsun."

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nin 1938 Ruznamesi

Açılış Günü

I

Saat tam 11'de Ankara Halkevi Konferans Salonu'nda

1 – Yüksek Ziraat Enstitüleri talebesi tarafından İstiklâl Marşı

2 – Açış nutku

3 – Y.Z.E. talebeleri tarafından Ziraat Marşı

II

A. Seçim

- 1 Umumî Reis
- 1 Umumî Reis Vekili
- 3 Reis
- Fahri Reisler

B. Bu broşürde 2 sayılı bölümde gösterilen Mesaî Programına tevfikan:

11 Komisyon için reis ve mazbata muharrirleri intihabı

Üyelerin toplantı salonunda bulunacak Umumî Katiplik Bürosuna müracaatla diledikleri komisyon ve talî komisyonlara ayrılmaları ve komisyon ve tali komisyonun nerelerde ve hangi numaralı salonda toplanacağını, bu büroda bulundurulacak karatahta üzerindeki yazıdan not etmeleri.

Saat 21'de

Halkevi Konferans Salonu'nda ziraî filmler ve Yüksek Ziraat Enstitüsü talebesi tarafından Ziraat Marşı.

Heyet-i Umumiye'de, komisyonlarda, tali komisyonlarda, reisten söz isteyeceklerin, kâtiplere ve kendilerini tanımayanlara kolaylık olmak üzere soyadlarını ve mahallerini söyleyerek söz istemeleri ve söz söylerken de aynı tarzda söze başlamaları ehemmiyetle rica olunur.

İkinci Gün

Saat 9.30'da Talî komisyonların içtimaları

Saat 16'da Aynı komisyonların mesailerinin devamı

Saat 21'de Halkevi Konferans Salonu'nda zirai filmler ve Yüksek Ziraat Enstitüsü talebesi tarafından Ziraat Marşı.

Üçüncü Gün

Saat 9'da Komisyonların tâli komisyonlar raporlarını müzakere etmeleri

Saat 6'da aynı mesaiye devam

Saat 21'de Ankara sinemalarında ve Halkevi'nde ziraî filmler ve Yüksek Ziraat Enstitüsü talebesi tarafından Ziraat Marşı.

Dördüncü Gün

I. Halkevi Konferans Salonu'nda umumî toplantı ve komisyonlarca kararların müzakeresi

1 – Azaların cümlesini istiap edecek kapalı salon müşkilatı ve mevsim vaziyeti dolayısiyle ziyafetler ve kabul resimleri ayrıca tebliğ olunacaktır.

2 – Yüksek Ziraat Enstitüsü talebesi tarafından söylenecek Ziraat Marşı muhterem azaların da ağızdan iştiraki ve bu marşı mühitlerinde yaymaları temenniye şayandır.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Komisyonları

1 – Teşkilât: Cumhuriyet Halk Partisi prensiplerini realize edebilmek bakımından vekalet bünyesi

a.1 – Örnek ve yapıcı olması

2 – Tetkik edici, öğretici, yardım edici ve yapdırıcı bulunması

b. Zirai tedrisat bakımlarından

(Bu komisyon azalarının neşriyat arasındaki "Belgeler" ve "Akkol" başlıklı ciltlerle sonlarında "marketing" işaretli kitapları ve takdimen tetkik etmeleri ve bilhassa yayım servisi ve Bulgaristan teşkilâtına ait 2'inci takımdaki vesaiki okumaları rica olunur.)

II. Bağ ve Bahçe Ziraatı:

a) Meyve
b) Zeytin ve çay
c) Sebze ve çikek

III. Tarla Ziraatı:

a) Umumi
1- Kuru ve sulu ziraat
2- Gübreler

3- Nebat ıslâhı
4- Mücadele
5- Makineler
b) Hububat
1 – Buğday
2 – Arpa, Yulaf, Mısır, Çavdar
3 – Pirinç
c) Sınaî nebatlar
1 – Tütün, afyon
2 – Pamuk, keten, kendir, jüt
3 – Şeker pancarı, patates
4 – Yağlı nebatlar
d) Bakliyat
IV. Hayvan Yemi:
a) Tabii ve sun'î çayırlar
b) Yemlik bakliyat ve saire
V. Hayvanat
a) Umumi
1 – Mücadele
2- sunî ve tabii tohumlama
3 – Hayvan mahsullerinin kıymetlendirilmesi
a) Hususî
1 – Atçılık
2 – Sığırcılık
3 – Davarcılık
4 – Kümes hayvanları, tavşan
VI. Ziraat Sanatları:
a) Akkol
b) İpek böcekçiği
c) Arıcılık
VII. Marketing
a) Nakil vasıtaları
b) Ambalaj
c) Standardizasyon
d) Alış ve satış organizasyonu
VIII. Tedrisat
a) İlk tedrisat
b) Orta tedrisat
c) Yüksek tedrisat
d) Profesyonel mektepler
e) Kurslar
IX. Ormancılık:
X. Mevzuat, layihalar ve temenniler, ziraî kredi ve sigorta

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Resmî Üyeleri

1 – Büyük Millet Meclisi Azası

2 – CHP umumî İdare Heyeti Azası

3 – Vekaletler ve müstakil umum müdürlükler mümessilleri

4 – İstanbul Üniversitesi mümessilleri

5 – Ankara'daki yüksek mektepler mümessilleri

6 – Matbuat ve Anadolu Ajansı mümessilleri

7 – Millî Bankalar Mümessilleri

8 – Vilayet mümessilleri

9 – Ziraat ve Ziraat Sanayi maddeleri üzerine çalışan kooperatifler, müesseseler ve firmaların gazetelerle ilanı müteakip göndereceklerini bildirecekleri mümessiller.

Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san'atımızı da tezyid ve tevsî etmek mecburiyetindeyiz. Eğer san'at hususunda yine müsamahakâr olursak o halde âsar-ı sanayide yine haricîn haraçgüzârı oluruz.

Atatürk - 17 Şubat 1923
Türkiye İktisat Kongresi açış konuşması

CUMHURİYET VE SANAYİ

Atatürk ve "Hâkimiyet-i Iktisadîye":

"Bu devlet, bu millet hâkimiyet-i iktisadîyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teâlî etmeye [yükselmeye] başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır."

Atatürk-1923

Efendiler,

Hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyanın her medenî milletinin tabiaten malîk olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler ve haklarımızı teslim etmelidirler. Çünkü hakkımız tabiidir, meşrudur, makuldür ve bize lâzımdır. Biz bu haktan vazgeçmeyeceğiz ve ne kadar haklı isek bu hakkımızı müdafaa ve muhafaza için de memleketimizin, milletimizin kabiliyet ve kudreti o kadardır.

Efendiler, görülüyor ki bu kadar kat'î ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra dahi bizi sulha kavuşturmaktan men eden sebeb doğrudan doğruya esbâb-ı iktisadîyyedir. Mülâhazât-ı iktisadîyyedir [iktisadî düşüncelerdir]. Çünkü bu devlet, bu millet hâkimiyet-i iktisadîyyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teâlî etmeye [yükselmeye] başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvâfakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur.

Fakat muvaffak olmak için çok çalışmak lâzım olduğunu bilmeliyiz. Iktisadîyat diyoruz. Fakat arkadaşlar,

iktisadîyyat demek, her şey demektir. Yaşamak için mesut olmak için mevcudiyet-i insaniyye için ne lâzımsa onların kâffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey demektir.

Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san'atımızı da tezyid ve tevsî etmek mecburiyetindeyiz. Eğer san'at hususunda yine müsamahakâr olursak o halde âsar-ı sanayide yine haricîn haraçgüzârı oluruz.

Arkadaşlar, bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisad programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde mündemiçtir.

Atatürk - 17 Şubat 1923
Türkiye İktisat Kongresi açış konuşması

İlk Sanayileşme Girişimleri

18. yüzyılın son çeyreği ile İngiltere öncülüğünde başlatılan sanayileşme kısa sürede kıta Avrupası'na ulaşıyor ve Napolyon savaşları ertesi sanayi ürünleri geniş bir pazar oluşturuyordu. Özellikle İngiliz pamuklu dokuması kısa sürede yerel el tezgâhlarını güç durumda bırakıyordu.

Osmanlı Devleti 1820'lerle birlikte dünya pazarına açılmaya başlamıştı. Bir yandan, geleneksel, fiskalist, provizyonist ekonomik yapı çözülürken, öte yandan çağdaş bir toplum dokusunun oluşmakta olduğu izleniyordu. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin geleneksel zanaat yapısı giderek gücünü yitiriyor, çözülüyordu. Loncaların hükümran olduğu tarım dışı üretim gelişen talebi karşılayamaz olmuştu.

Başlangıçta zanaat ölçeğinden fabrikaya geçişi zorunlu kılan devletin talep yelpazesiydi. Çağdaş donanımlı bir ordu gereği devlet öncülüğünde fabrika üretimini gündeme getirmişti. Osmanlı sanayiinin ilk örnekleri bu nedenle pazar göstergelerinden bağımsız, malîyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalardan oluşuyordu.

Devlet öncülüğünde sanayileşme Osmanlı'nın Cumhuriyet Türkiyesi'ne bıraktığı miraslardan biriydi. Bu nedenle Cumhuriyet'in devraldığı sınaî mülkiyette devlet fabrikaları hatırı sayılır bir yer işgal ediyordu. Ordunun talep örüntüsü doğrultusunda dokuma ve deri sektörleri Osmanlı sanayileşmesinde başı çekmişti. Devlet tarafından işletmeye açılan ilk iplik ve dokuma fabrikaları Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi devlet örgütü çatısı altında uzun zaman faaliyetlerini sürdürdüler. Bu fabrikalar Cumhuriyet'le birlikte 1925'te kurulan Devlet Sanayi ve Maadin Bankası'na, daha sonra Sanayi Ofisi ve nihayet Sümerbank'a devrediliyordu. Sümerbank'ın kuruluş döneminde mal varlığını oluşturan bu fabrikalar Türkiye sanayileşme sürecinin ilk adımlarını oluşturuyordu.

Feshane Fabrikası

Osmanlı döneminde kurulan ilk fabrikalardan biri Defterdar (Feshane) Fabrikası idi. 1826'da yeniçerilik kaldırılmış, yeni Osmanlı ordusu, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye kurulmuştu. Ordunun yeni donanımında fes giydirilmesi kararlaştırılmıştı. Bir süre bu ihtiyaç Tunus'tan karşılandı. Ancak 1835'te Kadırga'da , Hazine-i Hassa'ya ait bir konakta bir fes imalathanesi kuruluyordu. Bir süre ilkel bir teknolojiyle çalışan ve o günkü dille "darüssınae" diye nitelenen bu imalathane, 1839'da Abdülmecid'in bir fermanıyla Haliç'te III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın ikametine ayrılmış olan sarayın Fer'iye kısmına taşınmıştı.

Başlangıçta fes örmekle yetinen bu imalathaneye sonradan aba ve halı tezgâhları da getirilmiş ve böylece dokumacılığa başlanmıştı. Çevirici güç olarak hayvanla dönen dolaplar, diğer bir deyişle organik enerji kullanılıyordu. Bu amaçla imalathanede kırk kadar katır besleniyordu. Feshane'de 1843-1851 döneminde çevirici güç

inorganik enerjiye dönüştürülmüş; buhar gücüne ve makine kullanımına geçilmişti. İngiltere'den, Fransa'dan ve Belçika'dan buhar makineleri ve buhar gücüyle çalışan iplik dokuma ve apre makineleri getirtilmişti. Böylece imalathane bir dokuma fabrikasına dönüşüyordu.

Tanzimat'la birlikte ufak ölçekte bir sanayileşme girişimi yaşanmıştı. Feshane'nin yanı sıra İzmit Çuha, Hereke ve Bakırköy fabrikalarının da 1840'lı yıllarda faaliyete geçtiği görülüyordu.

1849'a kadar Feshane Fabrikası'nı Darphane-i Amire yönetmişti. Bu tarihlerde fabrika kısmen, devlet siparişleri dışında, pazara için de üretime geçmişti. Kumaş ve fes satışları için Vezneciler, Çarşıiçi, Tophane ve Beşiktaş gibi semtlerde kiralanan dükkânlarda halka satış yapılıyordu. 1849'da Feshane Fabrikası'nın yönetimi Hazine-i Hassa'ya devrediliyordu. 1866'da Feshane yanıyor, ancak 1868'de tekrar faaliyete geçiyordu. 1877'de genişletiliyor; teknolojik yeniliklerle donatılıyordu. 1876 Osmanlı-Rus Savaşı ertesi Bulgaristan'daki İslimiye fabrikaları elden çıktıktan sonra Feshane Bâb-ı Seraskeri emrine veriliyordu. Bundan böyle 1921 Martı'na kadar 44 yıl Levâzımat-ı Umumiye-i Askeriye'nin yönetiminde kalıyordu. Bu tarihten 1923 yılına kadar İstanbul Fabrikaları Umum Müdürlüğü, 1923'ten 1925 yılı Nisan sonuna kadar da askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü emrinde faaliyetini sürdürüyordu.

Basmahane

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk inorganik enerji ile çalıştırılan fabrika Basmahane ya da Bakırköy Bez Fabrikası idi. Çevirici güç ya da o günkü deyişle "mihaniki" güç kullanan bu fabrika Barutçubaşı Ohannes tarafından kurulmuştu. Fabrikada önceleri İngiltere'den getirtilen iplikle yalnız dokuma üretilmiş ve el kalıplarıyla basma yapılmaya başlanmıştı. Sonraları Basmahane'nin iplikhanesi de kurularak iplik ihtiyacını kendi üretiminden karşılamıştı. Fabrika büyük bir olasılıkla 1840'lı yılların sonlarında Hazine-i Hassa'ya intikal etti. Bu fabrikada el kalıplarıyla basma üretimi sürdürülüyor, yine Barutçubaşı Ohannes'in nezaretinde çadır ve Amerikan bezi üretiliyordu.

1850'lerin başında fabrikanın adı Basmahane-i Amire oldu. Avrupa'dan yeni makine, techizat getirtildi. Beceri sahibi ustalar çağrıldı. Fabrika genişletilerek basma üretimine başlandı. Ancak, basma çok pahalıya mal oluyordu. 1850'lerin ortalarında basmadan vazgeçilerek bez üretimine ağırlık verildi. Yeni tezgâhlar getirtildi ve yabancı ustaların nezareti altında günde yüz topun üzerinde bez üretildi. 1876'da Harbiye Nezareti'nin Nizamiye İdaresi emrine verilen Basmahane'de zamanla yabancı ustalara gerek kalmadı. Onlara yol verilerek yerlerine yerli sanatkârlar alındı. Makinelerin idaresi Bahriye'den çarkçı zabitlerince üstlenildi. Fabrika Harbiye Nezareti emrine geçtikten sonra kaput bezi, çamaşırlık gibi asker ihtiyacını karşılayan tür dokuma üretimine geçti.

20. yüzyıl başında fabrikada bir de el tezgâhı kısmı açıldı. Bu tezgâhlarda Bursa havluları, peştemallar, yemek peçeteleri, sofra örtüleri, bürümcük peşkiller, sedir örtüleri, perdelik bezler üretilmişti. O tarihlerde fabrikanın Nizamiye kapısı yanında perşembe günleri sabahtan başlamak üzere açılan sergilerde bu mamul mallar halka teşhir olunuyor ve satış yapılıyordu. Ramazanlarda Bayezid Camii avlusunda sergi açılıyordu. El tezgâhlarında dört katlı kolan tüfek kayışı ve dikişsiz av fişeklikleri de üretilirdi. Fabrika sonraları çadır bezi, çadır astarı, Amerikan bezi, elbiselik bez ve çadır kolanında uzmanlaşmıştı.

1921 Nisan ayına kadar 54 yıl Harbiye Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren fabrika, Defterdar Fabrikası ile birlikte önce İstanbul Fabrikaları Umum Müdürlüğü'ne, 1923'te de askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne devrolundu. 1925 yılında Devlet Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşuyla bu bankanın bünyesine geçti. 1924'te el tezgâhları kaldırıldı. 1928 yılında askerî fabrikalara kolan ve darphaneye dikişsiz para torbası üretimi içi 40 kadar tezgâh fabrika dışındaki pavyonlarda tekrar faaliyete geçirildiyse de 1933 yılında el tezgâhlarıyla

üretime bir kez daha son verildi.

Kuruluşu sırasında 1600 vargelde ve 4800'ü ring iplik makinesinde olmak üzere 6400 iğe ve 100 kadar dakikada 110 devir yapan mihaniki dokuma tezgâhına sahip olan Basmahane zamanın modern pamuklu tesislerinin düzeyinde idi. Ancak 1924 yılına kadar köklü herhangi bir revizyona tabi tutulmamıştı. 1852 yılında konmuş buhar makinesi 1926-27 yıllarına kadar kullanılmıştı. Basmahane'de ilk ıslâhat girişimine 1924 senesinde askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olduğu zamanda başlandı. 3200 iğlik 8 modern iplik makinesi, 10 kard, 2 cer makinesi ve bir haşıl makinesiyle donatıldı.

Hereke Fabrikası

Tanzimat döneminde devletin ihtiyacını karşılamaya yönelik fabrikalardan bir diğeri Hereke Fabrikası idi. 1840'lı yılların ikinci yarısında, Ohannes ve Bogos Dadyan Biraderler İzmit Çuha Fabrikası'nı kurarlarken, Serasker Rıza Paşa'nın izniyle Hereke'de kendi adlarına bir fabrika tesisine girişmişlerdi. 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgâhından oluşan fabrika bir süre sonra, muhtemelen 1845 yılında "emlâk-ı hâkâni"ye intikal etti ve Saray'a bağlı olarak işletildi. Fabrikanın ipekli kısmı özellikle saray için üretimde bulundu. 1850'de ipekli kadife ve mobilyalık (kemhane) jakarlı kısımları kuruldu. Pamuklu dokuma tezgâhları bir süre sonra Zeytinburnu (Bakırköy) fabrikasına taşındı. Hereke Fabrikası 1875'te piyasaya açıldı. Kapalı Çarşı'da mağaza açtı. Ancak serbest piyasada ithal edilen ucuz dokumalar karşısında fazla varlık gösteremedi. Düşük gümrük tarifeleriyle tutunması olanaksızdı. Mağaza bir süre sonra kapatıldı.

Hereke Fabrikası 1891'de halı üretimine de geçiyordu. Gördes ve Demirci'den ustalar getirtildi. Bunlar bir süre, İstanbul'da Saray'da ustalar nezaretinde staj gördüler. Hereke'de önce Gördes ve Demirci halıları dokundu. Giderek desenler zenginleştirildi. 1900'da Gobölen tipi halılara geçildi. Binbir çiçek, sırmalı Gördes, Hereke'de dokunan ünlü halılar arasında yer aldı. 1902'de 20 dokuma tezgâhı ve yardımcı makineleriyle bir çuha kısmı ilave edildi. 1905'te ise Hereke bünyesinde bir fes imalathanesi birimi açıldı. 1918'te fabrika genişletiliyor ve yünlü dokuma kısmı 52 tezgâha çıkarılıyordu. Bundan böyle Hereke bir yünlü dokuma fabrikası görünümü kazanıyordu.

Beykoz Fabrikası

19 yüzyılda devletin sanayileşme sürecinde el attığı bir diğer sektör deri ve kundura üretimiydi. 1800'lerin başında debbağ esnafından Hamza, Beykoz deresinin Boğaz'a karıştığı noktadaki su değirmeninin çarklarından yararlanarak bir debbağhane kurmuştu. Zamanına göre ileri bir teknolojiye sahip sayılabilecek bu imalathane 1810'da devlete intikal etti ve Debbağhane-i Amire adını aldı. Harbiye Nezareti bünyesinde yer alan işletme 1842'de makinelerle donatıldı. Palamut ve çam kabuğu öğütmeye mahsus değirmenler kondu. 60 beygir gücünde bir buhar makinesinden güç elde edildi. 70 deri kuyusu ve iki taş değirmeniyle takviye edildi. 1884'te deri fabrikasının yanına günde 260-300 çift arası kundura üretecek bir tesis ilave edildi.

1912'de Debbağhane-i Amire'de günde ortalama 100 deri işleniyordu. Kundura kısmında ise el işçiliğiyle günde ortalama 250 çift kundura üretiliyordu. Bu tarihte Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın girişimiyle fabrika revizyona tabi tutuldu ve genişletildi. Avrupa'dan debagat makineleri getirtildi. Kundura kısmı üretimi günde 1000 çifte çıkarıldı. Güç kaynağı olarak 90 beygirlik iki dizel motoru ilave edildi. I. Dünya Savaşı sırasında ordunun deri ve kundura ihtiyacını büyük ölçüde bu fabrika karşılamıştı.

Görüldüğü gibi, sonradan Sümerbank'ın kuruluş mal varlığını oluşturacak olan fabrikalar Osmanlı döneminde ordu ve Saray'ın ihtiyacını karşılamaya yönelik dokuma ve deri fabrikalarıydı. Bunlar ya Fes ve Çuha

Fabrika-i Hümayunu, İzmit Aba Fabrikası, Debbağhane-i Amire, Basmahane-i Amire (Bakırköy Bez Fabrikası) gibi Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye İdaresi'ne ya da Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda olduğu gibi Saray'a, emlâk-ı hümayuna aitti.

1929–1945 Dönemi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadî kalkınmanın sloganlarından birisi "üç beyazlar-üç karalar"dır. Cihan Harbi ve Millî Mücadele'de üç beyaz (un, şeker, pamuklu dokuma) ve üç kara (kömür, demir, petrol) ürünü yokluğunun yaşattığı sıkıntının Cumhuriyet'in kalkınma hedefi ile aşılacağı ifade ediliyordu. Bu nedenle kurulan her şeker fabrikası büyük bir sevince vesile olmuştu.

Iktisadî donanım amacıyla 1930 yılında ABD'den 10 milyon dolarlık bir borç alındı. 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolarlık borçla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan fabrikaların bir kısmı yapıldı. 1938 yılında İngiltere'den alınan 16 milyon sterlinin 10 milyonu ile dış ödeme güçlükleri giderildi ve geri kalan para da askerî amaçlı kullanıldı. 1939 yılı başlarında Türkiye'nin döviz olarak ödenecek toplam dış borcu 236 milyon ABD doları iken, 1940 yılında İngiltere ve Fransa'dan toplam 164 milyon dolar, 1942 yılında Almanya'dan 100 milyon mark kredi sağlandı. 1945 yılı sonunda konsolide dış borç tutarı 439 milyon doları buldu. II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'de artan askerî harcamalar ve dış borç stoklarındaki gelişmeler ile Türk Lirası'nda yaşanan değerlenme daha sonra ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir baskı oluşturdu ve bunun sonucunda 1946 yılında devalüasyon yapıldığında dış borç TL cinsinden 707 milyon Türk Lirası'na ulaştı. 3 yıl sonra sterlin ve diğer dövizlerin devalüe edilmiş olması dış borçlarda 204 milyon TL'lik bir düşüşe yol açtı.

30'lu Yıllarda İzlenen Politika

30'lu yıllarda devletçilik sadece sanayileşme alanında sınırlı kalmayarak devletin her alandaki uygulamalarına yansıdı. Bu doğrultuda millîleştirmeler de yer aldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da millîleştirme yapılmıştı. Ama süreç 1930'lu yıllarda hız kazandı. Lozan Antlaşması kapsamında faaliyet gösteren demiryolu, liman, elektrik, havagazı, su, tramvay vb. altyapı hizmeti veren imtiyazlı şirketler devlet tarafından satın alındı. 1928'de Haydarpaşa Limanı İşletmesi, 1934'te İstanbul Rıhtım İşletmesi, 1937'de Ereğli Limanı, Zonguldak Çatalağzı Demiryolu ve Kömür Madeni İşletmeleri, 1938'de İstanbul Üsküdar-Kadıköy Tramvay İşletmeleri satın alındı. 1936'da İstanbul Telefon Şirketi, 1938'de İzmir Telefon Şirketi devletleştirildi. Ankara-İzmir, Ankara-Sivas, Zonguldak-Adana gibi ticaret ve sanayinin yoğunlaştığı şehirler arasında ilk telefon bağlantısı 1937'de kuruldu.

1933'te İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" ve "Altın Arama ve İşletme İdaresi" adıyla iki bağımsız kurum kuruldu. Daha sonra bu iki kurum 1935'te kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne bağlandı. 1935'te Etibank kuruldu. 1937'de temeli atılan Karabük Demir Çelik Fabrikası 1939'da hizmete girdi. 1937'de ilk defa demir madeni Divriği'de bulundu ve 1939'da işletmeye alındı.1939'da İETT İstanbul Belediyesi devredildi.

Ekonomi Planlaması

1930 yılında düzenlenen Sanayi Kongresi'nde kalkınmanın sanayileşme ile gerçekleşebileceği, sanayileşmenin bir zorunluluk olduğu ve bu yolla iktisadî bağımsızlığın sağlanabileceği vurgulanıyordu. 1930'da Haricîye Vekili Tevfik Rüştü Aras, 1932'de Başvekil İsmet İnönü başkanlığındaki bürokrasi kesiminden heyetlerin Sovyetler Birliği ve İtalya'ya düzenlediği geziler Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve kültürel geleceği konusunda yol

gösterici oldu. Bu dönemde Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin uyguladığı "güdümlü" iktisat politikaları, bu arada planlama anlayışı, Türkiye'de de yankı uyandırdı. Avrupa'da uygulanmakta olan politikaları kapitalizmin sorunlarına yönelikti. Türkiye henüz o gelişmişlikte değildi. Bu nedenle Sovyetlerin uyguladığı merkezî planlama ile kalkınma modelinin uyarlanabilirliği ön planda yer aldı. Bu tür bir anlayışın Türkiye'nin iktisadî yapısına ve ihtiyaçlarına daha yakın olduğu görüşü özellikle *Kadro* dergisi çevresinde revaç buldu.

Türkiye'de planlama çalışmaları 1930'lu yıllarda devletçilik ilkesi kapsamında uygulamaya soludu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çalışmalarına 1932'de Sovyetler Birliği'nden Orlof başkanlığında gelen bir heyet ile başlandı. Plan, makro ekonomik bir plan niteliği taşımamaktaydı. Hedefte sanayi sektörünün gelişmesini sağlayarak Türkiye'nin "kendine yeter" bir yapıya kavuşması vardı. Plan kapsamında, dokuma (mensucat), madencilik (demir-çelik, bakır ve kükürt), kâğıt-karton (selüloz), kimya-seramik (cam, çimento) olmak üzere beş temel alanda yirmi üç fabrikanın kurulması düşünülüyordu. Planı uygulama görevi 1933'te kurulan Sümerbank'a verildi. Ayrıca Türkiye İş Bankası da Şişecam ve Sömikok gibi yatırımların bir kısmını üstlendi. Uygulamada olduğu 1934-38 yılları arasında plan başarılı oldu. "Üç beyaz" olarak nitelenen dokuma, un ve şekerin üretimi temel ihtiyaçları giderdi. 1929'da yüzde 9,6 olan sanayi sektörünün GSMH içindeki payı 1939'da yüzde 18'e yükseldi. Tarım sektörünün payı yüzde 51,6'dan yüzde 39'a geriledi. Bu dönemde sanayi kesiminin yıllık büyüne hızı yüzde 6,87, ekonominin yıllık büyüme hızı yüzde 6 oldu.

Birinci Beş Yıllık Kalkın Planı'nda sağlanan başarıya istinaden İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarına 1936'da başlandı. İkinci planın daha kapsamlı olması amaçlandı. Ara ve yatırım mallarının üretimine önem verildi. Birinci plana ilave olarak elektrik santralları, denizcilik gibi ek faaliyet alanlarına da planda yer verildi. Bu kez İngiltere'den borç alınması öngörüldü. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaş koşulları İkinci Beş Yıllık Plan'ın gerçekleşmesini engelledi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Uluslararası Sergisi: Beynelmilel Ankara Kömür Sergisi (23 Nisan-23 Mayıs 1937)

Ankara'da Enternasyonal Kömür Sergisi

Ankara Beynelmilel Kömür Sergisi, Türkiye'nin mühim servet kaynaklarından biri olan kömüre yurt içinde ve dışında geniş ölçüde mahreçler bulmak; kömürün çıkarılış, yapılış ve kullanılışını kolaylaştıracak vasıtaları halka ve alâkadarlara tanıtmak; bu vasıtalardan memleketimiz için en uygun ve en elverişli olanları tesbit etmek ve kömürün millî ve iktisadî ehemmiyetini tebarüz ettirmek gayesiyle açılmıştır. Mühim bir kömür memleketi olan Türkiye, yalnız geniş kömür yatakları üzerinde yatan bir memleket değildir; Doğu Avrupa'nın ve Akdeniz doğu ve orta çevresinin kömüre malîk olanıdır. Yalnız Zonguldak Havzası lâakal 200 kilometre uzunluğundaki sahayı kaplamaktadır. Son senelere kadar asrın teknik icaplarına uygun, derli toplu, metotlu ve programlı bir işletmeğe tâbi olamayan bu kömür havzası, ancak Cumhuriyet rejiminin şuurlu ve plânlı mesaisi çerçevesine girdikten sonra lâyık olduğu ehemmiyet ve nizamı kazanmaktadır. Linyit kömürü de Türkiye'nin her tarafında mebzulen vardır. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün çalışmalariyle mühim addedilecek yeni bir linyit havzası meydana çıkarılmıştır: Kütahya'nın 20 km şimalinde ve takriben 20 km uzunluğunda ve 10 km genişliğinde bir tersiyer bünye içinde büyük kömür zuhuratı görülmüş ve bu sahanın yalnız 872 hektarlık kısmında yapılan galeri kuyu, yarma, şakulî ve ufkî sondaj ameliyatı neticesinde, 100 milyon ton kömürün mevcudiyeti tesbit ve işletmeğe müheyya bir hale getirilmiştir. Jeolojik alâmetleri itibariyle kömürü ihtiva eden, fakat aramağa şimdilik lüzum görülmeyen mıntıkada, bunun birçok misli kömür tahmin edilmektedir. Türkiye'nin diğer mıntıkalarında linyit madeni mevcuttur. Bu kadar geniş ve bol kömür zuhuratına sahip olan Türkiye bu zen-

ginlikten lâzım geldiği gibi istifade etmek için Cumhuriyet Hükümeti Ankara'da açtığı Enternasyonal Kömür Sergisini 23 Nisan'dan 23 Mayıs'a kadar devam ettirmiştir ve bu sergi kalabalık bir vatandaş kütlesi tarafından gezilmiştir. Sergi, sadece gezilen lalettayin bir vakit öldürme yeri değil, Türk vatandaşlarının merakını okşayarak kömür mevzuunun incelenme meşheri de olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurduğu ilk enternasyonal sergide her hangi spekülatif ekonominin panayırlaşmış ruhu yerine Türkiye iktisadî kalkınmasının dayandığı rejim imanı belirtilmiştir. Sergi, bir gösteriş ve bir süs olmaktan çok öteye geçmiş; seyircilere yaptığı kuvvetli, vazıh ve esaslı telkinlerle işlediği rol, bir de kömür sarfiyatının artmasını, memleket refahında bir âmil olmasını temin için kömürlerimizi en iyi şekilde kullanmamızı kolaylaştıracak vasıta ve aletleri teşhir edilenler arasından seçmek, onların memleket dahilînde yayım sebebini yaratmak işi ile de tamamlanmakta bulunmuştur. Bu önemli işi başarmak için 24 mütehassıs kişiden oluşan bir Jüri heyeti seçilmiştir. Jüri heyeti, tecrübe ve tetkiklerine devam etmekte olup kömürlerimiz ve yurt şartları için en uygun alet ve vasıtaları seçmek yolunu tutmuştur. Sergide teşhir edilen eksponanlar aşağıdaki kategorilere ayrılmıştır:

1 – Kömür ve çıkarılması

A - Kömür arama ve çıkarma faaliyet ve usulleri

a) Kömür arama çalışmaları

b) Kömür çıkarma

B - Bunları kolaylaştıran aletler

a) Kömürün temizlenmesi ve buna yarıyan aletler

b) Kömürün naklini ve yayılmasını kolaylaştıran vasıtalar

2 – Ev idaresinde kömür

A - Teshin vasıtaları

a) Ocaklar

b) Sobalar

c) Kaloriferler

B - Mutfak ve temizlik vasıtaları

a) Yemek ocakları

b) Yemek sobaları

c) Banyo sobaları

b) Sıcak su sobaları

C - Ev idaresinde kömürün kullanılışını kolaylaştıran vasıtalar

a) Kömürün sarfiyatını ekonomize eden vasıtalar

b) Teshin vasıtalarının kullanılışını kolaylaştıran ve mukavemetini artıran vasıtalar

3 – Umumî hizmetlerde kömür

A - Nakil vasıtaları

a) Kara nakil vasıtaları

b) Deniz nakil vasıtaları

B - Yardımcı vasıtalar

a) İnşaat vasıtaları

b) Yardımcı nakil vasıtaları:

Vinçler

4 – Endüstri sahasında kömür

A - Kömür yakan vasıtalar

B - Endüstride kömürün istihlâkini kolaylaştıracak yardımcı vasıtalar

5 – Ziraat sahasında kömür

A - Ziraat aletlerini tahrik edecek vasıtalar

B - Ziraat sahasında kömürün istihlâkini kolaylaştıracak vasıtalar

6 – Kömürden çıkan vasıtalar

A – Türkiye'de istihsal olunan kömürden çıkan ve doğrudan doğruya istihlâk edilen maddeler

a) Havagazı

b) Elektrik

c) Benzin ve diğer hareket doğuran maddeler

A - 6 A kategorisine dahil maddelerin istihsalini temim eden ve kolaylaştıran vasıtalar

7 - Kömür bakayasından ve mürekkebatından yapılan maddeler

A - Farmakolojik müstahzarla

a) Dezenfektanlar

b) İlâçlar

c) Ziraata ve endüstriye yardım eden maddeler (gübreler, boyalar, vs)

B – 7 A kategorisinde bahsedilen müstahzarların istihsalini temin eden tesisat ve bu tesisatın verimini arttıran ve kolaylaştıran vasıtalar.

8 – Serginin gayesine en fazla yardım eden standı hazırlama keyfiyeti de mükâfat tayininde ayrıca bir kategori muamelesi görür.

Sergi binanın icablarına göre yedi salonda bir tecrübe pavyonu e bir de danışma pavyonundan mürekkep olarak vücude getirilmiştir. Esas bina içindeki yedi salon muhtelif eşyanın teşhirine ayrılmıştır. İlk girilen yeri Onur Salonu teşkil etmiş, M.T.A. Enstitüsünün ve Etibank'ın müşterek bölmeleri, bir kömür maden ocağı galerisinin tabii cesamette içini göstermiş ve ayrıca Zonguldak kömür ve Kütahya linyit havzası maktalarını, Türkiye'de çıkan taş ve linyit kömürlerinin numunelerini, kömürden çıkan maddeleri, Türkiye'de kömür havzalarını, kömür grafiklerini teşhir etmiştir.

Serginin kuruluşundaki maksat içtimaî olmuş ve bunun için de bol dekorlu gösterilerle zorsuz öğretme hedefleri güdülmüştür.

Sergiye Türkiye'den 11 firma, yabancı memleketlerden sırasıyla Almanya'dan 21, Avusturya'dan 7, Belçika'dan 2, Çekoslovakya'dan 2, Fransa'dan 2, Hollanda'dan 1, İngiltere'den 3, İtalya'dan 1, Macaristan 1, Birleşik Amerika Devletleri'nden 5, Yugoslavya'dan 1, Yunanistan'dan 2 firma iştirak etmiştir.

Sergiyi açış söylevinde Başvekil İsmet İnönü tebarüz ettirmiş ve "memlekette kömür istihsalini arttırmak ve kömür kullanan cihazları yaymak hükümetin takip ettiği başlıca bir politikadır" demiştir.

Sergi hakkındaki intibalarını üçüncü haftasında Sergide çıkan ve Türkiye gazetelerinde en çok yazıları neşrolunan bir çok muharrirlerin en güzel yazılarından bir kaçını kömüre dair yazmasına amil olan Kömür gazetesine verdiği beyanatta İktisat Vekili Celâl Bayar şöyle anlatmıştır:

"Halkın Sergiye bu derece muhabbet ve alaka göstermiş olması, bizden beklediği vazifenin ehemmiyet ve büyüklüğünü, bize tekrar etmesi demektir" demiştir.

Enternasyonal Kömür Sergisi, maksadını yerine getirmek ve vazifesini yapmakla beraber Türkün sergicilik kabiliyetini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çalışma metotlarındaki yenilik ve üstünlüğü de belirtmek mazhariyetine ermiştir.

M. T. A., Maden Teknik ve Arama Enstitüsü yayını,
sene 2, sayı 3, Temmuz 1937, s. 50-53.

Etibank

Etibank, 1935 yılında, ülke madenciliğinin ve elektrik tesislerinin kurulması ve işletilmesi amacıyla kurulmuştu. Sanayi ve Maadin Bankası ile Sümerbank'a bağlı olan bir kısım tesisleri devralarak çalışmaya başlamış, ileriki yıllarda ülke maden yataklarının işletilmeye açılmasında, ihracında ve daha da ileride hidro ve termik elektrik santralleri ile elektrik nakil hatları kurulmasında değerli hizmetlerde bulunmuştu.

Atatürk'ün eşsiz görüş ve işareti ile "daima daha kuvveti, daima daha müreffeh hür ve müstakil Türkiye" idealine vasıl olmak için siyasî, içtimaî ve kültürel sahalarda tahakkuk ettirilen başarıları Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî sahada da tarsin etmek için ne mütekâsif gayretler sarf ettiğini bugün bütün dünyaca takdir ile bilinmektedir.

Filhakika iktisadî ve bilhassa sınaî ilerleme olmadıkça yüksek bir medeniyete intibak etmek imkânsızlığındaki kat'îyeti vaktinde derpiş eden Türkiye Cumhuriyeti, medenî inan cemiyetlerindeki refah ve ümranı temin eden bu çalışma sahasında da en radikal imkılâbı tanımış bulunmaktadır.

Ekonomik inkişaf gayelerinin temelini tekil eden sanayi, memleketimizde hemen yeniden kurulmaya başlamış ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin haricîn bütün itimatsızlık ve kritiğine rağmen, atmaktan çekinmediği hamleler saesinde müspet netice ve semerelerini vermiştir. Filhakika dahilî istihlak maddelerinin imali esasına müstenit birinci beş senelik planın tatbiki tamamiyle ve muvaffakıyete bitirilmiş bulunuyor. Bu birinci planın gayesi istihlâk miktarı ehemmiyetli bir yekûna baliğ olmakta bulunan ana sanayi emtiasını memleket dahilînde imal ve istihsal ederek bu sahadaki iktisadî istiklâlimizi takviyeye matuf idi.

Bu gaye başarıldıktan sonra, ikinci beş senelik bir planla her nev'î sanayiin belkemiğini teşkil eden ağır sanayiin ve bilhassa maden sanayiinin tesisi artık bir zaruret olmuştu.

Memleketimizin toprak altı servetleri, umumî refah seviyesini ehemmiyetli bir nispette yükseltmeye namzet olan bu kıymetler, imparatorluğun kökleşmiş ihmal ve teseyyübü ile kendi hallerine terk edilmiş bir vaziyette idi. Pek nadir ve müteferrik bazı teşebbüsler ise umumî bilgisizlik ve ataletten istifade ederek bu millî zenginlikleri hususî ve spekülatif emellerine alet etmekten başka bir gaye istihdaf etmiyorlardı. Ecnebilerin bu yollarda elde ettikleri konsesyonlara gelince, buralarda hodbin bir sömürgeci zihniyeti hâkim olmakta ve madenlerimizi en kısa bir zamanda azamî şekilde istismar etmekten başka bir şey düşünülmemekteydi.

İşte Etibank toprak altında yatan bu maden rezervalarını rasyonel usul ve sistemlerle istihraç ederek kıymetlendirmek ve bundan başka bütün Türkiye'nin ucuz ve bol elektriğe kavuşması çarelerini tahakkuk ettirmek gayesiyle 14 Haziran 1935 tarihinde kabul olunan 2805 numaralı kanun ile tesis edilmiş bir müessesedir.

Türkiye topraklarının zenginliğini teşkil eden, kömür, krom, bakır, kurşun, antimuan, zımpara gibi madenlerimizin mebzul miktarları ve bu madenlerden yapılması mümkün büyük mikyastaki istihraç tasavvur edilirse bunların bugünkü Türkiye millî sanayii tarafından değil, hatta ileri ve mütekâsif sanayi kurmuş memleketler derecesindeki bir müstakbel Türkiye sanayii tarafından dahi bel' edilemeyeceği aşikârdır. Bu düşünce ile Etibank'a, istihsalatını yerli istihlâkten başka beynelmilel piyasalara da dökebilecek şekilde ayarlamak ve maden istihracatını memleket ölçüsünde bir gelir kaynağı halinde tezyid ve tanzim etmek vazifesi verilmiştir.

Bu itibarla Etibank'ın Türkiye ticaret muvazenesi üzerindeki müspet rolü ve her sene memlekete kazandırmakta olduğu döviz miktarının ehemmiyeti ve bu miktarın mukarrer inkişafı aşağıda bankanın muhtelif faaliyet branşlarının tetkikinde görülecektir.

Her yeni sanayi, muhitine büyük iş, refah ve hayatiyet getirir. Bu bakımdan da Etibank'ın sosyal hizmetleri zikre değer bir mahiyettedir. Memleketin muhtelif köşelerinden her birinde, işletilmeye başlanan madenlerle beraber, derhal hayat standardının yükseldiği, iş hacminin genişlediği, medenî ve sıhhî ihtiyaç ve konforun inki-

şaf ederek ümran hareketlerinin başladığı tespit edilmektedir.

7/11/1935 tarihinde bilfiil faaliyete geçen Etibank bugüne kadar geçen iki buçuk senelik zaman zarfında muhtelif cins maden mevzuları üzerinde dikkat, teyakkuz ve ihtimamla çalışarak, aşağıda tafsilatıyla mütalaa edilen ve Türk maden sanayii tarihinde ilk defa erişilen, millî kalkınma ile mütenasip neticelerin istihsaline muvaffak olmuştur.

Krom:

Etibank'ın ilk olarak ele aldığı mevzu kromdur. Memleketimizin bu nadir cevher zenginliği öteden beri dünyaca tanınarak takdir edilmiştir. Fakat Ergani-Maden kasabasının 18 km kadar yakınında bulunan ve miktar itibariyle olduğu kadar kalite itibariyle de dünyanın en mühim ve iyi cins krom madeni sayılabilecek evsafta olan Guleman krom yataklarının Etibank'ça ele alınması dünya kromculuğu bakımından çok ehemmiyetli bir hadise olarak kaydedilmiştir. Banka bu yatakları işletmek üzere serian faaliyete geçmiş ve tesirat ve teşkilâtını en kısa bir zamanda ikmale muvaffak olmuştur. Bugün, Guleman'ın yalçın dağlarında modern teknik tesisatı ile işçi ve memurlarının bütün sıhhî ve içtimaî ihtiyaçlarına cevap verecek tertibat ve ikametgâhlarıyla şirin ve çok çalışkan bir kasabacık teşekkül etmiştir. Sevkıyatı temin etmek üzere bir havaî hattın vücudu elzem görülerek Türkiye'de bir eşi olmayan ve tekniğin güzel bir eseri halinde inşa edilen 18 km uzunluğundaki bu hat 1937 senesi Temmuzu'nda işlemeye başlatılmıştır.

O zamana kadar kamyonlarla yapılan nakliyat bu tarihten itibaren muntazam bir hal almış ve senede yüz bin ton ve daha fazla krom cevheri istihsal ve sevk etmek için lazım olan bütün tertibat ikmal edilmiştir.

Bu suretle çelik ve kimya sanayii tarafından pek rağbet gören yüksek tenörlü kromlarımızdan sene nihayetine kadar geçen beş ay zarfında 35.000 ton kadar nakledilerek 1937 senesi satışları ceman yekûn 48.444 tona baliğ olmuştur ki kıymeti 1.195.000 Türk Lirası tutmaktadır.

1938 senesine tam teçhizat ve hazırlıkla girilmiş ve yalnız Kânunusani -Haziran devresinde 37.127 ton ve 987.000 lira kıymetinde ihracat yapılmıştır.

Dünya krom istihlâkindeki mütezayid seyir nazar-ı itibara alınırsa esasen pek makbul olan kromlarımızın gittikçe ehemmiyet kesbeden bir döviz kaynağı olmakta devam edeceği muhakkaktır.

Kömür:

Türkiye, Akdeniz memleketleri arasında, bugünü modern sanayiin temelini teşkil eden kömür madeni bakımından tabiatın kıymettar bir lütfuna mazhar olan yegâne memlekettir denilebilir (Her ne kadar b havza memleketlerinden olan Fransa'da kömür varsa da ihtiyacı karşılayamamakta ve her sene mühim miktarlar ithal olunmaktadır). Karadeniz sahilindeki kömür mıntıkamız hem coğrafî mevki itibariyle ve hem de kalite ve kantite zenginliği itibariyle memleketimiz için eşsiz bir servet hazinesidir.

Cumhuriyet devrine kadar üstünde dikkatle çalışılmamış olan kömürlerimizin, ilmî vasıtalarla ve metodik bir şekilde incelenmesinden sonradır ki başlı başına büyük bir kıymet ifade ettiği anlaşılmıştır.

Cumhuriyet hükümeti kömür işiyle meşgul olurken bu sahada en evvel tahakkuk ettirilmesi icap eden üç gaye istihdaf etmekte idi.

1 – Kömürü ucuzlatmak,

2 – İstihsalâtı arttırıp rasyonelleştirmek,

3 – Kömür servetimizi millîleştirmek.

Bu üç hedefin tahakkukunda Zarf edilen ciddi mesaî güzel semerelerini şimdiden vermektedir.

Kömür fiyatları Cumhuriyet hükümetinin sıkı kontrolü sayesinde çok makul ve sair sanayi memleketleri fiyatlarıyla mukayese edilebilecek raddelere indirilmiştir. Rasyonelleştirme bahsinde bugün 15 sene evveli ile

mukayese edilmeyecek bir merhaleye varmış bulunmaktayız. Ancak bu merhale de kâfi görülmemiş, hazırlanan ve tatbikatına da geçilen üç senelik maden programı ile bu vadide büyük bir inkişaf ve terakki esbabı hazırlanmıştır. Millîleştirme davamıza gelince, bunu da hemen hemen halletmiş gibiyiz. Çünkü kömür havzamızda çalışan muvakkat bir tek ecnebî şirketten başka yabancı unsur kalmamıştır.

Bu vadide en son alınan tedbir kömür havzamızın servet ve istihsalatının en ehemmiyetli bir kısmını elinde bulundurmakta olan Ereğli Kömür Şirketi'nin bütün tesisatı ile birlikte ve müsait şartlar altında satın alınmış ve bir işletme halinde Etibank'a devredilmiş olmasıdır. Kömür işlerine 1937 senesi Mayısı'nda başlayan Etibank bir taraftan yapılmakta olan istihsalatı daha verimli bir şekilde devam ettirmeğe ehemmiyet verirken diğer taraftan en mühim gaye olarak yukarıda zikredilen ikinci merhaleyi hedef ittihaz etmiştir.

1937 senesi Mayısından itibaren sene nihayetine kadar geçen yedi aylık müddet zarfında 471.050 ton kömür istihsal etmiştir. Bu sene evvelki aynı devreye tekabül eden müddette ise Fransız şirketinin istihsalatı 405.910 tondan ibaret bulunuyordu.

Etibank aynı devre zarfında 1.900.000 liralık satış temin etmiştir. 1938 senesi ilk altı aylık istihsalatı ise bir sene evveli 330.000 tona mukabil 390.000 tonu bulmuştur.

Kömür bahsinde yukarıda zikredilen ve istihalatı ehemmiyetli mikyasta arttırmakla muvazî olarak bu istihsali rasyonelleştirmeyi istihdaf eden üç senelik maden programı üzerinde tevakkuf faydadan hali değildir. Bu program evvela kömür istihsalimizi üç senede iki misline çıkaracaktır. Bu program bize Karadeniz'de her türlü asrî vasıtalarla mücehhez bir kömür, aynı zamanda çelik limanı kazandıracaktır. Rasyonel ve teknik bir işletmenin icap ettirdiği mütekâsif ve mütemerkiz bir istihsal sayesinde randımanları arttırarak zayiatı ve toprak altı ve üstü istihsal masraflarını azaltmak mümkün olacaktır. Büyük bir hızla artan kendi istihlâkimizi temin ettikten sonra dış piyasalara da göndereceğimiz kömürlerimiz memlekete senede 5.000.000'u aşan bir döviz menbaı olacaktır.

Aynı program, kömür gibi büyük bir servetin istihsalinde çalışan amelenin içtimaî hayat seviyesini yükseltmek esasını ihtiva etmektedir ki alınacak tedbirler meyanında, modern işçi mahalle ve köyleri tesis etmek, işçiyi ailesi efradı ile birlikte oturacağı evin sahibi kılmak, mektep ve hastahane ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomalar kurmak gibi hususları zikredebiliriz. Bu sayede kömür işçiliği bugün yapılıp yarın terk edilen arızî bir meslek olmaktan çıkarılarak efradına devamlı refah temin eden yerleşmiş bir meslek haline getirilecektir.

Linyit:

Orta Anadolu'nun sanayileşme programında esaslı bir rol oynamağa namzet bulunan Seyit Ömer linyit havzasından aşağıda bahsedeceğiz. Şunu kaydedelim ki Etibank daha şimdiden memleketin sanayi ve mahrukat ihtiyacını karşılamak gayesiyle Kütahya vilayetinde Değirmisaz ve Tavşanlı linyitlerini bulundukları vaziyetten kurtararak fennî bir tarzda işletmeye başlamış bulunmaktadır.

Bakır:

Etibank tesis tarihinden başlayarak memleketin üç yerinde mevcut üç büyük bakır madeni üzerinde çalışmaktadır.

Bunlardan birincisi evsaf itibariyle dünyaca tanınmış olan ve en eski devirlerden beri işletilmiş bulunan Ergani bakırıdır. Son zamanlara kadar mühim bir hissesi ecnebilerin elinde bulunan Ergani bakır madeni şirketi Etibank tarafından satın alınmış ve yine Etibank tarafından temin edilen 1.500.000 lira ile de sermayesi 4.500.000 liraya iblağ edilmiştir. Banka böylece madene hemen hemen tamamen sahip olduktan sonra bu madenin senevî 7.500 ila 10.000 ton saf bakır vermesi esasına müstenit büyük tesisatın ikmaline girişmiştir. 1939 senesi başlangıcında nihayete erdirilecek olan bu faaliyetten sonra bugün elektrik sanayiinde, harp sanayiinde

her zaman aranılan kıymetli bakırlarımız dünya piyasalarına sevk edilecektir. Bu bakırın ihraç kıymeti 3.000.000 Türk Lirası'na tekabül etmektedir.

Madende asrî bir işletmenin icaplarına göre içtimaî bakımından da tedbirler alınmakta, memur ve işçilere medenî bir hayat yaşatmaya matuf her nokta düşünülerek şimdiden küçük bir mamurenin nüvesi atılmış bulunmaktadır.

İcini bakır madeni Artvin vilayeti civarında Kuvarshan'dadır. Kuvarshan'daki bakırlarımız bir zamanlar Almanlar tarafından iletilmiş ise de bu bu madenimiz uzun senelerden beri muattal ve metruk bir halde kalmıştır.

Bankaya devredilen bu madenin evela yıkılmış, çökmüş aksamının tamiri büyük emeklerle başarılmış sonra da yeni tesisatın yerleştirilmesi işi bitirilmiştir. Nihayet 1937 senesi son aylarında saf bakır akıtılmıştır. Aynı senenin bitmesine kadar geçen bir iki aylık zaman içinde ilk bakırımız Avrupa piyasaları tarafından çekilmiş bulunuyordu.

1938 senesi ilk altı ayı zarfında ise tam randımanla 1100 tonu mütecaviz istihsal yapılmıştır ki bugünkü piyasa kıymeti 300.000 liraya yakındır. Kuvarshan madeni senevî 2000 ila 2500 ton saf bakır verebilecek bir kapasite ile tanzim edilmiş bulunmaktadır.

Etibank'ın üstünde bakır mevzuu ile çalıştığı üçüncü mıntıka yine Artvin vilâyeti civarındaki Murgul bakır madenleridir. Bu madenin senevi 8000-10000 ton saf bakır dökecek şekilde işletilmesi için icab eden tesisatın ikmali ile uğraşılmaktadır. Senede vasati 500.000 ton ham bakır işleyecek olan Murgul bakır madenlerinin memleketin şimalî şarkîsinde büyük hacimde bir iş ve refah muhiti doğuracağına şüphe yoktur.

Murgul ve Ergani bakırlarının tesisatı ikmal edilerek her üçünün de istihsale geçeceği yakın bir atide, Türkiye'nin senevî saf bakır istihsalatı 20.000 tona geçecektir. Bakır piyasalarının bugünkü strüktüründe pek ziyade ehemmiyeti haiz tehevvülât husule gelmediği takdirde bu, senevî 6.000.000 Türk Lirası'nı aşan bir döviz kaynağına tekabül etmektedir.

Kükürt:

İhracat emtiamız içindeki pek ehemmiyetli mevkii malum olan üzümlerimiz bakımından memleket bağcılarının muhtaç olduğu kükürt öteden beri hariçten ithal edilmekte idi. Bu sebeple bu ziraatımız ne olsa bir emniyetsizlik içinde bulunmakta ve her sene ehemmiyetli bir meblağ muntazaman dışarıya akıp gitmekte idi. Üzümlerimizin malîyetine ve ticaret muvazenemize tesir eden bu keyfiyet nazar-ı itibara alınarak Türk kükürdü imali derpiş edilmiş ve Etibank bu sahada da rol almıştır.

Türk kükürdünün bütün ihtiyaçlara tekabül eden evsaf ve miktarda olması bankaca bir vazife bilindiğinden bunun bütün icaplarına tevessül edilmiştir. Keçiborlu'da kurulan fabrika 1937 senesi zarfında beheri 50 kiloluk 70.000 torba ve 1938 senesi ilk altı ayı zarfında ise 44.000 torba kükürt istihsal etmiş bulunmaktadır. Bu miktarları arttırarak yalnız dahilî ihtiyaçları tatmin ile kalmayıp harice de musaffa kükürt sevk etmek, istihsali daha rasyonelleştirmek, Etibank'ın ehemmiyetle üzerinde tevakkuf eylediği ve fennî etüdleri ile meşgul bulunduğu mühim mevzulardandır.

Molibden:

Maden sanayiinde yüksek bir kıymet izafe edilen Molibden cevherinden memleketimizde mevcut rezervaların kıymetlendirilmesi için Ankara civarında Keskin'de kâin madenin metruk tesisatı işler bir hale konularak mevcut madenin konsantre halinde ihracı işi intaç edilmiştir. İhzaratını 1938 senesi bidayetinde bitirerek işlemeye geçen Keskin madeninden ilk altı ay zarfında 40.000 kilo konsantre maden istihsal edilmiştir Nadir ve pahalı bir maden olan Molibdenin bu miktarı bugünkü piyasaya göre 50.000 Türk Lirası kadardır.

Sanayi Kongresi 1936 ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Plânı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı henüz iki yaşına girmişken elde edilen sonuçlar ikinci bir plan için bir an önce adım atılmasını gerektirmişti. Bu amaçla 24 Ocak 1936'da bir Endüstri Kongresi toplandı. Kongrenin açış nutkunu İktisat Vekili Celâl Bayar yaptı ve şunları söyledi:

> Yüksek heyetinizi İkinci Sanayileşme Planları esasları üzerinde görüşmek için rica etmiştim. Bu maksatla tertip edilmiş olan toplantımızı açıyorum.
>
> Esasa girmeden evvel, hatıralarınızı benimle birlikte, sanayileşme hareketimizin karşılaştığı manzaralar üzerine sevk edeceğim.
>
> Niçin sanayileşiyoruz?
>
> Bugün bu mevzuda şüphesi olanlar kalmamıştır. Fakat dün diyebileceğimiz kadar kısa bir müddet evvel, hatta Londra Arsıulusal Para ve Ekonomi Konferansı'na giderken bile, bu mevzu, henüz üzerinde münakaşa ettiğimiz bir fikir halinde idi.
>
> Türkiye hammaddeci mi kalmalı, sanayileşmeli midir?
>
> Memleketimizde çok propagandası yapılmış bir fikir vardı: Hammaddecilik fikri. Bu fikre, bazı münevverlerimiz de kapılmıştı.
>
> Bunlar, sanayi hareketi memlekette taşlar ve ilerlerse, malî vaziyetimizin sarsılacağından endişe ediyorlardı. Bu tezi, bir dava gibi müdafaaya kalkışanlar oldu.
>
> Her kurulacak sanat, şekerde olduğu gibi, bütçe varidatından bir kısmını kemirecek ve bu hareket ilerledikçe ve başarıldıkça gümrük varidatının kaybı artarak malî sarsıntı doğacaktır.
>
> Ziraatın ne olacağı soruldu.
>
> Hükümetin sanayi ile uğraşmasının yanlış bir politika olduğu ifade edildi. Sanayi işi, ilim, teknik meselesidir, bizde kâfi kalifiye eleman yoktur, dendi. Nihayet bir program halinde bu işi ne cesaretle hükümetin ortaya atabileceği mevzu-i bahs oldu. Devletin büyük işleri kendi elinde alarak sahsî teşebbüslere pay bırakmamış olacağı ileri sürüldü. Hariçte de sanayileşmek isteyen memleketlere karşı, kuvvetli propagandalar vardı: Ziraatçi kalmış memleketlerin sanayileşmesindeki tehlikeden, muhafazası lâzım muvazeneden, ziraatçi bir memleketin sanayici olmasının sanayici bir memleketin ziraatçi olmasından daha elim olacağından dem vuruluyordu.
>
> Bu memleketlerden birçoğunun, kendi sanayileşme tarihlerinde de aynen karşılaştıklarını bildiğimiz, içten ve dıştan ileri sürülmüş, bu kabil iddiaları hep okumuş veya işitmişsinizdir.
>
> Bunların harice ait olanları cevaba bile değmez. Ortaya attıkları fikirlerin içyüzünü teşrih etmeğe dahi lüzum görmem. Kendi menfaatleri cephesinden yapılmış olan bu tezahürlerin en hafif ifadesi: egoizmdir.
>
> Memleketimize ait olanlara gelince:
>
> Yukarıda söylediğim gibi, filvaki bu mevzu üzerinde de tereddüdü kalmış kimse kaldığını zannetmiyoruz. Fakat millî bakımdan büyük ehemmiyeti vardır; millî bir iş olarak bütün milletçe hakikî ve şuurlu, yekpare bir kanaat lâzımdır. Bunun için herhangi bir vatandaşta, herhangi bir ukde hâlâ kalmışsa, kalabilmişse, bütün münevverlerin ve mesuliyet deruhte etmiş olanların o ukdeyi de dağıtacak elemanlarla mücehhez olmaları icab eder.

Evvela sanayileşmenin gümrük varidatı üzerindeki tesirini birkaç kelime ile ifade etmek isterim:

Filhakika her ikmal ettiğimiz sanayi şubesi, o neviden ithalat üzerinde müessir olduğu için, bütçenin gümrük varidatı kısmı üzerinde de tesir yapması tabiidir. Mesela:

Memlekette şeker imalatına başlanması yüzünden, gümrük varidatının 18 milyon lira kaybettiği iddia edilmektedir. Pamuklu mensucat sanayii de aynı tesiri yapacaktır.

Fakat bütçenin varidat kısmı bir kül halinde mütalaa edildiği takdirde, sanayi hareketinden dolayı yekûnun azalmadığı ve bilakis 1933'te 170 milyon lira iken 1935'te 195 milyona çıktığı görülür. Önümüzdeki yıllar içinde daha yükselecektir.

Şu hâlde bir cihetten bütçemizin alakadar maddelere ait gümrük geliri azalmış olmasına mukabil, memlekette endüstriyel faaliyetten doğmuş muntazam iş hacmi bu tenakusu fazlasıyla telafi etmeğe başlamıştır.

Malî vaziyetimiz ve vergi tahsilatı bilakis kuvvetlenmiştir. Bu fiili manzara karşısında gümrük varidatı noktasından ileri sürülen düşünce tamamen ehemmiyetini kaybetmiş bulunmaktadır. Salahiyettar malîyecilerimiz bize diyorlar ki: "Herhangi bir muhitte büyük veya küçük bir fabrika açıldığı ve faaliyete geçtiği zaman bizim faaliyetimiz de oralarda artmaktadır. Halk kazanıyor ve kazancı sayesinde devlete karşı mükellefiyetini suhulet ve süratle ifa ediyor. Binaenaleyh sizin sanayi hareketinize ait her teşebbüsünüzden biz de kuvvet alıyoruz ve bu teşebbüslerin artması ve muvaffakiyeti için sizinle beraberiz."

"Ziraat mi, sanayi mi?" meselesine gelince:

Bunun dahi düşünmeğe değer bir iş olmadığı kendiliğinden tebeyyün etmiştir.

Şahsen kendilerini çok yakından tanıdığım ziraatçiler, mübalağasız diyebilirim ki bugün sanayi hareketinin, bizim kadar inanmış taraftarı olmuşlardır.

Zira görmüşledir ki yerli iptidaî maddeler kıymeti, sanayi hareketlerinin tesiriyle kıymetlenebilir. Sanayi hareketlerimiz sayesindedir ki mühim bir kısım mahsullerimizin fiyatı buhran dolayısıyla çok düşmüş olan arsıulusal piyasa fiyatının fevkine yani değer derecelerine çıkabilmiştir. Demek oluyor ki sınaî hareketimizi ziraî hareketimizden ayırmağa maddeten imkân yoktur. Bunlar ileri telakkili memleketlerde birbirini tamamlayan millî hareketlerdir.

Bugün, çiftçilerimiz, sınaî hareketlere endişe ile bakmak şöyle dursun, bu hareketleri mahsullerinin kıymetlenmesi ve refahlarının artması için tek pare olarak görmektedirler.

Sanayisiz eleman yetişmez:

Eleman meselesine gelince:

Memleketimizde arzu ettiğimiz geniş bir sanayi hareketini idare etmek için keyfiyet değil, fakat kemiyet bakımından kâfi miktarda elemanımız oluğunu iddia etmek bittabi doğru bir iş değildir. Daha birçok mütehassıs ve bu işten anlayan kimselere ihtiyacımız aşikârdır. Fakat şimdiye kadar yaptığımız işlerde bizi yolumuzdan alıkoyacak büyük bir müşkülata uğramadık.

Alacağımız tedbirler arasında her kısmı itibariyle bu elemanları asgarî zamanda yetiştirmek için düşünülmüş olanları da bulunacaktır; bizzat sanayi hareketimiz, bu tedbirler arasında sayılabilir. Çünkü sanayi olmadan, yani ihtiyaç bulunmadan eleman yetişemez.

Memlekette ileri sürülmüş iddialardan birisi de devletin bütün kârlı ve büyük işleri kendi eline alarak hususî teşebbüse, hususî sermayeye iş bırakmamış olacağı endişesidir.

Arkadaşlar,

Memleketimizde yapılacak işlerin miktarını, hacmini hepimiz biliyoruz. İhtiyacımızın çokluğunu mukayese etmek imkânlarına malik bulunuyoruz. Aynı zamanda hususî teşebbüsün dayandığı sermaye kudretini, miktarını da biliyoruz.

Eğer sadece memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı bazı hususî teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lâzım gelirse, lâakal iki asır daha intizar devresi geçirmekliğimiz lâzımdır.

Bizim devletçiliğimiz:

Bu nokta üzerinde hassasiyetle durmak ihtiyacını görmekteyim.

Hususî sermaye nedir? Hususî teşebbüse nasıl revaç vermek lâzım gelecektir. Biz hem yapıcı ve hem de yaptırıcı bir kuvvet olarak kalmak istiyoruz. İktisat Vekâletinin takip ettiği güdümlü ekonomi politikasının dayandığı prensip, yapmak ve yaptırmaktır. Yaptırmak kısmının içerisinde hususî teşebbüs ve hususî sermaye geliyor.

Biz yaptırmak için öteden beri mevcut olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'na iliş-medik; onu mukaddes bir emanet gibi saklıyoruz. Hususî teşebbüslerin ihtiyacına daha pratik şekilde yaraması için tedbir düşünüyoruz. Ayna zamanda hususî teşebbüsün kuvvetlenmesi, hızlanmasını arzu ediyoruz. Bunun etrafında birçok neşriyat vaki olmuştur. Devlet ile hususî teşebbüs arasındaki vazife ve salahiyet ve işlere ait mütalaalar yürütülmüştür.

Atatürk bunu gayet veciz ve sarih surette ifade etmiştir. Bu büyük sözleri hepimizin bildiğinden emin olduğum halde tekrar etmek istiyorum. Emelim aynı zamanda kongremizin zaptını ve bugünkü ve yarınki mesaî yolumuzu bu sözlerin büyük ışığıyla aydınlatmak ve kıymetlendirmektir.

Atatürk, bunu bana İzmir Beynelmilel Panayırı'nın küşadında tarafımdan okunmak üzere vermişti. Orada okudum.

"Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınacak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir.

Devletçiliğin bizce manası şudur:

Fertlerin hususî teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadîyatını devletin eline almak.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri ferdî ve hususî teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu.

Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir."

Millî olsun, memleketimize iş görmek için gelmiş bulunsun, sermayeyi ve sanayi hareketini hesapsız bir rekabet karşısında bırakmamak için tedbir almak ihtiyacını duyduk. Çünkü gördük ki memlekette kazanç verdiği farz edilen her teşebbüsün arkasında birbirini takip eden müracaatlar vaki olmakta ve müracaatlar da muayyen mıntıkalar için yapılmaktadır.

Mütehassıslarımız bu müracaatlar karşısında hesaplarını yaptılar ve dediler ki heyet-i umumiyesini kayıtsız şartsız is'âf ettiğimiz takdirde memlekette dahilî istihlak kabiliyetine ve dünya şeraitine nazaran vakitsiz fazla istihsal ve yurdun her tarafında görmek istediğimiz ahenkli kalkınma politikasına uymayan bir tesadüf manzarasıyla karşılaşacağız. Buna mani olmak ve bu teşebbüslerin bizzat müteşebbisleri için de rantabl ve millî ekonomi icaplarını korur olabilmesini temin için gerekli tedbirler aldık.

Bazı sanayi ve bu arada bilhassa mensucat sanayii için bir hudut çizdik. Bu hudut içerisinde arzu edenlerin fabrika tesis edebileceklerini ilân ettik. Kayseri bez kombinası, Ereğli fabrikası ve müteaddit şeker fabrikalarımızı da bu hükümlere tabi tutarak bu hudut dahilîne almış bulunuyoruz. Fakat hususî teşebbüslerden hiçbiri gösterdiğimiz yerlerde fabrika kurmadı.

Bizim görüşümüzle sanayici:

Bunun ifade ettiği mana üzerinde durarak meseleyi tahlil ettik. Açık söylememe müsaadenizi rica edeceğim: Gördük ki bunlar üç kısma ayrılıyorlar.

Birinci kısım, muayyen sahalarda yerleşmeyi münhasıran kendi zaviyelerinden kârlı gören yabancı sermayelere paravanlık edenlerdir. Burada normal şerait içinde ve Türkiye millî ekonomi kuruluşunun icaplarına uygun bir surette çalışan ve çalışacak olan ecnebî sermayesini kast etmiyorum.

İkinci kısım, hükümet her yerde fabrika tesisini arzu etmiyor. Biz bugün müsait görülen bir saha içinde müsaade alalım; bir sermaye gibi elimizde bulunsun; üzerinde spekülasyon yapalım, düşüncesini güdenlerdir.

Üçüncü kısım ise memleketin ulusal ekonomi icaplarını nazara almaksızın büyük alakasını ve devletin yüksek himaye tedbirlerini kendi şahsî ve gündelik menfaatleri için istismarı düşünenlerdir.

Bizim nazarımızda, sanayici demek, millî kalkınma savaşında büyük, vatanî vazife almış millî iktisat icaplarını ticarî menfaatleriyle yan yana göz önünde tutmayı bir vazife olarak takdir etmiş olan adam demektir.

Bu esaslara uymayan bir çalışma ancak şuurlu bir programı dejenere eden ve netice olarak memleketin fedakârlığı basit bir istismarın aleti olmuş olur.

Hususî teşebbüslere kuvvet, millî sermayeye çalışma imkânı verirken bittabi bu kabil tandanslar üzerinde de hassasiyetimizi muhafaza ettik ve edeceğiz. Bunu tebarüz ettirmekten maksadım her harekette millî şuurun ve millî iktisat menfaatlerinin mutlak surette hâkim olmasının icap edeceğini bir kere daha kat'î şekilde hatırlatmak içindir.

Şimdi diğer mevzulara geçebilirim:

Sanayi tedrisatını programlaştırmak istiyoruz; heyetimizden bu mevzu üze-

rinde dikkatle çalışmasını rica ederim. Memleketimizde maden sanayii ehemmiyet kesbetmektedir. Kâfi derecede elemanımız yoktur. Her sene tahsil için ecnebî memleketlere 35 talebe göndereceğiz. Bu suretle önümüzdeki plan devresi içinde tahsil edip dönmüş en az 100 genç mühendis temin etmek azmindeyiz.

Diğer sanayi için Sümerbank ecnebî memleketlere talebe ve stajyer göndermiştir. Deniz işleri için de talebe gönderiyoruz. Her ihtisas şubesinde kâfi miktarda yüksek teknisyen elde etmek için bu istikamette mesaiye devam olunacaktır. Kalifiye amele yetiştirmek çok ehemmiyetlidir. Sanayi mektepleri mezunlarının şimdiye kadar sokaklarda kaldıklarından, büro işlerinde hizmet aldıklarından şikâyet ediliyordu. Filvaki mektepten çıkmış, elinde şahadetname olduğu halde iş bulamamış bir hayli gence tesadüf ettik.

Bunları toplayarak iş verdik. Hususî kabiliyet gösterenleri ecnebî memleketlere yolladık. Şimdi açıkta bulunan yoktur, denilebilir.

Sanayi mekteplerinin bugünkü programı, bugünkü ihtiyacımızı tatmin ediyor mu?

Bunun cevabı zannederim müspet olmaz. Tedrisatı, sanayi hareketimizin icaplarına, istikamet ve gidişine göre uydurmak zarureti karşısında bulunuyoruz. Maarif Vekâleti de bu cihete büyük ehemmiyet atfediyor. Yüksek heyetinizin kararını beklemektedir.

Bir program dahilînde bu arzunun tahakkuk ettirebilmesi için, söyleyeceğiniz mütalaalar çok kıymetli olacaktır.

Yapacağımız işlere gelince:

Gönderdiğimiz davetnamede de tarih edilmiştir. Mevzuumuz, iktisadî cihazlanma ve rasyonel bir kalkınma için yeniden hangi sanayiin kurulması ve mevcutlardan hangilerinin tevsî edilmesi icap edeceğidir.

Vekâlet ihtisas bürolarının yaptıkları hazırlıklar hakkında burada şahsen tafsilat vermekte faide görmem.

Yalnız ikinci beş senelik programımızda maadin ve elektrik sanayiine ve şimdiye kadar kurduğumuz sanayiin mütemmim veya anneks branşlarına ve umumî ekonomik bünyemizin istilzam ettiği yeni bir kısım sanatlara hususî bir ehemmiyet vereceğiz.

Maden itibariyle düne kadar devletin rolü, isteyenlere maden ruhsatname ve imtiyaznamesi vermek ve bunların harcını alıp tescil etmekten ibaretti.

Her memlekette maden, millete ait servetlerden biri ayılmakta olmasına rağmen millî bir politikamız ve bu politikayı takip ve tahakkuk ettirecek bir devlet teşekkülümüz yoktu. Bu surete mevcut madenler ya ecnebilerin ya kifayetsiz insanların elinde kalarak tahrip edilmeğe mahkûm edilmiş veyahut da alakası cebindeki imtiyazdan, düşüncesi günün birinde zengin bir adam bulup devretmekten ibaret spekülatörlere sermaye olmuştu. Kayıtsızlığın neticelerini görmek için mesela:

Zonguldak havzasına bakınız. İş Bankası'nın tekniğe ve millî şuura dayanarak vücuda getirdiği tesisatı istisna ederseniz bugünün ne tekniğe, ne telakkilerine uyabilen millî bir işletme görmek kabil değildir.

Bugün devletin madene verdiği ehemmiyet ve takip ettiği politika itibariyle

manzara tamamen değişmiştir. Devletin büyük mubayaatında ve diğer devletlerle olan münasebatında maden hasılatımız başlıca tediye vasıtamız olmağa namzettir.

Mesela demir ve çelik sanayii kuracağız; tesisat bedellerinin bakır, kurşun, molibden gibi madenler mukabilinde ödenmesi istenmektedir. Bu gibi talepler her gün çoğalmaktadır. Bugün 10.00.000 liralık talep hazırdır. Maden sanayiimizin rasyonel ve millî ekonomi icaplarına uygun şekilde işletilmesi mevzuu memleketimizin iktisadî bünyesini büsbütün zindeleştirecek bir ehemmiyet ve kıymet ihtiva ediyor.

Petrol arama dairemiz mesaisine bir taraftan davam etmekte beraber, diğer taraftan da sun'î benzin ve müştekkatı istihsaline büyük ehemmiyet atfetmektedir. Memlekette petrol araştırmalarımızın bize ne kadar bir müddet sonra istediğimiz, yani ticarî bakımdan işletilmesini mümkün ve kârlı bulacağımız müspet bir netice verebileceğini bilmiyoruz. Bu itibarla sun'î benzin mevzuuna hususî bir ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Benzin meselesi yalnız bir millî ekonomi meselesi değildir, aynı zamanda millî müdafaa meselesidir. Bu itibarla ikinci beş senelik programımızda sun'î benzin istihsali mevzuu hususî bir mevki alacaktır.

Yapacağımız işler ve yapılması arzu edilen işler için bütün arkadaşların düşündüklerini burada ifade etmelerini ve mütalaalarını tahriren bildirmelerini bekliyoruz.

İhtisas komisyonlarımız bunları dikkatle tetkik edecektir ve programa ilavesi lazım olanlarını ayıracaklardır.

Her teklifinizin hemen realize edileceğini temin etmek müşküldür. Bu tekliflerin hesaplarının da uyması şarttır. Malî kudretimizin ölçüsü bu hesapların karşısına çıkacaktır. Bu ölçü tekliflerinizde, bir metod halinde, triyajı icap ettirebilir. Bu suretle açıkta bir kısım teklifiniz kalmış olabilir. Fakat bunlara ait esbab-ı mucibe bizim için ilk fırsatta istifade edilecek kıymetli bir doküman mahiyetinde olarak kalacaktır.

Arkadaşlar,

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Büyük Önderimiz Atatürk ve Büyük Başvekil İsmet İnönü, sanayi programımızın bir an evvel hazırlanması için intizar etmektedirler. Bu istikametteki mesaiyi resmî ve hususî olarak daima teşvik etmişlerdir. Bu yüksek işarete uyarak tahakkuku için de çalışmak için, bulduğumuz fırsatın büyüklüğünü ve tarihi kıymetini tamamiyle takdir edeceğinizden eminim.

Büyüklerimize minnet ve şükran hislerimizi huzurunuzda ifade enderken diğer bir vazifeyi de yapmak isterim:

Maliye Vekâleti, hiç olmazsa, İktisat Vekâleti kadar, memleketin sanayileşmesini ve millî istihsalatımızın inkişaf etmesini arzu etmektedir. Bu sadece nazarî bir arzu değildir. Bizim ihtiyaçlarımızı temin için maddî vesaiti bulan ve seve seve veren odur. Değerli vekili arkadaşım Fuad Ağralı'ya ve arkadaşlarına teşekkür ederim.

Cemal Kutay, *Celâl Bayar – Dört cildin ikincisi*,
İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, s. 497-504.

Yüksek Başvekâlete[87]

Özü: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı projelerinin arz edilmekte olduğu hakkında.

20/1/1936-24/1/1936 günlerinde Ankara'da toplanan Endüstri Kongresi'nce seçilen mütehassıslarımızın verdikleri etüd raporlarının vekâletimizce incelenmesi sonunda tespit edilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı projesini, basılmış, toplu bir halde yüksek takdirlerine sunuyorum.

Raporların başındaki umumî cetvelde, tesisi teklif edilen sanayi kolları, bunlar için tahsisi lâzım gelen sermaye miktarı ve memlekette, bu sanayi kollarının uyandıracakları içtimaî ve ekonomik hareketler gösterilmiştir.

Bu projelerin realizasyon için lüzum görülen 11.845.000 liranın ne kadar bir zamanda ve her yıl ne miktarlarda tahsisi kabil olacağını tetkik ve işin malî planını tespit için projelerin bir kül halinde malîye Vekâleti'yle birlikte mütalaasına ve senelik taksitlerinin tespitine müsaadelerini dilerim.

Proje olarak sunulan bu plandaki rakamlar oldukça yakın tahminler olmakla beraber her sanayi kolunun realizasyon sahasına isali sırasında, bazı değişmeler de olabileceğini kaydederim.

Tahsisat cihetinin hallinden sonra, planı düzgünce yürütmek için her işin ehemmiyetine göre, icap ettireceği malî ve teknik usuller dairesinde yürütmek zarureti karşısındayız. Liberal rejimden kalan usuller ve iş tekniğine uymayan kayıtlarla bu büyük işin başarılması mümkün görülmemektedir. Parti'nin, 1935 kurultayında kabul edilen programın 15'inci maddesinde de "Kapitalin çoğu veya tamamı Devletin olan endüstriyel kurumların finansal kontrolleri, tecimel olan özlükleri gereğine uygun surette düzenlenecektir." Denilmektedir. Vekâletim için, bu zaruretler nazara alınarak, teknik hususiyetlere uyan bir ana usulün kabulüne müsaadelerini dilerim.

Türkiye için endüstrileşme, kudretli tabirinizle, "bir millî varlık savaşıdır, bir millî müdafaa mücadelesidir ve hiçbir fedakârlık ve sıkıntı, bir millî mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez" Bu bakımdan başarı ile yürütmekte olduğumuz ekonomi politikamız, endüstrileşmeyi, yaşayışımız için bir sıkıntı değil, bir inşirah ve inkişaf vasıtası haline getirmiş bulunuyoruz.

Eğer büyük makine ve tesisat mubayaalarımız ve imkân verdiği ekonomi politikamız olmasaydı, devam eden umumî buhranın gidişi önünde, ne istihsalimizi, ne de ticaretimizi inhidamdan kurtarmak kabildi. Endüstrileşme, yine büyük görüş ve güzel ifadenizle "Türk inkılâbının gayesi" diye tavsif buyurduğunuz "Türk milleti olarak var olmak ve büyük insan ailesinde yüksek bir cemiyet olarak yaşamak" istikametinde atacağınız adımların en mühimmi ve bugünkü Türkiye'nin millî davalarının her bakımdan en büyüğü olduğu kanaatindeyim.

Derin saygılarımla,

İktisat Vekili
Celâl Bayar

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936

Önsöz[88]

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esas ve mevzularını tespit ve tetkik etmek üzere çağırılan Sanayi Kongresi 20/1/1936 tarihinde İktisat Vekâleti konferans salonunda toplanmıştır.

Kongreye gelen devlet adamları ve mütehassısların ad ve sanları (1) sayılı cetvelde yazılır.

Kongre, İktisat Vekili Celâl Bayar tarafından XXV. sayfada ayrıca basılan bir nutukla açıldıktan sonra, çalışma programının tespitine geçilmiş, muhtelif sanayi mevzularının ilk etüdlerini yaparak kongreye vermek üzere, encümenler tayin edilmiştir.

87 *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı* 1936, s. 1-2

88 *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı* 1936, s. 3-9.

Bu encümenlerin hazırladıkları umumî raporlar 24/1/1936 tarihinde açılan ikinci toplantıda okunarak münakaşa edilmiş ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı projesine alınması düşünülmek üzere daha esaslıca etüdleri muvafık görülenler ayrılmış ve bu mevzuların tetkiklerini yapacak raportörler seçilerek kongre, reisin muvaffakiyet temenni eden sözleriyle kapanmıştır.

Böylece hazırlanan etüd raporları İktisat Vekâleti'nce son şekillerine sokulmuş ve aşağıda görüleceği üzere, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı projesi olarak basılmıştır. Teklif edilen sanayi kolları, tahsisi istenilen paralar ve bu yeni sanayi kollarının memlekette uyandıracağı sosyal ve ekonomik hareketlerle yaratacağı iş hacmi (II) sayılı cetvelde toplu olarak yazılmış ve her sanayi kolunun kurulacağı yerler, ilişik haritalar üzerinde gösterilmiştir.

Sanayi politikamızın planlaşmasında ilk safhayı teşkil eden Birinci Beş Yıllı Sanayi Planı'nın tatbikatı, normal şekilde ilerlemektedir. Bu halin verdiği itimat ve görülen zaruretler, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın da şimdiden hazırlanmasını lüzumlu kılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na giren sanayi ve yerleri şunlardır:

1 – Kimya Sanayii

a) Sunî ipek (Gemlik)
b) Semikok (Zonguldak)
c) Gülyağı (Isparta)
d) Hamızı kibrit (İzmit)
e) Süper fosfat (İzmit)

f)Klor ve sut kostik (İzmir)

2 – Toprak sanayii

a) Seramik (Kütahya)
b) Cam ve şişe (Paşabahçe – İstanbul)
c) Çimento

3 – Demir sanayii (Karabük)

4 – kâğıt ve selüloz sanayii (İzmit)

5 – Kükürt sanayii (Keçiborlu)

6 – Süngercilik (Bodrum)

7 – Pamuk mensucat sanayii: (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da iplik ve dokuma, Iğdır'da iplik

8 – Kamgarn sanayii "Merinos" (Bursa)

9 – Kendir sanayii (Kastamonu)

Bunlardan Bakırköy ve Kayseri'deki pamuk mensucat, Gemlik'teki sunî ipek, Isparta'daki gülyağı, Zonguldak'taki semikok, Paşabahçe'deki cam ve şişe, İzmit'teki kağıt, Keçiborlu'daki kükürt, Bodrum'daki süngercilik işleri görülmüştür. Bursa'daki merinos, Ereğli ve Nazilli'deki pamuk mensucat fabrikaları kurulmakta, Karabük'teki demir, İzmit'teki selüloz, klor ve sut kostik, hamızı kibrit ve süper fosfat, Iğdır'daki pamuk ipliği, Kastamonu'daki kendir ve Kütahya porselen ve çimento sanayii etüd edilmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın mümeyyiz vasıfları şöyle hulasa edilebilir:

1 – Esas hammaddeleri memlekette yetişen veya şimdilik yetişmemekle beraber kısa bir zamanda dahilde temini mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır.

2 – Bunlar büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayiden olduklarından, tesisleri devlete veya millî müesseselere bırakılmıştır. Bu sanayiimiz ziraat sahasında da muvazî bir faaliyet zemini yaratacaktır.

3 – Kurulmasına karar verilen sanayiin istihsal kapasitesi memleket ihtiyaç ve istihlâkiyle mütenasiptir (Kükürt, gülyağı ve süngerden başka).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı gerek mevzuları, gerekse icap ettiği sermaye ve memlekette uyandıracağı sosyal ve ekonomik hareketler bakımından, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan daha geniştir.

Bu plana göre teklif edilen sanayi teşebbüsleri şunlardır:

1 – Madencilik

2 – Maden kömürü ocakları

3 – Mıntıka elektrik santralleri

4 – Ev mahrukatı sanayii ve ticareti

5 – Toprak sanayii

6 – Gıda maddeleri sanayii ve ticareti

7 – Kimya sanayii

8 – Mihanikî sanayii

9 – Denizcilik

Birinci plana göre ancak yirmi kadar fabrika tesisi teklif edilmişken, ikinci plana göre kurulacak fabrika ve tesisat sayısı yüzü geçecektir.

Madencilik:

Toprak altı tabiî servetlerimizi millî ekonomimize hâdim kılmak ve haricî ticaretimizde nazım rolünü oynamak gayesini takip edecek olan madenciliğimiz, ön safta krom, bakır, antimon, molibden, simli kurşun, çinko ve demir cevherlerimizin işletilmesine dayanmaktadır. Dünya istihsalindeki mevkiimize güvenerek, çok kıymetli olan krom cevherlerimizin yalnız ham olarak değil, ferrokrom halinde kıymetlendirilerek piyasaya çıkarılması da düşünülmüştür. Bu bahiste, Guleman ve Sorudağı'ndaki şark kromlarıyla Ergani, Kvarshan ve Murgul Cansul bakır madenlerinin, memleketin her tarafına serpilmiş olan simli kurşun ve çinko kompleks cevherleriyle, molibden, antimon, cıva, mağnezit ve demir cevherlerinin işletilmesi ve Kütahya'da bir ferrokrom sanayii tesisi vardır.

Mahrukat ve Enerji:

Gerek millî sanayimizin muhtaç olduğu elektrik ve mihanikî enerjinin temini, gerekse ev mahrukatı davamızın halli yolunda kuvvetli bir adım atmak maksadıyla Ereğli-Zonguldak taşkömürü ve Kütahya linyit havzalarının rasyonel bir şekilde ve büyük mikyasta işletilmeleriyle Zonguldak'ta taşkömürü ve Kütahya'da linyit yakacak olan iki büyük mıntıka elektrik santralinin tesisi teklif edilmiştir.

Bir yandan maden kömürü ocaklarının işletilmesi, öte yandan semikok istihsalinin sentetik benzin imaliyle birlikte yürütülmesi suretiyle gün geçtikçe miktar ve sahaları azalan ormanlarımızı korumak ve halka ucuz ve iyi mahrukatı temin etmek masadıyla da ev mahrukatı meselesini ele alarak demir ve toprak soba imali, memleketin muhtelif yerlerinde kömür ve teshin vasıtaları depoları tesisi ve halkın odun yerine kömür yakması için alınması lâzım gelen tedbirler tespit ve teklif edilmiştir.

Toprak Sanayii:

Bir taraftan sanayimizde, öte taraftan demiryolu, şose ve şehircilik yapı işlerinde muhtaç olduğumuz çimento ve ateşe dayanan malzemenin temini için bir cüruf çimentosu ve bir şamot sanayii tesisi muvafık görülmüştür.

Gıda Maddeleri Sanayii ve Ticareti:

Plana alınan gıda maddeleri sanayii ve ticareti ile bir taraftan iç ülkedeki büyük halk kitlelerinin günlük mübrem ihtiyacını karşılamak, öte taraftan büyük istihsal miktarlarına rağmen lâyıkıyla kıymetlendiremediğimiz mahsullerimizin iç ve dış piyasada sürümünü temin gayesiyle, büyük şehirlerimizde ara sıra baş gösteren ekmek buhranının önüne geçmek ve halka ucuz ve sıhhî ekmek yedirmek için İzmir, Ankara ve İstanbul'da ekmek ve un fabrikaları tesisi, bir ihracat maddesi olan rafine zeytinyağı istihsali için Ayvalık'ta bir zeytinyağı rafinerisi,

bir taraftan başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizin taze et ve ordunun et konservesi ihtiyacını ucuz ve sıhhî olarak karşılamak, öte yandan da şark illerimizin coğrafî vaziyeti ve hayvan serveti ile mütenasip bir sanayi tesis etmek için şarkta bir taze ve konserve et sanayii ve memleketin meyvesi bol İzmir, Manisa, Kastamonu, Kocaeli, Bursa, Gümüşhane, Erzincan, Rize, Malatya, Diyarbakır, Adana, Seyhan, İçel ve Niğde taraflarında yaş elma ambalaj yerleri, elma, kayısı ve erik kurutma tesisatı, domates peltesi fabrikaları ve ayrıca bunlardan nakil esnasında ve depolarda sühunet karşısında bozulabileceklerin bozulmamaları için (üzüm, et, tereyağı ve peynir) soğuk hava depolarıyla soğuk hava vapur ve vagonları tedariki tasarlanmıştır.

Bu sabit ve seyyar soğuk hava tesisatı, su mahsulleri (balık) da göz önünde tutularak bir kül halinde mütalaa olunmaktadır.

Et, balık, meyve ve ekmek gibi gıda maddeleri istihsal ve tevzii hususunda memlekette büyük mikyasta bir teşkilâtlandırma ameliyesine girişilmesi bahse mevzudur.

Kimya Sanayii:

Tesisi teklif edilen kimya sanayii kolları arasında kalsine ve kristal soda, reçine taktiri, afyon ve müştakları, gülyağı, memleketin et ve yağ sanayii ile sıkı alakası gözetilmek üzere gliserin, yağ hamızları ve sabun, millî müdafaa ihtiyacı için sentetik benzin ve petrol rafinerileri, millî müdafaa ve ziraî ihtiyaçlarımızın temini için asit nitrik ve nitrat damonyum gibi azotlu maddeler sanayii vardır.

Mihanikî Sanayi:

Sanayileşmekte olan memleketimizde modern makine sanayiine bir başlangıç olmak üzere ilk safta ziraat alet ve makineleriyle el aletleri, makine parçaları yapacak olan bir makine ve madenî eşya fabrikası, ziraat aletleri için seyyar tamir yerleri, ölçü ve tartı aletleri, boru, kalay galvanizli saç (teneke) sanayii tesisi düşünülmüştür.

Denizcilik:

Bu fasılda deniz fabrika ve havuzlarıyla sahillerimizde fener ve radyofarlar tesisi, İstanbul ve İzmir limanları işlerinin tanzim ve ıslâhı, taze ve konserve balık sanayii ve ticareti, balıkyağı, balık unu fabrikaları, balıkhaneler, balık için soğuk hava depoları inşası, soğuk hava vapur ve vagonları tedariki, deniz dalyanlarımızı ve göllerimizin işletilmesi tetkik ve teklif edilmiştir.

Bu yeni sanayi planının umumî vasıfları şöyle gösterilebilir:

1 – Birinci planda olduğu gibi, bu planda da iktisadî bünye ve şartlarımıza uygun olup büyük sermayeye ve teknik kuvvete lüzum gösteren ve hammaddesi tamamıyla dahilde yetişen sanayi ele alınmıştır.

2 – Dahilî sürümü az, fakat hariçte büyük bir istihlâk sahası olan madenlerimiz gerek ham, gerekse yarı mamul olarak ihracata elverişli bir hale getirilecek ve böylece hem bu ihracat mallarımız kıymetlendirilmiş, hem de yeni ihracat kaynakları yaratılmış olacaktır.

3 – Deniz, göl ve ırmaklarımızdaki bereketli su mahsulleri ve geniş topraklarımızdaki büyük hayvan servetlerimizle memleketin her tarafında bol ve nefis olarak yetişen meyvelerimizin dahil ve hariçteki sürümünü temin ederek büyük halk kitlelerine mühim kazançlar temin edilmesi düşünülmüştür.

4 – Kömür havzalarımızda istihsalin inkişafı ve rasyonalize edilmesi, millî müdafaa için mübrem bir ihtiyaç olan mayi karbüran ile birlikte ev mahrukatı meselesinin organizasyonu esasları tespit edilmiştir.

5 – Memleketin enerji ihtiyaçlarının geniş mikyasta karşılanması için iki büyük kalorik elektrik santralı kurularak memleketin garbındaki büyük şehirlerimizle buralarda kurulacak sanayie cereyan verilecek ve böylece iç ülkede millî müdafaa ve iktisat bakımlarından elverişli sanayi merkezleri yaratılacaktır.

6 – Makine sanayiine bir başlangıç olmak üzere, birinci plana göre kurulmakta olan Karabük demir ve çelik fabrikalarının yarı mamul maddelerini işleyecek fabrikalar teklif olunmaktadır.

Her iki planda da büyük sermaye ve kuvvetli tekniğe muhtaç sanayi kolları sahasında hususî teşebbüs ve

sermayeye yer ayrılmamıştır. Bunların, plan haricî kalan sahalardaki faaliyetleri tamamıyla serbesttir.

Plana alınan mevzuların çoğu mevcut hususî sanayi ve alelumum iktisadî teşebbüslerin inkişafına ve yenilerin kurulmasına yardım edecek mahiyettedir.

Cumhuriyet rejimi yapıcı ve yaptırıcı olduğuna göre yürüttüğümüz ekonomi politikasında Devletçiliğin dayandığı prensipler de yapmak ve yaptırmaktır. Yaptırmak kısmına hususî teşebbüs ve sermaye girmektedir.

Burada göz önünde tuttuğumuz hedef, hususî teşebbüslerin millî sermayeyi israf etmemeleri ve büyük millî menfaatlerle ahenkli bir şekilde yürümeleridir.

Bu maksatla, sanayimizde faydalı neticeler vermiş olan "Teşvik-i Sanayi Kanunu"nun tadili için etüdler yapmaktayız.

Böylece, devlet kendi sanayiinin inkişafını temin ederken, hususî sanayi teşebbüslerinin muvaffak olmalarına çalışmaktan da geri kalmamaktadır. Bu da Devletçiliğimizin, hariç ve dahilde duyulan bazı yanlış telakkilere rağmen, hususî teşebbüslere daima zahir olduğunu ispat eder. Bu hakikati veciz ve sarih olarak ifade eden, ulu Atatürk'ün Devletçiliğimiz hakkındaki sözleri, bu plana şiar olarak en başta konmuştur. Sanayimizin seyri, asıl bünyesi ziraî olan memleketimizin ziraî inkişafıyla beraberdir. Esasen, rasyonel bir sınaî hayat, rasyonel bir ziraat hayatı ile beraber olabilir.

Bundan başka sanayiin ziraat hayatını tahrik ve teşvik etmesi kaide ve zarureti karşısındayız. Toprağın verimini artıracak olan "teknik"in ziraat tatbiki de gene sanayiin vücut ve inkişafıyla mümkündür.

Sanayimizin, memleketin içtimaî hayatı üzerindeki tesirleri hissolunur derecededir. Fabrikalarımız çevresindeki şehir ve köylerimizin hayat şartları, hayırlı bir surette ilerlemektedir.

Sanayi planlarımıza alınan mevzuların mahiyetleri, mühim bir ilerleme hamlesinde olduğumuzu gösterir.

Sümerbank ve "Yeni Sanayi Planı" 1945

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, yeni Türkiye ve dünya koşullarında yeni plan hazırlıklarına girişilmişti. 1946 planı bu çalışmaların en önemlilerinden biriydi. 1944-1946 yılları arasında parça parça hazırlanıp, yine parça parça uygulanan plan, 1946 planı veya ivedili sanayi planı olarak bilinegeldi. Sümerbank için bu bağlamda hazırlanan "Yeni Sanayi Planı" şöyleydi:

Güdülen Gaye:

Yeni Sanayileşme Planı'nın hazırlanmasında başlıca şu gayeler güdülmüştür:

1 – Halen işlemekte olan fabrikaların istihsalini arttırmak, maliyetlerini düşürmek ve mamul kalitelerini yükseltmek suretiyle daha verimli çalışmasını sağlamak üzere bunları takviye veya tevsî suretiyle yapılacak ek tesisler birinci planda tutulmuştur.

2 – Memleketin zarurî ihtiyaçlarından mâdud bulunup hammaddesi yurtta mevcut olan ve verimli çalışabileceği ümit edilen endüstri konuları, bunu takiben planda yer almıştır.

3 – Mevcut veya kurulacak sanayi için (malzeme ve yedek parça imalâtı ve bazı lüzumlu hammaddeler istihsali gibi) hayatî derecede emniyeti olan yardımcı sanayi de önemle plana alınmıştır.

Yukarıda üç maddede hülâsa edilen yeni tesisler arasında, memlekete azamî nispette döviz tasarrufu sağlayacak olanlarla yurt müdafaası bakımından önemi haiz olanlar tercih edilmiştir.

Bu prensipler dahilînde portesi ortalama 600 milyon liraya varan bir plan hazırlanmış ve bunun ilk kademesini teşkil etmek üzere, en önemlilerini ihtiva etmek kaydıyla, ivedili bir planın, önümüzdeki beş yıl içinde tahakkuk ettirilmek üzere tatbikatına geçilmesi 2 Ağustos 1945 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.

Bu Yeni Sanayileşme Planının ilk safhasına giren işler, altı büyük grupta mütalaa edilmektedir.

I – Tekstil Sanayii

a) Bakırköy Fabrikasının Tevsii

Bu fabrika 20.000 iğ ve 200 dokuma tezgâhıyla tevsî edilecektir. Enerjisini şehir şebekesinden alacaktır.

b) İzmir Halkapınar Fabrikası

30.000 iğ ve 870 dokuma tezgâhlık bir fabrika kurulacaktır. İstihsali senede 25.000.000 metre olarak hesaplanmıştır. Enerjisini şehir şebekesinden temin edecektir.

c) Nazilli Fabrikası Basma Kısmının Tevsii

Nazilli Basma Fabrikası'nın basma kısmı mevcut istihsale ilaveten yılda 25.000.000 metre basma basacak yeni tesislerle takviye edilecektir.

d) Kendir İpliği ve Dokuma Fabrikası

Senede 600 ton sicim ve 2.000 ton kaba kendir imal kabiliyetinde bir fabrika kurulacaktır.

e) Sun'î Yün Tesisatı

Gemlik Sungipek Fabrikası sahasına, yılda 600 ton istihsal kabiliyetinde Viscose sun'î yün tesisatı kurulacaktır. tevsî edilecek mevcut santraldan enerjisini alacak olan bu tesisat aynı zamanda 400 ton da selofan istihsal edecektir.

f) Hereke Fabrikası'nın Takviyesi

Yılda 600.000 metre istihsal kabiliyetinde dokuma tezgâhlarıyla Hereke Fabrikası'nın takviyesi kararlaştırılmıştır.

g) Defterdar Fabrikası'nın Yenilenmesi

Defterdar Fabrikası'nın eski makine ve tesisleri tecdid edilmek suretiyle mevcut verimi arttırılacaktır.

h) Tiftik İpliği ve Dokuması Fabrikası ile Merinos Fabrikası'nın tevsii ivedili sanayi planının ek ve tamamlayıcı bir cüzü olarak tetkik edilmektedir.

II – Çimento ve Toprak Sanayii

a) Çimento Fabrikası

Sivas Çimento Fabrikası'nın, binasının müsait olmasından faydalanılarak yılda 90.000 ton istihsal kabiliyetinde makine ve tesislerle bir misli büyütülmesi veya esasen geniş mikyasta kireç taşı istihlak ve en iyi çimento yapabilecek evsafta demir cürufu istihsal eden Karabük'te ihtiyacı genişleyen Şimalî Anadolu Bölgesi için yeni bir çimento fabrikası tesisi mukayeseli bir tetkike tâbi tutulmuştur.

b) Aspes Çimento Fabrikası

Yeni çimento fabrikası ile birlikte 6.000.000 m^2 aspes çimento levhaları yapacak istihsal kabiliyetinde bir fabrika kurulması da ele alınmıştır.

c) Fayans ve Porselen konuları da tetkiktendir.

III. Kâğıt Sanayii

a) Sargılık Kâğıt Fabrikası

İzmit'e yılda 3.000 ton sargılık kâğıt istihsal kabiliyetinde bir fabrika kurulacaktır.

b) Kâğıt, Karton ve Oluklu Mukavva Fabrikası

Yine İzmit'te, mevcut kâğıt fabrikalarının bulunduğu sahaya senede 16.500 ton kâğıt, karton ve oluklu mukavva istihsal kabiliyetinde diğer bir fabrika kurulacaktır.

c) Mihanikî Hamur Fabrikası

Borçka'da, selülozun en iyi hammaddesi olan sarı çam ağaçlarının mebzulen bulunduğu doğu ormanlarımızdan bu alanda faydalanmak ve nakliyattan azamî derecede tasarruf etmek maksadıyla, yılda ortalama 13.000 ton mihanikî odun hamuru istihsal edecek kabiliyette bir fabrika kurulacaktır.

IV – Ağır Endüstri

A - Karabük Ana Tesislerinin Tevsii

a) İstihsali senede 70.000 tondan 200.000 tona çıkarmak üzere çelik ve hadde tesislerinin tevsii,

b) İnce demir ve tel yapmak üzere yeni hadde tesislerinin kurulması,

c) Yılda 30-40.000 ton istihsal kabiliyetinde saç ve levha haddelerinin tesisi planlaştırılmıştır.

B – Çelik Boru Fabrikası

Yılda 30.000 ton istihsal kabiliyetinde (kutru 0.5'ten 4'e kadar) bir çelik boru fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır.

C – Hususî Çelik Fabrikası

Yılda 10.000 ton takım çelikler ve diğer hususî çelikler istihsal kabiliyetinde yeni bir özel çelik fabrikası da tetkik edilmektedir.

V – Makine Sanayii

a) Ankara Makine Sanayii Fabrikası

Ankara'da yılda ortalama 15.000 ton ağırlığında muhtelif çeşitlerde makine ve yedek parça imal edecek kudrette bir makine sanayii fabrikası kurulacaktır.

Başlıca mamulleri şunlardır:

150 beygir kudretine kadar dizel motorlarıyla aynı takata kadar gazojen makineleri

Basit atölye ve tekstil tezgâhları,

Pompalar,

Kompresörler,

Hafif vinç ve demir konstrüksiyonlar,

Piyasa için serî halinde yedek parçalar.

VI – Kimya Endüstrisi

aa) Azot Sanayii

Kütahya'da Tunçbilek'te kurulması kararlaştırılmıştır. Bu suretle bölge santralinden faydalanacaktır.

Yılda 6.000 ton asit nitrik ve 30.000 ton muhtelif nitratlar istihsal edecektir. Başlıca ham maddesi olan linyit kömürü ve kireç taşını mahallen temin edecektir.

b) Soda Fabrikası

İstanbul veya İzmit civarında kurulacaktır.

Yılda 20.000 ton karbonat dö sud ve 6.000 ton sud kostik ve müştaklarını istihsal edebilecek durumda olacaktır.

Esas hammaddesi olan tuzu Çamaltı memlehaları temin edecektir.

c) Göztaşı

İzmit'te Selüloz Sanayii Müessesemiz sahasında kurulacak ve bu suretle tevsî edilmekte olan bu müessese santralinden faydalanacaktır. İstihsal kapasitesi 6.000 ton üzerine hesaplanmıştır.

Karabük'teki sülfürik asit fabrikasının sülfürik asit ve Selüloz Sanayii Müessesesi'nce kullanılan pirit başlıca ham maddesidir.

d) Sülfür Karbon

Gemlik'teki Sunğipek Fabrikası sahasında kurulmasına karar verilen sülfür karbon tesisatı yılda 600 ton istihsal kapasitesi esasına göre hesaplanmıştır Hammaddesi kükürt, kömürden ibaret olan sülfür karbonu Sunğipek ve kısmen de Pirine fabrikalarında kullanılacaktır.

e) DDT

Haşarat (zararlı böcekler, sivrisinek, tahta kurusu ve benzerleriyle) mücadele etmek üzere bir müddetten

beri etüdü yapılan DDT (Diklor – Difenil – Trikolor metilmetan) maddesini imal edecek bir tesisin İzmit'te (müessese sahası içinde) kurulması mukarrerdir.

Bu tesiste, günde 100-200 kilogram saf madde istihsal edebilecek ve %1 mahlulü hazırlamak suretiyle günde 10-20 tonluk bir mücadele maddesi sağlanmış olacaktır.

Elde mevcut fabrikalarla yukarıda izah edilen yeni tesisler – mevcut özel sanayi ile birlikte – yurdun bugünkü ihtiyacını aşağıda gösterilen ortalama nispetler dahilînde karşılamaktadır.

I – Kimya Sanayii (kendi alanlarında)	%100
II – Tekstil Sanayii	
a) Pamuklu	%80
b) Yünlü	%90
c) Kendir	%100
III – Çimento Sanayii	%100
IV – Kâğıt Sanayii	%90

V – Makine Sanayii: Hayati mevzuları ilgilendiren mamullerin bir kısmını karşılayabilecek durumdadır.

VI – Ağır Sanayi	%100

Bu yeni fabrika ve tesislerle memleket nakliyatında

Karayollarında yılda ortalama	500.000 ton
Denizyollarında yılda ortalama	150.000 ton

bir artış olacağı ve malî bakımdan ise yılda 70-80 milyon liralık döviz tasarrufunun sağlanacağı tahmin edilmektedir.

Sümerbank

Sümerbank ülke ekonomisi için gerekli temel sanayi kollarını kurarak, yöneterek, geliştirerek, nitelikli işgücünü oluşturarak, ülkesi için bir "Sanayi Okulu" oldu. Demir çelik tesisleri, çimento fabrikaları kurdu, ülkenin inşası döneminde yapı harcı görevi gördü. Kâğıt ve selüloz tesisleri kurarak, okuma yazma seferberliği için gerekli kâğıt ihtiyacını karşıladı. Pamuklu, yünlü dokuma, kundura fabrikalarıyla ülke insanının giyim ihtiyacını giderdi. Kurduğu satış mağazalarıyla ülkenin dört bir yanında iç pazarın gelişimini sağladı.

Sümerbank Marşı

Yurdumda yeniliğin ilk adımını attın,
Emeğine göz nuru, alın terini kattın.
Ata'nın hız verdiği, ulu çınar dalısın,
Renginle, deseninle sen, Mehmedin malısın.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Eskişehir'de mine, İzmir'de tül duvaksın,
Erzincan'da karlı yol, Hereke'de bayraksın
Beykoz'da kundurasın, Antalya'da mendilsin,
Malatya'da renklerle çiçeklenen bir dilsin.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Bursa'da yeşil büklüm, Yıldız'da mor çinimsin,
Yerli malım, öğüncüm, ürünüm, ekinimsin,
Erzurum'da bar başı, Aydın'da bir zeybeksin,
Kutilde gurbey yolu, Meltemde kelebeksin

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Adana'da pamuksun, yiğit Maraş'ta telsin,
Her mevsimde baştasın, her bedende güzelsin.
Bir tatlı gülücüktür, Nazilli'de basmalar,
Goblende meyve verir hevenk hevenk asmalar.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Kayseri'de yücesin, Erciyes gibi başın,
Koynunda yağlık oldun efelerin dadaşın,
Elif bacıda fistan, Zeynep'te ince dalsın,
Bazı bir renk gölüsün, gelincik kadar alsın.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Şehirde ucuzluksun, köyde umut kuşusun,
Gülizar'da güllü şalvar, terli yüzde puşusun,
Saymakla bitmez gücün, her yerde, her an varsın,
Adım başına adın, sende Yurdum kadarsın.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Mehmet Ergönül

Cumhuriyet ve Sanayi Sorunu

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu zamanında devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar, Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler 1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmişlerdi. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme sürecinde devletin aktif katılımının göstergesiydi. On yılı aşkın süren savaşlar ülkede beşerî sermayeyi tüketmiş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi kuruculuğu için son derece sınırlı bir altyapının devrine neden olmuştu. Birimin yok denebilecek ölçüde olduğu bir ortamda devlete öncülük etme görevi düşüyordu. Sanayi ve Maadin Bankası özel kesime sınaî kredisi açacak, Osmanlı döneminde kamunun elinde olan fabrikaları devralarak bunları işletecekti. Ayrıca özel kesim girişimlerine ortak sıfatıyla katılacak, sınaî alanda faaliyette bulunacaktı.

Ancak, sanayileşme sürecinde devletin görevi zaman zaman tartışılmışsa da geniş kapsamda iktisadî devletçilik henüz gündemde değildi. Yukarıda belirtilen faaliyetlerle ilgili kanun maddelerinin görüşülmesi sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel eğilimi devletin sürekli olarak işletmeciliğe girişmemesi doğrultusundaydı. Bu nedenle devralınan tesisler geçici olarak işletilecek, zamanla bunları birer anonim şirkete dönüştürülerek hisse senetlerini özel şahıslara satılacaktı. Ancak, iki dünya savaşı arası genç Cumhuriyet için zor yıllardı. Siyasî istikrarın aranışının yanı sıra dünya ekonomisinin darboğaza girdiği bir dönemde iktisadî sorunların üstesinden gelmek o denli güçtü. Cumhuriyet Türkiyesi çok güç şartlarda ekonomisini toparlamaya çalışıyordu. Mübadele nedeniyle girişimci olabilecek üst gelir grubundan bazı katmanlar mal varlıklarıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi. Batı, Ankara'da kurulan yeni rejime bir türlü ısınamamıştı. 1920'li yılların ikinci yarısında ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektöründe iklim koşulları nedeniyle zor günler yaşanmıştı. Ardından 1929 Dünya Buhranı tüm şiddetiyle Türkiye'yi de etkileyecekti.

Osmanlı Devleti'nden yoksul ve perişan bir yurt parçası devralan ve kuruluşun daha sekizinci yılında kendini dünya ekonomik buhranının içinde bulan Cumhuriyet yönetimi en basit ihtiyaçlarını giderme çabası içerisindeydi. Ancak bu koşullarda dahi, ülkede sanayiin kurulması ve geliştirilmesi önlemlerini düşünmekten ve bu yolda ilk adımları atmaktan geri kalmayacaktı. Düşünülen ve başvurulan önlemlerin başında, özel sermaye ve teşebbüsün de sanayileşme hareketine katılmasını sağlamak amacıyla, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nı kuracaktı.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın böyle bir ortamda başarı şansı düşüktü. Birikim yoktu. Denk bütçe temel ilkeydi. Türk parasına istikrar sağlamak hükümetlerin ana kıygısını oluşturuyordu. Lozan'da çözüm bulan dış borçlar Hazine için önemli bir külfetti. Cumhuriyet hükümeti istikrar arayışı içendeydi. Özel sektörün gelişmesi için uygun bir ortam ve zihniyet oluşamamıştı. Her türlü teşvik tedbirine rağmen istenilen düzeyde yatırım gerçekleştirilemiyordu. Nitekim Sanayi ve Maadin Bankası kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöre devredememişti. Ancak, yeni kurulmakta olan 16 teşebbüsten pay alarak bunların kurulmasına yardımcı olmuştu. Oysa kurulan şirketlerin çoğunda özel ortaklar iktisadî darboğaz nedeniyle sermaye taahhütlerini yerine getirememişlerdi. Sanayi ve Maadin Bankası sermaye çoğaltımına gitme ya da diğer hisseleri de satın alma zorunda kalmış, öz kaynaklarının önemli bir kısmını ortaklıklarına bağlamıştı. Bu nedenle, özel kesimin diğer faaliyetlerine sınaî kredi temininde güçlük çekmişti.

Buna karşılık, Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendi yönetimindeki kamu sınaî tesislerinin ticarî usullerle işletilebileceğini kanıtlamış ve devletin iktisadî faaliyette bulunabileceği konusunda ilk başarılı örnekleri vermişti. Bu arada Sanayi ve Maadin Bankası kendisine bağlı fabrikaların yönetiminde değişik tecrübeler yaparak bunların ülke gerçekleriyle bağdaşacak bir yapıya doğru yönelmesini sağlamıştı. 1929 yılında fabrikaların sermayelerini ayırarak her biri için değişik yönetim biçimleri uygulamıştı.

Yeni Yönetim Biçimleri

Bakırköy Bez Fabrikası'nın idare meclisine dışardan, yani deneyimli sanayici ve tüccarlar arasından iki kişi alınarak bağımsız bir teşebbüs karakteri verilmek istendi. Bu tarihten itibaren fabrika, alım ve satım ve işletme faaliyetleri bakımından özerk bir müessese olarak çalıştı. Defterdarlık Fabrikası Ticaret Kanunu hükümleri doğrultusunda bir anonim şirkete dönüştürüldü. Ancak sermayesinin tamamı banka elindeydi. Bu nedenle daha çok fiktif bir şirket görünümündeydi. Hereke Fabrikası ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası esas itibariyle tüzel kişiliğe sahip, fakat yönetim bakımından bankaya bağlı bir müessese olarak faaliyette bulunuyordu.

Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet'e kadar muhtelif devlet dairelerine bağlı olarak yönetilen, esas faaliyetleri belirli kamu ihtiyaçlarının karşılanması olan, bu nedenle çağdaş işletmecilik anlayışıyla pek bağdaşmayan ve teknik yönden geri düzeyde sayılabilecek dört fabrika devralmıştı. Banka bunları revizyona sokmuş, yeni teknoloji getirmiş, gerekli ilavelerde bulunmuş, böylece üretim kapasitelerini büyük ölçüde geliştirerek piyasa taleplerine uygun birer iktisadî işletmeye dönüştürmüştü.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devraldığı Fabrikalara Yaptığı Yenileme, İlave ve Kapasite Harcamaları (TL)

1926	1.870.000
1927	2.018.000
1928	2.309.000
1929	4.828.000
1930	4.511.000
1931	4.309.000
1932	7.335.000

Üretilen malların cinsi çoğaltılmış, kalitesi yükseltilmiş ve malîyetleri düşürülmüştü. Böylece Osmanlı'dan intikal eden "mirî" fabrikalar piyasa için üretebilecek düzeye erişmiş, devlet siparişlerine olan bağımlılıkları sona erdirilmişti. Nitekim, Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1932 idare meclisi raporuna göre piyasa satışlarının genel satışlara oranı Hereke Fabrikası'nda %90, Feshane Fabrikası'nda %53 ve Bakırköy Fabrikası'nda %55'e yükselmişti.

Ortaklıklar

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın, faaliyet süresince işlettiği fabrikaların yanı sıra ortaklıkları da olmuştu. Bunlar hisselerini Ticaret Bakanlığı'ndan devraldığı ya da sonradan sermaye koymak suretiyle katıldığı şirketlerdi. Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk sanayi kuruluşları arasında yer alan bu işletmelerin sayısı on altı idi. Hisseleri Sümerbank'a devredilen bu kuruluşlardan bir kısmı daha sonra Sümerbank'ın bünyesinde yer aldı.

175.000 TL sermaye ile 30 Arılık 1925 günü kurulan Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası TAŞ Bünyan İplik Fabrikası ve benzeri fabrikalar kurmak ve işletmek, bu alanda ticarî faaliyette bulunmak üzere kurulmuştu. 6 Ekim 1927'de işletmeye açılan fabrikanın ürünlerine pazar bulmakta güçlük çekilmiş ve işletme için döner sermaye ihtiyacı doğmuştu.

Şirket umumî Heyeti 30 Haziran 1927'de sermayesini arttırmaya karar vermişse de, hisse senetlerine alıcı bulmakta güçlük çekmişti. Hisse senetlerinin büyük bir kısmını elinde tutan banka, fabrikanın bir şayak doku-

ma fabrikasına dönüştürülmesine girişmiş ve şirket böylece giderek Sanayi ve Maadin Bankası'nın denetimine girmişti.

Isparta İplik Fabrikası TAŞ bankanın bir başka iştirakiydi. 12 Kasım 1925'te kurulan şirket halı ipliği üretecek ve halıcılıkla ilgili işler yapacaktı. 175.000 lira tutarındaki sermayenin 100.000 lirasını taahhüt eden banka daha ilk yıldan itibaren fabrikanın inşa ve montajına gerekli ödemeleri karşılamak için şirkete kredi vermek durumunda kalmıştı. Şirket sermayesinin 72.765 lirası Isparta ve çevresi hissedarları tarafından taahhüt edilmişse de bu meblağın ancak 29.531 lirası ödenmişti. Gerek satışlarda arzu edilen düzeye ulaşılamaması gerekse sermaye yetersizliği şirketi daha ilk yıllarda güç durumda bırakmıştı.

20 Kasım 1924'te Maraş'ta Pirinç Fabrikası ve benzeri sınaî işletmeler kurmak ve işletmek üzere kurulan Maraş Çeltik Fabrikası TAŞ'nın 120.000 lira tutarındaki sermayesinin hemen hemen tamamına yakını, 112.700 lirası Sanayi ve Maadin Bankası'na aitti. Ancak sermayesinin tamamının makine ve teçhizat alımına gitmesi üzerine banka şirkete ayrıca kredi açmak zorunda kalmıştı. Bu arada şirket çeltik mevsimi dışında faaliyetini sürdürme amacıyla 1928'de bir un fabrikasını faaliyete sokmuştu.

Tosya Çeltik Fabrikası TAŞ Tosya'da pirinç fabrikası ve benzeri sınaî işletmeler kurmak üzere 120.000 lira sermaye ile Haziran 1925'te kurulmuştu. Makineleri 1925'te ısmarlanmış, fabrika 1927 yılı ortalarında faaliyete geçmişti. 1927 yılında çeltik mevsimi dışında işletilmek üzere ayrı bir Un Fabrikası girişiminde bulunulmuştu. Tosya Çeltik Fabrikası Maraş Fabrikası kadar başarılı olamamıştı. 1931'de halkın elinde bulunun hisseler banka tarafından satın alınmış ve gerekli döner sermaye bankaca sağlanmıştı.

Şeker Fabrikaları

Uşak Şeker Fabrikası, Türkiye'de kurulan ilk şeker fabrikasıydı. Özel girişim ile kuruldu. Uşak'ta 19 Nisan 1923 tarihinde 600.000 Türk Lirası sermaye ile kurulan fabrika 17 Aralık 1926 tarihinde üretime geçti. 1933'e kadar Türkiye'de şeker üretimi Alpullu Şeker Fabrikası ile birlikte bu fabrikada yapıldı.

Türkiye'de şeker üretimi ile ilgili çalışmaları 19. yüzyılın başlarına kadar geri götürmek mümkündür. Bu konuda ilk teşebbüs 1839'da Necip Paşa'nın bizzat ilgilenmesi neticesinde bir fabrika kurulması için Almanya'dan makine ve teçhizat getirtmesiyle yapılmış, ancak kendisinin ölümüyle bu faaliyet gerçekleşememiştir. 1840 yılında Arnavutköylü Dimitri Efendi tarafından bir diğer teşebbüste bulunulmuştur. Bundan sonra sırasıyla 1867 yılında Davutoğlu Karabet'in, 1879 yılında Fenerler İdaresi Müdürü Michel Paşa'nın, 1890 tarihinde Yusuf Bey'in, asrın sonlarına doğru da Rauf Paşa'nın teşebbüsleri vardır. Bu teşebbüslerden sonra, bazı müteşebbislerin Akşehir civarlarında, Cihan Harbi sıralarında da yabancılar tarafından Adapazarı ve Karacabey havalisinde fabrika etüdleri yaptığı görülmüştür. Ankara, Kastamonu, Bursa, Çanakkale, Sivas ve Elazığ'da yapılan etüdler ve nihayet 1917 yılında kurulan Zenit Şirketi'nin teşebbüsleri de diğerleri gibi neticesiz kalmıştır.

Türkiye, gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekse Kurtuluş Savaşı sırasında çok büyük şeker sıkıntısı çekmiştir. Bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Türkiye'de ulusal nitelikte şeker sanayiini kurma girişimleri Cumhuriyet döneminde olmuştur. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın getirdiği geniş olanaklar şeker sanayiin kurulmasına yol açan ilk hareketlere zemin hazırlamıştır. Birçok müteşebbisin katılımıyla 19 Nisan 1923 yılında "Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ" kurulmuştur.

1925 yılında çıkarılan 601 numaralı kanunla; şeker fabrikası kurulması teşvik edilmiş, şeker fabrikası kurmak isteyen özel girişimcilere ayrıcalıklar tanınmış, şeker ithalatına sınır getirilmişti. Böylece Lozan Antlaşması'nın hükümleri, devletin gümrük tarifeleri serbestisini kullanmasını ve dolayısıyla şeker ithalat vergisini artırmasını beş yıl için kısıtlarken çıkarılan bu kanunla şeker üretimini desteklemek için çeşitli ayrıcalıklar tanın-

mıştı. Ulaştırma ve tarım sektörlerini de canlandıracak olan şeker üretiminin devlet tarafından bu şekilde desteklenmesi şüphesiz ki tesadüf değildi. Nitekim Hükümet tarafından Büyük Millet Meclisi'ne sunulan layihada ve Ticaret – Kavanin-i malîye ve Muvazene-i malîye Encümenleri'nin mazbatalarında şeker üretiminin ülke ekonomisi için düşünülen yararları son derece önemliydi:

5 Nisan 1925 tarih ve 601 sayılı kanunla şeker fabrikaları, tanınan imtiyaz ve muafiyetlerle devlet himayesine alınınca 6 Aralık 1925 yılında Uşaklı Molla Ömerzade Nuri öncülüğünde Uşak Şeker Fabrikası'nın temelleri atıldı. Bu tarihten kısa bir süre sonra başka bir müteşebbis heyet tarafından "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ" tarafından 22 Ocak 1925'te Alpullu Şeker Fabrikası'nın temelleri atıldı.

Türkiye'de ilk şeker fabrikası Uşak'ta gerçekleştirilmişti. 19 Nisan 1923 günü 600.000 lira sermaye ile kurulan Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi, Uşak'ta şeker fabrikaları kuracak, şeker üretecek ve her türlü tarımsal, sınaî ve ticarî faaliyette bulunacaktı. Sanayi ve Maadin Bankası şirketin sermayesine %30 oranında katılmıştı. Bir yandan fabrika kurulurken öte yandan köylü pancar ekimine özendirilmişti. 15 Mart 1925'te fabrika binası tamamlanmış, makinelerin montajı Skoda firmasınca üstlenilmişti. Ancak hisse senetlerinin satılamaması, fabrika inşaatının beklenilen meblağın üzerine çıkması ve gerekli teknik bilgiler nedeniyle gecikmeler olmuş ve fabrikanın 1926 mevsimine yetiştirilememesi halinde pancar mahsulünün heba olacağı görülmüştü. Bu nedenle banka duruma el koyma gereği duymuş, 15 Mart 1926 günü şirketle bir sözleşme yaparak ayda 200.000-250.000 lira dolayında bir giderle fabrikanın montajı 12 Ekim 1926'da tamamlanmıştı. Sanayi ve Maadin Bankası'nın tüm gayretlerine rağmen, bu kez açılan artezyen kuyusundan beklenen derinlikte su elde edilememiş, açılış yine ertelenmişti. Fabrika ancak 17 Aralık 1926'da faaliyete sokulabilmişti.

Şirket ortaklarının malî kudretlerinin çok üstünde bir katkıyı gerektiren Uşak Şeker Fabrikası Sanayi ve Maadin Bankası'nın olanaklarıyla tamamlanabilmişti. Bu arada şirketin sermayesi 1.200.000 liraya yükseltilmişti. bankanın 180.000 liralık hissesinin yanı sıra ayrıca 895.000 liralık alacağı oluşmuştu. Banka kuruluş ertesi de şirkete sürekli malî destek sağlamıştı. Pancar ekiminin etkin bir biçimde gerçekleştirilememesi nedeniyle fabrikanın ilk yıllardaki şeker üretimi kapasitesinin çok altında kalmıştı. Sanayi ve Maadin Bankası 1927 yılında yönetimde çoğunluğu elde etmiş ve 1928'de çıkarılan bir kararname ile şirket hisse senetlerinin değerleri yüzde elli düşürülerek şirket zimmetindeki banka matluplarının kısmen hisse senedine dönüştürülmesi mümkün olmuştu. Böylece bankanın iştirak hissesi arttırılmıştı. Uşak Şeker Fabrikası'nın üretimi 1931 yılında fabrika kapasitesine göre normal bir düzeye yükselmişti. Ancak yıllardır biriken bilanço zararı nedeniyle şirket tasfiye edilmiş, fabrika ve müştemilatı alacaklarına mahsuben bankaya devredilmişti.

26 Kasım 1926'da Alpullu Şeker Fabrikası'nın, 17 Aralık 1926'da da Uşak Şeker Fabrikası'nın açılış törenleri yapıldı. 1926 yılında açılan bu iki fabrikadan 7 sene sonra 1 Şubat 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası'nın temeli atılarak, 5 Aralık 1933'te açılışı yapılmıştı. Mustafa Kemal, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın – Ankara'ya getirilen – Hatıra Defteri'ne " Türkiye Cumhuriyeti'ni, böyle sanayi müesseseleriyle zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet!" satırlarını yazmıştı.

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın montajı devam ederken 7 Ekim 1933'te Turhal Şeker Fabrikası'nın temeli atılmış, 19 Ekim 1935'te de açılış töreni yapılmıştır. Bu dört şeker fabrikası, 18 Haziran 1935 tarih 2850 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına istinaden, 6 Temmuz 1935 tarihinde "Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ" adıyla birleştirildi.

Ticaret Vekaleti'nin taahhüdü nedeniyle Sanayi ve Maadin Bankası'na intikal eden iştiraklerden bir başkası Yalvaç Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi idi. Yalvaç'ta debagat fabrikası kurmak ve bununla ilgili sanayi ve ticaret işlerini yürütmek üzere 29 Nisan 1925 günü 130.000 lira sermaye ile kurulmuştu. Sermayesinin 80.000 lirasını özel kişiler, 50.000 lirasını ise Ticaret Vekaleti taahhüt etmişti. Başlangıçta 100 adet kösele, 100 adet vaketa ve 400 adet koyun, keçi ve elvan işlemek üzere kurulması düşünülen ve montajı 1927 yılında tamamlanan işletme, döner sermaye yetersizliği ve ticarî şartların elverişsiz oluşu nedeniyle faaliyete geçirilememişti.

Kütahya Çini İşleri TAŞ'nin 100.000 lira tutarındaki sermayesinin % 50'sini Sanayi ve Maadin Bankası taahhüt etmişti. Kütahya'da çinicilikle uğraşmak ve kilden yapılan ev ve yapı malzemesi üretmek üzere 24 Mayıs 1925'te kurulan işletme başlangıçta mevcut bir fabrikayı kiralayarak küçük ölçekte üretime geçmişti. Bankanın daha sonra şirket yönetim kurulunca murahhas azalığa getirilmesi üzerine ilkel yöntemlerle üretime son verilmiş, yeni bir fabrikanın kurulması için etüd ve projelerin hazırlanmasına girişilmişti. Ancak, 1930 yılında şirketin tasfiyesi yoluna gidilmişti.

Cumhuriyet'le birlikte liman işletmeleri Türk şirketlerin eline geçmişti. Bu şirketlerden ilk kurulanlardan biri İstanbul Liman İşleri İnhisarı TAŞ idi. İstanbul limanında gemilere tatlı su verilmesi, kömür de dahil olmak üzere yolcu ağırlığı dışında her türlü yükleme, boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık ve tahlisiye işleri ile uğraşmak üzere 26 Temmuz 1925 günü kurulmuştu. Şirketin 500.000 lira sermayesinin 80.000 lirası Sanayi ve Maadin Bankası'nca alınmıştı ve banka şirketin idare meclisinde iki üye bulunduruyordu. Banka şirketteki hisselerini 1927 yılında malîye Vekâleti'ne devretti. Keza, 100.000 lira sermaye ile 15 Nisan 1925'te kurulan İzmir Liman İşleri TAŞ'ne 50.000 lira ile ortak olan banka bu hisselerini İstanbul liman şirketinde olduğu gibi 1927 yılında malîye Vekâleti'ne devretmişti. Bankanın iştiraki olan bir üçüncü liman şirketi Trabzon'da kurulmuştu. Trabzon'da Değirmendere, Çömlekçi ve Moloz limanlarında yukarıda belirtilen limancılık işleri yapmak üzere 17 Temmuz 1925 günü 50.000 lira sermaye ile kurulan Trabzon Limanı İnhisarı TAŞ'nin hisselerinin % 10'u banka tarafından alınmıştı.

Ticaret Vekâleti'nden devralınan bir başka ortaklık Aksaray Azmi Millî Şirketi idi. Un, mensucat ve elektrik fabrikası kurmak ve benzeri işleri yapmak üzere 250.000 lira sermaye ile 3 Ağustos 1924 günü kurulan şirketin diğer büyük hissedarları Ziraat Bankası ile özel idare ve belediye idi. Un fabrikası 1926 yılı Aralık ayında faaliyete geçmişti. Aksaray kasabasının aydınlatılması da bu fabrikadan sağlanmıştı. Aynı zamanda belediye hizmeti gören yerel küçük endüstri niteliğindeki bu ortaklık bankanın faaliyetlerine son vermesi ertesi Sanayi Ofisi'ne ve ardından Sümerbank'a devredilmişti.

Dokuma üretmek üzere 1924'te 150.000 lira sermaye ile kurulan Ankara Millî Mensucat Anonim Şirketi'nin Ticaret Vekâleti'nce alınan 23.385 liralık hissesi Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmişti. Ayrıca fabrikanın tamamlanması için banka şirkete 70.000 lira borç vermişti. Bir süre sonra şirketin sermayesi bir misli arttırılmışsa da hisseler satılamamıştı.

Malatya Teşebbüsat-ı Sınaîye TAŞ'nin 400.000 liralık sermayesinin üçte bir hissesini banka satın almıştı. Su gücünden yararlanarak elektrik fabrikası kurmak ve elektrik gücüyle çalıştırılacak un, konserve, ispirto, hizar ve pamuk temizleme fabrikaları kurmak ve işletmek, şehir ve kasabaları elektrik ile aydınlatmak üzere 22 Ekim 1925 günü kurulmuştu. Şirket bir ilk iş olarak bir elektrik santralı kurmuştu. 1927 yılında da bir un fabrikası inşaatına girişmişti.

Sanayi ve Maadin Bankası, Eskişehir Lüle Taşı Şirketi'nin 100.000 lira sermayesinin 25.000 lirasını taahhüt etmişti. Lüle taşı madeninden taşlar çıkararak, bunları işleyip satmak üzere kurulan şirket yapılan taahhütlere rağmen ancak 45.500 lira toplayabilmişti. Bunun da 25.000 lirası malîye Vekaleti'nce verilmişti. Şirket ülke içinde ve dışarda karşılaştığı rekabet nedeniyle pazar bulmakta güçlük çekmiş ve bir süre sonra faaliyetine son vermişti.

Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi, Visere suyundan elektrik enerjisi üretmek ve dağıtmak üzere 8 Ağustos 1925 günü kurulmuştu. Sanayi ve Maadin Bankası şirketin 160.000 lira sermayesinin 50.000 lirasını taahhüt etmişti. Bu meblağın 25.000 lirasını ödemiş, ayrıca şirkete 25.000 lira borç vermişti. Santral 1928 yılında işletmeye alınmıştı.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın maden sektöründeki tek iştiraki Kilimli Kömür Madenleri TAŞ idi. Ereğli Kömür Havzası Kilimli bölgesinde ocak işletmek üzere 1926 yılında 400.000 lira sermaye ile kurulan şirkette bankanın % 10 hissesi vardı.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Ortaklıkları:

İşletmenin Adı	Kuruluş Tarihi
1. Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası TAŞ	1925
2. Isparta İplik Fabrikası TAŞ	1925
3. Maraş Çeltik Fabrikası TAŞ	1924
4. Tosya Çeltik Fabrikası TAŞ	1925
5. Uşak Terakkii Ziraat TAŞ	1923
6. Yalvaç Ticaret ve Sanayi A.Ş.	1925
7. Kütahya Çini İşleri TAŞ	1925
8. İstanbul Liman İşleri İnhisarı TAŞ	1925
9. İzmir Liman İşleri İnhisarı TAŞ	1925
10. Trabzon Limanı İnhisarı TAŞ	1925
11. Aksaray Azmi Millî Şirketi	1924
12. Ankara Millî Mensucat A.Ş.	1924
13. Malatya Teşebbüsatı Sınaîyye TAŞ	1925
14. Eskişehir Lüle Taşı Şirketi	1925
15. Trabzon Elektrik TAŞ	1925
16. Kilimli Kömür Madenleri TAŞ	1926

Sanayii Teşvik Kanunu

Osmanlı'da 1913 yılında "Teşvik-i Sanayi Muvakkatı" adı altında bir yasa çıkarılmıştı. Ancak Osmanlı sanayiine yoğun bir şekilde yabancı sermaye hakim olduğundan kanun kapsamında verilen kredilerin büyük kısmı yabancı sermaye tarafından kullanıldı. Ayrıca Trablusgarp, Balkan ve sonrasında Cihan Harbi'nın iktisadî ve siyasî şartlarının getirdiği zorluklar içinde kanun amacına ulaşamadı

Cumhuriyet döneminde 1925'te Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 1927'de Sanayii Teşvik Kanunu kabul edildi. Yasa kapsamında ücretsiz arazi tahsisi, belirli ruhsat, harç ve vergilerden muaf olma, devlet tarafından prim desteği, belirli durumlarda gümrük vergisinden muaf olma, Türk vatandaşlarına ayrıcalık tanınması, vb. uygulamalar ile yerli sermaye teşvik edilerek millî bir ekonomi amaçlandı. Altyapı ve işgücü eksikliği, savaş döneminin yeni sona ermesi, girişimci ve teknik eleman eksikliği gibi nedenlerle ekonomide istenilen ilerlemeyi sağlayamadı. Öte yandan millî ekonomi ilkesinin savunulduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında, tam bağımsızlığın amaçlandığı Kurtuluş Savaşı zaferinin ekonomik anlamda da desteklenmesi görüşünü yansıtması açısından önemlidir.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme politikasının ikinci durağı 15 Haziran 1927 günlü Sanayii Teşvik Kanunu olmuştu. Bu tarihe kadar II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı yürürlükte kalmış, ancak günün koşullarına uymadığı görülerek yeni bir kanun çıkarılması uygun görülmüştü. Bu kanunda sanayiin tanımı yapıldıktan sonra, sınaî tesisler, makine gücü kullanıp kullanmadıklarına, makine gücü kullananların kullandıkları güce ve bir yılda ödedikleri işçi yevmiyesi adedine göre dört gruba ayrılmış ve her grup, kanunun getirdiği teşvik tedbirleri ile muafiyetlerden, taşıdığı önem derecesine göre yararlandırılmıştı.

Kanuna göre devlet arazisinden 10 hektara kadar bedelsiz ve özel şahıs arazilerinden ise istimlâk suretiyle arza tahsisi ve ayrıca tesisin gerektirdiği altyapı yatırımlarında kolaylıklar sağlanmış, başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere, birçok vergi, harç ve rüsum muafiyeti getirilmişti. Taşımacılık tarifelerinde % 10 indirim, ithal mallarından % 10 oranından fazla fiyatta olmamak üzere, kamu sektörünün yerli mamulleri satın alma zo-

runluluğu, devlet tekelindeki bazı maddelerin bu kuruluşlara indirimli olarak verilmesi kanunun getirdiği diğer teşvik ve muafiyetleri oluşturmuştu.

Sanayii Teşvik Kanunu'nun özel teşebbüs üzerinde olumlu etkileri olmuştu. Çoğu yeni işletme olmak üzere 1927-1932 yılları arasında kanundan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmış, sanayi işçileri sayısı da 17.000'den 62.000'e ulaşmıştı. Sanayii Teşvik Kanunu'nun yürürlük süresi 15 yıl ile sınırlandırılmış ve 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle uygulanmıştı.

Bu arada, 1927 yılında bir sanayi sayımı yapılmış, 1930 yılında da Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin aracılığıyla Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Bu kongre, resmi niteliği bulunmamakla birlikte, ülkede sanayiin gerçek durumunu gündeme getirmiş ve önerileriyle ileriki yıllara ışık tutmuştu. Hammadde, sermaye, kredi, vergiler, Sanayi Teşvik Kanunu, standartlar ve rasyonalizasyon konularını ele alan kongre, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın güçlendirilmesini, İş Bankası kaynaklarından belirli bir kısmının da sınaî işlemlere ayrılmasını önermişti.

Devlet Sanayi Ofisi

Devlet Sanayi Ofisi Kuruluş Gerekçesi

Esbab-ı Mucibe Layihası'ndan

....Esasen bankaların işletme işleriyle Sanayi ve Maadin Bankası'nın elyevm yapmakta olduğu gibi doğrudan doğruya iştigallerinin aşağıda yazılı mahzurları vardır.

1. Banka sermayedar sıfatiyle istihsale yatırdığı paradan yüksek faiz ve temettü istediği halde, istihsal teşebbüsünün bütün muvaffakiyet sırrı mümkün mertebe ucuz sermayeden istifade edebilmekte mündemiçtir.

2. Banka muamelatı muayyen vadeler dahilînde mukannen varidat getirmek lazım gelirken sanayi hayatında vadeler ve irat miktarları evvelden tesbiti mümkün olmayan konjonktüre (piyasa şeraitine) bağlıdır.

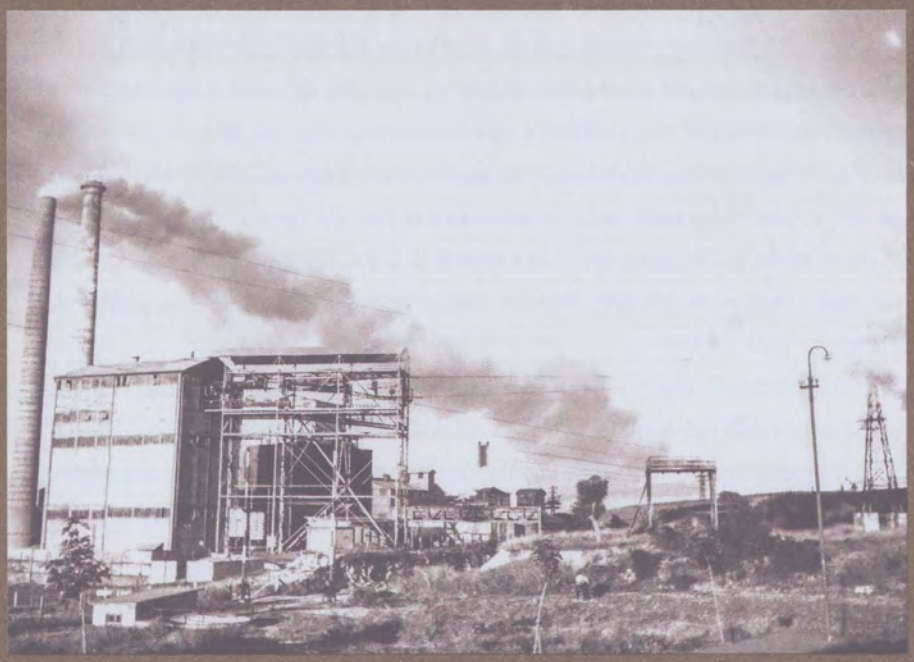
3. Bankanın sermaye plasmanları muhtelif şekillerde teminat ile takviye edilmek lazım gelirken fabrika işletmesine yatırılan sermayenin aynı şekilde temini mümkün değildir. Bu sermaye fabrikaların iyi işletmesinin yed-i mes'uliyetiyle konjonktürün tesisine terk edilmiştir.

Sanayi ve Maadin Bankası kredi işlerine girişmemiş olduğundan bankalara has olan menfaat mülahazalarını taşımamış ve binaenaleyh şu arz edilen üç vaziyet ile münasebettar olamamıştır. Fakat Sanayi Kredi Bankası haline kalb edilince mevzu-i bahs nukatın hemen tebarüz eyleyeceği tabiidir.

Devlet sermayesinin sınaî iştiraklerinin ekseriyet-i azimesi Sanayi ve Maadin Bankası'nın teessüsünden evvel takarrür etmiş olup bunlardan bazıları bilahare banka delaletiyle tevsî edilmiştir. Miktarı on bire baliğ olan bu iştiraklerin Uşak Şeker Fabrikası müstesna olmak üzere bir kısmı ancak ziyanla ve gayr-ı muntazam faaliyet gösterebilmekte olup diğer bir kısmı ise muattal bir haldedir. İştiraklerin bu vaziyeti kısmen teessüslerindeki şerait noksanlarının ve kısmen ise icap eden fenni ve iktisadî alakadan mahrum kalmalarının neticesidir.

Gerek İstanbul'daki fabrikaların hüsn-i idaresi ve gerek işbu iştiraklerin mukadderatını ıslâh ve bunlara yatırılan milyonlarca devlet ve halk sermayesini siyanet ve tenmiye hususlarını daha yakından murakabe ve temin maksadiyle sınaî tesis ve işletme vezaifini Sanayi ve Maadin Bankası'ndan ayırırken İktisat Vekâleti'nin doğrudan doğruya murakabesinde fennî, iktisadî müstakil bir idareye tevdi'e lüzum görülmektedir.

Memleketin iktisadî muvazenesinin süratle tanzimi ve istihsal imkân ve kabiliyetlerinin tahakkuku için icap eden sanayi teşebbüslerini doğrudan doğruya devlet tarafından vücuda getirilmesi ve işletilmesi bir zaruret teşkil etmekte olduğu gibi devletçe memleketin sanayi ihtiyaçlarına göre tanzim ve organize ediliş bir iktisat siyaseti takibi hükümetin kabul ettiği esaslara dahi tevafuk etmektedir.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme politikasının önemli bir durağı 15 Haziran 1927 günlü Sanayii Teşvik Kanunu olmuştu. Bu kanunda sanayiin tanımı yapıldıktan sonra, sınai tesisler dört gruba ayrılmış ve her grup, kanunun getirdiği teşvik tedbirleri ile muafiyetlerden, taşıdığı önem derecesine göre yararlandırılmış, başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere, birçok vergi, harç ve rüsum muafiyeti getirilmişti. Sanayii Teşvik Kanunu'nun kısa sürede özel teşebbüs üzerinde olumlu etkileri olmuştu. Çoğu yeni işletme olmak üzere 1927-1932 yılları arasında kanundan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmış, sanayi işçileri sayısı da 17.000'den 62.000'e ulaşmıştı.

Bu kanunla teşkili derpiş edilmiş olan Devlet Sanayi Ofisi'ne tahmil edilen vazife yalnız Sanayi ve Maadin Bankası tarafından devredilecek olan mevcut devlet fabrikalarının idaresinden ibaret değildir. Son zamanlarda bazı Avrupa firmalarından şeker ve kimyevî sanayi gibi birtakım mühim sanayi tesisatı için büyük mikyasta krediler teklif edilmekte olduğu gibi bu defa Rusya ile yapılan anlaşma esasatı dairesinde alınan kredi mukabilinde birçok fabrikalar tesisi de mevzu-i bahstir. Bu suretle devletçe muhtelif şekillerde anlaşmalar veya hususî mukaveleler neticesinde tesis edilecek fabrikaların büyük bir ehemmiyet iktisab etmek istidadında olan tesis ve işletmesi tamamen bu hususa hasr-ı mesaî eden bir Devlet Ofisi tesisini istilzam etmektedir.

Görüldüğü gibi Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın esas faaliyeti fabrika işletmeciliğine dönüşmüştü. Devraldığı fabrikaların revizyonu ve işletme sermayeleri bankanın kaynaklarını sürekli zorluyordu. Bu nedenle kısıtlı olanaklarıyla madencilik analında pek bir varlık gösterememişti. Öte yandan bankanın özel kesime sınaî kredi verme fonksiyonunu gerçekleştirmesi mümkün olamamıştı. Ayrıca bir yandan fabrika işleterek bu fabrikaların yönetiminden sorumlu tutulması ve aynı zamanda bu fabrikalarla rekabet edebilecek özel teşebbüs erbabına ihtiyaç duyduğu krediyi temin etmesi, bağdaştırılması güç hedeflerdi. Altı yıllık deneyim de bunu kanıtlamıştı.

1930'lu yıllarda Dünya Buhranı nedeniyle ülke ekonomisi güç bir döneme girmişti. Piyasa istikrardan son derece yoksundu. Ülkeler kendi içlerine kapanıyor, dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine gelişiyordu. Öte yandan liberal ekonomiler çıkmaza girmiş, demokrasi özellikle Kıta Avrupası'nda gözden düşmüştü. Bu koşullar Cumhuriyet Türkiyesi'ni de ivedi önlemler almaya sevk etti. Devletin giderek daha yoğun bir üretim faaliyetine girişmesi kaçınılmazdı. Sanayi ve Maadin Bankası yerine yeni bir organizasyona gidiliyor ve devletçilik diye bilinen yeni bir döneme giriliyordu.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1933 senesinde lağvıyla Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olmak üzere iki ayrı kuruluş ortaya çıkıyordu. Devlet işletmeleri Devlet Sanayi Ofisi çatısı altında toplanıyordu. Sanayi kredisi vermek amacıyla ise Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştu.

1930 yılında Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi'nin encümenlerince hazırlanan "Sermaye ve Kredi" başlıklı raporlarında şöyle deniyordu:

"Sanayi zümrelerinden alınan bütün raporlarda sanayiimizi besleyecek müstakil bir sanayi kredisi bankasının teşkili isteniyordu. Sanayi kredisini, gerek tarihî şekilleri, gerekse bugünkü beynelmilel temayülleriyle tetkik ettikten sonra sanayi erbabımızın bu taleplerine muhalif bir nokta-i nazara vardık. Yalnız sanayi kredisi, ipotek ve sanayi tesisi işleriyle iştigal edecek müstakil bir banka teşkil etmek doğru değildir. Çünkü müstakilen bu işlerle uğraşacak bir banka demek, sermayesini münhasıran aksiyon ve obligasyonlara yatıracak bir banka demektir. Halbuki böyle bir banka esham ve tahvilat fiyatlarını düşürecek ufak bir buhran halinde, sanayie karşı angajmanlarını yapamayacak bir vaziyete girer. Müstakil sanayi bankaları, uzun vadeli kredi veren, sermayelerini kısmen immobilize eden banka olmaları hasebiyle mütedavil sermayeleri azdır. Sermayelerinin devir sürati gayet yavaştır.

Bu mütalaalara binaen, memleketimiz sanayiini beslemek için teşkilâta ihtayç oluğunu kat'îyen müşahede etmekle beraber, bu bankanın hem ticarî operasyonlarla uğraşan, hem sınaî tesis işlerine giren, hem de müesseselerin aktif bina ve tesisat mukabilinde kredi veren bir banka olması muvafık olacağını düşünüyoruz. Bu tip, aşağı yukarı Fransızların 'Banque d'Affaire" (İş Bankası) dedikleri tiptir."

3 Temmuz 1932 gün ve 2058 sayılı kanunla devlet işletmelerini toplu olarak idare etmek üzere kurulan Devlet Sanayi Ofisi ülkede planlı ve organize bir devlet işletmeciliği alanında atılmış ilk adımdı. Devlet Sanayi Ofisi hükümetin himaye edeceği geniş ölçekli ve ülkede ancak sınırlı sayıda gerek duyulabilecek "büyük sanayi" fabrikalarını kuracak ve bunları İktisat Vekâleti'nin vereceği direktifler ışığında işletecekti. Ülkede bulunan ham maddeleri işleyerek bunların sürümünü temin edecek teşebbüs ve tecrübelerde bulunacak; İcra Vekilleri Heyeti'nce devlet teşebbüsü olarak kurulmasına karar verilen fabrikaların projelerini hazırlayacak; İktisat Vekâleti'nce tasdik görenleri

uygulamaya sokacaktı. İktisat Vekâleti'nin gerek göreceği teftiş ve incelemeleri yapacak; vekâletçe istenen teknik sorunlar ve sanayi tesis projeleri üzerine görüş bildirecekti. Ofise devredilen fabrikaların idarî, malî, ticarî ve teknik her türlü işlerini yürütecek; bunların yıllık bütçelerini ve faaliyet programlarını hazırlayacaktı.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ikiye ayrılmasının hükümetçe ileri sürülen ana gerekçesi bankacılık ile işletmecilik faaliyetlerinin farklı nitelik taşımalarıydı. Banka sermayedar sıfatıyla üretime yatırdığı paradan yüksek faiz ve temettü bekliyordu. İşletmeciliğin başarı şansı ise olanaklar ölçüsünde ucuz sermayeden yararlanmasında yatıyordu. Bankacılık çok daha düzenli bir çalışma programı gerektiriyor; bankacılık işlemleri sonucu belirli vadelerde gelir elde etme amaçlanıyordu. Oysa sanayi işletmeciliğinde vadeler ve gelir miktarları önceden saptanması mümkün olmayan piyasa koşullarına ya da konjonktüre bağlıydı. Nihayet, bankanın sermaye plasmanları değişik şekillerde teminat ile takviye edilmekteydi. Oysa fabrika işletmesine yatırılan sermayenin aynı görüşler ışığında temini olanaksızdı. Fabrikaların sermayeleri işletme koşullarıyla ve konjonktürle yakından bağlantılıydı.

Devlet Sanayi Ofisi kurulurken hükümet sanayileşme alanında önemli atılımlara girişmek üzereydi. O sıralarda bazı Avrupa firmalarından şeker ve kimya sanayii gibi büyük işletmeler için kredi sağlanması gündemdeydi. Öte yandan Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ile devlet tarafından birçok fabrikanın kuruluş hazırlıklarına girişilmişti. Bu nedenle Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devraldığı fabrikaların yanı sıra bu yeni tesislerinin de kuruluş ve işletmesini üstlenecekti.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası

Türkiye Sanayi Kredi Bankası Kuruluş Gerekçesi

(Esbab-ı Mucibe Layihası'ndan)

19 Nisan 1341 tarihli ve 633 numaralı kanunla tesis ve kendisine devredilen fabrikalarla sair iştirak edeceği sanayi ve maadin müesseselerini işletmek ve sanayi ve maadin eshabına ikrazatta bulunmak vesair sınaî maksada hadim banka muamelatı yapmak maksadiyle teşkil edilmiş olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bu maksatların tamamen istihsaline muvaffak olamamıştır. Bankanın teşekkülü esnasında kendisine devrolunan fabrikalar gerek tesisatlarının muhtac-ı ıslâh olması ve gerek işletme sermayelerinin noksan bulunması gibi sebepler tahtında Sanayi ve Maadin Bankası'na mühim ve mütemadî masraflar ihtiyarını mucib olmuş ve banka eline geçen mebaliği bu sebepten hemen tamamen mezkûr fabrikalar umuruna tahsis etmek yüzünden memleket sanayiinin kredi ihtiyacını ve kezalik maadin işlerini ihmal eylemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu suretle Sanayi ve Maadin Bankası'nın bir taraftan fabrika işleterek bu fabrikaların hüsn-i idaresiyle mes'ul tutulmasının ve diğer taraftan bu fabrikalarla rekabet sahasında karşılaşan hususî teşebbüsler erbabına, muhtaç oldukları krediyi temin etmesinin gayr-ı kabil-i telif iki vaziyet ihdas etmekte olduğu geçen altı senelik müddet zarfındaki tecrübelerle tezahür etmiştir.

Esasen bankaların diğer memleketlerde dahi sınaî ve ticarî işlerde bi'l-vasıta ve bağladığı sermayeleri tehlikeye düşürmeyecek derecede emin hadler dahilînde müessir olmakla iktifa ile bu hadleri tecavüz etmemesi kabul edilmiş bir usul olup banka müesseseleri haddinden fazla sermaye bağladığı işleri kurtarmak için bu işleri bizzat idareye kalkışmışsa bankacılığı namına mühim fedakârlıklar ve tehlikelerle karşılaşmıştır. Buna nazaran bankaların doğrudan doğruya sınaî ve ticarî işlere girişmesi bankacılık evsafıyla hiçbir suretle kabil-i telif olmadığından fabrika tesisi ve fabrika işletmesi vazifeleriyle sanayi kredisi işini yekdiğerinden tamamen ayırmaya ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın ilgasıyla fabrikalar için ayrıca bir kanun-ı mahsusla tespit edilecek yeni bir idare usulü vaz'ına ve münhasıran sanayi kredisi işleriyle meşgul olmak üzere dahi yeni bir Sanayi Kredi Bankası tesisine zaruret görülmüştür.

Cumhuriyet'in kuruluşu ertesi hükümet sanayileşmek için her türlü teşvik ve himaye önlemlerini almış, ancak gerek tesis gerekse işletme kredisi sorununa kalıcı bir çözüm getirememişti. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası hemen hemen bütün kaynaklarını kendi işletmelerinde kullanmak zorunda kalmış; kredi işlemleri çok sınırlı kalmıştı. Diğer bankaların kredi olanakları ise ancak ticarî ihtiyaçları karşılayabilmiş, gerek miktar, gerekse vade bakımından yatırımcılara ortam sağlayamamıştı.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti öncülüğünde 1930 yılında Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi sanayi kredisi sorununu bir kez daha vurgulamış, kongre komisyonunca hazırlanan "Sermaye ve Kredi" konulu rapor ticarî ve sınaî krediyi birlikte verebilecek Fransızların "Banque d'affaires" dedikleri iş bankası türü bankaların kurulmasını önermişti. Komisyon uzun vadeli kredi veren bağımsız sanayi bankalarının ülkedeki kıt sermaye olanaklarını hantallaştıracağını ve sermayenin devir hızını düşüreceğini ileri sürmüştür. Ancak, günün koşullarını da göz önünde bulunduran hükümet sanayileşmeye verdiği önemi bir kez daha vurgulamak amacıyla Devlet Sanayi Ofisi'nin yanı sıra 7 Temmuz 1932 gün ve 2064 sayılı kanunla Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nı kurmuştu.

Hükümet o sıralarda fabrika kurmak ve işletmekle bankacılık faaliyetlerinin bir arada yürütülemeyeceği kanısındaydı. Bu nedenle Sanayi ve Maadin Bankası'nın işlevlerini iki ayrı kuruluşa tevdi etmişti. Sanayi Kredi Bankası makine ve inşaat malzemesi alımı için işletmelere kredi açacak; işletme kredisi verecek; sınaî taşınmazlar ve makineler üzerine rehin işlemi yapacak; "millî sanayi"e hammadde sağlamakta aracılık edecekti. Küçük üreticilerin kendi aralarında kuracakları kredi kurumlarına, küçük sanayi işletmelerine, hammadde temin eden kooperatiflere, üretim kooperatiflerine ve tüzel kişiliğe sahip hammadde, malzeme, yedek malzeme ortaklıkları, mağaza ve depolarıyla tamirhanelere borç verecekti. Ayrıca her türlü bankacılık ve komisyonculuk işlemlerini yürütecekti.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ayrılması 1930'lu yıllar devletçiliğinin önemli adımlarıydı. Ancak, her iki kuruluş da kısa ömürlü oldu. Doğabilecek sakıncalar nedeniyle lağvedilerek yerlerine Sümerbank kuruldu. Özellikle Sanayi Kredi Bankası ölü doğmuş bir kuruluştu. Mevcut sermayelerin tamamı Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlı fabrikalara bırakılmıştı. Sanayi Kredi Bankası'nın sermaye kaynakları sınırlı tutulmuştu. Bu koşullar altında Sanayi Kredi Bankası'nın üstlendiği görevleri yerine getirmesi olanaksızdı. Uzun bir süre sanayie kredi açabilecek bir durumda olamayacaktı.

Öte yandan 1055 sayılı Sanayii Teşvik Kanunu'nun sanayicilere sağladığı makine ve teferruatlarının gümrük muafiyetleri kaldırılmış, buradan elde edilecek vergi gelirleri Sanayi Kredi Bankası'na sermaye olarak düşünülmüştü. Banka bu meblağlar karşılığı sanayiciye kredi açabilecekti. Bu tür bir düzenleme sanayileşme için özendirici niteliğini kaybediyordu. Devlet Sanayi Ofisi de girişimci kesim üzerinde benzer kaygıları gündeme getirmişti. Yeni bir yapının oluşturulması kaçınılmaz olmuştu. Devletçilik sürekli arayış içerisindeydi.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası kendisinden beklenen görevleri yapabilecek malî olanakları sağlayamadığından daha faaliyete geçmeden lağvedilmiş ve Devlet Sanayi Ofisi'yle birlikte ülke ekonomisine uygun ve devlet programında ilk önce kurulması istenilen sanayi şubelerinin meydana getirilmesi gerekçesiyle 1933 senesinde kurulan Sümerbank'a devredilmişti.

Bu suretle memleketin sanayileşmesinde özel sermayeyi teşvik etmek, elde mevcut devlet fabrikalarını anonim şirketler halinde getirecek bir sermaye piyasası tesisine önayak olmak üzere girişilen bu teşebbüslerden beklenilen sonuç alınamamıştı. Özel sermayeye yatırım alanı açık bırakılmakla birlikte ilk ciddi sanayileşme hareketinin devlet eliyle yapılmasına karar veriliyordu.

Başvekil İsmet Paşa 1930 yılında demiryolunun Sivas'a ulaşmış oluşu nedeniyle yaptığı konuşmada "mutedil devletçilik"ten söz etmişti. Türkiye'de daha önceleri "devlet sosyalizmi"nden söz edilmişti. İsmet Paşa, devlet eliyle fabrikalar kurulmasını şu gerekçelere bağlıyordu: "Memleketin muhtaç olduğu sınayi teşkilâtı, vesa-

iti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi ancak saf insanlar düşünebilir."

Sümerbank'ın Kuruluş Gerekçesi

(Esbab-ı Mucibe Layihası'ndan)

Sanayi ve Maadin Bankası'nın, Sanayi Kredi Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi'ne ayrılması dolayısıyla bunlardan Sanayi Kredi Bankası, ismini alan kısmı, elde mevcut sermayelerin tamamen ofise merbut fabrikalara bırakılması yüzünden kendisine verilen vazifeleri yapamayacak kadar zayıf düşmüştür.

Banka kanununda bu sermaye noksanını telafi için 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun temin eylediği bazı muafiyetlerin ilgası ile bunlardan tevellüt eden hasılatın sermaye ve mecburî tasarruf şeklinde bankaya tahsisi derpiş edilmiş ise de bunlardan makine muafiyetlerinin kaldırılması gümrük resmine muamele vergisinin de inzimamiyle makine fiyatlarını yükselterek ve bu yüzden yeni sanayi teessüslerine mani olarak umulan hasılatı vermediği gibi mecburî tasarruf şeklinde düşünülen varidat membaı da kanunla derpiş edilen istimal tarzına göre bankaya sermaye olmaktan ziyade tarafeyn için faydasız ve külfetli bir muamele mahiyetini almıştır.

Bu sebeple bu muafiyetlerin iadesi lüzumlu görülerek bu hususta icab eden kanun layihası ayrıca takdim olunmuştur.

Bu sermaye membaları ortadan kalktıktan sonra ise bugünkü şekline ve teessüs bilançosu vaziyetine göre Sanayi Kredi Bankası'nın uzun zamanlar sanayi alemine müfit bir kredi müessesesi olmak halini alamayacağı tezahür etmektedir.

Diğer taraftan Sanayi ve Maadin Bankası'nın elindeki fabrikaları devralmak suretiyle teşekkül eden Devlet Sanayi Ofisi dahi teşkil kanununun ihtiva ettiği hükümlerle millî sanayiin inkişafına amil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri yapmıştır.

Bu itibarla her iki müessesenin şekl-i hazırlarıyle arz ettikleri mahzurlar ve millî sanayiin ve bu vadideki ihtiyaçları göz önünde tutularak bazı değişiklikler yapılması lüzumlu ve faydalı görülmüş ve bu maksadı temin için merbut kanun layihası hazırlanmıştır.

Layihanın ihzarında amil olan prensipler şu suretle telhis edilebilir:

Millî ihtiyaç ve menfaatlerimizin mübrem kaldığı sanayi şubelerinin bir an önce tahakkuk ettirilmesi iktisadî istihsalat ve emniyetimizi, memleketimizin umumî muvazenesini koruyacak olan bu sanayileşme hareketine hız verebilmesi için bütün millî kuvvet memba ve unsurlarından en çok istifade etmek lazım geldiği ilk teşebbüs devresinin tecrübeleri göstermiştir.

Bu itibarla Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası kanunları yerine geçmek üzere bu kanunla erişmek istediğimiz millî hedeflere daha müessir ve daha serî bir surette ulaştıracak esasları ihtiva eden bu kanun layihası hazırlanmıştır.

Millî iktisat bakımından ve Türk iptidai hammadde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun bir cepheden hareket ederek kuruluş esasları ihzar edilen Sümerbank'ın ofisten beklenilen hizmetleri daha verimli ve ahenkli bir tarzda başarabilmesi için kuvvetli bir heyet ile teçhizine ehemmiyet verilmiştir.

Ofisin teşkili esbab-ı mucibesinde nazar-ı itibara alınan ve fabrikanın istihsal faaliyetleri üzerinde menfi tesirler yapabilecek bütün amiller ortadan kaldırılmış ve benzerleri hususî müesseselerin rasyonel usulleri kabul edilerek ticarî bir serbesti ile inkişaf edebilmesi için müesseseye anonim şirket karakteri verilmiştir.

Bir an evvel sanayileşmek gayesini güderken Sümerbank'ın memleket iktisadîyatına uygun ve devlet programında ilk önce kurulması istenilen sanayi şubelerinin tesisinde millî ve hususî teşebbüslerle beraber çalışması esasına layihada yer verilmiştir. Bununla beraber bankanın bu salahiyeti hükümetin müsaade ve tasvibine bağlanmıştır.

Millî tasarruf hamlesine inkişaf ve kuvvet vermeğe çalışıldığı bu devirde biriken sermayelerin memleket iktisadîyatına faydalı olacak tarzda emniyetli işlerde kullanılmasının bu hususta mesaiyi daha fazla müsmir kılacağı düşünülerek Sümerbank'ın sahibi bulanacağı fabrikalar hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerin eline geçmesi muvafık görülmüştür. Banka bu suretle nakde çevireceği kıymetlerle yeni yeni sanayi şubelerinde faaliyete girişmek imkanlarını elde etmiş olacaktır.

Hususî sanayi müesseselerine şimdiye kadar müessir bir kredi yardımı yapılmaması esbabı tahlil edilince hakiki ve en mühim engel olarak bu vazife kendisine verilmiş olan müessesenin hareketli bir sermaye ile mücehhez olmamış bulunmasında görülür. Sümerbank kanun layihasında bu noksanı peyderpey izale edecek tedbirler alındığı gibi hareketli sermayenin en az yarısını bankanın iştirak ve alakası bulunmayan hususî sanayi müesseselerine kredi olarak tevzî etmesi kanuni bir mecburiyet olarak ifade edilmiştir.

Bankanın kredi işlerine tahsis olunan likit sermayesinin bu mevzua tahsis edilen kısmının başka işlerde kullanmaması İktisat Vekaleti tarafından büyük bir hassasiyetle yakından murakabe edilecektir.

Layihada Sümerbank'ın memlekette sanayiin devamlı ve tabii inkişafına hizmet edecek yüksek mütehassıs mühendislerin, sanayi mühendislerinin, ustabaşılarının yetiştirilmesine çalışacağı tasrih edilmiş, bankanın kazancından bir kısmını bu maksada sarf ederek müterakki sanayi memleketlerine kıymetli unsurlar göndermesi lüzumuna hususî bir ehemmiyet atfolunmuştur.

Sümerbank Doğuşu

11 Temmuz 1933 günü 2262 sayılı kanunla kurulmuş olan ve 17 Haziran 1933 günü yürürlüğe giren 3460 sayılı kanunla iktisadî devlet teşekkülü haline getirilen Sümerbank, Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşmesinde başı çekmiş bir kuruluştu.

1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasındaki amaç o zamanlar henüz gündeme gelmekte olan sanayi ve maden işlerinde gerekli krediyi sağlamak ve bu konuda daha ileri giderek bizzat ya da iştirak suretiyle bu gibi müesseseleri kurmak ve imkân gördükçe bunları özel teşebbüse devretmekti. Hükümet elindeki dört fabrikayı ve on altı muhtelif şirketteki iştirak hisselerini bankaya devretmişti. Ölü doğmuş Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası ardından kurumun elinde bulunan bütün mevcutları, alacakları, hukukî vecibeleri bu kez Sümerbank üstleniyordu. Sümerbank "alelumum sanayi işleriyle ve bankacılık muameleleriyle iştigal eylemek" amacıyla kurulmuştu. Ziraat Bankası ve sermayesi devlete ait diğer iktisadî kuruluşlar gibi Sümerbank da tüzel kişiliği, malî ve idarî özerkliği olan bir kuruluştu. Sorumluluğu sermayesiyle sınırlıydı ve özel hukuk hükümlerine bağlıydı. 3460 sayılı kanundaki esaslar ve kendi kanunundaki hükümlere göre yönetiliyor ve denetleniyordu.

Sümerbank'ın kuruluşunu sağlayan 3 Haziran 1933 gün ve 2262 sayılı kanunun 29 Nisan 1933 günlü gerekçesinde, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sanayileşme girişimi "millî ihtiyaç ve menfaatler"in gerektirdiği oranda gerçekleşemediği vurgulanıyordu. Tüm ulusal kaynaklar ve iktisadî faktörlerden yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve uyumlu bir biçimde başarılabilmesi için güçlü bir kuruluşa ihtiyaç vardı.

Bu kuruluş fabrikaların üretim faaliyetleri üzerinde olumsuz etkide bulunan bütün unsurları ortadan kaldıracak; benzeri özel müesseselerin rasyonel çalışma yöntemleri ile ticarî bir serbestiyet içinde gelişecekti. Bu nedenle kuruluşa şirket karakteri verilmeliydi.

Söz konusu kuruluş sanayileşme programında ilk önce kurulması istenilen sanayi kolları için ulusal ve özel teşebbüslerle birlikte çalışacak bir devlet teşekkülü olacaktı. Aynı zamanda sanayileşmeye süreklilik kazandıracak ve gerekli personeli yetiştirecekti.

Sümerbank'a kuruluş kanunu ile belirli görevler verilmişti:

Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletecek, özel kesimdeki devlet ortaklıklarını Ticaret Kanunu hükümlerine göre yönetecekti.

Devlet sermayesi ile kurulacak bütün sınaî müesseselerin etüd ve projelerini hazırlayacak, bunları kuracak ve yönetecekti.

Gerek kendi fabrikaları gerekse ülkedeki diğer fabrikalar için gerekli usta ve işçileri yetiştirecek; bu amaçla okullar açacak, yurtta ve dış ülkelerde öğrenci okutacaktı.

Sanayi müesseselerine kredi açacak ve bankacılık alanında faaliyette bulunacaktı.

Ulusal sanayiin gelişmesi için önlemleri belirleyecek ve bakanlıkça istenilen konular hakkında görüş oluşturacaktı.

Sümerbank'ın kuracağı sanayi tesisleri öncelik sırasına konmuştu:

Ana hammaddeleri yurtta yetişen ve henüz ülke tüketiminin karşılanmadığı sanayi kolları ilk sırada yer alıyordu. Onu o güne kadar hammadde olarak ihraç edilen, ancak mamul ya da yarı mamul hale konarak değerlendirilebilecek ve sürümü sağlanabilecek malların üretimi izliyordu.

Hammaddeleri yurt içinde yetiştirilmemekle birlikte mamulleri yurt içinde büyük oranda tüketilen, kurulmaları halinde hammaddeleri ülkede yetiştirilebilecek sanayi kolları üçüncü sırada yer alıyordu.

Nihayet hammaddesi yurtta bulunmayan ve ülke kaynaklarıyla sağlanamıyacak olan, ancak üretilmesi ülke ekonomisi için zorunluluk gösteren mamuller geliyordu.

Sümerbank bu görevleri yapmak üzere faaliyete geçtiğinde şu varlıklara ilk sermaye olarak sahip olmuştu:

- Devlet Sanayi Ofisi'nden ve Sanayi Kredi Bankası'ndan devraldığı bütün haklar ve ihtiyat akçeleri,
- Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı fabrikaların sabit ve döner sermayeleri ve birikmiş amortismanları,
- Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı ortaklık hisseleri.

Bankaya kuruluş kanununda belirtilen 20 milyon TL'lık itibari sermayesinin ancak 10,7 milyon TL'sı ödenebilmişti.

Sümerbank'ın Devraldığı Fabrikalar

Sümerbank kuruluşu ertesi Devlet Sanayi Ofisi'nden, Bakırköy, Defterdar, Hereke, Beykoz Deri, Uşak Şeker ve Tosya çeltik fabrikalarıyla İstanbul'da Unkapanı'nda bir değirmen devralmıştı.

Bu fabrikaların Sümerbank'ın mülkiyetine geçiş tarihinde sabit ve döner sermayeleri şöyleydi:

Fabrikanın Adı	Sabit Sermaye	Döner Sermaye	Toplam
Bakırköy Bez Fabrikası	320.681	150.000	470.681
Defterdar (Feshane)	897.118		897.118
Hereke	855.866	500.000	1.355.866
Beykoz Deri ve Kundura	1.739.311	1.016.563	2.755.874
Uşak Şeker	2.092.579	943.674	3.036.253
Tosya Çeltik	85.580	14.876	100.456
Unkapanı Değirmeni	83.750		83.750
Toplam	6.074.885	2.625.114	8.699.998

Defterdar Fabrikası, Devlet Sanayi Ofisi'ne ait olmakla birlikte Feshane Mensucat Türk Anonim Şirketi'ne kiralanmış ve bu şirket tarafından işletilmişti.

Defterdar (Feshane) Fabrikası

Feshane Fabrikası Cumhuriyet ertesi 19 Nisan 1925 gün ve 633 sayılı kanunla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'na devrolunmuştu.

Sanayi ve Maadin Bankası tarafından 1 Kasım 1928 günü 1.500.000 TL sermaye ile kurulan ve hisseleri tamamen banka elinde bulunan Feshane Mensucat TAŞ bu fabrikayı bankadan senede 75.000 TL karşılığında kiralayarak işletmeye başladı. Nitekim 1 Haziran 1935 tarihinden itibaren Hereke Fabrikası da Sümerbank tarafından aynı şirkete kiralanmıştı.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın 3 ve 7 Temmuz 1932 tarihli kanunlarla Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olarak ikiye ayrılması üzerine Feshane Fabrikası da bu ofise intikal ediyordu.

Ancak, kısa bir süre sonra, 11 Temmuz 1933 günlü kanunla Sanayi Kredi Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi birleştirilerek Sümerbank kuruluyor, Feshane Fabrikası da böylece Sümerbank'a devrediliyordu.

Feshane Mensucat TAŞ 1 Nisan 1937 tarihinden itibaren tasfiyeye tutulmuştu. Yine aynı tarihte fabrikanın ismi değiştirilerek bulunduğu mevki nedeniyle Defterdar Fabrikası adını alıyordu.

Defterdar Fabrikası 1938 yılında Sümerbank tarafından kurulan ve banka elindeki bütün yünlü üniteleri bir yönetim altında toplayan Birleşik Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Fabrikaları TAŞ bünyesinde yer almıştı.

Defterdar (Feshane) Fabrikası'nın Üretimi (1933-1950)

	Yün İpliği (ton)	Yünlü Dokuma (1000 m)	Battaniye-Kilim (1000 adet)
1933	847	105	
1934	1.092	52	
1935	786	810	62
1936	876	985	67
1937	965	1.062	110
1938	1.033	1.183	108
1939	1.366	1.451	319
1940	1.596	1.506	418
1941	1.482	1.476	264
1942	1.349	1.909	318
1943	1.479	2.245	309
1944	1.767	2.633	143
1945	1.734	2.973	69
1946	1.690	3.314	63
1947	1.738	3.495	56
1948	1.900	3.442	63
1949	2.218	3.247	75
1950	2.300	2.792	81

Basmahane

Basmahane'nin askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü zamanında başlayan revizyon girişimi Sanayi ve Maadin Bankası bünyesinde de sürdürüldü. 1927'de buhar makinesi devre dışı bırakılarak elektrik kullanımına başlandı ve ayrı motorlarla çalışır hale kondu.

1931 yılında ayrı motorlarla çalışan 60 tezgâhlı müstakil bir dokumahane eklendi. Fabrikanın hallaç makineleri tamamen değiştirildi; fitil makineleri ilave edildi.

1930'lu yılların sanayileşme hamlesiyle birlikte Bakırköy Bez Fabrikası'na yeni kapasiteler eklendi. Birinci Sanayi Planı fabrikanın tevsiini ve ıslâhını öngörüyordu. O tarihte işler bir durumda olan 3200 iğe, plan gereği 6400 iğ ilave edildi. Fabrika ayrıca 20'si geniş şaft olmak üzere 300 otomatik dokuma makinesiyle donatıldı. Gerekli bobin, bez ve iplik boyahaneleri ve bez kasar kısmı ile teçhiz olundu. 9838 iğ ve 320 dokuma tezgâhıyla yılda 6750 çalışma saati esası üzerinden 19.900 ton iplik ve 8.425.000 metre bez üretebilecek bir kapasiteyle çağdaş bir fabrika görünümüne sokularak 13 Ağustos 1934'te açılış töreni yapıldı.

30 Nisan 1936'da Sümerbank tarafından 2.000.000 TL sermaye ile Bakırköy Bez ve Mensucat TAŞ kurularak fabrikanın işletilmesi bu şirkete verildi.

Bakırköy (Basmahane) Fabrikası'nın Üretimi (1933-1950)

Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (1000 m)
1933	1.110 (11/7/33'ten)
1934	2.560
1935 987	4.676
1936 1.013	5.375
1937 1.162	6.325
1938 1.203	6.443
1939 1.492	8.134
1940 1.637	7.202
1941 1.306	6.765
1942 1.504	6.847
1943 1.620	8.240
1944 1.358	7.358
1945 1.145	7.140
1946 1.038	6.617
1947 1.021	6.932
1948 984	7.266
1949 1.049	6.818
1950 1.943	8.180

Bakırköy Bez Fabrikası'nın Tevsii Ertesi Yapılan Açılış Töreninde Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku (13 Ağustos 1934)

> Bakırköy Bez Fabrikası'nın yeni tesisatını hep beraber açtık. Bugün hepimize fabrikanın her tarafını bilerek anlatan kıymetli Müdür Bay Fazlı geçen sene bugünleri bana vadetmişti. İş hayatında tasavvurları zamanında vadolunduğu gibi

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme sürecinde devletin aktif katılımının göstergesiydi. Banka özel kesime sanayi kredisi açacak, Osmanlı döneminde kamunun elinde olan fabrikaları devralarak bunları işletecekti. Ayrıca özel kesim girişimlerine ortak sıfatıyla katılacak, sınai alanda faaliyette bulunacaktı. Sanayileşme sürecinde devletin görevi zaman zaman tartışılmışsa da geniş kapsamda iktisadi devletçilik henüz gündemde değildi. Genel eğilimi devletin sürekli olarak işletmeciliğe girişmemesi doğrultusundaydı. Bu nedenle devralınan tesisler geçici olarak işletilecek, zamanla bunlar birer anonim şirkete dönüştürülerek hisse senetleri özel şahıslara satılacaktı.

tahakkuk ettirebilmek büyük muvaffakiyettir. Sümerbank ve Bakırköy fabrikası idaresini bundan dolayı ayrıca tebrik ederim. Bakırköy Bez Fabrikası bundan takriben 80 sene evvel hususî bir müessese olarak kurulmuş ve az zamanda elden ele geçerek devlet idaresine intikal etmiştir.

Bana verilen malumata göre Cumhuriyet bu fabrikayı takriben 1600 iğ ile işlerken tesellüm etti. İlk hamlede bu miktar 3600 iğe çıkarılmış ve yeni dairelerle fabrika takriben 9000 iğlik bir müessese olmuştur. Bugün zannederim ki İzmir'deki hususî müesseselerde daha çok iğ bulunduran fabrikalar vardır. Sümerbank'ın tesis etmekte olduğu büyük fabrikalar önümüzdeki ilkbaharda 30.000 iğle işlemeğe başlayacak, memleketin en büyük dokuma müesseseleri olacaktır. Onlara bakılırsa Bakırköy Fabrikası daha küçük bir müessese sayılabilir. Bunanla beraber, Bakırköy Fabrikası'nın hususiyetlerini ve hususî kıymetlerini nazar-ı dikkate vaz' etmek benim için hakiki bir zevktir, hususî ve resmî bugün mevcut olan müesseselerin en yeni makinelere malîk olanı hemen burasıdır.

Fakat, bugün için, hepsinden daha kıymetli olan görüş şudur: Bu fabrika, küçük iptidaî bir halden mütemadiyen ilerleyerek ve genişleyerek kendi kendine büyük bir müessese olmuştur. Fabrikaların tasavvuru hatta kurulması yaşayabilir bir halde işletilmesine nispetle kolay sayılır. Asıl zor iş kurulmuş bir fabrikayı işletebilmek kabiliyeti ve dirayetidir. Bakırköy Fabrikası geçen on sene zarfında bu imtihanı vermiş ve kıymetli müdürü reyine güvenilir ve eline milletin sermayesi emanet olunur bir dirayet göstermiştir. Yeni kurulacak büyük müesseselerimizin işletme zamanlarında bu imtihan devrini hep beraber dikkat ve merakla takip edeceğiz. Bay Fazlı fabrikanın muhtelif parçalarını bana anlatırken işçilerin yetiştirilmesinden, makineler bakımından dikkatimi celbeden noktaları saklamadım. İşçilerin yetiştirilmesi yeni sınaî hayatımızda büyük bir vazifedir.

Her işçi kullandığı makineden azamî istifade kabiliyetini yalnız bilgisiyle değil bir nevî ateşli hırs haline gelen arzusuyla temin etmeği düşünmelidir. Bütün milletin yeni iktisadî hayatını istikametlendirmek için ehemmiyet verdiği bu fabrikalar ancak bilenlerin, çalışanların ve öğrenmek isteyenlerin ve öğrenmek kabiliyetinde olanların bulunduğu yerler olacaktır. Bilgisi, çalışması, hevesi az olanların sığınmaları için millet fabrika yapmıyor ve yapmayacaktır. Fabrikaların kapısından ilk günü giren memur veya işçi herkesin bu esası evvela yüreğinin içine yerleştirmesi lazımdır. Onun için yeni büyük fabrikalar ilk kuruldukları andan itibaren san'atında ve masrafında dikkatten yüreği titreyen san'atkarların yetişmesi için gayret sarf etmelidir.

Burada gördüğüm iyi şeylerden biri fabrikada bayanların geniş bir çalışma zemini bulmasıdır. Öteden beri kanaatim odur ki bayanlarımız dokuma işlerinde ince zevkleri ve el maharetleriyle bizim dokumalarımıza dünyada hususî bir kıymet temin edeceklerdir. Bazı tabii mahsullerimizin kendine mahsus bir nefaseti olması gibi, eski el işi işlemelerimizin mazide tanınmış hususî çeşitleri gibi yeni dokuma fabrikalarımızın da her tarafta sevilecek ve aranılacak incelikleri olmalıdır. Bakırköy Fabrikası Cumhuriyet'te 1600 iğden 9000'i geçen iği vardı.

Bu terakki nispeti san'at hayatımıza örnek olursa Türkiye az zamanda sanayi sahasında yüksek neticeler alacak demektir. Bu tafsilatı sizlere ve efkar-ı umumiyeye zevkle veriyorum. Ümit ediyorum ki memleket yeni fabrikalar, ve memleketin sanayileşmesi için gösterilen alakadan iyi neticeler alacağından emin olarak bizim sevincimize iştirak edecektir.

Hereke Fabrikası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir süre malîye Vekâleti'ne bağlı olarak çalışan Hereke Fabrikası 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'na intikal ediyordu. Bu banka elinde iken fabrikanın iplik ve dokuma kısımları genişletilmiş, dokuma dairesi 102 tezgâha çıkarılmıştı.

Hereke Fabrikası Sümerbank'a devrinden sonra bir süre banka tarafından doğrudan doğruya işletildi. 1 Haziran 1936 tarihinde Sümerbank'ın kurduğu bir şirket olan Feshane Mensucat TAŞ'ye kiralandı. 1938 yılında bu şirketin tasfiyesinden sonra Birleşik Yün İpliği ve Yün Dokuma Mensucat Fabrikaları TAŞ'nin yönetimine geçti. Bu fabrikadaki battaniye üretimi 1935 yılında Defterdar Fabrikası'na devredildi. İpekli döşemelik üretimi de 1934 başından itibaren kaldırıldı.

Hereke Fabrikası'nın Üretimi (1933-1950)

	Yüp İpliği (ton)	Yünlü Dokuma (1000 m)	Halı (m^2)
1933		283	401
1934		455	279
1935	202	451	296
1936	91	441	215
1937	66	432	329
1938	150	563	249
1939	251	688	518
1940	443	862	298
1941	413	874	156
1942	418	785	334
1943	379	867	330
1944	353	773	295
1945	261	1.004	252
1946	250	1.014	483
1947	226	992	791
1948	254	900	748
1949	242	943	862
1950	187	803	730

Beykoz Fabrikası

Millî Mücadele ertesi Beykoz Fabrikası, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü emrine verildi. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na devredildi. Sanayi ve Maadin Bankası'nın lağvı ertesi altı ay kadar Devlet Sanayi Ofisi tarafından yönetildikten sonra Sümerbank'a devredilen Beykoz Fabrikası önce Beykoz Deri ve Kundura

Fabrikaları TAŞ unvanı altında faaliyet gösterdi, sonra diğer Sümerbank birimleri gibi müessese statüsüne geçerek Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi'ne dönüştü.

Beykoz Fabrikası'nın Üretimi (1933-1950)

	Ayakkabı (1000 çift)			Tutkal (1000kg)
	Askeri	Sivil	Toplam	
1933	156	19	175	
1934	438	59	497	
1935	637	64	701	
1936	253	77	330	
1937	370	120	490	
1938	436	145	582	
1939	530	97	628	
1940	839	63	903	
1941	739	109	848	
1942	912	114	1.027	10
1943	910	177	1.087	114
1944	730	181	911	120
1945	698	148	846	128
1946	531	144	675	122
1947	628	117	745	103
1948	731	132	862	131
1949	658	140	799	120
1950	520	161	682	54

Adana Bez Fabrikası

Osmanlı döneminde kurulup Cumhuriyet'le birlikte millî emlâk olarak Ziraat Bankası'na intikal eden, 1937'de bir süre Malatya Bez ve İplik Fabrikaları TAŞ bünyesinde yer alan Adana Bez Fabrikası Eylül 1945'te Sümerbank'a devredilmişti. Bir iplik fabrikası olarak 1895 yılında Tirponi tarafından kurulan fabrikanın bir de çırçır fabrikası bulunuyordu. Tirponi 1898'de fabrikanın iplik kısmını 8088 iğe çıkarmış ve ayrıca 50 dokuma tezgâhı ilave etmişti. 1904 yılında tezgâh adedi 173'e ulaşmıştı. Fabrika Osmanlı topraklarında özel teşebbüs tarafından kurulan mekanik güçle çalışan ilk dokuma fabrikalarından biriydi.

Adana Bez Fabrikası'nın Üretimi (1946-1950)

	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (1000 m)
1946	1.674	5.558
1947	1.486	5.358
1948	1.441	5.179
1949	1.555	4.582
1950	1.548	7.148

Beş Yıllık Sanayi Planları ve Sümerbank

Sümerbank bu fabrikaların yönetim ve işletilmelerinin yanı sıra, aynı yıl gündeme gelen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan sınaî işletmelerin önemli bir kısmının kuruluşunu üstlenmişti. 1933'te hazırlanan ve 43.953.000 liralık bir değeri ifade eden Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Sümerbank'ı doğrudan ya da iştirak suretiyle şu tesisleri kurmakla görevlendirmişti:

- Pamuklu dokuma sanayiinde Bakırköy Bez Fabrikası'nın tevsii; Ereğli'de 16.500 iğlik ve 300 tezgâhlık ince kumaş; Kayseri'de 33.000 iğlik ve 1050 tezgâhlık kaba kumaş; Nazilli'de 29.600 iğlik ve 650 tezgâhlık basma fabrikaların kurulması.
- Üçüncü kombinanın Malatya'da kurulması.
- Kendir ve keten sanayii.
- Bursa'da Merinos yünü işleyecek bir kamgarn fabrikasının kurulması.
- Demir sanayii.
- İş Bankası ile birlikte yıllık üretim kapasitesi 68.000 ton olan bir sömikok fabrikasının kurulması.
- Ergani bakır madeninin işletilmesi.
- İş Bankası ile birlikte Keçiborlu kükürt madeninin işletilmesi.
- Porselen fabrikası.
- İş Bankası ile birlikte lüks olmayan şişe ve benzeri cam mamulü üretecek bir fabrika.
- Sudkosik ve klor fabrikaların kurulması.
- Selüloz, kâğıt ve sunğipek sanayii.
- Süngercilik alanında kurulacak şirkete Sümerbank'ın ortaklığı.
- Gülyağcılık.
- Öğrenci işleri.

Planda öngörülen Sümerbank'a ya da Sümerbank'la birlikte İş Bankası'na düşen görevlerden bakır ve kükürt sanayii işleri daha sonra kurulacak olan Etibank'ın uğraş alanına girmişti.

Şişe ve Cam Fabrikası ise Sümerbank'ın katılımı olmaksızın İş Bankası'nca gerçekleştirilmişti.

Süngercilik ve gülyağcılık dışında Sümerbank'a plan ışığında üstlendiği görevler için 39.978.000 TL'lik bir tahsisat öngörülmüştü.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Sümerbank Ödenekleri

Sektörler	**TL**
Pamuklu Sanayii	18.538.000
Kendir Sanayii	1.700.000
Kamgarn Sanayii	1.650.000
Demir Sanayii	10.000.000
Selüloz Sanayii	3.790.000
Kâğıt Sanayii	490.000
Sunğipek Sanayii	800.000
Porselen Sanayii	800.000
Kimya Sanayii:	
Zaç yağı	550.000
Süperfosfat	400.000
Sudkostik ve klor	1.410.000
Öğrenci işleri	500.000
	39.978.000

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları Sümerbank'a sanayi kuruculuğu görevini vermişti. Banka bir yandan Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı fabrikaları tevsî ediyor ve yeni makinelerle donatıyor, öte yandan yeni fabrikalar kuruyordu. Dokuma sektöründe 20 Mayıs 1934 günü Kayseri Bez Fabrikası'nın, 20 Ekim 1934 günü Ereğli Bez Fabrikası'nın, 25 Ağustos 1935 günü Nazilli Basma Fabrikası'nın, 28 Kasım 1935 günü Merinos Yünlü Fabrikası'nın ve 22 Mayıs 1936 günü Gemlik Sunğipek Fabrikası'nın temelleri atılmıştı. Kâğıt ve kimya sanayiinin toplandığı İzmit'te 14 Ağustos 1934 günü Birinci Kâğıt Fabrikası'nın, değişik ünitelerden oluşan Demir ve Çelik Fabrikaları'nın ise Karabük'te 3 Nisan 1937 günü temel atma törenleri yapılmıştı.

Sümerbank 1935 yılında Kütahya Keramik Fabrikası'nı satın almış, 1938 yılında ise Sivas'ta bir çimento fabrikası kurmuştu. Bu son fabrikaya bir de tuğla ve kiremit tesisi eklemişti. Taşköprü'de kurulan kendir soyma fabrikası 7 Kasım 1946'da işletmeye açılmıştı. İzmir'de Halkapınar'da bir pamuklu dokuma ve bir çırçır ve pres fabrikası, Diyarbakır'da bir şayak fabrikası kurmuştu.

Bu arada Erzincan ve Denizli'de birer pamuk ipliği fabrikası kurmaya girişen Sümerbank, Malatya Bez ve İplik Fabrikaları TAŞ'nin tasfiyesi üzerine Malatya ve Adana'daki pamuklu dokuma, Adana çırçır ve pres fabrikalarını, Isparta Yün İpliği ve Halı TAŞ'nin kendi hisseleri dışındaki hisselerini satın alarak Isparta Fabrikası'nın ve Ceyhan Çırçır, Pres ve Çeltik Fabrikası'nın işletmesini bilfiil üstlenmişti.

Sümerbank Tosya Çeltik Fabrikası ile Tavşanlı Gürağaç işletmesini şirket ya da müesseseye dönüştürmeden bir süre yönettikten sonra elden çıkarmıştı.

Kurulan Yeni Fabrikalar:

Kayseri Bez Fabrikası:

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kombine halinde öngördüğü ilk pamuklu tesisi Kayseri Bez Fabrikası idi. Fabrika Sovyet kredisi ile kurulmuş ve makineleri Sovyetler Birliği'nden getirilmişti. İnşa ve montajı iki yıldan az bir sürede tamamlanarak fabrika 16 Eylül 1936'da işletmeye açıldı. 32.520 iğ ve 1028 dokuma tezgâhına sahip fabrikanın 6750 saat çalışma esası üzerinden 63.722 ton iplik ve 38.162.000 metre bez imal kapasitesi bulunuyordu. Fabrika çevirici gücünü 4.500 kW gücündeki kendi buhar türbinlerinden elde ediyordu. Ortalama 2.500 erkek ve 400 kadın işçi çalıştırıyordu.

Fabrikanın değerlendiremediği ve ihraç malı olarak kullandığı pamuk dökümtülerini işlemek ve iplik üretmek için Romanya'dan 612 iğlik telef tesisatı getirilmiş ve Ekim 1943'ten itibaren faaliyete geçirilmişti. Bu birimin günde 22,5 saatlik çalışma esası üzerinden yıllık üretim kapasitesi olmak üzere 540 ton iplikti. Bu iplikler halıcılık sektöründe revaç görüyor, ayrıca fabrikada pazen, perdelik ve mobilyalık gibi kalın dokuma üretiminde kullanılıyordu.

Kayseri Bez Fabrikası'nın Üretimi (1936-1950)

	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (1000 m)
1936	2.716	18.354
1937	3.216	20.225
1938	3.625	19.239
1939	3.622	22.514
1940	3.938	22.084
1941	4.132	24.366
1942	3.946	23.344

1943	3.862	20.821
1944	4.476	29.440
1945	5.371	32.714
1946	5.175	37.033
1947	5.307	40.386
1948	5.259	43.836
1949	5.639	47.296
1950	5.688	43.617

Kayseri Bez Fabrikası'nın Temel Atma Töreninde Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku (29 Mayıs 1934)

Arkadaşlar!

Cumhuriyet ilk günlerinden beri memlekete sanayi kurmak için faydalı tedbirler aldı. Türlü istikamette teşvik ve himaye tedbirleri on seneden beri memlekette endüstri faaliyetini epeyce ilerletmiştir. Muhtelif istatistikler bu hususta bize yeni bir sanayi hayatına girdiğimize, gözle görülecek muvaffakiyetler elde ettiğimize misal olmuştur. Fakat arkadaşlar, büyük endüstriyi memlekette kurmak için derli toplu bir program halinde faaliyete yeni başlamış bulunuyoruz. Şimdi, bugün, temelini atmakla sevindiğimiz eser elde bulunan büyük bir endüstri programının bir parçasıdır. Programın muhtelif mevzularını aldık. Ümid ediyoruz ki dokuma sanayiimiz için tasavvur ettiğimiz tedbirleri tahakkuk ettirince memlekette dokuma ihtiyacı esasından tamamiyle halledilmiş olacaktır. Dokuma sanayii bizim inkişafımız için büyük bir mevzudur. Her memleket az çok büyük sanayie bundan başlamıştır denilebilir; fakat bizim dokuma sanayiinde elde edeceğimiz neticeler dokumacılığa yarıyan yerli maddeleri ayni zamanda yetiştiren zıraî şeraite malîk olduğumuz için iki misli istifade temin edecektir. Bu büyük mevzuda, dokuma fabrikalarının tesisi içinde Sovyet sanayii ile teşrik-i mesai etmiş bulunuyoruz. Sovyetler'in bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehassis etmektedir. Burada, Kayseri'de, bir sene sonra hepimizin memnuniyetini bir kat daha arttıracak ve hariçten gelip bunu seyredecek olanların gözlerini kamaştıracak büyük eser hem Türk-Sovyet dostluğunun bir abidesi, hem de yeni kurulan ve bütün dünyanın hayretini celbeden büyük Sovyet sanayiinin en parlak bir misali olacaktır.

Arkadaşlar,

Kurulacak fabrika tahmine göre 5.000.0000 liraya mal olacaktır. Burada 33.000 iğ ve 1000 küsur tezgâh bulunacaktır. Tahmine göre bu fabrika bir senede takriben 25.000 balya kadar pamuk istihlak edecektir. 25.000 balya istihlaki, bu senelerde bu memleketin yetiştirdiği pamuk mevcudunun büyük bir kısmının Kayseri'de istihlaki demektir. Fabrika aynı zamanda kendi elektrik kuvveti ihtiyacını kendisi temin edecek, 1500 amele çalışacaktır.

Bu birkaç rakam kurulmakta olan eserin yalnız manevî ve iktisadî ehemmiyetini değil, memlekette temin edeceği inkişafı gösterir. Bu misal dokuma fabrikaları

işinde de mümtaz ve gıpta edilecek bir mevki sahibi olduğumuzu anlatmak için kafidir.

Bu sene endüstri programının diğer fabrikalarını hemen memleketin muhtelif yerlerinde müteakiben kuracağız ve bir sene sonradan itibaren bunlar işlemeğe başlayacaktır. Ümidimiz o dur ki beş sene içinde tahakkuk ettirmeğe çalıştığımız bu programı beş seneden daha az bir zaman zarfında mükemmelen işletmeğe başlayacağız. Kayseri Dokuma Fabrikası da Sümerbank'ın mevcudu meyanına girecektir. Esasen, bu fabrikaları sanayi programının tahakkuk ettirilmesinde millî bankalarımız büyük bir vazife almışlardır. Sümerbank münhasıran memleketin endüstri müesseseleriyle iştigal etmektedir. Ondan sonra, İş Bankası, geniş iştigal mevzularının müsait olduğu nispette, memleketin sanayileşmesi için bütün emeğini sarf etmeğe çalışmaktadır. Bundan maada Ziraat Bankası kendi sahasında müsait olduğu nispette memleketin endüstrisine amil ve müfit olmağa çalışmaktadır. Fabrikaların bir vücut gibi hemahenk olarak çalışmaları devletin himaye ve muavenetiyle endüstri programının az zamanda tahakkuk etmesi için büyük amil olmaktadır.

Arkadaşlar,

Her büyük işte olduğu gibi memleketin iktisadî kuruluşunu vücuda getirmekte de büyük Reisicumhurumuz Gazi Hazretleri yakından bilhassa alakadardırlar. Bu sanayi müessesatının mükemmel olarak bir an evvel vücuda gelmesinde, programın feyizli bir surette tahakkuk ettirilmesinde yakından gayretlerini, dikkatlerini ve delaletlerini her gün bize ibzal etmektedirler. Sizin gibi bütün memleketin Kayseri'de büyük müessesenin kurulduğunu yürekten takip ettiği bir anda büyük Reisicumhurumuzu hürmetle ve derin muhabbetle anmayı en iyi ve en güzel ve en vicdanî vazifelerimizden sayarım.

Arkadaşlar,

Türk inkılabı, Cumhuriyet rejimi kahramanlarının omuzunda kuruldu. Memleketin varlığını muhafaza etmek için şimdiye kadar bütün varlığını sarfetmiş olan kahramanlar çiftçilerle beraber çalıştığı gibi bundan sonra da büyük bir işçi kütlesi ile beraber çalışacaklardır.

Arkadaşlar,

Türk inkılabının inandırıcı ve hakiki manasını, zihinlere yerleştirici timsalini hiç hatırdan çıkarmamalıyız. Bu yeni iş ailesinin ve fabrikalar mecmuasının verdiği mana olacaktır. Memleketin kurtuluş hareketinde inandırıcı delil, fabrikaları kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz himmet ve liyakat olacaktır. Türk milletinin en yüksek işlerinde olduğu gibi bu istikamette de liyakati asırlardan beri, çok zamandan beri mevcuttur, muhakkaktır ve biz bu liyakatin son zamanda yeni, fenni vesait içinde yüksek numunelerini görmekle mükellefiz. Biz bu vazifeyi mükemmelen ifa edeceğiz. Bu vazifeden memleketin en dürüst hayatına kavuşmasından iktisadî kuruluşun ikmal edilmesinde üzerimize düşen vazifelerimizi hakkiyle ifa edeceğimize kat'î itimad-ı nefsimiz vardır. Kayserilileri böyle büyük millî terakkinin mühim bir

abidesini bu kadar hararet ve muhabbetle kucakladıklarından bilhassa tebrik etmek isterim. Gösterdikleri heyecan ve her sahada bu işlerin tahakkuk etmesi için ibzal etmeğe çalıştıkları kolaylıklar yüksek zekalarının, çalışmak heveslerinin ve memleketin büyük faaliyetlerine gösterdikleri alakanın güzel bir misalidir. Bugün, Kayseri dokuma kombinesinin temel atma merasimini yapmış oluyorum. Ümid ederim ki istikbal büyük sanayi programının ilk eserinin kurulduğu bu günü memnuniyetle ve bu toplantımızı zevkle hatırlayacaktır.

Kayseri Bez Fabrikası'nın Açılış Töreninde İktisat Vekili Celâl Bayar'ın Nutku (6 Eylül 1935)

Sayın Konuklarımız, Büyük Dostlarımız, Aziz ve Sevgili Yurttaşlarım,

Hükümetimizin birinci beş yıllık programında önemli yeri olan bu fabrikanın açılış törenini yapmakla sizinle beraber büyük zevk duyuyorum. Endüstrileşme programımız ulusal ekonomimizi kül halinde kavramış ve benimsemiştir. Endüstrileşme programımızın esas prensibi muhtelif vesilelerle, muhtelif fırsatlarla izah edilmiştir. Ben bu konu üzerinde yeniden durmak istemiyorum. Bilinen bir hakikati burada tekrar etmek zamanınızı israf etmektir. Endüstrileşme programımız memleketin umumî varlığını kül halinde ifade eden ve ulusumuza refah vermek için atılan esaslı bir adımdır. Endüstrileşme programımız memlekette iş hacmini arttıracağı gibi tarım sahasında da iptidaî maddelerimizin kıymetlenmesinde mühim rolü olacaktır.

Yurttaşlar,

Sadece tarım sahasında çalışan memleketlerin akıbetlerini görüyoruz. Şu veya bu nazariyeye bağlanarak hammaddeci olmakla iktifa eden memleketlerin akıbetleri çok fecidir ve çok feci olmuştur. Benden önceki hatiplerden bir arkadaşımız: "Türk ulusu cesur, cengâver, kudretli, kahraman olduğu kadar medeniyet azmiyle de çalışmak ve medeniyeti kendisine mal etmek isteyen büyük bir varlıktır" dedi. Ben bunda kendisiyle tamamen bir fikirdeyim (Alkışlar).

Arkadaşlar,

Biz endüstrimizi tarımdaki terakkimizle beraber ahenkli olarak yürütmek, suretiyle medenî sahada büyük bir tekâmül göstereceğiz (Şiddetli alkışlar). Endüstri programımız bizi bu kemal haline götürecek tek yoldur. Ve memleketimizde ahenkli bir ekonominin tek ifadesidir. Endüstrileşme programımızda pamuklu kısmı önemli bir yer almaktadır. Memleketimizin ulusal geliri 1.200.000.000 hesap edilmektedir. Bu rakamda dokuma 50.000.000 liralık yer almaktadır. İstatistiklerimiz tetkik edilirse görülür ki Türkiye'ye ithal olunan yabancı maddelerin başında en kabarık rakam olarak dokuma gelir. Bunun manası şudur: memleketin hammaddelerini yok pahasına satar ve mamullerini de o nisbette pahalıya satın alır. Amelesi işsiz, çiftçisi de meyus kalır. Bugün görüyoruz ki işçimizin adedi artıyor. İhtiyaca kâfi gelmiyor. Çiftçimiz iptidaî maddeleri satmaktan âdeta müstağni bir vaziyet alıyor. Bugün iptidaî maddelerimizin fiyatlarının arsıulusal piyasa fiyatları üstünde olduğunu bilmek arz ettiğim manayı anlamak için kafidir.

Programımıza dahil olan Bakırköy Bez Fabrikası'nı geçen yıl açtık. İkinci olarak Kayseri kombinasını açıyoruz. Birkaç ay sonra da Ereğli kombinası işlemeğe hazır bir halde bulunacaktır. 1937 yılı iptidasında Nazilli basma kombinası bitecektir (Bravo sesleri, alkışlar). Fakat arzularımız bununla bitmiş olmuyor. Memleketin istihlak ettiği miktarı mutlaka memlekette istihsal etmek azmindeyiz. Bunun içindir ki Malatya'da büyük bir kombina kuracağız (Şiddetli alkışlar). Bu fabrikanın açılması münasebetiyle münhasıran pamuklu kısımlardan bahsediyorum. Diğerlerine temas etmeyeceğim. Yalnız şekerde olduğu gibi pamuklu meselesinin de birkaç yıl içinde halledilmiş olacağını müjdelemekle bahtiyarım (Şiddetli alkışlar).

Bu fabrikanın temeli atıldığı günden 483 gün geçmiştir. Tam 483 gün önce Şefim ve hükümet reisim büyük İsmet İnönü burada temel atma nutkunu söylerken iyi hatırlıyorum, demiştir ki: "Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bu işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehassis etmektedir." Burada, Kayseri'de bir sene sonra hepimizin memnuniyetini bir kat daha arttıracak ve hariçten gelip bunu seyredenlerin gözlerini kamaştıracak büyük eser, hem Türk-Sovyet dostluğunun bir abidesi, hem de yeni kurulan ve bütün dünyanın hayretini celbeden büyük Sovyet sanayiinin en parlak bir misali olacaktır.

Arkadaşlar,

Reisimin dediği tahakkuk etti, abide vücuda geldi. Bugün canlı bir eser olarak yaşıyor. Fakat aynı zamanda çoktan beri kalbinizde yaşayan Sovyet dostluğunu da temsil ediyor (Şiddetli alkışlar, bravo sesleri). O dostluktur ki arkadaşlar, hepiniz bilirsiniz ki arız3i olarak meydana gelmemiştir. Her iki memleket ulusal mukadderatlarına hakim olmak için, davalarını, gayelerini tahakkuk ettirmek için yüksek mücadeleye atıldıkları zaman birbirlerini iş başında bulmuşlar ve birbirlerine ellerini uzatmışlardır (Bravo sesleri, alkışlar). Biz bu dost eli daima sıktık ve sıkmakta devam edeceğiz (Alkışlar). Sovyet dostluğu gün geçtikçe kıymetini arttırıyor (Alkışlar). Bilirsiniz ki yurttaşlarım, bu dostluğun membaı asildir, temizdir, saftır. Bunun membaı her iki milletin büyük gayesi olan cihan sulhuna hizmet etmektir. Dostluğumuzun ve aramızdaki kolaborasyonun mesut bir tecellisi olarak aramızda bulunan dostlarımızı sevgi ile selamlarım (Şiddetli alkışlar). Bu işte çalışmış olan Sovyet teknisyen ve Sovyet işçileri tamamen kazanmışlardır. Kaniyim ki onlar memleketimizde çalışırken kendi memleketlerindeki güzel gayretlerinin bize daha parlak bir örneğini vermişlerdir (Alkışlar). Kendilerine teşekkür ederim (Alkışlar).

Endüstri programımızı başarmak için en önce düşünülerek, ele alınacak bir mevzu vardır. Bu programı layık olduğu ehemmiyetle tetkik etmek ve en kısa bir zamanda icra sahasına koymak. Arkadaşlar, programımızı Sümerbank'a bir vedia olarak bıraktık. Bunun yanı başında diğer ulusal kurumlarımız da vardır. İş Bankası, Ziraat Bankası gibi. Sümerbank hükümet organı olmak itibariyle bittabi endüstrileşme programımızda daha fazla pay almak mecburiyetinde idi. Ve bittabi bu pay kendisine emanet edildi. Görüyorsunuz ki size hitap ederken kat'î ve kuvvetli konuşuyoruz. Mesela diyoruz ki filanca gün filan yerde fabrikanın temelini atacağız.

Aradan 483 gün geçtikten sonra da küşat resmini yapacağız. Randevulu hareket ediyoruz. Bunun hususî manasını sizin de takdir ettiğinizden eminim. Vazife bilinerek ve zamanında yapılıyor (Şiddetli alkışlar).

Yurttaşlarım,

Size tavsiye ederim. Bu büyük devlet kurumunu seviniz. Bunun başında bulunan ve çalışanları takdir ediniz (Alkışlar). Çünkü kendileri memleket namına takdir edilmeğe layıktırlar. Aldıkları direktifler fabrikayı kurmak hususunda gösterdikleri faaliyetten dolayı başlarında fabrika direktörü Bay Şevket Turgut olduğu halde Türk mühendis ve işçilerini anmağı vazife bilirim (Alkışlar).

Ancak bilirsiniz ki vazifeniz bitmemiştir. Asıl şimdiden sonra başlıyor. Bu fabrika ve benzerleri üzerlerine aldıkları vazifeler bakımından bundan sonrakilere örnek olmak mecburiyetindedirler. Bunlar memleketin teknik eleman membaları olacaktır. İhtiyacımız olan endüstriyi kurarken sizlere istinat edeceğiz. Bunu da emin olarak bekliyoruz (Alkışlar). Sadece para bulmak, sadece bol para vererek güzel makine celp etmek bizim nazarımızda maksadı temin etmez. Kurulan fabrikaları ulusal ihtiyaca göre rasyonel bir şekilde ve modern tekniğe istinat ederek işletmektir ki asıl nazarımızda muvaffakiyet marifeti budur. İşte sizden istediğimiz. Bunu yapacağınızı biliyoruz (Hayhay, söz veriyoruz sesleri). Fabrikamızı üç ekip çalışmak şartiyle 4500 amele işletecektir. Yılda otuz milyon metre pamuklu bez verecektir. Bugünkü kıymeti, hesapların tam arkası alınmamakla beraber 4.500.000 liradır denilebilir. Yılda kullanacağı pamuk balyasının adedi 127.000'dir.

Arkadaşlar,

Bu 127.000 rakamı üzerinde biraz durmak istiyorum. Yakın zamanda, çok uzakta değil, üç, dört yıl önce Türkiye'nin bütün rekoltesi 80-90.000 arasında görülüyordu. Bunu mikyas olarak ele alırsak 127.000 balyanın istihsalindeki ehemmiyeti hemen tebarüz eder. Fabrikalarımız kurulalı pamuk piyasısına girdikten sonra vaziyet tamamen değişmiştir. Adana'da 80.000 balya istihsal eden rençberlerimiz bu sene bize 140.000 balya veriyorlar. Son zamanlarda İzmir'de idim. İzmir pamuk müstahsilleriyle temas ettim. Onların bir ideali vardı. Daima bir mesele hakkında iyidir veya fenadır diye hüküm verebilmek için mikyasları harpten önceki ölçü ve mikyastır. Ben biliyorum ki İzmir yakın zamana kadar daha doğrusu bir iki yıl önceye kadar 15-20.000 balya arasında pamuk istihsal ediyordu. Bana bu defa dediler ki bu yılki rekoltemiz 50.000'e çıkacaktır. Bu, büyük harpten önceki rekoltenin üstündedir. O zaman rekolte 43.000 balya idi. Yani şimdi normal devirde alınan istihsalin üstüne çıkmıştır. Bu cesaret nereden geliyor ? Bu cesaret istihsalimizin memleket içinde piyasa bulmasından ileri geliyor. Satamamak endişesi kalmamıştır. Burada izahı uzun olur. Dış ticaretimizde aldığımız tedbirler dolayısıyle köylünün malının normal fiyatlarla satılması imkânı hasıl olmasının da bunda tesiri vardır. Moralin bu yükselişidir ki istihsalimizi mütemadiyen arttırıyor. Şu halde müstahsillerimize hitap ederek diyebilirim ki maneviyatınızı kuvvetli tutmakta devam ediniz. Size vereceğimiz parola şudur: İstihsalden çekinmeyiniz. İyi ve çok mal çıkarmağa çalışınız. En ucuza maletmeğe bakınız. Bu teminat da gösterir ki endüstrileşme programımız

amaca doğru yürümektedir. Elbette yürüyecektir. Ve muvaffak olacaktır (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Bizi bu kadar emniyetle hedefe götüren kuvvetler nelerdir ? Bu işlere önem veren bir zat vardır. Bu zat İnönü'de ve Sakarya'da cephe kumandanı olarak büyük bir asker ve kahraman bir Türk evladı olduğunu isbat etmiştir (Şiddetli alkışlar). Bu zat Lozan'da bir büyük diplomat olduğunu cihana tasdik ettirmiştir (Şiddetli alkışlar). Bu zat başında bulunduğu hükümeti idarî tedbirler ve yüksek alaka ile muvaffakiyetten muvaffakiyete götürmektedir (Şiddetli alkışlar). Kimden bahsediyorum, tabii anladınız. Hükümet reisi, benim şefim İsmet İnönü... (Şiddetli alkışlar).

Bütün varlığımızın üstünde duran nurlu bir mevcudiyet vardır. Biz onun ismine Atatürk diyoruz (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Böyle bir içtimada hissiyatımı ifade ederken kendisi için Türk milletinin kalbidir demiştim ve hatırlıyorum ki gene böyle bir içtimada Atatürk'ü sevmek bizim için ibadettir demiştim (Yaşa sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

Arkadaşlar, sevgili ve büyük önderimiz hakkında sizin gösterdiğiniz bu coşkun bağlılık tezahürlerine karşı duyduklarımı ifade edecek kelime bulamıyorum (Alkışlar). Onu sizler de duyduğunuz ve gördüğünüz gibi seviniz (Şiddetli alkışlar). O başımızda oldukça halledemiyeceğimiz hiçbir dava yoktur (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Onun büyük rehberliği altında birinci, ikinci ekonomik planlarımız ulusumuzun gözü önünde hakikatleşecektir (Şiddetli alkışlar).

Aziz Yurttaşlarım,

Sözümü bitirirken Atatürk'ün bize vedia olarak bıraktığını söylediği Cumhuriyet'e ebedî bağlılığımızı bir daha tekrar etmek isterim (Şiddetli alkışlar).

Yaşasın Türk ulusu ! (Alkışlar, yaşasın sesleri)

Yaşasın Cumhuriyet ! (Alkışlar, yaşasın sesleri)

Yaşasın Büyük Önder! (Şiddetli ve sürekli alkışlar)

Ereğli Bez Fabrikası

Birinci Sanayi Planı gereğince kurulan bir başka pamuklu tesisi Ereğli Bez Fabrikası'dır. 4 Nisan 1937'de üretime geçen fabrika diğer pamuklu fabrikalarına oranla daha ince bez yapmak üzere kurulmuştu. 18.400 iğ ve 329 tezgâhla çalışan fabrika yılda 6750 çalışma saati esası üzerinde 35.343 ton iplik ve 6.350.000 metre bez üretecek kapasitedeydi. Fabrikada ayrıca merserizasyon, kasar, top boyama, iplik boyama ve apre birimleri bulunuyordu. Fabrika çevirici gücünü, bünyesindeki termik santralla, İrviz Hidroelektrik Santralı'ndan elde ediyordu.

Ereğli Fabrikası alanında dokuma fabrikalarının nişasta gereğini karşılamak üzere bir nişasta fabrikası da kurulmuştu. Bu fabrikada Sümerbank dokuma fabrikalarının nişasta ihtiyacının takriben % 70'ini karşılayabilen 500 ton nişasta üretilmekteydi. II. Dünya Savaşı ertesi gündeme gelen tevsî çalışmalarında Ereğli Fabrikası'na bir dikiş ipliği kısmı ilavesi uygun görülmüştü.

Ereğli Bez Fabrikası Üretimi (1937-1950)

	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (1000 m)
1936	28	
1937	396	699
1938	810	2.454
1939	1.091	2.899
1940	1.379	4.090
1941	1.351	3.877
1942	1.331	4.800
1943	1.202	4.110
1944	1.328	4.383
1945	1.273	4.793
1946	1.264	5.539
1947	1.353	6.153
1948	1.358	6.332
1949	1.416	5.791
1950	1.509	6.219

Başvekil İsmet İnönü'nün - Konya Ereğlisi Sümerbank Dokuma Fabrikası'nın Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma[89] (20 Kasım 1934)

Ereğli'de kutlu bir teşebbüs için toplanmış, bulunuyoruz. Bütün memleket Ereğli'de kurulacak fabrikaya alâka göstermektedir. Bu sene Sümerbank'ın Bakırköydeki yeni dokuma tesisatını işletmeğe çalıştık. Kayseri'deki büyük bez fabrikasının temelini attık. Şimdi Ereğli'de üçüncü dokuma fabrikasını kurmağa başlıyoruz. Bu saydıklarım dokumaya ait olan sanayi programının eserleridir. Sümerbank'ın diğer mevcutları bugünkü sözlerimin haricîndedir.

Cumhuriyet kurucu ve yapıcı bir varlıktır. Türkler yeni bir fabrika kurulduğunu işitmekten memnun oluyorlar. Müsaade buyurursanız şimdi bizi dinliyen bütün memlekete Ereğli Bez Fabrikası'nın vasıflarını anlatayım.

Ereğli Bez Fabrikası ince bez için kuruluyor. Şimdiye kadar memleketimizde yapılamayan saten, ince astarlık, mermerşahî, beyaz ve renkli patiska dokunacaktır. 15 bin iğ ve 250 tezgâh olacaktır. Yalnız bu fabrika pamuk ekicilere 7 bin balya istiyen yeni bir müşteri olacaktır. Pamuklu dokuma işini pamuk yetiştirmek işi ile birlikte takip ediyoruz. Pamuklarımızın hem cins, hem miktarı için aldığımız tedbirler müsbet neticeler vermektedir. Görüyorsunuz ki fabrika kurarken çiftçilerimiz aynı zamanda faydalanmış oluyorlar. Ereğli bez Fabrikasına –elektrik santralı ve işletme sermayesi birlikte olarak– üç buçuk milyon lira harcanacaktır. Takriben 1250 amele çalışacak, 4 milyon metre kumaş çıkacak ve ayrıca 500 bin kilo ince iplik elde edilecektir. Sümerbank 1935 yılı bitmeden Ereğli Bez Fabrikasını işletmeğe başlayacak-

89 *Hâkimiyeti Milliye*, 21 İkinci Teşrin (Kasım) 1934.

tır. Verdiğim rakamlar, harcanacak paranın miktarı, teşebbüsün ehemmiyetini anlatmağa yetecektir sanırım. Diyebiliriz ki Ereğli bez fabrikası ile memleketin ekonomik [ekonomik] varlığı hissolunacak surette kuvvetlenecek ve zenginleşecektir. Ereğli'de gerek kasabalı, gerek köyden gelen vatandaşların gösterdikleri sevinç yerindedir. Bu müessese için halkın Sümerbank'a yardım etmek yolunda elinden geleni yapmak gayretine teşekkür ederiz. Hatiplerin benim ve arkadaşlarım için söyledikleri lütufkâr sözlere ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Büyük Önderimiz Reisicumhur Hazretleri'ne bugün de her taraftan taşan coşkun sevgi tezahüratına şahit olmaktan çok mütehassis olduk. Bu samimî ve asil duyguları Reisicumhur Hazretlerine arz etmek benim için şereftir.

Şimdi hep beraber değerli işimize, Ereğli Bez Fabrikası'nın temelini atmak işine sevinçle başlayalım.

Nazilli Basma Fabrikası

Nazilli Basma Fabrikası da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın öngördüğü fabrikalardan biriydi. Ülkede geniş çapta kurulan ilk basma fabrikasıydı. Basma makineleri ve bir kısım terbiye makineleri hariç fabrikanın diğer bütün makine, türbin ve kazanları Sovyet kredisiyle Sovyetler Birliği'nden getirtilmişti. Fabrika 9 Ekim 1937'de faaliyete geçmişti. Fabrika çevirici gücünü kendi termik santralından elde ediyordu. 28.236 iğ ve 768 tezgâhla yılda 6750 saat çalışma esası üzerinden 68.980 ton iplik ve 23.120.000 metre basma üretecek kapasiteye sahipti. Başlıca mamulleri arasında halk tipi ince basma, tobralko ve pazen bulunmaktaydı.

Nazilli Fabrikası'nda da döküntülerden yararlanmak ve bunlardan iplik üretmek için Romanya'dan getirtilen 612 iğlik bir telef tesisatı kurulmuştu. Ekim 1943'te faaliyete alınan bu ünite günde 22,5 saatlik çalışma esası üzerinden yılda 540 ton iplik üretebilecek kapasitedeydi.

Nazilli Basma Fabrikası Üretimi (1937-1950)

	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (1000 m)
1937	133	198
1938	1.497	8.258
1939	1.959	13.427
1940	2.625	13.630
1941	2.221	14.563
1942	2.090	18.686
1943	2.373	19.239
1944	2.500	22.588
1945	2.876	23.370
1946	2.714	22.591
1947	2.775	20.662
1948	2.298	23.237
1949	2.607	21.609
1950	2.770	25.254

Nazilli Basma Fabrikası Temel Atma Töreninde İktisat Vekili Celâl Bayar'ın Nutku (23 Ağustos 1935)

Aziz Nazillililer,

Bugün Nazilli kombinasının temellerini atıyorum. Nazilli kombinası sanayi programımızda çok ehemmiyetli bir yer alan büyük bir endüstri müessesesidir. Bakırköy Bez Fabrikası'ndan ve bugün bütün dünya itibariyle mükemmel bir eser olan Kayseri ve Ereğli kombinalarından sonra sıra buraya geldi. Nazilli kombinasının ayrı ve hatta diyebilirim ki bizim cephemizden söylenecek bir hususiyeti vardır. Diğer pamuklu mensucatımız hususî vasıtalarla şu veya bu tarzda yapılmış bulunuyordu. Hükümet pamuklu meselesini ele almak suretiyle memleketin umumî ihtiyacını karşılamayı düşünürken, hususî olarak da basmaya ehemmiyet vermişti. İşte buradaki kombina Türklerin ilk defa kuracakları Basma Fabrikası olacaktır. Fabrikamız yalnız Balkanlar bakımından değil, belki Avrupa bakımından da mukayese ettiğimiz zaman, küçük sayılamıyacak bir eserdir. Fakat, teknik itibariyle bütün dünya ile boy ölçüşebilecek mükemmeliyettedir. Bunu bittiği zaman güzel eserleriyle de göreceksiniz. Fabrikamız, 1937 iptidasında bitmiş olacaktır. Bu fabrikaya beş milyon bira sarf edeceğiz. Günde iki bin beş yüz amele çalışacaktır. Her sene on beş bin balya pamuk alınacaktır. Senelik istihsalatı yirmi milyon metre olacaktır. Zannederim ki buna küçük bir eser denemez. Müsaade ederseniz Nazillilileri böyle mükemmel bir eseri kendi sinelerine çektiklerinden dolayı tebrik edeyim. Fabrikanın teknik itibariyle mükemmeliyetini söylerken şunu da ilave edeyim ki Türk-Sovyet dostluğu, Sovyet tekniği ile el ele vererek kuvvetlenmiş ve birbirlerini tekamül ettirmiştir. Kayseri'de, yine bu cümleden olarak bütün cihan itibariyle tetkike şayan, mükemmel bir eser vücuda gelmiştir. Buradaki belki ondan daha iyi olacaktır. Benden evvelki hatip, Türk ve Sovyet dostluğundan bahsederken kuvvetli bir ifadede bulunarak, bu dostluk kara günler yadigârıdır, dediler. Evet, bu böyledir. Tarih seyrini asla değiştiremez. Tarih, Türk ve Sovyet dostluğunu kara günlerin bir hadisesi, bir şaheseri olarak kaydetmiştir. Biz, bunu unutmuyoruz ve unutmayacağız. Bunu huzurunuzda hulus ile tekrar ediyorum. Gördüm ki Sovyet memleketinin her tarafında Türk dostluğu herkesin kulağına erişmiş, halka mal olmuştur. Sizin aranızda aynı dostluğun canlılıklarını görerek cidden bahtiyar oluyorum. Biz endüstriyi büyük ziraatın yardımcısı olarak kuruyoruz. Ben Serbest Fırka vak'alarından sonra Nazilli'ye gelmiş idim. O vakit, bana mahsulün para etmediğinden bahsettiniz. O vakit, liberalizm denilen iktisadî sistem bilinerek bilinmeyerek münakaşa ediliyordu. O zaman size mahsulü dışarıya satmak müşküldür dedim. Fabrika yapmak lüzumunu işaret ettim. Bu fabrikayı kendi vesaitimizle kurabilir misiniz dedim. Bunun cevabı menfi oldu. Memleketin başka yerlerindekiler gelip de sizin ihtiyacınız için bu fabrikayı kurarlar mı dedim. Bittabi bu büsbütün imkânsızdı. Bu büyük işi, ancak, devlet eline alıp bir gün Nazilli'ye gelir, fabrikayı kurar, pamuklarınızı alır, bunun adına devletçilik derler. Böyle bir devletçiliğin taraftarı mısınız ? (Kurbanıyız sesleri).

O vakit de bana ayni şeyi söylemiştiniz. Bu fabrikanın bu kadar yakın bir zamanda kurulacağını tahmin etmemiştim.

Türk ulusu dünyanın herhangi bir ulusu ile her sahada boy ölçüşmeye muktedirdir. Siz, öyle bir tarihî ulusun çocuklarısınız. Sizin için hayatta başarılmayacak hiçbir şey yoktur. Türk neslinin bir şans eseri olarak o kadar büyük bir reisi vardır ki onun rehberliği altında yapılamıyacak hiçbir şey yoktur (Şiddetli alkışlar).

Bu büyük ve dahi önderimiz hakkında candan izhar edilen minnettarlık duyguları yerindedir. Türk milleti için Atatürk'ü sevek daima bir ibadettir. Bir hükümet reisimiz vardır. Biliyorsunuz ki adı, İnönü kahramanı, Lozan kahramanı, İsmet İnönü. Bu iki yerin ismini bir arada söylemekteki maksadım şudur ki İsmet İnönü harp cephelerinde olduğu kadar bütün cihan diplomatları muvacehesinde de zekâ, irfan ve kabiliyetle muvaffak olmuş, bize Lozan Muahedesi gibi bir şaheser hediye etmiştir. Saltanat idaresi sizi düşünmedi. Cumhuriyet rejimi sizin rejiminizdir. Bütün düşünceleri ancak siniz içindir. Milletin ikbal ve saadeti içindir. Ben hepinizin yüzüne baktığım zaman bir ilham duyuyorum. Ankara veya İstanbul'a gidince minnettarlık duygularınızı Atatürk'e söylemekliğimi arzu ediyorsunuz (Şiddetli alkışlar).

Bunu kendilerine söyleyeceğim. Sizin duygularınızı tam ifade edebilmekten acizim, fakat çalışacağım. Şimdi son sözlerimin mühim bir kısmını fabrikanın açılış merasimine bırakıyorum.

Nazilliler,

Sümerbank'ın yaptığı iş, herkesin menfaatinedir. Burada kurulacak olan fabrika kimsenin ekmeğini elinden almayacaktır. Civarda el sanayii ile çalışanlar vardır. Onlara yardım edeceğiz. Kendilerine mükemmel boyanmış iplik vereceğiz ve satışlarına yardım edeceğiz. Arzu ettikleri kadar bu müesseseye amele de verebilirler. Çok geçmeyecek burada bir mamure yükselecektir. Şimdi hep beraber bu mesut eserin temelini atalım.

Bursa Merinos Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın öngördüğü yün ipliği fabrikası Bursa'da kuruldu. Merinos Fabrikası 2 Şubat 1938 günü işletmeye açıldı. Bu fabrikanın kuruluşundan önce ülkemizde Hereke ve Feshane fabrikalarıyla özel teşebbüs elindeki diğer iplikhaneler yalnız strayhgarn iplik üretiyorlardı.

Sümerbank ve özel teşebbüs elindeki yünlü dokuma fabrikaları ülkenin yünlü kumaş ihtiyacının büyük bir kısmını karşılıyorlardı. Ancan bunlar strayhgarn ipliklerle yalnız Skoç tipi kumaş dokuyorlar, taranmış yün ipliğinden üretilen kumaş cinslerini dokuyabilmek için yabancı ülkelerden yılda ortalama 5 milyon lira değerinde taranmış yün ipliği ya da kamgarn ithal etmek zorunda kalıyorlardı.

Bursa Merinos Fabrikası, yünlü kumaş piyasasında çok aranan kamgarn ipliğini ülkede üretmek amacıyla kurulmuştu. Ancak, Merinos cinsi koyun yetiştiren başlıca ülkeler Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Arjantin, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği idi. Bu nedenle Bursa Fabrikası hammaddesini yurt dışından sağlamak zorunda kalıyordu.

Her ne kadar Bursa-Balıkesir yöresinde Merinos koyunu yetiştirilmesi yolunda girişimlerde bulunulmuşsa da bu tür koyunların miktarı 1950'lerin başında ancak 125.000 başa ulaşabilmişti. Bir baş Merinos koyunundan yılda ortalama 2,5 kilogram yapağı alınmakta ve yıllık Merinos üretimi 300.000 kilo doyalında gerçekleşmekteydi. Bu miktar Bursa Merinos Fabrikası'nın ihtiyacını karşılamaktan uzaktı.

Başlangıçta 16.140 eğirme ve 7000 katlama iği ile kurulan fabrika 1941 sonunda İngiliz sistemi kamgarn tesisatıyla takviye edildi ve eğirme iği sayısı 17.020 ve katlama iği sayısı da 7320'ye çıkarıldı.

Fabrikanın dokumahanesinin inşaatına 1943 yılında başlanmış ve 50 tezgâh donanımlı dokumahane 1944 yılında işletmeye açılmıştı. Bu arada Defterdar Fabrikası'ndan bazı apre makineleri revizyona tabi tutularak 1945 yılında Bursa Fabrikası'na taşınmış ve 1946 sonlarına doğru fabrika kendi apre ihtiyacını karşılar olmuştu

Bursa Merinos Fabrikası Üretimi (1937-1950)

	Yün İpliği (ton)	Yünlü Dokuma (1000 m)
1937	35	
1938	550	
1939	1.392	
1940	1.530	
1941	1.655	
1942	1.650	
1943	1.624	
1944	1.472	21
1945	1.404	259
1946	1.451	421
1947	1.442	393
1948	1.405	338
1949	1.383	363
1950	1.270	357

Bursa Merinos Fabrikası Temel Atma Töreninde Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku (28 Kasım 1935)

Arkadaşlar,

Memleketimizin kamgarn fabrikasının temelini biraz sonra atacağız. Şefimiz Atatürk, fabrikaya "Merinos" fabrikası adını vermişlerdir. Merinos, eski Türk dilinde ince ve uzun demektir. Bu adla, fabrikanın ve iş istikbali sonuçlarını tebarüz ettirmiş oluyorum. Bu kuruluş Atatürk'ün devrim boyunca her işteki yakın ilgisinin yerli bir delilidir. Bursa'da ve bütün memleket karşısında bunu anmak bir borçtur.

Merinos Fabrikası, Bursa ve etrafı için güttüğümüz gayeyi canlandıracaktır. İyi, ince ve uzun yün kendi topraklarımızda istihsal edilecek; emek verdik, daha da vereceğiz.

En iyi yünü yurt içinde yetiştireceğiz. Fabrikanın yün yetiştirme ve işleme gibi iki cephesiyle endüstri ve ziraat bakımından varlığını öne koymuş oluyorum. Üç buçuk milyon lira sarf edeceğiz ve üç milyon küsur kilo yün işleyecektir. 16.000 eğirme iği, 6.700 katlama iği bulunacaktır. Bizde şimdiye kadar yıkama ve bükme tarzında iplik yapılıyor ve bundan kumaş dokunuyordu. Bu fabrikada yıkanmamış yapağıdan iplik çıkarıp kumaş yapacağız. Bu ameliyelerin hepsini memlekette bu fabrika ile kurmuş oluyoruz.

Arkadaşlar,

Bu fabrikayı da Ekononmi Bakanı'nın uğurlu ve verimli eliyle, Sümerbank'ın saat gibi işliyen eliyle vücude getireceğiz. Herhangi bir fabrikanın temel atma töreninde bulunmak bir zevk değildir. Çünkü temel taşı ile kuruluşu tamamlamak ve eseri vücude getirmek arasında çok çetin mücadeleler, savaşlar vardır.

Cumhuriyet taahhütlerini daima yerine getirmiştir. Bunu da yerine getireceğiz. Şimdi temeline atıyoruz. 1937'de küçük bir şehir gibi etrafına nurlar saçarak işleyecektir. Hep beraber yurdun bayındırlığı için Cumhuriyet'in ve Atatürk'ün her sahada mütemadi eserler vücude getirmekte olduğunu hatırdan çıkarmayalım.

İzmit'teki kâğıt fabrikası iki aya kadar işleyecektir. Üç buçuk milyon liraya mal oluyor. Bir saat sonra başka bir yerde bir milyon lirayı geçen bir fabrikanın da temeline atacağız. Yarın öbür gün sanayi programımızda dahil Zonguldak'ta iki fabrikanın törenini, Ankara'ya dönerken kurulacak demir fabrikalarının yerlerini göreceğiz. Şimdiye kadar yapılanlardan hariç, bir hafta içinde temeli atılan, işletmeye başlayan ve başlanacak olanlar için 25 milyon lira sarf edilecektir. Yurtta yapıcılığa daha canlı ve daha kuvvetli misaller aranabilir mi?

Başvekil Celâl Bayar'ın Merinos Fabrikası Açılışı Konuşması

2 Şubat 1938 günü Bursa Merinos Farikası Atatürk'ün de bulunduğu bir ortamda aşağıdaki nutukla açılmıştı.

Atatürk, Bursa'ya son seyahatini Bayar'la birlikte yapmıştı. Bu bakımdan yolculuğun tarihi bir özelliği vardı. Bursalılar sanki Atatürk'ü bir daha aralarında göremeyeceklerini hissetmişlerdi. Kentte büyük tezahüratla karşılanmıştı. Aşağıdaki açış nutkunun özelliği Atatürk'ün huzuruyla açılan son bir sanayi kuruluşuna ait olmasıdır.

Sevgili Yurttaşlarım,

Reisicumhurumuz, Şefimiz Atatürk'ün emirleriyle size hitap ediyorum. Yazık ki, hepinize sesimi işittiremeyeceğim. Bundan dolayı hepinizden özür dilerim.

Merinos Fabrikası hükümetimizin beş senelik endüstri planında önemli bir yer almış bir müessesedir. Hatırlarsınız, bundan iki sene evvel Atatürk rejiminin kıymetli evlâdı ve büyük elemanı İsmet İnönü'nün azimkâr ve kudretli eli ile bu fabrikanın temeli atılmıştı. Bugün hepimizin sevincini mucip derecede mevcudiyet gösteren bu müessese, şimdi şahit olduğunuz törenle açılıyor.

Bursalılar, Merinos Fabrikası, dört milyon liraya mal oldu. Fabrikanın kullanacağı iptidaî maddenin yekûnu 3 milyon kilodur. Şimdiye kadar hiçbir müessesede kullanılmamış olan ipliğimiz, bu fabrikada 1540 bin kiloluk bir miktarla yer alacaktır.

Fabrikanın başlıca istihlâk maddesi Merinos yapağıdır. Bu da en az iki milyon kilodur. Fabrikanın 24 saatte 3 ekiple çalıştıracağı işçi adedi 1650'dir. Bu demektir ki, 1650 aile reisi vatandaş iş ve ekmek bulacaktır. Fabrikanın endüstri hayatımızdaki kıymetini tebarüz ettirmek için bir noktaya dikkatinizi celb etmek isterim. Endüstride iyi mal çıkarmak için iyi iptidaî madde lâzımdır. Ancak bu sayededir ki nefis eşya imal olunabilir. Türk tekstil hayatında şimdiye kadar memnun olunmayacak mallar yapılmış ise bunun sebebi ipliklerin iyi olmayışıdır. Merinos Fabrikası bu noksanı

ikmal edecektir. Bu fabrikanın kurulma planları üzerinde çalıştığımız zaman, Merinos yapağısını yarı mamul olarak hariçten getirmeyi düşünmüştük. Çünkü Merinos bizde kâfi miktarda yetişmiyordu ve hâlâ da öyledir. Ancak, endüstri politikamızda müstahsile azamî yardım prensibimizdir. Eğer bu ilk fikirde sebat etmiş olsaydık müstahsillerimiz çok ziyan ederdi. Biz yılmadık, endişe etmedik, fabrikayı yerli Merinos esası üzerine kurduk.

Büyük bir Merinos mıntıkası:

Çünkü Bursa'dan Çanakkale'ye kadar uzanan mıntıkayı, Merinos mıntıkası olarak kabul etmiş bulunuyoruz. Bu itibarla, koyuncularımızın, baytarlarımızın bu büyük millet müessesesine ve dolayısiyle memlekete ve millî endüstriye karşı mühim bir vazife ile mükellef olduklarını burada kendilerine hatırlatmak isterim. Bu vazife, aynı zamanda müstahsillerin kendi menfaatleri icabıdır. Eğer ümidimiz veçhile Türk Merinosu yetiştirirsek, senevî iki milyon liralık mühim bir servet, harice akmaktan kurtarılmış olacaktır. Bunun iş hacmimize inzimamından hâsıl olacak menfaat izahtan müstağnidir. Birinci Beş Senelik Endüstri Programımızı tatbik sahasına koymak üzere yer yer fabrikalar vücude getirildi. Bunların hesapları yapıldı, fakat Merinos fabrikası bunların en bahtiyarıdır. Maddî kıymet itibariyle buna yaklaşan ve hatta bunu tecavüz edenler vardır. Şu kadar ki manevî hayatın bahşettiği şerefle bu fabrikanın erişilmez bir payesi vardır. Çünkü onun adını Atamız vermiştir ve açılma törenini de huzurlariyle şereflendirmiştir. Şu hâlde haklı olarak diyebiliriz ki, emsaline nazaran bu en bahtiyarıdır.

Vatandaşlarım,

Size takip etmekte olduğumuz endüstri politikamızın ana hatlarından bahsetmek isterdim. Fakat vaktimiz müsaade etseydi kapalı bir yerde sizinle daha açık ve daha uzun konuşabilirdik.

Kalplerimiz birleşmiştir:

Bu sefer, Bursa'ya gelirken Atatürk'ün yanında mevki almak şerefini ihraz etmiş bulunuyorum. Bahsimiz, Millî Mücadele'nin karanlık devirleri üzerinde dolaşıyordu. O aralık Bursa bütün vatandaşlarıyla Atatürk'ün yoluna çıkmış bulunuyordu. Atatürk bunları göstererek: "Bay Bayar, dedi, bu güzel memleket ve temiz yürekli halk, müstevlilerin ayakları altında bırakılabilir miydi?" Bu sözü söyleyen Halâskârımız, memlekete refah getirecek eserleri açmak için yola çıkmış bulunuyordu. Bizzat o, refahın maddî izleri üzerinde idi. Şehre geldik; sizin candan tezahürlerinize şahit oldum. Sizin bu yüksek duygularınızdan kurtarıcınıza karşı gösterdiğiniz bu minnet ve şükran coşkunluklarınızdan aldığım heyecanın tesirleri altında kalarak hepinizi göz yaşlarımla selâmladım ve şu neticeye vardım: "Kalpler birleşmiştir, millet Şefini seviyor, Şef, milletini seviyor, bu sevgililer için saadetler dilerim."

Malatya Bez ve İplik Fabrikası

Yukarıda görüldüğü gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda bir jakarlı fabrikanın kurulması öngörülmüş, ve bu görev Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın ortaklığıyla Malatya Bez ve İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi'ne verilmişti. Şirket 26 Eylül 1936'da tamamen ödenmiş 5.000.000 TL sermaye ile kurulmuştu.

Malatya Fabrikası'nın inşaatına 1937 yılında başlanmış, Eylül 1939'da tecrübe üretimine girişilmişti. Fabrika 1940 yılında kesin işletmeye açılmıştı. O gün için ülkenin en büyük ve modern jakarlı tezgâhlarıyla donatılmış olan Malatya Fabrikası her türlü ham, kasarlı ve boyalı, düz, çizgili, çiçekli ve jakarlı dokuma ve özellikle pamuklu ve ipekli döşemelik üretebilmekteydi. Kendi ihtiyacı olan ipliği üreten fabrika ayrıca piyasanın tek ve çift katlı iplik ihtiyacına cevap verebiliyordu.

Malatya Fabrikası 25.200 iğ ve 438 tezgâhla donatılmıştı. Yılda 53.590 ton iplik ve 11.655.000 metre dokuma üretebilecek kapasitedeydi. Çevirici gücünü kendi termik santralından sağlıyordu. Ayrıca fabrikanın enerji maliyetini düşürmek için Derme yöresinde bir Hidroelektrik Santrali kurulmuştu.

1946 yılında İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ'deki payları Sümerbank'ca satın alınmış ve şirket tasfiye edilerek fabrika ve diğer üniteleri Sümerbank'a intikal etmişti.

Malatya Bez ve İplik Fabrikası'nın Üretimi (1937-1950)

	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (1000 m)
1940	1.962	4.914
1941	2.110	5.582
1942	1.818	6.351
1943	2.285	8.428
1944	2.516	7.264
1945	3.102	9.511
1946	2.992	3.316
1947	2.881	11.769
1948	2.765	10.217
1949	2.807	10.041
1950	3.150	10.577

Bünyan Fabrikası

Ticaret Vekâleti'nin girişimi ve ortaklığı ile 30 Aralık 1924 günü 175.000 lira sermayeli Kayseri-Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Ortaklığı kurulmuştu. Kayseri Bünyan Fabrikası'nın yapımına 20 Haziran 1925'te başlanmıştı. 21 Ağustos 1927 tarihinden itibaren fabrika tecrübe üretimine geçmiş ve 6 Ekim 1927'de resmen açılmıştı. Fabrika 1933 yılında Hereke ve Defterdar fabrikalarından getirilen 10 dokuma tezgâhı ile dokuma üretimine de geçmişti.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşuyla Ticaret Vekâleti'nin hisseleri bu bankaya devredilmişti. Sümerbank, Kayseri-Bünyan Halı İpliği TAŞ'nin 100.000 liralık hissesini Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devralmıştı. 1 Mayıs 1934'te diğer hisseler de Sümerbank tarafından satın alınarak fabrika tamamen Sümerbank'a intikal etmişti. Bu arada dokuma kısmına 20 tezgâh daha ilave edilmişti.

Bünyan Fabrikası'na 1942 sonlarında 64 tezgâhlı bir pamuklu dokuması ünitesi ilavesi düşünülmüş, tezgâhların montajı yapıldığı halde savaş şartları altında üretime geçirilememişti.

Bünyan Fabrikası'nın Üretimi (1933-1950)

	Yün İpliği (ton)	Yünlü Dokum (1000 m)	Battaniye-Kilim (1000adet)
1935	59	46	2.500
1936	65	49	5.800
1937	94	73	3.900
1938	99	81	3.500
1939	108	178	100
1940	131	225	600
1941	208	328	100
1942	210	335	300
1943	131	272	240
1944	165	406	96
1945	174	468	
1946	237	285	642
1947	320	358	1.117
1948	349	414	
1949	369	345	
1950	427	356	907

Isparta Fabrikası

Ticaret Vekâleti Isparta'da Osmanlı döneminde var olan halı ipliği üretimini geliştirmek ve Isparta halıcılarının iplik ihtiyacını karşılamak amacıyla 1924 yılında Isparta'da bir hali ipliği fabrikası kurma girişiminde bulundu.

12 Kasım 1924 günü Ticaret Vekâleti'nin de ortaklığıyla 175.000 TL sermaye ile Isparta İplik Fabrikası TAŞ doğuyordu.

Fabrika'nın yapımına 1925 yılında başlanmıştı. Aynı yıl Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşuyla Vekâlet elinde bulundurduğu hisseleri bu bankaya devrediyordu. Bu hisseler daha sonra Sanayi Kredi Bankası'na geçecekti.

Sümerbank' Sanayi Kredi Bankası'ndan Isparta Yün İpliği ve Halı Fabrikası TAŞ'nin 100.000 TL'lık hisse senedini devralmıştı. 20 Nisan 1936'da şirketin sermayesi 125.000 TL arttırılarak 300.000 liraya çıkarılmıştı. Sümerbank'ın ortaklık payı da 1938'de 241.315 TL'na, 1942 yılında ise 245.377 TL'na yükselmişti.

Sümerbank 1943 yılında diğer hisseleri de satın alarak şirketin tasfiyesine gitmiş ve işletmenin fabrika dahil bütün varlıkları Sümerbank'ın mülkiyetine geçmişti.

1927'de üretime geçen fabrika, başlangıçta sadece yüp ipliği üretiyordu. Fabrika Sümerbank'a geçtikten sonra 26 adet dokuma tezgâhı ile bir yün dokuma ünitesi ile donatılmıştı. Bir süre sonra bir de halı dokuma atölyesi ilave edilmişti.

Isparta Fabrikası'nın Üretimi (1933-1950)

	Yüp İpliği (ton)	Yünlü Dokuma (1000 m)	Halı (m^2)
1933	92		
1934	104		
1935	120		
1936	168		
1937	172		
1938	234		
1939	196		
1940	205		
1941	226		
1942	180		
1943	93		
1944	157	15	
1945	186	25	1.183
1946	179	5	12.996
1947	219	36	20.446
1948	269	124	22.979
1949	300	159	26.449
1950	349	137	26.517

Gemlik Sunğipek Fabrikası

Osmanlı'nın son döneminde sunî ipek lif, iplik, dokuma gibi değişik şekillerde ülkeye girmeye başlamıştı. Cumhuriyet'le birlikte tabii ipekçiliği sarsacak nitelikte olduğu ileri sürülerek 1923'te ithali, bir süre sonra da ülkede üretimi yasaklanmıştı. Ancak bu yasak 1924 yılında kaldırıldı.

Ülkemizde sunî elyaftan dokuma ve trikotaj yapan sanayi özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında trikotaj imalathaneleri şeklinde gelişti. Bu nedenle sunî ipek ithali önemli boyutlara ulaştı. 1932 yılında yurt dışından 471.000 TL tutarında sunî ipek satın alınmıştı. Dünya Buhran'ıyla birlikte 1929'dan itibaren birçok ithal malında önemli düşüşler kaydedilirken, sunî ipek ipliği ithali sürekli arttı. Sunî iplik ithalatının %90'dan fazlasını viskoz ipliği oluşturuyordu.

Bu durumu göz önünde bulunduran Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı viskoz esasına dayalı bir sunî ipek fabrikasının kurulmasını kararlaştırıyordu.

Bu kararda trikotaj üreticilerin yoğun talebi önemli rol oynuyordu. 1923 yasağı tabii ipekle üretimi olanaksız bazı dokuma türlerini piyasadan çekmiş, sıkıntılara neden olmuştu. Sunî ipek sanayiinin kurulması ivedi bir sorundu.

Planda öngörülen fabrika önceleri ham maddesini yurt dışından sağlayacaktı. Ancak, yine plan kapsamında kurulacak olan klor-alkali fabrikasından sudkostik, selüloz fabrikasından selüloz ve sülfürik asit fabrikasından da sülfürik asit gibi temel hammaddeler elde edilebilecekti.

Yılda ortala 300 ton sunî ipek üretecek kapasitede olan sunî elyaf fabrikasının inşaatına 22 Mayıs 1936'da Gemlik'te başlandı. Fabrika 1 Şubat 1940'ta resmen faaliyete geçti.

II. Dünya Savaşı ertesi fabrikaya yılda 500 ton sunî yün, 100 ton selofan ve 600 ton karbon sülfür üretecek kapasitede yeni üniteler eklendi.

İsmet İnönü'nün Gemlik Sunğipek Fabrikası Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma[90] (28 Kasım 1935)

Sevgili vatandaşlarım,

Gemlik'te, sun'î ipek fabrikasının temelini atmak için toplanmış bulunuyoruz. Atatürk bu fabrikaya sun'î ipek adını verdi. Bu ad eski Türkçe bir kelimedir.

Yeni kurulan fabrika memleketin esaslı ihtiyaçlarından birine cevap verecektir. Eskisine nazaran azalan ipek istihsalâtımız Cumhuriyet devrinden beri yeniden artmaktadır. Türkiye yakın bir ileride [gelecekte], belli başlı ipek memleketlerinden biri olacaktır.

Sunî ipek yapmak için kurulan bu fabrika, yurt içinde halis ipek sarfiyatını da arttıracaktır. Dünyanın her tarafından yapılan tecrübeler bu sonucu vermiştir. Ucuz para ile tedarik edilebilen sunğipek kumaşlar, halka ipek giymek zevkini tattırır. Bu sanayiin müstakbel inkişafı, memleket ekonomisi üzerinde de güzel tesirler yaratacaktır.

Bu fabrikayı bir buçuk milyon lira sarfiyle yapacağız. Senede 300 bin kilo sunğipek kumaş çıkaracak olan bu fabrika, şimdiki dahilî istihlâk ihtiyacını karşılamış olacaktır. Fakat sarfiyatın yakında artması ihtiyacı çoğaltacak iki misline çıkaracaktır. O zaman biz de hemen bir fabrika daha kuracağız. Bu borcumuzdur.

Sunğipeğin trikotaj ve çorapçılıkta da faydası büyük olacaktır. Biraz evvel üç buçuk milyonluk bir fabrikanın temelini attık. Şimdi de mamur bir yurt parçasında yeni bir eserin temelini atıyoruz. Bunun Gemlik için hayırlı olmasını dilerim.

Halkın muhabbetlerinden çok mütehassisim. Atatürk'e sevginizi iletmek vicdanî vazifem olacaktır. Atatürk'ün de bundan çok mütehassis olacağını size müjdeleyebilirim.

90 *Ayın Tarihi*, Sayı: 24, 1-30 II. Teşrin (Kasım) 1935, sf. 45-46 ... 28 Kasım 1935

Gemlik Sunğipek Fabrikası Üretimi (1938-1950)

	Sunğipek İpliği		Viskon	
	Ton 120	Denge (ton)	Ton	5 Denge (ton)
1938	137	133		
1939	234	202		
1940	162	191		
1941	165	173		
1942	160	166		
1943	113	104		
1944	240	186		
1945	262	237		
1946	281	301		
1947	302	273		
1948	285	224		
1949	302	229	75	
1950	323	276	290	443

Kastamonu Kendir Sanayii

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çuval, kanaviçe, kalın bez, ip, urgan, halat türü kendir sanayii ürünlerinin geniş bir tüketim alanının oluğu görülüyordu. 1927-1930 yılları arası toplam ortalama yıllık 8935 ton bu tür mamul ithal edilmişti. Ayrıca ülkede ilkel yöntemlerde benzeri mamul üretimi 4000 ton dolayındaydı.

1933 yılında ülkede fabrika niteliğinde iki işletme bulunuyordu. Bunlardan biri yarım hammadde olarak ithal ettiği jüt ipliklerinden çuval ve kanaviçe dokuyordu. Diğeri ise hammaddesini kısmen yerli kendirden kısmen dışardan getirterek sicim, ip ve halat üretiyordu. Bu iki işletmenin yıllık üretim kapasiteleri 500-600 ton çuval ve 800 ton ip, iplik ve halattı.

Ham maddesinin ülkede sağlanabileceğini göz önünde bulunduran Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 6000 ton kapasiteli bir fabrika düşünmüş, ancak soyma işinin fabrikasyonuna öncelik vermişti.

Bu ilkeler ışığında Tarım Bakanlığı, Ziraat Bankası aracılığıyla Kastamonu yakınlarında, Gölveren ve Taşköprü'nün Sulukese mevkilerinde iki havuzlama merkezî kurmuştu. Bu havuzlar 1942 yılında Sümerbank'a devredildi.

Bu arada kendir soyma işlemi Ekonomi Bakanlığı ve Sümerbank tarafından incelenmiş ve sonuç olarak Taşköprü'nün Sulukese mevkiinde yılda 4.000 ton sak işleyebilecek kapasitede bir soyma fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştı. Fabrikaya ait makineler Bulgaristan'a ısmarlanmış ve fabrika 1947'de faaliyete geçmişti.

Bu tarihlerde Taşköprü'de kendir, sicim ve kanaviçe fabrikasının da kurulmasına başlanmış, tesisler 1952 yılında işletmeye açılmıştı.

Kastamonu Kendir Sanayii Üretimi (1947-1950)

	Kendir Lifi (ton)
1947	183.301
1948	217.905
1949	272.701
1950	149.838

Halkapınar Dokuma Fabrikası

İkinci Dünya Savaşı döneminde, 1942-43 yıllarında Kayseri ve Nazilli fabrikalarında dokuma işçilerinin bir kısmının askere alınışı nedeniyle bu fabrikalarda yüzlerce tezgâh boş kalmıştı.

Sümerbank ihtiyacı göz önünde bulundurarak 100-150 tezgâhı İzmir'e taşımayı ve yöreden sağlanabilecek işgücüyle bu tezgâhları işletmeyi düşündü.

Halkapınır'da bu amaçla bir bina satın alınmış ve gerekli düzenlemelere girişilmişti. Ancak, bu arada Kayseri ve Nazilli fabrikalarının işçi açığı kapatılmış, tezgâh nakli yerine İzmir için bir İngiliz firmasına 140 yeni tezgâh sipariş edilmişti.

Fabrikanın montajı 1946 yılında tamamlandı ve fabrika 1947'de üretime geçti. Toplam 140 tezgâhın yıllık üretim kapasitesi 4.500.000 metre bezdi. Elde edilen ham bezler, boya-apre ünitesi bulunmayışı nedeniyle Nazilli Basma Fabrikası'nda basmaya dönüştürülüyordu.

Bu fabrika, ivedili sanayi planında yer alan ve İzmir'de kurulması öngörülen büyük pamuklu kombinasının nüvesini oluşturmuştu.

Yönetim ve İşletme Düzenlemeleri

Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devralınan Defterdar ve Hereke fabrikaları 1 Nisan 1937 tarihinde kurulan Türkiye Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları TAŞ'nin bünyesine yer almış ve bilahare Bünyan Fabrikası da şirkete katılmıştır.

Yine aynı bankadan devralınan Bakırköy Bez Fabrikası 30 Nisan 1936 tarihinden itibaren Bakırköy Bez ve Mensucat Fabrikaları TAŞ'ye bağlı olarak işletildi. Defterdar Fabrikası'nın anonim şirket statüsüyle yönetiminde gösterilen başarı göz önünde tutularak Bakırköy Bez Fabrikası da 25 Haziran 1936'da anonim şirket haline getirilmişti.

Sümerbank'a devren intikal eden Bakırköy Pamuklu Fabrikası'na ilaveten Birinci Sanayi Planı gereğince 1936 ve 1937 yıllarında kurulan ve bağlangıçta doğrudan doğruya bankaya bağlı birer işletme olarak faaliyette bulunan Kayseri, Ereğli ve Nazilli fabrikaları ile yukarıda adı geçen Bakırköy Fabrikası aynı tür üretim yapan fabrikalar arasında işbirliğini geliştirmek ve yönetimde uyum sağlamak amacıyla Haziran 1938 tarihinde kurulan Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Fabrikaları AŞ'ye devredilmiş ve tek yönetim altında birleştirilmişti.

Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devralınan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları 1939 yılına kadar bir anonim şirket olarak yönetilmişti.

Pamukludaki yönetimin birleştirilmesi girişimi yünlüde de gerçekleştirildi. Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası TAŞ bütün hisse senetleri satın alınmak suretiyle 1 Mayıs 1934 tarihinde Sümerbank'a intikal etmişti. Adı daha sonra Bünyan Yünlü Fabrikası olmuştu. Kuruluş, ayrı bir müesese halinde işletilen Hereke fabri-

kasının daha sonra Defterdar şirketine bağlamasından elde edilen fayda göz önünde bulundurularak, 8 Mart 1938'de aynı şirkete ilhak edildi.

Yeni kurulan ve 2 Şubat 1938 günü işletmeye açılan Bursa Merinos Fabrikası da bu şirket emrine verilerek 1938 Haziran ayında Türkiye Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları AŞ doğmuş oldu.

Gerek pamuklu, gerekse yünlü fabrikalarının şirket halinde birleştirilmesinde belirli ilkelerden hareket edilmişti:

Aynı tür üretim yapan fabrikalar arasında işbirliği amaçlanmıştı. Üretim programlarında uyum sağlanması ve gereksiz ve israfa yol açan rekabetin önlenmesi bir başka gerekçeydi.

Öte yandan şirketler birleştirilerek satın alma, üretim ve satışların bir elden yönetilmesi mümkün olacaktı. Uzman personelden tasarruf edilecek, işletmelerin banka elinde merkeziyet ilkesiyle yönetim sisteminden kurtarılarak Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde yetkili birer tüzel kişilik olarak çalışmalarına ortam sağlanacaktı.

Ancak, şirketlerin sermayelerinin tamamen bankaya ait olduğu göz önünde bulundurulursa, genel sevk ve idarenin yine bankanın hakim etkisi altında sürdüğünü kabul etmek gerekecekti.

KİT'lerin Doğuşu

17 Haziran 1938 tarihli ve 3460 sayılı kanunun 26. maddesi, Iktisadî Devlet Teşekkülleri'nin ellerinde bulunan teşebbüsleri fiktif bir anonim şirket yerine müessese haline getirmeleri zorunluluğunu getirdiğinden, bu kanunun yürürlüğe girdiği 4 Temmuz 1938 tarihinde Sümerbank kendisine ait fabrikaların hukukî statülerini buna göre düzenledi.

Sümebank böylece şirket olarak çalıştırdığı işletmelerini müesseseye dönüştürüyordu. Yukarıda adı geçen anonim şirketler fesholunarak yerlerine Sümerbank Bileşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları ve Sümerbank Bileşik Yün İpliği ve Yünlü Dokuma Fabrikaları adı altında iki müessese kuruluyordu.

Aynı ilke doğrultusunda 1939 yılında Sümerbank Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi, Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi, Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi kuruldu. Bu müesseselere 1943 yılında Sümerbank Çimento Sanayii Müessesesi, 1950 yılında da Sümerbank Ateş Tuğlası Sanayii Müessesi eklendi.

Pamuklu ve yünlü fabrikaların iki ayrı müessese şeklinde yönetilmeleri de uzun süre devam etmedi. Savaş yıllarında bütün dokuma birimleri tek çatı altında toplandı.

Bu birleşmelerin gerekçelerini içeren 16 Temmuz 1941 günlü Sümerbank Umum Müdürlük tezkeresinde şöyle deniyordu:

"Her iki müessesenin bünyeleri itibariyle yekdiğerini tamamlayıcı mahiyette bulunması dolayısıyle, dokumacılığımızın millî ihtiyaçlarımıza daha uygun mamuller vücuda getirmesi kolaylaşmış bulunacaktır. Filhakika müesseselerin birleşmesi halinde pamuk, yün, sunî ipekten mamul karışık kumaşlar imali hem teknik ve malîyet bakımından kolaylaşmış olacak hem de talî hasılatın daha iyi şartlar altında kıymetlendirilmesi kabil olacaktır.

Bundan başka halen mevcut idarî ve teknik elemanlarla atelyelerden ve müşterek bulunan ham ve işletme malzemesinden daha rasyonel bir tarzda fayda temin edilecektir. Her iki müessesenin birleştirilmesiyle malî bakımdan elde olunacak faydaları da ayrıca keydetmek lâzımdır."

Birleştirmenin gerekçeleri işletmecilik anlayışıyla ifade ediliyordu. Oysa II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu daha değişik gerekçeler de gündemdeydi. Savaşın ortaya çıkardığı piyasa koşulları yolsuzluklara, karabosaya neden olmuştu. Hükümet bu tür gelişmelerin önünü almak için yünlü ve pamuklu mamullerin satış ve dağıtım işleriyle Yerli Mallar Pazarları Müessesesi'ni görevlendirmişti.

Böylece her iki üretici firma satış fonksiyonlarından mahrum bırakılmıştı. Yine savaş koşulları nedeniyle

üretim belirli mal türlerine inhisar ettirilmişti. Ayrıca bu tür bir birleşmeyle memur ve genel yönetim giderlerinde tasarruf sağlanabileceği umuluyordu. Ancak, tüm bu gerekçelere karşın birleşmeyi geniş bir entegrasyona gitme gayretinin ifadesi olarak görmek mümkündü.

Defterdar, Hereke, Merinos ve Bünyan fabrikalarını işleten Sümerbank Bileşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi ile Bakırköy, Ereğli, Kayseri ve Nazilli fabrikalarını işleten Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1 Ekim 1941 tarihinde Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi adı altında birleştirilmişti.

Ortaya çıkan yeni müessesenin merkezî Ankara'dan nakledildi. Bu arada, aynı tarihte ,o güne kadar bankaya bağlı bir teşebbüs olarak işletilmekte olan Gemlik Sunğipek Fabrikası da bu müesseseseye katıldı.

İzleyen yıllarda müesseseye yeni başka fabrikalar da ilhak etti. Bütün hisseleri 24 Mayıs 1943 günü Sümerbank tarafından satın alınan Isparta Yün İpliği Fabrikası müesseseye bağlandı. Sümerbank, İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın eşit miktarlarda sahip oldukları hisselerle kurulmuş bulunan Malatya Bez ve İplik Fabrikaları TAŞ'nin diğer iki hissedar bankaya ait hisselerin tamamen Sümerbank tarafından satın alınması üzerine 1 Eylül 1946 günü tasfiyeye tutularak söz konusu şirketten devralınan Malatya ve Adana Pamuklu Mensucat Fabrikaları ile Adana'daki çırçır tesisatı ve üretim açısından gösterdiği benzerlik nedeniyle 7 Kasım 1946 yılında hizmete açılan Taşköprü'de Kendir Fabrikası ve nihayet İzmir Halkapınar mevkiinde tesisine başlanan ve ilk kısmı 1947 yılında faaliyete geçen pamuklu bez ve basma fabrikası da Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi bünyesinde toplandı.

Böylece Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi, sayısı 17'yi bulan esas ve ayrıca muhtelif talî işletmeleriyle dokuma alanında ülkenin en büyün sınaî girişimi haline gelmiş bulunuyordu.

Kurulduğu 1941 yılı Ekim ayından itibaren iş sahasını gittikçe genişleten ve işletmeleri ülkenin dört bir yanına dağılmış olan Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları'nın sevk ve yönetiminde, geniş ölçekte bir toplulaşma nedeniyle arzu edilen şekilde eşgüdüm ve sürat sağlanamamıştı. Özelikle uzak mesafelerdeki işletmelerde yetki yetersizliği yüzünden birçok aksaklıklar belirmişti.

Bu arada, savaş ertesi müesese bünyesinde yeni bir değişikliğe gidildi. Bu değişiklik siyasî ortamın da etkisiyle gündeme geliyordu.

Yerli Mallar Pazarı

1933 yılında Yerli Mallar Pazarı adı altında Defterdar, Hereke, Bakırköy, Beykoz fabrikaları mamullerinin satışını üstlenmek üzere kurulan ve adı geçen fabrikaların müdürlerinden oluşan bir heyet tarafından yönetilen Yerli Mallar Pazarı, 1934 yılında Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü adını alıyordu.

1938 yılında 3460 sayılı kanun gereğince Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesi'ne dönüştürüldü. Ekim 1946 başına kadar biri yalnız toptan, 28'i toptan ve perakende, 14'ü yalnız perakende olmak üzere 43 mağazası vardı. Yerli Mallar Tesisleri arasında İstanbul'da müessese merkezinin bulunduğu Sümerhan, başlı başına bir büyük varlıktı.

Müessesenin sermayesi 1944 yılında 5.000.000 liraya çıkarılmıştı. İhtiyat ve karşılıklarıyla birlikte öz kaynakları 18.000.000 lirayı ulaşmıştı.

Yerli Mallar Pazarları Müessesesi'nin toplam satışları müessesenin iş hacmini ortaya koymaktaydı:

1934 yılındaki 340.000 liralık satışı

1939'da 8 mağaza ile 2.375.000 liraya

1940'da 13 mağaza ile 6.750.000 liraya

1941'de 19 mağaza ile 40.193.000 liraya

1942'de 32 mağaza ile 70.976.000 liraya

1943'te 39 mağaza ile 159.045.000 liraya

1944'te 43 mağaza ile 262.318.000 liraya

1945'te 43 mağaza ile 294.892.000 liraya yükselmişti.

1945 yılına ait satışlarının 104.000.000 lirası perakende, gerisi 191.000.000 lirası toptan satışlara aitti.

Müessesenin Eylül 1946 sonunda mağazalar teşkilâtı aşağıdaki gibiydi:

Merkezi – İstanbul

Mağazalar

Adana, Adapazarı, Afyon, Ankara (Ulus Meydanı, Yenişehir), Antakya, Antalya, Balıkesir, Bursa, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Ereğli (Konya), Eskişehir, Gaziantep, İstanbul (Aksaray, Bahçekapı, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Büyükada, Eyüp, Kadıköy, Karaköy, Üsküdar), İzmir (Merkez toptan mağazası ayrıca Merkez, Eşrefpaşa ve Karşıyaka), İzmit, Karabük, Kars, Kayseri, Kütahya, Konya, Malatya, Mersin, Nazilli, Samsun, Sivas, Trabzon, Zonguldak.

Müessesenin faaliyeti Sümerbank fabrikaları mamulleriyle sınırlı değildi. Hükümetçe el konan pamuk ipliklerinin ihtiyaç sahiplerine Ekonomi Bakanlığı'nca konulan esaslara göre dağıtımını yapma, zaman zaman hükümetçe kararlaştırılan giyim eşyasının dağıtımını yürütme müessesenin ticarî karakteri yanında bir de dağıtma işleviyle yükümlü olduğunu gösteriyordu.

1946 yılında hükümet programına göre Yerli Mallar Mağazaları'nın depo haline ifrağı, iplik ve dokuma fabrikaları mamullerinin toplantcı ve perakendeci esnafa bu depolardan satılmasına karar veriliyordu. Böylece Yerli Mallar Pazarları Müessesesi'nin tasfiyesine girişiliyor ve ilk olarak Ekim 1946 başında talî perakende mağazaları olan İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Beykoz, Büyükada, Eyüp, Kadıköy, Üsküdar ve İzmir'de Eşrefpaşa mağazalarıyla toptan ve perakende satış yapan Adapazarı, Afyon, Antalya, Çorum, Elazığ, Gaziantep, Kars, Kütahya ve Mersin mağazaları kapanıyordu. Böylece Yerli Mallar Pazarları Müessesesi dağıtılarak görevleri Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'ne devrediliyordu.

Bu kararla hükümet devletçilik konusunda ödün veriyor, devlet elinde bir ticaret müessesesinin mevcudiyetini eleştiren tüccarları memnun etmek istiyordu. Böylece bütün fabrikalar mamullerinin toptan ve perakende satış ve dağıtım işleri de Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'nin uhdesine veriliyordu. Bu arada ticarî gerekler nedeniyle müessese merkezî tekrar İstanbul'a naklediliyordu.

İşletmecilik fonksiyonu açısından esasen çok dağınık olan müesseseye satış işlerinin de yüklenmesi, merkeziyet usulüne dayanan sevk ve yönetimde büyük aksaklıkların ve ataletin doğmasına neden olmuştu.

1946'da acele bir kararla gereğinden fazla genişletilmiş olan İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi bu tarihten iki buçuk yıl sonra, yine acele bir kararla birdenbire yerinden yönetim ilkesine dönüyordu. Savaş sonrası bu denli merkezî bir yapının sakıncalarını giderme amacıyla Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi lağvedilerek görevleri 1 Haziran 1949 tarihinde kurulan 14 ayrı müesseseye veriliyordu.

Sümerbank İdare Meclisi tarafından benimsenen ve 3460 sayılı kanun gereğince ilgili bakanlıkça tasdik olunan karara göre, Kayseri'ye bağlı olan Bünyan, Nazilli'ye bağlı kalan Halkapınar fabrikaları dışında Sümerbank fabrikalarından her biri, alım ve satım yetkisinden mahrum ayrı birer üretici müeseseye dönüştürülüyor, bunların alım ve satım işlerini yürütmek üzere İstanbul'da bir Alım ve Satım Müessesesi ve pamuk mubayaa-

larını bir elden yapmak üzere de Adana'da Pamuk Satın Alma ve Çırçır Fabrikaları Müessesesi kuruluyordu.

Sümerbank İplik ve Dokuma Müessesesi'nin lağvından 12 üretici ve iki ticarî müessese doğmuş oluyordu. Yeni müesseselerden her biri 3460 sayılı kanun uyarınca tüzel kişiliğe sahip bulunuyorlardı. Böylece Sümerbank'ın yeni rejimi işletmecilikte yerinden yönetim, ancak ticarî işlemlerde merkeziyet olarak nitelendirilecekti.

Yeni yapılanmaya göre kurulan müesseseler şunlardı:

1. Sümerbank Alım ve Satım Müessesesi (İstanbul).
2. Pamuk Satın Alma ve Çırçır Fabrikaları Müessesesi (Adana)
3. Malatya Pamuklu Sanayii Müessesesi
4. Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesi
5. Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi
6. Kayseri Pamuklu ve Bünyan Yünlü Sanayii Müessesesi
7. Adana Pamuklu Sanayii Müessesesi
8. Nazilli Basma Sanayii Müessesesi
9. Taşköprü Kendir Sanayii Müessesesi
10. Gemlik Sunğipek ve Viskoz Mamulleri Sanayii Müesesesi
11. Defterdar Yünlü Sanayii Müessesesi
12. Isparta Yün ipliği ve Halı Dokuma Sanayii Müesesesi
13. Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi (Bursa)
14. Hereke Yünlü ve Halı Dokuma Sanayii Müessesesi

1 Haziran 1949'da yürürlüğe giren yeni müesseselerin statülerinde o tarihten sonra ufak değişikliklere gidildi. Mevzîî bazı birleşmeler gündeme geldi.

Ufak bir ünite olması nedeniyle başlangıçta Kayseri'ye bağlanmış olan Bünyan Yünlü Fabrikası sonraları yine bir yünlü müessesesi olan Defterdar'a bağlandı. Isparta Yünlü Müessesesi de Defterdar'a ilhak edildi.

Bağımsız bir müessese haline komuş olan Adana Pamuklu Fabrikası sonradan Kayseri Müessesesi'ne bağlandı.Hereke Fabrikası ayrı bir müessese olmaktan çıkarılarak Bursa Merinos Müessesesi ile birleştirildi.

Böylece iplik ve dokuma alanındaki üretici müessese adedi 12'den 9'a indiriliyordu.

Ticarî müesseseler bünyesinde de değişikliğe gidiliyordu. Bu müesseselerden Pamuk Satın Alma ve Çırçır Fabrikaları Müessesesi 1 Mart 1956 tarihinde Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesi'ne devrediliyor ve bünyesindeki Antalya Satın Alma Bürosu Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi'ne bağlanıyordu.

Görüldüğü gibi 1940'lı yıllarda Sümerbank bir arayış içersindeydi. İşletmecilikte ölçek sorunu, ve sevk ve idarede yetki devri temel kaygılarından birini oluşturuyordu.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Demir ve Çelik, Selüloz ve Kâğıt, Deri ve Kundura, Çimento gibi Sümerbank'ın coğrafi bakımdan dağınıklık göstermeyen diğer sınaî tesislerinin yönetimlerinde az çok istikrar sağlanmış iken, ülkenin çok değişik yörelerine dağıtılmış olan iplik ve dokuma sanayiinin yönetim ve örgütü, ticarî ve sınaî girişimler için sakınca doğurabilecek ölçüde sık sık değişikliklere uğruyordu.

Çoğu kez yeterince ön çalışma yapılmaksızın, zaman zaman ters doğrultuda ilkeleri benimsenmesine neden olan statü değişiklikleri, işletmecilik ilkelerinden çok, günün koşullarına ayak uydurma kaygısından kaynaklanıyordu.

Sümerbank'ın Satış Örgütü

Osmanlı döneminde devletin işlettiği fabrikaların aynı zamanda perakende ticaretle ilgilenmeleri Hereke Fabrikası'nın girişimiyle başlamıştı.

1874 yılında, Hereke Fabrikası'na müdür atanan piyade kaymakamı Hüsnü Bey işletmeye aynı zamanda

ticarî bir yapı kazandırmayı düşünmüştü. Üretimde piyasa talebini karşılayabilecek bazı düzenlemelere gitmiş, İstanbul'da Kapalı Çarşı'da Hereke adına bir satış mağazası açmıştı.

Bu mağaza aynı zamanda ürettiği mallar dışında sipariş de alıyordu. Müşteri siparişlerini önce bir dilekçe ile fabrikanın bağlı bulunduğu Hazine-i Hassa Nezareti'ne veriyordu. Sipariş nezaretçe uygun görüldüğü takdirde üretime geçiliyordu.

Bu tür formaliteler ve bürokratik engeller sonucu mağaza zamanla ticarî hüviyetini kaybetti. 1875'te kapanmak zorunda kaldı.

Hereke Satış Mağazası'nın kapanışında Saray'ın da rol oynadığı rivayet olunur. Bilindiği gibi Hazine-i Hassa'nın malı olan Hereke Fabrikası, Saray ihtiyaçlarını karşılıyordu. Saray mefruşatına benzer mamullerin halk arasında kullanılması Saray çevrelerince hoş karşılanmamıştı. Ne de olsa mefruşat bir statü sembolüydü.

1888 yılında Hereke Fabrikası müdürlüğüne tayin edilen Hacı Akif Bey Hüsnü Bey'in izinde, zararla çalışan fabrikanın faaliyetine ticarî bir karakter vermek istedi. 1889 yılında İstanbul'da eski Zaptiye Caddesi'nde bir satış mağazası açtı.

Bu tarihlerde fabrikada ipekli üretiminde önemli gelişmeler kaydedilmişti. Kitlesel üretimin Saray ihtiyacının üzerine çıkması doğaldı. Böyle bir satış mağazası ile Hereke ürünlerine iç piyasada pazar bulunabilirdi. İkinci kez açılan Hereke Satış Mağazası uzun yıllar faaliyetini sürdürdü.

Cumhuriyet'te Perakende Satış

1925 yılında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulduğu sırada mağaza Hereke mamullerini satmaya devam ediyordu.

Hereke, Defterdar, Beykoz ve Bakırköy fabrikalarını bünyesinde toplayan Sanayi ve Maadin Bankası pazarlamada da bir atılımda bulundu. Satış alanını genişletmek amacıyla perakende satış için Beyoğlu, Bahçekapı ve Ankara'da birer mağaza açtı.

Öte yandan Beykoz Fabrikası 1928 yılından itibaren sivil kundura üretimine de geçiyor ve aynı mağazalar aracılığıyla kunduralarını pazarlıyordu.

Böylece daha sonra Sümerbank'ın nüvesini oluşturacak olan bu dört fabrikanın ürünleri konsinyasyon yöntemiyle toptan ve perakende olarak geniş bir tüketici kesimine ulaşıyordu. Bu mağazaların yönetimini, mal veren fabrika müdürlerinden oluşan bir idare heyeti üstlenmişti.

Yukarıda adı geçen satış mağazaları, Sanayi ve Maadin Bankası'nın diğer tesisleriyle birlikte Haziran 1933'te Sümerbank'a devredildi.

Satış işlerini daha etkin bir biçimde organize etmek isteyen Sümerbank 1934 yılında Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü'nü kuruyordu. 250.000 TL sermayeli bu müdürlük Sümerbank'a devren intikal eden üç mağazayı bünyesine alıyor ve İstanbul Bahçekapı'da eski Malül Gaziler Mağazası'nın bulunduğu binaya yerleşiyordu.

Yerli Mallar Pazarları'nın kuruluşunda Sümerbank fabrikalarının bütün mamullerinin satışını tek elden yürütmek gibi bir amaç öngörülmemişti. Bu tür bir girişimin amacı bir yandan Sümerbank fabrikaları mamullerini tüketiciye tanıtmak, öte yandan piyasayı yakından izlemekti.

Müdürlük Sümerbank fabrikalarının mamullerini satın almak suretiyle kendine mal ediyor ve satışa sunuyordu. Ayrıca banka dışından bir kısım tüccar mallarının da konsinyasyon suretiyle pazarlanmasına aracılık ediyordu.

Hatta bir kısım tüccar ve üreticiye, mağaza içinde ayrı satış reyonları tahsis ediliyordu. Böylece mağaza dahilîn-

de çeşit sağlanarak büyük mağaza ya da bonmarşe türü bir pazarlama mekanizması kurulmak isteniyordu.

Müdürlük 1934 yılında Beyoğlu'nda Yıldız Hanı adıyla bilinen binayı tutarak burasını onardı ve Beyoğlu'ndaki eski küçük satış mağazasını buraya nakletti.

Aynı yıl Samsun, Mersin ve İzmir'de de mağazalar açıldı. Bu arada Beykoz Fabrikası'nın sivil kundura satışları için Eminönü'nde ve Galata'da Borsa altında iki mağaza daha hizmete girdi.

Böylece yedi satış mağazası ile Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü 1938 yılına kadar doğrudan doğruya Sümerbank'a bağlı bir müdürlük olarak çalıştı. Topluluğun yünlü ve pamuklu mensucat fabrikalarıyla kundura fabrikasının perakende ve kısmen toptan satışlarını bu pazarlar yürüttü.

1938 yılında kamu iktisadî teşekküllerinin kuruluş ve denetimine yönelik 3460 sayılı kanunun yürürlüğe konması üzerine Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü de tüzel kişilik kazandı ve Yeri Mallar Pazarları Müessesesi oldu.

Yerli Mallar Pazarları Müessesesi Birinci Sanayi Planı sonucu Sümerbank bünyesinde kurulan diğer müesseselerin de ürünlerinin satışına komisyon mukabili aracılık ediyordu.

1942 yılında İstanbul'da Bahçekapı'daki eski Orozdibak şirketine ait bina ile Beyoğlu'ndaki bir bina satın alınarak müesseseye mal edildi.

Savaş Ortamında Yerli Mallar

II. Dünya Savaşı Yerli Mallar Pazarları'na yeni boyutlar kattı. Savaş nedeniyle bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bazı temel maddelerin fiyatları ve satışları denetim altına alındı. Bu doğrultuda pamuk ipliği ve giyim eşyasının belirli miktarlarda ve "normal" fiyatlarla ihtiyaç sahiplerine dağıtımını Yerli Mallar Pazarları üstlendi.

Millî Korunma Kanunu'nun uygulanmasına yönelik 30 Ocak 1941 gün ve 2/15108 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla tasdik olunup 15 Şubat 1941 günü yürürlüğe giren Koordinasyon Kurulu'nun 95 sayılı kararı gereğince, pamuk ipliği üreten bilumum fabrikaların ipliklerine el kondu ve Yerli Mallar Pazarları Müessesesi eliyle dağıtımına başlandı.

25 Ağustos 1941 günü yürürlüğe konan yine Koordinasyon Kurulu'nun 190 sayılı kararı ile de yurt içinde üretilen tüm pamuklu mensucata el konuyor ve Yerli Mallar Pazarları bu mamullerin satın alım ve dağıtım işleriyle görevlendiriliyordu.

Müessese ayrıca harp yılları içinde yünlü mamullerle sunî ipek ipliğininde belirli esaslara bağlanmış olan satışlarını düzenliyordu.

Böylece, savaş ekonomisi nedeniyle pazarı güdümleme durumunda kalan müessese ülkede teşkilâtını mümkün olduğu oranda genişletmek durumda kalıyordu. Mağaza sayısı her yıl artmış ve 1946'da 43'e ulaşmıştı. Bu mağazalar ülkenin dört bir yanına dağılmış, gerçek bir alım-satım ağı oluşturmuştu.

Bu mağazalar bulundukları şehir merkezlerinde halka doğrudan doğruya perakende satış yapıyor ve mıntıkaların kapsadığı illerdeki müseccel manifaturacılara belirli esaslar ve devrelerde mal vermek suretiyle bir dağıtım merkezî görevini de yerine getiriyorlardı. Kontenjan usuliyle verilen malların halka intikali idare amirlerince denetleniyordu.

Koordinasyon Kurulu'nun 95 sayılı kararıyla el konulmuş olan pamuk iplikleri de müessese tarafından üretici fabrikalardan satın alınarak, iplik tesisatı olmayan pamuklu fabrikaları ile ülkenin dört bir yanına dağılmış olan el tezgâhları sahiplerine ve kooperatiflere dağıtılıyordu. Bu dağıtımda hükümetin tesbit etttiği usul ve kontanjanlar uygulanıyordu.

İplik dağıtımında Yerli Mallar Pazarları Müessesesi'ne, Ziraat Bankası ve Halk Bankası da yardımcı ol-

muşlardı. Yurt dışından getirtilen pamuk ipliklerinin yerli ipliklerle bir elden dağıtımını sağlamak üzere zaman zaman Yerli Mallar Pazarları Müessesesi'ne devredildiği oluyordu.

Savaşın neden olduğu mal darlığı hükümeti ve bu bağlamda Sümerbank'ı daha yoğun müdahalelere sevk ediyordu. Dağıtılan ipliklerle dokuma, havlu ve çorap fabrikalarının ürettikleri mallar 1944 yılından itibaren Yerli Mallar Pazarları tarafından satın alınmaya ve tek elden satışa sunulmaya başlandı.

El koyma ve dağıtım sistemi bütün savaş yılları boyunca sürmüş ve bu süre zarfında Yerli Mallar Pazarları Müessesesi hükümetin mensucat mamulleri için bir tür dağıtım organı görevini üstlenmişti. Böylece Sümerbank'ın elindeki mensucat fabrikalarının bağlı bulundukları İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi sadece üretici durumunda kalmış, fabrikaların ürettikleri mamullerin satışı Yerli Mallar Pazarları tarafından yürütülmüştü.

Savaşa kadar Yerli Mallar Pazarları'nın pazarlama faaliyetlerinin giderek geliştiği izlenmekteydi. Ancak, toptan satışları Sümerbank müesseseleri esas itibariyle kendileri yönetiyordu. Bu nedenle Yerli Mallar Pazarları ancak belirli bir miktar mamulü perakende piyasasına sürebiliyordu.

Savaş nedeniyle el koyma ve dağıtım sisteminin gündeme gelişiyle Yerli Mallar Pazarları'nın toplam satışlarında toptan işlemlerin oranı arttı ve perakende muameleler ise genel faaliyetin ancak beşte biri oranında kaldı.

Fakat, savaş yıllarında dağıtım görevinin de giderek genişlemesi sonucu, doğrudan doğruya tüketiciye yapılan perakende satışlar da yıldan yıla arttı. Toplam işlemlerin üçte birini aştı.

Savaş Ertesi Yerli Mallar

Sümerbank'ın satış ünitesinin savaş yıllarında ticarî göstergelerden uzaklaşarak bir tür kamu hizmeti görmesi arz-talep ilkeleri dışında çözüm arayışları, tüketici nezdinde sorunlar yaratmakta gecikmedi. Serbest ticaretin kısıtlanması tüccarı güç durumda bırakmış, tüketicinin gerçek ihtiyacının altında malla yetinme durumunda kalışı halkın yakınmalarına neden olmuştu. Başlangıçta manifatura ticaretinin gelişimine büyük katkısı olan Yerli Mallar Pazarları zamanla manifatura tüccarınca hükümetin müdahale aracı ve kendilerinin rakibi olarak görülmeye başlanmıştı.

Halktan ve ticaret erbabından gelen tepkiler sonucu savaş ertesi Yerli Mallar Pazarları lağvedilerek satış işleri Sümerbank mensucat fabrikalarının yönetim merkezî olan İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'ne devredilmişti.

Bu tarihten sonra satış ve dağıtım işleriyle bu müessese yükümlü tutulmuşsa da perakende satışlara son verilerek bu alan tamamiyle tüccarlara bırakılmıştı. Bu arada mağazaların büyük bir kısmı kapatılarak tasfiye edilmiş, ancak toptan satış ve dağıtım işlerini yürütmek üzere İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi emrinde sınırlı sayıda ve eski Yerli Mallar Pazarlarının satış mağazaları yerinde toptan depolar bırakılmıştı.

El koyma kararları devam ettiği sürece İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi, dağıtım işlerini bu toptan depolar aracılığıyla sürdürmüştü. Ancak, bir süre sonra perakende satışlara büyük şehirlerde toptan depolarda tekrar başlamak gereği duyulmuş ve depoya dönüştürülmüş eski satış mağazaları bu amaç için kullanılmaya başlanmıştı. El koyma kararlarına Eylül 1948'den itibaren son verilmişti.

Sümerbank'ın Ortaklıkları

Sümerbank kuruluşu sırasında birçok ortaklık devralmıştı. Bunlar Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin sanayileşme girişiminin ürünleriydi. Banka, kuruluşundan sonra da birçok şirkete ortak olmuş ve kendi alanı dışında kalan sanayileşme çabalarına destek sağlamıştı.

Sümerbank'ın kuruluş kanunu gereğince devren elde ettiği ortaklıklar şunlardı:

Şirketin Adı	Bankanın ortaklık payı (TL)
Aksaray Azmi Millî TAŞ	25.000
Isparta Yün İpliği ve Halı TAŞ	100.000
Feshane Mensucat TAŞ	750.000
Kayseri-Bünyan Halı İpliği	160.785
Kütahya Çini Fabrikası TAŞ	25.000
Maraş Çeltik Fabrikası TAŞ	145.000
Malatya Teşebbüsatı Sınaîye TAŞ	133.330
Trabzon Elektrik TAŞ	57.220
Uşak Terakki-i Zıraat TAŞ	318.500
Yalvaç Sanayi ve Ticaret TAŞ	50.000
	1.765.035

Bu ortaklıkların birçoğunun kuruluş ve gelişimi Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın ortaklıkları bahsinde ele alınmıştır. Burada Sümerbank'ın kuruluşu ertesi gelişmelere yer verilecektir.

Aksaray Azmi Millî Türk Anonim Şirketi'nin sermayesi 30 Mart 1937'de 250.000 liradan 100.000 liraya düşürülmüş ve Sümerbank'ın payı da 25.000 liradan 15.000 liraya inmişti. Ele aldığımız dönem sonunda, diğer bir deyişle 1950 başında şirketin diğer ortakları Toprak Mahsulleri Ofisi (47.940 TL), Ziraat Bankası (44.400 TL), Aksaray Belediyesi (18.200 TL) ve muhtelif kişiler (24.420 TL) idi.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın Feshane Mensucat TAŞ'ndeki 750.000 liralık hissesi Sümerbank'a devredilmişti. Ancak şirket 1 Nisan 1937'de tasfiyeye tabi tutulmuş ve bu işlem 29 Ocak 1941'e kadar sürmüştü.

Maraş Çeltik Fabrikası TAŞ'nin 120.000 TL tutarındaki sermayesi 15 Ağustos 1931'de 38.000 lira arttırılmıştı. 1933'te Sanayi ve Maadin Bankası'nın 145.000 liralık hissesi Sümerbank'a devredilmişti. Sümerbank bu ortaklığı on yıla yakın sürdürmüş ve daha sonra elindeki hisseleri satarak şirketle ilişkisini kesmişti.

1925'te kurulan Uşak Şeker Fabrikası 1931'de tasfiyeye tabi tutulduğunda fabrika Sanayi ve Maadin Bankası tarafından satın alınmıştı. Tasfiye işlemleri uzun sürmüş ve halkın elindeki hisse senetlerinin satın alınması sonucu Sümerbank 250.000 TL dolayında zarara uğramıştı.

Trabzon Elektrik TAŞ'nin 160.000 lira olan kuruluş sermayesi 1929'da 360.000 liraya yükseltilmiş, 1935 yılında ise 137.500 liraya düşürülmüştü. Sümerbank'a intikal eden 57.220 liralık hisse de 28.610 lira olmuştu.

Sümerbank bu şirkete 225.000 liralık limit dahilînde % 1 faizli kredi açmıştı. 1941 yılında elindeki hisselere Trabzon Belediyesi'ne devreden Sümerbank şirketle ilişkisini kesmişti.

Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi millî korunma fonundan tahsis edilen 150.000 lira sermaye ile bir süre debagat fabrikası işleten Yalvaç Sanayi ve Ticaret TAŞ'nin yönetimine katılmıştı. 28 Temmuz 1944'te banka hissesini yılda 5.000 lira taksitle on yılda ödenmek üzere Yalvaç Belediyesi'ne satmıştı.

Sümerbank ortak olduğu Kütahya Çini Fabrikası ile Malatya Teşebbüsat-ı Sınaîye TAŞ hisselerini de dönem içinde tasfiye etmişti.

Yukarıda belirtilen şirketler Sümerbank'ın kuruluşu sırasında devraldığı işletmelerdi. Sümerbank kuruluşu ertesi de birçok şirkete ortak olmuştu. Sümerbank'ın bu şirketlere ortak olduğu yıl ve ortaklık payı aşağıda verilmiştir:

Müessesesin Adı	Ortaklık Yılı	Ortaklık Payı (TL)
Kireçlik Kömür Madenleri TAŞ	1934	16.000
Türk Gülyağcılık Limited Şirketi	1934	333.333
Süngercilik TAŞ	1934	49.000
Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi	1934	100.000
Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi	1935	7.333.000
Malatya Bez ve İplik Fabrikaları TAŞ	1936	997.000
Türk-İngiliz Ticaret ve Finansman Limited Şirketi	1937	1.000
Güven Türk Sigorta A.Ş.	1936	249.440
Umumi Mağazalar TAŞ	1937	150.000
Halk Bankası TAŞ	1938	50.000
Endüstri ve Tecim TAŞ	1938	2.500
Ankara Çimento Limited Şirketi	1943	200.000
Kumtaş Limited Şirketi	1944	10.000
Türkiye Emlâk Kredi Bankası Anonim Ortaklığı	1946	1.000.000

Kireçlik Kömür Madenleri TAŞ 45.000 TL sermaye ile 11 Ağustos 1927 günü kurulmuştu. Sanayi ve Maadin Bankası şirkete 16.000 liralık kredi açmış, bu meblağ sonradan ortaklık hissesine dönüştürülmüştü. Böylece Sümerbank şirkete ortak olmuş ve bu ortaklık 1940 sonuna kadar sürmüştü.

30 Mayıs 1940 gün ve 3867 sayılı kanunla Ereğli kömür havzasındaki ocakların devletçe işletilmesi kararlaştırılmış ve bu kanun gereğince şirkete ait ocaklar da Etibank'a devredilmişti. Bu nedenle şirket 1 Ocak 1941'den itibaren tasfiyeye konmuştu.

Türk Gülyağcılık Limited Şirketi 100.000 lira sermaye ile 11 Temmuz 1934'te Isparta'da bir gülyağı fabrikası kurmuştu. Sümerbank'la birlikte İş Bankası ve Ziraat Bankası şirketin hisse senetlerini üç eşit paya bölerek paylaşmışlardı.

Sümerbank 1941 yılında İş Bankası'nın 33.333,33 liralık payını da satın alarak şirketteki ortaklığını 66.666,67'ye yükseltmişti.

Şirket gülyağı ve gülsuyu üretmekteydi. Ancak, bölgeye özgü kalışı nedeniyle Sümerbank şirketi elden çıkarmayı uygun görmüş ve Tekel İdaresi ile yapılan görüşmeler sonucu fabrika 1945 yılında 154.215,17 liraya bu idareye satılmıştı. Satış ertesi 15 Ekim 1945'te şirketin tasfiyesine geçilmişti.

9 Ağustos 1934 tarihinde süngercilikle uğraşmak üzere kurulan Süngercilik TAŞ'nin ortakları Sümerbak ve İş Bankası idi. 100.000 TL tutarındaki sermayenin 49.000 liralık hissesi Sümerbank'a, 51.000 liralık hissesi İş Bankası'na aitti. Bu şirket 16 Ekim 1944'te tasfiyeye tabi tutulmuştu.

Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi başlangıçta 1.200.000 lira sermaye ile Adapazarı İslâm Ticaret Bankası unvanıyla kurulmuş, daha sonra Adapazarı Türk Ticaret Bankası olmuş ve 25 Ekim 1934'te sermayesini 1.000.000 lira arttırarak yeni unvanını almıştı. Sümerbank Türk Ticaret Bankası'na 30 Aralık 1934 günü 100.000 lira sermaye ile ortak olmuştu.

22.000.000 lira sermaye ile 18 Haziran 1935 tarihinde kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nden Sümerbank 7.333.000 tutarında üçte bir pay almıştı. Şirketin diğer ortakları İş Bankası (7.334.000 TL) ve Ziraat Bankası (7.333.000 TL) idi.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Alpullu, Uşak, Eskişehir, Turhal şeker fabrikalarını devralmıştı. Alpullu Şeker Fabrikası 15 Kasım 1926'da işletmeye açılmıştı. Fabrikayı kuran İstanbul ve Trakya Şeker Fabri-

kaları TAŞ'nin ortakları İş Bankası (% 68), Ziraat Bankası ve Trakya illeri özel idareleri (% 10), Trakya köylüsü (% 22) ve diğer özel kişilerdi.

Uşak Şeker Fabrikası Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi tarafından kurulmuş ve tasfiye ertesi Sümerbank'a intikal etmişti.

Eskişehir Şeker Fabrikası Anadolu Şeker Fabrikaları TAŞ tarafından 20 Ekim 1933 günü işletmeye açılmıştı. Kuruluş ertesi Sümerbank bu şirkete 735.000 lira ile ortak olmuştu.

26 Haziran 1934 tarihinde ilk kampanyasına başlayan Turhan Şeker Fabrikası Turhan Şeker Fabrikası TAŞ tarafından kurulmuştu. Hisselerin % 51'i İş Bankası'nca, % 49'u Ziraat Bankası'nca satın alınmıştı.

Sümerbank, Ziraat ve İş Bankası'nın bir başka ortaklığı Malatya Bez ve İplik Fabrikaları TAŞ idi. 29 Eylül 1936 tarihinde 3.000.000 lira sermaye ile kurulan şirketin sermayesi 7 Eylül 1936'da 5.000.000 liraya yükseltilmişti. Sümerbank'ın ortaklık payı başlangıçta 997.000 lira iken sermaye arttırımı ertesi 1.668.000 lira olmuştu.

Şirket 1937 yılında Malatya Bez Fabrikası'nın inşasına başlamıştı. Eylül 1939'da tecrübe işletmesine ve 1940'ta kesin işletmeye açılmıştı.

Cumhuriyet sonrası millî emlâkten olan Adana Mensucat Fabrikası Ziraat Bankası'na intikal etmişti. Sümerbank'ın satın aldığı fabrika 10 Temmuz 1937'de faaliyete geçmişti.

Ziraat Bankası ve İş Bankası'na ait bir başka fabrika, Adana Çırçır ve Pres Fabrikası'ydı. 1939 yılında her iki bankanın hisselerini satın alan Sümerbank şirketi tasfiye etmiş ve fabrikalar Sümerbank'a intikal etmişti.

4 Ocak 1937 günü 12.000 lira sermaye ile kurulan Türk-İngiliz Ticaret ve Finansman Limited Şirketi'nin amacı demir çelik fabrikası için İngiltere'den H.A. Brassert and Co. Ltd. firmasının aracılığı ile temin edilen makine, alet ve malzeme ödemelerini kolaylaştırmaktı. Sermayesinin 11.000 lirası Etibank'a ve 1.000 lirası Sümerbank'a aitti. Şirket 29 Mayıs 1938 günlü Türk-İngiliz müzeyyel kredi anlaşması gereği tasfiye edilmişti.

Sümerbank bünyesindeki fabrika ve müesseselerin sigorta işlerini bankaya bağlı bir sigorta kuruluşunda toplamak amacıyla 1935 yılında İtimad-ı Millî Sigorta Şirketi'ni satın almış ve 12 Mayası 1936 Güven Türk Sigorta Şirketi'ni kurmuştu.

500.000 lira tutarındaki sermayenin 249.440 liralık hissesi Sümerbank'ca kapatılmış, Türkiye Emlâk ve Kredi Bankası yine aynı oranda ortak olmuştu. Millî Reasürans geri kalan 1.560 liralık payı satın almıştı.

Merkezi Ankara'da bulunan Umumî Mağazalar Türk Anonim Şiketi 7 Mayıs 1937 günü 2.000.000 lira sermaye ile kurulmuştu. Sümerbank bu şirkete 150.000 lira ile ortak olmuştu. Şirketin diğer hissedarları Ticaret Odaları (600.000 TL), Ziraat Bankası (450.000 TL), İş Bankası (400.000 TL), Osmanlı Bankası (200.000 TL), Türkiye Emlâk ve Kredi Bankası (100.000 TL) ve Türk Ticaret Bankası (100.000 TL) idi.

Halk Bankası Türk Anonim Şirketi 20 Mart 1938'de kurulmuştu. 1.200.000 lira tutarındaki sermayeden Sümerbank 50.000 liralık pay almıştı. Diğer hissedarlar malîye Bakanlığı, Ziraat Bankası, İş Bankası, Türk Ticaret Bankası, Etibank ve Türkiye Emlâk ve Kredi Bankası idi.

200.000 lira sermaye ile kurulan Endüstri ve Tecim TAŞ'ne Sümerbank 2.500 lira ile katılmıştı. Şirket 1940 yılında tasfiyeye uğramış ve banka hisselerini tahsil etmişti.

Sümerbank'ın ortak olduğu bir diğer şirket Ankara Çimento Limited Şirketi idi. 1926 yılında Ankara Şehremaneti 20.000 ton kapasiteli bir çimento fabrikası işletmek üzere Ankara-Haydarpaşa demiryolunun 8. kilometresinde bir şirket kurmuştu.

16 Mayıs 1928 tarihinde 600.000 lira sermaye ile kurulan ve sermayesinin 295.000 lirası *Société Industrielle des Ciments d'Orient*'a, 200.000 lirası malîye Bakanlığı'na, 95.000 lirası İnşaat İdare-i Fenniyesi'ne ve 10.000 lirası şahıslara ait olan Ankara Çimento TAŞ bu fabrikayı 20 yıl süre ile kiralamıştı.

Bir süre işletildikten sonra malî güçlükler ve çimento fiyatlarının düşmesi nedeniyle fabrika 1935'te kıs-

men ve 1938'de tamaman faaliyetini durdurmuştu. Fabrika 1943 yılında tekrar faaliyete geçirilmek istenmiş ve Ankara Çimento TAŞ 5 Mayıs 1945'te tasfiye edilerek yerine Ankara Çimento Limited Şirketi kurulmuştu.

400.000 lira sermaye ile kurulan Ankara Çimento Limited Şirketi'nde Sümerbank'ın payı 200.000 lira idi. Sermayenin diğer yarısı Ankara Belediyesi'ne aitti.

100.000 lira sermayeli Kumtaş Limited Şirketi özellikle resmi inşaatların taş, kum, çakıl, kireç, tuğla ve kiremit gibi ihtiyaçlarını sağlamak üzere 1944 yılında kurulmuştu. Sümerbank şirkete 15 Ağustos 1944 günü 10.000 lira ile ortak olmuş, o yıl taahhüdünün yarısını, 1945 yılında ise gerisini ödemişti. Emlâk ve Kredi Bankası ile Ankara Hususî Muhasebesi ve Ankara Belediyesi şirketin diğer ortaklarıydı.

Kumtaş Limited Şirketi'nin sermayesi daha sonra 200.000 liraya çıkarılmış ve Sümerbank'ın payı da aynı oranda, 20.000 liraya yükseltilmişti.

Türkiye Emlâk ve Kredi Bankası Anonim Ortaklığı Emlâk ve Eytam Bankası'nın aktif ve pasifleriyle bütün hak ve borçlarını devralmak suretiyle 4947 sayılı kanunla 1 Eylül 1946 günü kurulmuştu. 100.000.000 lira itibari sermayeden Sümerbank 1.000.000 lira pay almıştı. Bu meblağın % 25'ini 16 Ekim 1946'da, geri kalanını 1947 ve 1948 yıllarında ödemişti.

Sümerbank'ın Finansman ve Bankacılık Faaliyetleri

Kuruluş kanununda belirtildiği gibi, sanayie kredi sağlamak ve her türlü bankacılık işlemleri görmek Sümerbank'ın görevleri arasında yer almıştı.

Ancak kuruluşunun ilk yıllarında özel kişilere sınaî ve ticarî kredi açmışsa da ileriki yıllarda Banka bütün kaynaklarını kendi fabrika ve işletmeleriyle ortaklıklarına tahsis etmişti.

Sümerbank zaman zaman ortağı bulunduğu şirketlere kredi vermiş, gerek öz ve gerek yabancı kaynaklardan elde ettiği kredileri kendi işletmelerinde değerlendirmeyi daha güvenilir bulmuştu.

Ancak, dış kaynaklarını arttırmak amacıyla bankacılık işlemlerini, bu arada mevduat kabul işlerini özellikle II. Dünya Savaşı ertesi önemsemişti. Bu amaçla 8 Aralık 1951 gün ve 3/14069 sayılı kararname ile mevcut bir şube ve ajansına ilaveten Alım ve Satım Müessesesi'nin Adana, İzmir, Eskişehir, Erzurum, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Trabzon, Diyarbakır, Zonguldak mağazalarında bankacılık işlemlerinin yapılabileceği kararlaştırılmıştı.

Tekstil Dışı Sümerbank Girişimleri

Demir-Çelik

Türkiye'nin sanayileşme süreci bir anlamda Sümerbank'ın gelişimiyle örtüşür. Günümüz Türkiyesi'nin sanayileşmede varmış olduğu nokta Sümerbank'ın yörüngesi dışında düşünülemez.

Batı ülkelerindeki sanayileşmede de kilit endüstrileri oluşturan dokuma ve demir-çelik Türkiye'de Sümerbank'ın önderliğinde temellerini atmıştır. Gerek sanayileşmenin maddî üretimi, gerekse sanayi toplumu için gerekli kitlesel tüketim örüntüleri Sümerbank'ın sanayi kuruculuğu işlevini kanıtlar niteliktedir.

Sümerbank'ın, bugün bünyesinde olmayan, ancak kuruculuğunu üstlenmiş olduğu demir-çelik tesisleri Türkiye'de ağır sanayi hamlesini başlatan kuruluşlardı.

Türkiye'de demir sanayii alanına giren büyük çapta ilk tesis ordu için silâh ve teçhizat üreten Tophane'ydi. Klasik Osmanlı döneminde her türlü savaş araç gereci devletin gözetimi altında ilgili esnafa sipariş ediliyordu. III. Selim dönemiyle birlikte devlet kendi top ve tüfeğini üretmeye başladı.

Tanzimat döneminde yine çoğu askerî tesis niteliğinde havuzlar, kızaklar ve tersaneler, alet ve edevat fabrikası ve demirhaneler açılmıştı.

Tophane fabrikaları zamanla giderek genişledi. II. Meşrutiyet'te savaş endüstrisi İmalât-ı Harbiye Müdüriyeti çatısı altında toplandı. Bu müdüriyete bağlı top, tüfek, marangoz, fişek, tapa, "imalât-ı mütenevvia", barut ve siyah barut fabrikaları vardı.

Top Fabrikası Tophane'deydi. Top ve topla ilgili her türlü araç gereci üretiyor; tamiratını yapıyordu. Tophane'deki Tüfek Fabrikası mavzer tüfek imal ediyor ve Martini tüfeklerini mavzer sistemine dönüştürüyordu.

Demir ve çelik sanayii bakımından en dikkate değer görülen Zeytinburnu'nda kurulmuş olan büyük demir fabrikasıydı. Değişik ünitelerden oluşan bu fabrika top vb silâhlar, değişik araç ve alet üretecek durumdaydı.

Zeytinburnu'nda kurulu Mermi Fabrikası, kal'a topları ve seyyar toplar için cephane üretiyordu. Zeytinburnu Fişek Fabrikası Alman teknolojisiyle mavzer fişekleri yapıyordu. Zeytinburnu İmalât-ı Mütenevvia Fabrikası ordunun demir ve çelik alet edevat aksamını yapıyordu. Topların kundaklarıyla ilgili aksam bu fabrikada hazırlanıyordu.

Karaağaç'ta bulunan Tapa Fabrikası top mermileri için tapa, bir tür kovan üretiyordu.

Cumhuriyet ve Demir-Çelik

II. Meşrutiyet yıllarında ülke gündeme gelen "millî iktisat" ilkeleri doğrultusunda demir ve çelik sanayiinin kurulması lehinde bir ortam oluşmuştu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yıllarından itibaren demir sanayii kurulması sorunu hükümetlerce zaman zaman ele alınmış ve ülkede rantabl bir demir-çelik endüstrisinin kurulup kurulamayacağı 1925 yılından itibaren ciddî olarak düşünülmeye başlamıştı.

İktisat Vekaleti, Avusturya'dan Leopen Maden Mektebi profesörlerinden Dr. Granigg'i uzman olarak 1925 yılı Temmuz ayında göreve alıyordu. Dr. Granigg ülkede demir sanayiini kurmaya elverişli miktarda demir cevheri bulunup bulunmadığını, çıkarılan maden kömürünün demir sanayiinde kullanılabilecek kok için ne ölçüde müsait olduğunu, demir sanayiinin iktisadî bir biçimde ülkenin neresinde ve ne tarzda kurulması gerektiğini incelemekle görevlendirilmişti.

Ülkede uzun bir süre araştırmalarını sürdüren Dr. Granigg'e göne gerekli kok ihtiyacı Zonguldak havzasından elde edilebilecekti. Buna karşılık, ayrıntılı jeolojik etüdler yapılmamış olsa da Dr. Granigg işletmeye değer düzeyde demir yataklarının bulunabileceği konusunda pek fazla umutlu gözükmüyordu.

Arcak, demir cehveri darboğazına karşın, 1925 sonunda veriği raporda, gereğinde hem demir cevherinin hem de kok kömürünün dışardan getirtilmesi suretiyle demir sanayiinin kurulması gerektiğine inanıyordu.

Dr. Granigg'e göre demir-çelik endüstrisinin ülkede kurulmasını gerektirecek birçok neden vardı: Ülke savunması güçlenecek, demir mamulleri için her yıl dışarıya ödenen 10 milyon TL dolayında paranın ülkede kalması sağlanarak ticaret bilançosuna müsbet etkide bulunulacaktı. Ayrıca ülkede demir işleyen sanayi kollarının doğuşuna ve gelişmesine olanak sağlayacak, iş hacmini ve vergi gelirini arttıracaktı.

Nitekim Dr. Granigg'in raporu doğrultusunda 1926 yılında ülkede demir sanayiinin kurulması hakkında hükümetçe bir prensip kararı veriliyordu.

17 Mart 1926 gün ve 786 sayılı "Demir Sanayiinin Tesisine Dair Kanun"la demir sanayiinin ve uzantısı olan kömür ve demir madenlerinin "tetkik, taharri, tesis ve işletilmesi" için dört yılda sarf edilmek üzere 18 milyon lira ayırıyordu.

Bu karar ertesi, 1926 Martı sonunda Ticaret Vekâleti'nde demir sanayii konusuyla uğraşmak üzere bir

umum müdürlük kuruluyor ve yabancı uzmanlar getirtiliyordu.

Ancak Cumhuriyet'in bu ilk girişimi sonuç vermemişti. Türkiye iktisadî yönden güç bir sınavdan geçiyordu. Bu nedenle ödenekler kesilerek kısa bir süre sonra teşkilât dağıtılmıştı.

Bu arada 1926 sonunda ülkesine dönen Dr. Granigg yerine Lüksenburg'dan Dr. Lueius getirilmiş, ülkedeki demir cevheriyle maden kömürleri üzerinde başlatılmış olan incelemeler sürdürülmüştü. Dr. Lueius özellikle demir cevheri ve maden kömürü damarları ve zenginliği üzerinde çalışmış, demir sanayiinin kurulması konusunda görüş belirtmemişti.

1927 senesinde Belçika, Fransa ve Almanya'da demir sanayii merkezlerini gezerek Türkiye'de kurulacak demir sanayiinin esasları hakkında karşılaştırma yapmak amacıyla İktisat Vekaleti tarafından bir teknik eleman Avrupa'ya gönderilmişti.

Bu inceleme gezisi sonucu düzenlenen raporda belirli bir kapasitenin altına düşülemeyeceği ve öncelikle kömür ve demir cevherinin ucuz ve düzenli sağlanma yollarının bulunması gerektiği vurgulanmıştı.

İktisat vekillerinden Şakir Kesebir tarafından hazırlanan ve 1930'da yayımlanan "Iktisadî Vaziyetimize Dair" başlıklı raporda demir sanayiinin önemi vurgulanarak Dr. Granigg'in görüşleri bir kez daha gündeme getiriliyordu.

1932 yılında Sovyet uzmanlar tarafından ülkede yapılan sınaî etüdlere dair raporda da bu konuda görüş belirtiliyor, demir sanayiinin kurulmasının ilke olarak kabul edildiği varsayılarak bu sanayiin rantabl bir biçimde nerede ve ne ölçekte kurulması gerektiği inceleniyordu.

Görüldüğü gibi 1925'ten itibaren yapılan incelemelerde ülkedeki demir yataklarının, gerek rezerv gerek tenör ve gerekse uzaklık bakımından normal çapta bir demir izabe endüstrisinin işletme ihtiyacını karşılayacak durumda olup olmadığı sürekli tartışılmıştı.

Birinci Sanayi Planı ve Demir-Çelik

Ancak, 1933 sonlarına doğru son şeklini alan Birinci Sanayi Planı'nda demir sanayiine yer veriliyor, bu sanayi şubesinin devlet eliyle kurulması doğrultusunda ilk adım atılıyordu. Planın bu bölümünün hazırlanmasında, yine Dr. Granigg'in raporunun yönlendirici olduğu görülüyordu.

Bir ülkenin uygarlık yolunda ilerlemesi için demir sanayiinin kaçınılmaz olduğu, bu endüstrinin gelişmesi sayesinde İtalya ve Japonya gibi ülkelerde önemli yol katedildiği, bir zamanlar dünyanın önde gelen sömürgeci ülkeleri İspanya ve Portekiz'in bugünkü durumlarının demir sanayiini geliştirememelerinden kaynaklandığı planda ileri sürelen görüşler arasındaydı.

Birinci Sanayi Planı'nda mevcut demir cevheri yataklarından yalnız üçü işletilebilecek nitelikte görülüyor, ancak, uzaklık, rezerv, tenör ve kompozisyon bakımlarından bu sahalardaki cevherlerin Tunus, İspanya ya da Yunanistan'dan getirilecek cevherlerle karıştırılarak üretime sokulabileceği düşünülüyordu. Yüksek fırın koku ihtiyacı ise Ereğli havzası maden kömürlerinden karşılanabilecekti.

Bir ton yarı mamul demir almak için iki ton cevher ve iki ton maden kömürüne ihtiyaç olacağı ve mamullerin tüketim merkezlerine sevk edileceği göz önünde bulundurularak, ayrıca statejik nedenlerle savunmaya elverişli olmasına da önem verilerek demir sanayiinin Ereğli mıntıkasına bağlı bir yörede ve sahilden belirli bir uzaklıkta kurulması uygun görülüyordu.

Gerek yarı mamul gerekse hammadde olarak imal edebileceği eşyadan ülkeye 1927-1932 arası yılda ortalama 125.000 ton düzeyinde ithal edildiği göz önünde bulundurularak ilk aşamada fabrikanın kapasitesinin 100.000 ton olması kararlaştırılıyordu.

İlk hesaplara göre tesislerin 10 milyon TL'ye çıkacağı, bir ton fontun 30 liraya, bir ton çeliğin ise 53 liraya üretilebileceği düşünülüyordu.

Plandaki açıklamalardan, İngiltere, Almanya ve Çekoslovakya'da olduğu gibi, Türkiye'de de demir sanayii kömür ihtiyacını içerden karşılayacak, demir cevherini ise daha çok dışardan ithal edecekti. Böylece ülke içi yarı mamul demir ihtiyacına cevap vermek mümkün olacaktı.

Sümerbank ve Demir-Çelik

Demir ve çelik sanayiinin gerçekleştirilmesi için Sümerbank görevlendiriliyordu. Avrupa ile yeni temaslara girişilmiş, bu arada tesis yeri olarak Karabük seçilmişti. Tesis kapasitesi de plana oranla bir kat geniş tutularak, gerekli para miktarı da 22 milyon TL olarak tahmin edilmişti.

Karabük Demir ve Çelik Tesisleri 30 Kasım 1936'da imzalanan 2.500.000 İngiliz liralık kredi anlaşması ile H.A. Brassert firması kuracaktı. Bu arada sanayiin cevher bazını teşkil edecek olan demir yataklarına Divriği'de rastlanmıştı.

3 Nisan 1937 günü Karabük fabrikalarının temeli atılıyor ve 1 Mart 1938'de montaj işlerine başlanıyordu. Birbirini besleyen ve tamamlayan ünitelerden oluşan Karabük tesislerinin ilk olarak 6 Haziran 1939 günü güç santralı işletmeye açılıyordu. Onu 26 Temmuz günü kok fabrikası, 9 Eylül günü yüksek fırınlar, 15 Kasım günü boru fabrikası ve 9 Ocak 1940 günü çelikhane izliyordu. Haddehaneler Nisan 1940 ile Ocak 1941 arasında faaliyete alınıyordu.

Karabük fabrikaları ülkede kurulan ilk ağır sanayi işletmesiydi. Bu nedenle gerekli bilgi ve deneyimin henüz yeterince birikiminin oluşmadığı düşüncesiyle, kuruluş ertesi bir buçuk yıllık işletme ve yönetim sözleşmeyle müteahhit firma Brassert'e veriliyordu. Bu alanda gerektiğinde Sümerbank Brassert firmasına yardımcı olacaktı.

Sümerbank, inşaat ve montaj aşamasında kendi üzerine düşen görevleri yerine getirmek ve teşekkül ile müteahhit firmanın yöredeki organları arasında bir irtibat kurmak üzere 15 Mart 1937'de Karabük Bürosu'nu kurmuştu.

İnşaat ve montaj işlerinin ilerlemesi üzerine, işletmeye hazır fabrikalar 1 Haziran 1939 günü tüzel kişiliğe haiz 30 milyon sermayeli bir müesseseye dönüştürüldü.

İşletme sözleşmesi, fabrikaların işletme aşamasında üçü banka ve üçü işletme mühendislerince belirlenecek altı üyeden oluşan bir idare komitesi tarafından yönetilmesini öngörüyordu.

Müteahhit firma nezaretinde bu ilk işletme devresi 9 Mart 1941 günü son buldu. Bu tarihten itibaren fabrika faaliyetlerinin sevk ve yönetimi tümüyle müesseseye devredildi.

Karabük'te Tevsî Çalışmaları

Sümerbank kuruluş ertesi Karabük fabrikalarının ülke ihtiyacını daha geniş bir kapsamda karşılayabilmesi ve ve daha ekonomik çalışabilmesi için bazı ilaveler yapma gereği duymuştu. İkinci bir kok fabrikasının tesis ve montajı bitirilerek Mayıs 1952'de faaliyete geçirildi. 1950'de ikinci yüksek fırın yakıldı. Çelikhane ve haddehanele kapasiteleri bir kat arttırıldı.

Karabük fabrikaları Sümerbank'a, başlangıçta arazi, inşaat, makine ve techizat ve yedekler, bunların taşınması ve sigortası, montaj ve tecrübe işletmesi vb. müteferrik masraflar dahil, işletme sermayesi hariç olmak üzere 37.900.000 TL'ye mal olmuştu. Ancak, daha sonra yapılan ilave ve tevsiler ile ve özellikle asit sülfürik ve

süperfosfat fabrikalarının inşası nedeniyle Karabük topluluğunun tesis malîyeti 50.000.000 TL'ye yükselmişti.

Sümerbank ağır sanayi kuruculuğunda üstlendiği görevi yirmi yıla yakın başarıyla sürdürdü. Özel bir ihtisas alanı olan demir-çeliğin yıllar ilerledikçe ayrı bir bünyede ele alınması giderek zorunlu oluyordu. Bu nedenle Sümerbank Demir ve Çelik Sanayii Müessesesi 13 Mayıs 1955 tarihli ve 6559 sayılı kanunla Iktisadî Devlet Teşekkülü haline getirilmiş ve Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü olarak müstakil bir işletmeye dönüştürülmüştü.

Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları

Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nın Temel Atma Töreninde Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku (3 Nisan 1937)

Karabük'te demir ve çelik fabrikalarının temelini atmak için toplanmış bulunuyoruz. Bu hadisenin bütün memleket için olan büyük ehemiyetine işaret etmek isterim. Atatürk, bu büyük müessesenin temel atma merasimine bizi memur etti. Şimdi eserin ehemmiyetini gösterecek bir iki rakamı size ve memlekete arz etmek isterim.

Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları adı dikkatinizi celbetmiştir. Demir ve Çelik Fabrikaları yedi büyük fabrikadan mürekkeptir. Bunlardan her biri her memlekette başlı başına birer kıymet sayılabilir. Yüksek fırınlar, çelik fırınları, kok fırını, haddehane, 20.000 kilovat kudretinde bir elektrik santralı, büyük bir atölye ve talî maddeler fabrikası, bugün meydana getirilmesi kararlaştırılmış olanlar bunlardır. Bu müesseselere dayanarak yeniden kurulacak fabrikalar ayrıca birer mevzu olacaktır.

Kurulacak fabrikalar fennin en son terakkilerini ve en son icatlarını ihtiva edecek, en kuvvetli müesseselerdir. Bu fabrikada günde bine yakın amele çalışacaktır. Amelenin nisbeten azlığı kurulacak olan bu fabrikanın ne kadar modern ve mekanize edilmiş olduğunu göstermeğe kafidir. Bütün bu müesseselere 22 milyon liradan fazla para sarf edeceğiz. Fabrikaların her gün kullanacağı madenleri iki yüz otuz altı vagon taşıyacaktır. Bu her gün on trenin buraya gelmesi demektir.

Arkadaşlar,

Endüstri hayatına hevesle girdikten sonra asıl endüstrinin ana kısmına, ağır endüstriye bugün başlamış bulunuyoruz. Makine endüstrisine de buradan başlanır. Bu müessese içtimaî bakımdan da ayrıca dikkati celbedecek bir kıymeti haizdir. Burada çalışanların ikamet ve çalışma sıhhat şartları, mektep ihtiyaçları ayrıca hazırlanacak, bunlar için ayrı ayrı müesseseler kurulacaktır. Görüyoruz ki Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları ile memleketin her sahada çok kıymetli olan başlıca ihtiyaçlarına cevap verecek bir müessese kurmakla kalmıyoruz. Cumhuriyetçi ve millîyetçi Türkiye'nin manevî ve içtimaî bir medeniyet ve kültür müessesesini de meydana getirmiş oluyoruz.

Demir ve Çelik Fabrikalarının endüstri bakımından, ekonomi bakımından olduğu kadar memleket müdafaası için olan yüksek ehemmiyetine de bilhassa dikkatinizi celbetmek isterim. Bu fabrikalar her ihtiyaç için istediğimiz demir ve çeliği temin etmekle memleket müdafaası bugünden sonra daha geniş temellere istinad etmiş olacaktır. Her bakımdan memlekete bu kadar lüzumlu ve faydalı olan bu fabrikaları vücude getirmek Atatürk'ün büyük bir ehemmiyet verdiği başlıca bir mevzu idi.

Bugün temelini atmakla sevinç duyduğumuz bu fabrikaların kurulması için çok çalışılmış, uzun müzakereler ve tetkiklerde bulunulmuştur. Bu yolda karşılaşılmış olan sayısız zorlukları gidermek ve kuruluşlarını tahakkuk ettirebilmek için başlıca istinat ettiğimiz kuvvet Atatürk'ün bitmez tükenmez müzahereti ve yardımı olmuştur. Memlekette esaslı ve devamlı her varlığın düşünücüsü ve yaratıcısı olan Atatürk'ün yüksek adını sonsuz sevgi ve saygılarla huzurunuzda ve bütün millet karşısında anmak benim için bahtiyarlık ve şerefli bir vazifedir.

Biraz evvel bu fabrikaları vücude getirmek için uzun bir müddetten beri yapılmış olan hazırlıklara işaret etmiştim. Bütün bu hazırlıklarımız arasında bu fabrikaların kurulmasını, ehemmiyetine istinad olunur bir müesseseye vermek başlıca ehemmiyet atfettiğimiz bir nokta idi. Brassert firmasında istediğimiz ehemmiyeti bulduğumuza kani olduğumuzu zikretmek benim için bir zevktir. Bu eseri vücude getirmek üzere Sümerbank ile Brassert müessesesi kendi münasebetlerini tayin eden mukaveleler hükümleri dahilînde beraber çalışacaklardır. Buna şüphe yoktur. Bir işte karşılıklı vazife sahibi olarak beraber çalışanların samimiyet havası içinde bulunmaları teşebbüsün muvaffak olması için esaslı bir amil ve zorlukları yenmeleri için büyük kolaylıktır. Bu merasimin bariz olan diğer bir manasını da ifade etmek isterim.

Türkiye'nin en mühim endüstri teşebbüsü, bugün Türk-İngiliz dostane münasebetlerinin iyi bir göstergesi manasını almakla hususî bir ehemmiyet ve kıymet arz eder. İngiliz "Export Credit Guarantee" dairesinin Brassert müessesesine yapmış olduğu yardımın İngiltere'ce memleketimize karşı gösterilmiş olan bir itimat ve dostluk eseri olduğunu bilhassa kaydetmek isterim. Biz Türkler memleketimize maddî delillerle sempati gösteren bir siyaseti en itimad verici bir siyaset telakki ederiz. İki memleket arasındaki bu yeni vaziyetin iki yüksek yapıcısını sizin yüksek takdirinize arzederim: Doktor Aras ve İngiltere'nin Türkiye'deki büyükelçisi Sir Persi Loren. Muhterem büyükelçi bugünkü toplantımızda neşemize iştirak için aramızda bulunuyor. Bu dostane ve nazikane alakadan dolayı da kendisine ayrıca teşekkür ederim.

Arkadaşlar,

Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz. "Endüstri bu zaman medeniyetinin esas umdesidir" gibi mütearifeleri tekrar edecek değilim. Ancak, bir noktayı bir daha canlandırmak isterim. Eğer Cumhuriyet rejimi olmasa ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçi politikası takip edilmese idi, endüstrinin bu memlekette kurulması hiçbir zaman tahakkuk edemezdi. Bugün 22 milyon liraya mal olan müesseseler kuruyoruz. Bugüne kadar kurduğumuz fabrikaların en küçüğü dört beş milyon liradan aşağıya kurulmamıştır. Eğer Cumhuriyet Halk Partisi ve onun hükümetinin devletçi bir politikası olmasa idi, bu memlekette hangi sermaye ve müesseseler kurulabilirdi?

Cumhuriyet rejiminin yapıcı ve yaratıcı oluşu partimiz prensiplerinin iyi tatbiki ile kendini göstermiştir. Yakın bir zamanda burada vatandaşlarımız Cumhuriyet'in üç mühim eserini, üç büyük feyzini kutladılar. Bir sene içinde demiryolunun açılışını gördük, iki üç gün önce de kömür havzasının tamamen millîleştirilmesi yolunda başarılmış büyük bir işten dolayı milletvekilleri sayın arkadaşım Celal Bayar'a karşı Büyük Millet Meclisi'nde teveccüh ve takdirlerini gösterdiler. Bugün de

üçüncü olarak Demir ve Çelik Fabrikaları'nın temellerini atıyoruz. Bu münasebetle tekrar edeyim ki memleketin yalnız burası için değil, bütün diğer tarafları için de icraat ve islahat programlarımız vardır. Biz bu programları birtakım zorluklara tesadüf etsek bile hususî bir itina ile tatbikte sebat edeceğiz. Şimdiye kadar geçirdiğimiz tecrübelerle huzurunuzda kendimize güvenerek tekrar edebiliriz ki programlarımızı tahakkuk ettirmek yolunda bütün kudretimizi sarf etmekten asla geri kalmayacağız.

Arkadaşlar,

Bu güzel toplantıda haricî siyasete ait bir iki kelime söylemeği sevgili ve sayın dinleyicilere karşı bir saygı eseri saymaktayım. umumî olarak beynelmilel sahada söylenecek şey azdır. Beynelmilel siyaset sık sık helecan verici buhranlara maruz kalmaktadır. Fakat son zamanlarda muhtelif siyasî cereyanlar daha ziyade sulh istikametinde süzülmeğe başlamıştır. Öyle günler yaşıyoruz ki bir iki sene gibi kısa bir zaman içinde bile kat'î teşhisler koymak mümkün değildir. Fakat biraz evvel söylediğim gibi sulh yolunda birtakım iyi duygular ve hareketler hissediyoruz. Yahut hissetmek istiyoruz.

Arkadaşlar,

Biliyorsunuz ki beynelmilel sahada son senelerin en mühim değişikliği silahsızlanma teşebbüsünün akamete uğraması ve her memleketin silahlanmaya var kuvvetiyle koyulmuş olmasıdır. Bu gidiş nereye varacaktır ? Zannedilebilir ki tehlikeler geçtikçe silahsızlanmaya dayanan bir sulh sistemi yerine, zaman ile milletlerin takatleri sonuna kadar silâhlanmalarına dayanan bir sulh sistemi kendi kendine kurulacaktır.

Böyle mühim bir geçit devresinde Türkiye'ye düşen, kendi müdafaası için çok hassas olması ve hazırlıklı bulunmasıdır. Buna öteden beri büyük bir dikkat atfetmekteyiz. Bununla beraber her fırsattan istifade ederek siyasetimize hâkim olan sulh zihniyetini yürütmeğe çalışıyoruz. Sulh davacıları ile samimî olarak beraberiz. Beynelmilel ihtilaf mevzularından herhangi birinin kalkmasını meserretle karşılıyoruz.

Arkadaşlar,

Bugün toplantıya gelen vatandaşlarım ile yakından temas etmek bana zevk ve neşe verdi. Canlı ve kudretli milletin geniş ve bahtiyar bir istikbale karşı sarsılmaz itimadı büyük bakışlarda canlanıyor. Her şey Türkiye'nin daha büyük ve daha ileri hamlelerinin delilidir. Sümerbank, Demir ve Çelik Fabirakaları'nı ilk planda şimdikinin yarı takatında düşünmüş idi. Plan hazırlanırken takati bir misli arttırıldı. Daha bir misli arttırılabilmesi için de inşaat esnasında ihtiyati tedbirler aldı. Bütün bu misil artmalarını sizlerin neş'e içinde idrak edeceğinizi düşünmek insana zevk ve gurur veriyor.

Arkadaşlarım,

Bu toplantımızı şereflendirmek için Büyük Millet Meclisi bir Sayın Reis Vekili ve aziz milletvekillerini gönderdi. Şükran hislerimizi ifade etmek borcumdur. Yakın kazalardan gelen kadın ve erkek vatandaşlarıma da sevgi ve teşekkür duygularımızı sunarım. Demir ve Çelik Fabrikaları'na temel atılmasını, millet ve memleket, sevinilecek bir kutlu hadise saymakta haklıdır.

Selüloz Sanayii

Sümerbank'ın öncülüğünü yaptığı diğer bir sektör kâğıttı. Eğitimin önem kazandığı, okuma seferberliklerine girişildiği bir dönemde ithal kağıtla yetinilemezdi. Birinci Sanayi Planı'nın gündeminde yer alması kaçınılmazdı.

Osmanlı Döneminde Kağıtçılık

İstanbul'un fethi sırasında bugünkü Kâğıthane köyü cıvarında bir kâğıt değirmeni faaliyette bulunuyordu. Bu imalathanenin II. Bayezid zamanına kadar işletildiği anlaşılmaktadır. III. Ahmet zamanında İbrahim Müteferrika tarafından ilk matbaanın kurulması ardından ülkede kâğıt üretimi için girişimlerde bulunuldu. Yalova'da bir kağıthane kuruldu. Bu imalathane uzun bir süre faaliyette kaldı. III. Selim zamanında İstanbul'da Kağıthane'de tekrar kâğıt üretimine geçildi. Ancak yüksek malîyetlerle çalışan bu fabrika kısa ömürlü oldu.

19. yüzyılın başında bu kez Beykoz'da benzer bir girişimde bulunuldu. 1803'te Hünkâr İskelesi civarında bir kâğıthane kuruldu. Yönetimi Darphane'ye verildi.

Ülkede makine ile kâğıt üretimi için ilk imtiyaz Duzoğlu Cüce Karabet ile Hoca Mihran'a verildi. İzmir'de kurulan fabrika 1848'de kâğıt üretimine geçti. Ancak, bu fabrika da büyük bir olasılıkla ithal kağıtla rekabet edememekten dolayı bir süre sonra kapanmak zorunda kaldı.

Osmanlı topraklarında bir diğer kâğıt üretimi girişimi Beyrut'ta görüldü. 1880 dolayında bu yörede bir kâğıt imalathanesinin faaliyette bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlı döneminin en uzun ömürlü kâğıt üretimi girişimi Ottoman Paper Manufacturing Co. adı altında bir yerli-yabancı ortaklığıydı. 1887 yılında Başmâbeyinci Osman Bey Osmanlı topraklarında 50 yıl süreyle yerli ya da yabancı sermayedarlar ile şirket kurarak kâğıt üretme imtiyazını alıyordu. İmtiyazname böylece başka kimseler tarafından kâğıt üretimine girişilmesini men ediyordu.

Osman Bey ile İngiltere'de bir sermayedar grubunun ortaklaşa kurdukları Ottoman Manufacturing Co. nin sermayesi 300.000 İngiliz lirasıydı. Şirketin idare meclisi reisi Leonidas Zafiris idi. 1890 yılında 30.000 İngiliz lirasına Beykoz'da Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın temelleri atıldı. Makineleri bir İngiliz firmasına sipariş edildi.

Arcak şirketin piyasaya sürdüğü hisse senetleri yeter miktarda satılamadı. Bu nedenle şirket kurucu firmaya olan borçlarını ödeyemedi. Ancak, fabrikanan altı ay süreyle kurucu firma tarafından işletilmesi üzerine uzlaşıldı.

Altı ay sonunda da borç taksitlerinin ödenememesi üzerine fabrika kurucu İngiliz firmasına intikal etti. Ana faaliyet alanı kâğıt makinesi üretimi olan bu firma, Osmanlı topraklarına ithal edilen kağıdı üreten firmaların kendi müşterisi oluşu nedeniyle Hamidiye Fabrikası'nı üretime almaya yanaşmadı. Böylece Beykoz Kâğıt Fabrikası 1912 yılına kadar muattal kaldı.

1912 yılında fabrika kurucu firma tarafından Hamidiye şirketine satıldı. Şirket İngiltere'den mühendis ve usta getirterek fabrikayı işletme girişiminde bulunduysa da I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu çabayı da sonuçsuz bıraktı.

I. Dünya Savaşı yıllarında savaş malzemesi üretiminde kullanılmak gerekçesiyle, Beykoz Fabrikasının makineleri söktürüldü. Böylece Türkiye'nin ilk kâğıt fabrikasının faaliyeti kurulduğu tarihten itibaren altı ay gibi kısa bir süreyle sınırlı kaldı.

Cumhuriyet Yıllarında Kâğıt

Cumhuriyet yıllarında Kâğıt sanayii kurulması için ilk girişimler Mehmet Ali Kâğıtçı'nın kişisel çabası sonucu gündeme gelmişti. Bir kâğıt mühendisi olan Mehmet Ali Kâğıtçı konferanslar vererek, makale ve kitap-

çıklar yayınlayarak bu alana ilgiyi çekmişti. İlk olarak İnhisarlar Umum Müdürlüğü, kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik bir kâğıt fabrikası kurmayı düşünmüş, Mehmet Ali Kâğıtçı'ya bir şartname hazırlatarak firmalardan teklif almıştı.

1930 yılında İktisat Vekili Şakir Kesebir tarafından başbakanlığa sunulan "Iktisadî Vaziyetimize dair Rapor"la hükümet ilk kez kâğıt fabrikası sorununa ciddî bir biçimde eğilmişti. Raporda, dış ülkelerden sağlanan her türlü kâğıt ve karton ihtiyacının günde 60 ton dolayında bulunduğu, bunun 40 tonunun sargılık kağıtlarla adi cins yazı ve baskı kâğıtları olduğu belirtiliyordu. Rapor 40 ton kapasite esası üzerinden kurulacak bir fabrikanın malîyet hesaplarını içeriyordu.

Bu sıralarda, Türkiye İş Bankası ülkede bir kâğıt fabrikası kurulmasıyla yakından ilgileniyor, Almanya'dan bir fen heyetine bu konuda inceleme yaptırıyordu. 1933 yılında Mehmet Ali Kâğıtçı İş Bankası tarafından bir şartname hazırlamakla görevlendirildi.

O tarihte düzenlenmiş protokollardan anlaşıldığına göre, İş Bankası kâğıt fabrikasını Sümerbank ve Ziraat Bankası ile ortak olarak kurmayı düşünüyordu. Yazışmaları ve görüşmeleri diğer iki bankaya da vekaleten İş Bankası yürütüyordu.

Aynı tarihlerde Birinci Sanayii Planı hazırlıkları sürüyordu. 1933 sonlarına doğru son şeklini alan plan kâğıt sanayi üzerine bir rapor içeriyordu. Bu raporda ülkenin altı yıllık kâğıt ithalat rakamlarına göre yıllık ortalama kâğıt tüketimi 21.525 ton olarak belirtiliyordu.

Kurulacak fabrikanın sargılık kâğıt, yazı kâğıdı, mukavva ve karton imal etmek ve yapılacak deneylere göre ileride tevsii düşünülmek üzere ülkenin genel kâğıt ihtiyacının yarısını karşılayacak kapasitede kurulması öngörülmüştü. İlk aşamada üretilmesi düşünülen kâğıt ve kartonun hammaddeleri selüloz, odun hamuru ve eski kâğıttı. Bunlar da yut içinden sağlanabilecekti.

Raporda fabrikanın kuruluş sermayesi olarak 2.190.000 TL'ye gerek duyulacağı belirtiliyordu. Ayrıca kâğıt fabrikasını tamamlamak üzere kuruluş sermayesi 625.000 TL olarak hesaplanan bir selüloz fabrikasının kurulması da gerekli görülmüştü.

Sümerbank ve Kâğıt Fabrikaları

Birinci Sanayi Planı'nında yer alan kâğıt ve selüloz fabrikalarının kuruluşu hükümetçe Nisan 1934'te Sümerbank'a verildi. Ardından 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 26. maddesine dayanılarak çıkarılan 10 Temmuz 1934 gün ve 2/999 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Sümerbank'a 25 yıl süreyle İstanbul, İzmit, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Bursa ve Bilecek vilayetlerinin kâğıt ve karton ihtiyaçlarını temin etmek üzere bu vilayetlerde kâğıt fabrikaları kurma ve işletme imtiyazı veriliyordu. Fabrikaların kuruluş mevkii planda yer almamıştı. Ancak tesis yerinin sahip olması gereken nitelikler ve koşullar belirlenmişti. Sümerbank, kurulacak fabrikanın makinelerini taahhüt eden J.M. Voith firmasına İzmit ve Karadeniz Ereğlisi mevkilerinde inceleme yaptırtarak bu iki yerden hangisinin kâğıt sanayiine elverişli olduğunu saptatmıştı. İnceleme sonucu İzmit tercih görmüştü.

Bir başka yabancı uzmandan da istenilen benzer bir araştırma yine İzmit'e öncelik tanıyordu. Ancak, İzmit körfezine dökülen Kilez deresinden sağlanan su, ilk aşamada kurulan birinci kâğıt fabrikasının ihtiyacını karşılayabilecek, ardı sıra kurulacak ikinci kâğıt ve selüloz fabrikalarının ilavesinden sonra Sapanca Gölü'nden su isale edilmesi gerekecekti. Tesis yeri kararlaştırıldıktan sonra İzmit'in batısında 121.864 m^2 arazi istimlak olunmuş, 14 Ağustos 1934 günü fabrikanın temeli atılmıştı.

18 Nisan 1936 günü tecrübe üretimine geçen fabrika 6 Ekim 1936'da resmen açılmıştı. Tesis şartnamesinde ve Voith firmasıyla yapılan sipariş sözleşmesinde birinci kâğıt fabrikasının üretim kapasitesi yılda 300 gün

üzerinden, 2000 ton karton, 4000 ton ambalaj kağıdı, 2700 ton iyi cins yazı ve basım kağıdı, 1800 ton adi cins basım kağıdı ve 40 ton sünger kağıdı olmak üzere 10.540 ton olarak belirlenmişti.

Yeni Birimlerin İlavesi

Kağıt üretimi için gerekli girdilerden kaolin Birinci Sanayi Planı'nca kapsanmamıştı. Birinci kâğıt fabrikası kaolin ihtiyacını dışardan temin etmişti. Ancak niteliği tatminkâr bulunmamış, ayrıca fabrikaya ulaştırılmasında güçlüklerle kaşılaşılmıştı. Bu nedenle, ikinci kâğıt fabrikasının kurulmasından sonra artacak olan kaolin ihtiyacı göz önünde bulundurularak Sümerbank'ın bu tür bir tesis kurması İktisat Vekâleti'nce uygun görülmüştü.

Sümerbank Kaolin Fabrikası'nı kurmaya 1937'de girişmişti. Gerekli ham kaolin maddesi Kütahya'dan getirtilecekti. Bu nedenle Sümerbank, Seyit Ömer Köyü yakınlarındaki madenin işletme ruhsatını aldı. Kaolin fabrikasının tesisi için birinci kâğıt fabrikası için alınmış arazi dahilînde bir yer ayrıldı.

Yılda 3600 ton sulu müstahzar kaolin elde edecek olan Kaolin Fabrikası Mart 1941 tarihinden itibaren üretime geçti.

I. Sanayi Planı'nda ülkenin kâğıt ve karton ihtiyacı 21.525 ton olarak belirlemişti. Ancak ülkenin yıllık kâğıt ihtiyacının tek fabrikada üretimi ve bu fabrikanın hemen kurulması uygun görülmeyerek ilk aşamamda ihtiyacın ancak yarısını karşılayacak ölçekte bir fabrikanın kurulması düşünülmüştü. Edinilen deneyimlerle, ileride bütün ihtiyacı karşılayabilecek üretim ya birinci fabrikanın tevsii ile ya da yeni bir fabrika kurularak karşılanabilecekti.

Bununla birlikte, ikinci bir fabrika için gerekli ödenek 15 Temmuz 1934 gün ve 2580 sayılı kanunla Sümerbank sermayesine eklenen meblağ içinde yer alıyordu. Birinci fabrika inşa ve montaj aşamasında iken Sümerbank ikinci fabrikanın kurulması yolunda girişimlerde bulunuyor ve gerekli hazırlıkları yapıyordu.

İlk fabrikanın tevsii mahiyetinde olan ikinci fabrikanın Eylül 1939'da tamamlanması öngörülüyordu. İnşaattaki gecikmeler yüzünden bu tarih 1940 ortalarına kaydı. Bu sırada patlak veren II. Dünya Savaşı nedeniyle de inşa ve montaj işleri ertelenmeyerek fabrika 24 Temmuz 1944 günü işletmeye açılabildi.

İkinci kâğıt fabrikasının kapasitesi 4700 ton adi basım ve yazı kâğıdı (gazete kağıdı dahil), 5900 ton ambalaj kâğıdı, 500 ton sigara kâğıdı, 400 ton kopya ve ipek kâğıdı olmak üzere toplam 11.500 tondu. Bu fabrikada sigara kâğıdı üretiminde kullanılmak üzere yılda 900 ton kapasiteli bir paçavra selülozu üretim birimi bulunuyordu.

Birinci Sanayi Planı'nın öngördüğü ve Sümerbank tarafından üstlenilen diğer bir üretim alanı selülozdu. Kâğıt sektörün temel girdilerinden selüloz üretiminin kâğıt fabrikasıyla birlikte ele alınması ve ileride kâğıt fabrikasıyla birlikte tevsî olunmak üzere ilk aşamada 6000 ton üzerinden planlanması uygun görülmüştü. Plana göre ikinci aşamada üretim bir kat arttırılacaktı.

Ancak, ikinci kâğıt fabrikasının ilkinin hemen ardından kararlaştırılması ve dışardan selüloz getirtilmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle kurulacak selüloz fabrikasının yıllık kapasitesi 12.000 ton olarak belirlendi.

Selüloz fabrikası için İzmit'te, kâğıt fabrikası arazisine ilaveten yeniden 168 dönüm arazi istimlak edildi. Başlangıçta günde 40 ton kapasite üzerinden hesaplanan fabrikanın makine ve tesisleri Sümerbank tarafından 10 Temmuz 1936 günü J.M. Voith firmasına sipariş edildi. Daha sonra kapasite günde 60 tona çıkarılarak sipariş şartlarında ona göre değişiklikler yapıldı.

Selüloz Fabrikasının ikinci kâğıt fabrikası ile hemen aynı tarihlerde faaliyete geçirilmesi düşünüyordu. Ancak, kâğıt fabrikasında olduğu gibi savaş nedeniyle selüloz fabrikasının da inşa ve montajı uzun bir süre aldı. Yılda 15.000 ton odun selülozu, 3000 ton saman selülozu ve 900 ton paçavra selülozu üretecek olan selüloz tesisleri ancak 17 Ağustos 1946'da üretime geçebiliyordu.

Cumhuriyet'te özel sermaye ile kurulan ilk büyük banka Türkiye İş Bankası'ydı. 26 Ağustos 1924 günü dörtte biri ödenmiş bir milyon lira itibari sermaye ile işe başlayan Türkiye İş Bankası, Avrupa'da, özellikle Fransa'daki iş bankaları (banques d'affaire) örnek alınarak kurulmuştu. Banka her türlü banka işlemleri yapacak; tarım, sanayi, madencilik, enerji üretimi ve dağıtımı, bayındırlık işleri, taşımacılık, sigortacılık, turizm, ihracat alanlarında her türlü teşebbüs kuracak ya da kurulmakta olanlara iştirak edecek; malların üretim ve tedariki için ortaklık kuracak ya da bu maksatla kurulan ortaklıklara katılacak; ve sınai ve ticari işlemleri gerek kendi nam ve hesabına ve gerek yerli ve yabancı müesseselerle birlikte veya bu müesseseler nam ve hesabına deruhte ederek yapacaktı.

İkinci kâğıt fabrikası ile selüloz fabrikasının İzmit'te kurulması sonucu, yukarıda belirtildiği gibi Kilez Deresi'nden sağlanan su yetersiz kalıyordu. Sümerbank'ça yaptırılan etüdler sonucu gerekli suyun Sapanca Gölü'nden getirtilmesi uygun görüldü. Verimi saniyede 600 litre olan Sapanca-İzmit suyolu tesisatı 1943 yılında tamamlandı.

II. Dünya Savaşı sonrası yeniden bazı tesislerin kurulmasını hedefleyen ivedili sanayi planında, İzmit tesislerinin genişletilmesi de öngörülmüştü. Bu alanda ülkenin sargılık kâğıt ihtiyacını karşılamak üzere, ikinci kâğıt fabrikasına bir makine eklenmesi kararlaştırılmıştı. İnce sargılık kâğıt üretimini öngören ve yıllık kapasitesi 4000 tonu bulan bu makina 1952'de faaliyete geçti.

Yine bu planda ambalajlık kâğıt ve mukavva üretimi için üçüncü bir kâğıt fabrikası düşünülmüştü. İki makineden oluşan ve yıllık 22.000 ton kapasiteli bu fabrikanın 1954'te tamamlanması bekleniyordu. Demokrat Parti döneminde demir çelikte olduğu gibi selüloz sanayiinin de Sümerbank bünyesinden ayrılarak ayrı bir işletme çatısı altında faaliyetini sürdürmesi uygun görülüyordu.

13 Mayıs 1955 tarih ve 6560 sayılı kanunla Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi kamu iktisadî teşebbüsüne dönüştürülmüş ve Türkiye Selüloz ve kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü olarak bağımsız bir kuruluş olmuştu.

İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası Temel Atma Töreninde Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku (14 Ağustos 1934)

Arkadaşlarım,

Bugün mühim bir fabrikanın temel taşını koyacağız. Bu münasebetle İktisat Vekili arkadaşım Bay Celal'le beraber bize gösterilen iyi ve muhabbetli kabule teşekkür ederiz. Temeli atılacak olan fabrika, iktisadî hayatımızın mühim bir müessesesi olacaktır.

Bu fabrika Büyük Millet Meclisi sanayi programının bir uzvudur. Takriben 2.000.000 liralık bir sermayeyi alacak olan müessese 13.000 metre mik'abı kereste, 15.000 ton kömür sarf edecek ve senede memleketin ihtiyacı olan muhtelif cins kâğıt ve kartonun mühim bir kısmını verecektir. Görülüyor ki fabrika, yalnız memleketin ihtiyacını temin etmekle kalmıyacak, muhtelif çeşit hammaddelerimizi kıymetlendirmeğe de yarayacaktır.

Şu halde, İzmit Kâğıt Fabrikası iktisadî açılışında iyi esaslardan biri olarak sayılacaktır. Fabrika bir seneye varmadan açılmış olacaktır.

Bir fabrika iyi şartlarla kurulduktan sonra da asıl dirayetini işletmesinde gösterir. Birçok ahvalde fabrikanın işletilmesi kurulmasından daha zordur.

İzmit'te kâğıt fabrikasının kurulması, ileri bir irfanı, Cumhuriyet inkılaplarına hususî bir bağlılığı olan İzmit için iyi bir tesadüftür. Fabrikanın bir samimiyet muhitinde bulunması, müesseseye alaka ve yardım gösterileceğine delildir. Kendisini seven, kıymetini anlıyan ileri bir muhitte yerleşmesi fabrika için de iyi bir talihtir.

Arkadaşlar,

Bütün yüksek işlerde daima kılavuzumuz olan Büyük Reisimiz, Reisicumhur Hazretlerinin yüksek adını hep beraber hürmetle analım.

Şimdi bu yeni Cumhuriyet eserinin temel taşını koymağa gideceğiz. Hatiplerin söyledikleri muhabbet sözlerine ve İzmitlilere yürekten teşekkürlerimizi takdim ederiz.

İzmit Kâğıt Fabrikası'nın Açılış Töreninde İktisat Vekili Celâl Bayar'ın Nutku (6 Ekim 1936)

Sayın Vatandaşlarım,

Bugün açılma törenini yapacağımız kâğıt fabrikası endüstri programımızda yer alan mühim mevzulardan biridir. Bugün bize sevinç veren hadise bu törenin açılma merasimi itibariyle endüstri programımıza dahil fabrikaların birincisini teşkil etmesidir. Kâğıt endüstrisi, bütün dünya nazarında da kıymetli ve ehemmiyetli bir sanat şubesi olarak kabul edilmiştir.

Fabrikalarımızın fikir itibariyle ortaya atanlar, plan ve programının hazırlanmasında çalışanlar ve bunların inşaatını yakın bir dikkat ve liyakatle takip edenler memleketimizin çocuklarıdır. Bunu bu suretle bahsetmekteki ehemmiyeti ifade etmek için diyebilirim ki her açılan fabrikanın inşa kudreti, teknik vaziyeti ve verimli olması ve binnetice teknik esaslar dahilînde hüsn-i idaresi, bizim için bir kudrettir ve bunları bize gösterenler genç elemanlarımızdır.

Bu genç elemanları takdirinize arz etmek suretiyle söze başlamak istiyorum.

Bu fabrika 3.300.000 liraya mal olmuştur. Senevî istihsal kapasitesi 12.000 tondur. Çıkaracağı malın kıymeti 2.800.000 liradır. Bizim millî ekonomi hayatımızda çok şayan-ı dikkat safhalar vardır. Bunlardan birisi de işe başladığımız andaki ölçünün her an artmakta olmasıdır.

Programlarımızı, fikir ve proje halinde ortaya attığımız anla, onların tatbikine geçildiği kısa zaman arasında, görüyoruz ki millî ihtiyaç ilerlemiş ve hesaplarımız bu ihtiyacın karşısında küçülmüştür.

Bu milletimizin dinamik hayatının bir ifadesi ve memlekette refah seviyesinin gittikçe artmakta olmasının bir işaretidir. Bugün açmak üzere bulunduğumuz bu fabrikayı ihtiyaç nispetinde kurmak istedik. Fakat inşaat bitinceye kadar geçen zaman içinde ihtiyacın artmış olduğunu gördük ve büyütmek mecburiyetinde kaldık.

Bugünkü açılma resmiyle birlikte bu fabrikanın tevsiine ait vaz-ı esası yapacağız.

Bu tevsiat için 1.770.000 lira sarf edilecektir. Bu tevsiat ile fabrikanın istihsal kapasitesi 12.000 ton ve senelik istihsal kıymeti de 2.800.000 lira ziyadeleşecektir. Sanayi hareketleri ilerledikçe ölçülerimiz de mütezayit bir surette genişlemektedir ve başarılan sanayi manzumesi birbirini ikmal eylemektedir.

Programımıza dahil esaslardan biri de selüloz fabrikasıdır. Selüloz kağıdın ve Gemlik'teki Sunğipek Fabrikası'nın mayasını teşkil etmekle beraber aynı zamanda bir harp maddesidir.

Gerek askerî ihtiyaç ve gerek millî ekonomi bakımından büyük ehemmiyeti olan bu fabrika 2.000.000 liraya kurulacak, senelik istihsali 1.200.000 lira kıymetinde 12.000 ton olacaktır.

Bütün bu işleri kendisine emniyet ettiğimiz Sümerbank, teknik esaslara dayanarak size muvaffakiyetli bir eser verdiğinden dolayı bu büyük millî müesseseyi sevgi ve takdirinize arz ederim.

Endüstri planımızda hisse ve pay alan diğer millî müesseseler de aynı muvaffakiyeti göstermişlerdir. Gerek işçi, gerek mühendis ve gerek iktisatçı olan bütün elemanlar Türk milletinin mümtaz istidadını isbat eden büyük liyakatler göstermişlerdir.

Bize daima teveccüh eyleyen bir sual vardı. Deniliyordu ki Türkler ekonomik cihazlarını kurmak için belki para bulabilirler. Fakat bunları kurabilecek elemanları nereden bulacaklar?

Fabrika kurmak kolay, fakat kurulmuş bir fabrikayı teknik esaslar dahilinde nasıl işleteceklerdir?

Arkadaşlar,

Biz bütün bu suallere nazari olarak cevap vermiyoruz. Bilfiil kurduğumuz fabrikalarımızın mümtaz ve verimli vaziyeti buna bizzat cevap teşkil etmektedir. Bu fabrikaların mamulatının nefaseti, metaneti ve ucuzluğu piyasaya ve memlekete şimdiden kendisini sevdirmiş bulunmaktadır.

Sanayi hareketinin memleket hayatında uyandırdığı değişikliğin yanı başında malî vaziyetimizi görmek ve mütalaa etmek bizim için çok faydalı bir iştir.

İnönü hükümetinin iktisadî ve malî politikası birbirini tamamlamaktadır. Bu iki kuvvetin birleşmiş olması programlarımızın tahakkukunda en mühim amil olmuştur. Bu münasebetle yüksek liyakatli arkadaşım malîye Vekili Ağralı'nın hatırasını huzurunuzda şükranla yad ederim. Programlarımızın tatbikinde malîyemizin müzaheretine her zaman mazhar olmaktayız. Bu müzaheret devam ettikçe birinci, ikincide olduğu gibi üçüncü, dördüncü ve beşinci sanayi programlarımızın tahakkukunu hep beraber tes'id edeceğiz.

Törenimizi şereflendiren hadiselerden biri de millî iradenin tecelli ettiği Büyük Millet Meclisi divanı ve azalarının Ankara'dan buraya kadar gelerek aramızda bulunmalarıdır.

Bütün misafirlerimize ve fabrikanın kuruluşundan beri sıcak bir muhabbetle bize müzaheret gösteren sayın İzmitlilere teşekkürü vazife sayarım. Dahî önderimiz Atatürk milletin yükselmesi hususunda büyük azim ve iradelerini sanayi sahasına da tevcih ettikleri içindir ki muvaffakiyetlerimiz bariz bir surette kendisini gösteriyor ve dahiyane idare ve irşadları altında bu muvaffakiyetler tevali edecektir.

Millî ekonomimizi tam manasiyle memleket içinde cihazlandırdığımız zamandır ki millet refaha kavuşacaktır. Millete karşı büyük mes'uliyet almış olanların tek arzusu milletimizi mes'ut ve müreffeh görmektir.

Sümerbank ve Kimya Üniteleri

1930'lu yıllarda gündeme gelen sanayileşme planlarında Sümerbank'a kimya tesisleri kurma görevi de verilmişti. Bu tesisler Sümerbank bünyesinde ayrı ve bağımsız müesseseler olarak düşünülmemiş, ilgileri nedeniyle Karabük Demir-Çelik, İzmit Selüloz müesseselerine bağlı işletmeler olarak kurulmuştu.

Cumhuriyet öncesi ve sonrası askerî fabrikaların bünyesinde kimya sanayii kapsamına girebilecek birimler vardı. Ancak, ülkede kimya fabrikalarının kurulması konusunda ilk kapsamlı önerileri 1932 yılında Türkiye'ye gelen Rus Tetkik Heyeti'nden Prof. Yuşkeviç'in raporu içeriyordu.

Rapor, ülkede kimya sanayii ürünlerine olan ihtiyacın o dönemde sınırlı miktarda olduğunu kabul etmekle birlikte, bir program dahilînde kurulması düşünülen kimya sanayiinin faaliyete geçmesiyle bu ihtiyacın gelişeceğini vurguluyordu.

Öncelikle diğer sanayi birimlerinde tüketilecek olan inorganik ürünlere ağırlık verilmesini; asit, alkali, tuz ve kimyevi gübreleri üretecek kimya sanayiinin kurulmasını öneriyordu.

Asit sülfürik fabrikası ve buna bağlı olarak sodyum sülfat, bakır sülfat, demir sülfat, alüminyum sülfat ve süperfosfat tesisleri ile sudkostik ve klor fabrikaları ilk planda kurulması gereken fabrikalardı.

Rapor, bu kimya tesisleri için, demir ve çelik grubu ile birlikte, Filyos-Irmak demiryolu üzerinde bir yeri uygun görüyordu.

Profesör Yuşkeviş, sonuç olarak Türkiye'de bir demir sanayii ile bir kimya sanayiinin kurulabileceğini, kimyevî maddelere ihtiyacın potansiyel olarak mevcut olduğunu, bu sektörün başlıca hammaddelerinin ülkede bulunduğunu, üretimin rantabl olacağını, girişimde bulunmayı sınırlayan herhangi bir engelin bulunmadığını, bu sanayiin kurulmasıyla Türkiye'nin iktisadî bağımsızlığına doğru yeni bir adım atmış olacağını ifade ediyordu.

Birinci Sanayi Planı hazırlanırken rapordan esinlenildiği görülmektedir. Planda da ülke ihtiyacının bu sanayilerin kurulması için henüz yeteri düzeyde olmadığı kabul edilmekle birlikte, asit sülfürik, sutkostik ve klor gibi ana kimya maddelerin diğer sanayi şubeleri için haiz oldukları öneme dikkat çekilerek, bu sanayilerin bir an önce kurulması ilke olarak kabul ediliyordu.

Kurulacak diğer sınaî birimlerin olağandışı dönemlerde faaliyetlerini güvence altına almak ve iktisadî bağımsızlığı sağlamak planın kimya tesisleri için kabul ettiği gerekçeler arasındaydı.

Birinci Sanayi Planı'nın öngördüğü kimya tesislerinden sülfürik asit ve süperfosfat fabrikaları demir izabe sanayi ile bağlantılıydı. Sülfürik asit istihsalinde elde olunan piritin yüksek fırınlarda kullanılması nedeniyle Plan bu fabrikanın demir sanayiinin kurulacağı yerde tesisini uygun görmüştü. *hammadde* bağlantısı nedeniyle de süperfosfat fabrikasını, sülfürik asit fabrikasından ayırmamak gerekiyordu.

Sülfürik asit süperfosfat üretiminde kullanılıyor, ayrıca sodyum sulfat, göztaşı, alüminyum sülfat üretimi, dokuma, deri, barut vb. fabrikaların ihtiyacı için gerekliydi.

Süperfosfat ise önemli bir sunî gübreydi. Tarımda azotlu gübre (amonyum sulfat) ile karıştırılarak kullanılıyordu. Azotlu gübre, az miktarda da olsa, Karabük kok fabrikası tali ürünleri arasında yer alıyordu. Karabük'te üretilen sunî gübrenin ilk yıllarda başlıca müşterisi Şeker Şirketi ve dolayısıyla pancar reticileriydi.

Fabrikanın esas tesisleri Sümerbank'ca Mayıs 1938'te sipariş edildi. Savaş nedeniyle geciken inşa ve montaj işlerine Karabük'te 1943 yılında başlandı. Her iki fabrika 1944'de işletmeye açıldı.

Sülfürik asit tesisi 60* ve 66*lık olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. 60* Be sülfürik asit kısmı yılda 15.000 ton ve 66* Be sülfürik asit kısmı yılda 4000 ton üretim kapasitesindeydi. Süperfosfat fabrikası ise, üç vardiya hesabiyle yılda 16.000 ton fosfatlı gübre üretebilecekti.

Tesislerden ayrıca 60* Be sülfirik asit tasfiye olunarak 37* Be halinde 450 ton akümülatör asidi elde edilebilecekti.

Fabrikalar demir ve çelik sanayiinin normal üniteleri olmamakla birlikte, kuruluş yeri açısından Karabük Müessesesi'nin yönetimine verilmişlerdi.

Plan'da öngörülün klor ve sudkostik fabrikalarının başlangıçta demir sanayii ile aynı yerde kurulması düşünülmüştü. Ancak, en büyük klor tüketicisinin Selüloz Fabrikası olması ve sudkostiğin de özellikle İstanbul ve İzmir yörelerinde tüketilmesi nedeniyle fabrikanın İzmit'te kurulmasına karar verildi.

Sümerbank Şubat 1938'de tesis siparişlerini verdi. Fabrika Aralık 1944'te tecrübe üretimine geçti ve 17 Ağustos 1945'te işletmeye açıldı. Fabrika yılda 2000 ton sudkostik, 1900 ton klor, 2700 ton kireç kaymağı ve 900 ton tuz ruhu üretebilecek kapasitedeydi.

Sümerbank ve Çimento Sanayii

Ülkemizde çimento üretimi alanında ilk girişim 1910 yılında Memâlik-i Osmaniyye'de Sun'i Çimento ve Şo İdrolik İmaline Mahsus Arslan Osmanlı Anonim Şirketi tarafından gerçekleştirildi. 50.000 Osmanlı lirası sermayeli şirket 40.000 ton kapasiteli ilk fabrikayı Darıca'da kurdu. Bunu birkaç yıl sonra Eskihisar Çimento Anonim Şirketi izledi. Yine İzmit körfezinin kuzey sahilinde Eskihisar'da 20.000 ton kapasiteli bir fabrika kuruldu. Her iki şirket 1920 yılında birleştiler.

Cumhuriyet'in İlk Yılları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çimento sektöründe önemli gelişmeler izlendi. Ankara Şehremaneti 1926'da Ankara'da 20.000 ton kapasiteli bir fabrika kurmuş ve bunu Ankara Çimentoları TAŞ'ne kiralamıştı.

Yine 1946 yılında İstanbul'da Bakırköy civarında özel girişim olarak 14.000 ton kapasiteli küçük bir fabrika kurulmuştu.

Öte yandan 1924-32 yılları arası Türk Çimentosu ve Su Kireci AŞ tarafından Zeytinburnu'nda ve Anadolu Çimentoları TAŞ tarafından Kartal'da 80.0000'er ton kapasiteli birer fabrika kurularak modern teknoloji ile donatılmıştı. Bu fabrikalar sonraları tevsî edilerek Zeytinbunu'nun kapasitesi 125.000 tona Kartal'ınki 140.000 tona yükseltilmişti.

Çimento sektörü sermaye yoğun bir alandı. Geniş ölçüde makine girdili bir sektör oluşu nedeniyle büyük ünitelere ve tesis sermayesine gerek duyuluyordu. Elde edilen ürün görece türdeşti. Satış fiyatında taşımacılık giderleri önemli bir yer tutuyordu. Stok süresi sınırlıydı. Ve son olarak inşaat sektöründeki gelişmelere son derece duyarlıydı. Tüm bu nedenlerden mevsim hareketlerine ve konjonktürel gelişmelere göre üretim belirleniyordu.

Yukarıda belirtilen özellikler nedeniyle sektörde zaman zaman üreticiler arasında anlaşmalara, bir tür kartele başvuruluyordu. Bu nedenle hükümet çimento sektörüne zaman zaman müdahale gereği duyuyordu.

Nitekim Türkiye'de imalatçı çimento şirketleri 1932'den itibaren aralarında bir tür kartel oluşturarak satış koşullarını ve fiyatları belirleme yoluna gittiler.

Ülkede çimento sanayii doğuş aşamasındayken satış fiyatları dış fiyatlarla ayarlanıyordu. Sonraları Zeytinburnu ve Kartal fabrikalarının faaliyete geçişinden sonra iç talep büyük ölçüde yerli üretimle karşılanmaya başladı. Bu arada ithalatı tahdit eden rejimlerin uygulanmasına geçilmişti.

İthalata getirilen sınır çimento fiyatlarının gümrük duvarları ardında yükselmesine neden oldu. Özellikle satış birliğinin kuruluşundan sonra malîyetten bağımsız fiyat artışı hükümeti bir dizi önlem almaya sevk etti ve fiyat denetimi gündeme geldi.

30'lu yıllarda ülkede çimento tüketimi giderek artış gösterdiyse de 1932-1936 yılları arası iç talep yerli kaynaklardan karşılanmış, bu dönemde çimento ithalatı hemen hiç yok denecek kadar azalmıştı.

1936 ertesi iç çimento üretiminde belirgin artışa rağmen iç talebin hızlı yükselişi sonucu II. Dünya Savaşı'na kadar yılda ortalama 60.000 ton dolayında ithalat yapılmıştı.

Hükümet Önlemleri

1935 yılından itibaren hükümet belirlediği çimento politikası doğrultusunda önlemler almaya başladı. Bu önlemler dört ana başlıkta toplanıyordu:

a) malîyet ve satış fiyatlarının tesbiti,

b) Çimento sanayiinin devletleştirilmesi,

c) İthalatın tekelden icrası ve gümrük resimlerinin indirilmesi,

d) Hükümet eliyle çimento fabrikası kurulması,

3003 sayılı kanunun verdiği yetkiyle hükümet 1935 yılından itibaren çimento malîyet ve satış fiyatlarını tesbit etmeye başladı.

II. Dünya Savaşı süresince savaş ekonomisi gereği Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak birçok sınaî ürün fiyatı hükümetçe belirlenmişti. Ancak, çimentoda hükemetin izlediği fiyat politikası savaş öncesi gündeme gelmiş ve savaş sonrası da sürdürülmüştü.

İzlenen fiyat tespiti politikası olumlu sonuç vermekte gecikmedi. 1935'ten itibaren yerli çimento fiyatları, dış fiyatlara oranla makul bir düzeye çekilebildi. Bu arada 1705 sayılı ticarette tağşişin men'i ve ihracatın murakabesi hakkındaki kanuna dayanılarak 9 Ocak 1937 gün ve 2/5826 sayılı kararname ile çimento normları tespit edilmişti.

Bir yandan fiyatların aşağı çekilmesi, diğer yandan Türk çimento normlarının uygulamaya sokulması sonucu Bakırköy ve Ankara'daki iki küçük fabrika kapanmak zorunda kaldı.

Hükümet fiyat tespitinin ardından 27 Temmuz 1938 gün ve 2/9187 sayılı kararname ile ülkede çimento sanayiinin devletleştirilmesi konusunda bir prensip kararına varmıştı.

Üretimin özellikle inşaat mevsimi olan Nisan-Ağustos aylarında iç tüketimi karşılayamadığı görülmüştü. Çimento fiyatlarını ucuzlatmak ve karşılaşılan darboğazın üstesinden gelmek için özel çimento fabrikalarının Etibank'ça satın alınması ve gümrük resminin de tonda 50 kuruşa indirilmesi kararnamede yer aldı.

Bu tarihten sonra çimento ithal müsaadeleri Etibank'a verilmiş; ithalat tekelden yapılmıştı. Banka ithal malı çimentoyu yerli çimentoya oranla biraz daha ucuz bir fiyatla satmıştı.

Böylece kararnamede öngörülen çimento piyasasına bilfiil müdahele ederek buhranı önlemek ve fiyatı ucuzlatmak mümkün olmuştu. Ancak, devletleştirme ilkesi, özel fabrikalara bir uyarı niteliği taşımış, uygulamaya sokulmamıştı.

Nitekim, bir yıl geçmeden 25 Mayıs 1939 gün ve 2/11092 sayılı kararname ile bir önceki kararname kaldırılmış ve gümrük resmi yeni mevzuatla tonda iki liraya çıkarılmıştı. Çimento ithalatı da Ekonomi Bakanlığı'nın iznine tabi tutulmuştu.

Birinci Sanayi Planı ve Çimento

İstanbul'da 1929-1933 yılları arası kurulan özel çimento fabrikaları iç tüketimi uzun bir süre karşılamaya yetmişti. Bu nedenle 1933 yılında Birinci Sanayi Planı hazırlanırken çimento sektörüne yer verilmemişti.

Bununla birlikte, ülkede devlet eliyle bir çimento fabrikası kurulması 1933 yılından itibaren hükümetin gündeminde yer almıştı. Bir yabancı uzman getirtilerek Orta Anadolu'da incelemeler yaptırılmış, bu yörede kurulacak bir çimento fabrikası için, hammadde ve işletme malzemesi açılarından en müsait yerin Sivas ya da Malatya olduğu görülmüştü.

Bu arada Sovyetler'in 1935 yılında Türkiye'ye açtığı 8 milyon altın dolarlık krediden yarım milyonunun bir çimento fabrikasına tahsisi düşünülmüştü.

Devletin kuracağı çimento fabrikasının mevkiinin tespitinde demiryolu belirleyici olmuştu. Sivas-Erzurum ana hattı ile Malatya şube hattının inşaatında çimentonun İstanbul fiyatından dör kat pahalıya mal olması Nafıa Vekaleti'ni harekete geçirmişti.

Demiryolu inşaatında kullanılacak çimento, fabrika tesis yeri belirlenmesini yönlendirecek miktarda olmasa da Doğu Anadolu'nun kalkınması açısından Sivas gibi demiryolu ağı ile doğu vilayetlerine bağlanan bir yörede devletin çimento fabrikası kurması önerisi Nafıa Vekaleti tarafından İktisat Vekaleti'ne önerilmişti.

Önerinin Sümerbank'a iletilmesi üzerine bankaca gerekli etüdler yapılmış ve Eylül 1937'de hükümete bir rapor sunulmuştu. Bu raporda Sivas'ın 8,5 kilometre uzaklığındaki bir mevki devlet çimento fabrikasının kuruluş yeri olarak kararlaştırılmıştı.

Görüldüğü gibi çimento sektörüne yönelik kararnamede devletleştirme görevi Etibank'a verilirken, Sivas Fabrikası'nın kuruculuğu Sümerbank tarafından üstlenilmişti.

Fabrikanın inşaat sözleşmesi 1838 yılında Alman Hubolt firmasıyla yapılmış ve fabrika inşaatının ve tesisatının Haziran 1940'ta tamamlanması öngörülmüştü. Ancak, inşaat 1940'ta başlayabilmişti. Savaş nedeniyle montaj için Almanya'dan yeterli sayıda vasıflı işgücü ya da montör temin edilememesi ve bu arada bazı tesisatın denizde batması gibi olağandışı haller nedeniyle montaj işleri ancak 1943 Nisanı'nda bitirilebilmişti.

İlk aşamada yıllık 90.000 ton kapasite ile üretime geçmesi planlanan fabrika 5 Haziran 1943'te resmen açıldı.

Sivas Çimento Fabrikası kurulurken kapasite sınırlı tutulmuş, ilerde bir kat arttırılabileceği düşünülmüştü. Nitekim inşaat planları bu doğrultuda hazırlanmıştı. II. Dünya Savaşı sona ermesi üzerine tevsî sorunu gündeme gelmiş ve bu tarihlerde hazırlanan ivedili sanayi planında da yer almıştı.

Bu doğrultuda Sümerbank gerekli hazırlıkları yapmış ve 1948 yılından itibaren siparişlerini vermişti. Bu tevsî ile fabrikanın kapasitesinin 90.000 tondan 180.000 tona yükseltilmesi amaçlanmıştı.

Baca hariç, fabrikanın tevsî edilen kısmı, geçici bir baca ile Ocak 1952'de faaliyete geçmişti. Baca inşaatı ise 1952 yılı içersinde bitirilmişti.

1946 yılında Sivas tesislerine bir tuğla ve kiremit fabrikası ilave edilmişti. 1943 yılı başında kurulan Sümerbank Sivas Çimento Sanayii Müessesesi bu üniteyi de bünyesine almıştı.

Taş Toprak Mamulleri

Sümerbank, taş ve toprak mamülleri sanayii kolunda dört tesis kurmuştu. Bunlardan Sivas ve Kütahya'da bulunan iki tesiste kiremit, mahya ve inşaat tuğlası üretmişti. Sivas'taki tesis yukarıda belirtildiği gibi esas itibariyle Çimonta Fabrikası'na bağlı kiremit ve tuğla üretim üniteleriydi.

Diğer iki tesis Konya ve Filyos'ta kurulmuştu. Bunlar ağır sanayi kuruluşlarının ihtiyacı olan ateşe dayanıklı tuğla üretiyorlardı.

1933 I. Sanayi Planı'nda Sümerbank'ça gerçekleştirilmesi öngörülen işler arasında porselen sanayiinin kurulması da yer almıştı.

Banka bu alanda hazırlık çalışmalarına girişmiş, Ağustos 1838'de bir yabancı uzman getirterek Bakırköy civarında kurmayı düşündüğü seramik fabrikası için ön proje hazırlatmıştı.

Projeye göre özellikle sıhhî malzeme, fayans ve bir kısım porselen mamuller yapacak olan fabrikada, bu mamullerin üretiminde kullanılan ateşe dayanıklı kapsülleri de üretmek üzere 5000 tonluk bir ateş tuğlası birimi öngörülmüştü.

Bu doğrultuda yabancı firmalardan teklif alınma girişiminde bulunulmuşsa da II. Dünya Savaşı'nın çıkması projenin uygulamaya sokulmasını engellemişti.

Öte yandan, 1936'da hazırlanan İkinci Sanayi Planı'nda da, şamot (ateşe dayanan malzeme) sanayiinin kurulması ayrıca vurgulanmıştı.

Ateşe dayanıklı malzemeye bir kısım sanayi tesislerinde, özellikle ağır sanayide ihtiyaç duyuluyordu. Yüksek sıcaklık derecesinde, erimeden, yumuşamadan, şeklini değiştirmeden, kimyevî ve mekanik tesirlerden ve hararet değişmelerinden etkilenmeyen bir malzeme türüydü.

1930'ların sanayileşme programları öncesi yılda ortalama 5000 ton bu tür malzeme ithal ediliyordu. Ancak, kurulan demir ve çelik tesislerinin ihtiyacı, demir ve deniz yollarının ve başka sanayi kollarının doğal gelişimi sonucu yıllık ihtiyaç 12.000 ile 15.000 ton arasında tahmin ediliyordu.

Bu koşullar altında ülkede ateşe dayanıklı malzeme üretecek bir fabrikanın kurulması uygun görülüyordu. Üretim için gerekli hammadde kolaylıkla elde edilebilecekti.

Öte yandan, savaş yıllarında mevcut birçok sınaî tesis ateşe dayanıklı malzeme temininde güçlük çekiyor, üretime zaman zaman işletme emniyetini tehkikeye sokma pahasına devam ediyordu.

Bu gelişmeler ışığında hükümet, planda öngörülen seramik fabrikası yerine, ülkede ihtiyacı giderek artan bir ateş tuğlası fabrikasının kurulmasına öncelik tanıdı ve yılda 14.000 ton kapasiteli bir fabrikanın kurulmasını kararlaştırdı.

Fabrikanın kurulması yolunda etüd ve girişimler savaş yıllarında sürdü. Ancak koşulların elverişsizliği nedeniyle makineler ancak 1944 yılında bir İsviçre firmasına sipariş verilebildi.

Filyos kömür havzasına ve Karabük fabrikalarına yakınlığı, kara ve deniz taşımacılığına elverişli oluşu nedeniyle fabrika yeri olarak seçildi.

Savaş ertesi gündeme gelen ivedi sanayi planında da bu fabrikaya yer verildi. 1946'da temeli atılan fabrika 1948'de tecrübe üretimine başladı. 1949 yılında doğrudan doğruya Sümerbank'a bağlı bir teşebbüs olarak faaliyete geçti. 1950 yılından itibaren bir müessese olarak normal işletme dönemine girdi.

Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası

Sınaî düzeyde yakın geçmişine karşın camın öyküsü Anadolu'da eski zamanlara uzanıyordu. Son yıllarda cam arkeolojisine yönelik çalışmalar bunu kanıtlıyordu. Artuklular ve Selçuklular devrinde cami ve medreselerde şemsiye denilen bir cam çeşidi kullanılmıştı. İstanbul'un fethinden sonra payitahtın Osmanlı camcılığının merkezî olduğu 17. ve 18. yüzyıllarda Eğrikapı ve Tekfur Sarayı arasında cam imalathaneleri bulunuyordu. 19. yüzyılın başlarında Çubuklu taraflarında kurulan bir kristal cam imalathanesinde bugün Beykoz işi diye bilinen çeşmibülbül üretiliyordu. Kandil, kapaklı bardak, kase, lâledan, sürahi, karlık, fincan, gümüş kapaklı matara diğer Beykoz mamulleriydi. 19. yüzyılda cam artık Osmanlı kent yaşamının ayrılmaz parçası olmuştu. 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında züccaciye imali için dizi girişimde bulunulmuştu. 1896 yılında tüccardan Mişon Levi'ye Beykoz ile Serviburun arasında Çiftecevizler'de bir züccaciye fabrikası kurma izni verilmişti. [91] Bir yıl sonra Selânik'te bir züccaciye fabrikası için imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştı. [92] 1902'de Yusuf Ziyaeddin Bey'e "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de elvan (renkli cam) ve eşkâl-i muhtelifede" cam ve ayna fabrikası kurma ve işletme imtiyazı verilmişti.[93] 25 yıllık bu imtiyaz sözleşmesinde, ilginçtir, çevre korumaya yönelik maddeler yer

91 Avrupakâri eşya-yı züccaciye imaline mahsus tüccardan Mişon Levi'nin Beykoz ile Serviburun beyninde Çiftecevizler nam mahalde veyahut o havalide inşa edeceği fabrika hakkında mukavelename, 2 Ağustos 1300, *Düstur*, I. tertip, cilt 5, s. 80.

92 Avrupakâri eşya-yı züccaciye imaline mahsus olarak Selânikte bir fabrika inşası imtiyazı hakkında mukavelename, 17 Şubat 1301, *Düstur*, I. tertip, cilt 5, s. 429.

93 Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de elvan ve eşkâl-i muhtelifede cam ve ayna fabrikası inşa ve işletilmesi hakkında imtiyaz mukavelenamesi, 15 Tem-

alır.[94] Bir kereye mahsus olmak üzere kuruluş makine ve teçhizatı gümrükten muaf tutulmuş, bilgi beceri sahibi yabancı işçilerin çalışmasına izin verilmişti. Ancak diğer işçilerin ve memurların Osmanlı uyruğunda olmaları ve «fes» giymeleri zorunludur. Resmi dairelerle olan yazışmaları Türkçe olacaktır.

1899 yılında Saul Modiano adlı bir Musevî Paşabahçe'de bugünkü Tekel İspirto Fabrikası'nın yerinde 500 işçinin çalıştığı bir cam imalathanesi kurar. merkezî Trieste'de bulunan bu işyerinin adı Fabric Vetrami di D. Modiano Constantinopoli'dir ve 1908'de hâlâ faaliyettedir. Ancak II. Meşrutiyet yıllarında birbirini izleyen savaşlar Paşabahçe cam imalathanesinin de kapanmasına neden olmuştu.

Cumhuriyet'le birlikte, kırık camdan cam mamulü üreten birkaç ilkel imalathane dışında cam üreticisi yoktu. Yurt içi ihtiyaç büyük ölçüde dışalımla karşılanıyordu. Birçok sanayide olduğu gibi camda da finansman sektörün en büyük sorunuydu. Uzun vadeli ve büyük yatırımları gerektiren cam sanayii genellikle kâr marjı fazla yüksek olmayan bir sektördü. Bu nedenle cam mamulleri üretimi sermaye grupları için cazip bir yatırım alanı değildi.

1930'lu yıllarda, Büyük Buhran ertesi Türkiye'nin sanayileşmesi sorunu gündeme geldiğinde Türkiye İş Bankası cam üretimi alanında öncülüğü üstlenmekle görevlendirildi. Türkiye'de çağdaş anlamda cam üretimi Türkiye İş Bankası'nın kurduğu Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ ile başladı.

30'lu yılların başında Türkiye'nin yıllık şişe ve cam tüketimi 10.000 ton dolayındaydı. 1927-1932 arası ithal edilen şişe ve cam miktarı 13.600 tonla 7.300 ton arasında değişmekteydi. Büyük Buhran öncesi 12.000 ton dolayında seyreden şişe ve cam dışalımı 1930'lu yıllarda 10.000 tonun altına düşmüştü. Dışalımda düşüşün temel nedeni buhranın etkisiydi. Ancak, gümrük mevzuatındaki değişiklik de dışalımı etkilemişti. Lozan Antlaşması gereği, 1916 tarihli düşük gümrük tarifeleri 1929'da sona ermişti. Bu nedenle şişe ve cam ithalatçıları, eski tarife sona ermeden, olanakları ölçüsünde stoka gitmişler ve 1929 öncesi dışalım rakamları olağandışı yükselmişti.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla kurulması düşünülen fabrikanın ilk aşamada ülkenin tüm cam mamulleri ihtiyacını karşılaması beklenmiyordu. O günün koşullarıyla bu ölçekte bir fabrika kurmak, ne teknik ne de ekonomik yönden mümkündü. Şişe, bardak gibi cam ürünlerine olan talebi karşılayacak 3000 ton kapasiteli bir fabrika ile işe başlanacak ve ona 2000 ton kapasiteli bir pencere camı fabrikası eklenecekti. Böylece, cam üretiminde kullanılacak hammaddenin evsafı ilk fabrikada denenmiş olacak ve daha karmaşık bir üretim sürecini gerektiren düz cam üretimi için ortam hazırlanacaktı.

Kurulması öngörülen bu iki fabrikanın faaliyete geçiş tarihleri arasında en az iki yıllık bir sürenin bırakılması düşünülüyordu. Öte yandan, çok farklı teknolojik girdileri gerektiren bu iki üretim biriminin kullandıkları ortak hammadde gereği aynı işletme bünyesinde kurulması uygun görülmüştü. Planda, şişe ve cam fabrikasının beş yıllık programın son aşamasında ele alınması öneriliyordu. Talebi kısmen karşılayacak olan bu fabrika ilerde tevsî edilebilecekti.

Camın temel girdisini oluşturan kum için İstanbul'un değişik yörelerinde incelemeler yapılmış ve Çatalca'nın Podima Köyü'nde yüksek evsaflı cam kumu bulunmuştu. 1932 yılında Almanya'da yapılan deneyler olumlu sonuç vermişti. Bu kumla kristal bile üretilebilecekti. Cam üretiminin diğer girdilerinden saf kireç ve mermer de ülkede kolaylıkla elde edilebiliyordu. Yine 1932 yılında Almanya'da Kapıdağ mermerleriyle yapılan deney, cam üretimine uygun olduklarını ortaya koyuyordu. Nihayet, cam için gerekli soda ve sülfat o gün için ülkede üretilmese de, yeterli talep oluştuğu takdirde ülke olanaklarıyla elde edilebilecekti.

Şişe ve cam fabrikasının finansman bedeli 395.000 TL makine ve tesisat, 270.000 TL arsa ve inşaat gideri

---

muz 1318, *Düstur*, I. tertip, cilt 7, s. 898-900.

94 Madde 7 - Sahib-i imtiyaz veya makamına kaim olacak şirket fabrikaların inşasından ve işletmesinden ve müteferriatından dolayı sıhhat ve rahat-ı umumiyeyi muhil taaffünat ve mazarrat vukuuna meydan verilmemek üzere hey'at-ı sıhhiye-i devlet ve belediyenin lüzum göstereceği tedâbir-i sıhhiye ve tahaffuziyeyi tamamen kabul ve icraya mecbur bulunacak ve mezkur fabrikalar şehremanetince ve hükümet-i mahalliyece tensib olunacak mevâkide fabrikalar nizamnamesi ahkâmına tevfikan inşa kılınacaktır.

ve 150.000 TL işletme sermayesi olmak üzere toplam 780.000 TL tutuyordu. Tevsiata gidilir ve düz cam talebi de karşılanmak istenirse bu miktara sırasıyla 250.000 TL, 120.000 TL ve 100.000 TL; toplam 470.000 TL eklenmesi gerekecekti. Hammadde, yakıt, işçilik, amortisman ve sermaye faizleriyle toplam yıllık gider 717.000 TL'yi buluyordu. İç pazarda elde edilecek 863.000 TL'lık satış bedeli göz önünde bulundurulursa sermayeye yüzde 15'lik bir getiri sağlanacaktı. Ancak bu kazanç şişe ve bardaklar için geçerliydi. Büyük Buhran nedeniyle dünya düz cam fiyatı malîyetin de altına düşmüştü. Ülkede kurulacak düz cam fabrikasının zarar etmeden üretimini sürdürebilmesi için Haziran 1933'te yükseltilen gümrük tarifesi resimlerinin devamı gerekiyordu. Fabrikanın kuruluş yerinin seçiminde cam ürünlerinin niteliği gereği pazara yakınlık ve taşımacılıkta kolaylık göz önünde bulunduruluyordu. Bu nedenle İstanbul uygun görülmüştü.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öngörülen cam sanayiini kurma görevi hükümetçe Türkiye İş Bankası'na verilmesinin ardından banka, 26 Mayıs 1932 günü, Teşvik-i Sanayi Kanunu hükümlerine göre, İstanbul ve cıvar illerde şişe ve cam üretmek için 25 yıl süre ile imtiyaz verilmesi için İktisat Vekaleti'e başvurdu. Bakanlığın 15 Şubat 1934 günlü önergesi üzerine, Vekiller Heyeti 17 Şubat 1934 günlü kararıyla yılda 3000 ton şişe ve züccaciye üretecek bir fabrika ve sonradan da 2000 ton/yıl kapasiteli bir pencere camı fabrikası kurulması suretiyle 25 yıl süre ile Balıkesir, Bolu, Bursa, İstanbul, İzmir, İzmit, Tekirdağ ve Zonguldak illerinin cam ihtiyacının karşılanması imtiyazını Türkiye İş Bankası'na veriyordu. Türkiye İş Bankası, 29 Eylül 1935 günü, 22.500 TL'sı Türk Tecim AŞ'ne ait olmak üzere 10.000 paya ayrılmış 1 milyon TL sermaye ile Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ'ni kuruyor ve sahibi bulunduğu imtiyazı bu şirkete devrediyordu.

Fabrika başlangıçta biri 4 diğeri 11 tonluk olmak üzere iki fırın, şişe üretimi için altı adet Ruvoirent makinesi, züccaciye üretimi için 134 üfleme ve Şiller tezgâhla donatılmıştı. 1937 yılında 15 tonlun yeni bir fırın ilave edilmiş ve bu arada bira ve rakı şişesi üretimi için bir A.16 makinesi monte edilmişti.

Üretimin ilk yıllarında Paşabahçe birçok güçlükle karşılaşmıştı. Her şeyden önce, iç pazarda gümrük engelini aşan Avrupa mamulleriyle rekabet etmek zorunda kalıyordu. Birçok yabancı firma yüksek gümrük tarifelerine rağmen Türkiye'ye damping fiyatlarıyla cam mamulü satışına başlamıştı. Ayrıca Paşabahçe'nin imtiyazını göz önünde bulunduran ithalatçılar, imtiyaz öncesi cam ürünlerinde önemli stoklara gitmişlerdi. Öte yandan, deneyim ve uzmanlaşmayı gerektiren cam sektörü, nitelikli teknisyen, usta ve işçi bulmakta güçlük çekiyordu. Kuruluş yıllarında, yabancı uzmanların yanı sıra, çevre ülkelerden; Bulgaristan'dan, Romanya'dan cam işçisi getirtilmişti.

İlk yılların oluşturduğu darboğaz büyük ölçüde İnhisarlar İdaresi'nin gösterdiği kolaylıklarla atlatılmıştı. Bu arada zamanla deneyim kazanılıyordu. 1937 yılı ortalarında serbest ithalat rejimine geçilmiş, uygulanmakta olan kontenjan ve memnu listeler kaldırılmıştı. Ancak, hükümet korunmaya muhtaç yerli sanayii gözetmeye devam etmiş; Paşabahçe yeni ithalat rejiminden pek etkilenmemişti.

Aynı yıllarda Almanya ile daha önceden yapılmış bir ticaret sözleşmesinden yararlanarak tüccar ülkeye büyük mikyasta kavanoz, ecza şişesi ve benzeri cam eşya sokmuştu. Türk-Alman Ticaret Sözleşmesi 1938 Nisan ayı ortalarında sona ermiş ve yeni tarifede hükümet yerli cam sanayiini koruyucu önlemler almışsa da sözleşmenin bitim tarihi öncesi ülkede ancak birkaç yılda eritilebilecek önemli stoklar oluşturulmuştu. Stoklar ve damping nedeniyle Paşabahçe'nin flakonaj ve kavanoz üretimi 1937 yılına tamamen durmuş ve bu tür eşya üzerinden satış yapma olanağı bulunamamıştı. Ancak, tüketim diğer cam mamullerine kaydırılarak, bir önceki yıla oranla önemli bir gelişim kaydedilmişti.

Paşabahçe ilk yılların sınavını başarıyla vermişti: 1936 yılında 6.834.175 adet şişe üretilmişken, 1937 yılında, altı kollu yeni makinenin de katkısıyla bu miktar 11.704.643 adede yükselmişti. Züccaciye kısmında ise kazanılan deneyim ve verimli çalışma sonucu üretim bir yılda 794.545 kilodan 1.291.145 kiloya çıkmıştı. 1937 yılında ülke şişe ve züccaciye talebinin tümünü karşılayan fabrika, masraf ve aşınma paylarını ve geçen yıllara ait

zararları kapadığı gibi ufak bir kâr da sağlamıştı. Ancak, Paşabahçe gelişimini tamamlamadan II. Dünya Savaşı başlamış, savaş ekonomisi dönemine girilmişti.

Savaş yıllarında Paşabahçe büyük ölçüde Millî Müdafaa Vekaleti ve İnhisarlar İdaresi'ne çalışmıştı. Bu nedenle ülkenin zücaciye ihtiyacını karşılamak üzere, içinde bulunulan olağanüstü durum süresince, Şişe Cam'ın imtiyaz haklarına dokunulmamak üzere bazı imalathanelere Paşabahçe'nin imtiyaz alanında çalışma izni verilmişti. II. Dünya Savaşı'yla birlikte şişe ve diğer eşya kalıplarının yurt dışından getirtilemeyeceği anlaşılmış ve bu kalıplar olanaklar ölçüsünde Paşabahçe atölyelerinde üretilmeye başlanmıştı. Bu arada usta ve işçilerden azamî randıman alabilmek için, mümkün olan kısımlarda, akort yönteminin uygulanmasına geçilmişti. Savaş yıllarında, yabancıların çalıştırıldığı birçok birimde giderek beceri kazanan Türk usta ve işçilerine yer açılmış, teknik personelde yabancı uzmanlar müdür konumundan müşavir konumuna geçirilmişlerdi. Türk uzmanlar temel üretim uğraşlarına daha çok yaklaştırılmış, sorumlu görevlere getirilmişlerdi.

Savaşla birlikte şişe ve kılıf satışlarında bir düşüş görülmüştü. İnhisarlar İdaresi, savaşın gerektirdiği ekonomik önlemler doğrultusunda, şişe ihtiyacını piyasadan kullanılmış şişe toplamak suretiyle gidermeye başlamış, rakı üreticileri de aynı yolu izlemişlerdi. Bu koşullarda, Paşabahçe sınaî kap müşterilerini elden geldiğince tatmin etmeye çalışmış, İnhisar'a satılan şişe fiyatlarında yüzde 21 oranında bir indirim yapmıştı. Diğer piyasa şişeleri fiyatlarında da oldukça önemli bir indirime gitmişti. Bu arada savaşla birlikte, müşterilere açılan krediler tümüyle durdurulmuştu. Satışlar bundan da olumsuz etkilenmişti.

İşgücü açığı, Paşabahçe'nin bu yıllarda karşılaştığı bir başka sorunu oluşturuyordu. Savaş ortamında piyasada beliren aşırı kârların özendirmesiyle, Şişe Cam'ın imtiyaz alanı dahilînde bulunan illerde birçok ilkel izabe fırını açılmış ve Paşabahçe'nin usta ve işçileri yüksek ücretlerle bu atölyelere çekilmişti. Fabrikayı terk edenler hakkında Millî Korunma Kanunu gereğince gerekli işlemler yapılırken, bir yandan da işçi açığını gidermek amacıyla 1941 yılı sonlarında Paşabahçe'de bir yıllık 30 yataklı bir Çırak Mektebi açılmıştı.

Şişe Cam, savaş ertesi olağanüstü savaş ortamı nedeniyle kendi imtiyaz alanında çalışma izni alan imalathanelerin kapatılması için Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na başvurmuştu. Bakanlık Şişe Cam'ın istemini haklı bulmuş ve bu imalathanelerin çalışma izinlerini iptal etmişti. Ancak, bu karara karşı imalathane sahipleri Devlet Şurası'nda dava açmış ve kazanmışlardı. Bundan böyle 25 yılı dolmadan Şişe Cam'ın imtiyazı sona eriyordu.

Savaş ertesi Paşabahçe toparlanma sürecine girmişti. 1946 yılında 3 tonluk bir züccaciye fırını ilave edilmiş, bir yıl sonra ise gazoz ve su şişesi üretimi için iki makine getirtilmişti. 1948 yılında 20 tonluk bir züccaciye fırını daha kurulmuş ve mevcut fırınlardan biri 36 tona tevsî edilmişti. Ancak, ülkedeki düşük satın alma gücü ve rakip imalathaneler, Paşabahçe'nin pazarını daraltıyordu. Paşabahçe'nin üretimi 1953 yılına kadar, istikrarsız, inişli çıkışlı bir seyir takip etmişti. Savaş koşulları, sınırlı ekonomik olanaklar, yetersiz talep düzeyi, imtiyazda oluşan boşluklar fabrikanın üretimini ters yönde etkilemişti. Nitekim 1940 yılında 7.264 ton olan toplam üretim 1952 de ancak 7.767 tona ulaşmıştı. Bu 13 yıllık dönemde en yüksek üretim 1947 yılında 10.421 tonla gerçekleştirilmişti.

İsmet İnönü'nün Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasının Açılışında Yaptığı Konuşma (30 Kasım 1935)[95]

Arkadaşlar,

Geçen sene ağustosta cam fabrikasının temelini atmıştık. Bir sene sonra fabrika açıldı ve şimdi de resmen işlemeğe başladı. Demek ki endüstri planımızda, İş Bankası deruhte etmiş olduğu bir vazifeyi, bir sene içinde başarmış bulunuyor. Her şeyden evvel millî bankaların millî endüstri işinde vazife almaları ve yapacakları işte gösterdikleri ciddiyet ve intizam hepimiz için şayanı memnuniyettir. Çok temenni ederim ki millî bankalar ve bu meyanda İş Bankası, bundan sonra deruhte edecekleri bütün işlerde de aynı intizam ve ciddiyeti göstersinler.

Arkadaşlar,

Bu memlekette cam fabrikası kurmak için bir iki defa teşebbüs yapıldı. Fakat her teşebbüs akamete uğradı. İyi kurulamayan ve idare edilemeyen her işte mukadder olan akamet bu sahada da kendini göstermişti. Fakat, asıl kusuru o devrin siyasetinde aramak lâzımdır. İmparatorluk idaresi, endüstri, bayındırlık ve ekonomi işlerinde alakasızlığı ve anlayışsızlığı ile kendini mahkûm etmiştir.

Dünya rekabeti karşısında ihtisassızlık ve anlayışsızlık, her kurulan teşekkülün zayıf ve inkişaftan mahrum kalmasını intaç eder.

İş Bankası bu fabrikaya bir milyon liradan fazla para sar fetti. Şimdi, memleketin bu sahada muhtaç olduğu her şeyi buradan temin edebileceğiz. Tecrübeler çok müsait neticeler vermiştir. Fabrikanın ihtiyacı karşılıyacağı temin ediliyor. Tahminimiz odur ki istihlâk artacak ve biz de daha başka fabrikalar açacağız.

Cumuriyetin elinde bereket ve hazinesinde kudret vardır. İhtiyacı hisseder etmez vatandaşların imdadına koşacak, mümkün olan her şeyi yapıp çaresine bakacağız.

Fabrika daha şimdiden üç ekiple birden çalışmıya başlamıştır. Fabrikanın kurulmasından pek az bir zaman sonra azamî randımanla çalışması, ekonomik vaziyetin sağlam temeller üzerine kurulduğuna delâlet eder.

Arkadaşlar, hepinizi bu güzel eseri dolaşmıya davet ederim. [Fabrikayı] Kuran mühendisler, fabrikanın fen bakımından birinci derecede bir eser olduğunu söylemekte müttefiktirler. Bunu şimdi gözlerimizle göreceğiz.

Başbakan fabrikanın defterine şu takdir kelimelerini yazdı:

"Cam ve Şişe Fabrikası'nı bugün açtık. İş Bankasını bu eser için takdir ve tebrik ederim. Geçen sene, 1934'te temel atmıştık. Bu sene işlemiye açtık. Her sene fabrikanın san'atte yeni bir ileri merhaleye vardığını göreceğiz. Ümitlerim çok kuvvetleşmiş olarak ayrılıyorum."

Üç Numaralı Kalkınma Planı ve Cêlal Bayar (1938)

Celâl Bayar, 18 Eylül 1938 de, İstanbul'da Atatürk'ün yüksek tasviplerini aldıktan sora Üç Numaralı yeni bir ekonomik planın hazırlandığını bildirecekti.

95 *Ayın Tarihi*, Sayı: 24, 1-30 II. Teşrin (Kasım) 1935, s. 46-48.

Celâl Bayar'a göre, "Memleketin kurtuluş seyrindeki baş döndürücü sürate dikkat ediniz!" diyordu. İkinci Sanayi Planı'nın etüdleri bitmişti. Kanunlaşmak üzereydi. Vatandaş, iktidardan daha geniş iş ve çalışma imkânları istiyordu. Bayar, Üç Numaralı Planı'nın mucip sebeplerini şu tek cümle içine sağdırmıştı: "Vatandaşlarımızın refah ve iş hacmini artırmak, yurdumuzun emniyet ve istikbalini genişletmek!." Üç Numaralı Kalkınma Planı hakkında ajanslara verilen beyanat şöyleydi:

Cumhurreisi, Şefim, Atatürk; geçen sene Büyük Millet Meclisi'nin açılışında irat buyurdukları nutuklarında millî endüstrileşme ve memleket için yapılması lâzım gelen işler hakkında verilmiş direktiflerden mülhem olarak devam etmekte olan mesaimiz, son zamanlarda teksif edilmişti.

Vekil arkadaşlarımla ayrı ayrı ve heyet-i umumiyesiyle hep bir arada çalışmalarımız sonunda dört senelik Üç numaralı yeni bir planın tatbik sahasına konulması kararlaştırılmıştır.

İstanbul'a geldiğimde beni kabul buyuran Cumhurreisi, Şefim, Atatürk'e kararımızı bütün tafsilatiyle arz ettim, tamamen tasvip buyurdular.

Birinci beş senelik endüstri programı ve buna ilaveten yapılmakta olan "Font boru" fabrikası ve kâğıt fabrikasının bir misli daha büyütülmesi gibi işler, bütçelerde vekâletlere vazife olarak verilmiş ve muhtelif senelere nazaran programlaştırılarak tatbikatına da girişilmiş olan askerî ihtiyaçlar, su ve saire gibi mühim mevzula, bu planın haricîndedir.

Bu yeni program geçen sene ilân ettiğimiz üç senelik maden programımızı da kısmen içine alarak genişlemektedir. Bilindiği üzere maden programımızda başlıca ele alınan madenler: Şark kromları, Ergani bakır madeni, Murgul bakır madeni, Bulgardağı ve Keban simli kurşun madenleri, demir madeni, Ereğli taş kömürü havzasında kömür istihsallerini artırmak ve malîyetini düşürmek için tesisatın ıslâh ve tevsii, Kütahya linyit havzası işletmesi gibi işleri istihdaf etmektedir.

Yeni programın tatbikiyle Nafia, İktisat ve Ziraat vekâletleri ve bunlara bağlı olan şahsiyeti hükmiyeyi haiz devlet müesseseleri tavsif edilmişlerdir.

Yapacağımız işlerin mal kredileri, hariçten on sene müddetle tamamen temin edilmiş olduğundan, hemen faaliyete geçmek imkân dahilîndedir. Ve bundan dolayıdır ki üç nümuralı bu yeni programımız dört senelik olarak tespit edilmiştir.

Simdi size yapacağımız işleri söyleyebilirim:

Karadeniz'de modern bir kömür ve demir limanı,

Ayrıca Trabzon limanı,

Bilhassa Karadeniz'deki liman Karabük demir sanayiimizin ihraç yolu vazifesini de göreceği için ehemmiyeti haizdir ve en teknik teçhizatı ihtiva edecektir.

İstanbul'da Sirkeci-Haydarpaşa arasına bir feribot servisi,

Maden programımız ikmal edildikten sonra şimendiferlerimizin nakliyat hacmi tabiatiyle artacağından, bunu karşılamak üzere muhtaç olduğumuz şimendifer nakil vasıtalarının mubayaası.

Hükümet merkezinde tahakkuk ettirmeğe karar verdiğim bir iş de sıhhî müdern memur evleridir. Ankara'da mesken meselesinin ehemmiyeti ve hayat pahalı-

lığında rolü malumdur. Cem'an dört yüz elli üç binalı iki yeni mahalle tesis edilecektir. İki, üç ve dört odalı ve her türlü konfor şeraitini haiz olacak olan bu binalar, kanalizasyon, umumî bahçe, yol, gazino gibi teferruatı da ihtiva edecek ve eldeki hesaplara göre 3.900.000 liraya mal olacaktır. Bu iş, Emlâk ve Eytam Bankası'na tevdi edilmiştir.

Antalya havalisinde jüt yetiştirilmesi Ziraat Vekâletimizce tecrübe edilmişti. Müspet netice alındığı için sanayii kurulacak, iplik, kanaviçe ve çuvallık dokunacaktır.

Ankara'da bir ziraat aletleri fabrikası,

Trabzon'da et sanayii fabrikaları yapılacaktır.

Bu arada bilhassa memleketin muhtelif sahalarında vücude getirmeleri mukarrer bulunması itibariyle meyve ve domates usaresi, süt ve peynir sanayii, muhtelif sebze ve meyvelerin tasnif, ambalaj ve muhafazası, tesisat ve sanayiini ve yeşil siloları da ilave etmeliyim.

Kütahya ve Zonguldak'ta, büyük mıntıka elektrik santralleri yapılacaktır. Zonguldak santralı maden istihsallerinde fiyatları indirmek için rasyonel bir düşüncenin mahsulüdür. Kütahya'daki santral, Kütahya'dan İstanbul'a kadar olan vilayetlere ve İstanbul'da enerji nakledecek ve bu sahanın ihtiyacını temin edecektir. Buna Bursa ve Eskişehir vilayetleri de dahildir. Ev mahrukatı sanayii, Karabük'te cüruf çimentosu, soda sanayii, şamot sanayii, afyon sanayii, azot sanayii, ve Sivas'ta bir çimento fabrikası tesis olunacaktır. Kütahya'daki geniş linyit havzasında sentetik benzin istihsali için tesisat yapılacaktır. Sentetik benzinin memleketin müdafaasında rolünü tebarüz ettirmeğe hacet yoktur sanırım. İcabında millî korunma ihtiyaçlarımızı temin edeceği gibi piyasanın ihtiyacına da geniş mikyasta cevap vermiş bulunacaktır. M.T.A idaresinin devam etmekte olan tabii petrol aramaları müspet netice vermediği veya veremeyeceği ihtimali karşısında sentetik benzin istihsalini, istediğimiz raddeye çıkarmak imkânı mevcuttur.

Iğdır pamuklarını işlemek için Erzurum'da pamuk fabrikası,

Bir motör fabrikası

Bir hafif maden "alüminyum mürekkebatı" fabrikası kurulacaktır.

Memleketin şeker sarfiyatı artmaktandır. Fiyatların ucuzlatılması ve memleket istihlak kabiliyetinin artması şekir sarfiyatının çoğalmasında en mühim amildir. Şeker sanayiinin memleketimizde modern ziraati yaydığı şüphe götürmez bir hakikattir. Bu sebeple mevcutlarına ilaveten yeniden üç şeker fabrikasının kurulması takarrür etmiştir. Bunlardan bir tanesi Balıkesir ile Bandırma arasında intihap edilecek bir mevkide kurulacak ve büyük bir fabrika olacaktır. Diğer ikisi, devam etmekte olan etüdlerin neticesine göre Şark vilayetlerimizde yapılacaktır.

Programımızda ehemmiyetle yer alan mevzulardan birisi de deniz işlerimizdir.

Muhtelif tonajda yeniden yirmi sekiz gemi daha inşa ettirilecektir. Halen yapılmakta olan gemilerimiz de geldikten sonra, yani iki sene içinde ticaret filomuz tamamen yeni gemilerden mürekkep, modern bir filo olacaktır. Bundan maada Haliç'te ve İstinye'deki havuz ve tersanelerin tamamen ıslâh edilmesi ve büyük gemi inşa edecek kabiliyete çıkarılması kararlaştırılmıştır.

Yapacağımız işlerin sadık bir ifadesi olan bu beyanatımızı ikmal ederken, bütün bu işlerin seksen küsur milyon liraya baliğ olacağını da söyleyelim. Bunları dört senede bitireceğiz, on senede ödeyeceğiz.

Hulasa, büyük milletimiz, hükümetin etraflı, ahenkli ve dinamik inkişaflı yeni bir iş programı içinde olduğunu görmektedir. Her adımımızda vatandaşlarımızın refah ve iş hacmini arttırmak, yurdumuzun emniyet ve istikbalini genişletmek gayesi vardır.

BELGELER

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ (17 ŞUBAT-4 MART 1923)

Başkumandan Gazi Paşa Hazretleri'nin Nutuk-ı İftitahilerini Müteakib İktisat Vekili Mahmud Esat Beyefendi'nin İrâd Ettikleri Nutuk

Aziz Türkiye'nin öz evlatları hoş geldiniz, güzel Türkiye'nin ameleleri, sanatkârları, çiftçileri ve tacirleri hoş geldiniz. Hür ve müstakil güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri hayatını dişleriyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi hürriyet ve istiklâl yolunda şehit düşen yavrularının nerelerde gömülüp kaldığını bilmeyiz, bir kırık mezar taşı başında fatiha okuyabilmek imkânını bile bulamayan çilekeş Türk hanımları... Hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim.

Hanımlar, Efendiler,

Bu kongrede memleketin ihtiyacat-ı iktisadîyesini düşünerek onları ait oldukları mercilere temenni ve muhtıra halinde bildirmek hey'et-i muhteremenize ait olmakla beraber, ben de kongrenizin hatıra ve muhafazasını vatanımızın pek mühim telakki ettiğim bazı mesail-i iktisadîyesini tevdi edeceğim.

Memleketimizin bugünkü vaziyet-i iktisadîyesine ilişmezden evvel iktisat tarihimiz içinde küçük bir tahlil yapmayı pek faydalı buluyorum. Şu ciheti de işaret edeyim ki İktisat Kongresi tarihimizde mühim ve büyük bir dönüm gününü haber veriyor:

Hayat, hareket ve hadisat-ı iktisadîyenin birer peykidir.

Tarihimizi ve iktisat tarihimizi halihazırda dahil olmak üzere geçmiş asırlardan beri dört kısma bölebiliriz.

1 - Osmanlı İmparatorluğu'nun teessüsünden, hilâfetin intikaline kadar,

2 - Hilâfetin intikalinden Tanzimat'a kadar,

3 - Tanzimat'tan Teşkilât-ı Esasiye devrine kadar,

4 - Yeni Türkiye ve Teşkilât-ı Esasiye devri.

Birinci devir sadece ziraat devridir denilebilir. Ticaret, sanayi ve mesâlik-i saire-i iktisadîye henüz kâfi derecede inkişaf etmemiş ve vaziyet-i iktisadîyemiz beynelmilel bir mahiyete bürünmemiştir.

Bu devir içinde sistemlerimiz ve Teşkilât-ı Esasiye'miz bir idare-i mutlaka ifade ediyordu. Şahsî saltanat hükümfermâ idi. Devlet kısmen "iş devleti" kısmen de "zabıta devleti" idi. Her şeyi, her hareket-i iktisadîye bir şahsın amâl ve ihtirasını tatmine matuf idi.

İkinci devir bir idare-i mutlaka değil, doğrudan doğruya bir istibdat idi. Her şey, her teşkilât ve bütün kanunlar, sultanların, halifelerin ve sarayın keyfine tâbi idi. Bu devre, zulüm ve istibdat asırları devri de diyebiliriz. Memleket baştan başa bir esirler ülkesi halini almıştır. Bütün millet bir hakanın esiri olmuştu.

Korkunç bir sarayın emellerini tatmin için Türk milleti Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyordu. Vakıa hakanlar her seferden döndükçe başlarında bir zafer çelengi takıyorlardı. Lâkin geride, Anadolu köylerinde bu zaferleri seller gibi gözyaşları, iniltiler takip ediyordu. Her evde çocuklarına "Yasin" ve "Fatihalar" okuyan akbaşlı anneler ve babalar her tarafı doldurmuş bulunuyordu. İnhitat başlamıştı. Çünkü millet ve onun âlî menfaatleri yerlerde kalmıştı. Bu devir içinde iktisadîyatımız birinci devre nispetle daha fazla inkişaf etmişti. Sanayimiz taazzuv etmiş, ticaretimiz beynelmilel bir vaziyet iktisap etmeğe başlamıştı. Fakat milletin bütün iktisadîyatı, hakan ve halifelerin bir "israf kasası" olmuştu. Yani milletin sây'inin muhassalası, sultan ve halifelerin keyfi için sarf ve istihlâk olunur bir "meta"'dan başka bir şey değildi. Milletin sây'ini, alın terini suiistimal eden devletler istibdattan başka bir şey ifade edemezler.

Üçüncü devirde büyük adamlarımız yetişti. İmparatorluğu kurtarmak için iyi bir siyaset kullanıyorlardı. Cidden çok vatanperver adamlardı. Fakat bütün Tanzimat devri içindeki rolleri siyasî ciheti bertaraf edilince sadece cesur bir ihtilâlcilikten ibaret kalır. Filhakika eskilikleri yıkan Tanzimat onun yerine teşkilâtlı ve kuvvetli milletin ve asrın ruhiyat ve ihtiyacatiyle uygun bir yenilik ikame edemediler. Ve bu defa iyi ve kötü eski teşkilâtını kaybeden memleket haricîn iktisadî istilâsına kaşı müdafaasız bir halde kaldı. Kapitülasyonlar çok korkunç bir hal iktisap etti. Eskiden memleketimizde ecnebîlerin ticaret ve mesaî sahalariyle adetleri mahdut ve muayyen iken şimdi kapitülasyonların himayesinde vatanımızın her tarafına yayılarak öz vatandaşlarımızdan fazla birer hak ve imtiyazlarla içimizde çalışmaya başladılar. Zahiren memleket bizimdi. Fakat hakikatte Türkiye iktisaden bizden ziyade ecnebîlerin memleketi, bir müstemlekesi idi.

Hülasa memleket iktisaden nefes alamayacak hale geldi. Bir âh u enîn kubbesi oldu. Bu kubbenin her neresine dokunursa bir feryat, bir enîn duyulurdu. 93 ve 24 meşrutiyetlerini iktisat nokta-i nazarından tahlile lüzum görmüyorum. Çünkü bunlar da Tanzimat'ın birer zeylinden başka bir şey değildi. Millî mesail-i iktisadîyemizi halledemediler. Memleket gittikçe tamamen iktisadî himayeden mahrum kalıyordu.

Dördüncü devir, yeni bir devir içine giriyordu. Millet hâkimiyeti, Teşkilât-ı Esasiye devri.

Hanımlar, Efendiler

Bilhassa nazar-ı dikkatinizi celbederim. Bütün dünya ihtilâlleri ve ihtilâlcileri, ihtilâllerinin son günlerinde gözlerini açınca ellerinde yalnız "bir tutam kanun yaprakları" buldular. Bunlar, hukuk-ı beşer beyannamesi, Kanun-ı Esasî, ilah gibi şeylerdi.

Teşkilât-ı Esasiye devrini kuran ve açan millet temenni edelim ki böyle bir

akıbete giriftâr olmasın. Teşkilât-ı Esasiye devrinin adı, göz yaşlarını silen, çalışanları efendi yapan, köylüyü mesut kılan, yeni Türkiye'yi iktisaden bir mamure haline getiren devir olsun.

Ben hâkimiyet-i millîyeyi, millî hâkimiyet-i iktisadîye olarak anlarım. Böyle olmazsa hâkimiyet-i millîye "serap" olur.

Burada Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz etrafında tevakkuf etmek isterim.

Hanımlar, Efendiler,

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu millî ve dinî hukukiyatımıza ve asrın en son hukuk nazariyatına tamamen tevafuk eden bir Türk milleti hâkimiyeti düsturudur. Filhakika dinî hukukiyatımızda hâkimiyet ve her şey milletindir. Halifeler millet tarafından müntehâb ve milletin işlerini görmekle mükellef büyük birer memurdan başka bir şey değildir. Millî hukuk-ı esasiyemiz de bunun eşidir. Ülkenin sahibi ve her türlü âlî iradelerin masdarı millettir.

Hakan milletin arzu ve menâfi-i âliyesinin hiçbir zaman hilafına hareket edemez. Garb'ta halbuki Fransız ihtilâl-i kebirinden evvelki zamanlarda halkı ve memleketi doğrudan doğruya kralın bir esiri ve malîkânesi telakki eden hukuk nazariyatı mevcuttu ve o zaman Garb'ın bütün kavanin-i esasiyesi bu nazariyattan mülhem olmuşlardı. Krallar lâ-yüs'el idi; memleketin ve milletin idaresinden yalnız Allah'a karşı mes'uldüler ve halkın tacidârlar üzerinde hiçbir kontrol hak ve selâhiyeti yoktu. Fransız ihtilâl-i kebiri bütün bu sakîm eskilikleri yendi ve yerine millet hâkimiyetine müstenid idare tesis etti.

Bizim millî ve dinî hukuk nazariyatımızı Fransız ihtilâl-i kebirinden evvelki Garb hukuk ve nazariyatıyla kat'iyyen karıştırmamak icab eder. Bunlar birbirinin tamamen zıddıdır. Ancak mütevalî hadisat-ı siyasîye ve harbiye, tahavvülât-ı ictimaiye ve iktisadîye neticesinde zayıf düşen Türk milletinden bazı kıymetli an'anatımızın ve ne zamandan beri başladığı meçhul olan tarihimizin milletimize tanıdığı bu büyük hakkı, hâkimiyet-i millîye hakkını sabık tacidârlarımız ellerine geçirerek kendilerine mâl etmişler ve Türk milleti bütün bir tarih içinde uzun asırlar firavunların ehramlarına kırbaç darbeleri altında taş çeken esirlerden daha bedbaht bir hayat geçirmiştir. Bugün millet bu hakkını yeniden istirdat etmiş bulunuyor.

Hâkimiyet gerek asrî hukukta ve gerek millî ve dinî hukukiyatımızda doğrudan doğruya millete ait bulunduğundan sultanlar, halifeler milletin iradesinden arzusundan bir karış ileri geçmek hak ve salâhiyetini haiz değildirler. Bunun hilafına hareket eden tacidârlar Türk milleti nezdinde ya başlarını kaybederler veya âr-ı firarı irtikâb ile memleketi terk eder ve giderler (Sürekli ve hararetli alkışlar).

Çünkü Hanımlar, Efendiler,

Türk milletinin her ferdi daha anasından doğarken hâlikin başına taktığı "sorguç"la sultan olarak doğar. (Şiddetli alkışlar) Binâenaleyh ayrı bir sultana tâbi olmak, bir şahıs iradesine itaat etmek bu sorguçlu sultanlar için bir zillettir ve olamaz. Binâenaleyh Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz dinî ve millî hukukiyatımıza ve asrî nazariyat-ı hukukiyesine en çok uyan bir hâkimiyet-i millîyemiz "abide"sidir. Bu büyük abidenin önünde küçük ve zayıf itirazlara gelince:

Diyorlar ki Teşkilât-ı Esasiyemiz kabul ettiği sistem hiçbir meşrutî devletin sistemine benzemiyor. Saniyen bu sistem mes'uliyet esasını ihmâl ediyor.

Birinci itiraza denebilir ki esasen hiçbir meşrutî devletin sistemi aynen diğerinin eşi değildir ve olamaz. Çünkü her milletin meşrutî ihtiyacat ve telakkileri birbirine benzeyemez. Bunların yekdiğerine benzediği yalnız bir nokta var. O da "hâkimiyet-i millîye" esasıdır.

Teşkilât-ı Esasiyemiz ise bu ciheti her kavmin teşkilât-ı esasiyye-i hazırasında bizim memleketimizin ihtiyaç ve ihtilâllerinin manasına göre her kavminkinden daha fazla bir surette temin etmiş bulunuyor.

Hakikatte hâl-i hazır parlamentarizm ve tefrik-i kuvâ usulleri bir zümre veya diktatörlük idaresinden başka bir şey ifade etmeğe kadir değildirler. Filhakika sabık Amerika Reis-i cumhuru Wilson yazdığı bir eserde tefrik-i kuvânın kabil-i tatbik olmadığını ve münafi-i hâkimiyet-i millîye olduğunu zikrediyor. Esasen tefrik-i kuvâ maddî bir hakikate müstenid değildir; bir hayaldir. Asrımızın en büyük hukuk ulemâsı tarafından pek ağır bir surette cerh ve tenkit edilmiş ve kıymetini kaybetmiştir.

Tefrik-i kuvâ sistemi Cenubî Amerika'da ve bilhassa Meksika'da şahsî diktatörlüklere bâis olmuştur.

Parlamentarizme gelince, bunu tefrik-i kuvâ ile kat'îyyen karıştırmamak icap eder. Çünkü tefrik-i kuvâda mefruz ve hayalî üç kuvvet yekdiğerini kontrol etmek hakkını haiz olmadığı halde parlamentarizmde teşriî ve icraî kuvvetler arasında sıkı ve hatta tamamen bir tedahül vardır. Fakat bu sistemde hâkimiyet-i millîyeyi mana-yi tammiyle ifade edememiş ve bir zümre devleti olmaktan ileri gidememiştir.

Teşkilât-ı Esasiyyemize tevcih edilen ikinci itiraza gelince, o da mes'uliyet bahsini teşkil ediyor. Diyorlar ki tefrik-i kuvâ ve parlamentarizm sistemlerinde bir mes'uliyet vardır. Bizde mes'uliyet esası zayıftır, hafiftir.

Hanımlar, Efendiler,

Birçok yeni ve pek âlim hukukşinasların fikirlerine iştirakle derim ki meşrutiyette gaye mes'uliyet değildir. Mes'uliyete meydan vermemektir. Çünkü mes'uliyet nihayet en müstebid idarelerde de vardır. Halk kıyâm eder ve zalim tacidârların başlarını keser fakat neye yarar?

Bence bütün dünya tacidârlarının, halifelerin ve sultanların başları milletlerin en ufak bir zararını bile ödeyemez. Türk köylüsünün çadırının zayi olan tek bir ipini bile telafi edemez (Mütemadi ve sürekli alkışlar).

Bizim Teşkilât-ı Esasiyemiz ise asrî hukukun istihdaf ettiği bu gayeyi Meclis'in daimi kontrolü ile temin etmiş bulunuyor. Zannedilmesin ki hanımlar, efendiler, Garb'ın bugünkü meşrutiyet sistemleri mes'uliyeti temin edebilmiştir. Hayır bizimki ise mes'uliyete de meydan vermeyecek kadar kuvvetlidir ve milletler için de gaye budur. Nitekim bir Türk darb-ı meseli koyunu parçalayan kurdu vurdum fakat ne çare ki, koyun elden gitti diyor.

Hanımlar, Efendiler,

Bütün bir tarihimiz içinde vaziyet-i iktisadîyyemizi böylece, kısaca tahlil ettikten ve onun ile pek sıkı alakadar olan idare sistemlerini gözden geçirdikten sonra

bugünkü iktisadîyatımızın takip etmesi lazım gelen iktisat siyaseti hakkında da bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

Yeni Türkiye iktisadîyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadî mana ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiçbirine mensup değiliz. Ne "Bırakınız, geçsinler, bırakınız yapsınlar" mektebine, ne de sosyalist komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadı manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-i şahsî tarafından deruhte edilmelidir. Meselâ büyük kredi müessesatını, sanayi teşebbüsatını ilah. Devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadî vaziyeti bunu istilzam ediyor.

Hülasa bazı hususatta iktisadîyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususatta iktisadî teşebbüslerini şahsî teşebbüslere terk edecektir. İktisat siyasetimizde ve meselâ gümrüklerde mutlaka himayeci olamayız. Memleketimizin ihtiyacı olan şeylere karşı bir kapıya benzeyen gümrüklerimizin iki kanadını açar ve her şeyin ithaline müsaade edebiliriz. Bunlar o gibi şeylerdir ki memleketin istihsalini tezyid ve tanzim için ithallerine zaruret-i kat'îye vardır ve memleketin iktisat menfaati bundadır. Bazı ithalata karşı gümrüklerimizin yalnız bir kanadını açarız ve mutavassıt bir resim alarak memlekete girmesine müsaade ederiz. Çünkü memleketin ihtiyacı bunda mutavassıttır. Bazı ithalata karşı gümrük kapılarımızı tamamen seddeder, arkasına bir de ordumuzu koyar ve memlekete o gibi eşyadan hiçbir şey koymayız. Çünkü bunun memlekete girmesi iktisadîyatımız için bir zarar, bir tehlike teşkil der.

Hanımlar, Efendiler,

Bugünkü vaziyet-i iktisadîyemizi tahlil ile diyebilirim ki dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadî manasiyle mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir. Bizde tüccar da, çiftçi de, sanayi erbabı da, amele de hülasa bütün iktisat amillerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayesinin esir ve hizmetkârıdır. Bütün bu iktisat zümrelerimizin birleşmesi kendilerini teşkilâta bağlaması lâzımdır. Zannedilmesin ki bu cihete işaret ederken yeni Türkiye İktisat Mektebinin ecnebî sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır, biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadîyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebî sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tabi olmak üzere Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartiyle memleketimizde her türlü teshilâtı, hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilâttan fazla kolaylıkları irade etmeğe her zaman hazırız. Yalnız yabancıların bizi asrî ve medenî bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz'-ı hakikîlerini almaları lâzımdır (Bravo, yaşa sesleri ve sürekli alkışlar).

Biz kendimizi tarihin hiçbir safhasında hiçbir milletten geri görmüyoruz. Fakat aynı zamanda müellif Lorimer'in tasnifi gibi bila-istisna dünyanın hiçbir milletini kendimizden dûn telakki etmiyoruz (Alkışlar). Lorimer'in milletleri medenî, nim-medenî ve barbar diye ayrı ayrı üç kısma bölmesini ve bunlara farklar, haklar tanımasını yeni Türkiye Hukuk Mektebi reddeder (Alkışlar sürekli). Biz bütün milletleri bilâ-istisna hür ve müstakil görmek istiyoruz. Hürriyet ve istiklâl hakk-ı tabiîleridir.

Hanımlar, Efendiler,

Türk hâkimiyet-i millîyesi, ancak ve ancak Türkiye hâkimiyet-i iktisadîyesine istinatla payidar olabilir. Binaenaleyh bundan sonra devletin takip edeceği siyasetin istikâmetini çiftçilerin övendiresi, san'atkârın çekici, hülasa iktisadîyatımızın menafi-i âliyesi göstermeli ve çizmelidir ki hakiki, millî bir Türk (Halk Devleti) teessüs edebilsin. Türkiye tarihinin hiçbir safhasında bugüne kadar bir halk devleti idaresi ve binaenaleyh millî bir devir yaşamadı.

Hanımlar, Efendiler,

Milletler âlî menfaatlerini ihmal eden idareleri sonunda silahla devirirler. Bundan üç buçuk yıl evvel Türkiye'nin efendi halkı da böyle yaptı ve icap ederse herhangi bir kuvveti yine ve her gün silâhla durdurmağa kadirdir. Ve bunu dahile ve harice karşı yapabiliriz ve yaptık. Mamafih yeni halk hükümeti, milletin menafi-i âliyesini ihmal etmeyecektir ve edemez ve bunlara muvaffak olacaktır (Alkışlar).

Hanımlar, Efendiler,

Yeni iktisadîyatımızın inkişafı için bugün ittihazı lâzım gelen acil tedbirler meyanında birkaç şey tavsiye etmek, hatırlatmak isterim.

1 - Meslek teşkilâtı,

2 - Kredi müessesatı,

3 - Makine devri,

4 - İktisat cidâline toplu çıkmak,

5 - Kendi kendimize yetmek,

6 İstihsalimizi tezyid ve tanzim. İthalat ve ihracatımız arasında tevazün husule getirmek.

Meslek teşkilâtı, mesela çiftçi dernekleri, amele, tüccar sendikaları ilâh. vücude getirilmedikçe ve bunlar haklarını müttehiden düşünerek istemedikçe gerek harice ve gerekse dahile karşı zayıf kalırlar. Ben teşkilâtı hayatın yarısı olmak üzere telakki ediyorum.

Kredi müessesatına gelince, memleketimiz servet-i tabiiyesi, sabitesi ve sây'ı itabariyle çok zengindir. Tarihçe de meşhurdur. Ancak bütün bunlardan lâzım olduğu veçhile istifade edebilmek için bir an evvel asrî iktisadın en mühim amili olan ziraî, ticarî, sınaî kredi müessesatımızı bir an önce vücude getirmeliyiz. İktisat Vekâleti, köy bankalarını Meclis'e tevdi etmiş, 39 bütçesine de ziraat ve sanayi bankalarını koymuştur. Teşebbüs-i şahsî ile vücude getirilecek kredi müessesatına azamî kolaylıkları göstermeğe hazırız.

Memleketimiz Fransa'nın ikisi kadar olduğu ve ondan çok fazla zengin bu-

lunduğu halde, mevcut nüfus ondan istifadeye gayr-i kâfidir. Nüfus meselesini, bir taraftan muhaceret ve neslimizin tezyidine çalışarak halle doğru gitmekle beraber bunun, bu maksadın uzunca zamanlara mütevakkıf olduğunu unutmamalıdır.

Binaenaleyh, nüfus noksanını bugün telafi edecek yegâne çare bir an evvel makine devrine girmektir. Ahiren İktisat Vekâleti ile Çester grubuna mensup mister Kennedy arasında bu hususun temini için mühim bir mukavelename tanzim edilmiştir.

Efendiler,

Asrımızın iktisat cidaline girerken münferid değil, fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asr-ı hazır iktisadîyatı bunu istilzam ediyor. Ferdî teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe, akim kalmağa mahkumdurlar. Binaenaleyh her türlü şirketler vücude getirilmeli ve bilhassa memleketimizin ihtiyacatını tamamen ifade eden (kooperatif) şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir.

Gayemiz, istihsalimizi ihtiyacımıza göre tezyid ederek kendi kendimize kifayet etmeğe doğru gitmek olmalıdır. Harice gönderebileceğimiz istihsalatımızı da ihmal edemeyiz. İthalatımızla ihracatımızın arasındaki tevazün ancak bu suretle mümkündür. Aksi halde iktisadîyatımız iflas tehlikesinden yakasını kurtaramaz.

Iktisadîyatımızın inkişafını düşünürken, maarif siyasetimizin bu hususta büyük bir rol oynayacağı şüphesizdir. Bugüne kadar takip ettiğimiz maarif siyaseti memleketin maarif ihtiyacını telafi edememiştir ve edemez. Çünkü bu sistem zengin ve âlim milletlere uyan sistemidir. İktisaden ve içtimâen vaziyetimizle telifi kabil değildir. Bizim bugünkü maarif sistemimiz doğrudan doğruya memleketi cehlin tasfiyesine matuf olmalıdır. Alim ve feylesof yetiştirmek programın ikinci maddesini teşkil edebilir.

Hülasa teşkilât yapınız. Bu Türkiye iktisat âmillerinin haklarını harice ve dahile karşı koruyacak en kuvvetli siper, kalkandır. Bunu yalnız Türkiyeliler için değil bütün dünyanın mazlum iktisat âmilleri için de temenni ederim.

Hanımlar, Efendiler,

Yeni Türkiye sapanın, çekicin, sây'in, zeka ve liyakatin hakkını, hürriyet ve istiklâlini istiyor ve cidalini, önüne çıkacak haricî ve dahilî her kuvveti yıkmaya kadir olabilecek bir surette yapıyor.

17 Şubat 1923 Cumartesi Öğleden Sonra Saat 3'te İn'ikad Eden Celsede Reis İntihâb Edilen Manisa Sanayi Murahhası Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'nin İftitahî Nutukları

Ulu Milletimin Muhterem Murahhasları,

Acizlerine karşı göstermiş olduğunuz pek kıymetli muhabbet ve teveccühe teşekkür ederim (Şiddetli alkışlar, siz her şeye layıksınız sesleri). Celseyi açıyorum. Müzakerata başlamadan evvel müsaade ederseniz kongreyi ihzar eden İktisat Vekili Mahmud Esat Beyefendiye ve Hey'et-i fa'ale ve tertibiyeye hey'et-i âlîniz namına arz-ı teşekkür ederim. Muhterem Başkumandanımız ve İktisat Vekilimizin pek muhterem

beyanatlarına Kâzım Karabekir de müsaadenizle birkaç satır ilave etsin...

Varlığımıza kasteden düşmanları milletimiz el birliğiyle nasıl kahr ve mahvettiyse (Elhamdülillah sesleri) yine el ve söz birliğiyle bizi dahilden kemiren fakr u cehalete de hücum için cihada başlıyoruz (Alkışlar). Bugün bu cihadın birinci günüdür. Ancak öz kardeşlerinin ve hakikî vatandaşlarının el ve söz birliğiyle büyük Türk milleti tek başına kudret ve kuvvetini nasıl bütün dünyaya gösterdiyse bugün de cihana ilân ediyor ki asırlarca eli, dili bağlı bir halde her varlığı harcanan bu millet iktisat ve irfan sahasında da nelere kadir olduğunu gösterecektir (Şiddetli alkışlar).

Milletimizin her ferdi, çalışan halkı, gerek münevver dimağları neler, ne fedakarlıklar yapmadı. Erkekler hudut boylarında zalim düşmanlarla istiklâl ve hürriyeti için çarpışırken kadınlarımız kazma salladı, sapan sürdü, hatta örs başında demir döğdü, amelelik yaptı, birçok dükkânları kadınlarımız işletti. Aç kalanı da oldu. Sırtlarında, ordumuza cephane taşıdı, yaralıları bağrına bastı. Büyük millet kadınıyla, çocuğuyla, erkeğiyle istiklâlini, hürriyetini korudu. Azmini, imanını kâinata gösterdi.

Bize mübarek peygamberimiz "Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz" buyurmuşlar.... İlmin yalnız din tahsili olmadığını, "Çin'de dahi olsa alınız" kelamiyle o zamanlar iktisat diyarı olan Çin'i işaret ederek beşikten mezara kadar öğrenilecek ilmin iktisat ilmi olduğunu emrettikleri halde, asırlarca şahısların keyfi hareketleriyle bundan gafil kaldık. Mademki işe beşikten başlayacağız, mademki beşikten mezara kadar iktisadîyat ile meşgul olacağız... Ninnilerimiz, türkülerimiz iktisat terennümleriyle dolmalı; masallarımız, temsillerimiz iktisat ruhları ile meşbu' olmalı; dualarımız, vaazlarımız, hutbelerimiz iktisat emirleri, iktisat telkinleri ile halkımızı irşad etmeli... Bu suretle, yani beşikten mezara kadar hayat ve iktisat telkinlerinin icap ettireceği müşterek mesai ile çalışırsak hayatımız, iktisadımız kavi esaslarla kurulmuş olur.

İktisat dediğimiz zaman ben şu üç maddeyi kendi milletimizin, kendi vatanımızın iktisadîyatı için temel biliyorum:

Birincisi – İnsanlarımızı, hayvanlarımızı, istihsalatımızı hüsn-i muhafaza etmeliyiz. Köylerin, evlerin, çeşmelerin, bataklıkların tesiratıyla sıhhatimizi muhafaza edemez, bin türlü hastalıklar içerisinde çırpınırsak hayvanlarımızı veba-yi bakari, şarbon gibi hastalıklar silip, süpürür ise mahsullerimizi böcekletir, çürütür isek yapılan bütün iktisadî tedbirler, kanunlar hiçe müncer olur. İşte bunun için sarf edeceğimiz mesaiye yardım etmesini hükümetimizden talep ve temenni etmeliyiz. Memleketimizi gezip bilen tabiplerimiz, baytarlarımız burada yaptığımız iktisat kongresine müşabih kongreler yapmalıdır ki hıfz'ıs-sıhha, iktisadın temelini korusun.

İkinci mühim esas; istihsalatımızı çoğaltmak, şimendüferlerimizi, vapurlarımızı, bilhassa yollarımızı yaparak taşraya sevk etmek, harice satıp memlekete para çekmektir. Burada onu temin edecek esasları tespit edeceğiz. Memleketimiz o kadar vâsi ve feyizdardır ki Avrupa'nın bugün sahillerimize un yedirmesi değil bilakis biz az zamanda her tarafa ihracat yapmaya kadiriz. Hatta ihracatı yalnız un olarak değil, makarna, bisküvit, peksimet gibi mamul bir halde yapacağız. Sanayimiz Avrupa'nın sanayiine rekabet edemese dahi, hiç olmazsa milletimizi harice muhtaç etmez ve kendi elimizden çıkan mübarek eşyalara bürünerek iftihar ederiz. Bu zaferimiz de askerî zaferimizden daha büyük olur (Alkışlar).

Üçüncü mesele pek mühimdir... Bu muhterem bacılarımıza, hanımlarımıza terettüp eder: Sarfiyat ve istihlâki azaltmak...

Arkadaşlar, bugün ziraat bankalarının ikraz ettikleri paraları bir tarafa yazarsak pek acı hakikatlerle karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlere ve lüzumsuz göreneklere sarf edilmiştir (Alkışlar). Birçok aileler düğün yüzünden mahvolmuştur. Moda yüzünden bedbaht kalan aileler ise pek çoktur (Şiddetli alkışlar). Bu gibi sarfiyatımızı behemehâl tahdit etmeliyiz. Gerek düğünlerde, gerek modada göreneklerin tahripkâr israflarından kaçınmalıyız (Medîd alkışlar). İşte basit fakat milletimizi tahrip eden bu mücadelede hanımlarımızı birinci kademede görmekle bahtiyar olacağız (Alkışlar, yaşa nidaları). O hanımlar ki mütarekeden itibaren değil daha evvel tâ Harb-i Umumî'nin en müthiş anlarından beri her türlü meşakkatlere katlandılar. Her türlü yoksulluklara göğüs gerdiler (Şiddetli alkışlar).

Arkadaşlar, askerimiz fedakârlık etmiştir (Alkışlar). Lakin suret-i umumiyede bir asker kursağında sıcak yemek yok iken ölmemiştir. Fakat geride öyle hemşireler biliyorum ki günlerce aç kaldılar ve günlerce inlediler. İşte bu fedakârlığı yapan hanımlarımız bu iktisat mücadelesinde de azamî fedakârlığı yapacak ve bu suretle milletimizi saadete götürecektir (Medîd alkışlar).

Hülasa olarak sözü nihayetlendiriyorum ki... Fedakâr amelemiz, tarihimizin pek şerefli sayfalarını dolduran sanatkârlarımız, velinimet zürra'ımız (Şiddetli alkışlar), muhterem tacirlerimiz vazifelerini canla, başla başaracaklar ve işte bu suretle iktisat ordusu da meydana atılmış olacaktır Her şeyde esas birliktir. İktisat birliği dahi buradan doğmaktadır.

Bütün millet bu birlikle birbirine her türlü muaveneti yaparak askerî zaferin yanına vakit geçirmeden iktisadî zaferlerini dahi ilave edecektir. Cenab-ı hakk iktisat zaferimizde dahi muinimiz olsun (Amin sadaları, şiddetli ve sürekli alkışlar).

"İktisat Esaslarımız" ve "Millî Layiha-i Iktisadîye"

Kongrenin toplandığı 1923 yılında İzmir'de yayımlanan *İktisat Esaslarımız* adlı kitapçık kongrede yapılan belli başlı konuşmaları içeriyor, ayrıca kongrede temsil edilen dört grubun tartışılan "iktisadî esasları"na yer veriyordu. Kongre aslında "istişarî" nitelikteydi. Alınan kararların hükümeti bağlayıcılığı yoktu. Ama yine de İkinci Dünya Savaşı ertesi kurulan yeni düzene kadar, Türkiye'nin Batı bloğu içerisinde yer alıp IMF ve Dünya Bankası üyesi olup, Marshall Planı kapsamında devletçiliği terk ettiği evreye kadar ülkede benimsenin iktisat zihniyetinin temel göstergeleri bu kongrede alınan kararlar oldu. Özellikle "malî bağımsızlık"la ilgili öneriler kısa sürede uygulamaya sokuldu. Bilfiil Atatürk İş Bankası'nı kurarak bu konuda öncülük etti. Ardından İş Bankası'nın iştirakleri Anadolu Sigorta ve Millî Reasürans doğdu.

Kongrede alınan kararlar kayıtlarda şu satırlarla ifade edilmişti:

"Kongrenin iktisadî mukarreratı Büyük Millet Meclisi hükümetimize takdim edilmek üzere izhâr olunmuş millî bir lâyiha-i iktisadîyedir. Yine Kongre Hey'et-i Umumiyyesinin müttefik kararıyle tespit ve kabul olunan Misak-ı İktisadî ise siyasî, ahlakî, ictimaî lekesizliği temin eden iktisadîyatımızın temeli olup iktisat aleminde milletimizin kendini mücehhez bulundurması için müttefikân verilmiş bir ahittir."

Kongre'de "istişarî" nitelikte olmasına rağmen bu dört meslek zümresinin talepleri genel oylamaya konmuş ve bir mutabakat aranmıştı. Ayrıca dilek şeklinde de olsa ileri dönük beklentiler bir planlama ve prog-

ramlama anlayışının doğmakta olduğunu gösteriyordu. Nitekim çağdaş anlamda "planlama" Sovyet Rusya'nın ardından dünyada ikinci ülke olarak 30'lu yıllarda Türkiye'de uygulamaya sokulacaktı.

Aşağıda *İktisat Esaslarımız* adlı kitapçıkta yer aldığı şekilde grupların istekleri ve beklentileri sıralanmaktadır:

İlk Türkiye İktisat Kongresi 17 Şubat 1339 tarihinde İzmir'de in'ikad etmiştir. 4 Mart 1339 tarihine kadar devam eden on altı günlük müzakerât ve mesaî neticesinde Çiftçi, Tüccar, Sanayi, İşçi gruplarınca ittihaz olunan kararlar iktisadî ihtiyaçlarımızı teşrih eden bir mazbata şekil ve mahiyetinde olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti ile İcra Vekilleri Heyeti Riyaset-i Celilelerine takdim olunmuştur. Gelecek kongrenin in'ikadı için zaman ve mahal tayini hükümetin rey'ine bırakılmıştır. Heyet-i Umumiyece intihap olunan Mazbata Encümeni mukarreratın tanziminde zabıtnameleri esas ittihaz eylemiştir. Mukarrerat şunlardır:

Türkiye İktisat Kongresi'nde Çiftçi Grubunun İktisadî Esasları

Reji Meselesi:

Madde 1 – Reji idare ve usulünün ilgası.

Madde 2 – Tütün ziraat ve ticareti serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün rüsumunun müstehliklerden münasip surette istifası.

Madde 3 – Her livada birbirine yakın olan köyler için kâfi arazisi olan leylî birer iptidaî mektebi açılması ve bu mekteplerde iptidaî derslerle beraber amelî ve nazarî basit ziraat dersleri gösterilmesi.

Ziraat ve Maarif Meselesi:

Madde 1 – Köylülere, çiftçilere ziraatın muhtelif şubelerini amelî olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması.

Madde 2 – Umum iptidaî ve talî mekteplerde müterakki memleketlerde olduğu gibi sanayi ve ziraatın de amelî olarak gösterilmesi.

Madde 3 – Her livada birbirine yakın olan köyler için kâfi arazisi olan leylî birer iptidaî mektebi açılması ve bu mekteplerde iptidaî derslerle beraber amelî ve nazarî basit ziraat dersleri gösterilmesi.

Madde 4 – Her livanın büyüklüğüne göre birden ikiye kadar nazarî olmaktan ziyade amelî ziraat tedrisatında bulunmak üzere münasip nahiyelerde numune çiftliği mahiyetinde talî mektepler yapılması.

Madde 5 – Âlî tahsil için bir ziraat mektebi kâfi görülerek bu mektebin Anadolu'da tesis ve mektebin teessüsünden ve Halkalı'nın bilumum levazım-ı tedrisiye ve demirbaş eşya ve sairesinin naklinden sonra Halkalı Ziraat Mektebi'nin yeni mektebe nakli ve yeni tesis edilecek mektebin mevki'inin tayin edilmesi hususunun hükümete bırakılması.

Madde 6 – Köylerdeki iptidaî mekteplerinin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki ineklik fennî bir ahır ve kümesi, yeni usul bir arılığı ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek ve bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerinin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hasılatının köy muallimlerine ait olması ve bu suretle çocuklara amelî olarak çiftçiliğin öğretilmesi ve münevver zevatın da köylerde yerleşmelerinin teşviki.

Madde 7 – Türkiye ve ecnebî darülfünunu, âlî ve tâlî mektepler mezunları ve mezunelerinin ve medreseleri ikmal ederek icazetname alanların en az bir sene müddetle altıncı maddeyi tatbik eden [tatbikan] köy muallimliklerinde istihdamı.

Madde 8 – Kışla ve askerî talimgâhlarda amelî ziraat tedrisatı yapılması.

Madde 9 – Ahlâka mugayir olanları men edilmek şartiyle ziraî, sınaî, coğrafî, iktisadî ve sıhhî sinema filmleriyle köylülere lâzım gelen faydalı malûmatı vermek ve köylerin istatistikî malûmatlarını zapt eylemek ve amelî konferanslar vermek üzere şimdilik her livada birer seyyar ziraat mektebi açılması.

Asayiş Meselesi:

Madde 1 – Asayişin temini için maarifin neşri ve cehaletin izalesi.

Madde 2 – Köylerin toplu bulundurulması gerek inzibatı temin ve gerek maarifin intişarı için pek ziyade faydalı olduğundan bu meselenin Nevahî Kanunu'nda nazar-ı itibara alınması.

Madde 3 – Asayiş meselesinde rehavet gösteren ve idaresizliği sabit olan rüesa-i mülkiye ve inzibatiyenin şiddetle mes'ul tutularak bir daha memuriyet-i devlette bulundurulmamak şartiyle vazifeden çıkarılması.

Madde 4 – Asayişe müteallik meseleler: meselâ hayvan hırsızlığı, yol kesiciliği, soygunculuk ve bunlara yataklık gibi hususat müstacel ve mühim addedilerek muhakemeleri her davaya tercihan görülmeli; bidayet, istinaf, temyizde tetkik ve intac müddetleri azamî birer ay tayin edilerek ağır cezaya çarptırılmalı ve bu müddet zarfında vazifesini yapmayan adlîye memurları mes'ûl edilmelidir.

Madde 5 – Mes'ûl rüesadan her hangisinin bu hususta müsamahası görülürse bunu hükümete bildirmek Belediye, Meclis-i İdare, ve Ziraat Odaları'nın müşterek vazifeleridir. Bu hususta müştereken yapılacak müracaatların hükümetçe makbul ve icra edilmesi.

Madde 6 – Asayişin temini için o mahallin veya ona yakın mahalde bulunan en büyük askerî kumandanının İdare-i Vilâyât Kanunu'nun hususî maddesi mucibince en büyük mülkiye memurunun göstereceği lüzum üzerine muavenet için kuvvet göndermeğe mecbur olması ve bunun için askerî kumandanının mâfevkinden istizana mecbur bulunmaması ve en büyük mülkiye memurundan aldığı emre muvafık surette vâki olan harekâtından dolayı mes'ûl ve muateb addolunmaması.

Madde 7 – Gerek jandarma gerek kır bekçilerinin köylerdeki müteneffizâna muhtaç olacak kadar şeref-i memuriyetini ihlâl etmemeleri ve vazifede köy halkını kendisini iaşeye mecbur kılacak derecede mutazarrır ve rencide kılmamalarını [teminen] kendilerine kâfi derecede maaş verilmesi ve bunun temini için sıkı bir kontrole tâbi tutulmaları.

Madde 8 – Bundan böyle jandarmalığa girecek olanların her halde ve hiç olmazsa iptidaiye tahsilini görmüş bulunması ve kat'îyyen bulunduğu muhitte vazife ifa ettirilmemesi.

Madde 9 – Köy bekçileri ve kır koruculara hakkında mevcut olan nizamnameden bunların jandarma idarelerine merbutiyetine dair olan kaydın ihraciyle köy dahilîndeki asıl vazifelerinden başka hizmetlerde kullanılmaması ve Nevahî Kanunu'nun tatbiki.

Madde 10 – Köylerin ve kasabaların birbirine telefonla raptı asayiş noktasından büyük faydalar vereceğinden sulhun akdinden sonra ordumuzda fazla kalacak telefon ve alât ve edevatının hükümet-i mülkiyeye devri.

Madde 11 – Telgraf merkezî olmayan ve telefon tesisatı yapılmamak veyahut bozuk olup işlemeyen telefonlar hasebiyle bir karye veya havalisinden zuhur eden vukuat ve şekavetin vakit ve zamaniyle hükümet ve zabıtaya ihbarını temin için şimendüfer hatları geçen mahâllerin istasyon merkezlerindeki şimendüferlere ait telgraf ve telefonlarla muhabere imkânının temini.

Madde 12 – Hayvan hırsızlığını en çok yapan seyyar kıptilerin iskânları ve hariçten gelecek seyyar kıptilerin memleketimize girmelerinin men'i.

Madde 13 – Derbend denilen karakolların tekrar tesisi.

Madde 14 – Şimendüfer kumpanyalarının dikkatsizliğinden hat boyunda yanan mahsulât, orman ve köylerin kumpanyalar tarafından tazmini.

Aşar Meselesi:

Madde 1 – Aşarın lâğvı.

Madde 2 – Türkiye'de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazün temin maksadiyle herhangi bir nam ve herhangi bir usul ile olursa olsun mutedil bir vergi ihdas edilmesi.

Ziraat Bankası ve İtibâr-ı Ziraî Meseleleri:

Madde 1 – Hükümetin Ziraat Bankası'ndan aldığı paraları mümkün mertebe sür'atle ve her bir borca tercihan iade etmesi ve bundan böyle Ziraat Bankası sermayesinin hükümet tarafından hiçbir sebep ve bahane ile bir diğer tarafa sarf edilmemesini temin.

Madde 2 – Ziraat Bankası hakkında çıkan yeni kanunun bir parça daha tadil ve islâhiyle derhal tatbikata başlaması.

Madde 3 – Zürrâ'a kefalet-i müteselsile mukabilinde ikrazat muamelesinin tevsî'i ile itibar-ı şahsî mukabilinde kısa müddetlerle ikrazat muamelesinin ihdası hususunun nizamnameye ilavesi.

Madde 4 – Ziraat Bankası'nın itibar-ı şahsî için talep edeceği mazbataların yeni Nahiye Meclisleri tarafından verilmesi.

Madde 5 – Ziraat Bankası'nın nezaret ve muavenetiyle teavün şirketlerinin bir an evvel tesisi ile menafi ve suret-i teşkil ve idaresi hakkında risaleler neşri.

Madde 6 – Seferberliğin bidayetinden beri çiftçiden alınmış olan her nevî hayvanat, hububat ve iaşe zahiresi bedellerinin ve başka suretlerle vuku bulan her cins nakliyat ücretlerinin hükümetçe ödenmesi ve bunların teşekkül edecek olan teavün şirketlerine itasiyle mukabilinde alacaklı olan çiftçilere şirket hisse senetlerinin verilmesi.

Yollar Meselesi:

Madde 1 – Tarik-i umumiyeden şoselerle şimendüferlerin ve limanlarla kanalların ve seyrisefaine kabil nehirlerin tarz-ı inşa ve idaresi hususunun tayinini Hükümetimizle nafia ve iktisat mütehassıslarına terk ediyoruz ve yalnız millet ve memleket hakkında tatbiki dahi nâfi olan tarzın biran evvel tayiniyle derhal fiiliyat ve tatbikata girişmesini ve mümkün mertebe kısa bir müddet zarfında memleketin her tarafını örümcek ağı gibi asrî vesait-i nakliye ile teçhizi.

Madde 2 – Umum efrad-ı millet ve bilhassa zürrâ sınıfı her sene tarik bedel-i nakdisi namıyle bir vergi tediye edegelmekte oldukları halde birçok sebeplerden dolayı yine yoldan mahrum olduklarını gördüklerinden ve bu usul ile daha asırlarca köylerine ve kasabalarına yol yapılması ihtimali olmadığını anladıklarından tarik bedel-i nakdisinin lâğviyle amele-i mükellefe usulünün ihdas olunmasını ve bilfiil çalışamayanlardan bedel-i şahsî alınması.

Madde 3 – Köylerden kasabalara ve istasyonlara ve kaza merkezlerinden vilâyet merkezlerine doğru yapılacak olan bu hususî yollar için mühendis ve kondüktörler tayinini ve vesait-i fenniye ve sınaîye tedariki.

Madde 4 – Bütün şimendüferler idarelerinin tatbik etmekte oldukları mütefavit tarifeler gayet ağır ve yüksek olduğu, memleketimiz dahilînden büyük mahreçlere getirilen mahsulât hariçten gelenlere rekabet etmeğe muvaffak olamadığından iktisadî inkişafımıza muvaffak olamadığından iktisadî inkişafımıza hail olan bu halin ref'iyle şimendüfer tarifelerinin kilometre başına istifa edilmek üzere hadd-i makulüne tenzil olunması ve bilumum mahsulât-ı zıraiye ve palamutu, hayvanat ve mahsulât-ı hayvaniyenin ve maadinin ve mevadd-ı haşebiyenin ve işçilerin naklinin asgarî tarifeye tâbi tutulması ve zamanında ihtiyaç nispetinde vagon bulundurulması.

Madde 5 – Şimendüfer idarelerine teslim edilen eşya ve mevaddın ziya'ı halinde kumpanyalarca kıymeti nispetinde tazmin edilmesi.

Madde 6 – Şimendüfer idarelerinde iktisadî hukukumuzun himayesi için İktisat Vekâleti'nden bir mütehassıs iktisat komiserinin tayini ve ecnebî kumpanyalarda müdir-i sânî veya müsteşarların taraf-ı Hükümetten tayin edilmesi.

Madde 7 – Taze olarak sevk edilecek meyve ve sebzelerin nakline hususî vagonlar itası ve süt, kesilmiş hayvanlar ve balıkların nakline buzlu soğuk mahzenli vagonlar verilmesi.

Madde 8 – Vapurların dahi tarife ve nakliyat işlerinde tenzilât ve teshilât göstermeleri.

Madde 9 – Dekovil hatlarının mümkün olan yerlerde yapılması.

Orman Meselesi:

Madde 1 – Ormanlarımızın muhafazası.

Madde 2 – Ormanların çoğaltılması ve yeniden arazinin ormanlaştırılması.

Madde 3 – Köylü ve bilumum çiftçilerin ve çiftlik sahiplerinin binalarını ve âletlerini yapmak için muhtaç oldukları kerestelerin parasız ve müşkülâtsız mirî ormanlarından kesilmesine müsaade verilmesi

Madde 4 – Her köy ve kasabadaki çiftçilere ve maişetleri ormana münhasır olan köy ve kasabalara ihtiyaçları nispetinde kendi hudutları dahilîndeki mirî ormanlarından lüzumu kadar baltalıkların tefriki.

Madde 5 – Kabristanların duvarlarla çevrilmesi ve derununa ağaçlar dikilmesi ve bunlardan belediyelerin ve evkafın mes'ûl tutulması.

Madde 6 – Köylüler tarafından ihya edilecek baltalıların on beş sene müddetle her nev'î rüsum ve tekâliften affi.

Madde 7 – Memleketin her tarafında mevsime göre ağaç bayramları yapılması ve gününün tayini. Ağaç bayramı günlerinde mektepler talebesinin ve ahalinin hiç olmazsa birer ağaç dikmeğe mecbur tutulmaları.

Madde 8 – Yeniden sürebilecek ağaç köklerinin sökülmesinin şiddetle men'i.

Madde 9 – İpek kozası mahsulünün terakkisi için dut bahçelerinde ağaç kat'ının men'i.

Ziraatte Hayvanat Meselesi:

Madde 1 – Memleketimiz her nev'î ehlî hayvanlar yetiştirmeğe müsait olduğu halde damızlık seçmek ve bunları çoğaltmak yolunu bilmediğimizden "fenn-i müvaşi" bilgisinin bir sanat olarak kabulü ve İktisat Vekâleti'ne merbut ve müstakil olmak üzere bir müdüriyet teşkil edilerek her cins ehlî hayvanlarımızın ıslâhı ve çoğaltılması.

Madde 2 – Hayvanlarımızı sık sık çıkıp öldüren veba-i bakari ve diğer sarî hastalıklardan muhafaza için memleketin her tarafında bakteriyolojihaneler tesisi ve her nev'î aşılar hazırlanarak ve mücadele heyetleri teşkil edilerek fen dairesinde hastalıkların önüne geçilmesi.

Madde 3 – Hayvanlarımızın cinslerinin ıslâhı ve kabiliyetlerinin tayini müzakere edilmek üzere hayvanat mütehassıslarından müteşekkil bir kongrenin akdedilmesi.

Madde 4 – Damızlık hayvanların kat'îyyen kesilmemesi ve harice çıkarılmaması ve dışardan geleceklerin bilâ resim ithâli.

Madde 5 – Köylü ve çiftçilerimize hayvan hastalıkları ve cinslerinin ıslâhı ve çoğaltılması ve himayelerine dair açık ibareli risâlelerle malûmat verilmesi.

Madde 6 – Tali mekteplerde okutulan hayvanat programının iktisadîyat-ı hayvanî esası üzerine öğretilmesi.

Madde 7 – Mazarratı pek ziyade görülmüş olan boyunduruk kağnı arabalarının fennî surette ıslâhı.

Madde 8 – Memleketimizde cins hayvan yetiştirmeyi heveslendirmek için memleketin birçok yerlerinde her sene hayvan ve mahsulât-ı hayvaniye ve ziraiye sergi ve müsabaka koşulları yapılarak nakdî mükâfat ve madalyalar verilmesi.

Madde 9 – Hayvanların sayımlarının mahal ve iklime göre mart başlangıcından mayısa kadar yapılıp bitirilmesi ve esasen nispet kabul etmeyecek derecede fâhiş olan ağnam resminin mart içinde tipi ve saire fena hava dolayısiyle telef olan hayvanlar vergisinin inzimamiyle köylünün mağdur edilmemesi.

Madde 10 – Burgu kuyularının açılması ve su bulunmayan yerlerde bu suretle çayır ve otlakiyeler yapılması.

Madde 11 – Tiftik keçileri inkırazda bulunduğundan bunların çoğaltılması ve muhafazası için damızlığa elverişli olanların kestirilmemesi ve muvakkat bir zaman için resimden affı ve diğer ağnam resminin münasip surette tenzili.

Madde 12 – Eskişehir harasının ihyası ile yeniden haralar ve numune ağılları tesis olunması.

Madde 13 – Münasip mahallerden hükümet marifetiyle hayvan celb edilerek köylere ve çiftlik sahiplerine bedelleri taksitle alınmak üzere tevzî edilmesi.

Madde 14 – Memleketimizde fennî tavukçuluğun tamimi ve kümes hayvanatının çoğaltılması ve tavukçuluk mektepleri ve numunelik tavuk çiftlikleri ve damızlık cins tavuklar için depolar küşadı ve tavukçuluğun terakkisiyle yumurta alınmasının tezyidi için mükâfatlı müsabakalar ihdası.

Madde 15 – Tavuklarda sarî ve mühlik hastalıkların hemen karantinaya tâbi hastalıklar arasına ithal edilmesi.

Madde 16 – Himaye-i hayvanat cemiyetlerine hükümetçe müzaheret edilmesi.

Madde 17 – Ağnam resminin diğer vergiler gibi taksitle tahsilinin temini.

Madde 18 – Erkek damızlık hayvanlar celb edilerek damızlığa elverişli olmayanların ihsası.

Çiftçiliğe Ait Bazı Maddeler:

Madde 1 – Hususî bataklıklarla tıkanmış derelerin ve harkların temizlenmesi için, bunlardan zarar görenlerin menfaatlerinin derecesine göre müştereken temizlemelerine mecbur tutulması ve umumî bataklıkların kurutulması, nehirlerin taşmasının men'i ve seyrüsefere müsait olanların da istifade edilebilecek bir hale getirilmesi.

Madde 2 – İska ve irvaya muhtaç ve müsait olan mahallerde cetveller açılarak arazinin sulatılması ve mevcut iska projelerinin acele icra edilmesi.

Madde 3 – merkezî nahiyelerde olmak üzere sür'atle seyyar sıhhiye teşkilâtının yapılması.

Madde 4 – Memleketimizde mebzulen yetişip de dahilde sarf ve istihlâk edilen ziraat ve hayvanat mahsulatının ecnebî mahsulâta karşı himayesi.

Madde 5 – Muhtelif merkezlerde zahire borsaları açılması ve bunların ziraat ve ticaret odaları gibi tesis ve odalara kaydolunacak çiftçilerden münasip miktarda kaydiye ücreti alınması.

Madde 6 – Memleketimizde gelmiş ve gelecek muhacirlerin muntazam bir usûl ile idaresi ve geldikleri

memleketin iklim ve arazisi ve ziraat usulleri ve mahsûlâtının nev'îleri nazar-ı dikkate alınarak ona göre iskânları bilhassa halî arazisi müsait olan Türk köylerine tevzîleri.

Madde 7 – Ölçü ve tartıların memleketin her tarafında birleştirilmesi ve Hükümetin resmen kabul eylediği âşarî usulünün tatbiki.

Madde 8 – Ziraata ve hayvanat zarar veren vahşi hayvanların ve bilhassa yaban domuzlarının ve böceklerin ve kuşların ve tufeylî hastalıkların kaldırılması için mücadele teşkilâtı vücuda getirilmesi.

Madde 9 – Ecnebîlere hakk-ı mülkiyet tanımamak şartıyla arazi-i emiriyede hakk-ı mülkiyetin mutasarrıfına bilâ-kayd ü şart temini.

Madde 10 – Memleketimizde mevcut göllerde ve hususî havuzlarda balık yetiştirilmesinin temini.

Madde 11 – Yeni usul çerçeveli arı kovanlarının tamimi için bunların on sene müddetle her nev' nevi vergiden istisnası.

Madde 12 – Meyve ağaçlarını çoğaltmağa teşvik için yeniden vücuda getirilecek meyve bahçelerinin meyve verdikleri tarihten itibaren beş sene müddetle vergiden afları.

Madde 13 – Memleketimizin münasip mahallerinde haşerat-ı ziraiyye ve emraz-ı nebatiye ve tahlilât laboratuvarlarının ve havaî tarassudat istasyonlarının açılması.

Madde 14 – Vilâyetlerimizde seyyar bir halde yaşayan aşiretlerin iskân edilmeleri.

Madde 15 – Dinamitle tarlaların işlenip ve gübrelenmesi için Avrupa ve Amerika'da yapılan tecrübeleri yakından takip etmek üzere mütehassıslar gönderilmesi.

Madde 16 – Memleketimizde pancar yetiştirilerek şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsi'i ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslâh ve çoğaltılması.

Madde 17 – Memleketimizde kendi kendine yetişmiş vâsî zeytinliklerle, ahlat vesair ağaçların aşılattırılarak imarı ve bunların müteşebbislerine tefvizi.

Madde 18 – Memleketimizde kendir yetiştiren havalide çuval fabrikaları tesisi.

Ziraatta Makine Meselesi:

Madde 1 – Sulhtan sonra memleketimizin vesait-i nakliyesi müsait ve münasip bir mahallinde beynelmilel umumî bir ziraat alâtı ve makineleri sergisi ve müsabakası yapılarak Avrupa ve Amerika'daki ziraat ve sanayi-i ziraiye makineleri fabrikalarının ve yerli alât-ı ziraiye yapanların davet edilmesi ve umum alât ve makinelerin birer birer tecrübe ve tatbikleri mütehassıs bir heyet huzurunda icra edilerek memleketimizin arazisine elverişli ve iktisadî ahvale muvafık olanların seçilerek kararlaştırılması ve vilâyetlerimizin her tarafından sergiye gelecek çiftçilere amelî olarak bu makinelerin gösterilmesi ve mezkûr sergide memleketimizde yetişen ve imâl edilen ziraat mamulât ve mahsulâtının dahi teşhir edilerek mükâfatlandırılması.

Madde 2 – Memleketimizde ziraat makinelerinin tamirine mani olan sebeplerin en birincisi makinelerin herhangi bir kısmı kırıldığında tamir edecek ustalar ve tamirhaneler bulunmaması olduğundan mevcut sanayi mekteplerinde demirciliğe ve tesviyeciliğe fazla ehemmiyet verilerek ziraat makinelerini tamir edebilecek ustalar yetiştirilmesi, mühim merkezlerde eli çekiç tutan ve az çok demircilikten anlar ziraat makinistlerini yetiştirebilecek amelî makinist mekteplerinin açılması.

Madde 3 – Memleketimizin vesait-i nakliyesi ve mahrukatı müsait bir yerinde bir alât-ı ziraiye fabrikası açılarak şimdilik hiç olmazsa, saban, pulluk, tırmık, merdane, çapa makinesi, tınaz makinesi vesaire gibi basit makinelerin bu fabrikada imâl edilmesi ve fabrikanın gittikçe terakki ve tekamül ettirilmesi.

Madde 4 – Zeytinburnu, Baruthane, Tophane ve sair imalât-ı harbiye fabrikalarında sulhtan sonra mevcut alât-ı ziraiye ve diğer imalât-ı sınaîye şube ve tezgâhlarının askerî idaresinden alınarak yalnız levazım-ı harbiyenin cihet-i askeriyece imâli.

Madde 5 – Vilâyet merkezlerinde olduğu gibi bazı mühim nahiye merkezlerinde dahi o mahallin ihtiyaciyle mütenasip ziraat alât ve edevatı ve makineleri depolarının açılması ve buralarda her nevi alâtın yedek parçalarından fazla miktarda bulundurulması ve bunların yanında birer tamirhane vücuda getirilmesi.

Madde 6 – Alât-ı ziraiyenin gümrük resminden muafiyeti müddetinin devam ettirilmesi ve muafiyet listesine ziraat ve bahçıvanlık ve sanayi-i ziraiye alâtında noksan kısımların ve bahçeler için lüzumlu olan dikenli tellerin de ithâli.

Madde 7 – Traktörler için sarfı lâzım gelen petrol ve benzin hususunda olduğu gibi her nevi ziraat makineleri için lâzım olan vakum vesaire gibi yağların gümrük resminde istisnası.

Madde 8 – Köylere gönderilen makinistlerin ve umum işçilerin hukukunun tanınması ve mütekabil mukaveleler akdi.

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDE TÜCCAR GRUBUNUN ESASLARI:

Madde 1 – Münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası teşkili.

Madde 2 – Tekâlif-i millîye ve iaşe bedeli vesaire olarak tüccarın hükümette olan matlubatı bankaya verilerek ashab-ı matluba mazbatalarına mukabil banka senedi itası

Madde 3 – Çıkarılacak hisse senedatının Türkiye tebaasına ve Türk anonim vesair şirketlere tahsisi.

Madde 4 – Hükümetin dahi bankaya bir sermaye koyarak hissedarlığına iştiraki ve ancak hükümet aldığı bu hisseleri talep vukuunda ihraç ile halka satarak yavaş yavaş alâkasını kat'ı.

Madde 5 – Banka hisse senedatının gerek mevzu ve gerekse bilahare konulacak her nev'î usûl ve tekâlifften muaf tutulması gibi bazı müsâedat-ı mahsusa ibrazı.

Kambiyo ve Borsa İşleri

Madde 1 – Kambiyo merkezleri ve bilhassa nakit ve tahvilat borsalarının millîleşmesi ve buralara Türke düşman siyasî entrikaların girmesine mümanaat edilmesi ve binaenaleyh borsaların ıslâhı.

Madde 2 – İstanbul'dan maada büyük ticaret merkezlerinde esham ve tahvilat borsaları küşadı.

Madde 3 – Ecnebî kambiyosunun ani terfi ve tenzilinden mütevellid aksü'l-amellerden piyasayı vikaye edecek tedabir ittihazı.

Madde 4 – Borsayı bankaların altüst etmesine ve lüzumsuz hava oyunlarına mani olmak üzere büyük sermayeli millî bankalar marifetiyle müsmir müdahelâtın icrası.

Madde 5 – Borsaya kabul edilen eshamın malîye'ce müntehap bir heyet tarafından tasdikiyle ve şirket hisse senedatı ise malîye ve İktisat vekâletlerinin muvafakat-ı müşterekesinden sonra ithali.

Madde 6 – Bu maddeler ile beraber daha ziyade ihtisasa taallûk eden diğer mevad hakkında lâzım gelen tedabiri müzakere ve kambiyo muamelâtını murakabe eylemek üzere salâhiyettar erbab-ı ihtisastan mürekkep bir kambiyo komisyonunun serian teşkili.

Cuma Tatili

Madde 1 – Cuma günü bütün Türkiye sekenesi için resmî tatil günüdür.

Madde 2 – Herhangi din ve mezhebe salik olursa olsun Cuma günleri hiçbir dükkân ve müessese açık bulundurulamaz. Yalnız kasap, sebzevatçı ve ekmekçiler öğleye kadar; kahve, gazino, lokanta ve hamamlarla, eczaneler de akşama kadar açık kalabilir.

Madde 3 – Cumadan gayrı herhangi bir günde bir kimsenin mağaza ve müessesesini kapalı bulundurması kendi hakkıdır.

Maden Meseleleri

Madde 1 – En mühim bir servet menbaı olan madenlerimizin mebzuliyet ve karbitlerine göre birkaç mühim havzaya tefriki ve mümkün olduğu kadar kendi fen adamlarımızın muavenet ve iştirakiyle ilmî bir surette tetkik edilmesi ve en haiz-i ehemmiyet olanlarının da millî menâfiimize göre istismarı ve bu maksatlar için bir de tabakatü'l-arz dârü'l-mesaisi yapılarak tabakat haritasının da bir an evvel tersimi.

Madde 2 – Madenlerimizin kıymeti ve istihsalâtı hakkında toplanılan malûmat ve istatistiklerin muntazaman neşri.

Madde 3 – Mekşuf madenlerin hemen müzayedeye vazedilerek, ehliyet-i malîyesi olduğu tahakkuk eden taliplerden tercihan millî olanlara derakap ihalesi ve müzayede hususunda her türlü lüzumsuz kuyuddan ihtiraz edilerek kestirme yol tutulması.

Madde 4 – Harp ve işgal dolayısiyle işletilmesi kabil olmayan madenlerden hükümetin istediği rüsum-ı mukarrere yâni cerip harcının affı ve fakat bu muafiyetin yalnız Türkiye tebaasına hasrı.

Madde 5 – Zımpara madeni yalnız memleketimizin Akdeniz sahilinde ve Yunanistan'ın da Nafsus mevkiinde bulunuyor. Ancak Yunanistan'dan çıkan zımpara madenlerinin sahillere yakın olması ve bizim madenlerin ise binnisbe dahilde bulunması yüzünden madenlerimize göre dûn fiyatla satılmakta ise de Harb-ı Umumî'den evvel senede kırk beş bin ton kadar sarfiyatı bulunan bu cins madenin ancak Yunanistan on beş bin tonunu istihsâl ve sevk edebilmekte olduğundan cihanın mütebaki ihtiyacatı için memleketimizden çıkan zımpara madenine ihtiyacı derkârdır. Binaenaleyh harp esnasında yapıldığı gibi Yunanistan'ın dolduramadığı bu boşluğu sun'î zıpara tozlarıyla temine mahal bırakmamak ve bilâhare zamanın tahavvülâtına göre ittihaz-ı hareket edilmek üzere müstahsillerini teşvikan iki sene için resm-i nisbîden affedilerek yalnız rüsum-ı mukarrere ile iktifa edilmesi.

Madde 6 – Kok ve antrasit cinsleri müstesna olmak üzere ihtiyacatımızı temin eden maden kömürlerimizin ecnebî maden kömürleri rekabetine karşı himayesi.

Madde 7 – Memleketimizde mevcut kükürtlerin fenne muvafık olduğu ve ihtiyaca kâfi geldiği takdirde rekabet-i ecnebiyeye karşı himayesi.

Madde 8 – En mühim ve zengin kömür havzamız olan Ereğli-Zonguldak havzasiyle Soma ve diğer umum kömür havzalarımızın hal-i hazırdaki elim vaziyetlerinin ıslâhını temin edecek tedabir ittihazı ve bu meyanda Zonguldak havzasındaki Kozlu ve Kilimli şimendüferlerinin nefs-i Zonguldak'taki şimendüferlerde yapıldığı gibi geceli gündüzlü işletilmesi ve bu mahallerdeki şimendüfer ücretleriyle Zonguldak limanı rüsumunun tenzili çaresinin taharrisi ve bütün müessesat-ı millîye ile şimendüferlerimizin ve yerli fabrikalarımızın ve seryisefain şirketleriyle ziraat makinelerinin yerli kömürü sarf ve istihlâk eylemelerinin temini.

Madde 9 – Ereğli Zonguldak kömür havzası için tetkik-i himmet ve zaman sarfını icap eden diğer noktalar da şunlardır:

a - Havzanın tabakatü'l-arz vaziyeti ve haritalarının iyice tesbiti.

b - Maden ocaklarının hal-i hazırdaki hudut vaziyet-i hukukiyeleri tayin ve tesbit edilerek münazaat-ı hazırayı kaldıracak hukuk-ı tasarrufiye meselelerinin sür'at ve kat'îyetle halli.

c - Bu iki maksad-ı mühimmi mahallinde tetkik ve halletmek üzere mütehassıslardan mürekkep bir heyetin teşkil ve îzamı ve bu heyetin havza faaliyet-i iktisadîyesine vüs'at vermek ve müessesat-ı sınaîye vücude getirmek için ne gibi esasat ve teşkilât lâzım ise bunların ihzar ve temini ile de mükellef tutulması.

Ormanlar Meselesi

Madde 1 – Türkiye ormanlarının fennî bir surette mıntıkalara tefriki ile her bir mıntıkaya numara vaz'ı ve icap eden planın ve umumî haritalarıyla orman istatistiklerinin tanzimi.

Madde 2 – Ormanlarda tatbik edilen tarifede her ormanın vaziyet-i tabiiyesi, vesait-i nakliyesi, mahreç iskeleleri ve istasyonlara olan bu'd ve mesafesi ve masarif-i imaliye ile hakk-ı ticaret nazar-ı dikkate alınarak ormanlardaki kaim eşcar bedelinin esas olmak üzere tayin ve tespiti.

Madde 3 – Büyük ormanlar haritaları tanzim edilerek ihalelerinden evvel bunlar civarındaki hizar ve fabrikalara ait ormanların tefriki ve bunların bedelat-ı mukarrere üzerinden fabrika ve hizar sahiplerine verilmesi.

Madde 4 – Hizar ve fabrika sahiplerinin Avrupa'dan getirecekleri bütün alât ve edevatın gümrükten istisnası.

Madde 5 – Depozito usulünün lağvı ile kefalet-i tüccariye ve itibariyenin ikamesi ve bedel-i iltizamın bir defada alınmayarak tekasit-i muayyeneye raptı ve taksitlerin hulûlünde tediye etmeyenlerden faiz-i nizamî alınması suretiyle hukuk-ı Hazinenin istifası.

Madde 6 – Kereste kaçakçılığını men için en sağlam bir usulün ciddi bir maktâ muayenesi olacağına göre bu cihetlere dikkat edilerek tomruklarının maktâlardan emrarı sıralarında memurları tarafından nakliye tezkeresi verildikten sonra tüccar ve köylünün artık serbest bırakılması.

Madde 7 – Maişetini kerestecilikle temin eden zürâ'a eskisi gibi ormanlardan ağaç verilmesi.

Madde 8 – İhtiyacat-ı mahalliyeye göre ormanların muhafazası zımnında Nevahî Kanunu'na mevadd-ı lâzime derci.

Madde 9 – Baltalık Kanunu'nun köylünün ihtiyacını kâfil bir surette tâdili.

Madde 10 – Kapalı zarf usulü yerine alenî müzayedenin kabulü.

Madde 11 – Gümrüklerde usul-i himayenin tesisi (odun, mangal kömürü de dahildir).

Madde 12 – Kesif orman ve maden sahalarının şimendüferlerle yekdiğerine ve bilhassa ihracat limanlarına raptları.

Madde 13 – Ormanların terakki ve inkişafına hizmet edecek yolların inşası için Nevahî Şuralarına salâhiyet-i kâmile îtası.

Madde 14 – Orman Nizamnamesi'nin asrî bir surette tâdil ve ıslâhı.

Madde 15 – Düşmanın yakıp tahrip ettiği kasaba ve köylerin yakınlarında bulunan taş, kireç, tuğla, kiremit ve kerpiç ocaklarının beş sene müddetle resimden affı.

Ticaret-i Bahriye Meseleleri

Madde 1 – Kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan maadasının ticaret yapamaması ve "kabobaj"da hakk-ı istiklâlimizin tamamen istimâl edilmesi.

Madde 2 – Armatörlere vapur almak hususunda en büyük müsaade ile sermaye temin edecek ticaret-i bahriye bankalarının tesisi ve bu bankaların merkez sigortacılığını da yapması.

Madde 3 – Donanma Cemiyeti'nin sermaye ve matlubatının evlâd-ı şühedaya tahsis ve temliki ve bu sermaye ile bir ticaret-i bahriye bankası tesisi.

Madde 4 – Sanayi-i bahriyemizin himayesi için hükümete ait araziden tersane ve çekin mahalli olabilecek yerlerin bilâ bedel hemen sanayi-i bahriye san'atkârları ile amelesine teslimi.

Madde 5 – Mevcut olup da ihtiyaca kâfi olmayan inşaat tezgâhlarının inşasında lüzum görülecek olan ve memlekette mevcut olmayan bütün mevaddın rüsumdan istisnası.

Madde 6 – İnşaat tezgâhlarının ve ustalarının beş sene müddetle rüsumdan muafiyeti.

Madde 7 – Yapılacak merakib-i bahriye mevadd-ı ibtidaiyesinin ve motorlarının rüsumdan muafiyeti.

Madde 8 – Merakib-i bahriyenin fenne tatbikan yapılması bahrî tekâmülümüz için elzem olduğundan planlarının Bahriye Vekâleti tarafından tezgâhlara tevdii ve inşaatın planlara tatbikan yapılması.

Madde 9 – Üç yüz tondan yukarı inşaat yapacak tezgâhlara hükümetçe mükâfatlar verilmesi.

Madde 10 – Limanlar dahilînde postacılık yapabilmek hakkının plana tevfikan yapılan merakib-i bahriyeye hasredilmesi.

Madde 11 – İnşaat-ı bahriye için ormanlardan kat'îne teamülen mezun oldukları kerestenin bundan böyle herhangi suretle olursa olsun men edilmemesi.

Madde 12 – Merakib-i bahriyenin behemehâl sigorta edilmesinin mecburî olması.

Madde 13 – Seyrisefain İdaresi'nin ticarî bir heyet tarafından idaresi ve ıslâhı.

Madde 14 – Hükümetin icabında istifade etmek üzere vaz eylediği tedarik Vesait-i Nakliye-i Bahriye Kanunu'na bâdemâ tamamen riayet edilmesi.

Madde 15 – Posta nakliyatını yapan gemilerden fener ve sıhhiye rüsumunun nısıf alınması müteamil olduğundan Türk vapur idarelerine de bu hakkın teşmili.

Madde 16 – Vapur ve motorlarca alınan ihrakiyeden rüsum alınmamasının temini ve merakib-i bahriyenin yalnız limanlara raptı ve bir resim vermesinin temini.

Madde 17 – Herhangi zamanda olursa olsun bir vapurun limana geldiğinde pratikasının verilmesinin temini.

Madde 18 – Limanlarımız tamamen açık olduğundan Karadeniz ve Akdeniz'de müstacelen limanlar tesisi.

Madde 19 – Tahmil ve tahliyenin yapılabilmesi için teshilât göstererek behemehâl kayık limanlarının tesisi.

Madde 20 – Alelusul kefalet alınmak şartiyle motorlara da transit eşyasının nakline müsaade verilmesi.

Madde 21 – Ticaret-i bahriyede tesanüdü temin için esnaf cemiyetleri teşkiline müzaheret edilmesi.

Madde 22 – Ticaret-i bahriye meslek mekteplerinin tesisi.

Madde 23 – Balıkçılık ve balık mahsulâtının himayesi ile balık rüsumunun tadili.

Madde 24 – Balıkyağcılığın tekâmül ve terakkisinin temini için himayesi.

Ticaret İşlerini Kolaylaştıracak Esaslar

Evvelâ: - Ticaret-i umumiye emniyet ve itimatla devam ve terakki edebileceği cihetle memleketin her tarafında zaman zaman zuhur eden asayişsizliğin kökünden ref'ine dair olan hususatın nazar-ı dikkate alınması ve jandarma, polis ve mahâkim teşkilâtına çok ehemmiyet verilmesi.

Saniyen: - Gümrükler meselesi ki biri ticaret, ziraat ve sanayiyle alakadar olan hükümetin gümrük siyaseti, diğeri gümrük muamelâtıdır.

Gümrük Siyaseti

1 – Dahilî ve millî sanayiin inkişafı, yerli mamulât ve mevadd-ı ibtidaiyenin ve deniz mahsulâtının revacını temin edecek şekilde himayekâr bir gümrük sistemi takibi ve gümrük mesailinde müdahalât-ı ecnebiyenin adem-i kabulü ve meselâ:

A – Bazı mahallere sanayi, ziraat ve ticaretin muhtaç olduğu mevadd-ı ibtidaiyenin mümasili mevcut olmadığı takdirde gümrük resminden istisnası.

B – Ham mevad olarak fazla resme tâbi olduğu halde memlekette ihzar edilerek ihraç olunmak istenen bazı mamulâtın hin-i ihracında mevadd-ı ibtiaiyesinin verdiği fazla resmin iadesi ve bilfarz lokum ve helva gibi mevad ihracatının teşviki maksadiyle bu cins ihracatta şeker için mukaddema verilen resmin hin-i ihracında ashabına reddi, yâni kabul-i muvakkat ve redd-i rüsum usullerinin tatbiki.

C – Memlekette sanayie elzem olan bazı mevadd-ı ibtidaiyenin men-i ihracı ezcümle kısmen sanayi memleketi olan Garbî Anadolu'nun ve ba-tahsis İzmir Vilâyeti mıntıkasında halıcılığın temin-i inkişafı için metanetiyle temayüz eden yapağımızın bilhassa bir rakib-i müthiş olan Yunanistan'a herhangi suretle olursa olsun men-i ihracı ve halıcılık hakkında Yunanistan'da gösterilen müsâedatın ayrıca memleketimizde de ibrazı.

Gümrük Muamelâtı:

1 Gümrük muamelâtının teshili için belli başlı limanlardan maada ikinci ve üçüncü derecedeki bilumum limanlarda dahi ihtiyaca kâfi transit antrepoları tesis ve bu antrepoların Hükümet tarafından ihdası kabil olmadığı takdirde bunların idaresinin suret-i mutlakada millî ellere tevdii ve gümrük ardiyelerinden alınan ve elyevm fahiş bulunan ardiye rüsumunun hadd-i itidâle tenzili.

2 – Kara gümrüklerinin hudutlarımızın meb'delerinde ihdası kaçakçılığın men'ini teshil yâni daha ziyade önünü alacağından gümrük hudut muhafızlarının tezyidi ile münasip tedabir ittihazı.

3 – Mavuna ücretinden gayrı dizbarko ve supalan namlarıyla emtia-i ticarîye ashabından hiçbir veçhile füzuli ücret alınmaması gibi hususatın kat'îyyen temini.

4 – Gümrük tarifeleri tadilâtının tarih-i ilândan altı ay sonra tatbiki.

5 – İstanbul'dan mubayaa ve Türkiye'ye ithal edilecek eşya ve emtia için ayrıca bir gümrük resmi alınmamasının acilen temini ve bütün memleketimizde ticaret-i dahilîye için yapılan muamelâtın bilâ-istisna her yere teşmili.

İnhisar Sisteminin Ref'i:

Birçok siyasî entrikalara alet olan inhisarların memleketi daima kemirmek ve emmekten başka serbestî-i sây ü amel ve ticareti de ilga edecek derecede mazarratlar tevlid eylediği malum olmasına binaen ecnebî sermayelerinin hükümetle iştirak ederek memleket mahsulât-ı ibtidaiyesini veya sanayi veya ticaretini yedd-i inhisarına alamaması ve mevcutlarının ref'i.

Kavanin ve Ahlâk-ı Ticarîyenin Islâh ve Tadili:

Madde 1 – Ticaret kanunlarımıza nazaran hukuk-ı medeniye ve ticarîyemizin vikayesini amir mesail ve mevaddın nazar-ı ihtimama alınması.

Madde 2 – Ticaret-i Berriye ve Bahriye kanunlarımızın tadilâta mazhar edilmek suretiyle tüccara ve ihtiyacat-ı memlekete daha faydalı bir hâle ifrağı ve ticarete müteallik kanunların tanzimine memur komisyonlarda ticaret odalarından da aza bulunması ve bilhassa atideki noktalarda ıslâhat icrasının müstacelen tetkiki:

A – Şirketlerin tarz-ı teşekkülünün ve şirket envaının tayininde ve imtiyazlı olanların haricîndeki anonim şirketlerinin teshil-i teşekkülünü temin zımnında,

B – Poliçeler ve senedât-ı ticarîye hususunda,

C – Ticarî hükümler tesisinde ve ticaret mahkemelerinin ıslâhında,

Ç – Pul rüsumunun tevhidinde,

D – Ticarete müteallik usuller ve vergiler ve ticaret muahedelerinin akd ü tanziminde ve gümrük tarifelerinin tebdilinde Ticaret ve Ziraat ve Sanayi odalarının behemehâl mütalaalarının alınması noktasında iltizam-ı sür'at zarurîdir.

İtibâr Teşkilât ve Teshilâtı

1 – Memlekette müteferrik sermayemizin tensiki zaruretinin ve ticaret ve terhin-i emlak bankalarına olan ihtiyacı-ı mübremin izahı vareste-i beyandır. Binaenaleyh bu kabil müessesat-ı malîyeyi hükümetin şiddetle murakabe etmesi ve memlekette millî bir şekilde teessüs etmelerinin hükümetçe teshili.

2 – Memlekette hakikî tedavül ve ticaret bankaları teessüs edilinceye kadar mevcut bankaların faiz-i nizamîlerden başka komisyon namiyle icraat ettikleri keyfî ve indî faiz-i aslîyi tecavüz edecek derecede muhtekirâne aldıkları mebaliğin men'i çaresinin ihzarı.

3 – Sigortalar fahiş primlerle halkı ızrar etmekte ve tediyesiyle mükellef oldukları vergileri dahi birçok ilavelerle ashab-ı alâkaya tahmil ve bazıları muhtelif ve vâhi vesilelerle sigorta bedelâtını tediyeden imtina eylemekte olduğundan miyânelerinde tesis ettikleri sendikanın feshi ve sigorta muamelâtının tanzimi için Hükümetçe kavanin-i mahsusa vaz'ı ve taahhüdatını icra etmeyen kumpanyaların icra-i muameleden men'i ve memnuiyet-i vakıaya muhalif hareket edenlerin tecziyesi.

4 – Murabaha Nizamnamesinin fahiş faizlerle ve türlü türlü namlarla halktan gayr-i meşru menafi teminine mahal bırakmayacak kuyud ile tadil ve tatbiki.

Ticaret Odaları:

A – Ticaret odalarının memleketin her tarafında teşkilleri ve hususta evvelce tanzim edilip kanuniyet kesbedemeyen kararnamenin tetkiki ve bilumum ticaret ve sanayi odalarının bu hususstaki mütalaalarının ahzı suretiyle müstâcelen bir kanun tanzimi.

B – Ticaret odaları intihabı rüesa-i memurin-i hükümetin fazla müdahelâtına maruz kaldığı cihetle tüccar bu teşkilâtı kendi ruhundan kopmuş bir müessese addetmediğinden ticaret odaları meclis-i idaresine intihap edilecek azayı tefrik eden heyet-i intihabiyenin doğrudan doğruya tüccarca intihapları.

C – Ticaret odalarının zahire, hububat ve saire borsaları ihdas edecek ve neşriyat-ı iktisadîye yapabilecek menabî-i varidata malîk olması.

Ç – Ticaret ve sanayi odalarının mahallerinde mekâtib-i ticarîye ve sınaîye tesisi ve bunları himayeye çalışmaları kaydının her halde kabulü.

D – Bilumum ticaret ve sanayi odalarının murahhaslarından müteşekkil her sene Umumî Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi akdi esbabının temini.

E – Ticaret ve sanayi odalarının iştirakiyle memleketimizin mühim ticaret merkezlerinde mahsulat ve mevadd-ı ibtidaiyemizle mamulat-ı dahilîyemizin vaz'ı teşhirine mahsus umumî ve daimî sergiler küşadı ve ticaret odaları ile İktisat Vekâleti tarafından bu yolda ticarî salnameler neşir ve tevzi'i ve muhtelif lisanlara da tercümesiyle dünyada tevzileri ve mümessillerinin celbi.

Ticaret-i Haricîye Müesseseleri:

Madde 1 – Memalik-i ecnebiyede ticaret şehbenderliği usulünün tevsian tatbiki ve şehbenderlerin erbab-ı iktidar ve ihtisastan tayini ve muntazaman malumat vermeğe mecburiyetleri.

Madde 2 – Şehbenderlerin nezaret ve idareleri altında ticarî istihbarat ve tahkikat müesseselerini küşadı.

Madde 3 – Münasip olan büyük haricî ticaret merkezlerinde Türk ticaret odaları tesis ve küşadı.

Madde 4 – Teşkili takarrür eden Türk Ticaret Bankası'nın Türkiye ile muamelede bulunan en mühim ticaret merkezlerinde de şubeler küşadı.

Madde 5 – Ticaret-i haricîyeyi teshil için memleketimizin muayyen mahallerinde ticaret-i haricîye mahsulat ve mevadd-ı iptidaiye sergileri tesisi.

Şirketler:

Madde 1 – Kolektif ve komandit şirketlerinde şürekâdan birinin vefatı ile şirket muamelatına iras-ı sekte edilememesi için kanuna ahkâm-ı lâzime vaz'ı.

Madde 2 – Anonim şirketlerin teşkilinde mevadd-ı âtiyenin nazar-ı dikkate alınması.

A – Anonim şirketler nizamnamesinin tasdiki hususunun vilâyete ait olması.

B – İlk meclis-i idareye dahil olan müessislerin bervech-i âti nisbetinde sermayeye iştiraki ve erbab-ı fen ve ihtisasın istisnası: 50 bin liraya kadar yüzde kırka, 100 bin liraya kadar yüzde yirmi beş, 250 bin liraya kadar yüzde on beş, 500 bin liraya kadar yüzde on, 500 bin liradan yukarı sermaye ile teşekkül edecek şirketlerin müteşebbisleri asgarî 50 bin lira derecesinde bir hisseyi tediye etmeleri şartiyle müteşebbislerin servet ve şahsiyetleri hakkında hükümetçe hukuk-ı umumiye ve menfaat-ı şirketi kâfil tahkikat-ı ciddiye icrası.

C – Her hissedarın hissesi nispetinde reye sahip olması.

D – İhtiyat akçasının millî müessesat-ı malîye ve sınaîye ve sigorta şirketleri hisse senedatına tahsisi ve hükümetin kontrolü.

Madde 3 – Avrupa'da pek ziyade münteşir olan (limited) gibi mes'uliyet-i mahdûdeli şirketlerle müstahsiller ve müstehlikler hakkında kavaid-i azimeyi câmi müstahsil ve müstehlik kooperatifleri hakkında ahkâm-ı lâzime-i kanuniye vaz'ı.

Madde 4 – Sigorta şirketleri hakkında keza ahkâm-ı lâzime vaz'ı.

A – Millî sigorta şirketlerinin teshil-i teşekkülü.

B – Hayat sigortasının münhasıran devletçe icrasını temin için millî bir hayat sigorta müessesesi vücuda getirilmesi.

Madde 5 – Anonim şirketlerinde vukua gelmekte olan suiistimalâtın önüne geçmek için tedabir-i mania ittihazı ve hissedarlar hukukunun siyaneti için şirketler muamelâtının hükümetin müessir mürakebesi altına alınması.

Ticaret Ait Mevadd-ı Müteferrika

Madde 1 – Rumeli'den vesair mahallerden hicret edenleri kabiliyet ve bünyelerine mülayim ve meslek ihtisaslarıyla mühitlerine göre münasip yerlerde iskân etmek için derhal ehil komisyonlar teşkili ve gelecek muhacirînin işsiz ve yersiz kalmamaları için şimdiden emvâl-i metrukeye ait arazi-i sairenin icarında kuyud-ı ihtiyatiye vaz'ı ve bunun hükümete telgrafla arzı.

Madde 2 – Rıhtım, mavuna, hammaliye ücretleri için ticaret odaları ve liman riyasetlerinde icabında müttehiden bir tarife tertibi ve rıhtım şirketlerinin hükümetle olan mukaveleleri hilafına olarak fahiş ücret ala-

mamaları rıhtıma çıkmayan eşya-i ticarîyeden hiçbir suretle rıhtım ücreti alınmaması hususlarının hükümetin nazar-ı dikkatine vaz'ı.

Madde 3 – Saatlerin muayyen bir nısfü'n-nehare göre ayar edilmesi.

Madde 4 – Gerek yeni imtiyazlarda ve gerek mevcut olanlarda vesait-i nakliye, yol ücretlerinin, ziraat, ticaret ve sanayi odaları, sendikalar gibi alakadarların rey ve mütalaası alınarak tanzim ve ıslâhı.

Madde 5 – Harp dolayısıyla yanan ve yıkılan mahallerde müsakkafat vergisinin bir müddet affi.

Madde 6 – Harp dolayısıyla yanan ve yıkılan kasaba ve karyeler ashabı tarafından inşası uzun senelerce mümkün olamayacağından inşaatın şirketlere ihalesiyle bedel-i inşanın nazar-ı dikkate alınması.

Madde 7 – Eytam Nizamnamesi'nin büyük ve küçük vereseler hukukunu kâfil bulunması birtakım İslâm ticaret müesseselerinin mahvını mucip olduğundan mezkûr hususun nazar-ı dikkate alınması.

Madde 8 – Dâ-ül-kelb, tedavi hanelerinin her vilâyet merkezinde tesisi suretiyle teksiri.

Madde 9 – İpek ticaretini tedenniden vikaye için mütehassıslar celbi ve Harir Dârü't-Tâlimi'nin Düyûn-ı Umumiye'den irtibatının fekkiyle İktisat Vekâleti'ne raptı.

Tedrisat-ı Iktisadîye:

Madde 1 – İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlîsi'nin hükümet ve talî kısmının da ticaret odaları ve ticarî heyetler murahhaslarından müteşekkil bir komisyon tarafından idaresi ve bu mektebin son gayesine vusul için tenkis ve takviye ve ıslâhı.

Madde 2 – Türkiye'nin mühim ticaret merkezlerinde de ticaret mektepleri açılması.

Madde 3 – Her yerde ve bilhassa ticaret mektebi açılmayan mahallerde serbest mecburî çırak mektepleri tesisi.

Madde 4 – Bilumum mekteplerde ve hususen sultanî ve idadîlerde iktisadî tedrisata ehemmiyet verilmesi.

Madde 5 – İktisadî ve ticarî âsar ve neşriyatın himaye ve taltifi ile mevkut ticarî ve sınaî istatistikler tertip ve neşri ve memleketin iktisadî coğrafyasının tanzimi.

Temettü Vergisi:

Madde 1 – Temettü vergisinin şimdiki usul-i cibayetinin tadiliyle alelumum küçük esnaf ve erbâb-ı sây ü amel ve işgal ettiği mahal büyük olduğu halde haddizatında az kazanan ticaret ve sanayi müntesipleri için ağır olmayacak bir surette tanzimi ve bilhassa kanunun kazanç nispetlerine, yapılan muamelata göre vergi tarhı esasını ihtiva eylemesi.

Vesait-i Nakliye Meselesi

Madde 1 – Tarik-i umumiye ve hususiyemizin inşalarının ikmalini hüsn-i muhafaza ve acele tamiratının ifasını kâfil kabil-i tatbik bir usulün vaz'ı.

Madde 2 – Tarik-i hususiye için tarik bedel-i nakdisinin ilgasiyle Türkiye'de mütemekkin her fert hakkında amele-i mükellefe usulünün vaz'ı ve efradın kendi kazaları dahilînde çalışması. Ve bununla beraber amele-i mükellefe yerine bedel-i şahsînin dahi kabulü ve amele-i mükellefeye mevkiine, arızasına göre ölçü üzerine iş taksimiyle yolların inşa ve tamiri.

Madde 3 – Memleketimizin iktisadî ana hataları olacak demiryolları inşasının hükümetçe bir program olarak kabulü.

Madde 4 – Şimendüfer nakliye ücretlerinin hadd-i asgarîye tenzili.

Madde 5 – Şimendüfer kumpanyalarının zayî edip tazmin ile mükellef oldukları emvalin zaman-ı teslimindeki kıymetine göre bedellerinin tanzimi.

Madde 6 – Şimdiye kadar projeleri ihzar edilmiş kabil-i seyr ü sefer nehirlerin tathiriyle merakib-i sâbihanın çoğaltılması.

Madde 7 – Lastiksiz kamyonların seyr ü seferden men'i.

Madde 8 – Lüks otomobillerin kemakân gümrüğe tâbi tutulmasıyla beraber otobüs ve yük kamyonlarının gümrük resminin tahfifi.

Madde 9 – Tayyare ile posta nakliyatı icrasına müsaade olunması ve hutut-ı havaiyemizde merakib-i havaiye işletmek hakkının Türk şirketlerine ve Türk tebaasına tahsisi.

Vesait-i Muhabere Meselesi

Madde 1 – Posta ve telgraf vesaitinin tanzimi, kaza, nahiye ve karyelere kadar posta irtibatının tevsii, lakaydisiyle tehirata sebebiyet verenler hakkında ahkâm-ı kanuniyenin şiddetle tatbiki.

Madde 2 – Telgraf ücretlerinin hadd-ı itidâle tenzili. Gazetelere ait telgraf kelimelerinin yirmi paraya indirilmesi ve gazete posta ücretlerinin yüzde elli tenzili.

Madde 3 – Memleketin her tarafına şâmil olmak üzere şimdiden ticaret merkezlerimizde telefon ve muhaberat şebekeleri teşkilinin tesrii hususuna hükümetçe itina olunması.

Madde 4 – Bazı mahallerde esasen tesis edilmiş ve birçok mahallerde de tesis edilecek telgraf merkezlerinin varidatı masarifine tekabül etmediği kaydiyle sed veya ikmâli caiz olamayacağından bu bapta da tedabir-i lâzime ittihazı.

Madde 5 – Muamelât-ı ticarîyede teshilat ve fevaidi memalik-i muhtelifedeki tecarib-i adidesiyle sabit olan (posta çek usulü) ile (posta tediye emirleri) ve buna mümasil müfid yeniliklerin postalarımızda da tatbik ve icrası ve evvelce olduğu gibi telgraf havalesi usulünün tatbiki.

Madde 6 – Telgrafların posta ile sevki zarureti hasıl olduğu takdirde sahibinin haberdar edilmesi ve ücretinin iadesi.

Madde 7 – Telsiz telgraf istasyonlarının memleketimizde dahi teksir-i adedi suretiyle muhaberatın tesrii.

Madde 8 – Şimendüfer, tramvay, elektrik, telefon şirketleri gibi hidemat-ı umumiyeden birini ifa eden müesseselerin Hükümetle imza ve teati ettikleri mukavele ve şartnamelere tamamî-i riayetlerinin temini.

Türkiye İktisat Kongresi'nde Sanayi Grubunun İktisat Esasları:

1 – Gümrüklerde Himaye Usulü:

A – Memleketimizde ihtiyaçlarımıza kafi bir derecede imal olunan emtianın hariçten ithaline ağır gümrükler vaz'ı suretiyle mümanaat olunması.

B – Memleketimizde mevcut ve ihtiyacata kafi olan mevadd-ı ibtidaiyenin ağır gümrük resimleri vaz'iyle hariçten ithalinin men'i ve bilakis memleketimizde mevcut olmayıp sanayimize lazım olan mevadd-ı ibtidaiyenin gümrük resminden muaf olarak ithalinin temini.

C – Bilumum sanayi için lazım olan makine ve makine aksamının gümrükten muafiyeti.

D – Memlekette ne mamul ve ne gayr-ı mamul bulunmayan asâr ve semerat-ı san'atın ve bize lazım olanlarının bila resim veya hafif bir gümrük resmiyle ithali.

2 – Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında:

A – Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yedinci maddesinin beşinci fıkrasında bahsolunan mevadd-ı iptidaiye cetvelinin san'atın hakiki ihtiyaçlarına muvafık şekilde ve sanayi erbabının reyi alınarak tespit edilmesi.

B – Kanundaki vergi muafiyâtının tevsian tatbiki.

C – Hükümet mubayaatında mamulat-ı dahilîyenin fiyat farkı yüzde yirmi derecesinde bile olsa, mamulat-ı haricîyeye tercihi ve münakasalara iştirak edecek ecnebî mallarının birinci şart olarak gümrüklenmiş mallardan olması.

Ç – Sınaî müesseseler ve müştemilatının tesis ve tevsii için taraf-ı devletten beş dönüme kadar arazinin meccanen terkiyle tasarruf senedi verileceğine dair olan hükm-i kanunun infaz ve tatbiki.

D – Teşvik-i Sanayi Kanunu müsaadeleriyle muafiyetin yalnız Türkiye teb'asına tahsisi ve Türk sanayi şirketleri için de şirket sermayesinin en az yüzde yetmiş beşi Türkler elinde bulunanlara bahşı.

E – Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun mütebaki müddeti olan beş seneden maada ayrıca yirmi beş sene daha temdidi.

F – Her sene meşherler açılması ve mümtaz erbab-ı sanayiin mükafatlandırılması.

G – Kadın ve erkek bilumum ahali, memurin-i mülkiye ve askeriyenin yerli mamulat ve mensucat kullanmasının mecburî olması.

3 – Yollar ve Vesait-i Nakliyede Hususî Tarife:

A – Türkiye'nin vâsi' demiryollarına malîk olmasının ve sanat merkezleri olan büyük şehirler ve limanlarla dahildeki kasabalar arasında şimendüfer, yoksa herhalde şoseler yapılmasının müstacelen temini.

B – Mevcut şimendüfer ve vapur idarelerinin yerli mamulat ve masnuatı nakilde hususî tarifenin tatbikini temin için hükümetin sarf-ı mesaî etmesi ve bundan böyle inşa olunacak şimendüferler şartnamesine işbu kaydın behemehâl ithali.

4 – Sanayi Bankaları:

A – Erbâb-ı sanayie kredi yapmak için behemehâl bir sanayi bankası tesisi.

B – Ziraat ve köy bankaları hariç olmak üzere hükümetin elyevm Türkiye'de mevcut imtiyazlı ve hususî bankalar nezdinde teşebüsat-ı müessirede bulunmak suretiyle birkaç bankadan birer miktar sermaye tefrik ettirerek husule gelecek mühimce bir sermaye ile bir sanayi bankasının küşadının temini ile memleketteki sanayi'e mahsus mütedavil sermayenin tevsî ve tezyidine çalışılması.

5 – Tedrisat-ı Sınaîye:

A – Sanayi mekteplerinin her muhitin ihtiyacat ve kabiliyetine göre, tesisi ve tedrisatın İktisat Vekâleti'nin Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi gibi mütehassıs bir merkezde tevhidi ve tedrisatın bilhassa amelî bir şekle ifrağı.

B – Sanayi çırak mekteplerinin açılması.

C – Usta kurslarının açılması.

D – İhtisas için memleketimiz mekâtib-i sınaîyesinden mezun olanların Avrupa'ya gönderilmesi ve tahsil-i tâlîsini memleketimizde ikmal etmiş olanlardan sanat mühendisleri yetiştirilmesi.

6 – Sanayi Odaları

A – Her liva ve kaza dahilînde bir sanayi odası küşadı.

B – Her sanayi odası arasında ciddî rabıtalar temin eylemek.

C – Makarr-ı hükümette bütün sanayi odalarının merbut olduğu büyük bir merkezî sanayi odası tesisi.

D – Esnaf cemiyet ve loncalarının tesisi.

E – Emvâl-i metrukeye kalan müessesat-ı sınaîyyenin bilhassa sanat erbabına verilmesi ve sanayi mühitlerinin inhilâlden vikayesi.

F – İhtira beratlarının yeniden tetkik ve tadili ve alamet-i farika kanununun ıslâhı.

Türkiye İktisat Kongresi'nde İşçi Grubunun İktisat Esasları

Madde 1 – Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve ameleye bundan böyle işçi denilmesi.

Madde 2 – Sarî hastalıklar ve bilhassa verem son zamanlarda işçiler ve umum muhtacîn ve ailelerinde pek ziyade tahribat yaparak ırkın özünü mahvetmekte olduğundan, hasılatı tesis edilecek verem tecrithaneleri, sanatoryumlar, emzikhanelere hastahanelerin masraflarına karşılık tutulmak üzere (Sıhhat Vergisi) namıyla bir verginin temettü vergisine bir miktar zammı.

Madde 3 – Mebus ve belediye intihaplarında temsil-i meslekî usulünün kabulü.

Madde 4 – Dernekler yani sendikalar hakkının tanınması. Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.

Madde 5 – Ziraattan maada sanayi işçileriyle bilumum işçiler için (bir saat) istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü.

Madde 6 – Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır, fakat iki kat gündelik alır.

Madde 7 – Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması. Ve maden ocaklarında on sekiz yaştan dûn olanlarla kadınların çalıştırılmaması.

Madde 8 – Alelumum sanat müesseselerinde ve gümrüklerde on iki yaşını ikmal etmeyen çocukların çalıştırılmaması için leylî ve meccanî müesseseler açılması veya azamî dört saat çalışma ile hafif işlerde çalıştırılmalarına müsaade edilmesi.

Madde 9 – Sanat müesseselerinde, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye (sabit işçî) denilmesi.

Madde 10 – Bilumum müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi. Ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi.

Madde 11 – Bilumum işçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasip olarak hadd-i asgarî miktarının her üç ayda bir defa dernekler teşekkül edinceye kadar işçi mümessilleri hazır olduğu halde belediye meclislerince tayiniyle müesseseler tarafından vacibü'l-ittibâ' olmak üzere neşir ve ilânı.

Madde 12 – İşbu gündelik ve aylıklarının umum müesseselerde nakden ve muntazaman verilmesi.

Madde 13 – Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi, ve hafta tatilinin Cuma günü kabulü.

Madde 14 – "Bir Mayıs" günün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü.

Madde 15 – Sabit işçilerin hafta tatilleriyle resmî günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi. umumî tatil günlerinde işçileri çalıştırmak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde iki kat gündelik verilmesi.

Madde 16 – Umum sanat müesseselerinde ve gümrüklerde ve matbaalarda ve şirketlerde müstahdem işçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi. Ve üç ay hastalanan ve hastalığı şifa bulmayan bir illetle malûl olduğu tahakkuk eden işçilerin işten çıkarıldıkları takdirde müesseselerin iktidar-ı malîyesi ile mütenasip ikramiyeler vermeleri.

Madde 17 – Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartiyle bir hafta izin verilmesi.

Madde 18 – Bir sene işbaşında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam itâsı.

Madde 19 – Daimî büyük sanat müesseselerinde, gümrüklerde, şimendüfer, elektik ve tramvay gibi şirketlerde, maden ocaklarında çalıştırılan işçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına rabtları ve sigorta ücretinin müessese sahipleriyle işçiler tarafından yarı yarıya verilmesi. Ve derneklerin koyacağı tekaüdiye hakkının müesseselerce tanınması.

Madde 20 – İşbaşında sakatlanan umum işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması.

Madde 21 – İki yüz elli işçi kullanan fabrikalar, şirketler müesseseleri içinde veya yakında bir dispanser, maden ocaklarıyla büyük kıt'ada ormanları işleten ve ormanlarda fabrika yapan sermaye sahiplerinin veya şirketlerin ve tuzlaların civarında birer hastahane ve maden ocaklarında işçiler için behemehâl birer parasız hamam yaptırmalarına mecbur tutulmaları.

Madde 22 – Sanayi ve mesaî müdüriyet-i umumiyesinde bir mesaî heyet-i teftişiyesinin ihdası ve bu heyete birlikler ittihadından müşavir kabulü.

Madde 23 – Sanat müesseseleri ve işçi çalıştıran diğer müesseselerin mevcut sıhhî nizamlara tevfikan daimi surette sıhhiye memurları tarafından teftiş ettirilmesi ve bu hastahanelerin yapılması.

Madde 24 – Büyük sanat müesseseleriyle, şirketler, madenler, tuzlalar ve büyük kıt'ada orman işletenler ve bu ormanlar civarında fabrika yapanların müesseseleri yakınında işçileri için sıhhî evler yapmalarına mecbur tutulması, veya ev kirası zammı vermeleri.

Madde 25 – İşçi çocuklarının şehit çocuklarından sonra tercihan leylî sanat mekteplerine meccanen kabulü.

Madde 26 – Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı sây ü ameline tahsisi.

Madde 27 – Memleket dahilînde ticaretin tamamen serbest bulunması ve inhisar şeklinde imtiyaz verilmemesi.

Madde 28 – İnhisar suretiyle memleketimizde icra-yi ticaret etmekte olan tütün rejisi inhisarının hemen ilgası. (ve imtiyazlı ecnebî müesseselerin devletleştirilmesi).

Madde 29 – Ham eşya ve memleketimizde mebzulen yetişen, birinci derecede ihracat mevaddı meyanında bulunan tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir ve ikinci derecedeki yün, tiftik, deri gibi mevaddın işlenmedikçe ihracının kat'iyyen men'i. İhracı halinde de ağır ihracat resmine tâbi tutulması.

Madde 30 – Temettü kanununun servet ve kazanç itibariyle her ferde gelir üzerine tarhını temin eden bir kanunun tanzimi (ve bu meyanda işçilerin temettü vergisinden kat'iyyen affi ve on bin lirayı mütecaviz sermaye üzerine "müterakki sermaye" ve miras vergisinin ihdası).

Madde 31 – Hiçbir asrî zihniyete uymayan esnaf talimatnamesinin ilgasiyle cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun mucibince bahşedilmesi.

Madde 32 – Gediklerin, kabzımallığın, sırık hamallığının kat'iyyen ilgası. Limanlarda, gümrüklerde kahya vesair namlarıyla işçinin hukukunu kaybettiren ve memlekette işçiyi istibdatla kullanan kimselerin faaliyetlerine meydana verilmemesi.

Madde 33 – Müesseseler tarafından her sene işçilere verilecek ikramiyenin müsavatla tevzii.

Madde 34 – Ziraat işlerinde kullanılan işçiler yukarıki maddelerin ahkâmından müstesnadır.

Doktor Şefik Hüsnü ve İktisat Kongresi:
Amele ve İşçi Sınıfının Türkiye İktisat Kongresi'nde Talep Edeceği Esas Hakları

Şefik Hüsnü

Amelenin sermayedar nizamı altında kabul ettirmeksizin idame-i mevcudiyet edemeyeceği mevad bervech-i âtidir:

1. Yevmiye sekiz saat çalışma müddetinin kabulü (Maden ocaklarında, yer altıda çalışanların altı saatten fazla çalıştırılmaması).

2. Alelumum gece çalışmanın memnuiyeti (Fakat mecburiyet halinde yevmiyenin saat hesabıyla iki misli itası ve dört saatten fazla çalıştırılmaması).

3. 14 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmasının men edilmesi.

4. 14-18 yaşındaki çocukların altı saatten fazla çalıştırılmaması ve lâakal günde iki saat tahsil görmelerinin patronlar tarafından taht-ı temine alınması ve maden ocakları, yeraltı gibi yerlerde çalıştırılmaması.

5. Kadın ve çocukların gece çalışmalarının kat'îyen ve bilâ-kayd ü şart men edilmesi.

6. Kadın işçilerin vaz-ı hamlden evvel ve sonra sekiz hafta mezun addedilmesi ve yevmiyelerinin tam olarak itâsı.

7. Kadınların aybaşlarında üç gün tam yevmiye ile mezun addedilmeleri ve aynı iş için erkek ücreti itâsı.

8. Amelenin çalıştıkları fabrikada veya civarında amele kulübeleri küşadına patronların mecbur tutulması.

9. Hastalananların meccanen tedavisi için fabrikalar civarında hastaneler ve eczaneler tesisi.

10. İş esnasında sakatlananların sigorta edilmesi ve gerek ecel-i mev'ud ile ve gerekse kazaen vefat edenlerin muhtaç aile ve çocuklarının iaşe ve iskânlarının taht-ı temine alınması.

11. Fabrika ve imalathanelerde ameleler tarafından müntehip komiteler teşkiline müsaade edilmesi ve patronlarla ameleler arasındaki münasebatın bu komiteler vasıtasıyla olması usulünün kabulü. Fabrika ve imalathane amele komiteleri tarafından müessesenin her türlü muamelat ve hesabatının tetkik ve kontrol edilmesi hakkının tanınması.

12. Sendikalarla patronlar arasında müşterek mukavele yapılması usulünün kabulü.

13. Vasatî yevmiyelerin sendika merkezleri tarafından tayini.

14. Patronlarla amele arasında tahaddüs edecek ihtilâfatın halli için müsavî hukuk ve reye malîk muhtelit komisyonlar teşkili.

15. Amelelerin tabiî haklarını elde etmek için en mühim silâhı olan grevlerin kanunen kabulü.

16. Ameleler için hafta yirmi dört saatlik mütemadi istirahat müddetinin kabulü ve bir sene başında bulunan her ameleye senede bir ay mezuniyet itâsı ve bu zamanlarda yevmiyesinin tam olarak verilmesi.

17. Fabrikatör veya müteşebbislerin ameleler için ma-aile yaşayabilmek üzere fabrika ve madenler civarında sıhhî meskenler inşasına mecbur tutulması

18. Bu meskenler inşa olununcaya kadar amelelerin meskenlerinden fabrika veya madenlere kadar gitmek için geçirecekleri zamanın, sekiz saat çalışma zamanından addedilmesi.

19. İşçiler için bir sigorta tesisi.

20. Fabrikalar, imalathaneler ve müessesesat ve maden ocaklarına giren ve çıkan amelelerin sendikalar tarafından alınıp çıkarılması ve bilhassa patronlar tarafından amelelerin ihracının men olunması.

21. Gerek hastaların meccanen tedavisi ve gerekse kazazedeler ve ölenlerin ailesi ve işsizlerin emr-i iaşe ve iskânlarının temini için teşkil edilecek sandığın varidatını temin için bil'umum patronlara ve müessesata (sigorta vergisi) unvanıyla bir vergi tarhı ve sigorta varidatının amele sendikaları tarafından idare ve kontrolü usulünün kabulü.

22. Amelelere hiçbir zaman, hiçbir yerde ceza-yı nakdî yükletilmemesi.

23. Amelenin Avrupa'da olduğu gibi tamamiyle serbest sendikalar tesis etmesi hakkının tanınması ve amele sendika ve birliklerinin mümasil beynelmilel teşkilâtlarla münasebet ve rabıta tesis etmekte tamamen hür olması.

Şefik Hüsnü, *Aydınlık*, sayı 13, 10 Şubat 1923, s. 335-336.

İktisat Kongresi İçin Amele Sınıfının Teklif Ettiği Esaslar:
(Aydınlık dergisinde yer alan teklifler)

İktisat Kongresi – akim müzakerelerden ibaret kalmaz, müspet ve velûd bir neticeye müncer olursa – bugüne kadar muayyen bir istikamet ve usule tabi olmadığı için bulunduğu yerde bocalayan iktisadîyatımıza salim bir cereyan verecek, tabir-i mahsusu ile memleketimizi sarih bir iktisadî nizam veya siyasete malîk kılacaktır. Bu iktisadî nizamın hangi esaslardan terekküp etmesi lâzım geldiğini anlamak ve tayin etmek, ona temel teşkil edecek zeminin – yani memleket ve ahalinin – bugünkü vaziyetini göz önüne getirmek suretiyle ancak kabildir.

Bizi yaşatan topraklar, pek zengin madenleri ihtiva etmekle beraber, bilhassa ziraate fevkalade elverişli havassa malîktir. Birçok tarihî ve ictimaî sebeplerden naşi diğer iktisadî sahalarda geri kalmışız. Her şeyden evvel bir ziraat memleketi olarak temayüz etmekteyiz. Fakat ziraî istihsâlle geçinmek, diğer beşerî faaliyetlerden müstağni kalmayı istilzam etmez. Ancak ilelebet ibtidaî bir halde kalmağa razı olan milletler, hayvan ra'y etmek [otlatmak] ve toprağa işlemekle iktifa edebilir. Asrî tekâmüle mazhar olmuş milletler meyanında bir mevki tutmak gayesiyle hareket eden Türkler uzun zamanlardan beri ziraî istihsâli itmam eden sınaî istihsâle de lâyık olduğu ehemmiyeti vermeğe çalışmışlar; fakat ilmî esaslara tebaiyet ve makineciliğin terakkisi takip edilmediği için bu vadide bir mevcudiyet gösterememişlerdir. Bundan sonra, terakki yolunda geniş adımlarla yürüyerek, Garb'ın sınaî seviyesine yükselmek istiyorsak, arazimizin tabiat ve kabiliyetine göre istihsâlimizi tevsî ve tezyid etmek mecburiyetindeyiz. Bu da üç şarta mukayyettir:

1 – Fennî usullerle ziraatimizi ıslâh, tekemmül ettirerek azamî miktarlarda mevadd-ı iptidaiye vücude getirmek;

2 – Vesait-i nakliyeyi teksir ederek, bu mevadd-ı ibtidaiyenin tedavülünü ve sınaî merkezlere celbini teshil etmek;

3 – Mevadd-ı ibtidaiyenin gittikçe daha vâsi mikyasta işlenmesini ve mamul bir hale getirilmesini mümkün kılacak, bilhassa sınayi-i ziraiye müesseselerini çoğaltmak.

Bu işleri başaracak, azmiyle memleketi bir mâmûreye çevirecek o unsurlar hangileridir? Diğer memleketlerde cesur burjuvazi sınıfı cesur teşebbüsleri ile yoksul halk kitlelerini peşine takarak işletmek suretiyle bugün gördüğümüz harikaları meydana çıkarmıştır. Bizde içtimaî teşekkülümüz neticesi böyle kudretli bir sınıfın tezahür edememiş olması milletin ekseriyet-i azimesi için ayn-ı isabet olmuştur. Hatırı sayılır bir yerli sermayedar sınıfı mevcut olduğunu inkâr etmek istemiyoruz. Maksadımız bu sınıfın şimdiye kadar sanayi ve ticaret aleminde mühim bir rol oynamadığını ve bundan sonra da iktisadîyatımızın ihyasında bir amil olmayacağını kaydetmektir. Yalnız bu yerli sermayelerle memleketin ihyası matlup olsa nihayet bulmaz uzun zamanlar beklemek icap edecektir. Halbuki bütün milletin arzusu tabiî inkişafın merhalelerini atlayarak, atıl geçirdiğimiz zamanları tazmin etmek ve Garb'ın muaveneti ile bugünden yarına medenî bir devlet haline girmektir. Bu işte muvaffakiyetimizi kâfil en büyük sermayemiz, işçi ve köylülerimizin iş, çalışma kuvvetidir. Millî hükümetimiz Avrupa sermayedarları ile âdeta ortak olmağa mecburdur. Bizim namımıza konulacak sermaye hemen hemen arazimizin sağladığı servetle, milletin bu iş kuvvetine münhasırdır. Devede kulak kabilinden olan yerli sermayedarların getireceği şey hiç mesabesindedir.

Bu itibarla, iktisadîyatımızın esasatını tesbit ederken, bütün millet demek olan işçi ve köylünün hazır ve müstakbel menafii düşüncelerimizde hâkim olmalıdır. Yeni iktisadî nizamın mihveri bu sınıfın ticaret ve refahı endişesi olmak iktiza eder.

Bu suretle meselenin mukadderatını vaz ettikten sonra, Türkiye'nin imarı için muhtelif faaliyet sahalarında işçi ve köylü nokta-i nazarından nasıl bir hatt-ı hareket ittihaz etmek lâzım geldiğini araştıralım.

Bu faaliyet sahaları ziraat, sanayi, ticaret ve vesait-i nakliye olmak üzere dört türlüdür. Bunları ayrı ayrı tetkik edeceğiz.

Ziraat

Yaptığımız mukaddemede her şeyden evvel Türkiye'nin bir ziraat memleketi olduğunu ileri sürmüştük. Mateessüf pek geri kalmış bir ziraat memleketiyiz. Topraklarımızdan çıkarılması imkân dahilînde bulunan mahsulâtın yüzde birini bile köylümüz istihsâl etmekten aciz bir halde bulunuyor. Bunun mütenevvi sebepleri vardır: Cehaletin derinliği, sakim itiyadat, vesait-i nakliye fikdanı, arazinin fena bir tarzda tevzî edilmiş olması, köylünün ağaların ve murabahacıların soygunculuğuna maruz bırakılması, köy işlerini tanzim ve köylüyü irşad vazifesiyle mükellef makamatın lâkaydisi; ve ilh...

Bu feci vaziyete çaresâz olmak hayatî bir meseledir. Zira istihsâlâtı çoğaltmak sanayii yükseltmek gayeleri takip olunduğuna göre, memleket dahilînde mebzul miktarlarda mevadd-ı iptidaiye tedarikini mümkün kılmalıyız. Bu da ancak ziraati azamî derecede faide verecek bir şekle sokmakla olur. Bu neticeye varmak için ne yapmalıyız? İtikadımızca milletin âli menafii ile tev'em [benzer] olan, ekseriyet-i kahireyi teşkil eden erbâb-ı mesainin menafiini rehber ittihaz ederek ne yapılması icap ettiğini bervech-i âti tespit ediyoruz:

1 – Ekseriya semtine bile uğramayan şehirli akar sahiplerine ait büyük çiftlikler istimlâk edilmeli. Mütehassısların nezaret ve idaresi altında en son fennî usullerle ve makinelerle işletilerek numune çiftlikleri haline kalbolunmalı. Civar köylerin gençleri ve çocukları bunlarda muayyen bir müddet çıraklık etmeğe mecbur tutulmalı ve ziraat makineleri ile fennî ziraat usulleri ile istinâs peyda etmeleri [alışmaları] temin kılınmalı. Ziraat memurlarının, müfettişlerinin makarrı şehirlerden ziyade bu çiftlikler olmalıdır.

2 – Köylülerimizin en büyük kısmı ihtiyacının dûnunda araziye malîktir ve çok defa bunu bile işletecek vesaitten mahrumdur. Bu gibilerin ekserisi borca müstağraktır [gömülmüştür]. Bunların vaziyeti ıslâh edilmedikçe ziraî istihsâlin gereği gibi inkişafı imkânsızdır. Orta hâlli ve fakir köylüleri hâl-i infirattan kurtarmağa matuf olmayan hiçbir tedbir bu vaziyete çâresâz olamaz. O halde köylüleri birleşmeğe teşvik etmelidir. Bu hususta hükümete mühim bir vazife terettüp ediyor. Aynı mıntıka dahilînde bulunan köylülerin istihsâl kooperatifleri etrafında tevhid-i mesaî etmelerine delâlet etmek. Bu kooperatiflerin tedarik etmek mecburiyetinde bulunacakları muhtelif ziraat makinelerinin, tamirhane levazımının, vesairenin icap ettireceği mebaliği, tesisi mukarrer olan köy bankaları, müsait şartlar altında, ikraz etmelidir. Bu sayede köylü yalnız başına istifade etmeği tahayyül bile etmediği birçok makinelerin temin ettiği suhuletle ve daha vâsi mikyasta ziraatte bulunmak imkânına malîk olur. Her tarafta açılacak -ticaret faslında bahsedeceğimiz – alım satım kooperatifleri vasıtasıyla da köylü komisyoncuların, murabahacıların insafsız soygunculuğundan tahlis edilmiş olacaktır.

3 – Türkiye'de bir arazi meselesi olmadığı yani mevcuda nazaran arazinin vüs'ati ihtiyaçtan fazla olduğu halde, pek fena bir tevzî neticesi bazı taraflarda, bütün bir ülkeye, bir sancak dahilîndeki arazinin heyet-i mecmuasına tesahüb eden beyler olduğu gibi, binlerce köylüler de araziden mahrum bir esir hayatı geçirmektedirler.

Bu biçare köylü zümresinin müstacelen terfihi, seviye-i iktisadîyemizin yükselmesi için mübrem bir ihtiyaçtır. Memlekette pek çok hâlî arazi mevcuttur. Mahalline göre ya bu hâlî araziden yahut istimlâk edilecek büyük çiftliklerden bu yoksullara yer göstermek ve köylü bankalarının muavenetiyle tedarik edecekleri müşterek makineler ve alât ve edevat ve hayvanat sayesinde köy komünaları şeklinde bir işletme teşkil etmelerine delâlet etmek icap eder. Böyle bir müşterek işletme temeli kurmak mümkün olmayan yerlerde bu gibiler ya sanayi-i ziraiye merkezlerine sevk olunmalı, yahut kendilerine ihtiyaçları nispetinde arazi verilmelidir.

4 – Ecnebî sermayedarın gelip son sistem çiftlikler kurarak köylülerimizi boğaz tokluğuna istismar etmesi tecviz edilmemelidir. Bu bizim bizzat idare edebileceğimiz bir sahadır. Garp sermayesinden yalnız sanayi ve inşaat-ı nakliye hususlarında istifade etmeliyiz.

5 – Gerek sanayi-i ziraiyede, gerek zengin köylüler nezdinde gündelikle veya maaşla çalışan ziraat amelesine, şehir ameleleri için tadât edeceğimiz şeraitten istifade hakkı bahşolunmalıdır.

6 – Daima fakir köylünün istismarını mucip olan muhtelif ortaklık veya yarıcılık usullerinin tatbiki men edilmelidir.

7 – Aşar vergisi yerine bir irad vergisi ikame olunmalıdır. İrad yükseldiği nispette vergi nispeti de artmalıdır.

8 – Hiçbir borca mukabil köylünün toprağa, alât-ı ziraiye ve hayvanatının ve bir senelik yiyecek erzakının sattırılmayacağını tarif eden bir kanun yapılmalıdır.

9 – Lâakal her kaza merkezinde ziraat makine ve alâtı için birer tamirhane küşad ve ucuz bedel mukabilinde köylünün istifadesini temin etmelidir.

10 – İbtidaî tahsili meccanî ve mecburî kılarak, köylünün cehaletten kurtarılmasına yardım etmelidir.

Sanayi

Memleketimizde sanayi namına mevcut belli başlı müesseseler nadir istisnalarla ecnebîlere aittir. Bundan sonra da maatteessüf aynı hal devam edecektir. Sanayinin terakki ve inkişâfını istiyorsak muhakkak Garp sermayedarlarına müracaat veya onlardan gelecek teklifleri kabul mecburiyetindeyiz. Zira fevkalâde pahalıya mal olan son sistem makinelerin ve fabrika levazımının bedelini yerli sermayelerle tediye imkân haricîndedir. Bu surette ecnebîlere verilecek imtiyazatın şeraitini tetkik etmek ihtiyaciyle karşılaşıyoruz. Bir de yerli sanayii temsil eden küçük sanatkârların vaziyeti ve bunlardan ne suretle istifade edilebileceği meselesi vardır. Bu bahiste de çalışan kütlelerin nokta-i nazarlarını madde madde teşrih edeceğiz.

1 – Milletin, memleketimizde hulûl edecek Garp sermayesinin iktisadî esareti altına düşmemesi için, evvelce de dediğimiz gibi, imtiyaz taliplerine karşı hükümetimizin münhasıran bir erbâb-ı mesaî mümessili gibi davranması ve sây'in hukukunu siyanet etmesi lüzumu aşikârdır. Sây'in hukuku dediğimiz zaman yalnız işçinin hakkından bahsetmek istemiyoruz. Sermayedarın getireceği makinelere, alât ve edevata kıymet verecek millet efradından olan işçilerdir; onların istihsâl menbaı haline getireceği tesisat mümkün olduğu kadar kısa ve meselâ yirmi beş seneyi geçmeyen kısa bir vade hulûlünde millete iade olunmalıdır.

2 – İmtiyaz müddeti zarfında istihsâlâtın muayyen bir miktarından fazlası sermayedar ile devlet arasında taksim edilmelidir.

3 – İmtiyazlara hiçbir zaman inhisar şekli verilmemelidir. İnhisar hakkı yalnız devlete ait olmalıdır.

4 – Hükümet umumî bir istihsal programı tatbikine lüzum gördüğü takdirde masarif-i tesisiyesiyle mütenasip evvelceden tespit edilmiş bir tazminat tediye etmek suretiyle imtiyazı feshetmek hakkını muhafaza etmelidir.

5 – Gayet etraflı düşünülerek tanzim edilmiş bir işçi hukuku kanun ve nizamı imtiyaz verilirken sermayedarlara imza ettirilmeli ve orada mezbur [anılan] iş şeraitine riayet etmeleri temin olunmalıdır.

6 – Ecnebî işçi istihdamına ihtiyaç hasıl olursa, bunların Türk işçilerinin tâbi olacakları şerait dahilînde çalıştırılmaları lâzımdır.

7 – Yeniden ecnebî nüfuz daireleri meydana gelmesine mani olmak için aynı mıntıkada bir devlete mensup sermayedarlara müteaddit imtiyazlar verilmemelidir.

8 – İktisadî teşebbüslerden vuku bulan temettüatın yine memleket dahilînde kullanılmasını temin maksadı ile işletmenin devlet kontrolüne tâbi tutulması muvafık olur.

9 – Avrupaî büyük sanayinin memleketimize döktüğü ehven fiyatlı fabrika mamulatının, derin bir inhitata düşürdüğü küçük san'atkâr ve esnafların rekabet sahasında idame-i mevcudiyet etmelerine imkân-ı maddî kalmamıştır. Bugün küçük san'atkâr hayatını ifna edercesine çalıştığı halde, ancak bir ekmek parası çıkarmaya muvaffak olmaktadır. Yarın buna da imkân bulamayacak, aletini satıp bir fabrikaya amele yazılmaya mecbur olacaktır. Fakat onu bu meyus vaziyet içinde bırakmak doğru değildir. Hâl-i infiratta kaldığı müddetçe gerçi kendisi için çıkar yol yoktur. Fakat bu küçük sermayeler bir arada mezcedilmek suretiyle, asrî vesait-i mihanikiyeden istifadeye medar olacak bir kuvvet meydana çıkarmak imkânı vardır. Bu sınaî istihsal dernekleri küçük esnaf ve san'âtkârlar için yegâne kurtuluş kapısıdır. Ve aynı zamanda millî istihsal nokta-i nazarından gayet velud bir teşebbüs teşkil ederler. Bu nev'i imalathane ve fabrikalarda daha ziyade asıl alakadarlar bizzat çalışacaklarından, iş şeraitinin, matluba muvafık olacağı tabiidir.

10 – Bilhassa tatbikî ihtisas mekteplerine pek büyük bir ehemmiyet vermek ve bunların sanayi merkezlerinde küşadına dikkat etmek elzemdir.

Ticaret

Bazı taraflardan teklif edildiği gibi birtakım himayekâr tedbirlerle yerli tüccarın mevkiini ve ehemmiyetini ilâ mümkün olduğunu farz etmek pek vahi bir fikirdir. Esasen tüccarlarımızın kendi başlarına iş görecek kabiliyette ve Garp sermayesinden müstakil bir halde olduğunu iddia etmek gülünç olur. Memleketimizde ticaretle iştigal edenlerin yüzde doksanı sadece ecnebî firmaların vasıtası, komisyoncusudur. Bu itibarla, ticarete salim bir cereyan vermek için başka unsura istinat etmek zaruretindeyiz. Bu da ancak alım satım kooperatifleri olabilir. Memleketi adeta kooperatif şebekesinin ihata etmesi şayan-ı arzudur. Bu kooperatifler vücut buldukça dağınık bırakılmamalı, bir teşkilât altına alınmalıdır.

1 – Her ziraat ve sanayi istihsal kooperatifleri bulunan yerde alım satım kooperatifleri açılmalı. Bu kooperatifler bir birlik teşkil etmeli ve bütün memleket kooperatifleri ile heyet-i müttehide vücude getirmelidir.

2 – Hükümet bunların teşekkülüne yardım etmeli ve meydana geldikten sonra da onlara resmî bir mevcudiyet tanımalıdır.

3 – Her şeyde olduğu gibi alışılmadığı, halkımızca mümarese ve istinâsı olmadığı için belki kooperatiflerden ilk zamanlar ümit olunan neticeleri almak mümkün olamaz. Hükümet bunu nazar-ı dikkate alarak Avrupa'da kooperatiflerin hayret âver inkişafa malîk bulunduğu memleketlere, bilhassa kooperatif teşkilâtını tetkik ve tetebbu için mütehassıslar göndermeli, tecrübesizlik ve vukufsuzluk yüzünden bu müessesatın halk nazarından rağbetten düşmesine mâni olmalıdır.

4 – Memleket dahilînde ticaret tamamiyle serbest olmalı. Fakat ticaret-i haricîye yani ithalat ve ihracat ticareti hükümetin inhisarı altında bulunması ve Türkiye kooperatifler ittihadı teşekkül edince bu inhisar kendisine devrolunmalıdır.

Nakil vasıtaları

Mahallî ve mevzîî bir tarzda ziraat ve sanayinin terakkisi için ne kadar emek sarf olunsa, nakil vasıtaları ıslâh ve tezyid edilmedikçe bu gayeye vusul mümkün değildir. Avrupa'nın terakki-i maddiyesi berrî ve bahrî nakil vasıtalarının inkişafını müteakip malum olan cesametleri bulmuştur. Muntazam yollardan, şimendüfer hatlarından mahrum olan yerlerde istihsalat, bir sancak veya vilayetin ihtiyaçları ile tahdit edilmeğe mecburdur. Fazla mahsulat vücude getirmeğe imkân olsa bile, sarf edilemeyeceği için buna çalışmakta müstahsil için bir

faide tasavvur olunamaz. Bu mütalaata mebni tekâmül-i iktisadîyemize, yolları ıslâh etmek ve memleketin her tarafına bir hutut-ı cedide şebekesi germek suretiyle başlamak zaruretindeyiz. Buna muvaffakiyet elvermek için yine ecnebî sermayesinden istifade etmek icap edecektir. Şimendüfer kumpanyalarına bahşedeceğimiz imtiyazlarda, sanayi bahsinde kaydettiğimiz hususata riayet edilmekle beraber, meselenin ehemmiyet-i azimesine mebni bervech-i âti nukatı da ayrıca nazar-ı itibara almak lâzım gelir:

1 – Mümkün olduğu kadar şimendüfer hatlarını bizzat devlet inşa ettirmeğe gayret etmelidir.

2 – Ecnebî şirketlere bu iş havale edildiği takdirde de muhakkak bir suretle lâakal nısıf sermaye hükümete ait olmalıdır.

3 – Kilometre teminatları ilga edilmelidir. Bu suretle hükümetin muavenetine istinat ederek, kumpanyaların işletmelerini ihmal etmelerine imkân bırakılmamış olacak ve devlet hazinesi ağır bir yükten kurtulacaktır.

4 – Ecnebî sermayenin alakadar olacağı hatlar daha ziyade belli başlı merkezleri yekdiğerine rapteden umumî büyük yollardır. Fakat yalnız bunların mahallî ihtiyaçları tatmine kâfi gelmeyeceği aşikârdır. Tâli derecede ehemmiyeti olan mahaller de ana hatlara, küçük demiryolları ile rapt ve ilsak edilmelidir. Ve bu hatların inşasına münhasıran yerli ahali tarafından teşebbüs olunmalı ya sancak ve vilâyet idare-i hususiyeleri bizzat bu işle meşgul olmalı yahut bunu deruhte etmek arzu eden müteşebbislere vâsi surette suhulet ve muavenet ibraz edilmelidir.

5 – Ecnebî şimendüfer kumpanyaları ekseriya diğer sınaî ve ziraî işlerde de methâldar olduğundan, galî tarifeler vaz'ı ile bazı ziraî ve sınaî mahsulatın nakil ve tedavülünü işkâl edebilirler. Buna mahal vermemek için tarife hususunda kumpanyaların serbestisi tahdit edilmeli. Mühim müessesat-ı sınaîye ve kooperatiflere, vaziyet-i iktisadîyeyi bit-tetkik, şimendüfer idareleri ile müşterek nakliye ücretlerinin tesbiti hakkı verilmelidir.

6 – Memleketimizin en mühim bir zümresini de şimendüfer amelesi teşkil edeceğinden bunların siyanet ve terfihi zımnında, umum işçi hukukundan maada kumpanyalara kabul ettirilecek iş nizamnamesine, çalışma saatinin hususiyetine göre, münavebe usulü, ikamet ettiği mahalden uzakta geçirmeğe mecbur olacağı zamanlara ait amele tahsisatı vesaire gibi mevad ilave olunmalıdır.

7 – Evvelce bazı kumpanyalar için yapıldığı gibi bundan böyle hat güzergâhında muayyen miktarda arazi üzerinde sermayedarlara hakk-ı temellük bahş etmekten içtinap edilmelidir.

Amele ve işçi sınıfının resmen kabul ettirilmesini talep edeceği hukuk-ı esasiyesi:

Buraya kadar teşrih ettiğimiz iktisadî faaliyetlerde en mühim vazifeyi görecek olan amele sınıfıdır. Arz ettiğimiz şekilde istihsalâtın tanzimi erbab-ı mesainin umumî hukukunu kâfil ise de, günü gününe olan faaliyeti esnasında, işçinin ferdî kuvveti ile müdafaasından aciz kalacağı bir takım hukuku vardır. Bu hukuk heyet-i içtimaiyenin tasdik ve kabulüne iktiran etmiş bir düstur halinde zabt ve tesbit edilerek, şirketler, kumpanyalar, matbaalar ve alelumum imtiyaz sahipleri için mutâ olmak iktiza eder. Böyle bir iş düsturuna derc edilmesi icap eden mevaddın en mühimleri şunlardır:

Bundan evvelki nüshamızın 335-336 sahifelerinde kongre münasebetiyle ileri sürdüğümüz 23 madde Birlik Komisyonu tarafından aynen kabul edilmiş ve zirdeki madde ilave edilerek kongrede teklif olunmuştur.

Madde 25 – Şirketler, fabrikalar, kumpanyalar ve matbaalarca her sene ameleye verilecek ikramiyenin müsavaten tevzii.

Aydınlık, sayı 14, Nisan 1923, s. 360-363.

İktisat Kongresi'nde İşçi ve Köylü Sınıflarının Mevkii

Şefik Hüsnü

Bu memleketin hakiki sahipleri, efendileri işçi ve köylülerdir. Türkiye'de tabiatın ihtiva ettiğinden maada, yegâne servet, halkımızın iş kuvvetidir.

Maatteessüf bu iş kuvveti, henüz kendi kendine yürüyecek bir vaziyette değildir. İstihsal işlerinde ufak bir hisse-i iştiraki bile olmayan bir yerli sermayedarlar sınıfı, birçok millî kıymetleri ellerinde cem etmeğe muvaffak olmuştur. Bu sınıf Avrupa sermayedarları ile müştereken çalışan halkımızı esir gibi kullanmakta ve istismar etmektedir.

Eğer cidden iktisadîyatımızı inkişaf ettirmek, sanayiimizi yükseltmek, hariçten eşya ithal etmek ihtiyacından vareste kalacak vâsi istihsalâtta bulunmak azminde isek, bu mâlum teşebbüsata elimizde topraklarımızın sakladığı menabi-i tabiiye ile halkımızın iş kabiliyetinden başka hiçbir şey bulunmadan girişmek iztırarında bulunduğumuzu, bir an bile hatırdan çıkarmamalıyız. Memleketimizi asrileştirmek, bir mamureye kalb etmek için beynelmilel sermaye ile öyle bir şirket akdetmeğe mecburuz ki onda biz hemen münhasıran sây'i temsil edeceğiz. Kâfi derecede tedbirli davranmaz ve bu nokta-i nazardan hareket etmezsek, imzalayacağımız mukavelenamelerde farkına varmaksızın milleti, ecnebî sermayedarlara satmak tehlikesine maruz kalacağız. Bu mülâhazata mebnidir ki biz Türk devletinin bir erbâb-ı mesaî devleti olması lüzumunda ısrar etmekteyiz.

O halde kendimiz için bir iktisat usulünü tespit ederken nazar-ı dikkate alacağımız avâmilin merkez-i sıkletini sây = iş kuvveti teşkil etmelidir. Hedefimiz çalışan halkımızın vücude getireceği veya kabil-i istifade kılacağı tabiî ve sınaî kıymetlerin kısa bir vade hululünde, köylü ve işçilerimize bilâ-kayd-ü şart aidiyetini temin olmalıdır. Servet menbalarımız üzerinde ve bazı sınaî tesisat yapmak hususunda, ecnebî veya yerli sermayelere bahşedeceğimiz hukuk ve imtiyazlar, kısa zamanlarla mukayyed olmalı veya ve bilâhare tatbikine lüzum görmemiz muhtemel olan umumî istihsal programlarını körletecek tarzda serbest-i hareketimizi de tahdit etmemelidir. Çalışma şartlarını bütün teferruatı ile tespit eden ve çalışanları maddî ve manevî tereddi ve inhitattan muhafaza eden iş nizamlarına, tekmil sermayedarların riayeti bervech-i peşin temin kılınmalıdır.

Bu esaslara göre, bu günlerde açılacak İktisat Kongresi'nde iktisadîyatımızın en mühim âmili olan işçi ve köylümüzün pek müstesna bir mevkii olmak lâzım gelir. Yalnız bu kudretini de biz kâfi görmüyoruz. O itikattayız ki kongre müzakeratı esnasında müspet ve müsmir bir neticeye varılmak arzu edilirse bütün düşüncelerin işçi menafii, işçi sınıfının azamî inkişafı nokta-i nazarında temerküz etmesi icap edecektir. Sırf bir tüccar, sırf bir bankacı, sırf bir sermayedar fabrikacı görüşü ile çizilecek bina projesi kâğıt üzerinde veya kongre salonunda kalmağa mahkûm bir nazariyeden başka bir şey olamaz. Zira hemen münhasıran köylü ve işçilerden ibaret olan milletimizi, sadece iş kuvvetinden istifade edebilecek bir unsur telakki etmek suretiyle iş yapmağa teşebbüs edecek banker, tüccar veya fabrikacı, milletdaşımız bile olsa, muhakkak bizi Garp sermayedarlarına satmayı tasmim etmiştir [düşünmüştür]. Bugün en dar zekâlı olanlarca da müellemdir ki Türkiye'ye, faaliyete girişmek için celb etmeğe mecbur bulunduğumuz istihsal alât ve makinelerinin bedelini tediyeye kâfi bir sermayeyi bile, aramızda toplayıp tedarik etmeğe imkân yoktur. Demek oluyor ki sırf sermayedar nokta-i nazarını gözeten yerli zengin, hiç şüphesiz samimi değildir; kendi varlığına güvenmiyor; ileride cahil halkımızı, Garp sermayedarı namına satmak, istismar etmek suretiyle toparlanmayı tasarlıyor.

Bu gibilerin maskesi aşağı indirilir; millîyetperverlik, fedakârlık kisvesi altıda nasıl hasis birer bezirgân ruhu taşıdıkları gösterilirse, başta millî kurtuluşumuza rehberlik edenler olmak üzere, hiçbir ferdin, bu tarzda iktisadîyatımızın yanlış bir mecraya sokulmasına rıza göstermeyeceği bedihidir. Tehdit edilen siyasî istiklâlini kurmak için sel gibi kanlar akıttıktan sora kendi ihtiyarı ile iktisadî esareti kabul edecek bir millet tasavvur etmiyoruz. Her halde, bu Türk milleti değildir.

Kongrede kendi mevkii ve fikriyatının ehemmiyeti bu kadar büyük olan amele sınıfının temsili meselesinin son derecede ihmal edilmiş olmasına hayret ve teessürden kendimizi alamıyoruz. Mevcut amele cemiyetlerine, toplu işçi zümrelerine müracaat edilecek yerde, köy ve şehir erbâb-ı mesaisi namına gönderileceklerin tayini vali ve mutasarrıflara havale edilmiştir. Ve bu tayin âdeta bir memur nasbı gibi bir şekilde yapılmaktadır. Amele işleri ile az veya çok alakadar olan bazı kimseler istimzaç edilmeksizin, reyleri sorulmaksızın, İstanbul'dan İktisat Kongresi'ne amele murahhasları tayin olunmuştur. Ciddiyetle kabil-i telif olmayan bu hareketin amele üzerinde yaptığı pek fena tesirden sarf-ı nazar, bu sözde amele murahhaslarının, vaziyeti tetkik edip amele temayülâtını anlamalarına ve edinecekleri fikre göre teklifat ve müdâfaatta bulunmak için hazırlanmalarına bile imkân bırakılmamıştır.

Zaten hükümetin ön ayak olduğu içtimaa iştirak edecek yoksul murahhaslara harcırah vermek mevzu-i bahis olmadığından amele murahhaslarından ekseriyetinin gitmeye muvaffak olamayacağını son dakikada istihbar ettik. İş tayinle olduğu cihetle tahsisat verilmemesi isabet olmuştur. Aksi takdirde murahhasların büsbütün makamat-ı resmiyenin tesiri altından kalmasından korkuluyordu. Halbuki bir amele vekili ancak hiçbir kimseye ve hiçbir makama maddi bir alaka ile merbut olmadığı takdirde, amele hukukunu müdafaa kuvvetini kendisinde bulur. Fakat bu yüzden İstanbul amelesinin bu Kongre'de temsil edilmemesi de doğru olamaz. Muhtelif amele teşkilâtları, azaları meyanında bir miktar para toplayarak hiç olmazsa iki şuurlu işçiyi muayyen bir programla İzmir'e göndermelidirler.

Bu programda başlıca ne gibi teklifler yapılmalıdır? Bu teklifler ziraate, sanayie, ticarete ve işçi hukukuna ait olmak üzere dört kısma ayrılabilir. Bunların her biri hakkında düşündüklerimizi muhtasaran olsun kaydetmeğe yerimiz müsait olmadığından ziraat hakkında kısa birkaç mütalaadan sonra yalnız amelenin tasdikini talep edebileceği kendi haklarını tadat ile iktifa edeceğiz.

Ziraat memleketimizin en birinci istihsal membaıdır. İleride vücude getireceğimiz sanayi daha ziyade sanayi-i ziraiye olacaktır. Toprağımızın vâsi mikyasta ve fennî usullerle işlediğimiz nispette, mevadd-ı iktisadîyemiz bol olacak ve sanayi aynı nispette inkişaf edecektir. Fakat bugünkü şerait ziraatten hakkiyle istifade etmemize hiç de müsait değildir. Köylümüzün imkânlarının heba olmasına mani olacak yeni bir ziraat siyaseti kabul etmemize eşed ihtiyaç vardır.

1 – Büyük çiftlikler hükümet tarafından istimlâk edilmeli ve son asrî terakkiyata muvafık bir tarzda müstahsillerin nezareti altında işletilerek civar köylü için bir numune mektebi vazifesini görmelidir. Köy gençleri ve çocukları bu çiftliklerde muayyen zamanlarda çıraklık etmeğe mecbur tutulmalı ve köylünün yeni usullerle mümarese peyde etmesine yardım edilmelidir.

2 – Alât ve edevat ve hayvanatı mahdut küçük arazi sahipleri birleşerek ziraat kooperatifleri teşkil etmeğe ve bu kooperatifler vasıtasıyla bir taraftan müştereken kullanılmak üzere, traktör ve harman makinesi gibi münferiden tedarik edemeyecekleri makinelerden istifadeleri temin olunmalı; bir taraftan mahsulatlarını satmak hususunda muhtekir tüccarların, pahalıya mal olan delâletinden kurtarılmalı.

3 – Araziden mahrum köylüye vâsi mikyasta muavenette bulunacak köy bankaları tesisi, köy iktisatiyatının terakkisi için bir zarurettir.

Ş. H. [Şefik Hüsnü], *Aydınlık*, sayı 13, 10 Şubat 1923, s. 333-335.

Türkiye İktisat Kongresi'nde Heyet-İ Faâle'nin Türkiye'nin İktisadî Durumunu İnceleyen ve Kongrenin Ele Alacağı Sorunları Belirten Raporu

Türkiye İktisat Kongresi'nin faaliyeti hakkında bir program tesbitine karar verilmiş ve bazı zevat İktisat Vekâleti'nin bünyesinde yer olacak olan Heyet-i Faâle'ye davet edilmişti. Heyet-i Faâle şu kişilerden oluşmuştu:

Osmanzade Hamdi Bey (Ertuğrul), Enver Bey (İzmir), Necati Bey (Saruhan), Vehbi Bey (Konya), Reşat Bey (Saruhan), Hacı Bekir Efendi (Konya), Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Sabri Bey ve Tüccardan Ali İhsan Bey. Heyet-i Faâle'nin hazırladığı rapor beş bölümden oluşuyordu.

İzmir İktisat Kongresi

1 – Türkiye'de Kredi Meselesi

2 – İstihsalin Tanzim ve Tezyidi

3 – Gümrük Meseleleri

4 – Vergiler

5 – Vesait-i Nakliye

1 - Türkiye'de Kredi Meselesi:

Türkiye'deki iktisadî teşebbüslerin Garb'da görülen mebzuliyet ve vüs'atle çoğalmaması sebeplerinden en mühimmini Türkiye'de kredi teşkilâtının pek gayri mütekâmil bir şekilde olmasında görüyoruz. Memleketimiz maalesef henüz ayniyat ve kısmen para mübadele devrelerinde bulunmakta olduğundan sanayi, ziraat ve ticaret teşebbüsleri için icap eden mebzul sermaye ve kredileri bulamamak ıztırarında olan erbâb-ı teşebbüs azim işlere girememektedir.

Garb'ın aşikâr olan iktisadî faikiyyeti önünde vaziyet-i hazırasını muhafaza ile iktifa etmeyecek olan Türkiye, Garb ile arasındaki mesafe-i iktisadîyenin sür'atle azalıp kısalması için lâzım gelen her türlü teşkilâtı temin eylemek ve içinde bulunduğu devre-i iktisadîyeden sür'atle çıkıp gurur-ı millî ile mütenasip daha mütekâmil iktisadî devrelere girmek için çalışmak mecburiyetindedir.

Türkiye'nin tarihinde ilk defa olarak görülen ve netayici itibariyle pek şamil olan muazzam bir zaferden sonra artık Türk'ün maşerî hayatını elde kuvvetli surette temin ve onu refaha doğru en emin yollardan sevk etmek zamanı gelmiştir. İşte bir taraftan Garb'ın faikıyetine nihayet vermek ve diğer taraftan dünyanın en aziz milleti olan Türkleri refah gayesine eriştirmek için yapılacak şeylerin başına iktisat teşkilâtını koymak iktiza eder. teşkilât-ı iktisadîyesi olmayan ve kredi müessesatı bulunmayan bir memleket, diğer içtimaî müessesatında ne kadar kuvvetli olursa olsun, uzun zaman payidar olmayacağından Türkiyemiz için evvel emirde o teşkilât ve müessesatın temini en hayatî mesailden biri olmak icap eyler.

Bugüne kadar Garb sermayesinin maalesef bâziçesi idik; bugüne kadar memleketimiz hayat-ı iktisadîyenin hemen her sahasında Garb'ın tavassut ve delâletine muhtaç idi. Filhakika memletimize yerleşen ecnebî müteşebbisleri en ağır ve iktisad-ı millîyi alelekser rahnedar edecek şeraitle Türkiyemizde bazı âsâr-ı umran vücude getirdiler; ancak gerek nakliyat ve gerek sanayi ve ticaret sahalarında vücude getirilen bu âsâr-ı ümran ile beraber Türkiye siyasî ve iktisadî birçok zararlara duçar oldu. Ecnebî kredi ve sermayesine elbette muhtaç bulunan memleketimiz bundan sonraki teşebbüsat-ı ümranperveranesinde o kredi ve o sermayeden yine istifade etmekte devam eyleyecektir. Ancak, bunların siyasî mezahirini ve millî iktisat ile tev'em olmayanlarını suret-i kat'îyede red eyleyecektir. Diğer taraftan, Türkler kendi başlarına millî sermaye ve kredi müesseselerini tesis ile memleketlerinin hayat ve terakkisine en faal bir surette çalışacaklardır.

Türk hayat-ı iktisadîyesinde para maalesef ehemmiyet-i fevkaladeyi haiz olmak üzere görülmekte ve teşebbüsat-ı iktisadîye için paradan başka ayrıca krediye hemen hiç atf-ı ehemmiyet kılınmamaktadır. Halbuki yalnız para ile faaliyet-i iktisadîyede bulunmak ve paranın temin eylediği krediden ayrıca istifade eylememek en ağır iktisad-ı millî hatalarından biridir. Garb'ın göz kamaştıran iktisadî terakkisinin yalnız ve yalnız para ile

temin edildiğini zannetmek azim bir zühuldür. Para bugün vasıta-i tedavül olmaktan yavaş yavaş çıkmak üzeredir. Yalnız teminat mahiyetini iktisap eylemek tekâmülü içindedir. Dünyada tedavül eden servetlerin ancak küçük bir kısmıdır ki paradır. Geri kalan mühim kısmı kâmilen kredi evrakıdır. Hayat -ı iktisadîyenin iki rünk-i aslîsi olan istihsal sermayesi ve tedavül sermayesi bugün kredi usulüyle temin kılınmakta ve Garb'da görülen muazzam nakliyat müesseseleri, sanayi ve ticaret müesseseleri bilhassa kredi ile işlemektedir. Paranın bir diyardan diğer diyara nakli hem tehlikeli ve hem son derece pahalıdır. Halbuki bu nakil kredi usulü ile hem çabuk ve hem daha ucuzdur. Fazla olarak kredi ile hayat-ı iktisadîye daha vüs'at peyde eyler. Zira krediyi temin eyleyen paradan azamî derece istifade eylemiş olur. Paranın kabiliyet-i harekiyesi son derece az olduğu halde kredinin hareketi daha çabuk ve daha sehildir. Bu hareketinden dolayıdır ki zamanımızda en mühim bir rol ifa eyleyen ve son yarım asırdan beri muhayyerü'l-ukul terakkiler gösteren sanayi hayatında kredisiz iş görmenin, teşebbüsatta bulunmanın kat'îyen imkânı yoktur. Garb milletleri bilhassa sanayileriyle birbirine rekabet etmektedirler Zira müspet olan bir hakikattir ki milletler ancak terakkiyat-ı sanayileri ile azamî zenginliğe ve azamî refaha nail olmaktadırlar. Bugün yalnız ziraat ve yalnız ticaretle azamî derecede zengin olmanın ihtimali yoktur. Halbuki sanayiin inkişafı, Garb'daki hayat-ı sınaîye gösteriyor ki ancak bankaların teşekkül ve tekâmülü ile mümkün olabilmiş ve kredi mesailinin temin kılınması ile vücud bulabilmiştir.

Türkiyemiz şuabat-ı iktisadîyesinin hepsinde hamleler atmağa mecburdur. Ziraat bugünkü şeklinden daha mütekâmil bir şekle girecektir. Ve bunu temin eyleyecek para-yı iktisadî değil kredi-yi iktisadîdir. Binaenaleyh yalnız alât-ı ziraiye getirmekle ve memleketi insanla doldurmakla ziraatın tekâmülü mümkün olamaz. Ziraatımız ziraat bankaları ve onların kolay, ucuz ve serî işlemeleri ve kredi tevzî eylemeleri sayesinde tekâmül eyleyecektir. Türkiye Ziraat Bankaları bugünkü şekilleriyle bu şeraiti temin edememektedirler. Binaenaleyh, behemehâl ıslâh olunmalıdırlar.

Keza hayat-ı ticarîyeyi temin eden millî bankalarımız yoktur. Bugün herhangi bir tüccar gerek dahilde ve gerek hariçteki muamelat-ı ticarîyesini ya nakden ifa veya ecnebî bankalara arz-ı iftikar [muhtaç kalarak] ile temin eyler. Türkiye kendi millî prensipleri dahilînde ticaret kredisi veren bankalara şiddetle muhtaçtır. O tarzda bankalar ki muamelâtı kırtasiyecilikle değil, belki vâsi görüşle sevk olunan millî iktisat prensiplerinden mülhem olsun, bilhassa İstanbul'da her türlü Osmanlı unvanlarıyla tesis olunan ve uzun müddetlerle Türkiye hayat-ı ticarîyesine hâkim bulunan bankalara karşı Türkler tarafından idare olunan millî ticaret bankalarına şiddetle lüzum vardır.

İşte iktisadî hayatın ayrı ayrı her safhasını tenmiye maksadı ile tesis olunacak banka müesseselerinin ortasında bütün bu sermaye ve kredilerin devr-i hareketleri içinde nazımlık vazifesini görecek millî bir devlet bankası bulunmak zarurîdir. Bir taraftan, devletin banka siyasetini temin ve diğer taraftan banknot ihracı ile devlet kredisini tanzim eyleyecek böyle bir merkezî büyük banka ile hayat-ı iktisadîyemiz bugünkü ihtiyaçlarının en mübremlerini olsun temin eylemiş bulunur ve beynelmilel iktisat dünyasında sağlam ve kuvvetli bir mevki ihraz eyler.

Bankalar şirket halinde teessüs ettikleri takdirde hareket ve faaliyetleri daha emin ve menfaatleri daha şamil olacaktır ki bilhassa bu gibi banka şirketlerinin teessüsleri son derece elzem ve şayan-ı tavsiyedir.

İzmir İktisat Kongresi, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339.

İstihsâlin tanzimi ve Tezyidi

İstihsâlin tanzimi meselesini ikiye ayırarak tetkik edebiliriz:

i) **Ziraî İstihsâlin Tanzimi**

ii) **Sınaî İstihsâlin Tanzimi**

i) **Ziraî İstihsâlin Tanzimi:**

Türkiye'nin istihsal-i ziraiyedeki en mühim vasf-ı iktisadîyesi memleketimizin "köylü istihsali" üzerine müesses olmasıdır. Bizde köylüler umumiyetle kendi ev ve aile ihtiyaçlarını temin için ziraatle meşgul olurlar. Memleketimizdeki ziraî faaliyet mesela Şimalî Amerika'da olduğu gibi "ticaret için istihsal" gayesine matuf değildir. Vakıa, köylü istihsal ettiği mahsulden bir miktarını satar. Fakat esasen dar bir mikyasta cereyan eden bu satış daha ziyade köylünün kendi ihtiyacat-ı şahsiye ve beytiyesine yarayan diğer eşyayı satın alabilmeğe, lâzım olan parayı tedarik içindir. Yoksa, umumiyetle köylümüz vâsi mikyasta satış gayesini takip eden bir müstahsil-i ziraî değildir. 1329 [1913] senesi ziraat istatistiki tekmil Anadolu'da ancak 64 bin km murabbaı yani 70 milyon dönümlük toprağın ekildiğini gösteriyor. Nüfus başına vasati 9, 10 dönüm ancak isabet ediyor demektir. Yine 1329 [1913] ziraat istatistikine göre yani Irak ve Suriye dahil olduğu halde memleketimizde iki buçuk milyon tonu biraz mütecaviz miktarda buğday istihsal olunmuştur. Yuvarlak hesap ile 100 insan başına senede 25 ton, bir insan için de senede 250 kilo buğday isabet eder. Bu miktar aşağı yukarı bir insanın bir senelik ekmek ihtiyacına ancak tekabül eder. Bu hesap nispeten feyizli bir sene olan 1329 [1913] senesine aittir. Ondan sonra seneden seneye arazi daha az ekilmiş, istihsal daha azalmıştır.

İstihsal azalınca fazla ihtiyacın temini için behemehâl hariçten istihlâk maddeleri tedariki ve büyük şehirlerimiz için hatta buğday, un celbi zaruridir. Bu menfi vaziyet bittabi memleketimizin vaziyet-i umumiye-yi iktisadîyesini de menfi bir hale sokmaktadır. Daima, hariçten alıcıyız ve daima verecekli ve borçlu kalıyoruz. Binaenaleyh ziraî istihsalimizin tanzimi zaruridir. Bittabi bu tanzim vasf-ı iktisadî-i ziraiyesi olan "köylü istihsali" esasına istinad edecektir. Ancak köylünün kendi evi ve ailesi için olan küçük istihsali yerine, bütün Türkiye'nin ihtiyacını istihdaf edecek olan "büyük ve faal bir istihsal"in ikamesiyle kabil olabilecektir.

Bu gayenin husulü için köylülerimizin münferit istihsalleri yerine, kuvvetlerinin bir araya toplanarak büyük istihsalin temin-i husulü ve bunun için "ziraî istihsal kooperatileri"nin teşkili zarurî görülmektedir. Bu kooperatiflerin köylülerimizin, halkımızın "kendi teşebbüsleri ile mi" yoksa devlet tarafından kavanin-i mahsusa vaz olunmak suretiyle bütün köylerden başlayarak devlet teşebbüsü ile mi teşkili hususu şayan-ı tetkiktir. Bu suretle teşekkül edecek kooperatiflerin başına muamelât ve faaliyet-i umumiyesi ıslâh ve asıl gayesi tayin edilmek üzere mesela Ziraat Bankası'nın geçirilmesi ile meydana getirilecek olan "Türkiye köylü istihsal birlikleri"nin tesis ve teşkili İktisat Kongresi'nin tetkik edeceği en mühim bir mesele-i iktisadîyedir.

Köy istihsal birliklerinin mahsullerini satın alarak dahilî ve haricî piyasalara sevk ve füruht etmek üzere "satış kooperatifleri" ve bunlara gerek istihsal gerek satın işlerinde kredi temin ve tevzî etmek üzere "itibar kooperatifleri" teşkili Türk iktisad-ı ziraisinin en mühim kurtuluş çaresi olarak görülmektedir.

Saniyen, Türk iktisad-ı ziraisinin ikinci mühim bir kurtuluş çaresi de memleketin bütün istihsal yolunun yalnız bir kısım insanlara yükletilmeyerek bütün Türkiyelilerin bu istihsal meselesinde alakaları olduğunun kabulüdür.

Türkiyemizin nüfus-ı umumiyesi on milyon addolunursa (çocukları, yaşlıları, hastaları, askerleri, doğrudan doğruya istihsal-i ziraî ile meşgul olmayan memurları, tacir ve esnaf zümrelerini, mekteplerde tahsil ile meşgul olan evlad-ı memleketi) hariç bırakınca göreceğiz ki bu on milyon kişiden fiilen ziraî istihsalle meşgul olan köylülerin adedi nihayet beş milyon kişidir. Şu halde umum nüfusun 5/10'u müstahsil, 5/10'u gayri müs-

Cumhuriyet'le birlikte Ziraat Bankası bir anonim ortaklık şeklinde yeniden örgütlendi. Bu değişiklik gerekçede şöyle ifade ediliyordu: "Ziraat Bankası'nın sermayesi, malum olduğu üzere zürra'ın aşar ve hisse-i ianesi üzerinden verdiği mebaliğden mürekkeptir. Bu mebaliğe şimdiye kadar Devlet tasarruf etmiştir ve Banka haiz-i istiklâl olmadığı için paraları çok defa, hükûmetin diğer paraları gibi sarf edilmiştir. Düne kadar sermayesi 10 milyon lira olan Banka, bugünkü ehemmiyetine nazaran beş parasız demektir. Yalnız hükûmetten 8 milyon lira alacağı vardır. Binaenaleyh, biz eğer Ziraat Bankası'nı, her türlü müdahalelerden azade ve kendi hukukuna sahip ve parayı verenlerin reyi ile, azasının ittifakı ile hareket eden ve vazife gören bir banka haline koymazsak daima bu müdahaleler devam eder."

tahsildir. Gayri müstahsil olan halk yaşamağa, gıdaya ve temin-i ihtiyaç edecek maddelere muhtaçtır. Fazla olan bu gayri müstahsil sınıfların ihtiyaçları daha fazla ve daha mütenevvidir. Şu halde netice 5/10 olan köylüler diğer nısfı beslemeğe mecbur kalıyor. Demek ki bir müstahsil kendisi ile beraber diğer bir adam için çalışmaktadır. Köylünün kendisi için lâzım olan sây'ini günde sekiz saat addetsek diğer kimse için de ikinci bir sekiz saat ki cem'an on altı saat çalışması icap ediyor. Bunun da neticesi köylünün yorulması, yıpranması, kudret-i istihsaliyesinin azalması ve nihayet memleketin vaziyet-i iktisadîyesinin rahnedar olmasıdır. Bundan maada müstahsil sınıfın lâkaydisi ve inkıyatsızlığı çok elimdir. Bu mühim derde çare aramak ve gayrı müstahsil zümrelerin istihsal-i ziraiye iştirak ve alakalarını temin tarzlarını tetkik etmek kongrenin mühim vazifelerindendir.

ii) Sınaî İstihsâlin Tanzimi:

Memleketimizde sanayi-i ziraiye ve değirmencilik hâl-i ibtidaiyededir. İstanbul gibi büyük şehirlerimiz memalik-i ecnebiyeden un ithaline mecbur oluyorlar. Sütçülüğe, meyvacılığa müteallik sanayi-i ziraiyemiz ise hemen yok denecek derecededir.

Anadolu'nun dahilî şehirlerinde Avrupa malı reçellerin, konservelerin, peynirlerin, tereyağların satıldığı çok defa görülmektedir. Sanayi-i nesciye, şeker imali, ispirto istihsâli gibi büyük sanayi-i ziraiye ise memleketimizde mefkuddur.

Türkiyemizin madenciliği de çok ibtidaîdir. Ormanlarımızdan istifade imkânı bilhassa bugün carî olan usulümüze göre ormanların münferit küçük müteahhitlere ihalesiyle kat'îyat icrası ve adi tarzlarda cinsi adi kereste imali suretinde pek ibtidaî bir haldedir.

"Asıl sanayi"ye gelince memleketimizde hemen teessüs edememiş bir haldedir. Gerek köylerimizde, gerek kasaba ve şehirlerimizde, her nev'e dahil olmak üzere bütün sanayi kabiliyetimiz el işçiliği ve imalathane devre-i ibtidaiyesindedir.

Unlarımızı hasıl eden değirmenlerimiz harap ve perişan ve kudretleri dûn olan su ve yel değirmenleridir. Orada burada küçük mikyasta buharlı değirmen müesseselerine tesadüf olunursa da bunlar hiç mesabesindedirler.

Süt sanayiimiz köylü kadınlarımızın tarla ve ev işlerinden arttırabildikleri zamanlar zarfında imal ile kasaba ve şehirlerimizin pazarlarına satmak üzere getirdikleri yağ, yoğurt, peynirin ibtidaî bir tarzda imali devresindedir. Konservecilik hiç yoktur. Meyvalarımız ağaçlarında çürür, yahut az mikyasta kurutulur. İzmir'in üzüm, incir sanayii de mühim bir kudret-i sınaîyeye malîk değildir.

Nesiç sanatlarımız çulha ve destgâh işi devresindedir.

Ormancılığımız ve ormanlarımızın işletme tarzı ve kereste satıcılığımız çok geridir.

Demircilik, marangozluk, tuğlacılık gibi sanatlarımız da çarşılarımıza dağılan beş on dükkânın ellerinde kalmış ilk, ibtidaî devrededir. Halbuki:

Sanayi-i ziraiyenin her nev'îne dahil olacak kısımlar için hammadde yetiştirecek tarlalarımız, bağ ve bahçelerimiz mebzuldür.

Ormancılığa ait sanayii besleyecek ormanlarımız bol ve çoktur.

Asıl sanayie lâzım olan madenî hammaddelere de tabii bir surette memleketimiz mebzûlen malîktir.

Şu halde inkişaf-ı sınaî çaresi nedir?

İşte bu çareleri aramak ve tetkik etmek kongrenin en mühim vazifelerinden biridir.

Sanayiimizin her sahasına ait kısımlarda el işçiliği ve küçük istihsal devresinden kurtularak "fabrika ve makine istihsaline ve büyük işletme devresi"ne sür'atle geçmemiz lâzımdır.

Cihan yürüyor, bütün müterakki memleketler yürüyor, intibah devrine girmiş olan Türkiye'nin yerinde sayması kabil olamaz.

Sanayi istihsalimize ait safhalarda bize sür'atli bir inkılâp lâzımdır.

Bilhassa hammaddesi memleketimizde yetişen ve kolaylıkla yetişebilecek olan sanayiin bizde sür'atle tesis ve inkişâfı zarurîdir.

Mebzul miktarda yün, yapağı, tiftik, pamuk, keten hasıl eden memleketimizde pek kolaylıkla asrî bir tekâmülün temini ve Türkiye'ye lâyık bir sanayi-i nesciyenin tesisi kabildir.

Ormanlarımızın vüs'ati, ormanlarımızda mevcut ağaçlarımızın kıymetleri bizde "ormancılığa ait sanayi"in inkişafi için en mühim bir istinatgâhtır. "Sanayi-i ziraiye" bizde en suhuletle inkişaf edecek bir kabiliyettedir.

Sanayiimizin bütün aksamında münferit, dağınık ve kuvvetsiz bir haldeyiz. Bu hal ile hiçbir zaman karşımızdaki toplu, mutaazzız ve kudretli Garb ve Amerika sanayiine rekabet ve onunla cidal edemeyeceğiz. Bunun için sanayideki şiar-ı iktisadîmiz "topluluk, taazzuv" olmalı ve bütün sınaî kalkınmamız bu gayenin teminine matuf bulunmalıdır. İşte bu kısa tetkik bizi şu neticeye vasıl etmektedir:

1 – Sanayiin birçok sahalarında ferdîlikten topluluğa ve birliğe doğru gitmeliyiz. Bu da "sanayi kooperatiflerinin", "sanayi kredi müesseselerinin", "sanayi gayesiyle teşekkül edecek anonim şirketlerin" teessüsleri ile mümkündür.

2 – Devlet kendisinin kuvvetli bir unsur-ı iktisadî olduğunu nazar-ı dikkate alarak yalnız fertlerin teşebbüsleri ile dahi kooperatif veyahut anonim şirketler ile başa çıkılamayan büyük sanayi iktisatlarında irşad ve iştirak ile halka yol göstermelidir.

Bugünkü manasıyla yalnız idare ve siyaset devleti olarak değil, belki iktisat devleti olarak Türkiyemizin sanayi sahasında mühim vazifeleri vardır.

İzmir İktisat Kongresi, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339.

Ticaretin Tanzimi:

İstihsal ile istihlâk arasında mühim bir saha da "mübadele"dir, "alışveriş"tir ve bir tabir-i diğerle "ticaret"tir. Burada "ticaret" tabirinden maksat mutalka kazan ve kâr gayesiyle yapılan bir muamele değil, belki gerek kâr gayesi mevcut olsun gerek olmasın istihsal ve istihlâk arasında tavassut eden bir ameliye-i iktisadîyedir.

Ticaret muamelesi başlıca şu üç kısma ayrılabilir:

1 – Köy, kasaba ve şehirlerde çerçilik, gezicilik gibi en ibtidaî şekillerinden başlayarak pazar mahalleri ve dükkân, mağaza şekillerinde cereyan eden alım ve satım muamelatıdır ki buna "küçük dahilî ticaret" denilebilir.

2 – Memleket dahilînde toptan alım ve satım muamelatından mürekkep olan "büyük dahilî ticaret."

3 – İhracat ve ithalat muamelatını büyük mikyasta ve toptan yapmaktan ibaret olan "ticaret-i haricîye."

Şimdi bu üç kısımdaki muamelat-ı ticarîyemizde Türkiyemiz ne haldedir. Buna kısa bir nazar atfedelim:

1 – "Küçük dahilî ticaret" pek iptidaî ve gayr-i müterakki bir halde olmakla beraber memleketimizde en vüsatli olan ticaret budur.

Gerek köylerimizde, gerek kazalaşmış olan büyük köylerimizde olsun, gerek büyük kasaba ve büyük şehirlerimizde olsun bu "küçük dahilî ticaret"e tesadüf ederiz. Diyebiliriz ki "kasaba ve şehirlerimizde" ekseriyet-i azime-i halk küçük dahilî tacirlerdir. Esasen "küçük dahilî ticaret" ibtidaî bir halde devam edebilmek üzere küçük bir sermayeye arz-ı ihtiyaç eder. Elinde beş on parası olan herkes hemen herhangi bir şube-i ticaretle meşgul olmak üzere bir dükkân açar, kasaba ve şehirlerimizin çarşı ve pazarlarındaki yüzlerce küçük dükkânların medar-ı meşguliyeti budur. Havaic-i gıdaiye satan bakkallar, sigaracılar, kasaplar, ekmekçiler ve sonra bunların munzam olarak mesela şekerciler, leblebiciler, tatlıcılar, aşçılar, kunduracılar ve en ziyade Avrupa emtiası satan hırdavatçılar, manifaturacılar, züccaciyeciler... ilh. Hepsi küçük tacirlerdir. Hakikat-ı halde memleketin aleyhine ve zararına olarak ve belki tacirin şahsî kârını temin etmek itibariyle en çok müteammim olan küçük

ticaret "manifatura" ticaretidir. Her büyük köyün ve kasabanın pek müteaddit manifatura dükkânı olduğuna tesadüf ederiz.

Her günlerin uzun saatlerini dükkân ve mağazalarında doğrudan doğruya istihsal mesaisiyle geçirmeyerek bekleyen bu küçük tacirlerin adedi binlercedir. Şu halde "küçük dahilî ticaret" cidden üzerinde durulacak ve derin derin düşünülecek bir meseledir. İşi gücü sabahleyin erkenden harap dükkânını açarak köylülerin ve müstahsillerin getireceği yağ, yumurta, yoğurt, peynir soğan, sebze gibi mevaddı alıp satmaktan ibaret olan ve kendilerinin sâylerinden memleketin kudret-i istihsaliyesi namına mahrum kalınan yüzlerce küçük tacire her kasaba ve her şehirde tesadüf ederiz. Demek oluyor ki "küçük ticaret" en mühim bir iktisat meselemizdir. Bu sahada devlete, vilâyetlere, belediyelere terettüp eden vazifeleri tetkik ederek umumî bir istikamet irae etmek kongrenin mühim bir vazifesidir.

Kasaba ve şehirlerde pazarları tanzim, haller vücude getirerek küçük erbab-ı ticareti bir araya toplamak, ticaretin alım satım kooperatifleri vücude getirerek kuvvetlerimizin fazlalarını tasarruf etmek lâzımdır. Bu babda belediyelere rüsum tarh etmek salâhiyeti verilmeli, bu surette belediyelerin varidatı tezyit kılınarak ihtiyacat-ı belediye temin olunmalıdır.

2 – Büyük dahilî ticaret: Bu kısıma dahil olan muamelat ile sermayesi büyük olan kasaba ve şehirli tüccarlarımız meşgul olurlar. Bu tacirler memleketin bir tarafından toptan aldıkları emvâl ve emtiayı küçük tacirlere devrederler; yahut erbab-ı istihlâke doğrudan doğruya büyük mikyasta satarlar. "Büyük dahilî ticaret" muamelatı hadd-i zatında "küçük dahilî ticaret"e nazaran terakki ve inkişaf etmiş değildir. Mamafih burada da lüzumundan fazla kuvvetleri tasarruf etmek ve büyük dahilî ticarete nazım olmak yine mühim bir mesele-i iktisadîyedir.

3 – İthalat ve ihracat-ı ticarî (ticaret-i haricîye): Memleketimizde bu ticaret esas itibariyle şu vaziyettedir:

Hammaddelerimiz, ihracat emtiamız doğrudan doğruya asıl mahreçlere satılamıyor.

İthalat emtiası doğrudan doğruya asıl membalardan alınmıyor.

Bu ticaretle Türkler iştigal etmezlerdi. Mesela, şimdiye kadar birçok emtiamız için İstanbul bir tavassut merkezî idi. İstanbul'da yerleşmiş gayri Türk unsurlar bu tavassutla meşgul idiler.

İhracat emtiamızı bizden ucuz alırlar, ithalat emtiasını bize pahalıya satarlardı ve bu hal devam etmektedir. Bundan maada ithalat ve ihracat ticareti doğrudan doğruya (ziraî ve sınaî) istihsalatımızın inkişafına da müessirdir ve bu tesir daima zararlı olmuştur.

Memlekette ne yetişiyor? Harice ne satmalıyız, hariçten ne almalıyız, nasıl almalıyız? Memleketin hangi mahsulat ve mamulatı bizim ihtiyaçlarımızı temin edebilir? Temin etmiyorsa nasıl temin edebilir? Bu sualler irae ediyor ki "ticaret-i haricîye"miz meselesi olmaktan daha ziyade memleket meselesidir. Ve burada en mühim vazife devlete terettüp eder. Ticaret-i haricîye devlet tarafından millî iktisat zihniyeti ile sevk ve tercih olunmalıdır. Bu hususta devlet her türlü tedabiri ittihaz eylemeli ve bu babda halka terettüp eden vazife de tesbit kılınmalıdır. Herhalde orta yerde bir hakikat vardır ki ticaret-i haricîyenin muayyen bazı kısımları doğrudan doğruya devletin işi olmalıdır. Bazıları büyük sermayeli anonim şirket ve kooperatiflerin medar-ı iştigâli olmalıdır. Küçük ve zayıf sermayeler ticaret-i haricîye ile meşgul olamazlar. Binaenaleyh ticaret-i haricîyenin hangi aksamında devlete vezaif terettüp eyleyeceği ve o ticaretin hangi aksamının büyük sermayeli anonim ve kooperatif ticaret-i haricîye şirketlerinin zümre-i iştigâline dahil olabileceğini tayin ve irae etmek kongrenin vazifesidir.

3. Gümrük Meselesi:

Gümrük meselesi denilince "serbest gümrük", "hafif gümrük", "sağır gümrük", "men-i ihraç ve men-i ithal siyaseti" hatıra gelir. Bu meseleleri bundan maada "ihracatta gümrük", "ithalatta gümrük" olarak iki esastan mütalaa edebiliriz:

"Gümrük almak" demek devletin hazinesine para sokmak demek değildir. Gümrüklerden 10 milyon lira varidat alındığı söylendiği zaman alelıtlak şayan-ı memnuniyet bir haber verilmiş olmaz. Belki çok kere bu yüksek rakam memleketin zarar ve ziyanını ifade edebilir. Şu hâlde gümrük almak demek daha ziyade memleketin iktisadîyatını düşünmek gayesini istihdaf etmiş olmak demektir.

İhracat emtialarımız için:

Hammaddelerimizin ihracını teshil etmek mi, yoksa men etmek mi lâzımdır? Mesela pamuk, yün gibi başlıca ihracat emtiamızı memlekette işletmek imkânı vardır. İktisat tarihinde devletler çok defa ihracat emtiasının ihracını men etmek istemişlerdir. Bunların da gayeleri memleket dahilînde bu hammaddelere müstenit sanayiin tesisini temin idi.

Şu halde Türkiye'nin hammaddelerinden ihracı men olunmak lâzım olan var mıdır? Yahut bilakis bütün mevaddın ihracı serbest bırakılmak mı daha doğrudur? İhracat emtiasına ağır veya hafif gümrük rüsum vaz'ı ne dereceye kadar makuldür? Bunları tetkik kongrenin mühim vazifelerindendir.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracı tamamıyla men olunmak lâzımdır.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracı tamamıyla serbest olmak lâzımdır.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracı serbest bıraktıktan maada mükâfat vermek suretiyle himaye ve teşvik olunmak lâzımdır.

Öyle hammaddelerimiz olabilir ki ihracına hafif bir gümrük resmi vaz'ı münasip olur.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihraçları men olunmaz fakat ağır gümrük alınır.

Memleketimizin ziraî ve sınaî kabiliyetine göre bunları tetkik ederek bu mühim noktalarda devletin alâkadar mercilerine rehber olmak lâzımdır.

İthalata gelince:

Bu daha mühimdir. "Serbest mübadele ve açık gümrük" siyaseti bizim memleketimiz için elbette şayan-ı müdafaa olamaz. Memleketimizin istihsal-i ziraiyesini ve istihsal-i sınaîyesini himaye ve takviye için biz "serbest mübadele" gümrük siyasetinde devam edemeyiz. Memleketimize girmek isteyen bir mal herhalde bizi düşündürecektir. Şu hâlde gümrüklerde "himaye" bizim esas prensibimiz olacaktır. Ancak:

Öyle emtia olur ki, gümrüksüz serbest ithalleri lâzımdır.

Yahut öyle olur ki, hafif gümrükle geçilebilmelidir.

Öyle emtia olur ki, ağır gümrüğe tâbi olmalıdır?

İşte u noktaları da tayin etmek kongrenin cümle-i iştigalâtındandır.

"Devlet Gümrükleri Rüsumat İdaresi" yalnız gümrük resmini alarak malîye Hazinesine para tedarik etmek vazifesiyle mükellef teşkilât şebekesi değildir. Bilakis bu şebeke memleketin faaliyet ve kudret-i iktisadîyesinin en büyük nazımlarındandır. Gümrükler bir varidat membaı addedilmemelidirler.

Alelıtlak serbest-i ihraç ve ithal nasıl şayan-ı tecviz değilse, yine alelıtlak memnuiyet-i ihraç ve ithal veyahut ağır ihracat ve ithalat gümrüğü almak istemek de o kadar hatalıdır. Gümrük siyasetimiz iktisat siyasetimizin bir barometresi olmalıdır. Gümrüklerde düşünülecek şeylerden biri de gümrük muamelâtının teshili ve antrepolarımızın tanzimidir.

4. Vergiler:

İktisadî meseleleri düşünürken bittabi en mühim mesele de vergilerdir.

Vergi devletin umumî masrafına iştirak hissesidir, diye tarif edilir. Şu halde verilen vergiler ile yapılan umumî masraf arasında verenlerin umumî masraftan istifadeleri ve bu istifadenin vergi ile yüklenmiş oldukları yükün ağırlığı nispetinde olmasını temin en mühim bir meseledir. Bugüne kadar ki tecellisi ile devlet bir "idare" müessesesi olmuştur. Henüz devlet bir "iktisat" unsuru ve müessesesi değildir. Bu iki mefhumu birbirinden ayırmalıyız. İktisat müessesesinin masrafları daima müsmir ve müstahsil olmak lâzım gelir.

Az çok herkes devlete vergi verdiğine nazaran bu paranın daha çok müsmir ve müstahsil bir surette sarf olunmuş olmasını istemesi, devletin aldığı bu vergilerin manasını bilmesi onun en büyük hakkıdır. Çorak yerlere akan gayri müsmir masraflar o fert ve o fertlerden mürekkep millet ve memleket için boş bir yük ve tahammülsüz bir ağırlık teşkil eder. Binaenaleyh evvel emirde devlet vergilerinin müsmir ve müstahsil gayeler için sarf olunmasını temin etmek yani doğru manasıyla devletin "idare" müessesesi halinden "iktisat" müessesesi haline geçmesini talep eylemek en makul ve en haklı bir temenni olur.

Bir devletin senede girdiği tasavvur olunan mesela 50 milyon lira hakikat-ı halde büyük ve muazzam bir kudrettir. Devlet bu kudreti efrad-ı milletin emekleriyle, mesaisi ile husule gelen bu muazzam yekûnu boş yere, çorak yere sarf etmemelidir. Halbuki idare müessesesi mahiyetinde olan devletler alelekser bu muazzam yekûnları gayri müsmir bir surette sarf ve heba ederler. Türk devletinin meselâ on senelik vergi ve varidatı vasati olarak 500 milyon liradır. Bu ne azim bir meblağ, ne azim bir kudrettir. Bu muazzam malî sermaye ile devlet "iktisat devleti" olsaydı neler yapamazdı ve bugün hâlâ bu mesele mevcuttur. "Maliye" öyle bir hazinedir ki birer birer toplar ve "Maliye" o birer birer topladığını en istifadeli bir tarzda değil, belki en az faideli bir surette yine birer birer sarf eden bir müessese olamaz. Hazineye bir senede toplanan para yekûnu hadd-i zâtında devlet kudretiyle bir araya sıkıştırılmış, teksif olunmuş millet parasıdır, millî sermayedir. Devletin elbette en mühim vazifesi bu teksif olunmuş sermayeyi yine kesif bir surette ve en çok iktisadî ve millî gayelere sarf etmektir. Devletin umumî idare ve vezaif ve teşkilâtı arasında ne hazindir ki doğrudan doğruya "millî iktisadîyat" için sarf olunan para toplananın %1'ine baliğ olmaz. Manevî istihsal müesseseleri "maarif için" de bu nisbet yine %1'dir. Artık bu zararlı yoldan dönmek lâzımdır. Türkiye'de "millî sermaye" yoktur diyenler gafilâne bir hata irtikâp ediyorlar. Türkiye'de "millî sermaye" vardır. Devlet bundan "elli milyonunu" bir senede toplayabilmektedir. Şu halde kongrenin en mühim vazifelerinden biri de devlet için iktisadî sahaları irae etmek ve devletin idare devleti halinden çıkararak iktisat devleti haline geçmesini temin edecek yolları aramak ve göstermektir. Harpten sonra iktisadîyatımız da bu cihetle düşünülmelidir.

Vergiler denilince:

Bütün mevcut olan vergilerin birer birer tetkiki meselesi hatıra gelir. Ve sonra bu vergileri verenlerin vermeyenlere nazaran yüklendikleri yük düşünülmelidir. Mesela lâlettayin iki vergiyi ele alalım: "Aşar", "temettü" vergileri. Aşar vergisi lâakal 18 milyon liradır. Temettü vergisi azamî bir buçuk milyon lira toplanabilmektedir. Demek ki aşar verenler yani ziraî müstahsiller temettü vergisi verenler yani tüccar esnafa nisbetle 15 misli fazla vergi vermektedirler. Buna karşı denilebilir ki köylülerin adedi tüccar ve esnafın adedinden çoktur. Fakat bu itiraz da haksızdır. Çünkü vergilerin alınmasında esas nüfus adedi değil, belki o vergileri verebilmek hususundaki kudret ve tahammüldür. Bundan maada köylü ağnam vergisi, yol vergisi, maarif hissesi, Ziraat Bankası hissesi gibi vergiler de verir ve sonra köylüler de müstehlik olmak itibarıyla gümrük ve istihlâk rüsumundan birçoğu nihayet onlara rücu eder. Bu halde Türkiye halkının nısfından fazlası köylü ise bu beş milyon halk her halde diğer beş milyon halka nazaran çok ağır vergi yükü altındadır. Bu ağırlık tadil ve tevzî olunmak lâzımdır.

Bundan maada her verginin esas mahiyeti, suret-i cibayeti de birer birer tetkik mevzularıdır.

5 - Vesait-i Nakliye:

Asr-ı hazır evlatlarına geçmiş zamanlardaki terakki ve medeniyetin küçük görünmesi bilhassa zamanımızdaki vesait-i nakliyenin iktisap eylediği muazzam tekâmülden ileri gelmektedir. Filhakika buhar kuvvetinin keşfinden ve bu kuvvetin nakliyatta kullanıldığı tarihten beri dünyanın sathı ve insanların yaşayışı tamamiyle değişti. Bugün buhar kuvvetini bile az görmekte olan cihan-ı medeniyet elektrik devrine girmek ve bu suretle yeni hayatın şekil ve mahiyeti de bu yeni devr-i tekâmülden dolayı büsbütün değişmek üzeredir. Her dakika ileriye giden bir medeniyet dünyası içinde bulunan Türkiye iktisadî yaşayışın istinat esaslarını teşkil eyleyen vesait-i nakliyesini tekâmül ettirmek mecburiyetinde bulunmaktadır.

Eğer cihan süratli nakliyat sahasında bir cihan-ı rekabet ise aziz Türkiyemizin bu umumî rekabette geri kalmaması ehem ve elzemdir. Hayat-ı iktisadîyede galibiyeti temin eylemek ve mağlubiyeti mağlup eylemek âmillerden en mühimmi yalnız ucuz istihsal vtmek değil, aynı zamanda süratle nakl eylemektir. Halbuki, bugün Türkiye'nin nakliyat-ı umumiyesi son derece muhtaç-ı ıslâh ve tekâmül bir haldedir. Birçok yerlerde, değil buhar kuvvetiyle işleyen şimendüferler hazza en ibtidaî yollar bile mevcut değildir. Bu yüzdendir ki memleketin yetiştirebileceği birçok mahsulat ve mamulat imal ve istihsal edildikleri yerlerde kalmakta ve daha muhtaç mahreçlerde kârla satılmayarak çürüyüp gitmektedir.

Binaenaleyh, Türk hayat-ı iktisadîyesi tanzim olunurken vesait-i nakliye işlerine ayrıca ehemmiyet atf eylemek ve Türkiye'yi bugün içinde bulunduğu yoksuzluk ve kağnı devrinden mutlaka kurtarmak lâzımdır.

Başka memleketler câbecâ demiryol şebekeleri ile mücehhez bulunurken memleketimizin bugünkü halde kalması tecviz olunamaz. Demiryolu mevcut olmayan şark vilayetlerinde yeni yeni şebekeler inşası zarurî olduğu gibi, mevcut fakat kâfi derecede sık olmayan garp şebekesinin itmam ve ikmali en mühim ve müstacel icabat-ı hayatiyemizdendir. Bir taraftan şimendüfer inşa olunur ve Türk şebekesi itmam olunurken diğer taraftan da o şebekenin araları sağlam ve mazbut şoseler ile rapt edilmelidir. Öyle ki şimendüferlerin geçtiği mıntıkaların istihsalatı şimendüferler geçmeyen mahallere otomobil ve araba ile naklolunabilmeli mütekabilen de şimendüfer geçmeyen köy ve kasabaların istihsalatı şimendüfer güzergahlarına behemahal sevk kılınabilmelidir. Yoksa, imkan-ı sevk olmadan memleketimizde istihsalin çoğalmasını baklemek beyhude bir temenniden ibaret kalır ve siyaset-i iktisadîyenin en başına istihsalin çoğalmasını vaz eylemiş olan bugünkü Türkiye'nin iktisaden bir hatve bile ilerlemesine imkan bulunmaz. Artık kağnı devri kapanmalıdır ve kapanacaktır. Fakat yeni devrin gelmesi için yalnız kağnıları toplamak kâfi olamaz, belki aksini zanneylemek bir hayal olur. Ancak demiryolları ile sağlam şoseler üzerinde sürat ve emniyetle işleyen otomobiller ve arabalar iledir ki eski devir kapanmış olacaktır.

Şurada bir mühim noktaya ilişmek istiyoruz: O da şose ve şimendüferlerin inşasında yerli ve ecnebî sermayesinin ne tarzlarda kullanılabileceği meselesidir. Şoseler nisbeten daha az masraf ile temin olunabilirse de şimendüferler için muazzam servetlere ihtiyaç vardır. Hayat-ı iktisadîyenin birçok şubelerine dağılmış olacak olan Türk millî sermayesi şimendüfer inşaatında ne dereceye kadar faal olabilir? Yapılacak şebekenin azameti ve ehemmiyeti göz önüne getirilecek olursa derhal teslim edilmek icap eder ki Türk sermayesi yalnız başına bu inşaatı deruhte eyleyemez. Ecnebî sermayesine eşed ihtiyaç vardır. Binaenaleyh Türkiye bu hususta Garb'tan istifade etmek için bir lâhza tereddüt eylemeyecektir. Ancak Türkiyemize servet ve fen getirecek memleketin birtakım siyasî menfaatler peşinde koşmamasına da ayrıca kemâl-i ihtimam ile dikkat eylemeliyiz.

Şose inşaatı için Türk sermayesinin daha fazla nisbette iştiraki mümkündür. Zira bu inşaat demiryollarına nazaran daha ucuz ve daha seridir ki bu suretle vaz olunacak olan millî sermayeler uzun müddet tevkif olunmuş olmazlar. Memleketimizde kabil-i seyr ü sefer olmağa namzed birçok nehirler vardır. Bunlar ıslâh edilir ve üzerinde nakliyat temin olunsa bilhassa hacmen büyük ve kıymeten dûn olan istihsalat için millî nakliyatımızın iktisadî surette temin olunabilmesi mümkün kılınmış olur. Emin olmalıdır ki bu gibi inşaat-ı nafia kısa bir müddet zarfında hem masrafını çıkarabilir, hem de memleketimizin hayat-ı iktisadîyesine azim faideler temin eyler.

Alelumum nakliyat vasıtalarının inşasıyla beraber nakliyatın ucuz, süratli ve emniyetli olmasına ayrıca dikkat etmek mecburiyetindeyiz. Nakliyatı emniyetle temin için bir taraftan nakliye şirketleri, diğer taraftan da devlet lâzım gelen tedbiri ittihaz eylemeye mecburdurlar. Nakliyyatın temin-i sürati için kullanılacak vesait-i nakliyenin daima en mütekâmil fen icabatıyle mücehhez olması iktiza eyler ve nihayet nakliyatın ucuz olması için tarifelerin lâlettayin değil, fakat şirketlere ve devlet malîyesine menafi temin etmekle beraber, bilhassa halk menafiinin daima nazar-ı dikkatten dûr tutulmaması şartiyle tesbit edilmesi elzemdir. Halbuki bugün şimendüferlerimizde tarifeler muhtaç-ı tadil bir haldedir ve bu hususta birçok yerlerde hâli şikayetler işitilmektedir. İşte tarifelerin tenzili veya terakki keyfiyeti indî kararlarla tesbit olunacak yerde millî iktisat ve halk menafii düşünülerek tayin olunmalıdır ki azim sermayelerle vücude getirilen nakliye müessesatından kabil-i takdir istifadeler temin olunabilsin.

Hülasa, sürati kâfi olmayan, emniyet edilemeyen ve tarifeleri millî iktisat düşünülerek tesbit edilememiş olan vesait-i nakliyeden istifade etmek mümkün değil, belki onlardan mazarrat melhuzdur. İşte iktisadî hayata en kat'î ve azimkâr adımlarla atılmış olan yeni Türkiyemiz nakliyat mesailinin ehemmiyetini bütün şümulü ile idrak eylemeli ve vesait-i nakliyesinden azamî derecede istifade için her türlü tedabiri ittihazdan bir lâhza geri durmamalıdır.

Şubat 339, Hey'et-i Faâle, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 339.

Millî Türk Ticaret Birliği'nin Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığına Sunduğu Rapor

Türkiye İktisat Kongresi Riyaset-i Celilesine

İzmir İktisat Kongresi'nin Ehemmiyeti:

İlk defa olarak sevgili memleketimizin istihsal ve iktisat erbabının mümessillerinden müteşekkil olarak toplanan İktisat Kongresi, iktisat hayatımızda bir "mebde-i tarih" addedilebilecek kadar ehemmiyetlidir. Kongre mesaisinin muvaffakiyetle intacı, bu ehemmiyetin lâyık olduğu derecede tavzihiyle kabildir.

İktisat Kongresi'nin nasıl bir memlekette ve ne gibi şerait altında toplandığını düşünmek, kongrenin ne yapmak mecburiyetinde olduğunu ve ne kadar ehemmiyeti haiz bulunduğunu izah etmek kâfidir:

İstihsal sistemimiz ekseriyet itibariyle ibtidaî ziraat ve çobanlık devresinden yukarı çıkamıyor; en basit sanayiden bile mahrumuz; mübadele ve ticaret kapılarını başkalarının eline vermişiz; memleketimizin servet-i tabiiyesi hakkında umumî veya şahsî hiçbir malumat ve hatta alakamız yok; ümrana ve medenî vesaite malîk olmak için azamî felaket ve zararlarla da olsa ecnebî sermayesinden başka çare bulamıyoruz. Hülasa tabii servetler ve vaziyet itibariyle cihanın ihtiras damarlarını kabartan bir memlekette bozkırlarla kabil-i kıyas küçük bir nüfusu bile besleyemeyecek bir vaziyetteyiz. İktisaden bu kadar düşkün olan memleketimizde hunrizâne [kan dökücü] ve caniyane bir istilânın bıraktığı harabeleri imar etmenin ve bu harabeleri bırakarak memleketten çekilen unsurların ticaret ve sanayi vadisinde açtıkları boşlukları bizzat veya kendi topraklarımıza alacaklarımız ırkdaşlarımız vasıtasıyla doldurmak suretinde ancak menfi sahalardaki eksiklikleri tamamlamak şeklinde bir mesaî daha var. Gerek iktisadî inkişaf ve gerek imal ve ikmal işlerini biz mümkün mertebe kendi kuvvetlerimizle, kendi mesaimizle ifa etmek ıztırarındayız.

Umumî vaziyet-i iktisadîyenin ana hatlarını çizdiğimiz bu memlekette şüphesiz ki hummâ âlûd bir faaliyet başlamak iktiza ediyor. Kısa bir ifade ile anlatmak lâzım gelirse, her şeyi noksan ve hatta mâdun olan bir memlekette bütün bu yoksulluk içinde yeniden bir memleket vücude gelecek ve bunu bütün manasıyla kendimizin yapması ve hemen işe başlanması icab edecektir.

İşte Türkiye İktisat Kongresi bu mesainin henüz başlamak devresinde olduğu bir sırada toplanıyor.

Hemen başlayacak mücadelenin, muntazam bir programla ilerlemesi, hedefimizi tayin ederek oraya muayyen usullerle yürümemiz bir zaruret hâlini iktisap etmiştir.

Bütün iktisat erbabını bir kongreye toplamak, belki bütün iktisadî sınıfları ayrı ayrı memnun edecek bir netice temin edemez. Fakat bize öyle geliyor ki lalettayin memleketin iktisadî inkişafını, bir sınıfın nokta-i nazarına göre değil, fakat umum sınıfların arzusuna ve mütekabil kuyûd ve fedakârlıklarına istinad ettirmek mecburiyetindeyiz. Şu hâlde İktisat Kongresi'nde bütün memlekete şâmil olan muhtelif mesail bir kül teşkil ederek tetkik edilecek ve bu suretle yarınki mesaide elbirliğiyle hareket imkânı istihsal edilmiş olacaktır.

Türkiye İktisat Kongresi'ne İstanbul Türk Tüccarının Hazırlığı:

Türk tüccarının ithalat ve ihracat ticaretinde hâkimiyetini temin etmek ve millî iktisat vadisinde, millî tüccara teveccüh eden vezaifin ifasını teshil eylemek maksadıyla 1 Kânun-ı evvel 338 tarihinde İstanbul'da teessüs eyleyen Millî Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi münasebetiyle İstanbul âlem-i ticareti arasındaki hareketi, iki ihzarî kongresiyle şuurlu bir şekle sokmağa ve bu suretle İktisat Kongresi'ne hazırlanmış bazı mevad ile iştirak etmeye muvaffak olmuştur.

İstanbul'da en büyük müessesat-ı ticarîye ve malîyesinin iştirakiyle elde edilen netayici burada memleketimizin her köşesinden gelmiş meslektaşlarımıza, ziraat, sanayi ve erbab-ı say ü amel murahhaslarına arz ve iblağ etmekle müftehir ve mübahiyiz.

İşbu kânun-ı sanînin 21'inci Pazar ve 23'üncü Salı günleri aktedilen mezkûr ihzarî kongrelerimizde, İstanbul Türk tüccarının Türkiye İktisat Kongresi'ne arza bizleri memur ettiği mevad verveçh-i âtidir:

1 – Dahilî ve millî sanayiin inkişafı, yerli mahsulat ve mevadd-ı iktisadîyenin revacını temin edecek şekilde himayekâr bir gümrük sistemi takibi ve gümrük mesailinde müdahelât-ı ecnebiyenin kat'îyyen kabul edilmemesi;

2 – Ecnebî sermayesinin hükümetle iştirak ederek memleket mahsulat-ı ibtidaiyesini veya sanayiini veya ticaretini yedd-i inhisarına almaması ve daha doğrusu inhisar sisteminin ref'i;

3 – Türk sevahilinde kabotaj hakkının Türk bayrağındaki sefaine ait olmasından dolayı limanlar dahilîndeki nakliyatın haricînde Türk limanları arasında hiçbir müessese veya şirkete imtiyaz verilmemesi;

4 – Büyük sermayeli millî bir tedavül bankası teşkil ederek sermayesinin yalnız ahali tarafından temini kabil olmadığı takdirde bir kısmının hükümet tarafından hisse senedi satın alınmak suretiyle temini ve mütebaki sermayesinin münhasıran Türklere aidiyeti;

5 – Kavanin ve ahkâm-ı ticarîyenin ıslâh ve tadili hakkında evvelce başlanılmış olan mesainin ikmali ve bu hususta iktisat erbabından müteşekkil heyetlerin de mütalaası alınması;

6 – Ecnebî sermayesinden müstağni kalamayacağımız aşikâr ise de bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekilde girmesinin temini;

7 – Nîm-resmî mahiyette olan Ticaret ve Sanayi Odaları teşkilâtının asrî bir şekilde ıslâhı;

8 – Ticaret-i haricîyeyi teshil için resmî, nim resmî teşkilât-ı iktisadîyeler vücude getirilmesi; (Bu hususa ait teferruat İstanbul'da yakında aktedilecek Ticaret-i Haricîye Kongresi'nde mevzu-i bahs olacaktır.)

9 – Temettü vergisi usulünün tadili;

10 – Kambiyo meselesinin ıslâhı için erbâb-ı ihtisastan mürekkep bir komisyon teşkili;

11 – Tüccara ve ticarete müteallik usuller ve vergilerde Ticaret ve Sanayi Odaları'nın ve iktisat erbâbından müteşekkil heyetlerin de mütalaası alınması;

12 – İstanbul'daki Ticaret Mektebi'nin asra lâyık bir hâle ifrağı ve Türkiye'nin her tarafında ticaret mekteplerinin küşadı.

Millî Türk Ticaret Birliği Merkez-i Umumisi, İzmir İktisat Kongresi'nden Türk Tüccarının İstedikleri, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339, s. 4-24.

Türkiye İktisat Kongresi'nin Sonuçları Hakkında Millî Türk Ticaret Birliği'nde Yapılan Toplantı:

Dün Millî Türk Ticaret Birliği Merkez-i Umumîsi'nde vaki olan davet üzerine İstanbul erbab-ı tüccarından bazıları toplanarak İktisat Kongresi'nde verilen mukarrerat hakkında Birlik Heyet-i Murahhasasının verdiği izahatı dinlemişlerdir. Malum olduğu üzere İktisat Kongresi toplanmadan evvel İstanbul'da erbab-ı ticaret ve iktisat arasında iki ihzarî kongre akdedilerek Türk tüccarının kongreden istediği mevad tesbit olunmuştu. Dün verilen izahatta on iki madde ile hülasa edilen bu metalâbatın kongrece tamamen kabul edildiği anlaşılmıştır.

Gümrüklerde himaye usulünün kabulü, inhisar sisteminin ref'i, kabotajın Türk sefainine ait olması, büyük sermayeli bir ticaret bankasının tesisi, kavanin ve ahkâm-ı ticarîyenin ıslâhı ve tadili, ecnebî sermayesi meselesi, kambiyo ve borsanın ıslâhı, ticaret odalarının ve ticaret mekteplerinin mükemmel bir hâle ifrağı gibi mevaddı ihtiva eden kararlardan maada kongrede bilhassa haiz-i ehemmiyet daha birtakım mukarrerat ittihaz edilmiştir.

Aşarın ilgası umum gruplarca kabul edilmiş ise de bunun yerine ikame edilecek bir verginin şeklinde Ticaret ve Sanayi Grupları Ziraat erbabı ile İtilâf edemediklerinden, bu ilga keyfiyeti zayıf bir ekseriyetle kongreden geçmiştir. Ziraat Grubu aşarın yerine bütün Türkiye'de yaşayan halka taksim edilecek bir vergi ihdasını teklif etmekte idi. Ticaret Grubu bu şekl-i hâle razı olmamıştır.

Verilen kararlar arasında imtiyazlı müessesat-ı ecnebiyenin devletleştirilmesi, büyük çiftliklerin taksimi, sermayedarlarla amele arasında temettua iştiraki mutazammın mukaveleler akdi gibi müfrit amele metâlibinin müttefikan reddedilmesi de şayan-ı dikkat bir hadise olarak kaydedilmektedir. Mamafih amelenin hayat ve istikbali için kongrenin kabul ettiği esasat birçok Avrupa devletlerinin bile henüz kabul edemediği mühim metalib olduğundan, bu noktada, kongre Türk amelesini fazla düşünmüş addedilebilir.

Dünkü içtimada Misak-ı İktisadî hakkında sorulan suallere cevaben Birlik Kâtib-i Umumîsi Misak-ı İktisadî mevaddını tasrih ederek Misak-ı İktisadî'de mezkûr on iki maddenin kongre mukarrerat-ı umumiyesini hülasa ettiğini ve bazılarının dediği gibi, bu mevaddın birtakım ahlâkî mesayih ve lüzumsuz ve malum iktisadî esasattan ibaret olmadığını izah etmiştir.

İçtimaın nihayetine doğru iktisat müderrislerinden Zühdü Bey söz alarak kongrenin müsbet netayiç istihsal ettiğini beyan ederek gelecek seneler bu mühim içtimaın daha muntazam idare edilmesi ve içtima mahallinin sahil şehirlerden biri olması arzusunu izhar eylemiştir.

Tevhid-i Efkâr, 10 Mart 1923, s. 3.

Ahlâk mı, İktisat mı?

İktisat Kongresi kapandı. 1135 kişi müzakereye iştirak etti. Bunlar arasında saf köylüler, şehirli tüccarlar, okuma yazma bilmeyen zürrâ, az çok mütefekkir sanayi adamları, gayet akıllı iktisat mütehassısları vardı. Memleketimizde şimdiye kadar böyle muhtelif mesalik erbabından bu derece kalabalık meclis toplanmamıştı. Kongre bu işlerdeki acemiliğimize, müzakerelerin müşkilâtına rağmen çok faideli oldu. Memleketin dört köşesinden gelmiş birçok insanlar birbirlerini tanıdılar. Ziraat, iktisat, ticaret sanayi ihtiyaçlarını bir arada gördüler, dertleştiler. Birtakım kararlar verdiler. Daha doğrusu temenniler izhar ettiler. Hiç şüphesiz bu kongrenin faideleri yavaş yavaş görülecektir.

Fakat kongrenin sonunda bir "Misak-ı İktisadî" yazıldı ve neşredildi. Bu ismi işittiğimiz zaman çok sevindik. Zannettik ki memleketimizin iktisadîyatı hakkında bazı umumî esaslar, iktisadî siyasetimizin ana hatları tayin edildi. İktisadî mücadelede muvaffak olmak için lâzım gelen rehberler bulundu ve bunlar etrafında "mi-

sak" olundu. Halbuki, bu Misak-ı İktisadîyi okuyunca hayrette kaldık. On iki maddeden ibaret olan bu Misak-ı İktisadî metin itibarıyla Misak-ı Millî'den daha uzundur. Fakat bu şart ile Misak-ı İktisadî diye ciltler dolusu eser yazılabilirdi. Gazete makalelerinden ibtidaî mekteplerde okutulan ahlâk kitaplarından cümleler alınabilirdi. Fakat bu yazıların iktisadîyat ile yine alakası olmazdı.

Mesela bakınız Misak-ı İktisadî'nin birinci maddesi: "Türkiye lekesiz istiklâl ile dünyanın sulh ve terakki unsuru olacaktır." İkinci madde "Türkiye hâkimiyetini feda etmez, Hükümete zahirdir." Altıncı madde "Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır." [Yedinci madde, sekizinci madde, ilh.]

Bunlardan hiçbiri hiçbir Türk için meçhul olmadığı gibi lâlettayin bir insanın çocukluk zamanında öğrendiği şeylerdir. On iki madde içinde iktisadîyatımıza rehber olacak bir iki cümle var: Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı kendi yetiştirir; orman yetiştirir; madenleri kendi millî istihsâli için işletir; mutavassıt istemez; inhisar istemez.

Fakat bunlar da gayet umumî ve gayet tabiî nasihatler hududunu geçmiyor. İktisat Kongresi bu suretle ansızın bir ahlâk cemiyetine tebeddül etmiş... Hiç şüphesiz bu nasihatler gayet kıymetlidir. Fakat bunları bulmak, toplamak için 1135 kişinin Iktisadîyat Kongresi namı altında da İzmir'e kadar giderek toplanması lâzım değildi. İbtidaî mekteplerde okuyan halk, hatta kıraat kitaplarından herhangi birinden bin nüsha satın alınıp azaya tevzî etmek kâfi idi.

N. S., *Akşam*, 8 Mart 1923, s. 3.

Suphi Nuri [İleri] – Misak-ı İktisadî" mi, İlm ü Hâl Misakı mı?

İzmir İktisat Kongresi vazifesini ikmal ederek dağıldı. Türkler ve hatta ecnebîler bu kongreden pek çok faideli kararlar bekliyorlardı. Yarınki iktisadîyatımızı tanzim ve idare edecek olan yeni, fennî ve millî kararları sabırsızlıkla bekliyorduk. Kongre, nihayet, on iki maddelik bir Misak-ı İktisadî kabul etti. Bu on iki maddeyi birkaç defa okuduğumuz halde, bir türlü iktisadîyatımızın neden ibaret olacağını anlayamadık. Bu misakın ismi dinî veya ahlakî olmalı idi. İktisadî diyebilmek için köklü bir takım iktisadî kaideler, programlar, ahkâm görmek isterdik. İzmir Kongresi iktisadî siyasetimizi kavrayamadı, takdir edemedi, bulamadı, tesbit eyleyemedi. İktisadî faaliyetimiz dün ne ise yarın da odur. İzmir'den yeni yeni veçheler alamadık. Hasılı, defaatle okuduğumuz Misak-ı İktisadîmizden büyük bir faide bekleyemeyeceğiz. Çünkü bu bizim iktisadî noksanlarımızı, siyasetimizi, âtimizi tatmin etmiyor.

Birinci maddesinde iktisada ait bir kelime yoktur. İkinci maddede millî hâkimiyetten bahsedildiği halde iktisadî hâkimiyetten bir söz bile yoktur. Biz ise iktisadî hâkimiyetimizin ne suretle inkişaf ve temin edileceğini bilmek isterdik. Üçüncü maddede nasılsa iktisat kelimesine tesadüf ediyoruz. Fakat memleketi iktisaden yükseltmenin nasıl olacağını bir türlü anlayamıyoruz. Dördüncü maddede "sarf ettiğimiz eşyayı mümkün mertebe kendimiz yetiştireceğiz" ibaresi vardır. Bu güzel bir düsturdur. Fakat bunun nasıl temin edileceğine dair bir söz yoktur. Gümrükler nasıl idare edilecek? Fabrikalara ne gibi suhûlet gösterilecek? Himaye usulümüzün mahiyeti nedir? Sermayeyi nereden bulacağız? "Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar, millî istihsalâtı temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır" ibaresi alkışa şayandır. Fakat saat-i mesai meselesi ne oldu? İşçilerin mesaisi, hayatı, menafii nasıl temin ediliyor? İşçilik hakkında müstakbel siyasetimiz nedir? Sendikalar nasıl olacak? Patronlara karşı işçiler nasıl himaye edilecek? Sermayeye ne gibi bir emniyet bahşedilecek? Kongre bu hususatta hangi kanunları Meclis'e teklif edecektir? Hangi esas üzerinde işçilik mesaili halledilecektir?

Beşinci maddeye gelince: Ağaç bayramı yapmakla ormanlarımızı nasıl himaye edeceğiz? Ormanlar ağaç bayramları ile değil fennî mektepler ile, mütehassıslar ile, kanunlar ile ihya edilir.

"Madenlerini kendi millî istihsali için işletir" ibaresinden bir şey anlayamadık. Yani ihracat-ı madeniyeyi

arzu etmiyor muyuz? Fazla istihsalât fena bir şey midir? Bir de madenleri işletmek için ecnebî ilmi, sermayesi ve muaveneti lâzımdır. Bu meselede sarahat yoktur.

Altıncı madde ahlâk meselelerine aittir. İktisat Misakı'nda pek de yeri yoktur. Saded haricî kelimeler, fikralar ve fikirler ile iktisat misakı tesbit edilmez.

Yedinci maddenin de İktisat Misakı'ndan ziyade bir ilm ü hâl misakında yeri olsa gerektir.

Sekizinci maddeye bütün bir dünya ithâl edilmiştir. muhtevî olduğu fıkralar için ayrı ayrı kongrenin fikrini, misakın esasat-ı iktisadîye ve ilmiyesini bilmek isterdik. Nüfus meselesi bir kelime ile geçilmez. Muhacirlerden bahis yoktur. Sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye meselelerinin yalnız ismi var. Hiçbir prensip yok. Sâri hastalıklara, sıtmaya, hastanelere, ilaçlara karşı ne yapılacak? Hele zavallı denizcilik için bir kelime hasredilmiş. Pek çok sahilleri olan Türkiye'nin denizciliği için biz mufassal esasat beklerdik. Kabotaj ne olacak? Gemicilere nasıl hukuk ve menafi temin edilebilir? Bütün bunları tatmin için bir tek kelime var.

Dokuzuncu madde fena değildir. Yalnız ecnebî sermayesini tatmin etmez. Bu meseleyi ayrıca tetkik etmek ve ecnebîlere teminat vermek gerekir.

Onuncu maddedeki inhisarın nelere ait olduğunu anlamak isterdik. Şekl-i hazırı ile bir fikir ifade etmiyor.

On birinci madde ancak bayram günlerinde tatbik edilebilir. Yoksa hayat-ı adiyede, hele iktisadî mücadelede yeri yoktur.

On ikinci maddede Türk kadın ve çocuğundan bahsediliyor. Zavallı Türk kadını ve çocuğu bir iki kelime ile gönlün alındı değil mi?

Bu İktisat Misakı hakkında daha çok yazı yazacağız, asıl misaka dahil olmayan şeyleri mevzu-i bahs edeceğiz. Biz İzmir'den ilmî bir iktisat siyaseti bekliyorduk. Bize dinî, ahlâkî bir nasihat geldi. Bu bizi tatmin etmez. Bu asırda hayat iktisat demektir. Bu ise daha ciddi bir surette temin edilir. Mamafih ümidimiz büyüktür. Daha birinci kongredeyiz. Bundan sonraki kongrelerde iktisadî misakımızı daha fennî ve daha ilmî esaslara bina ettiririz, inşallah.

Suphi Nuri [İleri], *İleri*, 16 Mart 1339, s. 1.

1923 Türkiye İktisat Kongresi Mazbata Encümeni'nin Yayınladığı Bildiri

İktisat Kongresi Mazbata Encümeni tarafından kongrenin mesaisi ve bu bâbda vaki olan neşriyat hakkında beyanat-ı âtiyede bulunulmuştur:

Kongrenin mesaisini yakından takip etmeyen ve kongrenin hitamı günü Kongre Reisi tarafından irad edilen nutukta Misak-i İktisadî'nin hükümete verilecek esaslardan başka bir karar olduğu sarahat-i tammesinden gaflet eden İleri gazetesi Misak-ı İktisadî'yi kongrenin yegâne mesaisi zan ile tahlilen bazı mütalâat yürütmektedir. İşbu mütalâat bittabi hakikate mukarin [yakın] değildir. kongrenin Heyet-i Umumiyesi mesaisini bitirdikten sonra Mart tarihli ajanslarla ilân edildiği veçhile kongre mukarreratının tasnif ve tesbiti maksadıyla Heyet-i Umumiye'den bir Mazbata Encümeni intihap edilmişti. Her mesleğin murahhaslarından üçer zattan ibaret on üç kişilik bu heyet kongre mukarreratını tasnif ve "İktisat Esaslarımız" nâmı altında tab' ettirmekte olup birkaç güne kadar neşr ve tevzî edilecektir. Milletin hüccet-i ruhunu gösteren Misak-ı İktisadî'den büsbütün hariç olan ve kongrenin küşadından beri ajanslarla her gün muntazaman cihana ilân olunan mukarrerat iki haftalık fasılasız bir mesainin en esaslı semeresidir. Binaenaleyh, halkımız İzmir İktisat Kongresi'nin, ilk kongremiz olmakla beraber, ne büyük hasılatla işe nihayet verdiğini gösterecektir. "İktisat Esaslarımız" hükümete takdim edilmek üzere ihzar olunmuş millî bir lâyihadır. Misak-ı İktisadî ise halkımızın iktisat aleminde bizzat kendisini mücehhez bulundurması için murahhaslarının verdiği bir âhittir. Memleketimizin her tarafından gelen hakiki

dertlerimizi bilmekle beraber milletten salâhiyet ve kuvvet alan mütehassıs ve tecrübeli yüzlerce murahhasımız müttehiden iktisadîyatımızın en kuvvetli temelini siyasî, ahlakî, içtimaî lekesizlikte bulmakta olduklarından bu âhdi, yani Misak-ı İktisadî'yi tesbit ve müttefikan ve alkışlarla kabul etmişledir.

Hâkimiyet-i Milliye, 11 Mart 1923, s. 3.

Ahmet Hamdi Başar

1923 Senesi Hadisat-ı İktisadîyesine Umumî Bir Nazar – İktisat Kongresi ve Bunun Netayici:

İktisat Vekâleti'nin teşebbüsü ile geçen sene Şubat'ın on yedisinde İzmir'de bir İktisat Kongresi toplandı. Bu kongreye her kazadan ikişer çiftçi, sanayi, amele ve ticaret ve şirket murahhaslarından birer murahhas davet edildi ve bu murahhasların iştirakiyle akdedilen kongre evvela Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kıymetli bir nutk-ı iftitahî iradı suretiyle küşad olundu. Müşarünileyh bu nutuklarında tarih-i iktisadımıza kısa bir nazar atfettikten sonra iktisadî inkişafımıza mani olan esbab üzerinde vakıfane mutalaatta bulunmuştur.

Paşa Hazretleri kıymetli olan nutuklarından sonra, Saruhan livası sanayi murahhası olarak kongreye iştirak eden Kâzım Karabekir Paşa reis-i umumî intihap olundu. Kongre ziraat, sanayi, ticaret ve amele olmak üzere dört gruba ayrılmıştı. Her grubun ayrı ayrı reisleri, kâtipleri aralarında tefrik edildikten sonra gruplarca teklif edilen mesailin tetkikine başlandı.

İktisat Kongresi'nde birçok mesail görüşüldü. Bu meselelerin heyet-i umumiyesi geçen sene iktisadî faaliyet ve hareketlerden birçoğuna âmil olduğu için yaptığımız tarihçede haiz-i ehemmiyettir. Biz bunları İktisat Kongresi'nin netayici şeklinde tetkik etmek istedik.

Reji meselesi ve tütün ticareti

Reji meselesi kongrede mevzu-i bahs olan mesailin en mühimmidir. Reji işi müzakere edilirken kongrede bütün murahhasların gösterdiği heyecan çok şayan-ı dikkatti. Bila istisna herkes Reji sisteminin mazarratlarında müttefikti. Hükümet bu kararı ve umumî heyecanı nazar-ı dikkate aldı. Şirketle hükümet arasındaki mesaili halletmek üzere Reji müdirânından Mösyö Veyl de Ankara'ya gitmiş ve malîye Vekâleti ile 16 Haziran tarihinde bir İtilâfname imzalamıştır. Bu İtilâfnameye göre, Reji ile hükümet arasındaki mesail şu suretle halledilmiştir.

1 – Reji sermayesinin hükümetçe 40 milyon frank olarak kabulü ve Şirketin hin-i tasfiyesinde veya imtiyazın feshinde işbu meblağı hissedarana tesviye ve Reji'nin düyûn ve matlûbatının kendi hesabına devre hükümetin muvaffakatı.

2 – Şirketin son sekiz sene hesabatının aynen ve bilâ tetkik tasdiki. Hükümetçe idare edilmekte olan Anadolu Rejisi'nin hükümete devri.

3 – Hükümetin harpten evvel Reji'den aldığı avans bakiyesini hükümetin kısmen İngiliz lirası ile değil tamamen frank hesabına göre tesviyesi.

4 – Türk parasının muhtemel tenziline karşılık olarak Reji'de hıfzedilen ihtiyat akçesinin Reji ve hükümet arasında taksimi.

5 – Hükümet tarafından idare edildiği müddetçe Anadolu Reji hesabatının Reji tarafından aynen kabulü.

6 – Harp esnasında zayiattan dolayı Reji'nin aldığı 500 bin liranın hükümete iadesi.

7 – Reftiye tütünlerinin hin-i ihracında cibayet olunan resmin tenzilinden dolayı Hazine'ce Reji'ye tesviye edilen tazminat tenkis ve 1330-1338 seneleri zarfında vaki olan reftiye tütünleri satışının kifayetsizliğine binaen Reji'nin ahz etmiş olduğu 113,379 liranın hükümete iadesi.

8 – Gerek hükümetin ve gerek Reji'nin lâakal üç ay evvel haber vermek şartıyla mütebaki kalan beş seneden herhangi birisinin nihayetindeki hakk-ı inhisarı feshedebilmesi ve işbu hakk-ı feshin tatbikinden naşi hiçbir zarar ve ziyan talep edilmemesi.

9 – Gerek Şirket-i İnhisariye'nin Anadolu şuabatının hükümet-i millîye tarafından idaresi ve gerek Reji Şirketinin son sekiz sene zarfında idare etmiş olmadığı mahaller hesabatı dolayısıyla tarafeyn-i akideynin mütekabilen her türlü hukuk ve metalibinden kâmilen feragat etmesi.

10 – Anadolu'da hükümet tarafından idare edilen Reji'nin 15 Eylül tarihinden itibaren Şirket-i İnhisariye'ye devri.

Mamafih, işbu İtilâfname Büyük Millet Meclisi'nde henüz kabul edilmemiştir. İtilâfnamenin müzakeresine geçildiği sırada Büyük Millet Meclisi'nde Reji inhisarının feshi hakkında büyük bir cereyan başlamıştı. Nihayet, hükümet ve Meclis memleketin muhtelif taraflarından tekraren izhar edilen arzuya mukavemet edemeyerek Reji imtiyaznamesinin feshini önümüzdeki sene zarfında tamamen temin etmek kaydiyle keyfiyeti hükümete havale eyledi. Binaenaleyh, memleketin en mühim mesele-i iktisadîyesi olan Reji işi, hâl vadisinde büyük bir adım atılmış oldu.

Asayiş Meselesi

İktisat Kongresi'nde yine Çiftçi Grubu murahhaslarının teklifi ile asayiş meselesinde mühim kararlar ittihaz edilmişti. Asayişsizlik, vakıa iktisadî bir takım amillerin taht-ı tesirinde tekevvün eden bir hadise ise de harbin hitamında her ne suretle olursa memlekette serbesi-i hareketi ve faaliyeti men eden bu elim dertten tamamiyle kurtulmak lâzım idi.

Kongrede izhar olunan arzuya tevfikan bu kere Dahilîye Vekâleti asayiş meselesi ile ciddî şekilde meşgul oldu. Büyük Millet Meclisi vaki olan teklife istinaden asayişi ihlal eden eşkiya hakkında şedid davranmayı amir olan bazı fevkalade ahkâm-ı kanuniye vaz ve kabul eti. Dahilîye Vekâleti de takib-i eşkıya hususunda azamî faaliyet sarf etmek ve şiddetli hareket eylemek suretiyle bu büyük derdin önüne geçmeğe çalışmaktadır. Binaenaleyh, memleketimiz istihsalatının inkişafında ve ticaret ve san'atın terakkisinde, hususiyetimiz itibariyle mühim bir amil olduğu tahakkuk eden asayişsizliğin idarî sahada ref'i kuvve-i karibeye gelmiştir. Temenni ederiz ki önümüzdeki sene bu yolda çalışmakta devam etmekle beraber, asayişsizliği mucib olan diğer iktisadî amillerle de meşgul olmak fırsatı ihraz edilmiş olsun!..

Aşar Meselesinin Tetkikine Doğru

Memleketimiz ziraatının en büyük derdi olan aşar, İktisat Kongresi'nde ehemmiyetle mevzu-i bahs oldu. Bütün çiftçi murahhasları aşarın mazarratları ve ilgası lâzım geldiği noktalarında ittifak etmişlerdi. Ancak bazı murahhaslar bu fena usulün aynı zamanda hükümet menabi-i varidatının büyük bir kısmını teşkil eden bir vergi olmak itibariyle bilâ-tereddüt lağvı kabil olamayacağını iddia etmekte ve hükümete kabil-i icra olan teklifat yapmak noktasından aşarın tadilen cibayeti fikrini müdafaa eylemekte idiler.

Mamafih bu fikir müfrit olan ve aşardan bihakkın canları yanmış bulunan çiftçilerimizi tatmin edememiş olacak ki, kongre şekl-i âtideki bir karar verdi:

1 – Aşarın ilgası lüzumu kabul edilmiştir.

2 – Hükümetin bütün Türk tebaasına şamil olmak üzere bütçede tevazünü temin maksadıyla herhangi bir nam ve herhangi bir usul ile olursa olsun, mutedil bir vergi ihdas etmesi kabul edilmiştir.

3 – İşbu mukarrerat Çiftçi Grubu'nun ittifaka yakın bir ekseriyetiyle kabul olunarak madde halinde Ziraat Encümeni tarafından tesbit edilmiştir.

Aşar meselesi kongrede bu suretle mevzu-i bahs olduktan sonra gerek hükümet ve gerek Meclis bu mühim işle meşgul olmağa başladı. Fakat şekil hakkında nokta-i nazarlarda ihtilâf vardı. Mesela, malîye Vekâleti 339 senesi bütçe esbab-ı mucibe lâyihasında aşarın tadili hakkındaki fikrini şu suretle hülasa etmiştir:

"Zürrâ hakkında ağır bir yük olduğu müttefik-i aleyh olan aşar vergisinin salim bir tarika rabtı için aşarın maktu bir şekle ifrağı lâzımdır. İlk harp senesinden geriye doğru on senelik aşarın hadd-ı vasatisini altın farkı olarak zammı icab eden miktarın ilavesiyle hasıl olacak miktar maktu öşr yerine ikame edilmelidir. İşbu bedel-i maktu da beş dereceye tefrik edilerek her mahal arazisinin miktar-ı kıymetine göre seviyyen taksim ve tevzii gibi esasatın kabulü şayan-ı tavsiyedir. Bu esasata göre vekâletçe bir lâyiha-i kanuniye ihzarı mutasavverdir."

Halbuki malîye Vekâleti'nin bu fikrine muhalif olanlar aşarı arazi vergisine tahvil etmek, harpten evvel son beş senelik vasatisini alarak maktu bir vergi haline ifrağ eylemek gibi fikirlerde bulunanlar da vardır. Henüz mesele bu sene zarfında halledilememiş ise de hâl ve tetkikine doğru bir hareket başlamış demektir.

Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu

Ticaret ve Sanayi odalarının Türkiye'nin müstakbel vaziyet-i iktisadîyesiyle mütenasip bir hâl iktisap etmesi için İktisat Kongresi'nde izhar olunan kuvvetli arzu da tahakkuk etmek üzeredir.

Bu temenniler İktisat Vekâleti'nde de ticaret odalarında bir hareket husule getirdi. Bu meyanda İstanbul Ticaret Odası da bir lâyiha-i kanuniye projesi tanzim etti. Hareketi geçen sene olan ve Türkiye'ye çok lâzım olan bir müessese-i iktisadîye vücuda getirecek bulunan Ticaret Odaları Kanunu'nun bu sene içinde ihtiyacatımızla mütenasip bir şekilde meydana geleceğinden eminiz.

Cuma Tatili

İktisat Kongresi'nin kararları meyanında olup, yaptığı tesirat itibariyle geçen senenin başlıca hadiseleri meyanında Cuma tatili de gösterilebilir. Kongrede umumî hafta tatili ve bu günün Cuma olması takarrür etmişti. Kongreden dönen murahhaslar hükümetin bu hususta bir kanun lâyihası tanzim etmesini beklemekle beraber, mahallerinde yaptıkları teşvikatla her yerde tatili bil-ihtiyar tatbike muvaffak oldular. Bu meyanda İstanbul'da Ticaret Birliği'nin ve esnaf cemiyetlerinden bazılarının teşebbüsü ile kanun henüz yapılmadan Cuma tatili hemen umumî bir şekil aldı. Umum halk tarafından izhar edilen bu müşterek arzuyu kanun ile tesbit etmek için Meclis'e ve hükümete vaki olan müracaatlar müfid bir netice verdi. Tanzim olunan Cuma tatili kanun lâyihası Meclis'te müstacelen tetkik ve müzakere edilerek tesbit olundu. Bu suretle Cuma tatili meselesini de 339 senesinin dahilî hadiseleri meyanında kaydetmek lâzım gelmektedir.

İttihaz Edilen Diğer Mukarrerat

İktisat Kongresi'nde ziraata, ticarete, sanayie ve işçiliğe müteallik birçok mesele müzakere ve her biri bir çare-i hâlle rabtolundu. Bunların içinde müspet tesir yapmak ve haiz-i ehemmiyet bulunmak itibariyle yukarıdakiler işaret olunmuştur. Bütün mukarrerat, peyderpey nazar-ı dikkate alınmak üzere, "İktisat Esaslarımız" namı altında bir kitap halinde cem ve neşrolunmuştur. Bunlardan bazıları elyevm nazar-ı dikkate alınmıştır. Mesela, saatlerin tevhidi hususunda verilen karar neticesinde, 1 Teşrin-i sânî 339'dan itibaren Türkiye'de Şarkî Anadolu için bir saat ileri olmak üzere muhtelif saatler ikiye irca ve bu suretle kısmen tevhid olunmuştur. Ameleye ait

olup bir Mesaî Kanunu ihzarını mucip olan mütalaatname tetkik edilmiş ve İktisat Vekaleti'nde bir Mesaî Kanunu tanzim için faaliyet sarf edilmekte bulunmuştur.

Birinci Türkiye iktisat kongresi bilâ-şüphe 339 senesinin en mühim bir hadise-i iktisadîyesi addedilebilir. Bu kongrenin müsbet bir şekilde temin ettiği fevaidin haricînde iktisadî meseleler üzerinde bir hareket-i fikriye vücude getirmek, memleketin muhtelif noktalarından gelen muhtelif iktisat erbabını birbirine tanıtmak itibariyle manevî fevaidi çok büyük olmuştur.

Ahmed Hamdi, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 40, Kânun-ı sânî 1340, no 3, s. 158-162.

4 Mart 339 Pazar Günü Öğleden Evvelki Kongrenin Son İctimâ'ında İrad Olunan Nutuklar: Heyet-İ Umumiye Reis Vekillerinden ve İşçi Grubu Reisi Aka Gündüz Beyin (Kütahya) İrad Ettiği Nutuk

Türkiye işçileri, kendilerine bu kadar vâsi ve hür bir münakaşa sahası açanlara karşı alenen teşekkür eder. Halk saltanatına müstenid Türkiye devleti bu yüksek fikirli müsaade ve harekâtiyle Türkiye işçilerini minnettar etmiştir. İşçiler kongre ile alakadar olan bütün gruplara, hey'etlere, zevâta ayrı ayrı teşekkür etmeği vazife bilir... İşçiler gelecek kongrelerin de bu kadar samimi ve ciddî olacağına emindir.

Seneler var ki, Türkiye işçisine bir hedef gösterdiler:

Memleket istiklâli!

Ona örsü, çekici, tornası ve bütün mevcudiyetiyle sarıldı ve nihayet Akdeniz sahillerini saran Türk toplarının sedalarında onun çekicinden de bir parça seda aksetti.

Bugün Türk işçisine yeni bir hedef gösteriyorlar: Memleket iktisadîyatının istiklâli.

Türk işçisi buna da çekici, örsü, tornası, bileği ve yüreğiyle hazırdır. İzmir'de memleket zafer ve halâsını getiren kağnı gıcırtılarından sonra; İzmir'den iktisat zafer ve halâsı götürecek olan Misak-ı İktisadî'de dahi kadın, erkek Türk işçilerinin de yemini vardır.

Örsü kadar kuvvetli, bir iman çekici kadar çelik bir kuvvet sahibi olan Türk işçileri! İstikbâle doğru, Türkiye iktisadîyatının istiklâline doğru birleşiniz!

İşçi Grubu'nun Veda Ziyafeti

Bugün İşçi Grubu tarafından mezkûr gruba ait müzakeratın hitamı münasebetiyle kongre binası dahilînde yüz yirmi kişilik bir ziyafet keşide edilmiştir. Ziyafette Kongre Reisi Kâzım Karabekir Paşa, İktisat Vekili Mahmud Esat Bey, Heyet-i Tertibiye, çiftçi, sanayi ve tüccar grupları reis ve kâtipleri ile liman reisi ve erkân-ı matbuat ve kadın ve erkek işçiler hazır bulunmuşlardır. Ziyafet esnasında Kongre Reis Vekillerinden Aka Gündüz Bey Türkiye işçileri namına kısa bir nutuk irad etmiş ve bu nutkunda hür, mesut, müstakil bir Türkiye'nin hedefine doğru bütün çiftçi, işçi, sanatkâr ve erbab-ı ticaretin müştereken hareket etmeleri lüzumundan bahsetmiştir. Badehu Kâzım Karabekir Paşa bu nutka cevap vererek bütün milletin aynı gaye için şimdiye kadar ifa ettikleri hizmet ve fedakârlıklara şimdiden sonra dahi devam edeceklerinden herkesin emin bulunduğunu söylemiş ve ziyafette hazır bulunan ve bulunmayan grup murahhaslarına izhar ve iblağ-ı muhabbet etmişlerdir.

Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1923, s. 2.

Hey'et-i Umumiye Reis Vekillerinden ve Sanayi Grubu Reisi Salâhaddin Bey'in (Ayvalık) İrad Ettiği Nutuk

Sanayi Grubu'nun hikaye-i meveddetkârîsi dahi kongre heyetince lütfen kabule iktiran etmiş olan teklifatı gibi muhtasar olacaktır. Ticaret azasından Hüseyin Münir Bey'in haklı olarak işaret buyurmuş oldukları veçhile heyet-i umumiyemize vaz' edilen teklifatımız pek ziyade kanaatkârâne olmakla beraber şimdilik bizleri tatmin edebilecek bir mahiyette addolunabilir. Binaenaleyh hemen hemen aynen kabulü gibi bir lütufkârlıkta bulunmuş olmanızdan dolayı teşekkür ederiz.

Gruplarımız tarafından layiha şeklinde ve aza-yi kiram tarafından da münferiden heyet-i umumiyeye vaz' olunan maddeler içlerinde bazen hudud haricî zannolunanlar mevcut bulunduğu farz olunsa bile o kadar mütenevvi ve şayan-ı istifadedir ki milletimizin cidden teâliyi istihdaf ettiğine delalet eder şevahid-i meşkûreden olduğuna kanaat etmemek elde değildir.

Hey'et-i umumiyemizce yerli mensucatın istimali hakkında ittihaz olunan karar-ı meşkûr biz san'atçılara düşen gayret ve iftihara pek mühim bir vazife tahmil ediyor. San'atçılar bu vazifeyi meşkûr bir surete ifa edeceğini vaad ve tebşir etmekle mübahîdir.

Esna-yi müzakerede ve be-tahsis müzakeratın hararetli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeğe imkân-ı müyesser olamadığından, gerek azamız meyanında ve gerek samiîn localarında bulunan hemşirelerimizi az çok rencide edecek söz geçtiyse aflarını istirham eder ve İzmir'den infikâk suretiyle ayrılacak arkadaşlarımıza hayırlı selâmetler temenni ederiz.

Selâhaddin Bey'den Sonra Heyet-i Umumiye Reis Vekillerinden ve Çiftçiler Grubu Reisi Kâni Bey'in (Manisa) İrad Ettiği Nutuk

Çok Sevgili, Çok Muhterem Arkadaşlar,

Aranızda hepinizden çok müteşekkir olan Ziraat Grubu bu zafere bizi îsal eden Reis-i Muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne karşı olan minnet ve şükranına hepiniz tarafından iştirak edildiğine emindir. Hepimiz aynı gaye etrafında toplanmak için memleketin en uzak köşelerinden geldik, hamdolsun gaye-i mikyas ki (iktisat birliğimizdir) işte bu maksatla el ele verdik. Bütün çiftçiler diğer gruplardaki arkadaşlarımızla müttehiden bu mukaddes gaye hususunda hüsn-i niyet ve azimle arkadaşlarından ayrılmamışlardır. Diğer grup arkadaşlarımız mesaimizin hüsn-i suretle intacı hususunda gösterdikleri yadımdan dolayı çiftçiler namına teşekkür eder ve yine çiftçiler namına cümlenizi selamlarım. Emin olabilirsiniz ki, sapan tarladan ayrılmadıkça çiftçiler de müşterek misaktan ayrılmayacaktır.

Kâni Bey'den Sonra Heyet-i Umumiye Reis Vekillerinden ve Ticaret Grubu Reisi Alâiyelizade Mahmud Bey'in (Gediz) İrad Ettiği Nutuk

Muhterem Arkadaşlar,

Burada toplandık, tanıştık, dertlerimizi dökerek müşterek çareler bulduk. Çalışmamız Türkiye iktisat erbâbı arasında ebedî, kuvvetli, temiz bir ittihat ile neticelendi. Yani arkadaşlar kongre vatanın ufkunda parlayan saadet ve inkişaf nurlarına kavuşmak için cihanın düşman kuvvetlerini bu Türk nuriyle boğmak için toplandı, Lehü'l-hamd zaferini ikmal ederek dağılıyoruz

Arkadaşlar, Ticaret Grubu hepinize çok müteşekkirdir. Bizi tenviratiyle daima irşad eden Reis-i muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne karşı olan şükrana hepinizin iştirak edeceğinden grubumuz emindir.

Memleketin yarınki iktisadî mücadelesinde uhdesine düşen vazifeyi tamamen müdrik Türk tüccarı namına kongremizin mahsul ve mesaisi olan Misak-ı İktisadî'yi burada huzurunuzda ve cihanın huzurunda kabul

ettiğimizi arz eder ve "Yaşasın hür ve müstakil Türkiye" temennisiyle cümlenize Tüccar Grubu namına arz-ı veda eylerim.

Badehû İşçi Kadınlar Murahhası Rukiye Hanım (İzmir) Söz Alarak Behvech-i Âti Nutku İrad Etmiştir:

Kardeşler,

Millî inkılâbımız memleketimizde mevcut bütün müstahsillerin murahhaslarından mürekkep bu muazzam kongrenin toplanmasını mümkün kılmıştır. Bugünlere erişirken, biz kadın işçilerini de fevkalade bir sahada görüyoruz. Bizleri bu kongreye davet eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti erkânına ve bilhassa Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne biz kadınlar samimî teşekkürlerimizi takdim ederiz.

Türkiye'de "memleket işlerine" kadınların da iştirak etmesi ilk defa vuku buluyor. Bu şerefin bize müyesser olması kalplerimizi ferah ve gurur hisleriyle doldurdu Kongre, iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşru haklarını tanıdı. Bu netice kadın işçileri namına şâyân-ı şükrandır. Diğer grupların da aynı sadakatle iktisadî kurtuluşumuza çalışacaklarına emin bulunuyoruz.

Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti...

Yaşasın Türk işçi ve köylüleri...

Yaşasın çalışkan Türk işçi kadınlığı...

Kongre Reisi Kâzım Karabekir'in Kapanış Konuşması

Muhterem Arkadaşlar,

İlk Türkiye İktisat Kongresi tam muvaffakiyetle işini bitirmiştir (El'hamdülil'llah sesleri). Burada bu nurlu içtima'ı temin eden büyük ve sevgili Millet Meclisimize ve hükümetimize kongre namına arz-ı teşekkürat eyleriz. Burada her türlü teshilâtı gösteren ve bize pek çok muavenet eden İzmir Belediyesi'ne ve hassaten hey'et-i tertibiyeye kongre namına teşekkür eylerim. Sergiye iştirak eden kıymetli san'atkârlarımızı daima kongre namına hürmetle yâdederim. Mütemadiyen kongremizi takip eden ve kongremizle pek yakından alakadar olarak neşriyatta bulunan matbuata ve hassaten İzmir matbuatına kongre namına arz-ı şükran eylerim.

Kongreyi, muhterem murahhasları gibi büyük bir alaka ile takip eyleyen muhterem hanımlarımız ve muhterem beyefendilere de kongre namına arz-ı teşekkürat eylerim. Sevgili İzmirimizi kurtaran ve bu uğurda canını veren ve şu anda ruhları üzerimizde dalgalanan mübarek şehitlerimizin ruhu şâd olsun (Âmin sesleri). (Alkışlar) Gazilerimiz iki cihanda aziz olsun (Âmin sedaları, alkışlar).

Milletimizin hakiki dertlerini burada teşrih eden ve ona devalarını gösteren muhterem murahhaslar: Size edebî şerefler...

Bu dertler bundan böyle ninnilerimizin, şiirlerimizin ve hatta telkinlerimizin en tatlı terennümleri olsun. Cuma namazlarında, hutbelerde okunsun bütün efrâd-ı millet burada çizdiğimiz İktisat Misakı'nı bellesin.

Memleketimiz ecnebî sermayelerini hüsn-i kabul etmekle beraber burada tespit ettiğimiz esaslarladır ki memleketimiz kendi emeğiyle yapılması mümkün

olan her işi bundan böyle nefaset ve metanetle rekabet meydanına atmağa kuvvetle çalışacaktır. Ve artık beşikten mezara kadar ecnebî mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebî sütü dökmekten milletimiz kendisini kurtaracaktır (Alkışlar).

Ne elimdir, hâl-i tabiide iken mesela 1327 senesindeki ithalatımız 43 milyon 930 bin Osmanlı altını iken ihracatımız 30, 702,000 altın idi. Yani harice 13 milyon 228 bin lira altınımız uçup gitmiştir.

329 senesinde ithalatımız 39 milyon 876 bin iken ihracatımız 23 milyon 686 bin altın idi. Yani zararımız 16 milyon 190 bin Osmanlı altınıdır.

Senelerden beri doğanlarla ölenlerimiz de bu nispettedir: Daima mâkûs ve menhus...

İktisattaki cehaletimiz, siyasetteki serseriliğimiz elbirliği gitmiş ve milletimizi kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir. Harb-i Umumî'de şarkımız; Mütareke'de garbımız yağmagirler tarafından harâbezâra döndürüldü. Harpten evvel yalnız Şarktan her sene milyonla mevaşî ihraç edilirken, bugün bütün memleketimizde cem'an yirmi milyon mevaşî kalmıştır. Yunan yağmayirleri Garbî Anadolu'da ve bilhassa Trakya'da mevaşî namına bir şey bırakmamıştır (Kahrolsun sedaları).

Efendiler,

338 senesi memleketimize 9 milyon liralık hayvana ait eşya girmiştir: Diri hayvanlar, hayvan me'külâtı, balık, deri, mamul deri kösele, kürk, gübre gibi mevad... Bunlar Almanya, Amerika, İsviçre, Belçika ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Yani 9 milyon liramız oralara akıp gitmiştir.

4 milyon liralık diri hayvan girmiştir. Üç tarafımız deniz olduğu halde maalesef iki milyon liralık da balık gelmiş ve yenmiştir. 338 senesi yalnız Kânun-ı sani'de beş milyon liramız harice gitmiştir. İşte çocuklarımızın doğduğu günden itibaren kursağına Nestle sütü dökersek, ecnebî bez ve pamuklarına sarıp yine ecnebî beşiğine yatırırsak, ayağındaki patiğinden, başındaki mavi nazar boncuğuna ve elindeki oyuncak teneke parçasına kadar ecnebî malından yaparsak ve üstüne bir de kulaklarına benim oğlum paşa olacak gibi ninni söyleyerek uyutturucu telkin yaparsak, büyüdükten sonra tabiidir ki üstünde ve muhitinde daima mütezâyid olmak üzere yabancı mallar bulunacak ve mütemadiyen akıp, boşalıp gidecektir (Alkışlar).

Analar, Hemşireler ve Muallimler!

Açılan iktisat cihadında daima ön saflarda siz yürüyün... Ve milleti şefkatli, siyânetli dillerinizle bu mukaddes yollarda sizler yürütün...

Kendi sanayiimize ehemmiyet verilmemesi ve san'atkârlarımızın himaye olunmaması, şirketler yerine ferdî çalışma ve didinmelerle yıpratılması bakınız sanayiimizi ne elim halde bulunduruyor!

Sanayiin her şubesine iptidaî mevad memleketimizde bol bol mevcut iken, balta girmemiş birçok ormanlar eflâke ser çekmiş iken, elemli rakamlar her sene defter-i mahsusuna kaydolup gitmektedir. Sınaî-i gıdaiyeden 913'te yani Harb-i Umumî'den evvelki sene 75 fabrikamızda 4281 işçi varken iki sene sonra adetleri 3916'ya düşmüştür. Gıda olarak memleketimize 162,911,003 kuruşluk ithalat vaki olmuş, ihracımız ise 15,083,734 kurul olmuştur. Şâyân-ı teessüftür ki memleketimiz

zürra memleketi olduğu halde takriben bir buçuk milyon liralık un girmiştir. Buna mukabil un olarak altı bin liralık kadar harice satış yapmışızdır.

Sanayi-i türabiyeden on yedi fabrikamızda 913'te 980 işçimiz var iken iki sene sonra 336 ya düşmüştür. Ve 15,730,081 kuruşluk ithalata mukabil 449.781 kuruşluk ihracat olmuştur. Sanayi-i debbağiyeden 13 fabrikada 930 işçi çalışırken Harb-i Umumî dolayısıyla biraz tezayüd etmiş 1270 olmuştur. Fakat 51 milyon küsur ithalata mukabil ihracatımız ancak üç buçuk milyon küsur olmuştur. Sanayi-i nesciyeden 73 fabrikamızda 7765 amele çalışırken iki sene sonra 6763'e düşmüş ve ithalatımız 275 milyon küsur iken ihracatımız ancak 92 milyon küsur olmuştur. Sanayi-i haşebiyeden 24 fabrikada çalışan amele 705 iken iki sene sonra 377'ye düşmüş ve 8 milyon 800 bin küsur ithalata mukabil ancak 597 bin küsur ihracatımız olmuştur. Şâyân-ı teessür olan nokta marangozluk faslında 6 milyon 699 bin küsur ithalata mukabil 200 bin ihracat olmuştur. Aynalarımız, konsollarımız, sandalyelerimiz hatta beşiklerimiz, değil sahil olan şehirlerde, dahilde bile maatteessüf bazı evlerde görülmektedir.

Avrupa'da çakılmış dört tahtadan ibaret olan sandalyeler en ücra yerlere kadar girdikçe neticede milyonların Avrupa'nın tahta parçalarına dahi gittiğini arz ettiğim gibi bu cetveller ebediyen kaydeder.

Sanayi-i kırtasiyede 51 fabrikamızda 1898 işçi varken 1267'ya düşmüş, 50 buçuk milyon küsur ithalat karşısında iki milyona yakın ihracatımız olmuştur.

Sanayi-i kimyeviyede 11 fabrikada 417 işçi 131'e düşmüş, 55 buçuk milyon küsur ithalat karşısında iki milyon küsur ihracat olmuştur. Cem'an yekûn yalnız beş milyon küsur lira sanayi faslında harice gitmiştir. Memleketimizin servetine, halkımızın çalışkan, fedakâr ve cefakâr olmasına rağmen biz şimdiye kadar iktisat sahasında kendimizi ve servetimizi kâinata gösteremedik ise bu, yalnız Yemen çöllerinde bir buçuk milyon Türk mezarının bulunmasından ileri gelmiştir. Tarihin hicâbâver sayfalarından milletin kanını cehl ve menfaati uğruna döktüren serseriler utansın (Kahrolsun sedaları).

Milletimiz mazisinden değil, artık istikbâlinden mes'uldür (Alkışlar). Dahilde serserilerin elinde millet, kendi hududu haricinde maksatsız yere mahvolurken diğer taraftan her bir terakkimize mâni olmak isteyen ve iyiliğimizi fena göstermek isteyen düşmanlarımız Türk milletini taassup ile itham etmektedir. İktisadî sükûtumuzu da medeniyetin yeniliklerine düşmanlıktır zannederler. Türk mutaassıp değildir. Fakat dindar ve salâbetlidir (Alkışlar). Faydalı olan her yeniliği severek alır. Fakat bugün maarifin en son programlarını çizen en müterakki milletler bile mektep talebelerine yevmiye en az on beş dakika İncil-i Şerif okuturken ve dinî günlerinde mabetlerini çoluk çocukla doldururken, bizim dinimize olan sadâkatimizi taassubla, cehl ile itham etmek isteyenleri ve Türk'ün dinine, ahlâkına, hatta yazısına kadar dil uzatanları da Türk oğlu insaniyete ve medeniyete davet eder (Alkışlar).

Muhterem Arkadaşlar,

Bazılarımız bu kış kıyamette ve hâlâ hüküm süren şarkın buzlu dağlarından geçerek buraya toplandı. Ve burada müttehid bir cephe ile İktisat Misakı esaslarını müttefikan çizdik. Bunu buradan Akdeniz kıyısından cihana ilân ederken ve karar-

laştırdığımız müfredatlı programı da şanlı büyük Meclisimizin hükümetine takdim ederken, Türk milleti de ilk iktisat zaferini ilân etmiş bulunuyor (Alkışlar).

Ve hükümetimiz kendi vazifesine düşen işleri programı dahilînde alıp çalışırken tabii geride bütün efrâd-ı milletimiz de kendi uhdesine düşen vazifeyi ve el ele vererek bütün kuvvetiyle yapacaktır. Şu hâlde bu mesaî karşısında az zamanda denizlerde kahraman denizcilerimizin altında nurlu bayrağımız dalgalandığı büyük vapurlar, karalarımızda şimendüferler, otomobiller, havada fedakâr tayyarecilerimizin altında yüzlerce tayyareler Türk âfâkını dolduracaktır (Alkışlar).

Yerin altında madencilerimiz, üstünde zürra'mız, işçilerimiz, fabrikalarda sanatkârlarımız, bankalarda, ticarethanelerde tüccarlarımız kâinata yeni bir Türk âlemi yaratacak ve biz Türkiye evlatları iktisat sahasındaki zaferlerimizle bütün dünyanın sulh nâzımı olacağız (Alkışlar).

Muhterem Arkadaşlar,

İki hafta hummalı bir sây ile milletimize bir eser meydana getirdik ve hediye ediyoruz. Gelecek sene daha muazzam içtimâ'a milletimizi elbirliğiyle hazırlayalım. Ve gelecek seneye kadar bir senelik müddeti birkaç senelik sây ve hasılat ile karşılayalım.

Kemâl-i hürmetle sizleri selamlar ve birbirimize arz-ı veda ederken sevgili İzmirli kardeşlerimize de kongre namına arz ve veda eylerim.

Kongremizi kapıyorum. Cenâb-ı hak milletimizi daima muzaffer ve mes'ud eylesin, Âmin (Âmin sesleri ve sürekli alkışlar arasında yaşa sedaları)

Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığına Sunulan İstanbul Umum Amele Birliği Raporu

Avrupa ve Yeni Dünya'daki terakkiyat-ı sınaîye ve ticarîye ve o kıt'alarda mütemekkin insanların mensup bulundukları sunufun mütekabil vaziyetlerini meh-mâ-emken [olabildiğince] tayin etmiş ve muayyen zeminler üzerinde çizilen yollar sunuf-ı muhtelifeyi gayelerine isâl için bir vasıta teşkil eylemişlerdir.

Halbuki, memleketimizde sanat ve tarz-ı sây ile sınıf farkları pek ibtidaî bir şekildedir. Tarihin asırlardan beri kaydetmediği son muazzam istiklâl ve muvaffakiyetten sonra memleketin muhtelif tabakatına mensup amele, san'atkâr, zürrâ, tüccar ve ilh. mümessillerini bir araya toplayıp onların teati-yi efkâr ve müzakerât-ı mütekabilelerinin neticesini istihsal etmek fikri pek mühimdir. Bu teati-yi efkâr ile müzakerâtın muhassalası bugün memleketimizde sakin sunuf-ı muhtelifenin ihtiyacını bitamamiha tarif edeceğinden ve hâl-i hazırda kuvveden olan bu muhassala-i teklifat ve matlubatın saha-i fiile vaz'ı milletin umum tabakatını gayelerine müştereken isâl edeceğinden işbu muhassala, idareye memur olduğu milleti mesut etmek isteyen her Hükümetin en esaslı ve sahih programı olur.

Milletin heyet-i umumiyesini istiklâle mazhar ettikten sonra muzafferiyatın hemen ferdasında böyle muhtelit bir kongre toplamakla iktisadî saadeti de ihzara teşebbüs eden Büyük Millet Meclisi'ne ve onların Reis-i muhteremi ve en büyük mümessili Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine arz-ı teşekkür eylemeyi bir vazife-i vicdaniye addeyleriz.

Şayet bu kongrede toplanmış olan sunuf-ı muhtelifeye mensup muhterem murahhaslar hükümet-i muhtereme-i millîyemizin teşvik ve müzahereti ile telif-i menafie muvaffak olurlar ise Türk milleti terakki yolunda müstacel ve fakat sakinane adımlarla yürür. Binaenaleyhzalik bütün temennimiz bu kongrenin muvaffakiyetle hitam bulmasıdır.

Maddî hiçbir sermayesi olmayan ve başkasının sermayesi ile veya alet-i san'atı ile çalışan veya san'atın icap ettirdiği alâttan başka sermaye-i maddiyesi bulunmayan veyahut çalışmadığı takdirde hayatını temin edemeyecek ashab-ı sây ü amelden bulunan amelenin içtimaî ve iktisadî hukukunun sermayedarana karşı kavanin-i mevzua dahilînde müdafaa, Hükümet-i muhtereme-i millîyenin amele hakkındaki kanunlarının sermayedarân tarafından amele hakkında tamam-i tatbikini temin, her türlü mesailde amelenin müttehiden hareketini mümkün kılabilmek ve mensubininin mânen ve maddeten terfihlerine muavenet, amelenin kütle halinde temsilini mucip olan yerlerde vazife-i temsilini ifa eylemek, amelenin ahvalini terfih için icrası icap eden ıslâhat hakkında Hükümet-i muhteremeye müracaat-ı kanuniyede bulunmak, amele arasında meslekî ihtilâfın tenmiyesi ile buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakem sıfatıyla harekete gelmek ve sermayedarâna karşı amelenin vezaifini tayin ve bunların ameleye karşı taahhüdatını irae etmek maksadıyla İstanbul'da teessüs eyleyen İstanbul Umum Amele Birliği İzmir İktisat Kongresi münasebetiyle İstanbul'un bir kısım amelesinin arasındaki hareketleri, metalibi istişarî kongresiyle şuurlu bir şekle sokmağa ve bu suretle İktisat Kongresi'ne hazırlanmış bazı maddeler ile iştirak etmeğe muvaffak olmuştur.

İstanbul Umum Amele Birliği'nin muhtelif sây'e mensup tramvaycı, elektrikçi, tesviyeci, tornacı, yol inşaat kaldırımcı, bahçıvan, kalafatçı, kazancı, mavnacı, hamal amelelerinin mühimmini sinesinde cem eden derneklerin 28 Kânun-ı sani 1339 [1923]'de akdedilen istişarî kongresinde İstanbul amele sınıfının Türkiye İktisat Kongresi'ne arzını bizi memur ettikleri mevad bervech-i âtidir:

1 – İstanbul amelesinin vaziyeti pek acıklıdır. Es'ar ve hayatın terfiğ ve tenzilini takiben amelenin de sahib-i rey olarak temsil edileceği bir komisyonun hiç olmazsa umum patronlar tarafından vacibü'l-ittiba olmak üzere ayda iki defa bir "hadd-i asgarî gündelik" tayin ve neşretmesini temin eylemek.

2 – Hâl-i hazırda sermayedarânın vasıta-i icraiyesi ve memlekete müfid olmaktan ve yaşamaktan başka bir gayesi olmayan ameleye sermayedarâna nisbeten tarh edilen temettü vergisinin amelenin tahammül edebileceği bir hadd-i itidâlde tâdil ve tahfifi.

3 – Ahlâkın sukutuna, ırkın tereddisine saik-i yegâne olan işsizliğin kaldırılması için erbab-ı sây ü amele insanî ve asrî şerait tahtında iş tedarik etmek ve sermayedarâna Hükümet tarafından iş imtiyazları verilirken şerait-i imtiyazın esna-i tesbitinde amele hukuk-ı âlisini taht-ı temine almak.

4 – Memleketimizde esnaf ile amele tâbiri vazıhan ve kanunen tarif edilmemiş olduğu için bu müphemiyetten bil-istifade amelenin en büyük bir kısmının kontrolü ve esnaf namı altıda cem ile inkişaf ve terakkilerine sed çeken Şehremaneti'nin bu salâhiyetinin ref'i ile ameleye grev yapmak salâhiyet-i kanuniyesini haiz sendikalar teşkil etmesini müsaade etmek, yani hâl-i hazırda mer'îyü'l icra olan 19 Ağustos 325 [1909] tarihli Cemiyetler Kanunu'nu bu esas üzerinde tadil eylemek.

5 – Memleketimizde açılacak bütün işleri hâkim ve emin unsur olan Türk erbab-ı sây ve sanatına vermek ve mevcut müessesat-ı ecnebiyeyi memleketimizin teâlisinden ziyade sukutunu temenni eden unsurlardan tathir etmek.

6 – Bir bahçe veya bostan mahsulâtı için aşar vermekte olduktan başka topladığı mahsulâtı şehre naklederken şehrin sur kapılarında Şehremaneti tarafından yük başına ayrıca bir resme tabi tutulmaktadır. İşbu Emanet rüsumunun ilgası hayatı ucuzlatacağından bu resmin kalkmasını temin eylemek.

7 – Esârın müstahsilden doğrudan doğruya müstehlike tevdiini gayr-i mümkün kılan ve galî olmasına sebep olan kabzımallık usulünü kökünden ilga etmek.

8 – Hayatı ucuzlatmak için bahçe ve bostan aşar vergisinin ihtiyacat-ı asriyeye muvafık bir yeni usul tahtında ve şimdiki gibi hanüman söndürmeyecek miktarda tahsilini temin eylemek.

9 – Amele çocuklarını meccanî leylî mekteplerde tahsil ettirmek.

10 – İstanbul'da hassaten bekâr amelenin geçiniş ve yaşayışları pek sefilâne olduğundan amelenin sıhhat ve hayatını bera-i muhafaza sıhhî ve ucuz bekâr odaları inşa eylemek.

12 - Sekiz saat iş.

13 – Bilumum müessesatta mevcut amelenin ahvalinini ıslâh, vaziyetlerini tetkik ve patronların aralarında tahaddüs edecek olan ihtilâfatı, mukavelât ve kavanin ahkâmını tatbik nokta-i nazarından hal ve fasletecek mesai müfettişleri tayin etmek.

14 – Dersaadet Tramvay Şirketi amelesine karşı an-kasdin ve li-farzin amelenin hukuk-ı siyasîye ve medeniyesini imhaya karar veren tazyik idaresinin ref'i için evamir-i şedide-i lâzime ita eylemek ve elli senelik bir müessese olan mezkûr şirketin işbu tazyiki, keyif, heves, âleti makamına koymak istediği amelesinin üzerinden ref'i esbabını bera-i istihzar işbu şirkete bir mücazat ve terfiğ nizamnamesi tanzimi için emirler vermek.

15 – Dersaadet Tramvay Şirketi umum amelesine senelerden beri devam eden ahvâl tahtında meccanen ve biri yazlık ve biri kışlık iki kat elbise itası.

16 – Dersaadet Tramvay Şirketi'ne amelesi için bir kadro tanzim ve tatbik ettirmek.

17 – Her tramvay arabasına hadd-i nizamnamesinden fazla yolcu aldırılmaması hususunu temin eylemek.

18 – Dersaadet Tramvay Şirketi fabrika amelesinin hallerini ıslâh ve hâkim muktedir olan unsur-ı aslînin an-kasdin ve li-farzin ayak altına alınan hukukunun meydana izharı, mevcut usta ve amelenin badel-imtihan tavzifini müsif, ustalarının san'atları haricînde zillet-âver diğer hidemat-ı adlîyede adem-i istihdamını, gece amelesinin iş saatlerinin, yevmiyeleri tenzil etmek şartıyla, tanzimini temin eylemek.

19 – Dersaadet Tramvay Şirketinin 1923 senesinde her türlü esbab-ı istirahatlerini müemmin, mahfuz, emin, yumuşak, güzel yerlerde kalem işiyle meşgul müdüriyet memurinine vermiş olduğu senebaşı ikramiyesinin unsur-ı amele ve müstahdemine de teşmil etmek.

20 – Fazla iş saatlerinin amelenin iradesine terk ve amelenin kabulü tekdirinde işbu saatlere mukabil iki misli ücret ita eylemek.

21 – İşsizlik dolayısıyla ameleye yol vermeğe karar veriliği takdirde bu keyfiyeti bir usul ve adalet tahtında icra etmek ve aynı şube-i sây'de münhalât vukuunda eski çıkarılanları yeni geleceklere takdimen almak.

Türkiye iktisat Mecmuası, 17 Mart 1339, no 12 – 13, s. 341-343.

Millî Türk Ticaret Birliği'nin Türkiye İktisat Kongresi Hazırlık Toplantısı

Türkiye İktisat Kongresi için İstanbul'da 21 Kânun-ı sâni 339 Pazar günü saat bir buçukta aktedilen ihzarî kongre:

Reis Hüseyin Hüsnü Bey – Burada lütfen hazır bulunan zevat-ı kirama, birliğin davetine icabet ettiklerinden dolayı ayrı ayrı teşekkürler ederim. Birliğin gayesi Türk ve Müslüman ticaretini himaye etmek ve dağınık bir surette bulunan Türk tüccarlarını bir araya getirmektir. Ötenden beri anasır-ı ecnebiye elinde bulunan İstanbul ticaretini millî ellere tevdi etmek bugün bizlere terettüp eden bir vazifedir.

Önümüzde İzmir'de, Başkumandanımız, Halâskârımız Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin teşvik ettikleri iktisadî bir kongre vardır. Hazırlıksız oraya gitmek pek gülünç ve bu mühim içtimaın bî faide geçmesini mucip olacağından İzmir'e mücehhez gitmemiz için Millî Türk Ticaret Birliği burada ihzarî bir kongre akdini düşündü.

Başkumandanımız, halâskârımız Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri bu milletin yeniden ihyasını temin etti. Azim muvaffakiyetlere rehber olduğu gibi, iktisadî muvaffakiyetlere de rehber olacak iktisaden bu milleti yükselteceklerin bütün mesaisinin başında bulunacaktır (İnşallah sedaları). Kongremiz matbu program mucibince mesaiye devam edecektir. Söz Kâtib-i Umumî Bey'indir.

Kâtib-i Umumî Ahmet Hamdi Bey – Muhterem Efendiler, sevgili memleketimizde artık iktisadî meselelere ehemmiyet verilmeye ve bunlar için kongreler bile aktedilmeye başladı. Şubat ayı içinde İzmir'de Gazi

Ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması amacıyla daha barış görüşmeleri sonuçlanmadan İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmasına karar verildi. Cumhuriyet'in kuruluşu arifesi, 1923 Şubatı'nda toplanan Türkiye İktisat Kongresi ülke ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Türkiye İktisat Kongresi'nin uluslararası planda siyasi bir mesajı da vardı. Lozan'da Türkiye kararlılığını göstermek istiyordu. Lozan barış görüşmelerinin ilk aşamada sonuçsuz kaldığı bir evrede Ankara kapitülasyonların kaldırılması konusunda taviz vermeyeceğini İtilaf Devletleri'ne bir kez daha ilan etme gereği duyuyordu. Bu nedenle Kongre içe dönük olduğu kadar dış dünyaya da bir mesaj veriyordu.

Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin nutk-ı iftitahileriyle bütün Türkiye'nin çiftçi, tüccar, san'atkâr ve amele gibi istihsâl erbabı murahhaslarının iştirakiyle müstakbel iktisadî siyasetimizin ana hatlarını tespit edecek bir kongre toplanıyor. Orada bu iktisat erbabının mümesilleri kendi dertlerini, memleketin ihtiyaçlarını en salahiyettar bir lisanla ortaya atacak ve aynı zamanda yarınki iktisadî teşkilâtımızın esasları hakkında hükümete tekliflerde bulunacaktır.

Türkiyemizin en mühim ticaret merkezî olan ve bu itibarla en münevver ve faal tüccarımızı ihtiva eden İstanbul da bu kongreye murahhaslarını yollayacaktır. Bundan maada kongreye suret-i mahsusada iştirâki İktisat Vekâlet-i Celilesince temenni edilmiş olan Millî Türk Ticaret Birliği de mümessillerini orada bulunduracaktır. Demek oluyor ki İstanbul erbab-ı ticaretine bu kongre münasebetiyle bütün meslekdaşlarına ve cihana, aynı zamanda Hükümete, çok umumî ve mühim bir mecliste arzularını bildirmek imkânı hasıl oluyor demektir. İşte Millî Türk Ticaret Birliği'nin henüz iki ay bile olmayan küçük bir hayatı var, memleket endişesi Türk tüccarının uhdesine düşen birçok vezaifin hemen icrasındaki zaruret, alemşümûl ihtiyaç, İstanbul erbab-ı ticaretinin bir kısmını geçen Kanun-ı evvelin birinci günü yine bu bina dahilînde toplamıştır. Burada memleketin iktisadîyatının en mübrem ihtiyaçları ve en derin yaraları mevzu-i bahs oldu ve nihayet kabul edilen nizamnamesi mucibince ticaret ve iktisat âlemimize yarının en büyük bir müessesesi, bir istinatgâh olmasını temenni ettiğimiz Millî Türk Ticaret Birliği tesis ve ihdâs edildi

Millî Türk Ticaret Birliği'nin İzmir'e götüreceği ruznâme maddeleri:

Madde 1 – Dahilî sanayiin inkişafı yerli mahsulât ve mevadd-ı ibtidaiyenin revacını temin edecek şekilde himayekâr bir gümrük sistemi takibi ve gümrük mesailinde müdâhalât-ı ecnebiyenin kat'iyyen kabul edilmemesi.

Madde 2 – Ecnebî sermayesinin hükümetle iştirak ederek memleket mahsulât- ı ibtidaiyesini veya sanayiini veya ticaretini yedd-i inhisarına almaması ve daha doğrusu inhisar sisteminin ref'i.

Madde 3 – Türk savahilinde kabotaj hakkının Türk bayrağındaki sefaine ait olmasından dolayı limanlar dahilîndeki nakliyatın haricînde Türk limanları arasında hiçbir müessese veya şirkete imtiyaz verilmemesi.

Madde 4 – Büyük sermayeli millî bir Devlet Bankası teşkil edilerek sermayesinin bir kısmının hükümet tarafından temini ve diğer sermayenin de münhasıran Türklere aidiyeti.

Madde 5 – Menafi-i umumiyeye ait ve imtiyazlı anonim şirketleri haricînde şirketlerin tarz-ı teşekkülünün teshil edilmesi ve bu hususta mevcut ahkâmın ihtiyacat-ı hazıraya göre tâdili.

Madde 6 – Ecnebî sermayesinden müstağni kalamayacağımız âşikâr ise de bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekilde girmesinin temini.

Madde 7 – Nim resmî mahiyette olan Ticaret ve Sanayi Odaları'nın teşkilâtının asrî bir şekilde ıslâhı.

Madde 8 – Ticaret-i haricîyeyi teshil için resmî ve nîm resmi teşkilât-ı iktisadîler vücude getirilmesi.

Türkiye İktisat Kongresi'nin Yabancı Sermaye Hakkında Hükümete Sunduğu Esaslar:

Millî Türk Ticaret Birliği'nin ecnebî sermayesi hakkında teklifatı – İşbu teklifat kongrede okunarak bera-i teemmül aynen hükümete takdime karar verilmiştir.

1. Ecnebî sermayesinden müstağni kalamayacağımız aşikâr ise de bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini.

2. Tamamen yerli sermayelere terk edilecek işlerin tayini ve bu işlere muvazaa tarikiyle ecnebî sermayesinin girmemesinin temini.

3. Kanunen Türk addedilmeyen şirketlere hiçbir günâ işletme imtiyazları veya müsaade-i mahsusa verilmemesi ve bunların Türk tebaa ve şirketlerine ait olan muafiyetten istifade edememeleri.

4. Kanunen Türk addedilmeyen şirketlerin hükümet münâkasa ve müzayedelerine iştirak edememeleri ve hükümetle hiçbir mukavele akdeyleyememeleri.

5 – Bir şirketin Türk addedilmesi için âtideki şartların temini lâzımdır:

a) Memleket kanunlarına göre teşekkül eylemiş olması.

b) Lisanını kullanmağa ve memleket evlâdını istihdam etmeğe mecbur bulunması.

c) Türklere ait hisse senedi nispetinde meclis-i idarelerine Türk azânın mevcut olması.

ç) Tediye edilmiş sermayesinden 6'ncı madde mucibince münhasıran Türk tebaasına hisse tefrik edilmiş bulunması.

6 – Münhasıran Türklere ait olarak tefrik edilecek sermaye nispeti şekl-i âtide tayin edilir:

a) Seyrisefain, merakib-i havaiye, hususat-ı sınaîye ve imtiyazlı bankacılığa mütedair işlerde umum tediye edilmiş sermayesinin % 75'i,

b) Orman işleri, sermayesi 1.000.000 lirayı tecavüz eden hususat-ı sınaîyeye dair şirketlerde umum tediye edilmiş sermayesinin % 51'i.

c) Maden, şimendüfer vesair şirketlerde umum tediye edilen sermayesi 5.000.000 lirayı geçen teşebbüsatta tediye edilmiş sermayenin % 41'i.

ç) Sermaye-i umumiyesi 100.000.000 lirayı geçen şirketlerde umum tediye edilmiş sermayenin %31'i.

7 – İmtiyazlı olan şirketlerde Türklere ait hisse senetlerinin müddet-i muayene zarfında Türklere füruhtu kabil olamadığı takdirde satılamayan hisselerin imtiyaz alan şirket tarafından hükümet namına, tayin edilen bir bankaya tevdii lâzımdır.

8 – Hükümetin Türk tebaasına ait olup namına bankaya tevdi edilen hisse senetlerinin bedelini şirkete yatırarak kendisine mal etmek veya şirkete verilen hisse senedatı bedeli nispetinde imtiyazı alan grubun hükümete asgari faizle istikrazda bulunmasını ve bu suretle hükümet namına hisse senedatı bedelini tediye etmesini talep etmek salâhiyeti dahilîndedir.

9 – Hükümette bedeli tediye eyleyerek mevcut olan veya bankada hükümet namına mevcut bulunan hisse senetleri Türk tebaasından herhangi birinin müracaatı üzerine fi ihraciyle satılmak mecburiyetindedir. Memurîn ve mütekaidîn maaşat-ı müterakkimesi ile hükümetten alacağı olan ashab-ı matlubun alacaklarına mahsuben bu hisse senetlerini alması caizdir.

10 – Merkezleri hariçte bulunup Türkiye'de şubeleri olan imtiyazsız ecnebî şirketlerin tâbi olacağı ahkâmın menafi-i millîye nokta-i nazarından tâdili. Ezcümle Ecnebî Anonim ve Sigorta Şirketlerine dair olan 334 tarihli kanunda tâdili icap eden noktaların tespiti ve bu kanuna ecnebî müessesat-ı malîye ve sarrafiyesi hakkında sarih ahkâm vaz'ı.

İfade-i Mahsusa

Her grupta teşekkül eden ihtisas encümenlerince tetkik edilen ve doğruca Divan-ı Riyasete verilen diğer birçok kıymetli layihalarda başkaca ve aynen hükümete takdim edilmiş ve İktisat Kongresi Heyet-i Umumiyesince kabul edilen yukarıdaki kararlar dahi encümenimizce tasnif ve tespit olunmuştur.

İktisat Kongresi Mazbata Encümeni Reisi

Manisa Sanayi Murahhası

Kâzım Karabekir

Mazbata Encümeni'ne memur murahhas azalar:

Ziraat Grubu'ndan: Kâni (Manisa), Lutfi Arif (Akhisar ve Kırkağaç), Mollazâde Süleyman (Afyon Karahisar)

Ticaret Grubu'ndan: Mahmud (Gediz), İbrahim Hakkı (Zonguldak ve Bartın), Hâmit Şevket (Ödemiş)

Sanayi Grubu'ndan: Sezai (İzmir), Ahmet Şerif (İstanbul), Mahir Arif (İstanbul)

İşçi Grubu'ndan: Aka Gündüz (Kütahya), M. Şefik (Afyon Karahisar), Haydar Rüştü (Gümüşhane)

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-II-

Cumhuriyet ve Ekonomi

Zafer Toprak'ın Hazırladığı "***Modern Türkiye Tarihi***", Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü anısına hazırlanmış dört ciltten oluşan ansiklopedik bir antolojidir.

"***Cumhuriyet ve Siyaset***", "***Cumhuriyet ve Ekonomi***", "***Cumhuriyet ve Toplum***", "***Cumhuriyet ve Kültür***" başlıklarını taşıyan bu ciltler, döneme özgü görsellerle birlikte, kendi alanında temel belgelerin yanı sarı başta Atatürk olmak üzere döneme damgasını vuran söylemlere de genişçe yer veren bu çalışma aynı zamanda "*Cumhuriyet'in Kurucu Felsefesi*"nin ışığında, "*Eski Türkçe*" dönem dahil yüz yıllık bir geçmişin muhasebesini de yalın bir şekilde yapmaktadır.

"***Cumhuriyet ve Ekonomi***": Türkiye İktisat Kongresi, milli iktisat, Lozan ve dış borçlar, finansal bağımsızlık, bankacılık, sigortacılık, sanayileşme, tarım devrimi, mali mevzuat, Merkez Bankası ve para/kredi politikaları, Sümerbank ve sanayi planları, Etibank ve madencilik, limanlar, demiryolları ve ulaşım konularını da kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.

FOLKART

ISBN 978-625-7317-46-7

9 786257 317467

THG 0086142 VGP